

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kyrgyz-Turkish Manas University Scientific Publication Office

**MANAS Journal of Social Studies
MJSS**

Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi

**MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
MSAD**

International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)

Yayın Türü
Yaygın Süreli

Yayın Dili
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça

Publication Frequency

Four times annually in January, April, July, October

Publication Type
Serial, Quarterly

Publication Language

Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına

Rektör / Rector – Prof. Dr. Sebahattin BALCI

Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Asılbek KULMIRZAYEV

OWNERS

on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ – Kütahya Dumlupınar University, Turkey

EDITOR IN CHIEF

YARDIMCI EDİTÖR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA – Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

ASSOCIATE EDITOR

ALAN EDİTÖRLERİ

Din Bilimleri / Theology

Assoc. Prof. Dr. Ali YÜKSEK - Ondokuz Mayıs University, Turkey

Edebiyat / Letters

Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University, Turkey

Eğitim / Education

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL - Ahi Evran University, Turkey

Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi / Economics, Public Economics

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Güzel Sanatlar / Fine Arts

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ - Akdeniz University, Turkey

İşletme, Yönetim ve Organizasyon / Business, Management and Organization

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Medya ve İletişim / Media and Communication

Assist. Prof. Dr. Uğur ÜNAL - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri / Accounting and Finance, Management Information Systems

Assist. Prof. Dr. Emin YÜREKLİ - Pamukkale Üniversitesi, Turkey

Pazarlama / Marketing

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Psikoloji / Psychology

Assoc. Prof. Dr. Yener ÖZEN - Erzincan Binali Yıldırım University, Turkey

Sosyoloji / Sociology

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – Necmettin Erbakan University, Turkey

Spor Bilimleri / Sport Sciences

Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR - Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey

Tarih / History

Assoc. Prof. Dr. Cengiz BUYAR - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Turizm / Tourism

Assist. Prof. Dr. Tolga GÖK - Selçuk University, Turkey

Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi / International Relations, Public Administration

Assoc. Prof. Dr. Mustafa BIYIKLI - Kütahya Dumlupınar University, Turkey

YAYIN KURULU

Başkan / Editor in Chief - Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV
Assist. Prof. Dr. Uğur ÜNAL

EDITORIAL BOARD

Kütahya Dumlupınar University, Turkey
Necmettin Erbakan University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

BİLİM DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Ali ABISHEV
Prof. Dr. Alisher RASULEV
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV
Prof. Dr. Engin YILDIRIM
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ
Prof. Dr. Hakan TAŞ
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR
Prof. Dr. Hasan VERGİL
Prof. Dr. Joginder SINGH
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEYEV
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA
Prof. Dr. Levent ALTINAY
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN
Prof. Dr. Meltem ONAY
Prof. Dr. Muammer YAYLALI
Prof. Dr. Murat TAŞDAN
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV
Prof. Dr. Orazaly SABDEN
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV
Prof. Dr. Selahattin SARI
Prof. Dr. Selçuk EMSEN
Prof. Dr. Shakir ULLAH
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV
Prof. Dr. Tuncay AYAS
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Ankara University, Turkey
Turkish Academy of Sciences, Turkey
Yeditepe University, Turkey
Kazakh Economics University, Kazakhstan
Institute of Economics, Uzbekistan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
T.C. Supreme Court, Turkey
University of South Carolina, USA
Penn State University, USA
University of Central Florida, USA
Pamukkale University, Turkey
University of Mohaghegh Ardabili, Iran
Kilis 7 Aralık University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Marmara University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Istanbul University, Turkey
Centre for Agricultural Research, India
M. V. Lomonosov Moscow State University, Russia
Institute of Economics, Tajikistan
Balıkesir University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Oxford Brookes University, UK
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Eastern Mediterranean University, North Cyprus Turkish Republic
Gazi University, Turkey
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey
Dokuz Eylül University, Turkey
Erzurum Technical University, Turkey
Kafkas University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Manisa Celal Bayar University, Turkey
Virginia Polytechnic Institute, USA
Tajikistan Academy of Sciences, Tajikistan
Institute of Economics, Kazakhstan
Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey
Academy of Labour and Social Relations, Russia
Turan University, Kazakhstan
Beykent University, Turkey
Atatürk University, Turkey
Stratford University, USA
Academy of Economic Studies of Moldova, Moldova
Turan University, Kazakhstan
Sakarya University, Turkey
Trakya University, Turkey
National Academy of Sciences, Kyrgyzstan
Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Oxford Brookes University, UK

REDAKSİYON**Türkçe**

Fatih ÇELİK, Bilal BAĞLAN, Memet SALDIRAN

Kırgızca

Rayhan TAŞTEMİROVA, Saatkan NARKULOVA

İngilizce

Mevlüt ETLİK, Aida ASİLBKOVA

Rusça

Svetlana PARMANASOVA

REDACTION**Turkish**

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK**TECHNICAL SUPPORT**

Jumagul NURAKUN KYZY, Kayahan KÜÇÜK, Baktıgül ERMATOVA, Şuhrat DAULYATOV

ADRES**CORRESPONDENCE ADDRESS**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM**CONTACTS**

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI**WEB PAGE**

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>

<http://dergipark.gov.tr/mjss>

SAYI HAKEMLERİ
2019, Cilt: 8, Sayı: 4

ISSUE REVIEWERS
2019, Volume: 8, Issue: 4

Adilya YAMALTDİNOVA
Ahmet Alper SAYIN
Ahmet BESE
Ahmet Tayfur AKCAN
Alaattin BAŞODA
Alaeddin YALÇINKAYA
Ali CAN
Ali Fuat GÖKÇE
Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU
Ali Ülvi ÖZBEY
Alim Emin YUSUFOĞLU
Ferhat GÖKÇE
Alpaslan AŞIK
Alperen KAYSERİLİ
Arzu BOY
Arzu Demir KORUCU
Aslı YURDİGÜL
Aydanur GACENER ATIŞ
Ayhan GÖKDENİZ
Ayla OĞUZ
Aysun YARALI AKKAYA
Aziz BOSTAN
Belkıs ÖZKARA
Besra TAŞ
Bilal SOLAK
Burhanettin ZENGİN
Bülent ARPAT
Bülent BAYRAKTAR
Canan TANRISEVER
Cemal İNCE
Cenay BABAĞLU
Çağla Gül YESEVİ
Çağrı Öztürk DEMİRBAŞ
Çetin AKKUŞ
Damira BAĞONUSHOVA
Döne ARSLAN
Elif Türkan ARSLAN
Erdal BAY
Erdoğan AKMAN
Erkan AKGÖZ
Erkan GÖKSU
Fahri UNAN
Fatih BALAMAN
Fatih CAN
Fatma ÇAKMAK
Fethi KAYALAR
Fuat SEKMEN
Gökçe YOĞURTÇU
Göksel Kemal GİRGİN
Hakan AKDAĞ
Hakan ÖZÇELİK
Hasan BOYNUKARA
Hasan DEMİR
Hasan GÜL
Hasan MEMİŞ
Hasan YILMAZ
İbrahim YILDIRIM
İlhan ADILOĞULLARI
İlkut Elif KANDİL GÖKER
Kasım BAYNAL
Kemal ÖZTEMEL
Kürşad YILMAZ

M. Mustafa ERDOĞDU
Mahmut ERDOĞAN
Mahmut YARDIMCIOĞLU
Mayramgül DIYKANBAYEVA
Mehmet AKTEL
Mehmet DEMİRCİ
Mehmet KILDIROĞLU
Mehmet TAŞDEMİR
Menderes ÜNAL
Muhammet Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU
Murat YEŞİLTAŞ
Mustafa BIYIKLI
Mustafa MORTAŞ
Naryngul MARGAZIEVA
Nevzat BALIKÇIOĞLU
Nevzat TETİK
Niyazi AYHAN
Ökkeş Alpaslan GENÇAY
Ömer Faruk SÖNMEZ
Ömer YAZAN
Özcan ÖZKARAKOÇ
Özcan SAYGIN
Ramazan ÖZBEK
Remzi KILIÇ
Saadet KURU ÇETİN
Seda ŞAHİN
Selahattin AVŞAROĞLU
Serdal BALTACI
Serdar GERİ
Serhat Adem SOP
Şenol ÇAVUŞ
Şerife Gözde YİRMİBEŞOĞLU
Taner ÇİFÇİ
Tekin ÇELİKKAYA
Tezcan ABASIZ
Tolga GÖK
Volkan GÖÇOĞLU
Yakup ÜLKER
Zamira ÖSKÖNBAYEVA
Zuhra ALTIMIŞOVA

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the Humanities and
the Social Sciences (ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2019

8

4

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

(In Alphabetical Order)

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author

Başlık / Title

Sayfa/Page

DİN BİLİMLERİ / THEOLOGY

Muhammet Caner
ILGAROĞLU
Luay Hatem YAQOUB

FÂRÂBÎ VE HOCAZÂDE'NİN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA MEÂD
MESELESİ
*THE ISSUE OF ESCHATOLOGY IN THE CONTEXT OF VISIONS OF AL-
FÂRÂBÎ AND HOJAZADHE*

3085-3100

Mustafa KÖYLÜ
Bakıt MURZARAİMOV
Muhittin DÜZENLİ
Osman EYÜPOĞLU
Mehmet KORKMAZ
Ferhat GÖKÇE

KIRGIZİSTAN'DAKİ DİN GÖREVLİLERİNİN MESLEKİ
YETERLİKLERİ VE SORUNLARI
*VOCATIONAL PROFICIENCIES AND PROBLEMS OF IMAMS IN
KYRGYSTAN*

3101-3125

EDEBİYAT / LETTERS

Erdal AYDOĞMUŞ

KIRGIZ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE "KALP/ YÜREK"
*THE IDIOMS ABOUT HEART IN KYRGYZ TURKISH AND TURKEY
TURKISH LANGUAGES*

3126-3145

Şule OKUROĞLU ÖZÜN

HANIF KUREISHI'NİN VAROŞLARIN BUDA'SI ADLI ESERİNDE
"ÖTEKİLEŞTİRME"
*"OTHERIZATION" IN HANIF KUREISHI'S THE BUDDHA OF
SUBURBIA*

3146-3160

EĞİTİM / EDUCATION

Ahmet Erdost YASTIBAŞ
Tuğçenur KAVGACI

TURKISH-MEDIUM DEPARTMENT AND ENGLISH-MEDIUM
DEPARTMENT STUDENTS' PERCEIVED SOCIAL DISTANCE TO
NATIVE ENGLISH SPEAKERS
*EĞİTİM DİLİ TÜRKÇE VE İNGİLİZCE OLAN BÖLÜM
ÖĞRENCİLERİNİN ANA DİLİ İNGİLİZCE OLANLARA KARŞI OLAN
ALGILANAN SOSYAL UZAKLIKLARI*

3161-3186

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Ayça BÜYÜKCEBECİ	ÇOCUKLUK ÇAĞI ÖRSELENME YAŞANTILARININ YARATICI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE ALEKSİTİMİ İLE İLİŞKİSİ <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILDHOOD TRAUMATIC EXPERIENCES AND PERSONAL CHARACTERISTICS AND ALEXITHYMIA</i>	3187-3213
Canan DEMİR YILDIZ Burhanettin DÖNMEZ	OKULLARDA ÖRGÜTSEL DERTLEŞMEYE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ <i>THE VIEWS OF TEACHERS RELATED TO ORGANIZATIONAL NARRATIVE CONVERSATION AT SCHOOLS</i>	3214-3231
Davut AYDIN Cahit AYTEKİN	REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK ADAYLARININ TÜKENMİŞLİK YAŞAYAN MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNE MÜDAHALE ÖNERİLERİ <i>SUGGESTIONS OF GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING CANDIDATES FOR INTERVENTION TO MATHEMATICS TEACHERS WHO HAVE A SENSE OF BURNOUT</i>	3232-3246
Osman ÇEPNİ Bahadır KILCAN	VELİLER AÇISINDAN SOSYAL BİLGİLER DERSİ NE İFADE EDİYOR? <i>WHAT DOES SOCIAL STUDIES LESSON MEAN TO PARENTS?</i>	3247-3265
Pelin DOĞAN Özlem ÇAKIR	İNGİLİZCE ÖĞRETİMİNDE KİŞİSELLEŞTİRMENİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BAŞARILARINA ETKİSİ VE UYGULAMAYA DAİR ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ <i>EFFECTS OF PERSONALIZATION IN TEACHING ENGLISH ON THE ACHIEVEMENT OF UNIVERSITY STUDENTS AND STUDENT VIEWS REGARDING THE IMPLEMENTATION</i>	3266-3285
Yavuz DEĞİRMENCİ	4. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE COĞRAFYA KONULARININ ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ <i>INVESTIGATION TEACHERS' OPINIONS ON TEACHING GEOGRAPHY SUBJECTS IN 4TH CLASS SOCIAL STUDIES COURSE</i>	3286-3305
GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS		
Handan DAYI Nafia ÖZDEMİR HANYALOĞLU	BELGESEL FOTOĞRAFÇILIKTA ALTERNATİF BİR EĞİLİM: GEÇ FOTOĞRAFÇILIK <i>AN ALTERNATIVE TENDENCY IN DOCUMENTARY PHOTOGRAPHY: LATE PHOTOGRAPHY</i>	3306-3320
EKONOMİ BİLİMİ / ECONOMICS		
Ali ALTINER Şükrü ERDEM	UZUN DÖNEM DENGİ DÖVİZ KURU VE SAPMALAR: BEER YAKLAŞIMI <i>EQUILIBRIUM EXCHANGE RATES AND MISALIGNMENTS: THE BEER APPROACH</i>	3321-3351
Emre Esat TOPALOĞLU	DÖVİZ KURU GETİRİ OYNAKLIĞI MODELLEMESİ: DOLAR, EURO VE STERLİN SERİLERİ ÜZERİNE GARCH, EGARCH VE IGARCH MODELLERİ İLE BİR İNCELEME <i>MODELING EXCHANGE RATE RETURN VOLATILITY: AN INVESTIGATION WITH GARCH, EGARCH AND IGARCH MODELS ON DOLLAR, EURO AND STERLING SERIES</i>	3352-3378

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Erdoğan KAYGIN Ethem TOPÇUOĞLU Serdal ÖZKES	TÜRKİYE İLE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLEREYÖNELİK ENGELLER <i>OBSTACLES FOR COMMERCIAL RELATIONSHIP BETWEEN TURKEY AND KAZAKHSTAN</i>	3379-3398
Erkan KILIÇER	PATATES ÜRETİCİLİĞİ YAPAN ÇİFTÇİLERİN ÜRETİM MALİYETLERİNE İLİŞKİN ALGILARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: NİĞDE İLİ ÖRNEĞİ <i>A SURVEY TO IDENTIFY THE PERCEPTIONS OF POTATO FARMERS ON THE PRODUCTION COSTS: NIGDE CASE</i>	3399-3415
Fazlı YILDIZ	TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ BORÇ, EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ İLİŞKİSİNİN ANALİZİ <i>AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP OF EXTERNAL DEBT, ECONOMIC GROWTH AND CURRENT ACCOUNT BALANCE IN TURKISH ECONOMY</i>	3416-3438
Mustafa ÖZALP	TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NE OLASI ÜYELİĞİNİN AVRASYA POLİTİKASINA ETKİLERİ <i>THE EFFECTS OF TURKEY'S POSSIBLE MEMBERSHIP OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION TO THE EURASIAN POLICY</i>	3439-3469
İŞLETME – YÖNETİM VE ORGANİZASYON / BUSINESS, MANAGEMENT AND ORGANIZATION		
Mehmet ULUTAŞ	SIK İŞ DEĞİŞTİRME OLGUSU VE ALTERNATİF İŞ BULABİLME ALGISININ İŞGÖRENLERİN İŞTEN AYRILMA EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİSİ: BİŞKEK YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI <i>THE IMPACT OF JOB HOPPING AND PERCEIVED ALTERNATIVE EMPLOYMENT OPPORTUNITIES ON EMPLOYEES TURNOVER INTENTIONS: A FIELD SURVEY ON FOOD AND BEVERAGE OUTLET'S IN BISHKEK</i>	3470-3482
Oğuzhan AY TAR	KOBİ YÖNETİCİLERİNİN STRATEJİK BİLİNÇ VE STRATEJİK YÖNETİM ALGILARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ <i>A CONTENT ANALYSIS ON PERCEPTIONS OF SME MANAGERS ABOUT STRATEGIC CONSCIOUSNESS AND STRATEGIC MANAGEMENT</i>	3483-3499
Özge GÜDÜ DEMİR BULAT Gencay SAATÇİ Cevdet AVCIKURT	İŞKOLİKLİK VE BİREYSEL MUTLULUK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TURİZM AKADEMİSYENLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ <i>ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WORKAHOLISM AND INDIVIDUAL HAPPINESS IN TERMS OF TOURISM ACADEMICIANS</i>	3500-3515
Zinnet KARAKAŞ Halil SAVAŞ	ISO 9001:2015 İLE ORTAYA ÇIKAN FARKLILIKLARIN İŞLETMELERİN BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ <i>ASSESSMENT OF DIFFERENCES IN ISO 9001: 2015 FROM ENTERPRISES POINT OF VIEW</i>	3516-3532

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
KAMU YÖNETİMİ / PUBLIC ADMINISTRATION		
Duru ŞAHYAR AKDEMİR	ULUSLARARASI ALANDA OMBUDSMANLIK KURUMU VE TÜRKİYE <i>OMBUDSMAN INSTITUTION IN THE INTERNATIONAL ARENA AND TURKEY</i>	3533-3552
Yavuz ÖZBARAN	IMPACT OF COMMUNITY ORIENTED TRAFFIC POLICING ON RED LIGHT VIOLATIONS: COMMUNITY RED LIGHT WATCH PROGRAM <i>TOPLUM ODAKLI TRAFİK POLİSLİĞİNİN KIRMIZI IŞIK İHLALLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ</i>	3553-3565
MEDYA VE İLETİŞİM / MEDIA AND COMMUNICATION		
Muhsine SEKMEN	ÇOCUK YOUTUBER'LARDA SORUNLU BİR ALAN: TÜKETİM İLE MAHREMİYETİN YİTİMİ <i>A PROBLEMATIC AREA IN CHILD YOUTUBERS: LOSS OF PRIVACY BY CONSUMPTION</i>	3566-3584
Serpil KIR	DİJİTAL KUŞAKLAR VE DİJİTAL ORTAMLAR: TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN Y KUŞAĞI ÖRNEKLEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME <i>DIGITAL GENERATION AND DIGITAL ENVIRONMENTS: A REVIEW OF TURKEY-KYRGYZSTAN ON GEN Y</i>	3585-3607
Yasemin BİLİŞLİ	İNTERNET SAĞLIK HABERLERİNDE TIBBİLEŞTİRMENİN İNŞASI: SAĞLIK HABER SÖYLEMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ <i>THE CONSTRUCTION OF MEDICALIZATION IN INTERNET HEALTH NEWS: A CRITICAL VIEW OF HEALTH NEWS DISCOURSE</i>	3608-3629
MUHASEBE – FİNANSMAN / ACCOUNTING – FINANCE		
Burak KAYIHAN	STRATEJİK YÖNETİM MUHASEBESİ TEKNİKLERİNDEN MARKA DEĞERLEME VE BİR UYGULAMA <i>BRAND VALUATION FROM STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING TECHNIQUES AND A PRACTICE</i>	3630-3650
Fatma TEMELLİ	ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE DERSLERİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLARININ, DERSE ODAKLANMA VE İLGİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN FAKTÖR ANALİZİ VE YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE İNCELENMESİ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖRNEĞİ <i>ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE STUDENTS ' ATTITUDES TOWARDS THE USE OF TECHNOLOGY IN ACCOUNTING COURSES ON FOCUS AND INTEREST IN THE COURSE WITH FACTOR ANALYSIS AND STRUCTURAL EQUALITY MODEL: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN UNIVERSITY İİBF CASE STUDY</i>	3651-3667
Sibel ÖZAFŞARLIOĞLU SAKALLI Muhammet SAYGIN	GİRİŞİMCİLERİN FİNANSAL FARKINDALIKLARI İLE SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: UŞAK TİCARET VE SANAYİ ODASI ÖRNEĞİ <i>AN ANALYSIS OF THE RELATIONS BETWEEN FINANCIAL AWARENESS AND SOCIO-DEMOGRAPHIC FEATURES OF ENTREPRENEURS: THE CASE OF UŞAK CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY</i>	3668-3684

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
PSİKOLOJİ		
AYŞEGÜL BAŞ Bülent DİLMAÇ	ERGENLERİN SAHİP OLDUKLARI DEĞERLER, ÖZNEL İYİ OLUŞLARI VE SOSYAL KAYGILARI ARASINDAKİ YORDAYICI İLİŞKİ <i>THE VALUES RELATED TO VALUES OF OWNERS, PROBLEMS BETWEEN OWNERSHIP AND SOCIAL OWNERS</i>	3685-3697
SOSYOLOJİ / SOCIOLOGY		
Nurullah ŞAHİN	SİNOP'TAKİ İŞLEK KAFETERYALARIN TÜRKÇE BİLİNCİ VE TÜRK KÜLTÜREL DEĞERLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ <i>EXAMINATION OF MUCH FREQUENTED CAFETERIAS IN SINOP IN THE CONTEXT OF TURKISH CONSCIOUSNESS AND TURKISH CULTURAL VALUES</i>	3698-3727
Pelin DİNÇER	BEING AN INSIDER AND/OR OUTSIDER IN FEMINIST RESEARCH: REFLEXIVITY AS A BRIDGE BETWEEN ACADEMIA AND ACTIVISM <i>FEMİNİST ARAŞTIRMADA İÇERİDEN VE/VEYA DIŞARIDAN OLMAK: AKADEMİ VE AKTİVİZM ARASINDA BİR KÖPRÜ OLARAK DÜŞÜNÜMSELLİK</i>	3728-3745
SPOR BİLİMLERİ / SPORT SCIENCES		
Tolga Kaan BAHADIR	VOLEYBOLCULARDA DUYGUSAL ZEKÂ İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ <i>THE INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT ON SOME VARIABLES IN VOLLEYBALL PLAYERS</i>	3746-3763
Yavuz ÖNTÜRK Osman İMAMOĞLU Kürşat KARACABEY	ELİT TEKVANDOCULARDA DURUMLUK VE SÜREKLİ KAYGININ ARAŞTIRILMASI <i>INVESTIGATION OF STATE AND TRAIT ANXIETY OF ELITE TAEKWONDO ATHLETES</i>	3764-3774
TARİH / HISTORY		
Gözde Birsal VAROL Selim ÖZCAN	ATABEYZADELERİN AMASYA'NIN SİYASİ VE SOSYAL TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ <i>THE IMPORTANCE OF THE ATABEYZADES IN THE POLITICAL AND SOCIAL HISTORY OF AMASYA</i>	3775-3798
Mehmet ŞEKER	ORTA ÇAĞ'DA ŞAM DİYARININ STRATEJİK BİR KALESİ: ACLÛN KALESİ <i>A STRATEGIC CASTLE OF DAMASCUS REGION IN THE MIDDLE AGE: ACLÛN CASTLE</i>	3799-3807

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
TURİZM / TOURISM		
Davut UYSAL Cihan SEÇİLMİŞ	TURİZM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İNGİLİZCE İLETİŞİM BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK GEREKSİNİM ÇÖZÜMLEMESİNE DAYALI BİR PROGRAM ÖNERİSİ <i>A PROGRAM PROPOSAL FOR THE DEVELOPMENT OF ENGLISH COMMUNICATION SKILLS OF TOURISM FACULTY STUDENTS BASED ON NEEDS ANALYSIS</i>	3808-3835
Erkan AKGÖZ Bakıt TURDUMAMBETOV	ÇOKLU KRİTERLERLE KARAR VERME YÖNTEMLERİNİN TUR GÜZERGÂHI BELİRLENMESİNDE KULLANIMI <i>USING THE MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS IN DETERMINING TOUR ROUTE</i>	3836-3853
Havva GÖZGEÇ Burhan AYDEMİR	GASTRONOMİDE KADIN SOKAK GIDA SATICILARI: BİR ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI <i>WOMEN STREET FOOD VENDORS IN GASTRONOMY: A CASE STUDY</i>	3854-3870
Seçkin ESER A. Celil ÇAKICI	LİSANS DÜZEYİNDE TURİZM REHBERLİĞİ EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK MOTİVASYONLARININ MESLEĞE DÖNÜK TUTUMLARINA ETKİSİ <i>THE EFFECT OF ACADEMIC MOTIVATION OF THE UNDERGRADUATE STUDENTS OF TOURISM GUIDANCE ON THEIR OCCUPATIONAL ATTITUDES</i>	3871-3888
Serhat Adem SOP Murat YEŞİLTAŞ Salih SOSLU	FİZİKSEL ÇEVRENİN MÜZE ZİYARETÇİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: BURDUR MÜZESİ ÖRNEĞİ <i>THE INFLUENCE OF PHYSICAL ENVIRONMENT ON MUSEUM VISITORS: THE CASE OF BURDUR MUSEUM</i>	3889-3910
Tuba ŞAHİN ÖREN Nedim YÜZBAŞIOĞLU	SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYON GELİŞTİRME: HAVA SPORLARI UZMANLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRME <i>SUSTAINABLE DESTINATION DEVELOPMENT: INVESTIGATION WITH REGARDS TO AIR SPORT EXPERTS</i>	3911-3930
Vedat ACAR Abdullah TANRISEVDİ	PAKET TURLARDA TURİST DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ: İSTANBUL'U ZİYARET EDEN PAKİSTANLI TURİSTLER ÜZERİNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA <i>INVESTIGATION OF TOURIST BEHAVIOURS IN PACKAGED TOURS: A QUALITATIVE RESEARCH ON PAKISTANI TOURISTS VISITING ISTANBUL</i>	3931-3957
ULUSLARARASI İLİŞKİLER / INTERNATIONAL RELATIONS		
Ali Burak DARICILI	ROLE OF PRIVATE COMPANIES IN THE FUTURE'S INTELLIGENCE MANAGEMENT; ANALYSIS OF THE US INTELLIGENCE SYSTEM WITHIN THIS SCOPE <i>ÖZEL ŞİRKETLERİN GELECEĞİN İSTİHBARAT YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İSTİHBARAT SİSTEMİNİN ANALİZİ</i>	3958-3976
Halil ÜLKER	OSMANLI ÖZBEKİSTAN SIYASİ İLİŞKİLERİ (1514-1873) <i>POLITICAL RELATIONS BETWEEN OTTOMAN AND UZBEKISTAN (1514-1873)</i>	3977-4006

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ilgaroğlu, M. C. ve Yaqoob, L. H. (2019). "Fârâbî ve Hcazâde'nin Görüşleri Bağlamında Meâd Meselesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3085-3100.

Geliş Tarihi / Received Date: 12 şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

FÂRÂBÎ VE HOCAZÂDE'NİN GÖRÜşLERİ BAğLAMINDA MEÂD MESELESİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Caner ILGAROğLU

Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

milgaroglu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5712-9401

Dr. Öğr. Üyesi Luay Hatem YAQOOB

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi

luay.hatem@asbu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8518-0148

Öz

Gazzâlî'nin filozofları tekfir ettiği üç meselenin üçüncüsü olan meâd meselesi, İslam düşünce tarihinde Gazzâlî'yle başlayan tehâfüt geleneğinin ele alıp incelediği, teolojik ve felsefi bağlamı olan önemli bir meseledir. Meâd (dönüş, kıyamet günü insanların yeniden dirilişi) ve ahiret gününe iman hem Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında hem de kelamcılar, felsefeciler ve din âlimleri arasında ortak bir meseledir. Gerek bu üç dinde ve gerekse bahsi geçen düşünme biçimlerinde kıyamet günü ve yeniden diriliş, dinî inancın ana konularından ve vazgeçilmez esaslarından. Böylesine önemli bir meselenin tartışılma alanı ve biçimi hiç şüphesiz teolojik ve felsefi birçok meseleyi yakından ilgilendirmektedir. Bu çalışmada meşşâî bir filozof olan Fârâbî ile XV. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Hocaazâde'nin meâd meselesine dair görüşleri incelenecektir. Böylelikle farklı dönemlerde yaşamış ve farklı bakış açılarına sahip iki İslam düşünürünün meâd meselesine dair görüşlerinden yola çıkılarak bu meselenin İslam düşünce tarihindeki yeri, ele alınış biçimi, sürekliliği ve dönemler arası geçişte farklı anlamlar kazanıp kazanmadığı gibi hususlar hakkında değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam felsefesi, Tehâfüt, Meâd, Fârâbî, Hocaazâde

THE ISSUE OF ESCHATOLOGY IN THE CONTEXT OF AL-FÂRÂBÎ AND HOJAZADHE VISIONS

Abstract

The Mead (Eschatology) issue, which is the third issue of the three issues used by al-Ghazzali to show philosophers as heretic, is an important issue with the theological and philosophical context in which Islamic tradition began to investigate the discussion (tehafut) tradition that began with al-Ghazzali. Mead (return, resurrection of people on the Day of Resurrection) and faith in the Hereafter is a common issue between Jews, Christians and Muslims and between theologians, philosophers and religious scholars. Both in these three religions and in the ways of thinking, the Day of Apocalypse and Resurrection is one of the main subjects and indispensable principles of religious faith. Such an important issue's area and type of discussion undoubtedly related to many theological and philosophical issues. In this study, we have discussed the issue of al-mead with a philosopher Fârâbî and XV. century Ottoman scholar Hojazadeh by comparing their views. Thus, based on the visions of two Islamic philosophers who lived in different periods and who had different perspectives, it is aimed to make evaluations about the place of this issue in the history of Islamic thought, the manner in which it is discussed, its continuity and whether it has gained different meanings in the transition between the periods.

Key Words: Islamic philosophy, Al-tehafut, Eschatology, Al-Fârâbî, Hojazadhe

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinde yer alan "meâd" meselesini, Fârâbî (ö. 339/950) ve Hocasâde Muslihuddin Efendi'nin (ö. 893/1488) görüşlerini karşılaştırmak suretiyle ele alıp incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle meâd meselesinin fikrî arka planını ve felsefî tartışma alanını belirleyeceğiz. Ardından Fârâbî ve Hocasâde'nin meseleye dair görüşlerini karşılaştırmak suretiyle meâd meselesiyle ilgili değerlendirmemize yer vereceğiz.

Sözlüklerde *عود* ('avd) kökünden türediği belirtilen meâdın, dönüşle ilgili zaman ve mekânı anlatmak için kullanıldığı ve "geri dönmek", "yeniden yapmak", "iade ve tekrar etmek", "iade edilmek", "bir işe ikinci defa başlamak", "dönüş yeri ve zamanı" gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir (İbn Manzûr, 1970/2: 919; Râğıb el-İsfahani, 2016: 1049). Terim olarak ise meâd, insanoğlunun ölüm sonrasındaki yaşamıyla ilgili durum, süreç ve inançları ifade etmektedir (Özervarlı, 2003/28: 211).

Meâd meselesi, temelde nefsin/ruhun mahiyetindeki belirsizlikten kaynaklanıp ölüm sonrası süreçlerin mahiyetindeki belirsizlikleri içine alarak ilerleyen metafizikî bir tartışma alanını ifade etmektedir. Nitekim nefis, bedeni yönetmesi açısından fiziğin, bir varlık olması bakımından ise metafiziğin konusu olmaktadır (Toktaş, 2004: 153). Aynı şekilde ölüm düşüncesi de hem ruh-beden ilişkisinin mahiyetini hem de ölüm sonrası ruhun akıbetini ihtiva eden metafizikî bir nitelik arz etmektedir.

Hocasâde, meâd meselesiyle ilgili felsefe ve kelim geleneğindeki temel yaklaşımları *Tehâfüt'ü'l-Felâsife* adlı eserinin yirmi ikinci faslında ortaya koymuş ve bu yaklaşımların beşi geçmediğini ifade ederek şu açıklamaları yapmıştır (Hocasâde, 2018: 281).

1. *Meâdın cismanî olarak ispatı*: Buna göre, dirilme yalnızca beden için geçerlidir. Bu görüş, mücerred nâtik nefsi kabul etmeyenlerin görüşüdür. Müslümanların çoğunluğu bu kanaattedir.

2. *Meâdın yalnızca ruhi olarak gerçekleşmesi*: Bu görüş, ilahiyatçı filozofların görüşüdür. Onlara göre beden, aletten başka bir şey değildir; insan, gerçekte mücerred nâtik nefistir. İnsan bedeni, cevherini tamamlamak için vardır.

3. *Meâdın rûhânî ve cismânî birliktelik ile yaşanması*: Bu görüş, başta Gazzâlî, Halîmî, Ebu Zeyd ed-Debbûsî ve birçok mutasavvıf Müslüman'ın dile getirdiği mücerred nâtik nefsin varlığını ispat ve kabul edenlerin görüşüdür (İbn Sînâ, meâd hakkında üç fırkanın bulunduğu bahseder. Ona göre bu fırkalar şu şekildedir: Sadece ruh ile yaşanacağını söyleyenler, Sadece bedenle dirilmenin yaşanacağını söyleyenler, Ruh ve bedenin birlikte olduğu şekilde dirilmenin gerçekleşeceğini savunanlar (Bk. İbn Sînâ, 1963: 91).

4. *Hem rûhânî hem cismânî Meâdı reddedenler*: Bu görüş, gerek din gerek felsefe konularında kendilerine itibar edilmeyen eski tabiatçı filozofların görüşüdür.

5. *Meâd hakkında tevakkuf (duraksama) gösterenler*: Bu görüş, Câlînûs'tan (Galen) (ö. 200) nakledilmiştir. Câlînûs'un, vefatından önce şöyle dediği nakledilmiştir: “*Ben, nefsin bedeni ayakta ve bir arada tutan şey olup olmadığını, dolayısıyla onun iadesinin imkânsız olup olmadığını veya cesedin bozulmasından sonra devam eden kalıcı bir cevher olup olmadığını bilemedim*” (el-Îcî, 1997/3: 479).

Buradan bakıldığında, felsefe ve kelim akımları arasında meâd konusunda meydana gelen ihtilaf ve tartışmaların ana ekseni yeniden dirilmenin varlığı veya ispatı değildir. İhtilaf ve tartışma, dirilişin ne şekilde olacağı ile ilgilidir. O halde, yeniden diriliş; ruh veya bedenle mi yoksa her ikisiyle birlikte mi gerçekleşecektir? Tartışmanın esas sorusu budur. Hocazâde, bu meseleyi ve filozofların ortaya koydukları görüşleri iki noktada özlü bir biçimde ifade etmiştir: Rûhânî meâdın ispatı ve cismânî meâdın reddedilişi.

Rûhânî meâd konusu önemli ve üzerinde ittifak edilen bir konudur. Bu konunun gerçekleşmesi hususunda filozoflar, kelimciler ve diğer İslam disiplinlerine bağlı âlimler arasında naklî ve aklî deliller açısından bir ihtilaf yoktur. Hocazâde bu noktadan hareketle şöyle demektedir:

“*Hukemanın (bilgelerin, filozofların) rûhânî meâdı ispat ettiklerini, aklî olarak lezzet ve elemi gerçekleşeceğini söylediklerini; aklî zevk ve acıların hissî olanlardan daha büyük olduğunu kabul ettiklerini inkâr etmez, onlara bu konuda karşı çıkmayız. Çünkü muttaki, mâhir İslam âlimleri aynı görüşe varmışlardır. Dahası Allah'ın (c.c) kitabında ve Resûl'ün (s.a.v) sözlerinde aklî lezzet ve elemelerin hissî zevk ve elemelerden daha büyük ve üstün olduğuna işaret eden hususlar vardır*” (Hocazâde, 2018: 268).

Hocazâde'nin bu ifadeleri onun, Gazzâlî'yle benzer düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Gazzâlî, *Tehafût*'ünde “*Nefs ve Bölümleri*” bahsi ile “*Nefsin Ahirette Karşılaşacağı Nimet ve Lezzetler*” bahsini ele aldıktan sonra aklî lezzetlerin cismânî lezzetlerden daha şerefli ve yüce olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir:

“*Bu konuların çoğu şeriata muhalif değildir. Biz ahirette hissedilenlerden daha yüce ve büyük lezzetler olduğunu inkâr etmiyoruz. Bedenden ayrıldıktan sonra nefsin bekâsını inkâr etmiyoruz. Ancak bu durumu, yani meâdden bahsedilen konuları şeriat yoluyla bildik ve öğrendik. Biz filozoflara sadece sözü edilen mevzu salt akılla bildiklerini iddia etmeleri üzerine karşı çıktık*” (Gazzâlî, 2011: 163; Vural, 2004: 78).

Hocazâde, yukarıda ortaya konan beş yaklaşımı ele aldıktan sonra şöyle demektedir: *Bu konuda bizi ilgilendiren asıl husus, filozofların beden olmaksızın ruhla dirilmeye ilişkin*

dillendirdikleri görüşlerin çürütülmesidir. Zirâ filozoflar bu şüpheyeye dayanarak mezheplerini inşa etmiş ve böylece İslâm şeriatına muhalefet etmişlerdir (Hocazâde, 2018: 259).

Meâdın ruh ve beden her ikisiyle birlikte gerçekleşmesinin reddedilmesi noktasında filozoflar çok gayret sarf etmişlerdir. Bu çerçevede “akıl”, onların çalışmalarında bariz bir rol üstlenmiştir. Filozoflar, ruh ve bedenle birlikte dirilmenin gerçekleşmesini savunanlar ve reddedenler şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Her grubun kendine göre delilleri ve hüccetleri bulunmaktadır (et-Tûsî, 1990: 236; Türker, 1956: 107; Deniz, 2015: 248). Hocazâde’nin metni üzerinden cismânî dirilişi reddeden filozofların görüşlerine ileride yer vereceğiz. Şimdi çalışmamıza konu olması bakımından Fârâbî’nin meâd meselesine dair görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

2. FÂRÂBÎ’YE GÖRE MEÂD

Fârâbî’nin meâd görüşü, onun felsefesinin tümüyle irtibatlı olduğundan gerek metafiziğinden, ahlâk düşüncesinden ve gerekse siyaset düşüncesinden bağımsız olarak anlaşılabilir. Fârâbî’de meâd düşüncesi ancak söz konusu bu bütünlük içinde anlamlı olmaktadır. Dolayısıyla öncelikle Fârâbî düşüncesinin en temel kavramlarından bahsetmemiz gerekmektedir. Hiç şüphesiz bu kavramlardan ilki, İlk varolan/İlk Sebep/Tanrı kavramıdır. Bilmesi yaratmasına denk olan, herşeyin ilk sebebi olan, cevheri bakımından bilfiil akıl (‘akl), akıllı (‘âkîl) ve akılsal (ma’kûl) olan zorunlu bir Tanrı fikrine sahip olan Fârâbî, on akıl/sudûr teorisi ile Tanrı-âlem-insan ilişkisini Aristotelesçi bir kozmolojiye uygun biçimde inşa etmiştir (Fârâbî, 2011: 38-39). Bu sistemde merkezi bir rol oynayan onuncu ve son akıl olan faal akıl, Fârâbî felsefesinin bir diğer temel kavramıdır. Fârâbî’ye göre faal akıl, ay-altı âlemi düzenleyen, maddî dünyada varlıkları kuvve halinden fiil hale geçiren, kendisinden nefsinin ve dört unsurun çıktığı bir tür bireysel varedici ilkedir (Fârâbî, 2011: 52; Aydın, 2008: 89).

Fârâbî’nin düşünce sistemindeki merkezî kavramlardan biri de mutluluk (sa’âde) kavramıdır. Fârâbî’ye göre mutluluk, cisimlikten ahlâkî bir olgunluk ile bir çeşit sıyrılmış ve yükselmiştir (Fârâbî, 2012: 25). Fârâbî’nin kastettiği mutluluk, hem dünya hem âhîret mutluluğudur. Ona göre söz konusu bu mutluluğu elde etmenin yolu, insana özgü dört çeşit fazilete (entelektüel faziletler (el-fadâil el-fikriyye), nazârî faziletler (el-fadâil el-nazariyye), ahlâkî faziletler (el-fadâil el-hulkiyye), pratik sanatlar (el-sana’at el-ameliyye)) sahip olmaktan geçmektedir. Bu çeşit bir yükseliş, ancak nazârî düşünmenin sonucunda kazanılan ahlâkî bir yaşamla mümkündür. Yani insan doğru düşünerek iyi ve güzel olanı seçer, bunun sonucunda da erdeme ulaşır. Bu kemâl sayesinde insan, içinde bulunduğu eksiklik âleminden kurtularak bir çeşit irtifâ kazanmakta ve cisimsiz, maddeden arınmış akledilenlere doğru yükselmektedir. Ancak yaratılışı itibarıyla bu yükseliş zorunlu olarak faal aklı

geçememektedir. İşte meâd meselesi Fârâbî'de hem bireysel hem toplumsal hem de siyasî mutlulukla irtibatlı bir mesele olarak kendini göstermektedir. Ona göre meâd, insanın, madde dünyası ile mükemmel varlıklar arasında epistemolojik bir yükselişle elde edebileceği bir çeşit sükûnet/sekinet haline tekabül etmektedir.

İnsan bu düşüncede nefsi (aklı) ile akledilirler kategorisine, cismani varlığı ile eksikliklerin ve ihtiyaçların hâkim olduğu dünyaya aittir. Onun akli tarafı onu ahlakî olmaya, dünyevi tarafı ise bedensel arzuları istemeye yöneltmektedir. Eğer o, akli olanı arzu ederse mutluluğu elde ederek varoluşunun kaynağına yükselecek; bedenî arzularını seçerse alçalarak yeryüzünün basit bir parçası haline gelip yok olacaktır. Bu yüzden insan ancak ahlakî bir yaşamla bu yok oluştan kurtulabilecektir. Nitekim Fârâbî'ye göre insan nefsi; başta kuvve (güç); sonra da fiil halinde olan düşünme, arzu etme, hayal ve duyum güçlerinden oluşmaktadır (Fârâbî, 2012: 38). Burada bilinmesi gereken önemli bir husus var ki o da insanın kuvve halindeki nefsinin faal akıl tarafından bilfiil hale dönüştürüldüğü bilgisidir. Fârâbî konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

“Onları fiil halinde düşünür kılan Faal Akıldır. Faal Akıl, onlardan bir kısmını fiil halinde (bilfiil) akıl kılar ve onların varlıktaki derecelerini yanlışlıkla kendilerine verilmiş olandan daha yükseğe çıkarır. İnsanı insan yapan düşünme gücü, özü itibarıyla fiil halinde akıl olmadığı gibi, bilfiil akıl olması kendine yaratılıştan da verilmiş değildir. Faal Akıldır ki onu bilfiil akıl kılar ve diğer şeyleri de düşünme gücü için bilfiil düşünülür durumuna getirir. Düşünme gücü bilfiil akıl olunca, o anda bilfiil olan bu akıl, gene bilfiil akıl olup da kendi özünü bilen maddeden ayrı şeylere benzer. Bunlardan düşünür olan, aynı zamanda düşünendir. O zaman, nasıl düşünüyorsa öylece düşünülür (ma'kûl) olmakla, düşünür bir cevher olur. Böylece düşünen (âkil), düşünülen (ma'kûl) ve akıl onda bir ve aynı şey olur. Dolayısıyla o, Faal Akıl derecesine ulaşır. İşte, insan bu dereceye (mertebe) ulaşınca mutluluğu tamamlamış olur.

İnsanda Faal Akıl'ın yeri, göz karşısında güneşin aldığı yere benzer. Nasıl güneş göze ışık verir, böylece göz güneşten aldığı ışıkla, bilkuvve görücü iken bilfiil görücü (fiil halinde) görücü olur. Gene, bu ışıkla, göz, bilfiil görmeye sebep olan Güneşin kendisini de görür. Bilkuvve görünen renkler, gene bu ışıkla, göz, bilfiil görülen renkler olur. Bilkuvve olan göz de, bilfiil göz olur. Aynı şekilde, Faal Akıl, insana, düşünme gücünde tasarladığı bir şeyi kazandırır” (Fârâbî, 2012: 39-40).

Daha önce de belirttiğimiz üzere Fârâbî'nin felsefesinde ontoloji, psikoloji, ahlak ve siyaset sistematik bir iç içeliğe sahiptir ve belki de bu sistemin en merkezi kavramı mutluluktur. Fârâbî'ye göre insanın yaratılış sebebi mutluluğun kazanılmasıdır (Fârâbî, 2012: 78). Ancak mutluluk sıradan bir gaye olmadığından kolay bir şekilde elde edilemez. Fârâbî'ye göre mutluluk insan eyleriminin nihai meyvesi biçimindeki mutlak bir gayedir. İnsanın kuvve

halindeki heyulani akli mükemmellik, dolayısıyla ölümsüzlük özelliğine sahip olduğundan o bilfiil hale geçmeden insanın mutluluğu kazanması düşünülemez (Aydın, 2012: 14). Fârâbî'ye göre heyulani aklın maddeden sıyrılıp çıkabileceği en yüksek derece olan müstefad akıl seviyesine ulaşması faal aklın yardımıyla mümkün olduğundan insan akli ile faal aklın birleşmesi (ittisal), mutluluğun kazanılması açısından kaçınılmazdır (Aydın, 2012: 14). Yine Fârâbî'ye göre mutluluk yalnız başına elde edilemeyecek bir değerdir. İnsan ancak faziletli bir şehirde (el-Medinetü'l-Fazıla), faziletli bir toplum içerisinde filozof bir devlet başkanının riyasetinde faal akılla ittisal kurabilir (Aydın, 2012: 15-16). Fârâbî'ye göre faziletli şehrin başkanı faal akılla ittisal sağlayan kişidir. Bu nedenle o, mutluluğun vazgeçilmez sebeplerinden birisidir. Anlaşılacağı üzere gerek en yüksek iyi ve mükemmellik gerekse de kötülük ancak irade ve istek aracılığıyla elde edilebilen şeylerdir. Şehir devleti, ya kötülüğü ya da mutluluğu hedefleyen ve bu gayesini dayanışma esasına göre gerçekleştiren bir yapıdır. Üyeleri, mutluluğu hedefleyen ve bu uğurda işbirliği yapan şehir, ideal şehirdir (el-medine al-fâdıla); o toplum, ideal toplumdur ve o millet ise ideal millettir (Fârâbî, 2011: 97-106). Fârâbî'nin meseleye dair görüşleri şöyledir (Fârâbî, 2011: 110-116):

Cehalet, kemalden ve hayırdan mahrum olma demektir. İnsan akli heyulani dereceden basamak basamak yükseldikçe ve bilgi sahibi oldukça olgunlaşır. Maddeden ne kadar uzaklaşırsa o derece olgunlaşır. Bunu tamamen başaramayan “nefisler” maddeye bağlı kalırlar. Onlar Allah, ilahi varlıklar ve saadet konusunda ne gerçek ne de hayali bilgiye sahip olurlar. Şimdi eğer bir şeyin varlığı tamamen maddeye bağlı ise maddenin yok olması, mantiken, o şeyin de yok olmasını gerektirir. Bu “nefislerin”, “hasta ve maddeye bağlı ” oldukları ortadadır. Onlar yok olmaya mahkûm vahşi yaratıklar gibidir. Onların akli, heyulani seviyede kalır ve bilindiği gibi, bu akıl ölümsüz değildir. “Mutluluğun kendileriyle elde edildiği fiillerin durumu da aynıdır. Bu fiiller ne kadar artar ve tekrar edilirse, insan onlara ne kadar sürekli ve devamlı uygularsa, amacı mutluluğa ulaşmak olan ruh o kadar üstün ve mükemmel olur. Bu, onun mükemmellik bakımından maddeden müstağni olabileceği bir noktaya, aşamaya varıncaya kadar devam eder. Bu noktada ruh maddeden tamamen bağımsızlaşır ve ne maddenin ortadan kalkması ile kalkar, ne de varlığını devam ettirmek için maddeye ihtiyaç duyar.

Ruh maddeden ayrıldığında ve artık onunla tecessüm etmediğinde, cisimlere cisimler olmak bakımından arız olan şeylerini bırakır. Bu durumda onun hakkında, artık ne hakaret ettiği ne de sükûnette olduğu söylenebilir ve bu durumda onun hakkında ancak cisim olmayan şeylere uygun düşen ifadeleri kullanmak, cisimlere cisimler bakımından ait olan her şeyi bu maddeden ayrı ruhlarla ilgili olarak inkâr etmek gerekir. Ruhların bu halini anlamak ve tasavvur etmek güç ve alışılacağına aykırıdır. Aynı şekilde ruhlara bedenlerle birlikte olmalarından dolayı gelen, arız olan her şey onlardan kaybolur.

Bir grup insan göçünce, onların bedenleri ortadan kalkar, ruhları serbest kalır,

mutlu olur. Bu grubun ardından aynı mertebede olan başkaları geldiğinde, onlar birincilerin yerlerini alırlar, onların fiillerini icra ederler. Bu grup da göçüp maddeden kurtulunca, onlar da kendi paylarına daha önce geçip gitmiş olanlarla mutluluk bakımından aynı dereceye ulaşırlar ve onların her biri tür, nicelik ve nitelik bakımından benzeri olana kavuşur. Onlar isim olmadıklarından hangi sayıda olursa olsunlar, bir araya geldiklerinde yer bakımından sıkıntı çekmezler. Çünkü onlar bir yerde, mekânda değildirler ve birbirleriyle buluşmaları ve kavuşmaları, cisimlerinki gibi değildir. Birbirine benzeyen bu maddeden ayrılmış ruhlar ne kadar çoğalırlar ve bir akısalın başka bir akısalı ile birleştiği tarzda birbirleriyle birleşirlerse, onların her birinin duyduğu zevk de o kadar çoğalır ve artar. Onlara daha sonrakilerin herhangi birinin katıldığı her seferinde, daha sonrakinin onlarla buluşmasından ötürü zevki arttığı gibi öncekilerinde daha sonrakilerin kendilerine katılmasından dolayı zevkleri artar.

Cahil şehirlerin halkının ruhları eksik ve varlıkta devam etmek için zorunlu olarak maddeye muhtaç bir halde kalırlar. Çünkü onlarda ilk akısalı dışında hiçbir hakikatin imgesi mevcut değildir. Bu nedenle var olmalarını sağlayan madde ortadan kalktığında ruhsal kuvvetleri de ortadan kalkar.

Bozuk şehrin halkına gelince onların faziletli fiillerden kazanmış oldukları ruhi istidatlar, ruhlarını maddeden kurtarır; ancak kötü fiillerden kötü fiillerden kazanmış oldukları ruhi istidatlar birincilerle birleşir ve bunun sonucunda onları bulandırır, onlarla çatışır. Kötü istidatların iyi istidatlarla çatışmasından ruh büyük ıstırap duyar... İşte mutluluğun zıddı olan bedbahtım budur. Doğru yolu bulamamış, yanlış görüş içinde bulunan şehrin halkı da cahil şehrin halkı gibi ortadan kalkacak ve çözülecektir. Bu durum karakteri değişmiş olan şehirlerin halkı içinde geçerlidir. Cahil şehrin insanları gibi fiillerde bulunmaya bulunmaya mecbur edilen erdemli şehrin insanlarına gelince, bunlar kendi iradelerine aykırı olarak zorla yaptıkları bu fiillerden zarar görmeyecektir”.

Fârâbî'ye göre bilindiği üzere varlıkların ilk sebepten sûduru aşama aşama devam edip bilmeye ilgili bir kategorizasyona göre maddi varlıklara kadar devam etmektedir. Fârâbî cisimlerle arazların varlığını oluşturan ilkeleri ve bunlara ait mertebeleri altı kısımda ele almaktadır. Buna göre birinci mertebede ilk sebep, ikinci mertebede ikinci derecede sebepler, üçüncü mertebede ise madde bulunmaktadır. Bunlardan ilk sebep bir ve tek diğer mertebede var olanlar çoktur (Fârâbî, 2012: 35). Fârâbî'ye göre ilk sebep, ikinci derecede sebepler ve faal akıl ne cisimdirler ne de cisimde bulunurlar. Sonraki üç mertebede ise kendileri cisim olmayan ancak cisimde bulunan *Nefs*, *Suret* ve *Madde* vardır. Fârâbî cisimleri yine altı cinse ayırmaktadır ki bunlar; semavi cisimler, düşünen canlı, düşünmeyen canlı, bitkiler, madenler ve dört unsurdur. Hepsi birden âlemi oluşturmaktadırlar (Fârâbî, 2012: 35). Burada mead meselesiyle yakından ilgili olan hiç şüphesiz faal aklın mahiyetidir. Fârâbî faal aklın, yukarıda sayılan cisimlerden düşünen canlıyı (insan) görüp gözettiğini, onu erişilmesi gereken olgunluk derecesinin en yükseği olan Yüce Mutluluk'a (es-Sa'adetü'l-Kusvâ) ulaştırmak için uğraştığını ifade etmektedir.

3. HOCAZÂDE'YE GÖRE MEÂD

Hocazâde, *Tehâfüt*'ünde meâd meselesini ele alırken öncelikle cismânî dirilmenin reddedilmesi noktasında filozoflara ait sekiz görüşe delilleriyle birlikte yer vermiş ve her bir delile teker teker cevap vermiştir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: (Hocazâde, 2018: 270-284; Râzî, 1951/2: 433).

3.1. Birinci Delil: İnsan Bedenlerinin Ölümle Yok Olması

Beşerî bedenler, sûret ve arazlarıyla birlikte ölüm yoluyla yok olur. Onlardan geriye sadece unsurlara dair karışık maddeler kalır. Sonra bunların iade/geri döndürülmesi yapılmaz. Dolayısıyla şeriatta maddî dirilmeye dair ve ahirette maddî/cismânî lezzet ve acılara ilişkin gelen nasslar benzetmedir ve insanlara akıllarının ve anlayışlarının ölçüsünde rûhânî meâdî açıklamak için verilen örneklerdir. Bu örnekler (Allah hakkında) cihete ve cisme delalet eden ayetler ile benzerlik arz etmektedir (İbn Sînâ, 1963: 98). Bu nedenle, ahirette cismânî diriliş gerçekleşmeyecektir. Hocazâde, bu delile şu sözlerle cevap vermektedir (Hocazâde, 2018: 271):

Nassların te'vili ve zâhir manalarından başka yöne çekilmeleri, cihet ve cismânîlik bildiren ayetlerde olduğu gibi zâhir anlama yüklenmesi imkânsız/mümteni olduğunda doğru ve geçerli olur. Çünkü aklî deliller ve burhanlar Allah hakkında cihet ve cismânîliğin imkânsızlığına delalet etmektedir ki bu noktadan hareketle te'vil gerekmiştir. Cismânî meâd konusunda onu zâhirden uzaklaştıran bir karineden veya kesin delillerin varlığından bahsedilemez. Aksine bu konuda gelen âyet ve hadislerin çoğunu teşbih ve temsil manasına hamletmek imkânsızdır.

Gazzâlî de bu konuya ilişkin olarak “*Teşbihte (benzetmede), lafızlar Arapların istiâredeki adetleri üzere te'vil ihtimali barındırmaktadır. Cennet, cehennem ve bu hallerin detayları hakkında gelen ifadeler, te'vili kaldırmayan/te'vil ihtimali olmayan bir seviyeye ulaşmıştır*” (Gazzâlî, 2011: 165) ifadelerini kullanmıştır.

3.2. İkinci Delil: Ma'dûmun İadesinin İmkânsızlığı

Cismânî meâd şu iki şekilde olabilir: Allah, bedenleri ve cüzlerini küllî bir şekilde yok eder sonra onları icadeder veya bedenleri cüzlerine ayırır ve daha sonra onlara hayatı iade eder. Bu iki şekil de ma'dûmun aynıyla/zâtıyla iade edilmesini/geri getirilmesini barındırır. Cüzlerin ayrılması sırasında ise, sıfatların yok olması kaçınılmazdır. Allah Teâlâ, müşahhas bedenleri iade etse dahi onları yok olan teşahhusları ile yani sahip olduğu sıfatlarla iade etmesi gerekir ki bu imkânsızdır (İbn Sînâ, 1963: 107). Hocazâde bu delili meâlen şu sözlerle çürütmektedir (Hocazâde, 2018: 273):

Biz, ma'dûmun zâtıyla/aynıyla iade edilmesinin mümteni/imkânsız bulunduğunu peşin olarak kabul etmiyoruz. Filozofların ma'dûmun iadesinin imkânsızlığına dair söyledikleri aklî çerçevede düşünenlerin çoğunun sözüne aykırıdır. Aklî

çerçeve de düşününenlerin çoğunun sözlerine aykırı olan bir söz varsa, o söz dinlenmez ve ona itibar edilmez. Dolayısıyla insanda hayatın başından ölüme dek bâkî kalan aslî cüzler vardır. Bu cüzler, oldukça azdır ve "ruh" şeklinde adlandırılırlar. Ölüm meleği geldiği zaman, Allah o meleğe, gerçekte insanı oluşturan aslî cüzleri/parçaları, sıfatlarda bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesinin tutmasını emretmektedir.

Ancak filozoflar bedeninin geri dönmesinin imkânsızlığına dair başka bir delil daha getirmektedirler: *Onlara göre kıtlık günlerinde olduğu gibi bir insan diğer bir insanı yese ve yediği insan onun bedeninin bir cüzü/parçası haline gelse artık ma'dûmun (yok olanın) geri dönmesine hükmedilmesi doğru olmaz (İbn Sînâ, 1963: 107-108).*

Hocazâde bu deliller hakkında ise şunları söylemektedir: *Filozoflara göre, var olan toprağın görünen kısmını düşünecek olursak toprağın ölümlerin cesetlerinden ibaret olduğunu biliriz. Onlardan bitkiler meydana gelmiş ve bitkileri insanlar ve hayvanlar/canlılar yemiştir. Bu takdirde yenen cüzler ya yiyenin bedenine ya yenilenin bedenine dönecektir. Her halükarda ma'dûm, zâtıyla birlikte tam olarak iade edilmiş olmayacaktır. Öyleyse o cüzleri, yiyen veya yenilenin bedeninden birine diğerinden ayrı olarak has kılmanız doğru olmaz (Hocazâde, 2011: 297-298).* Bu nedenle Hocazâde'ye göre ömrün başından sonuna dek bedende kalıcılığını sürdüren aslî cüzler/parçalar vardır. Yenilen parçalar ise yemekte olan beden için fazlalıktır. Yenilenin aslî cüzleri yok olmayı gerektirmeyen cüz ve parçalardır. Yüce Allah, bir şahsın aslî cüzlerini diğer bir şahsın aslî cüzlerine dönüşmekten korumaya kâdirdir (Hocazâde, 2018: 297-298).

Hocazâde, bu tahliliyle Gazzâlî'nin filozofların delilini reddetmede ulaştığı görüşlere yakın bir çizgidedir. Gazzâlî şöyle demektedir: *İnsan; maddesi, bedeni, içinde bulunduğu toprak, besinler veya cüzlerle insan değildir; insan, sadece ruhu ve nefsi olması bakımından insandır (Gazzâlî, 2011: 165).* İbn Sînâ, bu tanımını, Gazzâlî'nin tam aksine dirilmenin ruh olmadan sadece bedenle gerçekleşeceği düşüncesini çürütmek için kullanmaktadır (Bk. İbn Sînâ, 1963: 103).

Atın bedeni insana gıda olur ve ondan insanı oluşturan nutfe oluşursa atın insana dönüştüğü söylenmez. At, suretiyle attır, maddesi ile değil, Bahsettiğimiz durumda suret yok olmuş ve geriye maddesi kalmıştır (Gazzâlî, 2011: 165).

3.3. Üçüncü Delil: Ruhların Bedenlere Dönüşününün Tenasüh Olarak Sayılması

Cismânî meâd gerçekleşirse, iki şekilde gerçekleşir: Birinci ihtimal, ruhların unsurlar âleminde bedene geri dönmesi ile olur ki bu durum, tenasühü savunmak anlamına gelir. Bu ise, bâtıldır (İbn Sînâ, 1963: 109). İkinci ihtimal, ruhların felekler âleminde bedenle birleşmesi demektir ki bu da feleklerin delinmesi (hark) anlamına gelir. Bu da muhaldir.

Çünkü felekler âlemine giriş doğru olsaydı felekler âleminde kendisine dâhil olunan cüzler, delenlerin ve girenlerin etkisiyle düzgün bir şekilde hareket edecek; dâhil olan varlıkların çıkışı ile de cüzlerin eski yerlerine dönmeleri gerekecektir. Bu ise, felekler hakkında muhaldir. Hocazâde bu delile şöyle cevap vermektedir (Hocazâde, 2018: 276):

Unsurular âleminde ruhların bedene iade edilmesinin tenasühü savunmak anlamına geleceğini peşinen kabul edemeyiz. Başka bedenlere ruhun iadesi söz konusu olursa ancak o zaman tenasühten bahsedebiliriz. Aynı şekilde feleklerin delinmesinin ve onlara girilmesinin imkânsız olduğunu kabul edemeyiz. Filozofların ortaya koyduğu delil, diğer feleklere değil, cihetleri belirleyen en büyük feleğe dâhil olunmasının imkânsızlığına delalet etmektedir. Ayrıca bu âlemden başka bir âlemin varlığının imkânsızlığını da peşinen onaylamamız doğru olmaz. Şüphesiz beşer aklı, yaratılmışların hallerinden ancak az bir kısmına vakıftır. Allah'ın mülkünü ve melekûtunu sadece kendi aklıyla ölçmeye çalışan kişi açık bir şekilde sapkınlığa düşer.

Bu noktada filozofların mevcut âlem dışında bir âlemin varlığını inkâr etmelerinin âlemin kıdemi meselesi ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Bu durum, bize göre âlemin kadîm veya hâdis olup olmadığı sorusu ile ilişkilidir. Filozofların âlemin kadîm olduğuna dair görüşleri açık bir şekilde bu âlem dışında başka bir âlemin var olma imkânını reddetmektedir.

3.4. Dördüncü Delil: Bedenlerin Bekâsının İmkânsızlığı

Cismânî meâd sabit olursa, bedenler, ya yeniden ilk defa ölüme benzer olarak son bulacak ve ölecek veya ebedî kalacaktır ki bu muhaldir. Bedenlerin ebedî olarak kalmaları sadece şu şekilde tasavvur edilir: Bedenî kuvvetin müddet üzerinde bir eseri bulunmaması halinde tasavvur edilir ki bu da muhaldir. Çünkü bedenî kuvvet fiillerde müessirdir. Bedenî kuvvet, maddî/cismânî bir kuvvet anlamına gelir ve maddî her kuvvet süre ve sayıya göre son bulmayan bir etkiyi ifade eder. Hocazâde bu delile cevap vererek şöyle demiştir (Hocazâde, 2018: 278):

Bedenin ebedî kalmasının muhal olduğunu zorunlu olarak kabul edemeyiz. Filozofların “maddî kuvvet son bulmayan bir etkiyi ifade eder” şeklindeki delilleri bizim için memnûdur. Çünkü maddî kuvvetlerin aslında kendisi üzerine terettüp eden fiillerde etkisi yoktur. Her şey Allah'ın yaratması ile meydana gelir. Filozofların bu iddialarında itimat edilecek bir delilleri bulunmamaktadır.

Buna göre, Hocazâde, Gazzâlî'nin filozofların ilgili deliline verdiği yanıtı benzer ve yakın bir açıklama yapmış görünmektedir. Gazzâlî şöyle demektedir (Gazzâlî, 2011, 167):

Filozofların “nefisler sonsuzdur, maddeler ise sonludur” sözleri muhaldir ve temeli yoktur. Bu fikir, âlemin kâdemi üzerine temellendirilmiştir. Âlemin kâdemine inanmayanın nezdinde bedenden ayrılan nefisler sonludur ve mevcut maddeler gibidir. Allah ise, yaratmaya ve yeniden varetmeye kadirdir. Bunun

inkârı Allah'ın ihdas etme kudretinin inkârı demektir.

3.5. Beşinci Delil: İnfialin Devam Etmesi İle Birlikte Hayatın Sürmesinin İmkânsızlığı

Filozoflara göre, Cismânî meâd, Peygamberlerin getirdikleri şekilde, hayatın içinde fiil ve infial sürdükçe süreceği manasına gelmektedir. Bu ise, akıl dışıdır.

Hocazâde, bu delile cevaben şöyle demektedir: Rûhânî ve Cismânî haşrin akıl dışında olduğunu peşinen kabul edemeyiz. Hayatın, mizacın itidali, yani maddelerin birbirine uygun şekilde karışması şartıyla ortaya çıktığı düşüncesi, bize göre memnudur. Bizim düşüncemize göre hayat, Allah'ın maddede yarattığı bir sıfattır ve Allah maddede bir amaç oluşmasını şart koşmadan bu sıfatı yaratmaktadır. Zira Allah adet dışına çıkıp hayatı mizacın itidali olmaksızın da yaratır (Hocazâde, 2018: 280).

3.6. Altıncı Delil: Bedenin Unsurlarının İadesinin İmkânsızlığı

Filozoflara göre, canlıların bedenleri unsurlardan bir araya gelmiştir. Bu durumda Allah bedenleri iade ederse o bedenlerin aynı unsurlardan meydana gelmesi/oluşması gerekmektedir. Böyle olmadığı takdirde aynı bedenlin iade edilmediği, aksine yeni bir bedenlin Allah tarafından ihdas edildiği söylenebilir. İnsanın bedeninin meydana gelmesi/oluşması için birden fazla unsur kaçınılmazdır. Bahsi geçen unsurlar arasında fiil ve infialin, yani kaynaşmanın yaşanması gerekir. Eğer durum böyle olursa, içgüdüsel ısının ve nefsin hareketlerinden doğan ısının varlığı sebebiyle ölümün gerçekleşmesi muhakkaktır. Bu iki ısının varlığı, rutubetin azalmasına sebep olur. Rutubetin azlığı ise, ölüme yol açar.

Hocazâde filozoflara hitap ederek bu delil hakkında onlara şu cevabı vermiştir (Hocazâde, 2018: 282):

Biz gerçekten bedenlin unsurlardan bir araya geldiğini peşinen kabul edemeyiz. Bize göre beden cismânî cüzlerden ibarettir. Allah bu cüzlerde hayat, ilim ve kudrete dair özel sıfatlar yaratmaktadır. Hayatın mizac (karışım) fiil ve infialle meydana geldiğini asla söylemeyiz. Sonra bunu kabul edersek dahi, hararetin rutubete tesirinin kaçınılmaz olarak ölüme götürdüğünü zorunlu biçimde benimseyemeyiz. Filozoflar bunda ısrarcı olur ve iddialarına devam ederlerse, onlardan söylediklerinin sıhhatini gösteren kesin deliller isteriz.

Hocazâde filozofların delillerini çürütmek için sözlerini şu şekilde sonlandırmaktadır: *Bize göre her şey, Fail-i Muhtar olan Allah tarafından yaratılmıştır. Bedenlin cüzlerinden her birinin hararetle, yani ısı veya sıcaklık ile çözülmesi mümkündür; ancak bu ölümü zorunlu olarak gerektirmez* (Hocazâde, 2018: 283).

3.7. Yedinci Delil: Nefislerin Bedenlere Dönüşü Sırasında Karışıklık Meydana Gelmesi

Nefsin; mizacın ve onu kabul eden ve uyum göstermeye hazır olan bedenlin var

olmasıyla oluşması gerekir. Başka bir deyişle nefis, mizaç ve onu kabul eden beden var olmasıyla oluşur. Ancak o, beden sona ermesinden ve yok olmasından sonra da kalıcı olmayı sürdürür. Beden, hangi vakitte oluşursa oluşsun, onunla bağlantılı bir nefsin meydana gelmesi gerekir. Bir beden, kalıcı olan nefislerden biriyle bağlantılı olursa o zaman iki nefsin bir bedenle bağlantılı olması muhaldir. Hocazâde bu delile cevap vererek şöyle demektedir (Hocazâde, 2018: 283):

Bu delilde zikredilenler icab (gereklik) temeli üzerine kuruludur. Bizim görüşümüze göre, bedenin kendisiyle ilişkisi bulunan/onu idare eden bir nefis olmaksızın oluşması caizdir. Böylece bedeni idare eden nefislik durumu, dünya hayatında onunla bağlantılı olduğu gibi, ikinci hayatta da onunla bağlantılı olabilir ve onu idare edebilir.

3.8. Sekizinci Delil: Bedenin Fesada Uğramasının Nefislere Geri İadeye Verdiği Zarar

Nefsin bedenle bağlantılı olmasının amacı, beden nefse mükemmellik kazanmada alet ve vasıta olmasıdır. Ulaşılmak istenen kemalat oluştuğunda ise, aletin, yani bedenin varlığı, nefis için fazlalık ve faydasız olmaktadır. Dolayısıyla bedenin varlığı, saadeti, neşeyi ve lezzeti azaltmaktadır. Bu nedenle, bedenlerin geri döndürülmesi, Hakîm olan Allah'ın hikmetine yaraşan ve yakışan bir şey değildir. Bedenden kurtulan nefis, bedenle olan bağlantısının kesilmesinden sonra bedenin zulmünden ve zulmetinden ve çeşitli elem verici arazlarından çıkarak mücerretliğin ve acı veren arazlardan uzaklaşmanın nuruna ulaşmış olmaktadır. Bu bağlamda, nefsin elde ettiği lezzet, insana ızdarap veren hapisten (bedenden) çıkma ve kurtulma lezzetidir. Nasıl ki hapisten çıkan hapse geri dönmek istemez ise nefis de bedene geri dönmemektedir (Hocazâde, 2018: 283). Hocazâde filozoflara bu delil hakkında şu cevabı vermiştir (Hocazâde, 2018: 283):

Biz, bedenin mutlak olarak ve her zaman nefse vebal (ağırlık, fazlalık, zarar) olduğunu ön kabul ile onaylayamayız. Aksine her yönden kötülüklerden beri olan sağlıklı olan beden -ki Peygamberler ondan haber vermiştir- lezzetlerin artmasına ve nefsin neşe ve mululuğunun kemali için bir sebep olmaktadır. Bedenler bu şekilde olursa yani hastalıklardan uzak sağlıklı olursa nefsin onları iradesine ihtiyaç duyulmaksızın akli ve hissi lezzetleri elde etmesi mümkün olur. Malumdur ki beden ve ruhun saadetinin bir arada yaşanması tek bir saadetle yetinilmesinden çok daha güçlüdür. Böylelikle onların hüccetleri çürütülür.

4. SONUÇ

Sonuç itibariyle filozofların, meâd meselesine dair görüşlerini temellendirmek için ileri sürdükleri delillere başta Gazzâlî olmak üzere birçok İslam âlimi gibi Hocazâde de itiraz etmiş ve onlara karşı reddiye niteliğinde cevaplar vermiştir. Hocazâde itirazını yaparken İslam dininin geleneksel tavrını ve meselye ilgili nassları referans alarak te'vil ve radikal yorumsamadan

kaçınmıştır. Meâd meselesinin, İslam düşünce tarihindeki önemli yerini hep muhafaza ettiğini görmekteyiz. Fârâbî ve İbn Sinâ ile başlayan tartışmanın, ele alınış biçiminin de, Gazzâlî, Râzî ve Hocazâde'nin birbirini takip eden farklı dönemlerdeki tavırları göz önüne alındığında da değişmediğini söyleyebiliriz. Meselenin temel probleminin, yeniden dirilmenin ve ahiret hayatının ruhla mı yoksa hem ruh hem bedenle mi olacağı etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Hocazâde, Râzî ve Gazzâlî'nin ruh ve bedenin birlikte dirileceği konusunda mutabık görüşe sahip oldukları görülmektedir. Bu görüş, esasında Müslümanların çoğunluğunun görüşüdür. Bu çerçevede Hocazâde, Gazzâlî ve Râzî filozofların delillerine karşı çıkmış; dirilmenin ruh ve bedenle birlikte olduğuna delalet eden Kur'ân nasslarını te'vil etmeleri sebebiyle filozofları eleştirmişlerdir. Bu bağlamda Hocazâde şöyle demektedir (Hocazâde, 2018: 268):

Bizim filozoflara karşı çıkmamız sadece şu sebeptendir: Onlar, cismânî/maddi haşri ve ahiret hayatında lezzet ve elemelerin varlığını inkâr ettiler. Hâlbuki Allah'ın kitabında ve Resulullah'ın sözlerinde sayısız pek çok noktada te'vili ve zahir manasından başka yere çekilmesi mümkün olmayacak şekilde maddi elem ve lezzetlere delalet eden ifadeler vardır.

Öte yandan Fârâbî'nin meâd ve cismânî haşr hususundaki görüşünün, onun felsefi sisteminin temel kavramı olan mutluluk ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğu görülmektedir. Fârâbî'ye göre insanın yaratılış sebebi mutluluğun kazanılmasıdır. Ancak mutluluk sıradan bir gaye olmadığından kolay bir şekilde elde edilemez. Fârâbî'ye göre mutluluk insan eyleriminin nihai meyvesi biçimindeki mutlak bir gayedir. İnsanın kuvve halindeki heyulani aklı mükemmellik, dolayısıyla ölümsüzlük özelliğine sahip olduğundan o bilfiil hale geçmeden insanın mutluluğu kazanması düşünülemez. Fârâbî'ye göre heyulani aklın maddeden sıyrılıp çıkabileceği en yüksek derece olan müstefad akıl seviyesine ulaşması faal aklın yardımıyla mümkün olduğundan insan aklı ile faal aklın birleşmesi (ittisal), mutluluğun kazanılması açısından kaçınılmazdır. İnsan aklının heyulani dereceden basamak basamak yükseldikçe ve bilgi sahibi oldukça olgunlaştığını ifade eden Fârâbî, insanın maddeden uzaklaştığı oranda olgunlaşacağını ve mutluluğu bu sayede elde edeceğini düşünmektedir. Ona göre bunu tamamen başaramayan “nefisler” maddeye bağımlı kalırlar ve ne Allah ne ilahi varlıklar ve ne de saadet konusunda gerçek bir bilgiye sahip olurlar. Fârâbî, bir şeyin varlığının tamamen maddeye bağımlı olmasının, maddenin yok olması ile o şeyin de yok olmasını gerektirdiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla Fârâbî belli şartlarla kayıtlı olmakla birlikte ruhânî haşrin imkânını; cismanî haşrin ise imkânsızlığını savunmaktadır.

Sonuç olarak Hocazâde'yi meâd meselesinde Fârâbî ile kıyasladığımızda genel hatlarıyla aşağıdaki iki tartışma ekseninde birbirleriyle taban taban zıt görüşleri

savunduklarını görmekteyiz.

a. Rûhânî dirilişin ispatı.

b. Cismânî/maddi meâdın reddedilmesi.

Hocazâde, özellikle cismanî haşri inkâr konusunda filozofların kullandığı sekiz delile yer vermiş ve bu delillerden her birine yine filozofların kullandığı tarz ve üslupta cevap vermiştir.

Hocazâde, filozoflara rûhânî olarak dirilişin gerçekleşmesi ve ruhun aldığı lezzetin bedeninkinden daha büyük olduğu hakkındaki düşüncelerinden dolayı karşı çıkmamıştır. Ancak onlar, filozofların dirilmeyi sadece ruha has kılan ve beden için kabul etmeyen görüşlerini eleştirmiş ve onlara bu noktada karşı çıkmışlardır. Bu konuda İbn Rüşd şöyle demektir: *Şeriatın meâd hakkındaki Cismânî/maddi olaylarla temsiline ilişkin belirttikleri, ruhsal dirilişle ilgili olayların temsilinden daha üstündür ve insanları faziletli işlere daha çok teşvik etmektedir* (İbn Rüşd, 2011: 297).

Bazı çağdaş araştırmacılar, Müslümanlardan (yani avamdan olan Müslümanlardan) meâd konusunun gerçeğini araştırmalarının talep edilmediğini düşünmektedirler. Bu çerçevede araştırmacılar, Müslümanların meâdın hangi surette, nasıl olacağı ve nerede gerçekleşeceği gibi konuları araştırmakla yükümlü olmadıklarını belirtmektedirler. Onlara göre Müslümanlardan talep edilen, ahiret ahvaline, dirilişin hakikatine ve başka bir dünyanın var olup orada hesap ve cezanın bulunduğu imandan ibarettir. Bunun dışında, insan Ahiret gününde, ister sadece ruhla olsun, ister ruh ve bedenle olsun kendi varlığını tam bir biçimde bulacak, zatını tanıyacak ve onunla tanışacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M.S. (2012). “Fârâbî'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet Kavramı”. *es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebâdî'ül-Mevcûdât*. 13-17.
- Aydınlı, Y. (2008). *Fârâbî*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Deniz, G. (2015). *Kelam-Felsefe Tartışmaları*. Ankara: Fecr yayınları.
- Fârâbî. (2011). *el-Medînetü'l-Fâzılâ*. Trc. Ahmet Arslan. Ankara: Divan Kitap.
- Fârâbî. (2012). *es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebâdî'ül-Mevcûdât*. Trc. Mehmet S. Aydın- Abdülkadir Şener- M. Rami Ayas. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Gazzâlî. (2011). *Tehâfütü'l-Felâsife*. Thk. Adil Abdulmunim Ebu Abbas. Kahire: Dar'ut Telaih.
- Hatip, A. (1975). *Allah ve'l-İnsan*. Beyrut: Dar'ul Marife.
- Hocazâde. (2018). *et-Tehâfütü fi'l-Muhâkeme beyne'l Gazzâlî ve'l Felâsife*. Thk. Luay Hatem Yaqoob. Beyrut: Risale el-Alemiyye.
- İbn Manzûr. (1970). “avd”. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Yûsuf Hayyât-Nedim Mar'aşlı. Beyrut: Dâru Lisâni'l-'Arab.
- İbn Rüşd. (2011). *Tehâfütü't-Tehâfüt*. Kahire: Mektebet İbn Sînâ.
- İbn Sînâ. (1963). *el-Adhaviyye fi'l-Meâd*. Thk. Hasen Asi. İran: Şems Tebrizi Yayınevi.
- İcî. (1997). *el-Mevâkıf fi'l-İlmî'l-Kelâm*. Thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Dar'ul Ciil.
- İsfahani. (2016). *Müfredât*. Trc. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Özervarlı, M. S. (2003). “mebde ve meâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Râzî. (1951). *el-Mebahis el-Meşrikiyye fi'l İlahiyât ve't Tebiyât*. İran: İntişarat Beydar.
- Toktaş, F. (2004). *İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*. 2. Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Tûsî. (1990). *Tehâfütü'l-Felâsife*. Trc. Recep Duran, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türker, M. (1956). *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vural, M. (2004). *Gazzâlî Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This is the work of the Al-Gazali's (d.) 505/1111) the "mead" issue in Tahafitu'l-Felasifah (d.) 339/950) and Hojazardhe Muslihuddin Efendi (d.) 893/1488) aims to discuss and examine their views by comparing them. In this context, we will first determine the intellectual background and philosophical discussion area of the Mead issue. We will then compare Farabi and Hojazardhe's views on the issue and take part in our evaluation of the Mead issue.

The Mead issue, which is the third of three issues that Gazali claim to be the philosophers, is a common issue among Jews, Christians and Muslims. The resurrection and resurrection in these three religions are the main subjects of religious belief and the essential principles. However, there was no discussion between the intellectual, sectarian and philosophical currents of these religions regarding the existence or reality of this resurrection, and there were deep disagreements and disagreements about the form and nature of the resurrection.

Farabi's view of mead cannot be understood regardless of his metaphysics, moral thinking, and political thinking, since his philosophy is completely connected. The idea of mead in Farabi only makes sense in this totality. According to him, one chooses the good and the good by thinking correctly, and as a result, he achieves virtue. Thanks to this kemal, human beings gain some kind of altitude by getting rid of the world of deficiency they are in and rise towards the EC-ledilenler without objects, free from matter. However, as of its creation, this rise is not necessarily passing through the active mind. In Farabi, the matter of mead is a matter that is connected with both individual and social and political happiness. According to him, mead corresponds to a kind of lull/sekinet (the original concept) that man can achieve with an episte-mythological ascension between the world of matter and perfect beings.

Hojazardhe, while addressing the mead issue in his Tehafüt, first of all, the rejection of the resurrection of the material included eight views of the philosophers with his evidence and answered each evidence one by one. Some of these proofs are: the extinction of the human body by death, the tenasüh counting of the return of the souls to the bedebes, the impossibility of the survival of the bodies, etc. In making his appeal, Hojazardhe refrained from te'vil and radical interpretation by referencing the traditional attitude of the Islamic religion and the Nass regarding the issue. We see that the mead issue has always maintained its important place in the history of Islamic thought. We can say that the discussion that started with Farabi and Ibn Sina did not change the way it was handled, considering the attitudes of Gazali, Razi and Hojazardhe in different periods following each other. We see that the fundamental problem of the matter is shaped around whether the resurrection and the life of the hereafter

will be with the soul or with both the soul and the body. Hojazardhe, Razi and Gazali seem to have agreed that the soul and body will be resurrected together. This is basically the opinion of the majority of Muslims. In this context, Hojazardhe, Gazali and Razi opposed the evidence of the philosophers and criticized the philosophers for their criticism of the Qur'an nasslarım which suggests that the resurrection is with the soul and the body.

As a result, the evidence that philosophers put forward to base their views on the Mead issue objected to Hojazardhe, like many Islamic scholars, particularly the Gazali, and responded to the rejection of them. When he objected, he avoided the traditional attitude of Islamic religion and the radical interpretation of the matter by taking the nassals of the religion in refe-rans. We see that the matter of Mead has always kept its important place in the history of Islamic thought. We see that the main problem of the matter is whether the resurrection and the life of the hereafter will be with the soul or with the body. It is seen that Hojazardhe, Razi and Gazali have agreed that the spirit and body will be resurrected together. This is essentially the opinion of the majority of Muslims.

As a result, when we compare Hojazardhe with Farabi on the Mead issue, we see that they are arguing against each other in the following two arguments.

- a. Proof of spiritual resurrection.
- b. Rejection of material/material contract.

Hojazardhe has included eight evidences used by philosophers, especially in the field of denial, and responded to each of them in the way and style used by philosophers.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kyly, M., Murzaraimov, B., Düzenli, M., Eypoğlu, O., Korkmaz, M. ve Gke, F. (2019). "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri Ve Sorunları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3101-3125.

Geliş Tarihi / Received Date: 27 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

KIRGIZİSTAN'DAKİ DİN GÖREVLİLERİNİN MESLEKİ YETERLİKLERİ VE SORUNLARI¹

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
mustafa.koylu@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-3754-0751

Doç. Dr. Bakıt MURZARAIMOV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
bakit.murzaraimov@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-8757-6998

Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
muhittin.duzenli@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-0916-5181

Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
osman.eyupoglu@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0001-6912-4739

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
mehmet.korkmaz@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-6873-4313

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat GÖKÇE

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
ferhatgokce@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8181-1088

z

Kırgızistan yaklaşık 70 yıl Sovyet yönetimi altında kaldıktan sonra, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, diğer alanlarda olduğu gibi din ve devlet ilişkilerinde de yeni bir dönem başlamıştır. Ülkedeki yaygın din eğitimi konusunda da en önemli gelişmelerden birisi hiç şüphesiz, 1993 yılında "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi"nin kurulmasıdır. Bağımsızlık ncesi ülkede yalnızca 39 cami bulunurken, bu sayı 2018 yılı itibariyle 2838'e ulaşmıştır. Bu camilerden 2457'si (% 86,6'sı) ilgili makamlar tarafından kayda alınmış durumdadır. Diğer camiler ise henüz kayıt altına alınmamıştır. Camilerin fiziki yapısı ve sayısı kadar, buralarda görev yapan din görevlilerinin mesleki yeterlikleri ve

¹ Bu makale Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi BAB Projesi tarafından desteklenen bir projeden özetlenerek hazırlanmıştır.

yetişmişlik düzeyi de son derece önemlidir. Zira camilerden gereği kadar yararlanmanın yolu orada görev yapan imamların mesleki yeterliliklerine; din eğitimi açısından sahip oldukları donanımına bağlıdır. Zira din kendini anlatmamakta; daima din eğitimi alan insanlar aracılığıyla anlatılmaktadır. Dolayısıyla din görevlisi demek o toplumda din anlayışının niteliği demektir. Kaliteli ve doğru bir dini eğitimle donatılmış din görevlileri, dinin o toplumda doğru işlev sergilemesinin biricik teminatıdır ve bu nedenle mesele çok önem arz etmektedir. İşte bu makalenin amacı da, Kırgızistan genelinde camilerde görev yapan din görevlilerinin mesleki yeterliliklerini ve mesleki bazı sorunlarını ele alarak, daha iyi görev yapabilmelerini temin için birtakım önerilerde bulunmaktır. Bu amaçla Kırgızistan'da görev yapan din görevlilerine yönelik bir alan araştırması yapılmıştır. Bu araştırmada 206 din görevlisine anket uygulanmış, ayrıca yedi bölge gezilerek, bölge kazıları ve bazı imamlarla mülakat da yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Muftiyat, İmam, Cami, Din eğitimi

VOCATIONAL PROFICIENCIES AND PROBLEMS OF IMAMS IN KYRGYZSTAN

Abstract

After living for about 70 years under the ruling of Soviet Union, Kyrgyzstan proclaimed its own independency in 1991. With the gaining of its independency, a new period has begun in relations between state and religion as well as other fields. One of the most important developments in terms of common religious education was that "Religious Office for Kyrgyzstan Muslims" was established in 1993. While before the independency, there were only 39 mosques in the country, as of 2018 there were 2838 mosques. Out of these mosques 2457 have been registered by state. Other mosques have not been registered yet. However, vocational proficiencies and educational levels of imams are important as well as the number of mosques and their physical constructions. For the way of taking advantages from the mosques depends on the imams served over there. Thus, the aim of this article is to investigate vocational proficiencies and problems of imams who work at mosques in Kyrgyzstan and then give some suggestions for doing much better duties in Kyrgyzstan. For this purpose, a field research has been done for imams in Kyrgyzstan. In this research, a questionnaire was conducted to 206 imams, in addition, seven districts were visited and some interviews were done by some imams and *kazıs*.

Key Words: Kyrgyzstan, Muftiyat, Imam, Mosque, Religious education

1. GİRİŞ

Kırgızistan yaklaşık 70 yıl Sovyet yönetimi altında kaldıktan sonra, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, diğer alanlarda olduğu gibi din ve devlet ilişkilerinde de yeni bir dönem başlamıştır. 1991'den günümüze, devletin din konusunda yürüttüğü politikaları üç aşamaya ayırarak incelemek mümkündür.

İlk aşamada liberal yaklaşım sergilenmiş ve din konusunda oldukça serbestlik tanınmıştır. İkinci aşamada, devlet tarafından bir ölçüde kontrol etme adımları atılmıştır. Üçüncü aşamada ise, yeni din kanunu ile din-devlet ilişkilerinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir (Malikov ve Usubaliev, 2009: 141-142).

Yukarıda zikrettiğimiz birinci aşamada Kırgızistan, din ve vicdan özgürlüğü ve insan hakları kapsamında ilk adım olarak çok sayıda uluslararası anlaşmayı kabul etmiştir.² İkinci aşamada, devlet tarafından belli bir ölçüde dinî kontrol etme ihtiyacı duyulmuştur. Ancak bu

² Bu anlaşmalar arasında, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"; "Medeni ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi", "Din ya da İnanca Dayalı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi"; "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" sayılabilir.

kontrole rağmen post-Sovyet ülkeleri arasında Kırgızistan'da kabul edilen kararnameler,³ yine de devletin din siyaseti konusunda oldukça liberal ve demokratik bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Ancak ülkedeki bu aşırı dini özgürlüğün, ruhsatsız dinî kurum ve okulların ortaya çıkmasına, radikal inançların yayılmasına, İslam fanatizmi propagandasının artmasına zemin teşkil ettiğini söylemek de mümkündür. Bu gelişmeler sonucunda devlet, artık din alanında meydana gelen sorunlara karışmamak ve kayıtsız kalmak tutumundan 1996 yılının başlarında vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu amaçla, Cumhurbaşkanlığına bağlı, 13 Mayıs 1996'da Din İşleri Komisyonu kurulmuştur.

Üçüncü aşamada, yeni kabul edilen din kanunu ile din-devlet ilişkilerinde yeni dönem başlamıştır (Mejdunarodniye Normı, 2010). Böylece ülkedeki mevcut dinî durum, din-devlet ilişkileri ve devletin dinî politikası tekrar gözden geçirilerek, farklı dine mensup kişiler arasındaki anlaşmazlıkları ve devlet yapısını sarsacak zararlı faaliyetleri engellemek amacıyla, Anayasa ve yasalar çerçevesinde tüm dinî kuruluşların faaliyetlerini ve kayıt işlemlerini düzenleyen net bir sistemin oluşturulması ön görülmüştür.

Ülkedeki din-devlet ilişkilerine paralel olarak, yaygın din eğitimi konusunda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bununla beraber, yaygın din eğitimi konusundaki en önemli gelişmelerden birisi hiç şüphesiz, “Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi”nin kurulmasıdır. Yaklaşık 50 yıl kadar Taşkent idaresine Kırgızistan Müslümanları Kazıyatı olarak bağlı kaldıktan sonra, Kazıyat 1993'te kendi idaresinin bağımsızlığını açıklayarak, “Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi” (Muftiyat) adını almıştır (Büyükalaca, 2003: 135). Ancak Muftiyat'ın Adalet Bakanlığı tarafından onaylanarak resmîyetini ve tüzel kişiliğini kazanması 21.01.1997'de gerçekleşmiştir.

Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığı'na tekabül eden Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (KDMİ), ülke sınırları içinde İslam'la ilgili tüm dini kurumları, faaliyet yürüten din eğitimi merkezlerini, camileri, cemaatleri ve tüm ülke Müslümanlarını bir araya getiren bir kurumdur. Halk arasında “Muftiyat” olarak adlandırılan idarenin başkanı, “Hz. Mufti” olarak anılır ve aynı zamanda ülke Müslümanlarının dini lideridir. İdarede Hz. Muftiden sonra dini açıdan ikinci sırada gelen yöneticiler, kadınlardır. KMDİ'nin ülke bölgelerindeki temsilcilikleri Kazıyatlardır. Bunlar, ülke genelinde İslam öğretilerinin yaşanmasını sağlamak ve ülke Müslümanları arasında birlik ve beraberliği temin etmek için kurulmuşlardır (Cumanov, 2009: 31-32).

³ Söz konusu kararnameler şunlardır: “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar” ile ilgili kanun ve 1996'da onu tamamlayan, Cumhurbaşkanı “*O merah po realizasii prav grajdan Kırgızskoy Respubliki na svobodu sovesti i veroispovedaniya (Din ve Vicdan Özgürlüğü Konusunda Kırgızistan Cumhuriyeti Vatandaşların Haklarını Uygulamak İçin Önlemler Hakkında)*” kararnamesi.

Muftiyatın pek çok görev ve sorumluluğu olmasına rağmen (Büyükalaca, 2003: 135; Aydar, 2009: 88-89), en önemli görevlerinden birisi ülkedeki cami hizmetlerini yürütmektir. Gerçekten de cami ve mescitler Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar İslam toplumlarının en merkezi konumunu oluşturmuşlardır. Zira camiler, her hangi bir yaş, cinsiyet, eğitim, sosyo-ekonomik, ırk vs. açısından hiçbir ayırım yapmadan tüm Müslümanlara hizmet veren önemli kurumların başında gelmektedir. Camilerin ibadet fonksiyonlarının ötesinde, en önemli görevlerinden birisi de hiç şüphesiz, din eğitime olan katkısıdır. Zira gerek vaazlar, gerek hutbeler ve gerekse diğer dini içerikli faaliyetlerle halkın din eğitimi ihtiyacının karşılanmasında çok önemli yeri vardır. Bu durum Kırgızistan halkı için çok daha önemlidir. Nedeni de hem uzun yıllar din eğitiminden mahrum kalması, hem de okullarında henüz yeteri kadar din öğretiminin yapılamamasıdır. Durum böyle olunca halk büyük ölçüde dinle ilgili bilgileri camilerden almaktadırlar. Cami hizmetlerinin en önemli yanlarından birisi de ülkenin en ücra köşesine kadar nüfuz etmeleridir. Bağımsızlık öncesi ülkede yalnızca 39 cami bulunurken, bu sayı 2018 yılı itibariyle 2838'e ulaşmıştır.⁴ Ancak camilerin fiziki yapısı ve sayısı kadar, buralarda görev yapan din görevlilerinin mesleki yeterlikleri, liyakat ve yetmişlik düzeyi de son derece önemlidir. Çünkü cami cemaati homojen bir yapıya sahip değildir. Yediden yetmiş her yaşta insanların gidebildiği gibi, cinsiyet açısından, sosyo-ekonomik açıdan, eğitim açısından da çok farklı hedef kitleyle muhatap olmak durumundadır. Bu yüzden de camilerde görev yapan din görevlilerinin de çok yönlü yetiştirilmeleri bir zarurettir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kırgızistan'daki dini durum ve din eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalar olmakla birlikte (Kozukulov, 2005; Akif ve Pay, 2009; Kozukulov, 2017; Yusubov, 2016), bunlar hala sınırlıdır ve konuda yapılması gereken önemli çalışmalar vardır. Yapılabilecek çalışmalardan birisi de din görevlileri ile ilgilidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Kırgızistan genelinde camilerde görev yapan din görevlilerinin mesleki yeterliklerini ve mesleki sorunlarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu çerçevede onların sosyo-ekonomik ve kültürel tabanları, din görevliliğine bakışları, meslekten memnuniyet durumları, din görevlisi-toplum ilişkileri, mesleki bilgi ve yeterlik durumları, Müftiyat'tan beklentileri, sorunları gibi konular araştırılmaya çalışılmıştır.

Din görevlilerinin yeterlik durumlarını, beklenti ve sorunlarını araştırmak öncelikle bu hizmeti yürüten görevlilerin nitelikleri ve bu konuda yapılması gerekenler konusunda konunun muhataplarına önemli katkılar sağlayabilir. Dolayısıyla, bu araştırmanın sonuçları halen Kırgızistan genelinde görev yapan din görevlileri için gerçekleştirilecek hizmet için eğitim çalışmalarına katkı sunabilir.

⁴ <https://muftiyat.kg/maalyamat/>, 02.10.2018.

Ayrıca mevcut görevlilerin yeterliklerine ilişkin veri sunan bu çalışma, bundan sonra bu mesleğe eleman seçiminde aranması gereken kriterlerin belirlenmesi, buna ilişkin süreçlerin daha bir netleştirilmesi konusunda da yol gösterebilir. Yine bu çalışma, Kırgızistan'da camilerdeki din hizmetlerini ve eğitimini planlayan, yöneten, denetleyen kurumlara, bu hizmetlerin daha sistemli ve kurumsal hale getirilmesi konusunda yapılacak çalışmalara katkı sunabilir.

Yine bu çalışma, genelde Kırgızistan'da din eğitimi, özelde ise bu ülkede görev yapan din görevlileri ile ilgili olarak yapılabilecek başka araştırmalara da kaynaklık edebilir.

3. YÖNTEM

Araştırma bir alan çalışması olduğundan, literatür ağırlıklı bir çalışma yerine, daha çok alandaki durumu tespiti yönelik bir yöntem izlenmeye çalışılmıştır. Bunun için de Kırgızistan'ın şartları dikkate alınarak, din görevlilerine uygulanmak üzere anket soruları hazırlanmıştır. Oluşturulan anket soruları, Kırgızcaya tercüme edilerek, bir ön deneme yapılmış, anlaşılmayan ya da yanlış anlaşılan sorular tekrar düzeltilmiştir. Ankete son şekli verildikten sonra, izin almak üzere Muftiyat'a gidilmiş ve uygulanacak anketler, Muftiyat'a da takdim edilmiştir.

Sözü edilen anket soruları 2018 yılı içinde, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile İman Fondu'nun din görevlilerine yönelik ortaklaşa düzenledikleri "hizmet içi eğitim kurslarına" gelen imamlara uygulanmıştır. Din görevlilerine anket uygulamadan önce, anket dağıtacak kişiler bu konuda bilgilendirilmiştir. Uygulanan anketler, kapalı zarf içerisinde tarafımıza ulaştırılmıştır.

Bir taraftan anket uygulamaları devam ederken, diğer taraftan da araştırma ekibi Kırgızistan'ın yedi bölgesini temsil eden Kazıyatlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu sayede hem onların bu konudaki görüşleri alınmış, hem de o bölgelerdeki camiler ziyaret edilerek, bazı imamlarla da bizzat mülakat yapılmış ve konuyla ilgili bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu gezi ve gözlemler yoluyla da ciddi bilgilere ulaşılmıştır. Daha çok bir sohbet havasında geçen bu görüşmelerde konuyla alakalı sorular sorulmuş, elde edilen cevaplar kayda geçirilerek, daha sonra değerlendirilmiştir.

Araştırmanın evrenini Kırgızistan'da görev yapan tüm din görevlileri oluşturmaktadır. 2018 yılı itibarıyla Kırgızistan'da toplamda 2457 kayıtlı cami (kayıtsızlarla toplamda 2838 cami) ve buralarda görev yapan 2500'e yakın imam bulunmaktadır. Bu evrenden tesadüfi olarak seçilen örneklem ise 206 kişiden oluşmuştur. Dolayısıyla örneklemin evreni temsil etme oranının yeterli ve önemli sayılabilecek bir değerde olduğu söylenebilir (% 8).

Araştırmada anket ve mülakat yoluyla elde edilen bulgular, bilgisayar ortamına aktarılarak, nicel veriler SPSS programı yardımıyla, nitel veriler ise betimsel analiz yoluyla

belli bir sistematik yapıya kavuşturulmuş. Daha sonra ilgili tartışma ve yorumlar yapılarak araştırma sonuçlandırılmıştır. Bir proje kapsamında gerçekleştirilen bu çalışma esas itibarıyla daha geniştir.⁵ Ancak burada bilimsel makale format ve sınırlarına uyularak daha kısa bir şekilde verilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Katılımcılar Hakkında Genel Bilgiler

Bu bölümde Kırgızistan'ın değişik bölgelerinde görev yapan din görevlilerinin demografik özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Din Görevlilerinin Görev Yaptıkları Bölgeler

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Batken	86	41,7
Oş	59	28,6
Isık-Köl	56	27,2
Cevapsız	5	2,4
Toplam	206	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğu (% 42) Batken'de, diğer bir kısmı Oş (% 29) ve Isık-Köl (% 27) bölgelerinde görev yapmaktadır. 5 kadar katılımcı bu soruya cevap vermemiştir. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar diğer bölgelerde görev yapan din görevlilerine anket uygulanamadıysa da, onlarla da mülakat yapılarak, tüm bölgelerde görev yapan din görevlilerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2. Din Görevlilerinin Görev Yaptıkları Yerler

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Köyde	166	80,6
İlçede ya da kasabada	9	4,4
Şehirde	26	12,6
Cevapsız	5	2,4
Toplam	206	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerinin büyük çoğunluğu (% 80,6'sı) kırsal kesimde yani köylerde yaşamaktadır. İlçe ya da şehirde yaşayanların oranı ise % 17'dir. Bu veriler aynı zamanda Kırgızistan'ın henüz tam anlamıyla şehirleşmediğini, nüfusun önemli bir kısmının coğrafi ve ekonomik nedenlerden dolayı, kırsal kesimde yaşadığını göstermektedir. Bu verilerden hareketle, sadece şehirdeki değil, kırsal kesimdeki halkın da din hizmetlerine daha çok ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilir. Zira kasaba ve şehirlerdeki insanlar değişik kaynaklardan dinini öğrenme imkânı elde ederken, bu durum kırsal kesimlerde daha sınırlı olabilmektedir. Diğer taraftan cahil kalan insanları manipüle etmek daha kolay olduğundan, buralarda yaşayan halkın dini ihtiyaçlarını, alanında uzman din görevlileriyle yerine getirmek

⁵ Bu makale Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi BAB Projesi tarafından desteklenen bir projeden özetlenerek hazırlanmıştır. Geniş bilgi için söz konusu projeye bakılabilir.

oldukça önemlidir. Ancak ileride de değinileceği gibi devlet, din görevlilerine maaş vermediğinden ve köylerdeki halkın da imamların giderlerini karşılayamadıklarından dolayı, bu bölgelere imamlar ya hiç gitmemekte ya da daha yeterince ehil olmayan insanlar gitmektedir ki, bu da ayrı bir sorun oluşturmaktadır.

Tablo 3. Din Görevlilerinin Öğrenim Durumları

	Sayı	%
İslam Üniversitesi	15	7,3
Medrese	71	34,5
Diğer	99	48,1
Cevapsız	21	10,2
Toplam	206	100,0

Katılımcıların öğrenim durumuna ilişkin dağılımlarına bakıldığında, medresede öğrenim görenlerin oranının en yüksek (% 34,5) düzeyde olduğu görülmektedir.⁶ İslam Üniversitesi'nden⁷ eğitim aldıklarını söyleyenlerin oranı ise % 7,3'tür. En yüksek oranı "diğer" seçeneğini işaretleyenler (% 48,1) oluşturmaktadır. Katılımcıların % 48 gibi önemli bir kısmı diğer seçeneğini işaretlemiş olmasına rağmen, "Diğer" seçeneğinin yer aldığı açık uçlu soruya cevap veren görevli sayısı sadece 12 kişi olmuştur. Bunlardan 9'u Kur'an Kursu, 1'i İman Vakfı, 1'i hoca, 1'i de medrese cevabını vermiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, 87 kadar görevli "diğer" seçeneğini işaretlemesine rağmen, ne tür eğitim aldığı ya da nereden mezun olduğu konusunda her hangi bir bilgi vermemiştir. Ya da bu bilgiyi yazmaktan imtina etmiştir. Ayrıca bu soruya görevlilerin % 10 kadarı da hiç cevap vermemiştir. Bütün bu oranlar, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim seviyesinin genelde düşük olduğunu göstermektedir. Görevlilerin Kur'an bilgisine yönelik verdikleri cevaplar da bunu doğrular niteliktedir. Bu verilerden çıkan diğer önemli bir sonuç ta, Kırgızistan'da din görevlisi olabilmek için belli bir eğitim ve öğretim şartının aranmamasıdır. Zaten bu durumu kendileriyle mülakat yaptığımız kazılar (kadılar) ve din görevlileri de doğrulamaktadır. Camilerde görev yapacak kişilerin atanmasına ilişkin henüz muayyen bir atama kriteri yoktur. Açık bulunan bir

⁶ Kırgızistan'da medreseler Dini İdareye bağlı olan din eğitimi kurumlarıdır. Medreselerin açılması, işletilmesi, ders programlarının yapılması gibi hususlar, Muftiyat'ın (Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'nin) kontrolündeyken, medreselerin denetimi Din İşleri Komisyonu tarafından gerçekleştirilmektedir. Medreselerin eğitim süresi biri hazırlık olmak üzere, üç, dört ya da beş yıl olarak değişmektedir. Buralarda tamamen klasik anlayışla, "hücre eğitimi" adıyla bilinen eğitim şekli uygulanmaktadır. Dersler büyük çoğunlukla İslami konularla sınırlı olup, eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrencilerine "icazetname" verilmektedir. 2018 yılı itibarıyla ülkede 1 Üniversite, 8 Enstitü, 22 yüksek medrese, 28 orta medrese, 20 Kur'an Kursu ve 13 başlangıç medresesi olmak üzere toplam 92 medrese bulunmaktadır.

⁷ Günümüzde İslam Üniversitesi olarak faaliyet gösteren bu kurum, 1991 yılında dönemin müftüsü olan Kimsanbay acı Abdrahmanov'un girişimiyle Hz. Ömer İslam Medresesi adı altında Kırgızistan'da kurulmuş ilk dini eğitim kurumudur. 1993 yılında Hazreti Umar İslam Enstitüsüne, 2003 yılında ise Kırgızistan İslam Üniversitesi olarak bir üniversiteye dönüştürülmüştür. Üniversite Hanefi mezhebi ve Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat esasında İslami ilimleri öğretmekte, eğitim süresi erkeklerde beş, kızlarda ise dört yıl sürmektedir. Mezunlarına "Arap Dili ve Şeriat İlimleri Uzmanı" diploması verilmektedir. Mezunlar bu belgeyle resmi kurumlar hariç, Muftiyat'a bağlı kurumlarda kadı, kadı yardımcısı, imam, müezzin, din görevlisi, medrese ve enstitülerde hoca vs. olarak çalışabilmektedirler. Ayrıca bu kurum, mezunlarına ekstra iki yıl daha hizmet içi eğitim vererek, bunlara imamlık belgesi vermektedir. Geniş bilgi için bkz. Elvin Yusubov, "Kırgızistan'da Din Eğitimi", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016, ss. 120-121.

camiiye görevli atanacağı zaman, ya ilan verilmekte ya da o caminin bulunduğu yerdeki kimselerin isteği doğrultusunda Muftiyat mülakat yaparak müracaat yapanlar arasından birisini din görevlisi olarak atamaktadır. Mülakat yaptığımız kişilerden aldığımız bilgilere göre, din görevlisi olarak atanacak kişilerde mesleki yeterlikten ziyade, atanacak kişinin Muftiyat'la olan ilişkisi belirleyici olabilmektedir.⁸ Daha doğrusu, Muftiyat istediği kişinin atamasını yapabilmektedir. Buna ilave olarak, bazı yabancı ülke insanları da (örneğin Kuveyt, Suudi Arabistan) kendi yaptırdıkları caminin imamının kendi istekleri doğrultusunda atamasının yapılmasını sağlamaktadırlar.⁹ Burada dikkat çeken diğer önemli bir husus da, medrese ve İslam Üniversitesinin Muftiyat tarafından desteklenmesine ve eğitim ve öğretiminin verilmesine rağmen, görev yapan ve araştırmaya katılan din görevlilerinin ancak % 40 kadarının bu kurumlardan mezun olan kişilerden olmasıdır. Son olarak, şu hususu da belirtmek gerekir ki, şu anda ülkede dört ilahiyat fakültesi olmasına rağmen,¹⁰ henüz ilahiyat fakültesi mezunlarının din görevliliği mesleğini tercih etmemiş olması veya yetkililerce tercih edilmemiş olmasıdır. Elbette bunun çeşitli nedenleri olmakla beraber, en önemli nedeni de din görevliliği mesleğinin yeterli ekonomik getirisinin olmamasıdır.

Tablo 4. Din Görevlilerinin Görev Süresi

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
1-5	107	51,9
6-10	40	19,4
11-15	21	10,2
16-20	11	5,3
21 üstü	18	8,7
Cevapsız	9	4,4
Toplam	206	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerinin görev süresi açısından dağılımlarına bakıldığında, çoğunun (yaklaşık % 52) henüz 1-5 yıl arası görev yapmış olan yeni elemanlar oldukları görülmektedir. İkinci en yüksek oran % 19,4 ile 6-10 yıl arası görev yapanlara aittir. Görev süresi arttıkça oran düşmekte ve bu da katılımcıların görev süresi açısından deneyimli olmadıkları anlamına gelmektedir. Ancak aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, katılımcıların % 66'sının 40 ve üzeri yaşta kimseler olduklarına baktığımızda ise, Kırgızistan'da meslek olarak din görevliliği istihdamının henüz yeni olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ İnceleme yaptığımız yerlerden elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde, atanacak kişilerde aranan en önemli vasıflardan birisinin de, Tebliğ Cemaatine mensup olması gerektiği anlaşılmıştır.

⁹ Bu durum özellikle Oş ve Batken tarafında yaşanmaktadır. Zira camilerin büyük çoğunluğu bu bölgelerde bulunmakta, cami yapımına katkı sağlayan yabancı ülkeler, cami imamı atanmasında da kendi belirledikleri kişilerin atanmasını sağlamaktadırlar.

¹⁰ Kırgızistan'da 2018 yılı itibarıyla dört ilahiyat fakültesi vardır. Bunlar Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Araşan İlahiyat Fakültesi, Arabayev Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Bunlardan en eskisini Oş İlahiyat Fakültesi (1993'te açılmıştır) oluştururken, en yenisini de Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2011-2012 açılış yılı) oluşturmaktadır. Şimdiye kadar ilahiyat fakültelerinden mezun olan öğrencilerin sayısının bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bunların önemli bir kısmı farklı alanlarda çalışmaktadırlar.

Bu bulgular aynı zamanda, son yıllarda din görevlilerine daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlandığı şeklinde de yorumlanabilir. Zira ülke bağımsızlığına kavuştuğunda ülkede sadece 39 cami varken, bu sayı her yıl gittikçe artmakta ve doğal olarak yeni din görevlilerine de ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 5. Din Görevlilerinin Yaşı

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
18-24	6	2,9
25-29	14	6,8
30-34	20	9,7
35-39	25	12,1
40 ve üzeri	136	66,0
Cevapsız	5	2,4
Toplam	206	100,0

Katılımcıların çoğu (% 66'sı) 40 ve üzeri yaştadır. Yaş azaldıkça oran da düşmektedir. Bu bulgular bize, din görevlilerinin önemli bir kısmının gençlerden değil, yetişkinlerden oluştuğunu göstermektedir. Aslında bu durum, din görevliliği mesleği için ideal bir durumdur. Zira din görevliliği mesleğinde, dini bilgi yeterliliği kadar yaş da önemlidir. Çünkü halk nazarında belli bir güveni sağlamak için yaş önemli bir faktördür. Ancak bu olumlu verilere eğitim düzeyinin yeterliliği açısından ulaşamamaktayız.

4.2. Katılımcıların Görev Yaptıkları Yerle İlgili Bulgular

Bu kısımda din görevlilerinin görev yaptığı yerle ilgili bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda cami cemaatinin sayısı ve cami cemaatinin yaş ortalaması sorularına cevap aranmıştır.

Tablo 6. Cami Cemaatinin Artıp-Eksilme Durumu

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Gün geçtikçe artmaktadır	146	70,9
Gün geçtikçe azalmaktadır	5	2,4
Değişmemektedir	45	21,8
Cevapsız	10	4,9
Toplam	206	100,0

Kırgızistan'daki dini durum ve gelişmelerin seyri bir hayli sıkıntılı olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde, gerek dindarlara yapılan baskı, gerekse din eğitimi kurumlarına getirilen kısıtlamalar dikkate alındığında, uzun bir süre din eğitiminin askıya alındığı görülmektedir. Din eğitimindeki olumlu gelişmeler ancak bağımsızlık sonrası olabilmıştır. Bu durum, kendini hem cami ve medrese sayılarındaki artışta hem de cemaat sayısında göstermektedir. Bizim de merak ettiğimiz husus, camilere devam eden cemaatin sayısal durumuydu. Acaba cemaat sayısı azalmakta mıdır yoksa artmakta mıdır? Bu soruya din görevlilerinin % 70'den fazlası cemaatin gün geçtikçe arttığını ifade etmektedir. Cemaat sayısının değişmediğini ifade edenler ise % 21,8'de kalmıştır. Cemaat sayısının azaldığını

belirtenlerin oranı ise sadece % 2,4'tür. Cemaat sayısının arttığına ilişkin bu tablodan hareketle, Kırgızistan'da dini hayattaki canlanmanın giderek arttığını belirtebiliriz.

Tablo 7. Cami Cemaatinin Yaş Ortalaması

	Sayı	%
15-25	36	17,5
26-35	108	52,4
36-50	50	24,3
51 ve üstü	4	1,9
Cevapsız	8	3,9
Toplam	206	100,0

Cami cemaatinin yaş ortalaması olarak en yüksek oran, % 52,4 ile 26-35 arası yaş grubu çıkmıştır. İkinci sıradaki kesim, % 24,3 ile 36-50 arası yaş grubudur. Üçüncü sıradaki kesim ise, % 17,5 ile 15-25 arası yaş grubudur. Kısaca cami cemaatinin yaş ortalaması yaklaşık % 70'le 15-35 arası yaş grubuna denk gelmektedir. Bu da bize cemaatin yaş ortalamasının oldukça genç bir kesimden oluştuğunu göstermektedir. Bu durum, doğrudan Kırgızistan'ın bağımsızlığıyla ilgilidir. Zira bağımsızlık öncesi dini inanç ve uygulamalara yönelik baskı ve zulümler, halkın dini inanç ve pratiklerden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ancak bağımsızlık sonrası halk, dini inanç ve özgürlüğüne kavuşunca, cami ve cemaat sayısı da artmaya başlamıştır. Ancak sonuç ne olursa olsun, cami cemaatinin genç olması oldukça önemli bir durumdur ve bunun doğru ve yeterli bir şekilde değerlendirilmesi gerekir.

4.3. Din Görevliliğine Bakış ve Memnuniyet Durumlarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında araştırmaya katılan din görevlilerinin bu mesleği seçme nedenleri, mesleğe ilişkin bakışları ve bu mesleği yapmaktan memnuniyet durumları gibi konulara ilişkin bulgular ele alınmıştır.

Tablo 8. Din Görevliliği Mesleğini Seçmeye Etki Eden Faktörler

	Sayı	%
Başka bir mesleğe girememek	4	1,9
Aile ve yakınların istekleri	26	12,6
Dini kaygılar	95	46,1
Başka sebepler	66	32,0
Cevapsız	15	7,3
Toplam	206	100,0

Tabloda görüleceği üzere, araştırmaya katılan din görevlilerinin % 46 gibi büyük bir kısmı din görevliliğini seçmekteki gerekçesinin “dini kaygılar” olduğunu ifade etmektedir. Görevlilerin dine hizmet, Allah rızası gibi nedenlerle bu mesleği tercih ettiklerini söylemesi önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, görevlilerin % 32 gibi bir kısmı da “başka sebeplerle” bu mesleği tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun açıklaması olarak yazdıkları ifadelerle bakıldığında, yaklaşık 20 kadar görevlinin, “*insanlar seçti*”, “*halk seçti*”, “*cemaat seçti*”, “*insanlara*

imam lazımdı”, *“halk istedi”* gibi görüşler dile getirdikleri görülmüştür. Yukarıdaki tabloya bakıldığında yine yaklaşık % 13 oranındaki bir görevli grubunun, bu mesleği “aile ve yakınlarının isteğiyle” seçtiklerinin ifade edildiği görülmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, araştırmaya katılan görevlilerin önemli bir kısmının imamlık mesleğini seçmelerinde kendi tercihlerinden ziyade, halkın isteği, imam yokluğu, ailenin isteği gibi çevresel faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu görüşlerin içerisinde, sadece beş kadar görevli, *“Allah’ın rızası için”*, *“İnsanlara hizmet etmek için”*, *“Allah’ın rızası, din hakkında geniş bilgiye sahip olmak”*, *“İnsanlara hizmet etmek için, Allah’ın rızası için”*, *“bu bir sorumluluktur”* gibi ifadeler yazmışlardır. Bütün bu cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla, bu mesleği Allah rızası ya da hizmet etmek gayesiyle, kendi rızasıyla ve isteğiyle seçenlerin yanı sıra, halkın talebi, ailenin isteği gibi kendilerinin dışındaki nedenlerle ifa edenler de bulunmaktadır.

Tablo 9. Din Görevlilerinin Meslekleriyle İlgili Memnuniyet Durumu

	Sayı	%
Çok memnunum	83	40,3
Memnunum	105	51,0
Kısmen memnunum	9	4,4
Memnun değilim	2	1,0
Cevapsız	7	3,4
Toplam	199	96,6

Din görevlilerine sorulan *“Genel olarak bu mesleği yürütmekten memnun musunuz?”* şeklindeki soruya onların yaklaşık % 40’ı “çok memnunum”, % 51’i “memnunum”, % 4’ü “kısmen memnunum”, % 1’inin de “memnun değilim” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, araştırmaya katılan görevliler, (bir kısmı başka bir takım nedenlerle bu mesleği seçmiş olsalar da) büyük oranda bu mesleği yapmaktan dolayı memnun gözükülmektedirler. Bu veriler oldukça önemlidir. Zira yapılan işin sevilmesiyle mesleki başarı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Daha çok manevi saiklerle yapılan din hizmetlerinde ise, mesleğin sevilerek yapılması daha önemli bir durumdur.

4.4. Din Görevlilerinin Toplumla Olan İlişkileri

Din görevlilerinin en önemli özelliklerinden birisi toplum temelli hizmet yapmalarıdır. Dolayısıyla gerek onların toplumla ilişkileri, gerekse toplumun din görevlileriyle olan ilişkileri din hizmetinin niteliğinde önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede araştırmada din görevlilerinin cemaatle ilişkileri, onlara bakışları ve gerçekleştirmiş oldukları hizmetlere ilişkin düşünceleri ve ilgileri bazı sorularla incelenmeye çalışılmıştır.

Tablo 10. Din Görevlilerinin Cemaatle Olan İlişkileri

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Cemaatim bana her konuda yardımcı olur	127	61,7
Cemaatim bana orta derecede yardımcı olur	64	31,1
Cemaatim bana çok az yardımcı olur	7	3,4
Cemaatim bana hiçbir zaman yardımcı olmaz	0	0,0
Cevapsız	8	3,9
Toplam	206	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, araştırmaya katılan din görevlilerinin yaklaşık % 62 gibi büyük bir çoğunluğu, “Cemaatim bana her konuda yardımcı olur” seçeneğini işaretlemiştir. % 31 oranındaki bir görevli grubu da, “Cemaatim bana orta derecede yardımcı olur” seçeneğini işaretlemiştir. Bu sonuçlardan anlaşıldığına göre, araştırmaya katılan din görevlilerinin büyük bir kısmı (% 92,8) görev yaptıkları yerdeki cemaatin kendilerine yardımcı olduğunu ifade etmektedirler. Oldukça az sayılabilecek bir görevli grubu ise, bu konuda onlardan farklı düşünmektedir. Buna göre, araştırmaya katılan din görevlilerinin cemaatleriyle olan ilişkilerinin genel olarak olumlu olduğu söylenebilir. Elbette burada söz konusu görevlilerin görev yaptıkları camilerdeki cemaat sayısı, onların vermiş oldukları din hizmetine olan ilgi düzeyleri de önemlidir.

Tablo 11. Toplumun Din Görevlilerine Bakışı

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Toplumda din görevlilerinin önemli bir yeri ve itibarı vardır	172	83,5
Halka göre din görevliliğinin diğer mesleklerden bir farkı yoktur	19	9,2
Toplumun din görevlilerine bakışı olumsuzdur	6	2,9
Cevapsız	9	4,4
Toplam	206	100,0

Toplumun din görevlilerine bakışına ilişkin olarak sorulan bu soruya, araştırmaya katılan görevlilerin yaklaşık % 84’ü “Toplumda din görevlilerinin önemli bir yeri ve itibarı vardır” şeklindeki seçeneğe “evet” cevabını vermiştir. Onların % 10’a yakını ise, “Halka göre din görevliliğinin diğer mesleklerden bir farkı yoktur” şeklindeki seçeneği işaretlemiştir. Din görevlilerinden yaklaşık % 3 gibi küçük bir kısmı ise, “Toplumun din görevlilerine bakışı olumsuzdur” seçeneğini işaretlemiştir. Bu tablodaki veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin büyük bir kısmı (% 83,5) görev yaptıkları bölgedeki halkın kendilerine olumlu baktığını düşünmektedirler. Dolayısıyla din görevlileri, kendilerinin toplum nazarında olumlu bir itibarı olduğu görüşündedirler. Durumun gerçekte böyle olup olmadığı ayrıca araştırılmaya ve sorgulanmaya muhtaçtır. Nitekim bazı sorulardan elde edilen bulgular, bu konuyu ayrıca tartışmamızı gerekli kılmaktadır.

4.5. Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilik Durumu

Din görevlileri, camilerde namaz kıldırma, hutbe okuma, vaaz etme, sohbet ve ders verme, cenaze ve nikâh gibi işlemleri yerine getirerek halkın dinle ilgili talep ve ihtiyaçlarını karşılamak durumundadırlar. Bu anlamda onların dini konularda topluma önderlik ve rehberlik ettiklerini söylemek mümkündür. Burada sayılan bu ve benzeri dini görevler de pek çok mesleki yeterliliği gerekli kılmaktadır. Bu yeterlikler, en genel ifade ile “alan bilgisi,” “genel kültür bilgisi” ve “din eğitimi bilgi ve becerisi” olarak sıralanabilir. Bu sınırlı araştırmada görevlilerin yeterlik durumlarını ortaya koymak amacıyla, bunlardan alan bilgisi ile ilgili olarak önce genel bir soru sorulmuş, daha sonra, açık ve kapalı uçlu birkaç soru ile bazı boyutlara ilişkin bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 12. Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlik Durumları

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Çok yeterli	7	3,4
Yeterli	94	45,6
Biraz yeterli	50	24,3
Yetersiz	18	8,7
Çok yetersiz	10	4,9
Cevapsız	27	13,1
Toplam	206	100,0

Tabloda görüldüğü üzere, din görevlilerine sorulan “Mesleğinizi temsil etme açısından kendinizi nasıl görüyorsunuz?” şeklindeki soruya, onların ancak % 3 gibi çok az bir kısmı “çok yeterli” şeklinde cevap vermiş, yaklaşık % 46’sı ise kendisini “yeterli” olarak değerlendirmiştir. Bu iki bulgu birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların yaklaşık yarısının kendisini mesleği temsil bakımından yeterli gördüğü söylenebilir. Diğer bulgulara bakıldığında, onların % 24’ünün kendini “biraz yeterli” gördüğü anlaşılmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, söz konusu görevliler, kendilerinde daha fazla yetersizlik görmektedirler. Yine katılımcıların yaklaşık % 9’u kendisini “yetersiz” görmekte iken, yaklaşık % 5’i “çok yetersiz” görmektedir. Kendilerini kısmen yeterli görenler, yetersiz görenler ve çok yetersiz görenler birlikte değerlendirilecek olursa, katılımcıların % 40’ına yakının bu mesleği temsil etme bakımından kendilerini yetersiz gördükleri söylenebilir. Diğer taraftan bu soruyu cevapsız bırakan %13 civarındaki grup da bu guruba dâhil edilebilir. Zira onların kendilerini yeterli görme durumunda, yukarıdaki şıklardan birisini seçmeleri beklenirdi.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini hangi konularda yetersiz gördüklerini daha derinlemesine tespit etmek amacıyla onlara, doğrudan mesleki hayatlarıyla ilgili birkaç soru daha sorulmuştur. Bu sorulara ilişkin tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 13. Din Görevlilerinin Kur'an-ı Kerim Bilgisi Açısından Durumları

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Hafızım	7	3,4
Hafız değilim	172	83,5
Cevapsız	27	13,1
Toplam	206	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, araştırmaya katılan din görevlilerinin ancak % 3 kadarı hafız olduğunu, yaklaşık % 84'ü ise hafız olmadığını söylemiştir. Katılımcıların %13'ü ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Hafız olmak, din görevliliği için zorunlu bir şart olmamakla beraber, bu mesleğin daha iyi icra edebilmesi ve bu özelliğinden dolayı halkın ona daha çok itibar edebilmesi için önemli bir vasıftır. Bu sorunun bir devamı olarak, araştırmaya katılan görevlilerin ezberlerinde olan Kur'an sayfası sayısı sorulmuştur. Buna ilişkin bulgular ise şöyledir:

Tablo 14. Din Görevlilerinin Ezberinde Olan Kur'an-ı Kerim Sayfa Sayısına İlişkin Durumları

	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
1-5 sayfa	26	12,6
6-10 sayfa	33	16,0
11-20 sayfa	64	31,1
21-50 sayfa	21	10,2
51-100 sayfa	11	5,3
101 ve üstü	6	2,9
Cevapsız	45	21,8
Toplam	206	100,0

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, din görevlilerinin yaklaşık % 13'ü ezberlerinde 1-5 sayfa; % 16'sı 6-10 sayfa; % 31'i 11-20 sayfa, % 10'u 21-50 sayfa, % 5'i 51-100 sayfa ve ancak % 3 kadarı da 101 ve üzeri sayfa ezberi olduğunu ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim 30 cüzden oluşmakta ve her bir cüz de 20 sayfadan oluşmaktadır. Buna göre, araştırmaya katılan görevlilerin yaklaşık % 60'ı sadece bir cüz kadarlık ezberle bu görevi sürdürmektedir. Kaldı ki, bunlardan yaklaşık % 30'u sadece 1-10 sayfa arası ezbere sahiptir. Dolayısıyla söz konusu görevlilerin ancak Fatıha ve namaz sureleri diye bilinen kısa sureleri bildikleri anlaşılmaktadır. İki cüz kadar ezberi olanlar ancak % 10 kadardır. 3-5 arası cüz ezberi olanlar % 5 iken, beşten fazla cüz bilenler ise ancak % 3'tür. Bütün bu bulgulara göre, araştırmaya katılan din görevlilerinin ezber Kur'an bilgisi bakımından oldukça yetersiz oldukları söylenebilir.¹¹

Kur'an-ı Kerim'in ezbere okunması kadar, mealinin ve tefsirinin okunması da önemlidir. Zira din görevliliği sadece Kur'an'ı yüzüne ve ezbere okumayı gerekli kılmaz, aynı zamanda onun içeriğinden haberdar olmayı da gerekli kılar. Bu çerçevede araştırmaya katılan din görevlilerine Kur'an-ı Kerim'i Rusça veya Kırgızca okuyup okumadıkları sorulmuştur.

¹¹ İmamlar yalnızca Kur'an açısından değil, İslam'ın ikinci önemli kaynağı olan hadis konusunda da oldukça yetersizdirler. Geniş bilgi için bkz. Kudrat Artıkbaev, "Kırgızistan'daki Camilerde İmamların Vaazlarında Kullandıkları Hadislerin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi: Oş Örneği" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

Buna ilişkin bulgular şöyledir:

Tablo 15. Din Görevlilerinin Kur'an Mealini (Rusça/Kırgızca) Okuma Durumları

	Sayı	%
Hiç okumadım	8	3,9
Çok az okudum	62	30,1
Yarısını okudum	35	17,0
Çoğunu okudum	39	18,9
Tamamını okudum	53	25,7
Cevapsız	9	4,4
Toplam	206	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, katılımcıların yaklaşık % 4'ü Kur'an mealini "hiç okumadım" derken, % 30'u "çok az okudum" cevabını vermiştir. Buradan anlaşıldığına göre, din görevlilerinin üçte birinden fazlasının Kur'an mealini neredeyse hiç okumadığı söylenebilir. Katılımcıların % 17'si "yarısını okudum" derken, yaklaşık % 20'si "çoğunu okudum" demiştir. Tamamını okuduğunu söyleyenlerin oranı yaklaşık % 26'dır. Bütün bu verilerden hareketle, araştırmaya katılan din görevlilerinin içinde Kur'an mealini baştan sonra okuyanların oranının beklenen düzeyde olmadığı söylenebilir. İslam'ın birinci ve en temel kaynağı Kur'an'dır. Aslında her Müslüman'ın Kur'an mealini okuyarak, içeriği hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Ancak meseleye din görevliliği mesleğini icra edenler açısından bakıldığında, imamların Kur'an mealini, hatta farklı tefsirlerini mutlaka okumaları ve cemaatini de Kur'anî bilgiler doğrultusunda irşat etmeleri gerekir.

Tablo 16. Din Görevlilerinin Arapça Bilgi Seviyesi

	Sayı	%
Çok iyi	3	1,5
İyi	17	8,3
Orta	64	31,1
Zayıf	76	36,9
Bilmiyorum	10	4,9
Cevapsız	36	17,5
Toplam	206	100,0

Katılımcılara sorulan "Arapça bilgi seviyeniz ne durumdadır?" şeklindeki soruya, "çok iyi" diyenler, % 1,5; "iyi" diyenler % 8; "orta" diyenler % 30 kadardır. Bu bilginin zayıf olduğunu söyleyenler % 37, hiç olmadığını söyleyenler ise % 5'tir. Katılımcıların % 17'si de bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Buna göre katılımcıların içinde Arapça bilgisi iyi olanların oranının oldukça az olduğu görülmektedir. Arapça bilgi seviyesi de din görevliliği mesleğinde olmazsa olmaz şartlardan birisidir. Zira Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere, İslami kaynakların çoğunluğu Arapça eserlerden oluşmaktadır. En azından temel eserleri anlamak için Arapça gereklidir. Ancak şu da bir gerçektir ki, Arapça dil öğretimi pek çok İslam ülkesi için bir sorun olmaya devam etmektedir.

Tablo 17. Din Görevlilerinin Ortalama Gelir Durumları

	Sayı	%
1-3 bin som	7	3,4
4-6 bin som	20	9,7
7-10 bin som	53	25,7
11-15 bin som	14	6,8
16-20 bin som	6	2,9
21-30 bin som	6	2,9
Cevapsız	100	48,5
Toplam	206	100,0

Araştırmaya katılan görevlilere “Ailenizdeki bütün çalışanlar ve ek gelirleriniz dâhil edildiğinde ortalama aylık geliriniz toplamda ne kadardır?” sorusu sorulmuştur. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, katılımcıların % 3,4’ü aylık gelirinin 1-3 bin Som*, yaklaşık % 10’u 4-6 bin Som, yaklaşık % 26’sı 7-10 bin Som, yine yaklaşık % 3’ lük iki gruptan biri 16-20 bin Som ve diğeri de 21-30 bin Som olduğunu yazmıştır. Bu veriler bir bütün olarak düşünüldüğünde, din görevlilerinin ekonomik durumlarının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Din görevlilerinden yaklaşık % 49 gibi büyük bir kısmı ekonomik duruma ilişkin bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Aslında bu da ayrıca araştırılmaya değer bir sonuçtur. Fakat genel olarak bakıldığında, din görevlilerinin ekonomik durumlarının çok iyi olmadığı ortadadır. Bunu biz Talas şehrine yaptığımız gezide de gözlemledik. Talas kazısı (kadısı), İman Fondu’nun* aylık olarak verdiği beş bin Somun kesildiğini duyan bazı din görevlilerinin nerdeyse kalp krizi geçireceklerini söylemişti. Zira din görevlileri az da olsa sürekli bir gelir olduğu için bu uygulamadan son derece memnundular. Yine Oş’ta Süleyman Too Cami imamına “*Bu beş bin Som az değil mi?*” diye sorduğumuzda, bize “*Eskiden bu para da verilmiyordu, dolayısıyla keşke bu para düzenli olarak her ay ödense, biz buna razıyız*” demişti. İşin daha da kötü yanı, İman Fondu tarafından köylerde görev yapan imamlara her hangi bir maaş ödemediğinden, kimse oralara görev yapmaya gitmemekte ve buralarda halk da din hizmetlerinden mahrum kalmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, diğer mesleklerde olduğu gibi, din görevliliği mesleğinde de olumlu sonuçlar alabilmek için, en azından ülkenin şartlarına göre, ailelerini asgari düzeyde de olsa geçindirebilecek muayyen bir ücretin ödenmesi son derece önemli ve gereklidir. Aksi takdirde, din hizmetlerinden beklenen verim alınmadığı gibi, bir takım suiistimallere de kapı açılmış olmaktadır.

• 14.03. 2019 tarihi itibarıyla 1 TL yaklaşık 12.7 som, 1 \$ ise, 68.9 som civarındadır.

* İman Fondu, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak, faaliyet gösteren ve Türkiye’nin önerisi ve maddi desteğiyle kurulan, Türkiye Diyanet Vakfı’na benzer faaliyetler yürütmekle birlikte farklılık özellikleri de bulunan bir kurumdur.

4.6. Din Görevlilerinin Verilen Hizmetlerin Niteliğinin Artırılması İçin İstek ve Önerileri

Araştırmaya katılan din görevlilerine sadece sorunlar sorulmamış, yaşanan sorunlara ilişkin çözüm önerileri getirmeleri de istenmiştir. Bu amaçla onlara bazı açık uçlu sorular sorulmuştur. Ancak açık uçlu sorulara genelde cevap verme oranı beklenene kıyasla düşük çıkmıştır. Bu konudaki sorulardan bir tanesi; *“Bu hizmetin gelişmesi için Muftiyattan talepleriniz neler?”* şeklindedir. Buna ilişkin cevapların düzenlenmiş hali aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 18. Din Görevlilerinin Muftiyattan Beklentileri

	<i>Kişi Sayısı</i>
İmamlara daha fazla eğitim verilsin	12 kişi
Dini kitaplar verilsin, hutbeler verilsin	4 kişi
Maddi yardım yapılsın (maaş vb.)	7 kişi
Adaletle iş yapılsın	3 kişi
Dini gruplarla ilgili gerekeni yapsın	2 kişi
Diğer	6 kişi
Toplam	33 kişi

Burada da görüldüğü üzere, araştırmaya katılan görevlilerin Muftiyattan en fazla talep ettikleri husus, kendi eğitimlerinin geliştirilmesidir. Onlar bu amaçla verilecek hizmet içi eğitim etkinliklerinin daha fazla yapılmasını istemektedirler. Araştırmaya katılan bazı din görevlileri ise, özellikle maddi yardım konusunu dile getirmişler ve Muftiyatın, kendilerine maaş temini ve caminin ihtiyaçları gibi konularda destek olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Kırgızistan'da camilerin ihtiyaçları gönüllü olarak cami cemaati tarafından karşılanmaktadır. Bazı imamlar ise Muftiyatın adil bir şekilde işlerini yapması gerektiğini ifade etmiştir. Yine bazı görevliler de Muftiyatın farklı dini gruplar konusunda etkili kararlar alması, en azından kendi görüşünü bildirmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu konuda dile getirilen bazı görüşler şöyledir: *“Maaşa zam yapsın”*; *“Maaşı müftülük versin”*; *“Destek versin”*; *“Para gidecek şeyleri emreder, ama kendileri bir kuruluş bile vermez”*; *“Elektriğe yardım etsin”*; *“Şeriat ile iş yapsın”*; *“Adaletli ve herkese aynı davransın”*; *“Adalet”*; *“Farklı grupları idare etsin”*; *“Tenirçiler (tanrıclık inancına sahip olanlar) hakkında kendi fikrini bildirsin”*. Ayrıca, *“hacca göndersin”*; *“bize kadro versin”*; *“eğitimli olanları imam yapsın”*; *“köydeki imamlar ilçedeki imama bağlı olsun”* gibi bireysel önerilerde de bulunulmuştur.

Araştırmaya katılan din görevlilerine ayrıca, bu hizmetin gelişmesi için *“Yönetimden/Devletten talepleriniz nelerdir?”* şeklinde bir soru sorulmuştur. Onların bu soruya yazmış oldukları cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 19. Din Görevlilerinin Devletten Beklentileri

	<i>Kişi Sayısı</i>
Caminin elektrik parasına ve diğer ihtiyaçlarına yardım etsin	15 kişi
İmamlara maddi destek olsun	7 kişi
Birlik, beraberlik, barış	5 kişi
Adaletle yönetsin	5 kişi
Farklı dini grupları yönetsin	4 kişi
Diğer	6 kişi
Toplam	42 kişi

Araştırmaya katılan din görevlilerinin en fazla dile getirdikleri talep, caminin elektriğinin devlet tarafından karşılanması veya bu konuda destek olunmasıdır. Bunu, imamlara destek olunması gerektiğine ilişkin öneriler takip etmektedir. Bu konudaki bazı görüşler şöyledir: *“Elektriğin parasından zorlandık yardım etsin”*; *“Caminin elektriğine yardım etsin”*; *“Cami inşaatına yardım etsin”*. İmamlarla ilgili olan bazı talepler ise şöyledir: *“İmamların sosyolojik ve ekonomik durumunu iyileştirsin”*; *“İmamları memur yapsın”*; *“Az olsa bile, yardım etsin”*; *“Dine destek olsun”*; *“Din adamlarına destek versin”*; *“İmamlara araba satın alsın”*. Bütün bu veriler, imamların Kırgızistan’da vermiş oldukları din hizmetinin ekonomik anlamda zorluklar içerdiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla imamlar bu mesleği yaparken, ekonomik anlamda güçlük çekmektedirler. Bu güçlük caminin ihtiyaçlarının karşılanmamasıyla daha da katlanmaktadır. Ekonomik anlamda belli bir güce sahip olamama, imamları ve camileri farklı dini grupların istismarına da daha açık hale getirmektedir.

Tabloda görüldüğü gibi, öne çıkarılan diğer görüşler, devletin yönetim işlerinde adaletle davranması, birlik, beraberliğe, barışa önem vermesi, farklı dini grupları yönetmesi gibi hususlardır. Burada bazı görevliler, *“yasaklanan dini grupları köye, camiye sokmasın”*; *“Selefleri yönetsin”*; *“(Tebliğ Cemaatinin) İnkâr yakın grubunu idare etsin”*; *“Din adamları ile birlikte iş yapsın, terörden başka konular var onları konuşsun”*; *“İmamlara saygı duysun”*; *“Din adamlarına iyi davransın”* gibi görüşler de beyan etmiştir. Ayrıca, *“Okullarda (din) iman dersi verilsin”*; *“İnsanlara daha çok dini bilgi verilsin”*; *“Allah’ın emrettiği işleri yapsın”* gibi görüşler yazan görevliler de olmuştur.

Son iki soruya baktığımızda genel olarak din görevlilerinin hem Muftiyattan hem de devletten;

- Birinci istekleri kendi ekonomik durumlarının iyileştirilmesi;
- İkinci olarak cami ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı ve destek olunması;
- Üçüncü olarak, Muftiyatın din görevlileri arasında daha adil ve şeffaf davranması;
- Dördüncü olarak, toplumda görülen bir takım İslam dışı gruplarla mücadele edilmesi ve

e) Beşinci olarak daha iyi hizmet yapabilmek için camilere kaynak kitapların temini gibi hususları dile getirdiklerini belirtebiliriz.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Diğer bağımsız Türk devletlerinde olduğu gibi, Kırgızistan da Sovyet Birliği yönetiminin hâkim olduğu yaklaşık 74 yıllık tarihi boyunca, din eğitimi ve öğretiminden mahrum kalmıştır. Bu dönemde sadece resmi okullarda din karşıtı söylemler ve eylemler gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda pek çok cami ve medrese de ya kapatılmış ya da gerçek amaçları dışında kullanılmıştır. Sonuçta en azından üç nesil, gerçek anlamda din eğitiminden uzak kalmıştır.

1991'de bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte, Kırgızistan'da pek çok alanda olduğu gibi dini inanç ve özgürlükler bağlamında da pek çok kazanımlar elde edilmiştir. Meseleye yaygın din eğitimi açısından bakıldığında bu anlamda en ciddi gelişme, Din İşleri Komisyonu ile KMDİ'nin (halk arasındaki adı ile Muftiyat'ın) kurulmasıdır. Ülkedeki din işleri, büyük ölçüde KMDİ tarafından deruhte edilmektedir. Ancak KMDİ de laiklik ilkesi gereği devlet tarafından desteklenmediğinden istenen şekilde görev yapamamaktadır. İşte bu çalışma da, KMDİ'ne bağlı camilerde görev yapan din görevlilerinin mesleki yeterlik ve sorunlarını ele alarak, mevcut durumu ortaya koymaya ve daha iyi bir din eğitimi için birtakım önerilerde bulunmaya çalışmıştır. Bu amaçla 2018 yılı içinde ülkenin yedi bölgesinde görev yapan 206 din görevlisine anket uygulanmış, ayrıca tüm bölgeler gezilerek, bölge kazı(kadı)ları ve din görevlileriyle mülakatlar yapılmış ve araştırma sonuçlandırılmıştır.

Genel olarak araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- Ülkede hem cami sayısı hem de cemaat sayısı hızla artmaktadır. Zira bağımsızlığını kazandığı yılda ülke genelinde yalnızca 39 cami varken, şu anda ülke genelinde 2457'si kayıtlı olmak üzere toplam 2837 cami ve 521 mescit bulunmaktadır. Cami ve mescitlerin toplam sayısı 3358'dir. Camiler büyük ölçüde yerel halkın da katkısıyla (% 30) Mısır asıllı Kırgız vatandaşı Sait Bayyumi'nin Başkanlığını yaptığı "As-Sanabil Vakfı" tarafından inşa edilmektedir. Ülkede cami sayısıyla birlikte cemaat sayısı da hızla artmaktadır. Cemaatin en dikkat çeken yanı ise, oldukça genç bir yaş ortalamasına sahip olmasıdır. Bu durum oldukça memnuniyet verici olmakla beraber, asıl önemli olan bu cemaatin dini ihtiyaçlarının doğru ve yeterli bir şekilde karşılanamamasıdır.
- Fiziki açıdan bakıldığında, camilerin abdesthane ve tuvaletleri hariç, her hangi bir sorun gözükmemektedir. Camiler oldukça sade, temiz ve bakımlı gözükmemektedir. Ancak camilerde dini kaynaklar oldukça yetersizdir. Camilerde daha çok Tebliğ

Cemaatine ilişkin kaynaklar bulunmakta, bunun ötesinde Kur'an meali, hadis kitapları, hutbe ve vaaz kitapları ya çok yetersiz ya da hiç yoktur.

- Anket uyguladığımız din görevlilerinin büyük çoğunluğu kırsal kesimde görev yapmakta ve yaş ortalaması da büyük oranda (% 80'i) 35 yaş üzerindeki kişilerden oluşmaktadır. Görev süreleri açısından bakıldığında ise, büyük çoğunluğu (% 70'i) 1-10 yıl civarında görev yapanlardan ibarettir.
- Din görevlilerinin önemli bir kısmı medrese ve İslam Üniversitesinden mezun olmakla beraber, önemli bir kısmı da "diğer" seçeneğini işaretleyerek nerden mezun olduklarını belirtmemişlerdir. Ancak ister medrese isterse İslam Üniversitesi olsun, Kırgızistan'da din görevlisi olarak atanmak için resmi bir din eğitimi programı bulunmamaktadır. Ancak çoğunlukla din görevlileri, KMDİ tarafından desteklenen ve programı oluşturulan belli medreseleri bitirenlerle İslam Üniversitesi mezunlarından seçilmektedir. Burada en çok dikkat çeken husus ise, İlahiyat Fakültesi mezunlarının din görevliliği mesleğine atanmamaları ya da kendilerinin bu görevi tercih etmemeleridir.
- Din görevliliği mesleğine atanmak için resmi bir görevlendirme şekli bulunmamaktadır. İhtiyaç olan yerlere atamalar genellikle Muftiyat ya da onların temsilcileri durumunda olan şehirlerdeki kazı(kadı)lar tarafından yapılmaktadır. Muftiyat, imam olarak atayacağı kişilere mülakat yaparak, yetkin gördüğü kişilerin atamasını yapmaktadır. Ancak görüşme yaptığımız kişilerden ve bazı açık uçlu sorulara verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla, bu tür atamalarda objektif bir kriterin olmadığı, aksine bazı usulsüzlüklerin olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bu durum, ehliyet ve liyakat konusuna gölge düşürmekte ve bir takım şaibelere neden olmaktadır.
- Din görevlilerinin mesleki yeterliklerine baktığımızda, özellikle kırsal kesimlerde ve küçük yerleşim yerlerinde görev yapan din görevlilerinin mesleki açıdan oldukça yetersiz oldukları görülmektedir. Bunun çeşitli nedenleri olmakla beraber, öne çıkan nedenleri şunlardır: Bir kere ekonomik nedenlerden dolayı din görevliliği mesleği cazip bir meslek olarak görülmemektedir. Durum böyle olunca, din görevliliği mesleğine fazla talep de olmamaktadır. İkinci bir neden, daha önce de değinildiği gibi, atama için belirli, somut ve şeffaf kriterlerin olmayışıdır. Din görevlisi olmak için gereken şartlar tam olarak belli olmadığı için, az çok bu mesleği yapabilecek olan kişiler, ya halkın talebi ya da kendi istekleri sonucu bu

göreve başlamaktadırlar. Bu da beraberinde mesleki açıdan yetersizliği getirmektedir.

- Mesleki yetersizlik alanlarına baktığımızda ise, en başta yeterli derecede Kur'an ezberine ve Arapça bilgisine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Neredeyse din görevlilerinin % 60'ı, 20 sayfa civarında bir Kur'an ezberine sahiptir. Elbette bu miktar oldukça düşüktür. Ayrıca din görevlileri kendilerini vaaz ve halkla olan ilişkiler açısından da yetersiz görmektedirler. Tüm bu veriler, her şeyden önce din görevlilerinin mesleklerini icra etmek için gerekli olan dini eğitimi alamadıklarını göstermektedir. Mesleki alandaki yetersizlik, hem din görevlilerinin kendilerine karşı olan özgüvenlerini zedelemekte, hem de halk nezdinde gereken ilgi ve alakayı görmelerine engel teşkil etmektedir.
- Gerek kazı(kadı)ların gerekse din görevlilerinin verdikleri bilgilere göre, misyonerlerin faaliyetleri son derece azalmakta, Batken, Celalabad, Narın gibi bazı bölgelerde bulunan kilise sayıları da gittikçe düşmektedir. Ancak bazı bölgelerde Agahan faaliyetlerinin yoğun olduğu belirtilmektedir. Cemaat açısından bakıldığında ise, en faal ve etkin olan grubun Tebliğ Cemaati olduğu görülmektedir. Bu cemaat sadece camilerde faaliyetlerini yürütmekle kalmamakta, aynı zamanda ülkenin farklı yerlerine tebliğe çıkmaya devam etmektedir. Tebliğ cemaatine yöneltilen en büyük eleştiri ise, ilme yeterince önem vermeyip, sadece insanlara belli bazı iman esaslarının ve amellerin sevgisini aşılama çabasıyla yetinmesi ve dolayısıyla güncel meselelere yeterince uyum sağlayamaması yönündedir.
- Din görevlilerinin büyük kısmı mesleklerinden memnundurlar. Bu mesleği seçmelerindeki en önemli faktörlerin ilki dini kaygıları olup, % 46 oranında Allah rızası için bu mesleği seçtiklerini beyan etmişlerdir. Bununla birlikte, bu mesleği dış çevrenin talepleri, zorunluluklar gibi seçenler de önemli bir grubu oluşturmaktadır.
- Din görevlileri gerek cemaatle olan ilişkilerinden gerekse toplumun din görevlilerine bakış açısından memnun gözükmemektedirler. Bu durum aynı zamanda, toplumun dine karşı pozitif ilgisinin de bir yansımasıdır. Zira toplumun önemli bir kesimi (% 76), dine karşı orta ya da ileri düzeyde ilgi duymaktadır.
- Din görevlilerinin gelir durumuna baktığımızda son derece yetersiz olduğu görülmektedir. Zira din görevlilerinin yarıya yakını gelir durumu hakkında bilgi

vermezken, cevap verenlerden % 40'ının da aylık geliri 10 bin Som kadardır. Bu da din görevlilerini suiistimale açık hale getirmekte veya farklı yönlerde sevk etmektedir.

- Din görevlileri gerek Muftiyattan ve gerekse devletten, kendi ekonomik durumlarının düzeltilmesini, belli bir gelirlerinin olmasını, camilerin elektrik ve ısıtma gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını, camilerde dini kaynakların zenginleştirilmesini, atamalarda daha adil davranılmasını, toplum açısından zararlı olan birtakım dini gruplarla mücadele edilmesini istemektedirler.

Gerek din görevlilerinin ankete verdikleri cevaplar, gerekse gözlemlerimiz sonucunda ulaştığımız sonuçlar çerçevesinde, din görevlilerinin daha verimli hizmet yürütebilmeleri için de şu önerileri sunabiliriz:

- Din hizmetlerindeki dağınıklığı ve düzensizliği ortadan kaldırarak daha nitelikli bir din hizmeti sunabilmek için, din hizmetlerinin devlet kontrolü altında yürütülmesi gerekir. Bunun için de başta Muftiyat, yeniden oluşturularak devletin kontrolünde bir kurum haline getirilmelidir. Türkiye'deki uygulamaya benzer bir şekilde bu kurum doğrudan Başbakanlık ya da Cumhurbaşkanlığına bağlı bir teşkilat haline getirilerek, muhtemel keyfi uygulamaların önüne geçilmelidir. Böyle bir uygulama laiklik ilkesine ters düşmediği gibi, sosyal devlet ilkesine de uygun bir durumdur. Zira nüfusun büyük bir kısmı Müslüman'dır. Dolayısıyla Müslüman halkın güvenlik, sağlık, eğitim gibi bu ihtiyaçları da devlet tarafından doğru şekilde karşılanmalıdır. Ayrıca ülkenin birlik, beraberlik ve güvenliğini sağlamak için bu uygulama zaruri bir mesele haline almıştır. Aksi takdirde, Muftiyattaki bir takım kişi ya da kişilerin keyfi inisiyatiflerine bağlı olarak şekillenecek din hizmetleri istenmeyen farklı yönlerde kayabilir. Bu da topluma ve ülkenin geleceğine ciddi zararlar verebilir.
- Camilerde görev yapan din görevlileri devlet memuru olarak istihdam edilmelidir. Bu bağlamda din görevlilerinin maaşları devlet tarafından karşılanarak, diğer devlet görevlilerinde olduğu gibi, imamlara da sağlık ve emeklilik gibi her türlü haklar sağlanmalıdır. Din görevlilerini halkın fitre, zekât ve sadaka gibi bireysel yardımlarına muhtaç etmemek gerekir. Böyle bir uygulama, hem din görevlilerinin onurunu rencide etmekte, hem de İslam'ın ilke ve prensiplerine ters düşen bir takım uygulamaların devam etmesine neden olmaktadır. Sonuçta bu durum, hem dinin, hem ülkenin hem de dini kurumların itibarını zedelemektedir.

- Dini hizmetlerin ülkenin her noktasına ulaşabilmesi için, en azından geçici olarak küçük yerleşim birimlerinde görev yapan din görevlilerine de makul bir maaşın ödenmesi gerekir. Aksi takdirde maaş ödenmeyen bölgelere kimse gitmeyince, buralarda yaşayan halk, farklı dini grupların ve cemaatlerin hedef noktası haline gelebilir ve kolayca suiistimal edilebilir.
- Din görevlilerinin atanması konusunda belirli standartların getirilmesi gerekir. Bu önemli işi sadece birkaç kişinin inisiyatifine bırakmak doğru değildir. Burada esas olan, görev yapacak kişilerin hangi cemaat ya da gruba dâhil olduğu değil, meslekteki liyakati olmalıdır.
- Din görevlileri için bir mesleki yeterlilik standardı geliştirilmelidir. Zira farklı kurumlardan mezun olan kişiler, din görevlisi olarak atanabilmektedirler. Ancak bu eğitim kurumlarında da standart bir eğitim şekli olmadığından, hangi din görevlisinin bilgi düzeyinin ne olduğu da bilinmemektedir. Sonuçta bu durum da din hizmetlerinde verimliliği düşürmektedir.
- Her ne kadar camilerde görev yapacak ya da yapan imamların, İslam'ın temel konularını bilseler bile, pedagoji, psikoloji, felsefe ve sosyoloji gibi doğrudan cemaati ve çevresini ilgilendiren konular hakkında da bilgi sahibi olmaları gerekir. Zira günümüz bilgi toplumdur ve Kırgız toplumunda da gün geçtikçe bilgi düzeyi yükselmekte ve çeşitlenmektedir. Dolayısıyla bu bilgileri edinmek, hem din hizmetlerinin kalitesinin yükselmesine ve hem de din görevlilerinin toplumdaki imajlarının yükselmesine katkı sağlayabilir. Bunun için de ya din görevlilerinin yetiştiği okullara bu derslerin konulması gerekir ya da en azından “hizmet içi eğitim” kurslarıyla bu eksikliklerin giderilmesi gerekir.
- Cami inşası konusuna da belli bir düzen verilmelidir. Bu mimari açıdan olduğu gibi, camiye inşa eden şahıslar ve ülkeler açısından da dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Zira camiye inşa eden şahıslar, bu hizmete karşılık kendi görüşlerinden olan kişilerin orada görev yapmasını isteyerek, ülkede dini açıdan farklı cemaat ve grupların oluşmasına zemin hazırlamaktadırlar. Bu nedenle camilerin, mümkün olduğunca o bölgenin özellikleri dikkate alınarak, ilgili yöre halkı tarafından inşa edilmesine çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Artıkbaev, K. (2003). *Kırgızistan'daki camilerde imamların vaazlarında kullandıkları hadislerin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi: Oş örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Aydar, H. (2009). *Kırgızistan'da din eğitimi ve Araşan ilahiyat fakültesi*. Bişkek.
- Büyükalaca, O. N. (2003). *Kırgızistan'da din eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları dinî idaresi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Cumanov, M. (2009). *Ölköbüzdöğü İslâm Colu*. Bişkek.
- <https://muftiyat.kg/maalyat/>, 02.10.2018.
- Kılavuz, M. A. & Pay, S. (2009). Kırgızistan'da bir din eğitimi kurumu: Medreseler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 247-278.
- Kozukulov, T. (2017). Kırgızistan'da devletin din siyaseti. *Akademik Hassasiyetler*, 4(7), 85-104.
- Kozukulov, T. (2005). Tarihî süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da din siyaseti ve eğitimi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 167-182.
- Malikov, K. & Usubaliev, E. E. (2009). Musulmanskaya obşına Kırgızstana i političeskiy proses v strane: podhodı k gormanizatsii otnoşeniy mejdu gosudarstvom i religiey. Bişkek.
- Mejdunarodniye Normı (2010). Po Obespeçeniyu Svobodı Sovesti İ Veroisposedaniya. Zakonadatelniye İ Normativno-Pravoviye Aktı Kırgızskoy Respubliki Reguliruyuşie Sferu Religii. Oş, 2010.
- Yusubov, E. (2016). *Kırgızistan'da din eğitimi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

After living for about 70 years under the ruling of Soviet Union, Kyrgyzstan proclaimed its own independence in 1991. With the gaining of its independence, a new period has begun in relations between state and religion as well as other fields. One of the most important developments in terms of non-official religious education is that “Religious Office for Kyrgyzstan Muslims” was established in 1993.

Although Religious Office for Kyrgyzstan Muslims has many duties and responsibilities, one of the most important duties is to carry out the services of mosques. Indeed, since the time of the Prophet Muhammad mosques and *mascids* (small mosques) have become the most important places in Islamic societies. For mosques give services all people without making any discrimination in terms of age, sex, socio-economic condition, race and etc. In addition to the religious services, one of the most important duties of the mosques is to give contribution to the religious education of Muslim people. This situation is much more important than other nations for Kyrgyz people. The reason is that Kyrgyz people have been deprived of religious education for a long time, and their schools do not offer any official religious education to the students, thus people take religious knowledge largely from mosques. Another important aspect of the mosques is that they exists all areas of the country. While before the independences, there were only 39 mosques in the country, as of 2018 there were 2838 mosques. Out of these mosques 2457 have been registered by state. Other mosques have not been registered yet.

However, vocational proficiencies and educational levels of imams are important as well as the number of mosques and their physical constructions. For the way of taking advantages

from mosques depends on imams' qualifications served over there. Religion cannot explain itself to people; it is understood by people who take religious education. Thus, to say the men of religion means the quality of religious understanding at that community. If they have sound and qualified religious education, they can present a true religious knowledge to the people.

Thus, the aim of this article is to investigate vocational proficiencies and problems of imams and then give some suggestions for doing much better duties in Kyrgyzstan. For this purpose, a field research has been done for imams in Kyrgyzstan. In this research, a questionnaire was conducted to 206 imams, in addition, seven districts were visited and some interviews were done by some imams and *kazıs*.

According to some results from the project, it is seen that both the number of mosques and number of people attending to the mosques have increased day by day. When looking at the mosques from point of physical construction, except ablution places, it is not seen any problems. A great majority of imam's work at rural area and the great of majority of imams' age average (80 percent) is at 35. Although most of them graduated from *madrasas* and Islamic University, there is no an official religious education program and appointment criteria for being imam at mosques in Kyrgyzstan. Since the profession of religious services at mosques is not seen as a prestige profession due to the economic reasons, they take insufficient education in Islamic and other subjects. For example, for about 60 percent of imams have just 20 pages memorized from the Qur'an. The other important result from the research is related to the missionary activities. Both the missionary activities have decreased rapidly in the country and the numbers of churches have also declined more and more especially in the area of Batken, Celalabad and Narın. As to the religious congregations, the most active and effective religious congregation is *Tebliğ Cemaati*. However, there are some critics for it. The most important critics towards this congregation are that they indoctrinate faith and religious practices to people but they do not give importance on science/learning. This may cause people some problems in course of time. Another result is that great majority of imams are happy from their jobs.

Thus, both knowledge gained by questionnaires and information taken through field research have been evaluated at the computer, and tables have been created based on the questions of questionnaire. In order to reach more knowledge about this issue, much more and detailed research should be done.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Aydoğmuş, E. (2019). "Kırgız ve Türkiye Türkçesi Deyimlerinde "Kalp/ Yürek", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3126-3145.

Geliş Tarihi / Received Date: 3 Aralık 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

KIRGIZ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE "KALP/ YÜREK"

Dr. Öğr. Üyesi Erdal AYDOĞMUŞ

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi, Hazırlık Fakültesi

erdalaydogmus40@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7642-7807

Öz

Deyimler her dilde bulunur ve dil içinde önemli bir yere sahiptir. Az sözle çok şey anlatabilmek, anlatımı güçlendirmek açısından deyimler son derece önemlidir. Milletlerin belli bir hayat tecrübeleri sonucunda ortaya çıkmış, halk arasında yaşatılan kıymetli hazineleridir. Deyimler kalıplaşmış söz öbekleridir. Bu söz öbeklerinin arasında dilin temel taşlarından olan organ adlarından oluşturulan deyimler de mevcuttur. Organ adlarından oluşturulan deyimler oldukça fazladır. Organ adlarıyla oluşturulan deyimler arasında "kalp/ yürek" kelimesi de bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde "kalp" ya da "yürek" olarak söylenen kelime Kırgız Türkçesinde "cürök" olarak adlandırılmaktadır. İnsan organlarının her birinin ayrı birer önemi vardır. Fakat kalp/ yürek insan hayatı için daha da önemli bir organdır. Türk lehçeleri arasında organ adlarından oluşturulmuş deyimlerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında, baş, göz, kulak, burun gibi organ adları temel alınmıştır. Bu çalışmada Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki "kalp/ yürek" kelimesiyle oluşturulan deyimler incelenmiştir. Her iki lehçede de ortak ya da benzer olan deyimlerin olduğu görülmüştür. Bunların dışında farklı olan deyimler de belirlenmiştir. Deyimlerin anlamları verilerek gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Deyim, Kalp/yürek, Karşılaştırma

THE IDIOMS ABOUT HEART IN KYRGYZ TURKISH AND TURKEY TURKISH LANGUAGES

Abstract

Idioms have an important place in every language. Expressions are extremely important in terms of explaining a lot with few words and strengthening the narrative. It is the precious treasures of the people, which have been revealed as a result of certain life experiences of the nations. Idioms are stereotypes. There are also idioms created from organ names, which are the foundation of language. Expressions from organ names are quite large. There is also the word heart among the idioms formed by the organ names. The words spoken in Turkey Turkish as "kalp" (heart) or "yürek" (heart) in Kyrgyz Turkish they are spoken as "Jurok". Each human body has a different significance. But heart is a more important organ for human life. Among the dialects of the Turkish dialects, many works have been done about the idioms that have been formed. The studies were based on organ names such as the head, eye, ear and nose. In this study the word "heart" was reviewed by phrases in Kyrgyz Turkish and Turkey Turkish. Both dialects were found to have common or similar idioms. The idioms which are different from these are also determined. The meanings of the idioms were given and explanations were made.

Key Words: Kyrgyz Turkish, Turkey Turkish, Statement, Heart/heart, Comparison

1. GİRİŞ

Dünyadaki tüm dillerde deyimler bulunmaktadır. Deyimler dilin en önemli yapı taşlarındandır. Az sözle çok şey anlatmaya yarayan deyimler günlük hayatta yeri geldiğinde kullanılmaktadır. Özellikle ifadelerin güçlü olması, duygu ve düşüncelerin etkili bir şekilde dile getirilmesi açısından deyimler önemlidir.

Deyimler de atasözleri gibi belli bir tecrübe sonucu ortaya çıkmış kalıp sözlerdir. İnsanların başından geçen iyi, kötü, acı, tatlı vs. olayların sonucu olarak dildeki yerini alarak dilin bir parçası haline gelmiştir. Aynı zamanda atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir.

Deyim kelimesiyle ilgili Türkçe Sözlükte şu açıklama yapılmaktadır: Deyim, “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” (Türkçe Sözlük, 2011: 651).

Türkiye Türkçesindeki deyim kelimesinin Kırgız Türkçesindeki karşılığı Gulzura Cumakunova'nın Türkçe- Kırgızca adlı eserinde şu şekilde verilmiştir:

1. “*kep, aytım, söz*”, 2. “*idioma*”, “*frazelogizm*” (Cumakunova, 2005: 192).

Bu terimlerin açıklaması Kırgız Tilinin Sözdüğü (Kırgızca Sözlük) adlı çalışmada şöyle yapılmıştır:

“*Kep*”, “Sözlü olarak söylenen düşünce, fikir, insanların birbirlerine söyledikleri sözler.” (KTS. I, 2011: 834)

“*Aytım*”, “Konuşulan söz, birisinin söyledikleri.” (KTS. I, 2011: 64).

“*Söz*”, “Konuşurken duygu ve düşünceleri, objektif bir şekilde sesler aracılığıyla ifade eden sözcükler bütünü (KTS. I, 2011: 446).

“*İdioma*”, “İki ya da ikiden fazla sözcükten meydana gelen genellikle gerçek anlamının dışında mecaz anlamda kullanılan sadece o dile ait olan, sözcükleri birbirinden ayrılmayan, değişmeyen kalıplaşmış sözler.” KTS. I, 2011: 652)

“*Frazelogizm*”, “Fikir alışverişinde sabit kalıp sözlerden oluşan anlamlı, duygusal hususiyete sahip dilin parçalanamayan kalıplaşmış sözler bütünüdür.” (KTS. I, 2011: 682)

Doğan Aksan deyimle ilgili şunları söylemektedir: Deyim, “belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamda kullanılmasıyla oluşan sözdür.” (Aksan, 2000: 35).

Deyimler kalıplaşmış sözler olduğundan deyim içindeki sözcüklerin yeri değiştirilemez, herhangi bir sözcük çıkartılamaz ya da yeni bir sözcük eklenemez. Deyimler parçalanamaz. Ömer Asım Aksoy'a göre (1988: 38), deyimler de, atasözleri gibi, kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyim sözcükleri değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulmaz ve deyim sözdizimi bozulamaz.

Bir dildeki deyimlere bakıldığında o dilin zengin ve köklü bir dil olup olmadığı konusunda görüş elde edilebilir. Türk dilleri **deyim yönünden oldukça zengindir. İnsanlar tarafından herhangi bir konu hakkında duygu ve düşüncelerin dile getirilmesi sırasında bazı edebi sanatların (tezat, mecaz) da yardımıyla** kalıplaşmış olan deyimlerden de faydalanılmaktadır. Özkan ve Şadiyeva tarafından kaleme alınan çalışmada, Türk dilinin söz varlığı olan deyimler, insanın duygu ve düşüncelerini, dünya görüşünü, dış çevre ve olaylar karşısında takındıkları tavırlarla davranışları, gerçek anlamından az çok farklılaşarak, tezat ve mecaz gibi sanatlardan da yararlanmak suretiyle tasvir eden kalıplaşmış sözlerdir (Özkan ve Şadiyeva, 2003: 136) açıklaması yapılmaktadır.

Deyimler de atasözleri gibi nesilden nesle aktarılmaktadır. Deyimler kalıp sözler olduğundan fazla bir değişikliğe uğramamaktadır. Useev'e (2014: 91) göre deyimler kalıplaşmış dil birliği olması sebebiyle nesilden nesle daha az değişikliğe uğrayarak geçmektedir. Yani oluştuğu kelimeler diğer kelimelere göre daha çok korunmaktadır.

Deyimler duruma göre konuşma esnasında değiştirilemez, orijinal haliyle kullanılır. Semantik ve yapısal kuruluşlarıyla oynanamaz. Biray (2005: 123), deyimlerin bu özelliğiyle ilgili olarak; deyimler, hem yapı hem de anlam bakımından çok eskiden kalıplaşmış birer dil malzemesi olan deyimler, konuştuğumuz sıradaki fikir akışımıza göre yeniden düzenlenemezler. Kalıplaşmış şekilleriyle kullanılırlar. Yani kendi semantik ve yapısal kuruluşları, daima ilk şekilleri gibi demektedir.

Deyimler, hayatın içinden çıkmıştır. İnsanoğlunun yaşadığı tecrübeler sonucunda elde ettiği birikimler deyimlere yansımıştır. Dolayısıyla deyimler Türk milletinin kültürel yapısı hakkında da bilgiler vermekte, en az iki kelimededen oluşmakta ve anlatımın güçlendirilmesinde faydalanılmaktadır. Orozobaev'e (2013: 208) göre deyimlerin sosyokültürel unsurları içeren, anlatım gücünü artıran, gerçek anlamlarından ayrı bir anlam taşıyan, en az iki kelimededen oluşan ve bu kelimelerin herhangi biri başka kelimelerle değiştirilmeyen vb. gibi pek çok özelliği daha vardır.”.

Türk dillerindeki deyimlerin zenginliği göz ardı edilemez. Bu da Türklerin dil ve kültür açısından köklü bir geçmişe sahip olduklarının göstergesidir. Dilin ve kültürün tarihi derinliklerinde Türk milletinin yaşayışı, örf ve âdeti, gelenek ve görenekleri gözler önüne serilmektedir. Deyimler de bu zenginliğin bir parçasıdır. Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki “göz” organ adıyla kurulan deyimleri inceleyen Duman ve Sorokina'ya göre deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış ifadeler, bir dilin söz gücünü ortaya koyan dil unsurlarıdır. Bu türden kalıplaşmış ifadelerin tek başına incelenmesi bile, bir dilin zenginliği, ifade gücü, o dilin kullanıcısı olan milletin kültürü, yaşam tarzı gibi konularda birçok veriye

ulaşılmasını sağlamaktadır (Duman ve Sorokina, 2017).

Dilin söz varlığını oluşturan temel sözcükler arasında organ adları önemli bir yere sahiptir. Türk dillerinin ortak söz varlığı açısından organ adlarında ortaklıklar vardır. Organ adları kalıplaşmış olan deyimlerde de kullanılmaktadır. Kırgız ve Türkiye Türkçesi deyimleri incelendiğinde organ adlarıyla kurulmuş deyimler arasında baş, göz, kulak, kalp (yürek), dil vs. organ adlarının olduğu görülmektedir.

1.1. Türk Lehçelerinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimlerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de Türk lehçelerindeki organ adlarıyla oluşmuş deyimler üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların bazıları şunlardır:

Emine Atmaca’nın “*Kazak Türkçesinde Göz Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri*” (2009), Gül Banu Duman ve Oksana Sorokino tarafından kaleme alınan “*Çuvaş Türkçesinde Göz İle Kurulmuş Deyimler ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması*” (2017), ve Sema Şahin’in “*Türkiye Türkçesinde Organ Adları İle İlgili Deyimler Ve Onların Azerbaycan Türkçesinde Karşılığı*” (URL:1). Bu makalelerin dışında bir de Ahmet Güngör’ün “*Kırgızca ve Türkçede ‘Baş’ Sözcüğü ve Diğer Organ Adlarıyla Oluşan Deyimlerin Karşılaştırılması*” (2003), Aygül Tursunova’nın “*Kırgızca ve Türkçede ‘Göz’ ile İlgili Deyimler ve Çağrışım Alanlarının Karşılaştırılması*”(2007) adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Emine Atmaca’nın çalışmasında Kazak Türkçesindeki organ adlarından oluşturulan deyimlerle ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. “Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Deyim” in türlerine değinilerek örnekler verilmiştir. Ayrıca Kazak ve Türkiye Türkçesindeki anlam bakımından ortak olan deyimler de ele alınmıştır.

Gül Banu Duman ve Oksona Sorokina çalışmalarında, deyim tanımı yaparak “göz” kelimesinin etimolojisi üzerinde durulmuştur. Çuvaş ve Türkiye Türkçesindeki anlam bakımından ortak olan deyimler örnek olarak verilmiştir. Kelime sayısına göre deyimler sınıflandırılmıştır.

Sema Şahin tarafından “Türkiye Türkçesinde Organ Adları İle İlgili Deyimler Ve Onların Azerbaycan Türkçesinde Karşılığı” adlı çalışmada deyim tanımı yapılarak Türkiye Türkçesindeki organ adlarıyla ilgili deyimlerin Azerbaycan Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Aygül Tursunova’nın tezi dört bölümden oluşmaktadır. Tursunova’nın çalışmasında deyimler şu başlıklar altına ele alınmıştır. “Oğuz ve Kıpçak Dil Gruplarının Genel Değerlendirilmesi”, “Kırgızca ve Türkçenin Sözdizimi Açısından Karşılaştırılması”, “Kırgızca ve Türkçedeki Deyimler ve Kullanılış Özellikleri”, “Göz ile İlgili Deyimlerin Karşılıklı Değerlendirilmesi” olmak üzere dört bölümden sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada Kırgız Türkçesindeki deyimlerin tespit edilmesinde Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi yayınları arasında çıkan, Cüzökan Osmanova, Kadıralı Konkobaev ve Şeralı Caporov'un kaleme aldıkları “*Kırgız Tilinin Frazеologiyalık Sözdüğü*” (2001) adlı çalışmadan, Türkiye Türkçesindeki deyimlerin belirlenmesinde ise Ömer Asım Aksoy'un “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” (1988) adlı eserinden yararlanılmıştır.

İçinde “kalp (yürek)” geçen deyimler alfabetik sıraya göre yazılmıştır. Kırgız Türkçesi deyimlerin karşısına parantez içinde faydalanılan eserin kısaltılmış hali (KTFS) büyük harflerle, eserin basım yılı, deyim geçtiği sayfa (s.) numarası gösterilmiştir. Türkiye Türkçesindeki deyimlerin karşısına parantez içinde eserin yazarının soyadı (Aksoy), eserin basım yılı, deyim geçtiği sayfa (s.) ve eserde geçen deyimlerin sırası verilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleriyle dil, kültür, ekonomik, askeri kültürel alandaki sıcak temasların sonucu olarak Türk lehçelerine yönelik çalışmalar artmıştır. Türkiye’de bazı üniversitelerde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri kurulmuştur. Türkiye’den Türk Cumhuriyetlerine, Türk Cumhuriyetlerinden de Türkiye’ye eğitim için öğrenciler gelmeye başlamıştır.

Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye’ye gelen öğrenciler Türkiye Türkçesini, Türkiye’den de Türk Cumhuriyetlerine giden öğrenciler gittikleri yerdeki Türk lehçesini öğrenmeye başlamışlardır. Türkiye Türkçesi Kırgız Türkçesindeki “kalp (yürek)” sözcüğüyle kurulan deyimler arasındaki ortaklıkların, benzerliklerin, farklılıkların vs. belirlenerek araştırma yapanlar ile ayrıca Kırgız ve Türkiye Türkçesi öğrenenlere faydalı olacağı düşünülerek bu çalışma yapılmıştır.

1. Kırgız Türkçesinde Kalp/ Yürek:

Türkiye Türkçesinde “kalp” ya da “yürek” sözcüğü Kırgız Türkçesinde “cürök” şeklinde söylenmektedir. Kırgız Tilinin Sözdüğü (Kırgızca Sözlük) adlı eserde “cürök” sözcüğü şu şekilde geçmektedir:

1. İnsanların ve hayvanların gövdesinin sol tarafında bulunan, adaleli torba şeklinde, kan dolaşımını sağlayan merkezi organdır. 2. Bu organın dış tarafı. 3. İnsanın iç dünyası: fikirlerini, duygu ve düşüncelerini, kaygılarını, niyetlerini, genel olarak ruh halini ifade etmek için kullanılır. 4. Mertliği, kahramanlığı, cesurluğu vs. ifade etmek için kullanılır. 5. Bir şeyin en önemlisi, merkezi konumda olduğunu anlatmak için kullanılır. (KTS. I, 2011; 611- 612)

2. Türkiye Türkçesinde Kalp/ Yürek:

Türkiye Türkçesindeki “kalp” sözcüğü Türkçe Sözlükte şu şekilde açıklanmaktadır:

“Göğüs boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kanı akciğerlere

ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ, yürek: Bak ellerim nasıl titriyor, bak alnım nasıl yanıyor, bak kalbime nasıl çarpıyor. Y. K. Karaosmanoğlu.” (Türkçe Sözlük, 2011; 1284)

Türkçe Sözlükte “yürek” sözcüğünün açıklaması aşağıdaki gibi yapılmıştır.

“1. Kalp. 2. Bir kimsenin ruhsal yönü, gönül: ‘Fazıla Hanım’ın elleri terliyor, yüreği sarsılıyordu.’ S. F. Abasıyanık.” (Türkçe Sözlük, 2011; 2626)

3. Kalp ve Yürek Kelimesinin Etimolojisi:

Kalp sözcüğünün etimolojisi İsmet Zeki Eyuboğlu tarafından kaleme alınan “Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü” adlı eserinde şu şekilde yapılmaktadır:

“KALP, ar. **kalb** (yürek, gönül) den **kalb/ -kalp** (yürek, gönül, anlam genişlemesiyle orta yer, öz).” (Eyuboğlu, 2004; 367)

“Türk diline İslam dininin benimsenmesinden sonra, yazın yoluyla giren **kalb/ -kalp** sözcüğünün Türkçe karşılığı gönül/ gönül idi; anlam genişlemesiyle **gönül** kişinin iç-evresine, **kalp** ise kan dolaşımını sağlayan aygıtı denir oldu.” (Eyuboğlu, 2004; 367)

Eyuboğlu yukarıdaki belirtilen eserinde yürek sözcüğünün etimolojisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“YÜREK, tr. **yürümek** (devinmek, yürümek) ten **yür-e-g/ yüreg/ yürek...**

Kök anlamı: devinen, yürüyen, çalışan. Anlam genişlemesiyle dirilerde **yürek** adı verilen aygıt...” (Eyuboğlu, 2004; 773)

4. Kırgız ve Türkiye Türkçesinde Deyimler Arasında Anlam Bakımından Ortak Olan Deyimlere Örnek:

Türk lehçeleri ortak sözcükler açısından oldukça zengindir. Bu ortaklıklar isim, sıfat ve fiillerde olmak üzere atasözleri ve deyimlerde de görülmektedir. Farklı coğrafyalarda konuşulmalarına rağmen Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki deyimler arasında ortak deyimlerin olduğu tespit edilmiştir.

K.T. Cürögü oozuna kelüü (KTFS, 2001;189) (Yüreği ağzına gelmek)/ **T.T. Yüreği ağzına gelmek** (Aksoy, 1988; 1129/ 8816) “çok korkmak” anlamına gelen deyim, ortak olarak kullanılmaktadır.

K.T. Cürögü sızdoo (KTFS, 2001; 190) (Yüreği sızlamak)/ **T.T. Yüreği sızlamak** (Aksoy, 1988: s. 1131/ 8840) “üzülmek, kaygılanmak” anlamında kullanılmaktadır.

K.T. Cürögü cok (KTFS, 2001; 188) (Kalpsiz, merhametsiz)/ **T.T. Kalbi olmama k** (Aksoy, 1988: s. 900/ 6474) “acıması olmamak” anlamı veren deyim aynı zamanda Kırgız Türkçesinde “korkak” şeklinde başka bir anlamı da bulunmaktadır.

K.T. Cürögü taza (KTFS, 2001;190) (Temiz kalpli)/ **T.T. Kalbinde alası kazası**

bulunmamak (Aksoy, 1988; 900/ 6469) “kabinde kötülük olamayan” kişiler için kullanılan bu deyim de ele alınan iki lehçede ortak kullanılmaktadır.

K.T. Cürögü taş (KTFS, 2001; 190) (Sert, vicdansız)/ **T.T. Katı (taş) yürekli, (yüreği katı), (taş yürekli)** (Aksoy, 1988; 915/ 6636) “acıma duygusu olmayan” anlamında olan deyim “merhametsiz” kişileri ifade etmek için kullanılmaktadır.

K.T. Cürögü ak (KTFS, 2001; 186) (Temiz kalpli)/ **T.T. İyi kalpli.** (Aksoy, 1988; 893/ 6398) “temiz kalpli” anlamındadır. Kırgız Türkçesinde “ak” insanlar için “temiz”, “iyi” anlamında kullanılmaktadır.

Kırgız Türkçesinde “**cürögü ak**” deyiminin aynı zamanda “**cürögündö kara cok.** (KTFS, 2001; 193)” ve “**cürögündö kiri cok.** (KTFS, 2001; 193)” olmak üzere farklı şekilleri de bulunmaktadır.

K.T. Cürögü kanoo (KTFS, 2001; 188) (Zorlanmak, acı çekmek)/ **T.T. Yüreğinden kan gitmek** (Aksoy, 1988; 1130/ 8828) “derin bir acı içinde olmak” anlamındaki deyim kuruluş açısından Kırgız Türkçesinde iki kelimedenden oluşup sonu mastarla biterken Türkiye Türkçesindeki söz konusu deyim üç kelimedenden oluşmaktadır.

K.T. Cürögü caraluu (KTFS, 2001; 187) (Gönlü kırılmak, acısı olmak)/ **T.T. Yüreği yaralı** (Aksoy, 1988; 1131/ 8845) “acısı geçmemiş büyük bir üzüntüsü bulunan” durumunu anlatan deyim Kırgız Türkçesindeki kuruluşuna bakıldığında iki kelimedenden oluştuğu sonunda mastar bulunduğu görülmektedir.

5. Yapı ve Sözdizimi Özellikleri Bakımından Deyimler:

Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki “kalp/ yürek” sözcüğüyle kurulan deyimlerin genellikle iki kelimedenden oluşan söz öbekleri olduğu görülmektedir. Bunların dışında hem Kırgız hem de Türkiye Türkçesinde başta üç kelimedenden olmak üzere üçten fazla kelimedenden oluşan deyimler de vardır.

Dikkat çeken diğer bir durum da her iki lehçedeki deyimlerin çoğunun “*isim+ mastar halindeki fiil*” şeklinde olmasıdır. Bu durumun dışında yapısında fiil unsuru bulunmayan deyimler de bulunmaktadır. Bunlar değişik kiplerde çekimlenmiş cümle kurulumundaki deyimlerdir.

5.1. Kırgız Türkçesinde İki Kelimedenden Oluşan Yapısında Fiil Unsuru Bulunmayan Deyimler:

Cürögü ak (KTFS, 2001; 186) “temiz kalpli, insanlara karşı kötülük düşünmeyen”

Cürögü bütün (KTFS, 2001; 187) “kafası rahat, derdi tasası olmayan”

Cürögü cok (KTFS, 2001; 188) Bu deyim iki anlamı bulunmaktadır. 1. “korkak, cesur olmayan, atilgan olmayan”, 2. “merhametsiz, vicdansız”

Cürök cıltar (KTFS, 2001; 195) “hoş sözleriyle insanın kalbini kazanıp güzel sözlerinin etkisiyle insanın yüreğini ferahlatır”

Cüröğü kara (KTFS, 2001; 188) “kötü niyetli, insanlara karşı kötülük düşünen kimse”

Cüröğü kurç (KTFS, 2001; 189) “cesur, girişken, sağa sola yalpalamayan, hiçbir şeyden korkmayan”

Cüröğü muz (KTFS, 2001; 189) Bu deyim ile “*cüröğü çok*” deyiminin ikinci anlamı olan “merhametsiz, vicdansız, hayırsız” anlamındadır.

Cüröğü ot (KTFS, 2001; 190) “zeki, korkak olmayan, cesur, hiçbir şeyden sakınmayan”

Cüröğü taza (KTFS, 2001; 190) deyimini “*cüröğü ak*” deyimiyile aynı anlamda kullanılmaktadır. “temiz kalpli, insanlara karşı kötülük düşünmeyen”

Cüröğü taş (KTFS, 2001; 190) “sert, taş kalpli, bencil” anlamlarında “*cüröğü çok*” ve “*cüröğü muz*” deyimleriyle yakın anlamlıdır.

Cürök kuuşurgan (KTFS, 2001; 195) “içi içini yemek, kafasına takmak, çok düşünmek”

5.2. Türkiye Türkçesinde İki Kelimeden Oluşan Yapısında Fiil Unsuru Bulunmayan Deyimler:

Türkiye Türkçesindeki “kalp/ yürek” sözcüğüyle kurulan deyimlerin tespit edilmesinde faydalandığımız, Ömer Asım Aksoy’un “Deyimler Sözlüğü” adlı eserindeki deyimlerin açıklaması sözlükte olduğu şekilde yazılmıştır.

Açık yürekli (kalpli) (Aksoy, 1988; 527/ 2710) Düşündüğünü olduğu gibi söyleyen, gizli yönü olmayan, içi temiz (kişi).

Geniş yürekli (Aksoy, 1988; 792/ 5409) Çabucak tasalanmayan, telaşlanmayan, meraklanmayan.

İyi kalpli (Aksoy, 1988; 893/ 6398) Herkes için iyilik düşünen, herkesin iyiliğini isteyen.

Kalbine göre (Aksoy, 1988; 900/ 6471) Başkasına karşı beslediği duygulara karşı.

Katı (taş) yürekli, (yüreği katı), (taş yürekli) (Aksoy, 1988; 915/ 6636) Acıklı şeylerden üzüntü duymayan, acıması olmayan.

Yufka yürekli (Aksoy, 1988; 1125/ 8779) Acıklı durumlara hiç dayanamayan, çok acıyan.

Yüreği katı (Aksoy, 1988; 1130/ 8827) Acıklı şeylerden üzüntü duymayan, acıması olmayan.

Yüreği yaralı (Aksoy, 1988; 1131/ 8845) Acısı geçmemiş büyük bir üzüntüsü bulunan.

Yüreği yufka (Aksoy, 1988; 1131/ 8846) Acıklı durumlara hiç dayanamayan, çok acıyan.

Yüreklere acısı (Aksoy, 1988; 1132/ 8847) Çok acıklı, çok üzücü.

Yürek oynatması (Aksoy, 1988; 1132/ 8848) Büyük öfke ve üzüntü doğuran eylem.

Yürek Selânik¹ (birinde) (Aksoy, 1988; 1132/ 8849) Çok korkak.

5.3. Kırgız Türkçesinde İkidenden Fazla Kelimedenden Oluşan Yapısında Fiil Unsuru Bulunmayan Deyimler:

Cürögü dük dük (KTFS, 2001; 187) “çok korktuğundan veya acele ettiğinden yüreğinin hızlı çarpması”

Cürögündö kara cok (KTFS, 2001; 193) Bu deyim iki anlamı bulunmaktadır. 1. “kafasına koyduğunu yapan, pes etmeyen, kahraman, er kişi, zeki. 2. “temiz kalpli, hiç kimseye kötülük düşünmeyen, iyi niyetli”

Cürögündö calı bar (KTFS, 2001; 193) “pes etmeyen, hiçbir şeyden çekinmeyen, kahraman”

Cürögündö kiri cok (KTFS, 2001; 193) Deyimi “*cürögü ak*” deyimiyile aynı anlamda kullanılmaktadır. “temiz kalpli, insanlara karşı kötülük düşünmeyen”

Cürögündö otu bar (KTFS, 2001; 193) Bu deyim anlamı “*cürögü ot*” deyimiyile aynıdır. “zeki, cesur, hiçbir şeyden sakınmayan”

Cürögündö otu cok (KTFS, 2001; 194) “girişken olmayan, utangaç, içine kapanık”

Cürögünön kaynap çıkkan (KTFS, 2001; 194) “bir işe tüm kalbiyle kendisini vermek, o işi gönülden yürekten yapmak”

5.4. Kırgız Türkçesinde Masterla Biten İki Kelimedenden Oluşan Deyimler:

Cürögü agarboo (KTFS, 2001; 186) “kırılmak, nefret etmeye başlamak, affedememek”

Cürögü aylanuu (KTFS, 2001; 186) “kusmak istemek, kendini kötü hissetmek”

Cürögü ayrılıuu (KTFS, 2001; 186) “çok sevindiği zaman ya da çok korkulduğu anda tuhaflaşmak, heyecanlanmak”

Cürögü açışuu (KTFS, 2001; 187) “bir şeye üzülme, kırılmak, yüreği sızlamak”

Cüögü baylanuu (KTFS, 2001; 187) “sevmek, kalbini vermek, aklını vermek, bağlanmak”

Cürögü daaboo (KTFS, 2001; 187) “bir şeye karar verememek, gayret gösterememek, utangaç bir hal almak”

Cürögü caraluu (KTFS, 2001; 187) “endişelenmek, düşünceli bir hal almak, aşırı derecede kaygılanmak”

Cürögü cibüü (KTFS, 2001; 187) “sevmek, kabul etmek”

Cürögü cılıu (KTFS, 2001; 188) “*cürögü cibüü*” deyimiyile aynı anlamdadır. “sevmek, kabul etmek”

¹ “Yahudi gibi” anlamında. (Selânik’te çok Yahudi olduğu söylenir) bkz. (Aksoy, 1988: s. 1132/ 8849)

Cürögü cılıboo (KTFS, 2001; 188) “karşıdakine ısınmamak, sevememek, alışmamak”

Cürögü kaltıroo (KTFS, 2001; 188) “çok korkmak”

Cürögü kaluu (KTFS, 2001; 188) “bir şeyden çok korkmaktan ya da sürekli görmekten dolayı yorulduğundan görmek istememek, bıkmak”

Cürögü kanoo. (KTFS, 2001; 188) “canı sıkılmak, zorlanmak”

Cürögü kötörülüü (KTFS, 2001; 189) Bu deyim “*cürögü aylanuu*” deymiyle aynı anlamdadır. “kusmak istemek, kendini kötü hissetmek”

Cürögü küyüü (KTFS, 2001; 189) “yüreği yanmak, çok kırılmak, tuhaf bir hal almak, üzülmek, ”

Cürögü mokoo (KTFS, 2001; 189) “önceki gibi girişken, atılgan, cesaretli olamamak, utangaç olmak, korkmak”

Cürögü muzdoo(KTFS, 2001; 189) “ bir kişiden soğumak, nefret etmek, artık ona karşı olan iyi duygularının sona ermesi”

Cürögü opkolcuu (KTFS, 2001; 189) “kötü bir haber gelecek endişesi ile rahatı bozulmak, içi sıkılmak, endişelenmek, sürekli korkmak”

Cürögü ölüü (KTFS, 2001; 190) “bir şeyden çok fazla korkmak, korktuğu şeyi tekrarlamamak, aynı şeyi bir daha yapmamak”

Cürögü sızdoo (KTFS, 2001; 190) “darılmak, üzülmek, ”

Cürögü titiröö (KTFS, 2001; 190) “tehlikeli bir durum atlatmak, atlatılan tehlikeden dolayı korkmak, korkudan rengi sararmak”

Cürögü too (KTFS, 2001; 190) “eğilmeyen, bükülmeyen, korku nedir hiç bilmeyen, kahraman”

Cürögü tüşüü (KTFS, 2001; 191) iki anlamda kullanılmaktadır. 1. “çok korkmak, akli yerinden çıkmak” 2. “çok korkmuş, akli yerinden çıkacak gibi olmak durumundaki çocukların haline bakıp kullanılmaktadır”

Cürögü üşüü (KTFS, 2001; 191) “korkmak, tembel olmak”

Cürögü ısuu (KTFS, 2001; 191) bu deyim “*cürögü cibüü*” ve “*cürögü cıluu*” deyimleriyle aynı anlamdadır. “sevmek, kabul etmek”

Cürögü ezilüü (KTFS, 2001; 191) “içinde kıpı kıpır mutluluk veren güzel duyguların ortaya çıkması.”

Cürögü elciröö (KTFS, 2001; 191) “cürögü ezilüü” deymiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. “içinde kıpı kıpır mutluluk veren güzel duyguların ortaya çıkması.”

Cürögü eköö (KTFS, 2001; 191) “güçlü kuvvetli, kahraman, kahramandan da öte”

Cürögün açuu (KTFS, 2001; 192) “kişiyi tüm dikkatiyle dinlemek, en iyi şekilde ağırlamak”

Cürögün açıştırıuu (KTFS, 2001; 192) “aşırı derecede kalbini kırmak, üzüntü vermek, canını sıkmak”

Cürögün caraloo (KTFS, 2001; 192) “kalbini yaralamak, huzursuz etmek, gönü kırılmak, acısı olmak”

Cürögün cibitüü (KTFS, 2001; 192) “kalbini kazanmak, yumuşatmak, kendisine imrendirmek, kendisine yakınlaştırmak, kabul ettirmek”

Cürögün öyüü (KTFS, 2001; 192) Deyim “*cürögü titiröö*” deyimiyle aynı anlamdadır. “tehlikeli bir durum atlatmak, atlatılan tehlikeden dolayı korkmak, korkudan rengi sararmak”

Cürögün öltürüü (KTFS, 2001; 192) “bir daha başkaldıramayacak şekilde korkutmak, rahatını bozmak, rahatsız etmek”

Cürögün toktotuu (KTFS, 2001; 193) “gayret etmek, sabretmek, kendisini tutabilmek”

Cürögün tuylatuu (KTFS, 2001; 193) “çok düşünmek, aklından çıkaramamak, rahatını bozmak, yüreğini sızlatmak”

Cürögün tüşürüü (KTFS, 2001; 193) “aşırı derecede korkutmak”

Cürögün elciretüü (KTFS, 2001; 193) “memnun etmek, yüreğini ferahlatarak rahatlatmak”

Cürök kötörüü (KTFS, 2001; 195) “bir şeyden korkan, akli yerinden çıkan, kalbi yerinden oynayan çocuğun moralini düzeltmek için bir şeyler yapmak, moralini yükseltmek” anlamına gelmektedir.

Cürök toktotuu (KTFS, 2001; 195) “korkmak ya da sıçramaktan sonra kendine gelmek, kendi kendini tutabilmek, akıl sağlığını koruyabilmek”

Cürök titiretüü (KTFS, 2001; 195) “sevinçli anında ya da keyfi kaçtığında içini dökmek.”

Cüröktü şuuldatuu (KTFS, 2001; 195) “aşırı derecede korkutmak, ödünü koparmak, ödünü patlatmak”

5.5. Türkiye Türkçesinde Masterla Biten İki Kelimededen Oluşan Deyimler:

Kalbine doğmak (Aksoy, 1988; 900/ 6470) Ortada bir olay yokken, olacak şeyi tahmin etmek, sezinlemek, sanki gizli bir güç kendisine olacak şeyi haber vermek.

Kalbini (birine) açmak (Aksoy, 1988; 900/ 6472) Duygularını, düşüncelerini söylemek.

Kalbini (gönlünü, hatırını) kırmak (Aksoy, 1988; 900/ 6473) Birini küstürecek, kendisinden soğutacak davranışta bulunmak.

Kalbi olmamak (Aksoy, 1988; 900/ 6474) Acıması olmamak, merhametsiz olmak.

Kalp kırmak (Aksoy, 1988; 902/ 6493) Davranışıyla birini incitmek, üzüp gücendirmek.

Yüreği çarpmak (Aksoy, 1988; 1129/ 8818) Çok heyecanlanma dolayısıyla yüreği hızlı hızlı çalışmak.

Yüreği daralmak (Aksoy, 1988; 1129/ 8819) Sıkılıp bunalmak, benliğini sıkıntı kaplamak.

Yüreği dayanmamak (Aksoy, 1988; 1129/ 8820) İçinde katlanılmaz bir acı duymak.

Yüreği erimek (Aksoy, 1988; 1129/ 8821) Kaygı içinde bulunmak, üzülecek bir durum olacak diye içinde bir rahatsızlık bulunmak.

Yüreği ezilmek (Aksoy, 1988; 1129/ 8822) Acıkmadan midesi rahatsızlık vermeye başlamak.

Yüreği kabarmak (Aksoy, 1988; 1130/ 8824) İçi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereğini duymak.

Yüreği kalkmak (Aksoy, 1988; 1130/ 8825) Korkup heyecanlanmak.

Yüreği kararmak (Aksoy, 1988; 1130/ 8826) İçine karamsarlık ve sıkıntı çökmek.

Yüreğine büyüme (Aksoy, 1988; 1130/ 8830) Gücüne gitmek, dokunmak (koymak).

Yüreğine inmek (Aksoy, 1988; 1130/ 8832) 1. Ansızın ölmek. 2. Ölecek gibi üzülmek.

Yüreğine işlemek (Aksoy, 1988; 1130/ 8833) Söz, davranış, bir kimseye çok dokunmak, bir durumun acısını içinden duymak.

Yüreği oynamak (Aksoy, 1988; 1131/ 8837) Birden heyecanlanmak.

Yüreği (ciğeri) parçalanmak (parça parça olmak) (Aksoy, 1988; 1131/ 8838) Birinin üzücü durumuna pek çok acımak.

Yüreği serinlemek (Aksoy, 1988; 1131/ 8839) Üzüntüsü hafiflemek.

Yüreği sızlamak (Aksoy, 1988; 1131/ 8840) Derin bir acıma duygusuyla üzülmek.

Yüreği soğumak (Aksoy, 1988; 1131/ 8841) Düşmanın bir felakete uğraması dolayısıyla ya da ondan öç alarak içi ferahlamak.

Yüreği tükenmek (Aksoy, 1988; 1131/ 8842) Bir konu üzerinde söz söyleye söyleye

çok yorulmak.

Yüreği yanmak (Aksoy, 1988; 1131/ 8844) 1. Büyük bir felakete uğramak. 2. Pek çok acılamak.

Yürek tüketmek (Aksoy, 1988; 1132/ 8850) Bir konu üzerinde söz söyleye söyleye çok yorulmak.

5.6. Kırgız Türkçesinde Masterla Biten İkidem Fazla Kelimedem Oluşan Deyimler:

Cürögü alıp uçuu (KTFS, 2001; 186) “mutlu veya kötü bir haber gelecekmiş gibi yerinde duramamak, kalbi çarpmak.”

Cürögü atıp ketüü (KTFS, 2001; 186) “beklenmedik bir zamanda aniden gelen mutlu ya da kötü bir haberden etkilenmek”

Cürögü böksörö tüşüü (KTFS, 2001; 187) “rahat bir nefes almak, huzur bulmak.”

Cürögü carıla cazdoö (KTFS, 2001; 187) “çok sevinmekten ya da korkmaktan dolayı aşırı derecede heyecanlanmak”

Cürögü zır dey tüşüü (KTFS, 2001; 188) “yaşanmış kötü bir olayı aklına getirmiş gibi olmak, kendini kötü hissetmek, huzuru kaçmak, perişan olmak.”

Cürögü kabınan çıguu (KTFS, 2001; 188) Bu deyim “*cürögü atıp ketüü*” deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. “beklenmedik bir zamanda aniden gelen mutlu ya da kötü bir haberden etkilenmek”

Cürögü oozuna kelüü (KTFS, 2001; 189) “dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan, tehlikeli durumdan dolayı korkmak ya da alınan kötü haberden dolayı korkup, ne yapacağını şaşırarak.”

Cürögü oozuna tıgıluu (KTFS, 2001; 189) “*cürögü oozuna kelüü*” deyiminiyle aynı anlamda gelmektedir. “dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan, tehlikeli durumdan dolayı korkmak ya da alınan kötü haberden dolayı korkup, ne yapacağını şaşırarak.”

Cürögü solk etpöö (KTFS, 2001; 190) “umursamamak, sezmemek, korkmamak”

Cürögü tuz kuyganday açışuu (KTFS, 2001; 191) “aşı derecede endişelenmek, içi yanmak, tutuşmak”

Cürögü tüpöyül bolu (KTFS, 2001; 191) “Herhangi bir şeyden dolayı rengi sararmak”

Cürögü şuu dey tüşüü (KTFS, 2001; 191) “birden, beklenmedik bir anda, korkulacak bir şey olacağını düşünerek sıçramak”

Cürögü elep- celep boluu (KTFS, 2001; 191) “rahatı bozulmak, yerinden duramamak”

Cürögün suurup aluu (KTFS, 2001; 193) “korkutmak, canını çıkarmak, haddini bildirmek”

Cürögün suurup beruu (KTFS, 2001; 193) “çok sevmek, üstüne titremek, canını

feda etmek”

Cürögündö cik ketüü. (KTFS, 2001; 194) “kırılmak, hakkını helal etmemek, güvenmemek”

Cürögündö mayday tiyüü (KTFS, 2001; 194) “defalarca tekrarlanan bir şeyden bıkmış aynı şeyi tekrar görmek istememek”

Cürögündö muz bürküü (KTFS, 2001; 194) “bir şeyden soğumak, kırılmak”

Cürögünö çok saluu (KTFS, 2001; 194) “herhangi bir şey için endişelenmek, heyecanlanmak, huzuru kaçmak”

Cürögünön kan tamçıloo (KTFS, 2001; 194) “çok acımak, yüreği sızlamak.”

Cürögünön tütün çıguu (KTFS, 2001; 194) “içi sızlamak, yüreği yanmak.”

Cürök aldı kılıu (KTFS, 2001; 195) “aşırı derecede korkutmak, korkunun etkisiyle rengi sararmak”

Cürök zaada boluu (KTFS, 2001; 195) “korkmak, korktuğundan dolayı rengi sararmak”

5.7. Türkiye Türkçesinde Masterla Biten İki'den Fazla Kelimeden Oluşan Deyimler:

Eli yüreğinin üstünde olmak (Aksoy, 1988; 762/ 5112) Kötü bir sonuç çıkacak diye kaygı ile beklemek.

İçine (yüreğine) ateş düşmek(Aksoy, 1988; 869/ 6162) Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek.

Kalbinde alası kazası bulunmamak (Aksoy, 1988; 900/ 6469) Temiz yürekli olmak, içinden pazarlıklı olmamak.

Yüreği ağzına gelmek (Aksoy, 1988; 1129/ 8816) Birdenbire çok korkmak.

Yüreği cız etmek (cızlamak) (Aksoy, 1988; 1129/ 8817) Ansızın içi sızlamak.

Yüreği hop etmek (hoplamak) (Aksoy, 1988; 1129/ 8823) Birdenbire korkup heyecanlanmak.

Yüreğinden kan gitmek (Aksoy, 1988; 1130/ 8828) Pek derin bir acı içinde olmak.

Yüreğine ateş düşmek (Aksoy, 1988; 1130/ 8829) Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek.

Yüreğine dert olmak (Aksoy, 1988; 1130/ 8831) Bir şey yapmak istediği halde yapamamış olduğu için üzülme.

Yüreğine (soğuk) su serpilmek (Aksoy, 1988; 1130/ 8834) Duyduğu üzüntü, kaygı, sıkıntı; yeni ve ferahlatıcı bir durum ya da haber dolayısıyla hafiflemek.

Yüreğinin şişini indirmek (Aksoy, 1988; 1131/ 8835) Bağırıp paylayarak öfkesini dindirmek.

Yüreğinin yağı erimek (Aksoy, 1988; 1131/ 8836) Korkulacak bir durum meydana gelecek diye kaygı çekmek.

Yüreği yağ bağlamak (Aksoy, 1988; 1131/ 8843) İsteddiği gibi bir durum meydana gelmesinden büyük kıvanç duymak.

6. Kırgız ve Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Yalancı Eş Değerlere Örnekler:

Türk lehçelerindeki ortak söz varlığının yanı sıra zaman içinde bazı sözcüklerin anlam değişimine uğrayarak Türk dillerinde farklı anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Bazı sözcükler farklı anlamlarda kullanıldığından “yalancı eş değer” problemi ortaya çıkmaktadır. Bu durum lehçeler arasında yapılan aktarmalarda yanlışların yapılmasına sebep olmaktadır.

Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki bazı deyimlerde yalancı eş değerlerin olduğu dikkat çekmektedir. Yalancı eşdeğer deyimler aşağıda örneklerle gösterilmiştir.

K.T. Cüröğü kara. (KTFS, 2001; 188)

T.T. Yüreği kararmak. (Aksoy, 1988; 1130/ 8826)

Kırgız Türkçesindeki “*cüröğü kara*” deyiminde sıfat bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki “*yüreği kararmak*” deyimini bir sözcük ve bir mastardan türetilmiştir. Her iki deyimde de ilk önce dikkati çeken “*kara*” sözcüğü yanılmaya sebep olduğundan yalancı eşdeğer kavramıyla karşılaşılmaktadır.

Kırgız Türkçesindeki “*cüröğü kara*” deyimine bakıldığında “*kötü niyetli*”, Türkiye Türkçesindeki “*yüreği kararmak*” deyiminin ise “*içine karamsarlık ve sıkıntı çökmek*” anlamı taşıdığı görülmektedir.

K.T. Cüröğü muzdoo. (KTFS, 2001; 189)

T.T. Yüreği soğumak. (Aksoy, 1988; 1131/ 8841)

Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki her iki deyim de bir sözcük ve bir mastardan oluşmaktadır. Türkiye Türkçesindeki “*soğu-*” fiilinin Kırgız Türkçesindeki karşılığı “*muzdoo*” şeklindedir. Fakat burada “*soğu-*” fiiliyle oluşturulan deyimlerin anlamı farklıdır. Kırgız Türkçesinde “*cüröğü muzdoo*” deyimini “*bir kişiden soğumak, nefret etmek, artık ona karşı olan iyi duygularının sona ermesi*” anlamına gelmektedir. Türkiye Türkçesindeki “*yüreği soğumak*” deyiminde “*düşmanının bir felakete uğraması dolayısıyla ya da ondan öç alarak içi ferahlamak*” anlamında kullanılmaktadır.

K.T. Cürögün açuu. (KTFS, 2001; 192)

T.T. Kalbini (birine) açmak. (Aksoy, 1988; 900/ 6472)

Yukarıda verilen deyimlere bakıldığında deyimler “*aç-*” fiili ile bitmektedir. Her iki lehçedeki deyim de bir sözcük ve bir mastardan oluşmaktadır.

Kırgız Türkçesindeki “*cürögün açuu*” deyimini “*kişiyi tüm dikkatiyle dinlemek, en*

iyi şekilde ağırlamak” anlamında kullanılmakta, Türkiye Türkçesindeki **“kalbini (birine) açmak**” deyimini ise **“duygu ve düşüncelerini karşısındakine anlatma**” anlamındadır.

K.T. Cürögü sızdoo. (KTFS, 2001; 190)

T.T. Yüreği sızlamak. (Aksoy, 1988; 1131/ 8840)

Bu deyimlerde bir kelime ve bir mastardan oluşmakta ve deyimler **“sızla-”** fiili ile yapılmıştır. Bundan dolayı bu deyimlerde de yalancı eşdeğerlik vardır.

“cürögü sızdoo” deyimini **“darılmak, üzülmek”** anlamındadır. Türkiye Türkçesindeki **“yüreği sızlamak”** deyimini **“derin bir acıma duygusuyla üzülmek”** anlamında kullanılmaktadır.

K.T. Cürögü ezilüü. (KTFS, 2001; 191)

T.T. Yüreği ezilmek. (Aksoy, 1988; 1129/ 8822)

Her iki deyimde de bir kelime ve bir mastardan oluşturulmakta ve görüldüğü gibi iki deyimde **“ezil-”** deyimini kullanılmıştır.

“ezil-” fiilinden meydana getirilen **“cürögü ezilüü”** deyimine bakıldığında **“çoktan dır içinde güzel duyguların olmamasına rağmen bir anda içinde mutluluk verici duyguların ortaya çıkması”** durumu ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesindeki **“yüreği ezilmek”** deyiminde ise Kırgız Türkçesindeki anlamından tam tersi bir anlam bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki anlamı **“acıkmadan midesi rahatsızlık vermeye başlamak”** şeklindedir.

7. Kelime Sayısı Bakımından Deyimler:

Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki “kalp/ yürek” ile ilgili deyimlerin belirlenmesinde taranan kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Kırgız Türkçesindeki toplam 84 deyim; 53’ü 2 kelimededen, 30’u 3 kelimededen, 1’i dört kelimededen oluşmaktadır. İki kelimededen oluşan 53 deyimden 10’unun yapısında fiil unsuru bulunmamakta olup ikiden fazla kelimededen oluşan 31 deyimden de 7’sinin yapısında fiil unsuruna rastlanılmamıştır.

Türkiye Türkçesinde “kalp/ yürek kelimesinden oluşturulan toplam 49 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerden 35’i iki kelimededen, 13’ü üç kelimededen, 1’i ise dört kelimededen oluşmaktadır. İki kelimededen oluşan 35 deyimden 12’sinin yapısında fiil unsuru yoktur. İki kelimededen oluşan 14 deyimden tamamında fiil unsuru bulunmaktadır.

Kırgız Türkçesinde ikiden fazla kelimededen oluşan deyimlerin içinde yapısında fiili unsuru bulunmayan deyimlerle karşılaşılmasına rağmen Türkiye Türkçesindeki ikiden fazla kelimededen oluşan deyimlerden, içinde fiil unsuru olmayan deyimlerin olmaması dikkat çekmektedir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada organ adlarından olan “kalp/ yürek” sözcüğünden oluşturulan deyimler ele alınmıştır. Türk lehçeleri arasındaki ortak söz varlığının zenginliğiyle deyimlerde de karşılaşılmaktadır. Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki konu başlığında ele alınan deyimler

arasında ortaklık ve benzerliklerin olduğu çalışmada gösterilmiştir.

Ortaklık ve benzerliklerin dışında bir de lehçeler arası aktarmalarda karşılaşılan yalancı eşdeğer meselesi deyimler arasında da görülmüştür. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Kırgız Türkçesindeki bir deyimle Türkiye Türkçesindeki bir deyim arasında anlam farklılığı olabildiğinden, burada yalancı eşdeğer meselesine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Çalışmada Kırgız Türkçesinde kalp/ yürek sözcüğüyle kurulan toplam 84 deyim, Türkiye Türkçesinde ise 49 deyim incelenmiştir. Bu sonuca göre taranan kaynaklar doğrultusunda Kırgız Türkçesinde kalp/ yürek sözcüğüyle kurulan deyim sayısı Türkiye Türkçesindeki deyim sayısından fazladır.

Kırgız Türkçesinde iki kelimedenden oluşan yapıda fiil unsuru bulunmayan deyim sayısı 10, İki kelimedenden oluşan yapıda fiil unsuru bulunmayan deyim 7, mastarla biten iki kelimedenden oluşan deyim 53, mastarla biten ikiden fazla kelimedenden oluşan toplam 30 deyim bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde iki kelimedenden oluşan yapıda fiil unsuru bulunmayan deyim sayısı 12, mastarla biten iki kelimedenden oluşan deyim 35, mastarla biten ikiden fazla kelimedenden oluşan deyim 13 deyim ulaşmıştır. Türkiye Türkçesindeki incelenen deyimlerden ikiden fazla kelimedenden oluşan yapıda fiil unsuru bulunmayan deyim bulunmamaktadır. Deyimlerden 1'i dört kelimedenden oluşan mastarla biten deyimdir.

Tespit edilen deyimler arasında dikkat çeken durumlardan bir tanesi de, Kırgız Türkçesinde Türkiye Türkçesinde 4 kelimedenden meydana gelen 1 deyimle karşılaşılmasıdır.

Kırgız Türkçesinde sadece “cürök” kelimesi kullanılırken, Türkiye Türkçesinde hem “kalp” hem de “yürek” kelimesi kullanılmaktadır.

Ayrıca Türk dilleri arasında görülen yalancı eş değer sözcükler deyimlere de yansımıştır. Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki “kalp” ve “yürek” sözcüğünün geçtiği deyimlerin içinde yalancı eş değer deyimler de vardır.

Kısaltmalar

K.T. Kırgız Türkçesi

T.T. Türkiye Türkçesi

KTS. (Kırgız Tilinin Sözdüğü)

KTFS (Kırgız Tilinin Frazologiyalık Sözdüğü)

ar. (Arapça)

bkz. (bakınız)

tr. (Türkçe)

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde “göz” organ ismiyle kurulmuş deyimlerin yapı ve anlam özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX(2), 19-35.
- Biray, N. (2005). Kırgız türkçesinde deyimler ve deyimlerin sınıflandırılması üzerine. *Fikret Türkmen armağanı*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Boobekova, K. (2013). *İnsan davranışıyla ilgili Türkçe- Kırgızca deyimler*. Bişkek: Avrasya Press.
- Caparov, Ş., Konkobaev, K. & Osmonova, J. (2001). *Kırgız tilinin frazeolojikalık sözdüğü*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Cumakunova, G. (2005). *Türkçe- Kırgızca Sözlük*. Ankara: Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayını.
- Çengel- Kasapoğlu, H. (2005). *Kırgız Türkçesi grameri*. Ankara: Akçağ.
- Doğan, L. (2005). Türk dilinde organ adları üzerine bir inceleme –Ana ve ara temel kelimeler. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 141-163.
- Duman, G. & Sorokino, O. (2017). Çuvaş Türkçesinde göz ile kurulmuş deyimler ve türkiye türkçesiyle karşılaştırılması. *Dil araştırmaları*, 21, 113-128.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü* (2011). Avrasya Press: Bişkek.
- Kırgız Sözlüğü* (1988). Yazar: K. K. Yudahin, Türkçeye Çeviren: Abdullah Taymas. Ankara: TDK.
- Orozobayev, M. (2013). Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki toprak kelimesini içeren deyimlerin kültürel dilbilimi açısından karşılaştırılması, *TÜBAR*, XXXIII, 207-220.
- Özkan, F. & Şadiyeva, G. (2003). Somatik Deyimler, *Bilig*, 24, 135-157.
- Sinan, A. T. (2009). Deyimlerin yapısı değişir mi? *Turkish Studies*, 4(8), 1996-2009.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şahin, İ. (2010). Organ adları temelinde Kırgızistan yer adlarında ölü deyim aktarmaları ve bunların yer adlarında kullanışları. *Bilig*, 53, 199-216.
- Tursunova, A. (2007). *Kırgızca ve Türkçede “ göz ile ilgili deyimler ve çağrışım alanlarının karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Yayınları (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Useev, N. (2014). Kırgız Türkçesindeki bazı deyimleri açıklamada eski Türkçesinin yeri ya da ara arkaik kelimeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 37, 91-96.

İnternet Kaynakları

- file:///C:/Users/anic/Downloads/TURKIYE_TURKCESINDE_ORGAN_ADLARI_ILE_ILG%20(1).pdf
- Nazarkul Kızı, A. (2017). *Türk ve Kırgız gazetelerinde kullanılan ortak deyimler*.
http://www.ijors.net/issue6_1_2017/articles/anarkhan.html

EXTENDED ABSTRACT

Idioms have an important place in every language. Expressions are extremely important in terms of explaining a lot with little words and strengthening the narrative. It is the precious treasures of the people, which have been revealed as a result of certain life experiences of the nations. Idioms are stereotypes. There are also idioms created from organ names, which are the foundation of language. Expressions from organ names are quite large. There is also the word heart among the idioms created by the organ names. In Turkey Turkish is spoken as words “kalp” (heart) or “yürek” (heart) in Kyrgyz Turkish is spoken as "curok". Each human body has a different significance. But heart is a more important organ for human life. Among the dialects of the Turkish dialects, many works have been done about the idioms that have been formed. The studies were based on organ names such as the head, eye, ear and nose. In this study the word "heart" was reviewed by phrases in Kyrgyz Turkish and Turkey Turkish. Both dialects were found to have common or similar idioms. The idioms which are different

from these are also determined. The meanings of the idioms were given and explanations were made.

Idioms are the most important element of language. The idioms used to tell a lot with little words are used when it is necessary in daily life. In particular, expressions are important in terms of strong expressions and effective expression of emotions and thoughts.

Idioms, like the proverbs are the words that have emerged as a result of a certain experience. Good, bad, bitter, sweet, etc. as a result of events taking place in the language has become part of the language. They are also stereotypes like proverbs.

In the Turkish Dictionary of the Idiom, the following explanation is made: Idiom, "stereotypes that have a distinctive meaning, usually more or less distinct from their true meaning (Türkçe Sözlük, 2011: 651).

In this article detecting the idioms of Kyrgyz Turkish language from Turkey Manas University were used the publications of Cuzokan Osmanova, Kadıralı Konkobaev and Sheralı Caporov which they wrote "*Kırgız Tilinin Frazelogyalılık Sözdüğü*" (2001), from Turkey in detecting the idioms of the Turkey Turkish was used the study of Omer Asım Aksoy "*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*" (1988).

The phrases that contain "kalp (yürek)" are written in alphabetical order. The abbreviated version (KTFS) of the work, which is used with parenthesis in front of the Kyrgyz Turkish idioms, is shown with big letters, the year of publication, and the page number (s.) Of the phrase. Turkey surname of the author of the statement in parentheses in front of the Turkish (Al), year of publication of the work, the number of the page (s.) And the order of the phrases used in the work are given.

After the disintegration of the Soviet Union, as a result of warm contacts with the Turkic Republics, which declared their independence in the language, culture, economic and military cultural fields, studies on Turkish dialects increased. Contemporary Turkish Dialects and Literature departments at some universities in Turkey was established. From Turkey to the Turkish Republic, the Turkish Republic has started to arrive for training students in Turkey.

Students from the Turkish Republics come to Turkey to study Turkey Turkish, students from Turkey go to the Turkish Republics and they started learning the dialect of Turkish languages.

The phrases made with the word of "kalp (yürek) (heart)" in Turkey Turkish and in Kyrgyz Turkish was determined by investigating the partnerships of the word phrases, similarities, differences, etc. and also it would be useful to learners of Turkey Turkish and Kyrgyz Turkish. In this study the word kalp/ yürek in Kyrgyz Turkish was established with a total of 84 word, in Turkey Turkish was established 49 word. In conclusion the number of idioms with the

word of kalp / yürek in Kyrgyz Turkish is greater than the number of the words made by kalp / yürek in Turkish Turkey.

The statement also pointed out in one of the cases detected, the Kyrgyz Turkish words occurring in Turkey is faced with one of the four words in Turkish.

When in Kyrgyz Turkish is used only the word "cürök", in the Turkey Turkish are used the words "kalp" and the word "yürek".

In addition, false equivalents seen among Turkish languages are reflected in idioms. Among idioms "kalp" and "yürek" there are some false equivalent of word phrases both in Turkey Turkish and Kyrgyz Turkish languages as well.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Okuroğlu Özün, Ş. (2019). “Hanif Kureishi’nin *Varoşların Buda’si* Adli Eserinde “Ötekileştirme”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3146-3160.

Geliş Tarihi / Received Date: 4 Nisan 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

HANIF KUREISHI’NİN *VAROŞLARIN BUDA’SI* ADLI ESERİNDE “ÖTEKİLEŞTİRME”

Şule OKUROĞLU ÖZÜN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

suleokuroglu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5471-8075

Öz

Yirminci yüzyılın sonları ve yirmi birinci yüzyılın başlarından itibaren, göçmen kimliği fikri, diasporaların kişinin kökeninin dayandığı topraklarla olan bağlarını, kültürel farklılıkları ve peşinen belirlenmiş sınırları sorgulamaya başlamasıyla göçmen kimliği fikri yeniden irdelenmiş ve sorunsal bir hal almıştır. Postkolonyal çalışmalarda merkez/çevre, aidiyet/ait olmama, ulus/diaspora ve ben/öteki gibi tanımları yapabilmek için kullanılan özdeşleştirici bakış açısı; Avrupa’ya yerleşen Batılı olmayan göçmenlerin kimlik inşa sürecini, kimliklerini Birinci Dünya vatandaşı olarak yeniden inşa ettikleri doğrusal bir süreç olarak ortaya koymuştur. Her kategorinin veya grubun gerçekte, hayali veya metaforik sınırlara (bu sınırlar bedensel, ulusal veya ırk ve etnisite temelli sınırlar olabilir), kendini ötekilerden ayırt etmek adına ihtiyaç duyduğu fikrinden hareketle, bu yaklaşımın en yaygın temalarından biri, kolonyal ve neo-kolonyal deneyimlerin belirlediği katı ulusal ve etnik sınırlar sergilemek ve göçmenlerin baskın söylem içerisinde yabancı olarak tasvir edildiği temsilleri incelemektir. Kategorisel sınırlar ve bu gruplara atfedilen sosyal anlamlar, bilinçli ve bilinçsiz olarak ötekileştirmenin yapısal niteliklerini şekillendirmektedir. Kureishi’nin başyapıtı olan *Varoşların Buda’sı* (*The Buddha of Suburbia*) ana karakter Karim, onun ailesi ve arkadaşları aracılığıyla ötekileştirme ve ırkçılığın sözel ve fiziksel sonuçlarını irdelleyen önemli romanlarından bir tanesidir. Kureishi, Karim ve ait olduğu diaspora topluluğunun, ana akım Britanya toplumu içerisinde aynı anda nasıl hem bu toplumun bir parçası hem de yabancı olduklarını gözler önüne seriyor. Bu çalışma, *Varoşların Buda’sı*ndaki ötekileştirme fikrini ve Batılı söylemin ‘öteki’yi Avrupalı etnomerkezciliğin bir parçası olarak asimile eden sabit ve ötekileştirilmiş bir göçmen kimliği inşa etme çabasını irdelermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hanif Kureishi, *Varoşların Buda’sı*, Öteki, Ötekileştirme, Irkçılık, Ayrımcılık

“OTHERIZATION” IN HANIF KUREISHI’S *THE BUDDHA OF SUBURBIA*

Abstract

Since the late twentieth and early twenty-first centuries, the idea of immigrant identity has been re-evaluated and problematized with the rise of a diasporic questioning of territorial roots, cultural differences and pre-determined borders. Essentializing point of view in the field of post-colonial studies, which is used to define centre/periphery, belonging/nonbelonging, nation/diaspora and self/other, has highlighted the identity formation of immigrants as a linear process in which non-Western European immigrants reconstruct their identities as citizens of the First World. Hinged on the idea that any category or group needs borders that may be physical, illusory, or metaphorical, in order to define and distinguish itself and its difference from the others (these may be body borders, nation borders, or racial and ethnic borders), one of the common themes of such an approach is to display firm national and ethnic boundaries set by colonial and neo-colonial practices, and to analyse representations of newcomers within the dominant discourse as outsiders or aliens. Categorical borders and social meanings attributed to those groups, consciously and unconsciously, shape structural features of othering. Kureishi’s

magnum opus, *The Buddha of Suburbia*, a significant immigrant novel, deals with the verbal and physical consequences of othering and racism through the protagonist, Karim, his family and friends. This paper aims to explore the idea of otherization in *The Buddha of Suburbia*, and how Western discourse tries to construct a stable marginalized immigrant identity through appropriating and assimilating the other as a part of European ethnocentrism.

Key Words: Hanif Kureishi, *The Buddha of Suburbia*, the Other, Otherization, Racism, Discrimination

1. INTRODUCTION

Scholars of social sciences have long observed a tendency that any category or group needs borders that may be real, illusory, or metaphorical, in order to define and distinguish itself and its difference from the others (these may be body borders, nation borders, racial or ethnic borders). Categorical borders, and the social meanings attributed to those categories, both consciously and unconsciously, shape structural features of othering. Individuals and societies create borders to portray themselves as “having an identity that is desirable and developed while presenting the identity of who are racially, ethnically or linguistically different as undesirable and deficient” (Kumaravadivelu, 2008: 16). One comes to the realisation of ‘the other’ during the process of such categorizations through which negative and stereotypical images are shaped by the superior discourses.

Otherization is a concept first introduced by Adrian Holiday, Martin Hyde, and John Kullman in 2004. In their description, otherization refers to defining a group or person less than what they actually are. Thus, otherization, along dimensions of difference and sameness, can be defined as “a set of dynamics, processes, and structures that engender marginality and persistent inequality across any of the full range of human differences based on group identities” (Powell & Menendian, 2016: 17). It is likely that “creation of the inferior categories of people, an intellectual process that shares its logic with orientalizing modes of thought, legitimizes political practices, sanctions discrimination and possibly exploitation” (Buchowski, 2006: 476). This underlines that the adjectives associated with the other are not natural but socially and discursively constructed. As Blumer also notes

Through talk, tales, stories, gossip, anectodes, messages, pronouncements, news, accounts, orations, sermons, preachments and the like definitions are presented and feelings expressed. In this usually vast and complex interaction separate views run against one another, influence one another, modify each other, incite one another and fuse together in new forms. Correspondingly, feelings which are expressed meet, stimulate each other, feed on each other, intensify each other and emerge in new patterns... It is through such a process that a collective image of a subordinate group is formed, and a sense of group position is set. (Blumer, 1958: 5)

Thus, otherization designates certain groups or individuals as being different or not belonging to one's group; furthermore, it can be regarded as the dislike of a different idea, race, approach, culture, ethnicity or religion.

Edward Said in his *Orientalism* discusses the idea of otherization with regard to colonial and postcolonial discourses. He basically defines otherization as a crude process "of domination, of varying degree of a complex hegemony" (1978: 5) "that ascribes an imagined superior identity to the Self and an imagined inferior identity to the other" (Kumaravadivelu, 2008: 16). What's more, "when people are unable to see the different other as they see themselves, they rely on stereotypical representations of those they perceive as different" (Nelson, 2014: 29); thus, the other is regarded as a threat to the dominant culture which has the fear of losing ethnic, racial, cultural, and political unity. Accordingly, "the sense of difference between the host group and the outsider reveals that at the root of negative stereotyping is the need of the host group to defend its values and beliefs, which it presumes to be under threat from the intrusion of an alien culture that it fully doesn't understand" (Felsenstein, 1995: 15). Another key point to be underlined here is that this causes the majority to exclude, alienate and consider 'the other' as an antagonistic force. In other words, otherization creates fictional and hierarchically created barriers between different social, ethnic and racial groups.

Otherization in colonial discourse, while subordinating the other, creates "an inferiority complex" in the soul of the colonized by destroying "local cultural originality" (Fanon, 1952: 18). During the normalization process of the colonial expansion, the authoritative colonizer creates truths, justifies the spatial expansion, and defines particular roles for the colonized people for the sake of governmentality. Being internalized by the indigenous people, these truths then turn into internalized stereotypes of colonial discourse. Colonial discourse focuses on the "concept of 'fixity' in the ideological construction of otherness" which is considered as the "sign of cultural/historical/racial difference" (Bhabha, 1983: 18). The Western desire for homogeneity and stability of identity based upon the Occident and Orient, or the civilized West and inferior. Other, leads to the silencing of the other, and this silencing is a kind of violence against colonized people. Above all, the dominant group regards itself as the single authority which has a natural right to give orders and dictate over the minority groups sharing the same social and physical atmosphere. By categorizing those who have different ethnic and racial background into otherness, the dominant discourse makes the minorities feel othered and alienated. According to literary critic Karen D. Pyke this "emphasizes the psychic costs of internalized racial oppression defined as the individual inculcation of the racist stereotypes, values, images, and ideologies

perpetuated by the dominant society about one's racial group, leading to feelings of self-doubt, disgust, and disrespect for one's race and/or oneself" (2010: 553). An essentializing view in the field of post-colonial studies refers to firm national and ethnic boundaries set by colonial and neo-colonial practices, so it analyses representations of immigrants within the dominant discourse as outsiders, marginal others or aliens. Consequently, "the racialized body has become the most illegitimate object of social differentiation" and otherization (Fassin, 2001: 3).

The Buddha of Suburbia: Markers of Otherness

Hanif Kureishi, whose career began in 1981 by winning the George Denine Award thanks to his debut plays *Borderline* and *Outskirts*, is one of the most outstanding postcolonial authors. However, in 1999 with the publication of *The Buddha of the Suburbia*, he becomes a well-known writer and succeeds in establishing himself as a major name in literary canon. Born to a Pakistani father and an English mother and growing up in London in the 1970s, Kureishi, like Karim of the novel, socializes into two distinctive cultural traditions, and he learns from childhood that he has two sets of taxonomies to cope with. In *The Buddha of Suburbia*, Karim's subjectification includes never ending racial, cultural, ethnic and psychological border crossings as he tries to find a signified for the signifier 'self' in a multi-racial and multi-cultural society. Characters in the novel explicitly help the reader figure out how Kureishi textualizes the Otherization of non-English people.

Within the framework of Eurocentricism, the process of otherization inevitably brings about binaries, foreignness, monachopsis, ostracism and the formation of a disoriented identity. The identity formation of a postcolonial subject includes a number of othering processes. Since the other in colonial discourse is defined through absences, the postcolonial self has to cross body, ethnic, gender, and cultural borders to re-define the self which is othered in many categories. For Phelan:

Identity emerges in the failure of the body to express being fully, and the failure of the signifier to convey meaning exactly. Identity is perceptible only through a relation to an other - which is to say, it is a form of both resisting and claiming the other...In that declaration of identity and identification, there is always loss and the loss of not being the other and yet remaining dependent other for self-seeing and self-being (1999: 13).

Dividing the novel into two parts as "In the Suburb" and "The City", Kureishi eloquently depicts the large scope of Karim's emerging double identity and his experiences in the 1970s multicultural Britain, in both largely white suburbs and in the multicultural city London. While depicting the otherization processes, Kureishi puts Karim and his close family

in a solitary and disoriented world. Otherization can be witnessed in most of the novel; moreover, the typical dynamics of isolation, racism, marginalisation, disorientation are set forth. The novel portrays a startling world in which individuals with different ethnic, religious or racial backgrounds are regarded as second class citizens and are exposed to xenophobic pressures.

Kureishi, as one of the second generation novelists of the South Asian Diaspora, adds a new dimension to immigrant narrative by shifting the focus from the outer to the inner part of existence, and to the mental and spiritual developments of the characters in relation to racism, rootlessness, and alienation. In the novel, Karim attempts to redefine himself trying to create new self-positions in the dominant discourse. He is the son of an Indian father and a British mother, a mixed breed, who tries to be a part of British society. Although, he and his circle of friends and relatives - Haroon, Jamilia, Jeeta, Amar, Anwar, Changhez, and Tracey– try to regard themselves as British, they are made to feel that they are not so because their skin color always remains a barrier to be thoroughly integrated with the dominant culture, where, as stated by Fanon, “racism is only one element of a vaster whole: that of the systematized oppression of a people” (1952: 33). Similar to Karim, the persistent racism he experienced from peers and authority figures alike makes Kureishi want to erase his black identity entirely, both culturally, and physically: In his “The Rainbow Sign”, Kureishi provides an insight into the characters’ experiences through his own experiences as the “other”:

In the mid-1960s, Pakistanis were a risible subject in England, derided on television and exploited by politicians. They had the worst jobs [...] They were despised and out of place. From the start I tried to deny my Pakistani self. I was ashamed. It was a curse and I wanted to be rid of it. I wanted to be like everyone else. [...] At school, one teacher always spoke to me in a 'Peter Sellers' Indian accent. Another refused to call me by my name, calling me Pakistani Pete instead. I refused to call the teacher by name and used his nickname instead. This led to trouble; arguments, detentions, escaped from school over hedges, and eventually suspension. This played into my hands (1986: 25).

The Buddha of Suburbia is predominantly about Karim’s subjectification over a period of four years; a period which takes account of Karim’s having difficulties in identifying himself with England and his in-betweenness leading to anxiety, confusion, melancholy and reconciliation of the ethnic heritages, cultures, and histories within himself (Okuroglu Ozun, 2017: 93). In the opening paragraph of the novel, Karim defines himself with the following words, “My name is Karim Amir, and I am an Englishman born and bred, almost. I am often considered to be a funny kind of Englishman, a new breed as it were, having emerged from

two old histories.” (Kureishi, 1990: 3). Having an English mother and an Indian father means that Karim is neither totally British, since he is too brown, nor totally Indian, since he has never been there even once. Thus, he feels that his very existence requires some sort of explanation. Both tragically and ironically, he is the “other” of each culture that he is also part of it.

Although “the social articulation of difference, from the minority perspective, is a complex, on-going negotiation” (Bhabha, 1983: 2), hegemonic Eurocentric consciousness tries to eliminate the possibility of total integration of minorities within the dominant culture. Therefore, in the novel, “since racism leads to scapegoating people of color for social and personal problems” (Kivel, 2006: 14) and since “black skin splits under the racist gaze, displaced into signs of bestiality, genitalia, grotesquerie” (Bhabha, 1983: 132), immigrants are othered and excluded from the symbolic order of the white society. Particularly in the 70s and 80s, the coloured immigrants, like Haroon and Anwar, are perceived as threats to pure Britishness and they become the objects of hate and contempt. The use of the racist and discriminative discourse in every sphere of social and political life depreciates diasporians’ sense of belonging while reminding them of their otherness. To understand how the discourse of otherness and belonging maneuver, it is highly important to recognize that “the process of self-identification of the national culture is composed of three related parts: to express in one’s own language and action, conscious self-identification, and acknowledgment by others” (Yang, 2006: 280). In the novel, first generation immigrant characters, like Haroon, are disillusioned with the harsh realities of the host culture. He arrives in England, the center of the Empire, in hopes of acquiring the ideal which has been painted to the Indian mind with false grand narratives about British superiority, in his words expecting to “return to India a qualified and polished English gentleman lawyer and an accomplished ballroom dancer” (Kureishi, 1990: 25). It is true that he has made it out of the margin; however, the center is unresponsive and creates a heterotopia out of its suburbs, again marginalizing the unwelcomed subjects. In the novel we see Haroon stuck in the suburbs except for the fact that he travels to London daily for his work. Haroon travels every day to London, not because he is accepted or admitted to the utopia of the city dwellers, but because he works there. His presence in the center has but one meaning: he is one among many who serve the State. When his job is done there, he does not stay since he is no longer needed. As Karim voices; “Dad never socialized with anyone from the office. They too fled London as quickly as they could after work” (Kureishi, 1990: 46). Haroon never socializes with anyone from the city that is the center, because there is no room for him there, he belongs in the suburbs, the margins.

Even "after twenty years of living in England, Haroon's cultural alienation deepens" (Kureishi, 1990: 64).

The other first generation immigrant character, Anwar, also suffers from racism, exclusion, disillusionment, displacement, isolation, and identity conflict. The more he is othered by the white society the more he holds onto his Indian identity; therefore, Anwar tenaciously rejects the idea of integrating himself within Western culture. These coloured immigrants do not feel themselves belong to British mainstream culture since they are not accepted as British citizens by the white majority. The suburbs' function in Kureishi's novel is that of imprisonment and confinement. Just like an othered space where the non-conformants are kept, the suburbs of South London contain those who are not accepted in the utopia of Britishness. This suburban heterotopia situates within its boundaries not only those of "deviant" origins, but also the British working class. The British upper class, which holds authority, seeks to create an ideal society by excluding anything that could bring down this "superior", "ideal" image. Thus, in the novel, the idea of national spatiality comprises various opposing multi-axial locationality and dislocationality in which geographical, social, cultural and political borders are persistently deconstructed and reconstructed.

Flanked by the home and host nations, diasporic in-betweenness in the novel questions citizenship and the idea of other which result in racial discrimination. Karim, in his discussion of the idea of national identity, underscores that besides verbal attacks there are also physical attacks against Asians. According to Karim's portrayal, the suburbs they are "far poorer" and

full of neo-fascist groups, thugs who had their own pubs and clubs and shops. ... They also operated outside the schools and colleges and football grounds...At night they roamed the streets, beating Asians and shoving shit and burning rags through their letterboxes. Frequently the mean, white, hating faces had public meetings and the Union Jacks were paraded through the streets, protected by the police...Jeeta kept buckets of water around her bed in case the shop was fire-bombed in the night. Many of Jamila's attitudes were inspired by the possibility that a white group might kill one of us one day. (Kureishi, 1990: 56)

Systematically, the immigrants are always reminded of their otherness, and they are kept away from the centre. There are various examples in the novel of how the Asian characters are othered in several ways. For instance, at school, Karim is "sick too of being affectionately called Shitface and Curryface, and of coming home covered in spit and snot and chalk and woodshavings". He ironically criticizes his father by saying, "all my Dad thought about was me becoming a doctor. What world was he living in? Every day I considered myself lucky to get home from school without serious injury" (Kureishi, 1990: 62). Karim's

“four years younger” brother Amar calls “himself Allie to avoid racial trouble” (Kureishi, 1990: 19). As Karim notes in the novel, his British aunt, Jean and her husband, Ted, “never calls Haroon by his Indian name, Haroon Amir. He was always 'Harry' to them, and they spoke of him as Harry to other people [as] it was bad enough his being an Indian in the first place, without having an awkward name too” (Kureishi, 1990: 33). When Ted and Karim are on their way to London, Ted points at some houses and states, “that’s where the niggers live. Them blacks” (Kureishi, 1990: 43), and when they are in the train some “boys smashed” a “light bulb against a wall where an Old Indian man was sitting” (Kureishi, 1990: 44) and “jeered racist bad-mouth at” (Kureishi, 1990: 43). Coloured people in the novel always feel the pressure of ethnocentrism because of their racial and ethnic backgrounds they are emotionally, physically, and psychologically abused and othered. White people’s “Beating Asians and shoving shit and burning bags” (Kureishi, 1990: 56), or hearing the words “Eat shit Pakis” (Kureishi, 1990: 53) are among the typical everyday experiences of the immigrants. In Kureishi’s words, the lives of the immigrants are “pervaded by fear of violence”; thus, “many of the families' attitudes were inspired by the possibility that a white group might kill one of us one day” (Kureishi, 1990: 56). All the examples here highlight that in the novel those who are not British are put in a category of other and they are exposed to verbal and physical racism. More than that, “the black-and-white aspect of the social reality literally reduces them to certain roles which, howsoever they may modify them, they cannot reject or transcend” (Hashmi, 1992: 89). As Karim hints, “sometimes we were French, Jammie and I, and other times we went black American. The thing was, we were supposed to be English, but to the English we are always wogs and nigs and Pakis and the rest of it” (Kureishi, 1990: 53).

Even in the relationship between Karim and Helen, his white girlfriend, an “absolute ‘Otherness’ is [there] to justify unlimited aggression and violence toward the Other” (Blumer, 1958: 190). Once Karim goes to visit Helen, her father opens the door and says, “We don't want you blackies coming to the house.” (Kureishi, 1990: 38). Upon seeing Karim, Helen’s father stresses that Helen cannot “go out ... with wogs” and they “don’t want ... blackies coming to the house” (Kureishi, 1990: 40). People like Helen’s father “are keen to place Karim in a stereotypical role, that as an Indian” (Ambursle, 2006: 28), moreover, what determines the reaction of such people is Karim’s being non-British, the other. Therefore, as others, Karim and his circle do not feel themselves safe and they always have fear of being attacked. However, what these people who are subject to discrimination really need is sympathy. As Jamilla stresses, “this world is full

of people needing sympathy and care, oppressed people, like our people in this racist country, who face violence every day" (Kureishi, 1990: 108).

The second generation characters, like Karim and Jamilla, feel more British than their parents since they were born in England; yet, their skin colour, as a kind of body border, is considered as a marker of their Indianness, their otherness. Although they cannot even speak either Urdu or Punjabi, they have never been to India, and they have read Indian history from British history books which glorify colonial expansion of Great Britain, these characters in many ways are made to feel that they are the other of the pure British identity. Karim voices that they "became part of England and yet proudly stood outside it. But to be truly free" they "had to free [themselves] of all bitterness and resentment, too. How was this possible when bitterness and resentment were generated afresh ever day?" (Kureishi, 1990: 227).

Two terms, sameness and difference, which are discussed deeply by Stuart Hall in his book entitled *Questions of Cultural Identity*, are important to understand how the discourse of otherness is articulated. One's identity is the main ground on which others assert similarity to or difference from him/her. As Stephanie Persson observes, "[b]ecause of the dialectical nature of identity, it is fundamentally both individualistic and pluralistic. It is pluralistic because the individual's identity is created through discourse and relationships with other individuals and groups" (2010: 43). As it is understood from the quotes, identity has a dialectic nature and this is portrayed in Karim's relationship with Charlie. Charlie, though himself lives in the suburbs as well, represents, for Karim, the highest position in the social ladder; therefore, Charlie owns the master discourse which defines and dictates what to be and what not to be. Karim confesses Charlie's impact on him as follows: "My love for him was unusual as love goes: it was not generous. I admired him more than anyone but I didn't wish him well. It was that I preferred him to me and wanted to be him. I coveted his talents, face, and style. I wanted to wake up with them all transferred to me" (Kureishi, 1990: 15). Karim sees the ideal state of Britishness in Charlie and desires -shockingly not even to be like him- to be him. Moreover, there are scenes where Charlie exerts his influence over Karim and goes so far as to tell him what to wear and what to listen to. And he does this in a patronizing manner which makes Karim feel uncomfortable with his identity. When Charlie does not fancy Karim's taste in music, Karim relates this experience in his own words: "I knew immediately from the look on Charlie's face that I'd been an animal, a philistine, a child" (Kureishi, 1990: 14). It is important here to pay attention to the words he uses to describe himself; it is the master discourse at play, dialectically interacting, shaping the identity of the "other". At this point, it should be noted that even though Karim is in Charlie's room, which

can be taken to symbolize the “centre”, he is still not allowed to leave his space of otherness. The postcolonial subject is admitted to the city firstly as a work force, as a server to the State. Yet it is not the chief condition to be admitted. In the novel acting, or being an actor, has an important role since, in order to make this transition from the margins to the centre, both Haroon and Karim have to assume different roles. Haroon accepts the role of a yoga guru when Haroon’s mistress Eva introduces him into a white community. He becomes the Buddha of suburbia after “reading books on Buddhism, Sufism, Confucianism and Zen which he had bought at the Oriental bookshop in Cecil Court” (Kureishi, 1990: 5), and his son, Karim, becomes an actor. When one becomes a player, it means that s/he is given a role to play. Here again there is an authoritative white figure who assigns the roles. As for Karim, his initiation into the theatre group comes with the role of Mowgli from Kipling’s *The Jungle Book*. Karim’s Mowgli performance stirs up a different reception in his father and Jamila, who happen to be on the Indian side of the audience. Kipling is harshly criticised by Haroon since he presumes that he knows something about India and Indian culture. It is the stereotyped image of the Indian in the play that awakens anger in him. Also Jamila reprimands Karim for his performance saying, “[I]t was disgusting, the accent and the shit you had smeared over you. You were just pandering to prejudices [...] And clichés about Indians.” (Kureishi, 1990: 157). The play is negatively framed and it puts the non-British in a highly degrading position; furthermore in the play, Karim “is supposed to be the ‘black man’ [although] he is not. But this is what the white men see when they look at him” (Onmus, 2012: 19). Additionally, during their conversation with Shadwell, the director of the play, Karim is reminded of his otherness when Shadwell asks if Karim “finds it difficult” and implies that it “must be complicated for [him] to accept - belonging nowhere, wanted nowhere. Racism” (Kureishi, 1990: 141). This process of otherization is harked back to also by Tracey when she says the play “shows black people, Indian people, Black and Asian people. As being irrational, ridiculous, as being hysterical. And as being fanatical” (Kureishi, 1990: 180). Tracey tries to make Karim realize that he is assigned the role just because he is an Indian, and the expectation of the director is that he should act like an exotic other; however, Karim only thinks that now he is an actor. Tracey criticizes Karim and his ignorance of the character that he is playing:

How can I even begin? Your picture is what white people already think of us. That we're funny, with strange habits and weird customs. To the white man we're already people without humanity, and then you go and have Anwar – madly waving his stick at the white boys. I can't believe that anything like this

could happen, you show us as unorganized aggressors. Why do you hate yourself and all black people so much, Karim? (Kureishi, 1990:180).

While Tracey severely criticizes the subordination, racialized comments, and practices which are widespread and persistent, people like Changez passively accept their otherization thinking that it is not a big deal for an ex-colonial subject and they should not to be offended; instead, they “must take up the English ways and forget their filthy villages. They must decide to be here or there” (Kureishi, 1990: 210). Drawing upon these characters’ critical approaches to the performance, we see that the role metaphorically assigned to Karim is the one which reinforced the image of the Indian as seen by the British. It is obvious that the British will spare room for the diasporians only on condition that they assume the roles designated for them; there is no other way. Exposure to racial discrimination leads to an inferiority complex in Karim and other immigrant characters making them question their ethnic and racial identities. It is obvious that when we find an answer to Karim’s question below, we might overcome the fictional borders created by hegemonic structures and discourses:

And we pursued English roses as we pursued England; by possessing these prizes, this kindness and beauty, we stared defiantly into the eye of the Empire and all its self-regard... We became part of England and, yet proudly stood outside it. But to be truly free we had to free ourselves of all bitterness and resentment, too. How was this possible when bitterness and resentment were generated afresh every day? (Kureishi, 1990: 227).

2. CONCLUSION

Othering and otherization have been a focus of interest in literary scope for a long time and gained popularity with the contribution of prominent postcolonial writers who have conceptualized the terms through time, self and experience. Based on a set of processes and structures, racism and ethnocentrism, which are particular expressions of othering, set forth persistent inequalities. Kureishi in his *Buddha of Suburbia* portrays how people lived in the 1970s in England elucidating the differences between the experience of the first and second generation of immigrants, through Haroon and Anwar, Karim and Jamila, and how each character positions “the self” within the context of nation. Attacks including violence, verbal threats or insults, and racist political discourse are some of the examples that coloured immigrants confront since Karim and his circle are seen as aliens who are potential threats for the dominant culture. Karim is a significant example of a character caught between conflicting black and British identities.

Even though Kureishi's othered characters have the desire to integrate themselves into the dominant culture, which is also the former colonizing power, they only come to pass with suffering physically, emotionally and psychologically. Karim may have made advances towards delimiting his identity and resisting external racist pressures that try to restrict his self-definition and socio-economic success, but the period he is about to enter has the potential to undo the growth he has achieved. Furthermore, Karim's comparative success when presented alongside Haroon's and Anwar's disappointment, failure and, in Anwar's case, death in the face of a racist British society implies that the freedom of a delimited, black "self" is reserved, at best, for the second- and subsequent generation immigrants. Through the journey from the margins to the centre, only the physical position of the diasporic subjects change, whereas their social positions never really leave the boundaries of the heterotopia. Physical transition from the margins to the centre does not necessarily entail a parallel transition in terms of social status. Consequently, the postcolonial subject, no matter where s/he goes, s/he will always end up within a kind of prison made up of the signifiers produced by the master discourse. Presence in the centre is allowed on certain conditions which are decided by the centre and its master discourse. Kureishi's *The Buddha of Suburbia* is a significant example of highlighting otherness through which racism is born and gains in strength, and explores the question of the representation of the 'Other'. In *The Buddha of Suburbia*, the language of othering both captures and describes the processes that undergird marginalization and inequality.

REFERENCES

- Ambursley, U. (2006). *The search for identity in Anita and Me and The Buddha of Suburbia*. Extended Essays. Unpublished Dissertation.
- Bhabha, H. (1983). The other question.... *Screen*, 24(6), 18-36
- Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *The Pacific Sociological Review*, 1(1), 3-7. doi:10.2307/1388607.
- Buchowski, M. (2006). The specter of orientalism in Europe: From exotic other to stigmatized brother. *Anthropological Quarterly*, 79(3), 463-482.
- Cornea, C. (2010). Stereotypes in Hanif Kureishi's *The Buddha of Suburbia*. *Criterion*, 1(3), 1-10.
- Fanon, F. (1952). *Black skin, white masks*. London: Get Political.
- Fassin, D. (2001). The biopolitics of otherness: Undocumented foreigners and racial discrimination in French public debate. *Anthropology Today*, 17(1), 3-7.
- Felsenstein, F. (1995). *Anti-semitic stereotypes: A paradigm of otherness in English popular culture*. USA: John Hopkins University Press.
- Hashmi, A. (1992). Hanif Kureishi and the tradition of the novel. *The International Fiction Review*, 19(2), 88-95.
- Kivel, P. (2006). *Uprooting racism: How white people can work for racial justice*. Canad: New Society Publishers.
- Kumaravadivelu, B. (2008). *Cultural globalization and language education*. USA: Yale UP.
- Kureishi, H. (1986). The rainbow sign. *My Beautiful Laundrette*. London: Faber and Faber.
- Kureishi, H. (1990). *The Buddha of Suburbia*. London: Faber and Faber.
- Nelson, T. (2014). *Critical topics in family therapy: AFTA monograph series highlights*. New Jersey: Springer Cham.
- Okuroglu Ozun, S. (2017). Disrupted Borders in *The Buddha of Suburbia*. *B/orders Unbound: Marginality, Ethnicity and Identity in Literatures*. Germany: Peterlang.

- Onmus, S. (2012). *Hybrid identities in the Buddha of suburbia by Hanif Kureishi and The Namesake by Jhumpa Lahiri* (Unpublished Thesis). Ankara.
- Persson, S. (2010). The individual and the collective: A discussion of identity and individualism. *Global*, 4(5). <https://www.21global.ucsb.edu/global-e/december-2010/individual-and-collective-discussion-identity-and%20individualism>.
- Pyke, K. D. (2010). What is internalized racial oppression and why don't we study it? Acknowledging racism's hidden injuries. *Sociological Perspectives*, 53(4), 551-572.
- Phelan, J. (1999). The lessons of 'weymouth': Homodiegesis, unreliability, ethics, and the remains of the day. *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State UP.
- Powell, J. & Menendian, S. (2016). The problem of othering: Towards inclusiveness and belonging. *Othering & Belonging: Expanding the Circle of Human Concern*, 1, 14-40.
- Pyke, K. D. (2010). What is internalized racial oppression and why don't we study it? Acknowledging racism's hidden injuries. *Sociological Perspectives*, 53(4), 551-572.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Penguin.
- Yang, G. et al. (2006). The essence, characteristics and limitation of post-colonialism: from Karl Marx's point of view. *Frontiers of Philosophy in China*, 1(2), 279-294.
- Yu-cheng, L. (1996). Expropriating the authentic: The cultural politics in hanif kureishi's the Buddha of suburbia. *Euramerica*, 26(3), 1-19.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Her kategorinin veya grubun, kendini tanımlamak ve diğerlerinden farklı olduğunu gösterebilmek adına gerçek, hayali veya metaforik sınırlara (bedensel, ulusal, ırksal veya etnik sınırlar gibi) ihtiyaç duyma eğiliminde olması, sosyal bilimler alanındaki araştırmacıların uzun zamandır gözlemledikleri bir durumdur. Kategorisel sınırlar ve bu kategorilere, bilinçli ve istem dışı atfedilen toplumsal anlamlar, ötekileştirmenin yapısal niteliklerini şekillendirmektedir. Bireyler ve toplumlar, kendilerini "arzu edilir ve gelişmiş bir kimliğe ait kimseler olarak, öte yandan ırksal, kökensele veya dil bağlamında farklı olanları ise arzu edilmeyen ve kusurlu bir kimliğe mensup olarak" sunmak için bu sınırları yaratırlar. Birey, üstün söylemlerce şekillendirilen olumsuz ve basmakalıp imgelerle oluşturulan kategorizasyon sürecinde "öteki"nin farkına varır.

Ötekileştirme, ilk kez Adrian Holiday, Martin Hyde ve John Kullman tarafından 2004'te ortaya konmuş bir kavramdır. Holiday ve diğerlerinin tanımına göre, ötekileştirme bir şahsı veya grubu esasta olduğundan daha azına indirgeyerek tanımlamak anlamına gelmektedir. Ötekileştirme, belirli grup ve bireyleri farklı olanlar ve bir gruba ait olmayanlar şeklinde nitelendirir; bu kavram farklı bir düşünceye, ırka, yaklaşıma, kültüre, etnik kökene veya dine karşı beslenen hoşnutsuzluk olarak da görülebilir. Batı'nın, Batı-Doğu, ya da medeni Batı ve geri kalmış Doğu, karşıtlığı üzerine kurulu homojen ve sabit bir kimlik arzusu, ötekinin susturulmasına yol açar; bu susturma eylemi sömürgeleştirilmiş insanlara karşı bir çeşit şiddet eylemidir. Her şeyden öte, egemen grup, kendisini, emir vermeyi ve aynı sosyal ve fiziki atmosferi paylaştığı azınlıklara bir şeyler dikte etmeyi doğal hakkı sayan yegâne otorite olarak kabul etmektedir. Farklı etnik ve ırksal arka plana sahip olanları kategorize edip ötekileştirerek, egemen söylem, azınlıkların ötekileştirilmiş ve yabancılaşmış hissetmelerine sebep olur.

Ötekileştirme konusunu ele alan yazarlar içerisinde Hanif Kureishi çok önemli bir yere sahiptir. İlk eserleri olan *Borderline* ve *Outskirts* oyunları sayesinde 1981 yılında George Denine Ödülü'nü kazanarak kariyerine başlayan Hanif Kureishi, en dikkat çekici sömürge sonrası dönemi yazarlarından biridir. Lakin 1999'da *The Buddha of Suburbia* (*Varoşların Budası*)'nın yayımlanmasıyla, tanınmış bir yazar konumuna erişmiş ve edebiyat dünyasında ismini kanıtlamayı başarmıştır. Pakistanlı bir baba ile İngiliz bir annenin oğlu olarak dünyaya gelen ve 1970'lerin Londra'sında büyüyen Kureishi, romandaki Karim gibi, birbirinden farklı iki kültürel gelenek içerisinde yetişmiştir ve daha çocukluk yıllarında başa çıkması gereken iki farklı sınıflandırma olduğunu fark etmiştir. *The Buddha of Suburbia*'da, Karim'in özneleştirilme süreci, birçok ırkın bir arada bulunduğu çok kültürlü bir toplumda "benlik" kavramının karşısına yerleştirebileceği bir anlam bulma çabasıyla ırksal, kültürel, etnik ve psikolojik sınırları defalarca aşmasını içermektedir. Romandaki karakterler, Kureishi'nin İngiliz olmayan kişilerin ötekileştirilmesini nasıl metinleştirdiğini anlaması için okura aleni biçimde yardım etmektedirler. Avrupa merkezci yaklaşımın kapsamında, ötekileştirme süreci kaçınılmaz olarak iki kutuplu değerler sistemini, yabancılığı, bir yere ait olmama duygusunu, dışlanmayı ve karmaşık kimlik oluşumunu doğurur. Güney Asya Diaspora'sının ikinci kuşak romancılarından biri olan Kureishi, odak noktasını varoluşun içsel kısmına, yani ırkçılık, yurtsuzluk ve yabancılaşıma bağlamında karakterlerin zihinsel ve ruhsal gelişimine yönelterek göçmen anlatısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Romanın başkarakteri Karim, egemen söylemin içerisinde yeni benlik pozisyonları yaratarak kendisini yeniden tanımlamaya çalışır. *The Buddha of Suburbia* romanı, ağırlıklı olarak Karim'in dört yıllık bir süreçteki özneleşme sürecini konu alır; bu süreç, Karim'in kendini İngiltere'yle özdeşleştirmede yaşadığı zorlukları, arada kalmışlığının neden olduğu tedirginlik, kafa karışıklığı, melankoli duygularını ve etnik kökeninin mirasıyla iki farklı kültürü ve tarihi kendi içerisinde uzlaştırma çabasını kapsamaktadır. İkinci nesli temsil eden Karim ve Jamilla gibi karakterler, İngiltere'de dünyaya gelmiş olmaları sebebiyle kendilerini ebeveynlerine nazaran daha çok İngiliz gibi hissetmektedirler; fakat bedensel bir sınır olan ten renkleri, Hintli oluşlarının, öteki oluşlarının bir işareti olarak görülür. Urduca veya Punjabi dilini konuşamamalarına, Hindistan'a hiç gitmemelerine, Hindistan tarihini İngilizlerin sömürgeci yayılma politikalarını öven İngiliz tarih kitaplarından okumuş olmalarına rağmen bu karakterlerin birçok yönden saf İngiliz kimliğinin ötekisi gibi hissetmesi sağlanmıştır. *The Buddha of Suburbia* romanında Kureishi, 1970'lerin İngiltere'sinde insanların nasıl yaşadığını tasvir ederken, Haroon ve Anwar ile Karim ve Jamila karakterleri üzerinden birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin deneyimleri arasındaki farklılara ve her bir karakterin "ben" kavramını ulus bağlamında nasıl konumlandığına ışık tutmaktadır. Şiddet, sözlü tehdit ve hakaret, ırkçı

siyasi söylem gibi saldırılar, ten rengi farklı olan göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlara örnek teşkil etmektedir; zira Karim ve çevresi baskın kültüre karşı potansiyel tehdit olan yabancılar olarak görülmektedir.

The Buddha of Suburbia'nın başkahramanı Karim, Hintli bir baba ile Britanyalı bir annenin oğlu, Britanya toplumunun bir parçası olmaya çabalayan melez bir bireydir. Karim gibi Kureishi'nin ötekileştirilmiş karakterleri, geçmişte sömürgeci güç konumunda olan baskın kültüre entegre olmayı arzu etmelerine rağmen bu sınırı aşmaları ancak fiziksel, duygusal ve psikolojik olarak acı çekmeleriyle mümkün olmaktadır. Sonuç olarak, postkolonyal özne, nereye giderse gitsin kendisini daima egemen söylemin ürettiği tanımlayıcılardan meydana gelmiş bir çeşit zindanda bulacaktır.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yastibaş, A. E. ve Kavgacı, T. (2019). "Turkish-Medium Department and English-Medium Department Students' Perceived Social Distance to Native English Speakers", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3161-3186.

Geliş Tarihi / Received Date: 25 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

TURKISH-MEDIUM DEPARTMENT AND ENGLISH-MEDIUM DEPARTMENT STUDENTS' PERCEIVED SOCIAL DISTANCE TO NATIVE ENGLISH SPEAKERS

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Erdost YASTIBAŞ

Atılım University, School of Foreign Languages

ahmet.yastibas@atilim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1886-7951

Öğr. Gör. Tuğçenur KAVGACI

Atılım University, School of Foreign Languages

tugcenur.kavgaci@atilim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1076-5344

Abstract

Acculturation has been researched a lot in applied linguistics, and many acculturation studies were made in second language learning/acquisition contexts. Also, there are some criticisms about the acculturation theory of Schumann in terms of the social distance component of the theory. Therefore, the present study aimed to study acculturation in a foreign language learning context and contribute to the acculturation theory by providing a solution to the criticisms about the theory. The present study was designed as a quantitative study. 81 students of the Turkish-medium and English-medium departments in a Turkish university participated in the research. The data were collected through the updated version of the Bogardus Social Distance Scale and analyzed through independent samples t-test, one-way ANOVA, and descriptive statistics. The results of the study indicated that both the participants of the Turkish- and English-medium departments approached the native speakers of English positively. Also, the medium of the departments, the kind of the faculties, having been abroad, and having a sister(s)/brother(s) created statistically significant differences while gender, job status of family members, knowing another language, high schools the participants graduated from, and the sources of learning the English culture did not produce such differences. The possible reasons for these findings and the possible contributions of this study to the acculturation theory were discussed.

Key Words: Acculturation theory, Social distance, Medium of instruction, English as a foreign language

EĞİTİM DİLİ TÜRKÇE VE İNGİLİZCE OLAN BÖLÜM ÖĞRENCİLERİNİN ANA DİLİ İNGİLİZCE OLANLARA KARŞI OLAN ALGILANAN SOSYAL UZAKLIKLARI

Öz

Kültürlenme, uygulamalı dil biliminde çok araştırılmıştır ve pek çok kültürlenme çalışması ikinci dil öğrenimi/edinimi bağlamında yapılmıştır. Ayrıca, Schumann'ın kültürlenme teorisine ilgili olarak teorisinin sosyal uzaklık bileşeni açısından bazı eleştiriler mevcuttur. Bu yüzden bu çalışma, kültürlenmeyi bir yabancı dil öğrenim bağlamında incelemeyi ve kültürlenme teorisine teori ile ilgili eleştirilere bir çözüm sağlayarak katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Çalışma, bir nicel çalışma olarak tasarlanmıştır. Bir Türk üniversitesinde eğitim dili Türkçe ve İngilizce olan bölümlerden 81 öğrenci çalışmaya katılmıştır. Veriler, Bogardus Sosyal Uzaklık Ölçeğinin güncellenmiş versiyonu ile toplanmış ve bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü ANOVA ve betimsel istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, eğitim dili hem Türkçe hem de İngilizce olan bölümlerin öğrencilerin ana dili İngilizce olanlara karşı olumlu bir yaklaşım sergilediklerini göstermiştir. Ayrıca, cinsiyet, aile üyelerinin iş durumları, başka bir

dil bilme, mezun olunan lise ve İngiliz kültürünü öğrenme yolları istatistiksel olarak anlamlı farklar oluşturmamışken, bölümlerin eğitim dillerinin, fakülte türlerinin, yurt dışı deneyiminin ve kız/erkek kardeşe sahip olma istatistiksel olarak anlamlı farklar oluşturmuştur. Bu bulguların olası nedenleri ve bu çalışmanın kültürlenme teorisine olası katkıları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlenme teorisi, Sosyal uzaklık, Eğitim dili, Yabancı dil olarak İngilizce

1. INTRODUCTION

1.1. Acculturation Theory in Language Learning

When a second language (L2) learner can integrate with the culture of the L2 socially and psychologically, the learner is considered to be acculturated to the L2 culture, which is called acculturation, that is, the successful integration of the learner with the culture of the L2 socially and psychologically (Schumann, 1976a: 127). Acculturation is thought to be one of the most important factors affecting second language learning and acquisition because Schumann (1976a, 1976b) believed that the more acculturated the learner is, the more successful he/she is in learning and acquiring the L2. Therefore, it is important for language teachers to understand what constitutes and affects acculturation. As the description of acculturation shows, sociality and psychology play important roles in the acculturation process of the L2 learner. Schumann (1976a: 121) explained their effects by naming them as social and psychological distance because he stated that social and psychological distance leads to low acculturation which can cause the learner not to progress and move beyond the basic levels of the L2.

1.2. Studies on Acculturation

Several national and international studies have been made on the role of acculturation in second language learning.

Acculturation Studies in the International Sphere

The international studies generally focused on the acculturation of the students with different first languages (L1) in different countries where they tried to learn and acquire those countries' languages as their L2s. In one of these studies, Rubinfeld, Sinclair, and Clément (2007: 313) carried out a study on the effects of motives and goal content congruence on the acculturation of two English as a second language (ESL) groups with an external goal - to attend a university in their L2 – and an internal one – to learn the L2. The study indicated that if motives and goals are congruent with each other, ESL learners get acculturated more. In another study, Choi (2014) studied what affected the acculturation process of the Korean descendants in Germany by approaching acculturation as the proficiency and use of Korean and German in Germany. The findings of the study showed that the mother's reason for immigration, mother's level of education, gender and parents' place of origin could help to

predict the patterns of language integration of the descendants. Hammer and Dewaele (2015) similarly studied the acculturation of Polish immigrants in the United Kingdom. They found out that the length of residency, the age of learning English, the frequency of using English, and age affected the immigrants' self-perceived English proficiency as well as their acculturation because acculturation was found to be highly related to the high levels of the attainment in English. In another similar study, Gu and Cheung (2016) concerned with the relationship among the ideal L2 self, acculturation, and language learning of the immigrant students learning Chinese in Hong Kong. Their study revealed that ideal L2 self positively predicted the students' acculturation to the L1 and L2 culture because acculturation influenced the intended effort of the students to learn Chinese and its culture and mediated their ideal L2 self. Like Gu and Cheung (2016), Jia, Gottardo, Koh, Chen, and Pasquarella (2014) studied the acculturation of the immigrant Chinese adolescents. Jia et al. (2016, p. 259) found out that acculturation to the L2 culture – Canadian culture – positively contributed to the students' reading skills and L2 proficiency. Lai, Gao, and Wang (2015) also dealt with the acculturation of the immigrant South Asian minority students to the Chinese culture in their study. According to Lai et al. (2019: 221), mono-cultural acculturation to the Chinese culture (i.e. assimilation) was not as effective as bicultural acculturation (i.e. integration) in terms of learning Chinese. In addition, integration could provide the optimal orientation for Chinese language learning and impact the psychosocial well-being and engagement of the immigrant students with Chinese and its community in a good way (Lai et al., 2015: 221).

Some of the other international studies concentrated on the effect of short-term or long-term study abroad programs on the acculturation of the students with different L1s in different countries with different L2s which the students went to improve. In their study, Rafieyan, Orang, Bijami, Nejad, and Eng (2014) examined the effect of a four-month academic sojourn program on the acculturation of the Iranian learners of English. The results of the study revealed that the participants preferred to have close contact with the native speakers of English, while maintaining their own culture because of the ages of the participants and studying the cultural features of the English-speaking countries and so being familiarized with such features. In another study on a sojourn program, Spenader (2011) studied the effect of a year-long study abroad program on the acculturation and language proficiency of four American students in Sweden. This study indicated that the higher levels of acculturation were associated with the high levels of proficiency in Swedish, while the rejection of the Swedish culture was associated with low levels of proficiency. The last international study on acculturation was made by Al-Qahtoni (2016: 196-197) who studied

the acculturation of the Saudi graduate students in America and found out that the length of residing in America depending on future plans was negatively correlated with acculturation because the longer the students stayed in America, the less their perceived social distance became and the higher acculturation they had.

Acculturation Studies in the National Sphere

In two of the national studies on acculturation, the factors which might affect acculturation were reviewed. In the first study, Saygin and Hasta (2018) reviewed the factors affecting acculturation in immigration situations. Their review showed that education level, language, gender, length of residency in the L2 country, age, marital status, religion, social identity, social distance, and perceived discrimination affected the acculturation processes of immigrants. In the second review study, Bilge Zafer (2016: 86-87) reviewed and listed the factors affecting acculturation: (a) the political and economic features of the L1 and L2 countries, (b) attitudes toward immigrants, (c) social support given to immigrants, (d) similarity/difference between the L1 and L2 countries, (e) the reasons for immigration and motivation, (f) the (size/being dominant) new status and features (age/length of residency in the L2 country) of the immigrants, and (g) the contacts between homeowners and immigrants.

Some of the other national studies dealing with the acculturation of the international students in Turkey and literary work on immigration. Balta (2018: 490) studied child literature in Turkey including the books prepared specially to increase the sensitivity of children by enabling them to comprehend the problems and struggles of the immigrants in Turkey. According to the study, the studied literary works could help children to develop positive attitudes toward the immigrants in Turkey. In another study, Karipek (2017) took into consideration the Syrian students in a Turkish university. He revealed that language, the length of residency, and ethnicity created several barriers for the Syrian students to integrate with the Turkish society, while the cultural similarities between the Turkish and Syrian cultures increased their chances of social contact with the Turkish. Similarly, Aliyev (2011) carried out a study regarding the international students' acculturation process in Turkish higher education. According to Aliyev (2011: 106-107-108), age, instruction, the similarity between the L1 and Turkish cultures, students' own countries, their majors, marital status, the size of the L1 group in the Turkish society, and the length of stay in Turkey influenced the acculturation processes of the international students. Like Aliyev (2011), Gülnur and Bala (2010) studied the international students in Turkey in terms of their motivation for watching TV and acculturation. According to the findings of their study, watching TV increased the

acculturation of the participants who preferred integration by maintaining their heritage culture and adopting the Turkish culture.

The other national studies researched the acculturation of the Turkish people in different countries to which they had migrated. In one of such studies, Kılıçoğlu (2014) studied the acculturation competency of the English teachers and the acculturation preferences and academic success of Turkish students in England. The findings of the study pointed out that the English teachers were not effective in the Turkish students' acculturation, but the Turkish students preferred integration which improved their loyalty to the school, but did not affect their academic success. In the second study, Güler (2016) studied the acculturation of the Turkish immigrants in America based on ethnicity. According to Güler (2016: 141), gender, the length of residency in America, satisfaction with immigration, the degree of religiosity in Turkey, and ethnic identity affected the acculturation patterns of the Turkish immigrants. Most of the participants preferred integration with the American culture under the effects of the relationship between the participants' genders and reasons for coming to America, the participants' previous travel experiences to America, longer stay in America, being born in metropolitans, having better socio-economic situation, legal status in America, attending American school, interacting with the American culture, and the degree of religiosity (Güler, 2016: 144-145-146-147). In another study on the Turkish people in America, Güvendir (2018) examined the Turkish students' acculturation attitudes and success in learning English in America. The study found a significant relationship between acculturation attitudes and success in learning English and indicated that assimilation and ignoring the Turkish culture affected achievement in learning English positively. In the last study, Yağmur (2014) investigated the acculturation and language orientations among the Turkish immigrants of three generations in Australia. According to Yağmur (2014: 249), most of the first and second generation participants mentioned that their ethnic orientation was Turkish, while the second and third generation participants considered their ethnic orientation as Turkish and Australian. The study also showed that the Turkish immigrants preferred integrating with the Australian culture, but the second generation participants defined themselves with their Australian identity and spoke English in social situation more.

1.3. Social Distance

Social distance is defined by Schumann (1976a: 130) as the extent which shows the L2 learner's position to the L2 and its culture and becoming a member of the L2 culture. The conditions necessary for social proximity are clearly stated in the quotation:

... social distance and hence a bad language learning situation will exist where the 2LL group (second language learning group) is either dominant or subordinate, where both groups (2LL and target language groups) desire preservation and high closure for the 2LL group, where the 2LL group is both cohesive and large, where two cultures are not congruent, where the two groups hold negative attitudes toward each other and where the 2LL group intends to remain in the target language area only for a short time (Schumann, 1976b:135).

As the quotation indicates, eight factors determine the social distance and proximity of the L2 learner to the L1. According to Schumann (1976b: 135-136), the dominance or subordination of the L2 group in the L1 group shows the status of the L2 group in the L1 group in terms of economy, culture, technology, and politics. He also mentioned that how the L2 group decides to integrate with the L1 group – by assimilation, acculturation, or preservation, whether the L1 and L2 groups use the same or different social facilities, what kind of contacts occur between both groups, and what the size of the L2 group is in the L1 group are effective in determining social distance. In addition, he added that the similarity and difference between the L1 and L2 cultures, the inter-group attitudes, and the length of residency help to determine the extent of social distance.

1.4. Statement of the Problem

The reviewed studies in the international and national literature support the acculturation theory of Schumann because the studies indicated that there is a strong relationship between acculturation to an L2 culture and success in learning the L2. That is, most of the participants in the reviewed studies preferred acculturation to the cultures of different L2s and were reported to improve their attainment in learning these L2s. As Schumann (1976b) stated, the length of stay in the L2 country positively affected the acculturation patterns of the immigrants in the L2 countries because most of the review studies revealed that the longer the immigrants resided in the L2 countries, the more acculturated they got. In addition, integrating with the L2 cultures and maintaining their own cultures were important to the participants in some of the reviewed studies as acculturation requires (Schumann, 1976b). Some of the reviewed studies focused on the factors like length of residency and the similarity between the L1 and L2 cultures, which might affect acculturation (Schumann, 1976b).

However, all of the reviewed studies focused on either the immigrants in different L2 countries or the students who went to different L2 countries for educational purposes for a while. Therefore, the researchers in these studies could search acculturation in second language learning contexts where L2s were spoken, and direct interaction with different L2

cultures was possible, so these studies were not limited to two ways of interacting with different L2s and their cultures (i.e. the course books and language classrooms) in learning a new language as a foreign language. As a consequence of this, these studies can not give information about how acculturation can occur in foreign language learning contexts. In addition, the studies made in the Turkish literature researched how the international students in Turkey got acculturated to Turkish and its culture and how the Turkish people who were in different countries as immigrants got acculturated to different L2s and their cultures in those countries, so they could not provide sufficient information about how studying English as a foreign language in Turkey could affect the acculturation of the Turkish students.

In addition, Zacker (2016) mentioned that one of the criticisms for the acculturation theory of Schumann is that the theory acknowledges that the degree of social distance between cultural groups can affect language learning, but it does not provide a means of actually measuring social distance. In relation to the first criticism, the theory has been criticized for focusing on macro-level group-to-group relationships, but not micro-level effects of the individuals' personal social network (Zacker, 2016: 84-85). Zacker (2016: 85) also gave information about one more criticism about the theory, that is, instruction has no important role in second language acquisition in the acculturation theory except for a few exceptional cases.

1.5. Significance, Purpose, and Research Questions of the Study

As a result of the criticisms to the acculturation theory, the present study has aimed to contribute to the acculturation theory by using the updated version of the Bogardus Social Distance Scale to measure social distance actually by focusing on the micro aspect of social distance – individuals. Secondly, the present study has purposed to contribute to the literature of the acculturation studies by investigating the acculturation process of the two groups of the Turkish university students who learn English as a foreign language in terms of their perceived social distance to the native speakers of English. The first group includes the students of the Turkish-medium departments, and the second group is composed of the students of the English-medium departments. In accordance with the second purpose, the present study has also wanted to check whether the instruction can affect the acculturation process of university students.

The main focus of the present study is on the social distance component of the acculturation theory because of the aforementioned criticisms to this component. Thus, it has tried to explain the acculturation process of the Turkish university students in this aspect, but not in terms of their perceived psychological distance. As another consequence of the criticisms, the present study has aimed to check whether the updated version of the Bogardus

Social Distance Scale can be used to measure social distance in the acculturation theory through the research questions below, but not by asking a specific research question.

The research has highlighted and tried to answer the following research questions, therefore:

1. How do Turkish-medium department students perceive native English speakers socially?
2. How do English-medium department students perceive native English speakers socially?
3. Is there a significant difference between the students in terms of their perceived social distance to native English speakers depending on
  - a. gender,
  - b. high schools from which the participants graduated, faculties,
  - c. the job status of their parents,
  - d. having a sister(s)/brothers,
  - e. the job status of their siblings,
  - f. knowing another language knowledge,
  - g. abroad experience, and
  - h. the sources of learning the English culture?

2. METHOD

2.1. Research Design

To design a study as quantitative research, Creswell (2014) stated that a quantitatively designed study should relate the variables in the research questions to each other, require using the standards of reliability and validity, approach and measure information numerically in data collection, and utilize statistical procedures in data analysis. Accordingly, the present study was designed as a qualitative study by meeting the requirements of qualitative research design proposed by Creswell (2014).

2.2. Participants

81 first-grade university students of a Turkish foundation university (25 female and 56 male) were chosen as participants through convenience sampling depending on their convenience and availability as Creswell (2014) mentioned. Their ages were between 18 and 20. Table 1 provides demographic information about the participants.

Table 1. Demographic data about the participants.

Category	Level	<i>f</i>	%
Medium of instruction	English-medium department	45	55,6
	Turkish-medium department	36	44,4
High schools participants graduated from	Science high school	9	11,1
	Private high school	30	37
	Anatolian high school	20	24,7
	General high school	13	16
	Vocational high school	9	11,1
Faculty	Faculty of Engineering	26	32,1
	Faculty of Business Administration	55	67,9
Job status of mother	Working	52	64,2
	Not working	29	35,8
Job status of father	Self-employed	46	56,8
	Employed	35	43,2
Having a sister/brother	Having only a sister(s)	27	33,3
	Having only a brother(s)	13	16
	Having both a sister(s) and brother(s)	9	11,1
	Not having any sister(s)/brother(s)	32	39,5
Job status of sister(s)	Working	23	63,9
	Not working	13	36,1
Job status of brother(s)	Working	15	71,4
	Not working	6	28,6
Knowing another language	Yes	13	16
	No	68	84
Having been abroad	Yes	25	30,9
	No	56	69,1
The source of learning the culture of English-speaking countries	Radio and TV	27	33,3
	Conference	15	18,5
	Cultural institutions	10	12,3
	Newspapers and magazines	8	9,9
	Visiting instructors	2	2,5
	Individual contact with native speakers	11	13,6
	Other	8	9,9

As Table 1 shows, 45 participants studied their majors in the English-medium departments of the university, while the medium of the departments of 36 participants was Turkish. Second, most of the participants (37%) graduated from private high schools; 24,7% of them from Anatolian high schools; 16% from general high schools, 11,1% of them from science high schools; 11,1% from vocational high schools. Third, more than half of the students (66,7%) studied their departments in the Faculty of Business Administration, and 33,3% of them were the students of the Faculty of Engineering. Fourth, the mothers of 52 participants worked in a job, and the rest ($f=29$) did not work in a job. Fifth, the number of the participants whose fathers were employed ($f=35$) was less than the number of the fathers of the participants whose fathers were self-employed ($f=46$). Sixth, 27 participants had only sister(s); 13 participants had only brother(s); 9 participants had both sister(s) and brother(s); 32 participants did not have any brother and sister. Seventh, 36 participants had sisters. The sisters of 23 participants worked in a job, but the sisters of 13 participants did not work in a job. In addition, 21 participants had brother(s). The brothers of 15 participants were

employed, but the brothers of the rest did not work in a job. Seventh, 68 participants did not know any other language rather than English, while 13 participants knew another language in addition to English. Eighth, more than half of the participants ($f=56$) had not been abroad, and the rest ($f=25$) had been abroad. In terms of the sources of learning the culture of English-speaking countries, 27 participants benefitted from radio and TV; 15 participants attended conferences; 11 participants contacted with native speakers of English individually; ten participants learned the culture from cultural institutions; eight participants read newspapers and magazines; two participants learned the culture from visiting instructors.

2.3. Research Setting

The research was conducted in a Turkish foundation university whose mediums of instruction change depending on the faculty. The medium of instruction is English in some faculties like the Faculties of Engineering and Management, while it is Turkish in other faculties like the Faculties of Law and Fine Arts and Architecture. The first-grade students in the English-medium faculties have to graduate from the English department of the School of Foreign Languages successfully in order to study their majors in their faculties. In their departments, those students take four-hour English for academic purposes lessons in which they practice academic reading, writing, and presentation skills in the B1 – B2 levels of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The first-grade students in the Turkish-medium faculties take four-hour English for general purposes lessons in which they study English in the A1 level of the CEFR.

2.4. Data Collection Tool

The first part of the data collection tool included an information part that the researcher prepared to collect background data about the participants. The second part of the data collection tool includes the updated version of the Bogardus Social Distance Scale by Mather, Jones, and Moats (2017). According to Mather et al. (2018), the Bogardus Social Distance Scale is an important data collection tool which has been used in social sciences studies for years to measure to what degree the members of a social group “self-disclose their feelings of acceptance of members of out-groups” (p.1). Therefore, it can be considered as a valid research tool (Mather et al., 2017). The scale is a five-point Likert-type scale changing from “1: strongly agree” to “5: strongly disagree” which has seven items like “I would be willing to accept an English-native speaker as a close relative by marriage” and “I would be willing to accept an English-native speaker as a close personal friend.” According to Mather et al. (2015: 8), their version of the Bogardus scale provides researchers with intensity scores of participants ranging from 28 to 140

and points out that low scores show less social distance to the target group under research, while high scores show more social distance. The intensity score is calculated by multiplying participants' responses for each item by the points assigned by Bogardus to each of the seven items (e.g. 1 point for item 1 and 7 points for item 7) (Mather et al., 2017: 4-5). That is, if a participant chooses 2 for item two, his/her intensity social distance score is 4 ($2 \times 2 = 4$). The Cronbach's Alpha coefficient of the scale in this study is 0.717.

2.5. Data Collection Procedure

Before the data were collected, official permission was granted from the university. Then, the social distance scale with the background information part was distributed to the students in the English for academic purposes and for general purposes classes of the second researcher. The students were given ten minutes to fill in the scales. The researcher collected the scales after the students finished filling in them in her classes.

2.6. Data Analysis

The data collected were analyzed with SPSS 20. Descriptive statistics (frequencies, percentages, and means), independent samples t-test, and one-way ANOVA were applied to analyze the data. Independent samples t-test was used to determine whether the differences between each independent variable (i.e., medium of instruction, gender, faculty, knowing another language, having been abroad, and job status of family members) and dependent variable (i.e., social distance points) were statistically significant. The statistical significance of the differences between the other independent variables (i.e., the high schools the participants graduated from, having any sister(s) and/or brother(s), and the source of learning the culture of English-speaking countries) and social distance points were measured with one-way ANOVA. To find out where the statistically significant difference resulted from, Bonferroni and Sidak post hoc tests were used because the Levene test result of homogeneity of variance ($F=1,522$) was significant at the .05 level, and the sample sizes in the variables were different in the independent variables as Kayri (2009) suggested to do in determining the kind of the post hoc tests for one-way ANOVA test results.

3. RESULTS

The findings of the study were presented depending on the order of the research questions.

3.1. How do Turkish-medium Department Students Perceive Native English Speakers Socially?

36-participant first-grade students of the Turkish-medium departments rated how they perceived native English speakers socially by choosing the best option that clearly showed their perception on a five-point Likert-type scale for seven items about social distance. Table

2 indicates the frequencies and percentages of the responses of those students to the seven statements on social distance.

Table 2. Frequencies and percentages of the Turkish-medium department participants' responses to social distance

<i>Items</i>	<i>Totally agree</i>		<i>Agree</i>		<i>Undecided</i>		<i>Disagree</i>		<i>Totally disagree</i>	
	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
1. I would be willing to accept a native English speaker as a close relative by marriage.	11	30,6	6	16,7	5	13,9	7	19,4	7	19,4
2. I would be willing to accept a native English speaker as a close personal friend.	10	27,8	7	19,4	9	25	9	25	1	2,8
3. I would be willing to accept a native English speaker as a neighbor on the same street.	11	30,6	10	27,8	9	25	6	16,7	0	0
4. I would be willing to accept a native English speaker as a coworker.	10	27,8	8	22,2	10	27,8	7	19,4	1	2,8
5. I would be willing to accept a native English speaker as a citizen in my country.	11	30,6	12	33,3	6	16,7	4	11,1	3	8,3
6. I would be willing to accept a native English speaker as a visitor in my country.	13	36,1	9	25	4	11,1	6	16,7	4	11,1
7. I would not exclude a native English speaker from my country.	21	58,3	6	16,7	2	5,6	1	2,8	6	16,7

As Table 2 indicates, almost half of the participants ($f=17$) reported that they would like to accept a native English speaker as a close relative by marriage, but a very close number of the participants ($f=14$) mentioned that they would not like to do this. 47,2% of the participants would be willing to accept a native English speaker as close friend; 25% were undecided about this; 27,8% of them would not accept this. More than half of the participants ($f=21$) were ready to interact and accept an English native speaker as a neighbor on the same street, while ten participants would not like to accept this. Half of the participants ($f=18$) would be willing to work with an English native speaker in the same workplace, while ten participants were undecided about this and eight participants were not willing to work with the native speaker in the same workplace. 23 participants were willing to accept a native English speaker as a Turkish citizen, but only seven participants were unwilling to accept this situation. 61,1% of the participants reported that it was acceptable that a native English speaker would come to Turkey as a visitor. Three-fourths of the participants (75%) were opposed to excluding a native English speaker from Turkey, while 17,7% supported this situation.

3.2. How do English-medium Department Students Perceive Native English Speakers Socially?

45 participants of the English-medium departments rated how they perceived native English speakers socially through a five-point Likert-type scale including seven items related

to social distance. Table 3 below indicates the frequencies and percentages of those students' responses to the seven statements on social distance.

Table 3. Frequencies and percentages of the English-medium department participants' responses to social distance

Items	Totally agree		Agree		Undecided		Disagree		Totally disagree	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. I would be willing to accept a native English speaker as a close relative by marriage.	20	44,4	8	17,8	10	22,2	2	4,4	5	11,1
2. I would be willing to accept a native English speaker as a close personal friend.	24	53,3	10	22,2	5	11,1	3	6,7	3	6,7
3. I would be willing to accept a native English speaker as a neighbor on the same street.	21	46,7	10	22,2	12	26,7	2	4,4	0	0
4. I would be willing to accept a native English speaker as a coworker.	20	44,4	17	37,8	3	6,7	3	6,7	2	4,4
5. I would be willing to accept a native English speaker as a citizen in my country.	20	44,4	5	11,1	12	26,7	6	13,3	2	4,4
6. I would be willing to accept a native English speaker as a visitor in my country.	19	42,2	10	22,2	6	13,3	7	15,6	3	6,7
7. I would not exclude a native English speaker from my country.	29	64,4	5	11,1	5	11,1	0	0	6	13,3

According to Table 3, 62,8% of the participants reported that they would like to accept a native English speaker as a close relative by marriage, but 15,5% of the participants reported that they would not accept this situation. More than half of the participants (f=34) of the participants were willing to accept a native English speaker as close friend; five participants were undecided about this; six were unwilling to accept this situation. 31 the participants would like to accept and interact with an English native speaker as a neighbor on the same street, while only two rejected this willingness. 82,2% of the participants were ready to accept and work with an English native speaker in the same workplace, while 11,1% were not willing to do so. 25 participants would like to accept a native English speaker as a Turkish citizen, 12 participants were undecided about accepting this situation, and eight students opposed to this willingness. More than half of the participants (f=29) found the idea that a native English speaker would come to Turkey as a visitor acceptable, while ten participants did not want this. 34 participants opposed to excluding a native English speaker from Turkey, while six participants supported this situation.

3.3. Is There a Significant Difference Between the Students in Terms of Their Perceived Social Distance to Native English Speakers Depending on Several Variables?

Independent samples t-test was used to check whether the differences between the participants were statistically significant in terms of the medium of instruction, gender,

faculty, job status of family members, knowing another language, and having been abroad. The findings of independent samples t-test analyses were presented in Table 4 below.

Table 4. Independent samples t-test results of the differences between the participants' scores for nine independent variables

<i>Category</i>	<i>Dependent variables</i>	<i>N</i>	$\bar{x}$	<i>Sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Medium of instruction	English	45	58,15	21,51	-3,762	.000*
	Turkish	36	77,25	24,1		
Gender	Female	25	59	25,14	-1,907	.06
	Male	56	70,05	23,62		
Faculty	Faculty of Engineering	27	46,74	15	-7,145	.000*
	Faculty of Business Administration	54	76,59	22,19		
Job status of mother	Working	52	63,8	24,71	-1,403	.165
	Not working	29	71,72	23,65		
Job status of father	Self-employed	46	64,36	23,13	-,957	.342
	Employed	35	69,62	26,20		
Job status of sister	Working	23	62,69	20,39	,627	.535
	Not working	13	58,15	21,69		
Job status of brother	Working	15	57	18,88	,644	.527
	Not working	6	51,16	18,37		
Knowing another language	Yes	13	61,53	20,04	-,818	.416
	No	68	67,61	25,26		
Having been abroad	Yes	25	58,12	26,57	-2,138	.036*
	No	56	70,44	22,73		

* The mean score is significant at the 0.05 level.

In terms of the medium of instruction, the difference between the participants was statistically significant ($p < 0.05$). Gender did not lead to a statistically significant difference between the participants' scores ($p > .05$). The kind of faculty created a statistically significant difference between the participants' scores ($p < 0.05$). Yet, there were no statistically significant differences between the participants' scores in terms of the job status of the participants' mothers, fathers, sisters, and brothers because the p-values of the mean differences were higher than the level of .05. Similarly, the difference between the participants' scores in terms of knowing another language in addition to English were not statistically significant ($p > .05$), but whether the participants were abroad led to a statistically significant difference among the participants' social distance scores at the .05 level.

In addition to independent samples t-test, one-way ANOVA was run to determine whether there were any statistically significant differences between the participants' scores in terms of the kinds of the high schools the participants graduated from, the source from which they learned the culture of English-speaking countries, and having any sister(s) and/or brother(s). The results of the one-way ANOVA test were given in Table 5.

Table 5. One-way ANOVA test results of the differences between the participants' scores for three groups of independent variables

Category	Source	SS	df	MS	F	p
High schools participants graduated from	Between groups	1638,081	4	409,52	,671	.614
	Within groups	46354,536	76	609,928		
	Total	47992,617	80			
The source of learning the culture of English-speaking countries	Between groups	4090,286	6	681,714	1,149	.343
	Within groups	43902,331	74	593,275		
	Total	47992,617	80			
Having a sister/brother	Between groups	7018,04	3	2339,347	4,396	.007*
	Within groups	40974,577	77	532,137		
	Total	47992,617	80			

* The mean difference is significant at the 0.05 level.

As understood from Table 5, the kinds of the high schools the participants had graduated from did not create a statistically significant difference between the participants' social difference scores ($p > .05$). Like the kinds of the high schools the participants had graduated from, how the participants learned the culture of English-speaking countries did not lead to a statistically significant difference between the participants' scores at the .05 level. Yet, there was a statistically significant difference between the participants in terms of having a sister/brother or sisters and/or brothers. To understand where the significant difference resulted from in this variable, two post hoc tests, Bonferroni and Sidak were run. Their results were indicated in Table 6 below.

Table 6. Bonferroni and Sidak test results of the differences between the participants' scores for having a sister/brother

	Having a sister/brother (I)	Having a sister/brother (J)	MD	SE	p
Bonferroni	Having only a sister(s)	Having only a brother(s)	7,81766	7,78733	1
		Having both a sister(s) and brother(s)	10,74074	8,87892	1
		Not having any sister or brother	-13,54051	6,02811	.165
	Having only a brother(s)	Having only a sister(s)	-7,81766	7,78733	1
		Having both a sister(s) and brother(s)	2,92308	10,003	1
		Not having any sister or brother	-21,35817	7,58702	.04*
	Having both a sister(s) and brother(s)	Having only a sister(s)	-10,74074	8,87892	1
		Having only a brother(s)	-2,92308	10,003	1
		Not having any sister or brother	-24,28125	8,70377	.04*
	Not having any sister or brother	Having only a sister(s)	13,54051	6,02811	.165
		Having only a brother(s)	21,35817	7,58702	.037*
		Having both a sister(s) and brother(s)	24,28125	8,70377	.04*
Sidak	Having only a sister(s)	Having only a brother(s)	7,81766	7,78733	.9
		Having both a sister(s) and brother(s)	10,74074	8,87892	.792
		Not having any sister or brother	-13,54051	6,02811	.154
	Having only a brother(s)	Having only a sister(s)	-7,81766	7,78733	.9
		Having both a sister(s) and brother(s)	2,92308	10,003	1
		Not having any sister or brother	-21,35817	7,58702	.037*
	Having both a sister(s) and brother(s)	Having only a sister(s)	-10,74074	8,87892	.792
		Having only a brother(s)	-2,92308	10,003	1
		Not having any sister or brother	-24,28125	8,70377	.039*
	Not having any sister or brother	Having only a sister(s)	13,54051	6,02811	.154
		Having only a brother(s)	21,35817	7,58702	.037*
		Having both a sister(s) and brother(s)	24,28125	8,70377	.039*

In Table 6, Bonferroni and Sidak post hoc tests reveals that the significant difference is resulted from the mean differences between the participants who had only a sister or sisters and the ones who did not have any sister and brother ($p < .05$) and between the ones who had only a brother or brothers ($p < .05$).

4. DISCUSSION

The results of the study indicated that the students of the Turkish-medium departments generally perceived the native speakers of English socially in a good way. Accepting the native speakers through marriage and close friendship was the least favorable among these students though 17 participants told that they would be willing to accept these situations. The main reason for this finding may be that those students' interactions with the English culture may be restricted to the English classes and course books and to the English films, TV series, videos, and songs on the Internet because these ways can be the main ways of acculturation among university students as watching TV increased the integration of the international students in Turkey (Gülnür & Bala, 2010). Such an interaction might have caused them to assess and compare the cultural features of the Turkish society and English society, so they might have come up with the result that there are cultural differences more than similarities between two cultures, so the participants might have thought that if they get married or become close friends with the native speakers of English, they may encounter individual and social difficulties resulting from cultural differences. This assumption is supported by the literature because similarities and differences between the L1 and L2 cultures are considered to affect acculturation directly (Aliyev, 2011; Bilge Zafer, 2016; Karipek, 2017). Their linguistic knowledge may also affect this situation in a negative way because the participants' level of English is considered A1, so they may not benefit from the written sources on the English society because language may influence the acculturation of university students negatively (Karipek, 2017). The other least favorable option is accepting the native English speakers as coworkers. It might result from the belief that the native speakers of English may be a threat to their future jobs because they may get better education in their countries since the English-speaking countries – America, the United Kingdom, Canada, and Australia – are considered as developed countries as Bilge Zafer (2016) mentioned that the economic status of the L1 and L2 groups have a direct effect on acculturation. However, when it comes to accepting the native English speakers as neighbors, visitors, and citizens, the participants demonstrated a more positive attitude than they demonstrated the above items because Turkish culture is known for its hospitality. As a result of being hospitable, the participants would be willing to accept these situations. Another effect of the Turkish culture can be found

on the participants' attitudes toward the exclusion of the native speakers of English because the Turkish culture is also known for its opposition to any type of discrimination which is believed to affect acculturation (Saygın & Hasta, 2018), so the participants might have reflected this as exclusion can be considered as a form of discrimination.

According to the results of the study, the students of the English-medium departments perceived the native speakers of English socially in a better way. Accepting the native English speakers through marriage and close friendship was the two of the most favorable among these students. Being exposed to English more may have an effect on these situations because these students studied English in an intensive English language preparation department and went on studying their majors in English; therefore, English has become an important aspect of their personal and social lives. Such an intensive interaction with English may have helped them to form positive attitudes toward the native speakers of English and to deal with and use the cultural differences in their personal and social lives in a positive way. Also, having advanced knowledge of English and the ability to use English in oral and written communication could have helped them to contact the native speakers of English more quickly, reach and understand the sources about the English culture, and improve their intercultural sensitivity. Another motivation for accepting the English speakers through marriage and close friendship can be the desire to practice and improve the participants' English skills as they are going to do their jobs by using English, and they may also believe that such an improvement in their English skills may give more priorities to them in society and workplaces. All of these reasons might have influenced the participants' intended efforts to learn English as Gu and Cheung (2016) found out in their studies and might have caused them to engage in the English culture more as Lai et al. (2015) revealed in their study. In addition, such an intensive interaction may have resulted in higher advanced knowledge of English, which supports the finding in the literature that acculturation patterns influence attainment in learning the L2 (Güvendir, 2018). Another most favorable option is accepting the native English speakers as neighbors. It might stem from more exposure to English because during this process, these students may have looked for different opportunities to practice and improve their English skills. One of these ways is to speak English with the native speakers, so they may have thought that if they have native English speaker neighbors, they can communicate and interact with them, so they can improve their English. The assumptions about the reasons for these choices among the participants support the connection between motivation and acculturation (Rubinfeld et al., 2007) because the possible reasons are based on what may have motivated these participants to study and learn

English. Another reason for this can be the hospitability of the Turkish culture. The most favorable option is accepting the native English speakers as coworkers. The participants are being educated in their majors in English, so when they graduate, they most probably want to work in international workplaces, so they can use their education in English and benefit from this education. This desire may have motivated the participants in this aspect. However, the least favorable options are accepting the native speakers and citizens and visitors in Turkey though 25 out of 45 participants wanted to accept them as citizens, and 29 participants would like to accept them as visitors. Maybe the participants would like to go to one of the English-speaking countries like Canada, work in there, and go on their lives there; therefore, they were not as willing to accept the native speakers as citizens and visitors in Turkey as they were to accept the other situations. Another effect of the Turkish culture can be found on the participants' attitudes toward the exclusion of the native speakers of English because the Turkish culture is also known for its hospitability and opposition to any type of discrimination, so the participants might have reflected this as exclusion can be considered as a form of discrimination and is against hospitability.

The study indicated that there was a statistically significant difference between the social distance scores of the students of the Turkish-medium and English-medium departments. The Turkish-medium department students had a higher mean score ($\bar{x}=77.25$) than the one of the English-medium department students ($\bar{x}=58.15$). This means that the students of the Turkish-medium departments perceived more social distance to the native speakers of English than the students of the English-medium departments. This significant difference may be the result of the extent of being exposed to English. The Turkish-medium department students studied English for general purposes for four hours every week in the A1 level of the CEFR. The course required them to learn and be familiar with the basic features of English like colors, times, and present tense. The students also had to prepare a portfolio, do the internet assignment, and take one midterm and one final exam to pass the course. Therefore, they had limited exposure. On the other hand, the students of the English-medium departments studied English for one year in an intensive English language preparation department and started their education in their departments. In addition to their English for academic purposes course, they took all of their other courses in English. Also, their English courses were more intensive than the one for the Turkish-medium department students in terms of its content, expectations from the students, and assignment tools. As a result, English has become one of the important aspects of these students' social and personal lives. Such intensive exposure to English may have increased the frequency of using English among these

students, which Hammer and Dewaele (2015) believed to affect acculturation to the L2 culture positively. In addition, such exposure may have caused these students to feel closer to and develop positive attitudes toward the English language and culture. Such exposure may have also resulted in developed intercultural sensitivity among these students so that they may have learned how to respect different cultures and value both the similarities and differences between different cultures. In other words, this exposure to English, together with developed intercultural sensitivity, may have caused these participants to choose integration with the English language and culture as their acculturation pattern, and this may have affected the students' loyalty to their departments positively as Kılıçoğlu (2014) stated because the increased loyalty to their departments can motivate university students to engage in such intensive education. As a result, the students of the English-medium departments had a low level of the perceived social distance, which means that they may have got more acculturated to the English culture as Schumann (1976b) mentioned. Such acculturation to the English culture may increase the university students' engagement with the English culture more as corroborated in the literature (Lai et al., 2015). The high level of acculturation can also affect the students' ideal English self and so can contribute to the students' intended effort to learn English, which is supported by Gu and Cheung (2016) in the literature. In addition, the high level of the perceived social distance of the Turkish-medium department students can mean that they may tend to preserve their own culture more.

One of the interesting findings of the study is that the high schools from which the students graduated from did not lead to any significant difference. Normally, it was expected that the kind of the high schools should have an important effect on the acculturation of the students because English is given importance a lot in both the private and public high schools, and providing qualified English education is prestigious for the public schools. This situation may result from the fact that Turkish high school students have to choose Turkish – mathematics, Turkish – social sciences, foreign languages, or mathematics – science for deciding what to study at the university in the 11 grade. To make such an important choice, high school students can start to concentrate on specific courses and ignore other courses. Maybe studying foreign languages cannot be given importance; therefore, the acculturating effect of the English courses in high schools may have been hindered. Therefore, English instruction may become the main source of acculturation among the university students, and so it can be considered among the other factors that affect the acculturation of the Turkish students to the English culture since it. Another finding which supports this assumption is that the sources of learning the English culture like newspapers, radio, TV, and conferences did

not cause a statistically significant difference. This may mean that such sources can affect the acculturation process of the university students to a little extent though one of these sources, TV was found to affect acculturation positively and directly by Gülnür and Bala (2010), but university students can be acculturated to the English culture mostly through English instruction. Thus, this finding reemphasizes the importance of English instruction in the acculturation process in second and foreign language learning, which supports the criticism stated by Zaker (2016) that instruction is not considered very important in the acculturation theory apart from a few exceptional cases though it should be considered important.

In contrary to the finding in the literature that gender is an effective factor in acculturation (Choi, 2014; Güler, 2016; Saygın & Hasta, 2018), the present study indicated that the male and female university students of the Turkish- and English-medium departments did not differ from each other in terms of acculturation. It may be because both male and female students can have similar opportunities to reach the content related to the English culture on the internet (e.g., videos, pictures, blogs, radios, newspapers, magazines, and so on), can be affected by the English instruction in their departments to the similar extents, and can be equally interested in and motivated to learn the English culture. Similarly, knowing another language in addition to English did not create any statistically significant difference among the participants in the present study though knowing more than one language or being multilingual is supposed to increase intercultural competence and sensitivity because each language has its own unique culture, and learning/acquiring different languages can result in the fact that learners of those languages can get accustomed to those languages' cultures. Therefore, multilingual learners are expected to feel socially closer to the speakers of those languages and get more acculturated. There may be two reasons to explain this finding of the study. Many Turkish universities offer elective language courses like Spanish, German, and French to their students, but students may consider such courses as ways to increase their GPAs, so they may not benefit from the possible advantages of knowing different languages like learning different cultures and getting to know people from different countries. University students may not be offered any different language courses rather than English courses.

Like gender and knowing another language besides English, the job status of the family members (parents and siblings) did not lead to any statistically significant difference in the university students in this study though Choi (2014) revealed that familial factors like parents' birthplaces and mother's reason for immigration affected acculturation. This can be explained by the characteristics of Generation Z whose members the participants in this study are. According to Singh and Dangmei (2017), members of Generation Z are do-it-yourself,

individualistic, and self-directed people. This shows that such Generation Z people would be more willing to have their own motives and goals when they do their work, and they prefer doing it on their own; therefore, they are more likely to decide what to do and how to do it. As a result, their parents and siblings can not be involved in their decision-making and doing processes as their involvement can be considered as an act against their individualism, which may cause Generation Z people to ignore their parents' and siblings' thoughts, experiences, and beliefs. In terms of acculturation, university students are the ones who will determine to what extent they will benefit from English instruction, how they will feel socially about the English culture, and to what extent they will become acculturated not matter how much their parents and siblings inform them about the importance of English by mentioning its significance in their profession and what kind of opportunities they provide Generation Z people with for learning and improving their English skills. This assumption can also explain the reason for another finding of the study, that is, there was a statistically significant difference among the participants who had only brothers, that both brothers and sisters, and who did not have any sister and brother because the mean social distance score of the participants who did not have any sibling was lower than the scores of the other two groups. This means that they felt less social distance to the English language and culture and so got more acculturated to the English culture as Schumann (1976b) stated in his explanation of the acculturation theory. This finding also supports what Singh and Dangmei (2017) told about Generation Z because not having any sibling may have increased the individualistic, self-directed, and do-it-yourself side of the participants.

Besides these findings, the present study indicated that having been abroad created a significant difference between the ones who have been abroad and who have not been. According to the reviewed studies in this study, the length of stay in the L2 countries has a direct effect on the acculturation of L2 learners (Aliyev, 2011; Al-Qahtani, 2016; Bilge Zafer, 2016; Güler, 2016; Hammer & Dewaele, 2015; Karipek, 2017; Rafieyan et al, 2014; Spenader, 2011; Yağmur, 2014). It was because these studies were conducted in L2 learning contexts in which most of the participants in these studies preferred integrating with the L2 cultures while maintaining their own cultures. This means that those people contacted, communicated, and interacted with the native speakers of the L2s, and as a result, they got acculturated to the L2s and their cultures. Similarly, the participants with abroad experience in this study showed less social distance to the native English speakers and more acculturation to the English language and culture because having been abroad may have provided them with different opportunities to interact and communicate with people from different cultures,

and the participants may have developed their intercultural competence and sensitivity.

According to the last finding of the study, the participant students of the faculty of engineering felt less social distance to the native speakers of English than the students of the faculty of business administration, which supports the finding that students' majors may be effective in their acculturation (Aliyev, 2011). The students of the faculty of engineering can be eager to learn and use English more because they would like to keep up with the changes occurring internationally in their fields. Such a purpose to learn and use English may motivate them because it may help them to have good jobs in Turkey or English-speaking countries. On the other hand, the students of the faculty of business administration may think that they should use English in a native-like level to have good jobs in the future, so this belief may demotivate them to learn and use English and lead to negative attitudes toward the English language, which may cause them to feel more social distance to the native speakers of English.

Finally, Zaker (2016) mentioned that the acculturation theory is criticized because it does not provide a means of actually measuring social distance. Yet, the updated version of the Bogardus Social Distance Scale used in the present study can contribute to the acculturation theory by providing a means of actually measuring social distance because the scale is based on what the individuals think and feel about people from different groups by enabling them to show their thoughts and feelings about those people in different aspects of their social networks (marriage, friendship, neighborhood, workplace, citizenship, and tourism). Therefore, it can reflect the micro-level effects of the individuals' social networks on social distance or proximity.

5. CONCLUSION

The present study has revealed that the medium of instruction, the kind of the faculty, having been abroad, and having a sister(s)/brother(s) created statistically significant differences among the participants. These findings can be used to help university students to get more acculturated to the English language and culture in several ways. One of these ways is that English courses at universities can be integrated with online programs like Skype through which university students can get to know, communicate, interact, and exchange cultural information with native English speakers so that they can vary their sources of reaching the English culture. Students in both Turkish- and English-medium departments can be motivated to find native English speaker e-pals to them so that they can email each other no matter what their levels of English proficiency are. Each faculty can organize instructional activities in which they can show the place of English in their fields by inviting successful

people like CEOs, scientists, or engineers to share their experiences with English to those faculties' students. Advisors of students can inform their students about international student exchange programs like Erasmus and international internship programs like Erasmus internship program, and can motivate their students to join these programs. English language instructors can use the characteristics of Generation Z people to engage them in learning English more in some ways. For example, Generation Z people are known as digital natives and techno-savvy, so they can facilitate their students' learning English by implementing technology-enhanced language teaching in their classes as their students are the members of Generation Z. In this way, instructors can provide students with more space for benefiting from the technology individually. In addition to these possible instructional contributions to English language teaching, the present study can also contribute to the acculturation theory by providing two responses to the criticisms about it. The first response to the first criticism is that English instruction can be effective in the acculturation of university students in foreign language teaching contexts. The second response to the second criticism is the updated version of the Bogardus Social Distance Scale which can help language researchers and practitioners to get first-hand data about the micro-level effects of the individuals' social networks based on either the individuals' experiences or perceptions.

Further studies can follow the same methodology and study the perceived social distance of students in other stages of the Turkish education system. Those studies can provide different data about the different stages of the Turkish education system to compare them with each other so that effective acculturation programs can be developed, and the possible effects of such programs on students' attainment in learning English can be measured.

REFERENCES

- Aliyev, R. (2011). *Farklı kültürlerden gelen yüksek öğretim öğrencilerinin eğitim ortamlarındaki ilk etkileşim algılarının ve kültürlenme düzeylerinin incelenmesi* (Ph.D. dissertation). Ankara University, Ankara, Turkey.
- Al-Qahtani, A. A. (2016). Acculturation and perceived social distance among Arabs and Saudi Arabians in an ESL situation. *English Language Teaching*, 9(1), 188-198. <http://dx.doi.org/10.5539/elt.v9n1p188>
- Balta, E. E. (2018). Çocuk kitaplarında mülteciler ve kültürleşme stratejileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 487-498.
- Bilge Zafer, A. (2016). Göç çalışmaları için bir anahtar olarak "kültürleşme" kavramı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(30), 75-92.
- Choi, Y. M. (2014). A study on language acculturation of Korean descendants in Germany. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(6), 116-124.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, Quantitative, and mixed methods approaches*. The United States of America: SAGE Publications, Inc.
- Gu, M., & Cheung, D. S. (2016). Ideal L2 self, acculturation, and Chinese language learning among South Asian students in Hong Kong: A structural equation modeling study. *System*, 57, 14-14.
- Güler, A. (2016). *The effects of ethnic identity in acculturation and psychological well-being among Turkish immigrants in the United States* (Ph.D. dissertation). Hacettepe University, Ankara, Turkey.
- Gülnür, B., & Balci, Ş. (2010). Televizyon izleme motivasyonları ve kültürleşme: Yabancı uyruklu üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 447-483.
- Güvendir, E. (2016). ABD'de bulunan Türk öğrencilerin kültürlenme tutumları ve İngilizce başarıları arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1745-1760.

- Hammer, K., & Dewaele, J-M. (2015). Acculturation as the key to the *ultimate* attainment? The case of Polish-English bilinguals in the UK. In F. Forsberg Lundell & I. Bartning (eds.), *Cultural migrants and optimal language acquisition* (178-202). Bristol: Multilingual Matters.
- Jia, F., Gottardo, A., Koh, P. W., Chen, X., & Pasquarella, A. (2014). The role of acculturation in reading a second language: Its relation to English literacy skills in immigrant Chinese adolescents. *Reading Research Quarterly*, 49(2), 251-261. <http://dx.doi.org/10.1002/rrq.69>
- Karipek, Z. Y. (2017). Asylum-seekers experience and acculturation: A study of Syrian-university students in Turkey. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, special issue, 105-133. <http://dx.doi.org/10.26513/toed.316150>
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası firkin belirlenmesine yönelik karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 51-64.
- Kılıçoğlu, G. (2014). *İngiltere'deki öğretmenlerin çokkültürlü öğretim yeterlikleri ile Türk öğrencilerin kültürleşme tercihlerinin okula aidiyet duygusu ve akademik başarıyla ilişkisi* (Ph.D. dissertation). Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Turkey.
- Lai, C., Gao, F., & Wang, Q. (2015). Bicultural orientation and Chinese language learning among South Asian minority students in Hong Kong. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 18(2), 203-224. <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2014.887054>
- Mather, D. M., Jones, S. W., & Moats, S. (2017). Improving upon Bogardus: Creating a more sensitive and dynamic social distance scale. *Survey Practice*, 10(4), 1-12.
- Rafieyan, V., Orang, M., Bijami, M., Nejad, M. S., & Eng, L. S. (2014). Language learners' acculturation attitudes. *English Language Teaching*, 7(1), 114-119. <http://dx.doi.org/10.5539/elt.v7n1p114>
- Rubinfeld, S., Sinclair, L., & Clement, R. (2007). Second language learning and acculturation: The role of motivation and goal content congruence. *Canadian Journal of Applied Linguistics*, 10(3), 302-323.
- Saygın, S., & Hasta, D. (2018). Göç, kültürleşme ve uyum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(3), 309-323. <http://dx.doi.org/10.18863/pgy.364115>
- Schumann, J. H. (1976a). Second language acquisition: The pidginization hypothesis. In J. Povey (ed.), *Workpapers in teaching English as a second language* (127-140). California: California University Los Angeles.
- Schumann, J. H. (1976b). Social distance as a factor in second language acquisition. *Language Learning*, 26(1), 135-143.
- Singh, A. P., & Dangmei, J. (2017). Understanding the generation z: The future workforce. *South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(3), 1-5.
- Spender, A. J. (2011). Language learning and acculturation: Lessons from high school and gap-year exchange students. *Foreign Language Annals*, 44(2), 381-398.
- Yağmur, K. (2014). Intergenerational differences in acculturation orientations of Turkish speakers in Australia. *Bilig*, 70, 237-258.
- Zaker, A. (2016). The acculturation model of second language acquisition: Inspecting weaknesses and strengths. *Indonesian EFL Journal*, 2(2), 80-87.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Kültürleşme, bir ikinci dil öğrencisinin ikinci dil kültürü ile sosyal ve psikolojik olarak entegre olmasıdır (Schumann, 1976a, 1976b). Kültürleşme, ikinci dil öğrenimini ve edinimini etkileyen önemli faktörlerden biri olarak düşünülmektedir çünkü Schumann (1976a, 1976b) bir öğrencinin ne kadar kültürleşirse ikinci dili öğreniminde ve ediniminde o kadar başarılı olacağına inanmaktadır. Kültürleşmenin önemli bir bileşeni sosyal uzaklıktır çünkü sosyal uzaklık, kötü bir dil öğrenme ortamının oluşmasına neden olabilir (Schumann, 1976a, 1976b).

Sekiz etmen bir ikinci dil öğreneninin birinci dile olan sosyal uzaklığını ve yakınlığını belirler. Schumann'a (1976b) göre ikinci dil grubunun birinci dil grubundaki üstünlüğü veya alt sırada olması ikinci dil grubunun birinci dil grubundaki ekonomik, kültür, teknoloji ve siyaset açısından statüsünü gösterir. O şunu da belirtmiştir ki: ikinci dil grubunun birinci dil grubuyla nasıl entegre olmaya karar verdiği – asimilasyon, kültürleşme veya muhafaza etme, birinci ve ikinci dil gruplarının aynı veya farklı sosyal imkânları kullanıp kullanmadıkları, iki grup arasında meydana gelen etkileşimlerin türleri ve ikinci grubun nüfus olarak birinci gruptaki büyüklüğü sosyal uzaklığı belirlemede etkilidirler. Bunun yanı sıra, o şunu da eklemiştir ki birinci ve ikinci dil kültürleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, gruplar arası

tutumlar ve ikametgâh süresi sosyal uzaklığın miktarını belirlemeye yardımcı olur.

Kültürlenme ile ilgili yapılan çalışmalar, ikinci dilin konuşulduğu ülkelere ya da bu ülkelere belirli bir süre eğitimsel faaliyetler için giden öğrencilere odaklanmışlardır. Bu sayede, bu çalışmalar ikinci olarak öğrenilen diller ve onların kültürleriyle iki yönlü bir etkileşimle (ders kitapları ve dil sınıfları) sınırlandırılmamışlardır. Bu nedenle bu çalışmalar, kültürlenmenin yabancı bir dil öğrenim ortamında nasıl gerçekleştiği ile ilgili bilgi veremeyebilirler. Ayrıca, Türk almyazında yapılan çalışmalar; yabancı öğrencilerin Türkçeye ve onun kültürüne nasıl kültürlendiklerini ve farklı ülkelerde göçmen olarak bulunan öğrencilerin bu ülkelerde konuşulan dillere ve onların kültürlerine nasıl kültürlendiklerini araştırmışlardır. Bu yüzden bu çalışmalar, Türkiye’de İngilizcenin bir yabancı dil öğrenilmesi Türk öğrencilerin nasıl kültürlendikleri hakkında yeterli bilgi sağlayamayabilirler. Ayrıca, Zacker (2016), kültürlenme teorisi ile ilgili eleştirilerden birinin sosyal uzaklığı ölçecek bir ölçme aracı sağlamaması ve bir diğer eleştirinin de eğitimin ikinci dil öğretiminde bir öneminin olmadığı belirtilmesi olduğunu belirtmiştir.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çalışma, kültürlenme teorisini sosyal uzaklığa odaklanarak İngilizcenin bir yabancı dil olarak öğrenildiği ortamda nasıl olduğunu araştırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, bu araştırma aşağıdaki araştırma sorularına yanıt vermeye çalışmıştır:

1. Eğitim dili Türkçe olan bölümlerde eğitim gören öğrenciler ana dili İngilizce olanları sosyal olarak nasıl algılamaktadır?
2. Eğitim dili İngilizce olan bölümlerde eğitim gören öğrenciler ana dili İngilizce olanları sosyal olarak nasıl algılamaktadır?
3. Öğrenciler arasında onların ana dili İngilizce olanlara karşı algılanan sosyal uzaklıkları açısından aşağıdaki hususlara göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
  - a. Cinsiyet,
  - b. Katılımcıların mezun olduğu liseler,
  - c. Katılımcıların eğitim gördüğü fakülteler,
  - d. Katılımcıların ebeveynlerinin mesleki durumları,
  - e. Katılımcıların kız/erkek kardeşe sahip olup olmama,
  - f. Katılımcıların kardeş/kardeşlerinin mesleki durumları,
  - g. Katılımcıların başka bir yabancı dil bilip bilmemesi,
  - h. Katılımcıların yurtdışında bulunup bulunmaması ve
  - i. Katılımcıların İngiliz kültürünü öğrenme kaynakları.

Ayrıca, Zacker (2016) tarafından dile getirilen eleştirilere alternatif çözümler sunarak kültürlenme teorisine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma bir nicel araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışmaya yaşları 18 ile 20 arasında değişen 81 birinci sınıf öğrencisi (25 kız ve 56 erkek öğrenci) katılmıştır. Creswell'in (2014) belirttiği gibi katılımcılar, uygunluklarına göre uygun örnekleme ile seçilmişlerdir. 45 katılımcı eğitim dili İngilizce olan bölümlerin öğrencisiyken 36 öğrenci eğitim dili Türkçe olan bölümlerin öğrencileridir. 26 katılımcı Mühendislik Fakültesinde öğrenim görürken diğer 55 katılımcı ise İşletme Fakültesinde eğitim görmektedir. Veriler, Bogardus Sosyal Uzak Ölçeğinin Mather, Jones ve Moats (2017) tarafından güncellenmiş versiyonu ile toplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0.717 olarak hesaplanmıştır. Toplanan veriler; betimsel istatistikler, bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü ANOVA kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma sonuçları, eğitim dili Türkçe ve İngilizce olan öğrencilerin anadili İngilizce olanlara karşı olan algılanan sosyal uzaklık düzeylerinin düşük olduğunu göstermiştir. Katılımcıların sosyal uzaklık düzeyleri üzerinde eğitim dili, fakülte türü, yurtdışında bulunup bulunmama ve bir kız/erkek kardeşe sahip olup olmamanın etkili olduğu söylenebilir çünkü bu bahsedilen etkenler, katılımcıların algılanan sosyal uzaklık düzeylerinin ortalamaları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı farklılıklar oluşturmuşlardır. Fakat cinsiyet, aile üyelerinin iş durumları, başka bir dil bilme, mezun olunan lise ve İngiliz kültürünü öğrenme yolları, 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar oluşturmadıkları için katılımcıların algılanan sosyal uzaklık düzeyleri üzerinde etkili oldukları düşünülmemektedir.

Ayrıca çalışma sonuçları, Zacker (2016) tarafından dile getirilen kültürlenme teorisiyle ilgili eleştirilerden biri olan sosyal uzaklığın ölçülmesi için bir araç sunmama sorununun Mather ve diğerleri tarafından güncellenen Bogardus Sosyal Uzak Ölçeğinin kullanılmasıyla giderilebileceğini de göstermektedir. Bunun yanı sıra, çalışma sonuçları, Zacker (2016) tarafından bahsedilen ikinci sorun olan yabancı dilde eğitimin kültürlenme teorisinde istisnai durumlar dışında önemli görülmemesi hususunda şunu ortaya koymuştur: Yabancı dilde eğitim, yabancı bir dil öğrenme ortamında öğrencilerin kültürlenmesine katkı sağlamaktadır.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Büyükcibeci, A. (2019). "Çocukluk Çağı Örselenme Yaşantılarının Yaratıcı Kişilik Özellikleri ve Aleksitimi İle İlişkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3187-3213.

Geliş Tarihi / Received Date: 30 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ÇOCUKLUK ÇAĞI ÖRSELENME YAŞANTILARININ YARATICI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE ALEKSİTİMİ İLE İLİŞKİSİ

Dr. Ayça BÜYÜKCEBECİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

buyukcebecia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0667-6808

Öz

Çocukluk çağı örselenme yaşantıları, gelişimsel olarak bireysel ve toplumsal düzeyde çocuğun yaşamının devamında, yoğun ya da hafif düzeyde olumsuz sonuçları olan bir durumdur. Yapılan araştırmanın amacı, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin yaratıcılık ve aleksitimik özellikleri üzerindeki etkisini saptamaktır. İlişkisel tarama yönteminin kullanıldığı araştırma; 18-35 yaş aralığında bulunan 804 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında; Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (ÇÖYÖ), Yaratıcı Kişilik Özellikleri Ölçeği ve Toronto Aleksimi Ölçeği (TAÖ) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; örselenme yaşantılarına ait tüm alt boyutlar ile yaratıcı kişilik özellikleri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Örselenme yaşantıları arttıkça, yaratıcı kişilik özelliklerinin azaldığı görülmüştür. Örselenme yaşantıları ile yaratıcı kişilik özellikleri arasında en yüksek korelasyon, "duygusal ihmal ve istismar" boyutunda gözlenmiştir. Bununla birlikte, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarına ait üç alt boyut ile genel aleksitimi arasında; pozitif yönde ve anlamlı ilişkinin olduğu, aleksitimi ile en yüksek ilişkinin ise "cinsel istismar" boyutunda gözlendiği görülmüştür. Gerçekleştirilen bu araştırma ile çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının, bireylerin yaratıcılıkları ve duygularını sağlıklı tanıma ve ifade etme üzerindeki zedeleyici etkisi ortaya konmuş olup araştırma bulgularının, bireylerin çocukluk dönemlerinde örselenme yaşantılarına maruz kalma durumlarının değerlendirilmesi ve önlenmesine ilişkin uygulamalara ve bu konuda yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları, Yaratıcı kişilik özellikleri, Aleksitimi

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILDHOOD TRAUMATIC EXPERIENCES OF PERSONAL CHARACTERISTICS AND ALEXITHYMIA

Abstract

Childhood traumatic experiences have severe or mild negative effects in the continuation of child's life at individual and social level. The study aims to determine the effects of childhood traumatic experiences on the creativity and alexithymia characteristics of individuals in young adulthood. The study used relational screening method and included 804 individuals aged between 18 and 35. The Childhood Trauma Questionnaire (CTQ), Creative Personality Characteristics Scale and Toronto Alexiasian Scale (TAS) were used to collect data. As a result of the study, a negative significant relationship was found between all subscales of traumatic experiences and creative personality characteristics. As traumatic experiences increased the personality characteristics decreased. The highest correlation was observed between traumatic experiences and creative personality characteristics in "emotional negligence and abuse" scale. However, a positive significant relationship was found between three subscales of childhood traumatic experiences and general alexithymia and the highest correlation with alexithymia was in "sexual abuse" scale. This study revealed the damaging impact of childhood traumatic experiences on healthy recognition and expression of individuals' creativity and emotions. The study findings are expected to contribute to the evaluation and prevention of individuals' exposure to traumatic experiences in childhood and to future studies on this matter.

Key Words: Childhood traumatic experiences, Creative personality traits, Alexithymia

1. GİRİŞ

İnsanoğlu'nun 3,6 milyon yıldan günümüze (Bennett, Reynolds, Morse ve Budka, 2016: 7) devam eden gelişim sürecinde varlığını koruyabilmesi ve 21. Yüzyıla ulaşabilme mucizesi, karşılaştığı zorlu yaşam koşullarıyla baş edebilme kapasitesini oluşturan yaratıcı düşünme yeteneği sayesinde gerçekleşmiştir. Gözlerini hiç bilmediği bir dünyaya açan insan yavrusu varoluşunda bulunan yaratıcı düşünme yeteneğini kullanarak, daha önce karşılaşmadığı, aralarında ilişki kurulmamış nesnelere veya düşünceler arasında bağlantı kurarak dünyayı anlamakta ve bu sayede içinde bulunduğu yeni durumlara uyum sağlayabilmekte ve gelişmektedir (Rawlinson, 1995: 4-6).

Yaratıcılık, bireylerin ve toplumların gelişiminde önemli bir kavram olmasına rağmen, tanımlanması en güç olan kavramlardan birisidir (Üstündağ, 2002: 29). Weiss (1964: 18) yaratıcılığı, “yeni fikirler ortaya koymak için zihni kullanma, zihne yeni bir şekil verme, zihni kullanarak yeni bir şeyin oluşmasını sağlama, yeni bir şey yapma, hayal gücünü kullanarak yeni fikirler üretme, yeni bir şey icat etme” şeklinde tanımlamıştır. Torrance (1963) ise “sorunlara, yetersizliklere, bilgi eksikliğine, mevcut olmayan elemanlara, uyumsuzluklara karşı duyarlı olma, güçsüzlükleri belirleme, çözümler bulma, tahmin yapma veya eksikliklerle ilgili olarak hipotezler kurma, bunları tekrar tekrar test etme ve ortaya çıkanları açıklama kabiliyeti” olarak açıklamıştır (Akt: Stoltzfus, Nibbelink, Vredenburg ve Hyrum, 2011: 425).

Yaratıcılık yeteneği, yaratıcı kişilik özellikleri temelli bir ürün olarak ortaya çıkmaktadır ve oldukça geniş bir yelpazede bir takım davranışları içermektedir. Bu özellikler “Beş büyük kişilik özelliği” kapsamında pek çok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Yaratıcılığın, deneyimlere açık olma ve dışa dönüklük özelliği ile pozitif; uyumluluk ve sorumlulukla ise negatif (Feist, 1998: 273; Furnham vd., 2008: 613; Furnham ve Bachtiar, 2008: 1060; McCrae ve Costa, 1997: 233; Sanchez-Ruiz vd., 2011: 461) bir ilişki içinde olduğu bulunmuştur. Yaratıcılığı yüksek kişilerin incelendiği çalışmalarda, bu bireylerin içsel olarak motive, enerjik, risk alabilen, kendine güvenli, bağımsız karar verebilen, sorgulayıcı kişiler oldukları (Barron ve Harington, 1981 Akt: Şahin ve Danışman, 2017: 725) sonucuna ulaşılmıştır. Yaratıcılık, her ne kadar zekâ düzeyinin yüksekliği ile ilişkili olsa da (Sak, 2016: 1) az veya çok bütün insanlarda var olan, doğuştan gelen, insana özgü bir yetidir ve her insan yaratıcı olabilme şansına sahiptir. Yaratıcılık özellikleri çeşitli nedenlerle körelmiş olsa bile yaşam deneyimleri ve özel programlarla yeniden kazanılabilir, güdülenebilir ve geliştirilebilir (Abraham, Thybusch, Pieritz ve Hermann, 2014: 41).

Bu araştırmada, yaratıcı kişilik özellikleri, Şahin ve Danışman'ın (2017) Türk kültürüne yönelik geliştirdikleri ölçek doğrultusunda ölçümlenmiş olup; genel yaratıcı kişilik özellikleri toplamı olarak ve bu toplamı oluşturan; *amaç yönelimlilik, içsel motivasyon, kendine güven, risk alma* olmak üzere, 4 alt boyutta ele alınmıştır. Yaratıcı kişilik özelliklerinin, her koşulda doğrusal olmayan bir dizi etkileşime bağlı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir (Sternberg ve Lubart, 1991: 1). Bireyin yaratıcı yanıtının ortaya çıkmasında düşünsel ve düşünsel süreçleri şekillendiren aile ortamı, okul sistemi, kişilik yapısı, kültürel yapı vb. bir takım çevresel etmenler rol oynamaktadır. Söz konusu etmenler doğuştan gelen özellikler üzerinde, “kartopu etkisi yaparak” yaratıcı özelliklerin gelişmesini sağladığı gibi tam tersine sönmesine de yol açabilmektedir (Şahin ve Danışman, 2017: 751).

Bireyler yaratıcı özellikleri kadar, duygu ve düşüncelerini fark edip, anlamlandırmasıyla, sözel olarak ifade etmesiyle ve bu sayede kurduğu iletişimle evrendeki diğer canlılardan farklılaşmakta ve toplumsallaşabilmektedir. Duyguların farkına varma, doğru anlamlandırma ve ifade edebilme kabiliyetinin ruh sağlığını koruyucu, kişilerarası ilişkileri ve uyumu artırıcı, iletişimi kolaylaştırıcı etkisi bulunmaktadır. Tam tersi, aleksitimi olarak tanımlanan duyguların yeterince farklılaşmaması ya da sembolize edilmemesi durumu (Dereboy, 1990: 157), psikolojik ve fizyolojik sağlık üzerinde olumsuz etkilere neden olabilen bir durumdur (Taycan, Özdemir ve Taycan, 2017: 99).

Literatürde ilk kez 1972 yılında, Sfeos tarafından kullanılan aleksitimi kavramı (Akt: Dereboy, 1990: 157), daha sonraki yıllarda değişik tanımlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Aleksitimi en basit tanımıyla; duyguları fark etme, tanıma, ayırt etme ve ifade etme güçlüğüdür. Taylor (1984: 726-727), aleksitimi, bir hastalık değil, daha çok bir kişilik yapısı olarak ele almış ve bu yapıyı dört ana başlık altında açıklamıştır. Aleksitimik bireylerin; *Duygularını tanıma, tanımlama yetersizliği* olduğunu, bedenselleştirmeye sık sık başvurduklarını, *hayal kurma, düşlemsel yaşamda kısıtlılık* yaşadıklarını, *işlemsel-içevuruk düşünme edilimi* ile sorunlarına derinlemesine ve duygu merkezli değil, somut kestirme çözümler bulma eğiliminde olduklarını ve görülen yüzeysel nedenlerle ele aldıklarını, *Dış merkezli uyuma yönelik bilişsel yapı* ile çevreyle olan ilişkilerine tutum ve davranışlarına iç etkenler ve onlara bağlı duygular ile değil, daha çok dış etken ağırlıklı olarak düşündüklerini ve karşılaşılan olaylarda çevresel beklentilere ve ayrıntılara çok fazla önem vermeye yöneldiklerini belirtmiştir.

Pek çok gelişim alanında olduğu gibi, duyguların fark edilmesi, anlamlandırılması ve ifadesinin öğretiminde de aile veya çocuğun bakımını üstlenen kişilerin rolü büyüktür. Psikoanalitik yaklaşımda, bebeklik çağlarında anneye kurulan sembiyotik ilişkinin yetersizliğinin aleksitimiye neden olabileceği, ailenin çocukla kurduğu zengin ilişkilerin ise

çocuğun duygusal yaşantısının gelişmesine katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır. Aleksitimi, gelişimsel başarısızlık ya da psikolojik travmayla ortaya çıkan, duygusal ketlenme ve gerileme sonucu oluşan bir durum olarak açıklanmaktadır (Krystal, 1979: 17; Koçak, 2002: 83; Wearden, Cook ve Vaughan-Jones, 2003: 342).

Bilişsel yaklaşımda ise, çocuğun bilişsel-duygusal gelişimi üzerinde ailesinde yaşadığı yıkıcı ve sarsıcı olayların engelleyici etkisi üzerine durulmuştur (Beck, 2001: 651- 652). Buna göre, çocuğun yaşadığı olumsuz deneyimler, aldığı tepkilerle pekişerek devam etmekte, bu durum da işlevsel olmayan, uyum bozucu düşünce ve inançların, bilişsel çarpıtmaların oluşmasını sağlamaktadır (Taylor, 2000: 135). İleriki yaşlarda da duygularla ilgili kişilerarası ilişkilerde yaşanan olumsuzluklar, alınan tepkiler, bu olumsuz düşünceleri kemikleştirmeye devam etmekte ve otomatik düşüncelerin oluşmasına neden olmaktadır. Otomatik düşüncelerin etkisinde olan bireylerde aleksitimik belirtiler ortaya çıkmaktadır (Koçak 2002: 83). Alan yazın doğrultusunda yapılan çalışmalarla, aleksitiminin erken çocuklukta yaşanan duygusal gelişimi ketleyen yıkıcı olay ve ilişkiler sonucu oluştuğunu destekleyen pek çok araştırma mevcuttur (Krystal, 1979: 1-2; Fisch, 1989: 708; Şenkal ve Işıklı, 2015: 261; Taycan vd., 2017: 99-104).

Aile, çocuğun ihtiyaç duyduğu bakımı, sevgiyi, korumayı ve desteği, gelişimin ilerleyen yıllarındaysa özgürleşmesini ve bireyselleşmesini sağlamakla yükümlü en önemli organdır. Sağlıksız bir gelişim ortamında büyüyen kişilerin daha sonraki yıllarda gelişimsel, ruhsal, kişilerarası ve toplumsal sorunlarla karşılaşma olasılıkları yüksektir. Bu nedenle, Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları, sağlıksız gelişim ortamlarında en çok ele alınan ve dikkat çeken konulardan biridir. Ülkemizde ve dünyada oldukça yüksek düzeyde olan çocukluk dönemi istismar ve ihmal yaşantılarının yaygınlığı Sofuoğlu ve arkadaşlarının, 2014 yılında, Türkiye’de 7,540 çocuk ile gerçekleştirdikleri çalışma sonuçlarına göre % 42 ile % 70 arasında bulunmuş olup (Sofuoğlu vd., 2014: 47), yine ülkemizde UNİCEF tarafından yapılan (2010) araştırmaya göre, 7-18 yaş grubu çocuklarda, duygusal istismarın % 51, fiziksel istismarın % 43, cinsel istismarın % 3 oranında görüldüğü tespit edilmiştir. TÜİK verilerine göre ise, 2015 yılında Türkiye’de işlenen suçların % 46’sı çocuklara karşı işlenirken bu suçlarda, çocuğa şiddet ve cinsel istismar öne çıkmaktadır (TÜİK, 2016).

İhmal ve istismar olgularının tanımları, ortaya çıkış nedenlerine, yöntemlerine ve sonucunda gözlenen klinik bulgulara göre oldukça geniş bir spektrum çerçevesinde değişmektedir. Bu dağılımda, çocuğun 18 yaşından önce bakımından sorumlu olan kişiler tarafından maruz kaldığı ve yetişkinlikte de travmatik etkileri devam eden, psikolojik, fiziksel veya cinsel ihmal ve istismar deneyimleri yer almaktadır (Bottiroli, Gall, Viana, Sances ve Tassorelli, 2018: 2). En genel tanımı ile *Çocuk istismarı*: Yumuşak fiziksel cezalardan, vahşi

şiddet gösterilerine kadar değişen aralıkta, süregelen ebeveyn davranışları olarak tanımlanabilir (Polat, 2007: 209). *Çocuk ihmali ise*: Çocuğun temel ihtiyacı olan bakım ve korumanın sağlanamaması, ister art niyetle, ister eğitimsizlikten kaynaklansın, fiziksel, duygusal ve eğitimle ilgili, göz ardı edilmesi durumu (Arman, 2007: 140) olarak tanımlanmaktadır. İhmal ve istismarın ayrı tanımları olsa da yapılan araştırmalar % 90 beraber yaşandığını göstermektedir. İstismarın gerçekleştiği durumlarda az veya çok ihmalin de yaşanması kaçınılmazdır (McGee, Wolfe, Yuen, Wilson ve Carnochan, 1995: 233).

İstismar ve ihmal oluş şekline göre; duygusal, fiziksel ve cinsel olarak farklı kategorilere ayrılır. *Duygusal istismar ve ihmali*, çocuğa, değersiz, kusurlu, sevilmeyen, istenmeyen, tehlikeye atılmış veya sadece başkalarının ihtiyaçlarını karşılama açısından bir değeri olduğunu ileten mesajlar içeren, devamlı olarak sergilenen ebeveyn davranış kalıpları oluşturur (Polat, 2007: 195). İstismarcı, bilinçli veya bilinçsiz ama mutlaka süregelen olarak, çocuğu temel ihtiyacı olan sevgi ve ilgiden mahrum bırakır, çoğu kez psikolojik açıdan yok sayar. *Fiziksel istismar ve ihmal durumunda ise*, kasıtlı olarak çocuğa fiziksel açıdan zarar verilmesi, çocuğun zarar görme ihtimalinin bilinmesine rağmen gereken önlemlerin alınmaması durumu söz konusudur. Ancak ülkemizde hala çocuk dövme bir disiplin yöntemi olarak algılandığından, çoğunlukla çocuğun bedeni üzerinde geçici bir kızarıklıktan fazlası olduğunda istismar olarak tanımlanmaktadır (Polat, 2007: 193). *Cinsel istismar ve ihmali ise*, çocuğun bir cinsel obje olarak görülüp, cinsel tatmin için kullanılması, kullanılmasına izin verilmesi, gereken önlemlerin alınmaması durumu söz konusudur (Polat, 2007: 193). Ayrı kategoriler olarak ele alınmasına karşın, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının incelendiği çalışmalarda, bireylerin birden çok boyutu (duygusal, fiziksel, cinsel) beraber yaşandığını kanıtlayan araştırmalar bulunmaktadır (Claussen ve Crittenden, 1991: 6-7; Kim, Mennen ve Trickett, 2017: 500).

Son dönemlerde yapılan araştırmalarla kişilerin bebeklik döneminden itibaren deneyimledikleri örselleyici yaşantıların ruhsal yapıları ve psikolojik sağlıklarına olan olumsuz etkilerinin yanı sıra (Van der Kolk, 2017: 374; Balık Okutan, Arı ve Cin, 2017: 81; Şenkal ve Işıklı, 2015: 264; Herrenkohl, Hong, Klika, Herrenkohl ve Russo, 2013: 191; Yargıç, Ersoy ve Batmaz Oflaz, 2012: 277; Keyes, Eaton, Krueger, McLaughlin, Wall, Grant ve Hasin, 2012: 107; Horwitz, Widom, McLaughlin ve White, 2001: 184), beyin, sinirsel gelişim, bağışıklık ve endokrin sistemleri gibi pek çok fizyolojik açılardan da olumsuz etkileri, bu yaşantıların çok ciddi ve kaçınılmaz sonuçlarını gözler önüne sermektedir (Van der Kolk, 2017: 375; Schore, 2001: 201; Lampe, Doering, Rumpold, vd, 2003: 361; Sayar ve Güleç 2004: 441; Lipton, 2009: 3; Karaş, Yıldırım, Küçükgöncü ve Yakut, 2017: 86; Bottiroli vd., 2018: 3-5).

Çocukluk dönemi örselenme yaşantılarına yönelik ülkemizde yapılan araştırmalar

incelendiğinde, İhmal ve istismarın tüm boyutlarıyla değerlendirildiği araştırmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar yoğunluklu olarak genel çocuk ihmal ve istismarı üzerine olup, ikinci sırada ise cinsel istismar ve ihmal konulu araştırmalar yer almaktadır (Bakır ve Kapucu, 2017: 18). Yine alan yazın incelendiğinde ihmal ve istismarın psikolojik ve psikiyatrik sonuçlarını konu alan pek çok çalışma yapılmasına karşın, yaratıcı kişilik özelliklerine olan etkisi ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın bir diğer bağımlı değişkenini oluşturan aleksitimi konusunda ise çocukluk dönemi örselenme yaşantıları veya travmatik deneyimlerin konu alındığı pek çok araştırma bulunmaktadır. Ancak genel aleksitimi ve alt boyutları üzerinde hangi örselenme yaşantısının ne kadar etkili olduğunu belirlemeye yönelik kapsamlı bir çalışma bulunamamıştır.

Bu araştırmada, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının tüm boyutları ile genç yetişkinlikte yaratıcı kişilik özellikleri ve aleksitiminin oluşumu üzerindeki etkisinin belirlenmeye çalışılması ve bağımlı değişkenlere ait tüm alt boyutların etkilenme yönleri ve düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çocuğun her anlamda gelişimi üzerinde yıkıcı etkileri bulunana çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ve bu yaşantıların neden olduğu ciddi olumsuz sonuçlar düşünüldüğünde, yapılan çalışmaların ne denli yetersiz kaldığı görülebilir. Bu çalışmanın, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarını araştırmaya ve önlemeye yönelik yapılacak yeni uygulamalara ve araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları; duygusal ihmal ve istismar, fiziksel ihmal ve istismar ve cinsel istismar alt boyutları bağımsız değişkenlerdir. Yaratıcı kişilik özelliklerini oluşturan; amaç yönelimlilik, içsel motivasyon, kendine güven ve risk alma alt boyutları ve yaratıcı kişilik özellikleri toplam puanı ile aleksitimi oluşturur; duyguları tanıma, ifade etme, dışa vuruk düşünce ve aleksitimi ölçeği toplam puanı bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Oluşturulan iki model ile bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi sınanmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma son ergenlik ve ilk yetişkinlik gelişim döneminde, yaşları 18 ile 35 arasında değişen 804 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış ve gönüllülük beyanı istenmiştir. Çalışma grubuna ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Eğitim Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Yaş</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Kadın	500	62,2	İlköğretim	335	41,7	18-22	523	65,0
Erkek	304	37,8	Üniversite	363	45,1	23-30	212	26,4
Toplam	804	100,0	Lisans	106	13,2	31-35	69	8,6
			Lisans Üstü					
<i>Kardeş sayısı</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>İlişki Durumu</i>	<i>Doğum Sırası</i>				
Tek çocuk	82	10,2	İlişkisi yok	479	59,6	Büyük Çocuk	257	32,0
2 ve 3 kardeş	297	36,9	Flört-Sözlü-Nişanlı	165	20,5	Ortanca Çocuk	430	53,5
4 ve 5 kardeş	318	39,6	Evli	131	16,3	Küçük Çocuk	117	14,6
6 ve fazla	107	13,3	Boşanmış	29	3,6			

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında; Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (ÇÖYÖ), Yaratıcı Kişilik Özellikleri Ölçeği ve Toronto Aleksimi Ölçeği (TAÖ) kullanılmıştır. *Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (ÇÖYÖ)*; 8 yaşından önceki dönemde yaşanan örselenme yaşantılarını ölçmek amacıyla, Berstein vd. (1994) tarafından geliştirilmiştir. 40 maddeden oluşan 5'li Likert tipi ölçekte yüksek puanlar, ihmal ve istismarın çocukluk ve ergenlikte daha sık yaşandığını göstermektedir. Ölçek toplam puan olarak değerlendirilebildiği gibi fiziksel ihmal ve istismar, duygusal ihmal ve istismar ve cinsel istismar olmak üzere üç alt boyuta göre de puanlanabilmektedir. Bernstein vd. (1994) ölçeğin Cronbach Alfa katsayısının 0.79-0.94 arasında değiştiğini rapor etmişlerdir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmaları Aslan ve Alparslan (1999) tarafından gerçekleştirilmiş olup, Cronbach Alfa katsayısı; fiziksel ihmal ve istismar için .94, duygusal ihmal ve istismar için .95, cinsel istismar için .94 ve ölçeğin geneli için .96 olarak bildirilmiştir (Arslan, 1999).

Araştırmada kullanılan diğer bir ölçüm aracı ise, *Yaratıcı Kişilik Özellikleri Ölçeğidir*. Bu ölçek; Şahin (2017) tarafından geliştirilmiş olup, 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, genel puanın yanında amaç yönelimlilik, içsel motivasyon, kendine güven ve risk alma olmak üzere 4 alt boyutu değerlendirme özelliğine sahiptir. Ölçeğin genelinden veya alt boyutlardan alınan yüksek puanlar, ölçülen özelliğin artışına işaret etmektedir. Yaratıcı kişilik özellikleri ölçeğinin iç tutarlılık katsayıları .60– .67 aralığında rapor edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizine dayalı uyum değerleri ise $\chi^2/Sd= 2.332$, RMSEA= .04, SRMR= .04, GFI= .97, CFI= .95 olarak bildirilmiştir.

Kullanılan üçüncü ve son veri toplama aracı ise Bagby, Taylor ve Parker (1994) tarafından geliştirilen *Toronto Aleksimi Ölçeği'dir (TAÖ)*. 20 sorudan oluşan ölçek; duyguları tanıma güçlüğü, duyguları ifade etme güçlüğü, dışa vuruk düşünce olarak üç alt boyutu ve genel aleksitimi düzeyini ölçmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar aleksitimi ve alt

boyutların ölçtüğü özelliğin yoğunlaştığı anlamını taşımaktadır. Bagby vd. (1994) ölçeğin iç tutarlılığını .81, test-tekrar test güvenilirliğini ise .77 olarak rapor etmişlerdir. Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Güleç vd. tarafından yapılan (2009) ölçeğin iç tutarlık katsayısı; toplam ölçek için .78, duyguları tanıma güçlüğü alt boyutu için .80 ve dışa vuruk düşünce alt boyutu için .63 olarak bildirilmiştir. Ölçekteki toplam puanın ve alt ölçek puanlarının yüksekliği aleksitimi düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Ölçek 51 puan ve altında puan alanların aleksitimi olmadığı, 52-60 puan alanlarda muhtemel aleksitimi olduğu, 61 ve üzerinde puan alan kişilerin aleksitimik olarak kabul edilebileceği şeklinde de değerlendirilebilmektedir.

Yapılan araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan üç ölçeğin iç tutarlık katsayıları araştırmanın güvenilirliği için ayrıca hesaplanmıştır. Bu konuda elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Veri Toplama Araçlarının Yapılan Araştırma İçin Hesaplanan İç Tutarlık Katsayıları

		<i>Madde Adedi</i>	<i>Cronbach's Alfa (α)</i>
Örselenme Yaşantıları	Fiziksel İhmal ve İstismar	16	.798
	Duygusal İhmal ve İstismar	19	.860
	Cinsel İstismar	5	.834
	Ölçeğin Geneli	40	.856
Yaratıcı Kişilik Özellikleri	Amaç Yönelimlilik	5	.693
	İçsel Motivasyon	5	.732
	Kendine Güven	3	.689
	Risk Alma	4	.706
	Ölçeğin Geneli	17	.714
Aleksitimi	Duyguları Tanıma Güçlüğü	7	.902
	Duyguları İfade Etme Güçlüğü	5	.882
	Dışa Vuruk Düşünme	8	.863
	Ölçeğin Geneli	20	.881

Tablo 2 incelendiğinde, Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Ölçeğinin bu araştırma için hesaplanan Cronbach's Alfa katsayılarının örselenme yaşantıları için; fiziksel ihmal ve istismar boyutunda .79, duygusal ihmal ve istismar boyutunda .86, cinsel istismar boyutunda, .83, ölçeğin geneli için ise, .85 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu değerler araştırmada kullanılan ölçüm aracının geçerliliği ve güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Yaratıcı Kişilik Özelliği Ölçeği için ise Cronbach's Alfa katsayıları; amaç yönelimlilik alt boyutu, .69, içsel motivasyon boyutu .73, kendine güven boyutu 68, risk alma boyutu .70, ölçeğin geneli için ise .71 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler ile ölçüm aracının bu araştırma için yeterli geçerlilik ve güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir. Toronto Aleksitimi Ölçeği için hesaplanan Cronbach's Alfa katsayıları ise; duyguların tanıma ve güçlüğü boyutunda .90, duyguları ifade etme boyutunda .88, dışa vuruk düşünme boyutunda .86, ölçeğin geneli için ise .88 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değerler de, ölçekten elde edilen verilerin yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir olduğunu işaret etmektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada çocukluk çağı örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri ve aleksitimi ile ilişkisi sınanırken basit doğrusal regresyon analiz kullanılmıştır. Oluşturulan modellerin anlamlılığı F ve Durbin-Watson testi ile test edildikten sonra, standartlaştırılmış beta değerleri (B), standardize edilmiş regresyon katsayısı (β), korelasyon ve regresyon hesaplanmış; regresyon katsayısının anlamlılığı t testi ile kontrol edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın değişkenlerine ilişkin analizler yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün yeterliliği, veriler arasında kayıp değerlerin ve tek değişkenli ve çok değişkenli uç değerlerin olup olmadığı, dağılımın çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmış ve sınır değerler ile karşılaştırılmıştır. Bu konuda hesaplanan tanımlayıcı istatistik değerleri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

	<i>Fiziksel İhmal ve İstismar</i>	<i>Duygusal İhmal ve İstismar</i>	<i>Cinsel İstismar</i>	<i>Örselenme Yaşantıları Toplamı</i>	<i>Amaç Yönelimlilik</i>	<i>İçsel Motivasyon</i>	<i>Kendine Güven</i>	<i>Risk Alma</i>	<i>Yaratıcı Kişilik Özellikleri Toplamı</i>	<i>Duyguları Tanıma Güçlüğü</i>	<i>Duyguları İfade Etme Güçlüğü</i>	<i>Dışa Vuruk Düşünme</i>	<i>Aleksitimi Toplamı</i>
N	804	804	804	804	804	804	804	804	804	804	804	804	804
Kayıp Değer	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ortama	2.1	2.4	1.7	6.2	3.1	3.2	3.2	3.1	12.6	2.7	2.7	2.8	8.2
Ortanca	1.9	2.5	1.2	5.7	3.0	3.2	3.3	3.0	12.4	2.7	2.8	2.9	8.3
Tepe Değer	1.6	2.3	1.0	5.8	3.2	3.4	3.0	3.5	12.4	3.0	2.6	2.9	7.5
Standart Sapma	0.6	0.7	0.8	1.9	0.6	0.9	0.9	0.9	1.6	0.7	0.7	0.5	1.3
Çarpıklık	0.7	-0.1	1.1	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.6	0.2	0.2	-0.1	0.1
Çarpıklığın S. Hatası	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Basıklık	0.1	-1.1	0.2	-1.0	-0.2	-0.7	-0.5	-0.5	0.2	0.0	0.0	0.3	0.1
Basıklığın S. Hatası	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Dizi Genişliği	4.3	3.1	4.0	8.1	3.4	3.8	4.0	4.0	9.7	4.0	4.0	2.9	8.4

Hesaplanan tanımlayıcı istatistik değerler incelendiğinde puanların normal dağıldığı görülmüştür. Ayrıca doğrusallık ve çok değişkenli normallik varsayımları, saçılma diyagramı ve Bartlett küresellik testi ile incelenmiş, değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olduğu ve verilerin çok değişkenli normal dağılıma uyduğu saptanmıştır. Çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri üzerindeki etkisi genel olarak incelendiğinde elde edilen bulgular Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları ile Yaratıcı Kişilik Özellikleri İlişkisi

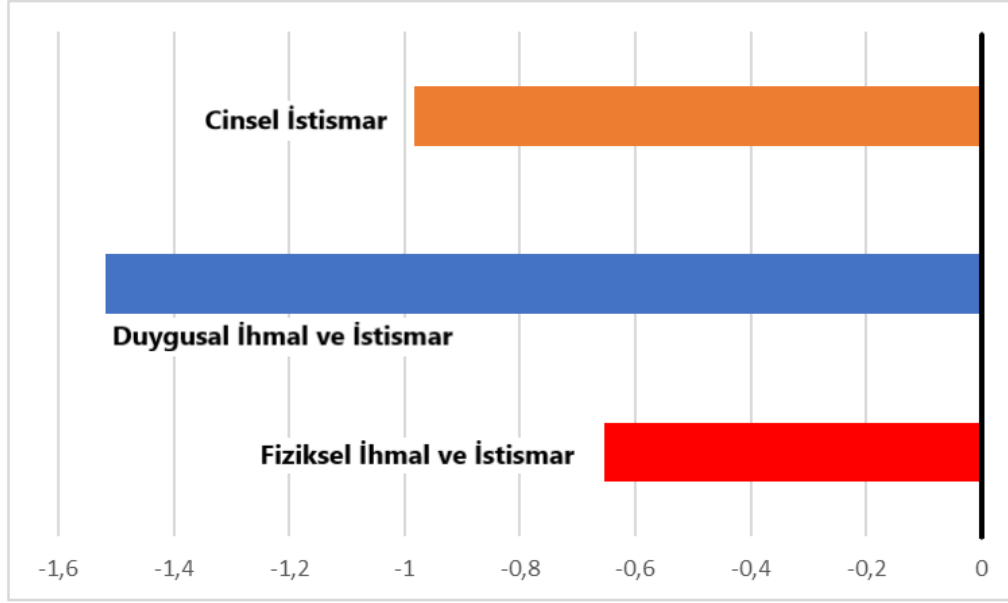
<i>Yordayıcı Değişkenler</i>	<i>B</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
(Sabit)	19.387	.231		84.060	.000	
Fiziksel İstismar	-.653	.159	-.146	-4.107	.000	-.654
Duygusal İstismar	-1.519	.118	-.410	-12.832	.000	-.700
Cinsel İstismar	-.984	.095	-.325	-10.360	.000	-.662
F= 96.350, p<.001	R= .773	R ² = .598	Düzeltilmiş R ² = .596		Durbin-Watson=1.896	

Tablo 4'de görüldüğü gibi yordayıcı değişkenlerle (örselenme yaşantıları), bağımlı değişken (yaratıcı kişilik özellikleri) arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, fiziksel ihmal ve istismar ile yaratıcı kişilik özellikleri arasında negatif ve yüksek düzeyde bir ilişkinin ($r = -0.654$), duygusal ihmal ve istismar ile negatif ve yüksek düzeyde bir ilişkinin ($r = -0.700$) ve cinsel istismar ile negatif ve yine yüksek düzeyde bir ilişki ($r = -0.662$) olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenlerin her üçünün de negatif ilişki göstermesi, örselenme yaşantıları arttıkça, yaratıcı kişilik özelliklerinin azaldığını göstermektedir. Örselenme yaşantıları puanları ile yaratıcı kişilik özellikleri arasında en yüksek korelasyon, “duygusal ihmal ve istismar” boyutunda gözlenmiştir. Örselenme yaşantıları ile yaratıcı kişilik özelliklerine ilişkin oluşturulan modelin anlamlı bulunması da ($F = 96.350$, $p < .001$; Durbin-Watson=1.896) bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni anlamlı düzeyde yordayabildiğini göstermektedir.

Yapılan regresyon analizi sonucunda da fiziksel, duygusal ve cinsel istismarın birlikte, yaratıcı kişilik özellikleri puanlarıyla aralarında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($R = .773$, $R^2 = .598$, $p < 0.00$; düzeltilmiş $r^2 = .596$). Üç örselenme yaşantısı boyutu birlikte, yaratıcı kişilik özellikleri puanlarına ilişkin toplam varyansın yaklaşık yüzde 60'ını açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle yaratıcı kişilik özelliklerinin yüzde 60'ının çocukluk dönemi örselenme yaşantıları tarafından belirlendiği söylenebilir.

Standartlaştırılmış beta değerlerine (B) göre; yaratıcı kişilik özelliklerine ait her bir puan üzerinde fiziksel ihmal ve istismar (-.653), duygusal ihmal ve istismar (-1.519) ve cinsel istismar (-.984) puan, etki yaptığı görülmüştür. Standartdize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre ise, yordayıcı değişkenlerin yaratıcı kişilik özellikleri puanları üzerindeki görece önem sırası; duygusal ihmal ve istismar ($\beta = -.410$), cinsel istismar ($\beta = -.325$) ve fiziksel istismar ($\beta = -.146$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, fiziksel ihmal ve istismar ($t = -4.107$, $p < .001$), duygusal ihmal ve istismar ($t = -12.832$, $p < .001$) ve cinsel istismar ($t = -10.360$, $p < .001$) boyutlarının yaratıcı kişilik özellikleri puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özelliklerini yordamasına ilişkin

denklem şu şekilde oluşmuştur: Yaratıcı Kişilik Özellikleri = 19.387 + (fiziksel ihmal ve istismar x -.653) + (duygusal ihmal ve istismar x -1.519) + (cinsel istismar x -.984). Örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri üzerindeki etkisi Şekil 1’de özetlenmiştir.

Şekil 1. Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantılarının Yaratıcı Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi

Örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özelliklerinin alt boyutları ile ilişkisi Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Örselenme Yaşantılarının Yaratıcı Kişilik Özelliklerinin Alt Boyutları İle İlişkisi

Örselenme Yaşantıları	Yaratıcı Kişilik Özellikleri Alt Boyutları							
	Amaç Yönelimlilik		İçsel Motivasyon		Kendine Güven		Risk Alma	
	r	R ²	r	R ²	r	R ²	r	R ²
Fiziksel İhmal Ve İstismar	-.360	.130	-.454	.206	-.474	.225	-.466	.217
Duygusal İhmal ve istismar	-.442	.195	-.604	.365	-.564	.318	-.524	.275
Cinsel istismar	-.427	.182	-.477	.228	-.536	.287	-.469	.220

Tablo 5 incelendiğinde, fiziksel ihmal ve istismar en fazla kendine güven ($r=-.474$, $p<.001$; $R^2= .225$) ve risk alma ($r=-.466$, $p<.001$; $R^2= .217$); duygusal ihmal ve istismarın içsel motivasyon ($r=-.604$, $p<.001$; $R^2= .365$) ve kendine güven ($r=-.564$, $p<.001$; $R^2= .318$); cinsel istismarın ise kendine güven ($r=-.536$, $p<.001$; $R^2= .287$) ve içsel motivasyon ($r=-.477$, $p<.001$; $R^2= .228$) üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yaratıcı kişilik özellikleri alt boyutlarından amaç yönelimlilik, içsel motivasyon, kendine güven ve risk almanın en fazla duygusal ihmal ve istismardan; göreceli olarak en az ise fiziksel ihmal ve istismardan etkilendiği görülmektedir.

Çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının araştırmanın ikinci bağımsız değişkeni olan, aleksitimi üzerindeki etkisi ise Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantılarının Aleksitimi Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

<i>Yordayıcı Değişkenler</i>	<i>B</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
(Sabit)	4.406	.189		23.324	.000	
Fiziksel İhmal ve İstismar	.370	.097	.126	3.818	.000	.557
Duygusal İhmal İstismar	.609	.130	.173	4.673	.000	.627
Cinsel İstismar	1.283	.078	.535	16.483	.000	.727
F= 50.315, p<.001	R= 754	R2= 568	Düzeltilmiş R2= .566	Durbin-Watson= 1.936		

Örselenme yaşantıları ile aleksitimi toplam puanı arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, fiziksel ihmal ve istismar ile genel aleksitimi arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin ($r= .557$) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte duygusal ihmal ve istismar ($r= .627$) ve cinsel istismar ($r= .727$) ile aleksitimi arasında pozitif, yüksek düzeyde ilişki saptanmıştır. Korelasyon değerlerine genel olarak bakıldığında aleksitimi ile en yüksek ilişkinin cinsel istismar değişkeninde, göreceli olarak en düşük ilişkinin ise fiziksel ihmal ve istismar değişkeninde gözlemlendiği söylenebilir.

Örselenme yaşantıları ve aleksitimi modelinin her iki testte de anlamlı olduğu görülmüştür ($F= 50.315$, $p<.001$; Durbin-Watson=1.936). Bu durum genel olarak örselenme yaşantıları değişkeninin aleksitimi değişkenini anlamlı düzeyde yordayabildiğini göstermektedir.

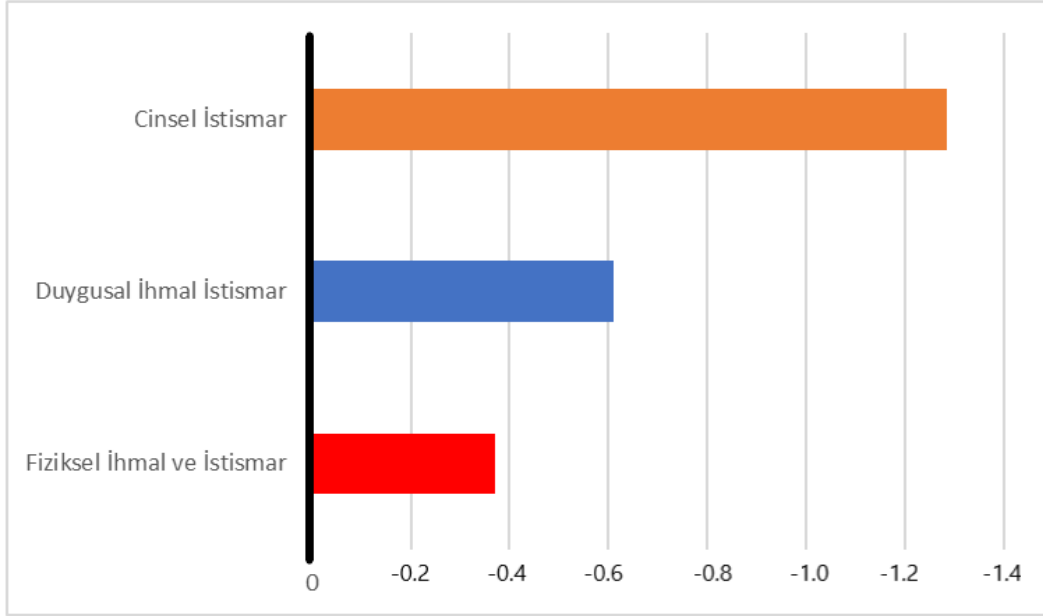
Yapılan regrasyon analizinde de örselenme yaşantılarına ait üç değişkenin birlikte (fiziksel, duygusal ve cinsel istismar), aleksitimi puanlarıyla aralarında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. ($R=.754$ $R^2=.568$, $p<0.00$; düzeltilmiş $r^2= .566$). Üç örselenme yaşantısı boyutu birlikte, aleksitimi puanlarına ilişkin toplam varyansın yaklaşık yüzde 57'sini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle aleksitiminin yüzde 57'si çocukluk dönemi örselenme yaşantıları tarafından ön görülebilmektedir.

Standartlaştırılmış beta değerlerine (B) göre; aleksitimiye ait her bir puan üzerinde fiziksel ihmal ve istismar (0.370), duygusal ihmal ve istismar (0.609) ve cinsel istismar (1.283) puan etki yapmaktadır.

Standartdize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre ise, yordayıcı değişkenlerin aleksitimi puanları üzerindeki göreceli önem sırası; cinsel istismar ($\beta = .535$), duygusal ihmal ve istismar ($\beta = .173$) ve fiziksel ihmal ve istismar ($\beta = .126$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, fiziksel ihmal ve istismar ($t= 3.818$, $p<.001$), duygusal ihmal ve istismar ($t= 4.673$, $p<.001$) ve cinsel istismar ($t= 16.483$, $p<.001$) boyutlarının aleksitimi

puanlarının anlamlı birer yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, örselenme yaşantılarının aleksitimi değişkenini yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur: Aleksitimi= 4.406 + (Fiziksel ihmal ve istismar x .370) + (Duygusal ihmal ve istismar x .609) + Cinsel istismar x 1.283). Örselenme yaşantılarının aleksitimi üzerindeki etkisi Şekil 2’de özetlenmiştir.

Şekil 2. Örselenme Yaşantılarının Aleksitimi Üzerindeki Etkisi

Örselenme yaşantılarının aleksitiminin alt boyutları ile ilişkisi Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Örselenme Yaşantılarının Aleksitimi Alt Boyutları İle İlişkisi

Örselenme Yaşantıları	Aleksitimi					
	Duyuları Tanıma Güçlüğü		Duyuları İfade Etme Güçlüğü		Dışa Vuruk Düşünce	
	r	R ²	r	R ²	r	R ²
Fiziksel İhmal Ve İstismar	.383	.147	.393	.154	.469	.220
Duygusal İhmal ve istismar	.450	.203	.606	.367	.526	.277
Cinsel istismar	.702	.492	.611	.373	.601	.361

Tablo 7 incelendiğinde, fiziksel ihmal ve istismar en fazla aleksitiminin dışa vuruk düşünce ($r=.469, p<.001; R^2=.220$), duygusal ihmal ve istismarın duyuları ifade etme ($r=.606, p<.001; R^2=.367$), cinsel istismarın ise duyuları tanıma güçlüğü ($r=.702, p<.001; R^2=.492$) üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Diğer taraftan aleksitiminin üç alt boyutunun da en fazla cinsel istismardan, göreceli olarak en az ise fiziksel ihmal ve istismardan etkilendiği görülmektedir.

Yöntem bölümünde açıklandığı üzere Aleksitimi Ölçeği, 51 puan ve altında puan alanların aleksitimi olmadığı, 52-60 puan alanlarda muhtemel aleksitimi olduğu ve 61 ve

üzerinde puan alan kişilerin aleksitimik olarak kabul edilebileceği şeklinde de puanlanabilmektedir. Aleksitimi ölçek puanları bu şekilde yapay süreksiz değişken haline getirilerek örselenme yaşantıları ile ilişkisi de sınınmıştır. Bu sınınmaya ilişkin analizin sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Aleksitimi Değil, Muhtemel Aleksitimi ve Aleksitimik Kategorileri İle Örselenme Yaşantıları Puanları Arasındaki İlişki

		<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Scheffe Test</i>
Fiziksel İhmal ve İstismar	1-Aleksitimi Değil	268	2.01	.62	.038	16.669	.001	3>1 3>2
	2-Muhtemel Aleksitimi	264	2.40	.65	.040			
	3-Aleksitimik	272	2.91	.47	.028			
	Toplam	804	2.44	.69	.024			
Duygusal İhmal ve İstismar	1-Aleksitimi Değil	268	1.64	.40	.024	22.116	.001	3>1 3>2
	2-Muhtemel Aleksitimi	264	1.86	.44	.027			
	3-Aleksitimik	272	2.43	.54	.033			
	Toplam	804	1.98	.57	.020			
Cinsel İstismar	1-Aleksitimi Değil	268	1.15	.31	.019	37.109	.001	3>1 3>2
	2-Muhtemel Aleksitimi	264	1.37	.49	.030			
	3-Aleksitimik	272	2.42	.93	.056			
	Toplam	804	1.65	.84	.029			

Tablo 8 incelendiğinde gerçekleştirilen Scheffe Testi, aleksitimik olarak değerlendirilen grubun, aleksitimik olmayan veya muhtemel aleksitimi olarak değerlendirilen gruba göre çocukluk dönemi örselenme yaşantılarından etkilenme düzeyinin anlamlı biçimde ayrıldığını (farklılaştığını) göstermektedir.

4. TARTIŞMA

Araştırma sonucunda yaratıcı kişilik özellikleri üzerinde çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının güçlü bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin her üçünün de (duygusal, cinsel ve fiziksel) negatif ilişki göstermesi, örselenme yaşantıları arttıkça, yaratıcı kişilik özelliklerinin azaldığını göstermektedir. Günümüzde başta işe alımda, eğitimde, yeni durumlara uyum sağlamada, kısaca kişinin problemle karşılaştığı her alanda üçüncü güç olarak da tanımlanan yaratıcılığa ihtiyaç duyulmaktadır (Aslan, 2001: 15-22). Yaratıcılık, düşünme, muhakeme etme, birleştirmeler yapma veya problem çözme çeşidi olarak zeka düzeyi ile ilişkili bir kavramdır (Sak, 2016: 1). Örselenme yaşantıları ise çocukta gelişim geriliklerinden, düşük IQ’ ya ve akademik problemlere kadar pek çok fizyolojik ve psikolojik olumsuzluğa neden olan bir durumdur (Knutson, 1995: 412). Kronik kötü muamelenin zihin

ve beynin gelişimi olmak üzere tüm gelişim alanları üzerinde olumsuz ve yaygın etkileri bulunmaktadır (Van der Kolk, 2017: 374; O' Hagan, 1995: 450).

Araştırmada yaratıcı kişilik özellikleri üzerinde en fazla duygusal istismar boyutunun etkili olduğu, bu durumu sırasıyla, cinsel istismar ve fiziksel ihmal-istismar yaşantılarının takip ettiği görülmüştür. Yapılan araştırmanın sonuçları, duygusal istismarın yetişkinlik döneminde özellikle psikolojik işlevselliği etkilediğini gösteren araştırma bulguları ile tutarlılık göstermektedir. Duygusal istismarın; depresyon, saldırganlık, sosyal bozulma, düşük benlik algısı, intihar girişimi gibi sorunların önemli bir yordayıcısı olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (O' Hagan, 1995: 450; Arman, 2007: 140). Ülkemizde duygusal istismar, % 78 gibi yüksek bir oranla diğer istismar türleri arasında ilk sırada yer almaktadır (Turhan, Sangün ve İnandı, 2006: 153). Örsel vd. (2011: 130), en az bir psikiyatrik tanıyı karşılayan 183 hastanın % 82'sinde duygusal istismar saptamışlardır. Uygun ve zamanında müdahaleler ile fiziksel ve cinsel istismarın etkilerinin zamanla ortadan kalkmasına karşılık duygusal ihmal ve istismarın etkilerinin devam ettiği yönünde de araştırma bulguları bulunmaktadır (Topbaş, 2004: 76).

Yapılan araştırmada, duygusal ihmal ve istismarın yaratıcı kişilik özellikleri üzerinde daha fazla etkili olduğu gözlenmekle birlikte cinsel istismarın da küçümsemeyecek bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Cinsel istismar, ihmal ve istismar türleri arasında kamuoyunun en fazla dikkatinin çeken, ancak genellikle gizli tutulduğundan yeteri kadar araştırılmayan, duygusal ihmal ve istismardan farklı olarak somut kanıtlar ile kendini gösteren bir istismar türüdür. Ülkemizde çocuklara karşı cinsel saldırı, taciz ve tecavüz davalarında 2008'den 2013'e kadar yaklaşık % 400 oranında bir artış yaşanmıştır (Dünyanın Çocuk Karnesi, 2018; Küçük, 2016: 262). Cinsel istismar vakalarında çocuğa istismarda bulunan kişilerin % 82'sini çocuğun bakımından yükümlü olan ya da güvendiği aile içindeki bireyler oluşturmaktadır. Bu durum çocuğun güven duygusunu daha çok zedelemekte, suçluluk duygularının gelişmesine neden olmaktadır (Bilginer, Hesapçioğlu ve Kandil, 2013: 57). Tüm istismar vakalarında olduğu gibi çocuk mecbur bırakıldığı duruma boyun eğmeye zorlanmakta, tehdit veya ikna yolu ile duruma uyum göstermek zorunda kalmaktadır.

Cinsel istismara maruz kalan bir çocuk çoğunlukla hem fiziksel hem de duygusal istismara da maruz kalmaktadır (Küçük, 2016: 262). Taner, Çetin, Işık ve İşeri'nin (2015: 294) Cinsel istismara uğrayan çocuk ve ergenlerde psikopatoloji ve ilişkili risk etkenlerini araştırdıkları çalışmalarında olguların istismar sonrası aldıkları tanıları değerlendirildiğinde, % 77.6'sına en az bir psikiyatrik tanı konmuş olduğu, istismarcının önceden tanınan biri olması, enstest ilişki, olayın birden çok kez gerçekleşmesi ve bu duruma fiziksel şiddetin de eşlik

etmesinin birlikte görüldüğü durumlarda istismar sonrası herhangi bir psikopatoloji gelişme riskini 175 kat daha arttırdığını saptamışlardır. Konulan tanılara bakıldığında en çok TSSB, depresyon, yaygın anksiyete bozukluğu ve sınırdaki kişilik bozuklukları tanılarını aldıkları bulgusuna ulaşmışlardır. Kadınlar üzerinde çocukluk çağı cinsel istismarının zihinsel iyilik ve fiziksel benlik saygısı üzerindeki spesifik etkilerinin araştırıldığı bir diğer çalışmada, istismara uğrayan kadınların uğramayan gruba göre zihinsel sağlık ölçüleri puanlarının ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Brayden, Deitrich-MacLean, Dietrich, Sherrod ve Altemeier, 1995: 1255). Cinsel istismar ile ilgili bu araştırma bulguları, yapılan araştırmadan elde edilen, cinsel istismarın yaratıcı kişilik özellikleri üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin bulguları açıklar niteliktedir.

Araştırmada fiziksel istismar yaratıcı kişilik özellikleri üzerinde diğer örselenme boyutlarına nispeten daha az etkili bulunmuştur. Bugün ülkemizde hala çocuk dövme, disiplin yöntemi olarak geçmiş kuşaklardan bu yana genel olarak uygulanmakta ve bir norm olarak kabul edilmektedir (Pelendecioğlu ve Bulut, 2009: 50). Her ne kadar araştırmacılar bu durumun kötü etkilerini ortaya koysalar da vurma, itme, sarsma davranışları günlük yaşamda yoğun olarak bulunma (Polat, 2007: 192), ebeveynlerin % 90'ı az veya çok doğal olarak fiziksel ceza kullanmaktadır (Polat, 2007: 209). Fiziksel istismarın çocuklar üzerindeki kısa dönem etkileri; alt ıslatma, parmak emme, gelişimsel bozukluk, uyku bozukluğu, yeme bozukluğu, öğrenme güçlüğü, konuşmada gecikme, okul başarısızlığı yakın ilişki kurmakta güçlük, öfke içeren ilişkilerdir. Uzun dönemdeki etkilerinin ise, saldırgan ve suça yönelik davranım, duygusal bozukluklar, akranlarına göre daha erken alkol kullanmaya başlama (Rothman, Edwards, Heeren ve Hingson, 2008: 298), depresyon, intihar düşünceleri ve girişimleri, (Hardt, Sidor, Nickel ve Kappis, 2008: 713), halüsinasyonlar, şizofreni, düşünce bozuklukları, deliryum (Read, Agar, Argyle ve Aderhold, 2003:1), disosiasyon (Zoroğlu vd., 2001: 69) ve ağır fiziksel istismar vakalarında travma sonrası stres bozuklukları şeklindedir (Kara, Biçer ve Gökalp, 2004: 140). Bu literatür bilgileri dikkate alındığında, fiziksel ihmal ve istismara maruz kalan çocuklarda yaratıcı kişilik özelliklerinin zarar görmesi anlaşılır bir durumdur.

Araştırmada fiziksel istismarın yaratıcı kişilik özellikleri alt boyutları üzerinde diğer boyutlara kıyasla daha az etkili bulunmasının nedeninin, istismarın şeklinin, şiddetinin, oluş sıklığının uzun dönemli etkiler üzerinde önemli unsurlar olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların ne oranda ve şiddette fiziksel istismara ve ihmale uğradıkları bilinmemektedir. Ayrıca ülkemizde genel olarak fiziksel şiddetin doğal bir disiplin aracı olarak görülmesi ve yaygın istismar türü olması, araştırmaya katılan kişiler tarafından da doğal bir durum olarak algılanmasına sebep olmuş olabilir.

Örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri alt boyutları üzerindeki etkilerine bakıldığında ise, her üç örselenme yaşantısının da en fazla kendine güven ve içsel motivasyon boyutunu sekteye uğrattığı söylenebilir. Bulgularla tutarlı olarak Yöney (2017: 274-275), çocukluk çağı travmalarının yetişkinlikte benlik saygısına olan etkisini incelediği çalışmasında, çocukluk çağı travmaları alt boyutlarının tamamının (duygusal, fiziksel, cinsel) benlik saygısını, düşük benlik saygısı lehine yükselttiği sonucuna ulaşmıştır. Yine, Rudy ve Grusec, 7-12 yaş aralığındaki çocuklara sahip 65 anneyi otoriter tutumları ve çocuklarına karşı sergiledikleri olumlu ve olumsuz duygusal yaklaşımlarının çocukları üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Araştırmalarında çocukların bilişsel faaliyetleri ve özgüvenlerini otoriter tutumun değil, olumsuz ve düşmanca tutumların negatif etkilediğini, yaratıcı, olumlu bir aile ve okul ortamında büyüyen çocukların ise kendine saygılarının daha yüksek, hayal dünyalarının akranlarına göre çok daha gelişmiş olduğu bulgularına ulaşımlardır (2006: 73). Bu konuda yapılan diğer araştırma bulguları (Onat, Dinç, Günaydın, Uğurlu, 2016: 9; Şirin, 2009: 14-18; Aktepe, 2009: 95-119) da aynı doğrultuda olup, araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Örselenme yaşantılarından olumsuz yönde etkilenen bir diğer boyut ise içsel motivasyondur. Bireyin içsel enerjini belirli hedeflere yönlendirilmesi olarak tanımlanan içsel motivasyon üzerinde kişinin kendine olan güven duygusu önemli bir role sahiptir. Bu konuda Akbaba ve Aktaş (2005: 35), içsel motivasyonu bazı değişkenler açısından değerlendirdikleri çalışmalarında kendini yeterli gören öğrencilerin içsel motivasyonlarının yüksek olduğu, içsel motivasyonun da başarı üzerinde önemli bir yordayıcı rolü üstlendiği sonucuna ulaşmışlardır. İçsel motivasyon duygu düzenleme ile ilgili bir kavramdır. Demirkapı'nın (2013: 69-73) örselenme yaşantılarının yetişkinlik döneminde duyguları düzenleme üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında örselenme deneyimi geçiren bireylerin duygu düzenlemedeki yetersizliklerinin içsel motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediği bulgusu da araştırma sonuçları ile doğru orantılı bulunmuştur.

Araştırmanın diğer bir konusunu oluşturan aleksitimi ile örselenme yaşantıları arasındaki ilişki incelendiğinde; örselenme yaşantılarına ait üç değişkenin birlikte (fiziksel, duygusal ve cinsel istismar), aleksitimi alt boyut (duyguları tanıma, duyguları ifade etme, dışavuruk düşünce) puanlarıyla aralarında pozitif, yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Herman (2007: 5), aleksitimik bireylerin özelliklerinin yaşantılarında korkunç olaylar yaşamış, özellikle sürekli ve tekrarlı travmaya maruz kalmış insanların özelliklerine dikkat çekici bir şekilde benzer olduğunu belirtmiştir. Krystal (1979: 17) da, aleksitiminin erken çocuklukta yaşanan duygusal gelişimi ketleyen yıkıcı olay ve ilişkiler

sonucu oluştuğunu öne sürmüştür. Araştırma kapsamında incelenen tüm çalışmalar, gerçekleştirilen bu araştırmada olduğu gibi, aleksitimi ile travma arasında nedensel bir bağlantının kesin olarak bulunduğu yönündedir (Firsch, 1989; Koçak, 2002; Wearden, Cook, Voughan-Jones, 2003; Sayar, Güleç ve Topbaş, 2004; Karaş, Yıldırım ve Küçüköncü, 2017; Yakut, 2017; Taycan, Özdemir ve Taycan, 2017; Şenkal ve Işıklı, 2018).

Araştırmada aleksitiminin üç alt boyutunun da (duyguları tanıma güçlüğü, duyguları ifade etme güçlüğü, dışa vuruk düşünce) en fazla cinsel istismardan etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlar ile paralellik gösteren pek çok araştırma mevcuttur (Zou, Huang, Wang, 2016: 133; Bermond, Moormann, Albach ve Van Dijke, 2008: 260–262). Aleksitimiye cinsel istismardan sonra sırası ile en fazla psikolojik ihmal ve istismarın son olarak da fiziksel istismarın etkilediği görülmüştür. Alan yazı incelediğinde psikolojik ihmal ve istismar ile aleksitimi arasındaki ilişkinin ele alındığı az sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Bu konuda, Evren vd. (2009: 85), çocukluk çağı duygusal istismarı ile aleksitimi gelişimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, bulgularla doğru orantılı olarak, duygusal istismar bildirim oranının aleksitimik özellikler gösteren grupta göstermeyen gruba kıyasla çok daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Frewer vd. (2012: 152) çocukluk çağı travmalarının tüm alt boyutlarının aleksitimi ile ilişkisini inceledikleri çalışmalarında ise, bu çalışmadan farklı olarak en fazla duygusal istismarın aleksitimi alt boyutları ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şenkal ve Işıklı'nın (2015: 102) üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmaları ve bağlanma biçimlerinin depresyon ve kaygı belirtileri ile ilişkisinde aleksitiminin aracı rolünü inceledikleri çalışmalarında, çocukluk dönemi örselenme yaşantıları sadece duygusal ve fiziksel istismar ve ihmal alt boyutları açısından değerlendirilmiş olup, araştırma sonuçları ile benzer olarak depresyon, kaygı belirtileri ve aleksitimi değişkenleri üzerinde duygusal istismar ve ihmalin fiziksel istismar ve ihmalden çok daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada fiziksel istismar ile değişkenler arasındaki ilişkiye aleksitiminin kısmi aracılık rolü bulunurken, duygusal istismarda tam aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aleksitimi alt boyutlarının çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ile ilişkisine bakıldığında, Cinsel istismar ve duygusal istismar boyutlarının, aleksitimi boyutlarından en fazla duyguları tanıma güçlüğü üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu görülmektedir. Cinsel istismarda maruz kalınan durum o kadar acı vericidir ki, bu duruma katlanmak için hissedilen duygular bastırılarak, yok sayılma eğilimindedir. Çocuk hayal dünyasına kaçarak iyi şeyler olacağına kendini inandırıp, durumun izlerini silmeye çabalar, gerçeği görmezden gelir veya çarpıtabilir (Aktepe, 2009: 102). Yapılan çalışmalarda kurbanların, istismar olayına cevap

olarak travmayla ilgili anılarından kaçınmasının psikolojik belirtilerin gelişiminde önemli bir faktör olduğu bildirilmektedir (Bal, Van Oost, Bourdeaudhuij ve Crombez, 2003: 883; Polusny, Rosentha ve Follette, 2004: 109). Araştırma bulgularını açıklar nitelikte, Abramowitz vd. bir çok travma kurbanının travma ile ilgili stres veren düşünce, duygu ve vücut duyularından kaçındıklarını, kaçınmanın bu olumsuz tecrübelerin sıklığını arttırdığını ileri sürmüşlerdir (Abramowitz, Talin ve Street, 2001: 683). Yine, Zou, Huang, Wang vd. (2016: 133), çocukluk çağı travmaları ve panik bozukluk arasındaki ilişkide aleksitimin aracı rolünü inceledikleri çalışmalarında çocukluk döneminde cinsel istismar yaşantısı geçirmiş yetişkinler ile aleksitimi puanları arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki olduğu, yine bu araştırma sonuçları ile tutarlı olarak, bu durumun aleksitiminin en çok duyguları tanıma boyutunda gerçekleştiğini belirtilmişlerdir.

Araştırmada cinsel istismarın duyguları tanıma güçlüğü dışında, duyguları ifade etme güçlüğü ve dışa vuruk düşünme boyutlarını da olumsuz etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu durumun cinsel istismarın doğası ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Diğer istismar türlerinden farkı olarak, çocukluk çağı cinsel istismarları çoğu zaman hiç kimseye söylenmez. Çoğunlukla çocuk bu davranış yüzünden günah işlediğine, cezalandırılacağına ya da terk edileceğine dair korkular yaşar. Utanç ve suçluluk duyguları ile bu durumu saklar. Ayrıca aile içinde yaşanan böyle bir durum, çoğunlukla damgalanma korkusu ile aile bireyleri tarafından bilinse bile çevreden gizlenmekte, çocuk hiç kimseyle konuşmaması yönünde gerek istismarcının, gerekse ailenin baskısı ile susmaya zorlanmaktadır (Aktepe, 2009: 97). Psikanalitik kurama göre, sözel olarak ifade edilemeyen acı verici duygu, çatışma ve gerginliklerin beden dili ile ifade edildiği bilinmektedir (Koçak 2002: 183). Bermond vd. (2008: 261), çocukluk çağı cinsel istismar öyküsüne sahip bireylerin aleksitimik özelliklerini inceledikleri çalışmalarında, cinsel istismara uğramış bireylerin uğramayanlara kıyasla hem genel aleksitimi düzeylerinin hem de duyguları tanımlama, analiz etme ve söze dökme alt ölçeklerinden daha yüksek puan aldıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Tüm bu sonuçlar gerçekleştirilen araştırma bulgularını destekler nitelikte görünmektedir.

Araştırma sonuçlarında hem cinsel, hem de duygusal istismarın aleksitimi alt boyutlarını aynı yönde etkilediği, fiziksel istismara göre dışavuruk düşünme ile aralarındaki ilişkinin çok daha güçlü olduğu görülmüştür. Ancak fiziksel istismarın aleksitiminin alt boyutları ile ilişkisine bakıldığında diğer boyutlardan farklı olarak dışavuruk düşünme boyutunu nispeten daha fazla etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Duyguları tanıma, ayırt etme ve söze dökme becerilerinde güçlük, bireyin çoğunlukla duygularının sembolik olarak zihinsel temsillerini oluşturabilme kapasitesinden yoksun olmasından kaynaklanmaktadır. Bu

durum da bireyin dış merkezli düşünme yatkınlığına sebep olmaktadır (Mattila vd., 2008: 716 ; Franz vd., 2008: 54). Fiziksel cezalar, çocuğun doğru ve yanlışlar üzerinde düşünmesine fırsat vermeyen davranışlardır. Çocukluk döneminde disiplin adı altında sıklıkla uygulanan bu durumun yetişkinlikte kişinin iç kontrol geliştirememesine, duygularına iç kaynaklı uyarıların değil, dış kaynaklı uyarıların yön vermesine neden olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada son olarak, aleksitimi ölçek puanları; aleksitimik, muhtemel aleksitimik ve aleksitimik olmayanlar olarak gruplanmış ve yapay süresiz değişken haline getirilerek örselenme yaşantıları ile ilişkisi sınanmıştır. Sonuç olarak, aleksitimik olarak değerlendirilen grubun, aleksitimik olmayan veya muhtemel aleksitimik olarak değerlendirilen gruba göre çocukluk dönemi örselenme yaşantılarından etkilenme düzeyinin anlamlı bir biçimde farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılaşmanın belirgin olarak aleksitimik olma durumu ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Böylece aleksitimi ile çocukluk çağı örselenme yaşantıları arasındaki pozitif ilişki, net bir şekilde ortaya çıkarılmıştır.

Bu araştırma ile ilk kez çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri üzerindeki etkileri sınanmıştır. Ayrıca aleksitimi üzerinde çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının güçlü yordayıcı rolü tekrar doğrulanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçların yeni çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Gerçekleştirilen araştırmaların fazlalığına rağmen, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının, tüm dünyada ve Ülkemizde trajik bir biçimde artış gösteriyor olması, bu konu üzerinde daha çok düşünülmesi ve çalışılması gerekliliğine işaret etmektedir.

5. SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Gerçekleştirilen araştırma 18-35 yaş genç yetişkin, 804 kişiyi kapsamaktadır. Yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri, örneklem grubunun demografik özellikleri, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarına maruz kalınma sıklığı, süresi ve şiddeti araştırma sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Konu ile ilgili olarak yapılacak çalışmalarda bu değişkenlere de yer verilmesi önerilmektedir.

Ayrıca araştırma bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

1. Ülkemizde ihmal ve istismar konusunda, başta çocuklar olmak üzere, ebeveynlerin, gençlerin ve tüm toplumun bu durumun kısa ve uzun vadede olası sonuçları, kanuni yönleri, böyle bir durumda ne yapacakları, nereden yardım isteyebilecekleri konularında multidisipliner bir yaklaşımla hazırlanmış kamu spotu niteliğinde çalışmaların yoğun bir şekilde gerçekleştirilmesi,

2. Başta okulöncesi ve ilköğretim olmak üzere hazırlanacak hizmet içi eğitim programları ile tüm eğitim kademelerinde okul çalışanlarının örselenme yaşantılarına maruz kalmış veya riskli

grupta bulunan çocuklara nasıl yardım edebilecekleri konusunda yeterliliklerinin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması,

3. Riskli gruplardan başlanarak çocuk yetiştirme konusunda anne-baba eğitimlerinin zorunlu ve sistemli bir hale getirilmesi,

4. Tüm eğitim basamaklarında çocukların yaratıcılıklarını özgürce sergileyebilecekleri faaliyetlere yer verilmesi, işlenen konuların drama çalışmaları ile zenginleştirilmesi, hayale dayalı resim, şarkı, hikaye, tekerleme, şiir, kompozisyon oluşturma etkinliklerine daha fazla yer verilmesi,

5. Başta okul öncesi olmak üzere tüm eğitim basamaklarında çocukların duyguları tanıma, fark etme, ifade etme becerilerinin geliştirilmesine yönelik uygulamaların geliştirilmesi,

6. Yetişkinlik döneminde yaratıcılığı geliştirmeye yönelik hazırlanacak programlarda yaratıcı kişilik özelliklerinin çocukluk dönemi örselenme yaşantılarından büyük oranda etkilenebileceği göz önünde bulundurularak, tedavi veya uygulama programının etkinliğini arttırmak için travma temelli yaklaşımlardan yararlanılması veya programa travma temelli tekniklerin dahil edilmesi,

7. Yetişkin aleksitimi bulgularında kişilerin muhtemel çocukluk dönemi örselenme yaşantılarına maruz kalıp kalmadıklarının araştırılarak, giderilmesine yönelik gerçekleştirilecek gerek bireysel, gerekse grupla psikoterapi uygulamalarında, öncelikle travmanın olumsuz etkilerine yönelik travma temelli yaklaşımlardan yararlanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abraham, A., Thybusch, K., Pieritz, K., & Hermann, C. (2014). Gender differences in creative thinking: behavioral and fMRI findings. *Brain Imaging and Behavior*, 8(1), 39-51.
- Abramowitz, J. S., Talin, D. F., & Street, G. P., (2001). Paradoxical effects of thought suppression: A meta-analysis of controlled studies. *Clinical Psychology Review*, 21, 683-703.
- Akbaba, S., & Aktaş, A. (2005). İçsel motivasyonun bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(21), 19-42.
- Aktepe, E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 1(2), 95-119.
- Amabile, T. M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 357-376. Doi: 10.1037/0022-3514.45.2.357
- Arman, A.(2007). Çocuk psikiyatrisi bakış açısından çocuk istismarı ve ihmali. P. Oğuz (Edt.), *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı: Önleme ve rehabilitasyon* içinde (s.139-150). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aslan, E. (2001). Kavram boyutunda yaratıcılık. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 16(2), 15-22.
- Aslan, E. (2001). Torrance yaratıcı düşünce testinin Türkçe versiyonu. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14, 19-40.
- Aslan, S. H., & Alparlan, Z. N. (1999). Çocukluk örselenme yaşantıları ölçeğinin bir üniversite öğrencisi örnekleminde geçerlik, güvenilirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10(4), 275-285.
- Bagby, R. M., Taylor, G. J., & Parker, J. D. A. (1994). The twenty-item Toronto Alexithymia Scale: II. Convergent, discriminant, and concurrent validity. *J Psychosom Res*, 38, 33-40.
- Bakır, E., & Kapucu, S. (2017). Çocuk ihmali ve istismarının Türkiye’de yapılan araştırmalara yansımaları: Bir literatür incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(2), 13-24.

- Bal, S., Van Oost, P., De Bourdeaudhuij, I., & Crombez, G. (2003). Avoidant coping as a mediator between self-reported sexual abuse and stress-related symptoms in adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 27(8), 883-897.
- Balık Okutan, S., Arı, E., & Cin, F. M. (2017). Riskli davranış gösteren ergenlerde, çocukluk çağı travmaları ile ruhsal durum arasındaki ilişki. *İstanbul Ticaret Üniversitesi dergisi*, 31(1), 81-93.
- Beck, R., & Perkins, T. S. (2001). Cognitive content-specificity for anxiety and depression: A meta-analysis. *Cognitive Therapy and Research*, 25(6), 651-663.
- Bennett, M. R., Reynolds, S. C., Morse, S. A., & Budka, M. (2016). Laetoli's lost tracks: 3D generated mean shape and missing footprints. *Scientific Reports*, 6 (21916), 1-8.
- Bermond, B., Moormann, P. P., Albach, F. & Van Dijke, A. (2008). Impact of severe childhood sexual abuse on the development of alexithymia in adulthood. *Psychother Psychosom*, 77, 260-262.
- Bilginer, Ç., Hesapçıoğlu, S. T., & Kandil, S. (2013). Çocukluk çağı cinsel istismarı: Mağdur ve sanık açısından çok yönlü bakış. *Düşünen Adam*, 26(1), 55-64.
- Bottiroli, S., Galli, F., Viana, M., Sances, G., & Tassorelli, C. (2018). Traumatic experiences, stressful events, and alexithymia in chronic migraine with medication overuse. *Frontiers in Psychology*, 9(704) doi: 10.3389/fpsyg.2018.00704
- Brayden, R. M., Deitrich-MacLean, G., Dietrich, M. S., Sherrod, K. B., & Altemeier, W. A. (1995). Evidence for specific effects of childhood sexual abuse on mental well-being and physical self-esteem. *Child Abuse and Neglect*, 19(10), 1255-1262.
- Claussen, A. H. & Crittenden, P.M. (1991). Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment. *Child Abuse and Neglect*, 15, 5-18.
- Demirkapı, E. Ş. (2014). *Çocukluk çağı travmalarının duygu düzenleme ve kimlik gelişimine etkisi ve bunların psikopatolojiler ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Dereboy I. F. (1990). Aleksitimi: Bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatr Dergisi*, 1(3), 157-165.
- Evren, C., Evren, B., Dalbudak, E., Özcelik, B., & Öncü, F. (2009). Childhood abuse and neglect as a risk factor for alexithymia in adult male substance dependent inpatients. *Journal of Psychoactive Drugs*, 41(1), 85-92.
- Feist, G. J. (1999). Personality in scientific and artistic creativity. In R. J. Sternberg (Ed.). *Handbook of human creativity*, (pp. 273-296), Cambridge: Cambridge University Press.
- Fisch, R. Z. (1989). Alexithymia, masked depression and loss in a Holocaust survivor. *The British Journal of Psychiatry*, 154(5), 708-710. <https://doi.org/10.1192/bjp.154.5.708> (Erişim tarihi: 05.03.2019)
- Franz, M., Popp, K., Schaefer, R., Sitte, W., Schneider, C., Hardt, J., ... & Braehler, E. (2008). Alexithymia in the German general population. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 43(1), 54-62.
- Frewen, P. A., Dozois, D. J., Neufeld, R. W., & Lanius, R. A. (2012). Disturbances of emotional awareness and expression in posttraumatic stress disorder: Meta-mood, emotion regulation, mindfulness, and interference of emotional expressiveness. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(2), 152-161.
- Furnham, A. & Bachtiar, V. (2008). Personality and intelligence as predictors of creativity. *Personality and Individual Differences*, 45, 613-617.
- Furnham, A. Batey, M., Anand, K., & Manfield, J. (2008). Personality, hypomania, intelligence and creativity. *Personality and Individual Differences*, 44, 1060-1069. Doi: 10.1016/j.paid.2007.10.035
- Güleç, H., Köse, S., Güleç, M. Y., Çitak, S., Evren, C., Borckardt, J., & Sayar, K. (2009). Reliability and factorial validity of the Turkish version of the 20-item Toronto alexithymia scale (TAS-20). *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni*, 19(3), 214-220.
- Hardt, J., Sidor, A. & Kappis, B. (2008). Childhood adversities and suicide attempts: Aresrospective study. *Journal of Family Violence*, 23(8), 713-718.
- Herman, J. (2007). *Travma ve iyileşme. Şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre* (Çev: T. Tosun). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Herrenkohl, T. I., Hong, S., Klika, J. B., Herrenkohl, R. C., & Russo, M. J. (2013). Developmental impacts of child abuse and neglect related to adult mental health, substance use, and physical health. *Journal of family violence*, 28(2), 191-199.
- Horwitz, A. V., Widom, C. S., McLaughlin, J., & White, H. R. (2001). The impact of childhood abuse and neglect on adult mental health: A prospective study. *Journal of health and social behavior*, 184-201.
- İNSANMER (2018), Dünyanın çocuk karnesi. <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/121/ihh-2018-dunyanin-cocuk-karnesi.pdf> (Erişim tarihi:03.03.2019)
- Kara, B., Biçer, Ü., & Gökalp, A. S. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 47(2), 140-51.
- Karaş, H., Yıldırım, E. A., Küçüköncü, S., & Yakut, U. (2017). Kadın fibromiyalji hastalarında çocukluk çağı travmaları, disosiyatif yaşantılar ve depresyonun ağrı ile ilişkisi: Kesitsel bir çalışma. *Düşünen Adam*, 30(2), 86-94.
- Keyes, K. M., Eaton, N. R., Krueger, R. F., McLaughlin, K. A., Wall, M. M., Grant, B. F., & Hasin, D. S. (2012). Childhood maltreatment and the structure of common psychiatric disorders. *The British Journal*

- of *Psychiatry*, 200(2), 107-115.
- Kim, K., Mennen, F. E., & Trickett, P. K. (2017). Patterns and correlates of co-occurrence among multiple types of child maltreatment. *Child and family social work*, 22(1), 492-502.
- Knutson, F. J. (1995). Psychological characteristics of maltreated children: putative risk factors and consequences. *Annual Review Psychology*, 46, 401-431.
- Koçak R (2002) Aleksitimi: Kuramsal çerçeve tedavi yaklaşımları ve ilgili araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1), 83-212.
- Krystal, H. (1979) Alexithymia and psychotherapy. *American Journal of Psychotherapy*, 33, 17-31. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1979.33.1.17> (Erişim tarihi:03.03.2019)
- Küçük, S. (2016). Analyses of child sex abuse cases in Turkey: a provincial case. *Journal of Child Sexual Abuse*, 25(3), 262-275.
- Lampe, A., Doering, S., Rumpold, G., Sölder, E., Krismer, M., Kantner- Rumlmaier, W., et al. (2003). Chronic pain syndromes and their relation to childhood abuse and stressful life events. *J. Psychosom. Res.* 54, 361-367. doi: 10.1016/S0022-3999(02)00399-9
- Lipton, R. B. (2009). Tracing transformation chronic migraine classification, progression, and epidemiology. *Neurology*, 72(1), 3-7. doi: 10.1212/WNL.0b013e3181974b19
- Mattila, A. K., Kronholm, E., Jula, A., Salminen, J. K., Koivisto, A. M., Mielonen, R. L., & Joukamaa, M. (2008). Alexithymia and somatization in general population. *Psychosomatic medicine*, 70(6), 716-722.
- McGee, R.A., Wolfe, D.A., Yuen, S.A., Wilson, S.K. & Carnochan, J. (1995) The measurement of maltreatment: A comparison of ap-proaches. *Child Abuse and Neglect*, 19(2), 233-249.
- O'Hagan, K. P. (1995). Emotional and psychological abuse: Problems of definition. *Child Abuse and Neglect*, 19(4), 449-461.
- Onat, G., Dinç, H., Günaydın, S., & Uğurlu, F. (2016).Çocukluk döneminde yaşanan ihmal veya istismarın benlik saygısına etkisinin incelenmesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 3(1), 9-15.
- Örsel S, Karadağ H, Karaoğlan-Kahiloğulları A., & Akgün-Aktaş E.(2011) Psikiyatri hastalarında çocukluk çağı travmalarının sıklığı ve psikopatoloji ile ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12, 130-136.
- Pelendecioğlu, B., & Bulut, S. (2009).Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 49-62.
- Polat, O. (2007). Çocuk istismarı araştırmaları. P. Oğuz (Edt.),*Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı: Önleme ve rehabilitasyon* içinde (s.208-222). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Polat, O. (2007). Sosyal hizmetler ve koruma kararı. P. Oğuz (Edt.),*Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı: Önleme ve rehabilitasyon* içinde (s.184-206). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Polusny, M. A., Rosenthal, M. Z., & Follette, V. M.. (2004). Experiential avoidance as a mediator of the effects of adolescent sexual victimization on adult psychological distress. *Violence Vict* 19(1), 109-120.
- Rawlinson, J. G. (1995). *Yaratıcı düşünme ve beyin fırtınası*. İstanbul: Rota Yayınları
- Read, J., Agar, K., Argyle, N. & Aderhold, V. (2003). Sexual and physical abuse during childhood and adulthood as predictors of hallucinations, delusions and thought disorder. psychology and psychotherapy. *Theory, Research and Practice*, 76(1), 1-22.
- Rothman, E. F., Edwards, E. M., Heeren, T., & Hingson, R. W. (2008). Adverse childhood experiences predict earlier age of drinking onset: results from a representative us sample of current or former drinkers. *Pediatrics*, 122(2), 298-304.
- Rudy, D., & Grusec, J. E. (2006). Authoritarian parenting in individualist and collectivist groups: Associations with maternal emotion and cognition and children's self-esteem. *Journal of Family Psychology*, 20(1), 68-78.
- Sak, U. (2016). *Yaratıcılık, gelişimi ve eğitimi*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Sanchez-Ruiz, M. J., Hernandez-Torrano D., Perez-Gonzalez, J. C., Batey, M., & Petrides, K. V. (2011). The relationship between trait emotional intelligence and creativity across subject domains. *Motivation and Emotion*, 35(4), 461-473. Doi: 10.1007/s11031-011-9227-8
- Sayar, K., Guleç, H., & Topbaş, M. (2004). Alexithymia and anger in patients with fibromyalgia. *Clin. Rheumatol.* 23, 441-448. doi: 10.1007/s10067-004-0918-3
- Schore, A. N. (2001). The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant mental health journal*, 22(1-2), 201-269.
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., ... & Akşit, S. (2014). Türkiye'nin üç ilinde olumsuz çocukluk çağı deneyimleri epidemiyolojik çalışması. *Türk Ped Arş*, 49, 47-56.
- Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1991). An investment theory of creativity and its development. *Human Development*, 34, 1-32.
- Stoltzfus, G., Nibbelink, B. L., Vredenburg, D., & Hyrum, E. (2011). Gender, gender role, and creativity. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 39(3), 425-432.
- Şahin, F., & Danişman, Ş. (2017). Yaratıcı kişilik özellikleri ölçeği: Güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 747-760.

- Şenkal, İ., & Işıklı, S. (2015). Çocukluk çağı travmalarının ve bağlanma biçiminin depresyon belirtileri ile ilişkisi: Aleksitiminin aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(4), 261-67.
- Şirin, E. (2009). Üniversite öğrencilerinde kendine zarar verme davranışının demografik değişkenler, travmatik yaşantılar ve benlik kapasitesi ile olan ilişkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Taner, H. A., Çetin, F. H., Işık, Y., & İşeri, E. (2015). Cinsel istismara uğrayan çocuk ve ergenlerde psikopatoloji ve ilişkili risk etkenleri. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16, 294-300.
- Taycan, O., Özdemir, A., ve Taycan, S. E. (2017). Depresyon hastalarında aleksitimi ve bedenselleştirme: Belirtileri bedensel nedenlere bağlama biçiminin rolü. *Noro-Psikiyatri Arsivi*, 54(2), 99-104.
- Taylor, G. J. (1984). Alexithymia concept, measurement and Implication for treatment. *Am J Psychiatry*, 141(6), 725-732.
- Taylor, G. J. (2000). Recent developments in alexithymia theory and research. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 45(2), 134-142.
- Topbaş, M. (2004). İnsanlığın büyük bir ayıbı: Çocuk istismarı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 3(4),76-80.
- TUİK(2016). Adalet İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=98&locale=tr> (Erişim tarihi:03.03.2019)
- Turhan, E., Sangün, Ö., & İnandı, T. (2006). Birinci basamakta çocuk istismarı ve önlenmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 15(9), 153-157.
- UNİCEF (2010) Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması. <http://atud.org.tr/kutuphane/unisefrapor.pdf> (Erişim tarihi:03.03.2019)
- Üstündağ, T. (2002). İlköğretim programlarında eleştirel düşünme becerileri ve yaratıcı drama. *İlköğretimde drama ve tiyatro. Oluşum Tiyatrosu ve Drama Atölyesi Türkiye*, 4, 29-40.
- Van der Kolk, B. A. (2017). This issue: child abuse & victimization. *Psychiatric Annals*, 35(5), 374-378.
- Wearden, A., Cook, L., & Vaughan-Jones, J. (2003). Adult attachment, alexithymia, symptom reporting, and health-related coping. *Journal of psychosomatic research*, 55(4), 341-347.
- Weiss, F. A. (1964). Dreaming- A creative process. *The American Journal of Psychoanalysis*, 24(1),17-26. <https://search.proquest.com/openview/58d713935feade905f4e4688a4855823/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1818460> (Erişim tarihi:04.03.2019)
- Yargıç, İ., Ersoy, E., & Batmaz Oflaz, S. (2012). Çocukluk çağı travmalarının intihar girişimi ve kendine zarar verme davranışı ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(4), 277-284.
- Yöyen, E. G. (2017). Çocukluk çağı travması ve benlik saygısı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 267-282.
- Zoroğlu, S. S., Tüzün, Ü., Sar, V., Öztürk M., Kora, M., & Alyanak, B. (2001). Çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin olası sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2), 69-78.
- Zou, Z., Huang, Y., Wang, J., He, Y., Min, W., Chen, X., ... & Zhou, B. (2016). Association of childhood trauma and panic symptom severity in panic disorder: Exploring the mediating role of alexithymia. *Journal of Affective Disorders*, 206, 133-139.

EXTENDED ABSTRACT

Creativity is an important concept in development of individuals and societies. Nowadays, creativity is needed in all areas including recruitment, education, adaptation to new situations, briefly all areas where an individual faces a problem. Creative personality traits involve a wide range of behaviors, and creativity emerges as a product based on creative personality characteristics. The study discussed the creative personality traits under 4 sub-dimensions as a sum of the overall creative personality traits: *objective orientation, intrinsic motivation, self-confidence and risk taking*. The family environment, school system, personality structure, cultural structure, etc. that shape the intellectual and intellectual processes play a role in the emergence of an individual's creative responses.

Recognition of emotions, correct interpretation and expressing ability protect mental health, increase interpersonal relationships and adaptation and facilitate communication. On the contrary, if the emotions defined as alexithymia do not sufficiently differ or are not

symbolized, it may lead negative effects on psychological and physiological health. As in many development areas, family or the person who provide care to the child play a highly significant role in the recognition of emotions, giving them meaning and the teaching how to express them. This study discussed Alexithymia dependent variable, general alexithymia score, and *difficulty in recognizing, expressing emotions and expressed thoughts sub-scales that constituted alexithymia*.

The family is the most important body which is responsible for providing care, love, protection and support that the child needs, and in the coming years for the liberation and individualization of the child. Individuals who grow up in an unhealthy development environment are more likely to face developmental, spiritual, interpersonal and social problems in the later years of their lives. Therefore, childhood traumatic experiences are one of the most discussed and noteworthy issues in unhealthy development environments. In this study, the independent variable of childhood traumatic experiences involved *psychological neglect and abuse, physical neglect and abuse, sexual abuse* sub-dimensions.

The study aims to determine all dimensions of childhood traumatic experiences, creative personality characteristics in young adulthood, and the effect of these experiences on the formation of alexithymia and to determine the exposure of all subscales belonging to dependent variables and their levels.

The study used relational screening method and included 804 individuals aged between 18 and 35. The Childhood Trauma Questionnaire (CTQ), Creative Personality Characteristics Scale and Toronto Alexiasian Scale (TAS) were used to collect data.

As a result of the study, a highly negative relationship ($r=654$) was found between creative personal characteristics and physical negligence and abuse, a highly negative relationship was observed with emotional negligence and abuse ($r=700$) and a highly negative relationship with sexual abuse ($r=662$) when the correlations between predictor variables (traumatic experiences) and dependent variable (creative personality characteristics) were analyzed. The negative correlation of all three predictive variables showed that as the traumatic experiences increased, the personality characteristics reduced. The highest correlation was observed between traumatic experiences scores and creative personality characteristics in "emotional negligence and abuse" scale.

As a result of regression analysis, a highly significant relationship was found among physical, emotional and sexual abuse along with creative personality characteristics. ($R=.773$, $R^2=.598$, $p < 0.00$; corrected $r^2=.596$). Along with three traumatic experience dimensions, personality characteristics scores explained about 60 percent of the total variance. According to

standardized beta values (B), physical neglect and abuse (-.653), emotional neglect and abuse (-1.519) and sexual abuse (-.984) affected each score.

Considering the relationship of the traumatic experiences with the subscales of creative personality characteristics, physical negligence and abuse affected self-confidence ($r = -.474$, $p < .001$; $R^2 = .225$) and risk taking ($r = -.466$, $p < .001$; $R^2 = .217$); emotional negligence and abuse affected emotional motivation ($r = .604$, $p < .001$; $R^2 = .365$) and self-confidence ($r = -.564$, $p < .001$; $R^2 = .318$); sexual abuse affected self-confidence ($r = -.536$, $p < .001$; $R^2 = .287$) and intrinsic motivation the most ($r = -.477$, $p < .001$; $R^2 = .228$). On the other hand, goal orientation, intrinsic motivation, self-confidence and risk taking which were among the creative personal characteristics were mostly affected from emotional negligence and abuse and relatively affected from physical negligence and abuse.

Considering the effects of childhood traumatic experiences on alexithymia, which was the second independent variable of the study, a positive and moderate relationship ($r = .557$) was found between general alexithymia and physical negligence and abuse. In addition, a highly positive relationship was found between alexithymia and, emotional negligence and abuse, ($r = .627$) sexual abuse ($r = .727$). When considering correlation values in general, the sexual abuse had the highest relationship with alexithymia, whereas the lowest relative relationship was observed in physical negligence and abuse variable. According to regression analysis, a highly significant relationship was found between the three variables of the traumatic experiences (physical, emotional and sexual abuse) and alexithymia scores. ($R = .754$ $R^2 = .568$, $p < .00$; corrected $r^2 = .566$). The three traumatic experiences explained 57% of the total variance regarding the alexithymia scores along with its subscales. According to standardized beta values (B), physical negligence and abuse, emotional neglect and abuse and sexual abuse made 0.370, 0.609 and 1.283 effect on each alexithymia score.

Considering the relationship between alexithymia and traumatic experiences subscales, physical negligence and abuse are mostly effective on expressed thoughts of alexithymia, ($r = .469$, $p < .001$; $R^2 = .220$), emotional negligence and abuse affected expressing emotions ($r = .606$, $p < .001$; $R^2 = .367$) and sexual abuse affected recognition of emotions the most. ($r = .702$, $p < .001$; $R^2 = .492$). On the other hand, the three subscales of alexithymia were mostly affected by sexual abuse and the least by physical negligence and abuse.

Finally, alexithymia scale scores were as follows 51 and below was *not alexithymia*, between 52 and 60 was *probable alexithymia* and 61 and over was *alexithymia*. The study tested participants relationship with traumatic experiences being artificial discontinuous variables. When the results of the analysis of this test were examined, the level of being affected by

childhood traumatic experiences significantly differentiated than the group evaluated as non-alexithymia or probable alexithymia and non-alexithymia group.

This study showed the damaging impact of childhood traumatic experiences on healthy recognition and expression of individuals' creativity and emotions. The study findings are expected to contribute to the evaluation and prevention of individuals' exposure to traumatic experiences in childhood and to future studies on this matter.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Demir Yıldız, C. ve Dönmez, B. (2019). “Okullarda Örgütsel Dertleşmeye İlişkin Öğretmen Görüşleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3214-3231.

Geliş Tarihi / Received Date: 10 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

OKULLARDA ÖRGÜTSEL DERTLEŞMEYE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Canan DEMİR YILDIZ
Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
canan.yildiz@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5905-9344

Prof. Dr. Burhanettin DÖNMEZ
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
burhanettin.donmez@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1175-8744

Özet

Bu araştırma, daha önce Türkçe alanyazında ilk defa kavramsal bir çalışmayla gündeme gelmiş olan “Örgütsel Dertleşme” kavramının öğretmenler tarafından nasıl algılandığını belirlemeye yöneliktir. Bu bağlamda örgütsel dertleşme kavramına ilişkin öğretmenlerin görüşlerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Nitel olarak yürütölen bu çalışmada araştırmanın çalışma grubunu Muş il merkezinde bulunan bir ilkokul ve ortaokulda görev yapan farklı branşlardan 11 öğretmen oluşturmuştur. Araştırma soruları, öğretmenlerin örgüt içerisinde sevinçlerini, hüznelerini ve örgütsel problemlerini paylaşma açısından tercihlerini ve algılarını anlamaya yöneliktir. Verilerin çözümlenmesi, betimsel analiz ile yapılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin, kendi düşüncelerini, fikirlerini, deneyimlerini başka bireylere anlatırken bilişsel bir süzgeçten geçirdikleri söylenebilir. Ayrıca öğretmenlerin çoğunlukla yöneticilerle dertleşmekten çekindikleri ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda, mesleki dertleşmelerin öğretmenler tarafından nadiren gerçekleştirildiği görölmektedir. Öğretmenlerin mesleki dertleşmelerinin çok azını kendi mesleklerine yansıttıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, mesleki dertleşmelerde kadınların genelde mesleki konularla ilgili bilgi alışverişinde bulunmalarının, erkeklere oranla daha fazla olduğu anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda, yöneticilerin örgütsel gerçeklikleri fark edebilmek ve örgütsel değişimleri gerçekleştirebilmek için örgütsel dertleşmeye uygun zemin hazırlamaları ve örgütsel dertleşmenin gücünden yararlanmaları önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dertleşme, Örgütsel dertleşme, Mesleki dertleşme, Okul yönetimi, Öğretmen görüşleri

THE VIEWS OF TEACHERS RELATED TO ORGANIZATIONAL NARRATIVE CONVERSATION AT SCHOOLS

Abstract

This research is aimed to determine the reflections of the concept of “Organizational Narrative Conversation” which came up for the first time in Turkish literature before with a conceptual study. In this context, it was aimed to reveal the views of teachers about the concept of organizational narrative conversation. In this qualitative study, the study group consisted of 11 teachers from different branches working in a primary school and secondary school in Muş city center. The research questions are aimed at understanding the preferences and perceptions of teachers in terms of sharing their joys, sadness and organizational problems within the organization. Descriptive analysis was performed to analyze the data. As a result of the research, it can be said that teachers pass a cognitive filter while telling their thoughts, ideas and experiences to other individuals. In addition, it was revealed that teachers were mostly hesitant to complain to the administrators. As a result, it is seen that professional narrative conversations were rarely performed by teachers. It is understood that teachers' professional conversations

reflect very little to their professional areas. In addition, it can be understood that women's exchange of information on professional issues is more than that of men in professional narrative conversations. In order to realize organizational realities and realize organizational changes, managers may be able to prepare the appropriate level for organizational narrative conversation and to benefit from its power.

Key Words: Narrative conversation (unburden one's heart), Organizational narrative conversation, Professional narrative conversation, School management, Teachers' views

1. GİRİŞ

Birçok örgüt, hedefledikleri performansın altına düştüklerinde, belirlemiş oldukları stratejilerle, göstermiş oldukları beceriler ve davranışlarla elde ettikleri sonuçlar arasındaki farkla yüzleşmek zorundadırlar. Bu duruma yöneticilerin, örgütü tehdit eden problemlerle nasıl mücadele edeceğini bilmemelerinin yanı sıra zamanında yaşadıkları zorlukları ve sıkıntıları paylaşmaktan çekinmeleri de yol açabilmektedir. Dolayısıyla örgütler, kendi stratejilerini gerçekleştirmede başarısızlıkla karşılaşmaktadır (Beer ve Eisenstat, 2004: 10). Bu durumda etkili olan bir diğer sebep ise, örgütü yönetirken yöneticilerin sahip oldukları yetkiden aldıkları güç anlayışıdır. Tek görevi, aldıkları emirleri sadece alttakilere aktarmak olan bu yöneticiler; örgütsel performansı, stratejik hedefleri hiyerarşik olarak ileterek elde etmeye çalışmaktadırlar. Ancak günümüzde böyle bir örgütsel model önemini kaybetmiştir. Daha fazla örgütte, şirketlerde ve endüstrilerde liderler, emir-komuta zincirinin artık işe yaramadığını fark etmişlerdir. Bu bağlamda Beer ve Eisenstat (2004: 14), örgütün gerçek problemlerini anlamak için çalışanların ve yöneticilerin bir araya gelerek dürüstçe ve işlerini kaybetme korkusu yaşamadan sorunlarla ve örgüt gerçekleri ile ilgili konuşmalarının faydalı olabileceğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla böyle bir durumda yeni bir örgütsel güç ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun için kullandığımız terim; örgütsel dertleşmedir.

Örgütsel dertleşme, heyecan verici olduğu ve birçok bilgi içerdiği için eyleme geçirici olmasının yanı sıra liderlik, öğrenme gibi birçok konunun doğasına yönelik geleneksel bilgileri, inançları ve varsayımları ortaya koymaktadır. Bu geleneksel varsayımlar ya da kabuller, bilimsel yollarla elde edilen bilgilerden çok daha derindir ve güçlü bir şekilde bireyin duygularını ve davranışlarını etkilemektedir (Dooley, 2009: 1). Dolayısıyla örgütsel dertleşmeden yararlanarak örgütün istenilen yöne doğru gitmesi kolaylaşabilir.

1.1. Örgütsel Dertleşme

Dertleşme, rahatlamak ya da çözüm bulmak amacıyla insanların dertlerini, sıkıntılarını, sorunlarını karşılıklı anlatmalarınıdır (TDK, 2012: 1). Ancak, dertleşmek, Türk kültüründe sadece sorunların anlatılmasından ibaret değil, aynı zamanda her türlü konu ile ilgili yapılan konuşmaları içermektedir. Samimi kaygıların, problemlerin ve dertlerin yanı sıra

sevinçlerin, çözümlerin, bilgilerin samimi bir ifadesidir. Dertleşme, doğal ve kolay oluşan bir süreçtir; aynı dili paylaşan insanların aşına oldukları sözlerden ve söz dizelerinden oluşur ve o ulusa özgü ifade biçimleri ile doludur. Dertleşme; yabancı bir jargon, argo bir söz ya da açık bir itiraz kadar net ifade edilir. Üzerinde çalışılmamış, ön hazırlık yapılmamış duygu ve düşüncelerin yalın bir dille ifadesidir. Dertleşme, yerel deyimler ve ifadeler kullanarak, bireylerin yüreklerinden geçen titreşimlere dokunmaları ve düşüncelerinin paylaşımını artırmalarıdır. (Hervey, 1853: 25). Dertleşme, yaşadığımız gerçekleri oluşturma, sürdürme ve aktarmanın insani ve içgüdüsel bir yoludur (Brown ve Isaac; 2005: 3).

Örgütlerde dertleşme, okullarda öğrenme ve öğretme algısının, diğer örgütlerde ise çalışma algısının nasıl oluştuğunu belirlemektedir. Dertleşme, mesleki bilginin paylaşımı, derinlerde taşınan inançların ve değerlerin yansıtılması, problemleri çözüme, çatışmaları düzeltme ve profesyonel kimliğin açıklanma şeklidir (Powell ve Kusuma-Powell, 2009: 46). Pepkins (2003: 5), örgütlerde meydana gelen dertleşmeyi 'kolektif aklın görsel sınırları' olarak adlandırmaktadır.

Örgüt yapısı içerisinde dertleşme, ikili konuşmalarda, grup etkileşimlerinde, toplantılarda ya da bir topluluğa karşı konuşma ile meydana gelebilmektedir (Degner, 2010: 185). Karşılıklı diyalog şeklinde gerçekleştirilen bu sürece birden fazla kişinin katılımı mümkündür. Gruplar arasında hikâye anlatımı en önemli unsurdur (McDrury ve Alterio, 2002:3). Haigh (2005: 4) ve Patrick (2002: 6), genel olarak örgütsel dertleşmenin temel özelliklerini aşağıdaki şekilde listelemektedirler. Örgütsel dertleşme:

1. Genellikle planlanmış veya beklenen değil rastlantısalıdır.
2. Konular doğaçlama bir şekilde belirlenir, önceden yazılı olarak bildirilmez.
3. Tüm katılımcılar, konuyu anlık olarak etkileyebilir. Sonuç olarak, gündem tek bir kişinin konusu üzerinden devam etmez. Tek taraflı değildir.
4. Genellikle kişisel, yerel ve anlık konulara odaklanılır.
5. Hikâye anlatımı temel özelliğidir ve dertleşmenin temel konusu olarak kabul edilir.
6. Genel olarak tehdit edici olmayan olaylar olarak algılanır ya da yaşanır. Paylaşılan konunun açıklığı; serbestliği ve risk almayı teşvik edebilir.
7. İki ya da daha fazla kişi konuşmacı olarak yer alır ve birlikte bir diyalog oluştururlar. Genel olarak aralarında bir hiyerarşi yoktur.
8. Genellikle düşünce, deneyim veya bilginin karşılıklı değişimidir.
9. Katılımcılar sırayla konuşurlar ancak bu durum gelişigüzel bir şekilde meydana gelir.
10. Genelde alınan roller, konular ve konuşma sırasıyla ilgili önceden hazırlanmış bir plan yoktur.
11. Bilgi, deneyim veya fikirlerin paylaşılmasıyla birlikte dertleşmenin sosyal bir görevi de vardır. İlişkileri meydana getirebilecek, etkileşime girebilecek, birleştirebilecek ve hatta değiştirebilecek paylaşılan bilgilere dayanmaktadır.

Bu tanımlar, dertleşmenin şekilsiz, düzensiz olmadığını göstermektedir. Dertleşmenin resmi bir analizi yapıldığında, yapıları, hareket türleri, kuralları ve genelde fark edilmeyen

toplantıları içerdiği anlaşılmaktadır (Haigh, 2005: 4).

Örgütsel dertleşmenin bir özelliği de hikâye anlatımıdır. Hikâye anlatımı mesleki deneyimler göz önünde bulundurulduğunda, çok çeşitli yararlar sunmaktadır (Sole ve Wilson, 2002: 2). Örneğin; örgütsel bağlamda hikâye anlatımı, değerleri ve normları paylaşma, güven ve sadakat oluşturma, sözel olmayan bilgileri paylaşma, öğrenmeyi harekete geçirme ve duygusal bağlar oluşturma aracıdır (Şenel, 2006). Tüm bunlar çalışma ilişkileri ile ilgilidir. Ayrıca hikâye anlatımı, diyalogun kurulmasını teşvik etmekte ve yansıtma ile öğrenmeyi olumlu şekilde etkilemektedir. Bu konu ile ilgili McDrury ve Alterio (2002: 3), informal bir ortamda hikâye anlatımı, karşılıklı konuşan kişilerin hikâye anlatımından sonra diğer kişinin de orijinal bir hikâye ile karşılık verildiğini gözlemlemişlerdir. Bu hikâyeler, anlatıcının duygularına ve yoğunluğuna ayna tutmaktadır.

Örgütsel dertleşme tarzları; kültür, yaş, sosyal statü ve uzaklık, tanıdıklık, cinsiyet, samimi/resmi konular, konu içeriği ve kullanılan dilin özellikleri gibi faktörlerden etkilenmektedir (Haigh, 2005: 6; Tannen, 1994: 28).

1.2.1. Mesleki Dertleşme: Örgütsel dertleşme, samimi bir şekilde gerçekleştirilen örgüt içi tüm konuşmaları kapsamaktadır. Örgütsel dertleşme salt bir bilgi amacı gütmeyen, rahatlamak ya da çözüm aramak için insanların kurmuş oldukları tüm diyaloglar örgütsel dertleşme olarak görülebilir. Örgüt çalışanları arasında kurulan iş ile ilgili diyaloglar ise mesleki dertleşmeler olarak adlandırılabilir. Mesleki dertleşme, bireylerin kendi geleneksel kültürünü bir kenara bırakıp, örgüt için yapılması gerekenlerin konuşulması ve bireylerin kendi düşüncelerinin yanı sıra iş ile ilgili uygulamalarını paylaşmalarıdır (Powell ve Kusuma-Powell, 2009: 47). Örgüt içerisinde yöneticiler ve çalışanlar gibi çeşitli paydaşlar bulunmaktadır. Bazı insanlar bu paydaş gruplarına simültane bir şekilde dahil olurlar. Dolayısıyla kendi meslek alanıyla ilgili olan bireylerle yaptıkları yüz yüze konuşmalar “mesleki dertleşme” olarak adlandırılabilir (Evans, 2017: 39).

Graham (2007: 4), dertleşmenin “geleneksel” ve “profesyonel” olarak iki gruba ayırmaktadır. Oldukça gelenekçi bir ortamda meydana gelen mesleki dertleşme, öğrenme veya öğretmeyle ilgili bazı hedefler içerir. Örneğin; bir bölüm ya da sınıf toplantısını düşünelim. Geleneksel bir okulda, bu tür toplantılar, müfredatta, değerlendirme raporlarında ya da verilen eğitimlerde sıklıkla yer alır. Böyle bir toplantıda bir öğretmen, son zamanlarda kullandığı bir ders planını paylaşabilir; bununla ilgili uygulamaların ayrıntılarını kısaca anlatırken diğer öğretmenler nazikçe bir-iki soru sorabilirler. Yani bu paylaşımındaki amaç, diğer öğretmenlerin öğretme davranışları üzerinde bir etki yapmak değil, daha ziyade mesleki eylemlerin üzerinden geçmektir. Bu paylaşım, yapılması gereken bir şey gibi hissettiren fakat sonuç olarak katılımcıların

uygulamalarında gerçek bir farklılık meydana getirmeyen bir mesleki dertleşme olmaktadır.

Profesyonel bir eğitim grubunda ise mesleki dertleşme, oldukça farklı görünecektir. Profesyonel bir ortamda gerçekleşen mesleki dertleşmeler, bölüm ya da sınıf toplantılarında, tutarlı bir derecelendirme uygulaması sağlamak için öğrenci çalışmalarını tartışarak ve değerlendirerek ortak bir değerlendirme oluşturmak ya da sınav verilerini kullanarak aktif öğretim uygulamalarını belirlemek gibi özel bir amaca odaklanır. Bu konuşmaların amaca yönelik olması, katılımcıların eğilimini değiştirir ve öğretmenlerin sınıf içindeki davranışlarını etkileme olasılığı daha yüksektir (Graham, 2007: 5).

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, daha önce Demir-Yıldız ve Dönmez (2017: 51) tarafından kavramsal olarak çalışılmış olan “örgütsel dertleşme” kavramının okullarda öğretmenler tarafından nasıl algılandığını belirleyebilmektir. Bu bağlamda öğretmenlerin örgütsel dertleşme kavramına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Bu genel amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenler, okul içerisinde meslektaşları ya da diğer kişilerle dertleşmekte midir?
  - a. Eğer öyleyse, öğretmenler okul ortamında en çok kimlerle dertleşmektedir? Neden?
2. Öğretmenler, okul içerisinde genellikle hangi konularda dertleşmektedirler?
3. Öğretmenler, okul içerisinde mesleki alan veya uygulamalarla ilgili dertleşmekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma ilköğretim kurumunda görev yapmakta olan öğretmenlerin örgütsel dertleşmeye ilişkin algılarını belirlemeye yönelik nitel bir araştırmadır. Çalışmada nitel araştırma modellerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Durum çalışmasının en önemli özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:128). Bogdan ve Bikden (1998), durum çalışmasında incelenecek birimin bir birey olabileceği gibi bir topluluk da olabileceğini ve ayrıca bu kişi yada topluluğun özel bir süreçteki durumunun da incelenebileceğini belirtmişlerdir. Durum çalışmasının nasıl ve niçin sorularını temel alan, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinlemesine incelemesine olanak veren araştırma yöntemi olması açısından kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:128). Örgütsel dertleşme, bu bağlamda ele alınmış ve derinlemesine araştırılmıştır. Bu bağlamda Etik Kurul onayı alınarak araştırma gerçekleştirilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Nitel araştırmacılar örnek olayları yoğun bir biçimde incelemek için çok seyrek çok büyük

sayıda örnek olaylar arasından temsili bir örneklem çeker. Nitel araştırmacılar olasılıklı olmayan ya da rastlantısal olmayan örneklem kullanma eğilimindedir (Neuman, 2010:321). Buna göre, bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden, katılımcılara ulaşılmasının kolay olması nedeni ile kolay ulaşılabilir durum örnekleme (Yıldırım ve Şimşek, 2008:128), ya da diğer bir ifade ile gelişigüzel örnekleme (Neuman, 2010:322) kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir katılımcıların farklı cinsiyet ve branşlardan seçilmesine özen gösterilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Muş il merkezinde bulunan bir ilkokul ve ortaokulda görev yapmakta olan 11 öğretmen oluşturmuştur. Buna göre araştırmanın çalışma grubu aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

<i>Branş</i>	<i>Matematik</i>	<i>Din Kültürü</i>	<i>İngilizce</i>	<i>Sınıf Öğr.</i>	<i>Beden Eğt.</i>	<i>Müzik</i>	<i>Teknoloji Tasarım.</i>	<i>Sosyal Bil.</i>	<i>Resim</i>	<i>Rehberlik</i>	<i>Fen Bilgisi</i>
Erkek		x		x	x			x	x		
Kadın	x		x			x	x			x	x

2.3. Veri Toplanması

Araştırmada öğretmenlerin görüşlerine ilişkin veri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış sorular hazırlanmıştır. Görüşme soruları hazırlanmadan önce, araştırma konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası alanyazın taraması yapılmış, yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Alanyazın taraması ile çalışmanın kuramsal temelleri oluşturulup konu hakkında kapsamlı bilgilere ulaşıldıktan sonra, sorulması düşünülen sorular belirlenmiştir. Hazırlanan soruların, amaç, anlam ve kapsam açısından değerlendirmesini yapmak amacıyla, Eğitim Yönetimi alanından iki araştırmacıyla görüşülmüştür. Elde edilen bilgilerden yararlanılarak görüşme sorularına son şekli verilmiştir.

Veriler, araştırmaya katılan öğretmenlerle gerçekleştirilen görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmeler esnasında veri kayıplarını önlemek amacıyla kayıt cihazı kullanılmıştır. Katılımcılara görüşmelerde kayıt cihazı kullanılacağı belirtilmiş ve izinleri alınmıştır. Araştırmada katılımcıların kendilerini rahat ve huzurlu hissedebileceği ve görüşlerini içtenlikle açıklayabilecekleri bir görüşme ortamı sağlanmasına özen gösterilmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili görüşlerini rahatça ifade edebilmeleri için görüşmeler, araştırmanın doğal ortamlarında ve yüz yüze görüşmeler (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 256) aracılığıyla yürütülmüştür. Görüşme esnasında araştırmacıların görüşlerinin araştırmacıdan etkilenmemesine çalışılmıştır. Bu bağlamda soruların yanlı ifade edilmesinden kaçınılmıştır. Her bir görüşme ortalama 10 dakika sürmüştür.

2.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmada geçerlilik ve güvenilirliği arttırmak amacıyla ayrıca veri çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Alanyazında araştırmacı, zaman, yöntem ve veri kaynağı gibi farklı veri çeşitleme türleri olduğu belirtilmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2005: 113). Bu araştırmada, farklı ve zengin veri çeşidine ulaşmak amacıyla veri kaynaklarının çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Diğer bir ifade ile, farklı özelliklere sahip katılımcıların araştırmaya dâhil edilmesi, araştırılan olguya ya da duruma ilişkin farklı algıların ve yaşantıların ortaya konulmasına olanak sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 256). Bu çeşitliliği sağlamak amacıyla araştırmaya katılan katılımcıların farklı branş ve farklı cinsiyet türlerini sağlamalarına özen gösterilmiştir.

2.5. Veri Analizi

Veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz tekniğinde veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem sürecinde kullanılan sorular ve boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:278). Analiz sürecinde öncelikle görüşme kayıtları deşifre edilip, öğretmenler bazında çözümlenmeler yapılmıştır. Çözümlenmelerde görüşüne başvuru alan eğitimcilere birer kod numarası verilmiştir. Bu bağlamda bayan öğretmenler K.Ö. olarak, erkek öğretmenler ise E. Ö. olarak kodlanmış, farklı branşlar ise branşları kısaltılarak verilmiştir. Örneğin; MAT.K.Ö (Matematik branşı, Kadın, Öğretmen).

Araştırma bulguları, görüşme soruları temele alınarak analiz edilmiş, her bir soru bir tema olarak kabul edilmiştir. Elde edilen görüşler, tablolar üzerinde özetlenmiştir. Birebir alıntı olarak kullanılabilen düşünülen cümleler belirlenmiş ve gerekli görüldüğü durumlarda bulgular bölümünde birebir alıntı olarak yer almıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcılarla yapılan görüşmede öncelikli olarak bir araştırma çerçevesinde görüşmenin yapılacağı belirtilmiştir ve araştırmanın amacından bahsedilmiştir. Dertleşme kavramı üzerinde durulmuştur. Öğretmenlere dertleşme kavramı, sevinçlerimizi ve hüznümüzü, rahatlamak veya çözüm bulmak amacıyla karşımızdakiyle paylaşmak olduğu açıklanmıştır. Araştırma bulguları soru başlıkları altında katılımcıların görüşleri ve yorumlarla birlikte verilmektedir.

3.1. Öğretmenlerin Dertleştikleri Kişiler ve Nedenleri

Öğretmenlerle yapılan görüşmede, okul içerisinde meslektaşları ile ya da diğer kişilerle dertleşip dertleşmedikleri sorulmuştur. Bu konuya ilişkin alınan görüşler genel olarak

Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Dertleştikleri Kişiler Ve Nedenleri

Dertleşilen Kişiler	Katılımcılar (f)	Nedenleri
Okul müdürü	1 (Mat. K.Ö).	Çözüm bulmak ve bilgi vermek için
Müdür yardımcısı	2 (Din. E.Ö) (Bed. E.Ö).	Çözüm bulmak için
Öğretmen	8 (Tek. K.Ö), (Sın. E.Ö). (Bed. E.Ö), (Müz. E.Ö). (Res. E.Ö). (Mat. K.Ö). (İNG. K.Ö) (Reh. K.Ö).	Samimi olduğum için Ortak konularımız olduğu için
Diğer personel	1 (Res. E.Ö).	Yakın olduğum için
Hiçbiri	1 (SOS. E.Ö)	Güvenmediğim için

Bu konu ile ilgili öğretmenlerin çoğunluğu (10 öğretmen), dertleşmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ancak bir öğretmen (SOS. E.Ö) kimseyle dertleşmediğini belirtmiştir ve dertleşmeyi tercih etmemesinin nedenini ise şu şekilde açıklamıştır:

"Okul içerisinde kimseyle dertleşmeyi tercih etmiyorum. Çünkü kimseye güvenmiyorum. Güvenebileceğim kimse yok çevremde. O yüzden fazla konuşmuyorum ama genelde dinlerim" (SOS.E.Ö)

Sosyal bilgiler dersi öğretmeni, güven eksikliğinden dolayı kimseyle dertleşmediğini belirtmektedir. Kişilerarası ilişkilerde güven, sağlıklı insan ilişkileri geliştirmede en önemli unsurlardan biridir (Çetinkaya, Gülşah, Bulgan ve Tezer, 2008: 67). İkili ilişkiler bağlamında güven ise Larzelereve Huston’a (1980: 598) göre iyi niyet ve dürüstlikle beraber algılanmaktadır. Diğer taraftan ikili ilişkilerde empati kurulan ve empati ile yaklaşılan kişi, kendini anlaşılabilir hissedeceğinden gerginlikten uzak bir biçimde rahatlayacak ve kendini daha rahat bir şekilde ifade edecektir. İyi niyet ve samimiyet kaybolduğunda karşı tarafın anlaşılması amaç olmaktan çıkacak, güven yerini art niyet ve düşmanlığa bırakacaktır (Metin, 2011: 179). Bu açıdan dertleşme esnasında empati kurulmaması, güven eksikliğine sebep olduğu düşünülebilir. Empati kurularak, insanların dertleşmeye açık hale geleceği yüksek bir olasılıktır.

Diğer öğretmenler, okul içerisinde dertleşmek için genel olarak "öğretmenleri" tercih ettiklerini belirtmektedirler. Bu konu ile ilgili bazı öğretmenler, nedenlerini ise şu şekilde açıklamışlardır:

"Samimi olduğum öğretmen arkadaşlarımla dertleşirim. Çünkü idarecilerle idari konuları pek konuşamayız. Çünkü kafaya takılabilir ya da ters düşebilirsiniz. Bazen kapitalist zihniyet hâkim olduğu için, kimse ben kötü olmayayım diye konuşmaz. Yine de yanlış bir uygulama varsa ben söylerim neye mal olursa olsun. Ama bunu herkes yapamaz." (Bed. E.Ö).

"Hem öğretmenlerle hem de idarecilerle dertleşirim. Fark etmez ama sadece yakın olduklarımla daha çok dertleşirim çünkü herkesin farklı bir karakteri, farklı bir anlayışı var. Herkesle konuşabilmek büyük bir özveri ister. Büyük bir yetenektir herkes tarafından sevilen ve konuşulan biri olmak" (Sın. E.Ö).

"Yakın olduğum bayan öğretmen arkadaşlarımla dertleşirim. Ortak konularımız olduğu için daha samimi bir şekilde her şeyi dertleşebiliyorum ama diğer öğretmenlerle daha resmi ve genelde iş ile ilgili paylaşımlarım olur" (Tek. K.Ö).

"Zümrem olan arkadaşlarla ve okul idaresinden bir müdür yardımcısı arkadaşla zaman zaman sohbet ederiz ama genelde resmi ve belli bir seviyededir. Okul müdürü ile de zorunlu hallerde kısa ve öz konuşuruz. Bir sıkıntımız olursa paylaşırız. Her ne kadar bazen çözümsüz kalsa da bizi dinler" (Din. E.Ö)

Görüşme yapılan öğretmenlerin birbirlerine yakın oldukları, samimiyet kurdukları öğretmen arkadaşları ile dertleştikleri görülmektedir. Ancak çoğunlukla dertleşmek için öğretmenlerin tercih edildiği görülmektedir. Benzer cümleleri, diğer öğretmenler de kurmuşlardır. Wang ve Haertel (2001: 3), okullarda yetişkinler arasında kurulan ilişkilerin öğrencilerin başarılı olmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Eğer okullarda yetişkinler arasında güvenilir, yardımsever ve işbirlikçi bir ilişki ortaya çıkarsa, bu durum aynı şekilde öğretmen, veli ve öğrencilerle olan ilişkilere de yansımaktadır (Barth, 2006: 12). Dolayısıyla okulun, istenen amaçlarına ulaşmasında güven ve olumlu ilişkilere dayanan dertleşme, önemli bir rol oynamaktadır.

3.2. Öğretmenlerin Dertleştikleri Konular

Örgütsel dertleşme ile kimin ne ile ilgili olduğunu, neleri göz önünde bulundurduğunu ve eyleme geçmek için neleri planladığını anlayabiliriz (Brown ve Isaacs, 1997: 4). Bu bağlamda yapılan araştırmada öğretmenlerin neleri önemsendiği öğrenilebilir. Öğretmenlerle yapılan görüşmede, okul içerisinde genel olarak konuştukları konular sorulduğunda yöneticiler ve onların yönetim yaklaşımları, maddi konular, siyasi konular, meslekteki zorluklar, ailevi konular, öğrenciler, alışveriş, misafirler gibi cevaplar alınmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin dertleştikleri konulara ilişkin görüşleri frekans değerleri ile birlikte Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Dertleştiği Konular ve Frekans Değerleri

Dertleşilen konular	Kadın(f)	Erkek (f)	T (f)
Yöneticiler ve yönetim yaklaşımları		2(Res.E.Ö), (Bed.E.Ö)	2
Maddi konular	1(Fen.K.Ö),	2(Bed.E.Ö),(Res.E.Ö).	3
Siyasi Konular		2(Sos.E.Ö),(Din.E.Ö).	2
İş ve mesleki zorluklar	3(Tek.K.Ö), (Mat.K.Ö),(İNG.K.Ö)	4(Din.E.Ö),(Res.E.Ö),(Sos.E.), (Müz. E.Ö).	7
Ailevi konular	2(Tek.K.Ö).(Fen.K.Ö)		2
Öğrenciler	2(Tek.K.Ö). (İNG.K.Ö)		2
Alışveriş	2(Fen.K.Ö), (Mat.K.Ö).		2
Yemek	1(Fen.K.Ö)		1
Güncel konular	1(Tek.K.Ö).		1

Tablo 3'e göre öğretmenlerin en çok dertleştikleri konuların mesleki zorluklar ve maddi konularla ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın ve erkek öğretmenlerin dertleştikleri konular açısından farklılaştıkları dikkat çekmektedir. Kadın ve erkek öğretmenlerin dertleştikleri konularda ortak paydanın iş ile ilgili olduğu söylenebilir. Öğretmenler, konuşmalarının içeriğini şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Ailevi konularla ilgili konuşmayı pek sevmem. Bunun dışında her konu ile ilgili konuşurum" (Sın. E. Ö).

"Genelde okul yönetiminin tavrı, müdürün tavrı, müdürün öğretmenlerle ve öğrencilerle diyalogu, ders araç-gereçlerinin eksikliği gibi okul ile ilgili konulardan konuşurum. Özel konularla ilgili başkalarıyla konuşmayı sevmem, prensip olarak konuşmam" (Bed.E.Ö).

"İş ve siyasi konularda konuşurum" (Sos.E.Ö).

"Genellikle resmi okul işleri ile ilgili, sendika, dersler, okuldaki programlar, yapılacak işlerin yürütülmesi ile ilgili konular oluyor. Ancak özel durumlar olursa duruma göre konuşulabilir" (Din.E.Ö).

"Okuldaki sorunlar, maddi konular, meslekteki zorluklar, yönetimin yetersizliği gibi konulardan bahsederiz" (Res.E.Ö).

"Genelde iş konusunda görüşüyor, konuşuyoruz" (Müz. E.Ö).

Öğretmenlerin okul içerisinde boş zamanlarında meslektaşlarıyla dertleşmelerinde özel konuların dışında neredeyse her konu ile ilgili konuştukları görülmektedir. Ancak bayan öğretmenlerin dertleşmeleri içerik olarak erkek öğretmenlerin konularından farklılık göstermektedir. Bayan öğretmenler, dertleştikleri konuları şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Çocuk, ev, iş ve öğrencilerle ilgili dertleşiyorum" (Tek.K.Ö).

"Çoğunlukla şu konuda konuşuyorum dediğim bir konu yok, o an hangi konu konuşuluyorsa ve hangi konu güncelse o konuda konuşuyorum" (Reh.K.Ö).

"Çocuklarla ve aile ile ilgili oluyor genelde. Ama bunun dışında alışveriş, yemek ve okuldaki sorunlarla ilgili de konuşuyoruz" (Fen.K.Ö).

"Güncel konulardan, alışverişten, misafirden, çocuktan, eşten, okuldaki işle ilgili her şeyden konuşuyorum" (Mat.K.Ö).

Kadın ve erkek öğretmenlerin dertleşme içeriklerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Dertleşirken paylaşılan konular, aynı zamanda kadın ve erkek öğretmenlerin dert edindikleri veya önemsedikleri konular açısından birbirlerinden farklı oldukları söylenebilir. Bu konuda sosyal dil bilimci olan Deborah Tannen (1994: 5), karşılıklı konuşma

türleri arasındaki farkları incelemiştir. Farklı kültürel özelliklere sahip gruplar arasında ya da erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerde zararlı etkileri olabileceğine inandığı farklılıkları incelemiştir. Bu anahtar farklılıklardan birisi, "dostça konuşma" ve "raporlu konuşma" dır. Daha çok kadınların karakteristik özelliklerini içeren dostça konuşma, öncelikle ilişkileri birbirine bağlamaya yardımcı olmayı hedefler. Bu açıdan, bu tür konuşmalar, insanların onay beklediği ve onay verdiği, desteklediği ve ortak bir fikre ulaştığı bir yakınlık kurmak için oluşturulan müzakereleri temsil etmektedir. Diğeri ise öncelikle bilgi odaklı ya da rapor konuşmayı içerir ve ilişkilerde müştereklik yerine bir tartışma ve çekişme vardır. Bu tür konuşmalar, genellikle erkekler tarafından tercih edilir. Burada temel mantık devam eden bir üstünlük sağlamak ve geri düşmekten kaçınmaktır. Bu iki özellik, dertleşme konuşmalarının birbirinden ayrı olmadığını göstermektedir (Tannen, 1994: 6).

3.3. Öğretmenlerin Mesleki Dertleşmeye İlişkin Görüşleri

Öğretmenlere, mesleki alanları ile ilgili ya da uygulamalarla ilgili dertleşip dertleşmedikleri sorulduğunda her öğretmen, dertleştiğini belirtmiştir. Ancak mesleki dertleşmelerin genelde ikinci sırada kaldığı belirtilmiştir. Konuya ilişkin Tablo 4'te öğretmenlerin mesleki dertleşmeye ilişkin görüşleri özetlenmiştir. Nitekim yukarıdaki Tablo 3'te öğretmenlerin çoğunlukla dertleştikleri konuların mesleki zorluklarla ilgili olduğu görülmüştür. Ancak öğrenmeye dayalı mesleki paylaşımlarda pek bulunmadıkları öğretmenlerin çoğunluğu (9 öğretmen) tarafından ifade edilmiştir. Diğer öğretmenler ise (2 öğretmen: Tek.K.Ö ve Mat.K.Ö) mesleki bilgi alışverişine açık olduklarını ifade etmişlerdir. Bushe (2009: 18) yaptığı araştırmada, başarılı mesleki dertleşmelerin olabileceğini ancak mesleki dertleşmenin genellikle kişiler arası ilişkileri daha iyi olan, insanların fark ettikleri ve önemsedikleri bir birey tarafından başlatılmasıyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Yani çoğunlukla insanlar, öğrenme içerikli konuşmaların ancak etkili bireyler tarafından başlatılmasıyla katıldıklarını ortaya çıkarmıştır.

Tablo 4. Öğretmenlerin Mesleki Dertleşmeye İlişkin Görüşleri

Mesleki dertleşme	Sebepleri	Katılımcılar
Evet	Yeni ufuklar ve çözümler üretmek için Kullanılan araç-gereç veya yöntem işe yararsa paylaşırım	(Mat.K.Ö). (Tek.K.Ö).
Hayır	Daha çok güncel olaylar konuşulur İşimle ilgili gerekmedikçe kimseyle konuşmam. Branşta tek öğretmen olduğum için paylaşmıyorum İkinci planda kalıyor	(Din.E.Ö). (Sos.E.Ö). (Müz. E.Ö). (Res.E.Ö).
Kısmen	Branşı aynı olanlarla konuşurum çünkü başkaları mesleğin inceliklerini bilmez Mesleki alanda bir konu ile ilgili konuşulduğunda o yönde eksikliğin varmış gibi algılanıyor Öğrencilerle ilgili sorunlarımızı paylaşıyoruz Sorunlu öğrencilerle ilgili paylaşımım olur	(Bed.E.Ö). (İNG.K.Ö) (Sın.E.Ö). (Fen.K.Ö). (Reh.K.Ö).

Öğretmenler aynı zamanda mesleki paylaşımlarını alana pek yansıtmadıklarını da belirtmişlerdir. Bunun nedenlerini ise bazı öğretmenler şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Genelde mesleki paylaşımlarda bulunmuyoruz. Daha çok maç, ülke meseleleri, güncel olaylar gündem oluşturduğu için mesleki konuların ikincil planda kaldığını düşünüyorum" (Din.E.Ö).

"Mesleki alanda genelde branştaşımla konuşuyorum. Genelde yaptığımız uygulamalardan konuşuruz. Yoksa genelde çok konuşulmaz. Çünkü başkaları sizin mesleğinizin inceliklerini pek bilmez. O yüzden beni anlamayacaklarını düşünerek pek konuşmam. Çünkü başkalarına basit gelebilir" (Bed.E.Ö).

Öğretmenlerin bir kısmının, mesleki dertleşmelerde daha çekimser kaldıkları anlaşılabilir. Oysa doğru soruların sorulması ve doğru bir üslup kullanıldığında, diğer meslektaşlarımızı mesleki dertleşmelere yönlendirebiliriz. Bu konuda Brown ve Isaacs (1997: 3), örgütsel dertleşmelerde, öğrenme sürecinin kalitesinin soruların kalitesi ile doğru orantılı olarak geliştiğini belirtmektedirler. Bunun için çeşitli becerilerin gerektiğini savunmuşlardır. Ön yargılardan uzak kalabilmek, etkili dinlemek, paylaşılan bilginin artmasını sağlamak gibi beceriler, örgüt içerisindeki normal dertleşmelerin öğrenmeye kanalize edilmesinde yardımcı olabilir. Bazı öğretmenler, mesleki dertleşmelere açık olduklarını ise şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Paylaşımlar yeni ufuklar ve çözümler ürettiğinden dolayı paylaşırım. Verim alabileceğime inandığım konuları ben de uygulayırım" (Mat.K.Ö).

"Mesleki konuları konuşuruz ama çok nadir. İnsanlar genelde mesleki konularla ilgili pek konuşmuyor. Rekabet var bunun için genelde mesleki paylaşımlardan kaçınıyorlar. Soru sorduğun zaman da cevap alamıyorsun. Mesleki alanda bir konu ile ilgili konuşulduğunda sanki senin o yönde eksikliğin varmış gibi algılanıyor. Onun için çok nadiren paylaşımlarımız olur" (Sın.E.Ö).

"Genelde öğrencilerle ilgili sorunlarımızı paylaşıyoruz. Sınıf içinde sükûneti sağlayamadığımızda sıkıntılarımızı paylaşıyoruz. Müfredatı işlerken hangi konularda olduğumuzu takip ediyoruz" (Fen.K.Ö).

"Kullandığım araç-gereç ya da yöntem işe yararsa bunu arkadaşlarımla da paylaşırım" (Tek.K.Ö).

Görüşmeler sonucunda, mesleki dertleşmelerin öğretmenler tarafından nadiren gerçekleştirildiği görülmektedir. Öğretmenlerin mesleki dertleşmelerinin çok azını kendi mesleklerine yansıttıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, mesleki dertleşmelerde bayanların genelde mesleki konularla ilgili bilgi alışverişinde bulunmalarının, erkeklere oranla daha fazla olduğu anlaşılabilmektedir.

Bilgi ve iletişim sistemleri insanların kapasitelerini arttırmalarına yardımcı olmaktadır. İnsanların örgüt içerisinde karar verme süreçlerinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bunlar; iletişim, veri, bilgi, belge ve örnekler olmaktadır. Bu süreçte insanların dertleşerek birbirlerini etkilemeleri kaçınılmaz olmaktadır. Örgüt içi eylemlerde ve örgüt içinde karar süreçlerini etkileyen en önemli faktör, dertleşme yani karşılıklı konuşmalar olmaktadır. Diğer türlü ise otomatik araçlarla insanların karar vermeleri etkilenmektedir. Bu tür iletişimin olmadığı faktörler ise zayıf kalmaktadır ve karar verme sürecini zorlaştırmaktadır (Paulo, 2011). Bu nedenle mesleki dertleşme sürecinde diğer meslektaşların birbirleri ile paylaşımları hem mesleki alanda hem de örgütsel anlamda eylemlerimizi etkilemektedir. Nitekim öğretmenlerin bir kısmı bunu görüşme esnasında belirtmişlerdir. Özellikle öğretmenlerin sınıf yönetimi alanında birbirleri ile dertleştikleri görülmektedir. Bu bağlamda okul yöneticilerinin, öğretmenlerin doğru yöntem ve teknikleri kullanmalarını sağlayacak konuşmaları teşvik etmeleri, başlatmaları faydalı olabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Türkçe alan yazında ilk defa Demir-Yıldız ve Dönmez (2017: 51) çalışmasıyla gündeme gelen “örgütsel dertleşme” kavramının algılanmasına ilişkin öğretmen görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma, örgütsel dertleşme kavramının sahadaki yansımaları ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu şekilde örgütsel dertleşmenin odağını belirleyerek, örgütsel amaçlar doğrultusunda örgütsel dertleşmeden nasıl yararlanılabileceğine ilişkin ipuçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular neticesinde, örgütsel dertleşmenin bireylerin örgütsel yaşamında önemli bir yer tuttuğu anlaşılabilir. Ancak bireylerin, dertleşme sürecinde kendi düşüncelerini, fikirlerini, deneyimlerini başka bireylere anlatırken bilişsel bir süzgeçten geçirdikleri söylenebilir. Bu paylaşım sürecinde ise her şeyi paylaşmadıkları anlamına gelir. Nitekim bazı öğretmenler, dertleşme sürecinde tercih ettikleri bireylerin, güvendikleri ve yakın oldukları arkadaşlarının olması bunu göstermektedir. Aynı zamanda yöneticilerle dertleşmekten kaçınmaları da bunu gösterebilir.

Öğretmenlerin okulda hemen hemen her konu ile ilgili dertleştikleri ancak çoğunlukla mesleki zorluklarla ilgili dertleştikleri görülmüştür. Buradaki dertleşmenin rahatlamak için yapıldığı ve daha çok sorunları paylaşmaya yönelik olduğu anlaşılmıştır. Genel olarak öğretmenlerin öğrenme içerikli mesleki dertleşmelerden kaçındıkları görülmüştür. Bu konu ile ilgili yöneticilerin, örgütsel dertleşmenin önemini fark ederek, örgütsel gelişimi sağlayan konulara ve mesleki paylaşımlara yönlendirebilmelidirler. Örgütsel dertleşme ile ilgili yapılan

çalışmalar incelendiğinde, akıllı örgütlerin, çalışanlarının üretici ve çalışmaya odaklanmış konuşmaları harekete geçirmek için uygun zemin hazırlayarak dertleşme sürecinde örgütsel gerçeklikleri keşfedebilme ve yeni fikirleri en etkili şekilde hayata geçirebilme gücünü keşfeder (Hurley ve Brown, 2010: 5). Örgüt liderlerinin örgütsel değişimlerin gerçekleşmesinde örgütsel dertleşmeyi en etkili ikna yolu olarak kullanabilirler (Dooley, 2009: 2), bunun için örgütsel dertleşmelerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Modern yönetim yaklaşımları açısından, ekonomik bir amacı olsun veya olmasın sosyal topluluklarda var olan tüm örgütlerin amaçlarına ulaşmada en önemli kaynağın insan kaynakları olduğu belirtilmektedir. İnsanın fikirleri, düşünceleri, kaygıları ve önerileri kısacası tüm söylemleri ve eylemleri, örgütün süreçlerini oluşturmada ve yol gösterici olmaktadır. Bu nedenle, bir örgütte, insan kaynaklarından en etkili düzeyde faydalanabilmek önemli bir beceridir. Bu becerinin gelişmesinde ise en önemli görev yönetim düzeyine düşmektedir. Örgütün performansını ve etkililiğini en üst düzeye çıkarabilmek için açık ve samimi bir iklim oluşturarak, bireylerin işle ilgili düşüncelerini, fikirlerini veya kaygılarını ifade etmeleri sağlanabilir. Çünkü örgütsel dertleşmeler, Ford'un (1999: 491) da belirttiği gibi örgüte ayna tutmaktadır. Örgütsel dertleşme, örgütsel gerçekliğe yönelik algıların göstergesidir.

Örgüt içinde çalışanların istek ve ihtiyaçlarının giderilmesi ve tatmin edilmesi kişilerin etkili diyaloglar kurmalarına bağlıdır. Örgüt içinde tutum, davranış, görüş ve ilgilerde olumlu değişim ve gelişim sağlamak, empati ve güven duygusunun geliştirilmesini sağlamak için çalışanların dertleşmeye önem verildiği bir iklim içinde olmaları gerekebilir. Örgütte verimliliği, aidiyet hissini ve çalışanların motivasyonunu arttırmak açısından sorunların paylaşılması, örgüt içerisinde çalışanların dertleşmesi önemli bir katkı olabilmektedir. Bu bağlamda örgüt içerisinde öğretmenlerin güven içinde dertleşmelerini sağlayacak uygun ortamlar ve zamanlar oluşturulabilir.

Örgütsel dertleşmelerin örgüt için faydalı olması açısından bir takım stratejiler izlenmesi önerilebilir. Bir okul liderinin profesyonel bir öğrenim topluluğunun oluşturulmasında atması gereken ilk adımlardan biri, anlamlı konuşmaları teşvik etmektir (Graham, 2007: 5). Bu bağlamda bu tür konuşmaları modellemek, bu yönde bir stratejidir. Öğretme ve öğrenmeye odaklanan amaca yönelik mesleki dertleşmelerde başkalarını aktif olarak dâhil eden bir lider, bu tür bir diyalogun önemli ve değerli olduğuna dair bir mesaj gönderir. Bir başka strateji de, amaçlı konuşmayı teşvik edecek, hatta buna yol açacak olan örgütsel beklentilerin yöneticiler tarafından sıklıkla ifade edilmesi olabilir.

Sonuç olarak, örgütsel dertleşme örgütsel bir olgudur. Örgütsel dertleşme bir iletişim kanalı olarak öğretmenlerin biri birlerinin gözlemlerinden ve deneyimlerinden yararlanarak (peerobservation) kendi kendilerini mesleki açıdan geliştirmelerine katkıda bulunabilir. Bu nedenle dertleşmelerin daha çok mesleki konularla ve branşla ilgili olması planlı bir biçimde okul yöneticileri tarafından özendirilmelidir. Bu amaçla daha sınırlı olan öğretmen yönetici iletişimi artırılmalıdır. Ayrıca örgütsel ortamdaki paylaşımların bireyin psikolojisine, örgütün iklimine ve kültürüne de olumlu katkılarda bulunabileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Barth, R. S. (2006). Improving relationships with in the school. *Improving Professional Practice*, 63(6), 8-13.
- Beer, M. & Eisenstat, R. A. (2004). *How to Have an Honest Conversation About Your Business Strategy* (HBR On Point Enhanced Edition). Harvard Business Review. <http://hbr.org/product/how-to-have-an-honest-conversation-about-your-busi/an/5925-PDF-ENG>. (05/04/2018).
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1998). *Qualitative research in education*. Boston: Allyn & Bacon.
- Brown, J. & Isaacs, D. (1997). Conversation as a core business process. *The Systems Thinker Newsletter*, 7(10), 1-9.
- Bushe, G. R. (2009). Learning from collective experience: A different view of organizational learning. *OD PRACTITIONER*, 41(3), 19-23.
- Choudhury, T. & Pentland, A. (2003). Modeling face-toface communication using the sociameter. *Interactions*. [http://wearables.cc.gatech.edu/paper_of_week/modelingFace2Face.pdf\(06/04/2012\)](http://wearables.cc.gatech.edu/paper_of_week/modelingFace2Face.pdf(06/04/2012)).
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2005). *Research methods in education* (5th Ed.). London, New York: Routledge Falmer.
- Çetinkaya, E., Kemer, G., Bulgan, G., & Tezer, E. (2008). İkili ilişkiler güven ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 65-77.
- Degner, R. K. (2010). Prevalence of communication apprehension at a community college. *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5(6), 184-192.
- Demir Yıldız, C. & Dönmez, B. (2017). Örgütsel dertleşme. *Ekev Akademi Dergisi*, 21(72), 59-66.
- Dooley, J. (2009). *Conversation, The New Sciences, And The Unlearning Organization*. Citeseer. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.135.9569&rep=rep1&type=pdf> (22 Mart 2012).
- Evans, M. (2017). *Workplace career conversations: Aligning organizational talent management and individual career development* (Doctoral Thesis). Loughborough University Institutional Repository.
- Ford, J. D. (1999). Organizational change as shifting conversations. *Journal of Organizational Change Management*, 12(6), 480-500.
- Haigh, N. (2005). Everyday conversation as a context for professional learning and development. *International Journal for Academic Development*, 10(1), 3-16.
- Hervey, G. W. (1853). *Rhetoric of conversation: or, Bridles & spurs for the management of tongue*. New York: Harper & Brothers Publishers.
- Hurley, T. J. & Brown, J. (2010). Conversational leadership: Thinking together for a change. *Oxford Leadership Journal: Shifting The Trajectory of Civilization*, 1(2), 1-9.
- Graham, P. (2007). *The Role of Conversation, Contention, and Commitment in a Professionally Learning Community*. OpenStax-CNX module: m14270 <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1066767.pdf> (23.10.2018)
- Larzelere, R. E. & Huston, T. L. (1980). The dyadic trust scale: Toward understanding interpersonal trust in close relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 42(3), 595-604.
- McDrury, J. & Alterion, M. (2002). *Learning through storytelling: using reflection and experience in higher education contexts*. Palmerston North, NZ: DunmorePress.
- Metin, H. (2011). Empatik iletişim ve yönetişim. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 177-203.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (4. Baskı). İstanbul: Yayın Odası.
- Paulo, G. (2011). Conversation-oriented decision support systems for organizations. In Cruz-Cunha, M. M. & Varajao, J. (Eds.). *Enterprise Information Systems Design, Implementation and Management: Organizational Applications*. IGI Global, (pp. 1-622). doi:10.4018/978-1-61692-020-3.

- Patrick, P. L. (2002). Discourse and conversation. Course Materials, Department of Language and Linguistics. Retrieved 21 May 2002 from <http://courses.essex.ac.uk/lg/lg432/Conversation.html>.
- Pepkins, D. (2003). *King Arthur's roundtable: How collaborative conversations creates mart organizations*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Powell, W. & Kusuma-Powell, O. (2009). Leadership for learning: conversations that matter. *International Schools' Journal*. XXVIII(2), 45-56.
- Sole, D. & Wilson, D. (2002). *Storytelling in organizations: The power and traps of using stories to share knowledge in organizations*. http://lila.pz.harvard.edu/_upload/lib/ACF14F3.pdf. (05/04/2012).
- Şenel, Ö. (2006). *Personel Güçlendiriminin Örgüt Kültürüne Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Tannen, D. (1994). *Talking from 9 to 5: how women's and men's conversational styles affect who gets heard, who gets credit, and what gets done at work*. New York: William Morrow.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2012). *Genel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4fac11e12b99a2.68164961 (05/05/2012).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Wang, M.C. & Haertel, D.G. (2001). Teacher relationships A digest of Research from the Laboratory for Student Success. No. 309, No Child Left Behind Act of 2001 (NCLB). <http://www.state.nj.us/education/title1/tech/module4/relationships.pdf>. received on 06/10/2018

EXTENDED ABSTRACT

Narrative conversation is a mutual conversation to relax or find the solution of people's troubles (TDK, 2012: 1). However, in Turkish culture the conversation is not only about the problems, but also about all kinds of issues. It is an intimate expression of joys, solutions and information as well as sincere concerns, problems and troubles. Narrative conversation is a natural and easy process; it consists of the words and phrases of people who share the same language and is full of national expressions. The distraction is as clear as the jargon of a foreigner, the argument of a rude person, the objection of an opposition. It is a simple expression of the emotions and thoughts that have not been studied. Narrative conversation is the use of local idioms and expressions that individuals touch the vibrations that pass through their hearts and increase the sharing of their thoughts (Hervey, 1853: 25). Narrative conversation is a humane and instinctive way of creating, maintaining and transmitting the facts we live (Brown & Isaac; 2005: 3).

Organizational narrative conversation determines how the perception of working in the organizations, the perception of learning and teaching in schools and the perception of working in other organizations. Organization narrative conversation is the sharing of professional knowledge, reflecting the deeply held beliefs and values, the way of solving problems, correcting conflicts and explaining professional identity (Powell & Kusuma-Powell, 2009:46). Pepkins (2003: 3) refers narrative conversation that occur in organizations as the 'visual nerves of the collective mind'. Types of organizational narrative conversation is influenced by factors such as culture, age, social status and distance, acquaintance, gender, intimate / formal issues, subject content and the characteristics of the language used (Haigh, 2005: 6; Tannen, 1994: 28).

Professional Narrative Conversation: Organizational narrative conversation involves all conversations within the organization carried out in a sincere manner. Organizational narrative conversation is a purely non-knowledge, all the dialogues that people have set up to relax or seek solutions can be seen as organizational narrative conversation. Dialogues related to the work that is established among the employees of the organization can be called as professional narrative conversation. Professional narrative conversation is that, individuals set aside their own traditional culture and talk about what should be done for the organization, and that individuals share their own thoughts as well as their work-related practices (Powell & Kusuma-Powell, 2009:46).

The aim of this study is to determine how teachers perceive the concept of organizational narrative conversation as conceptually studied beforehand. In this context, it is aimed to determine the views of teachers about the concept of organizational narrative conversation. In response to this general objective, the following questions were sought:

1. Are teachers involved in narrative conversation with colleagues or others? Why is that? If so, with whom are the teachers mostly concerned in the school environment?
2. What do the teachers often talk about in a narrative way in the school?
3. Are the teachers concerned about the vocational field or practices in the school and do they talk about them?

This research is a qualitative research aiming to determine the perceptions of the teachers who work in primary education institutions on organizational narrative conversation. In the study, the case study model of qualitative research models was used. The study group consisted of 11 teachers working in a primary and secondary school located in the city center of Muş. In this study, semi-structured questions were prepared by the researchers in order to collect data on the opinions of teachers. Data were collected through interviews with the teachers who participated in the research. Interviews were conducted in the natural environment of the research and face-to-face interviews (Yıldırım & Şimşek, 2008: 256) so that the participants could express their views on the subject. The data were analyzed using descriptive analysis technique. In the analysis process, interview records were deciphered and teachers' views were analyzed. A code number was given to the teachers whose opinions were consulted in the analyzes. Female teachers in this context and male teachers are E. Ö. and the other branches are shortened. For example; MATS (Mathematics branch, Female, Teacher). The research findings were analyzed based on the interview questions and each question was accepted as a theme. The sentences which are thought to be used as a direct citation are determined and in case of necessity, they are mentioned in the findings section.

During the interviews with the teachers, they were asked whether they made narrative conversations with their colleagues or other persons in the school. The majority of the teachers (10) stated that they prefer their fellow teachers to make narrative conversations. However a teacher stated that he did not prefer making narrative conversations with anyone. In the interview with the teachers, when the subjects they were talking about in general were asked, managers and their management approaches, material issues, political issues, difficulties in the profession, family issues, students, shopping, and guests were received. When teachers were asked whether they were concerned about their professional fields or practices, each teacher stated that they had professional conversations. However, it is stated that the professional conversations are generally in second place.

As a result of the findings obtained from the interviews with the teachers, it can be understood that organizational narrative conversation has an important place in the organizational life of individuals. However, it can be said that individuals pass a cognitive filter on their own thoughts, ideas and experiences to other individuals in the process of conversation. This means that they do not share everything in the conversation process. Indeed, some of the teachers prefer the individuals that they trust and close in the process of conversation. At the same time, it may indicate that they refrain from making narrative conversations with managers.

In general, it was observed that teachers avoided professional problems. The managers should be able to direct to the organizational development issues and professional narrative conversations by recognizing the importance of the organizational narrative conversations.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Aydın, D. ve Aytekin, C. (2019). "Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Adaylarının Tükenmişlik Yaşayan Matematik Öğretmenlerine Müdahale Önerileri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3232-3246.

Geliş Tarihi / Received Date: 4 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK ADAYLARININ TÜKENMİŞLİK YAŞAYAN MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNE MÜDAHALE ÖNERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Davut AYDIN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

drdavuta@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0793-3519

Dr. Öğr. Üyesi Cahit AYTEKİN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

caytekin1@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4746-223X

Öz

Tükenmişlik duygusuyla baş edemeyen öğretmenler hem fiziksel hem de zihinsel olarak yorgun hissetmektedir. Bu duygunun üstesinden gelemeyen öğretmenler derslerini gerektiği şekilde yapamamaktadır. Bu yüzden araştırmada tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenlerine nasıl müdahale edilmeli sorusu araştırılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara, mesleğe başladıklarında danışmanlarının matematik kaygısıyla baş etmeleri için ne tür çalışmalar yapacakları sorulmuştur. Araştırma sonucunda RPD adayları, tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenine müdahale de bulunmadan önce öğretmenlik mesleği, çevresindeki kişiler ve kişisel sebeplerle ilgili bilgi toplamaya ilişkin önerilerde bulunmuşlardır. Rehberlik ve Psikolojik Danışman adaylarının tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenine müdahale önerileri incelendiğinde bunların üç başlık altında toplandığı görülmektedir. Bunlar, kurama dayalı psikolojik danışmanlık yapmak, öğretmenlik mesleği ile ilgili durumlar hakkında ve çevresindekilere/çevresindekilerle işbirliği içinde yapılabilecek müdahale önerileri şeklinde isimlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Matematik öğretmeni, Rehberlik ve psikolojik danışmanlık aday önerileri

SUGGESTIONS OF GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING CANDIDATES FOR INTERVENTION TO MATHEMATICS TEACHERS WHO HAVE A SENSE OF BURNOUT

Abstract

Teachers who cannot cope with the sense of burnout feel tired both physically and mentally. Teachers who cannot overcome this emotion cannot do their lessons properly. In this study, the question of how to help mathematics teachers who are living burnout is investigated. Within the scope of the research, participants were asked what kind of studies they would do to deal with their math anxiety when they started their profession. As a result of the research, GPC candidates made recommendations about collecting information about the teaching profession, the people around them and personal reasons before they intervened in the burnout mathematics teacher. When the suggestions of the Guidance and Psychological Counselors' candidates for the intervention to the mathematics teacher who are living in burnout are examined, it is seen that they are grouped under three headings. These are referred to as (1) counseling based on theory, (2) the situations related to the teaching profession and (3) the intervention suggestions that can be done in cooperation with the people around them.

Key Words: Burnout, Mathematics teachers, Suggestions of guidance and psychological counseling candidates

1. GİRİŞ

Günlük hayat içerisinde bazen bireyler kendilerini tükenmiş ve yetersiz hissederek bu durumdan sürekli yakınabilirler. Bu durum “tükenmişlik sendromu” olarak bilinmektedir (Köse, Diken ve Gül, 2017). Tükenmişlik kavramı ilk olarak Freudenberger (1977: 26-27) tarafından tanımlanmıştır. Tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin enerjilerinin düşük olduğu ve işlerine karşı ilgisiz olmaya başladıkları belirtilmektedir (Yürür ve Keser, 2011: 171). Maslach ve Jackson (1981: 99) tükenmişliğin, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarının azalması olarak üç faktörden oluştuğunu söylemiştir. Alan yazın incelendiğinde, benzer şekilde duygusal olarak tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel olarak başarıya yönelik isteğin kaybedilmesinin tükenmişlik sendromu olarak tanımlandığı görülmektedir (Kokkinos, 2007: 229; Maslach ve Jackson, 1981: 99). Pines ve Keinon (2005: 626) ile Naktiyok ve Kaygın (2012) çalışanların başarısız olduklarını hissettiklerinde, yaptıkları işleri önemsiz görmeye başladıklarında, çaresiz ve ümitsizlik yaşadıklarında tükenmişlik duygusunu hissetmeye başladıklarını söylemektedir. Cherniss (1988: 451) de tükenmişlik duygusunun yoğun stres ve doyumsuzluğa karşı bireyin işinden soğumasına sebep olan doğal bir tepki olduğunu belirtmektedir. Tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin kendilerini işlerine gerektiği gibi veremediği ve iş verimlerinin düştüğü söylenebilir.

Tükenmişlik sendromunun birçok meslek için önemli bir sorun olduğunu bilinmektedir (Durak ve Seferoğlu, 2017: 760). Yapılan çalışmalara bakıldığında, özellikle bireylerle sürekli iletişim halinde olmayı gerektiren mesleklerde tükenmişlik sendromuyla sık karşılaşıldığı vurgulanmaktadır (Maslach, Schaufe ve Leither, 2001: 397; Oplatka, 2002: 219). Kişilerarası iletişime dayalı bir meslek olan öğretmenlik mesleğinde de “tükenmişlik sendromu” çözülmesi ve önlem alınması gereken önemli bir sorun olduğu söylenebilir. Öğretmenlik mesleği doğrudan Kişilerarası iletişime dayalı bir meslek olduğundan, tükenmişlik sendromunun yaşanma ihtimali yüksek meslekler arasına girmektedir (Durak ve Seferoğlu, 2017: 760). Olumsuz okul kültürleri, yetersiz fiziksel imkânlar, yönetsel problemler gibi birçok neden öğretmenlerin isteksizliğine ve meslekten uzaklaşmalarına neden olabilir (Şişman, 2004: 156; Byrne, 1991: 197-198).

Tükenmişlik duygusuyla başedemeyen öğretmenler hem fiziksel hem de zihinsel olarak yorgun hissetmekte ve bu durum öğretmenlerin derslerini gerektiği şekilde yapmalarına engel olmaktadır (Maslach, Schaufe ve Leither, 2001: 397). Bir öğretmenin tükenmişlik duygusuyla baş edememesi öğrencilerin de öğrenme haklarının karşılanmamasına yol açabilmektedir. Tükenmişlik yaşayan öğretmenlerin sınıf içinde öğrenci davranışlarına yeterli cevap veremedikleri ve olumsuz öğrenci davranışlarıyla başedemedikleri

belirtilmektedir (Karakelle ve Canpolat, 2008: 106). Öğretmenlerin yaşadıkları tükenmişlik duygusu öğrencileri olduğu kadar eğitimin bütün paydaşlarını ilgilendiren oldukça önemli bir konudur (Friedman ve Farber, 1992: 28).

Başol ve Altay (2009 : 191) öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin inceleyerek, yaş ve kıdeme göre tükenmişlik seviyelerinde bir farklılık bulamadıklarını ifade etmiştir. Ancak okul yöneticilerinin öğretmenlere göre daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Çokluk (1999: 2) meslekteki çalışma süresinin öğretmenlerin tükenmişlik seviyelerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Öğretmenlerin tükenmişlik sendromu ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; tükenmişlik sendromunun tanımlanması (Freudenberger, 1977: 26-27; Yürür ve Keser, 2011: 171; Maslach ve Jackson, 1981: 99; Kokkinos, 2007: 229; Maslach ve Jackson, 1981: 99; Pines ve Keinon, 2005: 626; Naktiyok ve Kaygın, 2012; Cherniss, 1988: 451), tükenmişlik sendromunun çeşitli mesleklerdeki etkileri (Durak ve Seferoğlu, 2017: 760; Maslach, Schaufe ve Leither, 2001: 397; Oplatka, 2002: 211; Şişman, 2004: 156; Byrne, 1991: 197-198), öğretmenlik mesleğindeki tükenmişlik sendromu (Durak ve Seferoğlu, 2017: 760; Şişman, 2004: 156; Byrne, 1991: 197-198; Maslach, Schaufe ve Leither, 2001: 397; Karakelle ve Canpolat, 2008: 106; Friedman ve Farber, 1992: 28; Başol ve Altay, 2009: 191; Çokluk, 1999: 5) konularına yoğunlaştığı görülmektedir. Fakat bu çalışmada literatürden farklı olarak, bu araştırmada tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenlerine nasıl müdahale edilmeli sorusu araştırılmıştır. Bu kapsamda Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık adaylarının görüşleri incelenmiştir. Araştırmanın problemi, “Rehberlik ve Psikolojik Danışman adaylarının tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenlerine müdahale önerileri” nelerdir? olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında, Rehberlik ve Psikolojik Danışman adaylarının mesleği ile ilgili tükenmişlik yaşayan bir matematik öğretmenine müdahale önerilerinin nasıl incelendiği açıklanmıştır. Seçilen araştırma yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmanın katılımcıları ve uygulama süreci hakkında bilgiler verilmiştir. Verilerin nasıl toplandığı ve nasıl analiz edildiği detaylandırılmıştır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma özel durum çalışması yöntemi ile yapılmıştır. Çalışmada Rehberlik ve Psikolojik Danışman adaylarının mesleği ile ilgili tükenmişlik yaşayan bir matematik öğretmenine müdahale önerilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu nedenle belli bir grubun derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Özel durum çalışmalarında genelleme kaygısı olmaksızın ortam, birey ve süreçler değerlendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu yüzden çalışmadan elde edilen veriler, veri toplanan grubun özelliklerine göre

yorumlandığından genelleme kaygısı bulunmamaktadır. Araştırmanın verileri RPD adaylarının bulunduğu ortam, katılımcıların özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını Türkiye’deki bir üniversitenin RPD bölümündeki üçüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya 48 RPD adayı katılmıştır. Bunlardan 18’i erkek, 30’u bayandır. Araştırma eğitim öğretim yılı sonunda yapılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara, mesleğe başladıklarında, tükenmişlik duygusu yaşayan matematik öğretmenlerine yardım etmek için tür çalışmalar yapacakları sorulmuştur. Araştırma kapsamında veri toplama aşamasında, RPD adayları psikolojik danışma konulu alan dersleri olan “bireysel psikolojik danışma, grupla psikolojik danışma, meslek rehberliği ve danışmanlığı uygulaması” gibi alan uygulama derslerinin çoğunu tamamlamışlardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri yapılan görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmelerde asıl soruya gelmeden önce araştırmanın amacı hakkında katılımcılara bilgiler verilmiştir. Katılımcılara kendilerini rahat hissetmeleri gerektiği hatırlatılarak çalışma kapsamında söyleyeceklerinin not olarak derslerine yansıtılmayacağı vurgulanmıştır. Görüşme yapılmak amacıyla katılımcıların her birinden izin alınmış ve görüşmeler birebir yapılmıştır. Her bir görüşme ortalama 25-40 dakika sürmüştür. Görüşmeler katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri rahat ve sessiz bir ortam olan rehberlik ve psikolojik danışma uygulama odasında gerçekleşmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda, Punch (2013) ile Strauss ve Corbin (1990) tarafından bahsedilen verilerden çıkarılan kavramlara göre kodlama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri görüşmeler yoluyla toplandığından araştırmacılar bu görüşmeleri transkript ederek yazılı hale getirmişlerdir. Görüşmeler yazılı metne çevrilirken, RPD adayının ifadelerinde hiçbir düzeltme yapılmamıştır. Sonra iki araştırmacı verileri bağımsız şekilde okumuştur. Araştırmacılar ilk okumada bulabildikleri kadar çok tema ortaya koymayı amaçlamışlardır. Ardından bu temaları karşılıklı tartışarak, aynı olguya benzer tema isimleri verme konusunda anlaşmışlardır. Araştırmacılar temalar konusunda anlaştıktan sonra veriyi ikinci kez okumuşlardır. İkinci okumada her temanın alt temalarını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırmacılar alt temaları da ortak kararlarıyla standartlaştırmışlardır. Sonrasında her alt temaya ait kategorileri belirleyerek, bu kategorilere giren ifadeleri belirlemişlerdir. Bu aşamada her kategoriye ait farklı kodlar verilmiştir. Araştırmacılar son okumada bu kodları kullanarak veriyi kodlamışlardır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik hesaplamasında Miles ve

Huberman'ın (1994) formülü kullanılmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik katsayısı 0.82 olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bulgularında verilenler, araştırmacıların yapmış oldukları kodlamaları bir araya getirip, üzerinde tartışıldıktan sonra fikir birliğine varılan sonuçlardır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Araştırmanın bulguları iki ana başlıkta verilmiştir. Bunlardan birincisi bilgi toplama ile ilgili bulgulardır. İkincisi ise elde edilen bilgilerden yola çıkarak, Rehberlik ve Psikolojik Danışman adaylarının müdahale yöntemleridir.

3.1. Öğretmenlik Mesleği, Çevresindeki Kişiler Ve Kişisel Sebeplerle İlgili Bilgi Toplama

Rehberlik ve Psikolojik Danışman adayları, mesleği ile ilgili tükenmişlik yaşayan bir matematik öğretmenine müdahale etmeden önce öğretmenlik mesleğine, çevresindeki kişilere ve kişisel özelliklerine yönelik bilgi toplamayı önermişlerdir. Bilgi toplama ile ilgili bulgular üç ayrı tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlik Mesleği İle İlgili Durumlar Hakkında Bilgi Toplama

Sıra	Kategoriler	f	%	Toplamsal %
1	Öğretmenle görüşerek, meslek algısını öğrenmeye çalışırım.	29	30,21	30,21
2	Öğretmenle görüşerek, mesleğe nasıl başladığımı öğrenmeye çalışırım.	29	30,21	60,42
3	Dersi nasıl işlediği hakkında bilgi toplarım.	12	12,50	72,92
4	Öğretmenin kariyer gelişimini incelerim.	8	8,33	81,25
5	Öğretmenlikteki geçmiş başarıları hakkında bilgi toplarım	7	7,29	88,54
6	Öğretmenin eğitimi hakkında bilgi toplarım	4	4,17	92,71
7	Öğretmenin meslek süresi hakkında bilgi toplarım	4	4,17	96,88
8	Öğretmenin mezun olduğu okullar hakkında bilgi toplarım	3	3,13	100,00

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, öğretmenlik mesleğine yönelik bilgi toplamanın öğretmenin tükenmişliğine müdahale etme noktasında önemli yer kapladığı görülmektedir. Buna ilgili olarak öğretmenin meslek algısının ortaya çıkarılması, mesleğe nasıl başladığının öğrenilmesi, dersini nasıl işlediğinin tespit edilmesi ve kariyer gelişiminin incelenmesi en sık tekrar eden bulgular olarak dikkat çekmektedir. Öğretmenlik mesleği ile ilgili durumlar hakkında bilgi toplama temasına ilişkin ilk dört kategoriyle ilgili frekansların %81.25'i oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte öğretmenin varsa geçmiş başarıları, aldığı eğitimler, mesleği ne kadar süredir yaptığı ve mezun olduğu okullar hakkında bilgi toplamakta, tükenmişlik yaşayan öğretmene müdahaleyi şekillendirebilir.

Tablo 2. Çevresindeki Kişilerle İlgili Bilgi Toplama

<i>Sıra</i>	<i>Kategoriler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Toplamsal %</i>
1	Öğrencilerden öğretmen hakkında toplamam.	10	18,87	18,87
2	Öğretmen öğrenci iletişimini incelerim.	8	15,09	33,96
3	Öğrenciler hakkında (başarı vb...) bilgi toplamam	8	15,09	49,06
4	Öğretmeni etkileyen çevre faktörlerini öğrenmeye çalışırım.	6	11,32	60,38
5	Öğretmenin çevresinde onu olumsuz etkileyen kişilerin nasıl etkilediği hakkında bilgi toplamam.	5	9,43	69,81
6	Diğer matematik öğretmenleri ile ilişkisi hakkında bilgi toplamam	5	9,43	79,25
7	Okuldaki diğer öğretmenler ile ilişkisi hakkında bilgi toplamam	5	9,43	88,68
8	Çevresindekilerden bilgi toplamam	3	5,66	94,34
9	Öğrencilere Testler, Ölçekler ve envanter Uygularım.	2	3,77	98,11
10	Ders verdiği sınıfların önceki matematik başarı durumlarına bakarım.	1	1,89	100,00

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, çevresindeki kişilerle ilgili bilgi toplamanın öğretmenin tükenmişliğine müdahale etme noktasında önemli olduğu görülmektedir. Bunla ilgili olarak, öğrencilerden öğretmen hakkında toplamam, öğretmen öğrenci iletişimini incelemek, öğrenciler hakkında (başarı vb...) bilgi toplamam, öğretmeni etkileyen çevre faktörlerini öğrenmeye çalışmam ve öğretmenin çevresinde onu olumsuz etkileyen kişilerin nasıl etkilediği hakkında bilgi toplamam kategorilerinin en sık tekrar eden bulgular olarak dikkat çekmektedir. Çevresindeki kişilerle ilgili bilgi toplama temasına ilişkin ilk beş kategoriyle ilgili frekansların % 69,81'i oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, diğer matematik öğretmenleri ile ilişkisi hakkında bilgi toplamam, okuldaki diğer derslerin öğretmenleri ile ilişkisi hakkında bilgi toplamam, çevresindeki diğer kişilerden bilgi toplamam, öğrencilere testler, ölçekler ve envanter uygulamam, öğretmenin ders verdiği sınıfların önceki matematik başarı durumlarına bakmam tükenmişlik yaşayan öğretmene müdahaleyi şekillendirebilir.

Tablo 3. Kişisel Sebeplerle İlgili Bilgi Toplama

<i>Sıra</i>	<i>Kategoriler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Toplamsal %</i>
1	Öğretmenle görüşerek, problemi ne zamandır yaşadığımı öğrenmeye çalışırım.	28	33,33	33,33
2	Öğretmene Testler, Ölçekler ve envanter Uygularım.	26	30,95	64,29
3	Gerçek dışı düşüncelerinin neler olduğunu öğrenmeye çalışırım	5	5,95	70,24
4	Bireyin ilgi yetenek ve değer örüntüsünü incelemek.	5	5,95	76,19
5	Sorunun sebebine ilişkin bilgi toplamam	5	5,95	82,14
6	Tükenmişlik yaşadığı başka konular var mı öğrenirim.	5	5,95	88,10
7	Sorun yaşamasına neden olan düşünceleri bulmaya çalışırım.	4	4,76	92,86
8	Yaşadığı psikolojik bir sorun var mı ona bakarım.	4	4,76	97,62
9	Sorunla baş etmek için neler yaptığı hakkında görüşme yaparım.	2	2,38	100,00

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, “öğretmenle görüşerek problemi ne zamandır yaşadığımı öğrenmeye çalışırım”, “öğretmene testler, ölçekler ve envanter uygularım”, “gerçek dışı düşüncelerinin neler olduğunu öğrenmeye çalışırım”, “bireyin ilgi yetenek ve

değer örüntüsünü incelemek” ve “sorunun sebebine ilişkin bilgi toplamak”, “tükenmişlik yaşadığı başka konuların olup olmadığını incelemek” kategorilerinin en sık tekrar eden bulgular olarak dikkat çekmektedir. Kişisel sebeplerle ilgili bilgi toplama temasına ilişkin ilk altı kategoriyle ilgili frekansların % 88,10 oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, sorun yaşamasına neden olan düşünceleri bulmaya çalışmanın, yaşadığı psikolojik bir sorun olup olmadığını incelemenin, sorunla baş etmek için neler yaptığı hakkında görüşme yapmanın tükenmişlik yaşayan öğretmene müdahaleyi şekillendirebilir.

3.2. Rehberlik Ve Psikolojik Danışman Adaylarının Tükenmişlik Yaşayan Matematik Öğretmenine Müdahale Önerileri

Rehberlik ve Psikolojik Danışman adayları, mesleği ile ilgili tükenmişlik yaşayan bir matematik öğretmenine müdahale için kurama dayalı psikolojik danışmanlık yapmayı, öğretmenlik mesleği ile ilgili durumlar hakkında müdahale yapmayı ve çevresindekilere / çevresindekilerle işbirliği içinde yapılabilecek müdahale yapmayı önermişlerdir. Bu öneriler aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 4. Kurama Dayalı Psikolojik Danışmanlık Yapmak Temalı Müdahale Önerileri

Sıra	Kategoriler	f	%	Toplamsal %
1	Bireysel psikolojik danışma yaparım.	30	39,47	39,47
2	İrrasyonel düşüncelerin yerine konulabilecek rasyonel düşünceleri üretirim.	16	21,05	60,53
3	Benliğini güçlendirmeye çalışırım.	7	9,21	69,74
4	Akılcı duygusal yaklaşım temelli danışma yaparım.	4	5,26	75,00
5	Farkındalığı arttırıcı danışma yaparım.	3	3,95	78,95
6	Bilişsel davranışla danışma yaparım.	3	3,95	82,89
7	Birey merkezli terapi yaparım.	3	3,95	86,84
8	İrrasyonel düşüncelerini fark ettiririm.	2	2,63	89,47
9	Öğretmenin tükenmişlik yaşamasına sebep olan düşünceler fark ettiririm.	2	2,63	92,11
10	Hayat amacını bulmasına yönelik danışma yaparım.	2	2,63	94,74
11	İlgi yetenek ve değerlerini fark ettiririm.	1	1,32	96,05
12	Tükenmişliğine ilişkin otomatik düşüncelerini fark ettiririm.	1	1,32	97,37
13	Atılmanlık eğitimi veririm.	1	1,32	98,68
14	İnsancıl yaklaşıma göre danışma yaparım.	1	1,32	100,00

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, “bireysel psikolojik danışma yapmak”, “irrasyonel düşüncelerin yerine konulabilecek rasyonel düşünceler üretmek”, “benliğini güçlendirmeye çalışmak” ve “akılcı duygusal yaklaşım temelli danışma yapmak” kategorilerinin en sık tekrar eden bulgular olarak dikkat çekmektedir. Kurama dayalı psikolojik danışmanlık yapmak temasına ilişkin ilk beş kategoriyle ilgili frekansların %75’ini oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, farkındalığı arttırıcı danışma yapmak, bilişsel davranışla danışma yapmak, birey merkezli terapi yapmak, irrasyonel düşüncelerini fark ettirmek, öğretmenin tükenmişlik yaşamasına sebep olan düşünceler fark ettirmek, hayat amacını

bulmasına yönelik danışma yapmak, ilgi yetenek ve değerlerini fark ettirmek, tükenmişliğine ilişkin otomatik düşüncelerini fark ettirmek, atılganlık eğitimi vermek ve insancıl yaklaşıma göre danışma yapmak tükenmişlik yaşayan öğretmene yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 5. Öğretmenlik Mesleği İle İlgili Durumlar Hakkında Müdahale Önerileri

<i>Sıra</i>	<i>Kategoriler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Toplamsal %</i>
1	Öğretmeni aynı problemi yaşayan diğer matematik öğretmenleri ile grupla psikolojik danışmaya almak.	18	21,95	21,95
2	Mesleki doyum hakkında rehberlik yaparım.	16	19,51	41,46
3	Öğretmenin meslek uyumuna yönelik rehberlik ve danışma yaparım.	13	15,85	57,32
4	Öğrenciye yaklaşımı hakkında rehberlik yaparım.	11	13,41	70,73
5	Kariyer danışmanlığı yaparım.	10	12,20	82,93
6	Hizmet içi eğitime yönlendiririm.	6	7,32	90,24
7	Mesleki yetersizliğinin farkına vardırım.	2	2,44	92,68
8	Öğrencilerle iletişim konusunda rehberlik yaparım.	2	2,44	95,12
9	Daha önce aynı problemi yaşayan öğretmenlerle görüşürüm.	1	1,22	96,34
10	Öğrencileri hakkında bilgilendirme yaparım.	1	1,22	97,56
11	Öğrencilerin öğrenme süreçleri öğretmene anlatmak.	1	1,22	98,78
12	Her öğrencinin öğrenebileceğini fark ettirmek.	1	1,22	100,00

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, “öğretmenlik mesleği ile ilgili durumlar hakkında müdahale önerileri” temasında, “öğretmeni aynı problemi yaşayan diğer matematik öğretmenleri ile grupla psikolojik danışmaya almak”, “mesleki doyum hakkında rehberlik yapmak”, “öğretmenin meslek uyumuna yönelik rehberlik ve danışma yapmak”, “öğrenciye yaklaşımı hakkında rehberlik yapmak” ve “kariyer danışmanlığı yapmak” kategorilerinin en sık tekrar eden bulgular olduğu dikkat çekmektedir. Öğretmenlik mesleği ile ilgili durumlar hakkında müdahale önerileri temasına ilişkin ilk beş kategoriyle ilgili frekansların %82,93 ünü oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, hizmet içi eğitime yönlendirmek, mesleki yetersizliğinin farkına vardırmaya çalışmanın, öğrencilerle iletişim konusunda rehberlik yapmanın, daha önce aynı problemi yaşayan öğretmenlerle görüşürmenin, öğrencileri hakkında bilgilendirme yapmanın, öğrencilerin öğrenme süreçleri öğretmene anlatmanın ve her öğrencinin öğrenebileceğini fark ettirmeye çalışmanın tükenmişlik yaşayan öğretmene yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 6. Çevresindekilere/Çevresindekilerle İşbirliği İçinde Yapılabilecek Müdahale Önerileri

Sıra	Kategoriler	f	%	Toplamsal %
1	Diğer branş öğretmenleri ile işbirliği yaparım.	26	17,81	17,81
2	Diğer matematik öğretmenleri ile işbirliği yaparım.	25	17,12	34,93
3	Aile ile işbirliğine yönlendiririm.	18	12,33	47,26
4	Çevresindeki kişileri işbirliği içinde hareket etmeye yönlendiririm.	16	10,96	58,22
5	Okul yönetimi ile işbirliği yaparım.	16	10,96	69,18
6	Öğretmenin sınıfıyla işbirliği yaparım.	13	8,90	78,08
7	Çevredeki kişilere bireye nasıl davranılması ve davranılmaması konusunda bilgilendiririm.	12	8,22	86,30
8	Okuldaki ilgili kişilerle ortak rehberlik anlayışı geliştiririm.	5	3,42	89,73
9	Öğretmenin sınıfla/okulla oryantasyonuna yönelik yaparım.	5	3,42	93,15
10	Çevredeki kişilere kişinin içinde bulunduğu süreç hakkında bilgi veririm.	3	2,05	95,21
11	Çevreyle ilişkilerinin düzeltmeye çalışırım.	1	0,68	95,89
12	Diğer öğretmenlerle toplanıp, birbirine dönüt vermelerini isterim.	1	0,68	96,58
13	Matematiğin günlük hayatta kullanımı ile ilgili seminer düzenlerim.	1	0,68	97,26
14	Öğrencilere mesleki rehberlik hizmeti yapılabilir.	1	0,68	97,95
15	Daha farklı uzmanlarla görüşmesini isterim.	1	0,68	98,63
16	Başarılı öğretmenlerle bilgi alışverişi sağlanması	1	0,68	99,32
17	Öğrencilere matematiği sevdirmeye çalışmaları yapılabilir.	1	0,68	100,00

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, çevresindekilere ve çevresindekilerle işbirliği içinde yapılabilecek müdahale önerileri temasına ilişkin, diğer branş öğretmenleri ile işbirliği yapmak, diğer matematik öğretmenleri ile işbirliği yapmak, aile ile işbirliğine yönlendirmek, çevresindeki kişileri işbirliği içinde hareket etmeye yönlendirmek, okul yönetimi ile işbirliği yapmak ve öğretmenin sınıfıyla işbirliği yapmak kategorilerinin en sık tekrar eden bulgular olduğu dikkat çekmektedir. Çevresindekilere ve çevresindekilerle işbirliği içinde yapılabilecek müdahale önerileri temasına ilişkin ilk altı kategoriyle ilgili frekansların % 78,08 ini oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, çevredeki kişilere bireye nasıl davranılması ve davranılmaması konusunda bilgilendirmek, okuldaki ilgili kişilerle ortak rehberlik anlayışı geliştirmek, öğretmenin sınıfla/okulla oryantasyonuna yönelik çalışma yapmak, çevredeki kişilere kişinin içinde bulunduğu süreç hakkında bilgi vermek çalışmalarının da önemli ölçüde önerildiği görülmektedir. Her biri bir kişi tarafından önerilmiş olsa bile, çevreyle ilişkileri düzeltmeye çalışmak, diğer öğretmenlerin birbirine dönüt vermesini sağlamak, matematiğin günlük hayatta kullanımı ile ilgili seminer düzenlemek, öğrencilere mesleki rehberlik yapmak, farklı uzmanlara ve başarılı öğretmenlere yönlendirmek, öğrencilere matematiği sevdirmeye çalışmaları yapmak tükenmişlik yaşayan öğretmene yararlı olabilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma kapsamında görüşme yapılan Rehberlik ve Psikolojik Danışman adayları tükenmişlik yaşayan bir matematik öğretmenine uygun müdahalede bulunmak için öncelikle üç ana kategoride bilgi toplamak gerektiğini önermişlerdir. Bunlardan birincisi öğretmenlik mesleğini ilgilendiren durumlar hakkında bilgiler, ikincisi çevresindeki kişilerle ilgili bilgiler, üçüncüsü ise kişisel sebeplerle ilgili bilgilerdir. Pines ve Keinon (2005: 626) kişilerin kendilerini çaresiz ve ümitsiz hissettikleri zamanlarda tükenmişlik yaşamaya başladıklarını belirtmektedir. Matematik öğretmenlerinin kendilerini çaresiz ve ümitsiz hissetmelerindeki sebepler öğretmenlik mesleği ile ilgili, çevresel durumlarla ilgili veya kişisel özelliklerle ilgili durumlar olabilir. Bunlara uygulanacak müdahale yöntemleri de farklılaşmaktadır.

Öğretmenlik mesleği ile ilgili durumlar hakkında bilgi toplama teması incelendiğinde tükenmişlik yaşayan matematik öğretmeniyle görüşerek meslek algısının, mesleğe nasıl başladığının ve dersi nasıl işlediğinin öğrenilmesi önerilmiştir. Tükmay ve Çavuşoğlu (2010) öğretmenlerin mesleğe başlamadan daha öğretmen adayı sürecinde olumsuzluklarla karşılaştıklarını böylece mesleklerinden soğuyabildiklerini belirtmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarında da RPD adayları meslek algısına vurgu yapmışlardır. Bu iki çalışmanın bulguları bu kapsamda örtüşmektedir. Öğretmenin meslek algısıyla mesleğin gerçekleri arasında bağdaşım düşükse, öğretmen tükenmişlik yaşıyor olabilir. Bu durumda meslek algısını, mesleğin gerçekleriyle uyumlu hale getirmeyi amaçlayan bir danışma yapılması yararlı olabilir. Matematik öğretmenliği mesleğinin gerektirdiği özellikleri taşımadan mesleğe başlayan öğretmenlere, mesleğin gerektirdiği özellikleri kazandırmaya yönelik çalışma yapılabilir. Öğretmenin matematik öğretirken kullandığı ders öğretim yöntemlerinin, konularla uygun olmaması durumunda derse yönelik öğretim yöntemleri konusunda hizmet içi eğitim faaliyetlerine yönlendirilebilir. Günümüzde bu hizmet içi kurslara alternatif olarak ders imecesi yaklaşımı da önerilmektedir (Lewis, Perry, Friedkin ve Roth, 2012: 373; Bütün, 2012: 395; Yıldız ve Baltacı, 2017b: 47-48). Literatürde ders imecesinin işbirliği ile katılımcıların isteklerini ifade edebildiklerinde, belli bir konu hakkında farkındalık kazanarak yeteneklerini birlikte geliştirmelerinde ve karşılaşılabilen bazı zorlukların en iyi nasıl aşılabileceği gibi avantajları olduğu belirtilmiştir (Senge, Cambron-McCabe, Lucas, Smith, Dutton ve Kliner, 2000: 341; Fernandez ve Yoshida, 2004: 202; Murata, 2011: 1; Yıldız ve Güven, 2016: 595; Yıldız ve Baltacı, 2017a: 1514).

Araştırmaya katılan RPD adayları, tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenlerine müdahale etmeden önce çevresel kaynaklı bir durum olup olmadığının incelenmesini

önermişlerdir. Filiz (2014: 159) günümüzde özellikle yoğun iş ilişkilerinin olduğu çalışma ortamlarında tükenmişlik yaşayan bireylerle daha sık karşılaşıldığını belirtmiştir. Matematik öğretmenin tükenmişlik yaşamasında neden olan çevresel etkenler iyi belirlenirse, RPD servisleri tarafından daha etkili müdahaleler yapılabilir. Bu kapsamda dersine girdiği sınıfların öğrencileri incelenebilir, öğretmen öğrenci iletişimi hakkında bilgi toplanabilir, öğrencilerin başarı durumları ve derse ilgileri araştırabilir ve diğer çevresel faktörler ortaya çıkarılabilir. Matematik öğretmenlerinin tükenmişlik yaşamasında kişisel sebepler de etkili olabilir. Araştırma kapsamında bu öğretmenlere yardım etmek için bu durumların da göz altına alınması gerekmektedir. Öğretmenle görüşmek, problemi ne zamandır yaşadığına ilişkin bilgi toplamak yararlı olabilir. Bununla ilgili testler, ölçekler ve envanterler uygulamak ve varsa gerçek dışı düşüncelerin neler olduğunu öğrenmek etkili müdahale de oldukça yararlı olabileceği önerilmektedir. Durak ve Seferoğlu (2017: 760) meslekte uzun süre çalışan öğretmenlerin tükenmişlik yaşama ihtimallerinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Benzer bulgu diğer çalışmalar tarafından da ifade edilmiştir (Gündüz, 2004; Şahin, 2007: 76; Tümkaya, 1996: 149). Araştırma kapsamında RPD adaylarının kişisel sebeplerle ilgili bilgi toplanmasının faydalı olabileceği sonucu bu yönüyle literatürle de uyumludur. Ayrıca matematik öğretmenin yetenek ve değer örüntüsünün incelenmesi de araştırmanın katılımcıları tarafından önerilerin bir durum olarak dikkat çekmektedir. Bazı çalışmalarda erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre tükenmiş yaşama ihtimallerinin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Durak ve Seferoğlu, 2017: 760; Seferoğlu, Yıldız ve Avcı-Yücel, 2014: 348; Sucuoğlu, Kuloğlu-Aksaz, 1996: 44). Ancak bu çalışmanın bulgularında RPD adayları, cinsiyet faktörü üzerinde bir değerlendirme ve önerilerde bulunmamıştır. Literatürde, öğretmenlerin ekonomik durumlarının, çalışma ortamlarının, yöneticilerin tutum ve davranışlarının ile bazı kişisel özelliklerinin iş doyumlarını etkilemektedir (Jackson, Schwab, ve Schuler, 1986: 635-639). Tükenmişlik yaşayan matematik öğretmenlerine müdahale stratejileri geliştirirken, kişisel sebeplere de vurgu yapılması sonucunun literatürle de uyumlu olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında yapılabilecek müdahale önerileri incelendiğinde bireysel psikolojik danışma, benlik güçlendirme ve akılcı duygusal yaklaşım temelli danışma yapmak gibi Kurama dayalı psikolojik danışmanlık yöntemleri önerilmektedir. Bununla birlikte varsa irrasyonel düşüncelerin yerine konulabilecek rasyonel düşüncelerin üretilmesi faydalı olabilir. Bununla birlikte matematik öğretmenin tükenmişliğini ortadan kaldırmak için aynı problemi yaşayan diğer matematik öğretmenleri ile grupla psikolojik danışmaya almak önerisi değerlendirilebilir. Tükenmişlik yaşayan öğretmenin mesleki doyumunu ve meslek uyumunu

arttırmak için faaliyetler organize edilmesi faydalı olabilir. Bununla birlikte öğrenciye yaklaşım konusunda eksiklikler varsa, hizmet içi eğitim gibi faaliyetlerle rehberlik yapılabilir. Pines ve Keinon (2005: 626) kişilerin kendilerini çaresiz ve ümitsiz hissettikleri zamanlarda tükenmişlik yaşamaya başladıklarını belirtmektedir. Bu doğrultuda, kurama dayalı müdahalede bulunurken matematik öğretmenlerinin çaresizlik ve ümitsizlik duyguları ile baş etmelerine yardımcı olmak amaçlanabilir.

Öğretmenin bulunduğu çevreden kaynaklı durumlar eğer tükenmişliğe sebep olmuşsa diğer branş öğretmenleri ve matematik öğretmenleri ile işbirliği yaparak birlikte sorunla baş etmeye çalışmak gerekebilir. Öğretmenin ailesi ve okul yönetimini de işin içine katmak, araştırmaya katılan RPD adayları tarafından önerilerin diğer bir durum olarak göze çarpmaktadır. Literatürde çevresel etkenlerin bireylerin tükenmişlik yaşamasında önemli bir değişken olduğu belirtilmektedir (Kırılmaz, Çelen ve Sarp, 2002: 8; Tuğrul ve Çelik, 2002: 2; Tümkaya, 1996: 149; Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005: 118; Ay ve Avşaroğlu, 2010: 1182). Bu kapsamda araştırmada ortaya çıkan çevresel kaynaklı önerilerle uyumlu olduğu görülmektedir. Benzer şekilde literatürde, okulun fiziksel durumundaki yetersizliklerin öğretmenlerin tükenmişlik sendromuna girmesinde etkili olabileceği ifade edilmektedir (Gündüz, 2004; Şahin, 2007: 87; Tümkaya, 1996: 149). Maslach, Schaufe ve Leither (2001: 397) tükenmişlik sendromunu işyerindeki stres artırıcı faktörlere karşı verilen doğal bir tepki olarak tanımlamaktadır. Okul yönetimleri ile yapılacak işbirliklerinde okulun fiziksel durumundan ve iş ortamından kaynaklı durumların ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Avşaroğlu, S., Deniz M. E., & Kahraman, A. (2005) Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu, iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115-129.
- Ay, M., & Avşaroğlu, S. (2010). Muhasebe çalışanlarının mesleki tükenmişlik, iş doyumu ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* (7)1, 1170-1189.
- Başol, G. & Altay, M. (2009). Eğitim yöneticisi ve öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(58), 191-216.
- Bütün, M. (2012). *İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının uygulanan zenginleştirilmiş program sürecinde matematiği öğretme bilgilerinin gelişimi* (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Byrne, B. M. (1991). Burnout: Investigating the impact of background variables for elementary, intermediate, secondary, and university educators. *Teaching and Teacher Education*, 7(2), 197-209.
- Cherniss, C. (1988). Observed supervisory behavior and teacher burnout in special education. *Exceptional Children*, 54(5), 449-454.
- Çokluk, Ö. (1999). *Zihinsel ve işitsel engelliler okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerde tükenmişliğin kestirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Durak, H. Y. ve Seferoğlu, S. S. (2017). Öğretmenlerde tükenmişlik duygusunun çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(2), 759-788.
- Fernandez, C., & Yoshida, M. (2004). *Lesson study: A Japanese approach to improving mathematics teaching and learning*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-171.

- Freudenberger, H. J. (1977). Burn-out: The organizational menace. *Training and Development Journal*, 31(7), 26-27.
- Friedman, I. A., & Farber, B. A. (1992). Professional self-concept as a predictor of teacher burnout. *Journal of Educational Research*, 86, 28-35.
- Jackson, S. E., Schwab, R. L., & Schuler, R. S. (1986). Toward an understanding of the burnout phenomenon. *Journal of Applied Psychology*, 71(4), 630-640.
- Karakelle, S., & Canpolat, S. (2008). Tükenmişlik düzeyi yüksek ilköğretim öğretmenlerinin öğrencilere yaklaşım biçimlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 106-120.
- Kırılmaz, A., Çelen, Ü., & Sarp, N. (2002). İlköğretimde çalışan bir öğretmen grubunda tükenmişlik durumu araştırması. *İlköğretim Online*, 2(1), 2-9.
- Kokkinos, C. M. (2007). Job stressors, personality and burnout in primary school teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 77, 229-243.
- Lewis, C., Perry, R., Friedkin, S., & Roth, J. (2012). Improving teaching does improve teachers: Evidence from lesson study. *Journal of Teacher Education*, 63(5), 368-375.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leither, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422.
- Murata, A. (2011). Conceptual overview of lesson study: Introduction. In L. Hart, A. Alston & A. Murata (Eds.), *Lesson study research and practice in mathematics education: Learning together*. NY: Springer. 1-12.
- Oplatka, I. (2002). Women principals and the concept of burnout: An alternative voice? *International Journal of Leadership in Education*, 5(3), 211-226.
- Pines, A. M., & Keinon, G. (2005). Stress and burnout: The significant difference. *Personality and Individual Differences*, 39, 625-635.
- Seferoğlu, S. S., Yıldız, H., & Avcı-Yücel, Ü. (2014). Öğretmenlerde tükenmişlik: Tükenmişliğin göstergeleri ve bu göstergelerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 348-364.
- Senge, P., Cambron-McCabe, N., Lucas, T., Smith, B., Dutton, J., & Kleiner, A. (2000). *Schools that learn: A fifth discipline fieldbook for educators, parents, and everyone who cares about education*. NY: Doubleday.
- Sucuoğlu, B., & Kuloğlu, N. (1996). Özürlü çocuklarla çalışan öğretmenlerde tükenmişliğin değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(36), 44-60.
- Şahin, D. (2007). *Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyi: Ankara ili ilk ve ortaöğretim okulları örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şişman, M. (2004). *Öğretim liderliği*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Tuğrul, B., & Çelik, U. P. E. (2002). Normal çocuklarla çalışan anaokulu öğretmenlerinde tükenmişlik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12), 1-11.
- Tümkaya, S. (1996). *Öğretmenlerdeki tükenmişlik görülen psikolojik belirtiler ve başa çıkma davranışları* (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yıldız, A. ve Güven, B. (2016). Matematik öğretmenlerinin problem çözme ortamlarında öğrencilerinin üstbilişlerini harekete geçirmeye yönelik davranışları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(1), 575-598.
- Yıldız, A., & Baltacı, S. (2017a). Bilim sanat merkezi matematik öğretmenlerinin kurdukları geometrik inşa problemlerine bilişsel seviye düzeyleri açısından ders imecesi çalışmalarının etkisi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1481-1516. (<http://dx.doi.org/10.23891/efdyu.2017.53>).
- Yıldız, A., & Baltacı, S. (2017b). Reflections from the lesson study for the development of techno-pedagogical competencies in teaching fractal geometry, *European Journal of Education Research*, 6(1), 41-50. doi: 10.12973/eu-jer.6.1.41.
- Yürür, Ş., & Keser, A. (2011). İşe bağlı gerginlik ile iş tatmini ilişkisinde duygusal tükenmenin aracı rolü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(4), 165-194.

EXTENDED SUMMARY

Individuals sometimes may be complaining about a situation by feeling exhausted and inadequate in everyday life. This situation is known as “burnout syndrome” (Köse, Diken & Gül, 2017). The concept of burnout was first defined by Freudenberger (1977: 26-27). It is stated that individuals who suffer burnout syndrome have low energies and become uninterested to their work (Yürür & Keser, 2011: 171). Teachers who cannot cope with the

sense of burnout feel tired both physically and mentally and this prevents teachers from doing their lessons properly (Hoyos & Kallus, 2005; Maslach, Schaufe & Leither, 2001: 397). If teachers cannot cope with the feeling of burnout, they cannot provide students with the necessary educational opportunity. Thus, the learning needs of the students cannot be fully met. It is stated that teachers suffering from burnout cannot properly communicate with their students and cannot cope with negative student behaviors in class (Karakelle & Canpolat, 2008: 106). The sense of burnout for teachers is a very important issue that affects all stakeholders of education as well as students (Friedman & Farber, 1992: 28). Başol and Altay (2009) found that there was no relationship between burnout levels of teachers and age and experience years. However, they found that school administrators experienced more burnout than teachers. Adversely, Çokluk (1999: 2) found that an experience year was effective in the burnout levels of teachers. When we look at the literature on teachers' burnout syndrome, it is seen that most of the studies focus on defining burnout syndrome (Freudenberger, 1977: 26-27; Yürür & Keser, 2011: 171; Maslach & Jackson, 1981: 99; Kokkinos, 2007: 229; Maslach & Jackson, 1981: 99; Pines & Keinon, 2005: 626; Naktiyok & Kaygın, 2012; Cherniss, 1988 :451), effect of burnout syndrome on working life (Durak & Seferoğlu, 2017: 760; Hoyos & Kallus, 2005; Maslach, Schaufe & Leither, 2001: 397; Oplatka, 2002: 211; Şişman, 2004; Byrne, 1991: 197-198), effects of burnout syndrome on teaching profession (Durak & Seferoğlu, 2017: 760; Şişman, 2004; Byrne, 1991: 197-198; Hoyos & Kallus, 2005; Maslach, Schaufe & Leither, 2001: 397; Karakelle & Canpolat, 2008: 106; Friedman & Farber, 1992: 28; Başol & Altay, 2009; Çokluk, 1999: 5). In this study, it was investigated the question of how to help mathematics teachers who have burnout syndrome. The problem of the research was determined as “what are the suggestions of the Guidance and Psychological Counselors (GPC) to help math teachers who suffer burnout?”

The study was conducted with special case study method. In this context, the opinions of Candidates of Guidance and Psychological Counseling were examined. The participants of the study consisted of third-grade students at Kırşehir Ahi Evran University in Turkey. Forty-eight GPC candidates participated in the study. Eighteen of them are male and thirty are female. Research was conducted at the end of the academic year. Within the scope of the research, participants were asked what kind of studies they would do to deal with their burnout syndrome. The data of the study were collected through interviews. The GPC candidates who participated in the research completed most of the field application courses such as individual counseling, group counseling, vocational guidance and counseling which are the field courses of the counselor.

The findings of the study are given under two main sections such as collecting information about teachers who suffer burnout syndrome and intervention methods of Guidance and Psychological Counselors candidates. The GPC candidates advised gathering information before helping math teachers about teaching profession, personal characteristics and associated people with him/her. The GPC candidates have proposed to do theory-based psychological counseling to help mathematics teachers who have burnout syndrome. Detailed recommendations for these topics were given in the study. When the theme of gathering information about the situations related to the teaching profession is examined, it is suggested to meet with the math teachers who have burnout to learn how the perception of profession of him/her, how he/she started the profession and how he/she carry out his/her lesson. Çavuşoğlu and Çavuşoğlu (2010) states that teachers who experience many negativities when they start their profession experience more burnout. Thus these teachers could be alienated from from the professions. In addition, the GPC candidates suggested that environmental factors should be examined before helping the mathematics teachers who have burnout. Filiz (2014: 159) stated that the people who frequently suffer burnout encounter intensive business relations in their working environment. Personal reasons may also be effective in the burnout of mathematics teachers. In order to help these teachers, these situations should be taken into consideration. It may be useful to discuss with the teacher and to gather information on how long have they been feeling burnout. It is suggested that it can also be very useful when carried out tests, scales and inventories. In addition, if teachers' unrealistic thoughts lead to burnout, this needs to be determined. Durak and Seferoğlu (2017: 760) stated that burnout levels will be higher for those who teach for many years. The GPC candidates suggested some psychological counseling methods like individual counseling, self-empowerment and rational emotional approach could be used. If the burnout caused by the teacher's environment, it may be necessary to cope with the problem by cooperating with other teachers. GPC candidates suggested that if it is necessary, the teacher's family and school management should be included in the guidance and counseling process.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Çepni, O. ve Kılcan, B. (2019). “Veliler Açısından Sosyal Bilgiler Ne İfade Ediyor?”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3247-3265.

Geliş Tarihi / Received Date: 6 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

VELİLER AÇISINDAN SOSYAL BİLGİLER DERSİ NE İFADE EDİYOR?¹

Doç. Dr. Osman ÇEPNİ

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

ocepni@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3978-8889

Doç. Dr. Bahadır KILCAN

Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

bahadir@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0646-1804

Öz

Bu araştırmada, ortaokul sosyal bilgiler dersinin öğrenci velileri tarafından ne anlam ifade ettiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde Ankara ili merkez ilçesinde bulunan ortaokullarda öğrenim gören öğrenci velilerinden oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunun seçiminde amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Araştırma nitel yöntemde durum çalışması şeklinde kurgulanmıştır. Araştırmada veriler, araştırmacılar tarafından uzman görüşlerine de başvurularak hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Uygulama sonrasında katılımcılardan elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, ortaokul sosyal bilgiler dersinin öğrenci velileri açısından ne anlam ifade ettiğii ile ilgili bulgular hakkında değerlendirme yapılmıştır. Araştırma verilerinden hareketle yapılan içerik analizinde bulgular üç temel boyut altında toplanmıştır. Bunlardan birincisi “Düşüncede Sosyal Bilgiler”, ikincisi, “Öğrenci Açısından Sosyal Bilgiler” ve “Diğer Derslerin Yanında Sosyal Bilgiler”dir. Bununla birlikte veliler sosyal bilgiler dersini, sosyalleşmeyi sağlamadaki katkısı, bilgi beceri kazandırması, duyarlı bireyler yetiştirilmesine aracı olması anlamında önemli görürlerken dersin çevreye ait bilgilerin kazanılmasında ve milli bilinç oluşturmada da etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler dersi, Veli görüşleri, Nitel araştırma

WHAT DOES SOCIAL STUDIES LESSON MEAN TO PARENTS?

Abstract

This study tried to clarify what secondary school social studies lesson meant to the parents. The participants of the study included parents whose children were studying in secondary schools located in the city center of Ankara province in 2016-2017 academic year and spring term. This study used convenience sampling under purposeful sampling methods to choose the participants. This qualitative study was designed as a case study. The data of the study were collected through a semi-structured interview form developed by the researchers depending on the expert opinions. The data of the study were analysed through content analysis. The results of the content analysis showed that the results were gathered under three fundamental dimensions. These were (1) social studies in idea, (2) social studies in terms of student and (3) social studies together with other courses. In addition to this parents stated that social studies course is important in that it contributes to socialization of people to make students acquire skills, and to help train sensitive people, and they also stated that the course is useful for obtaining the knowledge related to the environment

Key Words: Social studies lesson, Parent opinions, Qualitative research

¹ Bu çalışma, 11-14 Mayıs 2017 tarihinde Antalya’da gerçekleştirilen I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Yaşadığımız dönemde bilim ve teknolojiye meydana gelen hızlı değişimler ve gelişmeler insan hayatını çeşitli açılardan etkilemekte, bunun sonucunda da toplum hayatındaki sosyal kurumların yapı ve fonksiyonları değişime uğramaktadır. Toplumda yaşanan bu değişimlere ve gelişimlere uyum sağlama çabası yenilikleri takip etme olanağı sağlayan ve gelişmelere açık bir eğitim sisteminin oluşturulmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Uçar ve İpek, 2006: 35).

Gelişmelere açık bir eğitim sistemi için gerekli olan en önemli ögeler arasında yer alan eğitim programları, toplumların istediği nitelikteki bireyleri yetiştirmek için kendilerini geliştirmek zorundadırlar (Çakmak, 2013: 73). Bu zorunluluk eğitim programlarının zaman zaman ya tamamen değişimlerine ya da küçük revizyonlarına imkân tanımaktadır.

Yenilik kazanan eğitim programlarının amacı öğrencilere yaşantılar kazandırmaktır. Eğitim programları aracılığıyla öğrencilere kazandırılacak olan yaşantıların etkin ve verimli olabilmesi ancak programların amacına hizmet edebilecek şekilde hazırlanmalarına bağlıdır. Bir eğitim programının amacına hizmet edip başarılı olabilmesi için, tüm öğrencilerin programda amaçlanan hedeflere büyük oranda ulaşabiliyor olmasıyla açıklanabilir. Ancak bu her zaman gerçekleşmeyebilir. Bu nedenle, programın uygulanmasının sonucunda, yetersiz kalan ya da ters işleyen öğelerin olup olmadığı, eğer varsa aksaklıkların programın hangi öğelerinden kaynaklandığının belirlenmesi ve bu bağlamda gerekli düzeltmelerin yapılması yani programın değerlendirilmesi gerekir (Kabapınar ve Karakurt, 2016: 1898).

Bu bağlamda iki binli yılların başlarında uzun değerlendirmeler sonucunda, ilk başta 2004/2005 eğitim öğretim döneminde uygulamaya başlayan eğitim programlarında; yeni öğrenme anlayışı merkezinde ders programlarından ölçme ve değerlendirme süreçlerine dek tüm eğitim basamaklarını düzenlemiş; pek çok eğitim/öğretim tanımının anlam, içerik ve uygulamasının yeniden betimlenmesinin yolu açılmıştır (Hersan ve Kabapınar, 2008: 153).

Aradan geçen yaklaşık on üç yıllık süreçte daha önce köklü değişiklikler yapılmış olan programlarda birtakım değişiklikler yapılarak tekrardan uygulanmaya başlanmıştır. Bu değişikliklerden nasibini alan sosyal bilgiler; ele aldığı konular itibariyle her zaman daha yenisini, güncelini arayan programlardan biri olmuştur.

Yapılandırmacılığı temele alan program çerçevesinde değişen sosyal bilgiler programının vizyonunda öğrenci etkinlik merkezli bir anlayışın olduğu açıklanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005a). Daha sonra revize edilen sosyal bilgiler programında ise (2017) değişikliğe uğramanın sebebi olarak; Öğretim programları bireysel, toplumsal, ekonomik ve bilimsel alanlarda yaşanmakta olan değişim ve gelişime bağlı olarak belirli

aralıklarla güncellenmektedir. Geçen süre zarfında program uygulamaları ve sonuçları ile bu uygulamalara yönelik yapılan araştırmalar sosyal bilgiler dersi öğretim programında güncelleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır” (MEB, 2017) denerek programda uygulandığı süreç zarfında değerlendirmeler yapıldığına ve bunun sonucunda güncellemelere ihtiyaç duyulduğuna değinilmiştir.

Güncellenen her öğretim programının başarıya ulaşması hedeflenmekte, bu amaçla oluşturulduğu bilinmektedir. Hedeflenen bu başarıda şüphesiz okul ve öğretmenlerin yanında öğrenci velilerinin de payı büyüktür. Okulların en fazla etkilediği ve etkilendiği toplumsal çevre unsuru olarak karşımıza çıkan veliler (Arpacı, 2014: 160), çocuklarının her bakımdan daha sağlıklı yetişebilmeleri için okul yönetimi ve öğretmenler ile her zaman etkileşimde bulunmalıdırlar. Çünkü çocukları herkesten daha iyi tanıyan anne-babalardır. Dolayısıyla anne babaların, çocukların ilgi ve ihtiyaçlar ile sosyal ve kişisel özelliklerini yakından takip ederek öğretmenler ve okul yönetimi ile iletişim içinde olmaları gerekir (Genç, 2005: 29). Bu da oluşabilecek problemlerin giderilmesinde okul-aile işbirliğinin önemini göstermektedir.

Okul-aile işbirliği bir öğrencinin okuldaki başarısından tutun da insanlığın kabul ettiği değerlerin kazandırılmasına kadar her alanda fayda sağlamaktadır (Beldağ, Özdemir ve Nalçacı, 2017: 318). Buradaki sözü edilen okul-aile işbirliğinin temel amacı, velilerin katılım ve desteği ile öğrenci ve okul başarısını yüksek kılmaktır. Burada okul üzerine düşen görev ve sorumluluklarını kendisini oluşturan öğelerin çalışma sürecine tam ve birbirleriyle uyumlu olarak katılmaları ile gerçekleştirebilmektedir. Bu süreci sadece okuldan ibaret saymak, ailelerin bu süreçteki payları görmezden gelmek, hata olur. Çünkü öğrenciler zamanlarını büyük bir çoğunluğunu evde aileleri ile geçirmektedirler. Bu bağlamda daha çok beraber olunan kimseler olarak görülebilecek ailelerin, okullarda yapılan eğitim sürecinin başarıya ulaşmasındaki ilgi ve desteğine ihtiyaç duyulduğu yadsınamaz (Kay ve Halat, 2009: 135; Argon ve Kıyıcı, 2012: 81). Çünkü aile ilk eğitimin verildiği yerdir ve çocuğu en iyi bilen eğitimcilerin bulunduğu kurum olarak görülmektedir (Hatipoğlu ve Kavas, 2016: 1021; Toprakçı ve Gülmez, 2018: 254).

Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı 2005 yılında ilk ve orta öğretim kurumlarına gönderdiği bir genelge ile öğrenci, veli, okul sözleşmesi uygulaması başlatmıştır. Okullara gönderilen genelgede, sözleşmenin amacını; “bireyin kendini gerçekleştirmesi, okulda demokrasi kültürünün yerleştirilmesi, okulun tüm imkânları ile çevreye açılması, veli ve öğrencinin beklentilerinin sisteme dâhil edilmesi, hizmet üretenler ile alanlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için sistematik bir düzenlemeye gerek duyulmaktadır” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı metinde Öğrenci-Veli-Okul Sözleşmesinin amacı; öğrenci ve velinin

okulun işleyişine etkin katılımlarını sağlamak; velileri, öğrencilerin neyi nasıl öğrenecekleri konusunda bilgilendirerek çocuklarının okul dışındaki zamanlarını en etkili şekilde değerlendirmelerine yardımcı olmalarını sağlamak; öğrencileri ve velileri okul kuralları ve genel eğitim politikaları konusunda bilgilendirmek; okulun hizmet ve imkânları konusunda tarafları bilgilendirerek faydalanma imkânlarını artırmak; okul içinde ve dışında fiziksel ve psikolojik şiddete karşı iş birliği yapmak; taraflar arasındaki iletişim kanallarını açık tutmak; tarafların birbirlerinden beklentilerini sağlam bir zemine oturtmak; tarafların bireysel potansiyellerini üst düzeye çıkarabilecekleri şartları oluşturmak; öğrencilerin ve velilerin okulun performans değerlendirilmesi sürecine etkin katılımını sağlamak gibi konularında bir rehber ortaya koymak olarak belirtilmiştir (MEB, 2005b).

Millî Eğitim Bakanlığı bu sözleşmeyle okula, aileye ve öğrencilere çeşitli hak ve sorumluluklar yüklemiştir. Sözleşmede bu hak ve sorumluluklar listelenmiş ve okula yeni kayıt olan her öğrenci ve velisine bu sözleşmeyi onaylama zorunluluğu getirmiştir. Bununla beraber asıl amaç, velilerin yönetime ve eğitim etkinliklerine katılımı sağlamak, veliyi diğer bir deyişle aileyi okula yakınlaştırmak ve sorumluluk almasına çalışmaktır (Ereş, 2010: 9).

Bütün bu çalışmalar bireylerin hem topluma faydalı olmaları hem de kendilerini gerçekleştirip her bakımdan sağlıklı fertler olarak yetişmelerini sağlamak için yapılmaktadır. Şüphesiz bunun için yukarıda da değinildiği gibi öğretim programları ve onlardan oluşan dersler birer araç olarak okullarda okutulmaktadır. Dersler gerek öğrencilerin girdikleri sınavlardan (Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı [OKS]; Seviye Belirleme Sınavı [SBS]; Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi [TEOG] vs.) gerekse öğrenci velilerinin derslere karşı tutumlarından etkilenmektedir. Derslere karşı kendi tutumunu, velisi olduğu öğrenciye yansıtan ve başarılı da olan veliler, öğrencilerin yanlış yönleneşine ve o derse karşı olumsuz tutum içine girmesine de sebep olmaktadır. Bundan dolayı sosyal bilgiler dersi ilgili yapılan akademik çalışmaların (Kılıç ve Bektaş, 2008; Aktepe, Tahiroğlu ve Sargın, 2014; Doğan ve Uğurlu, 2017) genelini; dersin öğrenciler, öğretmen adayları, öğretmenler gibi katılımcı grupları tarafından nasıl değerlendirildiğine yönelik olmasına karşın; velilerin sosyal bilgiler dersi hakkındaki düşüncelerini tespit etmek amacıyla yapılan herhangi bir araştırmaya rastlanamaması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda velilerin sosyal bilgiler dersine yönelik görüşlerini, varsa derse karşı olumsuz tutum içinde olma nedenlerini ortaya koymak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları daha sonraki yıllarda oluşturulacak olan sosyal bilgiler öğretim programlarının ortaya konmasında ve sosyal bilgiler dersinin öğreticisi olan

öğretmenlere ipucu sağlayacak olması bakımından önemlidir. Araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler dersi ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
2. Sosyal bilgiler dersinin çocuğunuzun gelişimine (akademik hayat ve günlük yaşam) bir katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?
3. Okulda yer alan diğer derslerin yanında sosyal bilgiler dersini nasıl görüyorsunuz?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın modeli

Ortaokulda bulunan sosyal bilgiler dersinin öğrenci velileri tarafından ne anlam ifade ettiğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırma paradigmasında ve durum çalışması deseninde tasarlanmıştır. Nitel araştırmalarda durum çalışması için; ‘nasıl’ ve ‘niçin’ sorularını temel alan, araştırmacı/araştırmacıların kontrol altına alamadığı bir olgu ya da olayı derinlemesine incelemesine imkân tanıyan bir araştırma deseni ifadesi kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 277). Mevcut çalışmada katılımcı grubunu oluşturan velilerin görüşlerine göre, ortaokullardaki mihver derslerden olan sosyal bilgiler dersinin ne anlam ifade ettiğinin ortaya çıkarılması, derse ilişkin varsa yanlış algılamaların kendi özel koşulları ve bağlamı içerisinde derinlemesine araştırılmasının amaçlanması, bu çalışmada nitel araştırma yöntemine uygun durum çalışması deseninin kullanılmasının gerekçesini oluşturmaktadır.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Ankara ili merkez ilçelerinin birinde bulunan ortaokullardan seçilen 19 (15 kadın, 4 Erkek)² öğrenci velisi oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun/kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklemin uygun/kolay ulaşılabilirliği katılımcı grubundaki velilerin sahip oldukları öğrencilerin öğrenim gördükleri ortaokulların idarecilerinin ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin araştırmacılar tarafından tanınıyor olmasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda araştırmanın uygulanabilmesi için katılımcı grubundaki velilerle araştırmanın amacı, görüşme saati ve yeri gibi konulardaki iletişim için okul müdürlerinin ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin desteği alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanması amacıyla sosyal bilgiler alan yazınında bulunan dersin konusunun, felsefesinin, tarihsel gelişiminin seyrine ilişkin sorunlara, değerlendirmelere ve çözüm önerilerine ait yapılmış çalışmalar taranmış ve bu çalışmalardan

² Katılımcı grubundaki velilerin çoğunun kadın olması, erkek velilerin mesai saatlerinde olmalarından kaynaklanmaktadır.

yola çıkararak velilere sorulmak amacıyla birtakım sorular oluşturulmuştur. Bu sorular sosyal bilgiler alan uzmanlarına (sosyal bilgiler öğretmenleri ve sosyal bilgiler alanında doktora derecesine sahip öğretim üyeleri) ve bir ölçme değerlendirme uzmanına da gösterilerek, onlardan gelen dönütler çerçevesinde araştırma sorularının genel çerçevesi oluşturulmuştur. Hazırlanan sorular yarı yapılandırılmış görüşme formuna dönüştürülerek, uygulama için hazır hale getirilmiştir. Ayrıca nitel araştırma alan yazınında, katılımcılarla görüşme soruları hazırlanırken sonda sorulara yer verilmesinin gerektiği bu soruların katılımcılar tarafından asıl soruların daha iyi anlaşılmasına imkân tanıdığı, görüşmenin daha derinlemesine veri toplamaya uygun hale getirilmesi için gerekli olduğuna yönelik görüşler mevcuttur (Glesne, 2012: 148). Bu sebeple araştırma sorularının katılımcılar tarafından daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla görüşme sorularına sonda sorular ilave edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması aşamasında öncelikle araştırmacıların daha önceden iletişim halinde olduğu okul müdürleri ve sosyal bilgiler öğretmenleri, araştırmanın katılımcıları ile telefonla iletişime geçmişlerdir. Bu aşamada, okul müdürleri ve sosyal bilgiler öğretmenleri araştırmanın amacı hakkında velilere kısa bilgi sunarak, onların müsait oldukları bir zamanda okula gelmelerini ve araştırmacıların kendileriyle bir çalışma yapacaklarını iletmiş, veli dönütlerine göre de belirlenen günler ve saatler katılımcı görüşme günü ve saati şeklinde araştırmacılar tarafından not edilmiştir. Katılımcıların belirttikleri günde ve saatte araştırmacılar (1. araştırmacı) belirlenen okulda hazır bulunmuşlar ve araştırma için gelen katılımcılar ile müdür odasında ya da öğretmenler odasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere başlamadan önce katılımcılara, okul müdürleri ve sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından daha önceden kısa bir şekilde sunulan araştırmanın amacı detaylı bir şekilde anlatılmış, yapılan görüşmenin kendi iradelerinde gerçekleşeceği, istedikleri zaman görüşmeyi sonlandırabilecekleri ve izin vermeleri durumunda veri kaybını önlemek amacıyla ses kaydının alınmak istediği bildirilmiştir. Bazı katılımcılar ses kaydının ileride bir sorun teşkil etmeyecekse alınabileceğini belirtmişler ve bunun üzerine araştırmacılar, elde edilen verilerin araştırmacılar haricinde kimse ile paylaşılmayacağını, verilerin çözümlenmesinde katılımcılara ait tanımlayıcı bilgilerin hiçbir suretle kimseyle paylaşılmayacağını ve araştırmanın bulgularının sunumunda kodlamaların kullanılacağını belirtmişlerdir. Sonrasında görüşmelere başlanmış ve yapılan görüşmeler 25-30 dakika aralığında sürmüştür. Katılımcıların yukarıda belirtildiği şekilde araştırmanın amacı, konusu hakkında bilgilendirilmeleri, çalışmaya katılıp katılmama konusunda özgür olmaları, izinleri dâhilinde yapılan görüşmelerin ses kaydına alınması, araştırma bulgularının oluşturulması sırasında

katılımcıları tanımlayıcı bilgilerin gizlenmesi gibi durumlar aslında nitel araştırmalarda uyulması gereken etik ilkelere (Creswell, 2013, s.56-60). Araştırmanın bu ilkelere uyumlu halde olması onun nitel araştırmanın doğasına ne kadar uygun ve özenli yapıldığının göstergesidir.

2.5. Verilerin Analizi

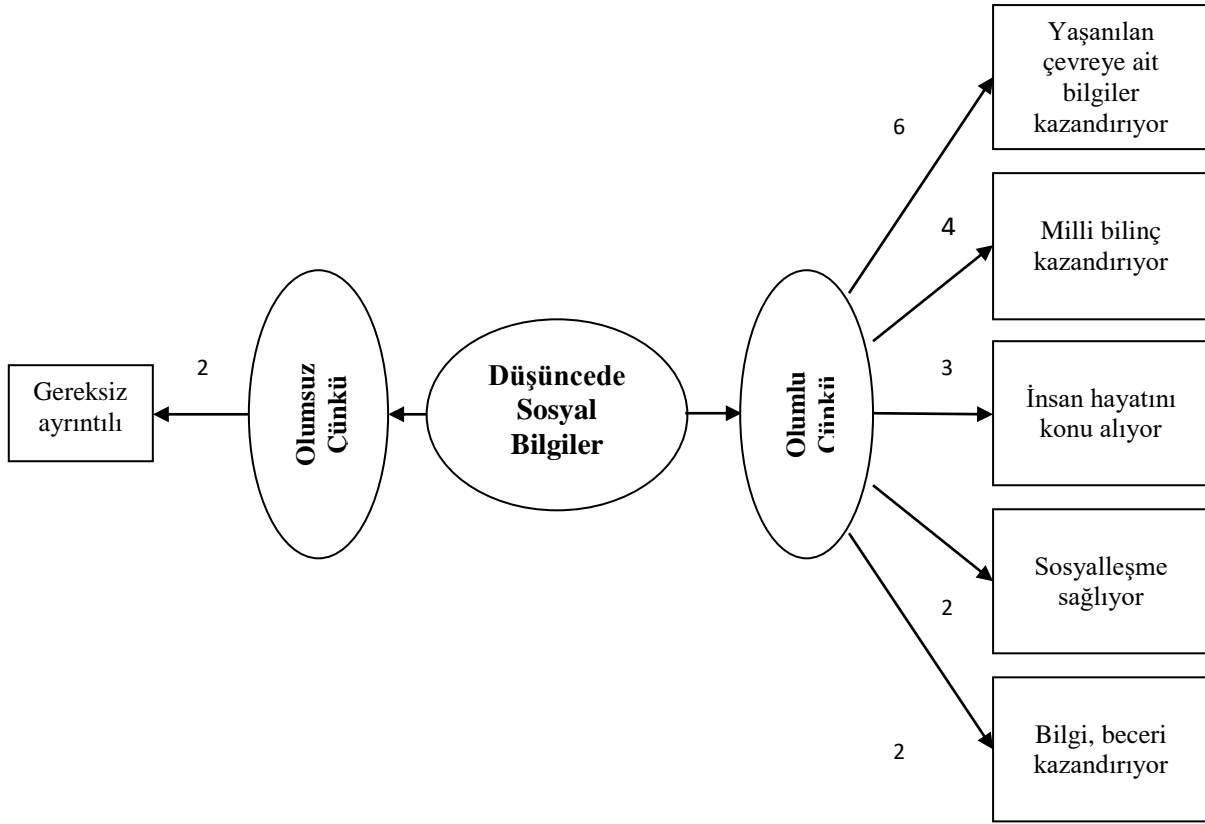
Bu araştırmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel (2010: 269) sosyal bilimler alanındaki nitel araştırmalar için sıklıkla kullanılan en önemli tekniklerden biri olan içerik analizini, insan davranışlarını üzerinde doğrudan olmayan yollarla çalışmaya imkân tanıyan ve belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik temaları ile özetlendiği sistematik bir teknik olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda yapılan içerik analizi üzerinden kodlara ve temalara ulaşılmış, ortaya çıkan bulguları desteklemek ve bulgular içinde ilgi çekici, farklı noktalara temas etmek için uygun yerlerde katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Doğrudan yapılan alıntılarda katılımcılar “V1, V2, V3.....V19 (veli)” kısaltması ve numaralarla temsil edilmiştir.

3. BULGULAR

Elde edilen verilerinden hareketle yapılan içerik analizi sonucunda, araştırmanın bulguları üç temel boyut altında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi “*Düşüncede Sosyal Bilgiler*”, ikincisi “*Öğrenci Açısından Sosyal Bilgiler*” ve üçüncüsü “*Diğer Derslerin Yanında Sosyal Bilgiler*” dir. Araştırmanın bulgular kısmı raporlaştırılırken katılımcıların her bir soruya ilişkin ifade ettikleri görüşler, kodlamalar şeklinde bir araya getirilmiş ve kodlamalar ile kodlamalardan yola çıkarak oluşturulmuş olan kategoriler arasındaki ilişki şekiller halinde sunulmuştur. Her bir boyutla ilgili olan kategoriler ve o kategorileri oluşturan kodlamalar katılımcıların görüşlerinden aynen alıntılar yapılarak sunulmuştur. Aynen alıntılanarak yapılan sunumlarda katılımcılara kodlar (V4,-V12 vb.) verilmiştir.

Düşüncede Sosyal Bilgiler

Katılımcıların “*düşüncede sosyal bilgiler*” boyutuna ilişkin belirttikleri görüşler ve bunların ifade sıklıkları Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Veli Düşünceleri ve İfade Sıklıkları

Şekil 1’de katılımcıların, sosyal bilgiler dersine yönelik düşüncelerinin bir olumsuz beş olumlu toplam altı başlık halinde toplandığı görülmektedir. Derse ait olumsuz düşünce; dersin “*gereksiz ayrıntıları*” ele aldığına yönelikken; dersin öğrencilerin “*yaşadıkları çevreye ait bilgiler*”, “*milli bilinç*” ve “*bilgi, beceri*” kazandırması, ayrıca dersin “*insan hayatını konu alması*” ve “*sosyalleşme sağlaması*” gibi olumlu yanlarının varlığından söz edilmektedir.

Sosyal Bilgiler Dersine Ait Olumsuz Düşünce, Çünkü!

Gereksiz ayrıntı. Katılımcıların bir kısmı, sosyal bilgiler dersine yönelik olumsuz düşüncelere sahiptir. Bu olumsuzluğun nedeni olarak katılımcılar, sosyal bilgiler dersinin gereksiz ayrıntılara yer verdiğini düşünmektedirler. Bu durum katılımcıların; “*Sosyal bilgiler dersi öğrenciye her bölgenin bitki örtüsünden aldığı rüzgârın tipine kadar fazla ayrıntı verildiği için sıkıcıymış gibi gelebiliyor. Daha net ve ana başlıklar altında biraz sade olarak verilse daha verimli olur*” (V1) ve “*Sosyal bilgiler dersi öğrencilerin zorlandığı, çok ayrıntılı bir ders. Tahtayı kullanmadan sadece sıkıcı bir şekilde anlatılıyor*” (V8) şeklindeki ifadeleri ile de genel olarak özetlenmektedir. Bu ifadeler birtakım katılımcılar tarafından sosyal bilgiler

dersinin gereksiz ayrıntılardan dolayı sıkıcı, istenmeyen bir ders olarak görüldüğü düşüncesini ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Bilgiler Dersine Ait Olumlu Düşünce, Çünkü!

Yaşanılan çevreye ait bilgiler kazandırılıyor. Katılımcıların büyük çoğunluğunun sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların, derse ilişkin olumlu düşüncelere sahip olması, öğrencilerin yaşadığı çevreye ait bilgileri kazandırmasından dolayıdır. Bu durum katılımcıların; “*Sosyal Bilgiler dersi öğrencilerin yaşadığı mekânı anlaması, ona aidiyet bağı ile bağlanması açısından son derece büyük öneme haizdir...Ülkesinin sahip olduğu tarihi ve coğrafi anlamı idrak etmeyen öğrencinin kanımca diğer yönlerinin gelişmesi de pek mümkün olmayacaktır.*”(V9), “*Çocukların yaşadıkları toplumu, dünyayı, iklimi, bitki örtüsünü öğrenip bilgi birikimini geliştireceği bir ders*”(V4)ve “*Sosyal Bilgiler dersini öğrencinin yaşamış olduğu coğrafyası ile ilgili olarak öğrenilmesi elzem olan bilgilerin öğretildiği bir ders olarak görüyorum. Çocuklarımızın yaşadığı coğrafyayı tanıması açısından oldukça faydalı görüyorum.*” (V12) şeklindeki ifadeleri ile de özetlenmektedir. Bu ifadelerden katılımcıların, sosyal bilgiler dersine karşı olumlu düşünceler beslemelerinin sebebi olarak, dersin öğrencilere yaşanılan çevredeki bilgileri tanıtır, onları kazandırmasıyla açıklanabilir.

Milli bilinç kazandırıyor. Sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu düşüncelere sahip olan katılımcıların bir kısmı, derse ilişkin olumlu düşüncelere sahip olmalarını, dersin öğrencilere milli bilinç kazandırmalarıyla açıklamışlardır. Bu durum katılımcıların; “*Milli dil ve milli tarih bilinci kazandırarak toplumda milli bilincin oluşmasını sağlar. Hem geçmiş hakkında bilgi sahibi olmamızı hem de geleceğimizi sağlam inşa etmemizi kolaylaştırır.*” (V6) ve “*Çocuklarımızın milletini tanıması, geçmişini bilmesi açısından oldukça faydalı görüyorum.*” (V12) şeklindeki ifadeleri ile özetlenmektedir. Bu ifadelerden katılımcıların, sosyal bilgiler dersine karşı olumlu düşüncelere haiz olmaları dersin, öğrencilere milli bilinci aşıyor olmasıyla açıklanabilir.

İnsan hayatını konu alıyor. Sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu anlamda düşünceye sahip olan katılımcıların bazıları, dersin insan hayatını konu almasından dolayı derse karşı olumlu düşüncelere sahip olduklarını belirtmektedirler. Bu durum katılımcıların; “*Sosyal bilgiler dersi insanları ve yaşamı konu alan bir derstir. Çok disiplinli özelliği ile bir tuvale benzetebiliriz.*” (V5) ve “*Kişilerin hayata hazırlanmasını ve yaşam becerilerinin gelişmesini sağlayan, zevkli eğlenceli bir derstir*” (V10) şeklindeki ifadeleri ile özetlenmektedir. Bu ifadelerden katılımcıların, sosyal bilgiler dersine yönelik karşı olumlu

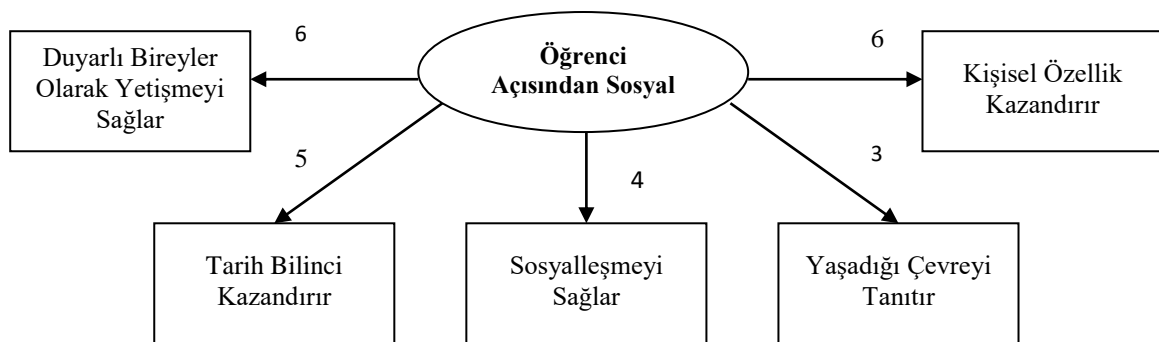
düşünceler oluşturmalarında, dersin insan hayatını konu alması ve insan hayatında önemli sayılabilecek ihtiyaçları öğrencilere öğretmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sosyalleşme sağlıyor. Sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu düşünceleri olan katılımcıların bazıları, dersin öğrencilerin sosyalleşmesini sağladığından dolayı derse karşı olumlu düşünceler beslediğini belirtmektedirler. Bu durum katılımcıların; “*Adı üzerinde, sosyal bilgiler her şeyden önce öğrencinin sosyalleşmesi açısından önemlidir.*” (V6) ve “*Sosyal bilgiler öğrencileri toplumsal ve sosyal hayata hazırlayan, üretken ve çağa uygun vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan öğrenilmesi gereken önemli bir derstir*” (V14) şeklindeki ifadeleri ile özetlenmektedir. Bu ifadelerden katılımcıların, sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu düşünceler oluşturmalarını, öğrencilerin toplumsal hayatta sosyalleşmiş birer vatandaş olarak yetiştirmeyi amaçladığı ve bireyin sosyalleşmesine yardım ettiğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bilgi, beceri kazandırıyor. Katılımcılardan sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu görüşe sahip katılımcıların bazıları, dersin öğrencilere bilgi ve beceri kazandırdığından dolayı ona karşı olumlu düşünceler beslediğini belirtmektedirler. Bu durum katılımcıların; “*Sosyal bilgilerin, kişinin toplumsal hayatta karşısına çıkabilecek sorunları aşmasında nasıl davranacağı ile ilgili bilgi ve becerileri kazandıran önemli bir ders olduğu kanaatindeyim.*” (V2) ve “*Öğrencilerin becerilerinin gelişmesini sağlayan bir derstir*” (V10) şeklindeki ifadeleri ile özetlenmektedir. Bu ifadelerden katılımcıların, sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu düşüncelere sahip olmaları, sosyal bilgiler dersinin öğrencilere bilgi ve beceri kazandıran önemli bir ders olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Öğrenci Açısından Sosyal Bilgiler

Katılımcıların “*öğrenci açısından sosyal bilgiler*” boyutuna ilişkin belirttikleri görüşler ve bunların ifade sıklıkları Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Sosyal Bilgiler Dersinin, Öğrenci Açısından Öneme İlişkin Veli Düşünceleri ve İfade Sıklıkları

Şekil 2’de katılımcıların, sosyal bilgiler dersinin öğrenci açısından ne gibi öneme sahip olduğuna yönelik düşüncelerinin beş başlık halinde toplandığı görülmektedir. Bunlar; öğrencilerin, “*duyarlı bireyler olarak yetişmeyi sağlar*”, “*kişisel özellik ve tarih bilinci kazandırır*”, “*sosyalleşmeyi sağlar*” ve “*yaşadığı çevreyi tanıtır*” şeklindedir.

Duyarlı bireyler olarak yetiştirmeyi sağlar. Katılımcıların çoğu, sosyal bilgiler dersinin, öğrencilerin duyarlı bireyler olarak yetişmelerinde onlara katkı sağladığını dile getirmektedirler. Bu durum katılımcıların; “*...Demokrasi hoşgörü vb. evrensel değerlerin kişiler ve toplumların gelişmesi için ne düzeyde önemli olduğunun anlaması ve vatan sevgisi gibi bir kısmını sayabildiğim değerlerin çocuğun karakter gelişimi açısından önem arz etmektedir.*” (V10) ve “*Toplumdaki düzenin sağlanmasında bilinç kazandırır. Haklarını ve sorumluluklarını öğrenmelerine, bunları hayata geçirmelerine yardımcı olur*” (V14) şeklindeki ifadeleri ile özetlenmektedir. Bu ifadeler katılımcıların, sosyal bilgiler dersi ile öğrencilerin duyarlı bireyler olarak yetişmelerinin desteklediği ve bu dersin öğrencilerin duyarlı bireyler haline gelmelerinde önemli bir araç olarak görüldüğü fikri, sosyal bilgiler dersinin toplumu oluşturan bireylerin duyarlı birer vatandaş olarak yetişmelerinde, sosyal bilgiler dersi konularının ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kişisel özellik kazandırır. Sosyal bilgiler dersinin, öğrencilere kişisel özellikler kazandırdığını belirten birçok katılımcı bu görüşlerini; “*...Sosyal Bilgiler dersinde işlenen konular spesifik konular olmayıp çocuklarımızın ilerde sahip oldukları meslek her ne olursa olsun hayatları boyunca kullanacakları, bilmeleri gerekli olan bilgileri içerdiğini düşünüyorum.*” (V12) ve “*Çocukların özgüveninin artmasında, bilgi ve becerilerinin gelişiminde önemli rol oynar. Düşünme ve araştırma konusunda olumlu etkiler sağlar*” (V14) şeklinde ifadelendirmektedirler. Bu ifadeler katılımcıların, sosyal bilgiler dersinin öğrencilerin kişisel özellik kazanmalarına fayda sağladığını ve dersin, öğrencilerin toplum tarafından arzulanan kişisel özelliklere haiz, donanımlı bireylerin yetişmesinde ne denli önemli olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

Tarih bilinci kazandırır. Sosyal bilgiler dersinin, öğrencilere aynı zamanda tarih bilinci de kazandırdığı dile getiren birçok katılımcı bu görüşlerini; “*...Yaşadığı dünyayı tanıması, tarih bilincinin olması çocuğun akademik hayatına katkısı ve özgüveni artıracığını düşünüyorum.*” (V2) ve “*Öğrencinin geçmişini bilmesi hem geleceğinin şekillenmesinde gerekir hem de kültürlenmiş olur.*” (V3) şeklinde ifadelendirmektedirler. Bu ifadeler katılımcıların, sosyal bilgiler dersinin öğrencilere tarih bilinci kazandırmada fayda sağladığını ve dersin, tarihten ders olarak geleceğe yön veren bireylerden oluşan gelişmiş toplumların oluşmasında üstlendiği rolü belirtmesi açısından dikkate değerdir.

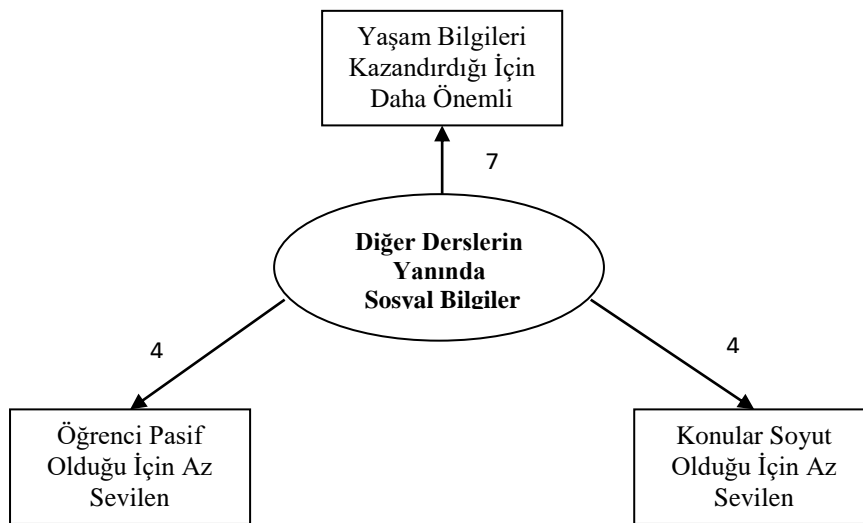
Sosyalleşmeyi sağlar. Sosyal bilgiler dersinin, öğrencilerin sosyalleşmesine de katkı

sağladığını dile getiren katılımcılar bu görüşlerini; “...Birey tek başına, sosyal ve toplumsal hayatın dışında olamayacağı için birlikte yaşamın getirdiği kuralları ve sorumlulukları bilmesi gerekir. Günlük yaşama katkısı bu nedenle önemlidir.” (V2) ve “Öğrencinin günlük yaşama dair kazanımlar sosyal bir süreçle elde edilebilir. Bu ise ancak okul yaşamında Sosyal Bilgiler dersinin yaratacağı öğretim yansımalarına bağlıdır.” (V9) şeklinde ifadelendirmektedirler. Bu ifadeler katılımcıların, sosyal bilgiler dersi ile öğrencilerin sosyalleşme namına bilgiler edineceğini ve dersi, toplumsal yaşamın gereği olarak, insan ilişkileri gelişmiş, diyalog kurabilen, iletişim becerileri ile donatılmış sosyal bir vatandaş yetiştirmede üstlendiği rolü belirtmesi açısından önemlidir.

Yaşadığı çevreyi tanıtır. Sosyal bilgiler dersinin, öğrencilerin yaşadıkları çevreyi tanıtmak gibi bir misyonunun olduğunu dile getiren katılımcılar bu görüşlerini; “...Öğrencinin yaşadığı coğrafyayı tanımasını sağlıyor. Ayrıca yaşadığı bölge (il, ilçe, kasaba, köy, vb.) dışında ilgisini çekecek başka bilgilere ulaşmasını sağlıyor.” (V1) ve “Çocuğun yaşadığı bölgeyi tanımasını, doğayı tanımasını, toplumların yaşayış biçimlerini bilmesini desteklediğini düşünüyorum.” (V4). Bu ifadeler katılımcıların, sosyal bilgiler dersi ile öğrencilerin yaşadıkları çevre hakkında bilgiler edineceğini ve dersi, öğrencilerin yaşadıkları çevreye hızlı bir şekilde uyum sağlamalarındaki, onların çevre hakkında bilgilenmelerindeki önemi belirtmesi açısından önemlidir.

Diğer Derslerin Yanında Sosyal Bilgiler

Katılımcıların “diğer derslerin yanında sosyal bilgiler” boyutuna ilişkin belirttikleri görüşler ve bunların ifade sıklıkları Şekil 3’de sunulmuştur.

Şekil 3. Diğer Derslerin Yanında, Sosyal Bilgiler Dersinin Nasıl Görüldüğüne İlişkin Veli düşünceleri ve İfade Sıklıkları

Şekil 3’de katılımcıların, diğer derslerin yanında sosyal bilgilere yönelik düşüncelerinin bir olumlu iki olumsuz toplam üç başlık halinde toplandığı görülmektedir. Olumlu düşünce; diğer derslerin yanında sosyal bilgileri “*yaşam bilgileri kazandırdığı için daha önemli*” bir ders olarak tanımlarken, olumsuz düşünceler ise “*öğrenci pasif ve konular soyut olduğu için az sevilen*” şeklindedir.

Yaşam bilgileri kazandırdığı için daha önemli. Katılımcıların birçoğu, diğer derslerin yanında sosyal bilgileri değerlendirirken olumlu düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu durum sosyal bilgiler dersinin öğrencilere yaşam bilgileri kazandırmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum katılımcıların; “*Salt teoriye dayalı, günlük hayatta kullanım alanı bulunmayan ileri düzeyde belki lazım olacak derslerin yanında günün ve hayatın her anında işe yarar bilgiler vermesi açısından gerekli ve önemli buluyorum.*” (V7), “*Sınav endeksli olarak düşünüldüğünde etkisi matematik ve Türkçe derslerine göre daha az olduğu görülmekle birlikte günlük hayatta, sosyal bilgiler derslerinde yer alan temel konuların bilinmemesinin “cahil” tanımlamasına sebep olacak en bariz göstergelerden biri olacağını düşünmekteyim*” (V12) ve “*Özellikle bireyin temel yaşam unsurlarını merkeze alan nadir derslerden biridir. Ayrıca bu ders salt bilgi aktaran bir ders değil gerçek hayattan alınmış bilgilerin var olduğu, eğitim ve öğretimin iç içe geçtiği bir derstir.*” (V16) şeklindeki ifadeleri ile de özetlenmektedir. Bu ifadeler katılımcıların, diğer derslerin yanında -sınavlar açısından çok önemli olmamasına rağmen- sosyal bilgileri, öğrencilere yaşam becerileri kazandırdığı ve bireylerin yaşamları boyunca onlara gerekli olabilecek becerileri konu aldığı için daha önemli gördükleri ile açıklanabilir.

Öğrenci pasif olduğu için az sevilen. Katılımcıların birçoğu, diğer derslerin yanında sosyal bilgilere yönelik olumsuz düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu durum sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin pasif durumda olduklarından kaynaklanmaktadır. Bu durum katılımcıların; “*Hayatın içinden, günlük yaşamdan bir ders olmalı bence. Materyal ağırlıklı, daha çocuklara hitap edecek tarzda yorumlanmalı. Bazen doğada bile işlenmeli.*” (V4) ve “*Daha zihinde kalıcı, öğrencilerin keyif alacağı şekilde yaşantularla aktif bir ders haline getirilirse, sözel bir ders zihniyetinden kurtulur.*” (V13) şeklindeki ifadeleri ile de özetlenmektedir. Bu ifadeler katılımcıların, diğer derslerin yanında sosyal bilgiler dersinin daha az sevilmesinin nedeni olarak dersin, öğrencileri yeteri kadar aktif kılmadığı için sıkıcı bir sözel ders olarak adlandırıldığı ile açıklanabilir.

Konular soyut olduğu için az sevilen. Diğer derslerin yanında sosyal bilgilere yönelik olumsuz düşünceler ortaya koyan katılımcılardan bazıları, dersin daha çok soyut konular içerdiği için az sevildiğini düşünmektedirler. Bu durum katılımcıların; “*Sosyal bilgiler dersini diğer derslere göre daha az seviyor gibi. Bunun sebebi olarak dersin soyut ifadeler ve*

anlatımlar içeriyor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.” (V2) ve “Diğer derslerden ayrı olarak geçmiş ile ilgilendiği, soyutluklar taşıdığı için, bunun nedenini o yaştaki çocuklara mutlaka açıklanmalıdır. Diğer derslerden daha az sevdirildiğini düşünüyorum.” (V8) şeklindeki ifadeleri ile de özetlenmektedir. Bu ifadeler katılımcıların, diğer derslerin yanında sosyal bilgiler dersinin daha az sevilmesinin nedeni olarak dersin, soyutlukları barındırdığı ve anlatımlarında da bu soyutlukların somutlaştırılmamasından kaynaklı olumsuzluklar yaşandığı düşüncesiyle açıklanabilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortaokul sosyal bilgiler dersinin öğrenci velileri tarafından ne anlam ifade ettiğinin belirlendiği bu çalışmada, velilerin görüşlerinden hareketle araştırmanın bulguları üç temel boyut altında toplanmıştır. Bunlar “düşüncede sosyal bilgiler”, “öğrenci açısından sosyal bilgiler” ve “diğer derslerin yanında sosyal bilgiler” dir.

Katılımcılar sosyal bilgiler dersinin sosyalleşmeyi sağlaması, bilgi, beceri kazandırması, duyarlı bireyler yetiştirilmesine aracı olması, kişilik gelişimine yarar sağlaması gibi özelliklerinden dolayı önemli bir ders olarak görmektedirler. Dersin bu özellikleri geliştirmesi Ayva (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir. Öğrenciler üzerinde yapılan çalışmada, aktif öğrenme yöntemine uygun işlenen sosyal bilgiler dersi sayesinde kendilerinin yorum yapma konusunda geliştirdiklerini, fikirlerini korkmadan ortaya koyabildiklerini, daha yaratıcı ve daha düzenli olduklarını, saygılı olamaya çalıştıklarını, özgüven, sorumluluk sahibi olduklarını dile getirmektedirler.

Bu durum ayrıca sosyal bilgiler dersinin sıradanlıktan uzak bir şekilde işlenmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu araştırmanın bir sonucu da katılımcı grubunu oluşturan veliler tarafından, sosyal bilgiler dersinin, öğrencilerin pasif ve konuların soyut olmasından dolayı da az sevilen bir ders olarak görüldüğüdür. Bu durum, her ne kadar ders konuları soyut olsa da derste yapılacak öğrenciyi etkin kılacak aktivitelerle tersine çevrilebilir. Ayrıca ders konuları bağlamında yapılabilecek ders dışı etkinlikler de derse karşı olan ilgiyi artırabilir. Örneğin bazı araştırmacılar (Selanik-Ay ve Kurtdede-Fidan, 2014; Meydan ve Akkuş, 2014; Güleç ve Alkış, 2003; Ata, 2015; Çalışkan ve Çerkez, 2012; Çepni ve Aydın, 2015; Yılmaz ve Şeker, 2011) tarafından yapılan çalışmalarda ders dışı etkinliklerden biri olan müze gezilerinin sosyal bilgiler dersinde geçen bazı kavramların somutlaştırılmasına ve dersin daha ilgi çekici hale gelmesine imkân tanıyacağından bahsedilmektedir. Bu sonuçlar çerçevesinde sosyal bilgiler dersinin öğrencilerin pasif olduğu,

sevimsiz bir ders olarak algılanmaması gerek ders içi gerekse ders dışı aktivitelerle öğrenciyi aktif tutmakla onun sürece dâhil edilmesiyle mümkündür denebilir.

Ayrıca araştırmanın sonucunda sosyal bilgiler dersinin gereksiz ayrıntılara yer veriyor olarak görülmesi katılımcılar tarafında eleştirilmektedir. Buna benzer bir durum Argon ve Kıyıcı (2012) tarafından yapılan çalışmada da bulunmaktadır. Çalışmada teknoloji ve tasarım dersinin öğrencilerin gelişimine olumlu yönde katkı sağladığı, buna karşılık programda gereğinden fazla ayrıntılandırılmanın olması ve kazanımların açık, anlaşılır olmaması eleştirilen yönlerden birisi olarak görülmektedir. Buradan hareketle öğretim programlarının gereksiz bilgilerden uzak, öğrencilere faydalı bilgiler içermesi ve açık anlaşılır olması gerektiği söylenebilir. Sosyal bilgiler öğretim programı (2018) baz alındığında, bu çalışmanın katılımcıları tarafından sosyal bilgilere yönelik yapılan bazı eleştirilerin ortadan kalkacağını söylemek yanlış olmaz. Çünkü hazırlanan 2018 sosyal bilgiler öğretim programını yaptıkları çalışmalarda; Sözen ve Ada (2018) son derece sade olduğu, Taş ve Kıroğlu (2018) ile Çakmak, Kaçar ve Arıkan (2017) açık ve anlaşılır hazırlandığını dile getirmektedirler.

Öte yandan araştırmanın bir başka sonucunda katılımcılar sosyal bilgiler dersinin öğrencilerin yaşadıkları çevreye ait bilgilerin kazanmasında, milli bilinç oluşturmada etkili olduğunu dile getirerek dersin önemine dikkat çekmişlerdir. Bu durum Hersan ve Kabapınar (2008) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Sosyal bilgiler öğretim programının öğrenciye ne kazandırdığına ilişkin veli görüşlerine başvurularak yapılan çalışmada, katılımcılar program sayesinde öğrencilerin daha araştırmacı olduklarını, programın öğrencinin kişisel ve sosyal gelişimi üzerinde olumlu etki bıraktığını dile getirmektedirler.

Öğrencilerin bilgi, beceri ve değerlerin önemli bir kısmını aile büyüklerini gözleyerek ve onlarla geçirdikleri yaşantılar sonucunda kazandıkları (Ersoy, 2012) bilinmektedir. Bu bağlamda velilerin, öğrencilerin evde yaşadığı öğrenme yaşantılarının hem bir parçası hem de destekçisi olduğunu söylemek yanlış olmaz (Hersan ve Kabapınar, 2008). Bu bakımdan velilerin herhangi bir dersin birinci dereceden muhatabı olmamasına rağmen ona yönelik olumsuz görüş ve tutuma sahip olması, ders kazanımlarının birinci dereceden ilgilisi olan öğrencilerin derse karşı ön yargılı olmalarının önünü açabilir. Dolayısıyla bu durumun yaşanmaması sosyal bilgiler ders konularının öğretiminde soyut konuların olabildiğince somutlaştırılarak sunulması; bu süreçte gerek ders içi gerekse ders dışı etkinliklerle öğrencilerin aktif kılınması; öğretim programlarının gereksiz ayrıntılardan uzak tutularak hazırlanması bu araştırmanın önerisi olarak sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Argon, T. & Kıyıcı, C. (2012). İlköğretim kurumlarında ailelerin eğitim sürecine katılımlarına yönelik öğretmen görüşleri, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 80-95.
- Aktepe, V., Tahiroğlu, M., & Sargın, S. (2014). İlkokul 4. Sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik tutumları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 259-272.
- Arpacı, M. (2014). İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersine yönelik velilerin tutumları (Diyarbakır örneği), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(29), 159-184.
- Ata, B. (2015). Okul dışı sosyal bilgiler öğretiminde müzeler, A. Şimşek ve S. Kaymakçı (Ed.). *Okul dışı sosyal bilgiler öğretimi* (1. Baskı) içinde (s.171-187). Ankara: Pegem.
- Ayva, Ö. (2010). Sosyal bilgiler dersi öğrenme öğretme süreci ile ilgili öğrenci görüşleri, *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 11-13 November, Antalya/Turkey. <http://www.iconte.org/FileUpload/ks59689/File/58.pdf> adresinden 28 Ocak 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Beldağ, A., Özdemir, Ü. & Nalçacı, A. (2017). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerlerin kazandırılmasına ilişkin veli görüşleri, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 317-328.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çakmak, F. (2013). Velilerin lise din kültürü ve ahlak bilgisi dersi programına yönelik tutum ölçeği, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 71-97.
- Çakmak, Z., Kaçar, T. & Arıkan, İ. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ortaokul sosyal bilgiler dersi taslak öğretim programına ilişkin görüşleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(54), 576-597.
- Çalışkan, H. & Çerkez, S. (2012). Sosyal bilgiler derslerindeki müzeyle eğitim uygulamalarının öğrenci görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi, *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(1), 162-173.
- Çepni, O. & Aydın, F. (2015). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf dışı okul ortamlarından yararlanılmasına ilişkin görüşleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38, 25-39.
- Doğan, A., & Uğurlu, B. N. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenleri ile öğretmen adaylarının branşlarına yönelik mesleki tutumlarının karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 156-174.
- Ereş, F. (2010). Öğrenci - Veli - Okul Sözleşmesi üzerine bir araştırma, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(1), 5-24.
- Ersoy, A. F. (2012). Annelerin vatandaşlık algısı, çocuklarında vatandaşlık bilinci geliştirme uygulamaları ve karşılaştıkları sorunlar, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 2111-2124.
- Genç, S. Z. (2005). İlköğretim 1. kademe okul- aile işbirliği ile ilgili öğretmen ve veli görüşleri, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 227-243.
- Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş*. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çev. Ed.). Ankara: Anı.
- Güleç, S. & Alkış, S. (2003). Sosyal bilgiler öğretiminde müze gezilerinin iletişimsel boyutu, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 63-78.
- Hatipoğlu, A. & Kavas, E. (2016). Veli yaklaşımlarının öğretmen performansına etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1012-1034.
- Hersan, E. & Kabapınar, Y. (2008). Veli görüşlerine göre ilköğretim sosyal bilgiler programının öğrenciye etkileri, *Ege Eğitim Dergisi*, (9)1, 151-172.
- Kabapınar, Y. & Karakurt, F. (2016). Hakkari’de yapılandırmacı sosyal bilgiler dersi öğrenme ortamlarına ilişkin bir değerlendirme: Değişim kolay mı? *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1897-1918.
- Kay, O. & Halat, E. (2009). Yeni 2005 ilköğretim matematik öğretim programının veli görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi: Eğitim düzeyi, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 133-150.
- Kılıç, D. & Bektaş, F. (2008). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 18, 15-25.
- Meydan, A. & Akkuş, A. (2014). Sosyal bilgiler öğretiminde müze gezilerinin tarihi ve kültürel değerlerin kazandırılmasındaki önemi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 29, 402-422.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2005a). *Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2005b). 3157 Sayılı Öğrenci - Veli - Okul Sözleşmesi, <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1971.pdf> adresinden 28 Ocak 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2017). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, Taslak (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*, Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*, Ankara. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686->

- SOSYAL%20B%20C4%B0LG%20C4%B0LER%20C3%96%20C4%96%20PROGRAMI%20 pdf adresinden 28 Ocak 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Selanik-Ay, T. & Kurtdele-Fidan, N. (2014). Öğretmen adaylarının sosyal bilgiler dersinde müzelerden yararlanmaya ilişkin görüşleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 69-89.
- Sözen, E. & Ada, S. (2018). 2005 ve 2018 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının (SBDÖP) karşılaştırılması, *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 6(1), 53-71.
- Taş, H. & Kiroğlu, K. (2018). 2017 ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı'nın öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi, *İlköğretim Online*, 17(2), 697-716.
- Toprakçı, E. & Gülmez, D. (2018). Velilerin penceresinden öğrencilerin eğitim hayatı (Anılar bağlamında nitel bir analiz). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 253-275.
- Uçar, R. & İpek, C. (2006). İlköğretim okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin MEB hizmet içi eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 34-53. http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_III/ucar_ipek.doc adresinden 29 Ocak 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, K. & Şeker, M. (2011). İlköğretim öğrencilerinin müze gezilerine ve müzelerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılmasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 3(9), 21-39.

EXTENDED ABSTRACT

Ministry of National Education started student, parent, and school agreement application in 2005 with a notice sent to primary and secondary education institutions. In the notice sent to schools the aim of agreement was defined as “a systematic arrangement required for self-actualization of individual, placing democracy culture at school, opening of school to public with its all facilities, involving expectations of parents and students to the system as well as for obtaining the relations between service producers and fields.” In the same text the aim of Student-Parent-School Agreement was stated as presenting a guide in subjects such as providing efficient participation of students and parents to school process, informing parents about how/what students learn and providing them to help students in evaluating their leisure time effectively, informing students and parents about school rules and general education policies, increasing utilization means by informing the parties about services and means of school, cooperating against physical and psychological violence in and out of school, keeping the communication channels between parties, placing the expectations of parties from each other on a stable base, forming the conditions that can increase individual potentials of parties as well as providing efficient participation of students and parents in evaluation period of school performance (MEB, 2005b).

Although the general of academic studies done regarding social sciences lesson are for how they are evaluated by participant groups such as the students of lesson, teacher candidates, teachers and academics, limited number of researches done to obtain thoughts of parents about social sciences lesson forms the starting point of this study. Within this scope the aim of this research is to reveal opinions of parents about social sciences lesson and the reasons of having negative attitudes against lesson if there is. The results of research are important in

terms of presenting of future curriculums of social sciences as well as providing a clue for teachers as educators of social sciences lesson.

With this agreement, Ministry of National Education lays various rights and responsibilities on school, family and students. These rights and responsibilities were listed in agreement and imposed obligation for each new registered student and his parent to approve this agreement. In accordance with this, the real aim is to provide participation of parents to management and training effectiveness, making parents in other words the family familiar to school and take responsibility.

In accordance with the aim of research the answers of the following questions were searched; 1-What do you think about Social Sciences lesson? 2- Do you think that Social Sciences lesson has contribution to the development of your child (academic life and daily life)? 3- How do you consider Social Sciences lesson by the side of other lessons at school?

This study which was done with the intention of obtaining what social sciences lesson in secondary school is meant to students' parents was designed in qualitative research paradigm and case study. 19 students' parents (15 women, 4 men) chosen from secondary schools in central districts of Ankara province during spring term of 2016-2017 academic year, form working group of research. In choosing of participants, convenience sampling method from purposeful sampling was used. On the purpose of collecting data of research, the studies done regarding suggestions, evaluations and problems about the subject, philosophy and historical development of lesson in literature were scanned and based upon these studies some questions were formed to be asked to parents.

In collection of data school principals and social teachers acquainted by researchers, were communicated via telephone at the day when participants of research and researchers were there. At this stage school principals and social sciences teachers informed parents shortly about the aim of research and asked them to come to school for a study. The days and hours determined according to feedbacks of parents were noted down by researches as participant interview day and hour. The researchers (1st researcher) got ready at the day and hour that participants stated and the interviews were done with participants in the room of principal or teachers. In analysis of datas obtained from this research, content analysis method was used.

As a result of content analysis based on obtained datas, the findings of research were collected under three main dimensions. The first one is "*Social Sciences in Idea*", the second one is "*Social Sciences in terms of Student*" and the third one "*Social Sciences by the side of Other Lessons*". As findings part of research was reported, the opinions of participants about each question were gathered as coding and the relation between coding and categories formed basing on coding were

presented as shapes. Categories regarding each dimension and coding formed these categories were presented by taking exact quotations from ideas of participants.

The participants consider Social sciences as an important lesson due to its properties of providing socializing, gaining knowledge and skill, being a mediator in rising up sensible individuals and benefitting personality development.

Also at the end of research, the participants criticized the consideration of social sciences lesson as giving unnecessary details.

On the other hand in another result of research, the participants attracted attention to the importance of lesson by mentioning the gaining knowledge of students about the surrounding they live in as well as its effectiveness in forming national consciousness.

Accordingly, presenting abstract subjects by objectifying in teaching of social sciences subjects, making students active both within or extracurricular activities during this period as well as preparing curriculum by keeping it off from unnecessary details can be presented as the suggestion of this research.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Doğan, P. ve Çakır, Ö. (2019). "İngilizce Öğretiminde Kişiselleştirme'nin Üniversite Öğrencilerinin Başarılarına Etkisi ve Uygulamaya Dair Öğrenci Görüşleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3266-3285.

Geliş Tarihi / Received Date: 17 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18 Nisan 2019

Tez Özeti

İNGİLİZCE ÖĞRETİMİNDE KİŞİSELLEŞTİRME'NİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BAŞARILARINA ETKİSİ VE UYGULAMAYA DAİR ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Öğr. Gör. Pelin DOĞAN

Gazi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu

pelinkucuk@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6288-8162

Doç. Dr. Özlem ÇAKIR

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi BÖTE Bölümü

ocakir@ankara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7306-5820

Öz

Kișiselleştirilmiş öğretim, öğretimin uyarlanması temeline dayanır ve öğrencinin merkeze alınmasıyla öğretimin öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre biçimlendirilmesidir. Bilginin sunumunda ve alıştırma aşamasında, öğrenciye yakın kavramların, isimlerin ya da nesnelerin kullanarak öğrenciyi öğretimin merkezine alır. Bu çalışmada, İngilizce öğretiminde kişiselleştirilmiş öğretim kullanımının lisans öğrencilerinin başarılarına etkisinin ve uygulamaya dair öğrenci görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada öntest-sontest kontrol gruplu desen kullanılmıştır. Başarının farklılaşmasının incelenmesinde nicel yöntemler kullanılmış olup; uygulamaya yönelik öğrenci görüşlerinin belirlenmesi ve yorumlanabilmesi için ise nitel yöntemlere başvurulmuştur. Örneklem grubuna, üç farklı haftada, öğrencisi oldukları kurum tarafından belirlenmiş olan ders programı kapsamında İngilizce ders kitaplarında yer alan üç dilbilgisi konusuna dair kişiselleştirilmiş sunumlar hazırlanarak ders anlatımında bu sunumlar kullanılmıştır. Her kişiselleştirilmiş dersin ardından öğrencilere işlenen konulara dair kişiselleştirilmiş alıştırma verilmektedir. Araştırmadan elde edilen veriler incelendiğinde, kişiselleştirilmiş öğretim gören ve kişiselleştirilmemiş öğretim gören öğrencilerin öntest-sontest puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Nitel verilerin sonucunda, öğrencilerin kişiselleştirilmiş uygulamaya yönelik görüşlerinin olumlu olduğu, uygulamayı motive edici buldukları, sınıf içi iletişimi güçlendirme ve birbirlerini tanıma açısından faydalı buldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişiselleştirilmiş öğretim, Kişiselleştirilmiş İngilizce öğretimi, Kişiselleştirme

EFFECTS OF PERSONALIZATION IN TEACHING ENGLISH ON THE ACHIEVEMENT OF UNIVERSITY STUDENTS AND STUDENT VIEWS REGARDING THE IMPLEMENTATION

Abstract

Personalized instruction is based on the adaptation of instruction and shaping the instruction according to the interests and needs of the student by taking the student to the center. While presenting the information and in exercise stage, it takes the student to the center of instruction by using the concepts, names or objects that are close to the student. In this study, it is aimed to identify the effects of personalized teaching in teaching English on the achievement of university students and their views regarding the implementation. In the study, pretest- posttest control group experimental design was used. While analyzing the differentiation of achievement, quantitative methods were used and qualitative methods were used for identifying and interpreting student views. For the experimental group, personalized presentations and exercises related to three different

subjects from their course book in the scope of the curriculum determined by the institution they are students were prepared and used in three different weeks. After each personalized lesson, the students were given personalized exercises related to the lesson. After the data analysis, it was identified that there was no significant difference between the pretest-posttest scores of students who received personalized instruction and the others who received non-personalized instruction. As a result of qualitative data, it was identified that the views of students regarding the practice were positive, and they found the implementation motivating and useful in terms of strengthening the in class communication and knowing each other.

Key Words: Personalized instruction, Personalized English teaching, Personalization

1. GİRİŞ

Eğitim teknolojisi denildiğinde birçok insanın aklına sadece yazılımsal ve donanımsal materyaller gelse de, bu materyaller aslında; amaç olan eğitim-öğretim sürecinde araç rolündedir. Bu materyallerin bilgiye erişimi kolaylaştırdığı ve bilginin sunumunda çeşitlilik sağlama olanağı verdiği şüphesizdir. Bu noktada göz önünde bulundurulması gereken ise kullanılabilir çok fazla materyal olduğu ancak bunların hepsinin öğretmen ve öğrencileri istenilen hedefe ulaştıramayacağıdır. Bu materyaller sayesinde çok daha verimli bir eğitim-öğretim süreci oluşabilir ve yüksek hedeflere ulaşılabilir. Ancak bunun koşulu bütün bu materyalleri doğru zamanda, doğru şekilde ve doğru amaç için kullanabilmektir (Lever-Duffy, McDonald ve Mizell, 2004). Bu koşulun sağlanabilmesi ise öncelikle öğrencilerin ne kadar tanındığına bağlıdır. Çünkü bu materyalleri kullanmanın amacı onları destek materyali olarak güçlü kılabilmektir. Öncelikle öğrenciler tanınır yani öğrenme stilleri ve seviyeleri belirlenir; ardından amaçlar belirlenerek bu amaçlara uygun öğrenme ortamları oluşturulmaya başlanır.

Reigeluth'a (1996: 14) göre öğrenciler farklı öğrenme hızlarına sahiptir; fakat eğitim sistemlerinde sınıflardaki bu farklılıklar göz önünde bulundurulmadan; öğrencilerin hepsinin aynı hızda ilerlediği varsayılarak eğitim verilmektedir. Bu bağlamda, Reigeluth (1996: 14) öğretmenlerin aynı konuyu tüm sınıfa aynı anda öğretemeyeceğini ifade etmektedir. Sorunun çözümü için öğretmenin farklı öğretim sistemleri kullanması gerektiğini savunmaktadır. Bu sistemler içerisinde de materyal çeşitliliğinin önemi büyüktür. Farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilerin öğrenme sürecini anlamlandırmak için öğretmenlerin değişik materyaller kullanması ve kendilerinin de materyal geliştirmesi gereklidir. Ya da bu bağlamda, sunulması planlanan bilginin öğrenciye sunumunda çeşitlilik sağlanması, öğrencinin öğrenmesinde önemli bir role sahip olabilmektedir. Bu noktada, öğrencilerin öğrenme stillerinin yanı sıra, ilgi alanlarının ve başarı düzeyinin de sürecin şekillenmesinde göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bütün öğrencilerin sadece bir öğretim metoduyla eşit düzeyde öğrenme gerçekleştiremeyeceği ve bu yüzden öğretimin uyarlanması gerekliliği ve bütün öğrencilere

birden fazla şekilde sunulması fikri de uyarlanabilir öğretim fikrinin varsayımdır (Jonassen ve Grabowski, 2011). Diğer bir ifadeyle, Brusilovsky (2001: 90) bu uyarlanabilir öğretimi; bilginin sunumunda herkese uyan tek bir yaklaşımın (one size fits all) önemli bir alternatifi olarak değerlendirmiştir. Öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamada yeterli düzeyde etkili olamayacağı temeline dayanarak, öğretimin bireyin ihtiyaç ve ilgileri göz önünde bulundurularak uyarlanmasının ve kişiselleştirilmesinin öğretim sürecindeki verimliliği arttıracığını temel alan bir yaklaşımdır.

Öğrenenlerin, bireysel özelliklerinin farklılık göstermesi öğrenme ortamının uyarlanması ihtiyacını beraberinde getirmektedir (Howlin ve Lynch, 2014: 1; Jeong, 2016). Uyarlanabilir öğrenme, bu bireysel farklılıkların dikkate alınarak sistemin bunlara uygun hâle getirilmesini esas alır (Wang ve Liao, 2011) ve bilginin öğrenciye sunumunda, her öğrencinin ilgi alanlarını, ihtiyaçlarını ve bireysel niteliklerini göz önünde bulundurarak, içerik veya gezinimin düzenlenmesi yoluyla öğrenmeyi daha verimli hâle getirmek amacıyla ortaya çıkmıştır.

Bir başka deyişle, uyarlanabilir öğretim, öğrencinin bir görevi yerine getirirken ihtiyaç duyduğu gerekli bilgi ve becerilerin geliştirilmesinde öğrenciye yardım ederken, bunu onların bireysel farklılıklarını etkili bir şekilde dikkate alarak sunan eğitimsel uygulama olarak tanımlanabilir (Park ve Lee, 2003: 651). Kısaca, uyarlanabilir sistemler öğrencilerin ilgi veya tercihleriyle ilgilidir ve uyarlanabilir sistem de bu ikisinden birisini temel alarak kişiselleştirmeyi gerçekleştirir (Mamat ve Yusof, 2013: 587).

Öğretimin uyarlanması fikrini esas alan bir yaklaşım ise kişiselleştirilmiş öğretim olup; bu yaklaşıma göre öğrenci ile özgün düzeyde ve kişi olarak ilgilenilmeli ve öğretimin değerlendirilmesinde de özgün bir yol izlenmelidir (Çakır Balta, 2008: 9). Kişiselleştirilmiş öğretimde, öğrenci merkeze alınır ve öğretim öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre biçimlendirilir (Diack, 2004: 49). Bilginin sunumu süresince veya bazı çalışmalarda konu ile ilgili alıştırmaların yapılması sürecinde bu biçimlendirme devam eder.

Öğrencilerin arkadaşları, çevrelerindeki isimler veya tuttıkları takımlar gibi kişiye göre değişkenlik gösterebilen maddeler kişiselleştirmenin temel biçimlerinden olup; bu değişkenler kişinin önceki yani hâlihazırdaki bilgileri ile sunulan yeni bilgiler arasında bir köprü işlevi görebilmektedir (Hart, 1996: 504). Çakır (2013: 15) yayınladığı bir çalışmada kişiselleştirilmiş öğretim materyalini, öğrencinin yakın çevresindeki kişi ve nesnelerin isimlerinin kullanılarak geliştirildiği sunum, alıştırma ve sınav materyali olarak tanımlamaktadır.

Kişiselleştirilmiş öğretime dair alanyazında yer alan çalışmalar, ağırlıklı olarak matematik alanında yürütülmüştür (Hart, 1996: 504; Ku ve Sullivan, 2002: 21; Chen ve Liu, 2007: 117; Çakır Balta, 2008: 20; Awofala, 2016: 503). Yine bu çalışmalar incelendiğinde, araştırmacıların

öğrencilerin başarı ve tutumlarına odaklandıkları ve araştırmalarını çoğunlukla ilkökul ve ortaokul düzeyinde öğrenim görmekte olan öğrencilerle yürüttükleri dikkat çeken bir diğer noktadır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda ise, kişiselleştirilmiş öğretimin başarıya etkisine bakıldığında, bu öğretimin öğrencilerin başarılarında olumlu bir etkiye sahip olduğu; ancak bu olumlu etkinin istatistiksel değerlere göre anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Tutumlar üzerindeki etkisine bakıldığında da, benzer bir sonuç olarak, matematik dersinde kişiselleştirilmiş öğretim gören öğrencilerin dersin işlenişine yönelik olumlu tutumlar geliştirdikleri ve araştırma sonundaki yorumlarında bu programda olmaktan memnun olduklarını ifade ettikleri bulgulanmıştır. Öğrencilerin matematik dersine katılımlarını ve konu ile etkileşime girmelerini kolaylaştıran ve anlamlandıran bu öğretim, öğrencilerin bu derse yönelik motivasyonları üzerinde de olumlu etkiye sahiptir. Bu noktadan hareketle, kişiselleştirilmiş öğretimin, günümüzdeki önemli sorunlardan biri olan dil öğretimi alanında kullanılmasının öğrenme sürecinde başarı ve motivasyonda karşılaşılan sorunların çözümünde yapıcı bir rol oynayabileceği akla gelmektedir.

Türkiye'deki İngilizce öğrenenler genellikle dilin yapısal kurallarını bir noktaya kadar biliyor olsalar da, bu kuralları uygulayarak hedef dilde bir şeyler üretme sürecinde sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Bunun bir sebebi olarak öğretim yönteminde yıllardır aynı yöntemlerin süregelmesi gösterilebilir. Bu durum, öğrenciye teorik bilgiyi sunarken; öğrencilerin bu bilgileri uygulamaya geçirmelerine yardımcı olmamaktadır. Öğretmenler dil öğretirken kuralların doğrudan öğrenciye sunumu, dil kurallarını formüllere dönüştürerek ezberletme ve çeviri gibi geleneksel yöntemlerle sınırlı kalmamalıdır. Aksine, dildeki kuralların işlevini hedef dil ve kültürle, öğrencinin içinde bulunduğu ortamla ve gerçek materyallerle mümkün olduğunca ilişkilendirmelidir. Günümüzde sınıf yapılarımız daha hareketlidir. Bu hareketlilik göz önüne alınarak, öğrencilerin ilgisinin değişik öğretim etkinlikleri ile canlı tutulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (Thornbury, 2014).

Tüm dünyada İngilizce öğretimine dair çeşitli sıkıntılar yaşanmakta ve araştırmacılar tarafında farklı yaklaşımlar önerilerek bu yaklaşımların etkileri incelenmeye devam etmektedir. Bu durum ülkemizde de yıllardır karşı karşıya olduğumuz bir sorundur ve öğretmenler sürekli eleştirilere maruz bırakılarak neden öğretmedikleri tartışılmaya devam etmektedir. Dil pedagojisinde, dilbilgisi öğretimi yöntemlerde çeşitlilik gösterse de hep tartışmalara konu olmuş ve sorunlara çözüm aranmıştır. Dilin nasıl öğretildiğinin, dilbilgisindeki yapıları öğrenmenin kalıcılığı üzerinde etkisi olduğuna yönelik görüşler ortaya atılarak (Ellis, 1994); dilin öğretiminde farklı yöntemler denenmiştir. Ancak 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar çeşitli yaklaşımlar denenmiş olsa da, en çok kullanılan yaklaşım dilbilgisini

hedef dilden ana dile ya da tam tersi şekilde öğretmeye dayanan dilbilgisi çeviri yöntemi olup (grammar translation method); tüm odağı okuma ve yazmaya dayanmıştır. Oysa, bir dili öğrenirken, bütün becerilerde o dilin kullanılması gereklidir. Bu sorunun çözülmesi için dönem dönem farklı yöntem ve yaklaşımlar önerilmiş ve denenmiştir. Günümüzde iletişime dayalı yaklaşım (communicative language teaching) oldukça kabul görmekte olsa da, dilin tüm becerilerde kullanımı sorununu yine de tam anlamıyla çözememektedir.

Bu bağlamda, ülkemizde öğrencilerin bu dili öğrenme sürecinde sıkıntı yaşamakta oldukları göze çarpmaktadır. Yıllarca öğretilme çabalarına rağmen, öğrencilerin edindikleri bilgileri uygulamaya dönüştürecekleri bir ortam olmaması ve bu dili tek bir tür içerik sunumuyla öğrenmek zorunda kalmaları, onların dili içselleştirmelerine engel olmaktadır. Lopez ve Sullivan (1992) ve Sezer (2015: 86) tarafından yapılan araştırmalarda, matematik alanında kişiselleştirilmiş öğretimin olumlu sonuçlar ortaya koyduğu göz önünde bulundurulursa, bu öğretimin yabancı dil öğretimi gibi diğer disiplinlerde kullanılmasının problemlerin çözümüne katkı sağlama olasılığı da dikkate değer olabilir.

İngilizce öğretiminde bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmadan, içeriğin tek bir şekilde sunulması öğrenmenin gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Derslerde içeriğin sunumunun, genellikle ders kitabı temelli gerçekleştiği yadsınamaz bir gerçektir. Diğer yandan, öğrencilerin öğrenme stilleri, ilgi alanları ve başarı düzeyleri göz önünde bulundurulmadan bilgi sunumunun sağlanması öğrencilerin öğrenmesini güçleştirerek, dilin öğrenilmesi sürecini olumsuz yönde etkilemekte; hatta zaman zaman öğrencilerin İngilizce dersine yönelik olumsuz tutumlar edinerek, motivasyonlarını kaybetmelerine sebep olabilmektedir. Oysa hiçbir sınıf; dolayısıyla öğrencilerin ihtiyaçları, ilgi alanları, seviyeleri ve derse yönelik tutumları aynı değildir ve öğretimin buna göre şekillendirilmesi gerekir. Öğrencilerin öğrenmelerinin maksimum düzeye ulaşması gerekiyorsa, öğrencilerin ön bilgi düzeyleri, öğrenme özellikleri ve tercihleri göz önünde bulundurularak içerik sağlanması önem arz etmektedir (Wang ve Liao, 2011).

Her öğrencinin bireysel farklılıklarının olduğu göz önüne alındığında, öğrencilerin konuyu içselleştirmeleri için, bilginin sunumunda öğrencilere çeşitlilik sağlanması faydalı olabilir. Bu anlayıştan yola çıkarak, son yıllarda piyasaya sürülen İngilizce öğretiminde kullanılan materyallerin içeriğinde, öğrencilerin sahip olabileceği farklı ilgi alanlarına, merak duyabilecekleri konulara ve beceri seviyelerine daha fazla yer verilmeye başlanmıştır (Johnson, Kim, Ya-Fang, Nava, Perkins, Smith, Soler-Canera ve Lu, 2008: 157). Bu değişimin sebebi olarak, yabancı dil öğretiminde odak noktasının, kazandırılması gereken hedefler ve uygun pedagojiden; öğrencileri bu kazandırılacak hedeflere götüren sürece

kayması gösterilebilir. Bunun doğal bir sonucu olarak, öğrenmeyi etkileyen faktörler yeniden gözden geçirilmekte olup; öğrencilerin öğrenme kapasitesini arttırmak için; kişiselleştirme ve bilinçlendirme gibi stratejilere daha fazla ilgi gösterilmeye başlanmıştır (Littlewood, 2009). Uyarlanabilir öğretim zaman zaman dil öğretiminde kendisine yer edinmiş olsa da, dil öğretiminde kişiselleştirilmiş öğretim uyarlanabilir öğretime kıyasla çok az yer almakta ve geleneksel olarak yüz yüze yürütülen derslerde eksikliği görülmektedir (Kerr, 2016).

Başarılı bir şekilde dil öğrenmenin bileşenleri arasında öğrenciye sunulan bilginin, öğrenci tarafından aktif hâle getirilerek bilginin yapılandırılması ve bu bilginin verilen bir durum ya da konu üstünde öğrenci tarafından etkili bir şekilde kullanılabilmesi yer almaktadır. Bu noktada devreye giren kişiselleştirilmiş öğretim, öğrencinin edindiği bilgiyi kullanıma geçirmesinde bir köprü görevi üstlenmektedir (Harmer, 2014).

Öğrencilere, kendi bilgilerinin, düşüncelerinin, duygularının değer gördüğü hissettirilir; hatta bütün bunların etkinlikte başarı sağlamalarında büyük önem taşıdığı gösterilirse ve yapmaları beklenen şeylerin kendi hayatlarıyla ilişkilendirilmesi sağlanırsa, öğrenciler muhtemelen hedef dili öğrenmek için daha çok motive olacak ve etkinliklere daha çok katılım sağlayacaktır (Griffiths ve Keohane, 2001). Bu sonuçlara ek olarak, öğrenmenin kalıcılığının daha uzun süreli olması da olası sonuçlar arasında yer almaktadır.

Kişiselleştirmeye ilgili yapılmış olan çalışmalarda, kişiselleştirmenin öğrenci başarısı ve derse yönelik tutumları üstündeki etkilere bakılmış olsa da; bu çalışmalar çoğunlukla matematik alanında ve ilkökul-ortaokul düzeyindeki öğrencilerle sınırlı kalmıştır. Bulunan sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, kişiselleştirilmiş öğretimin diğer disiplinlerde ve yaş gruplarında da olumlu sonuçlar ortaya koyması mümkün olabilir. Hatta üniversite öğrenim sürecinde geleneksel öğretim yöntemlerinden ziyade, kişiselleştirilmiş öğretimin kullanılması yükseköğretim tarihinde bir dönüm noktası niteliğinde olacaktır (Grant ve Spencer, 2003: 4). Ancak, yine de bu öğretimin diğer disiplin ve yaş gruplarında nasıl bir etki gösterebileceğine dair yeterli araştırma bulunmamaktadır.

Bu araştırmada, yukarıda bahsedilen kişiselleştirilmiş öğretimin genellikle matematik dersinde kullanıldığı hâlde, diğer disiplinlerdeki kullanımlarına dair çalışmaların oldukça az sayıda olması göz önüne alınarak; “Kişiselleştirilmiş öğretimin İngilizce öğrenmede üniversite hazırlık sınıfı öğrencilerinin başarısını etkilemekte midir?” ve “Kişiselleştirilmiş öğretim gören öğrencilerin uygulamaya yönelik görüşleri nelerdir?” sorularına cevap bulmak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma, öntest-sontest kontrol gruplu deneysel desene uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın simgesel görünümü Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırma Deseninin Simgesel Görünümü

Grup		Öntest	İşlem	Sontest
D (Deney)	R	O ₁	X	O ₃
K (Kontrol)	R	O ₂		O ₄

Araştırmanın tek bir bağımsız değişkeni olup; bu bağımsız değişken öğretimdir. Bu öğretim, kişiselleştirilmiş ve kişiselleştirilmemiş öğretim olarak ikiye ayrılmaktadır. Araştırmada tek bir bağımlı değişken bulunmaktadır. Bu değişken öğrenci başarısıdır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma, 2014-2015 Eğitim-Öğretim yılında Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu İngilizce Öğretmenliği hazırlık sınıfında öğrenimlerine devam etmekte olan 62 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

İlk dönem sonu itibarıyla öğrencilere Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu’nda uygulanan programa göre katılımcıların seviyesi orta üstü düzey (upper-intermediate) olmuştur. Bu sebeple, katılımcılar sahip oldukları dil seviyesine göre okul tarafından sınıflandırıldıkları için katılımcılar yansız atanmışlardır. İki farklı sınıfta toplam 31 öğrenci üç farklı dilbilgisi konusunda kişiselleştirilmiş öğretim görererek deney grubunu oluşturmuşlardır. Kontrol grubunda bulunan 31 öğrenci ise yine iki farklı sınıftan oluşup, belirlenmiş olan üç dilbilgisi konusunda kişiselleştirilmemiş öğretim görererek okul tarafından uygulanan normal program dâhilinde çalışmaya dâhil olmuşlardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öğrenci kişisel bilgi formu, başarı testi ve öğrenci görüşme formu veri toplama araçları olarak kullanılmıştır.

2.3.1. Öğrenci Kişisel Bilgi Formu

Kişiselleştirilmiş öğrenme ve uyarlanabilir öğrenme alanlarında yapılan çalışmalar temel alınarak hazırlanan bu formda, öğrencilerin sevdikleri dizilerden ilgi alanlarına, geçmişteki deneyimlerinden gelecekteki planlarına ve bazı konular hakkında görüşlerine dair 27 soru bulunmaktadır. Bu sorular ve sorulara verilen yanıtlar araştırmacıya, hem ders sunumlarının hem de alıştırmaların kişiselleştirilmesinde kullanabilmesi için öğrencilere dair gerekli bilgileri sağlamıştır. Soruların seçiminde öğrencilerin genel ilgi alanları ve görüşleri

konularının yanı sıra, öğretim süresince ders kitabındaki konularla ilişkili olarak kişiselleştirilecek olan üç konuya dair sorulara da yer verilmiştir.

2.3.2. Başarı Testleri

Her iki gruptaki öğrencilere uygulanmak üzere araştırmacı tarafından bir başarı testi hazırlanmıştır. Bu test kişiselleştirme ile öğretilecek üç dilbilgisi konusuna dair kişiselleştirilmemiş sorular içermekte olup, hazırlanan bu test ile hedeflenen, öğrencilerin, öğretilecek üç dilbilgisi konusuna dair bilgilerinin belirlenmesi olmuştur. Bu ön test, araştırmacı tarafından hazırlandıktan sonra, geçerlik analizinin yapılabilmesi için uzman görüşüne sunulmuştur. İngilizce öğretimi alanında uzman olan 11 İngilizce öğretim görevlisinin görüşlerine başvurulmuş ve yapı geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir. Ayrıca 1 ölçe değerlendirme uzmanından da görüş alınmıştır.

Soruların hazırlanmasının ardından uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak, sorular uygulamaya hazır duruma getirilmiştir. Ardından güvenilirlik analizinin yapılabilmesi için, pilot uygulamaya geçilmiştir. Bu uygulama sonucunda, 5 maddenin ayırt edicilik düzeylerinin çok düşük olarak güvenilirliği düşürmesi sebebiyle, testteki 5 madde çıkarılarak, güvenilirlik analizi işlemi tekrarlanmıştır.

Bu maddelerin testten atılmasının ardından tekrar güvenilirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda 16 sorudan oluşan başarı testinin Kuder- Richardson 20 (KR-20) test değeri 0.637 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, 0-15 civarı madde sayısı içeren testler için yeterli sayılarak orta güvenilirlikte olduğundan (Kocabaşoğlu, 2002), testin güvenilirliği sağlanmıştır.

16 sorudan oluşan başarı testi son haliyle öntest olarak uygulanmıştır. Aynı başarı testi, uygulama sürecinin ardından tekrardan öğrencilere sontest olarak uygulanmıştır.

2.3.3. Öğrenci Görüş Formu

Bu formda, uygulamaya dair çok genel bilgileri içeren "evet-hayır" seçeneklerini ve açıklama bölümünü içeren "Kişiselleştirme kelimesini daha önce duydunuz mu?" ve "Uygulamayı eğlenceli buldunuz mu?" gibi dört soru sorulmuştur. Ek olarak öğrenci görüşlerinin daha geniş çapta ifade edilebilmesine olanak vermek adına beş tane de açık uçlu soru kullanılmıştır. Bu sorularla hem öğrencilerin yaşadıkları deneyime dair fikirlerini almak hem de kişiselleştirilmiş İngilizce öğretimi uygulamalarının gelecekte kullanımına dair fikirlerini almak hedeflenmiştir.

2.4. Uygulama

Uygulama için belirlenen konular bu programda ve ders kitabında kurumun programında yer alan dilbilgisi konularıdır. Bu konular sırasıyla; aşamalanabilen ve aşamalanamayan sıfatlar (gradable/ungradable adjectives), sıfat cümleleri (relative/adjective clauses) ve koşul cümleleri (if clauses) konularıdır.

Kişiselleştirilmiş öğretim uygulaması ilk hafta öntest uygulaması, üç hafta uygulamanın yapılması ve alıştırmaların verilmesi ve son olarak sontest uygulaması ve öğrenci görüşlerinin alınması olarak toplamda beş hafta sürmüştür.

Araştırmanın ilk haftasında, her iki gruba da öntest uygulanmıştır. Ardından, deney grubunda yer alacak öğrencilere yapılacak uygulamadan bahsedilmiş ve öğrenci kişisel bilgi formlarını tamamlamaları sağlanmıştır.

Araştırmada, kişiselleştirilmiş öğretim almayacak olan kontrol grubundaki öğrencilere, okulda kullanılmakta olan kişiselleştirilmemiş öğretim yöntemleriyle içerik sunulmuştur. Programlarına, sadece belirtilen konulara dair kişiselleştirilmemiş örneklerle sunum ve alıştırmalar dâhil edilmiştir.

Araştırmanın deney grubunda ise, ikinci haftadan itibaren, üç hafta boyunca iki farklı sınıf için iki farklı içerik kişiselleştirilmesi yapılmıştır. Kişiselleştirilmiş öğretim, dersin sunumunda ve sonrasındaki alıştırmalarda, öğrencilerin ilgi alanlarına göre oluşturulmuş kişiselleştirilmiş materyallerin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, derslerdeki içerik sunumunda, her öğrenci için ayrı madde yazılmıştır. Sunumun içeriği hazırlanırken, öğrencilerin kişisel bilgi formlarından elde edilen bilgiler kullanılarak, çalışma kapsamındaki üç konu için her öğrenciye özel içerik oluşturularak, kişisel öğretim sağlanmıştır. Örneğin, öğrencinin en sevdiği renk sarı ve en sevdiği boş zaman etkinliği alışveriş yapmak ise, öğrenciye sunulan içerik bunlara uygun olarak hazırlanmıştır.

Öğrencilere sunulan içerik, Microsoft powerpoint slayt gösterisi olarak hazırlanmış ve öğrencilerin birbirlerini tahmin etmelerini sağlayacak şekilde oyunlaştırılmıştır. Bu sayede, dersin içeriğine öğrencilerin ilgisi bir “oyun” olduğu için arttırılmış ve ardından kendileri ile ilgili de içeriği görmeleri sağlanarak, sunuma devam edilmiştir.

Alıştırmaların kişiselleştirilmesi sürecinde de Microsoft Word uygulamasında bulunan adres-mektup birleştirme kullanılarak, hazırlanmış olan belirli bir şablon üzerinden her öğrenciye kişisel ilgi alanlarına yönelik özel alıştırma kağıtları hazırlanmıştır. Adres mektup birleştirme uygulamasının ardından, her öğrenciye verilecek olan alıştırma kağıdı araştırmacı tarafından tek tek kontrol edilerek, alıştırmalarda herhangi bir anlatım bozukluğu ya da dil bilgisi hatası olmamasına özen gösterilmiştir.

Araştırmanın son haftasında gruplara sontest uygulanmıştır. Deney grubundaki öğrenciler uygulamaya yönelik görüşlerinin alınması için hazırlanan Öğrenci Görüş Formu’nu doldurmuşlardır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın amaçlarına uygun bir şekilde öncelikle parametrik ya da non- parametrik testlerin uygulanmasına karar verebilmek için, normallik şartına bakılmıştır Bu bağlamda Kolmogorov-Smirnov test değerlerine bakıldığında dağılımın normal olmadığı görülmüştür.

Bu sebeple, verilerin analizinde parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi kullanılmıştır. Ayrıca her iki grupta yer alan öğrencilerin öntest ve sontest puanlarının karşılaştırılmasında yine parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Başarı puanlarının incelenip verilerinin analiz edilmesi sürecinde bu testler kullanılmış ve veriler bu testlere göre çözümlenmiştir.

Öğrencilere yöneltilen görüş formundan elde edilen veriler ise nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda yüzde ve frekans betimsel istatistikleri kullanılarak veriler yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Başarıya İlişkin Bulgular

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin öntestte aldıkları başarı puanlarına ilişkin betimsel istatistik değerleri aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Öntest Başarı Puanları

Grup	N	$\bar{X}$	ss
Deney	31	10.03	1.76
Kontrol	31	10.00	1.63

Çalışmanın deney ve kontrol gruplarındaki toplam 62 katılımcının öntestte aldıkları başarı puanlarının aritmetik ortalamalarının birbirlerine çok yakın oldukları gözlenmektedir. Deney grubundaki öğrencilerin öntest başarı puanı ortalamaları 10.03 olurken; kontrol grubundaki öğrencilerin öntest başarı puanı ortalamaları ise 10.00 olarak belirlenmiştir.

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sontestte aldıkları başarı puanlarına ilişkin betimsel istatistik değerleri aşağıdaki Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Sontest Başarı Puanları

Grup	N	$\bar{X}$	ss
Deney	31	10.87	1.99
Kontrol	31	10.74	2.15

Çalışmanın deney ve kontrol grubundaki 62 katılımcının sontestte aldıkları başarı puanlarının öntestte olduğu gibi birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Deney grubundaki öğrencilerin sontest başarı puanlarının ortalaması 10.87 olurken; kontrol grubundaki öğrencilerin sontest başarı puanları 10.74 olarak bulunmuştur. Tablo 3 ve 4’te görüldüğü gibi,

kişiselleştirilmiş öğretim gören ve kişiselleştirilmiş alıştırımlar alan deney grubu öğrencilerinin öntestteki ortalamaları 10.03 iken; sontestte 10.87 olmuştur. Kişiselleştirilmemiş öğretim gören ve kişiselleştirilmemiş alıştırımlar alan öğrencilerin öntestteki ortalamaları 10.00 iken; sontestte ortalamaları 10.74 olmuştur. Bu sayısal değerlere bakıldığında, her iki grubun da akademik başarısında bir artış olduğu görülmektedir.

Bu değerler göz önünde bulunarak, verilerin analizine devam edilmeden önce öntest ve sontest başarı puanlarının dağılımının normallik şartını sağlayıp sağlamadığının belirlenebilmesi için Kolmogorov-Smirnov normallik testi yapılmıştır. Normallik varsayımının karşılanmadığı görülmüş ve gruplara göre öntest ve sontest başarı puan ortalamalarının ve bu ortalamaların arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla ilişkisiz örneklem için Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Öntest puanlarına dair test sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Öntest Puan Ortalamalarının Mann Whitney U Testi Sonuçları

Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	31	32.68	1013	444	0.6
Kontrol	31	30.32	940		

Analiz sonuçlarına bakıldığında, deney grubu ortalamasının 32.68 ve kontrol grubu sıra ortalamasının 30.32 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre iki grubun öntest puanları arasındaki fark 0.6 yani $p > 0.05$ olduğu için aradaki fark anlamlı değildir.

Uygulamanın sonunda uygulanan sontest puanlarının gruplara göre ortalamalarının ve bu ortalamaların arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla kullanılan Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Sontest Puan Ortalamalarının Mann Whitney U Testi Sonuçları

Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	31	32.06	994	463	0.8
Kontrol	31	30.94	959		

Testin sonuçlarına bakıldığında, deney grubu ortalamasının 32.06 ve kontrol grubu sıra ortalamasının 30.94 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre iki grubun öntest puanları arasındaki fark 0.8 yani $p > 0.05$ olduğu için grupların sontest başarı puan ortalamalarının arasındaki bu fark anlamlı değildir.

Her iki grubun kendi içerisindeki öntest ve sontest başarı puanlarının karşılaştırılması amacıyla, Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi analizi gerçekleştirilmiştir. Bu teste göre

kişiselleştirilmiş öğretim grubundaki öğrencilerin öntestte ve sontestte aldıkları başarı testi puanlarının dağılımı Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Kişiselleştirilmiş Öğretim Grubunun Öntest ve Sontest Başarı Testi Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Sontest-Öntest	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif Sıra	9	13.94	125.5	-2.23	0.026
Pozitif Sıra	21	16.17	339.5		
Eşit	1	-	-		

Kişiselleştirilmiş öğretim grubunda yer alan öğrencilerin başarı testinden aldıkları deney öncesi ve sonrası başarı puanlarına bakıldığında, başarı puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında, aradaki farkın sontest lehinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, uygulanan kişiselleştirilmiş öğretimin öğrencilerin başarısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Kişiselleştirilmemiş öğretim grubundaki öğrencilerin öntest ve sontestte aldıkları başarı testi puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Kişiselleştirilmemiş Öğretim Grubunun Öntest ve Sontest Başarı Testi Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Sontest-Öntest	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif Sıra	7	13.50	94.5	-2.32	0.020
Pozitif Sıra	20	14.18	283.5		
Eşit	4	-	-		

Kişiselleştirilmemiş öğretim grubunda yer alan öğrencilerin başarı testinden aldıkları deney öncesi ve sonrası başarı puanlarına bakıldığında, puanlar arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında, farkın pozitif sıralar lehinde yani sontest lehinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, kişiselleştirilmemiş öğretim grubunda yer alan ve kişiselleştirilmemiş öğretimle öğrenmeye devam eden öğrencilerin başarısında anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Deney ve kontrol grubu öntest ve sontest puanlarına dair Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçlarına bakıldığında, her iki grubun da başarısının arttığı görülmektedir. Ancak, Mann Whitney U Testi sonuçlarına göre, iki grubun sontest başarı puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilemediğinden, kişiselleştirilmiş öğretimin öğrenci başarısı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür.

3.2. Öğrencilerin Uygulamaya Yönelik Görüşlerine Dair Bulgular

Öğrencilerin uygulamaya yönelik görüşlerini edinmeye yönelik hazırlanan formda, ilk dört soruda öğrencilere evet ve hayır seçenekleri ve açıklama seçeneği sunulmuştur. 31 öğrencinin, bu sorulara verdikleri cevapların frekans ve yüzdeleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Uygulamaya İlişkin Görüşlerinin Frekans ve Yüzdeleri

Maddeler	Evet		Hayır	
	f	%	f	%
1 Kişiselleştirme kelimesini daha önce duydunuz mu?	29	93.5	2	6.5
2 Öğrencilik hayatınızda daha önce herhangi bir kişiselleştirilmiş öğretim uygulamasına katıldınız mı?	6	19.4	23	74.2
3 Uygulamayı eğlenceli buldunuz mu?	28	90.3	2	6.5
4 Kişisel bilgilerinizden oluşan bu uygulamanın başarınızı olumlu yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?	29	93.5	2	6.5

Tablo 8’deki bilgiler incelendiğinde, “*Kişiselleştirme kelimesini daha önce duydunuz mu?*” sorusuna öğrencilerin % 93.5’lik bir kısmını oluşturan 29 öğrenci “evet” cevabını vermiştir. % 6.5’lük bir kısmı oluşturan iki öğrenci ise “hayır” cevabını vermiştir. Burada tespit edilen değerlerin aksine, öğrencilerle uygulama öncesindeki görüşmede kişiselleştirme kavramını daha önce duymadıkları görülmüştür. Ancak, öğrencilerin uygulama süresince kavramı anlayıp; uygulama sonunda uygulanan bu testte de o sebeple “evet” yanıtı verdikleri tahmin edilmektedir.

“*Öğrencilik hayatınızda daha önce herhangi bir kişiselleştirilmiş öğretim uygulamasına katıldınız mı?*” sorusuna verilen yanıt dağılımı ise altı öğrencinin verdiği “evet” cevabı ile % 19.4, 23 öğrencinin verdiği “hayır” yanıtı ile % 74.2 olmuştur.

“*Uygulamayı eğlenceli buldunuz mu?*” sorusuna ise öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan 28 öğrenci “evet” yanıtını verirken; iki öğrenci “hayır” yanıtını vermiştir.

“*Kişisel bilgilerinizden oluşan bu uygulamanın başarınızı olumlu yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?*” sorusuna ise 29 öğrenci % 93.5’lik bir oranla “evet” derken; iki öğrenci de % 6.5’lik bir oran oluşturarak “hayır” demiştir.

“*Öğrencilik hayatınızda daha önce herhangi bir kişiselleştirilmiş öğretim uygulamasına katıldınız mı?*” sorusunda açıklama kısmını seçen iki öğrenciden birisinin yanıtı ise şu şekildedir: “Emin değilim ama varsa böyle bir şey katılmışımdır herhalde.” Açıklama yapan ikinci öğrenci ise “Katıldıysam da bilmiyorum.” diyerek açıklamıştır. Bu iki cevaba bakıldığında öğrencilerin daha önce böyle bir uygulamaya katılmadıkları tahmin edilmektedir. “Uygulamayı eğlenceli buldunuz mu? sorusunda açıklama kısmını seçen öğrenci ise, herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Formun devamında ise beş açık uçlu soru yer almaktadır. Beşinci sırada yer alan “*Bu tür kişiselleştirilmiş uygulamaların daha fazla konuda kullanılması hakkında düşüncelerinizi paylaşınız.*” bölümüne verilen yanıtların bazıları şu şekildedir:

“Kullanılabilir. Çünkü eğer kendimizle ilgili şeyler bir şey öğrenmek için kullanılırsa, daha etkili ve kalıcı oluyor.”

“Bence öğrenciler için büyük bir avantaj çünkü akılda kalıcılığı arttıran bir uygulama.”

“Bence daha sık kullanılmalı çünkü öğrencinin hem motivasyonunu hem öğretmenine ve kendisine güvenini artırıyor. Bu sayede de öğrencilerin katılımı artıyor.”

“Sadece öğretmenlik okuyanlara değil, tüm üniversite öğrencilerine ve ayrıca işte çalışan insanlara da uygulanmasını tavsiye ederim.”

“Bu tür uygulamalar daha fazla konuda kullanılabilir çünkü motivasyonu artırıyor ve bu da başarıyı artırır.”

Bir diğer öğrenci ise konuya oldukça detaylı bir yaklaşımda bulunarak şöyle cevap vermiştir: “Öğrencilerin soyut konuları, kelimeleri vs. algılamaları ve gerçekten öğrenmeleri için daha sık kullanılmalı. Bu yöntemi zamanla öğrenci kendi çalışmalarına uygulayacak ve kendi çalışma sistemine olumlu etki edecektir. Bu sadece daha fazla uygulamayla mümkün olabilir.”

Altıncı madde olan “*Kişisel bilgilerinizi sorularda görmek size nasıl hissettirdi?*” sorusuna cevap olarak öğrencilerin en çok kullandıkları kelimeler “özel”, “havalı” ve “önemli” olmuştur. Örneğin bir öğrenci “Çok havalıydı bence. Verdiğimiz bilgilerin boşuna olmadığını gördüm.” cevabını verirken, bir başka öğrenci de “İlk başta şaşırdım çünkü bir sınıfta herkes için tek tek böyle bir şey hazırlanması emek isteyen bir şey ve bence size kendinizi özel ve önemli hissettiriyor.” şeklinde açıklama yapmıştır. Bu soruya bir öğrenci hariç, diğer katılımcılar cevap vermiş ve bu cevapların hepsi burada gösterilen örneklere benzer şekilde olumlu yorumlar paylaşmışlardır.

Yedinci madde olan “*Konuların sunumunda kendinize ait bilgileri görmek sizi nasıl hissettirdi?*” sorusuna verilen cevaplar da bir önceki soruya verilen cevaplar gibi olumlu yönde olmuştur. Yine bir öğrenci soruyu cevaplamamış olup; diğer öğrenciler soruya detaylı açıklamalarla cevap vermişlerdir. Bu cevaplardan bir tanesi şöyledir:

“Hâlâ cümleyi hatırlıyorum. Aklımda tüm cümlenin yer alacağı kadar güzeldi. Mutlu hissettim. İlk başta beklemediğim bir uygulama olduğu için şaşırdım da aslında.”

Bir diğer öğrenci kısa ve öz olarak “Hazırlayan kişinin bana önem verdiğini düşündüm.” cevabını vermiştir.

Bir öğrenci ise araştırmacı tarafından toplanan kişisel bilgilerin nasıl kullanılması gerektiğine dair fikirlerini de paylaşarak “Çok özel olmadığı sürece (ki hocamız bu konuda çok dikkatliydi) sınıf ortamında benle ilgili bilgilerin paylaşılması hem sınıf ortamındaki ilişkileri artırıyor hem de öğrencinin özgüvenini artırıyor.” demiştir. Bu yorumdan da

görüldüğü üzere, öğrencilerin bilgilerinin paylaşımında hassasiyet gösterilmesi öğrenciyi uygulama sürecinde daha rahat olmaya yönlendirmiş oluyor.

Birkaç öğrenci ise hislerini “heyecan” verici olarak tanımlamıştır. Örneğin bir öğrenci “Konuların benim kişisel bilgilerimle bir araya getirilip sunulması gerçekten heyecan vericiydi.”

Sekizinci madde olan “*Motivasyonunuzu olumlu etkilediğine inanıyor musunuz? Gerekçelerinizi belirtiniz.*” sorusuna yine cevap vermeyen bir öğrenci dışında, kalan 30 öğrenci “evet”, “inanıyorum” gibi yanıtlar vermişlerdir. Bu yanıtlardan detaylı olarak açıklanmış olanlarının bazıları şöyledir:

“Evet. Çünkü değer verildiğini hissettim ve dersi daha dikkatli dinledim.”

“Belli başlı konuları kendime özel bilgilerle öğrenmiş olmak çok hoşuma gitti ve akılda daha kalıcı oldu.”

“Evet. Çünkü soruları çözerken kendimizle ilgili olması ilgimi çekti ve soruları çözerken daha motive bir şekilde çözdüm.”

“Evet. “Acaba o kadar bilgiden hangisi çıkacak?” diye düşünürken öncekileri de (dersle ilgili olanlar) dinliyorsun. Ayrıca diğer insanlar hakkında bir şeyler öğreneceğini bilmek de motivasyonunu arttırmakta.”

“Kesinlikle inanıyorum çünkü böyle yapılarak öğrenciye değer verildiğini, öğrencilerin de kendine değer vermesi gerektiğini görüyoruz.”

“Evet. Çünkü herkes kendisinin özel olduğunu düşünmeyi sever. Bu etkinlik sayesinde herkesin kendisini daha özel hissettiğini, kelimelerle dile getiremedikleri şeyleri dile getirme, kendini ifade etme şansı bulduğunu düşünüyorum.”

Bir diğer yorum ise “Kesinlikle inanıyorum. Çünkü her insan özeldir ve bunu bir şekilde hissetmek isterler. Kişiselleştirilmiş öğretimde bence bunu hissedebiliyoruz.” olmuştur.

Bu soruya verilen bu yanıtlara ve burada yer verilememiş olan diğer yanıtlara bakıldığında, öğrencilerin kişiselleştirme sürecinde kendilerini öğrenme konusunda daha istekli gördüklerini ve derse daha çok odaklandıkları söylenebilir.

Ayrıca, öğrencilerin paylaşmak istedikleri başka noktalar varsa paylaşma fırsatı yaratılması adına “*Varsa görüş ve önerilerinizi ekleyiniz.*” bölümü sorulmuştur. Öğrencilerin bazıları uygulamanın çok keyifli olduğunu belirterek, araştırmacıya teşekkür etmişlerdir. Bazıları ise çalışmanın diğer alanlarda da kullanılmasını ve mümkünse daha fazla uygulanmasını önermişlerdir. Örneğin birkaç öğrencinin cevabı şu şekilde olmuştur:

“Daha fazla uygulanmalı ama öğretmenin daha fazla emek sarf etmesi gerektiği için zorlukların en aza indirgenmesi gerekiyor. Bu yüzden, öğrenci, öğretmen ve yönetimin birbirine gerekli desteği vermesi gerekir.”

“Bence bu tür etkinlikler öğrencileri öğretmene ve derse bağlıyor. Motive edici ve cesaretlendirici bir etkinlik.”

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda, kişiselleştirmenin öğrenci başarısı üstünde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Başarıya dair bulgular, Bates ve Wiest (2004), Çakır Balta (2008), Çakır, Çakmak ve Yılmaz (2016) ve Balcı (2016) tarafından yürütülen araştırmalarda bulunan sonuçları destekler nitelik taşımaktadır. Ancak, alanyazında araştırma yürütmüş olan bazı araştırmacılar ise kişiselleştirilmiş öğretimin öğrenci başarısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalardan bazıları Lopez ve Sullivan (1992), Cordova ve Lepper (1996) ve Sezer (2015) tarafından yürütülen çalışmalar olup; farklı alan ve seviyelerde yürütülen bu çalışmaların sonunda kişiselleştirmenin başarı üstünde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Uygulamaya dair öğrenci görüşleri incelendiğinde ise, uygulamanın öğrencilerin ilgileri, duyguları ve güdülenmelerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Gerçekleştirilen çalışmada edinilen bulgular, daha önce Hart (1996), Çakır Balta (2008), Çakır (2013) ve Awofala (2016) tarafından elde edilen bulguları destekler niteliktedir.

Bu çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda, hem deney hem de kontrol grubundaki öğrencilere uygulanan başarı testi puanlarına göre her iki grubun başarısında da artış görülmüştür. Dolayısıyla, kişiselleştirilmiş ve kişiselleştirilmemiş öğretim ile öğrenim gören öğrencilerin başarı puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu sebeple, öğrencilerin sınav puanları üzerinde kişiselleştirilmiş öğretimin anlamlı bir etkisi olmadığı söylenebilir.

Kişiselleştirilmiş öğretim süreci sonunda, uygulamanın öğrenci başarısında anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmesine rağmen, öğrenci görüşleri ağırlıklı olarak uygulamanın faydalı olduğu yönündedir. Kişiselleştirilmiş sunumların kendileri için daha ilgi çekici ve heyecan verici olduğunu belirten öğrenciler, kişiselleştirilmiş alıştırma ve etkinliklerin de kendilerini özel hissettirdiğini ve motivasyonlarını arttırdığını ifade etmişlerdir. Bu yorumlardan, uygulamanın eğlenceli olduğu ve motivasyon üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, öğrenciler öğretim sürecinde kişiselleştirilmiş içerik sunumları sayesinde birbirlerini daha iyi tanıdıklarını ve aralarındaki iletişimin güçlendiğini belirtmişlerdir.

5. ÖNERİLER

Gelecekte gerçekleştirilmesi tasarlanan kişiselleştirilmiş öğretim araştırmalarına yönelik öneriler şu şekildedir:

1. Kişiselleştirmenin İngilizce öğretiminde kullanımına dair daha fazla çalışma yapılmalıdır. İngilizce öğretiminde karşılaşılan sorunların azaltılmasında önemli rol oynayabileceği için, farklı gruplarla çalışmalar yapılmalıdır.

2. Kişiselleştirme öğrencilerin dikkatini çekme ve iletişimi güçlendirme adına önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, İngilizce öğretiminde pek çok dilbilgisi konusunun öğretiminde kişiselleştirme öğrencilerin dikkatini çekmek ve iletişimi güçlendirmek için kullanılmalıdır.

3. Kişiselleştirilmiş öğretim, öğrenci güdülenmesinde etkili olduğu için daha fazla alanda kullanılabilir.

4. Kişiselleştirilmiş öğretimin öğrencinin ilgisini çekmede etkili olduğu göz önünde bulundurularak, farklı disiplinlerde kullanılması önerilir.

5. Kişiselleştirilmiş sunumlar için kullanılan konu ve içerik sayısı fazla tutularak; içerik için veri çeşitliliği sağlanmalıdır.

6. Kişiselleştirilmiş alıştırmalar için kullanılan soru ve içerik çeşitlendirilmelidir. Öğrencilerin farklı soru tiplerindeki yaklaşımları incelenebilir.

7. İngilizce dersinin yanı sıra, öğrenciler tarafından zor olduğu düşünülen sayısal ağırlıklı derslerde kişiselleştirmenin kullanılması öğrencinin derse ilgisini çekebilir ve zor olduğunu düşündükleri konularda çalışmaya istekli olmalarına yardımcı olabilir. Bu sebeple söz konusu disiplinlerde kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Awofala, A. O. A. (2016). Effect of personalization of instruction on students' motivation to learn mathematics word problems in Nigeria. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 7(3), 486-509.
- Balcı, T. (2016). *Türkçe öğretiminde kişiselleştirilmiş alıştırma soruları kullanmanın öğrenci başarısına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bates, E. T., & Wiest, L. R. (2004). Impact of personalization of mathematical word problems on student performance. *The Mathematics Educator*, 14(2), 17-26.
- Brusilovsky, P. (2001). Adaptive hypermedia. *User Modelling and User-Adapted Interaction*, 11(1/2), 87-110.
- Chen, C. J., and Liu, P.-L. (2007). Personalized computer-assisted mathematics problem-solving program and its impact on Taiwanese students. *Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching*, 26(2), 105-121.
- Cordova, L. I., & Lepper, M. R. (1996). Intrinsic motivation and the process of learning: Beneficial effects of contextualization, personalization, and choice. *Journal of Educational Psychology*, 88(4), 715-730.
- Çakır Balta, Ö. (2008). *Bilgisayar ve sınıf ortamında kişiselleştirilmiş sözel matematik problemlerini kullanmanın öğrenci başarısına etkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çakır, Ö. (2013). Teacher candidates and teachers' opinions on personalized teaching. *GJHSS-G: Linguistics & Education*, 13 (6), 14-19.
- Çakır, Ö., Çakmak, S. & Yılmaz, F. (2016). The effect of personalization in physics teaching. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 6, 149-156.
- Diack, A. (2004). Innovation and personalised learning. *Education Review*, 18(1), 49-55.
- Ellis, R. (1994). *The study of language acquisition*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Grant, L. K., & Spencer, R. E. (2003). The personalized system of instruction: Review and applications to distance education. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 4(2), 1-17.
- Griffiths, G., & Keohane, K. (2001). *Personalizing language learning* (1st Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harmer, J. (2014). *How to teach English* (10. edition). China: Pearson Education Limited.

- Hart, J. M. (1996). The effect of personalized word problems. *Teaching Children Mathematics*, 2(8), 504-505.
- Howlin, C., & Lynch, D. (2014). A framework for the delivery of personalized adaptive content. *Web and Open Access to Learning (ICWOAL), 2014 International Conference on*, 1-5.
- Jeong, H. (2016). UX based adaptive e-learning hypermedia system (U-AEHS): an integrative user model approach. *Multimedia Tools And Applications*, 75, 13193-13209.
- Johnson, K., Kim, M., Ya-Fang, L., Nava, A., Perkins, D., Smith, A. M., Soler-Canela, O., & Lu, W. (2008). A step forward: investigating expertise in materials evaluation, *ELT Journal*, 62(2), 157-163.
- Jonassen, D. H., and Grabowski, B. L. (2011). *Handbook of individual differences, learning and instruction*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kerr, P. (2016). Adaptive learning. *ELT Journal*, 70(1), 88-93.
- Kocabaşoğlu, Y. E. (2002) Çoktan seçmeli soru analizi ve çoktan seçmeli soru sınavları. Web ftp://ftp.akdeniz.edu.tr/araclar/ODTK/mcqanaliz.pptadresinden 19.04.2016 tarihinde alınmıştır.
- Ku, H. Y., & Sullivan, H. J. (2002). Student performance and attitudes using personalized mathematics instruction. *Educational Research and Development*, 50(1), 21-34.
- Lever-Duffy, J., McDonald, Jean B., & Mizell, Al P. (2004). *Teaching and learning with technology*. The United States of America: Pearson Education, Inc.
- Littlewood, W. (2009). Process-oriented pedagogy: Facilitation, empowerment, or control? *ELT Journal*, 63(3), 246-254.
- Lopez, C. L., & Sullivan, H. J. (1992). Effect of personalization of instructional context on the achievement and attitudes of hispanic students. *Educational Technology Research and Development*, 40(4), 5-13.
- Mamat, N., & Yusof, N. (2013). Learning Style in a Personalized Collaborative Learning Framework. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 103, 586-594.
- Park, O., & Lee, J. (2003). Adaptive Instructional Systems. D. H. Jonassen (Ed.), *Handbook of research on educational communications and technology* (pp. 651-684). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Reigeluth, C. (1996). A new paradigm of ISD? *Educational Technology, May- June 1996*, 13-20.
- Sezer, B. (2015). Kişiselleştirilmiş matematik problemlerinin akademik başarıya etkisi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5(2), 73-88.
- Thornbury, S. (2014). *Grammar*. China: Oxford University Press.
- Wang, Y., & Liao, H. C. (2011). Adaptive learning for ESL based on computation. *British Journal of Educational Technology*, 42(1), 66-87.

EXTENDED ABSTRACT

Reigeluth (1996: 14) thinks that each and every student learns with his/her own pace; however, they are taught without considering that difference among students. In this context, Reigeluth (1996: 14) asserts that teachers cannot teach the subjects to all students in a classroom at the same time and adds that teachers need to use different teaching systems to solve that problem. Material variety has an important role in those systems since teachers should provide various materials and develop materials on their own to help learners make their learning process meaningful. While doing these, along with learning styles, interest areas and achievement level should be taken into consideration. Thus, adaptive teaching assumes that learning process is required to be adapted in accordance with the needs of learners (Jonassen & Grabowski, 2011). At this point, Brusilovsky (2001: 90) accepts adaptive learning as a crucial alternative to the “one size fits all” approach. Adaptive learning is based on the consideration of individual differences and making the system suitable according to those differences (Wang & Liao, 2011). These learning systems are related to the preferences or interests of learners and an adaptive learning system is personalized by building the teaching process on one of these elements (Mamat & Yusof, 2013: 587). One of the

approaches which is based on the adaptation of teaching is personalized instruction and according to the principles of that instruction, a student should be dealt as a person at a unique level and teachers should follow a unique way to assess the teaching (Çakır Balta, 2008: 9). In personalized instruction, student is put in the center and teaching process is built according to the needs and interests of the student (Diack, 2004: 49). Some of the main factors in personalization are expressed as the friends of students, names around them, the teams they support and these depend on students. These variables build a bridge between the background knowledge and the information to be presented (Hart, 1996: 504). In this study, it is aimed to identify the effects of personalized teaching in teaching English on the achievement of university students. This study was structured in accordance with pretest- posttest control group experimental design. Instruction is the only independent variable of the research. The independent variable is divided into two subgroups which are personalized and non-personalized instruction. There is one dependent variable defined as student achievement. While analyzing the differentiation of achievement, quantitative methods were used and qualitative methods were used for student views. For the experimental group, personalized presentations and exercises related to three different subjects from their course book were prepared and used. As for the achievement, after the data analysis, it was identified that there was no significant difference between the pretest-posttest scores of students who received personalized instruction and the others who received non-personalized instruction. Although both groups improved their scores during the academic term, the difference between the experimental and control group was not significant. As a result of qualitative data, it was identified that the views of students regarding the practice were positive. The students were from English Language Teaching Department and in the preparatory year so they said this was a very beneficial experience for them to remember when they teach in the future. In addition to these, they used many positive expressions to describe their views and feelings towards the personalization process. When the findings of the study were brought together, it was observed that personalized teaching may not have a significant effect on teaching. In spite of the fact that the study showed no significant difference on achievement, the views of the students in the experimental group tells the study was beneficial. Students in the experimental group said personalized presentations were intriguing and exciting for them and they added that personalized presentations made them feel special and increased their motivation. They also added that they got a chance to know each other and their communication got better thanks to the personalized presentations.

Considering all of these results, it can be concluded that this research on its own provided some results but more research need to be conducted in the area of personalization in teaching English. Different groups and levels might be included in the further research as that might help decrease the problems that are faced in teaching English. Furthermore, as suggested in the study, students expressed that their communication among their classmates and increased their motivation, personalization might be used to grab attention and strengthen communication in classroom environment while teaching many different grammar subjects in teaching English. Also, personalization may be used in various disciplines and age groups as it was found to be effective in learner motivation.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Değirmenci, Y. (2019). "4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Konularının Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3286-3305.

Geliş Tarihi / Received Date: 9 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 4 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

4. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE COĞRAFYA KONULARININ ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz DEĞİRMENCI

Bayburt Üniversitesi

ydegirmenci@bayburt.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3417-1775

Öz

Coğrafya, içeriği, konusu ve inceleme alanları açısından doğa bilimleri, sosyal ve beşeri bilimlerle yakından ilişkili olan multidisipliner bir bilim olarak tanımlanır. Bununla birlikte bazı konuları temel eğitim düzeyinden başlayarak eğitimin diğer kademelerinde de yer alan coğrafya bilimi, ezberci, soyut kavramlar içerdiği ve yer yer sıkıcı bir niteliğe sahip olduğu şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak bireylere coğrafi bilinç, günlük yaşam becerileri ve küresel bir bakış açısı kazandırmada etkili olan coğrafya bilimi önemini her zaman korumuştur. Bu araştırmanın amacı, 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan bazı coğrafya konularının öğretiminde öğretmen görüşlerine göre incelenmesidir. Nitel olarak tasarlanan bu çalışmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 2018-2019 eğitim-öğretim yılında halen görevde bulunan ve 4. sınıf sosyal bilgiler dersini yürütmüş 27 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formuyla elde edilmiş, veriler içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada ulaşılan bulgulara göre, sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretilmesine yönelik öğrenci başarısını etkileyen çeşitli olumlu ve olumsuz faktörlerin olduğu, yöntem ve teknik olarak genellikle düz anlatım ve soru-cevapların tercih edildiği, araç-gereç ve materyal olarak harita ve model kürelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenler bazı coğrafi kavram ve konuların öğretilmesinde ise çeşitli zorluklar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya eğitimi, Sosyal bilgiler dersi, Öğretmen görüşü

INVESTIGATION OF TEACHERS' OPINIONS ON TEACHING GEOGRAPHY SUBJECTS IN 4TH CLASS SOCIAL STUDIES COURSE

Abstract

Geography is defined as a multidisciplinary science in terms of its content, subject and field of study, which is closely related to social and human sciences, In addition, geography has sometimes been exposed to various criticisms. However, geography has always maintained its importance in providing individuals with geographic awareness, daily life skills and a global perspective. The aim of this study is to examine the teaching of some geography subjects in 4th grade social studies course according to the opinions of the teachers. In this study, which is designed as a qualitative examination, case study design is used. The participants of the study consist of 27 primary teachers, who are currently working in the 2018-2019 academic year and have lectured 4th grade social studies courses. The data were obtained with a semi-structured interview form and evaluated by using descriptive analysis and content analysis techniques. According to the findings of the study there were various positive and negative factors affecting student success in teaching geography subjects in social studies class. It was also found out that direct instruction method and catechize is generally used as training method. Map and model spheres were used as teaching materials. Teachers also stated that they experienced various difficulties in teaching some geographical concepts and subjects.

Key Words: Geography education, Social studies course, Teacher opinion

1. GİRİŞ

Coğrafya bilmek aslında dünyayı görmek veya bilmek anlamına gelmektedir (Doğanay, 1999: 5). Bununla birlikte coğrafya, yeryüzünde meydana gelen veya gelmesi muhtemel olan fiziki ve beşeri olayların nedenlerini ve etkilerini anlamada anahtar bir disiplindir (Kızılcıaoğlu ve Taş, 2007: 94). Coğrafya eğitimi ise bireyleri birçok alanda hayata hazırlamakla birlikte (Bednarz, Heffron ve Huynh, 2013: 7), bireylerin aktif birer vatandaş olmalarında (Atasoy ve Koç, 2015: 113; Hong, 2018: 6), küresel vatandaşlık anlayışlarının gelişmesinde (Massey, 2014: 80), çevreye karşı duyarlı ve çevresel bilincin oluşmasında (Gökçe ve Kaya, 2009: 157; Değirmenci ve İltter, 2013: 276), günümüz dünyasında yaşanan sorunları anlamada ve bu sorunlara çözüm bulmak için düşünceler geliştirmede (Turan, 2009: 176), bireylere değer eğitimi (Çifçi, 2017: 54; Değirmenci, 2018: 432) ve bütüncül bir bakış açısının kazandırılmasında (Özçağlar, 2009: 17), bireylerde coğrafi bilincin gelişmesinde (CDÖP, 2018: 11) coğrafya eğitiminin önemli bir rolü vardır. Pek çok coğrafya eğitimcisinin ortak düşüncesine göre yerel veya küresel zorluklar karşısında bireyleri aktif, sorumlu ve küresel vatandaşlık için eğitmek gerekmektedir. Bunu yaparken de coğrafya eğitiminin katkısı yadsınamaz (Brooks, Butt ve Fargher, 2017: 2). Coğrafya eğitimi, dünyada diğer insanlarla olan bağlantımızı, çevre ile yaşadığımız ilişkilerimizi ve kendimizi anlamamıza yardımcı olmakla birlikte bilgi, beceri, kavram ve temelleri daha iyi algılamamızı sağlar (Barth ve Demirtaş, 1997). Coğrafya eğitimi bireylere başta yakın çevresi olmak üzere, üzerinde yaşadığı yeri ve dünyayı tanınmasında çeşitli fırsatlar sunar (Şahin, 2003: 82).

Yaşadığımız gezegenin geleceğini güvence altına almak için eğitim bir araç olmakla birlikte coğrafya eğitimi, insanların birbirleri ve çevreleriyle olan etkileşimi anlamalarında ve kaynakların rasyonel kullanılmasında etkili bir güçtür (Gerber, 2003: 4). Coğrafi bilgi ve becerilere duyulan ihtiyaç yaşamın içinde ve yaşamın bir parçası olan toplumlar için geçmişte olduğu gibi günümüzde de bulunmaktadır (Çalışkan, 2015: 4). Ünlü (2001: 31)'ye göre coğrafya öğrenmek hem kişiler hem de uluslar için çok önemlidir. Çünkü bireylerin bilinçli kararlar almasında coğrafya eğitiminin önemli etkisi vardır. Bu nedenle coğrafya eğitiminin küçük yaşlardan itibaren bireylere nitelikli bir şekilde verilmesi gerekir. Coğrafya eğitimi, küçük yaşlardan itibaren bireylerde coğrafi anlayışı ve bakış açısını kazandırmada, çevrelerini ve dünyayı keşfetmelerinde, sorumlu birer birey olmalarında, yakın ve uzak çevresine yönelik ilgisini canlı tutma ve uyarmada, diğer insanların ihtiyaç ve sorumluluklarını fark etmede, insanların dünya üzerindeki etkisini anlamada, kültürlerarası ilişkileri takdir etme ve insanlara saygı duyma gibi durumlar da dâhil olmak üzere küresel bir bakış açısının ve uluslararası anlayışın gelişmesi açısından oldukça önemlidir (Catling, 2001: 34). Bu nedenle coğrafya ilk ve

ortaöğretimden itibaren bireylere öğretilen bir derstir (Stoltman, 2017). Bugün okullarımızda coğrafya eğitimi ilköğretimde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler dersleri ile başlamakta ve ortaöğretimde ise coğrafya dersleri kapsamında verilmektedir (Akınoğlu ve Bakır, 2003: 83). Ülkemizde ilköğretim düzeyinde hayat bilgisi, fen-teknoloji ve sosyal bilgiler derslerinin içeriği incelendiğinde bazı öğrenme alanları, konu ve kazanımlarının coğrafya bilimi ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Kızılçaoğlu ve Taş, 2007: 93). İlköğretimde sosyal bilgiler öğretim programı kapsamında coğrafya disiplini ile ilgili konular genel olarak bakıldığında, öğrencilerin yakın çevrelerine olan ilgilerini artırmak ve geliştirmek, yaşadığı çevrenin özelliklerini araştırmak ve tanımak, basit sorgulama ve gözlem yapabilme becerisini kazandırmak, insanları ve diğer canlıları etkileyen doğal unsurları anlamak, doğal kaynaklar ve bunların ekonomik düzeyle ilişkisini fark etmek yani kısaca insan ve çevre arasındaki etkileşimi ve bağlantıyı doğru anlamak gibi yaklaşımları içerir (Karabulut, 2002: 40). Bu bağlamda sosyal bilgiler öğretim programının özel amaçları incelendiğinde (MEB, 2018: 8) bireylerde, yaşadığı çevre ve dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan-çevre etkileşimi ve mekânı algılama becerilerinin gelişmesi, doğal kaynakların sınırlılığının fark edilmesi, çevresel bilinç ve sürdürülebilir bir çevre anlayışının gelişmesi, yerel ve küresel konulara karşı duyarlılığın artması gibi amaçların doğrudan coğrafya bilimi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte programın öğrenme alanları ve kazanımları incelendiğinde, “kültür ve miras”, “insanlar, yerler ve çevreler” öğrenme alanlarında kültürel mirasın ön plana çıkarılması ve milli bilincin kazandırılmasında, insan yaşamı için gerekli mekânsal bilgi, beceri ve değerlerin oluşturulmasında coğrafya biliminin önemi dikkat çekmektedir.

Coğrafya, temel eğitim düzeyinde ayrı bir ders olarak değil sosyal bilgiler dersi kapsamında yer almaktadır. Bu nedenle coğrafya bilimine ait öğrenme konuları ve bazı kavramlar bu ders içerisinde sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından verilmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde, (Akengin ve diğ., 2010; Akınoğlu ve Bakır, 2003; Alkış, 2005; Kayalı, 2000; 2004; Ulusoy ve Gülüm, 2009; Başbüyük ve Çıkılı, 2002; Kızılçaoğlu ve Taş, 2007; Kızılçaoğlu, 2006; Özel ve Başoğlu, 2007; Pınar ve Akdağ, 2012; Sever ve Koçoğlu, 2013; Sözcü, Oğuz ve Aydınözü, 2016; Bitlisli, 2014; Demircioğlu, 2004; Demirkaya ve Arıbaş, 2004; Geçit ve Beldağ, 2014; Kadioğlu, 2008) sosyal bilgilerde coğrafya konularının öğretimiyle ilgili pek çok çalışmanın yer aldığı ancak bu çalışmaların genellikle öğretmen adayları, öğretim programı, araç-gereç, materyal ve ders kitapları gibi alanlarda yoğunlaştığı, 4. sınıf düzeyinde coğrafya konularının öğretimine yönelik öğretmen görüşlerinin incelendiği kapsamlı çalışmaların ise sınırlı kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla temel eğitim düzeyinde nitelikli ve sağlıklı bir coğrafya eğitiminin mevcut durumunun sahadan öğretmen görüşü alınarak incelenmesi, bu süreçte yaşanan

sorunların neler olduğu, kaynağı ve bu sorunların çözümüne yönelik atılabilecek adımların belirlenmesi açısından bu çalışmanın önemli olduğu ve ilgili literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bununla birlikte araştırmada elde edilen veriler ve ulaşılan sonuçlar doğrultusunda araştırmanın gelecekte bu dersi verecek olan öğretmen adayları ve onların yetişmesine katkı sağlayan akademisyenlerin de dikkatini çekeceği ve bu anlamda da ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada ayrıca bu genel amaçla birlikte şu sorulara da yanıtlar aranmıştır.

- 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafya konularının öğretimine yönelik öğrencilerin başarılarını etkileyen olumlu ve olumsuz faktörler nelerdir?
- 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken kullanmış olduğunuz yöntem ve teknikler nelerdir?
- 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken kullanmış olduğunuz araç, gereç ve materyaller nelerdir?
- 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde daha çok hangi coğrafi konu ve kavramların öğretiminde zorluk yaşıyorsunuz, bu durumun nedenleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretimine yönelik görüşlerinin incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması (case study) deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, algıların veya olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışıldığı araştırmalardır. Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan durum çalışması, bilimsel sorulara cevap aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşım olarak görülür. Durum çalışmalarına birey, kurum, grup, olay, süreç veya ortamlar örnek oluşturabilir. Bu desenin en temel özelliği bir ya da birden fazla durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etmenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve araştırmaya konu olan durum farklı açılardan ele alınır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 77; Büyüköztürk ve diğ., 2011: 273; Merriam, 2013: 40). Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam içerisinde çoklu bilgi kaynakları (gözlem, görüşme, doküman, materyal ve raporlar gibi) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı bir yaklaşımdır (Creswell, 2016: 98). İlgili literatürle birlikte araştırmanın doğası ve çalışmada cevabı aranan sorular dikkate alındığında bu desenin kullanılmasına karar verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırma, 2018-2019 eğitim öğretim yılının bahar döneminde Türkiye’de bir il merkezinde temel eğitim düzeyinde görev yapmakta olan, daha önce sosyal bilgiler dersini

vermiş ve amaçlı örnekleme metotlarından biri olan uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 27 sınıf öğretmeni ile yürütülmüştür. Çalışma sürecinde görüşme yapılmadan önce öğretmenlere yapılacak olan çalışma ve görüşme hakkında kısaca bilgi verilmiş ve daha sonra görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerle yapılan bu görüşmeler ortalama 30 dakika sürmüştür. Araştırmanın çalışma grubuna ait veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Özellikler

<i>Hizmet Yılı</i>	<i>Kadın</i>	<i>Erkek</i>	<i>Toplam</i>
1-4 yıl arası	5	6	11
5-9 yıl arası	5	7	12
10-14 yıl arası	-	1	1
15 ve üzeri	1	2	3
Toplam	11	16	27

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik deneyimlerin farklı yıllar arasında olduğu görülmektedir. Araştırmada çalışma grubu 11 kadın ve 16 erkek olmak üzere toplam 27 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun hizmet deneyimi 1 ile 9 yıl arasında değişmektedir. Çalışmada 11 sınıf öğretmeni 1 ve 4 yıl arasında öğretmenlik deneyimine sahipken, 12 sınıf öğretmeni 5 ile 9 yıl arasında hizmet yılına sahip olduğu tespit edilmiş. Çalışmada 10 ile 14 hizmet yılı arasında 1 öğretmenin yer aldığı ve son olarak 15 yıl ve daha fazla öğretmenlik deneyimine sahip nispeten daha deneyimli sayılabilecek öğretmen sayısının ise toplamda 3 olduğu görülmektedir.

2.2 Veri Toplama Aracı

Araştırmada daha önce sosyal bilgiler dersini yürütmüş ve bu dersle ilgili çeşitli deneyim ve tecrübeye sahip sınıf öğretmenlerinin 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafya konularının öğretimine ilişkin kendi görüş ve düşünceleri, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan görüşme tekniği ile incelenmiştir (Büyüköztürk ve diğ, 2011: 161; Yıldırım ve Simsek, 2011: 119). Araştırmadan elde edilen veriler ise gerekli uzman görüşü alınarak araştırmacı tarafından geliştirilen yarı-yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla toplanmıştır. Nitel araştırmada görüşmeler, genellikle bir konu hakkında katılımcıların görüş ve fikirlerini ortaya çıkarma amaçlı birkaç açık uçlu soruyu içeren süreci ifade eder (Creswell, 2017: 190). Nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniğinin amacı ise görüşülen kişilerin bakış açılarını, duygu ve düşüncelerini ve anlam dünyalarını derinlemesine anlamaya çalışmaktır (Kuş, 2009: 87). Bu amaçla çalışmaya katılan öğretmenlerle ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirilmiş ve araştırma problemleriyle ilgili veriler toplanarak yorumlanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada katılımcılardan elde edilen veriler içerik ve betimsel analiz teknikleri kullanılarak çözümlenmiştir. İçerik analizi, ulaşılan verilerin belirli tema ve sınıflamalar içerisinde sistematik olarak kodlanmasıdır (Fraenkel ve diğ., 2012: 478). İçerik analizinde ilk önce birbirine benzeyen kavramlar listelenir ve aralarındaki ilişkiye göre çeşitli kod, tema veya kategoriler oluşturulur. Bununla birlikte içerik analizinde amaç, araştırma problemiyle ilgili olarak ulaşılan verileri belirli kavram ve temalar şeklinde bir araya getirmek ve bunları okuyucuların anlayacağı şekilde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227). İçerik analizi tekniklerinin ortak paydası çıkarım esasına dayanır. Yani, ulaşılan verilerde gözlenen ve betimlenen öğelerden hareketle bir yorum getirme amacını taşır (Bilgin, 2014: 1). Betimsel analiz ise araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre veya görüşme sürecinde kullanılan soru ve boyutlar dikkate alınarak gerçekleştirilir. Bu analiz metodunda bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla sık sık doğrudan alıntılara yer verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224). Dolayısıyla katılımcılardan elde edilen veriler çıkarım esasına sayılı olarak çeşitli tema ve kategoriler altında toplanarak açık bir şekilde tablolarda sunulmuş ve gerekli katılımcı görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada gizlilik ilkelerine dikkat edilerek katılımcılara ait bilgilere yer verilmemiş, bunun yerine her bir katılımcı için sırasıyla “öğretmen 1” “öğretmen 2” ve “öğretmen 3” şeklinde (Ö1; Ö2; Ö3) kodlamalar yapılarak katılımcılar sınıflandırılmıştır. Çalışmanın geçerliğini sağlamak için doğruluk ve inandırıcılık önemli görülmektedir. Bu nedenle araştırma sürecine ilişkin bilgilerin paylaşarak verilere ne şekilde ulaşıldığının açıklanması, verilerin detaylı bir şekilde raporlandırılması ve katılımcı görüşlerine doğrudan yer verilmesi nitel araştırmalarda geçerlilik adına önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 257). Araştırmanın güvenilirliği sağlamak için ise uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmacının ulaştığı kategoriler farklı bir alan uzmanına liste halinde verilmiş ve ilgili uzmandan gelen dönütler sonrasında verilerin güvenilirliğini sağlamak için Miles ve Huberman (1994: 64) tarafından geliştirilen $[Görüş\ birliği / (Görüş\ birliği + Görüş\ ayrılığı) \times 100]$ formülü esas alınmış, daha sonra araştırmacı ve uzman görüşü arasındaki uyuma oranının % 90 oranında sağlandığı görülmüştür. Sonuçta elde edilen veriler tablolarda frekans (f) ve yüzde (%) şeklinde sunulmuş yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde sınıf öğretmenleri ile yapılan görüşmeler sonrasında ulaşılan bulgular, araştırmanın giriş bölümünde belirtilen sorular doğrultusunda bu bölümde sırasıyla ve tablolar halinde verilmiştir. Tablo 2’de araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin

4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafya konularının öğretimine yönelik öğrencilerin başarılarını etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlere ilişkin görüşleri verilmiştir.

Tablo 2. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Yer Alan Coğrafya Konularının Öğretimine Yönelik Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Olumlu ve Olumsuz Faktörlere İlişkin Katılımcı Görüşleri

Kategori	Olumlu		Olumsuz		Toplam	
	f	(%)	f	(%)	f	(%)
Konu ve alandan kaynaklanan faktörler	16	59,25	10	23,25	26	37,14
Öğrenciden kaynaklanan faktörler	6	22,22	17	39,53	23	32,85
Araç-gereç ve materyal kullanımından kaynaklanan faktörler	2	7,40	10	23,25	12	17,14
Kullanılan yöntem ve tekniklerden kaynaklanan faktörler	2	7,40	3	6,97	5	7,14
Öğretmenden kaynaklanan faktörler	1	3,70	2	4,65	3	4,28
Müfredattan kaynaklanan faktörler	-	-	1	2,32	1	1,42
Toplam	27	100	43	100	70	100

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerine göre 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafya konularının öğretimine yönelik öğrencilerin başarılarını etkileyen 27 olumlu ve 43 olumsuz olmak üzere toplam 70 faktör olduğu görülmektedir. Bu duruma göre öğretmen görüşleri doğrultusunda öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin % 38,58'i olumlu faktörleri oluştururken, % 61,42'sini ise olumsuz faktörler oluşturmaktadır. Öğretmen görüşlerine bağlı olarak 6 farklı kategorinin oluşturulduğu tablo 2'de hem olumlu, hem de olumsuz faktörler içerisinde en fazla görüş belirtilen kategoriler "*konu ve alandan kaynaklanan faktörler*" (% 37,14) ve "*öğrenciden kaynaklanan faktörler*" (% 32,85) kategorilerinde olduğu dikkat çekmektedir. Yine dikkat çekici bir şekilde katılımcılar olumlu ve olumsuz anlamda müfredattan kaynaklanan nedenler arasında genellikle çok fazla görüş belirtmedikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğuna göre öğrenci başarısını pozitif yönde etkileyen nedenlerin başında "*konu ve alandan kaynaklanan faktörler*" (% 59,25) gelirken, negatif yönde etkileyen nedenlerin başında ise "*öğrenciden kaynaklanan faktörler*" (% 39,53) geldiği vurgulanmıştır.

Bu alt problemle ilgili olarak öğrenci başarısını olumlu etkileyen katılımcı bazı öğretmen görüşleri şu şekildedir:

"Öğrenciler günlük yaşamla daha çok ilişkilendirebildikleri özellikle hava durumu ile ilgili konularda daha başarılı olduklarını söyleyebilirim" (Ö1). "4. sınıf sosyal bilgiler dersindeki bazı coğrafya ile ilgili konuların günlük hayatla iç içe olması ve güncel yaşamda kullanılan bilgiler içermesi öğrencinin konulara olan ilgisini artırarak başarısını olumlu etkiliyor" (Ö3). "Coğrafya ile ilgili bazı konuların öğrenci merkezli uygulamalarla daha kolay işlenmesine

imkân tanınması öğrenci başarısını olumlu etkiliyor” (Ö9). “Sosyal bilgiler dersindeki coğrafya konuları öğrencilerde merak duygusunu artırması başarılarını da olumlu etkiliyor diyebilirim” (Ö10). “Öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri başarılarını onların başarılarını etkileyen önemli bir faktördür” (Ö12). “Coğrafya konularıyla ilgili yakın çevreden örnekler verebiliyor olmamız öğrenci başarısını etkiliyor” (Ö14). “Coğrafya konularının öğrencilerin dünyayı ve çevrelerini tanımalarına imkân vermesi ve eğlenceli bilgiler içermesi öğrenci başarısını etkileyen nedenler içerisinde sayılabilir” (Ö19). “Coğrafya konuları ile öğrenciler daha önce görmedikleri ülke ve yerler hakkında yeni bilgiler öğrenirken daha istekli oluyorlar” (Ö26).

Sonuç olarak öğretmenlerin görüşlerine göre 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretimine yönelik öğrenci başarısını etkileyen çeşitli faktörlerin (% 38,58) olduğu, ancak bu faktörlerin genellikle coğrafya konu ve içeriğinin günlük yaşamla iç içe olması, öğrencilerin ilgi ve meraklarını artırması ve yakın çevre ile kolay ilişkilendirebilecekleri konuları içermesi onların başarılarını pozitif olarak etkilediğini vurguladıkları görülmüştür.

Bu alt problemle ilgili olarak öğrenci başarısını olumsuz etkileyen katılımcı bazı öğretmen görüşleri ise şu şekildedir:

“Öğrencilerin coğrafya ile ilgili bazı kavram ve konular hakkında yeterli alt yapı ve bilgiye sahip olamamaları onların başarılarını etkileyen önemli nedenler arasında yer almaktadır” (Ö1). “Küresel bağlantılar ünitesinde farklı ülke ve kültürlerle ilgili yakın çevremizde örnekler olmamasından dolayı bazen bu konunun tam olarak anlaşılmasını ve dolayısıyla öğrenci başarısını olumsuz etkileyebiliyor” (Ö4). “Coğrafya konularıyla ilgili olarak bazı kavramların anlaşılmasının zor olması ve bununla birlikte fiziksel bazı imkânların yeterli olmaması öğrenci başarısını olumsuz etkiliyor” (Ö5). “Sosyal bilgiler dersinde özellikle küresel bağlantılar ünitesinde bazı konuların işlerken düz anlatım yöntemini kullanmak durumunda kalıyorum. Bu durum kalıcılığı olumsuz etkilediği gibi öğrenci başarısını da etkiliyor” (Ö3). “Öğrencinin ilk kez karşılaştığı bazı teknik ve yabancı kavramların olması” (Ö7). “Coğrafya ile ilgili ünitelerdeki bazı kazanımların gezi ve gözleme dayalı olması ancak imkânlar nedeniyle bu etkinliklerin yapılamaması öğrenci başarısını da etkiliyor” (Ö9). “Müfredatın yoğun, araç-gereç imkânlarının sınırlı ve bazı kavramların soyut olması başarıyı olumsuz etkiliyor” (Ö10). “Öğrenci yaşadığı yerden dışarı hiç çıkmamış ve çevreyi çok fazla tanımadığı için bazı kavram ve konuların öğretilmesini öğrenci açısından zorlaştırıyor” (Ö12). “İşlenen konuların sadece anlatılması, verilen bilgi ve becerilerin günlük yaşama aktarılamaması başarıyı olumsuz etkiliyor” (Ö13). “Öğrencilerin farklı coğrafi özelliklere sahip çevrelerde yaşıyor olmaları ve öğrencilerin yaparak-yaşayarak öğrenme imkânına yeterince sahip olamamaları onların başarılarını olumsuz etkiliyor” (Ö18). “Özellikle küresel bağlantılar ünitesinde bazı ülkelerle ilgili verilen bilgilerin çok olması ve öğrencinin dünyasına uzak olması başarıyı olumsuz etkiliyor” (Ö19). “Öğrencilerin bilgi sahibi olmadıkları ve görmedikleri kültür ve ülkeleri işlerken bazı kavram ve konuları algılamakta zorluk yaşayabiliyorlar” (Ö26). “Konular bütünsel bakış açısı gerektirdiğinden dolayı ve öğrencilerin sahip

oldukları bireysel farklılıklar öğrenmeleri üzerinde olumsuz etkiye neden olabiliyor” (Ö24).

Sonuç olarak öğretmenlerin görüşlerine göre 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretimine yönelik öğrenci başarısını etkileyen çeşitli faktörlerin (% 61,42) olduğu, ancak bu faktörlerin genellikle öğrenciden kaynaklandığı, bununla birlikte konu ve ünitelerin özellikleri, coğrafya konularının yapısına uygun araç-gereç ve materyallerin yeterli olmaması başarıyı etkileyen olumsuz faktörlerin başında geldiği katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Tablo 3’te 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken öğretmenlerin kullanmış oldukları yöntem ve teknikler verilmiştir.

Tablo 3. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Konularını İşlerken Öğretmenlerin Kullanmış Oldukları Yöntem ve Teknikler

<i>Yöntem ve Teknikler</i>	<i>f</i>	<i>(%)</i>
Düz Anlatım	18	23,37
Soru-Cevap	17	22,07
Tartışma	8	10,38
Drama	8	10,38
Gösterip Yaptırma	5	6,49
Beyin Fırtınası	5	6,49
Örnek Olay	3	3,89
Gezi-Gözlem	3	3,89
Benzetim	3	3,89
İstasyon Tekniği	2	2,59
Altı Şapka	2	2,59
Deney	1	1,29
İşbirlikçi Öğrenme	1	1,29
Rol Yapma	1	1,29
Toplam	77	100

Tablo 3 incelendiğinde, 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken öğretmenlerin çoğunlukla geleneksel yöntemlere başvurdukları dikkat çekmektedir. Ayrıca öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda kullanılan yöntemlerin başında düz anlatım (% 23,37) ve soru-cevap (% 22,07) tekniklerinin geldiği görülmektedir. Bununla birlikte diğer tekniklerin de kullanıldığı görülmektedir. Sırasıyla diğer yöntem ve teknikler ise; *tartışma* (% 10,38), *drama* (% 10,38), *gösterip yaptırma* (% 6,49), *beyin fırtınası* (% 6,49), *örnek olay* (% 3,89), *gezi-gözlem* (% 3,89), *benzetim* (% 3,89), *istasyon* (% 2,59), *altı şapka* (% 2,59), *deney* (% 1,29), *işbirlikçi öğrenme* (% 1,29) ve son olarak *rol yapma* (% 1,29) tekniği olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3’te yer alan sonuçlardan hareketle, eğitim, öğrenme ve öğretme süreçlerinde yaşanan yeniliklere rağmen katılımcılar tarafından geleneksel metotların yaygın olarak kullanılması burada üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken konuların başında

gelmektedir. Tablo 4'te 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken öğretmenlerin kullanmış oldukları araç-gereç ve materyaller verilmiştir.

Tablo 4. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Konularını İşlerken Öğretmenlerin Kullanmış Oldukları Araç-Gereç ve Materyaller

<i>Araç-Gereç ve Materyaller</i>	<i>f</i>	<i>(%)</i>
Harita	19	24,05
Model Küre	13	16,45
Akıllı Tahta	11	13,92
Video ve Film	6	7,59
Projeksiyon	6	7,59
Ders Kitabı	5	6,32
Bilgisayar	5	6,32
EBA	4	5,06
Çalışma Kâğıdı	2	2,53
Afiş	2	2,53
Broşür	2	2,53
Web	1	1,26
Poster	1	1,26
Atlas	1	1,26
Pusula	1	1,26
Toplam	79	100

Tablo 4 incelendiğinde, sınıf öğretmenleri 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını yürütürken araç-gereç ve materyal olarak çoğunlukla harita ve model küreleri kullandıkları dikkat çekici bir bulgu olarak görülmektedir. Bununla birlikte süreçte sırasıyla kullandıkları diğer araç-gereç ve materyaller ise; *akıllı tahta* (% 13,92), *video ve film* (% 7,59), *projeksiyon* (% 7,59), *ders kitabı* (% 6,32), *bilgisayar* (% 6,32), *eba* (% 5,06), *çalışma kağıdı* (% 2,53), *afiş* (% 2,53), *broşür* (% 2,53), *web* (% 1,26), *poster* (% 1,26), *atlas* (% 1,26) ve son olarak *pusula* (% 1,26) olduğu görülmektedir. Burada elde edilen verilere dayanarak şunu diyebiliriz ki her ne kadar coğrafya konularının öğretiminde harita ve model küreler önemli görülse de ders ve konuların içeriğine uygun olarak farklı araç, gereç ve materyallerin kullanımının artırılması öğretim adına daha nitelikli sonuçlar çıkarabilir. Tablo 5'te sınıf öğretmenlerinin 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde, öğretiminde en çok zorluk yaşadıkları coğrafi konu ve kavramlar verilmiştir.

Tablo 5. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretiminde En Çok Zorluk Yaşadıkları Coğrafi Konu ve Kavramlar

<i>Öğretiminde Zorluk Yaşanan Coğrafya Konu ve Kavramları</i>	<i>f</i>	<i>(%)</i>
Yön	8	14,81
Kroki	8	14,81
Ülkeler	7	12,96
Kültürler	4	7,40
Bölgeler	3	5,55
İklim	2	3,70
Nüfus	2	3,70
Miras	2	3,70
Heyelan	2	3,70
Deprem	1	1,85
Sel	1	1,85
Kıtalar	1	1,85
Şehir Kavramı	1	1,85
Yer Tarifi	1	1,85
Ölçekler	1	1,85
Hava olayları	1	1,85
Erozyon	1	1,85
Kuş Bakışı	1	1,85
Kronoloji	1	1,85
Harita Bilgisi	1	1,85
Göl	1	1,85
Konum	1	1,85
Tarım ve Sanayi	1	1,85
Madenler	1	1,85
Plato	1	1,85
Toplam	54	100

Araştırmada sınıf öğretmenleri sosyal bilgiler dersinde yer alan bazı coğrafya konularının öğretiminde çeşitli zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu alt problemle ilgili olarak katılımcı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ulaşılan veriler tablo 5'te paylaşılmıştır. Tablo 5'e göre sınıf öğretmenlerinin öğretiminde en çok zorlandıkları coğrafi kavramların başında yön (% 14,81) ve kroki (% 14,81) gelirken, konu olarak da daha çok ülkelerle ilgili konuların öğretiminde zorluk yaşadıkları görülmektedir. Bununla birlikte öğretiminde zorluk yaşanan diğer konu ve kavramlar ise sırasıyla; *kültürler* (% 7,40), *bölgeler* (% 5,55), *iklim* (% 3,70), *nüfus* (% 3,70), *miras* (% 3,70), *heyelan* (% 3,70), *deprem* (% 1,85), *sel* (% 1,85), *kıtalar* (% 1,85), *şehir kavramı* (% 1,85), *yer tarifi* (% 1,85), *ölçekler* (% 1,85), *hava olayları* (% 1,85), *erozyon* (% 1,85), *kuş bakışı* (% 1,85), *kronoloji* (% 1,85), *harita bilgisi* (% 1,85), *göl* (% 1,85), *konum* (% 1,85), *tarım ve sanayi* (% 1,85), *madenler* (% 1,85) ve son olarak *plato* (% 1,85), kavram ve konuları ön plana çıkmaktadır. Tablo 6'da öğretiminde zorluk yaşanan konu ve kavramların nedenleri verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Öğretiminde Zorluk Yaşadıkları Coğrafi Konu ve Kavramların Nedenleri

<i>Öğretiminde Zorluk Yaşanan Coğrafya Konu ve Kavramların Nedenleri</i>	<i>f</i>	<i>(%)</i>
Bazı konu ve kavramların soyut olması	8	42,10
Mevcut imkânların yetersizliği	4	21,05
Belirli yöntem ve tekniklerin kullanılması	2	10,52
Bazı yabancı ve teknik kavramların olması	1	5,26
Bazı konuların günlük yaşamda kullanılmayan bilgiler içermesi	1	5,26
Konuların karmaşık olması	1	5,26
Öğrencinin hazırbulunuş seviyesi	1	5,26
Sürekli öğretmen değişimi	1	5,26
Toplam	19	100

Tablo 6'ya göre katılımcıların öğretiminde zorluk yaşadıkları konu ve kavramların nedenleri arasında daha çok bazı konu ve kavramların soyut oluşu (% 42,10) ve mevcut imkânların yetersizliği (% 21,05) ile ilgili görüşlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte az sayıda öğretmen tarafından farklı nedenlerde dile getirilmiştir. Bu probleme ilişkin öğretmenlerin ifadeleri ise şu şekildedir:

“Sosyal bilgiler dersinde özellikle küresel bağlantılar ünitesinde yer alan ülkelerin öğretilmesinde zorluk yaşıyorum. Çünkü öğrencilerin bu ülke ve özelliklerini yakından görme şansları yoktur” (Ö4). *“Ülke ve şehirlerle ilgili kavramların soyut ve düz anlatıma uygun olduğu için öğretilmesinde ve anlaşılmasında zorluklar yaşıyoruz”* (Ö5). *“Bazı konu ve kavramların soyut olması öğretimi etkiliyor”* (Ö6; Ö9; Ö10; Ö13; Ö23; Ö24). *“Coğrafya ile ilgili ünitelerde yer alan bazı yabancı ve teknik kavramların olması öğretimi zorlaştırıyor”* (Ö7). *“Öğrencilerin bazı konu ve kavramları ilk defa duydukları için soyut ve karmaşık geliyor. Öğrencilerin zihninde bu konular için belirli şema ve alt yapının olmaması öğretimi zorlaştırıyor”* (Ö10). *“Örneğin kuşbakışı kavramını öğretirken öğrenci bir nesneye yukardan veya üst taraftan bakma konusunda sorun yaşıyor. Bu da kavramın tam olarak anlaşılmasını zorlaştırıyor”* (Ö13). *“Öğrenciler görmedikleri, dokunmadıkları ve tanımadıkları nesnelerin öğrenilmesinde zorluk yaşıyorlar. Bu nedenle coğrafi unsurların yakından görülememesi öğretimde zorluk yaşanmasının nedenlerini oluşturuyor”* (Ö15). *“Eğitim sürecinde sürekli öğretmen değişiminin yaşanması öğrenmeyi olumsuz etkiliyor”* (Ö20). *“Öğrencilerin yakın çevrelerinde gözlemleyemedikleri bazı coğrafi konu ve kavramların öğretilmesinde zorluklar yaşıyorum”* (Ö26) şeklinde öğretmenler çeşitli açıklamalar yaparak bu konu hakkındaki mevcut durumu görüş, düşünce ve deneyimleri neticesinde ortaya koymuşlardır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafi konu ve kavramlarının öğretilmesine yönelik öğretmen görüşlerinin incelendiği bu çalışmada dikkat çeken çeşitli bulgu ve sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar bu bölümde ilgili literatür ile karşılaştırılarak aşağıda

tartışılmıştır. Çalışmada coğrafya konularının öğretiminde öğrenci başarısını etkileyen hem olumlu hem de olumsuz faktörlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Akinoğlu ve Bakır (2003) ilköğretim öğrencileriyle yaptıkları bir çalışma sonucuna göre öğrenciler coğrafya konularıyla ilgili olarak öğrenme sürecinde zorluklar yaşadıklarını vurgulamışlardır. Bu zorluklar arasında bazı kavram ve konuların soyut, karmaşık olması, öğrenci ilgisinin düşük olması ve öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin yeterli olmaması öğrencilerin başarılarını etkileyen nedenler arasında sıralanmaktadır. Aktaş (2010) ikinci kademe sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretimine yönelik sorun ve çözüm önerilerini incelediği çalışmasında öğretmenlerin özellikle öğrencilere birinci kademe öğretilen coğrafya konularının yeterince verilmediği bu durumun yeni coğrafya konuların öğretilmesini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Alkış (2005) ilköğretim birinci kademe ders kitaplarındaki coğrafya konularını incelediği çalışmasında coğrafya ile ilgili kavramların çok olduğunu bu nedenle bu kavramların tümünün kazandırılmasının zor olabileceğini dile getirmiştir. Nitekim bu sonuçla benzer olarak yapılan çalışmada bazı katılımcıların müfredatın yoğun olduğu ve bu durumun öğrenci başarısını etkilediği belirtilmiştir. Yine benzer bir şekilde Arslan (2018) yaptığı çalışmada sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretimi sürecinde kullanılan yöntem ve tekniklerin öğrenci başarısını etkilediğini vurgulamıştır.

Araştırmanın diğer bir bulgusu olarak katılımcıların coğrafya konularının öğretiminde çoğunlukla geleneksel yöntemleri (düz anlatım, soru-cevap gibi) kullandıkları ve yer yer diğer öğrenci merkezli uygulamaları da tercih ettikleri görülmüştür. Aydın (2012) bir çalışmada öğrencilerin coğrafya ders ve konularının işlenmesi sürecinde öğrenci merkezli uygulamalara yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak öğretim sürecinde halen öğretmen merkezli yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir. Benzer bir sonuç Kayalı (2000); Taşkaya ve Bal (2009)'ın çalışmalarında da dikkat çekmektedir. İlgili çalışma sonuçlarına göre öğretmenlerin ders sürecinde en çok soru-cevap, düz anlatım ve tartışma yöntemlerini kullandıkları görülmüştür. Akbaş (2013) coğrafya ve sosyal bilgiler öğretmenleriyle yaptığı çalışmada öğretmenlerin önemli bir bölümünün geleneksel metotları kullandıklarını tespit etmiştir. Çelikkaya ve Kuş (2009) sosyal bilgiler öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikleri inceledikleri çalışmalarında öğretmenlerin genellikle soru-cevap, düz anlatım, tartışma ve beyin fırtınası gibi teknikleri kullandıklarını, geleneksel yöntemlerin kullanılmasının nedeni olarak da sınıfların kalabalık, müfredatın yoğun, ders sürelerinin kısıtlı, araç-gereçlerin sınırlı ve öğretmenlerin yeni yöntem-tekniklerin kullanılması konusunda istenilen düzeyde olmamasını göstermişlerdir. Bu durumu destekler mahiyette Demirkaya ve Ayas (2015), sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla yaptıkları çalışmada

adayların eğitim süreçlerinde genellikle geleneksel metotlarla eğitim gördüklerini tespit etmişlerdir. Yine benzer nedenlerden dolayı öğretmenlerin öğretim sürecinde daha çok sunuş yöntemini kullandıkları (Memişoğlu ve Köylü, 2015) görülmektedir. Sonuç olarak yapılan ilgili çalışmalar ve bu araştırmanın ortaya koymuş olduğu bulgular incelendiğinde günümüzde öğretmenlerin öğrenci merkezli uygulamalarla birlikte halen geleneksel metotları da kullandıkları dikkat çekici bir durumdur.

Çalışmanın diğer bir bulgusu, öğretmenlerin coğrafya konularını işlerken kullanmış oldukları araç-gereç ve materyallerin önemli bir kısmını harita, model küre ve akıllı tahta oluşturmaktadır. Kuşkusuz eğitim-öğretim dönemlerinde araç-gereç ve materyallerin kullanılmasının pek çok eğitimsel değeri ve önemi olduğu bilinmektedir. Kullanılan materyallerin öğrenmeyi kolaylaştırması, öğrenilenlerin kalıcılığına katkı sağlaması, dikkat ve motivasyonu olumlu etkilemesi bunlardan sadece bir kaçını oluşturur. Nitekim Bozpolat ve Arslan (2018), öğretmen adaylarının materyal kullanımına ilişkin görüşlerini inceledikleri çalışmalarında öğretmen adayları, araç-gereç ve materyallerin öğretime olan katkılarından dolayı eğitim sürecinde kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Aydın (2012) çalışmasında öğrencilerin coğrafya derslerinin görsel teknolojik araç-gereçlerle işlenmesi gerektiğini belirterek süreçte çeşitli araç-gereç ve materyallere yer verilmesinin önemi vurgulanmıştır. Diğer taraftan bu çalışma bulgularına paralel olarak Göksel (2007)'in yaptığı çalışma sonucuna göre sosyal bilgilerin en önemli yardımcı araçlarının başında haritaların geldiği, ancak atlas kullanım oranlarının istenilen düzeyde olmadığı, öğretmenlerin model küre kullanım durumlarının ise daha yüksek olduğu ifade edilmiş. Başka bir çalışma bulgusu ise coğrafya konularının işlenişinde daha çok harita, fotoğraf ve resimlerin öğretmenlerin en çok tercih ettikleri yardımcı materyaller olduğu belirtilmiştir (Ulusoy ve Gülüm, 2009). Sonuç olarak ilgili çalışmalar ve bu çalışma sonuçları değerlendirildiğinde eğitim-öğretim sürecinde öğretmenler ders, konu ve mevcut imkânlar ölçüsünde çeşitli araç-gereç ve materyalleri kullanabilmektedirler. Ancak sosyal bilgiler dersinde coğrafya konuları ile ilgili daha çok haritaların tercih edildiği de ayrı bir gerçeği yansıtmaktadır.

Çalışmanın son bulgusu olan “sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretiminde en çok zorluk yaşanan kavramlar, konular ve bunların nedenleri” problem durumuna ilişkin sonuçları değerlendirildiğinde katılımcıların çeşitli konu ve kavramların öğretimi konusunda zorluklar yaşadıkları ve bunları farklı nedenlere dayandırdıkları görülmüştür. Öğretiminde zorluk yaşanan konu ve kavramların başında yön, kroki, ülkeler ve kültürler gibi başlıklar gelmektedir. Bunun nedenleri arasında ise genellikle bazı kavramların soyut ve karmaşık oluşu, belirli yöntemleri kullanma durumu, öğrencinin hazırbulunuşluk seviyesi ve fiziki imkânlar gibi

faktörleri vurgulamışlardır. Bitlisli (2014), 6. sınıf öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada öğrencilerin okyanus, dünyanın şekli, kroki, harita, hava durumu, iklim, meridyen, ölçek kıta gibi çeşitli kavramları anlamada zorluk yaşadıkları, bu kavramlarla ilgili olarak yanlış içerisinde olduklarını tespit etmiş ve bu durumun nedeni olarak da kavramların teknik ve soyut olması ifade edilmiştir. Aydın (2012) ilgili çalışmada öğrencilerin coğrafya derslerinde bazı konuların öğrenilmesinde güçlükler yaşadıklarını belirtmiş. Gümüş ve Avcı (2016) 6 sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde coğrafya kavramları anlama düzeylerini inceledikleri çalışmada, öğrencilerin günlük yaşamda kullandıkları ve karşılaştıkları kavramları daha doğru anladıkları ifade edilirken, yarım küre, kuzey-güney yarım küre ve kültür balıkçılığı gibi kavramlarda ise daha fazla yanlışya düştükleri tespit edilmiştir. Alım, Özdemir ve Yılar (2008), 5. sınıf öğrencileriyle yaptıkları bir çalışma sonucuna göre öğrencilerin özellikle doğal afet, erozyon, heyelan, deprem, bölge, ova ve plato gibi coğrafi kavramları anlamada zorluklar yaşadıkları ve bu kavramları farklı kavramlarla karıştırdıklarını dile getirmişlerdir. Ünal ve Er (2017), sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla yaptıkları bir çalışmada sosyal bilgiler dersinde öğretmen adaylarının görüşüne göre sosyal bilgiler dersinin öğretimi zor olan bazı soyut kavramlar barındırdığı, coğrafya disiplini için ise meridyen, paralel, konum, basınç, iklim, yön, afet, plato gibi kavramların ön plana çıktığı vurgulanmıştır. Sonuç olarak öğretim sürecinde her konu ve kavramın öğrenciler tarafından aynı düzeyde anlaşılması istense de bu pratikte mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte öğretmenler bazı konu ve kavramların öğretiminde çeşitli nedenlerden dolayı zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Dolayısıyla çeşitli araç-gereçler kullanılarak ve farklı stratejiler geliştirilerek öğretim sürecinde yaşanan bu zorlukları en aza indirmek mümkün olabilir.

5. Öneriler

Araştırma sonucunda ulaşılan verilere dayanarak 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafya konularının öğretimine yönelik şu önerilerde bulunulabilir.

- Araştırmada katılımcıların görüşleri neticesinde 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan coğrafi konu ve kavramların yoğunluk düzeyi öğrenci seviyesine göre uzmanlar tarafından yeniden gözden geçirilerek düzenlenmelidir.
- Sosyal bilgiler dersi içerisinde yer alan ve teknik düzeyde olduğu ifade edilen coğrafi kavram ve terimlerin öğrencilerin seviyelerine uygun hale getirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Katılımcılar tarafından sosyal bilgiler dersinde coğrafya konuları içerisinde öğretimi zor olan soyut kavramların olduğu dile getirilmişti. Ders içerisindeki bu soyut kavramlar tespit edilerek öğretimine yönelik farklı etkinlikler ve uygulamalar yapılabilir.

- Coğrafya konularının daha iyi anlaşılması ve öğrenilmesi adına çeşitli araç-gereç ve materyallerin kullanılabilmesi için hem okul hem de ilgili yöneticiler tarafından gerekli alt yapı ve destek sağlanabilir.
- İhtiyaç oluğu durumlarda çevreye yönelik coğrafi unsur ve nesnelerin yakından görülüp, öğrencilerin yaparak-yaşayarak öğrenmelerine yönelik çeşitli fırsatlar sunulabilir.
- Yine bazı olay ve durumları yakından görme amacıyla çevreye yönelik gezi ve gözlem imkânlarının artırılması sağlanabilir.
- Öğretmenlerin kullanılan yöntem ve teknikler hakkında çeşitli strateji geliştirebilmeleri için öğretmenlere yönelik farklı uygulamalar yapılabilir.
- Müfredat yoğunluğu ile ilgili olumsuzlukların giderilmesi adına sahadan ve bu programları uygulayan öğretmenlerden görüşleri detaylı bir şekilde alınabilir.
- Ayrıca gelecekte yapılacak çalışmalar için öğretmenlerin sosyal bilgiler derslerinde coğrafya konularının öğretimiyle ilgili karşılaşmış oldukları sorun ve durumların farklı açılardan ortaya konulması, çeşitli çözüm önerilerinin geliştirilmesi adına bu konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Y. (2013). Coğrafya ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin kavram öğretimi ve kavram yanlışları hakkındaki görüşleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 251-278.
- Akengin, H., Şahin, C. T., Kaya, B., Bengiç, G., & Sargin, S. (2010). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bazı genel coğrafya konuları ve bunların öğretimi ile ilgili öz-yeterlik algıları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 21, 78-97.
- Akinoğlu, O. & Bakır, S. A. (2003). İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını öğrenmeleriyle ilgili durum analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 8, 83-106.
- Aktaş, S. (2010). *İlköğretim II. Kademe sosyal bilgiler derslerinde coğrafya konularının Öğretimi: sorunlar ve çözüm önerileri* (Yüksek Lisans Tezi). Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- Alım, M., Özdemir, Ü., & Yılar, B. (2008). 5. Sınıf öğrencilerinin bazı coğrafya kavramlarını algılama düzeyleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 152-162.
- Alkış, S. (2005). İlköğretim birinci kademe sosyal bilgiler ders kitaplarında coğrafya konularıyla ilgili kavramların belirlenmesi (2004 programına göre). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 11, 83-92.
- Arslan, M. (2018). *Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yeryüzünde yaşam ünitesi coğrafi kavram ve mekânlar konularına yönelik öğrencilerin akademik başarılarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Atasoy, T. & Koç, H. (2015). Coğrafya öğretiminin aktif vatandaşlık eğitimindeki rolü: öğretim üyesi görüşleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7(2) 113-131.
- Aydın, F. (2012). Sosyal bilimler lisesi öğrencilerinin coğrafya dersinin öğretimine yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 1035-1050.
- Barth, L. J. & Demirtaş, A. (1997). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: YÖK-Dünya Bankası.
- Başibüyük, A. & Çıkkılı, Y. (2002). İlköğretim 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler coğrafya konularında çalışma yaprağı ve dilsiz harita kullanımının öğrenci motivasyon ve başarısı üzerine etkisi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16, 29-38.
- Bednarz, S. W., S. Heffron, & N. T. Huynh, (eds). (2013). *A Road Map for 21st Century Geography Education: Geography Education Research (A report from the Geography Education Research Committee of the Road Map for 21st Century Geography Education Project)*. Washington, D.C.: Association of American Geographers.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Bitlisli, N. (2014). *6. Sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersi yeryüzünde yaşam ünitesinde geçen coğrafi kavramları algılama düzeyleri ve kavram yanlışları (Bayburt örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Bozpolat, E. & Arslan, A. (2018). Öğretmen adaylarının öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersine ilişkin görüşleri. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 60-84.
- Brooks, C., Butt, G., & Fargher, M. (2017). *Introduction: Why Is It Timely to (Re) Consider What Makes Geographical Thinking Powerful?* İçinde; *The Power of Geographical Thinking*. Springer, Switzerland.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Catling, S. (2001). İlköğretimde coğrafya önemlidir! Seçil Şenyurt (Çeviri). *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 1(1), 29-36.
- CDÖP (2018). *Coğrafya dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. Edt: M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni, nitel nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (Çev. Edt: S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Çalışkan, O. (2015). *Coğrafya eğitimi ve arazi çalışmaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çelikkaya, T. & Kuş, Z. (2009). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikler. *Uludağ üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII (2), 741-758.
- Çifçi, T. (2017). *Coğrafyada değer eğitimi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Değirmenci, Y. (2018). Coğrafya dersi öğretim programında değerler. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 429-450.
- Değirmenci, Y. & İlter, İ. (2013). The natural disasters in the geography teaching curriculum. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 276-303.
- Demircioğlu, İ. H. (2004). Tarih ve coğrafya öğretmenlerinin sosyal bilimler öğretiminin amaçlarına yönelik görüşleri (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği). *Bilig*, 31, 71-84.
- Demirkaya, H. & Arıbaş, K. (2004). Sosyal bilgiler öğretmenliği üçüncü sınıf öğrencilerinin coğrafya dersine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 179-187.
- Demirkaya, H. ve Ayas, C. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya öğretimine ilişkin algıları. *Turkish Studies*, 10(11), 503-518.
- Doğanay, H. (1999). *Coğrafyaya giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (7. ed). New York: McGraw-Hill.
- Geçit, Y. & Beldağ, A. (2014). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya alanına yönelik öz-yeterlik seviyelerinin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi (Rize ili örneği). *NWSA-Education Sciences*, 9(4), 353-363.
- Gerber, R. (2003) The global scene for geographical education. In R. Gerber (ed.) *International handbook on geographical education*. Dordrecht: Kluwer. ss. 3-18.
- Gökçe, N. & Kaya, E. (2009). Coğrafya dersi öğretim programında küresel iklim değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 157-168.
- Göksel, O. (2007). *Sosyal bilgiler öğretiminde harita ve grafik kullanımının eğitimi destekleme düzeyi* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Gümüş, N. & Avcı, G. (2016). Altıncı sınıflarda sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin coğrafi kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanlışlarının belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 47, 191-206.
- Hong, J. E. (2018). Critical citizenship education through geography. *International Journal of Geospatial and Environmental Research*, 5(3), 1-13.
- Kadioğlu, Y. (2008). Sosyal bilgiler öğretmenliği birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin coğrafya derslerindeki ilgi düzeylerinin karşılaştırılması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 17, 185-195.
- Karabulut, E. (2002). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında coğrafya öğretim programları. *Coğrafya Kurultayı*. Ankara: Gazi Üniversitesi. ss. 39-42.
- Kayalı, H. (2000). İlköğretim okullarında sosyal bilgiler dersi coğrafya konularının öğretiminde başarıyı etkileyen faktörler. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 183-194.
- Kayalı, H. (2004). İlköğretim okullarında 6. Sınıf sosyal bilgiler dersi coğrafya konularının öğrenilmesi ve öğretilmesinde etkili olan faktörler. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20, 101-114.
- Kızılcıoğlu, A. (2006). İlköğretimin birinci kademesinde coğrafya eğitimi ve öğretimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 14, 81-106.
- Kızılcıoğlu, A. & Taş, H. İ. (2007). İlköğretim ikinci kademe coğrafya eğitimi ve öğretimi: öğrenme alanları ve kazanım boyutu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 16, 93-108.
- Kuş, E. (2009). *Nicel-nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Massey, K. (2014). Global citizenship education in a secondary geography course: the students' perspectives. *Review of International Geographical Education Online*, 4(2), 80-101.
- MEB (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Memişoğlu, H. & Köylü, G. (2015). Sosyal bilgiler dersindeki sorunlar ve çözüm yollarına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri. *Turkish Studies*, 10(11), 1099-1120.
- Merriam S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Edt: S. Turan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miles, M. B. & Huberman, M. A. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. London: Sage.
- Özcağlar, A. (2009). *Coğrafyaya giriş-sistematik, kavramlar, yöntemler*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Özel, A. & Başoğlu, M. (2007). Sosyal bilgiler öğretmen adayları ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya dersleriyle ilgili görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 15, 229-240.
- Pınar, A. & Akdağ, H. (2012). Social studies teacher trainees' comprehension level of climate, wind, temperature, precipitation, erosion, ecology and map concepts. *Elementary Education Online*, 11(2), 530-542.
- Sever, R. & Koçoğlu, E. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki coğrafya konularına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşler/Diyarbakır merkez Dicle örneği. *Electronic Journal of Social Sciences*, 12(45), 17-34.
- Sözcü, U. Oğuz, S., & Aydınöz, D. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretimine ilişkin öz yeterlikleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 155-178.
- Stoltman, J. P. (2017). Geography education: primary and secondary. *The International Encyclopedia of Geography*. <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0679>. Erişim tarihi: 22.02.2019.
- Şahin, K. (2003). İlk ve ortaöğretimde coğrafya müfredat programlarının geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(1), 81-92.
- Taşkaya, S. M. & Bal, T. (2009). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler öğretim yöntemlerine ilişkin görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 173-185.
- Turan, İ. (2009). Günümüz dünya sorunları karşısında coğrafya eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 184, 176-191.
- Ulusoy, K. & Gülüm, K. (2009). Sosyal bilgiler dersinde tarih ve coğrafya konuları işlenirken öğretmenlerin materyal kullanma durumları. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 85-99.
- Ünal, F. & Er, H. (2017). Öğretmen adaylarının sosyal bilgiler dersinde öğretimi zor olan soyut kavramlara ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 6-24.
- Ünlü, M. (2001). İlköğretim okullarında coğrafya eğitim ve öğretimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 3(2), 31-48.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

In fact, knowing geography means seeing and knowing the world (Doğanay, 1999). Furthermore, geography is a key discipline in understanding the causes and effects of physical and human events that occur on earth or which are probably to occur (Kızılçaoğlu & Taş, 2007). Geography education has significant importance in gaining geographical understanding and view point in individuals starting from early ages, in enabling them to discover their environment and the world, in their becoming responsible individuals, in keeping their interest for their near and far environment and in making them alert, in making people become aware of other individuals' needs and responsibilities, in understanding the influence of people on the world, and in developing a global perspective and international approach while including situations such as appreciating intercultural relations and respecting people (Catling, 2001). When content of life science, science-technology, and social sciences lessons at primary school level in our country are investigated, it is seen that certain learning areas, subjects and achievements are closely related with the science of geography

(Kızılcıoğlu & Taş, 2007). If subjects related with geography discipline within the context of primary school social sciences teaching program are reviewed in general, it is seen that it consists approaches such as improving and developing the interest of students in their near environment, investigating and getting to know the features of environment lived in, gaining simply query and observation skills, understanding natural elements which effect people and other living creatures, recognizing natural resources and their relationship with economical level, and shortly understanding the interaction and connection between people and environment in a proper way (Karabulut, 2002). In this respect, when private purposes of social sciences teaching program are investigated (MEB, 2018) it is seen that purposes such as developing individuals' skills regarding human-environment interaction and space perception by getting to know the environment lived in and general geographical features of the world, recognizing limitation of natural resources, developing an environmental awareness and a sustainable environment approach, and improving awareness against local and global subjects are directly related with the science of geography. Geography is included within context of social studies lesson instead of being a separate lesson at primary education level. For this reason, learning subjects belonging to geography science and certain concepts are given as part of this lesson by classroom and social studies teachers. When the related field is examined, it is seen that there are many studies related to teaching geography subjects in social studies but these studies are mostly concentrated in areas such as teacher candidates, curriculum, tools, materials and textbooks areas and that comprehensive studies related with examination of teacher opinions regarding teaching of geography topics at 4th class level have been limited. Therefore, it is expected that the examination of the current situation of a qualified and healthy geography education at primary education level by taking teacher opinions from the field, to determine the sources of the problems experienced during this process and, also specifying the steps to be taken for solving these problems will make a contribution to the relevant literature. In addition, in line with the data received and the results obtained, it is thought that the study will attract the attention of the prospective teachers who will give this course in the future and the academicians who contributed to their education. In this sense, it is considered that it will make important contributions to the related literature.

In this study, which examines the opinions of the classroom teachers about teaching geography subjects in social study courses, case study pattern which is one of the qualitative research methods, is used. Research has been carried out with 27 classroom teachers who were assigned at primary education level in a city center in Turkey and who have previously thought social studies lesson, before selected with purposeful sampling method in the spring

period of 2018-2019 academic year. Before the interview, brief information was given to the teachers about the research. These interviews lasted 30 minutes on average. The data obtained from the research were collected with a semi-structured interview form developed by the researcher by taking the necessary expert opinion. The data obtained from the participants were analyzed by using content and descriptive analysis techniques. Various findings and results have been obtained from this study, where teacher opinions related with the teaching of geographical topics and concepts as part of social studies lesson are examined.

The results, obtained in this section, are compared with the relevant literature and discussed below. The study shows that both positive and negative factors affect student success by teaching geography subjects. According to the result of a study conducted by Akınoğlu and Bakır (2003) with primary students, the students emphasized that they have difficulties in learning process related to geography subjects. The abstraction and complexity of some concepts and subjects, low student interest and lack of students 'readiness are among the reasons that affect students' success. In his study where he investigated problems and solution proposals relating with teaching of geography topics in second stage social studies lesson, Aktaş (2010) has stated that teachers have not thought geographical subjects adequately to students especially in first stage which effects teaching of new geographical subjects in second stage negatively. In his study regarding geography subjects in primary education textbooks, Alkış (2005) stated that there are too many concepts related to geography, which makes it difficult to teach all of them. As a matter of fact, in this study, it was stated by some participants that the curriculum was intense and this situation affected students achievements. As a result, although it is expected that each subject and concept will be understood at the same level in the teaching process, this is not possible in practice. Furthermore, teachers can face difficulties due to various reasons in teaching of certain subjects and concepts. Therefore by developing different strategies it is possible to minimize these difficulties experienced during the education process.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Dayı, H. ve Özdemir Hanyaloğlu, N. (2019). “Belgesel Fotoğrafçılıkta Alternatif Bir Eğilim: Geç Fotoğrafçılık”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3306-3320.

Geliş Tarihi / Received Date: 12 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi

BELGESEL FOTOĞRAFÇILIKTA ALTERNATİF BİR EĞİLİM: GEÇ FOTOĞRAFÇILIK

Dr. Öğr. Üyesi Handan DAYI

Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Fotoğraf Bölümü
handandayi@akdeniz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9465-4536

Dr. Öğr. Üyesi Nafia ÖZDEMİR HANYALOĞLU

Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Fotoğraf Bölümü
nafiahanyaloglu@akdeniz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6533-2626

Öz

Belgesel fotoğrafın son yıllarda teknolojik, kültürel ve estetik anlamda değişim içerisinde olduğu görülmektedir. Bu değişimlerden biri, olay anını gösteren “kritik an” fotoğrafının olay sonrası görüntülerini sunan peyzaj fotoğraflarına dönüşmesidir. “Geç fotoğrafçılık” olarak adlandırılan bu yeni eğilim, fotoğrafın estetik yapısını etkilemiş ve belgesel fotoğrafı sanatsal alana doğru yaklaştırmıştır. Bu çalışmada belgesel fotoğrafın olayın sıcak anını gösteren tekil an fotoğrafları yerine yeni estetik eğilim olarak karşımıza çıkan geç fotoğrafçılık incelenecektir. Çalışmada geç fotoğrafçılığın oluşum koşulları, etkileri, fotoğrafa sunduğu yeni imkânlar ve onun sanatla olan ilişkisi kuramsal olarak örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Late fotoğrafçılık, Belgesel fotoğraf, Peyzaj fotoğrafı, Geç fotoğrafçılık

AN ALTERNATIVE TENDENCY IN DOCUMENTARY PHOTOGRAPHY: LATE PHOTOGRAPHY

Abstract

It is seen that documentary photography has changed in technological, cultural and aesthetic for recent years. One of these changes is the transformation of the “deceive moment” photos that shows the moment of the event into landscape photographs that present post-event images. This new trend, called “late photography” influenced the aesthetic structure of photography and approximate it to the field of documentary photography. In this study, we aim to examine late photography as a new aesthetic trend instead of snapshots of documentary photography. This study also consists of the formation of late photography, its effects, new opportunities provided to the art of photography and theoretical evaluation of its relationship with the art.

Key Words: Late photography, Documentary photography, Landscape photography

1. GİRİŞ

Fotoğraf icat edildiği günden bu yana gerçeğin temsili olarak görülmüş ve 19.yy’dan itibaren bilimsel yönü modern epistemoloji ile karşılık bulmuştur. Özellikle belgesel fotoğraf, olguları tespit eden ve kayda geçiren yönü nedeniyle bilimin hizmetinde güçlü bir araç olarak kabul edilmiştir. Ancak zaman içerisinde belgesel fotoğrafın sınırlarının değiştiğini, olayın

gerçekliğini gösteren kritik anı gösterme çabasından olay sonrası mekân fotoğraflarını gösterme eğilimine doğru kaydığı görülmektedir. Belgesel fotoğrafın gerçeği gösterme çabasında bu yöntem “late photography” olarak adlandırılmaktadır. Late photography, Türkçede “netice fotoğrafçılığı”, “geç fotoğrafçılık” gibi karşılıklarla kullanılmaktadır. Bu çalışmada yeni bir kavram olan “geç fotoğrafçılık” ele alınacaktır.

Yeni dönem belgesel fotoğraflarda alışa geldiğimiz ve olayın kritik anını gösteren tekil fotoğraflar yerine olayın sonrasında fotoğraflanmış mekânın yıkıntılarını gösterildiği peyzaj fotoğrafları karşımıza çıkmaktadır. Bu peyzajlar, fotoğraf tarihinin içerisinde örneklerini gördüğümüz estetik yaklaşımlara benzeyen sanatsal görüntüleri içerse de geç fotoğraf hala belgesel fotoğrafın alanında kategorize olur. Bu noktada anlaşılmaktadır ki; belgesel fotoğraf kültürel, sanatsal ve teknolojik değişimlerle birlikte farklılaşarak dönüşmüştür. Bu değişimin, belgesel fotoğrafı farklı alanlara doğru taşıdığı, estetik, teknolojik, kültürel ve dilsel yapısındaki değişimlerin de bunu tetiklediği görülebilir.

2. AMAÇ

Değişimlerle birlikte dönüşen belgesel fotoğrafın uzun yıllar haber niteliği ile iletişim alanında kategorize edildiğini, günümüzde ise, aynı fotoğraf karelerinin sanatsal boyutu ile galeri ve müzelerde de sergilendiğini görmekteyiz. Bu durum önemli bazı araştırma problemlerini ortaya koymayı gerektirmektedir: Gerçeğin temsili olduğuna inandığımız belgesel fotoğrafın geç fotoğraf adı ile anılan türünün sanat alanında konumlanması, gerçeğin algılanmasında nasıl bir etki yapmaktadır? Bu anlamda geç fotoğrafın belgesel fotoğrafa olumlu ve olumsuz katkıları neler olacaktır? Çalışmanın ana amacı; belgesel ve sanatsal fotoğraf alanlarının sınırlılığında bu iki alanın ayrımı üzerinden, geç fotoğrafı tartışmaya açmaktır.

3. SINIRLILIKLAR VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Fotoğrafın sanatsal ve belgesel alanları konumuzun sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Örneklem seçimi, özellikle 1990’lı yıllarda-iliştirilmiş fotoğrafçı tartışmaların da sürdüğü -körfez savaşı ile başlayan ve 11 Eylül 2001 saldırılarında da devam eden sansür uygulamalarına karşı fotoğrafçıların gerçeğin gösterilmesi adına geliştirdikleri yeni yöntem arayışları ile iş üreten 2000 yılı sonrası çağdaş belgesel fotoğrafçılardan seçilmiştir. Fotoğrafın sanatsal yönü bir başka makalenin konusu olarak düşünülmektedir.

4. YÖNTEM

Çalışma literatür taraması ile yazılı ve görsel metinler üzerinden yapılacak, analiz ve değerlendirmelerle genişletilecektir.

5. BELGESEL FOTOĞRAFIN ESTETİK TARTIŞMALARI

Belgesel fotoğrafın estetik boyutu önemli bir tartışmanın konusu olarak karşımıza

çıkılmaktadır: Olgular alanına ait olduğu kabul edilen belgesel fotoğraf estetik boyutuyla nasıl kategorize edilecektir? Bu kategorileşmenin kuramsal alt yapısını, 18.yy.'da özellikle Kant'ın Üç Kritiği'nde¹ sistematize edilen kategoriler ile şekillendiğini görmekteyiz. Kant'ın sınıflandırması bağlamında düşünüldüğünde; bilimsel araç olarak fotoğraf ayrı bir alanda kategorileşirken, sanatsal ve estetik yönü ile de başka bir alanın içerisine dâhil edilmektedir. Böylesi bir sınıflandırma yöntemi, belgesel fotoğrafın estetik alandan olabildiğince uzak tutulmasına neden olmuştur.

19.yy'da da fotoğrafın estetik ve bilimsel tartışmalarının bu doğrultuda sürdürüldüğü bilinmektedir. Günümüzde de hala özellikle belgesel fotoğrafta estetik yönün öne çıkarılması nedeniyle gerçeğin arka plana itildiği görüşünü savunan söylemler sıklıkla tartışılmaktadır (Linfield, 2013: 222). Toplumsal olayları, sert savaş sahnelerini, acı çeken insanları gerçeği birebir göstermek amacıyla sunan belgesel fotoğraf estetik ile yakın temasında iletişimin alanında mı ya da estetik yapısının ön plana çıkması nedeniyle sanatsal yanıyla mı konumlanacaktır? Susan Sontag bu anlamda başkalarının acılarına bakmanın bu şekilde estetik hale dönüşmesini uygun bulmaz. Sontag'a göre; "fotoğraf ahlak dersi vermemeli ve acıyı betimleyen fotoğraflar da güzel olmamalıdır"(Sontag, 2003: 77). Sontag'a göre; başkalarının acılarının bir şekilde estetik sunumu, hem fotoğrafa konu olan mağdurları hem de izleyeni olumsuz şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda görüntülerin kamuoyuna sıklıkla gösterilmesi bu görüntülere alışmamıza ve beklenen etkiyi sağlamak yerine insanların apolitik olmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle belgesel fotoğrafçılar fotoğrafın kamuoyunu harekete geçirmesi anlamında yeni anlatım yolları ve yeni fotoğraf dilleri geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Görsel 1. Simon Norfolk, 2001, Başkanlık Sarayı
<http://www.simonnorfolk.com/>

Görsel 2. Simon Norfolk, 2002, Babil
<http://www.simonnorfolk.com/>

¹ Kant'ın üç kritiği'ne göre; bilim, doğru ve mantık Saf Aklın Eleştirisi'nde, ahlak, iyi ve etik Pratik Aklın Eleştirisi'nde, sanat, güzel ve estetik Yargı Gücünün Eleştirisi'nde kategorize olur.

Anlaşılmaktadır ki; belgesel fotoğrafta yeni bir dil arayışı değişen koşulların da etkisiyle değişmiş ve bu değişim, belgesel fotoğrafın estetik dilini ve anlamını da değiştirmiştir. Bu durumun özellikle 11 Eylül saldırıları ile başlayan süreçte fotoğrafçının olayın içine alınmaması nedeniyle veya olay sırasında çekilen görüntülerin basında kullanıma izin verilmemesi ile de ilgili olarak geliştiği anlaşılmaktadır. Örneğin New Yorklu fotoğrafçı Joel Meyerowitz teknik kamerasıyla 11 Eylül saldırıları sonrasında yıkıntıları, boş binaları, insansız sokakları neredeyse adli fotoğrafçılığı andıracak tarzda statik, rahatsız edici ve oldukça estetik biçimde fotoğraflamıştır. Bu fotoğraflar olayın anlık görüntülerini göstermekten daha çok sanatsal peyzaj görüntülerden oluşan güçlü ve formel bir estetiğe sahiptir. Dolayısıyla fotoğrafların olayın anlık görüntülerinin bilgisini vermekten daha çok tarih ve hafıza oluşturma anlamında daha etkin oldukları görülmektedir. Bu noktada belgesel fotoğrafın estetiğin konusu olarak sanatsal alanda da varlığını sürdürdüğü açıktır (Roberts, 2009).

6. BELGESEL FOTOĞRAFIN AÇMAZLARINDA FOTOĞRAFI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Belgesel fotoğrafın tanımı ve sınırları, kullanıldığı ilk andan bu yana dönüşüm içerisinde olmuştur. Dünyada yaşanan teknolojik kültürel ve dijital değişim tüm görüntüleme sistemlerini etkilediği gibi belgesel fotoğrafı da dönüştürmüştür.

Belgesel fotoğraf, fotoğrafın keşfinden günümüze anın sabit kaydı olarak kabul edilir. Fotoğrafın, gerçekliği bu tekil an ile anlatma çabası -Antik Yunan'dan başlayıp günümüzde de devam eden tartışmada- akan zamandaki tek anın gerçekliğinin temsiline karşılık gelir (Dayı, 2017). Bu nedenle özellikle Henri Cartier Bresson' un "Karar Anı" fotoğraf öncesinde olayın hayal edilen ve zamansal bir yoğunluk anını vurgulayan estetik formda bir zirveyi temsil etmektedir (Bresson, 2006). Bu durumun özellikle dönemin modernist eleştirmenleri tarafından beğenildiği ve "güzel fotoğraf" olarak da vurgulandığı anlaşılmaktadır (Roberts, 2009). John Szarkowski ve Cartier Bresson, iyi fotoğrafın, tam olarak doğru yerde ve doğru zamanda çekilmiş, fotoğraf olduğuna inanıyorlardı (Mc Kenna, 1993). Ancak fotoğrafın tekil görüntüde zamansal sürekliliği kesime uğratması, tarihsel olarak da o olayın temsilinin tek kare üzerinden kurmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla fotoğrafın gerçeklikle kurulan ilişkisi bu anlamda sorunlu bir duruma işaret etmektedir.

Bunun yanı sıra fotoğrafların, bir metinle veya başka tekil görüntülerle yan yana gelerek düzenlenmiş hali; olayın farklı anlam kurguları yaratmasına neden olmaktadır. Gerçekliğin pozitivistlerin iddia ettiği gibi "olduğu şekliyle" temsil edilip edilemeyeceği uzun bir tartışmanın konusudur. Sonuçta fotoğrafın olgular ve değerler arasında gerçeğin olduğu gibi temsil edilme sorunu ile karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır (Çelikel, 2015: 61).

Görülmetedir ki, olay anlarının tekil ve anlık görüntüleri her türlü manipülasyona açık konumdadır.

Görsel 3. Paul Seawright, 2003, Hidden, Afganistan

<http://www.paulseawright.com/hidden>

Görsel 4. AnthonyHaughey, 2006, RedCoffinsKosovo, DisputedTerritory

<http://anthonyhaughey.com/wp-content/uploads/2011/04/Press-releases.pdf>

Belgesel fotoğraftaki bu dil ve anlam değişiminin bir diğer nedeni; fotoğrafın teknolojik bir aygıt olarak sınırlarının kültürel anlamını da değiştirme potansiyelidir. Olay anının sürekliliğini kayıt altına alabilen görüntü aletleri olayın gerçekliliğini yakalama anlamında artık fotoğrafın yerini almıştır (Faulkner, 2014). Bugün tüm haber fotoğraflarının yarısından fazlası, video ve dijital kaynaklardan alınan görüntüleri içerir. Olay anının canlı olarak aktarılması görevi hareketli görüntü araçları ile sağlanırken, tekil kare ile fotoğraflar üreten foto muhabirleri, olay sonrası görüntüleri çekme görevini üstlenmişlerdir. Sonuçta, belgesel fotoğraf, durağanlığı yakalama ve andaki gerçeğe yaklaşma konusundaki gücünü yitirmiştir (Campany, 2003).

Görsel 5. JoelMeyerowitz, 2011, Aftermath, <https://www.joelmeyerowitz.com/publications-/aftermath>

Ayrıca üretilen görüntüler, medya kuruluşlarının politikaları doğrultusunda veya editörlerin aracılığı ile fotoğrafçıdan bağımsız olarak değerlendirilmekte ve anlamlarının dönüştüğü düşünülmektedir. Bu nedenle belgesel fotoğrafın yola çıktığı gerçeklik iddiasından gittikçe uzaklaştığı ve manipülasyona uğradığı söylenebilir. Bu anlamda izleyicinin de anlatılan hikâyenin tüm gerçekliğine ulaşma gibi bir imkânı bulunamaz (Roberts, 2009). Sontag tekil an fotoğraflarının, bize ne hissedeceğimizi ve ne düşüneceğimizi söylediğini ve bunun etik bir durum olmadığını aktarır (Sontag, 2003). Fotoğraf eleştirmenleri, böylesi bir belgelemenin oluşturduğu “gerçeklik” fikrini egemen ideolojiler tarafından yeniden üretilen toplumsal bir yapının ürünü olarak görmekte ve objektiften görülen dünya, gerçekliğin tersine çevrilmiş ya da yansıyan şekli ile sunulan bir dünya algısı sunmaktadır. Althusser’e göre, “ideoloji her zaman aygıtların içinde ve onların çalışmasında ya da çalışmalarında var olur” (Burgin, 2013: 134). Anlaşılmaktadır ki, gerçekliği sunmak çabasıdaki belgesel fotoğraf, olay anının görüntülerini de içeren çoklu tartışmaları içinde taşımaktadır.

Bu anlamda geç fotoğrafın, olay sonrası görüntüleri, izleyicinin olayla ilişkisini yeniden konumlandırmaktadır. Çeşitli politik kaygılar ve fotoğrafçılara gelen kısıtlamalar geç fotoğrafçılık türünün gelişmesine neden olmuştur. David Company fotoğrafçıların savaş sonrası görüntülere yönelmesinin, biraz da savaşların farklılaşmasından doğan zorunluluktan olduğunu, Vietnam Savaşı’nın politik ve askeri düzensizliğinin fotoğrafçılara savaşın içine girmelerine olanak tanıdığını ama Körfez Savaşı ile birlikte süregelen diğer savaşlarda fotoğrafçıların olay alanına girmelerine izin verilmediğini bunun sonucunda ise sert şiddet fotoğrafları yerine, melankolik ve şiirsel olay sonrası yıkım görüntüleriyle karşılaştığımızı aktarmaktadır (Company, 2003). LucDelahaye ve Simon Norfolk’un fotoğrafları olay yerine geç girmeleri nedeniyle cesetlerin kaldırılmasıyla üretilmiş ve bu nedenle geç fotoğraf tanımlaması ile karşılık bulmuştur. Zorunluluktan doğan bu tarz sonrasında belgesel fotoğrafta bir eğilim olarak yeni estetik bir dil oluşturmuştur.

Roland Barthes belgesel fotoğrafın şok görüntülerinin aşırı yapılandırılmış olduğunu ve fotoğrafçının baskın varlığı nedeniyle etkisini yitirdiğini aktarır. Barthes’a göre belgesel fotoğrafın şok yaratan görüntüleri aşırı tamamlanmış görüntüler olup izleyiciye yorum yapacak veya katılım gösterecek bir alan bırakmazlar (Barthes, 2003). Örneğin sanatçı Eva Leitolf çektiği trajik olay sonrası, insansız mekân fotoğraflarında acılar nesneleştirilmez. Bu bir şekilde suçun etik şekilde fotoğraflanması olarak da görülebilir. Onun fotoğraflarında mağdur ve fail yoktur ve bunun sonucu olarak klişelerden arınmıştır (Haeckel, 2015).

Görsel 6. LucDelahaye, 2001, US Bombing on Taliban www.tate.org.uk/art/artworks/delahaye-us-bombing-on-taliban-positions-l03070

7. GEÇ FOTOĞRAFIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Geç fotoğrafların, olay sonrası, durgunluk anlarının görüntülerini içerdiğini belirttik. David Campany (2003) terörizm ve şiddet alanlarında felaketin izlerini süren ve olayın sonrasını aktaran fotoğrafları “late photography” olarak adlandırmıştır. Yeni bir estetik yöntem olarak tarihsel olaylar, süreçler peyzaj fotoğrafına benzer estetik içerisinde sunulmaktadır. Fotoğraf tarihinde bu estetik anlayışla oluşturulmuş görüntülerin ilk örnekleri ile karşılaşmak mümkündür. Örneğin Roger Fenton'un 1850'lerden kalma Kırım Savaşı görüntüleri, Alexander Gardner'ın ve Matthew Brady'in hareketsizce yerde yatan ceset görüntülerinin de görüldüğü peyzaj fotoğrafları, geç fotoğrafın ilk örnekleri gibi görülse de bunların fotoğraf makinesinin sınırlılıkları ile ilgili olduğu unutulmamalıdır.

Campany, geç fotoğrafları estetik yapıdan ziyade bellek sorunlarıyla ilişkilendirmektedir. Bu fotoğraflar geçmişle şimdi arasındaki ilişkide bir metafor gibi çalışarak duygusal ilişkiler kurmamızı sağlar. Campany'e (2003) göre geç fotoğraf, modernist belgesel bir eğilimden daha ziyade bu türün yeniden bir yapılanması olarak görülmektedir.

Burada belgesel fotoğrafın neo liberalizm ve dijitalleşme karşısında kendine yeni bir alan açmaya çalıştığı söylenebilir. Roberts (2009), bunun tam olarak belgesel fotoğrafı sonlandıran bir durum olarak görmediğini ancak fotoğrafın alt kültürel biçimiyle yeniden değerlendirilebileceğini düşünür. Roberts'a göre; bu durum fotoğrafın da bağlı bulunduğu politik sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Görsel 7. LucDelahaye, 2001, JeninMülteciKampıwww.tate.org.uk/art/artworks/delahaye-us-bombing-on-taliban-positions-103070

Geç fotoğrafın önemi, olay sonrası görüntülerinin belgesel fotoğraf pratiği ile tarih ve bellek arasında kurduğu kültürel işlevden kaynaklanmaktadır. Belgesel fotoğraf için ilk başta kaçırılmış bir fırsat olarak görülebilecek bu durum izleyicinin ilgisinin artması ile sonuçlanmıştır. Norfolk'un fotoğraflarındaki insansız manzaralar, ölü bedenler ile tetiklenecek bir endişeyi bertaraf ederek izleyici ile fotoğraf arasında sorgulayıcı ilişki kurmasına olanak tanır. Fotoğrafta insanın olmaması izleyicinin zamansız bir sürece tanıklığı ile karşılık bulurken, şiddet fotoğrafları nedeniyle kaybolan merakını da tekrar uyandırmaya yardım eder (Faulkner, 2014).

8. GEÇ FOTOĞRAFÇILIĞIN ÇALIŞMA PRENSİPLERİ

Geç fotoğraf, belgesel fotoğrafın kaçırılmış bir anı gibi görülebileceğini belirttik fakat geç fotoğrafın farklı olanakları ve bakış açıları içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Belgesel fotoğraf çerçevelenmiş anın bize bir yorumunu vermektedir. Geç fotoğrafçılık ise yoruma açık belge niteliği içermektedir. Company hareketsiz görüntünün bilince daha uygun olduğu düşüncesini vurgulamakta ve olay sonrası çekilen statik boş alanların donmuş görüntülerini daha tamamlanmış görüntüler olarak değerlendirmektedir. Company'e göre (2003: 126); geç fotoğraf, "mükemmellik açısından radikal biçimde açık bir imaj" olarak vurgulanır. Burada imajın açıklığı, konunun yorumlanmaya açık olması anlamını içerir. Bu, izleyiciye fotoğraflar üzerinde bir kesinlik vermez fotoğraf belirsizliklerle şekillenmiştir. Geç fotoğrafın sağladığı bu anlam belirsizliği hızlıca kodları çözmeye izin vermediğinden kapalı politik bir anlam döngüsü ile sonuçlanmaz. Norfolk'un çalışmaları bu anlamda değerlendirildiğinde izleyicinin fotoğraflarının sunduğu hızlı ve kolay kod çözümüne girmesine izin vermemektedir (Lisle, 2011). Geç fotoğrafı önemi kılan nokta fotoğrafın olayla

ilgili gösterdikleri ya da göstermedikleri değil; izleyicinin dikkatini çekerek olay ile ilgili düşünmeye açtığı alandır. Açılan bu alan, izleyiciyi bir görüşte şoka uğratmayan ancak izleyici ile izlenen arasında kurulacak yaratıcı, eleştirel ve aktif bir iletişimin yolunu açmaktadır. Campany, Sontag'ın belgesel fotoğrafların politik ve eleştirel bir harekete yol açmadığı konusundaki fikirlerini desteklese de geç fotoğrafın yeni bir olanak sunduğunu vurgulamaktadır (Lisle, 2011).

Görsel 8. Eva Leitolf, Vendicari Nature Reserve

Görsel 9. Eva Leitolf, OrangeGrove, Rosarno,

Italy 2010 <https://www.images.ch/en/espace-quai1-en/exhibitions/eva-leitolf-3/>

Geç fotoğraf, fotoğrafçının ahlaki ve politik anlam açısından niyetlerini açıkça göstermez. Böylesi bir tutum, fotoğrafçının çerçeve içerisinde neyin gösterileceği konusunda tek otorite olarak yer almasına da imkân tanımaz. Burada amaç, fotoğrafçının politik, kültürel ve psikolojik alt yapısını geri plana çekerek izleyiciyi olayın kendi gerçekliğine daha da yaklaştırarak aktif kılmaktadır. Bu noktada geç fotoğraf, yaratılmak istenen klişeleşmiş acı ve vahşet sahneleri yerine izleyenin kendi duyguları ile empati kurabileceği alanları açabilir. Bu bir dönem Linfield ve Sontag gibi kuramcılarının özellikle karşı çıktıkları, mağduriyet içerikli fotoğrafları kullanarak üretilen, hayırseverlik temasının yaratılmasına karşı bir alternatif olarak görülebilir. Burada amaç, izleyicinin ilgisini, merhametten beslenen tekil bakış açısı yerine, arka planda kalmış minör okumalara çevirmektedir.

Geç fotoğraf sadece savaş ve şiddet sonrası anlarından oluşan mekânları konu almaz. Geçmişte yoğun şekilde kullanılarak terk edilmiş politik alanları da konu edebilir. Örneğin Simon Norfolk'un "Bleed" serisi ve Angus Boulton'ın, Sovyet Mirası serileri harap olmuş eğlence merkezi, boş ve eskimiş yüzme havuzları vb. konuları işlemektedir. Debie Lisle, bu fotoğrafların eşitlik ve dayanışma duygusu yarattığını belirtmekte ve izleyicilerin hepimizin günlük rutinlerinde gerçekleştirdiğimiz aktivitelerin, mağdur olanlarında bir zamanlar aynı

günlük rutinleri yapıyor olması duygusunun bir eşitlik alanı yaratabileceğini ve bunun da diğerleri ile empati kurmayı kolaylaştıracağını belirtmektedir. Lisle'ye göre (2011); geç fotoğraf, acıma anlamları üreten yardımseverliği çağıran ve silahlara çağrı yapan anlama karşı bir duruş sergilemektedir.

Görsel 10. AngusBoulton, 1999, SovietLegacy. <http://www.angusboulton.net/a-soviet-legacy/>

Bu anlamda örneğin, Boulton'un fotoğrafları aynı zamanda günümüzün siyasi ve askeri düzenini sorgulayan metaforlar olarak da işlev görebilirler. Terkedilmiş boş yıkıntı fotoğraflarını gören izleyici geçmişte yaşanan olayların bu günkü siyasi düzende de olabileceği algısını fark eder. Faulkner (2014) Boulton'un çalışmalarındaki mesajın, hiçbir şeyin kalıcı olmadığını ve geçmişin sonuç fotoğraflarını göstermesinin yanı sıra gelecekle de ilgili itiraz etme potansiyelini de içerdiğini belirtir. Bu tam da Campny'nin açıkladığı şekli ile bizi, egemen görüşlerin siyaset ve etiği hakkında sorular sormaya yönlendirmektedir.

Geç fotoğrafın farklı fotoğraflama süreçleri ile oluştuğunu belirttik. Örneğin, belgesel fotoğrafçı Eva Leitolf, serisinin yapım sürecinde olayın gerçekleştiği yerlerde uzun süre yaşayarak konuyla ilgili bilgi toplar. Çevreyi gözlemleyerek, koşullar hakkında farklı insanlarla konuşarak, fotoğrafın gösterdiği mekânda daha önce yaşanmış olay ile ilgili derin bir araştırma yapmaktadır. Fotoğrafların sergilenme aşamasında ise; topladığı bilgileri kısa metinler halinde sunmaktadır. Sanatçı, uzun süreli araştırmasında, foto- öykü anlatıcılığının eleştirel anlatım biçimini de kullanmaktadır. Böylece çalışmaları belgesel ve kavramsal bir yeni yapı oluşturarak olayın hafıza ile ilgili hatırlatmasını da sunmaktadır. Örneğin sanatçının, *Vendicari Nature Reserve, Italy, 2010* çalışmasında fotoğrafın altında şunlar yazmaktadır:

27 Ekim 2007'de, Vendicari'de bir plajda ıslanmış birkaç ayakkabıyla karşılaşıldı. Takip eden günlerde orada on yedi ceset bulundu. Çift, kendi inisiyatifleriyle yetkililerden ölümlerin isimlerinin bir listesini aldı, Mısır ve Filistin'deki akrabalarla

temasa geçti ve bir Müslüman cenazesinin düzenlenmesini istedi. Ölülerin ve yerel polisin akrabaları da dâhil olmak üzere 1 Kasım 2008'de yaklaşık yüz kişinin katıldığı Catania imami tarafından yönetilen tören düzenlendi. Bu olay Borderline Sicilia'nın kurulmasına neden oldu. RagusaNews.com, 24 Ekim 2008; gazeteci Roman Herzog ile röportaj, Noto, 23 Ocak 2010 (Lisle, 2011).

Leitolf'un manzara estetiği ile üretilen işlerini sergi salonunda gören izleyici önce kısa bir şaşkınlık yaşamış, metnin okunmasından sonra peyzajlar ile farklı empatiler geliştirmiştir.

9. GEÇ FOTOĞRAFTA SANATSAL YAKLAŞIM

Fotoğrafta günümüzde en çok tartışılan sorunlardan biri belgesel fotoğrafın sanat ve estetik ile kurduğu ilişkidir. Bu ilişkide tartışılması gereken üç önemli nokta vardır: ilki yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir temsil aracı olarak fotoğrafın estetik görüntülerle dünyayı nesnel olarak doğru bir şekilde kayıt edilmesini sağlayıp sağlamadığı (Sontag, 2003); ikincisi sanatın propaganda aracı olarak kullanılması nedeniyle fotoğrafın gerçekliğinin etkilenip etkilenmediği sonuncusu ise; estetik ölçütlerin ideolojik değerlerden kolayca ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağı sorunudur (Clark, 2011: 15).

Bu sorulara, çalışmanın sınırlılığı nedeniyle cevap aranmayacaktır. Ancak geç fotoğrafın estetik olarak değerlendirilmesi anlamında soruların temellendirilmesi oldukça önemlidir. Günümüzde artık belgesel fotoğrafın faydacı yanı ile estetik yönün birbirinden ayrı düşünülmesi neredeyse imkânsız olarak kabul edilmektedir. Basın fotoğrafları, birçok müze ve galeride estetik yapısı nedeniyle sanatsal bir nesne olarak kabul görebilir. Yukarıda özellikle birtakım kuramcıların konuyla ilgili tartışmalarından bahsetmiştik. Ancak şiddet ve acı fotoğraflarının, sanatsal beğeni almak tartışmaları daha derinlere uzanmaktadır.

Fotoğraf tarihinde fotoğrafçıların, ölümü ve şiddeti estetik açıdan ön plana çıkardıkları sahneler, Batı Hıristiyan düşüncesindeki sanatsal vurguda karşılık bulmaktadır. Stephen F. Eisenman (2007), “Batı Sanatında Şiddetin Kökenleri” isimli kitabında; Amerikalı askerlerin işgal altındaki Irak'ta yer alan Ebu Garip Cezaevi'nde uyguladıkları işkencelerin fotoğraflarıyla gündeme gelen olayların basitçe bir sonuç olmadığını; karşılaştırmalar eşliğinde aslında kökü yüzyıllara dayanan, sanat tarihinden gelen bir mirasın ürünü olduğunu söylemektedir. Eisenman (2007)“pathos formula”² olarak adlandırdığı terimle tanımlanan bu sahnelerin alışkanlığını, şiddetin sanatsal temsiller barındırmasının kökenini sanat tarihindeki görüntülerde bulmaktadır. Şiddet sahneleri batı izleyicisi için sanatsal bir konuma taşınmış ve normalleştirilmiştir.

²Pathos Formula: Bedeni, kendisine zulmedenin hazzı ya da yücelmesi için kurbanın bilinçli olarak yabancılaştırdığı bir şey olarak betimleyen, Alman sanat tarihçisi Aby Warburg tarafından ilkel toplum ve kültürlerde sıklıkla rastlandığı ileri sürülen mistik motif.

Şiddetin ve yıkım fotoğraflarının estetik yönü ne yazık ki izleyicinin konunun önemini gözden kaçırmamasına neden olmaktadır. Bu anlamda geç fotoğrafın yeni estetik bakış açısı, izleyiciye alternatif ve daha açık yorumlama olanağı sunduğu anlaşılmaktadır. Yıkım görüntüleri üzerine çalışan Tim Edensor (2016) bu yeni bakış açısını “alternatif estetik” olarak adlandırmaktadır. Geç fotoğrafçılıkta, karşılaştığımız bu boş ve olay sonrası anlar belirli bir fotoğrafik yaklaşımla yeniden sunulur. Böylelikle farklı ve açık yorumlamaya izin veren görüntüler oluşturur. Yerleşik düşünme ve görme biçimlerini yıkarak izleyicide merak ve sorgulama uyandırır.

Geç fotoğrafın bu “uzak bakış açısı”(Kemp, 1990: 102) bir çeşit pitoresk estetiğin belirsizliği nedeniyle fotoğrafçının şiddet görüntüleri ile harekete geçiremediği kamuoyunun ilgisini uyandırabilir. Fotoğrafların belirsizlik üzerine kurulmuş estetik yapısı, politik yönlendirme niyeti olan fotoğrafçının da ideolojisini dışlamaktadır (Lisle, 2011). Daha da önemlisi geç fotoğrafçılık belirsizlik ve açıklığın imkânı ile politik bağlılıktan kaçmanın bir yolunu sunabilir.

Bu estetik yenilik belgesel fotoğrafın ana anlatımını destekler ve onun gerçeklik olgusunu aktarma anlayışına da ters düşmez. Örneğin Norfolk’un Afganistan’daki savaşta zarar gören binaları bir ressam ifadesiyle fotoğrafladığı, Chronotopia serisi, hem bilgi sağlayan hem de estetik yönünü ile öne çıkan önemli seri çalışmadır. Campany’e göre (2003); Norfolk’un fotoğrafları, açık görüntüler olup hızlı ve kolay kod çözümlerine izin vermez.

Geç fotoğrafın sakin tutumu bu eğilimin fotoğraf sanatında diğer disiplinleri de özellikle kurgusal fotoğraf tarzı bile fotoğrafların kurgusal olarak da üretilmesini teşvik etmiştir.

10. SONUÇ

Belgesel fotoğrafta yeni bir estetik yapı olarak ortaya çıkan geç fotoğrafçılık, olay sonrası mekânların yıkık, harap, insansız fotoğraflarını gösteren peyzaj fotoğraflarından oluşur. İlk olarak David Campany tarafından tanımlanan bu tür, geç fotoğraf olarak adlandırılmış ve modern belgesel bir eğilimden daha ziyade belgesel fotoğrafın yeniden yapılanması olarak kabul edilmiştir.

Belgesel fotoğrafın alanında kategorileşen geç fotoğraf belgesel fotoğrafçılar için de yeni bir alternatif olarak görülmektedir. Belgesel fotoğrafın kritik an ile özdeşleşen bakış açısının kuramcılar ve eleştirmenler tarafından gerçekliğin aktarılması anlamında eleştirildiği bilinmektedir. Ayrıca değişen teknolojik, politik ve sanatsal iklim belgesel fotoğrafçıları da olay anının görüntülenmesi konusunda yeni bir görsel dil oluşturmaya yöneltmiştir. Bazı zorunluluklardan da kaynaklanarak şekillenen geç fotoğraf belgesel fotoğrafın içerisinde yeni bir estetik eğilim olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada belgesel fotoğrafın kritik an

kavramı tartışılmış ve buna karşı gelişen geç fotoğrafın sunduğu yeni olanaklar ortaya konmuştur. Geç fotoğrafçılığın boş peyzajlarının belirsizliğinin izleyiciyi empati kurma anlamında olaya yaklaştırmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda geç fotoğraf ile birlikte belgesel fotoğrafta aşılabilen özne ve nesne ikiliği daha demokratik bir anlayışa imkân sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kurulan yeni dil ile izleyicinin daha kolay empati kurduğu ve konuyu içselleştirdiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada vurgulanmak istenen diğer tespit, belgesel fotoğrafın sanat ve estetik ile kurduğu tartışmalı ilişkinin geç fotoğraf ile aşılma olanağıdır. Sanat ile açılan bu yeni yol, yorumlama anlamında izleyiciye daha geniş bir imkan tanıdığı, anlaşılmaktadır. Geç fotoğrafın olay anının göstermeme durumu, şiddetin estetize edilmesi, tartışmalarını da ortadan kaldırmış ve izleyiciye estetik ontolojik bir yolu açmıştır.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. (2003). *Çağdaş söylenler* (Üçüncü Basım). Metis Yayınları.
- Bresson, H.C. (2006). *Henri cartier-bresson karar anı* (Edt: İ. Maga). İstanbul: YGS Yayınları.
- Burgin, V. (2013). *Fotoğrafı düşünmek*. İstanbul: Espas Sanat Kuram Yayınları.
- Campany, D. (2003). Safety in numbness: someremarks on problems of "latephotography". İçinde D. Green (Ed.), *Where is the photograph?* (ss. 88-94). Maidstone, Kent: Photoworks. <https://westminstersearch.westminster.ac.uk/item/93717/safety-in-numbness-some-remarks-on-problems-of-late-photography> Erişim Tarihi: 21.12.2018
- Clark, T. (2011). *Sanat ve propaganda: Kitle kültürü çağında politik imge* (Çev: E. Hoşsucu). İstanbul: Ayrıntı.
- Çelikel, S. B. (2015). *Endüstriyel tasarımda paradigma kaymaları Bruno Latour'a özel bir ilgiyle*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dayı, H. (2017). International interdisciplinarity in the arts symposiums-I: On the possibility of non-existent time in photography. *Cinius Yayınları*, 1(1), 19-31.
- Eisenman S. F. (2007). *Ebu Graib etkisi - Batı sanatında şiddetin kökenleri* (Çev: I. Özbek). İstanbul: Versus.
- Faulkner, S. (2014). Late photography, military landscapes, and the politics of memory. *The Open Arts Journal*, 3. <https://doi.org/10.5456/issn.2050-3679/2014s22sf> Erişim Tarihi: 04.01.2019.
- Haeckel, J. J. (2015). An aesthetic of absence. Critical Counter-narratives of Journalistic Story-telling in Eva Leitolf's Photography Image & Narrative. <http://www.imageandnarrative.be/index.php/imagenarrative/article/view/766> Erişim:10.07.2018
- Kemp, W. (1990). Images of Decay: Photography in the Picturesque Tradition. *The MIT Press*, 54, 102-133
- Linfield, S. (2013). *Acımasız aydınlık*. İstanbul: Espas Sanat Kuram Yayınları.
- Lisle, D. (2011). The surprising detritus of leisure: Encountering the late photography of war: Environment and Planning D: Society and Space. <https://doi.org/10.1068/d9910> Erişim Tarihi:15.04.2018
- McKenna, K. (1993). ART : Picture Imperfect : Formaverick Duane Michals, a photo is worth far less than a thousand words when the questionnaire about the very meaning of truth. Los Angeles Times. Geliş tarihi http://articles.latimes.com/1993-03-14/entertainment/ca-543_1_duane-michals Erişim Tarihi: 22.04.2017.
- Roberts, J. (2009). Photography after the photograph: event, archive, and the non-symbolic. *Oxford Art Journal*, 32(2), 281-298.
- Sontag, S. (2003). *Başkalarının acısına bakmak*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

EXTENDED ABSTRACT

Technology changes everything by leaps and bounds. Particularly, photography can be considered one of the areas affected by this transformation. Such technological production and utilization of photography also have significant effects on the perception of its meaning. Regarding this fact, we witness that the photograph of the moment, which is accepted as a representation of reality, is reproduced by manipulations and the separation of the concept of “real” from the object. By the post-modern processes, the reality is now transformed into events and speculations that vary from person to person. This situation influences the relationship between photography and reality. In this discussion, the categorizations of art photography and documentary field have lost their sharpness.

The instant identification of truth, which has been categorized in the field of documentary photography, has long been accepted as an important criterion in documentary photography and particularly in press photography. Since the photographer as an objective witness has to convey the uninterrupted view of the moment to the viewer. Therefore, documentary photography was tried to be kept away from aesthetic and artistic tendencies.

However, the effective power of photography over the crowds has positioned it at the center of political debates. After the Second World War, the photographers were no longer as objective, autonomous and free as they were used to be. Some photographers who want to get rid of this situation have tried to develop new styles of photography in order to reflect the truth in an objective way. The tendency named “late photography” emerged from such an interaction. Late photography briefly includes artistic photographs of landscape images that convey the post-event to the audience. Late photography consists of post-event images taken to present the reality of the event when the photographer is not involved in the event at that time. Late photography was born out of necessity since photographers were not allowed to take photographs outside the dominant discourse after World War II. However, this style was sculpted by taking post-event images instead of snapshots depending on the photographer's preference. Although such a point of view was initially seen as a photograph of a missed moment, photograph theorists agreed that it opened up more interrogation space by avoiding the audience from a hierarchical point of view and empathized with the victim. The late post-event photographs, which are seen as artistic landscape photographs at first glance, introduce into the art photo with the aesthetic structures into the documentary photography. Thus, it eliminates rough limitations such as artistic or documentary in photography and directly charms the audience. The main purpose of this study is to define late photography, to reveal

its positive and negative aspects and to investigate contemporary photographers who produce work with late photography method.

In this study, we also aim to propose that a new perspective of the late photography ameliorates deadlocks where documentary photography is stuck. Since, photographers cannot take part in the events as much as in the past, and they cannot find free channels to present their images. The objective view of late photography is thought to open up a new space for photographers. Another suggestion is the potential for new space where the audience can empathize more easily against the style that always faces violence photographs and normalizes violence.

Currently, postmodern photographs are produced frequently without discrimination of artistic or documentary photography in the era of contemporary photography. These works are mostly presented in the galleries for informational purposes along with the texts written by the photographer. Consequently, the audience will encounter documentary photographs in the gallery rather than they were accustomed to seeing in the press and emphasize “the others” through the way that art opens.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Altınar, A. ve Erdem, Ş. (2019). “Uzun Dönem Denge Döviz Kuru ve Sapmalar: Beer Yaklaşımı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3321-3351.

Geliş Tarihi / Received Date: 10 Ocak 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

UZUN DÖNEM DENGE DÖVİZ KURU VE SAPMALAR: BEER YAKLAŞIMI¹

Ali ALTINER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

alialtiner07@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7362-8198

Şükrü ERDEM

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

meserdem@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6416-6657

Öz

Bu çalışmada, BEER (Davranışsal Denge Döviz Kuru) yaklaşımı ile cari açık sorunu yaşayan 15 gelişmekte olan ülke için 1995-2016 döneminde uzun dönem denge döviz kuru ve sapmaların belirlenmesi amaçlanmıştır. Uygulanan panel veri analizi neticesinde, uzun dönem denge reel efektif döviz kurunun en önemli belirleyicisinin görel verimlilik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca net yabancı varlık stokundaki değişmelerin de önemli etkiler yarattığı gözlenmiştir. Elde edilen uzun dönem denge reel efektif döviz kuru değerleri, ulusal ve uluslararası ekonomik gelişmelere bağlı olarak denge düzeyinden sapmaların dönemden döneme ve ülkeye göre önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna göre, 2008 küresel krizinin reel efektif döviz kurları üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmüştür. Hindistan, Polonya, Hırvatistan ve Litvanya’da reel efektif döviz kurunun uzun dönem denge düzeyinden sapmasının diğer ülkelere oranla düşük oranda olduğu ancak Güney Afrika, Mısır, Gana, Kolombiya, Uruguay, Bulgaristan ve Tunus’ta yüksek oranda olduğu belirlenmiştir. Türkiye için elde edilen sonuçlar, reel efektif döviz kurunun seyrinin genel olarak krizlerin habercisi olduğunu göstermiştir. Reel efektif döviz kurunun 2003’ten itibaren küresel krizin etkilerinin hissedildiği 2009 yılına kadar hem yurtiçi hem de küresel ölçekteki gelişmelere bağlı olarak denge düzeyine göre aşırı değerli olduğu ve sonraki süreçte 2011 yılından itibaren yaşanan gelişmelere bağlı olarak düşük değerli bir görünüme sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal denge döviz kuru, Denge döviz kurundan sapma, Gelişmekte olan ülkeler, Panel veri analizi

EQUILIBRIUM EXCHANGE RATES AND MISALIGNMENTS: THE BEER APPROACH

Abstract

In this study, it was aimed to determine the long-run equilibrium exchange rates and misalignments for 15 developing countries with current account deficit in the period of 1995-2016 by using BEER (Behavioral Balance Exchange Rate) approach. As a result of the applied panel data analysis, it was determined that the most important determinant of long-term equilibrium real effective exchange rate is relative productivity. In addition, changes in the net foreign asset stock also have significant effects. The obtained long-run equilibrium real exchange rates showed that the misalignments from the equilibrium level differed significantly from period to period and according to country due to the national and international economic developments. Accordingly, the 2008 global crisis has had significant effects on real effective exchange rates. In India, Poland, Croatia and Lithuania, the

¹ Bu çalışma, güncel veriler ve yeni ekonometrik teknikler kullanılarak “Denge Döviz Kuru: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

misalignments of the real effective exchange rate from the long-run equilibrium level was low compared to other countries, but it was found to be high in South Africa, Egypt, Ghana, Colombia, Uruguay, Bulgaria and Tunisia. The results obtained for Turkey show that the trend of real effective exchange rate is a precursor of crises. It was determined that the real effective exchange rate was overvalued than the equilibrium level due to the developments in both domestic and global scale from 2003 to 2009 when the effects of the global crisis were felt, but it has depreciated due to the developments in the following period beginning from 2011.

Key Words: Behavioral equilibrium exchange rates, Misalignment from equilibrium exchange rate, Developing countries, Panel data analysis

1. GİRİŞ

Döviz kuru, uluslararası mal, hizmet ve sermaye akımları üzerindeki etkisinin yanında ulusal gelir, yatırım, enflasyon, para arzı ve faiz gibi birçok makroekonomik değişkeni etkilemesi bakımından önemlidir. Ekonomik faaliyetleri etkileyen önemli unsurlardan biri olmasından dolayı, döviz kurlarının açıklanmasına yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu kapsamda, döviz kurlarını açıklamaya yönelik geliştirilen ilk teoriler, sabit kur sistemlerine bağlı olarak dış ticaret üzerinde yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1970'lerin başına kadar, ülkelerde genellikle ayarlanabilir sabit döviz kuru rejimi olan Bretton Woods parasal sistemi uygulanmış olup, bu sistemin kullanıldığı yaklaşık 30 yıl boyunca kurlar çok fazla değişiklik göstermediğinden ve sermaye hareketleri sınırlı kaldığından, geleneksel yaklaşımlar geçerliliğini korumuştur.

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte gelişmiş ülkelerin birçoğunda esnek döviz kuru sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca sermaye hareketlerindeki hızlanma ile birlikte döviz kurlarında sert dalgalanmalar veya oynaklık sorunu ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, döviz kurunun belirlenmesine yönelik geliştirilen ilk teorilerin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise 1980'li yıllardan itibaren ticari ve finansal serbestleşme yaşanmıştır. Bu süreçte ülkeler arasında ekonomik entegrasyonun artması ve sermayenin dünya çapında sınırsız şekilde hareket etmesi, sermaye akımları artışının dış ticaret akımları artışından büyük olmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerden dolayı sonraki dönemlerde, daha çok sermaye piyasalarına odaklanılmış ve döviz kurunun kısa dönem belirleyicileri dikkate alınmaya başlanmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda sermaye hareketlerindeki artışla birlikte gelişmekte olan ülkelerde kur şoklarına bağlı finansal krizler meydana gelmiştir. Bu nedenle, günümüzde ekonomiler için döviz kurunun denge sağlayıcı seviyesinin belirlenmesi kritik önem taşımaktadır.

2000'li yılların başından itibaren gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de sermaye girişlerindeki artıştan dolayı reel efektif döviz kuru artış eğilimine girmiş ve buna bağlı olarak ulusal para değerlenme süreci yaşamıştır. Aynı dönemde Türkiye'de sürekli ve büyük boyutta cari açıklar yaşanmıştır. Ekonomik dengeye ve

dolayısıyla cari açığa etkisinin görülebilmesi amacıyla, reel efektif döviz kurlarının denge düzeylerinin araştırılıp, dengeden sapma boyutlarının belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu incelemenin Türkiye gibi cari açık sorunu yaşayan diğer ülkeler için de yapılması, aynı sorunu yaşayan ülkelerde reel efektif döviz kurunun hem denge seviyelerinin ve sapmalarının belirlenmesi ve hem de etkilerinin karşılaştırılabilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye gibi hem sermaye hareketlerinden ve döviz kuru belirsizliklerinden önemli düzeyde etkilenen hem de cari açık sorunu yaşayan 15 gelişmekte olan ülke için 1995-2016 döneminde denge döviz kuru tahmini yapmak ve denge kurdan sapmaları tespit etmektir. Bu kapsamda ikinci bölümde çalışmanın teorik temelini oluşturan Davranışsal Denge Döviz Kuru Yaklaşımı (BEER) açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, temel alınan denge döviz kuru modeline yönelik ilgili literatür özeti sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik analiz kısmında kullanılacak veri seti tanıtılarak, beşinci bölümde panel veri analizi gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise genel bir değerlendirme ve politika önerileri yapılmaktadır. İlgili literatürde modern denge döviz kuru yöntemleriyle Türkiye için yapılmış çalışmaların sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu çalışmanın beklenen katkısı Türkiye'nin de içinde olduğu cari açık sorunu yaşayan ülkelerde, döviz kurlarının denge değerinin hesaplanması ve özellikle denge kurdan sapmaların belirlenmesi yönünde olacaktır. Ayrıca bu çalışma, modern modellerle hesaplanan denge döviz kurunun tek fiyat yasasına dayalı uzun dönem denge döviz kurundan daha gerçekçi olup olmadığı, tahmin ve kriz öngörüsünde daha yararlı olup olmadığının belirlenebilmesi açısından da önemlidir.

2. TEORİK TEMEL

BEER yaklaşımının temeli Macdonald (1997) ve Clark ve Macdonald (1998) tarafından yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Bu yaklaşım, reel döviz kurunun dönemsel ya da geçici hareketlerinin kaynağını ve temel belirleyicilerinin değerlerini inceleyerek döviz kuru davranışını açıklamaya çalışır (Siregar, 2011: 16).

BEER yaklaşımı, güvencesiz faiz paritesi yaklaşımının basit varsayımlarından türetilmiş olup genellikle reel döviz kurunun dönemsel hareketlerinin analizi için kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda ödemeler dengesindeki cari ve sermaye hesabı kalemlerinin, reel döviz kurunun önemli belirleyicileri olduğu varsayılmıştır (Macdonald, 2000: 20). Döviz kuru modeli için güvencesiz faiz paritesi koşulu;

$$E_t(e_{t+1}) - e_t = -(i_t - i_t^*) \quad (1)$$

$E_t(e_{t+1})$ = t döneminde $t+1$ dönemi için beklenen nominal döviz kuru,

e_t = t dönemindeki nominal döviz kuru olup yabancı para birimi başına ifade edilebilen ulusal para birimidir.

i_t = yurtiçi nominal faiz oranı ve
 i_t^* = yurtdışı nominal faiz oranıdır.

e_t değerindeki bir artış, yerli paranın değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca Denklem (1)'in her iki tarafından beklenen enflasyon farkı çıkarılırsa nominal faiz paritesi reel faiz paritesine dönüştürülerek, reel döviz kuru (q_t), t+1 döneminde beklenen reel döviz kuru ($E_t(e_{t+1})$)'nun ve reel faiz farkının ($r_t - r_t^*$) bir fonksiyonu olarak elde edilir (IMF, 2007: 54);

$$E_t(q_{t+1}) - q_t = -(r_t - r_t^*) \quad (2)$$

$$r_t = i_t - E_t(\Delta p_{t+1}) \quad (2a)$$

$$r_t^* = i_t^* - E_t(\Delta p_{t+1}^*) \quad (2b)$$

Denklem (2), yeniden düzenlenirse,

$$q_t = E_t(q_{t+1}) + (r_t - r_t^*) \quad (3)$$

Denklem (3)'e göre reel döviz kuru (q_t), reel döviz kurunun beklenen değeri ile yurtiçi ve yurtdışı reel faiz oranı farklarının bir fonksiyonu olur.

Teorik olarak BEER yaklaşımına göre, uzun dönem beklenen reel döviz kuru sadece ekonomik temellerin fonksiyonudur. Bu durumda, denge reel döviz kuru, aşağıdaki Denklem (4)'te gösterildiği gibi, uzun dönem ekonomik temeller ve kısa dönem yurtiçi ve yurtdışı reel faiz farkları bir araya getirilerek belirlenir,

$$q_t^{BEER} = f(Z_t, (r_t - r_t^*)) \quad (4)$$

Clark ve Macdonald (1998), BEER yaklaşımını daha açık gösterebilmek amacıyla ekonomik temeller vektörünün 3 uzun dönem belirleyici değişkeni olduğunu varsaymıştır. Buna göre uzun dönem denge reel döviz kuru aşağıdaki denklemde gösterilen 3 değişkenin fonksiyonudur;

$$E_t(q_{t+1}) = f(tot, tnt, nfa) \quad (5)$$

tot = dış fiyat düzeyini gösteren dış ticaret haddi,

tnt = Balassa-Samuelson etkisini gösteren ticareti yapılamayan mal fiyatlarının ticareti yapılabilen mal fiyatlarına görelisi oranı,

nfa = net dış pozisyonu gösteren net yabancı varlık stokudur.

Clark ve Macdonald (1998), BEER yaklaşımıyla ilgili bu açıklamaların yanında güvencesiz faiz paritesi koşuluna zamanla değişebilen risk primini ekleyerek cari denge reel döviz kurunun nasıl belirlendiğini incelemiştir. Bu durumda Denklem (4) yeniden düzenlenirse reel döviz kuru;

$$q_t = E_t(q_{t+1}) + (r_t - r_t^*) - \pi \quad (6)$$

olur. Zamanla değişebilen risk primi (π)'nin, yurtiçi kamu borcu/GSYH'nin yurtdışı kamu borcu/GSYH'ye oranı olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda nihai olarak BEER yaklaşımına göre denge reel döviz kuru aşağıdaki şekilde elde edilebilmektedir:

$$q_t^{BEER} = f \left((tot, tnt, nfa, (r_t - r_t^*), \left(\frac{gdebt}{gdebt^*} \right)) \right) \quad (7)$$

Clark ve Macdonald (1998) çalışmalarında, reel döviz kurunun cari denge değerini hesaplamak için reel efektif döviz kuru davranışını açıklayabilen indirgenmiş bir denklemin tahmin edilmesi gerekliliğini belirtmişlerdir. İndirgenmiş bir biçim eşitliği genel ifadelerle,

$$q_t = \beta_1 Z_{1t} + \beta_2 Z_{2t} + \tau T_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

şeklinde gösterilebilir. Bu denklemde,

Z_1 = Uzun dönemde reel döviz kurunda kalıcı etkiler bırakması beklenen ekonomik temeller vektörü,

Z_2 = Orta dönemde reel döviz kurunu etkileyen ekonomik temeller vektörü,

β_1, β_2, τ = Katsayılar,

T = Kısa dönemde reel döviz kurunu etkileyen geçici faktörler vektörü,

ε = tesadüfi hata terimidir.

Denklem (8)'e göre cari reel efektif döviz kuru, temel ekonomik değişkenler ile birlikte kısa dönemde reel döviz kurunu etkileyen değişkenler ve hata terimi tarafından belirlenir. İki ekonomik temel setinin cari değerleriyle hesaplanan denge reel döviz kuru (q') ndan cari reel döviz kurun ayrılması yararlı olur,

$$q'_t = \beta_1 Z_{1t} + \beta_2 Z_{2t} \quad (9)$$

Denklem (9)'daki temel çerçeve kullanılarak, **cari sapma**, tüm ekonomik temellerin cari olarak göz önünde bulundurulmasıyla elde edilen denge reel döviz kuru ve cari reel döviz kuru arasındaki fark olarak belirlenebilir;

$$cm_t = q_t - q'_t = q_t - \beta_1 Z_{1t} - \beta_2 Z_{2t} = \tau T_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

Toplam sapma ise ekonomik temellerin sürdürülebilir ya da uzun dönem değerleri tarafından belirlenen denge reel döviz kuru ve cari reel döviz kuru arasındaki fark olarak tanımlanabilir,

$$tm_t = q_t - \beta_1 \bar{Z}_{1t} - \beta_2 \bar{Z}_{2t} \quad (11)$$

Denklem (11)'in sağ tarafından q'_t çıkarılarak, toplam sapma iki bileşene ayrıştırılabilir;

$$tm_t = (q_t - q'_t) + [\beta_1 (Z_{1t} - \bar{Z}_{1t}) + \beta_2 (Z_{2t} - \bar{Z}_{2t})] \quad (12)$$

Denklem (12)'deki birinci bileşen, Denklem (10)'da gösterilen basit bir cari sapmadır (Clark ve Macdonald,1998: 11).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, BEER yaklaşımına göre uzun dönem denge reel döviz kurunun belirleyicileri Denklem (5)'te açıklanmış olup, uzun dönem reel döviz kurunun tahmini için ilk olarak ekonomik temellerin uzun dönem ya da sürdürülebilir değerlerinin belirlenmesi gereklidir. Uzun dönem değerler, HP (Hodrick-Prescott) filtresi ya da Beveridge-Nelson ayrıştırma yöntemi kullanarak sürekli ya da geçici bileşenlerine ayırmayla ya da uzun dönem değerlerin subjektif bir değerlendirmesi yapılarak elde edilebilir. Sonraki aşamada toplam sapma olarak ifade edilen uzun dönem denge reel döviz kurundan sapmalar hesaplanır. Bu amaçla, ekonomik temellerin uzun dönem değerleri tahmin edilen ilişkiye dahil edilir ve kısa dönem değişkenler sifıra eşitlenir. Toplam sapma, ekonomik temellerin sürdürülebilir değerleri kullanıldığında, reel döviz kurunun denge ve cari değerleri arasındaki fark olarak belirlenir (Egert vd.,2005: 20-21).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu bölümde ilk olarak BEER yaklaşımıyla ilgili ampirik çalışmalardan bazıları özet olarak Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. BEER Yaklaşımına Yönelik Seçilmiş Bazı Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke	Açıklayıcı Değişkenler	Yöntem
Feyzioğlu (1997)	1975:Q1-1995:Q1	Finlandiya	TOT, WIR, PROD, 1991 Sovyet çöküşü için kukla değişken	J.E
Clark ve Macdonald (1998)	1960-1996	ABD, Almanya ve Japonya	TOT, TNT, NFA, GOVD ve RIRD	J.E
Clark and Macdonald (2000)	1960-1997	ABD, İngiltere ve Kanada	TNT, NFA ve RIRD	J.E
Achy (2001)	1970-1997	5 Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkesi (MENA)	TOT, İMTAR, NTGOVE, NFA, TEC	J.E
Zhang (2001)	1952-1997	Çin	RCS, GOVE, EX ve OPEN	J.E
Akram (2003)	1972:Q1-2001:Q4	Norveç	PROD, TOT, GOVE ve RIRD	J.E
Alberola (2003)	1960-2001	7 Latin Amerika Ülkesi	NFA ve PROD	J.E
Schnatz vd. (2003)	1981:Q1-2001:Q1	11 AB ülkesi ve ABD	RIRD, OİL, GOVE, TE, WH, RPR, RID	J.E
Funke ve Rahn (2004)	1985:Q1-2002:Q4	Çin	PROD ve NFA	J.E
Macdonald (2004)	1983:Q1-2003:Q2	Singapur	NFA, PROD, TOT, OPEN, OG, GOVE, PRIVE, AP	
Wang (2004)	1980-2003	Çin	NFA, PROD ve OPEN	J.E
Chen(2005)	1994:Q1-2006:Q2	Çin	TNT, NFA, TOT ve OPEN	J.E
Cheng ve Orden (2005)	1978-2002	Çin ve Hindistan	BB, CI ve TOT	J.E
Dufrenot ve Yehoue(2005)	1979-2000	64 GOÜ	OPEN, GOVE, PROD, NFA, Resmi gelişme Desteği, döviz rezervi değişimi, Nominal devalüasyon ve yurtiçi kredi artış oranı	P.E.

Komarek ve Melecky (2005)	1994:Q1-2004:Q1	Çek Cumhuriyeti	PROD, RIRD, TOT, FDI, NFA, GOVE ve OPEN	ARDL
Sahminan (2005)	1993:Q1-2005:Q2	Endonezya	NFA, TOT, PROD ve RIRD	J.E
Paiva (2006)	1970:Q1-2004:Q1	Brezilya	TNT, TOT, RIRD, NFA ve GOVD	J.E
Toulaboe (2006)	1985-1999	33 GOÜ	GOVE, TOT, TB, RGDP ve OPEN	J.E
Villavicencio (2006)	1980:Q1-2005:Q4	8 GÜ ve 9 GOÜ	NFA ve PROD	P.E
Iossifov ve Loukoianova (2007)	1984:Q1-2006:Q1	Gana	RIRD, TOT, OPEN, BB, NFA ve PCGDP	J.E
Leung ve Ng (2007)	1987-2006	Hong Kong	NFA, PROD, TOT, GOVE, OPEN, MO	J.E
Macdonald ve Dias(2007)	1988:Q1-2006:Q1	10 GÜ ve GOÜ	NFA, NEX, TOT, PCGDP	P.E ve J.E
Yajie vd. (2007)	1980-2004	Çin	M2, CBFEX ve PROD	J.E
Jongwanich (2008)	1970-2000	Tayland	PROD, OPEN, PORIC, FDII, GOVE ,TOT	J.E
Kinkyö (2008)	1981:Q1-2000:Q3	Kore	NFA, TOT, RIRD, PROD ve GOVE	J.E
Komaludin (2009)	2004:Q1-2008:Q1	Endonezya	REER (-1), RCS, RIRD, GOVE, NFA, TOT, CA ve küresel kriz için kukla değişken	J.E
Alper (2010)	1989:Q1-2007:Q3	Türkiye	NFA, PROD	J.E
Benassy-Quere vd. (2010)	1980-2005	15 Ülke	NFA, TOT, PROD	J.E
MacDonald ve Vieira (2010)	1980-2004	66 ülke	PCGDP, NFA, TOT ve GOVE	P.F.E
Elbadawi vd. (2012)	1980-2004	83 Ülke	NFA, PROD, TOT, OPEN, GOVE, TAX ve AID	PMG, MG ve DFE
Rusek (2012)	1999:Q1-2011:Q3	7 AB ülkesi	TOT, NFA, TNT, PROD, CA, RIRD ve GOVD	J.E
Plecita ve Strelec (2012)	1999-2011	Yunanistan ve İrlanda	RIRD, TNT, TOT, IIP ve RP	J.E
Couharde vd. (2013)	1985-2009	13 WAEMU ülkesi	NFA, TOT, PROD, OPEN ve GOVE	P.E,
Amoah ve Aziakpono (2015)	1980-2013	Gana	TOT, NFA, RIRD, LIM, LED	ARDL
Khomo ve Aziakpono (2016)	1985-2014	Güney Afrika	PROD, TOT, OPEN, RIRD, CAP, GOV	DOLS
Tipoy vd. (2016)	1980-2013	10 Gelişmekte Olan Ülke	NFA, PROD	PARDL
Fidora vd. (2017)	1999: Q1-2016: Q3	Euro Bölgesi	PCGDP, OPEN, TOT, GOVE, RIRD	PFE
Adu vd. (2018)	1980-2015	Batı Afrika Para Bölgesi (WAMZ)	PROD, GOV, OPEN, OIL, TOT, RIR,	SVAR

Not: PFE: panel sabit etkiler modeli, PE: panel eşbütünlük, JE: johansen eşbütünlük testi, SVAR: Yapısal VAR, DOLS: Panel dinamik EKK, ARDL: ARDL sınır testi, ARDL: Panel ARDL sınır testi, NFA: net yabancı varlık stoku, TOT: dış ticaret haddi, PROD: Verimlilik, OPEN: ticari dışa açıklık, GOVD: kamu borç stoku, GOVE: kamu harcamaları, RIRD: reel faiz farkı, PCGDP: kişi başı GSYH, NEX: net ihracat, OG: çıktı açığı, PRİVC: özel tüketim harcamaları, AP: varlık fiyatları, PORIC: portföy yatırım girişi, FDII: DYY girişi, BB: bütçe dengesi, CI: Sermaye girişleri, MO: imalat sanayi üretim/GSYH, NFI: Net yabancı gelir, TAX: ticareti yapılamayan mallar için vergiler, AID: yardım girişleri, PMG: pooled mean Group, DFE: dinamik sabit etkiler, MG: More general Mean Group, M2D: para arzı farkı, RID: reel gelir farkı, OIL: reel petrol fiyatları, TE: toplam istihdam, WH: çalışma saatleri, RPR: görelî fiyat oranı, CA: cari denge, TNT: ticareti yapılamayan malların fiyatının ticareti yapılabilen malların fiyatına oranı, IIP: uluslar arası yatırım pozisyonu, RP: risk primi, WIR: dünya faiz oranı, CBFEX: merkez bankası döviz rezervleri, REER(-1): bir dönem gecikmeli reel efektif döviz kuru, RCS: reel sermaye stoku, İMTAR: ithalat tarifeleri, NTGOVE: ticareti yapılamayan mallar için kamu harcamaları, TEC: teknolojik ilerleme, EX: ihracat artış oranı, TB: ticaret dengesi, LIM: İthalat/GDP oranı, LED: Dış borç stoku, CAP: Sermaye giriş ve çıkış miktarı.

Tablo 1'e göre, BEER model kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalarda pek çok farklı ülke ve dönem için döviz kurunun belirleyicilerinin incelendiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle kısa ve uzun dönem ekonomik temellerin bir arada kullanıldığı ve dolayısıyla cari denge döviz kuru belirlenmesi için ampirik analizler yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca ampirik analiz yöntemi olarak genel olarak zaman serisi tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, çalışmamızda literatürde olası bir boşluğu dolduracağından hareketle denge döviz kurunun belirlenmesi amacıyla panel veri teknikleri kullanılmıştır.

4. VERİ SETİ

Çalışmada cari açık sorunu yaşayan ve GSYH'si diğerlerine göre nispeten yüksek olan yüksek-orta gelir grubundaki 15 Gelişmekte Olan Ülke² için 1995-2016 dönemi yıllık verileri kullanılarak denge döviz kuru tahminleri yapmak ve sapmaları belirlemektir. Veri seti Clark ve Macdonald (1998) modeli kapsamında teorik kısımda açıklanmış olan Denklem (5) temel alınarak oluşturulmuştur. Bağımlı değişken olan döviz kuru temsilen reel efektif döviz kuru endeksi; bağımsız değişkenler için ise net dış pozisyonu temsilen net yabancı varlık stoku, Balassa-Samuelson etkisini temsilen göreceli verimlilik ve dış fiyatları temsil etmek üzere dış ticaret haddi verileri kullanılmıştır. Değişkenlerin elde edilme süreci ve analiz kapsamında teorik açıdan beklenen işaretleri aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır;

Reel Efektif Döviz Kuru (REER): Çalışmada kullanılan reel efektif döviz kuru endeksi serileri *bruegel.org* web adresinden alınmıştır. Çalışmada kullanılan REER, Darvas (2012) tarafından şu şekilde hesaplanmıştır;

$$REER_t = \frac{NEER_t \times CPI_t}{CPI_t^{(foreign)}}, \quad (13)$$

Bu denklemde:

$REER_t$, ticari partnerlerin para birimleri sepetine karşı ülkenin reel efektif döviz kuru endeksini,

$NEER_t = \prod_{i=1}^N S(i)_t^{w^{(i)}}$, ülkenin nominal efektif döviz kuru olup, ulusal para birimi başına yabancı para birimi olarak ifade edilen nominal döviz kurunun ($S(i)$) geometrik olarak ağırlıklı ortalamasını,

CPI_t = Yurtiçi tüketici fiyat endeksini,

$CPI_t^{(foreign)} = \prod_{i=1}^N CPI(i)_t^{w^{(i)}}$, ticari partnerlerin tüketici fiyat endekslerinin geometrik olarak ağırlıklı ortalaması olup, $CPI(i)$ ve $w^{(i)}$ sırasıyla ticari partner i ülkesinin tüketici fiyat endeksini ve ağırlığını gösterirken, N ise incelenen ticari partner sayısını temsil

² 15 Gelişmekte Olan Ülke: Türkiye, Hindistan, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Romanya, Hırvatistan, Uruguay, Bulgaristan, Tunus, Kolombiya, Macaristan, Litvanya, Belarus ve Gana.

etmektedir. REER endeksindeki bir artış, ulusal para biriminin sepete dahil edilen ticari partnerlerin para birimlerine karşı değerlendirildiğini göstermektedir (Darvas, 2012: 2).

Net Yabancı Varlık Stoku (NFA): Çalışmada kullanılan net yabancı varlık stoku değişkeni (NFA), Lane ve Milesi-Ferretti (2001) tarafından hesaplanan net yabancı varlık stokunun GSYH'ye oranı olup, ilgili web adresinden temin edilmiştir. Lane ve Milesi-Ferretti (2001), net yabancı varlık stokunu şu şekilde hesaplamışlardır;

Bir ülkenin net dış pozisyonu olan NFA, net borç pozisyonu, net finansal varlık pozisyonu ve net doğrudan yabancı yatırım pozisyonunun toplamıyla belirlenir,

$$NFA_t = FDIA_t^* + EQA_t^* + DEBTA_t^* + FX - FDIL_t^* - EQL_t^* - DEBTL_t^* \quad (14)$$

Eşitlikte $FDIA(L)_t^*$, $EQA(L)_t^*$, $DEBTA(L)_t^*$, FX sırasıyla doğrudan yabancı yatırım varlıkları(yükümlülükleri), finansal varlıklar(yükümlülükler), borçlanma varlıkları (yükümlülükleri) ve döviz rezervlerini göstermektedir.

Veriler en son 2014 yılına kadar oluşturulduğundan, 2015 ve 2016 yılı değerleri Villavicencio (2006) ve diğer bazı çalışmalarda olduğu gibi, 2014 ve 2015 yılı *nfa* miktarlarına 2015 ve 2016 yılı cari hesap dengesi miktarı eklenerek hesaplanmıştır. Teorik olarak, net yabancı varlık stokundaki artışın REER'yi pozitif etkilemesi beklenmektedir. Şöyle ki; örneğin ödemeler dengesinde meydana gelen bir cari açık dış borçlarla finanse edilebileceği için net dış borçlulukta artışa yol açar (NFA düşer). Bu durumda borçluluğu artan ülke, borçlarını ödeyebilmek için uluslararası fiyatlar açısından rekabet üstünlüğüne sahip olmalıdır. Bu bakımdan borçlu ülke ulusal para biriminin değerini diğer para birimlerine karşı düşürerek (REER düşer) ihracatını arttırmaya çalışır. Kısacası döviz rezervlerini arttırarak borç yükümlülüklerini azaltmaya çalışır. Buna göre NFA'daki düşüş (artış) REER'de düşüşe (artışa) yol açmaktadır.

Görelî Verimlilik (PROD): Döviz kuru üzerinde Balassa-Samuleson etkisini göstermek noktasında biri dolaylı (INT) diğeri doğrudan (PROD) olmak üzere iki alternatif yaklaşım vardır. Dolaylı yaklaşıma göre, genellikle yurtiçi ve yurtdışı (en önemli ticaret partneri ülkelerin) tüketici fiyatlarının (P_t^{CPI} ve $P_t^{F,CPI}$) üretici fiyatlarına (P_t^{WPI} ve $P_t^{F,WPI}$) oranlanmasıyla görelî fiyatlar hesaplanır ve ticareti yapılabilen mallar sektöründeki verimlilik artışlarının etkisi belirlenmeye çalışılır:

$$INT = \left(\frac{P_t^{CPI}}{P_t^{WPI}} / \frac{P_t^{F,CPI}}{P_t^{F,WPI}} \right) \quad (15)$$

Dolaysız yaklaşıma göre ise görelî verimlilik, yurtiçi ve yurtdışı toplam işgücü verimlilikleri farkı olarak ölçülür. Verimlilik, GSYH (Y)'nin çalışan sayısına (EM) bölünmesiyle elde edilir. Buna göre görelî verimlilik:

$$PROD = \left(\frac{Y_t}{EM_t} / \frac{Y_t^F}{EM_t^F} \right) \quad (16)$$

şeklinde elde edilir (Maeso-Fernandez vd. 2002: 441). Bu çalışmada Balassa-Samuelson etkisini göstermek amacıyla dolaysız yaklaşım (PROD) kullanılmıştır. Verimlilikteki artış, ticareti yapılabilen malların olduğu sektördeki ücretleri artırır. Bu durumda ücretlerin daha az olduğu ticareti yapılamayan mallar sektöründen ticareti yapılabilen mallar sektörüne emek akımı gerçekleşecektir. Ticareti yapılamayan mallar sektöründen ticareti yapılabilen mallar sektörüne emek akımı olması, ticareti yapılamayan mallar sektöründe ekonomik faaliyetlerin zayıflayarak karlılığın düşmesi demektir. Bunun engellemesi için ticareti yapılamayan mallar sektöründe verimlilik artışı olmamasına rağmen emek ücretlerinde artış meydana gelir. Yani ekonomide genel olarak çalışan başına GSYH yükselmiş olur. Bunun sonucunda maliyetlerde artış gerçekleşeceğinden, maliyet artışları fiyatlara yansıtılarak telafi edilir. Sonuçta genel olarak ekonomide fiyat düzeyi artarak CPI artar. Bu durum, dolaylı yaklaşım ve dolaysız yaklaşımda pay kısmının yani bölünen değer artmasıyla ifade edilebilir. CPI'nın artması ise Denklem (13)'teki formüle göre REER'nin artmasına neden olur. İlgili değişkene ait veriler, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Dış Ticaret Haddi (TOT): İhracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak tanımlanır $\left(\frac{\text{ihracat fiyat endeksi}}{\text{ithalat fiyat endeksi}} \right)$. Dış ticaret haddi, bir ülkenin karşı karşıya olduğu dış fiyatları yansıtır. Dış ticaret haddinin REER üstündeki etkisi, gelir etkisi ve ikame etkisinden hangisinin daha üstün olduğuna bağlıdır. Dış ticaret haddinin gelir etkisi şöyle açıklanabilir; ihracat fiyatlarındaki artış sonucu ihracat gelirleri artarak ülkeye döviz girişi artar. İthalat talebi ve dolayısıyla döviz talebi sabit iken, ülkedeki döviz miktarının artmasıyla döviz arz fazlası meydana gelerek ulusal para değerlenir ve REER artar. Yani dış ticaret haddindeki artışın gelir etkisi REER'yi arttırıcı niteliktedir. Dış Ticaret haddinin ikame etkisine göre ise, ihraç edilen mal talep esnekliği yüksek ise ihracat fiyatlarındaki artış sonucu ihracat miktarı düşer ve ülkeye döviz girişi azalır. İthalat talebi ve dolayısıyla döviz talebi sabit iken, ülkedeki döviz miktarının düşmesiyle döviz talep fazlası meydana gelerek ulusal para değersizleşir ve REER düşer. Yani dış ticaret haddindeki artışın ikame etkisi REER'yi düşürücü niteliktedir. Dolayısıyla bir ülkede dış ticaret haddindeki artış sonucu gelir etkisi ikame etkisinden daha yüksek olursa, döviz arz fazlası oluşarak REER artar. Eğer ikame etkisi gelir etkisinden yüksek olursa, döviz talep fazlası oluşarak REER düşer. Kısacası dış ticaret haddinin döviz kuru üstündeki etkisi, gelir ve ikame etkisinden hangisinin yüksek

olacağına bağlı olarak belirsizdir. İlgili değişkene ait veriler, Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir.

Değişkenlerin uzun dönem değerleri, literatür incelemesi doğrultusunda bir çok çalışmada olduğu gibi HP filtresi kullanılarak elde edilmiştir.

5. EKONOMETRİK YÖNTEM

Ampirik analiz kısmı 5 aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı $CDLM_1$, $CDLM_2$ ve $CDLM_{adj}$ testleriyle sınanmıştır. Daha sonra SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) ikinci nesil birim kök testi ile serilerin durağanlığı incelenmiştir. Üçüncü aşamada, değişken katsayılarının homojen ya da heterojen olduğunun belirlenmesi amacıyla Delta Testi kullanılmıştır. Dördüncü aşamada, Durbin-Hausman eşbütünlük testi ile seriler arasında uzun dönemde ilişki olup olmadığı belirlenmiştir. Son olarak beşinci aşamada ise değişkenlere ait katsayı tahminleri yapmak üzere DSUR (Dynamics SUR) yöntemi ve sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

5.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Breusch ve Pagan (1980) tarafından yatay kesit bağımlılığının test edilmesi için oluşturulan LM istatistiği,

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (17)$$

$\hat{\rho}_{ij}$, kalıntıların ikili korelasyonun tahmini olup,

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (18)$$

$e_{it} = y_{it} - \hat{\beta}'_i x_{it}$ ve u_{it} 'nin EKK ile yapılan tahminidir. LM testi özel bir koşul gerektirmez ve $T > N$ durumlarında kullanılabilir. Ancak bu test geliştirilmiş olup, $CDLM_2$ testi elde edilmiştir:

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (19)$$

Bu teste göre $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğunda, sıfır hipotezine göre yatay kesit bağımlılığının olmadığı kabul edilir (Pesaran, 2004: 6-7). Ayrıca Pesaran vd. (2008) tarafından LM istatistiğine yapılan bir düzeltmeyle $N > T$ olduğunda da kullanılabilen bir test geliştirilmiştir;

$$CDLM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \sim N(0,1) \quad (20)$$

Denklemden μ_{Tij} ortalamayı, v_{Tij} varyansı göstermektedir. Düzeltilmiş *CDLM* testi olarak isimlendirilen bu test, $N > T$ ve $T > N$ iken yatay kesit bağımlılığını sapmasız olarak tahmin edebilmektedir (Pesaran vd. 2008: 1-4).

5.2. SURADF Birim Kök Testi

Breuer vd. (2001) tarafından geliştirilen bu test, SUR (Seemingly Unrelated Regression- Görünürde İlişkisiz Regresyon) panel tahmin yöntemine bağlı bir ADF testidir. SURADF testi aşağıdaki Denklem (21) ile gösterilmektedir;

$$\begin{aligned} \Delta y_{1,t} &= \alpha_1 + (\rho_1 - 1)y_{1,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{1,t-i} + u_{1,t} \\ \Delta y_{2,t} &= \alpha_2 + (\rho_2 - 1)y_{2,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{2,t-i} + u_{2,t} \\ &\quad \cdot \\ &\quad \cdot \\ &\quad \cdot \\ \Delta y_{N,t} &= \alpha_N + (\rho_N - 1)y_{N,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{N,t-i} + u_{N,t} \end{aligned} \quad (21)$$

Denklemden ρ_i , i serisi için otoregresyon katsayısıdır. Bu sistem SUR yöntemiyle tahmin edilir ve her $(\rho_i - 1)$ 'in anlamlılığı simülasyonla elde edilen kritik değerlere karşı test edilir. Bu modelin spesifikasyonu, Levin ve Lin tarafından geliştirilen panel birim kök testine göre bir çok üstünlüğe sahiptir. İlk olarak SUR tahmini hata terimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını hesaba kattığından, tek denklemlilik ADF ve Levin ve Lin (1992,1993) testlerine göre daha fazla bilgi verir. İkinci olarak, denklem paneli oluşturulan birimler arasında gecikme uzunluğunun farklı olduğunu varsayar. Birimlere özgü gecikme uzunluklarının olduğunu varsaymak denklemlerde yanlış belirleme sorununu ortadan kaldırır ve hata terimlerinin her birinin beyaz gürültülü olmasını sağlar. Paneli oluşturan birimler arasında ortak bir gecikme uzunluğu belirlemek test istatistiklerinin sapmalı olmasına yol açar. Ancak SURADF yönteminde, bir gecikme her bir birim için otokorelasyonun varlığını ortadan kaldırmak için yeterlidir. Üçüncüsü, spesifikasyon birimler arasında otoregresif katsayıların farklı olmasına izin verir. Yöntemde $(\rho_1 - 1) = (\rho_2 - 1) = \dots = (\rho_N - 1)$ sınırlaması kaldırılmış olup, böylece tüm serilerin birim köke sahip olduğu şeklindeki boş hipotezi ile tüm serilerin aynı otoregresif katsayı ile durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotezden kaçınılmıştır. Yani bu testte, SUR çerçevesinde paneli oluşturan her bir birim için boş ve alternatif hipotezlerin hesaplanabilmesi mümkündür.

N sayıda birim için oluşturulan boş ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0^1: \beta_1 = 0; H_A^1: \beta_1 < 0$$

$$H_0^2: \beta_2 = 0; H_A^2: \beta_2 < 0$$

.

.

.

$$H_0^N: \beta_N = 0; H_A^N: \beta_2 < 0$$

SURADF test istatistiğinin kritik değerden küçük olması serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Breuer vd. 2001: 487; Breuer vd. 2002: 531).

5.3. Homojenlik Testi

Eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olduğunun belirlenmesi uygulanacak eşbütünleşme testi için önemlidir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta ($\hat{\Delta}$) testleriyle eğim katsayılarının homojenliği araştırılmaktadır. Büyük örneklem için $\hat{\Delta}$ testi, küçük örneklem için ise $\hat{\Delta}_{adj}$ testi kullanılabilir.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right), \quad (22)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - E(\hat{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\hat{z}_{iT})}} \right) \quad (23)$$

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1 \dots \dots N, \quad t = 1 \dots \dots T \quad (24)$$

(24) nolu denklemin tahmini için kullanılan, testlerin sıfır ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibidir;

$H_0: \beta_i = \beta$ yani eğim katsayıları homojendir.

$H_a: \beta_i \neq \beta$ yani eğim katsayıları homojen değildir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 55-64).

5.4. Eşbütünleşme Testi

Çalışmada serilerin bazıları durağan ve bazıları durağan olmadığından, modelde eşbütünleşme katsayıları heterojen olduğundan ve yatay kesit birimleri arasında bağımlılık bulunduğu buna uygun şekilde Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Test, değişkenlerden bazılarının durağan olduğu ve bazılarının durağan olmadığı durumda kullanılabilir. Test iki şekilde hesaplanabilir. Bunlardan biri parametrenin heterojen olduğunu kabul eden grup ortalaması istatistiği (DH_g) ve ikincisi ise parametrenin homojen olduğunu varsayan panel istatistiği (DH_p)'dir;

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i (\hat{\varphi}_i - \hat{\varphi})^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (25)$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\hat{\varphi} - \hat{\varphi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (26)$$

DH_p ve DH_g için H_0 hipotezi her iki test için de “tüm birimler için eşbütünlük yoktur.” şeklinde oluşturulmuştur. Alternatif hipotezler H_1^p , “tüm panel için eşbütünlük vardır.” ve H_1^g ise “bazı birimler için eşbütünlük vardır.” şeklinde oluşturulmuştur (Westerlund, 2008: 199-203).

5.5. Uzun Dönem Eşbütünlük Katsayılarının Tahmini

5.5.1. DSUR Tahmincisi

DSUR yöntemi, Park ve Ogaki (1991) tarafından önerilen görünürde ilişkisiz eşbütünlük regresyonlarının (SUR) parametrik olmayan tahmincilerinin parametrik bir alternatifidir. Ayrıca asimptotik olarak bu parametrik olmayan tahmincilerle eşdeğerdir. DSUR yöntemi yatay kesit boyutunun zaman boyutundan küçük olduğu ($N < T$) ve eşbütünlük vektörlerinin denklemler arasında homojen ya da heterojen olduğu dengeli paneller için uygundur. Bu yöntem, regresyondaki açıklayıcı değişkenler heterojen olduğunda ve hata terimleri arasında korelasyon olduğunda DOLS (Dynamic ordinary least squares) gibi sistematik olmayan metotlara karşı önemli bir etkinlik gücüne sahiptir (Mark vd., 2005: 797-798).

5.5.2. Sabit Etkiler Modeli ile Katsayı Tahmini

Panel veri analizinin kapsamını oluşturan temel model aşağıdaki gibidir;

$$y_{it} = x'_{it}\beta_{it} + \varepsilon_{it} \quad (27)$$

β_{it} i birimi için t döneminde x_{it} 'nin etkisini ölçer. Bu model geneldir ve β_{it} katsayısı tahmininde bazı varsayımların yapılmasını gerektirir. Nihai olarak model aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$y_{it} = \mu + x'_{it}\beta + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (28)$$

μ , her birime ait bireysel farklılıkları dikkate alan gözlenemeyen hata bileşenini göstermektedir. Çoğu panel veri analizinde sabit etkiler modeli ya da tesadüfi etkiler modeli kullanılır (Verbeek, 2004: 342-343; Gujarati ve Porter, 2007: 602-603). Sabit etkiler modelinde, eğim katsayısının tüm birimler için aynı olduğu kabul edilirken, sabit terimin zamana göre değişmediği ancak birime göre değiştiği (birim etki) ya da zamana göre değişirken birimler arasında değişmediği varsayılmaktadır. Bu bakımdan, sabit terimdeki farklılıkların birim etki ya da zaman etkisi ile ortaya çıktığı model tek yönlü sabit etkiler modeli olarak adlandırılırken, farklılıkların hem birim hem de zaman etkisinden kaynaklandığı modele ise iki yönlü sabit etkiler modeli denir. Tesadüfi etkiler modeli, bireysel etkileri gösteren sabit terimin değişken olduğunu varsayar. Bu yüzden, bu yaklaşımda yatay kesit birimleri arasındaki farklılığın tesadüfi olarak ortaya çıktığı kabul edilir. Benzer şekilde, birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu varsayımıyla, model tek ya da iki yönlü tesadüfi etkiler yaklaşımıyla tahmin edilebilir (Hill vd., 2011: 543; Çemrek ve Burhan, 2014:

50; Çetin ve Ecevit, 2010: 172). İlk olarak testlerle birim ve/veya zaman etkileri saptandıktan sonra, bu etkilerin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğu belirlenmelidir. Bu belirleme Hausman (1978) spesifikasyon testi ile yapılmaktadır. Hausman testinde temel hipotez (H_0), “açıklayıcı değişkenler ve birim etki arasında korelasyon yoktur” şeklinde iken, alternatif hipotez (H_a) ise “açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon vardır” şeklindedir. Hesaplanan olasılık değeri 0.05’ten küçük çıkarsa H_a hipotezi kabul edilir ve tahminler sabit etkiler modeliyle gerçekleştirilir. Ancak hesaplanan olasılık değerinin 0.05’ten büyük olduğu tespit edilirse H_0 hipotezi kabul edilir ve tahminler tesadüfi etkiler modeliyle gerçekleştirilir (Tatoğlu, 2012: 179-182).

6. AMPİRİK BULGULAR

6.1 Panel Zaman Serisi Analiz Sonuçları

Cari açık sorunu yaşayan üst orta gelir grubundaki 15 ülkede denge döviz kurunun belirlenmesi amacıyla yapılan panel veri analizi kapsamında, başlangıç olarak değişkenler ve modelde birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen analiz bulguları aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>CDLM₁</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>CDLM₂</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>CDLM_{adj}</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
REER	335.018***	0.000	15.873***	0.000	12.162***	0.000
NFA	328.126***	0.000	15.397***	0.000	26.268***	0.000
PROD	249.979***	0.000	10.005***	0.000	42.336***	0.000
TOT	428.664***	0.000	22.335***	0.000	8.127***	0.000
Model	357.930***	0.000	17.454***	0.000	13.726***	0.000

Not: ***, ** ve * sırasıyla serilerde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 2’de gösterilen $CDLM_1$, $CDLM_2$ ve $CDLM_{adj}$ testi sonuçlarına göre, tüm serilerde ve modelde % 1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu bulunmuştur. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu belirlendiğinden uygulanacak birim kök testi yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. nesil birim kök testi olmaktadır.

Değişkenlerin durağanlıklarının test edilmesi amacıyla gerçekleştirilen SURADF panel birim kök testi sonuçları aşağıdaki Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6’te sunulmuştur.

Tablo 3. REER Değişkeni İçin Durağanlık Testi Sonuçları

Ülke	SURADF _{test}	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Türkiye	-6.079	-18.189	-12.695	-10.917
Belarus	3.497	-159.803	-135.965	-124.547
Hindistan	7.534	-18.602	-12.183	-9.837
Meksika	-0.481	-23.672	-17.221	-15.161
Polonya	-3.437	-15.872	-10.943	-8.893
Güney Afrika	-3.735	-21.346	-15.384	-12.856
Mısır	-6.193	14.788	18.694	21.543
Romanya	-6.585	-19.543	-13.654	-11.633
Gana	4.102	-93.259	-80.917	-76.300
Kolombiya	-10.013	-18.807	-13.004	-10.994
Hırvatistan	-10.293	-23.152	-15.361	-12.793
Uruguay	-1.994	16.168	20.342	23.407
Bulgaristan	-4.929	-145.577	-126.118	-117.059
Tunus	-6.462	-35.576	-19.552	-15.493
Litvanya	-5.320	-62.522	-20.159	-12.724

Not: ***, **, * sırasıyla istatistiki olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir. Kritik değerler, 10.000 döngüyle Monte Carlo Simülasyonundan elde edilmiştir.

Tablo 3'e göre, REER serisi için SURADF testi ile hesaplanan test istatistiklerinin, % 10 anlamlılık düzeyinde ele alınan tüm ülkelerde kritik değerlerden büyük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla tüm ülke setinde serinin birim kök içerdiği belirlenmiştir.

Tablo 4. NFA Değişkeni İçin Durağanlık Testi Sonuçları

Ülke	SURADF _{test}	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Türkiye	2.073	-14.668	-10.136	-8.400
Belarus	-1.623	0.761	2.600	3.494
Hindistan	-0.722	-14.185	-10.273	-8.490
Meksika	-1.396	-14.494	-10.587	-8.845
Polonya	-4.681	-17.169	-12.130	-10.269
Güney Afrika	-3.260***	-2.683	-1.537	-1.286
Mısır	4.132	-13.661	-9.622	-7.953
Romanya	-4.056	-13.619	-9.677	-8.056
Gana	-7.176	-147.336	-110.163	-95.589
Kolombiya	-4.133***	-3.887	-0.675	0.852
Hırvatistan	-7.263	-26.517	-19.227	-16.417
Uruguay	-3.401***	-1.027	1.153	2.116
Bulgaristan	-5.945	-21.959	-15.333	-13.272
Tunus	-5.722	14.976	20.025	22.910
Litvanya	-5.711	-34.252	-15.269	-12.422

Not: ***, **, * sırasıyla istatistiki olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir. Kritik değerler, 10.000 döngüyle Monte Carlo Simülasyonundan elde edilmiştir.

Tablo 4'te gösterilen sonuçlara göre, Güney Afrika, Kolombiya ve Uruguay'da SURADF test istatistik değerleri % 1 anlamlılık düzeylerinde tablo kritik değerlerden küçük olduğundan bu ülkelerde düzey değerlerinde NFA serisinin durağan olduğu belirlenmiştir. Ancak diğer ülkelerde hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden büyük olduğundan düzey değerlerine göre birim köke sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 5. PROD Değişkeni İçin Durağanlık Testi Sonuçları

Ülke	<i>SURADF_{test}</i>	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Türkiye	-3.110	-19.278	-14.127	-12.099
Belarus	-1.374	-160.061	-128.350	-115.121
Hindistan	-0.566	-10.302	-7.924	-6.538
Meksika	-7.655	-14.922	-11.055	-9.321
Polonya	-1.096	-23.666	-17.634	-14.926
Güney Afrika	-1.200	-17.520	-13.565	-11.791
Mısır	-1.597	-7.220	-3.779	-2.063
Romanya	-7.157	-101.214	-86.752	-79.635
Gana	1.637	-18.614	-13.643	-11.619
Kolombiya	-12.917*	-18.823	-13.601	-11.643
Hırvatistan	-8.590	-24.454	-18.234	-15.293
Uruguay	0.830	-26.390	-20.262	-17.440
Bulgaristan	-4.130	-18.939	-13.881	-11.680
Tunus	-0.432	-110.682	-85.453	-72.859
Litvanya	-7.606	-6500.028	-5299.748	-4730.964

Not: ***,**, * sırasıyla istatistiki olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir. Kritik değerler, 10.000 döngüyle Monte Carlo Simülasyonundan elde edilmiştir.

Tablo 5'te gösterilen sonuçlara göre, PROD değişkeni için hesaplanan test istatistiği sadece Kolombiya'da kritik değerlerden küçüktür. Dolayısıyla Kolombiya dışında hiçbir ülkede PROD serisinin düzey değerlerde durağan olmadığı ve birim köke sahip olduğu ifade edilebilir.

Tablo 6. TOT Değişkeni İçin Durağanlık Testi Sonuçları

Ülke	<i>SURADF_{test}</i>	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Türkiye	-3.940	-14.598	-11.141	-9.333
Belarus	-1.820	-15.208	-11.707	-9.941
Hindistan	-10.864***	-2.282	-0.078	1.104
Meksika	-6.104	-15.225	-11.790	-10.040
Polonya	-7.099	-16.735	-11.792	-9.378
Güney Afrika	-4.575	-12.950	-9.294	-7.467
Mısır	-0.135	-17.451	-13.203	-11.232
Romanya	-6.638	-23.940	-17.526	-14.847
Gana	1.969	-21.311	-15.102	-12.595
Kolombiya	-1.813	-22.313	-15.878	-13.252
Hırvatistan	-15.933	-44.985	-34.350	-29.506
Uruguay	-2.823	-17.255	-13.226	-11.356
Bulgaristan	-0.526	-18.582	-13.147	-11.240
Tunus	-9.128	-25.208	-17.266	-14.467
Litvanya	-3.449	-23.078	-16.777	-13.702

Not: ***,**, * sırasıyla istatistiki olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir. Kritik değerler, 10.000 döngüyle Monte Carlo Simülasyonundan elde edilmiştir.

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre, TOT serisinin düzey değerlerinde sadece Hindistan'da durağan bir olduğu ancak diğer ülkelerde birim kök içerdiği görülmüştür.

Durağanlık testi sonuçlarına toplu olarak bakıldığında, REER serisinin tüm ülkelerde düzey değerlerinde birim köke sahip olduğu, NFA, PROD ve TOT serilerinin ise düzey

değerlerine göre bazı ülkeler dışında pek çok ülkede birim kök sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Eşbütünleşme testi ve uzun dönem katsayı tahmincisi seçiminde eğim katsayılarının homojen ya da heterojen bir yapıya sahip olması belirleyici olduğundan, Delta Testi ile gerçekleştirilen homojenlik testi sonuçları aşağıdaki Tablo 7’te sunulmuştur.

Tablo 7. Homojenlik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde ($\hat{\Delta}$)	25.615***	0.000
Delta_tilde_adj ($\hat{\Delta}_{adj}$)	28.954***	0.000

Not: ***,** ve * sırasıyla istatistiki olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde eğim katsayılarının heterojen olduğunu göstermektedir.

Tablo 7’deki sonuçlar, her iki test istatistiğinin olasılık değerleri % 5’ten küçük olduğundan birimler arasındaki eğim katsayılarının heterojen olduğunu göstermektedir.

Durağanlık testi sonuçlarına göre bazı değişkenler bazı ülkelerde düzey değerlerinde durağan iken bazı ülkelerde durağan olmadığından ve ayrıca yatay kesit birimleri arasında eğim katsayıları heterojen olduğundan uygulanacak eşbütünleşme testinin Durbin-Hausman olmasına karar verilmiştir. Test sonuçları ise aşağıdaki Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Grup	202.645***	0.000
Durbin-H Panel	64.909***	0.000

Not: ***,** ve * sırasıyla serilerde istatistiki olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8’e göre, % 1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve hem paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden bazılarında hem de tüm panel için seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, hem tüm panel için hem de her bir yatay kesit birimi için uzun dönem katsayı tahminlerinin yapılmasına karar verilmiştir. DSUR yöntemiyle her bir ülke için gerçekleştirilen uzun dönem katsayı tahmin sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Katsayı Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Bağımlı Değişken: REER					
	NFA		PROD		TOT	
	Katsayı	t istatistiği	Katsayı	t istatistiği	Katsayı	t istatistiği
Türkiye	2.213***	158.07	3.141***	241.61	0.023	0.000
Belarus	0.440***	14.19	2.813***	33.49	0.075***	75.00
Hindistan	0.793***	99.12	5.364***	357.60	0.005	0.000
Meksika	2.143***	194.82	-2.211***	-42.52	0.046***	23.00
Polonya	1.987***	47.31	5.291***	46.41	0.088***	88.00
Güney Afrika	10.731***	35.42	22.125***	44.607	0.248***	88.00
Mısır	-2.361***	-32.34	-7.112***	-13.52	0.056***	14.00
Romanya	-1.036***	-207.00	-0.740***	-74.00	-0.007	0.000
Gana	0.738***	147.60	2.441***	27.43	-0.038***	-38.00
Kolombiya	0.144***	36.00	0.470***	12.05	-0.005	0.000
Hırvatistan	0.443***	49.22	1.958***	40.79	-0.074***	-74.00
Uruguay	0.952***	25.73	4.268***	129.33	-0.127***	127.00
Bulgaristan	-1.833***	-39.85	0.753***	2.75	-0.024***	-4.80
Tunus	-0.027***	-6.75	-8.094***	-137.19	0.003	0.000
Litvanya	-0.973***	-97.30	0.421***	24.76	0.029***	9.67

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 9’da gösterilen ve SURADF yöntemiyle gerçekleştirilen katsayı tahmin sonuçlarına göre, REER üzerinde hemen tüm ülkelerde en etkili değişkenin Balassa-Samuelson etkisini temsil eden görel verimlilik değişkeni (PROD) olduğu belirlenmiştir. PROD değişkeninin REER üstündeki etkisi Meksika, Mısır, Romanya ve Tunus dışında beklendiği yönde ve istatistiki olarak anlamlıdır. Görel verimlilikteki artışın ülkelerin genelinde ekonomide kişi başına geliri yükselterek tüketici fiyat endeksinde artışa yol açtığı ve böylece REER’de bir artış meydana getirdiği görülmektedir. Negatif etkilerin yaşandığı ülkelerde, verimlilik artışının üretim artırıcı etkisinin maliyetleri azaltıcı etkilere sahip olduğu ve tüketim artırıcı etkiden büyük olduğundan tüketici fiyat endeksine negatif olarak yansarak REER üzerinde negatif etkilerde bulunduğu ifade edilebilir.

Net dış pozisyonu temsilen kullanılan NFA’nın REER üzerinde tüm ülkelerde istatistiki olarak anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Mısır, Romanya, Bulgaristan ve Tunus dışında Türkiye dahil diğer ülkelerde beklenen yönde etkinin ortaya çıktığı yani NFA’daki artışın REER’yi pozitif etkilediği belirlenmiştir. Negatif etkinin ortaya çıktığı ülkelerde, yüksek faiz getirisine bağlı olarak kısa vadeli sermayeyi ülkelere çekerek cari açığı kapatma isteği toplam yükümlülükleri artırarak NFA’nın azaltabilmektedir. Buna bağlı olarak yurtiçinde dövizin bollaşması ve ulusal paraya olan talebin artışıyla REER’nin yükselmesi mümkün olabilmektedir.

Dış ticaret haddini temsilen kullanılan TOT değişkeninin ise Türkiye, Hindistan, Romanya, Kolombiya ve Tunus dışındaki diğer 10 ülkede REER üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Belarus, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Mısır ve Litvanya’da gelir artırıcı etkinin ağırlıkta olduğu belirlenmiş iken Gana, Hırvatistan, Uruguay ve Bulgaristan’da ikame etkisinin ağırlıkta olduğu gözlenmiştir.

6.2 Sabit Etkiler Modeli İle Katsayı Tahmin Sonuçları

Katsayı tahminlerine geçmeden önce, ilk olarak klasik modelin geçerli olup olmadığı yani birim ve zaman etkilerinin varlığı araştırılmıştır. Bu kapsamda klasik modeli sabit etkiler modeline karşı test eden F testi ile klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı test eden Olabilirlik Oranı (LR) testi uygulanmıştır. F testi ve LR testi sonuçları aşağıdaki Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Birim ve Zaman Etkisi Test Sonuçları

	F testi		LR testi	
	(F istatistiği)	Olasılık Değeri	(χ^2 istatistiği)	Olasılık Değeri
Birim Etki	32.48***	0.000	209.11***	0.000
Zaman Etkisi	0.52	0.960	0.00	1.000

Not: ***,** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiki olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 10'daki sonuçlara göre, klasik modelin geçerli olmadığı ve hem sabit etkiler modeli hem de tesadüfi etkiler modeli kapsamında birim etkilerin olduğu ancak zaman etkilerinin olmadığı belirlenmiştir. Tek yönlü modelin geçerli olduğunun tespit edilmesinin ardından, katsayı tahmini için sabit etkiler modeli ya da tesadüfi etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek için Hausman (1978) spesifikasyon testi uygulanmıştır. Hausman testi sonuçlarına göre, test istatistiğinin 26.96 değerine ve istatistiksel olarak % 1 seviyesinde ($p=0.0001$) anlamlılığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Kısacası test istatistiği anlamlılık derecesi 0.05'ten küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilerek sabit etkiler modeli ile tahmin yapılmasına karar verilmiştir.

Ayrıca modellerin etkin bir şekilde tahmin edilebilmesini engelleyen değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının varlığı araştırılmıştır. Değişen varyansın tespiti için yapılan değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre istatistik değeri (χ^2)=1016.29 ve Prob=0.0000 şeklinde bulunmuş olup modelde değişen varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Durbin-Watson (DW) ve Yerel En iyi Değişmez (LBI) testleri kullanılarak otokorelasyonun varlığı sınanmıştır. Test sonuçlarına göre, DW test istatistiği 0.047 ve LBI test istatistiği 0.319 olarak tespit edilmiş olup, değerler 2'den düşük olduğu için otokorelasyon sorunu olduğu görülmüştür.

Model, otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığının olduğu varsayımı altında katsayı değerlerini etkilemeyen ve dirençli standart hatalarla tahmine izin veren Driscoll-Kraay tahmincisi ile analize tabi tutulmuştur. Katsayı tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: REER			
	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık değeri
NFA	0.040	0.071	0.57	0.576
PROD	1.354***	0.158	8.58	0.000
TOT	-0.290***	0.053	-5.45	0.000
Sabit (c)	21.624*	12.253	1.76	0.099
F istatistiği	208.68***			
Olasılık Değeri	0.000			
Grup içi R²	0.35			

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiki olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 11’de gösterilen ve panelin tümü için Sabit Etkiler Modeli ile yapılan katsayı tahmin sonuçlarına göre, net yabancı varlık stoku için kullanılan NFA değişkeninin ele alınan ülke setinde REER üstünde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Göreli verimlilik için kullanılan PROD değişkeninin ise beklendiği gibi REER üstünde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre göreli verimlilikteki % 1’lik artış REER’yi % 1.354 oranında artırmaktadır. Dış ticaret haddini temsilen kullanılan TOT değişkeninin ise REER üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkilere sahip olduğu gözlenmiştir. TOT’daki % 1’lik artışın REER’yi % 0.290 azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre ele alınan ülke setinde incelenen dönemde ikame etkisinin ağırlıkta olduğu söylenebilmektedir.

Sabit etkiler modeli ile yapılan katsayı tahmin sonuçlarına göre her bir ülke için hesaplanan uzun dönem denge döviz kuru (BEER) değerlerinin mevcut REER değerleri ile karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan toplam sapmalar çalışmanın sonundaki EK1 ve EK2’deki tablolarda gösterilmiştir. Tahmin sonuçları, toplam sapma olarak ifade edilen REER’nin uzun dönem denge REER’den sapması açısından değerlendirildiğinde, 2008 küresel krizinin hemen tüm ülkelerin REER seviyesini etkilediği tespit edilmiştir. Hindistan, Polonya, Hırvatistan ve Litvanya’da denge kurdan sapmaların diğer ülkelere oranla daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Belarus, Güney Afrika, Gana, Hırvatistan ve Tunus’ta 1995-2000 döneminde REER’nin yüksek düzeyde pozitif yönlü toplam sapmaya sahip olduğu ancak daha sonraki dönemlerde daha dengeye yönelik hareketlerin yaşandığı belirlenmiştir. 2008 küresel krizinden sonraki süreçte hem ulusal hem de küresel çapta yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türkiye, Belarus, Polonya, Güney Afrika, Gana, Hırvatistan ve Litvanya’da REER’nin negatif yönde ayrıştığı ve negatif toplam sapmaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda ABD’nin uyguladığı faiz artırıcı sıkı para politikalarının sermayenin gelişmekte olan ülkelere doğru tekrar geri dönüşünü hızlandırması, pek

çok ülkede ulusal paraların değer kaybetmesine ve böylece REER düzeyinin aşağı yönlü seyir izlemesine yol açmaktadır. Ancak Hindistan, Mısır, Kolombiya, Uruguay ve Bulgaristan'da küresel krizden sonra toplam sapmanın pozitif yönde olduğu ve ulusal paraların değer kazandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunda gelişmiş ülkelere oranla daha yüksek faiz oranlarına sahip olmaları ve kısa vadeli sermaye akımlarını ülkelerine çekmeleri etkili olmaktadır.

İncelenen dönem itibariyle Türkiye ele alındığında, REER'nin, 1998-2000 yılları arasında uygulanan sabit döviz kuru politikalarına bağlı olarak pozitif yönde sapma gösterdiği; 2001 yılında yaşanan krizle birlikte denge düzeyinin altına kadar gerilediği ve 2002 yılından sonra ise ilk yıllarda siyasi istikrar ve küresel ekonomik konjonktürden dolayı yabancı sermaye girişindeki artışa bağlı olarak denge seviyesine göre yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi 2001 yılından itibaren REER denge seviyesine göre yukarı yönlü olup, pozitif yönde toplam sapmalar yaşanmıştır. Ampirik bulgulara göre özellikle 2003 yılından itibaren REER uzun dönem denge seviyesine göre istikrarlı olarak yüksek seviyeli konumunu korumuştur. Ancak küresel krizinin etkisinin hissedildiği 2009 yılı ile ulusal paranın ya da reel efektif döviz kurunun aşırı değerli olmasına bağlı olarak tüketim amaçlı ithalatın ve cari açığın sürdürülemez görülerek döviz kuruna müdahale edildiği 2011 yıllarında REER seviyesinde dengeye doğru keskin düşüşler meydana gelmiştir. Sonraki süreçte ülke içinde yaşanan bazı olaylar ve ekonomik kırılmalıkta artış TL'ye olan güvenin azalarak ulusal paranın değer kaybetmesine ve dolayısıyla REER'nin denge düzeyine göre negatif toplam sapmaya sahip olmasına yol açmıştır.

7. SONUÇ

2000'li yılların başından itibaren gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sermaye girişlerindeki artıştan dolayı ulusal para değerlenme eğilimine girmiş ve reel efektif döviz kuru artış göstermiştir. Aynı dönemde pek çok gelişmekte olan ülkede sürekli ve büyük boyutta cari açık sorunu yaşanmıştır. Konjonktürel hareketlerin değerlendirilebilmesi ve cari açığa etkisinin görülebilmesi amacıyla, reel efektif döviz kurlarının denge düzeylerinin araştırılıp dengeden sapma boyutlarının belirlenmesi hususu ekonomistlerin çokça üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Bu çalışmada 1995-2016 döneminde Türkiye'nin de içinde bulunduğu cari açık sorunu yaşayan seçilmiş 15 gelişmekte olan ülke için REER yaklaşımıyla uzun dönem denge döviz kurunun araştırılması sonucunda, hem makroekonomik temellerin döviz kuru üzerindeki etkisi belirlenmiş hem de uzun dönem denge döviz kuru hesaplanarak dengeden sapmalar tespit edilmiştir.

İncelenen dönemde her bir yatay kesit birimi için yani her bir ülke için yapılan katsayı tahmin sonuçlarına göre, döviz kuru üzerinde en etkili değişkenin Balassa-Samuelson etkisini

temsil eden kullanılan göreceli verimlilik olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında net dış pozisyonu temsil eden net yabancı varlık stokunun da önemli derece etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Hesaplanan uzun dönem BEER ve buna bağlı olarak elde edilen toplam sapma değerlerine göre, küresel krizin reel efektif döviz kurları üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmüştür. Hindistan, Polonya, Hırvatistan ve Litvanya'da REER'nin diğer ülkelere oranla uzun dönem denge seviyelerine yakın seyrettiği ancak Güney Afrika, Mısır, Gana, Kolombiya, Uruguay, Bulgaristan ve Tunus'ta denge düzeyinden sapmanın daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Meksika'da 1995-1999 ve 2015-2016 dönemi dışında toplam sapma pozitif yönde ayrılmış yani REER denge düzeyine göre aşırı değerli olmuştur. Belarus'ta REER 1999 yılına kadar denge seviyesine göre aşırı değerli iken, 2000'li yıllardan itibaren denge düzeyinin altında bir görünüm almaya başlamış ve özellikle küresel krizden sonra 2016 yılına kadar denge düzeyinden sapma negatif yönde gittikçe büyümüştür. Romanya'da REER serisi 2004 yılına kadar denge düzeyine göre negatif toplam sapmaya sahip iken sonraki dönemlerde sermaye girişlerindeki artışın etkisiyle aşırı değerli bir görünüm kazanmıştır. Küresel krizden sonra ise dengeye yakın seyretmiştir.

Türkiye ele alındığında, uzun dönem reel efektif döviz kuru üzerindeki en önemli değişkenin Alper (2010) tarafından yapılan çalışmaya benzer şekilde göreceli verimlilik değişkeni olduğu görülmüştür. Net yabancı varlık stokundaki değişimin uzun dönem REER üzerinde önemli etkiler yarattığı ancak dış ticaret haddindeki değişikliğin herhangi anlamlı bir etkiye yol açmadığı belirlenmiştir. Hesaplanan uzun dönem BEER değerlerine bağlı olarak, REER'nin Türkiye'deki seyri ise genel olarak krizlerin habercisi niteliğindedir. 2001 krizinden önce yüksek cari açık sorununun olduğu dönemde pozitif toplam sapmaya sahip olup aşırı değerli bir görünüm sergileyen REER, 2002 yılından sonra siyasi istikrarın sağlanması ve küresel ekonomik koşullara bağlı olarak yabancı sermayedeki girişin artmasıyla birlikte denge seviyesine göre yine pozitif ayrılmış ve aşırı değerli konuma gelmiştir. REER, küresel krizin etkisini gösterdiği 2009 yılında ve ekonomideki kırılmalıkların artışına bağlı olarak cari açığın düşürülmesi amacıyla uygulanan politikaların etkisini gösterdiği 2011 yılında sert düşüş yaşamıştır. Sonraki yıllarda ise ülke içinde yaşanan bazı olaylar ve ABD'nin sıkılaştırıcı politikalar uygulama eğilimine girmesi sonucunda REER artan negatif toplam sapma ile denge düzeyine göre düşük değerli olarak kalmaya devam etmiştir. Bu durum ulusal paranın diğer paralar karşısında değersiz olduğunu göstermekte ve günümüzde ihracata dayalı büyüme politikalarının uygulandığı bir süreçte önemli fırsatlar yaratmaktadır. Ancak üretim ve ihracat yapısı ithalata dayalı olduğundan, ulusal paranın değer kaybetmesi ithal edilen ara malların pahalı hale gelmesine neden olarak üretim ve ihracat

miktarını olumsuz etkilemektedir. Bu koşullar altında dışa bağlı üretim yapısından kurtulmak büyük önem arz etmektedir.

Chang ve Grabel (2004) tarafından belirtildiği gibi seçici sanayi politikaları uygulanarak belirlenen sanayi kollarına düşük faizli kredilerin sağlanması, ihracat sübvansiyonları, şirketler için verilecek diğer sübvansiyonlar ve ar-ge faaliyetleri ile mesleki eğitime çeşitli desteklerin verilmesi uluslararası alanda daha rekabetçi bir üretim yapısının ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, verilen destekler için devletin yapacağı sıkı gözetimler ve performans değerlendirme sistemi kaynakların verimli şekilde kullanılması açısından olmazsa olmazdır. Ayrıca Çin ve Hindistan'da uygulandığı gibi özel sektör şirketleri dış borç yükümlülüğü altına gireceğinde, kredinin vade yapısına ve kullanım amacına göre devletten onay alması gereklidir. Bu uygulama ile kaynaklar verimli alanlara tahsis edilerek ülkenin üretim yapısı dışa bağlı olmaktan kurtulabilir ve dış finansal kırılganlık azalabilir. Dışa bağlı üretim yapısından kurtulmayı sağlayacak bu ve farklı diğer politikaların uygulanması ile REER'de dengeye göre negatif sapmanın dış ticaret ve üretim üzerinde olumlu etkilerinden söz edilebilir. Yoksa uygulanacak döviz kuru politikalarının herhangi bir olumlu etkisi söz konusu olmayacaktır.

Sonuç olarak BEER yaklaşımıyla elde edilen uzun dönem denge döviz kurlarının, krizlerin öncüsü olması ya da krizlerden önemli düzeylerde etkilenmesi bakımından ekonomideki istikrar ya da istikrarsızlıkların önemli bir göstergesi olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, BEER yaklaşımının uygulanmakta olan döviz kuru politikaları için iyi bir değerlendirme olanağı sağladığı ve gelecek dönemlerde uygulanabilecek politikalar için de faydalı bilgiler sunabileceği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Achy, L. (2001). Equilibrium Exchange Rate and Misalignment: In Selected MENA Countries, *Munich Personal RePEc Archive*, Working Paper No. 4799, 1-23.
- Adu, R., Litsios I., & Baimbridge, M. (2018). Real Exchange Rate and Asymmetric Shocks in the West African Monetary Zone (WAMZ), *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 1-18.
- Akram, Q.F. (2003). Real equilibrium exchange rates for Norway, in O. Eitheim & Gulbrandsen, K.(Ed.), Explaining Movements in The Norwegian Exchange Rate (s. 53-81), *Norges Bank Occasional Papers*, No. 32.
- Alberola, E. (2003). Misalignment Liabilities Dollarization and Exchange Rate Adjustment in Latin America, *Bank of Spain Research Paper*, No. 0309, 1-26.
- Alper, M.A. (2010). *Sürdürülebilir reel döviz kuru: Türkiye örneği* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Amoah, L., & Aziakpono, M.J. (2015). Exchange rate behaviour in Ghana: Is there a misalignment?, *The Economic Society of South Africa Conference*, 2nd – 4th September, Soth Africa: Cape Town.
- Benassy-Quere, A., Bereau, S., & Mignon, V. (2010). On the complemetarity of equilibrium exchange rate approaches. *Review of International Economics*, 18(4), 618–632.
- Breuer, J. B., Mcnown, R. & Wallace, M. S. (2001). Misleading inferences from panel unit-root tests with an illustration from purchasing power parity. *Review of International Economics*, 9, 482-493.

- Breuer, B., Mcnown, R., & Wallace, M. (2002). Series specific unit root test with panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546.
- Chang, H.J. & Grabel, I. (2004). *Kalkınma yeniden: Alternatif iktisat politikaları el kitabı* (2. Baskı). Ankara İmge Kitabevi.
- Chen, J. (2007). Behavior equilibrium exchange rate and misalignment of renminbi: A recent empirical study, *Degit Conference Paper*, 1-21.
- Cheng, F.D., & Orden, D. (2005). Exchange rate misalignment and its effects on agricultural producer support estimate: empirical evidence from India and China. Markets, Trade and Institution Division (MTID) Discussion Paper, *International Food Policy Research Institute*, No. 81, 1-27.
- Clark, P.B., & R. MacDonald. (1998). Exchange rates and economic fundamentals: A methodological comparison of BEERs and FEERs, *International Monetary Fund*, Working Paper, No. 67, 1-37.
- Couharde, C., Coulibaly, I., & Damatte, O. (2013). Anchor Currency and Real Exchange Rate Dynamics in the CFA Franc Zone, *Economic Modelling*, 33, 722-732.
- Çemrek, F., & Burhan, E. (2014). Petrol tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel veri analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 47-58.
- Çetin, M., & Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Darvas, Z. (2012). Real Effective Exchange Rates for 178 Countries: A New Database, *Bruegel*, Working Paper No. 6, 1-34.
- Dufrenot, G.J. & Yehoue, E.B. (2005). Real exchange rate misalignment: a panel co-integration and common factor analysis. *International Monetary Fund*, Working Paper No.164, 1-38.
- Egert, B., Halpern, L., & Macdonald, R. (2005). Equilibrium exchange rates in transition economies: Taking stock of the issues, *William Davidson Institute*, Working Paper No. 792, 257-324.
- Elbadawi, I., A., Kaltani, L., & Soto, R. (2012). Aid, real exchange rate misalignment, and economic growth in Sub-saharan Africa. *World Development*, 40(4), 681-700.
- Feyzioğlu, T. (1997). Estimating the Equilibrium Real Exchange Rate: An Application to Finland, *International Monetary Fund*, Working Paper No. 109, 1-24.
- Fidora, M., Giordano, C., & Schmitz, M. (2017). Real Exchange Rate Misalignments in The Euro Area, *European Central Bank*, Working Paper No. 2108, 1-54.
- Funke, M., & Rahn, J. (2005). Just How Undervalued Is the Chinese Renminbi? *World Economy*, 28, 465-489.
- Greene, W.H. (2000). *Econometric analysis* (Fourth Edition). New Jersey: Prentice Hall.
- Gujarati, D.N., & Porter D. C. (2009). *Basic Econometrics*, Fifth Edition, McGraw Hill Educations, New York.
- Hill, R.C., Griffiths, W.E., & Lim, G.C. (2011). *Principles of Econometrics*, Fourth Edition, John Wiley & Sons, United States of America.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge: England.
- IMF. (2007). The Equilibrium Exchange Rate: Alternative Concepts and Their Applications in IMF Surveillance, *Background Document*, 3, 53-66.
- Iossifov, P., & Loukoianova, E. (2007). Estimation of A Behavioral Equilibrium Exchange Rate Model for Ghana, *International Monetary Fund*, Working Paper No. 155, 1-21.
- Jongwanich, J. (2008). Real exchange rate overvaluation and currency crisis: Evidence from Thailand. *Applied Economics*, 40(3), 373-382.
- Khomo, M. M. & Aziakpono, M. J. (2016). The behaviour of the real effective exchange rate of South Africa: Is there a misalignment? *Economic Research Southern Africa*, 644, 1-23.
- Kinkyo, T. (2008). Disorderly adjustments to the misalignments in the Korean Won. *Cambridge Journal of Economics*, 32, 111-124.
- Komaludin, A. (2009). Determinant factors of real exchange rates: the behavioral equilibrium exchange rates model (The BEER). *Jurnal Ekonomi Dan Bisnis*, 15(1), 1-15.
- Komárek, L., & Melecký, M. (2005). the behavioural equilibrium exchange rate of the czech koruna, *Czech National Bank*, Working Paper No. 5, 1-24.
- Lane P. R., & Milesi-Ferretti, G. M. (2001). The external wealth of nations: measures of foreign assets and liabilities for industrial and developing countries. *Journal of International Economics*, 55, 263-294.
- Leung, F., & Ng, P. (2007). Is the Hong Kong dollar real exchange rate misaligned? *Hong Kong Monetary Authority*, Working Paper No. 21.
- MacDonald, R. (1997). What determines the real exchange rate? The long and the short of it, *IMF*, Working Paper No. 97(21), 1-53.
- MacDonald, R. (2000). Concepts to calculate equilibrium exchange rates: an overview, *Deutsche Bank, Economic Research Group*, Discussion Paper No. 3, 1-66.
- MacDonald, R. (2004). The long-run real effective exchange rate of singapore: A behavioural approach. *Monetary Authority of Singapore*, Staff Paper No. 36, 1-28.

- MacDonald, R., & Dias, P. (2007). behavioural equilibrium exchange rate estimates and implied exchange rate adjustments for ten countries, *University of Glasgow, Department of Economics, Working Paper No. 12*, 1-33.
- Maeso-Fernández, F., Osbat, C., & Schnatz, B. (2002). Determinants of the euro real effective exchange rate: A BEER/PEER Approach. *Australian Economic Papers*, 41, 437-461.
- Mark, N.C., Ogaki, M. & Sul, D. (2005). Dynamic seemingly unrelated cointegrating regressions. *The Review of Economic Studies*, 72(3), 797–820.
- Paiva, C. (2006). External adjustment and equilibrium exchange rate in Brazil, *International Monetary Fund, Working Paper No. 221*, 1-21.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Plecita, K., & Strelec, L. (2012). Behavioral equilibrium exchange rate in Greece and Ireland, *Proceedings of 30th International Conference Mathematical Methods in Economics*, 715-720.
- Rusek, A. (2012). The Eurozone's equilibrium real exchange rates. *Modern Economy*, 3(5), 534-541.
- Sahminan, S. (2005). Estimating equilibrium real exchange rates of the rupiah, *Bank Indonesia, Working Paper No.8*, 1-13.
- Schnatz, B., Vjlselaar, F., & Osbat, C. (2003). Productivity and the (synthetic) euro-dollar exchange rate, *European Central Bank, Working Paper Series No.225*, 1-36.
- Siregar, R. Y. (2011). The concepts of equilibrium exchange rate: A survey of literature, *The South East Asian Central Banks Research and Training Center, Staff Paper No. 81*, 1-54.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel veri ekonometrisi* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tipoy, C. K., Breitenbach, M. C., & Zerihun, M. F. (2016). Equilibrium exchange rates and misalignments: The case of homogenous emerging countries. *SPOUDAI Journal of Economics and Business*, 66(4), 3-25.
- Toulaboe, D. (2006). Real exchange rate misalignment and economic growth in developing countries. *Southwestern Economic Review*, 33, 57-72.
- Verbeek M. (2004). *A guide to modern econometrics* (Second Edition). West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Vieira, F. V, & MacDonald, R. (2012). A panel data investigation of real exchange rate misalignment and growth. *Estudos Econômicos (São Paulo)*, 42(3), 433-456.
- Villavicencio, A. L. (2006). Real equilibrium exchange rates: A panel data approach for advanced and emerging economies. *Economie Internationale*, 108, 59-81.
- Wang, T. (2004). Exchange rate dynamics, in Prasad, E. (Ed.), *China's Growth and Integration Into The World Economy: Prospects and Challenges*, *International Monetary Fund, Occasional Paper No. 232*.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Yajie, W., Xiaofeng, H., & Soofi, A. S. (2007). Estimating Renmibni (RMB) equilibrium exchange rate. *Journal of Policy Modeling*, 29, 417-429.
- Zhang, Z. (2001). Real exchange rate misalignment in China: An empirical investigation. *Journal of Comparative Economics*, 29, 80-94.

Ek Tablo 1. Uzun Dönem Denge Döviz Kurları (BEER)

Yıl	Türkiye	Belarus	Hindistan	Malezika	Polonya	Güney Afrika	Mısır	Romanya	Gana	Kolombiya	Hrvatistan	Uruguay	Bulgaristan	Tunus	Litvanya
1995	63,20	94,25	88,14	101,28	74,06	120,01	131,50	68,79	98,66	114,03	74,35	119,82	86,56	108,79	75,88
1996	64,71	94,73	89,05	100,54	76,00	119,85	131,62	68,95	98,08	112,05	77,27	119,76	86,96	108,70	77,23
1997	66,25	95,21	89,98	99,80	77,92	119,65	131,72	69,15	97,50	110,05	80,20	119,64	87,37	108,59	78,62
1998	67,84	95,68	90,96	99,04	79,82	119,37	131,76	69,45	96,93	108,02	83,15	119,39	87,78	108,46	80,08
1999	69,57	96,15	92,01	98,25	81,69	119,01	131,69	69,94	96,37	105,94	86,12	119,01	88,22	108,28	81,68
2000	71,51	96,61	93,12	97,41	83,49	118,56	131,49	70,68	95,80	103,80	89,07	118,54	88,69	108,06	83,47
2001	73,70	97,08	94,25	96,52	85,17	118,04	131,12	71,70	95,20	101,64	91,93	118,07	89,16	107,81	85,47
2002	76,14	97,55	95,37	95,60	86,71	117,42	130,57	72,98	94,58	99,47	94,58	117,74	89,59	107,57	87,69
2003	78,79	98,01	96,45	94,67	88,13	116,70	129,84	74,45	93,96	97,33	96,91	117,69	89,95	107,37	90,09
2004	81,52	98,49	97,48	93,77	89,42	115,91	128,97	76,04	93,31	95,26	98,88	118,00	90,20	107,25	92,64
2005	84,20	98,96	98,43	92,93	90,62	115,13	128,03	77,68	92,58	93,32	100,47	118,70	90,31	107,25	95,27
2006	86,72	99,42	99,27	92,19	91,76	114,39	127,11	79,31	91,76	91,55	101,71	119,73	90,27	107,37	97,89
2007	89,01	99,86	99,99	91,56	92,89	113,74	126,26	80,85	90,83	90,02	102,62	121,08	90,12	107,61	100,43
2008	91,06	100,26	100,56	91,04	94,03	113,19	125,53	82,28	89,85	88,75	103,27	122,69	89,94	107,93	102,81
2009	92,92	100,58	100,99	90,65	95,20	112,74	124,93	83,55	88,91	87,79	103,70	124,48	89,82	108,31	104,97
2010	94,68	100,78	101,29	90,35	96,38	112,35	124,45	84,71	88,07	87,18	103,98	126,39	89,80	108,69	106,94
2011	96,39	100,85	101,48	90,18	97,54	111,97	124,08	85,81	87,42	86,98	104,14	128,36	89,87	109,04	108,70
2012	98,06	100,78	101,53	90,12	98,66	111,58	123,82	86,89	86,94	87,23	104,18	130,37	89,98	109,32	110,26
2013	99,69	100,58	101,46	90,16	99,73	111,15	123,66	88,00	86,63	87,88	104,11	132,40	90,11	109,54	111,66
2014	101,26	100,28	101,29	90,28	100,75	110,69	123,58	89,14	86,43	88,83	103,94	134,43	90,24	109,71	112,91
2015	102,77	99,91	101,04	90,45	101,73	110,18	123,56	90,30	86,31	89,96	103,74	136,44	90,37	109,84	114,07
2016	104,25	99,50	100,77	90,63	102,71	109,66	123,55	91,47	86,20	91,15	103,53	138,44	90,51	109,96	115,20

Ek Tablo 2. Ülkelerin BEER'den Sapması

Yıl	Türkiye	Belarus	Hindistan	Meksika	Polonya	Güney Afrika	Mısır	Romanya	Gana	Kolombiya	Hırvatistan	Uruguay	Bulgaristan	Tunus	Litvanya
1995	-4.32	23.38	-10.73	-32.59	-4.87	52.33	-11.34	-22.31	8.30	-14.47	24.50	-1.85	-34.39	16.95	-29.36
1996	-6.88	63.18	-12.73	-24.43	-1.16	37.23	-7.15	-30.73	14.77	-6.89	17.69	-1.95	-46.96	16.25	-18.19
1997	-4.19	45.36	-6.36	-11.87	-1.61	45.07	3.31	-18.86	21.60	1.17	12.00	1.73	-31.06	15.00	-6.94
1998	2.86	45.04	-3.74	-10.08	3.18	34.50	11.99	5.26	34.51	-2.32	12.62	4.82	-20.30	16.70	-0.90
1999	5.17	5.33	-3.82	-0.71	-2.54	28.60	16.89	-9.83	31.55	-11.66	3.66	9.45	-19.09	17.64	3.79
2000	13.34	-14.27	-0.96	9.32	4.23	24.82	23.35	-0.51	-14.28	-16.47	-1.46	9.40	-17.41	14.75	9.98
2001	-12.67	-11.53	-0.75	17.98	15.52	-24.90	12.46	-0.25	-9.32	-17.40	-0.88	8.48	-13.64	13.61	8.42
2002	-3.93	-6.27	-3.16	19.38	9.44	-34.55	-1.16	-0.55	-9.08	-16.59	-2.10	-9.02	-9.59	13.03	9.25
2003	2.08	-9.45	-6.11	7.20	-2.95	-14.03	-30.00	-4.58	-8.04	-25.53	-2.67	-26.82	-5.46	8.20	8.91
2004	2.63	-8.01	-8.08	3.55	-5.18	-5.82	-33.93	-4.26	-8.53	-16.80	-2.56	-27.48	-0.87	3.61	6.05
2005	9.99	-1.96	-5.93	8.33	4.47	-4.02	-25.46	10.43	1.50	-2.88	-3.09	-18.66	0.41	-1.14	1.21
2006	6.12	1.57	-6.65	9.38	4.96	-8.20	-24.07	15.65	9.35	-2.41	-2.63	-17.78	4.67	-3.78	-1.41
2007	12.35	0.14	0.01	9.22	7.65	-12.08	-20.80	23.68	10.10	11.09	-2.56	-17.41	10.97	-7.07	-0.43
2008	11.64	6.50	-4.50	7.64	16.17	-22.10	-14.97	15.86	7.94	16.86	1.13	-9.26	20.76	-8.24	4.58
2009	2.63	-4.10	-1.79	-5.06	-3.16	-15.04	1.41	5.04	-2.84	12.21	0.96	-6.62	24.98	-9.35	8.95
2010	11.64	-4.47	9.73	3.27	1.57	-0.35	9.54	5.30	-0.07	26.86	-1.81	4.17	21.40	-11.57	1.71
2011	-2.85	-18.52	9.36	3.93	-1.36	-1.84	7.74	6.59	-4.69	31.86	-4.30	7.07	22.50	-13.90	1.51
2012	-0.50	-20.44	5.82	1.04	-4.63	-6.62	16.86	-1.19	-11.81	36.88	-6.14	10.94	19.51	-15.61	-1.53
2013	-3.31	-13.44	4.54	7.28	-5.01	-16.36	8.20	2.53	-10.40	31.82	-4.71	18.66	20.24	-16.95	-1.65
2014	-9.85	-11.01	6.26	6.18	-5.64	-20.87	15.88	1.69	-30.30	19.78	-5.53	16.07	19.60	-16.88	-1.40
2015	-12.41	-25.97	16.85	-5.49	-9.95	-21.26	32.17	-3.51	-25.56	-10.65	-8.09	17.36	14.89	-12.77	-4.57
2016	-15.43	-33.09	17.23	-18.58	-14.74	-26.15	11.11	-6.81	-15.08	-22.07	-7.63	17.67	13.63	-17.35	-3.86

EXTENDED ABSTRACT

Since the beginning of the 2000s, the real effective exchange rates entered into an increasing trend in many of the developing countries because of the high level of capital inflow and, thus, the local currencies experienced an appreciation period. In order to determine the effect on the economic equilibrium and consequently on the current account deficit, it became necessary to investigate the equilibrium real effective exchange rates and to determine the misalignments. Performing this analysis for the other countries having a current deficit problem is very important for both determining the equilibrium real effective exchange rates in the countries, which experience the same problem, and to compare the effects. The objective of this study is to estimate the equilibrium exchange rate for the period 1995-2016 for 15 countries affected from the capital movements and exchange rate uncertainty and experiencing current deficit problem such as Turkey, as well as determining the misalignments from the equilibrium level. The BEER (Behavioral Equilibrium Exchange Rate) method used for this purpose is based on the studies carried out by Macdonald (1997) and Clark and Macdonald (1998). This approach was derived from the simple assumptions of uncovered interest parity approach and is generally used for analyzing the periodical movements of real effective exchange rates. It analyzes the main determinants and the source of the periodic or temporal movements of the real effective exchange rate and aims to explain the behavior of exchange rates.

Within the scope of empirical analysis, the real effective exchange rate index is used as the dependent variable. On the other hand, among the independent variables, the net foreign asset stock represents the net foreign position and relative productivity representing the Balassa-Samuelson effect, and the terms of trade data were used for the foreign prices. In the first phase of analysis, the cross-sectional dependence was tested and then SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey-Fuller) panel unit root test is used for analyzing the stationarity of the series. In the next phase, Delta test was applied for determining of slope homogeneity and, then, the presence of a long-term relationship between the series was examined by using Durbin-Hausman cointegration test. Finally, the coefficient estimations were made by using the DSUR (Dynamics SUR) method and fixed effects model.

According to the coefficient estimations made specifically for each country, it was determined that the most important variable influencing the real effective exchange rate was the relative productivity representing the Balassa-Samuelson effect. The net foreign asset stock was found to be significantly effective. According to the long-term REER calculated in accordance with the fixed effects model and the total misalignments obtained from those calculations, it was

determined that the global crisis has significant effects on the real effective exchange rates. REER of India, Poland, Croatia, and Lithuania coursed closer to the long-term equilibrium levels when compared to the other countries but the deviation from the equilibrium level was higher in South Africa, Egypt, Ghana, Colombia, Uruguay, Bulgaria, and Tunisia. In Mexico, except for the periods 1995-1999 and 2015-2016, the total misalignment differed in a positive direction; in other words, REER was overvalued when compared to the equilibrium level. In Belarus, the REER was overvalued until the equilibrium level in 1999, whereas it decreased below the equilibrium level since the 2000s and the misalignments grew in the negative direction until 2016. In Romania, the REER series had a negative total misalignment until 2004 however it gained an overvalued status under the effects of an increase in the capital inflows in the next periods. However, it coursed close to the equilibrium after the global crisis.

Considering Turkey, similarly to the study carried out by Alper (2010), it was determined that the most important variable for the long-term real effective exchange rate is relative productivity. Moreover, it was also determined that the change in the net foreign asset stock had significant effects on the long-term REER but the change in terms of trade did not cause any significant effect. Depending on the calculated long-term BEER values, the course of REER in Turkey is generally an indicator of crisis. In the period before 2001, when there was the problem of the high-level current account deficit, the REER had positive misalignment and was overvalued. After 2002, together with the increase in foreign capital inflow because of the political stability and global economic conditions, it positively deviated from the equilibrium level and it became overvalued. In 2009, when the effects of the global crisis were observed, and 2011, when the effects of policies implemented in order to decrease the current account deficit, the sharp falls were observed in REER. In the next years, because of specific events and the beginning of the USA's contractionary monetary policies, REER remained undervalued with increasing negative total misalignment. This suggests that the local currency was undervalued when compared to the other currencies and it offers important advantages in a period, in which the export-led growth policies were applied. However, since the problem is the import-based structure of production and export, the local currency's depreciation makes the imported intermediate products more expensive and negatively affects the amount of production and consequently exports. Under these conditions, the policies that will change the foreign-dependent production structure can be achieved by means of the incentives and guidance to be provided by the government and the positive effects of the negative total misalignment can be achieved for REER.

In conclusion, it was determined that the long-term real effective exchange rates obtained by using the BEER approach are an important indicator of stability or instability in the economy since they are the precursor of crises or significantly affected from the crises. In the lights of this information, it can be stated that BEER approach offers the opportunity of better evaluating the exchange rate policies being implemented and it might offer useful information for the policies that will be implemented in the future.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Topaloğlu, E. E. (2019). "Döviz Kuru Getiri Oynaklığı Modellemesi: Dolar, Euro ve Sterlin Serileri Üzerine Garch, Egarch ve Igarch Modelleri İle Bir İnceleme", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3352-3378.

Geliş Tarihi / Received Date: 25 Aralık 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 1 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

DÖVİZ KURU GETİRİ OYNAKLIğI MODELLEMESİ: DOLAR, EURO VE STERLİN SERİLERİ ÜZERİNE GARCH, EGARCH VE IGARCH MODELLERİ İLE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Emre Esat TOPALOğLU

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

emresatopal@sirnak.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8771-779X

Öz

Çalışmada Dolar, Euro ve Sterlin döviz kuru serilerine ilişkin getiri oynaklığı modellemesi yapmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 05.01.2000-13.09.2018 dönemindeki günlük verilerin sürekli getirileri hesaplanarak analiz kapsamında incelenmiştir. Oynaklık modellemesi için serinin durağanlığı sağlanmış, Schwarz bilgi kriteri esas alınarak en uygun ARMA başlangıç modeli belirlenmiş ve serilerdeki değişen varyans, otokorelasyon ve doğrusal olmayan unsurların varlığı araştırılmıştır. Analiz sonucunda, EUR serisi için GARCH (2,1), USD serisi için EGARCH (1, 2) ve GBP serisi için IGARCH (1,1) modelleri ile oynaklık modellemesi gerçekteştirilmiştir. Model sonuçlarına göre, EUR serisi için oynaklığa etki eden şokların kalıcı bir etki yaratmadığı tespit edilirken, EUR serisine gelen bir şokun etkisinin ve şoku üzerinden atmasının yaklaşık 8.09 gün sürdüğü belirlenmiştir. USD serisinde meydana gelen pozitif bir şokun, aynı büyüklükteki negatif şoktan daha fazla etki yarattığı ve şokların getiri oynaklığı üzerinde asimetric bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca USD serisine gelen bir şokun etkisinin yaklaşık 2.30 gün sürdüğü de belirlenmiştir. GBP serisinde ise şokların kalıcı bir etki yarattığı ve ağırlıklı olarak bir önceki dönemde meydana geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru, Getiri oynaklığı, GARCH modeli

MODELING EXCHANGE RATE RETURN VOLATILITY: AN INVESTIGATION WITH GARCH, EGARCH AND IGARCH MODELS ON DOLLAR, EURO AND STERLING SERIES

Abstract

The aim of this study is to model the volatility of the Dollar, Euro and Sterling series. In this direction, permanent return of daily data in 05.01.2000-13.09.2018 period is calculated and analyzed within the scope of analysis. The stationary of the series is provided for volatility modeling, and the optimal ARMA starting model is determined on the basis of the Schwarz information criterion and the variance, autocorrelation and nonlinear elements are investigated in the series. As a result of the analysis, the volatility models of the series are analyzed by GARCH (2,1) model for EUR series, EGARCH (1, 2) for USD series and IGARCH (1,1) models for GBP series. According to the results of the model, it is found that the impacts on the volatility of the EUR series don't have a lasting impact and the effect of shock lasted 8.09 days. A positive shock from the USD series are more influenced by negative shock of the same magnitude and shock isn't asymmetric on return volatility. Furthermore, it is determined that effect of shock lasted 2.30 days. In the GBP series, the shocks have a lasting effect and predominantly occurred in the previous period.

Key Words: Exchange rate, Return volatility, GARCH models

1. GİRİŞ

Oynaklık, bir zaman serisinde ortalama değerden sapma genişliğinin ölçüsüdür ve oynaklık kümelenmesi olarak ifade edilebilen büyük çapta değişimlerin büyük değişimleri, küçük çaptaki değişimlerin ise küçük değişimleri izlemesi olarak değerlendirilebilmektedir (Gujurati, 2011: 240). Döviz piyasalarında meydana gelen şoklar ve beklenmedik durumlar, gerek finansal araçların gerek döviz kuru fiyatlarında ani değişimlere diğer bir ifadeyle oynaklığa yol açabilmektedir. Yüksek düzeyde oynaklık, yatırımcılar açısından risk unsuru olarak kabul edilmekte ve yatırım kararlarında belirleyici rol oynayabilmektedir. Bu açıdan döviz piyasalarında kurlara ilişkin fiyat serilerinde oynaklık ölçümlerinin yapılması, riskten korunma anlamında yatırımcılar için bir gerekliliktir.

Oynaklık, bir zaman serisinde pozitif ya da negatif yönlü ortalamadan sapmaları ifade etmektedir. Döviz kurlarına ilişkin fiyat serilerindeki oynaklık, yakın bir geçmişe kadar serilerdeki varyansın zaman içerisinde değişmediği varsayımı altında hesaplanması, günümüzde finansal serilerin değişkenlik seviyelerinin artması ile yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda finansal serilerin oynaklık yapılarının belirlenmesinde serilerdeki oynaklık kümelenmesi ve asimetrik hareketler gibi faktörleri dikkate alan değişen varyansı tahmin edebilme özelliğine sahip yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler, Engle (1982) tarafından geliştirilen otoregresif koşullu değişen varyans ARCH ve Bollerslev (1986) tarafından geliştirilen ve ARCH modelindeki birtakım kısıtlamaları ve negatif varyansı tahmin edebilme özelliğine de sahip Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans GARCH modelidir. GARCH modeli sonrasında ise pozitif ve negatif şoklar karşısında asimetrik tepkileri de ölçebilen ve modelleyebilen APGARCH, EGARCH, TGARCH ve IGARCH gibi GARCH ailesi modelleri de geliştirilmiştir.

Bu çalışmada, 05.01.2000-13.09.2018 döneminde Dolar, Euro ve Sterlin döviz kuru serilerine ilişkin getiri oynaklığı modellemesi yapmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, literatür taraması, veri ve metodoloji, bulgular ve sonuç bölümleri olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yüksek işlem hacmine sahip ve Türk Lirası karşısında en değerli para birimlerinden olan Dolar, Euro ve Sterlin kurlarına ait serilerin oynaklık yapılarının simetrik ve asimetrik durumları doğrultusunda incelenmesi açısından çalışmanın özgün bir değere sahip olduğu ve literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ulusal ve uluslararası yazında gerek finansal piyasalara gerek makroekonomik faktörlere ilişkin volatilité modellemelerine ait birçok çalışma söz konusudur. En önemli makroekonomik faktörlerden biri olan döviz kurlarının oynaklık yapılarının incelendiği çeşitli

çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular, kronolojik sıra doğrultusunda bu bölümde verilmiştir.

Arize ve diğerleri (2000) 1973-1996 döneminde az gelişmiş 13 ülkede reel döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisini incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre döviz kurundaki dalgalanmaların ve döviz kurundaki belirsizliğin artmasının ihracat üzerinde olumsuz bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Doğanlar (2002) çalışmasında Türkiye, Güney Kore, Malezya, Endonezya ve Pakistan olmak üzere 5 Asya ülkesinde döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, döviz kuru oynaklığının bu ülkeler için reel ihracat miktarını azalttığını göstermektedir. Bu bağlamda bu ülkelerde döviz kuru oynaklığının artması, üreticilerin dış piyasalardan ziyade iç piyasada satış yapmayı tercih edecekleri anlamına da geldiği ifade edilmiştir. Reel efektif döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Kasman (2003) tarafından yapılan çalışma Türkiye için 1989-2002 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada ihracat, sanayi üretimi, reel döviz kuru ve reel döviz kuru oynaklığı arasında uzun dönem denge ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca döviz kuru oynaklığı için pozitif ve negatif kısa dönem esneklikler tahmin edilmiştir. İhracat ve döviz kuru oynaklığı arasında uzun dönemli negatif ilişki ve döviz kuru oynaklığı ve toplam ihracat arasında kısa dönemli pozitif ilişki de analiz sonucunda elde edilmiştir. Sektörel bazda yapılan tahminlemelerde ise, imalat ve tarım sektörlerinde ihracat ve döviz kuru oynaklığı arasında negatif, maden sektöründe ihracat ve döviz kuru oynaklığı arasında pozitif yönlü ilişki; kısa dönemde ise döviz kuru oynaklığının imalat ve maden sektörlerinde pozitif, tarım sektöründe ise negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında Kasman; Türkiye’de döviz kuru oynaklığını azaltıcı politikalar uygulanmasının ihracatçı firmaları rahatlatacağını öngörmektedir. Choudhry (2005) tarafından yapılan çalışmada ise döviz kuru oynaklığının Amerika Birleşik Devletleri'nin Kanada ve Japonya'ya yaptığı ihracat üzerindeki etkisi, mevcut esnek döviz kuru döneminde (1974-1998) incelenmiştir. Döviz kuru volatilitésini GARCH (1,1) modeli ile tespit edilirken, döviz kuru oynaklığının reel ihracat üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Tenreyro (2007) çalışmasında nominal döviz kuru volatilitésinin ticaret üzerindeki etkisi 1970-1997 dönemi için incelemiştir. Çalışma neticesinde, döviz kuru volatilitésinin ticaret hacmi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

Güloğlu ve Akman (2007), Mart 2001-Mart 2007 dönemleri için Türkiye’de nominal döviz kurundaki (TL/\$) oynaklığı ARCH, GARCH ve SWARCH modelleri kullanılarak tahmin ettikleri çalışmalarında, geleneksel ARCH veya GARCH yöntemleri kullanılarak yapılan tahminlerin daha yüksek ve inandırıcı olmayan bir oynaklık öngördüğü, rejim değişmelerini

dikkate alan SWARCH tahminlerinin daha tutarlı olduğu çıkarımında bulunmaktadır. Buradan hareketle kurdukları model sonucunda; oynaklığın düşük olduğu durum, yine oynaklığın düşük olduğu bir durum tarafından takip edilmeli ve oynaklığın yüksek olduğu bir durum da oynaklığın yüksek olduğu bir durum tarafından izlenmelidir sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Türkiye ve dünyada meydana gelen ekonomik ve siyasal olayların döviz kuru oynaklığı üzerinde kalıcı bir etkiye yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır. Türkyılmaz, Özer ve Kutlu (2007) yaptıkları çalışmalarında, Türkiye’de 1999:01-2007:01 dönemleri için nominal döviz kuru oynaklığı, ithalat ve ihracat arasındaki nedensel ilişkilerin yönünü belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, yapılan analizler sonucunda ithalat ve ihracat arasında ve döviz kuru oynaklığı ve ithalat arasında çift yönlü ilişkinin yanı sıra ihracattan döviz kuru oynaklığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Bu tespitlerden hareketle, Türkiye’de döviz kurundaki oynaklığın dış ticarete olan olumsuz etkisinin ortadan kaldırılabilmesi için ihracatın ithalata bağımlılığının azaltılması gerektiği fikrinin önemini vurgulamaktadırlar. Taşçı, Darıcı ve Erbaykal (2009), para ikamesinin döviz kuru oynaklığına ve bu oynaklığın da para talebi üzerine etkisinin olup olmadığını Türkiye’de 2001/04-2006/12 dönemi için, oynaklık modellemesinde EGARCH yöntemini, para talebi denklemine ise Pesaran vd. (2001) sınır testi yaklaşımını kullanarak inceledikleri çalışmalarında, ilk modelde para ikamesindeki azalış ile kur oynaklığının azaldığı ve kurun istikrar kazanmaya başladığı, ikinci modelde ise kur oynaklığında yaşanan azalışla birlikte para talebinde artış yaşandığı ve doğrudan para ikamesinde azalış olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Aghion ve diğerleri (2009), döviz kuru oynaklığı ve verimlilik artışı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İnceleme sonucunda, döviz kuru oynaklığının verimlilik artışı üzerinde önemli bir etkisi olabileceğine dair ampirik kanıtlara ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, döviz kuru belirsizliğinin yerel kredi piyasası kısıtlamalarının olumsuz yatırım etkilerini daha da kötüleştirdiğine dair parasal büyüme modeli de oluşturulmuştur. Erden ve Sağlam (2009), Türkiye’de döviz kuru oynaklığının toplam ithalata ve tüketim ve yatırım malı ithalatına etkilerini araştırdıkları çalışmalarında 1989-2008 yılları kapsamında değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda döviz kuru oynaklığı ile ithalat ve döviz kuru oynaklığı ile yatırım malları ithalat talebi arasında uzun dönemli ve negatif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Döviz kuru oynaklığı ile tüketim malları ithalat talebi arasında ise uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Çiçek (2010) tarafından yapılan çalışmada ise 02 Ocak 2004-30 Nisan 2008 tarihleri arasında Türkiye’de devlet iç borçlanma senetleri, döviz ve hisse senedi piyasaları arasındaki fiyat ve oynaklık yayılma etkileri EGARCH modeli ile incelenmiştir. Çalışmada, 2001 baz yıllı DİBS Genel Fiyat Endeksi (DİBS), YTL/ABD Doları Nominal Döviz Satış Kuru (DÖVİZ) ve 1986 baz yıllı İMKB Ulusal 100 Endeksinin kapanış değerleri (Borsa)

döviz ve pay piyasalarının fiyat değişkenleri olarak kullanılmıştır. Oynaklık yayılma etkilerinin tespitine ilişkin yapılan analizle; DİBS piyasasından hisse senedi ve döviz piyasasına doğru anlamlı bir oynaklık yayılma etkisine rastlanmadığı ancak bu iki piyasadan DİBS piyasasına doğru anlamlı ve negatif yönlü bir oynaklık yayılma etkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arratibel ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada, Orta ve Doğu Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin 1995-2008 dönemindeki döviz kuru volatilitelerinin makroekonomik faktörler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, düşük döviz kuru volatilitesi ile yüksek büyüme oranı, doğrudan yabancı yatırım, yüksek cari açıklar ve yüksek kredi hacmi arasında ilişki tespit edilmiştir. Kasman ve diğerleri (2011), Türk bankalarının pay senedi getirileri üzerindeki faiz oranı ve döviz kuru volatilitelerinin etkileri araştırılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, faiz oranı ve döviz kuru volatilitelerinin banka pay senedi getirisi üzerinde olumsuz ve önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, pay senedi getiri duyarlılıklarının piyasa getirisi için faiz oranlarından ve döviz kurlarından daha güçlü olduğu da tespit edilirken, faiz oranı ve döviz kuru oynaklığının koşullu pay senedi volatilitelerinin belirleyicileri olduğu da belirlenmiştir. Uysal ve Özşahin (2012)'in çalışmalarında Türkiye'de 2001 Mart-2010 Mayıs dönemleri için aylık TL/Dolar döviz kuru endeks değerlerindeki volatiliteler ARCH ve GARCH teknikleri kullanılarak modellenmiştir. Modellemeye ilişkin gerçekleştirilen çalışmada, AR(1), AR(2), MA(2) ve MA(5) olarak öngörülen uygun ARIMA modelinin kurulmasının ardından, çalışılan dönemde reel efektif döviz kuru volatilitelerinin giderilmesinde en etkili yöntemin GARCH (1,1) modeli olduğu öngörülmektedir. Danmola (2013) tarafından yapılan çalışmada, Nijerya'da makroekonomik faktörler üzerinde döviz kuru volatilitelerinin etkisi incelenmiştir. İnceleme neticesinde, döviz kuru volatilitesi ile gayri safi yurtiçi hâsıla, doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklık arasında pozitif ilişki tespit edilirken, enflasyon oranı arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir. Hajilee ve Nasser (2014) çalışmalarında, 1980-2010 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru volatilitesi ile pay piyasası gelişimi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmaya konu olan 12 gelişmekte olan ülkenin çoğunda döviz kuru volatilitelerinin hem kısa hem de uzun vadede borsa gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Khosa ve diğerleri (2015) gelişmekte olan ülkelere 1995-2010 döneminde döviz kuru volatilitelerinin ihracat performansına olan etkisi araştırılmıştır. Araştırma neticesinde, döviz kuru volatilitelerinin uzun vadede ihracat üzerinde olumsuz etkisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Sağlam ve Başar (2016) tarafından yapılan çalışmada, oynaklık öngörüsünün doğru tahmin edilmesinin döviz kuru riski ile ilişkisi araştırılmaktadır. Bu araştırma kapsamında Türkiye döviz piyasalarındaki USD, EUR ve GBP değişkenlerinin zaman serileri için en uygun oynaklık öngörü modeli ARCH, GARCH, EGARCH, TARARCH yöntemleri ile modellenmektedir. 01.01.2010-30.11.2015 yılları

arasındaki günlük USD, GBP ve EUR değerlerinin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre; 2010 yılında oynaklıkların arttığı görülmüştür. Bu dönemde 2010 yılında küresel krizin etkilerinden kurtulmaya çalışılan piyasalarda Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan siyasi belirsizliklerin de etkisiyle piyasa aktörlerinin kısa ve uzun vadeli risk algılarını kur riski yönetimi oluşturacak şekilde revize ettikleri görülmektedir. 2010-2015 yılları arasında günlük kur değerleri dikkate alınarak yapılan simetrik ve asimetrik ARCH grubu modelleri ile oynaklık modellemesi sonuçlarına göre; piyasadaki olumsuz haberlerin kurlar üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlam ve Başar'a göre bu durumun temel nedeni, piyasa katılımcılarının olumsuz haberlere karşı gösterdikleri aşırı tepkilerdir. Çalışma sonucunda döviz kurlarındaki oynaklığın modellenmesinde, EUR ve USD değişkenleri için en iyi modellerin asimetrik modeller, GBP değişkeni volatilitelerini açıklayan en iyi modelin ise simetrik modeller olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Boyacıoğlu ve Çürük (2016) çalışmalarında döviz kurunda yaşanan değişimlerin hisse senedi getirisinde yarattığı değişimi, BİST 100 Endeksi'nde 2006-2014 yılları arasında imalat ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren 42 firmaya panel veri analizi uygulayarak incelemişlerdir. Çalışma kapsamında oluşturulan modelde ilk olarak reel efektif döviz kuru (REDK) endeksindeki değişimin hisse senedi getirisi üzerindeki etkisi araştırılmış, sonra modele firma yaşı ve yurt dışı satışlar kontrol değişkenleri de ilave edilmiştir. Araştırma bulgularına göre; reel döviz kurundaki değişimin hisse senedi getirisi üzerinde pozitif etkisi olduğu, firma yaşının ve yurt dışı satışlar kontrol değişkenlerinin ise firma performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Merkez Bankası uygulamalarının döviz kurları üzerindeki etkisinin araştırıldığı Gök, Özkul ve Öztürk (2016) tarafından yapılan çalışmada 22.01.2001-04.12.2015 dönemi verilerine ilişkin EGARCH yöntemi kapsamında üç ayrı modelleme yapılmıştır. İlk modelde; net işlemlerin döviz kuru seviyesinde pozitif bir baskı oluşturduğu ve oynaklığı anlamlı olmasa da azalttığı, yanı sıra bu işlemlerin miktar ve sıklığının kur seviyesi üzerinde tersine etkiler oluşturduğu, ikinci modelde; net satışların kur seviyesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, oynaklığı ise anlamlı bir şekilde azalttığı, net alışların ise bunun tersi yönde etki gösterdiği, son modelde ise kur seviyesi üzerinde döviz ihalelerin anlamlı bir etkisi olmadığı, müdahalelerin ise pozitif anlamlı bir etkisinin olduğu, oynaklık üzerindeyse ihale ve doğrudan müdahalelerin anlamlı etkilerinin olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Chi ve Cheng (2016) tarafından yapılan çalışmada gelir ve döviz kuru volatilitelerinin deniz ihracatına olan etkisi analiz edilmiştir. Gelirin kısa ve uzun vadede deniz ihracatının önemli belirleyicilerinden biri olduğu doğrultusunda döviz kuru volatilitelerinin ihracatı uzun vadede önemli düzeyde etkilediği belirlenmiştir.

Döviz piyasa oynaklığı ve vadeli işlem piyasası arasındaki nedensellik ilişkisinin 2 Mayıs 2005 ve 30 Haziran 2010 dönemine ait dolar satış kuru ile dolar vadeli işlem sözleşmeleri uzlaşma fiyatı veri olarak seçildiği ve ARCH, GARCH ve EGARCH modellerinin kullanılarak analiz edildiği çalışmalarında Özdemir ve Kula (2017), döviz piyasa oynaklığının modellenmesinin ölçümünde en etkin modelin EGARCH(1,1) olduğunu tespit etmişlerdir. Nedensellik analizi ile döviz piyasa oynaklığı ile vadeli işlem piyasası arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçtan hareketle Türkiye’de vadeli işlem piyasası ile döviz piyasasının birbirini tamamlayan piyasalar olduğu ve iki piyasa arasında bilgi akışının hızlı bir şekilde gerçekleştiği yargısına varmışlardır. Kim (2017) çalışmasında döviz kuru volatilitésinin Kore’deki deniz ithalat hacmindeki etkisi 2000-2015 dönemi için araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, döviz kuru volatilitésinin deniz kaynaklı ithalat hacmi üzerinde anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Güler (2017)’in yaptığı çalışmada döviz kuru oynaklığı GARCH ve TARARCH teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın veri seti Türkiye’de USD, EUR ve GBP değişkenleri için, resmi tatiller ve hafta sonları hariç, 1 Ocak 2006 ve 30 Aralık 2016 dönemi verilerini kapsamaktadır. Analiz bulgularına göre; şokların döviz getiri oynaklığı üzerinde kalıcı ve dirençli bir etki gösterdiği, şoklara karşı anlık tepkinin görece olarak sınırlı kaldığı sonuçlarından hareketle Güler (2017), fiyat istikrarına yönelik olarak politika izlenirken faiz oranlarının kur oynaklığında meydana getirebileceği etkinin dikkatli hesaplanmasının, ekonomik maliyetlerin önlenmesi açısından önemli olduğu fikrini savunmaktadır. Oskooee ve Gelan (2018) tarafından yapılan çalışmada döviz kuru volatilitésini ile uluslararası ticaret performansı arasındaki ilişki 12 Afrika ülkesi kapsamında değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda kısa vadede döviz kuru volatilitésinin ticaret akışını tüm ülkelerde etkilediği belirlenirken, uzun vadede bu etkinin sınırlı olduğu belirlenmiştir.

3. YÖNTEM

Çalışmada, Dolar, Euro ve Sterlin döviz kurlarına ilişkin getiri oynaklığı modellenmesi yapmak amaçlanmıştır. Türk Lirası’na endekslenerek işlem hacmi ve değer doğrultusunda belirlenen ve çalışmada incelenen Dolar, Euro ve Sterlin kurlarına ait 05.01.2000-13.09.2018 dönemindeki günlük veriler analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Kurlara ait verilere investing.com veri tabanından ulaşılmıştır. Oynaklık analizi öncesinde kurlara ait fiyat serilerini kullanarak sürekli getiriler aşağıdaki formül vasıtasıyla hesaplanmıştır.

$$R_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) \quad (1)$$

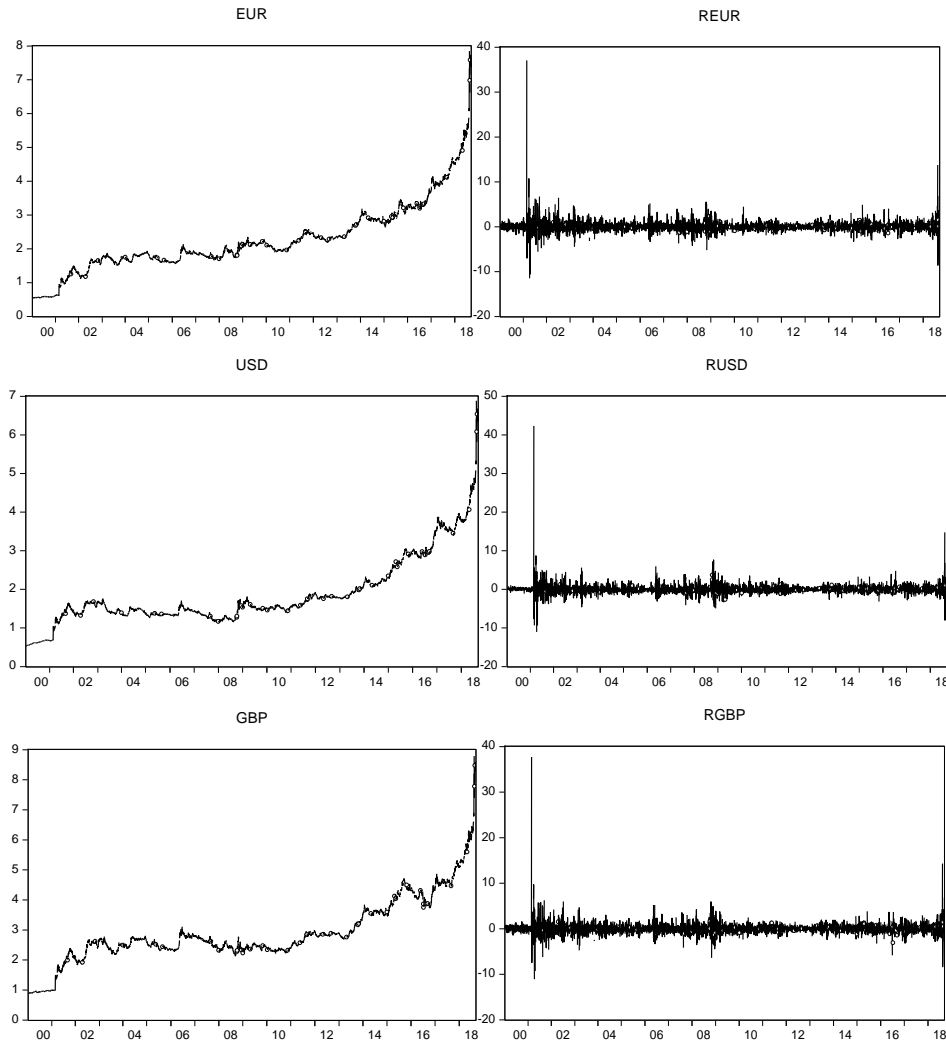
Sürekli getirileri hesaplanan kurlara ilişkin serilerin oynaklık yapılarını diğer bir deyişle oynaklık modellerini yapabilmek için öncelikle serilerin durağanlıklarının

sağlanması gerekmektedir. Durağanlık varsayımı sonrasında ise oynaklık modellemesi için en uygun başlangıç modeli Schwarz bilgi kriteri esas alınarak belirlenmektedir. Serilerin normal dağılım ve tanımlayıcı istatistik değeri hesaplanarak, serilere ait hata terimlerinde değişen varyans ya da otokorelasyon sorunlarının olup olmadığı incelenmektedir. Oynaklık modellemesi için gerekli bir diğer koşul da serilerin doğrusal unsurlar içerip içermediğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, oynaklık modellemesinin ARCH/GARCH ailesi ile yapılabilmesi için en uygun ARMA başlangıç modeli belirlenerek hata terimlerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olmaması ve incelenen seride doğrusal olmayan unsurların mevcut olması gereklidir.

4. BULGULAR

Oynaklık modellemesi için ön koşullardan ilki, serilerde birim kök olup olmadığının incelenmesidir. Döviz kuru serilerine ilişkin fiyat ve getiri grafikleri Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Döviz Kurlarına İlişkin Fiyat ve Getiri Grafikleri

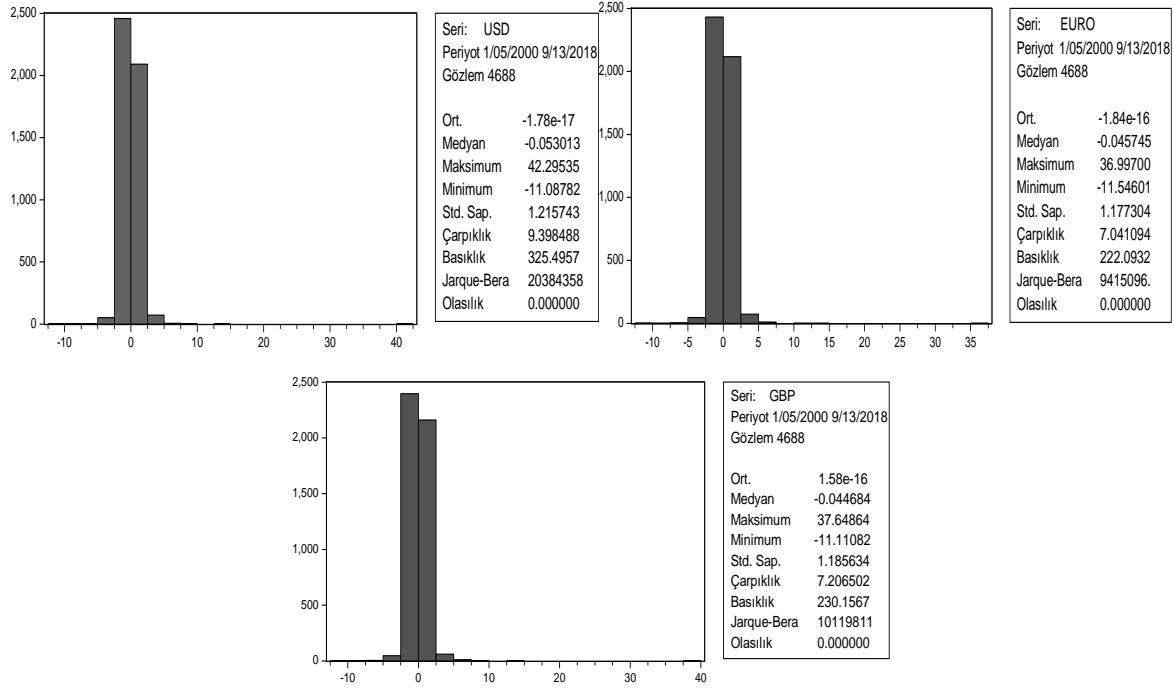
USD, GBP ve EURO serilerine ait zaman grafikleri incelendiğinde, her üç döviz kuruna ilişkin fiyat serilerinin genel olarak yükselen bir eğilim içerisinde olduğu ve durağan bir yapıda olmadığı ifade edilebilir. Diğer taraftan döviz kuru getiri serilerinin ise durağan bir yapıda olduğu ve özellikle 2001-2002 döneminde seride oynaklık kümelenmesinin varlığı gözlemlenebilmektedir. Getiri grafiklerinde gözlemlenen durağan yapı aynı zamanda ADF ve PP birim kök testleri ile araştırılmıştır. Birim kök testi sonuçları, Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

USD							
	Test	Fark	Yüzde	Kritik Değer	t-istatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Sabit	ADF	Düzye	%1	-3.431	-44.141	0.0000	I(0)
			%5	-2.861			
			%10	-2.567			
	PP	Düzye	%1	-3.431	-70.770	0.0001	I(0)
			%5	-2.861			
			%10	-2.567			
Trend ve Sabit							
Trend ve Sabit	ADF	Düzye	%1	-3.959	-44.140	0.0000	I(0)
			%5	-3.410			
			%10	-3.127			
	PP	Düzye	%1	-3.959	-70.765	0.0000	I(0)
			%5	-3.410			
			%10	-3.127			
EURO							
Sabit	ADF	Düzye	%1	-3.431	-43.262	0.0000	I(0)
			%5	-2.861			
			%10	-2.567			
	PP	Düzye	%1	-3.431	-68.133	0.0001	I(0)
			%5	-2.861			
			%10	-2.567			
Trend ve Sabit							
Trend ve Sabit	ADF	Düzye	%1	-3.959	-43.257	0.0000	I(0)
			%5	-3.410			
			%10	-3.127			
	PP	Düzye	%1	-3.959	-68.126	0.0000	I(0)
			%5	-3.410			
			%10	-3.127			
GBP							
Sabit	ADF	Düzye	%1	-3.431	-43.883	0.0000	I(0)
			%5	-2.861			
			%10	-2.567			
	PP	Düzye	%1	-3.431	-68.002	0.0001	I(0)
			%5	-2.861			
			%10	-2.567			
Trend ve Sabit							
Trend ve Sabit	ADF	Düzye	%1	-3.959	-43.878	0.0000	I(0)
			%5	-3.410			
			%10	-3.127			
	PP	Düzye	%1	-3.959	-67.994	0.0000	I(0)
			%5	-3.410			
			%10	-3.127			

H_0 =Birim Kök Vardır. H_1 =Birim Kök Yoktur.

Birim kök testi sonuçlarına göre, ADF ve PP testlerinde döviz kuru serilerine ait hesaplanan olasılık değerlerinin kritik değer olarak kabul edilen 0.05'ten küçük olduğu belirlenmiş ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla, kurlara ait serilerin $I(0)$ düzeyinde durağan oldukları ve birim kök içermedikleri tespit edilmiştir. ARMA süreci doğrultusunda başlangıç modelinin belirlenebilmesi için ön koşullardan biri olan durağanlığın sağlanmasının ardından, bir diğer koşul normal dağılım varsayımı araştırılmıştır. Normal dağılım ve tanımlayıcı istatistikleri sonuçlar, Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Döviz kuru serilerine ait tanımlayıcı istatistikleri sonuçlar incelendiğinde, GBP pozitif ortalama getiriye sahipken, USD ve EURO ise incelenen dönemde negatif ortalama getiriye sahiptir. Finansal serilerde, normal dağılımın sağlanabilmesi için çarpıklık katsayısı negatif, basıklık katsayısı ise 3 civarında olmalıdır. Ancak her üç döviz kuru için hesaplanan basıklık ve çarpıklık katsayılarının normal dağılımdan uzak değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer normal dağılım göstergesi Jarque-Bera olasılık değerinin ise kritik değer altında olduğu belirlenmiş ve serilerin normal dağıldığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla, döviz kurlarına ait serilerin normal dağılmadıkları tespit edilmiştir. Finansal serilerin genel itibarıyla normal dağılıma uymadıkları dikkate alındığında ARMA süreci için bu durum herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Bu doğrultuda başlangıç modeli için en uygun ARMA modeli, 5. gecikmeye kadar oluşturulan kombinasyonlar ile Schwarz Bayesyan Bilgi Kriteri (SBIC) esas alınarak belirlenmiştir. SBIC bilgi kriteri sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Schwarz Bilgi Kriterine Göre ARMA (p/q) Seçimi

USD						
p/q	0	1	2	3	4	5
0	3.230177	3.232725	3.234491	3.226667	3.225311	3.225670
1	3.232733	3.231578	3.234778	3.224776	3.226227	3.227464
2	3.234535	3.232946	3.234295	3.225215	3.225133	3.226846
3	3.226379	3.226286	3.225876	3.225579	3.226807	3.228607
4	3.226476	3.227920	3.225378	3.226835	3.226462	3.228148
5	3.227294	3.229009	3.228229	3.228631	3.228165	3.229807
EURO						
p/q	0	1	2	3	4	5
0	3.165921	3.169498	3.170813	3.166598	3.168401	3.169844
1	3.169499	3.170402	3.170575	3.168401	3.168513	3.170073
2	3.170791	3.170317	3.170055	3.169958	3.170087	3.170071
3	3.166555	3.168351	3.170059	3.171754	3.171888	3.171871
4	3.168349	3.168189	3.169846	3.171647	3.171957	3.173524
5	3.169991	3.170395	3.170294	3.172095	3.173581	3.174078
GBP						
p/q	0	1	2	3	4	5
0	3.180021	3.183582	3.185000	3.178311	3.180076	3.181643
1	3.183584	3.184494	3.184421	3.180085	3.179683	3.181290
2	3.184963	3.184038	3.181977	3.181761	3.181276	3.183079
3	3.177976	3.179779	3.181527	3.183307	3.183308	3.183140
4	3.179779	3.179887	3.181322	3.183054	3.184229	3.185266
5	3.181494	3.181402	3.181826	3.183515	3.185485	3.186402

ARMA modelinin belirlenmesinde esas alınan SBIC bilgi kriteri değerlerine göre, USD için en düşük katsayı ARMA(1,3) modelinde 3.224776 olarak belirlenirken, EURO için ARMA(0,0) modelinde 3.1165921, GBP için ise ARMA (3,0) modelinde 3.177976 olarak belirlenmiştir. Döviz kurlarının oynaklık modellenmesi için başlangıç modeli seçiminin ardından serilere ait hata terimlerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlığı incelenmiştir. Değişen varyans, ARCH-LM testi ile sınanırken, otokorelasyon ise hata terimleri korelogramları ile sınanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. ARCH LM Değişen Varyans Test Sonuçları

USD				
ARMA (1,3)	F İsta.	F İsta. Olas.	Göz. R ²	R ² Olas.
1.Gecikme	0.464	0.4954	0.464	0.4953
5.Gecikme	1.736	0.1227	8.675	0.1227
10.Gecikme	1.129	0.3355	11.290	0.3353
20.Gecikme	0.598	0.9170	11.987	0.9165
30.Gecikme	1.515	0.0357	45.311	0.0361
EURO				
ARMA (0,0)	F İsta.	F İsta. Olas.	Göz. R ²	R ² Olas.
1.Gecikme	2.006	0.1567	2.006	0.1566
5.Gecikme	2.178	0.0537	10.883	0.0537
10.Gecikme	1.329	0.2083	13.284	0.2082
20.Gecikme	0.730	0.7982	14.625	0.7974
30.Gecikme	2.918	0.0000	86.496	0.0000
GBP				
ARMA (3,0)	F İsta.	F İsta. Olas.	Göz. R ²	R ² Olas.
1.Gecikme	1.121	0.2896	1.121	0.2895

5.Gecikme	0.586	0.7102	2.935	0.7099
10.Gecikme	0.530	0.8698	5.311	0.8694
20.Gecikme	0.303	0.9988	6.087	0.9988
30.Gecikme	2.092	0.0004	62.357	0.0005

ARCH-LM değişen varyans test sonuçları değerlendirildiğinde, 30. gecikme değeri ve sonrası için hesaplanan olasılık değerlerinin kritik değerin altında olduğu ve üç döviz kuru serisinde de değişen varyans sorununun yer aldığı tespit edilmiştir. Hata terimlerine ilişkin bir diğer sınama ise otokorelasyondur.

Tablo 4. Hata Terimleri Korelogramları

USD					
ARMA (1,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	0.010	0.040	0.004	0.001	0.067
PAC	0.010	0.039	0.002	0.000	0.066
Q-İsta.	0.465	8.845	11.877	12.765	47.635
Olas.	0.495	0.115	0.293	0.887	0.022
EURO					
ARMA (0,0)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	0.021	0.003	0.008	0.003	0.092
PAC	0.021	0.002	0.006	0.001	0.090
Q-İsta.	2.0080	11.332	14.187	15.871	91.639
Olas.	0.156	0.045	0.165	0.725	0.000
GBP					
ARMA (3,0)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	0.015	0.002	0.007	0.002	0.082
PAC	0.015	0.002	0.006	0.001	0.079
Q-İsta.	1.222	3.057	5.681	6.649	65.340
Olas.	0.289	0.691	0.841	0.998	0.000

Q istatistiği olasılık değerleri incelendiğinde USD serisi için 30.gecikmede, EURO serisi için 5. ve 30. gecikmede, GBP serisi için ise yine 30. gecikmede otokorelasyon sorununun olduğu ortaya çıkarılmıştır. Her üç döviz kuru serisinde tespit edilen değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının ardından serilerde doğrusal olmayan unsurların olup olmadığı, Ramsey Reset ve Brock, Dechert ve Schienkman (1987) BDS Doğrusallık testleri ile incelenmiştir. Ramsey Reset test sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Ramsey Reset Doğrusallık Test Sonuçları

Seri	ARMA (1,3)	Değer	Olasılık Değeri
USD	t-istatistik	2.328	0.0199
	F-istatistik	5.423	0.0199
EURO	ARMA (0,0)	Değer	Olasılık Değeri
	t-istatistik	-	-
GBP	F-istatistik	-	-
	ARMA (3,0)	Değer	Olasılık Değeri
	t-istatistik	4.436	0.0000
	F-istatistik	19.678	0.0000

Ramsey Reset doğrusallık test sonuçlarına göre USD ve GBP serileri için hesaplanan olasılık değerlerinin kritik değerin altında olduğu belirlenirken, EURO serisi için ARMA süreci işlemediği için test sonuçları alınamamıştır. Bu bağlamda USD ve GBP serilerinin doğrusal olmayan unsurlar içerdiği tespit edilmiştir. Doğrusallık için bir diğer test olan BDS test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. BDS Doğrusallık Test Sonuçları

	Boyut	BDS İsta.	Std. Hata	z-ista.	Olas.
USD	2	0.030	0.001	21.355	0.0000
	3	0.059	0.002	25.988	0.0000
	4	0.079	0.002	29.041	0.0000
	5	0.091	0.002	32.058	0.0000
	6	0.096	0.002	34.945	0.0000
EURO	Boyut	BDS İsta.	Std. Hata	z-ista.	Olas.
	2	0.030	0.001	21.484	0.0000
	3	0.056	0.002	25.221	0.0000
	4	0.074	0.002	27.845	0.0000
	5	0.084	0.002	30.445	0.0000
GBP	Boyut	BDS İsta.	Std. Hata	z-ista.	Olas.
	2	0.002	0.001	18.456	0.0000
	3	0.048	0.002	22.153	0.0000
	4	0.063	0.002	24.616	0.0000
	5	0.072	0.002	26.937	0.0000
	6	0.075	0.002	29.258	0.0000

BDS test sonuçlarını incelendiğinde, USD, EURO ve GBP döviz kuru serileri için hesaplanan BDS test olasılık değerlerinin kritik değerin altında olduğu tespit edilirken, seride doğrusal olmayan unsurların olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu bağlamda her üç döviz kuru serisinde de doğrusal olmayan unsurların söz konusu olduğu belirlenmiştir. BDS test sonuçlarında elde edilen bulgular, Ramsey Reset testinde sağlanan bulgular ile benzerlik göstermektedir. Döviz kuru serilerinde varlığı tespit edilen değişen varyans ve otokorelasyon sorunları ve serilerde doğrusal olmayan unsurlar yer aldığı dikkate alındığında oynaklık modellemesi için ARCH/GARCH modellerine gerek duyulduğu ortaya çıkarılmıştır.

Döviz kuru serileri için oynaklık modellemesinde, ARCH (p) ve GARCH (p,q) simetrik modelleri ve EGARCH (p,q), IGARCH (p,q) ve TGARCH (p,q) asimetrik modelleri kullanılmıştır. Çalışmada p ve q değerleri, anlamlılık ve parametre kısıt koşulları doğrultusunda belirlenmiştir. Oynaklık tahmin modellerine ilişkin analiz sonuçları Tablo 7-9'da gösterilmektedir. USD serisi için oynaklık modelleme sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. USD ARMA(1,3) Oynaklık Tahmin Modelleri Sonuçları

Seri	Modeller	Katsayılar							
		α_0	α_1	α_2	α_3	β_1	β_2	β_3	γ_1
USD	EGARCH (p=1, q=1)	0.010	0.012	-	-	0.930	-	-	0.187
	EGARCH (p=1, q=2)	0.009	-0.008	-	-	0.748	0.233	-	0.098
	EGARCH (p=2, q=1)	-0.042	-0.118	0.196	-	0.896	-	-	0.233
	EGARCH (p=2, q=2)	-0.051	-0.137	0.228	-	0.759	0.129	-	0.252
	EGARCH (p=2, q=3)	0.033	0.074	-0.120	-	1.141	-0.457	0.296	0.262
	EGARCH (p=3, q=2)	0.0002	0.363	-0.566	0.202	1.990	-0.991	-	0.001
	EGARCH (p=3, q=3)	-0.063	0.209	1.091	-1.207	1.050	0.316	-0.366	-0.006

$$\log(h_t) = \alpha_0 + \sum_{j=1}^q \beta_j \log(h_{t-j}) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left| \frac{u_{t-i}}{\sqrt{h_{t-i}}} \right| + \sum_{k=1}^r \gamma_k \frac{u_{t-k}}{\sqrt{h_{t-k}}}$$

En uygun modelin seçilmesi için çeşitli derecelerde ARCH, GARCH, TARCH, IGARCH, EGARCH, PGARCH gibi birçok model denenmiştir. Tablo 7'deki modeller, denenmiş modellerin yalnızca bir kısmıdır. Denenmiş modellere ait sonuçlar, anlamlılık ve parametre kısıt koşulları göz önünde bulundurularak süzgeçten geçirilmiş ve kayda değer bulunan modeller tablolarında özetlenmiştir.

USD döviz kuru serisi için simetrik ve asimetric modeller ile oynaklık tahminlemesi gerçekleştirilmiştir. Modellere ilişkin katsayılar hesaplanmış ve bu katsayıların modellere ait kısıtları aşıp aşamadıkları incelenmiş ve endekslere ilişkin bulgular elde edilmiştir. Tablo 7'de incelenen modeller haricindeki diğer modeller, negatif katsayı taşımama ya da olasılık değerlerinin anlamsız olmama kısıtlarından dolayı analiz kapsamına dâhil edilememiştir. Bu bağlamda USD serisi için asimetric oynaklık modellerinden biri olan yedi EGARCH modeline ilişkin bulgulara erişilmiştir. En uygun oynaklık modeli seride değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının giderilip giderilmediğine göre belirlenmiştir. Bir diğer döviz kuru serisi olan EURO için oynaklık modelleme sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. EURO ARMA(0,0) Oynaklık Tahmin Modelleri Sonuçları

Seri	Modeller	Katsayılar							
		α_0	α_1	α_2	α_3	β_1	β_2	β_3	γ_1
EURO	ARCH (p=1)	1.0188	0.3293	-	-	-	-	-	-
	ARCH (p=2)	0.8640	0.2556	0.2667	-	-	-	-	-
	ARCH (p=3)	0.8563	0.2122	0.1538	0.1200	-	-	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2$									
EURO	GARCH (p=1, q=1)	0.1425	0.1262	-	-	0.7917	-	-	-
	GARCH (p=2, q=1)	0.1677	0.0920	0.0871	-	0.7388	-	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i}$									
EURO	IGARCH (p=1, q=1)	-	0.0374	-	-	0.9625	-	-	-
$h_t = \alpha_0 + \beta_1 h_{t-1} + (1 - \beta_1) \varepsilon_t^2 \quad \varepsilon_t = z_t h_t^{1/2}$									
EURO	TGARCH (p=2, q=1)	0.1594	0.1298	0.0488	-	0.7818	-	-	-0.1307
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \gamma_i u_{t-i}^2 d_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i}$									
EURO	EGARCH (p=1, q=1)	-0.2045	0.3516	-	-	0.9072	-	-	-0.0217
$\log(h_t) = \alpha_0 + \sum_{j=1}^q \beta_j \log(h_{t-j}) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left \frac{u_{t-i}}{\sqrt{h_{t-i}}} \right + \sum_{k=1}^r \gamma_k \frac{u_{t-k}}{\sqrt{h_{t-k}}}$									

EURO döviz kuru serisi oynaklık modellemesi için simetrik ve asimetrik modeller çeşitli derecelerde denenmiş ve negatif katsayı taşımama ya da olasılık değerlerinin anlamsız olmama kısıtları doğrultusunda ARCH, GARCH, EGARCH, IGARCH ve TGARCH modellerine dair sekiz modele ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. GBP döviz kuru serisi için ulaşılan oynaklık modelleme sonuçları, Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. GBP ARMA(3,0) Volatilite Tahmin Modelleri Sonuçları

Seri	Modeller	Katsayılar							
		α_0	α_1	α_2	α_3	β_1	β_2	β_3	γ_1
GBP	IGARCH (p=1, q=1)	-	0.9827	-	-	0.0172	-	-	-
		$h_t = \alpha_0 + \beta_1 h_{t-1} + (1 - \beta_1) \varepsilon_t^2$				$\varepsilon_t = z_t h_t^{1/2}$			
GBP	EGARCH (p=1, q=1)	0.0036	0.0019	-	-	0.9820	-	-	0.0786
	EGARCH (p=1, q=2)	-0.0322	0.0761	-	-	1.6379	-0.7161	-	0.0803
	EGARCH (p=2, q=1)	0.0056	0.2247	-0.2244	-	0.9825	-	-	0.0708
	EGARCH (p=2, q=2)	-0.3344	-0.0626	0.6848	-	0.0223	0.7172	-	0.1035
	EGARCH (p=2, q=3)	-0.7377	0.6978	0.4073	-	-0.1170	0.3216	0.7490	-0.2517
	EGARCH (p=3, q=2)	-0.2840	-0.0705	0.6750	-0.0802	0.1001	0.6732	-	0.1300
	EGARCH (p=3, q=3)	-0.7181	0.3502	0.3868	0.2997	-0.2190	0.2237	0.9731	-0.1227
			$\log(h_t) = \alpha_0 + \sum_{j=1}^q \beta_j \log(h_{t-j}) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left \frac{u_{t-i}}{\sqrt{h_{t-i}}} \right + \sum_{k=1}^r \gamma_k \frac{u_{t-k}}{\sqrt{h_{t-k}}}$						

GBP döviz kuru serisi oynaklık modelleme sonuçları incelendiğinde, çeşitli derecelerde simetrik ve asimetrik modeller denenmiş ve modellere ilişkin kısıtlar çerçevesinde, EGARCH ve IGARCH modellerine dair sekiz modele ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Üç döviz kuru serisi için hangi oynaklık modelinin geçerli olduğu ise değişen varyans ve otokorelasyon testleri neticesinde belirlenmiştir. Bu bağlamda ARCH-LM değişen varyans test sonuçları Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10. ARCH LM Değişen Varyans Test Sonuçları

Seri	EGARCH (1,1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
USD ARMA(1,3)	F İsta.	0.0003	0.0003	0.0006	0.0010	0.0228
	F İsta. Olas.	0.9859	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0003	0.0015	0.0061	0.2168	0.6914
	R ² Olas.	0.9859	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (1,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0035	0.0240	0.0157	0.0083	0.0203
	F İsta. Olas.	0.9527	0.9997	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0035	0.1205	0.1581	0.1674	0.6137
	R ² Olas.	0.9526	0.9997	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (2,1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0003	0.0013	0.0016	0.0021	0.0180
	F İsta. Olas.	0.9841	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0003	0.0070	0.0168	0.0426	0.5461
	R ² Olas.	0.9841	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (2,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0004	0.0014	0.0017	0.0020	0.0170
F İsta. Olas.	0.9838	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	
Göz. R ²	0.0004	0.0072	0.0173	0.0415	0.5163	
R ² Olas.	0.9838	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	
EGARCH (2,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.	
F İsta.	0.0004	0.0042	0.0053	0.0033	0.0027	
F İsta. Olas.	0.9946	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	

	Göz. R ²	0.0004	0.0212	0.0535	0.0672	0.0845
	R ² Olas.	0.9946	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (3,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0021	0.0011	0.0012	0.0020	0.0026
	F İsta. Olas.	0.9629	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0021	0.0059	0.0121	0.0402	0.0804
	R ² Olas.	0.9629	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (3,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0158	0.0218	0.0181	0.0165	0.1478
	F İsta. Olas.	0.8999	0.9998	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0158	0.1095	0.1815	0.3332	4.4616
	R ² Olas.	0.8999	0.9998	1.0000	1.0000	1.0000
	ARCH (1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0031	0.7141	0.4178	0.2451	1.7998
	F İsta. Olas.	0.9550	0.6127	0.9388	0.9998	0.0048
	Göz. R ²	0.0031	3.5726	4.1848	4.9206	53.7298
	R ² Olas.	0.9550	0.6124	0.9386	0.9998	0.0049
	ARCH (2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0031	0.0939	0.0829	0.0617	1.9693
	F İsta. Olas.	0.9553	0.9932	0.9999	1.0000	0.0013
	Göz. R ²	0.0031	0.4703	0.8310	1.2400	58.7261
	R ² Olas.	0.9553	0.9932	0.9999	1.0000	0.0013
	ARCH (3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0033	0.0018	0.0260	0.0380	1.6556
	F İsta. Olas.	0.9539	1.0000	1.0000	1.0000	0.0138
	Göz. R ²	0.0033	0.0092	0.2613	0.7634	49.4726
	R ² Olas.	0.9539	1.0000	1.0000	1.0000	0.0141
	GARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0017	0.0012	0.0013	0.0025	0.0385
	F İsta. Olas.	0.9665	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0017	0.0062	0.0134	0.0515	1.1636
	R ² Olas.	0.9665	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	GARCH (2, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0014	0.0014	0.0014	0.0039	0.0418
	F İsta. Olas.	0.9700	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0014	0.0073	0.0149	0.0783	1.2648
	R ² Olas.	0.9700	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	IGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0004	0.0005	0.0011	0.0019	0.0022
	F İsta. Olas.	0.9827	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0004	0.0029	0.0119	0.0398	0.0672
	R ² Olas.	0.9827	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0027	0.0021	0.0019	0.0048	0.1318
	F İsta. Olas.	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0027	0.0106	0.0193	0.0972	3.9784
	R ² Olas.	0.9582	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	TGARCH (2, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0016	0.0014	0.0014	0.0024	0.0260
	F İsta. Olas.	0.9678	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0016	0.0071	0.0147	0.0493	0.7869
	R ² Olas.	0.9678	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	IGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0001	0.0017	0.0022	0.0022	0.0028
	F İsta. Olas.	0.9907	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0001	0.0087	0.0223	0.0452	0.0853
	R ² Olas.	0.9907	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0004	0.0010	0.0010	0.0025	0.0783
	F İsta. Olas.	0.9823	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	Göz. R ²	0.0004	0.0050	0.0103	0.0518	2.3636
	R ² Olas.	0.9823	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
	EGARCH (1, 2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	F İsta.	0.0006	0.0016	0.0015	0.0297	0.1140

EURO
ARMA(0,0)GBP
ARMA(3,0)

F İsta. Olas.	0.9798	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Göz. R ²	0.0006	0.0084	0.0158	0.5978	3.4417
R ² Olas.	0.9798	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
EGARCH (2,1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
F İsta.	0.0001	0.0011	0.0011	0.0030	0.0809
F İsta. Olas.	0.9903	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Göz. R ²	0.0001	0.0059	0.0113	0.0610	2.4434
R ² Olas.	0.9903	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
EGARCH (2,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
F İsta.	0.0101	0.0106	0.0064	0.0067	0.1457
F İsta. Olas.	0.9198	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Göz. R ²	0.0101	0.0530	0.0643	0.1355	4.3966
R ² Olas.	0.9198	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
EGARCH (2,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
F İsta.	0.0057	0.0160	0.0091	0.0078	0.1567
F İsta. Olas.	0.9396	0.9999	1.0000	1.0000	1.0000
Göz. R ²	0.0057	0.0804	0.0912	0.1580	4.7305
R ² Olas.	0.9396	0.9999	1.0000	1.0000	1.0000
EGARCH (3,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
F İsta.	0.0001	0.0015	0.0016	0.0340	0.1135
F İsta. Olas.	0.9971	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Göz. R ²	0.0001	0.0077	0.0164	0.6845	3.4259
R ² Olas.	0.9971	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
EGARCH (3,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
F İsta.	0.0043	0.0082	0.0545	0.0550	0.5483
F İsta. Olas.	0.9477	1.0000	1.0000	1.0000	0.9784
Göz. R ²	0.0043	0.0412	0.5464	1.1065	16.5022
R ² Olas.	0.9476	1.0000	1.0000	1.0000	0.9781

ARCH-LM değişen varyans test sonuçları değerlendirildiğinde, USD döviz kuru serisi için model kısıtlarını sağlayan EGARCH modellerinde tüm gecikme değerlerinde değişen varyans sorunu giderilmiştir. EURO döviz kuru serisi için ARCH (1), ARCH (2) ve ARCH (3) modelleri haricindeki kısıtları sağlayan diğer oynaklık modellerinde değişen varyans sorunu ortadan kaldırılmıştır. GBP döviz kuru serisinde ise yine tüm gecikme değerleri için değişen varyans sorununun çözüldüğü tespit edilmiştir. Oynaklık modellerinde değişen varyans sınaması sonrasında bir diğer beklenen sonuç otokorelasyonun giderilmesidir. Bu doğrultuda hata terimleri korelogramları hesaplanarak otokorelasyonun varlığı tekrar sınanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11. Hata Terimleri Korelogramları

SERİ	EGARCH (1,1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
USD ARMA(1,3)	AC	-0.000	-0.000	-0.000	-0.000	0.011
	PAC	-0.000	-0.000	-0.000	-0.000	0.011
	Q-İsta.	0.0003	0.0016	0.0061	0.0216	0.6994
	Olas.	0.986	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (1,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	0.001	0.004	0.001	-0.001	0.008
	PAC	0.001	0.004	0.001	-0.001	0.008
	Q-İsta.	0.0035	0.1212	0.1597	0.1694	0.6203
	Olas.	0.953	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (2,1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.000	-0.001	-0.000	-0.001	0.008
	PAC	-0.000	-0.001	-0.000	-0.001	0.008
	Q-İsta.	0.0004	0.0070	0.0169	0.0425	0.5520
	Olas.	0.984	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (2,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.

	AC	-0.000	-0.001	-0.000	-0.001	0.008
	PAC	-0.000	-0.001	-0.000	-0.001	0.008
	Q-İsta.	0.0004	0.0072	0.0173	0.0413	0.5218
	Olas.	0.984	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (2,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	0.000	0.000	0.002	-0.000	0.001
	PAC	0.000	0.000	0.002	-0.000	0.001
	Q-İsta.	0.0005	0.0213	0.0537	0.0678	0.0856
	Olas.	0.995	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (3,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.000	0.001	-0.001	0.001
	PAC	-0.001	-0.000	0.001	-0.001	0.001
	Q-İsta.	0.0022	0.0060	0.0121	0.0404	0.0812
	Olas.	0.963	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (3,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.002	0.001	0.000	-0.003	0.015
	PAC	-0.002	0.001	0.000	-0.003	0.015
	Q-İsta.	0.0158	0.1097	0.1824	0.3345	4.4807
	Olas.	0.900	1.000	1.000	1.000	1.000
	ARCH (1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	0.000	0.002	0.000	0.099
	PAC	-0.001	0.000	0.001	0.000	0.099
	Q-İsta.	0.0032	3.5799	4.2034	4.9648	54.990
	Olas.	0.955	0.611	0.938	1.0000	0.004
	ARCH (2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.001	0.002	-0.000	0.111
	PAC	-0.001	-0.001	0.002	-0.000	0.111
	Q-İsta.	0.0031	0.4715	0.8342	1.2487	59.537
	Olas.	0.955	0.993	1.0000	1.0000	0.001
	ARCH (3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.000	0.001	-0.000	0.102
	PAC	-0.001	-0.000	0.001	-0.000	0.102
	Q-İsta.	0.0033	0.0093	0.2619	0.7703	50.185
	Olas.	0.954	1.0000	1.0000	1.0000	0.012
	GARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.013
	PAC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.013
	Q-İsta.	0.0018	0.0062	0.0134	0.0515	1.1769
	Olas.	0.966	1.000	1.000	1.000	1.000
	GARCH (2, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.012
	PAC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.012
	Q-İsta.	0.0014	0.0073	0.0148	0.0786	1.2787
	Olas.	0.970	1.000	1.000	1.000	1.000
	IGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.000	-0.000	-0.000	-0.001	0.001
	PAC	-0.000	-0.000	-0.000	-0.001	0.001
	Q-İsta.	0.0005	0.0030	0.0120	0.0398	0.0675
	Olas.	0.983	1.000	1.000	1.000	1.000
	TGARCH (2, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.010
	PAC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.010
	Q-İsta.	0.0016	0.0072	0.0147	0.0492	0.7960
	Olas.	0.968	1.000	1.000	1.000	1.000
	EGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.027
	PAC	-0.001	-0.001	-0.000	-0.001	0.027
	Q-İsta.	0.0027	0.0107	0.0192	0.0977	4.0256
	Olas.	0.958	1.000	1.000	1.000	1.000
	IGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
	AC	-0.004	-0.004	-0.003	-0.003	0.008
	PAC	-0.004	-0.004	-0.003	-0.003	0.008
	Q-İsta.	0.0922	0.2695	0.4153	0.8789	1.4283
	Olas.	0.761	0.998	1.000	1.000	1.000

EURO
ARMA(0,0)GBP
ARMA(3,0)

EGARCH (1, 1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	0.001	-0.000	0.000	-0.001	0.008
PAC	0.001	-0.000	0.000	-0.001	0.008
Q-İsta.	0.0057	0.0340	0.0381	0.0500	0.5967
Olas.	0.940	1.000	1.000	1.000	1.000
EGARCH (1, 2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	-0.000	-0.001	-0.000	-0.000	0.026
PAC	-0.000	-0.001	-0.000	-0.000	0.026
Q-İsta.	0.0004	0.0074	0.0148	0.6471	4.0089
Olas.	0.984	1.000	1.000	1.000	1.000
EGARCH (2,1)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	-0.000	-0.000	0.000	-0.000	0.012
PAC	-0.000	-0.000	0.000	-0.000	0.012
Q-İsta.	0.0005	0.0288	0.0383	0.0532	0.9494
Olas.	0.982	1.000	1.000	1.000	1.000
EGARCH (2,2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	0.003	-0.001	-0.001	-0.000	0.017
PAC	0.003	-0.001	-0.001	-0.000	0.017
Q-İsta.	0.0358	0.1187	0.1316	0.2137	5.6442
Olas.	0.850	1.000	1.000	1.000	1.000
EGARCH (2, 3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	-0.002	-0.002	-0.002	-0.001	0.013
PAC	-0.002	-0.001	-0.002	-0.001	0.013
Q-İsta.	0.0175	0.0763	0.1471	0.2293	1.2992
Olas.	0.895	1.000	1.000	1.000	1.000
EGARCH (3, 2)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	0.002	-0.001	-0.001	-0.000	0.017
PAC	0.002	-0.001	-0.001	-0.000	0.017
Q-İsta.	0.0197	0.2691	0.2702	0.3313	5.8963
Olas.	0.889	0.998	1.000	1.000	1.000
EGARCH (3,3)	1.Gec.	5.Gec.	10.Gec.	20.Gec.	30.Gec.
AC	-0.002	-0.002	-0.003	-0.001	0.006
PAC	-0.002	-0.002	-0.003	-0.001	0.006
Q-İsta.	0.0185	0.2019	0.3309	0.5281	4.1225
Olas.	0.892	0.999	1.000	1.000	1.000

Tablo11'deki Q istatistik ve anlamlılık düzeyleri incelendiğinde, USD döviz kuru serisi için belirlenen oynaklık modellerinde tüm gecikme değerleri için otokorelasyon sorununun giderildiği belirlenmiştir. EURO döviz kuru serisinde ARCH (1), ARCH (2) ve ARCH (3) modelleri dışındaki diğer oynaklık modellerinde otokorelasyon sorunu giderilirken, GBP döviz kuru serisi modellerinde ise tüm gecikme değerleri için otokorelasyon sorununun ortadan kaldırıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, değişen varyans ve/veya otokorelasyon sorunlarının tespit edildiği modeller çalışma kapsamından çıkarılmıştır. Diğer taraftan, her üç döviz kuru serisi için belirlenen oynaklık modellerinde değişen varyans ve otokorelasyon sonuçlarının birbirini destekler nitelikte olduğu da ifade edilebilir. Döviz kuru serileri için oynaklık modellemesinde esas alınacak modellerin belirlenebilmesi için Theil Eşitsizlik Katsayısı (TIC), Kök Ortalama Kare Hata (RMSE) ve Ortalama Mutlak Hata (MAE) katsayıları hesaplanmıştır. Çalışmada, endekste model karşılaştırması için RMSE katsayıları esas alınmıştır. Bu katsayılara ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Döviz Kuru Serileri için Oynaklık Modeli Karşılaştırmaları

Seri	Modeller	Theil	RMSE	MAE
USD	EGARCH (1,1)	0.940469	1.215847	0.679200
	EGARCH (1,2)	0.957028	1.215737	0.677121
	EGARCH (2,1)	0.966116	1.215868	0.675345
	EGARCH (2,2)	0.967636	1.215915	0.675216
	EGARCH (2,3)	0.821184	1.239099	0.729379
	EGARCH (3,2)	0.933781	1.216172	0.680174
	EGARCH (3,3)	0.940547	1.223411	0.679809
EURO	GARCH (1,1)	0.951107	1.177184	0.689154
	GARCH (2,1)	0.954145	1.177179	0.688911
	IGARCH (1,1)	0.837163	1.192462	0.721678
	TGARCH (2,1)	0.957865	1.177190	0.688643
	EGARCH (1,1)	0.942243	1.777278	0.690020
GBP	IGARCH (1,1)	0.960465	1.185862	0.699289
	EGARCH (1,1)	0.955710	1.185876	0.699590
	EGARCH (1,2)	0.987648	1.186344	0.698361
	EGARCH (2,1)	0.942081	1.186107	0.700781
	EGARCH (2,2)	0.945403	1.192147	0.701689
	EGARCH (2,3)	0.954970	1.185887	0.699651
	EGARCH (3,2)	0.941850	1.192709	0.702189
EGARCH (3,3)	0.955142	1.185881	0.699632	

Döviz kuru serileri için Kök Ortalama Kare Hata (RMSE) katsayıları değerlendirildiğinde, en düşük RMSE değeri USD için EGARCH (1,2) modelinde 1.215737 olarak, EURO için GARCH (2,1) modelinde 1.177179 ve GBP için IGARCH (1,1) modelinde 1.185862 olarak hesaplanmış ve döviz kuru serilerindeki oynaklık modelleri belirlenmiştir. İncelenen döneme ilişkin USD, EURO ve GBP döviz kuru serilerine ait oynaklık tahmin sonuçları Tablo 13'te sunulmaktadır.

Tablo 13. Döviz Kurları İçin Oynaklık Model Sonuçları

Seri	Modeller	Katsayılar							
		α_0	α_1	α_2	α_3	β_1	β_2	β_3	γ_1
EURO	GARCH (p=2, q=1)	0.1677	0.0920	0.0871	-	0.7388	-	-	-
USD	EGARCH (p=1, q=2)	0.009	-0.008	-	-	0.748	0.233	-	0.098
GBP	IGARCH (p=1, q=1)	-	0.9827	-	-	0.0172	-	-	-

Döviz kuru serileri için oynaklık tahmin sonuçları analiz edildiğinde, EURO döviz kuru getiri serisi için GARCH (2,1) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. GARCH modelinin geçerli olabilmesi için α_i ve β_i katsayıların sıfırdan büyük ya da eşit olması gereklidir. Modelde ARCH terimi kısa dönem koşullu varyansı ifade ederken, GARCH terimi ise uzun dönem koşullu varyansı ifade etmektedir. GARCH (1,2) modeli için katsayı toplamı ($\alpha_1+\alpha_2+\beta_1$) 0.9179 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda EURO döviz kuru getirisinde oynaklığa etki eden şoklar kalıcı bir etki yaratmamaktadır. Model katsayıları daha ayrıntılı incelendiğinde geçmiş dönem şoklarını temsil eden $\alpha_{1,2}$: 0.1791 olarak hesaplanırken, mevcut dönemden hemen bir önceki dönemdeki şokları ifade eden β_1 katsayısı: 0.7388 olarak

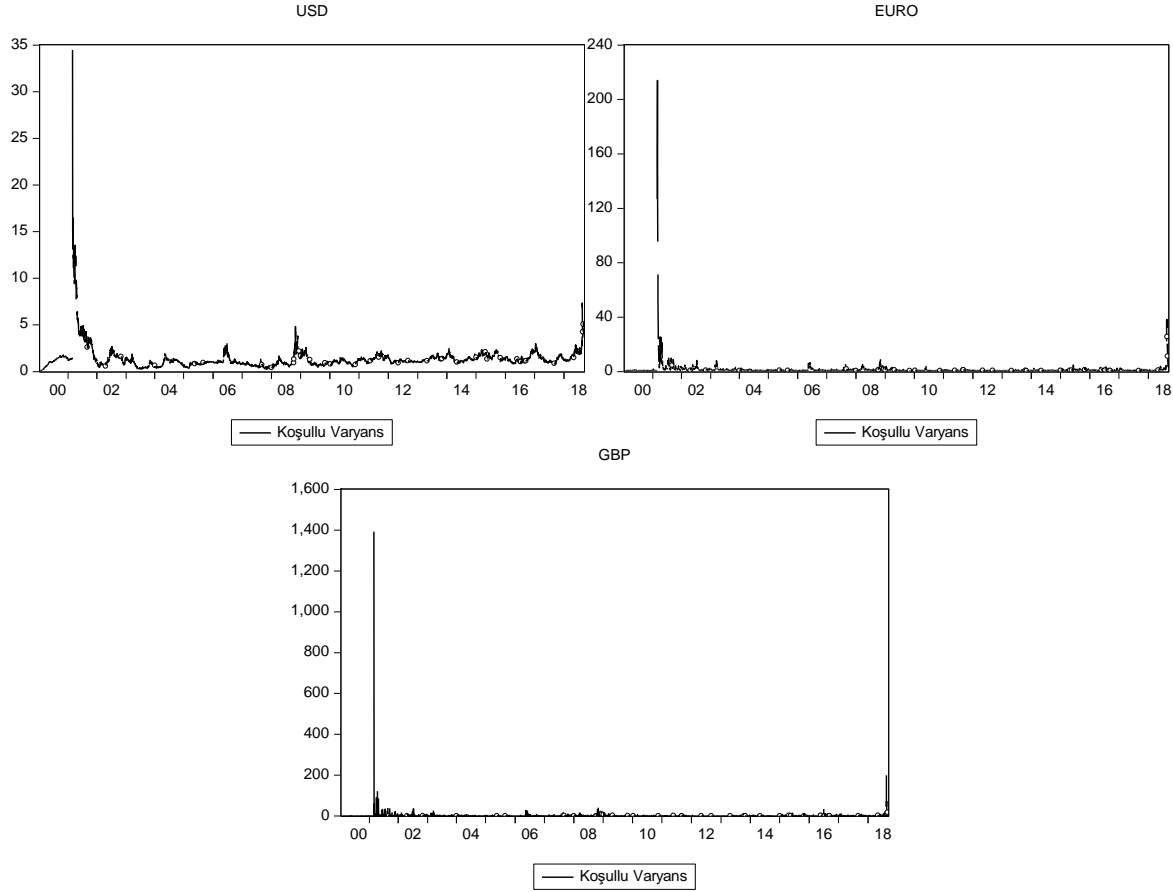
hesaplanmıştır. Bu durum EURO döviz kuru getirisine etki eden şokların %17.91'inin geçmiş dönem şoklardan kaynaklandığını gösterirken, %73.88'inin de bir önceki dönemde meydana gelen şoklardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla, EURO döviz kuru getirilerinde oynaklığın yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan etkilendiği tespit edilmiştir. $(\alpha_1 + \alpha_2 + \beta_1)$ ölçüsü, volatilitenin ısrarcılığını göstermektedir. Bu durum, herhangi bir dönemde meydana gelen bir şokun etkisinin gelecekte de bir süre daha devam ettiğini göstermektedir. Endekste belirlenen volatilitenin gün bazında ne kadar sürdüğünü belirleyebilmek için HL (half-life) ölçüsü $HL = \ln(0.5) / \ln(\alpha_1 + \beta_1)$ eşitliği esas alınarak tespit edilebilmektedir. HL hesaplamaları neticesinde Euro döviz kuru serisine gelen bir şokun etkisi yaklaşık 8.09 gün sürdüğü belirlenmiştir. Bu ölçü, şokun süresinin yanı sıra şokun üzerinden atma ve tepkisini de göstermektedir.

USD döviz kuru serisi için EGARCH (1, 2) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu model, 1 ARCH, 2 GARCH etkisi taşımaktadır. Oynaklık modellemesinde asimetrikliği ve kaldıraç etkisini de dikkate alan EGARCH modelinde tüm parametreler logaritmik olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda, GARCH modelinde olduğu gibi α_i ve β_i katsayıların sıfırdan büyük ya da eşit olması gerekmektedir. γ_i katsayısının ise sıfırdan küçük olması durumunda kaldıraç etkisinin varlığı ortaya çıkarılmaktadır. EGARCH (1, 2) modelinde hesaplanan katsayılar doğrultusunda, döviz kuru getiri serisinde meydana gelen pozitif bir şok, kur getirisinde aynı büyüklükteki negatif şoktan daha fazla etki yapmaktadır. Dolayısıyla şokların getiri oynaklığı üzerinde asimetrik bir etkiye sahip olmadığı da ifade edilebilir. Herhangi bir dönemde meydana gelen bir şokun etkisinin gelecekte ne kadar süre daha devam ettiğini gösteren HL ölçüsüne göre ise USD döviz kuru getirisine gelen bir şokun etkisi yaklaşık 2.30 gün sürdüğü belirlenmiştir.

GBP döviz kuru getiri serisi için IGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. IGARCH modelinin geçerli olabilmesi için α_i ve β_i katsayıların sıfırdan büyük ya da eşit ve anlamlı olması gereklidir. Modelde ARCH terimi kısa dönem koşullu varyansı ifade ederken, GARCH terimi ise uzun dönem koşullu varyansı ifade etmektedir. IGARCH (1,1) modeli için katsayı toplamı $(\alpha_1 + \beta_1)$ 1 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda GBP döviz kuru getirisinde oynaklığa etki eden şokların kalıcı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle seriye gelen şoklar etkilidir ancak bu şoklar kısa süreli kalıcı bir etki yaratmaktadır.

Model katsayıları daha ayrıntılı incelendiğinde geçmiş dönem şoklarını temsil eden α_1 : 0.0172 olarak hesaplanırken, mevcut dönemden hemen bir önceki dönemdeki şokları ifade eden β_1 katsayısı: 0.9827 olarak hesaplanmıştır. Bu durum GBP döviz kuru getirisine etki eden şokların %1.72'sinin geçmiş dönem şoklardan kaynaklandığını gösterirken, %98.27'sinin de bir

önceki dönemde meydana gelen şoklardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla, GBP döviz kuru getirilerinde oynaklığın yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan etkilendiği tespit edilmiştir. Döviz kuru getiri serileri için tahmin edilen oynaklık modelleri sonrasında döviz kuru getiri serilerine ait koşullu varyans grafikleri Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3. Döviz Kuru Getiri Serilerinin Koşullu Varyansı

Döviz kuru getiri serilerine ait koşullu varyans grafikleri değerlendirildiğinde, incelenen dönemde USD, EURO ve GBP kur getirilerine ilişkin varyans en yüksek değere 2001 yılında ulaşmıştır. Zaman serisi içerisinde varyansın 2008 ve 2013 yıllarında da diğer yıllara göre daha yüksek olduğu da ifade edilebilmektedir. Döviz kuru getirilerinde varlığı tespit edilen oynaklıkların yerel ve küresel finansal krizlerden kaynaklandığı söylenebilir. Diğer taraftan, ilgili periyotta meydana gelen bir şokun USD döviz kuru getiri serilerine, EURO ve GBP döviz kuru serilerine göre daha büyük bir etki yarattığı da görülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Volatilite yani oynaklık, zaman serilerinde yüksek seviyedeki artış ya da azalışlar doğrultusunda meydana gelen ortalamadan sapmaları ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle oynaklık, döviz kuru, faiz oranları ve borsa endeksi gibi değişkenlerin beklenen değerlerinden ne kadar saptıklarının bir göstergesidir. Ekonomide gerçekleşen ani ve hızlı değişimler,

oynaklığın artmasına yol açmaktadır. Bu değişimler sonucu oluşabilecek beklenmedik durumlara karşı korunabilmek amacıyla oynaklığın doğru tahmin edilmesi önemlidir. Çünkü, döviz piyasasında oynaklık, spekülative hareket eden yatırımcıları, reel ve mali sektör içerisindeki firmaları, ülke ekonomileri ve finansal piyasalar açısından bir risk unsurudur. Bu bağlamda döviz kuru oynaklığının olası olumsuz etkilerinin ölçülmesi ve tahmin edilmesi önem arz etmektedir. Döviz kuru oynaklığının yüksek düzeyde olması, döviz ile ilişkili olan tüm paydaşları bu riske karşı korunmayı gerekli kılmaktadır.

Finans ve döviz piyasalarında meydana gelen ani iniş ve çıkışların piyasa oynaklığına olan etkilerinin tespit edilebilmesi için çeşitli teknikler geliştirilmiştir. ARCH/GARCH ailesi modeller, döviz kuru serilerindeki varyans değişimini, oynaklık kümelenmesini ve kaldıraç etkisini ortaya çıkarmada oldukça başarılıdır.

Bu çalışmada, işlem hacmi yüksek olan ve en değerli yabancı para konumunda sayılabilecek Dolar, Euro ve Sterlin kurlarına ilişkin getiri oynaklığı modellenmesi yapmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Dolar, Euro ve Sterlin kurlarına ait 05.01.2000-13.09.2018 dönemindeki günlük veriler analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Oynaklık modellenmesinin ARCH/GARCH ailesi ile yapılabilmesi için en uygun ARMA başlangıç modeli belirlenmiş, serilerin durağanlıkları sağlanmış, hata terimlerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının giderildiği ve incelenen seride doğrusal olmayan unsurların mevcut olduğu belirlenmiştir. Analizler neticesinde, EURO döviz kuru getiri serisi için GARCH (2,1) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. Oynaklık tahmin sonuçlarına göre, EURO döviz kuru getirisinde oynaklığa etki eden şokların kalıcı bir etki yaratmadığı ve EURO döviz kuru getirisine etki eden şokların %17.91'inin geçmiş dönem şoklardan kaynaklandığını gösterirken, %73.88'inin de bir önceki dönemde meydana gelen şoklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, EURO döviz kuru getirilerinde oynaklığın yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan etkilendiği ortaya çıkarılmış ve kur serisine gelen bir şokun etkisinin ve şoku üzerinden atmasının yaklaşık 8.09 gün sürdüğü belirlenmiştir.

USD döviz kuru serisi için EGARCH (1, 2) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu model, 1 ARCH, 2 GARCH etkisi taşımaktadır. EGARCH (1, 2) modelinde hesaplanan katsayılar doğrultusunda, döviz kuru getiri serisinde meydana gelen pozitif bir şok, kur getirisinde aynı büyüklükteki negatif şoktan daha fazla etki yapmaktadır. Dolayısıyla şokların getiri oynaklığı üzerinde asimetric bir etkiye sahip olmadığı da ifade edilebilir. Herhangi bir dönemde meydana gelen bir şokun etkisinin gelecekte ne kadar süre daha devam ettiğini gösteren HL (half-life) ölçüsüne göre ise USD döviz kuru getirisine gelen bir şokun etkisi yaklaşık 2.30 gün sürdüğü belirlenmiştir.

GBP döviz kuru getiri serisi için IGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. IGARCH (1,1) modeli için katsayı toplamı ($\alpha_1 + \beta_1$) 1 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda GBP döviz kuru getirisinde oynaklığa etki eden şokların kalıcı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle seriye gelen şoklar etkilidir ancak bu şoklar kısa süreli kalıcı bir etki yaratmaktadır. GBP döviz kuru getirisine etki eden şokların %1.72'sinin geçmiş dönem şoklardan kaynaklandığını gösterirken, %98.27'sinin de bir önceki dönemde meydana gelen şoklardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla, GBP döviz kuru getirilerinde oynaklığın yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan etkilendiği tespit edilmiştir. Döviz kurları için yapılan volatilité modellemesi neticesinde elde edilen bulguların, Kasman (2003), Güloğlu ve Akman (2007), Uysal ve Özşahin (2012), Sağlam ve Başar (2016), Güler (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ulaşılan çeşitli bulgular ile benzerlikler gösterdiği söylenebilir.

İncelenen dönemde, tahmin edilen oynaklık modelleri sonrasında USD, EURO ve GBP döviz kuru getirilerine ilişkin koşullu varyansın en yüksek değere 2001, 2008 ve 2013 yıllarında ulaştığı belirlenmiştir. Döviz kuru getirilerinde varlığı tespit edilen oynaklıkların yerel ve küresel finansal krizlerden kaynaklandığı söylenebilir. Diğer taraftan, ilgili periyotta meydana gelen bir şokun USD döviz kuru getiri serilerine, EURO ve GBP döviz kuru serilerine göre daha büyük bir etki yarattığı da tespit edilmiştir. Bu çalışma, farklı döviz kurlarına ilişkin volatilité modellemelerinin yapılması, farklı modellerin kullanılması ve döviz kurları arasındaki volatilité yayılımının incelenmesi suretiyle sonraki çalışmalarca geliştirilebilir. Çalışmada ulaşılan bulguların başta bireysel yatırımcılar olmak üzere çeşitli ekonomik birimlere fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aghiona, P., Bacchetta, P., Rancièrec, R. & Rogoffa, K. (2009). Exchange rate volatility and productivity growth: the role of financial development. *Journal of Monetary Economics*, 56(4), 494-513.
- Arize, A. C., Osang, T. & Slottje, D. J. (2000). Exchange rate volatility and foreign trade: Evidence from Thirteen LDC's. *Journal of Business & Economic Statistics*, 18(1), 10-17.
- Arratibel, O., Furceri, D., Martin, R. & Zdzienicka, A. (2011). The effect of nominal exchange rate volatility on real macroeconomic performance in the CEE countries. *Economic Systems*, 35(2), 261-277.
- Boyacıoğlu, M. A. & Çürük, D. (2016). Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi getirisine etkisi: Borsa İstanbul 100 endeksi üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 70, 143-156.
- Chi, J. & Cheng, S. K. (2016). Do exchange rate volatility and income affect Australia's maritime export flows to Asia? *Transport Policy*, 47, 13-21.
- Choudhry, T. (2005). Exchange rate volatility and the United States exports: Evidence from Canada and Japan. *Journal of the Japanese and International Economies*, 19(1), 51-71.
- Çiçek, M. (2010). Türkiye'de faiz, döviz ve borsa: Fiyat ve oynaklık yayılma etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 1-28.
- Danmola, R. A. (2013). The impact of exchange rate volatility on the macro economic variables in Nigeria. *European Scientific Journal*, 9(7), 152-165.
- Doğanlar, M. (2002). Estimating the impact of exchange rate volatility on exports: evidence from Asian countries. *Applied Economics Letters*, 9(13), 859-863.

- Erden, L. & Sağlam, G. (2009). Türkiye'de döviz kuru oynaklığının sektörel ithalata etkileri: Bir ARDL ithalat modeli analizi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 19-44.
- Gök, İ. Y., Özkul, G. & Öztürk, E. (2016). merkez bankası müdahalelerinin döviz kurları üzerine etkileri: Türkiye üzerine ampirik bir araştırma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 359-384.
- Gujarati, D. (2011). *Econometrics by example*. Palgrave Macmillan.
- Güler, A. (2017). Oynak ekonomik koşullar altında döviz kuru oynaklığının modellenmesi: Türkiye için dinamik zaman serisi analizi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(14), 39-47.
- Güloğlu, B. & Akman, A. (2007). Türkiye'de döviz kuru oynaklığının SWARCH yöntemi ile analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 43-51.
- Hajilee, M. & Al Nasser, O. M. (2014). Exchange rate volatility and stock market development in emerging economies. *Journal of Post Keynesian Economics*, 37(1), 163-180.
- Kasman, A. (2003). Türkiye'de reel döviz kuru oynaklığı ve bunun ihracat üzerine etkisi: Sektörel bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 169-186.
- Kasman, S., Vardar, G. & Tunç, G. (2011). The impact of interest rate and exchange rate volatility on banks' stock returns and volatility: Evidence from Turkey. *Economic Modelling*, 2(3), 1328-1334.
- Khosa, J., Botha, I. & Pretorius, M. (2015). The impact of exchange rate volatility on emerging market exports. *Acta Commer*, 15(1), 1-11.
- Kim, C. B. (2017). Does exchange rate volatility affect Korea's seaborne import volume? *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 33(1), 43-50.
- Oskooee, M. B. & Gelan, A. (2018). Exchange-rate volatility and international trade performance: Evidence from 12 African countries. *Economic Analysis and Policy*, 58, 14-21.
- Özdemir, L. & Kula, V. (2017). Döviz piyasa oynaklığı ile vadeli işlem piyasası arasındaki nedensellik ilişkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 618-636.
- Sağlam, M. & Başar, M. (2016). Döviz kuru oynaklığının öngörülmesi: Türkiye örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 23-29.
- Taşçı, H. M., Darıcı, B. & Erbaykal, E. (2009). Ters para ikamesi süreci ve döviz kuru oynaklığı: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 102-117.
- Tenreyro, S. (2007). On the trade impact of nominal exchange rate volatility. *Journal of Development Economics*, 82(2), 485-508.
- Türkyılmaz, S., Özer, M. & Kutlu, E. (2007). Döviz kuru oynaklığı ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkilerin zaman serisi analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 133-150.
- Uysal, D. & Özşahin, Ş. (2012). Reel efektif döviz kuru endeksi volatilitesinin ARCH ve GARCH modelleri ile tahmini. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 13-20.

EXPANDED ABSTRACT

Volatility is a measure of the width deviation from the mean value in a time series. Stated in other words volatility refers to the deviations from the average in the time series as a result of high increases or decreases. Volatility refers to the deviations from the positive or negative mean in a time series. Sudden and rapid changes in the economy lead to an increase in volatility. In this context, it is important to measure and estimate the possible negative effects of exchange rate volatility. The high level of exchange rate volatility makes it necessary to protect all stakeholders related to against this risk. Various techniques have been developed to determine the effects of sudden ups and downs in the financial and foreign exchange markets on market volatility. ARCH / GARCH family models are very successful in revealing variance change, volatility clustering and leverage effect in exchange rate series. These methods are the autoregressive models with changing conditional variances. ARCH model developed by Engle (1982), GARCH model developed by Bollerslev (1986) and has the ability to predict a number of constraints and negative variance in the ARCH model. After GARCH model, GARCH family models such as APGARCH, EGARCH, TGARCH and

IGARCH have been developed which can measure and model asymmetric responses against positive and negative shocks. In the national and international literature, there are many studies on volatility modeling of financial markets and macroeconomic factors. There are several studies examining the volatility structures of exchange rates, one of the most important macroeconomic factors.

The aim of this study is to modelling the volatility of the Dollar, Euro and Sterling series which have a high transaction volume and which can be considered as the most valuable foreign currency position. In this direction, permanent return of daily data in 05.01.2000-13.09.2018 period is calculated and analyzed within the scope of analysis. The data of the exchange rates have been obtained from the investing.com database. Permanent returns were calculated by using price series of exchange rates before volatility analysis. In order to perform volatility modeling, it is necessary to ensure the stationarity of the series. Stationarity was investigated by ADF and PP unit root tests. According to the results of unit root tests, the series of exchange rates were stationary at the level of $I(0)$ and they did not contain unit roots. The stationarity of the series is provided for volatility modeling, and the optimal ARMA starting model is determined on the basis of the Schwarz information criterion and the variance, autocorrelation and nonlinear elements are investigated in the series. ARMA (1,3) for EURO, ARMA for EURO (0,0) and ARMA (3,0) for GBP were determined to be effective. While heteroscedasticity was tested with ARCH-LM test, autocorrelation was tested with error terms correlograms. It was determined that there were heteroscedasticity and autocorrelation problems in three exchange rate series. In addition, nonlinear elements were determined in the series.

As a result of the volatility analysis, the volatility models of the series are analyzed by GARCH (2,1) model for EUR series, EGARCH (1, 2) for USD series and IGARCH (1,1) models for GBP series. According to the results of the model, it is found that the impacts on the volatility of the EUR series don't have a lasting impact and the effect of shock lasted 8.09 days. A positive shock from the USD series are more influenced by negative shock of the same magnitude and shock isn't asymmetric on return volatility. Furthermore, It is determined that effect of shock lasted 2.30 days. In the GBP series, the shocks have a lasting effect and predominantly occurred in the previous period. The findings of the study are similar to the findings obtained in the studies performed by Kasman (2003), Güloğlu and Akman (2007), Uysal and Özşahin (2012), Sağlam and Başar (2016), Güler (2017).

The highest volatility of USD, EURO and GBP exchange rates occurred in 2001, 2008 and 2013 in the analyzed period after estimated volatility models. It can be said that the

fluctuations in the exchange rate yields are due to the local and global financial crises. On the other hand, it has been determined that a shock occurred in the related period has a greater effect on the USD exchange rate yield series compared to the EURO and GBP exchange rate series. This study can be developed by subsequent studies by making volatility modeling of different exchange rates, using different volatility models and analysis of the volatility spillover between exchange rates. It is thought that the findings of the study may benefit various economic units, especially individual investors.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kaygın, E., Topçuoğlu, E. ve Özkes, S. (2019). "Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Ticari İlişkilere Yönelik Engeller", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3379-3398.

Geliş Tarihi / Received Date: 7 Kasım 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE İLE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERE YÖNELİK ENGELLER

Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN

Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
erdogankaygin@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2125-5032

Ethem TOPÇUOĞLU

Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ethemtopcuoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3563-0566

Serdal ÖZKES

Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
serdarozkes@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0734-5971

Öz

Aynı dili konuşan, ortak değer, inanç, dine mensup, ortak tarihi geçmişe sahip iki ülke Kazakistan ve Türkiye'dir. Bu iki ülke arasındaki kültürel bağlar ve kardeşlik ilişkileri stratejik ortaklık, müttefiklik boyutunda olmasına rağmen iki ülke arasındaki ticaret ifade edilen ilişkilerin düzeyinden oldukça uzaktır. Türkiye tarafından Hindistan'dan bir yılda ithal edilen motorinin ticaret hacmi Kazakistan ile gerçekleştirilen yıllık toplam ticaret hacmine neredeyse eşit olması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Kazakistan'ın bir kara ülkesi olması ve açık denizlere uzaklığı ikili ticari ilişkileri kısıtlamaktadır. Buna karşın özellikle karşılıklı seferlere yeni başlayan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolunun ticari ilişkileri geliştirmesi beklenmektedir. Kazakistan'ın iç bölgelerinden Aktav Limanına ve oradan BTK demiryolu aracılığıyla Mersin'e ulaşan yükler ve karşılıklı seferler ticari açıdan önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda bu gelişme Kazakistan'ın Akdeniz kıyısı ülkeler aracılığıyla Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya erişimini sağlayarak yeni pazarlara ulaşım imkânı sağlayacaktır. Yapılan bu çalışmada Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Kazakistan-Türkiye arasında karşılıklı çıkarların korunması temelinde ticaret ilişkilerinin artırılması ile mevcut potansiyellerin değerlendirilmesi ve oluşacak ticaretin kültürel etkileşime olan etkisi araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan ile ticari ilişkiler, Türk-Kazak ilişkileri, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu

OBSTACLES FOR COMMERCIAL RELATIONSHIP BETWEEN TURKEY AND KAZAKHSTAN

Abstract

Kazakhstan and Turkey are the two countries speaking the same language, sharing common values, belief and religion and having a common historical past. Although the cultural ties and brotherhood relations between these two countries are in the size of strategic partnership and alliance, the trade between the two countries is far from the level of the expressed ties. The fact that the trade volume of diesel imported by Turkey from India for a year is almost equal to the total annual volume of trade carried out by Kazakhstan is an example of this situation. The fact that Kazakhstan is an inland country and away from open seas restricts the bilateral trade relations. However, it is expected that the Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway, which has recently begun with mutual voyages, will develop commercial relations. The cargo, arriving at the port of Aktav from Kazakhstan's inner regions and then to Mersin via the BTK railway from there, and the mutual services are significant developments

from commercial point of view. At the same time, this development will provide the access to new markets by enabling Kazakhstan to reach Southern Europe, North Africa and the Middle East through Mediterranean coastal countries. In the study, increasing the commercial ties with the Baku-Tbilisi-Kars railway on the basis of the protection of mutual interests between Kazakhstan and Turkey, the assessment of existing potentials and the effect of the formed trade on the cultural interaction have been investigated.

Key Words: Commercial relations with Kazakhstan, Turkish-Kazakh relations, Baku-Tbilisi-Kars railway

1. GİRİŞ

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığı 16 Aralık 1991 tarihinde onu ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Diplomatik ilişkiler 2 Mart 1992 tarihinde başlamış, büyükelçiliğin 18 Nisan 1992 tarihinde hizmete girmesi ile gelişmiştir (Batmaz, 2004: 85). Kazakistan ile Türkiye arasındaki resmi ilişkiler 25 yılı aşkın süredir devam etmektedir. Sadece Türkiye ve Kazakistan arasında değil diğer Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği ve birlikteliğin sağlanmasında da Sayın Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV'in büyük katkıları olmuştur. Sayın Nazarbayev'in Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kuruluşuna katkıları ve 2014 yılında Kazakistan Parlamentosu kararı ile 18 Mayıs "Türk Yazısı Günü" olarak ilan edilmesi bunlardan birkaç tanesidir.

Kültürel bütünlüğün sağlanması ve ortak tarihin korunarak sürdürülmesi için oluşturulan bu birlik ve kurumlar maalesef ticari hayatta tam tezahür etmemiştir. Türkiye'nin 2017 yılı ithalatı yaklaşık 234 milyar dolar iken ihracatı ise yaklaşık 157 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar arasından Kazakistan ile Türkiye arasında gerçekleştirilen dış ticaretin Türkiye'nin toplam ihracattaki payı 746 milyon dolar ile binde 5 ve toplam ithalatta ise 1 milyar 463 milyon dolar ile binde 6,5 oranında olmuştur. İthalat ve ihracat toplam rakamları göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ticari ilişki 2 milyar 209 milyon dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye ile Güney Afrika Cumhuriyeti arasındaki 2 milyar 229 milyon dolarlık ticaret ilişkisi ile aradaki 13.000 kilometrelik mesafe göz önüne alındığında, Kazakistan ile Türkiye arasındaki kısa mesafe, yaşanan ortak tarih ve kültür birliği düşünüldüğünde üzüntü vericidir (TÜİK, 2017). Bu durumu iyileştirmek ve ticareti arttırmak için iki ülke arasında bir takım faaliyetlerde bulunulmuştur.

Ticareti arttırmak adına gerçekleştirilen faaliyetlerden birisi BTK demiryolu ve İpek Rüzgarı'nın hayata geçirilmesidir. Bu projeler ile Kazakistan'dan Türkiye'ye karşılıklı demiryolu seferleri düzenlenecektir. Bu sayede iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceği düşünülmektedir. Bu öngörüden hareket ile çalışmada bahsi geçen projelerle dili, dini, kültürel yapısı ve tarihi dokusu aynı olan iki ülke arasındaki ticaret durumu ele alınmıştır. İki ülkeyi birbirine yaklaştıracakları düşünülen demir yolu projeleri anlatılarak var olan yakın ilişkilerimize

ve ticarete olan etkileri teorik olarak değerlendirilerek yeni bir bakış açısı kazandırmak ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kazakistan ile Türkiye arasında yer alan ilişkilere ilişkin yapılan literatür incelemesi sonucunda;

Alagöz ve arkadaşları (2011) tarafından Kazakistan'ın 1992–2008 yılları arasındaki ekonomik verileri TOPSİS yöntemi ile incelenerek, Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz ihracatına olan bağımlılığı, ekonomik performans değerleri belirlenmiştir.

Bursa (2017) tarafından Türkiye ile Kazakistan arasında gerçekleşen eğitim alanında iş birliği Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Üniversiteler Birliği, Türk Keneşi ve TÜRKPA, Büyük Öğrenci Projesi ışığında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 1990 yılından günümüze Kazak öğrenci sayısı ve yaşanan sıkıntılara değinilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Çapa (2019) tarafından 1991-1992 yılları arasında Türkiye ve Kazakistan ilişkileri, Sovyetler Birliğinin dağılması, Kazakistan'ın bağımsızlık hareketleri, Süleyman DEMİREL'in ziyareti gibi iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan kritik gelişmeler Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazetelerinden yararlanılarak değerlendirilmiştir.

Erol ve Çelik (2017) tarafından Sovyet Birliği'nin dağılmasının ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin yaklaşması bunun bir sonucu olarak Türk Keneşi, TÜRKPA, TÜRKSOY kuruluşları açıklanmıştır. Bu kuruluşların oluşturulmasında Kazakistan ve özellikle de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan NAZARBAYEV'in aktif katılımcı rolü belirtilmiştir.

Gençler ve Akbaş (2011) tarafından 1990 ile 2011 yılları arasında Türkiye ile Kazakistan arasında yer alan eğitim, askeri ve ekonomik alanlardaki işbirliği değerlendirilerek ticarete iki ülke arasında istenilen düzeylere ulaşılamadığı belirtilmiştir.

Kayalı ve Mengi (2017) tarafından 1992 ile 2014 yılları arasında Kazakistan ile Türkiye arasında ticarete konu olan ürünler kalem kalem incelenerek ihracat ve ithalat rakamları ortaya konulmuştur.

Ölmezoğulları ve Aldibekova (2018) tarafından Kazakistan'ın 1991–2016 yılları arasındaki petrol piyasasındaki değişimler, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ülkenin ekonomik gelişimine etkileri VAR yöntemi ile incelenmiştir.

Yücememiş ve arkadaşları tarafından (2017) tarafından Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan ekonomileri ve bankacılık sistemleri değerlendirilerek, karşılıklı ekonomik gelişimin sağlanmasının antlaşmalar ve ulaştırma altyapılarına yatırım ile mümkün olacağı belirtilmiştir.

Yapılan bu çalışmada yukarıda belirtilen yazarların belirttiği görüşler ile beraber bunlardan farklı olarak ulaştırma altyapı projeleri ve ticaretin geliştirilmesi için daha kapsamlı önerilere yer verilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

2.1. Kazakistan ile Türkiye Arasındaki Ticaret

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticarete Türkiye tarafından ağırlıklı olarak bakır, kurşun gibi maden cevherleri, petrol ürünleri ve tarım ürünleri başta olmak üzere ürünler ithal edilir iken Kazakistan tarafından tekstil ürünleri başta olmak üzere makine teçhizat ve kara araçları ithal edilmektedir. İki ülke arasındaki ticaret ilişkileri gün geçtikçe azalmaktadır. Özellikle Rusya ve Ukrayna tarafından aynı ürünlerin ihraç edilmesi ve Karadeniz aracılığıyla ulaşım kolaylıklarının bulunması, Türkiye-Kazakistan ticaretinin azalmasında etkilidir. Ayrıca bu azalmada Ukrayna ile Türkiye arasında pasaportsuz ve vizesiz sadece kimlik ile serbest dolaşımın bulunmasının da etkisi vardır. Kazakistan ile ticaretin artması için çeşitli önlemler alınmak istense de başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Sayın Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV'in 11-12 Ekim 2012 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında 2012-2015 yıllarını kapsayan 3 yıllık Türkiye-Kazakistan Yeni Sinerji-Ortak Ekonomi Programı Eylem Planı imzalanmıştır. Bu plan kapsamında ticaret ve yatırım, metalürji, kimya ve petrokimya, makine sanayi, gıda sanayi, ulaşım alanlarında, bilim ve teknoloji, bankacılık ve turizm alanlarında işbirliğinin ve işlem hacminin artırılması amaçlanmıştır. Sayın Nazarbayev tarafından gerçekleştirilen ziyaret esnasında Sayın Başbakan Recep Tayip Erdoğan'a Kazakistan'ın en yüksek devlet nişanı olan Altın Kıran takdim edilmiş ve Başbakan Erdoğan tarafından "İş adamlarımızın kendi aralarında sektörel bazda çalışmalar yapmasını teşvik edeceğiz, bununla birlikte 2015'i hazırlayacağız, hedef 10 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmini yakalamak" demiştir (Yılmaz, 2017:817). Yapılan bu çalışmalar ve imzalanan antlaşmalar kapsamında gerçekleşen ithalat ve ihracat rakamları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Kazakistan ve Türkiye Arasında İthalat ve İhracat Miktarları

YILLAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İTHALAT	1.861.130	959.454	1.392.527	1.995.114	2.056.085	1.760.114	1.236.267	1.109.831	1.093.896	1.463.158
İHRACAT	890.568	633.417	818.899	947.821	1.068.625	1.039.420	977.487	750.027	623.715	746.244
TOPLAM (.000 \$)	2.751.698	1.592.871	2.211.426	2.942.935	3.124.710	2.799.534	2.213.754	1.859.858	1.717.611	2.209.402

Kaynak: TÜİK, 2018

2.2. Kazakistan ile Türkiye Arasındaki Ticaret Engelleri

2015 yılında 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi maalesef 2 milyar doların altında gerçekleşmiştir. Kazakistan'ın yetersiz ulaştırma altyapısı bu yönde en etkili olan unsurdur. Yerinde üretim ve inşa işlemleri yapan müteahhitlik hizmetlerinde, Türk şirketleri başarılı bir grafik çizerek Kazakistan'da önemli projeler üstlenmiştir. Türk Müteahhitlik şirketleri tarafından 1992 ile 2016 yılları arasında toplamda 21 milyar 300 milyon dolarlık 475 proje üstlenilmiştir. Bu projelerin gerçekleşme yılına göre bazıları şöyledir; 2013 yılında 1 milyar 800 milyon doların üzerinde 12 proje, 2014 yılında 2 milyar 500 milyon dolarlık 24 proje, 2015 yılında 800 milyon doların üzerinde 13 proje olarak belirlenmiştir (www.economy.gov.tr).

Diğer yerinde üretim ve tüketimin gerçekleştiği havayolu aracılığıyla taşımacılığın yapıldığı turizm sektöründe büyük bir başarıdan söz etmek mümkündür. Kazak turizm pazarında Türkiye, % 50'nin üzerinde pazar payı ile birinci destinasyon konumundadır. 2015 yılında Kazakistan'dan ülkemize 424 bin ziyaretçi gelmiştir (www.mfa.gov.tr).

Müteahhitlik ve turizm sektöründeki başarının nedeni yerinde üretim ve tüketim ile minimum taşımacılığın yer almasıdır. Ticaretteki başarısızlığın sebebi ulaşım altyapısındaki yetersizlikler, ülke geçişlerinde gümrük harçları, sigorta bedellerinin yüksek olması ile gümrük geçiş bekleme sürelerinin çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan ile Türkiye arasında ticaretin gelişme kat edebilmesi için ulaştırma sistemlerinin geliştirilmesi hayati öneme sahiptir.

2.3. Kazakistan'ın Altyapı Çalışmaları

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber Avrupa ve diğer ülkeler için Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri potansiyel bir pazar ve enerji arz noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler konusunda aşılması gereken en büyük sorun yetersiz karayolu, demiryolu, liman ve ulaşım imkânlarıdır. Bu kapsamda çeşitli ülkeler tarafından projeler geliştirilerek, kredi ve kaynak aktarımı sağlanmış ve amaca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmalar sonucunda 2017 yılı itibari ile Kazakistan ülke karayolu ağının toplam uzunluğu yaklaşık 152.000 km'dir. Bu yolların 23.500 km'si ana hat yolları, 73.900 km'si ara hat yolları, 44.000 km'si yerleşim yerleri iç yolları, 11.000 km'si ise maden, çiftlik, orman ve sanayi işletmeleri yolları olarak ayrılmaktadır. Bu yolların büyük bir bölümünün ciddi onarımdan geçirilmesi gerekmektedir. Ana karayollarının yaklaşık yüzde 93'ü, ara ve tali yolların da yüzde 57'si asfaltdır. 2013 yılında ulaşımına açılan 224 km'lik Astana-Burabay hattı, ülkenin ilk otoyolu konumundadır. Kazakistan demiryolu taşımacılığı yurtiçi yük taşımacılığının yüzde 68'i, yolcu taşımacılığının yüzde 32'sini karşılamaktadır (Çekerol ve

Gunyashev, 2017: 142-143). Altyapı çalışmaları ile ilgili yapılan projeler detaylı olarak aşağıda açıklanmıştır.

2.4. Avrupa- Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) Projesi

Sovyet Birliğinin dağılmasından sonra Avrupa Birliğinin (AB) Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ve Kafkaslarda (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) bulunan ülkeler ile ticari ilişkilerini geliştirmek istemesi, bölgenin coğrafi uzaklığını ve ulaşım sorunlarını gündeme getirmiştir. Ticaret yapılabilmesi için bölgenin güvenliği, ulaşım altyapısı, yetişmiş iş gücü, bürokratik işlemler ve ulaşım araçlarının etkinliği büyük önem arz etmektedir. AB tarafından belirlenen eksiklerin giderilmesi amacıyla, bu bölgeye yönelik olarak Avrupa- Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) Projesi geliştirilmiştir. AB tarafından finansman yardımı ve kredi sağlanan TRACECA Projesi, mevcut karayolları, demiryolları ve deniz ve hava limanlarının restorasyonunu, yeni bir takım liman, demiryolu, karayolu ve köprülerin inşası, ulaşım sektöründeki personelin eğitimi, ülkeler arasında sınır geçişlerinin kolaylaştırılması gibi bir dizi yatırım projesi ve teknik yardım programlarından oluşmaktadır (Ovalı, 2008: 152). 8 ülke ile başlayan TRACECA girişimi daha sonraki zamanlarda Türkiye, İran, Bulgaristan, Moldova, Romanya ve Ukrayna'nın da katılımı ve Türkmenistan ile Moğolistan'ın üye olmadan programa katılması ile 13 üyeli olarak halen devam etmektedir.

TRACECA ile ulaşım imkânlarının geliştirilerek Avrupa Ülkelerine daha kolay taşımacılık yapılması sağlamıştır. TRACECA direkt maddi yatırım içeren bir programdan çok eğitim, ülkeler arası sınır geçişlerinin kolaylaştırılması, ülkelerarası ihtilafların giderilmesi, TRACECA rotalarında yapılacak taşımalarda %50 daha ucuza yapılması, yeni geçiş güzergâhlarının belirlenmesi, altyapı eksikliklerinin belirlenmesi, projeler için gerekli kredilerin sağlanması için girişimlerde bulunmaktadır. TRACECA tarafından yapılan direkt yatırım tutarı Tablo 2'de sunulduğu üzere 50.900.000 € olarak gerçekleşmiştir. Personelin eğitimi, yatırım projelerinin hazırlanması ve uygulamalarının takibi, hizmetlerin ve dokümanların standartlaştırılması, yolların güvenliği kapsamında yapılan teknik eğitim ve yardımlar kapsamında 70 projede toplam 133.751.000 € harcama yapılmıştır (<http://www.traceca-org.org/en/technical-assistance/>).

Tablo 2. TRACECA Programı Kapsamında Yapılan Yatırımlar

Sıra	Konusu	Ulaştırma Modu	Yararlananlar	Uygulama Zamanı	Bedeli (Euro)
1	Kafkaslarda yer alan demiryollarının rehabilitasyonu	Demiryolu	Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan	10.1995 - 07.1996	5 000 000
2	Kızıl Köprü'nün rehabilitasyonu ve TRACECA Köprüsü'nün inşası	Karayolu	Azerbaycan, Gürcistan	03.1997 - 09.1998	2 500 000
3	Ilyichevsk (Ukrayna) and Poti (Gürcistan) Limanlarına bilgisayarlı feribot izleme, yükleme, boşaltma ve iletişim ekipmanlarının kurulması	Denizyolu	Gürcistan, Ukrayna	01.1998 - 06.1999	1 500 000
4	Bakü (Azerbaycan), Türkmenbaşı (Türkmenistan), Poti (Gürcistan) ve Ilyichevsk (Ukrayna) Deniz Limanlarına kargo ve konteyner elleçleme aletleri tedariki	Çok Modlu Taşımacılık	Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan, Ukrayna	02.1998 - 08.1999	5 825 000
5	Buhara Pamuk İhraç ve Dağıtım Merkezi	Çok Modlu Taşımacılık	Özbekistan	02.1998 - 02.1999	2 000 000
6	Hazar Denizi, Bakü ve Türkmenbaşı Limanları arasında konteyner taşımacılığı	Çok Modlu Taşımacılık	Azerbaycan, Türkmenistan	02.1998 - 02.1999	2 500 000
7	Gürcistanın mevcut tren taşıyan feribot terminalinin iyileştirilmesi, Ilyichevsk (Ukrayna) Limanının yeteneklerinin artırılması ve inşası	Demiryolu	Ukrayna, Gürcistan	07.1998 - 01.2000	6 400 000
8	Bakü'de demiryolu vagonlarının temizlenmesi için temizleme kazanı tedariki	Demiryolu	Azerbaycan	06.1999 - 01.2000	475 000
9	Karmir, Belur, Çimkent, Aktau, Bişkek Terminal Ekipmanları tedariki	Çok Modlu Taşımacılık	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan	08.1999 - 04.2001	2 500 000
10	Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Demiryollarının yol durumu hakkında bilgi almaları için fiber optik kablo tedariki	Demiryolu	Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan	02.2000 - 02.2002	15 000 000
11	Aktau (Kazakistan) tren taşıyan feribot terminalinin rehabilitasyonu	Demiryolu	Kazakistan	10.2001 - 10.2002	2 000 000
12	Azerbaycan Demiryolları için petrol ürünleri taşıma vagonları tedariki	Demiryolu	Azerbaycan	11.2002 - 02.2003	1 600 000
13	Bakü (Azerbaycan), Aktau (Kazakistan), Türkmenbaşı (Türkmenistan) Limanlarına Navigasyonlu yardım ekipmanları tedariki	Denizyolu	Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan	02.2003 - 10.2003	1 600 000
14	Gebele-Termez Demiryolunun rehabilitasyonu için malzeme tedariki	Demiryolu	Azerbaycan	08.2006 - 08.2009	2 000 000
TOPLAM : 50 900 000					

Kaynak: <http://www.traceca-org.org/en/investments/> (Erişim Tarihi: 20.08.2018)

Türkiye ve Kazakistan açısından TRACECA çeşitli imkânlar sağlamıştır.

- Proje yol güzergâhları üzerindeki ülkeler ile müzakerelerin sağlanması, gümrük ve ulaşım sorunlarının giderilmesi ve teknik destek alınmasını sağlamıştır.

- TRACECA kapsamında Kazakistan'da Aktav ve Kurık Limanlarının ve Semerkand-Üçkuduk-Beyneu arasında karayolu, Semerkand-Buhara-Beyneu arasında karayolu, Nevai-

Üçkuduk-Beyneu arasında demiryolu, Türkmenabad-Daşoğuz-Beyneu arasında demiryolu, Beyneu-Aktav arası demir ve karayolu, Aktau-Beyneu-Almatı-Dostik arasında demir ve karayolu, Lugoyava-Bişkek-Balıkçı arasında demir ve karayollarının inşası, yenilenmesi ve modernize edilmesi projeleri tamamlanmıştır.

- TRACECA işlemlerin standartlaşması ve hız kazanmasına yardımcı olmuştur. Örneğin Türkiye'nin Kafkaslara ve Kazakistan'ın Karadeniz'e açılan kapısı Gürcistan'da 2005 yılında bir ihracat işlemi 54 gün sürmekte iken, bu program sayesinde söz konusu işlemler 2014 yılında 9 gün içerisinde tamamlanmaya başlamıştır (Keser, 2014: 180).

- Kazakistan ile Türkiye arasında direkt demiryolu hattı bu sayede belirlenmiş, hat Bulgaristan (Sofya-Svilengrad) – Türkiye (Edirne-İstanbul-Haydarpaşa-İzmit-Ankara-Malatya-Van), İran (Razi-Kazvin-Tahran-Sarakis), Türkmenistan (Serahs-Marı-Türkmenabat), Özbekistan (Nevai-Taşkent), Kazakistan(Çimkent-Almatı), Kırgızistan (Bişkek) üzerinden karşılıklı sefer yapmaktadır (<http://www.traceca-org.org/>).

- Kazakistan'ın bu proje sayesinde ayrıca Çin, Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden devam eden demiryolları ile de diğer ülkelere bağlantısı sağlamıştır. Bu yollar Rusya bağlantısı için Trans Sibiry hattına, Azerbaycan ve Gürcistan'ına Aktav-Bakü arası tren taşıyan feribot hattı ile geçilmekte ve Karadeniz'e ulaşılmaktadır. Gürcistan'da bulunan Batum veya Poti Limanına uzanan bu hat ile Ukrayna'nın İlyichevsk Limanına tren taşıyan feribot hattı ile devam etmektedir. Poti ve Batum Limanlarından Varna, Burgaz ve Köstence Limanlarına da ticari gemi seferleri bulunmaktadır.

- Türkiye Karayolları alt yapısını değerlendirecek olursak ülkemizde yapılan bütün otoyolların TRACECA kapsamında yapıldığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda proje kapsamında Karadeniz Sahil Şeridi Otoyolu sayesinde Kafkaslara giden yollar genişlemiş ve ulaşım imkânı artmıştır. Ayrıca ülkemizde TEM ve E-5 olarak bilinen yollarla Avrupa ile entegrasyon tamamlanmıştır.

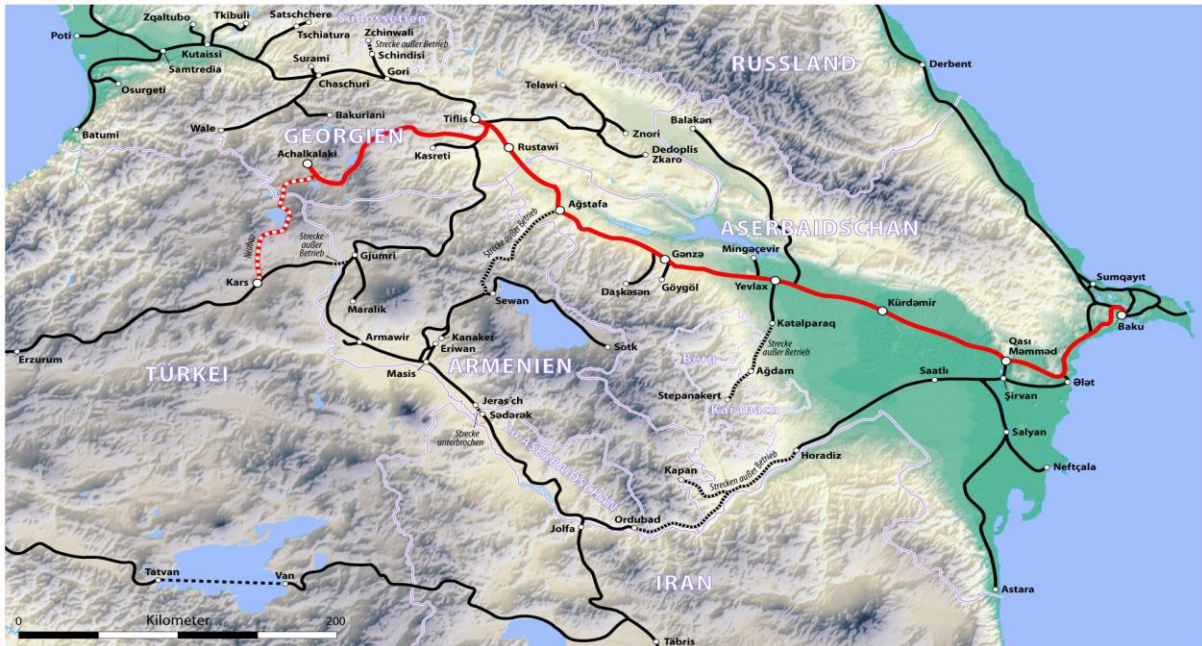
TRACECA Türkiye ile Kazakistan'ın birleşmesinden çok her iki ülkenin ayrı yollar ile Avrupa ülkeleriyle bütünleşmesini sağlamıştır. Buna rağmen Aktav ve Bakü Limanları ile Bakü-Tiflis Demiryolu hattının modernizasyonu Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun Kazakistan'a kadar uzanması çok büyük kolaylıklar sağlamıştır.

2.5.Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ilk olarak TRACECA projesi kapsamında ortaya çıkmış, Bakü-Tiflis-Gümrü-Kars demiryolu projesi olarak oluşturulmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine Ermenistan'ın haksız olarak Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve Türkiye'ye karşı asılsız

Ermeni Soykırımı iddiaları ile tazminat ve toprak talepleri sonucunda Türkiye ve Azerbaycan tarafından Erivan yönetimi ile ortak hareket etmeme kararına yol açmıştır. Ekim 2005’de Avrupa Komisyonu, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun inşası noktasında TRACECA kapsamında kesin bir şekilde projedeki finansal desteğini geri çekmiştir. Kars-Gümrü-Tiflis demiryolunun açılmasını talep etmiş, yapılacak yeni yolla Ermenistan’ın izole edilmemesi istenmiştir. 2006 yılı içerisinde Amerika Birleşik Devletleri aracılığıyla sağlanabilecek krediye karşı güçlü Ermeni Lobisinin faaliyetleri sonucu proje için İhracat-İthalat Bankasından kredi alınamamıştır (Lussac, 2008: 216). Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projelerine başlamak için gerekli kredilerin sağlanamaması üzerine Türkiye ve Azerbaycan kendi milli imkânları ile projeye katılmış ekonomik olarak bazı sıkıntıları bulunan Gürcistan’a proje için Azerbaycan tarafından birinci fazda 25 yıl vadeli yıllık % 1 faiz oranı ile 200 milyon dolar, ikinci fazda 25 yıl vadeli yıllık % 5 faiz oranı ile 575 milyon dolar kredi sağlanmıştır (Hajizade, 2015: 10).

2005 yılında BTK demiryolu kapsamında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Ulaştırma Bakanlarının katılımıyla müzakerelere başlanılmıştır. Temmuz 2006’da Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında üçlü ve beşli protokoller imzalanmıştır (Akbulut, 2018: 105). Şubat 2007’de Tiflis’te BTK Demiryolu Projesi ile ilgili anlaşma Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanmıştır. İlk temel ise Gürcistan’da Kasım 2007’de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın Cumhurbaşkanlarının katılımı ile atılmıştır. Temmuz 2008’de projenin Türkiye kısmının temeli Kars’ta Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın Cumhurbaşkanları tarafından atılmıştır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 191).

Resim 1. BTK Demiryolu Hattı

Kaynak: Hajizade, 2015: 7

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu toplam 825 kilometre olup 503 kilometresi Azerbaycan, 246 kilometresi Gürcistan ve 76 kilometresi Türkiye toprakları üzerinde yer almaktadır. Bakü-Tiflis arasında yer alan demiryolunun genişliği 1520 mm ve çift hat, Tiflis-Marabda-Ahıkelek arasında yer alan demiryolunun genişliği 1520 mm ve tek hat, Ahıkelek-Kars arasındaki yer alan demiryolunun genişliği 1435 mm ve tek hattır. Sadece Kars-Ahıkelek arasında yer alan hat yeni yapılmış olup diğer hatlar modernize ve rehabilite edilmiştir. Yeni yapılan hat Gürcistan demiryolu sistemi ile Türkiye demiryolu sistemi arasındaki 102,3 km'lik boşluğu tamamlamak üzerine planlanmıştır. Bu boşluğun 76 km'si Türkiye sınırlarının içinden, 26,3 km'si Gürcistan sınırlarından geçmektedir. Hat boyunca 2070 metresi Gürcistan 2.080 metresi Türkiye sınırında olmak üzere 4.350 m (200 m sınır hattı) uzunluğunda 1 tünel, 16 köprü, 67 tren istasyonu (45'i Azerbaycan'da, 18'i Gürcistan'da, 4'ü Türkiye'de) bulunmaktadır. Ayrıca 1520 mm ve 1435 mm ray açıklıkları arasında trenlerin hareket edilebilmesi için Ahıkelek'te boji değişim istasyonu yapılmaktadır (Hajizade, 2015: 6-7).

Türkiye tarafından 102,3 km'lik hattın yapımı için biri 2008 yılında diğeri 2013 yılında olmak üzere iki defa ihaleye çıkılmış, yasal sorunlar ve teknik süreçteki eksiklikler nedeniyle hattın açılması ancak 2017 yılında gerçekleşebilmiştir (www.ekap.kik.gov.tr).

30 Ekim 2017 tarihinde hattın açılışı Bakü'ye yaklaşık 90 kilometre mesafedeki Alat Limanı'nda düzenlenen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nın açılış töreni Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Sayın Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Sayın Kazakistan Başbakanı Bakırcan Sagintayev, Sayın Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov ve Sayın Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili katılımıyla gerçekleştirilmiştir (www.tcdtasimacilik.gov.tr).

Kazakistan'ın Aktav Limanından tren taşıyan feribot aracılığıyla ilk tren Bakü'ye 90 km uzaklıktaki Alat Limanına oradan da BTK hattını takip ederek Kars'a ulaşmıştır. Tren Bakü-Kars arasındaki 825 km mesafeyi yaklaşık 40 saatte alarak 03.11.2017 tarihinde Kars'a varmış, devamında 30 saatte Mersin'e ulaşmıştır. Kazakistan'dan 30 konteyner ile yola çıkan tren 4.700 km'lik seferi toplam 170 saate tamamlamıştır(www.sabah.com.tr).

2.6. İpek Rüzgarı Projesi

İpek Rüzgarı Projesi 07.11.2012 tarihinde TRACECA kapsamında yapılan 2. Lojistik İşlemler ve Deniz Ulaşım Yolları Toplantısında Silk Wind adıyla Kazakistan tarafından proje üyelerin bilgilerine sunulmuştur. Proje kapsamında blok tren taşımacılığı yolu ile konteyner ve yüklerin Kazakistan'ın Çin sınırında yer alan Dostık şehrinden yeni yapılacak Jezkazgan-Beyneu hattını takiben Aktav Limanına ulaşması buradan tren taşıyan feribotlar ile Alyat Limanı (Azerbaycan)'na ulaşması devamında ise aynı yük ve trenin yoluna devam ederek,

BTK demiryolu ve devamında TCDD trenyolu hattı ve Marmaray veya Yavuz Sultan Selim Köprüsü aracılığıyla yükün Avrupa (Londra)'ya naklini önermektedir. Proje onaylanana kadar yaşanan gelişmeler sırasıyla şu şekildedir (www.traceca-org.org/);

• 14.08.2012 tarihinde Bakü'de Türk Keneşi toplantısında projenin uygulanması konusunda Ekonomi Bakanları düzeyinde etkileşim ve işbirliği anlaşması yapılmıştır.

• 23.08.2012 tarihinde Bişkek'te düzenlenen Devlet Başkanları düzeyinde Türk Keneşi toplantısında Sayın Başkan Nazarbayev tarafından Türkiye'den Gürcistan'a oradan Azerbaycan ve Kazakistan üzerinde de Çin'e ulaşılmasını sağlayacak projenin Devlet Başkanları tarafından ilgi ve memnuniyetle karşılandığını söylemiştir.

• 05.10.2012 tarihinde Nahcivan'da düzenlenen Türk Keneşi Gümrük İdaresi Başkanları toplantısında İpek Rüzgârı tren hattı projesine tarafların aktif olarak katılması ve gümrükleme prosedürlerinin sadeleştirilmesi konuları, Türk Keneşi Gümrük İdaresi Başkanlarının toplantısında kabul edilmiştir.

• 07.11.2012 tarihinde Kazakistan Ulusal TRACECA Genel Sekreterliği tarafından sunum yapılmıştır

• 25 Kasım 2012 tarihinde İzmir'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü toplantısında İpek Rüzgar projesinin hayata geçirilmesinde, ulaştırma ağlarının geliştirilmesi ve kargo taşımacılığının organizasyonu ile ilgili ortak faaliyet ilkelerinin belirlenmesine ilişkin mutabakat zaptı Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan Ulaştırma Bakanları tarafından imzalanmıştır.

İpek Rüzgârı projesi, maliyet ve zaman verimliliği açısından önemli avantajlar sağlayacaktır. Planlanan Jezkazgan-Beyneudemiryolu hattının uygulanması, 4.688 km'lik güzergâh 3.723 km'ye düşürecektir. Bu kapsamda Kazakistan-Çin sınırından Haydarpaşa arasındaki 6.564 km'lik mevcut demiryolu hattının 5.599 km'ye düşmesi beklenmektedir. Ortalama taşıma süresinin de 16 günden 12 güne düşeceği hesaplanmaktadır. Yapılacak yeni uygulamalar ve önlemler ile gümrük geçişleri için harcanan 3-12 saatlik mevcut bekleme sürelerinin 30 dakika ile üç saat arasında ineceği düşünülmektedir (Özyanık, 2017: 10).

2.7. OBOR (Tek Kuşak Tek Yol) Projesi

Tek Kuşak Tek Yol Projesi; karayolu, demiryolu, havayolu, boru hattı ve çok modlu taşımacılığı destekleyen İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve denizyolu taşımacılığını destekleyen 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu olmak üzere iki ana unsura ayrılmaktadır. İpek Yolu Ekonomik Kuşak projesi, Eylül 2013'te Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından Kazakistan ziyareti sırasında tanıtılmıştır. Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada

Başkan Xi tarafından Çin ve Orta Asya'nın bir İpek Yolu Ekonomik Kuşağının inşa edilmesi için işbirliği yapılması gerekliliği belirtilmiştir. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu Ekim 2013'te Başkan Xi tarafından Endonezya Parlamentosunda yapılan konuşmada denizcilik işbirliğini desteklemek için 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nun inşasının gerekliliği belirtilmiştir (www.english.gov.cn)

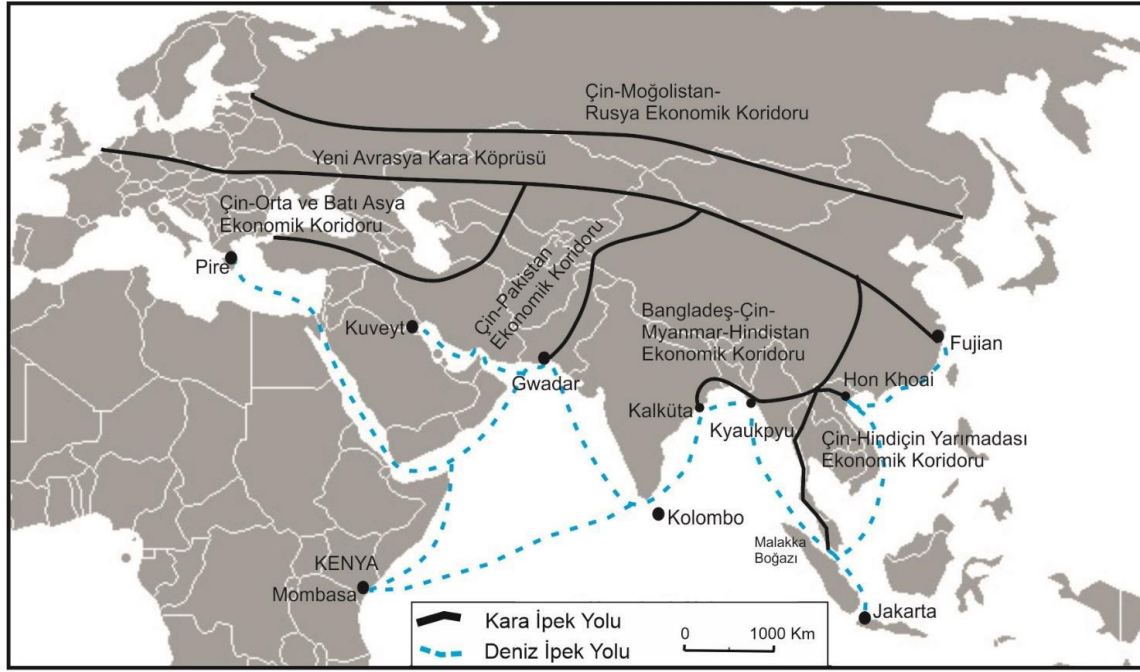
Tek Kuşak Tek Yol Projesi Çin Halk Cumhuriyetinin son 30 yıldır gösterdiği büyümenin azalması ve iç ekonomik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çin otuz yılda ucuz iş gücü ile ucuz malları üretmeye ve ihraç etmeye odaklanan bir ekonomiye sahipken artan işgücü maliyetleri nedeniyle Burma (Myanmar), Vietnam gibi daha ucuz işgücüne sahip komşu ülkeler ile rekabet edemez hale gelmiştir. Çin'in ekonomik büyümesinin devam etmesi, yeni pazarlara ve ulaşım imkânlarına sahip olması, enerji ihtiyaçlarını çeşitlendirmesi projenin ana amacıdır (Du, 2016: 31-32).

Çin tarafından başlatılan proje kapsamında 65 ülkede 4.4 milyar insana ulaşılacaktır, proje kapsamında Dünya nüfusunun yüzde 63'den fazla bir rakama ve dünya gelirlerinin yüzde 30'una tekabül eden ülkeler arasında birliktelik sağlanacaktır. OBOR projesinin beş ana amacı üye ülkeler arasında politik koordinasyonun sağlanması, ulaşım imkânlarının artırılması, ticaretin ve yatırımın serbestleşmesi, finansal entegrasyonun sağlanarak yerli para birimleri ile alışveriş ve insanlar ile toplumlar arası bağlantı kurarak geliştirmektir. Proje kapsamında Çinli Girişimciler tarafından 61 ülkede 8.158 sözleşme imzalanmıştır. Ayrıca bu projelerin 1.000 adeti için Çin Exim Bank tarafından kredi sağlanmıştır (Sarker vd.,2018:620).

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından projeleri desteklemek ve kredi imkânı sağlamak amacıyla Asya Altyapı Yatırım Bankası (100 milyar dolar), BRICS Yeni Kalkınma Bankası (100 milyar dolar) ve Yeni İpek Yolu Fonu (40 milyar dolar) oluşturulmuştur. Bu fonların büyüklüğü 240 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır (Markus, 2016: 3).

Çin tarafından İpek Yolu Ekonomik Kuşağı olarak altı ekonomik koridor belirlenmiştir. Bu koridorlar için kara, deniz, hava, demiryolu ve boru hattı projeleri belirlenmiştir.

Resim 2. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın Kara ve Deniz Yolu Ağı

Kaynak: Güner , 2018: 118

Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru, Çin'in Sincan bölgesinden başlayarak Orta Asya ve Batı Asya'daki demiryolu ağlarına katılarak Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğuya ulaşmayı amaçlamaktadır. Koridor Orta Asya'da (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan), Batı Asya'da İran ve Türkiye olmak üzere yedi ülkeyi kapsamaktadır (www.hktdc.com). Bu hatta alternatif Bakü-Tiflis-Kars hattının kullanılması ile mesafe 700 km (Türkmenbaşı üzeri) ile 800 km (Aktav üzerinden) kısılacaktır (Hajizade, 2015: 15). Jezkazgan-Beyneu arasında demiryolu hattı yapımı ile mesafede 965 km daha kısalma meydana gelerek Dostık'tan çıkan trenin 10 güne İstanbul'a varması hedeflenmektedir. Kazakistan tarafından OBOR kapsamında bazı projeler planmış, yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu projeler Tablo-3'de sunulmuştur.

Tablo 3. OBOR Kapsamında Kazakistan Tarafından Yürütülen Projeler.

Sıra	Projenin İsmi	Maliyeti Milyon \$	Başlangıç ve Bitiş Tarihi
1	Korgas Lojistik Terminali (Çin Sınırı)	239	2014-2020
2	Kurık Limanı (Hazar Denizi Kıyısı)	280	2015-2018
3	Jezkazgan-Beyneu arasında demiryolu hattı yapımı (Kuzey Batı Kazakistan)	1.203	2012-2017
4	Arkalık-Shubarkol demiryolu hattı inşası	261	2012-2017
5	Almatı-Şu arasında demiryolu hattı inşası	110	2015-2017
6	Astana için yeni tren yolları ve istasyonları inşası	603	2013-2017
7	Çimkent Lojistik Terminali (Güney Kazakistan)	46	2014-2017
8	Astana Lojistik Terminali	88	2014-2016
9	Aktav Limanı Modernizasyonu (Hazar Denizi Kıyısı)	121	2014-2017
TOPLAM		2.951	MİLYON DOLAR

Kaynak: Samruk Kazyna 2017: 15'den uyarlanmıştır.

Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru, Çin'in Jiangsu eyaletinden Hollanda'nın Rotterdam kentine kadar uzanan uluslararası demiryolu hattıdır. Hat doğu, orta ve batı Çin boyunca devam ederek Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya ve Polonya'dan geçerek Avrupa'ya ulaşmaktadır. Bu hat genellikle Chongqing (Çin) ile Duisburg arasında (Almanya) kesintisiz tren seferleri ile bilinmektedir(www.hktcd.com). Bu hat ile Çin'in 28 şehri, Avrupanın 11 ülkesinde 27 şehri kapsayacak şekilde ilk defa Mart 2011'de Chongqing ile Duisburg arasında sefer düzenlenmiştir. 2011 yılında 17 sefer, 2012 yılında 42 sefer, 2013 yılında 80 sefer, 2014 yılında ise 308 sefer, 2015 yılında 815 sefer, 2016 yılında 1702 sefer düzenlenmiştir (Hanayi, 2017).

Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru, Çin-Moğolistan-Trans Sibirya üzerinden Avrupa'ya ulaşan alternatif bir yoldur. Kazakistan'ı devre dışı bırakarak Moğolistan üzerinden ilerlemektedir. Avrupa'ya trenin varış süresi 14 gün olup Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridorunda bu süre 10 gündür (Chua, 2017: 40).

Diğer üç koridorun dışında ayrıca belirlenen diğer koridorlar Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Bangladeş-Çin-Hindistan-Burma (Myanmar) Ekonomik Koridorudur. Özellikle bu koridorlar arasından Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru 60 milyar dolarlık denizyolu, demiryolu, karayolu ve boru hattı ulaşım altyapısı yatırımı ve enerji santralleri yapımı nedeniyle önemlidir (www.cpec.gov.pk/).

Kazakistan'ın özellikle hidrokarbon zenginliği nedeniyle Tek Kuşak Tek Yol projesi kapsamında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından petrol ve doğalgaz yatırımlarının artarak devam edeceği düşünülmektedir. Çin'in Kazakistan petrol ve doğal gaz yatırımları Aktobemunyaygaz Petrol Şirketi'nin hisselerinin %60,3'nü 4,3 milyar dolara satın almasıyla başlamıştır. Yıllar içerisinde Atasu-Alashankou Petrol Boru Hattının yapılması ile yıllık 20 milyon ton petrol ihracatı ve çoğunluğu Kazakistan üzerinden geçen Orta Asya-Çin Boru hattı ile mülkiyeti Kazakistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan'a ait 100 milyon metreküp doğalgazın Çin'e ulaşması sağlanmıştır. Kazakistan ile Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yapılan anlaşmalar ve 50 milyar dolara yakın yatırım ile 2014'de Kazakistan petrol yataklarından çıkarılan petrolün yüzde 40'ının Çin şirketlerinin iştirakiyle gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Duran vd., 2016: 288).

Samruk Kazyna tarafından OBOR projesi ile Kazakistan'da 2021 yılında 200.000 kişiye iş imkanı yaratılacağı, Kazakistan Milli Gelirine yüzde 0,7 ile 1 arasında katkı sağlanacağı, 7 milyar dolarlık alt yapı yatırımı yapılması ile denizyolu, karayolu ve tren yolu hatlarının yenileneceği ve bu sayede 47.000 TEU (20 footluk standart konteyner)'luk transit taşımacılık kapasitesinin 1.700.000 TEU'ya çıkmasının beklendiği belirtilmiştir (Samruk Kazyna, 2017:16).

3. SONUÇ

Bu çalışmada Kazakistan ile ülkemiz arasında yer alan ulaştırma yollarının iki ülke arasındaki ilişkilere ve ticaretlerine olabilecek etkileri ele alınmıştır. Demir yollarının etkin kullanımının temel sorunları ortadan kaldıracığı ve iki ülke arasında ticareti arttırarak var olan ilişkilerimizi daha da geliştireceğini ifade eden bu çalışmada ortaya çıkan önemli hususlar şu şekilde açıklanabilir:

Şimdiye kadar yapılan bütün hesaplamalar, planlar devletler ve kamu kurumları düzeyinde yapılmıştır. Yeni planlar oluşturularak eşit, karşılıklı menfaat anlayışının göz önüne alınması ile konunun Kazak ve Türk sermayeli işletmeler düzeyine kadar derinlemesine incelenmesi ve yol haritası çıkarılması ticaretin artırılmasında asıl istenen sonucu yaratacaktır. Güney Afrika veya Hindistan ile yapılan ticarete devletlerin değil uluslararası işletmelerin faaliyetlerinin ön planda olması da iddia edilen tezi doğrulamaktadır.

Ticarete konu olan önemli ürünlerden birisi bakırdır. Kazakistan'dan gerçekleştirilen 1 milyar 463 milyon dolar ithalatın 838 milyon dolarını tek başına bakır oluşturmaktadır. Türkiye'de bakırın kullanımı ve katma değer katılarak başka ürünlere dönüştürülmesini sağlayan birçok tesis ve fabrika bulunmaktadır. Örneğin Türkiye İhracatçılar Meclisi İlk 1000 listesine giren 17 kablo üretici ve satıcısı firmanın yıllık ihracat rakamı toplamı 883 milyon dolardır. Türkiye bakır ithalatçısı bir ülke olup 2017 yılı içerisinde TÜİK verilerine göre bakır ve ürünleri ithalatı 3 milyar 326 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'ın Türkiye'nin istek ve beklentilerini karşılayan ürünler ve devreye giren İpek Rüzgarı ulaşım imkanları ile bakır ticareti işlem hacminin iki katına çıkması mümkündür.

Önemli bir diğer husus kömür üretimidir. Kömür üretimi konusunda Kazakistan kullanacağından fazlasını üreten bir ülkedir fakat Türkiye'ye ihracatı yoktur. 67.BP Enerji Raporuna göre Kazakistan 98 milyon ton (petrol eşidi 47,9 Mt) kömür üretmiş, 74 milyon (petrol eşidi 36,2 Mt) ton kömür ise tüketmiştir. Kazakistan ihracatçı konumunda bulunurken Türkiye ise bu konu da açık bir ithalatçı konumunda bulunmaktadır. Türkiye'nin kömür ithalatı 2017 yılı için yaklaşık 40 milyon ton kömür karşılığı 4 milyar 262 milyon dolar olup en çok ithalat yaklaşık 1 milyar 570 milyon dolar ile Kolombiya'dan yapılmıştır. Bunu 1 milyar 415 milyon dolar ile Rusya takip etmektedir. Ayrıca pazarda Kolombiya ve Rusya'nın yanı sıra yaklaşık 395 milyon dolar ile ABD, 287 milyon dolar ile Avustralya, 207 milyon dolar ile Güney Afrika Cumhuriyeti, 97 milyon dolar ile Kanada ve küçük miktarlarda da olsa Mozambik, Panama, Litvanya ile Polonya'da bulunmaktadır (TÜİK, 2018). Türkiye, Kazakistan'ın ürettiği kömürler için iyi bir pazar olup, BTK Demiryolu ile taşımanın yapılması rekabet edilebilir şartları yaratacak ve ticaret hacmini genişletecektir. Ayrıca

kömürün satılabileceği alanların ve işletmelerin belirlenmesi bu aşamada önem kazanmaktadır. Örneğin ithal kömür kullanarak Türkiye'nin elektrik ihtiyacının yüzde 4'nü tek başına karşılayan İSKEN A.Ş. Sugözü Enerji Santrali gibi işletmelerin belirlenmesi ve ihtiyaçlarına cevap verecek çözümlerin geliştirilmesi ile ancak ticari gelişim sağlanacaktır.

İki ülke arasında ticarete konu olabilecek ürünlerden birisi de motordur. Öncelikli olarak Türkiye motorin ihtiyacını ham petrolün ülkemizde rafine edilip motorin elde edilmesi ile sağlamaya çalışmaktadır. Bu rafinasyon işlemi sonucu elinde ihtiyacından fazla benzin oluşmuş, buda Türkiye'yi benzin ihracatçısı bir ülke konumuna taşımıştır. Motorin ihtiyacının karşılanması içinde 2017 yılında 13 milyon ton motorin karşılığı yaklaşık 7 milyar dolar ithalat yapılmış bu pazarda en büyük ithalatçı ülke 1 milyar 970 milyon dolar ile Hindistan olmuştur (TÜİK, 2018). Kazakistan'ın Atırav (Hazar Denizi Kuzeyi) kentinde bulunan rafineri ile Türkiye'nin motorin ihtiyacının bir kısmının karşılanması mümkündür. Söz konusu rafinenin kapasitesi 1.4 milyon ton motorin olup Kazakistan'ın ihtiyaçları da göz önüne alındığında yıllık 400 ile 900 bin ton arasında motorin ticaretinin mümkün olması muhtemeldir. Rafinenin Türkiye'ye ve BTK Demiryolu aktarım noktası Aktav Limanına yakınlığı nedeniyle ticaret yapılabilir seviyede olacağını söylemek mümkündür.

Yukarıda belirtilen uygulamalarla ve BTK demiryolu ağında Gürcistan altyapı ve Ahıkelek Boji Değişim İstasyonu nedeniyle yaşanan sıkıntılarının giderilmesi ile ticaretin kademeli olarak birkaç yıl içerisinde 10 milyar dolar seviyesine çıkması mümkündür. Bu ticari ilişkilerin Kazakistan halkının zenginleşmesine neden olması ile beraber tatil için daha çok turist değil kardeşimizin Türkiye'ye gelmesine ve Türk vatandaşlarının Kazakistan ticaretinde daha aktif olmasını sağlayacak olup bu kapsamda kültürel ilişkiler de geliştirecektir.

Türkiye ve Kazakistan arasındaki kültür ile yakınlık ilişkisi en iyi şu şekilde anlatılabilir. Baba evinde oturan iki erkek kardeşten birinin evlenerek kendine başka mahalleden ev alması ve oraya yerleşmesi diğer kardeşin ise ata yurdunda kalmasıdır. İki kardeş arasında ilişkilerin devam etmesi için eşit, her iki tarafın çıkarlarının da korunduğu ve birbirlerinin ihtiyaçlarına cevap veren ekonomik, ticari çözümlerin bulunması gerekmektedir. Kültür ve ilişkilerin canlı tutulabilmesinde en büyük etki ticarettir. Örneğin; Kazakistan'ın bir önceki Türkiye Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev'in (Akt: Yılmaz, 2017) belirttiği üzere Kazakistan ve Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde en önemli rolü ticari ve ekonomik ilişkiler oynamaktadır. Diğer bir örnek ise Kazakistan'ın en önemli işadamlarından ve Ahıska Türk Milli Merkezi ve Dünya Ahıska Türkleri Birliği başkanı olan Ziyatdin İsmihanoğlu Kassanov (Akt: Yılmaz, 2017) da eski büyükelçi gibi düşündüğü görülmekte olup kendisi tarafından "Kazakistan yatırıma çok açık bir ülkedir, yani iki ülke

arasında yatırım ne kadar çok olursa ikili ilişkilerde o kadar yüksek olur” ifade edilerek, Kazak dış politikasının önemli bir ortağı olmak için ekonomik ilişkilerin temel belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda bazı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi yararlı olabilir. Örneğin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve Kazakistan Türkiye Büyükelçiliği ortaklığında yapılacak Kazakistan sanayi ve ticaret potansiyelleri tanıtım toplantıları kapsamında Türk iş insanları ve sanayicilerine Kazakistan’ın tanıtılması ve yatırım imkânlarının anlatılması yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Yapılabilecek bir diğer çalışma ise iki ülke vatandaşlarının gidiş ve dönüşlerinin kolaylaştırılmasıdır. Türkiye vatandaşlarının günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Gürcistan ve Ukrayna’ya, geçmişte Suriye’ye Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Kartları ile geçiş hakları bulunmaktadır. Rusya’ya da kimlik kartı ile geçişin sağlanması için çalışmaların yapıldığı Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından 05.04.2017 tarihinde Antalya Organize Sanayi Bölgesi sanayicileri ile yapılan toplantıda söylenmiştir (www.haberturk.com). Diğer ülkeler için yapılan bu çalışmaların Kazakistan ile de yapılması iki ülke arasında ticaretin kolaylaşması ve artmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışma, Kazakistan ve Türkiye’nin ticaretteki durumlarının bir fotoğrafını çekmiş ve yapılan bazı projelerle özellikle BTK Demiryolu ile ticaretin ve ilişkilerimizin geliştirilebileceğini vurgulamıştır. Konunun önemine binaen farklı perspektiflerle ele alınan çalışmalar, iki ülke arasındaki ticari duruma ve ilişkilerimize katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö. G. (2018). Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 103-111. DOI: 10.14781/mcd.386163
- Alagöz, M., Erdoğan, S. & Saçık, S. (2011). Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992–2008. *Avrasya Etüdüleri*, 39(1), 3-29. <http://dergipark.gov.tr/avrasya/issue/35353/392505>, Erişim Tarihi: 16.03.2019
- Batmaz, N. (2004). Türkiye-Kazakistan arasındaki ticari-ekonomik ilişkiler, Türk müteşebbislerinin bu ülkede yaptıkları yatırımların boyutu ve karşılaştıkları sorunlar. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 83-104. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/234566> Erişim Tarihi: 16.03.2019.
- BP Statistical Review of World Energy 67 th Edition, Coal:1-6 Erişim Adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-coal.pdf>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Bursa, E. (2017). Türkiye-Kazakistan ilişkileri ve yüksek eğitim politikaları. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(2), 1-20. <http://dergipark.gov.tr/jssh/issue/35726/396217>. Erişim Tarihi: 16.03.2019.
- China Pakistan Economic Corridor (2017). Long Term Plan for China-Pakistan Economic Corridor (2017-2030) <http://cpec.gov.pk/brain/public/uploads/documents/CPEC-LTP.pdf>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Chua, A.C. (2017). One Belt One Road and Opportunities. Sunum: 1-61 sayfa. Erişim adresi w www.centerforfinancialstability.org, Erişim Tarihi : 20.08.2018.
- Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği’nin dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlık sürecinde Türkiye-Kazakistan münasebetleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-23. DOI: 10.33207/trkede.517337
- Çekerol, G. S.& Gunyashev, E. (2017). Kazakistan lojistik sektörü ve sektör paydaşlarının lojistik köy ile ilgili görüşlerinin swot analizi ile değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 60, 127-168, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/383654>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.

- Du, M. M. (2016). China's one belt, one road initiative: Context, focus, institutions, and implications. *The Chinese Journal Of Global Governance*, 2, 30-43, DOI: 10.1163/23525207-12340014
- Duran, H. & Purevsuren, N. (2016). Güvenlik, enerji ve pazar ekseninde Çin'in Orta Asya politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 281-294, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/347597>, Erişim Tarihi : 20.08.2018.
- Erol, M. & Çelik, K. (2017). Türk Dünyası'nda işbirliği denemesi: Türk keneşi ve Kazakistan. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 15-32, <http://dergipark.gov.tr/egedid/issue/32850/362243>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Gençler, A. & Akbaş, A. (2011). Bağımsızlık sonrası Kazakistan ve Türkiye arasındaki sosyo-ekonomik ilişkiler (1990-2011). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-35. <http://dergipark.gov.tr/trkede/issue/41079/496495>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Güner, B. (2018). Obor girişiminin coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 112-123. DOI: 10.14781/mcd.386165
- Habertürk Gazetesi (2017). Mevlüt Çavuşoğlu'ndan Rusya'ya Pasaportsuz Seyahat Açıklaması <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1451679-mevlut-cavusoglundan-rusyaya-pasaportsuz-seyahat-aciklamasi#> Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Hanayî, O. (2017). Çin-Avrupa demiryolu hattındaki son gelişmelerin değerlendirilmesi. *Avrasya Araştırma Enstitüsü Haftalık Bülteni*, 121, <http://www.ayu.edu.tr/>
- Hajizade, E. M. (2015). Great Silk Road and The Baku-Tbilisi-Kars Project. *Black Sea*, 24, 1-17. https://www.researchgate.net/publication/318589145_BAKU-TBILISI-KARS_PROJECT, Erişim Tarihi : 20.08.2018.
- Honkong Trade Development Council (2018). The Belt and Road Initiative <http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/The-Belt-and-Road-Initiative/The-Belt-and-Road-Initiative/obor/en/1/1X000000/1X0A36B7.htm>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- İsken A.Ş., <http://www.isken.com.tr/kimlik-karti.aspx>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Kamu İhale Kurumu Elektronik Alım Platformu. www.ekap.kik.gov.tr. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Kayalı, H. & Mengi, S. (2017). Türkiye-Kazakistan ticari ilişkileri (1992-2014). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 166-184. DOI: 10.14781/mcd.291190
- Keser Yıldırım, H. (2015). Bölgesel kalkınmada ulaştırma koridorlarının önemi: TRACECA örneği. *Sosyoekonomi*, 23, 163-182. DOI: 10.17233/se.96735
- Lussac, S.(2008). The Baku-Tbilisi-Kars Railroad and its Geopolitical implications for The South Caucasus. *Caucasian Review of International Affairs*, 2(4), 212-224.
- Markus Müller, C. (2016). One Belt, One Road: The Chinese Dream and Its Impact on Europe Almanca'dan İngilizce'ye çeviri Hardy, Tom. Barcelona Centre For International Affairs (CIDOB), 148, 1-6. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_148_one_belt_one_road_el_sueno_chino_y_su_impacto_sobre_europa/one_belt_one_road_the_chinese_dream_and_its_impact_on_europe
- National Secretariat of IGC TRACECA in the Republic of Kazakhstan (2012). Silk Wind http://www.traceca-org.org/uploads/media/14_Presentation_Silk_Wind_07-11-12_eng.pdf. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Ovalı, S. (2008). TRACECA projesi ve Türkiye. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 1, 151-170, <http://dergipark.gov.tr/ulikidince/issue/21626/232290>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Ölmezoğulları, N. & Aldibekova, G. (2018). Kazakistan ekonomisinde petrolün rolü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(35), 669-705. DOI: 10.21550/sosbilder.413646
- Özyanık, S. (2015). TRACECA: Restoration of Silk Road. *Journal of Caspian Affairs*, 1(2), 1-12.
- Sabah Gazetesi (2017). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nda ilk tren Kars'a ulaştı <https://www.sabah.com.tr/yasam/2017/11/03/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-karsa-ulasti>, Erişim Tarihi : 20.08.2018.
- Samruk Kazyna (2017). One belt & one road leveraging infrastructure value potential. Erişim adresi: <https://sk.kz/upload/iblock/71e/71e9051a57a5b2e474c883a4f4de5a15.pdf> . Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Sarker, N. I., Hossin, A., Yin X. & Sarker, K. (2018). One belt one road initiative of China: Implication for future of global development. *Scientific Research Publishing Modern Economy*, 9, 623-638. DOI: 10.4236/me.2018.94040
- TCDD Taşımacılık (2017). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nda İlk Tren Yola Çıktı <http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/haber/BAK%C3%9C-T%C4%B0FL%C4%B0S-KARS%20DEM%C4%B0RYOLU'NDA%20%C4%B0LK%20TREN%20YOLA%20%C3%87IKTI/116> ,Erişim Tarihi : 20.08.2018.
- The People's Republic of China (2015). Chronology of China's Belt and Road Initiative http://english.gov.cn/news/top_news/2015/04/20/content_281475092566326.htm ,Erişim Tarihi : 20.08.2018.
- TRACECA Technical Assistance. <http://www.traceca-org.org/en/technical-assistance/>,Erişim Tarihi: 20.08.2018.

- TRACECA Investment. <http://www.traceca-org.org/en/investments/>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2017). Kazakistan Ülke Profili <https://www.economy.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-243151>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Kazakistan'ın Ekonomisi <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2018). İlk 1000 İhracatçı Araştırması. <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html>. Erişim Tarihi: 20.08.2018.
- Üzümcü, A. & Akdeniz S. (2014). Yeni ipek yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi. *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 45, 171-199, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/422111>
- Yılmaz, S. (2017). Kazakistan-Türkiye ekonomik ve kültürel ilişkileri: Vaatler ve gerçekler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 813-834. <http://www.itobiad.com/download/article-file/301443>, Erişim Tarihi: 16.03.2019
- Yücememiş, B., Arıcan, E. & Alkan, U. (2017). Türkiye-Özbekistan-Kazakistan ekonomik ilişkileri ve bankacılık sistemi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 161-203. DOI: 10.14784/marufacd.346208

EXTENDED ABSTRACT

Cultural cooperation between Turkey and Kazakhstan has increased by organizations such as the TURKSOY and TURKPA. Relationships have been developed through student exchange programs and the Association of Universities. Although the fraternal relations between the two countries are strategic alliance and allied, trade between the two countries is far from the level of the relations expressed. The trade volume of diesel imported by Turkey from India a year almost equal to the total annual volume of trade carried out by Kazakhstan represents a case in point. Despite Turkey and Kazakhstan signed of a New Synergy-Joint Economic Action Program, this program has not increased trade between two countries. The fact that Kazakhstan is a land country and its distance to the open seas restricts bilateral trade relations. The lack of sufficient transportation infrastructure in Kazakhstan constitutes the most important obstacle to the development of mutual trade.

The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway is expected to develop trade relations between the two countries. The cargoes and reciprocal voyages from the inner parts of Kazakhstan to Aktau Port and from there to Mersin via BTK railway are an important commercial development. At the same time, Kazakhstan will provide access to new markets by providing access to Southern Europe, North Africa and the Middle East via the Mediterranean coast countries.

Developed to cover the Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway project, the Silk Wind project will provide significant advantages in terms of cost and time for rail transport in both countries. The implementation of the planned Jezkazgan-Beyneu railway line will reduce the 4688 km route to 3723 km. With the connection of One Belt One Road project, transportation facilities will be reached to China and uninterrupted access will be provided by rail from China to England. This project is an important stop in Turkey and Kazakhstan in terms of increasing bilateral trade is important that these projects.

The efficient use of railways is expected to eliminate the basic problems between the two countries and increase trade. For the solution of the problem, the commissioning of the railway is not enough. In this context, all the calculations and plans made so far have been made at the level of states and public institutions. With the creation of new plans and taking into account the equal, mutual understanding of the issue, the in-depth examination of the issue up to the level of Kazakh and Turkish-owned enterprises and the road map will provide success in increasing the trade.

One of the important products that are traded between the two countries is copper. 836 million dollars of imports from Kazakhstan amounted to 1 billion 463 million dollars. Use and added value of joining copper in Turkey there are several plants and factories which will be converted to other products. For example, Turkey Exporters Assembly within the first 1.000 list of 17 cable manufacturer and seller of the company's total annual export figure is 883 million dollars. Turkey is a country importer of copper and copper products imports in 2017 According to Turkstat realized as 3 billion 326 million dollars. Kazakhstan to Turkey's demands and meet the expectations of products and transport facilities entering the circuit with copper trading transactions possible doubling of the volume.

Another important issue is coal production. Coal production in Kazakhstan will use is a country that produces more, but there is no export to Turkey. According to the 67.BP Energy Report, Kazakhstan produced 98 million tons of coal (47,9 Mt of coal) and 74 million (36,2 Mt of coal) of coal. If Turkey exporter in Kazakhstan found that these issues are also importers in an open position. Turkey's coal imports about 40 million tons of coal equivalent for 2017 is 4 billion 262 million dollars, most imports from Colombia were made about 1 billion 570 million dollars. Russia is followed by 1 billion 415 million dollars. It is also located in the market with Colombia and Russia as well as the United States with about 395 million dollars, Australia with 287 million dollars, South Africa with \$ 207 million, Canada with 97 million dollars and small amounts of Mozambique, Panama, Lithuania and Poland. (TURKSTAT, 2018). Turkey is a good market for coal produced by Kazakhstan, made the move with the BTK Railway will create the conditions that can be competitive and will expand the volume of trade. In addition, determination of the areas where coal can be sold and enterprises are gaining importance at this stage.

This study drew a picture of the situation in Turkey's trade with Kazakhstan, and has made some projects might emphasize development of our trade and relations with the BTK railway. The studies which are discussed with different perspectives on the importance of the subject are thought to contribute to the commercial situation and relations between the two countries.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kılıçer, E. (2019). "Patates Üreticiliği Yapan Çiftçilerin Üretim Maliyetlerine İlişkin Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Niğde İli Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3399-3415.

Geliş Tarihi / Received Date: 2 Ocak 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

PATATES ÜRETİCİLİğİ YAPAN ÇİFTÇİLERİN ÜRETİM MALİYETLERİNE İLİŞKİN ALGILARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: NİğDE İLİ ÖRNEğİ

Dr. Öğr. Üyesi Erkan KILIÇER

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF

erkanklcer@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9330-0165

Öz

Patates insanların beslenmesinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte üretim aşamasında çeşitli maliyet unsurlarını içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, çalışma Niğde ilinde patates üreticiliği yapan çiftçileri kapsamaktadır. Bu doğrultuda, patates üreticiliği yapan çiftçiler üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Tesadüfi olmayan örnekleme yoluyla araştırmaya katılan patates üreticilerinden alınan yanıtlardan hareketle tanımlayıcı istatistikler raporlanmış, ardından parametrik olmayan hipotez testi uygulanmıştır. Anket çalışması, SPSS 21 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde; patates üreticilerinin, patates üretiminin girdileri olan kredi, depolama, elektrik, gübre, mazot ve tohum maliyetlerini oldukça yüksek bulduğu ve bunların maliyetlerini karşılamakta birtakım güçlüklerle karşılaştıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Patates üretimi, Maliyet, Üretim maliyetleri, Mali teşvikler, Niğde

A SURVEY TO IDENTIFY THE PERCEPTIONS OF POTATO FARMERS ON THE PRODUCTION COSTS: NIGDE CASE

Abstract

Potato production has an important role for the nutrition of people, beside it includes several cost factors in its production phase. In this context, our study contains the farmers who produce potato in Niğde province. In order to reach this aim a research is conducted about the potato farmers. The definite statistics has been reported by the answers of the participant potato farmers, with the non-random sample. After that, non-parametric hypothesis test has been applied. The survey has been analyzed by using SPSS 21 software. According to our findings, potato farmers find the costs of the production inputs quite expensive, as credit, storage, electricity, fertilizers, diesel and seed costs. Additionally, the farmers express that they are experiencing a set of obstacle in affording the input costs.

Key Words: Potato production, Cost, Production costs, Fiscal incentives, Niğde

1. GİRİŞ

Patates, içerdii zengin mineral ve vitaminlerle önemli bir besin maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda ülkemizin tarım ve ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Bu anlamda patates üretiminin teşvik edilmesi için üreticiye çeşitli mali destekler verilmektedir. Zira patates üretiminde birçok maliyet unsuru söz konusudur. Gübre, mazot ve tohum maliyeti en önemli üretim maliyetleri arasında yer alırken; elektrik, depolama, işçilik, kiralama, ilaçlama ve

kredi maliyetleri de önemli maliyet kalemleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada patates üretiminin girdileri olan gübre, mazot, tohum, elektrik, depolama ve kredi maliyetlerine ilişkin Niğde ilinde üretim yapan patates üreticilerinin algıları araştırılmıştır. Buradan hareketle çalışmada, patates üretiminin önemli girdileri olan gübre, mazot, tohum gibi maliyetlerin ne şekilde algılandığı ve bu bağlamda söz konusu maliyetlerin patates üretiminin gerçekleştirilmesinde bir engel oluşturup oluşturmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Niğde ilinde patates üreticiliği yapan çiftçilerin üretim maliyetlerine ilişkin algılarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmaların az olmasından dolayı bu araştırma ile Türkçe literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir. Çalışmada ilk olarak, patates üretimi ve faydaları ele alınmış, ardından uygulama kısmının örneğini Niğde’de patates üretiminde bulunan çiftçiler oluşturduğundan, Niğde ilindeki patates üretiminin gelişimi incelenmiştir. Nihayetinde patates üretiminde karşılaşılan maliyetler incelenerek, patates üreticilerinin bu maliyetler üzerindeki algıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. PATATES İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Türkiye, iklimi ve toprak özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, değişik çevresel özellikleri içinde barındıran tarım bölgelerine sahiptir. Dolayısıyla ülkemizde ürün çeşitliliğinin oldukça fazla olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Patates bu çeşitlilik içerisinde insan beslenmesinde önemli bir besin kaynağı olan bitkilerden biri olarak karşımıza çıkmakta ve ülkemizin tarım ve ekonomisine büyük katkılar sunmaktadır.

Patates; bir demir kaynağı olmakla birlikte, yüksek C vitamini içeriği ile demir emilimini arttırmakta ayrıca iyi bir B1, B3 ve B6 vitamini kaynağı ve potasyum, fosfor ve magnezyum gibi mineralleri içermektedir. Ayrıca folat, pantotenik asit ve riboflavin içermektedir. Patates, aynı zamanda yaşlanma ile ilgili hastalıkların önlenmesinde rol oynayabilecek diyet antioksidanları ve sağlığa fayda sağlayan diyet lifi içermektedir (FAO, 2008a). Ortalama 100 gram ağırlığındaki bir patateste; 94 kcal enerji, 2.10 mg protein, 2.1 mg lif, 544 mg potasyum, 27 mg magnezyum, 75 mg fosfor, 0.64 mg demir, 0.35 mg çinko, 12,6 mg C vitamini, 0.211 mg B6 vitamini bulunmaktadır (King ve Slavin, 2013: 394).

Bitkisel temelli beslenmede, tahıllardan sonra en fazla tüketilen besin maddesi olarak patates bilinmektedir. Ucuz olması, dekar başına fazla üretilmesi, besin değerinin yüksek olması, kolay sindirilebilmesi, geniş bir kullanım alanına sahip olması ve çeşitli iklimlerde yetişmesi bağlamında, ülkemizin de içinde bulunduğu birçok ülke tarafından üretilmekte ve tüketilmektedir (Elçi, Kolsarıcı ve Geçit, 1994).

Günümüz dünyasında milyonlarca insan açlık ve yetersiz beslenme sorunlarıyla karşı karşıya iken, bu sorunların giderilmesine katkı sağlayabilecek gıdaların başında patatesin

geldiğini düşünen Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), 2008 yılını “Dünya Patates Yılı” ilan etmiş ve bu konuda bir farkındalık yaratmayı amaçlamıştır. “Gizli hazine” sloganı ile yola çıkmış ve Dünya Patates Yılı etkinlikleri kapsamında, özellikle az gelişmiş ülkelerde patates tarımının yaygınlaştırılması amacıyla birçok proje hayata geçirilmiştir (FAO, 2008b).

3. NİĞDE İLİNDE PATATES ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

Niğde ilinin toprak yapısı ve iklim şartları patates üretimi için elverişli olduğundan dolayı, bu şehirde uzun yıllardır patates üretimi yapılmaktadır. Patates ekim alanı ve üretim miktarı hesaba katıldığında, ülkemizde ilk sırada Niğde ili yer almaktadır. Niğde’de toplam sulanan tarım arazilerinin yaklaşık % 20’sinde patates üretimi yapılmakta olup, toplam köylerin % 51’i (81 köy) ve toplam çiftçilerin % 35’i (5093 çiftçi) patates üreterek geçimlerini sağlamaktadırlar (Çalışkan, Onaran ve Arıoğlu, 2010; Aksoy vd., 2014).

Tablo 1. Türkiye Geneline ve Niğde İlinde Yıllara Göre Patates Üretimi

Yıllar	TÜRKİYE GENELİ				NİĞDE İLİ			
	Ekilen Alan (dekar)	Hasat Edilen Alan (dekar)	Verim (kg/dekar)	Üretim Miktarı (ton)	Ekilen Alan (dekar)	Hasat Edilen Alan (dekar)	Verim (kg/dekar)	Üretim Miktarı (ton)
2004	1776000	1775000	2687	4770000	273120	273120	3402	929256
2005	1528000	1519480	2672	4060000	202600	202600	3519	712865
2006	1579084	1578379	2766	4366180	218480	218480	3439	751360
2007	1525975	1525123	2772	4227726	236850	236850	3350	793401
2008	1478883	1478123	2839	4196522	209450	209450	3449	722482
2009	1428738	1426841	3082	4397711	195640	195640	3664	716849
2010	1388660	1388268	3251	4513453	199590	199590	3650	728564
2011	1429849	1415136	3260	4613071	203870	203870	3587	731270
2012	1720867	1704039	2814	4795122	269206	266687	3005	801468
2013	1250297	1249436	3160	3948000	153510	153510	3339	512644
2014	1297032	1283919	3245	4166000	179660	179660	3445	618853
2015	1538787	1538022	3095	4760000	227466	227466	2966	674773
2016	1448572	1447056	3283	4750000	237851	237851	3751	892297
2017	1428835	1428505	3360	4800000	234590	234590	3560	835200

Kaynak: TÜİK

Tablo 1 incelendiğinde, patates ekilen alanlar ve patates üretim miktarı 2017 yılına gelindiğinde 2013 yılına göre hem Niğde ilinde hem de Türkiye genelinde azalırken, kg cinsinden dekar başına verim miktarı artmıştır. Niğde ilinde 2004 yılında 929.256 bin ton patates üretilirken, 2013 yılında üretim miktarı neredeyse yarı yarıya gerileyerek 512.644 bin ton olmuş, 2017 yılında ise üretim artarak 835.200 bin tona yükselmiştir. 2017 yılı itibarıyla Türkiye’de üretilen patateslerin yüzde 17,4’i Niğde ilinde üretilmektedir. Dolayısıyla Niğde ili patates üretiminde önemli bir yere sahiptir.

4. PATATES ÜRETİMİNDE KARŞILAŞILAN MALİYETLER

Patates üretiminde birçok maliyet unsuru söz konusudur. En önemli girdi maliyetleri ise gübre, mazot ve tohum maliyetidir. Bu maliyetlere elektrik, depolama, işçilik, kiralama,

ilaçlama ve kredi maliyetlerini de ekleyebilmek mümkündür. Bu sayılanların dışında da çeşitli maliyet unsurlarının olduğu bilinmektedir.

Tablo 2. Patates Fiyatının ve Temel Girdi Maliyetlerinin Yıllara Göre Seyri

	2013	2014	2015	2016	2017
Patates Fiyatı (TL/kg)	0,81	1,25	1,20	0,65	0,74
Patates Fiyatı + Destek (TL/kg)	0,83	1,27	1,22	0,67	0,76
Gübre Fiyatı (TL/kg) (a. sülfat)	0,74	0,80	0,78	0,75	0,76
Mazot Fiyatı (TL/lt)	4,40	3,85	3,85	3,85	4,34
Tohumluk Fiyatı (TL/kg)	1,50	2,08	2,70	2,70	2,50

Kaynak: TAGEM, 2018:4

Ülkemizde patates fiyatları üretici aşamasında dalgalı bir seyir izlemektedir. 2013 yılında 0,81 TL olan patates, 2015 yılında 1,2 TL'ye yükselmiş, ardından bir sonraki yıl olan 2016 yılında ise 0,65 TL gerilemiştir. Patates fiyatları dalgalı bir seyir izlerken girdi maliyetleri daha istikrarlı bir seyir izlemiş hatta bazı yıllarda artış eğiliminde olmuştur.

Tablo 3. 1 kg Patates ile Alınabilecek Girdi Miktarları (kg)

	2013	2014	2015	2016	2017
Patates/Gübre	1,01	1,56	1,54	0,87	0,97
Patates + destek/Gübre	1,03	1,59	1,56	0,89	1,01
Patates/Mazot	0,18	0,32	0,31	0,17	0,17
Patates + destek/Mazot	0,19	0,33	0,32	0,17	0,18
Patates/Tohum	0,54	0,6	0,44	0,24	0,30
Patates + destek/Tohum	0,55	0,61	0,45	0,25	0,31

Kaynak: TAGEM, 2018: 4

2017 yılı fiyatı ile 1 kg patates karşılığında 0,97 kg gübre, 0,17 lt mazot ve 0,30 kg tohumluk alınabilmekte iken, patates üretimini destekleme politikaları ile birlikte 2017 yılında 1 kg patates ile 0,31 kg tohumluk, 0,18 Lt. mazot ve 1,01 kg gübre alınabilmektedir. Tablo 2'ye göre 2017 yılında patatesin fiyatı 2016 yılına göre % 13,8'lik artış gösterdiği için ve tohumluk fiyatı % 7,4'lük azaldığı için % 25 daha fazla tohum girdisi alınabilmektedir. Aynı zamanda Tablo 3'e göre % 11,5 daha fazla gübre miktarı üretime sokulabilmektedir.

Patates üretim maliyeti ve gelirinin iller arası karşılaştırmalı olarak incelendiği bir çalışmada incelenen iller ortalaması olarak; değişken maliyetler içinde en önemli paya % 44,6 ile materyal maliyetleri sahip olmuştur. Materyal maliyetleri içinde ilk sırada % 16,2'lik pay ile tohum maliyeti yer alırken, su bedeli % 12,5, gübre maliyeti % 11,4 ve zirai ilaç maliyeti % 4,5 olarak hesaplanmıştır. Materyal maliyetini sırasıyla % 13,5 ile döner sermaye faizi, % 11,3 ile işgücü maliyeti ve % 11,0 ile makine maliyeti izlemektedir. Sabit masraflar içinde ilk sırada % 16,4 pay ile tarla kirası yer almaktadır (Yılmaz, Demircan ve Erel, 2006).

Niğde ilinde 2000-2014 yılları arasında patates üretim maliyetleri ve kârlılığındaki değişimi inceleyen bir başka çalışmada ise, patates üretim maliyetleri içerisinde en önemli payı; su bedeli, gübre bedeli, tohumluk bedeli ve tarla kirasının aldığı tespit edilmiştir.

Çalışmada patates üretiminden elde edilen gelir ile üretim maliyetleri arasında önemli farklılıkların olduğu tespit edilmiştir (Karsan ve Gül, 2017). Dolayısıyla patates fiyatlarında istikrarı sağlamak ve girdi maliyetlerini düşürmek adına para ve maliye politikalarının tasarlanması sektörün gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

5. PATATES ÜRETİMİNE VERİLEN TEŞVİKLER

Patates üretiminin teşvik edilmesi için üreticiye çeşitli mali destekler sağlanmaktadır. Mazot-gübre desteklemesi en önemli mali desteklemeler arasında yer almaktadır. Ayrıca üreticilere *Yurtiçi Sertifikalı Tohumluk Kullanım Desteği* ödemesi yapılmaktadır. 2017 yılında dekar başına 80 TL sertifikalı tohumluk kullanım desteği verilmektedir. Bu destekleme 2018 yılı için de geçerli olup, destekleme miktarında bir değişiklik olmamıştır. Mazot desteği 2017 yılında 17 TL iken, 2018 yılında 2 TL artarak 19 TL olmuştur.

Tablo 4. Patates Üretimine Verilen Destekler (TL/kg)

Yıllar	Toprak Analizi	Sertifikalı Tohum	Mazot Gübre	Toplam
2014	0,0008	0,0123	0,0033	0,20
2015	0,0008	0,0129	0,0037	0,02
2016	-	0,0263	0,0036	0,03
2017	0,0124	0,0248	0,0067	0,04
2018	0,0124	0,0248	0,0071	0,04

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı

6. METOD

6.1. Örneklem ve Veri Kümesi

Bu çalışmada, Niğde ilinde patates üreticiliği yapan çiftçilerin patates üretimi sürecinde oluşan maliyet kalemlerine ilişkin görüşlerini öğrenmek amacıyla bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Niğde Ziraat Odası'na kayıtlı patates üreticiliği yapan çiftçiler kapsamında ampirik bir çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın evrenini, Niğde Ziraat Odası'na kayıtlı patates üreticiliği yapan çiftçiler oluşturmaktadır. Niğde Ziraat Odası'na kayıtlı patates üreticiliği yapan çiftçi sayısı yaklaşık 5.000'dir. Söz konusu evrende yer alan çiftçilerin tamamıyla görüşme gerçekleştirmek; zaman, maliyet ve coğrafi uzaklık unsurları göz önüne alındığında mümkün değildir. Bu bağlamda, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden yargısal örnekleme kullanılarak çalışmanın örnekleme meydana getirilmiştir. Bu süreçte, patates üreticileriyle yüz yüze anket yapılarak veriler elde edilmiştir. Çalışma kapsamında, gönüllülük esasına göre toplam 211 çiftçi ile görüşülmüştür. Anket tekniği ile elde edilen veriler, SPSS 21.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

6.2. Veri Analizi ve Bulgular

Çalışmaya gönüllülük esasına göre katılan çiftçilerin demografik bilgilerine ilişkin değişkenler Tablo 5'te gösterilmektedir. Demografik bilgiler; cinsiyet, yaş ve yetişme türü değişkenleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet, Yaş ve Yetişme Ortamı Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımı

<i>Değişken</i>	<i>Değişken Düzeyleri</i>	<i>Frekans</i>	<i>% Frekans</i>
Cinsiyet	Kadın	4	1,9
	Erkek	207	98,1
Yaş	18 – 25	26	12,3
	26 – 32	28	13,3
	33 – 39	36	17,1
	40 – 46	42	19,9
	47 ve üzeri	79	37,4
Yetişme Ortamı	Kırsal	208	98,6
	Kent	3	1,4

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların; % 98,1'inin erkek, % 57,3'ünün 40 yaş ve üzerinde olduğu ve % 98,6'sının da kırsal kesimde yetiştiği görülmektedir. Öyleyse çalışmanın örneklemini, kırsal kesimde yaşayan erkeklerin oluşturduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Katılımcıların patates üreticiliği alanındaki tecrübesi, ekim alanının büyüklüğü, yıllık üretim miktarı değişkenlerine ait frekans dağılımı ise Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların Tecrübe, Ekim Alanının Büyüklüğü ve Yıllık Üretim Miktarı Değişkenlerine İlişkin Frekans Dağılımı

<i>Değişken</i>	<i>Değişken Düzeyleri</i>	<i>Frekans</i>	<i>% Frekans</i>
Tecrübe	0 – 5 yıl	13	6,2
	6 – 10 yıl	22	10,4
	11 – 15 yıl	37	17,5
	16 - 20 yıl	28	13,3
	21 yıl ve üzeri	111	52,6
Ekim Alanı Büyüklüğü	0 – 25 dekar	17	8,1
	26 – 50 dekar	61	28,9
	51 – 100 dekar	72	34,1
	101 – 150 dekar	31	14,7
	151 dekar ve üzeri	30	14,2
Yıllık Üretim Miktarı	0 – 100 ton	38	18,0
	101 – 200 ton	66	31,3
	201 – 300 ton	47	22,3
	301 – 400 ton	21	10,0
	401 ton ve üzeri	39	18,5

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların; % 52,6'sı patates üreticiliğini 20 yılı aşkın süredir yaptığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcıların % 63'ü, ekim alanı büyüklüğünün 50 dekardan fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların % 18,5'inin yıllık üretim miktarı 400 tonun üzerinde olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların, ettikleri patateslerinin birim başına maliyetleri (kg/TL) ve tarlada satılan patateslerinin fiyatları (kg/TL) değişkenlerine ait frekans dağılımı ise Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Ettikleri Patateslerin Birim Maliyet (kg/TL) ve Satılan Patatesin Fiyat (kg/TL) Değişkenlerine İlişkin Frekans Dağılımı

<i>Değişken</i>	<i>Değişken Düzeyleri</i>	<i>Frekans</i>	<i>% Frekans</i>
Birim Maliyet (kg/TL)	0 – 0,20	7	3,3
	0,21 – 0,40	43	20,4
	0,41 – 0,60	89	42,2
	0,61 – 0,80	30	14,2
	0,81 ve üzeri	42	19,9
Fiyatı (kg/TL)	0 – 0,25	44	20,9
	0,26 – 0,50	141	66,8
	0,51 – 0,75	24	11,4
	0,76 – 1	2	0,9

Tablo 7'de görüleceği üzere, katılımcıların % 42,2'sinin, ettikleri patateslerinin birim başına maliyetlerini, bir diğer ifadeyle kilo başına maliyetlerini 41 - 60 kuruş arası olduğunu, % 34,1'inin de 61 kuruş ve üzeri olduğunu belirtmişlerdir. Tarlada satılan patatesin kg fiyatı dağılımına bakıldığında ise, katılımcıların % 66,8'inin satılan patatesin kg fiyatı olarak 26 - 50 kuruş arası olduğunu, katılımcıların yalnızca % 1'inin ise, tarlada satılan patatesin en yüksek kg fiyat aralığını ifade eden 76 kuruş - 1 TL olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcıların, üretimleri ile ilgili olarak güncel kredi borçlarına ilişkin dağılım ise Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların Güncel Kredi Borçlarına İlişkin Frekans Dağılımı

<i>Değişken</i>	<i>Değişken Düzeyleri</i>	<i>Frekans</i>	<i>% Frekans</i>
Kredi Borcu (TL)	0 – 50.000	57	27,0
	51.000 – 100.000	48	22,7
	101.000 – 150.000	51	24,2
	151.000 – 200.000	12	5,7
	201.000 ve üzeri	43	20,4

Tablo 8'de görüldüğü üzere, katılımcıların % 27'sinin 0 - 50.000 TL, % 22,7'sinin 51.000 - 100.000 TL, % 24,2'sinin 101.000 - 150.000 TL ve % 26,1'inin de 151.000 TL ve üzeri güncel kredi borcu bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, katılımcıların yaklaşık dörtte üçünün 51.000 TL ve üzeri kredi borcu bulunmaktadır.

Katılımcılara üretim sürecinde katlandıkları maliyetlerin büyüklüğünü dikkate alarak çok düşük ile çok yüksek skalasında değerlendirmeleri istenmiştir. Bu bağlamda, kredi, depolama, elektrik, gübre, mazot ve tohum maliyetlerine ilişkin algıları ölçülmüştür. Tablo 9’da katılımcıların her bir maliyet unsuru için yanıtları yüzdesel olarak sunulmuştur.

Tablo 9. Üretim Sürecinde Katlanılan Maliyetlerin Büyüklüğüne İlişkin Algının Frekans Dağılımı (%)

<i>Maliyetler</i>	<i>Çok Düşük</i>	<i>Düşük</i>	<i>Orta</i>	<i>Yüksek</i>	<i>Çok Yüksek</i>
Kredi	5,2	0,5	5,2	21,8	67,3
Depolama	1,4	0,9	4,3	32,7	60,7
Elektrik	0,5	0,9	0,5	21,3	76,8
Gübre	0,5	0,0	1,9	19,0	78,7
Mazot	0,9	0,0	0,9	15,2	82,9
Tohum	0,9	0,5	0,5	16,6	81,5

Tablo 9 incelendiğinde, üretim sürecinde katlanılan kredi, depolama, elektrik, gübre, mazot ve tohum maliyetlerinin “çok yüksek” yanıtının % frekans değerinin daha baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm maliyet kalemlerinin içerisinde maliyetlerini düşük ve orta olarak belirtenlerin yüzdesi de oldukça düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların, üretim neticesinde eline geçen geliri düşündüğünde, katlandığı maliyetleri karşılayamadığı unsurlara ilişkin algısı “asla” ile “her zaman” skalasında ölçülmüştür. Tablo 10’da her bir ifade için katılımcıların yanıtlarının dağılımı % frekans olarak sunulmaktadır.

Tablo 10. Katlanılan Maliyetlerin Karşılanamadığına İlişkin Frekans Dağılımı

<i>Yanıtlar</i>	<i>Asla</i>	<i>Ara Sıra</i>	<i>Sık Sık</i>	<i>Genellikle</i>	<i>Her Zaman</i>
Satılmayan patatesleri çöpe atıyorum	10,0	12,3	12,8	22,7	42,2
Elektrik maliyetini karşılayamıyorum	10,0	15,2	9,0	24,2	41,7
Gübre maliyetini karşılayamıyorum	11,4	15,6	7,1	24,6	41,2
Mazot maliyetini karşılayamıyorum	14,2	11,4	9,0	19,4	46,0
Tohum maliyetini karşılayamıyorum	87,2	5,7	0,9	0,5	5,7

Tablo 10 incelendiğinde; genel olarak elektrik, gübre, mazot ve tohum maliyetlerini yüksek bulan katılımcıların bu değişkenlere ilişkin maliyetleri karşılamakta güçlük çektiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıların % 42,2 gibi yüksek bir oranda satılmayan patateslerin çöpe atılması davranışında “her zaman” bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında; birim maliyet ve ekilen alan miktarı değişkenleri arasındaki ilişki de araştırılmıştır. İki kategorik değişken arasındaki ilişki incelenmek istendiğinde, Pearson ki-kare testi kullanılmaktadır. Bu test, incelenen değişkenlerin yanıt kategorilerindeki gözlemlenen frekanslar ile tesadüfen bu kategorilerde olması beklenen frekansların karşılaştırılmasına dayanan istatistiksel bir tekniktir (Field, 2009). Bu testin temel hipotezi, incelenen iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğunu göstermektedir.

Pearson ki-kare testinin uygulanabilmesi için birim maliyet değişkeninin yanıtları; 0 ile 40 kuruş, 41 ile 60 kuruş, 61 ile 80 kuruş, 81 kuruş ve üzeri şeklinde 4 kategorili olarak yeniden kodlanmıştır. Ekilen alan miktarı değişkeninin yanıtları için de benzer bir transformasyon yapılmıştır. Böylelikle yanıtlar; 0 ile 50 dekar, 51 ile 100 dekar, 101 ile 150 dekar, 151 dekar ve üzeri olarak yeniden kodlanmıştır. Pearson ki-kare testi neticesinde; 0,05 anlamlılık düzeyinde birim maliyet ile ekilen alan miktarı değişkenlerinin ilişkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca iki değişken arasındaki Kendall's tau korelasyon katsayısı hesaplandığında 0,350 değerine ulaşılmıştır. Bilindiği üzere; korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Elde edilen bu değer, iki değişken arasında aynı yönlü ve orta kuvvetli ilişki olduğu göstermektedir.

Tablo 11. Ekilen Patatesin Birim Başına Maliyeti ile Yıllık Ekim Alanı İlişkisi için Ki-Kare Test Sonucu

Yıllık Ekim Alanı (dekar)	Ekilen Patatesin Birim Başına Maliyeti (kg/TL)				Toplam
	0 – 0,40 TL	0,41 – 0,60 TL	0,61 – 0,80 TL	0,81 TL ve üzeri	
0 – 50 dekar	28	38	9	3	78
% yıllık ekim alanı içinde	%35,9	%48,7	%11,5	%3,8	%100
51 – 100 dekar	15	30	13	14	72
% yıllık ekim alanı içinde	%20,8	%41,7	%18,1	%19,4	%100
101 – 150 dekar	6	15	4	6	31
% yıllık ekim alanı içinde	%19,4	%48,4	%12,9	%19,4	%100
151 dekar ve üzeri	1	6	4	19	30
% yıllık ekim alanı içinde	%3,3	%20	%13,3	%63,3	%100
Toplam	50	89	30	42	211
% yıllık ekim alanı içinde	%23,7	%42,2	%14,2	%19,9	%100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,000

Çalışma kapsamında, yıllık ekim alanı (dekar) ile yıllık üretim miktarı (ton) değişkenleri arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Yıllık ekim alanı değişkeninin yanıtları 0 ile 50 dekar, 51 ile 100 dekar ve 101 dekar ve üzeri olarak kodlanmıştır. Yani yanıt düzeyi 3 kategorili olarak yeniden kodlanmıştır. Yıllık üretim miktarı değişkeninin yanıtları için de benzer bir transformasyon yapılmıştır. Böylece yanıtlar; 0 ile 100 ton, 101 ile 200 ton, 201 ile 300 ton ve 301 ton ve üzeri şeklinde yeniden kodlanmıştır. Pearson ki-kare testi neticesinde; 0,05 anlamlılık düzeyinde yıllık ekim alanı ile yıllık üretim miktarı değişkenlerinin ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, yıllık ekim alanının büyümesiyle daha fazla ürün üretildiği söylenebilir.

Tablo 12. Yıllık Üretim Miktarı (ton) ile Yıllık Ekim Alanı (dekar) İlişkisi için Ki-Kare Test Sonucu

Yıllık Ekim Alanı (dekar)	Yıllık Üretim Miktarı (ton)				Toplam
	0 – 100 ton	101 – 200 ton	201 – 300 ton	301 ton ve üzeri	
0 – 50 dekar	35	36	4	3	78
% yıllık ekim alanı içinde	%44,9	%46,2	%5,1	%3,8	%100
51 – 100 dekar	2	27	36	7	72
% yıllık ekim alanı içinde	%2,8	%37,5	%50	%9,7	%100
101 dekar ve üzeri	1	3	7	50	61
% yıllık ekim alanı içinde	%1,6	%4,9	%11,5	%82	%100
Toplam	38	66	47	60	211
% yıllık ekim alanı içinde	%18	%31,3	%22,3	%28,4	%100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,000

Çalışma kapsamında, tarlada satılan patatesin fiyatı ile ekilen patatesin birim başına maliyeti değişkenleri arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Tarlada satılan patatesin fiyatı yanıtları 0 ile 0,25 TL, 0,26 ile 0,50 TL ve 0,5 ile 1 TL arası olarak kodlanmıştır. Yani yanıt düzeyi 3 kategorili olarak yeniden kodlanmıştır. Ekilen patatesin birim başına maliyeti değişkeninin yanıtları için de benzer bir transformasyon yapılmıştır. Böylece yanıtlar; 0 ile 40 kuruş, 41 ile 80 kuruş, 81 kuruş ve üzeri şeklinde 3 kategorili olarak yeniden kodlanmıştır. Pearson ki-kare testi neticesinde; 0,05 anlamlılık düzeyinde tarlada satılan patatesin fiyatı ile ekilen patatesin birim başına maliyeti değişkenlerinin ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 13. Tarlada Satılan Patatesin Fiyatı (kg/TL) ile Ekilen Patatesin Birim Başına Maliyeti (kg/TL) İlişkisi için Ki-Kare Test Sonucu

Ekilen patatesin birim başına maliyeti (kg/TL)	Tarlada satılan patatesin fiyatı (kg/TL)			Toplam
	0 – 0,25 TL	0,26 – 0,50 TL	0,51 – 1 TL	
0 – 0,40 TL	9	28	13	50
%ekilen patatesin birim maliyeti içinde	%18	%56	%26	%100
0,41 – 0,80 TL	26	83	10	119
%ekilen patatesin birim maliyeti içinde	%21,8	%69,7	%8,4	%100
0,81 TL ve üzeri	9	30	3	42
%ekilen patatesin birim maliyeti içinde	%21,4	%71,4	%7,1	%100
Toplam	44	141	26	211
%ekilen patatesin birim maliyeti içinde	%20,9	%66,8	%12,3	%100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,022

Satılmayan patateslerin çöpe atılması düzeyi ile ekilen patatesin birim maliyeti değişkenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, Pearson ki-kare testi neticesinde bulunan olasılık değeri $0,014 < 0,05$ olduğu için 0,05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak ifade edilirse, satılmayan patatesleri çöpe atan üreticiler daha fazla maliyet ile karşılaşabilmektedirler.

Tablo 14. Satılmayan Patateslerin Çöpe Atılması ile Ekilen Patatesin Birim Başına Maliyeti İlişkisi için Ki-Kare Test Sonucu

<i>Satılmayan patatesleri çöpe atıyorum</i>	<i>Ekilen patatesin birim başına maliyeti (kg/TL)</i>			<i>Toplam</i>
	<i>0 – 0,40 TL</i>	<i>0,41 – 0,80 TL</i>	<i>0,81 TL ve üzeri</i>	
Asla	3	15	3	21
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 14,3	% 71,4	% 14,3	% 100
Ara Sıra	4	12	10	26
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 15,4	% 46,2	% 38,5	% 100
Sık Sık	5	20	2	27
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 18,5	% 74,1	% 7,4	% 100
Genellikle	11	22	15	48
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 22,9	% 45,8	% 31,3	% 100
Her Zaman	27	50	12	89
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 30,3	% 56,2	% 13,5	% 100
Toplam	50	119	42	211
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 23,7	% 56,4	% 19,9	% 100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,014

Satılmayan patateslerin çöpe atılması düzeyi ile tarlada satılan patatesin kg fiyatı değişkenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, Pearson ki-kare testi neticesinde bulunan olasılık değeri $0,002 < 0,05$ olduğu için $0,05$ anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Patates tarlada $0,26-0,50$ TL arasında satıldığında üreticilerin % $60,7$ 'si “her zaman” ürettikleri patatesleri çöpe atarken; $0,51-1$ TL arasında satıldığında ise sadece % 9 'u “her zaman” ürettikleri patatesleri çöpe atmaktadırlar. Dolayısıyla patates üreticileri maliyetlerini karşılayacak veya kara geçecek bir fiyata ürünlerini sattığında patateslerin çöpe atılma oranları düşmektedir.

Tablo 15. Satılmayan Patateslerin Çöpe Atılması ile Tarlada Satılan Patatesin Kilo Fiyatı İlişkisi için Ki-Kare Test Sonucu

<i>Satılmayan patatesleri çöpe atıyorum</i>	<i>Tarlada satılan patatesin fiyatı (kg/TL)</i>			<i>Toplam</i>
	<i>0 – 0,25 TL</i>	<i>0,26 – 0,50 TL</i>	<i>0,51 – 1 TL</i>	
Asla	6	10	5	21
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 26,6	% 47,6	% 23,8	% 100
Ara Sıra	1	18	7	26
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 3,8	% 69,2	% 26,9	% 100
Sık Sık	1	24	2	27
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 3,7	% 88,9	% 7,4	% 100
Genellikle	9	35	4	48
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 18,8	% 72,9	% 8,3	% 100
Her Zaman	27	54	8	89
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 30,3	% 60,7	% 9	% 100
Toplam	44	141	26	211
% satılmayan patateslerin çöpe atılması içinde	% 20,9	% 66,8	% 12,3	% 100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,002

Gübre maliyetinin karşılanması düzeyi ile tarlada satılan patatesin kilo fiyatı değişkenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, Pearson ki-kare testi neticesinde bulunan olasılık değeri $0,046 < 0,05$ olduğu için $0,05$ anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Patates tarlada

0,26-0,50 TL arasında satıldığında üreticilerin % 80'i "sık sık" % 76,9'u ise "genellikle" gübre maliyetini karşılayamazken; patates 0,51-1 TL arasında satıldığında ise "sık sık" diyenlerin oranı % 13,3'e, "genellikle" diyenlerin oranı ise % 7,7'ye düşmektedir.

Tablo 16. Gübre Maliyetinin Karşılanamaması ile Tarlada satılan Patatesin Kilo Fiyatı İlişkisi için Ki-kare Test Sonucu

<i>Gübre maliyetini karşılayamıyorum</i>	<i>Tarlada satılan patatesin fiyatı (kg/TL)</i>			<i>Toplam</i>
	<i>0 – 0,25 TL</i>	<i>0,26 – 0,50 TL</i>	<i>0,51 – 1 TL</i>	
Asla	6	12	6	24
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%25	%50	%25	%100
Ara Sıra	3	25	5	33
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%9,1	%75,8	%15,2	%100
Sık Sık	1	12	2	15
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%6,7	%80	%13,3	%100
Genellikle	8	40	4	52
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%15,4	%76,9	%7,7	%100
Her Zaman	26	52	9	87
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%29,9	%59,8	%10,3	%100
Toplam	44	141	26	211
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%20,9	%66,8	%12,3	%100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,046

Gübre maliyetinin karşılanması düzeyi ile ekilen patatesin birim başına maliyeti (kg/TL) değişkenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, Pearson ki-kare testi neticesinde bulunan olasılık değeri $0,019 < 0,05$ olduğu için $0,05$ anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Eğer patates üreticisi ürettiği patatesi 0,41-0,80 TL'ye mal ederse "sık sık" diyenlerin % 63,2'si gübre maliyetini karşılayamazken; 0,81 TL ve üzerine mal ederse gübre maliyetini karşılayamama oranı % 21,1'e gerilemektedir.

Tablo 17. Gübre Maliyetinin Karşılanamaması ile Ekilen Patatesin Birim Başına Maliyeti İlişkisi için Ki-Kare Test Sonucu

<i>Gübre maliyetini karşılayamıyorum</i>	<i>Ekilen patatesin birim başına maliyeti (kg/TL)</i>			<i>Toplam</i>
	<i>0 – 0,40 TL</i>	<i>0,41 – 0,80 TL</i>	<i>0,81 TL ve üzeri</i>	
Asla	4	21	5	30
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%13,3	%70	%16,7	%100
Ara Sıra	4	10	10	24
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%16,7	%41,7	%41,7	%100
Sık Sık	3	12	4	19
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%15,8	%63,2	%21,1	%100
Genellikle	9	20	12	41
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%22	%48,8	%29,3	%100
Her Zaman	30	56	11	97
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması	%30,9	%57,7	%11,3	%100
Toplam	50	119	42	211
% gübre maliyetlerinin karşılanamaması	%23,7	%56,4	%19,9	%100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,019

Mazot maliyetinin karşılanması düzeyi ile tarlada satılan patatesin kilo fiyatı değişkenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, Pearson ki-kare testi neticesinde bulunan olasılık değeri $0,023 < 0,05$ olduğu için $0,05$ anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Patates tarlada $0,26-0,50$ TL arasında satıldığında üreticilerin %80,5'i "genellikle" mazot maliyetlerini karşılayamazken; $0,51-1$ TL arasında satıldığında sadece % 4,9'u mazot maliyetlerini karşılayamamaktadır. Yine patates $0,26-0,50$ TL arasında satıldığında % 60,8'i mazot maliyetlerini "her zaman" karşılayamazken, $0,51-1$ TL arasında satıldığında ise % 10,3'ü "her zaman" mazot maliyetini karşılayamamaktadır.

Tablo 18. Mazot Maliyetinin Karşılanamaması ile Tarlada Satılan Patatesin Kilo Fiyatı İlişkisi için Ki-kare Test Sonucu

Mazot maliyetini karşılayamıyorum	Tarlada satılan patatesin fiyatı (kg/TL)			Toplam
	0 – 0,25 TL	0,26 – 0,50 TL	0,51 – 1 TL	
Asla	7	16	7	30
% mazot maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%23,3	%53,3	%23,3	%100
Ara Sıra	1	20	3	24
% mazot maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%4,2	%83,3	%12,5	%100
Sık Sık	2	13	4	19
% mazot maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%10,5	%68,4	%21,1	%100
Genellikle	6	33	2	41
% mazot maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%14,6	%80,5	%4,9	%100
Her Zaman	28	59	10	97
% mazot maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%28,9	%60,8	%10,3	%100
Toplam	44	141	26	211
% mazot maliyetlerinin karşılanamaması içinde	%20,9	%66,8	%12,3	%100

Ki-kare testi olasılık değeri: 0,023

6. SONUÇ

Niğde ilinde patates üretimini gerçekleştiren çiftçiler üzerinde yapılan bu çalışmada, patates üreticisi konumundaki çiftçilerin, patates üretiminin girdileri olan gübre, mazot, tohum, elektrik, depolama ve kredi maliyetleri konusunda belirli bir algı düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Patates üreticilerinin büyük bir çoğunluğu, patates üretiminin gerçekleştirilmesinde önemli olan bu maliyet kalemlerini oldukça yüksek bulmaktadır. Bu noktada, çiftçilerin %98,1'i elektrik, mazot ve tohum maliyetlerini, %97,7'si gübre maliyetini, %93,4'ü depolama maliyetini ve %89,1'inin de kredi maliyetlerini yüksek bulmuşlardır. Bu çalışmada patates üretim maliyetlerinin ortaya konulması adına yapılan diğer çalışmaların sonuçlarını destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Yılmaz, Demircan ve Erel (2006) tarafından yapılan çalışmada, materyal maliyetleri içinde %16,2'lik pay ile tohum maliyeti en önemli maliyet kalemi olarak tespit edilmiş, gübre maliyeti %11,4 pay ile tohum maliyetini takip etmiştir. Karsan ve Gül (2017) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise üretim maliyetleri içerisinde en önemli payı; gübre bedeli ve tohumluk bedeli almıştır. Söz konusu bu

maliyetlerin azaltılabılmesinde, patates üretimine verilen mali teşviklerin önemli olduğu ortadadır. Zira girdi destekleri tarımsal desteklerin önemli bir parçasıdır ve patates üretiminin sürdürülebilirliği için değerlidir. Girdi maliyetlerinin düşürülebilmesi kapsamında para ve maliye politikalarının tasarlanması, sektörün gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Bu politikalar üreticilerin şartlarına ve taleplerine uygun olarak hazırlanmalıdır. Bu anlamda üretici ile yakın temaslar kurulmalıdır.

Günümüzde patates üretimin teşvik edilmesi için mazot-gübre ve tohum desteği önemli mali desteklemeler kapsamında yer almaktadır. Ancak kredi, depolama ve elektrik girdilerine ilişkin herhangi bir mali desteğin olmadığı sonucuna da varılmıştır. Kredi ve diğer borçların her ay değil de, hasat dönemlerinde tahsil edilmesini sağlayan çözümler üretilmelidir. Patates üretiminde söz konusu mali desteklemelerin kapsamının genişletilmesi yetersiz beslenme sorunlarının giderilmesinde katkı sağlayabilecek patates üretiminin teşvik edilebilmesinde önem arz etmektedir. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında patates sektörüne tahsis edilen desteklerin bütçe içerisindeki payının artırılması elzem gözükmektedir. Çünkü gübre ve mazot girdisi gibi fiyatları petrolden etkilenen üretim girdilerindeki fiyat artışları üretimin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Girdi maliyetlerinin ciddi derecede kurdan etkilenmesi ve elde edilen çıktının TL bazında değerlendirilmesi maliyet açığı oluşturmaktadır. Bu gibi açıkların iyi düzenlenmiş tarımsal desteklerle elimine edilmesi gerekmektedir. Girdiler üzerinden alınan vergilerde indirimle gidilmeli hatta mazot gibi girdilerin vergisinden patates üreticileri muaf tutulmalıdır. Ayrıca buğdayda olduğu gibi patatesten de taban fiyat uygulamasına gidilmelidir. Böylelikle patates üreticisine gelecekte yapacağı üretimleriyle ilgili olarak güven sağlanmış olacaktır. Niğde patates üreticilerinin temel sorunlarından biri de iklimsel şartlardan dolayı, İzmir ilinde yılda iki sefer ekim yapılabilme olanağının olması ve bu durumun rekabeti olumsuz etkilemesidir. Zira İstanbul pazarına yakınlık durumu rekabette Niğde ili aleyhine işlemektedir. Bu yüzden Niğde iline özgü teşvik politikalarının geliştirilmesi önemlidir. Diğer yandan patatesin üretiminde ve pazarlanmasında büyük şirketlerin önemli rol oynaması piyasada oluşan rekabeti olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla küçük çiftçilerin rekabetten olumsuz etkilenmemesini sağlayan politikaların hayata geçirilmesi, küçük çiftçilerin üretimlerinin devamlılığı açısından gereklidir.

Bu çalışma, 2017 yılının sonlarına doğru yapılmış olup, bu yılda patates üretimi için katlanılan maliyetler ve kilo başına patates fiyatı o tarihteki kur ve enflasyona bağlı olarak belirlenmekteydi. Ancak 2018 yılının ortalarına doğru kur baskısından dolayı patates girdi maliyetleri yüksek düzeylere ulaşmış ve dolayısıyla patates fiyatları da bundan etkilenerek artmıştır. Aslında 2018 yılında patates üretimi girdi maliyetleri ile patates satış fiyatları

birlikte arttığı için üretim karlılığının çalışmanın yapıldığı yıla göre değişmediği gözlemlenmiş olup, üretim maliyetlerine ilişkin algının patates üreticisi nezdinde 2018 yılı itibarıyla de değişmeyeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, U., Şekeroğlu, A., Gökçe, A. Çalışkan, M. E., Serçe, S., Çalışkan, S., Özgen, M., Kılınç, Ö., Şen, B., Özgen, Ş, Taşkın, H., Baloch, F. S., Toktay, H., Demirel, U., Gökçe, A. F., & Tındaş, İ. 2014. *TR71 Bölgesi'nde Tarım Sektörü Envanteri ve Öne Çıkan AR-GE Proje Önerileri*. Doğu Tarımsal AR-GE, Doğu Grubu.
- Çalışkan, M. E., Onaran, H., & Arıoğlu, H. (2010). Overview of the Turkish potato sector: Challenges, achievements and expectations. *Potato Research*, 53, 255-266.
- Elçi, Ş., Kolsarıcı, Ö., & Geçit, H. H. (1994). *Tarla Bitkileri Ders Kitabı*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, Yayın no:1385, Ankara.
- FAO (2008a). *Potatoes, nutrition and diet*. Retrieved from FAO <http://www.fao.org/potato-2008/en/potato/IYP-6en.pdf>.
- FAO (2008b). *International Year of The Patoto*. Retrieved from FAO <http://www.fao.org/potato-2008/en/>.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3. Baskı). NY: Sage Publications.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2018). *Tarımsal Destekler*, Retrieved from <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarımsal-Destekler>, 09.10.2018.
- Karsan, A., & Gül, Mevlüt. (2017). Patates üretim maliyetleri ve karlılığındaki değişim: Niğde ili örneği. *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(5), 530-535.
- King, J. C. & Slavin J. L. (2013). White potatoes, human health, and dietary guidance. *Advance in Nutrition*, 3(4), 393S-401S; doi:10.3945/an.112.003525.
- TAGEM (2018). *Tarım Ürünleri Piyasaları*, Ocak 2018, Ürün No:15.
- TÜİK (2018). Retrieved from <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=104&locale=tr>.
- Yılmaz, H., Demircan V., & Erel, G. (2006). Bazı önemli patates üreticisi illerde patates üretim maliyeti ve gelirinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 22-32.

EXTENDED ABSTRACT

Potato is a kind of agricultural product which preferred by nearly all the countries for production as well as consumption because of its features; able to grow in almost all climates, being productive per unit area and varying in the area of usage. Because of its mentioned specifications, potato is at the top of the list of important agricultural products.

Potato production has an important role for the nutrition of people beside it is including several cost factors in its process. The most important input costs are fertilizing costs, gas costs and seeding costs. It is possible to say there are additional costs as electricity costs, warehouse costs, labor costs, rent costs, disinfection costs and loan costs. By this mean, governments provide economic and fiscal supports for the potato producers in order to promote the continuity of the potato production. In this way, governments make contributions to reduce the costs of potato farmers.

This study involves the farmers producing potatoes in Niğde province. Likewise, Niğde province is in the first place for the amount of production and for the extent of cultivation sites in Turkey. 17,4% of the potatoes were produced in Niğde province by the end of the year

2017. With reference to this information, a necessity has risen for a research which measures the perceptions of potato farmers in Niğde province related to the production costs.

In this study, a field survey conducted to gather information about the thoughts of potato farmers in Niğde province related to the cost items which are beared in the potato production process. In accordance with this purpose, an empirical study made in the content of registered potato farmers in the Niğde Chamber of Agriculture. Our research population consists of potato farmers who are registrated in the Niğde Chamber of Agriculture. The number of potato farmers registered in the Farmers Registration System (FRS) of Niğde Chamber of Agriculture is approximately 5,000. It has not seen possible to meet every potato farmer in our research population because of time, cost and geographic restrictions. In this context, judgment sampling which is one of the methods of non-random sampling was used to construct the research sample. During this process, face to face surveys were conducted with the potato farmers in order to collect data. In the context of study, there were 211 meeting with each farmer by the base of voluntarism. The descriptive statistics were reported according to the data collected from the potato farmers participated in this study and chosen with the non-random sampling method. Then, non-parametric hypothesis tests were applied. The field survey which is the base of this paper, were analyzed with the SPSS 21 package software. It is possible to say that the sample consists of male farmers living in the rural area. 52,6% of the participants have been producing potato for longer than twenty years and, 63% of the participants are farming in the cultivation sites larger than fifty decares. 42,2% of participants expressed that their costs per kilo are between 0,41-0,60 Turkish Lira (TL), and 34,1% of participants told that their costs are over 0,61 TL. It is detected that three quarter of the participants have credit loans equal or over 51.000 TL. As an answer for the question about the costs (loans, warehouse, electricity, fertilizer, gas and seed) beared in the production process, "very high" option has the majority by the % frequency. On the other hand, the percentage of farmers who expressed their costs are low or normal, is quite low.

Generally, the participants who are expressing that the costs of electricity, fertilizer, gas and seeds, say that they are struggling to afford these costs. Also, 42,2% of participants are "always" wasting their potatoes (in real mean, throwing away). In order to apply Pearson Chi-Square test, the units for the variable of costs were rewritten as 0-0,40 TL, 0,41-0,60 TL, 0,61-0,80 TL and equal or more than 0,81 TL. A similar transformation has been applied for the answers related with the area of cultivation sites. These answers were rewritten as; 0-50 decares, 51-100 decares, 101-150 decares and equal or more than 151 decares. As the results

of Pearson Chi-Square tests, costs per unit and the area of cultivation site are correlated with the 0,05 significance level.

When the potatoes are sold in the field with a price of 0,26-0,50 TL per kilo, 80% of producers “oftenly”, 76,9% of producers “generally” cannot afford fertilizer costs. If the prices are between 0,51 and 1 TL, the answer of “oftenly” decreases to 13,3% and the answer of “generally” decreases to 7,7%. When the potatoes are sold in the field with a price of 0,26-0,50 TL per kilo, 80,5% of producers “generally” cannot afford gas costs. If the price increases 0,51-1 TL, only 4,9% of farmers cannot afford gas costs.

According to the findings of the study, potato farmers find the costs of the production inputs quite expensive as loans, electricity, fertilizers, warehouse, gas and seed costs. Additionally, the farmers express that they are experiencing a set of obstacle in affording the input costs. A major percentage of farmers have expressed that they find the costs high with the frequencies as; 98,1% for electricity, 97,7% for fertilizers, 93,4% for warehouses and 89,1% for loans.

Obviously, the fiscal incentives for potato production are very important in order to reduce these costs. Especially, input contributions are quite critical parts of agricultural subsidies and valuable for the continuity of potato production. In these days, gas, fertilizers and seed contributions are in the content of important fiscal subsidies. However there is a lack of fiscal subsidies for loans, warehouses and electricity input costs. In this context, there would be more inclusive subsidies to include loans and this loan would be repaid in the harvest season. There should be reductions for taxes on the production inputs, in fact that potato farmers should be excepted from the taxes on the gas and oil products. Furthermore, a base price application is necessary for the potato like the one for wheat.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yıldız, F. (2019). “Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3416-3438.

Geliş Tarihi / Received Date: 15 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 1 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DİŞ BORÇ, EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Doç. Dr. Fazlı YILDIZ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

fazli.yildiz@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1387-7883

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisini analiz etmektir. Çalışmada, Türkiye ekonomisine ait 1998:Q1-2017:Q4 dönemi verileri kullanılarak VAR modeline dayalı analizler yapılmıştır. Nedensellik analizi sonuçları; dış borç stokunun gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde çift yönlü, cari işlemler dengesinin gayrisafi yurt içi hasıla ve dış borç stoku üzerinde ise tek yönlü nedensellik ilişkisine sahip olduğunu göstermiştir. Etki-tepki fonksiyonu sonuçlarında; gayrisafi yurt içi hasılanın dış borçlardaki değişimlere verdiği tepki artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki ise azalan; dış borçların gayrisafi yurt içi hasıladaki değişimlere verdiği tepki artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki ise azalan niteliktedir. Bu sonuçlara göre Türkiye’de, cari açığın ekonomik büyüme ile dış borçlar üzerinde ve dış borçların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış borç, Ekonomik büyüme, Cari işlemler dengesi, Nedensellik analizi

AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP OF EXTERNAL DEBT, ECONOMIC GROWTH AND CURRENT ACCOUNT BALANCE IN TURKISH ECONOMY

Abstract

The aim of this study is to analyze the relationship between external debt, economic growth and current account balance in Turkey. Econometric analysis were made using cointegration analysis, causality test, impulse-response functions based on the VAR model, and variance decomposition methods. Causality analysis results show that external debt stock is bidirectional on GDP, current account balance is one-way causality relationship on GDP and external debt stock. In the impulse-response function results; current deficit has the effect of increasing on GDP, also external debt is used as an important source of financing for the current account deficit and external debt has been positively impacted on GDP. According to the results, external debt has been an important source of financing for economic growth and the current account deficit.

Key Words: External debt, Economic growth, Current account balance, Causality analysis

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yer alan üç temel soruna Türkiye özelinde temas edilecektir. Bu sorunlar, cari işlemler açığı, ekonomik büyüme ve dış borçlanmadır. Türkiye ekonomisinde, yurt içi tasarruf-yatırım açığı, ara ve yatırım malları ithalatındaki artış ve ekonomik büyüme oranlarının yüksek olduğu dönemlerde cari açığın artması dış finansman kullanımını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de enflasyon, işsizlik, büyüme, cari açık ve dış borç sorunları paradoksal bir durum oluşturmuş ve politika

yapıcıları/uygulayıcıların bu sorunları çözüme kavuşturmaları zorlaşmıştır. Ekonomik büyüme ve işsizlik sorunları ile mücadele etmek için genişletici ekonomi politikaları uygulandığında, cari açık, dış borç ve enflasyon artışı; cari açık, dış borç ve enflasyonu düşürmeye yönelik daraltıcı ekonomi politikaları uygulandığında ise ekonomik büyüme hızı yavaşlamakta ve işsizlik oranları artmaktadır (Göçer ve Gerede, 2016: 37).

Türkiye ekonomisinde, 2000'lere kadar bütçe açığı ve kamu iç borçlanması ağırlıklı bir büyüme modeli, 2000'lerden sonra ise cari açık artışı ve özel kesim ağırlıklı dış borçlanmaya dayalı büyüme modeli uygulanmıştır. Sonuçta, her iki dönemde, ekonomi ikiz açık (bütçe açığı ve cari açık) sorunu ile karşılaşmıştır. 2000 öncesi dönemde bütçe açığı ön planda iken, 2000 sonrası dönemde cari açık daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir (Eğilmez, 2018).

Bu araştırma ile, dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin 1998:Q1-2017:Q4 dönemi için Türkiye ekonomisi özelinde ampirik olarak test edilmesi ve ulaşılan sonuçların literatürdeki beklentilere uygun olup olmadığının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda araştırma üç bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, dış borçlanma, cari açık ve ekonomik büyümeye ilişkin kavramsal çerçeve ile 2000-2017 döneminde Türkiye ekonomisinde ilgili göstergelerdeki değişimler incelenmiştir. İkinci bölümde, literatür incelemesine yer verilmiştir. Literatür incelemesi üç farklı başlık altında sunulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise, Türkiye ekonomisinde 1998-2017 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak, birim kök testleri, değişkenler arasındaki ilişkiyi çok yönlü analiz etmek için eşbütünleşme ve VAR analizi uygulanmıştır. Devamında Granger nedensellik testi kullanılmış, sonuçlar varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi ile desteklenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TÜRKİYE'DE CARI AÇIK, DIŞ BORÇLANMA VE EKONOMİK BÜYÜMENİN SEYRİ (2000-2017)

2.1. Kavramsal Çerçeve

Bir ekonomide, cari dengeye ilişkin veriler ödemeler dengesi bilançosu üzerinden takip edilmektedir. Ödemeler dengesi bilançosu, ülkelerin yurt dışından elde ettiği gelir ve yaptığı giderlerin genel olarak özetini verir. Ödemeler dengesi bilançosu unsurlarından biri olan cari işlemler dengesi; dış ticaret dengesi (ithalat-ihracat), hizmetler dengesi (hizmet alım-satım), net faktör (dış yatırım gelir-gider) ve cari transfer (karşılıksız dış alem gelir-gider) dengeleri toplamından oluşmaktadır (Şahin, 2011: 9). Cari işlemler hesabının dönemsel sonuçları cari işlemler açığı veya cari işlemler fazlası olarak tanımlanmaktadır.

Cari işlemler açığı, bir ülkede dönemsel olarak yürütülen faaliyetlerin yurt içi tasarruflarla finanse edilmeyen kısmını gösterir. Cari açığın süreklilik göstermesi ve yükselişi ekonomileri dış alem kaynaklı şoklara karşı daha kırılgan hale getirmekte, cari açığın finansmanında sorunlar

yaratmaktadır (Akçay, 2012: 17). Gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunlarından dolayı, kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye çekme konusunda yaşadıkları sorunlar, cari açığın finansmanında dış borçlanma kaynağını öncelikli kaynak haline getirmiştir (Akçay, 2012: 23). Türkiye, 2017 yılında 47,4 milyar\$ olan cari açığın % 23'ünü DYY (doğrudan yabancı yatırımlar) ile, % 66'sını sıcak para hareketleriyle (portföy yatırımları) ve % 17,2'sini ise Merkez Bankası rezervlerinden finanse etmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2018: 66).

Dış borçlar, genellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından kalkınmanın finansmanı ve ekonomik dengenin sağlanması için talep edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanma nedenleri; sosyal politika eksenli yoksulluk nedeniyle borçlanma, ekonomi politikası eksenli döviz kuru dengesizliklerini ortadan kaldırma, dış ödemeler dengesizliklerini giderme ve ekonomik kalkınma, maliye politikası eksenli gelir yetersizliğini giderme ve uluslararası konjonktür kaynaklı dış faktör etkileridir (Tiruneh, 2003: 26).

Dış borçlar, ülkede yerleşik olmayan kreditorler tarafından sağlanan kısa vadeli, uzun vadeli borçlar ile IMF kredilerinin toplamından oluşur. Dış borçlar borçlular açısından; garantisiz özel sektör dış borçları, kamu kesimi dış borçları ve kamu garantili dış borçlar olarak sınıflandırılmaktadır. Dış borçlar kreditorler yani borç verenler açısından sınıflandırıldığında ise, resmi kreditorler (çok taraflı [uluslararası kuruluşlar] ve iki taraflı [devletler]) ve özel kreditorler (ticari bankalar, uluslararası piyasalarda ihraç edilen tahviller ve diğerleri) olarak sınıflandırılır (The World Bank, 2017: 163). Türkiye'de 2017 yılı itibariyle toplam brüt dış borç stoku/GSYH oranı % 53,3, özel sektör brüt dış borç stoku/GSYH % 37,2 ve kamu brüt dış borç stoku/GSYH oranı ise % 16,1 düzeyindedir (Hazine Müsteşarlığı, 2018: 114). Türkiye'de 2002 yılında özel sektör dış borç stoku/GSYH payı % 18,2 iken, 2017 yılında % 37,2 düzeyine yükselmesi, özel sektör dış borçlanmasındaki artış eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir.

2.2. Türkiye'de Cari Açık, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme (2000-2017)

Türkiye ekonomisinde 2000-2017 döneminde ekonomik büyüme hızı, cari işlemler dengesi/GSYH ve ve dış borç stoku/GSYH gelişimleri aşağıda Tablo 1'de ve devamında Grafik 1'de gösterilmiştir. 2000-2017 dönemi ekonomik büyüme hızı ortalaması % 4,47, cari işlemler dengesi/GSYH oranı ortalaması % 4,11 ve dış borç stoku/GSYH oranı ortalaması ise % 42,91'dir. Türkiye'de 2000-2017 döneminde; ekonomik büyüme ve cari açık oranları arasında doğrusal yönlü bir ilişki gözlemlenmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de 2000-2017 Bazı Ekonomik Göstergelerin Gelişimi (milyon \$)

Yıllar	Büyüme Hızı	Cari İşlemler Dengesi/GSYH	Dış Borç Stoku/GSYH
2000	6,8	-3,7	43,33
2001	-5,7	1,9	56,13
2002	6,2	-0,3	54,8
2003	5,3	-2,4	45,9
2004	9,4	-3,5	40,0
2005	8,4	-4,2	34,2
2006	6,9	-5,7	38,0
2007	4,7	-5,5	36,9
2008	0,7	-5,1	36,2
2009	-4,8	-1,8	41,5
2010	9,2	-5,8	37,8
2011	8,8	-8,9	36,7
2012	2,2	-5,5	39,3
2013	4,2	-6,7	41,3
2014	2,9	-4,7	43,3
2015	6,1	-3,7	46,4
2016	1,8	-3,8	47,3
2017	7,3	-5,6	53,3
Ortalama	4,47	-4,11	42,91

Kaynak: TCMB Evds ve TÜİK İstatistik Göstergelerinden oluşturulmuştur.

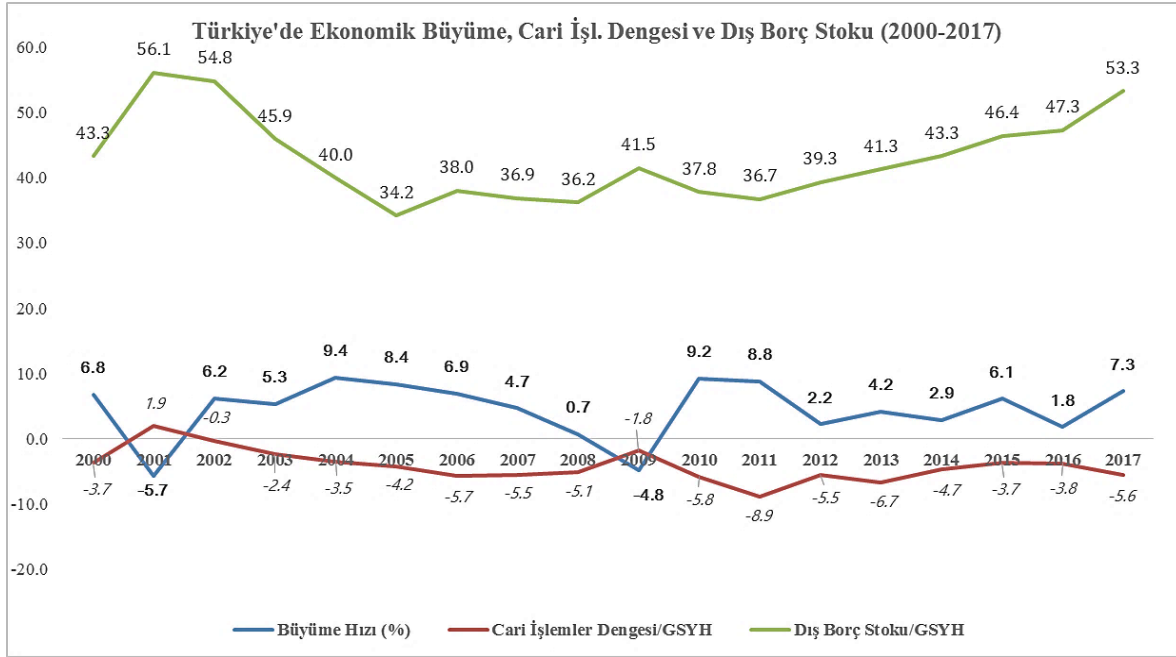
Eğilmez (2013) Türkiye ekonomisinde 2000 öncesi ve sonrası dönem için cari açık, dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik “Türkiye’nin 2000’ler öncesinde kamu ağırlıklı, bütçe açığı ve kamu kesimi borçlanması ağırlıklı yürüttüğü ekonomi politikalarını 2000’ler sonrasında terk ederek, 2000 sonrası dönemde özel sektör ağırlıklı, özel kesim tasarruf-yatırım açığına dayalı (cari açık eksenli) ve özel sektör dış borçlanması ağırlıklı yürüten bir ekonomi model uyguladığı” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinin ekonomik büyüme hızı arttıkça cari açık oranında da artış; ekonomik büyüme hızı yavaşladıkça veya azaldıkça cari açık oranında azalış olmuştur. 2001 yılında ekonomik büyüme oranı % 5,7 iken, cari işlemler dengesi/GSYH oranı % 1,9, 2004 yılında ise büyüme oranı % 9,4, cari işlemler dengesi /GSYH oranı ise % 3,5’tir. Türkiye ekonomisinde, yüksek büyüme oranlarının artan düzeyde cari işlemler dengesinde açık verilen dönemlerde gerçekleştiği (2004, 2010, 2017 yılları), büyümenin yavaşladığı/düştüğü dönemlerin ise ekonomik kriz dönemleri sonrası cari işlemler dengesinde açığın düşük düzeylerde gerçekleştiği dönemlere (2001, 2009 yılları) isabet ettiği görülmektedir.

Bir ekonomide cari açığın sürdürülebilirliği, hangi kaynaklardan finanse edildiğine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Genellikle cari açığın finansmanında kullanılan dış kaynak, yabancı sermaye girişi (DYY ve portföy yatırımları) ve dış borçlanmadır. Türkiye ekonomisinde 2000-2017 döneminde genel olarak, cari açık düzeyindeki değişimlere bağlı olarak, dış borç düzeylerinde de benzer yönde değişimlerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, Türkiye gibi ülkelerin yapısal sorunlarından dolayı DYY çekerek cari açık

finansmanında yeterli dış kaynak kullanamadıklarını, cari açık finansmanında dış borçlanmayı öncelikli dış finansman kaynağı olarak kullandıklarını göstermektedir.

Grafik 1. Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Cari İşl. Dengesi ve Dış Borç Stoku (2000-2017)

Kaynak: Tablo 1’deki veriler esas alınarak oluşturulmuştur.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve dış borçlar arasındaki ilişkilerin incelendiği ampirik çalışmalar üç farklı başlıkta incelenmiştir. Literatürde incelenmiş olan çalışmalar; araştırmanın yazar/yazarları, yöntem, örnek (ülke/ülkeler), dönem ve çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar belirtilerek özet şekilde sunulmuştur. Literatür çalışmalarında ulaşılan sonuçlardaki farklılık, çalışmalarda farklı veri seti, farklı dönemsel aralık ve farklı yöntemlerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İncelenmiş olan çalışmalar, özellikle yakın zamanda yapılmış Türkiye ve yurt dışı çalışmalardan seçilerek belirlenmiştir.

3.1. Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisine İlişkin Literatür

Literatürde ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisine yönelik yapılan çalışmalarda üç farklı sonucun ortaya konduğu görülmektedir. *Birincisi*, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ithalata dayalı gerçekleştiğinden, büyümenin arttığı dönemlerde ithal girdi kullanımındaki artışa bağlı ithalat artışı, cari işlemler dengesinde negatif görünüme sebep olmaktadır. Bu görüşe göre, ekonomik büyüme cari işlemler dengesinin negatif nedenidir. *İkincisi*, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek gelişme potansiyeli ile birlikte teknolojik ilerlemelerin artışı sürecinde cari işlemler dengesinde açık pozisyonunun artmasına neden olmaktadır. Bu durum, cari açık ile orantılı bir büyüme

sürecini oluşturur. Bu görüşe göre, cari işlemler dengesi ekonomik büyümenin nedenidir. *Üçüncüsü*, cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin olmadığı yönündedir (Songur ve Yaman, 2013: 222).

Tablo 2. Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisine İlişkin Ampirik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Model/Örnek/Dönem	Sonuçlar
Akçay ve Erataş (2012)	Panel Nedensellik Analizi / BRIC Ülkeleri ve Türkiye (BRICT) / 1993-2011	Analiz sonuçları, uzun dönemde cari açıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır.
Aliaksei (2015)	VAR Analizi / Visegrad Ülkeleri (Macaristan, Çekya, Polonya, Slovakya)	Visegrad ülkeleri genelinde cari işlemler dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif olmasına rağmen, Slovakya'da ekonomik büyüme üzerinde cari işlemler dengesinin etkisi pozitiftir.
Aristovnik (2007)	Dinamik Panel Veri Analizi / MENA Ülkeleri / 1992-2006	Ekonomik büyümenin cari açık üzerinde arttırıcı etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.
Duman (2017)	VAR Analizi / Türkiye / 2003-2017	Ekonomik büyümenin cari açığı arttırıcı etkisi tespit edilmiş, cari açıktan ekonomik büyümeye doğru bir ilişki tespit edilememiştir.
Göçer ve Gerede (2016)	Nedensellik Analizi / Türkiye / 2000-2014	Ekonomik büyüme ve cari açık arasında çok yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Gür (2017)	Panel Nedensellik Analizi / Hindistan, Endonezya, Brezilya, Türkiye, Güney Afrika, Arjantin, Rusya ve Şili / 1993-2011	Ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kandil ve Greene (2002)	Eşbütünleşme Analizi ve VEC Modeli / ABD / 1960-2000	Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında ters yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Lebe vd. (2009)	SVAR Analizi / Romanya ve Türkiye / 1997-2007	Türkiye ve Romanya ekonomilerinde cari işlemler dengesinde meydana gelen değişimler, ekonomik büyümeye karşı son derece duyarlıdır.
Musisinyani vd. (2017)	Zaman Serileri Analizi / Zimbabwe / 1980-2013	Cari işlemler dengesi ile GSYH arasında pozitif bir ilişki vardır.
Songur ve Yaman (2013)	Panel Eşbütünleşme ve Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli / Gelişmekte Olan 10 Ülke / 1981-2010	Cari işlemler dengesinden ekonomik büyüme pozitif ve ekonomik büyümeden cari işlemlere negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Şahin ve Mucuk (2014)	VAR Analizi / Türkiye / 2002-2013	Cari işlemler açığı ekonomik büyümeyi arttırıcı etkiye sahiptir ve her iki değişken arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Şit ve Alancıoğlu (2016)	VAR Analizi / Türkiye / 1980-2014	Ekonomik büyüme ve GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, ayrıca cari açığın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz, ekonomik büyümenin ise cari açığı arttırdığı sonucu elde edilmiştir.
Uçak (2017)	VAR Analizi / Türkiye / 1980-2015	Nedensellik analizi sonucunda reel GSYH'den cari işlemler dengesine doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında ters yönlü ilişki vardır.

3.2. Cari İşlemler Dengesi ve Dış Borç İlişkisine İlişkin Literatür

Cari işlemler dengesi ve dış borç ilişkisine yönelik iki farklı etkileşimden söz edilmektedir. *Birincisi*, ülkelerin dış ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi, dış borçlanmanın ana sebeplerinden biri olarak kabul edildiğinden cari işlemler açıklarının dış borçlar üzerindeki etkisi pozitiftir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, cari işlemler dengesi açıkları kısa dönemde dış borçlanma yoluyla finanse edilmektedir. Cari işlemler dengesi açıkları ile dış

borçlanma arasındaki pozitif ilişki, bir ülkenin tasarruf eksikliği ve cari işlemler açıkları nedeniyle dış borçlanmaya başvurduğu gerçeğine dayandırılmaktadır (Üzümcü ve Kırpık, 2015: 603). *İkincisi*, dış borç servisi için ödenen faiz giderleri cari işlemler hesabında gider olarak kaydedilmektedir. Dış borç servisine ilişkin yapılacak ödemeler cari açık üzerinde arttırıcı niteliktedir. Bu açıdan borç servisinin arttığı dönemlerde, dış borçların cari açık üzerindeki artış yönlü etkisi olacaktır (Çeştepe vd., 2014: 102-103).

Tablo 3. Cari Açık ve Dış Borçlanma İlişkinine İlişkin Ampirik Literatür Özeti

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Model/Örnek/Dönem</i>	<i>Sonuçlar</i>
Alam ve Taib (2013)	Panel Veri Analizi / 14 Asya Ülkesi / 1992-2006	Kamu dış borç düzeyi ile cari işlemler açığı arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bu ilişki borç tuzağındaki 6 ülkede, borç tuzağına olmayan 8 ülkeye göre daha yüksektir.
Aristovnik (2007)	Dinamik Panel Veri Analizi / MENA Ülkeleri / 1992-2006	Dış borçların cari açık üzerinde azaltıcı etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.
Bal (2017)	Zaman Serileri Analizi / Türkiye / 1989-2015	Cari açık ve dış borçlar arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de cari açığın dış borçlanma ile fonlandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Çeştepe vd. (2014)	Nedensellik Analizi / Türkiye / 1980-2013	Cari açık ve dış borçlar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Cari açığın finansmanında dış borçlar önemli bir finansman kaynağıdır.
Ibhagui (2018)	Panel Veri Analizi / Sahra Altı Afrika Ülkeleri / 1985-2013	Dış borçlanma cari işlemler açığının finansmanında belirleyicidir. Ayrıca, yüksek derecede dış açıklığa sahip ülkelerde cari açık dış borçlardaki artıştan önemli ölçüde artmaktadır.
Jawaid ve Raza (2013)	Zaman Serileri Analizi / Pakistan / 1976-2010	Cari açık ve dış borçlar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca, dış borçlar ve cari açık arasında ters yönlü eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.
Karagöz (2007)	Zaman Serileri Analizi / Türkiye / 1980-2004	En küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda, ödemeler dengesi açığının dış borçlar üzerindeki etkisi pozitifdir.
Mehta ve Kayumi (2014)	CAGR ve Korelasyon Analizi / Hindistan / 1990-1991, 2012-2013	Hindistan’da cari işlemler açığı ile dış borçlar (kısa-uzun vadeli dış borçlar) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Üzümcü ve Kırpık (2015)	Zaman Serileri (Nedensellik, Regresyon ve Eşbütünleşme Analizi) / Türkiye / 2003-2015	Cari açık, dış borçlar (toplam ve uzun vadeli dış borçlar) üzerinde arttırıcı etkiye sahiptir. Ayrıca cari açık ile toplam ve uzun vadeli dış borçlar arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3.3. Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkinine İlişkin Literatür

Literatürde dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki; dış borçların ekonomik büyüme üzerinde pozitif, negatif ve doğrusal bir ilişkinin olmaması biçiminde üç farklı şekilde ifade edilmektedir. Bu etkileşimi açıklayan üç farklı teorik model vardır. *Birincisi*, ödünç fonların verimli alanlarda kullanımıyla dış borçlanmanın daha yoğun ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını savunan Keynesyen ve Neoklasik büyüme teorisine dayandırılmaktadır. Cline (1995), dış borçların marjinal verimliliği, ana para ve faiz ödemesinden daha yüksek veya eşit ise, borç alan ülkelerin ekonomisi üzerinde olumlu etkisi olacağı görüşünü savunmuştur (Shkolnyk ve Koilo, 2018: 388). *İkincisi*, yüksek seviyedeki dış borcun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu görüşünü savunan Krugman (1988) tarafından geliştirilen “*borç fazlası*” teorisine dayandırılmaktadır. Bu teori, dış

borçların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yarattığını, yüksek dış borcun ekonomik büyümeyi engellediğini açıkça belirtmiştir (Shkolnyk ve Koilo, 2018: 388). Üçüncüsü, dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki doğrusal olmayan etkisini inceler. Bu yaklaşım Laffer eğrisinin prensiplerine dayanmaktadır. Sachs'a (1986) göre, bu yaklaşımdaki merkezi nokta, dış kredilerin daha fazla cazip hale getirilmesinin imkânsız hale getirilmesinden sonra, kritik bir dış borç düzeyinin bulunduğu varsayımdır (Shkolnyk ve Koilo, 2018: 388-389).

Tablo 4. Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisine İlişkin Ampirik Literatür Özeti

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Model/Örnek/Dönem</i>	<i>Sonuçlar</i>
Arshad vd. (2014)	Zaman Serileri Analizi / Pakistan / 1970-2010	Uzun dönemde dış borçlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatiftir
Changyong vd. (2012)	Amerika Birleşik Devletleri / 2003-2008	Borç oranını belirli bir düzeyi aştığında, borçlanma ekonomik büyümeyi engelleyici niteliktedir. Borçlanma, ekonomik büyüme ve kriz ilişkisi borç dönüşüm oranlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir.
Edirneligil ve Mucuk (2015)	VAR Analizi / Türkiye / 2002-2014	Uzun vadede dış borç ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi olmadığı sonucu elde edilmiştir.
Ezeabasili vd. (2011)	VAR Analizi / Nijerya / 1975-2006	Dış borçluluk düzeyi ve dış borç servisi ödemelerinin ekonomik büyüme üzerindeki kısa dönemli etkisi negatif olarak bulunmuştur.
Ijirshar vd. (2016)	Zaman Serileri Analizi / Nijerya / 1981-2004	Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisi pozitif, dış borç servisinin ise hem kısa dönemli, hem de uzun dönemli etkisi negatiftir.
Malik vd. (2010)	Zaman Serileri Analizi / Pakistan / 1972-2005	Dış borçlar ve dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir.
Mba vd. (2012)	Zaman Serileri Analizi / Nijerya/1970-2008	Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir.
Musisinyani vd. (2017)	Zaman Serileri Analizi / Zimbabwe / 1980-2013	Dış borç düzeyi ile GSYH arasında pozitif bir ilişki vardır
Nwannebuike vd. (2016)	Zaman Serileri Analizi / Nijerya / 1980-2013	Dış borçların GSYH üzerinde kısa dönemde etkisi pozitifken, uzun dönemdeki etkisi negatiftir. Ayrıca dış borç servisinin GSYH üzerindeki etkisi negatiftir.
Saraç ve Yücel (2017)	Eşik Değer Regresyon Analizi / Türkiye / 2001-2016	Ekonomik büyüme oranının düşük olduğu dönemlerde dış borç yükündeki artış, büyüme oranlarını olumsuz etkilemektedir.
Shabbir (2013)	Panel Veri Analizi / 70 Gelişmekte Olan Ülke / 1976-2011	Dış borç stoku ve dış borç servisinin kişi başına düşen GSYH üzerinde etkisi negatiftir.
Shkolnyk ve Koilo (2018)	ADL Model ve Korelasyon Analizi / Ukrayna ve 10 Gelişmekte Olan Ülke / 2006-2016	Makroekonomik istikrarsızlıkla birlikte yüksek düzeyde dış borçlanmanın bu ülkelerdeki ekonomik büyümeyi engellediği ve dış borçların ekonomik büyüme üzerinde marjinal etkisinin negatif olduğu sonucu elde edilmiştir.
Siddique vd. (2015)	Panel Veri Analizi / HIPC Ülkeleri (Yüksek Borçlu Yoksul Ülkeler) / 1970-2007	Kısa ve uzun vadede borç stokunun azalması, ülkelerin ekonomik büyüme performanslarını olumlu etkilemiştir.
Ugwuegbe vd. (2016)	Zaman Serileri Analizi En Küçük Kareler Yöntemiyle Çoklu Regresyon Analizi / Nijerya / 1980-2013	Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi vardır.
Umaru vd. (2013)	Zaman Serileri Analizi En Küçük Kareler Yöntemi / Nijerya / 1970-2010	Ekonomik büyüme üzerinde iç borçların etkisi pozitifken, dış borçların etkisi negatiftir.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

4.1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, Türkiye ekonomisine ait 1998:Q1-2017:Q4 dönemleri arasındaki üçer aylık veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ABD doları cinsinden dönüştürülerek analize dahil edilmiştir. Araştırma kapsamındaki değişkenlere ilişkin çeyrek dönemlik veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elektronik ortamda elde edilmiştir. Cari işlemler dengesi ve dış borç stoku verisi ABD doları cinsinden yayımlanmaktadır. GSYH verisi ise TL cinsinden yayınlandığından ilgili dönem TCMB döviz kurları esas alınarak ABD doları cinsinden dönüştürülmüştür.

Tablo 5. Değişkenlere İlişkin Açıklamalar ve Veri Kaynakları

<i>Değişkenler</i>	<i>Değişken Açıklamaları</i>	<i>Veri Kaynağı</i>
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	TCMB EVDS
CİD	Cari İşlemler Dengesi	TCMB EVDS
DB	Dış Borç Stoku	TCMB EVDS

Çalışmada, ilk olarak serilerin durağanlığını sınamak için birim kök testleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi çok yönlü analiz etmek için eşbütünleşme ve VAR analizi tercih edilmiştir. Devamında Granger nedensellik testi, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi ile sonuçlar elde edilmiştir.

4.2. Durağanlık Analizi (Birim Kök Testleri)

Zaman serilerinde bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için geliştirilmiş en yaygın kullanılan testlerden birisi birim kök testidir. Eğer bir seri $I(0)$ ise seviyede, $I(1)$ ise birincil farkında, $I(2)$ ise ikincil farkında durağandır (Dikmen, 2009: 290). Bu çalışmada, Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlığı analiz edilmiştir. ADF birim kök testi uygulanırken önce hipotezler kurulmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 154-155). Buna göre,

$H_0; \alpha \geq 0$, seri birim kök içermektedir (durağan değildir).

$H_1; \alpha < 0$, seri birim kök içermemektedir (durağandır).

Serinin durağan olup olmadığını anlamak için, t istatistik değeri, T kritik değeri ile karşılaştırılır; T_{ist} değeri, % 1, % 5 veya % 10 anlamlılık düzeyleri için T kritik değerden mutlak değerce küçük ise H_0 kabul edilir, yani seri durağan değildir (Gujarati, 2004: 815; Dikmen, 2009: 290). KPSS birim kök testinde diğer testlerden farklı olarak ana hipotez H_0 “birim kök yoktur” yani “seri durağandır” şeklindedir. Alternatif hipotez ise H_1 “birim kök vardır” yani “seri durağan değildir” şeklindedir. KPSS birim kök testi sonucunda LM test istatistiği Kwiatkowski-

Phillips-Schmidt-Shin KPSS (1992) tablo kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır (Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 125).

Tablo 6. Durağanlık Testi (Birim Kök Testi)

Değişk.	Düzev Seviyesi			Birinci Fark		
	ADF Test İst.	PP Test İst.	KPSS LM Stat.	ADF Test İst.	PP Test İst.	KPSS LM Stat.
GSYH	-0,99975 (0,7495)	-1,0247 (0,740)	1,15842	-4,2855 (0,001)	-11,873 (0,000)	0,10446
CİD	-1,48462 (0,5360)	-1,5632 (0,4876)	1,1864	-5,9144 (0,000)	-25,957 (0,000)	0,23515
DB	0,63770 (0,9899)	0,76194 (0,992)	1,23095	-7,1284 (0,000)	-7,1180 (0,000)	0,18297
Kd.% 1	-3,52157	-3,5155	0,7390	-3,5215	-3,5166	0,7390
Kd.% 5	-2,90121	-2,8986	0,4630	-2,9012	-2,8991	0,4630
Kd%10	-2,58798	-2,5866	0,3470	-2,5879	-2,5868	0,3470

Modelde kullanılan serilerin durağanlık sınaması sonucunda, CİD, GSYH ve DB serilerinin birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Değişkenlerin ADF, PP ve KPSS birim kök test sonuçlarına göre I(1) seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Ayrıca KPSS birim kök testi analizinde, LM test istatistiği % 1, % 5 ve % 10 seviyelerinde KPSS test istatistiği kritik değerlerinden küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olduğuna karar verilir (Güvenek vd., 2010 :16). Yukarıdaki tabloda GSYH, CİD ve DB serileri birinci farklarda durağandır.

Modeldeki değişkenlerin birincil farklarının birim kök içermemesi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin analiz edilmesine olanak tanımıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi test etmek için VAR analizi ile birlikte eşbütünleşme (koentegrasyon) analizi uygulanacaktır. VAR modeli kurulduğunda en önemli şart, VAR gecikme uzunluğunun bilgi kriterlerince doğru tahmin edilmesi olduğundan, öncelikle modelde en uygun gecikme uzunluğunun tespiti gerekmektedir.

4.3. VAR Gecikme Uzunluğu ve İstikrar Koşullarının Tespiti

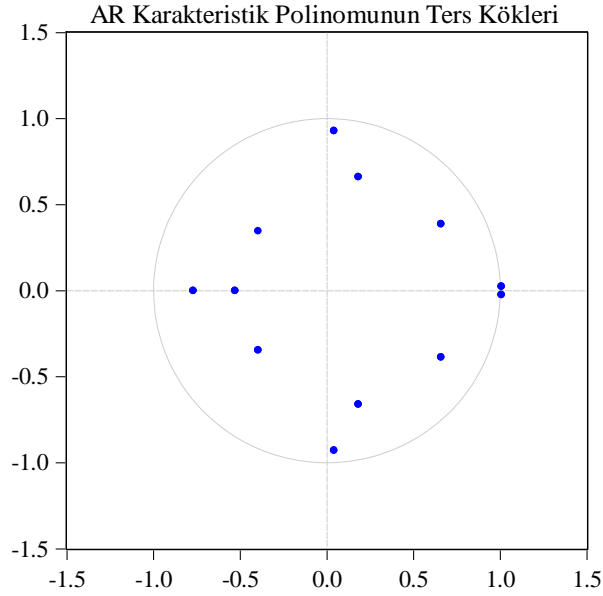
VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunun tespitinde, LogL, olabilirlik oranı testi (LR), son öngörü hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) kullanılmaktadır. Analiz sonuçlarına göre; dördüncü gecikmenin olduğu modelde LR, FPE, AIC, SC ve HQ istatistik değerleri minimum değerde olduğundan uygun gecikme uzunluğu olarak 4 (dört) belirlenmelidir.

Tablo 7. VAR Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2601,35	NA	1,17e+26	68,53569	68,62770	68,57246
1	-2353,79	469,0721	2,19e+23	62,25764	62,99478	62,40472
2	-2346,69	12,87814	2,31e+23	62,30785	62,95187	62,56523
3	-2330,19	28,67074	1,90e+23	62,11028	63,73031	62,47797
4	-2309,35	34,5480*	1,40e+23*	61,7987*	62,6256*	62,2767*

Tahmin edilen VAR modelinin istikrarlı olup olmadığını test etmek amacıyla otoregresif (AR) ters kökler grafiği Grafik 2’de gösterilmiştir. AR ters köklerinin tümünün birim çember dışında bulunmaması modelin dinamik olarak istikrarlı olduğunu açık olarak desteklemektedir.

Grafik 2. VAR Modeli Durağanlık Grafiği

VAR modelinin durağanlığı testler sonucunda tespit edildikten sonra, diagnostik (tanılayıcı) testler yardımıyla modelde otokorelasyon, normal dağılım ve değişen varyans problemlerini test etmek için LM testi, normallik testi ve değişen varyans testi uygulanmıştır (Kutlar, 2017: 113). LM testi olasılık değerlerine göre; modelde seriler arasında “*ilgileşim (otokorelasyon) olmadığı*” yönündeki H_0 hipotezi reddedilememiştir ve modeldeki hata terimlerinin otokorelasyon taşımadığı görülmektedir.

Tablo 8. LM Testi (Otokorelasyon)

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	20,58628	0,0146
2	2,869318	0,9693
3	7,677261	0,5670
4	8,035235	0,5306

VAR modelindeki istikrarlılığı test etmek için yapılan normallik testi ile, “*kalıntı değerleri normal dağılıma sahiptir*” yönündeki H_0 hipotezi sınanmaktadır. Olasılık değerleri % 5’in üzerinde olduğu sürece, H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Aşağıdaki tabloda normallik testi sonuçları, değişkenlerin normal dağılıma sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 9. Normallik Testi

Component	Jarque-Bera İstatistiği	Serbestlik Derecesi (df)	Olasılık
1	2,654313	2	0,2652
2	0,320045	2	0,8521
3	0,297426	2	0,8618
Joint	3,271784	6	0,7740

Değişen varyans sorununun sınındığı Joint test sonuçlarına göre; “değişen varyansın olmadığı” yönündeki H_0 hipotezi reddedilememektedir. Joint test sonuçları modelde değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir ve bu durum hata terimlerinin sabit varyanslı olduğunun kanıtıdır.

Tablo 10. Değişen Varyans Testi Sonuçları

Joint Test		
Ki-kare	Serbestlik Derecesi (df)	Olasılık
155,3282	144	0,2452

Yapılan diagnostik test sonuçlarında; hata terimlerinin en küçük kareler varsayımlarını sağladığı, VAR modelinde otokorelasyon, normal dağılım ve değişen varyans gibi yapısal sorunların olmadığı tespit edilmiştir. Bu testlerin uygulanmasının devamında 4 gecikmeli VAR modeli tahmin edilmiştir. Oluşturulan VAR modelinde eşbütünleşme analizi, nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayırıştırma analizleri ile değişkenler arasındaki ilişki test edilerek sonuçlar değerlendirilmiştir.

4.4. Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları

Johansen eşbütünleşme analizi yöntemi, maximal eigenvalue ve trace istatistikleri aracılığıyla yapılmıştır. Eşbütünleşme analizinde model seçimine yönelik yapılan analiz sonuçları, Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre “None Intercept & NoTrend” olan ikinci modeli işaret etmektedir.

Tablo 11. Eşbütünleşme Analizi Model Seçimi

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept	Intercept	Intercept	Intercept	Intercept
	No Trend	No Trend	No Trend	Trend	Trend
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	61,91159	61,91159	61,78064	61,78064	61,80728
1	61,82290	61,66700*	61,82374	61,69200	61,66760
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	63,02398	62,98573*	62,98573*	63,02398	63,10508

Tablo 12. Eşbütünleşme Testi (Trace ve Max-Eigen İstatistikleri)

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Prob.
Yok	0,240056	39,45814	35,19275	0,0163
En Fazla 1	0,195033	18,86983	20,26184	0,0768
Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Prob.
Yok	0,240056	20,58831	22,29962	0,0851
En Fazla 1	0,195033	16,27151	15,89210	0,0436

Eşbütünleşme analizi, oluşturulan modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının araştırıldığı bir analizdir (Dikmen, 2009: 312). Trace istatistik ve Max-Eigen değerlerinde % 5 anlamlılık seviyesindeki değerlerin üzerinde değerlere sahip olduğumuzdan “Eşbütünleşme yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmektedir. Buna göre modelde kullandığımız CİD, DB ve GSYH değişkenleri arasında 1998:Q1-2017:Q4 dönemlerinde uzun dönemli bir ilişkinin olduğu test edilmiştir. Modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, değişkenlerin kısa dönemde dengeden sapma eğilimi gösterebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla kısa dönemde dengeden sapma eğiliminin vektör hata düzeltme modeli ile incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 13. Zayıf Dışsallık Testi Sonuçları

Değişken	LR testi (χ^2)	Olasılık
GSYH	21.148***	0.0000
CİD	3.482**	0.0610
DB	11.169***	0.0000

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem seviyesini ifade etmektedir

Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin yönünün belirlenmesinde zayıf dışsallık testi kullanılmaktadır. Zayıf dışsallık testi sonuçlarına göre uyum katsayısı anlamlı olan değişken içsel değişken olarak kabul edilir ve diğer değişkenlerden bu değişkene doğru uzun dönem ilişkisi vardır. Zayıf dışsallık testi sonuçları, olabilirlik oranı (LR) testinin varsayımı olan “ H_0 : Zayıf dışsaldır” hipotezinin DB ve GSYH değişkeni için % 1, CİD değişkeni için % 10 önem seviyesinde reddedildiğini göstermektedir. DB, GSYH ve CİD değişkenlerinin zayıf dışsal olduğu H_0 hipotezinin reddedilmesi, üç değişkenin de içsel değişken olarak alınabileceğini göstermektedir. Bu test sonuçlarına göre, modeldeki üç değişken de içsel değişkendir ve modelin DB, GSYH ve CİD değişkenleri yönünden incelenmesi gerekir.

Vektör hata düzeltme modelleri, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkideki kalıntıları içermektedir. Bu kalıntıları içeren katsayı, negatif işarete sahip olmalıdır. Belirli bir anlamlılık düzeyinde uzun dönem tahmindeki sapmaların kısa dönemde ne kadar düzeltileceğini göstermektedir. Düzeltmeyi içeren (CointEq1), “0” ile “-1” arasında ve olasılık değerleri de 0,05 düzeyinde ise anlamlıdır (Yıldırım vd., 2014: 126-127). Bu durum, dengede meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağını ve dengenin tekrar oluşacağını gösterir. Sisteme giren bir şokun etkisi $1/0,096=10$; $1/0,065=15$; $1/0,062=16$ dönem sonra ortadan kalkacaktır. Kurulan VAR modelinde hata düzeltme mekanizması, GSYH, DB ve CİD arasındaki uzun dönemli ilişkide meydana gelen kısa dönemli sapmaların % 10’unun (GSYH’nin katsayısı -0,096388) GSYH tarafından, % 7’sinin (DB’nin katsayısı -0,065677) DB tarafından ve % 6’sının ise (CİD’nin katsayısı -0,062753) CİD tarafından düzeltildiğini göstermektedir.

Tablo 14. VAR Vector Hata Düzeltme Modeli (VAR VECM) Sonuçları

	<i>GSYH</i>	<i>DB</i>	<i>CİD</i>
Hata Düzeltme	-0,096388* [-3,27883]	-0,065677** [-2,46665]	-0,062753* [-2,81500]
D(GSYH(-1))	-0,174272 [-1,35269]	0,090404 [1,18109]	0,029994 [0,78715]
D(GSYH(-2))	-0,200406 [-1,70348]	0,144019** [2,06050]	0,013168 [0,37844]
D(DB(-1))	0,395480 [1,54451]	0,029962 [0,19695]	-0,081151 [-1,07155]
D(DB(-2))	-0,347123 [-1,40079]	-0,089404 [-0,60726]	0,142837 [1,94887]
D(CİD(-1))	0,727961 [0,79223]	0,806123 [1,47663]	0,037974 [0,13973]
D(CİD(-2))	0,422805 [0,54418]	0,951150** [2,06050]	0,036203 [0,15754]
Sabit (C)	5859,430** [2,58452]	5189,178* [3,85255]	-890,5392 [-1,32810]
R ²	0,697460	0,237594	0,503827
F-istatistik	10,81741	8,462299	6,764698

[ ] içi değerler t istatistiği değerlerini, * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4.5. Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin varlığını test etmektedir. Değişkenler arasındaki ilişki; “ H_0 : Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezinin sınanmasıyla ölçülür (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 79). Değişkenler arasındaki ilişki, $X \Rightarrow Y$, $Y \Rightarrow X$, $X \Leftrightarrow Y$ 'ye doğru tek yönlü veya çift yönlü olabilir.

Tablo 15. VAR Granger Nedensellik / Block Dışsallık Wald Testi

<i>Bağımlı Değişken: GSYH</i>				
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Olasılık</i>	<i>Nedensellik</i>
DB	13,17694	4	0,0104	+
CİD	12,35552	4	0,0149	+
Tümü	33,59932	8	0,0000	
<i>Bağımlı Değişken: DB</i>				
GSYH	8,517161	4	0,0744	+
CİD	12,20512	4	0,0159	+
Tümü	17,37825	8	0,0264	
<i>Bağımlı Değişken: CİD</i>				
GSYH	2,511905	4	0,6425	-
DB	6,603926	4	0,1584	-
Tümü	13,66507	8	0,0909	

VAR modeline dayalı Granger Nedensellik analizi Wald Testi sonuçlarına göre; % 5 ve % 10 anlamlılık seviyesinde dış borç stoku ve gayri safi yurtiçi hasıla arasında çift yönlü, % 5 anlamlılık düzeyinde cari işlemlerde dengesinden gayrisafı yurt içi hasıla ve dış borç stokuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu da tespit edilmiştir. Dış borç stoku ve gayrisafı yurt içi hasıladan cari işlemler dengesine doğru ise anlamlı bir nedensellik ilişkisi yoktur. Bu bulgular, dış borç stokundan gayrisafı yurt içi hasılaya doğru çift yönlü, cari

işlemler dengesinden gayrisafi yurt içi hasıla ve dış borç stokuna doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

4.6. VAR Modelleri Aracılığıyla Yapısal Analiz

VAR (Vector Autoregressive Model) analizi, değişkenlerin dışsallığını ön kısıtlama olarak dayatmadan, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemeye yardımcı olan bir analiz türüdür (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 178). VAR modeli, değişkenler arasında içsel-dışsal ayrımı yapılmasını gerektirmemesi yönüyle, eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. VAR modelinde tüm değişkenler modele içsel olarak dahil edilmekte ve birbirleri üzerindeki etkileri incelenmektedir.

4.6.1. Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere dayalı oluşturulacak VAR modeli ile; Varyans ayrıştırma analizi ve etki-tepki analizi yapılarak yapısal analiz yapılabilmektedir. Nedensellik analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü test etmesine rağmen, etkinin düzeyi varyans ayrıştırma analizi ile, değişkenin etkili bir araç olarak kullanılma düzeyi ise etki tepki analizi yardımıyla ölçülür. Varyans ayrıştırma analizi sonucunda elde edilecek tablolar yardımıyla modelde kullanılan her bir değişkende oluşacak değişimin yüzde kaçının diğer değişkenler ve değişkenin kendisi tarafından meydana geldiği açıklanmaktadır (Yıldız, 2017: 58-59).

Tablo 16. GSYH Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

<i>Dönem</i>	<i>Std Hata</i>	<i>GSYH</i>	<i>CİD</i>	<i>DB</i>
1	14043,95	100,0000	0,000000	0,000000
2	18869,63	85,22938	10,46136	4,309265
3	20799,78	76,80003	12,82373	10,37624
4	21933,37	72,92125	11,83315	15,24561
5	24642,58	76,17266	10,42515	13,40219
6	27186,30	76,25931	8,790251	14,95044
7	28568,29	74,10488	8,432542	17,46257
8	29356,27	73,40890	8,243647	18,34745
9	30977,26	74,81340	8,256934	16,92967
10	32712,39	76,08457	7,404240	16,51119

VAR analizi ile değişkenlerin içsel mi, yoksa dışsal mı olduklarına karar verilebilmektedir. GSYH değişkeninin varyans ayrıştırma tablosu incelendiğinde; gayrisafi yurt içi hasıla düzeyinde (GSYH) meydana gelen değişimin büyük oranda kendisinden kaynaklandığı görülmektedir. Bunun varyans ayrıştırması analizine göre yorumu, GSYH değişkeninin dışsal bir değişken olduğu yönündedir. Ancak GSYH sadece kendi gecikmeli değerlerinden etkilenmemekte, DB ve CİD'nin gecikmeli değerleri de GSYH'nin açıklanmasında rol oynamaktadır. Dış borç stoku ve cari işlemler dengesinin gayrisafi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi

5. Dönemde sırasıyla yaklaşık % 13 ve % 10 civarındayken, bu etki 10. Dönem sonunda % 17 ve % 7 düzeyinde gerçekleşmiştir. VAR Granger Nedensellik analizi Wald Testi sonuçlarına göre; dış borç stoku (DB) ve cari işlemler dengesinden (CİD) gayrisafi yurt içi hasıla düzeyine (GSYH) doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Varyans ayrıştırma analizi sonuçları da, DB ve CİD değişkenlerinin ayrı ayrı GSYH değişkeni üzerinde 10. Dönemde % 17 ve % 7 düzeyinde etkili olduğunu göstermektedir. Varyans ayrıştırma analizi ve Var nedensellik testlerinin sonuçları birbirini destekleyici niteliktedir.

Tablo 17. CİD Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

<i>Dönem</i>	<i>Std Hata</i>	<i>GSYH</i>	<i>CİD</i>	<i>DB</i>
1	7303,225	25,32026	74,67974	0,000000
2	11004,39	24,55687	74,91483	0,528305
3	13787,68	26,36374	72,85703	0,779231
4	16091,15	29,58373	67,32475	3,091525
5	18777,31	31,17245	60,92450	7,903047
6	21155,30	31,59287	56,31618	12,09095
7	23017,50	33,04151	52,44594	14,51255
8	24675,16	35,34081	48,89560	15,76359
9	26310,50	37,01719	46,15681	16,82600
10	27811,46	37,97388	44,22120	17,80492

CİD değişkeni varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, ilk dönem cari işlemler dengesinde meydana gelen değişikliğin % 75'i değişkenin kendisi tarafından açıklanırken, sonraki dönemlerde giderek azalış göstererek 10. Dönem sonunda kendisi tarafından % 44'ü, GSYH tarafından % 38'i ve DB tarafından da % 18'lik kısmı açıklanmıştır. Bu durum CİD değişkeni ile GSYH ve DB değişkenleri arasındaki ilişkiyi farklı bir boyutta göstermektedir.

Tablo 18. DB Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

<i>Dönem</i>	<i>Std Hata</i>	<i>GSYH</i>	<i>CİD</i>	<i>DB</i>
1	3635,849	14,59474	1,516422	83,88883
2	3818,504	18,49316	2,671580	78,83526
3	3916,695	17,60338	6,802636	75,59398
4	4084,451	17,81961	12,66841	69,51198
5	4106,852	17,70543	12,82246	69,47211
6	4112,173	17,66690	12,89866	69,43444
7	4139,589	17,50800	13,68312	68,80888
8	4209,743	18,73900	14,05179	67,20921
9	4227,606	19,35776	13,93562	66,70662
10	4234,866	19,35820	13,89021	66,75159

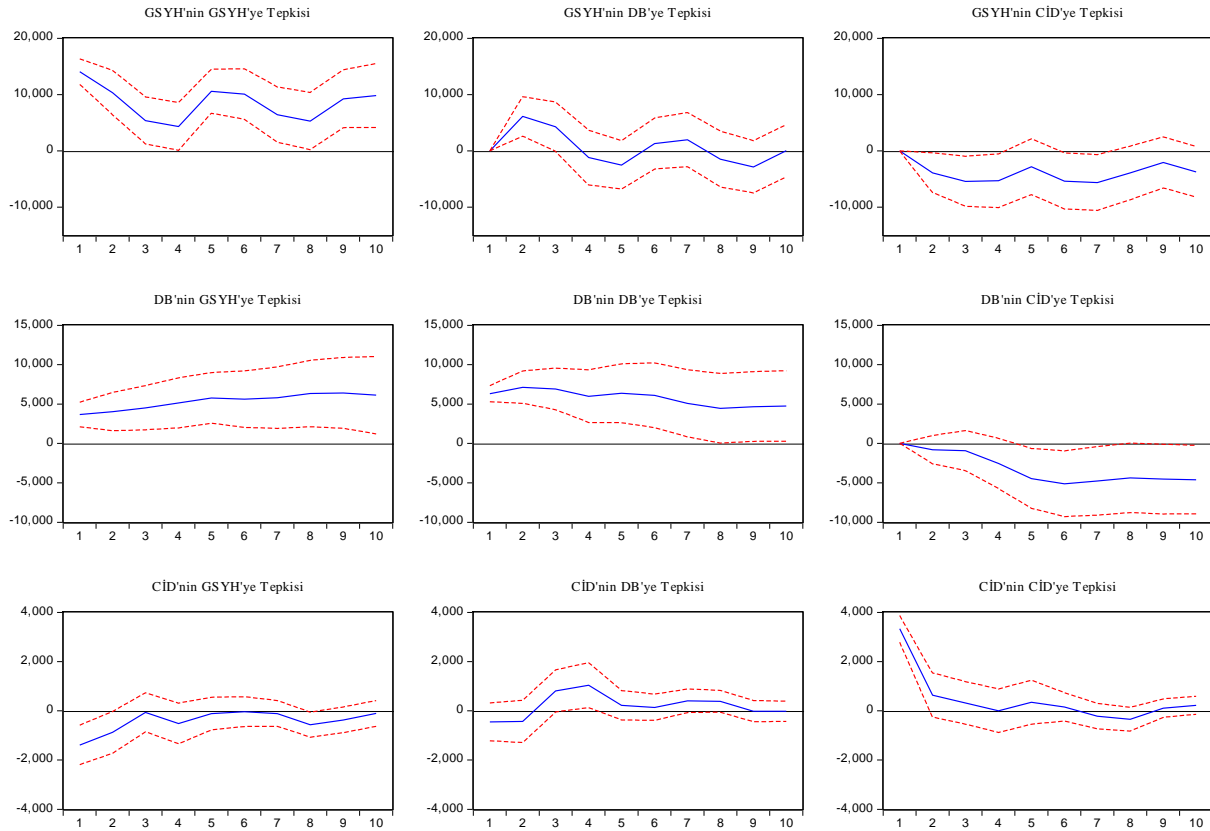
DB'nin varyans ayrışması analizi; özellikle ilk üç dönemde DB'de meydana gelen değişimin kendi gecikmeli değerleri tarafından açıklandığını göstermiştir. Ayrıca, GSYH ve CİD de DB'deki değişimin açıklanmasında rol almaktadır. Dönem sonunda, DB'deki değişimin kendi gecikmeli değerleri tarafından açıklanma oranı % 67, GSYH'nin etkisi % 19 ve CİD'nin etkisi ise % 14 seviyesindedir. VAR Granger Nedensellik analizi Wald Testi sonuçlarına göre; cari işlemler dengesi (CİD) ve gayrisafi yurt içi hasıla düzeyinden (GSYH)

dış borç stokuna (DB) doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmişti. Varyans ayrıştırma analizi sonuçları da, GSYH ve CİD değişkenlerinin ayrı ayrı DB değişkeni üzerinde 10. Dönemde % 19 ve % 14 düzeyinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum nedensellik analizi sonuçlarını destekler niteliktedir.

4.6.2. Etki-Tepki Analizi

VAR analizi sonuçlarını varyans ayrıştırma tablosu sonuçlarına göre yorumlamak için etki-tepki analizi kullanılmaktadır. Etki-tepki analizi sonucunda, etki-tepki fonksiyonu tabloları ve bu fonksiyonlara ait grafikler oluşturulmaktadır. Bu çalışmada etki-tepki fonksiyonlarına ait grafiksel gösterimin kullanımı tercih edilmiştir.

Grafik 3. Etki-Tepki Fonksiyonu (Grafiksel Gösterim)

Etki-tepki fonksiyonu grafiklerinin sonuçları;

(a) Gayrisafi yurt içi hasılanın dış borçlardaki değişimlere verdiği tepkinin ağırlıklı olarak artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepkinin ise azalan,

(b) Dış borçların gayrisafi yurt içi hasıladaki değişimlere verdiği tepkinin artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepkinin ise azalan,

(c) Cari işlemler dengesinin gayrisafi yurt içi hasıladaki değişime verdiği tepkinin azalan, dış borçlardaki değişime verdiği tepkinin ise genel olarak artan bir tepki olduğunu ortaya çıkarmıştır.

5. SONUÇ

Cari işlemler dengesindeki bozulma döviz girdisi sağlayan diğer kalemlerle azaltılmadığında, cari açığın finansmanında dış borçlanma ağırlıklı olarak kullanılmakta, bu durum özellikle cari açık veren ülkelerde dış borçluluk düzeylerinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, dışa bağımlı ekonomik büyüme eğilimindeki ekonomilerde cari açık sorunu yapısal nitelikte bir sorun olarak devam etmektedir. Bu sorunu yaşayan ekonomilerde cari işlemler dengesizlikleri yurt içi tasarruflarla giderilemediğinden dolayı dış finansman ihtiyacı kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu durum ekonomik büyüme, cari açık ve dış borçluluk arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de 1998:Q1-2017:Q4 dönemleri arasında dış borç, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler şeklinde sıralanmıştır:

- VAR modelinin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testleri testleri sonucunda tespit edildikten sonra, diagnostik testler yardımıyla yapılan test sonuçları, modelde hata terimlerinin otokorelasyon taşımadığını, değişkenlerin normal dağıldığını ve hata terimlerinin sabit varyanslı olduğunu göstermiştir.
- Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi test etmek için uygulanan Johansen (1988) eşbütünleşme testi sonuçları; dış borç, cari işlemler dengesi ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasında 1998:Q1-2017:Q4 dönemlerinde uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığımız VAR Granger nedensellik analizi Wald Testi sonuçları; dış borç stokunun gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde çift yönlü, cari işlemler dengesinin gayrisafi yurt içi hasıla ve dış borç stoku üzerinde ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.
- Modeldeki değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemek için VAR analizi uygulanmıştır. Varyans ayrıştırması analizi sonuçlarına göre; DB ve CİD değişkenlerinin ayrı ayrı GSYH değişkeni üzerinde 10. Dönemde % 17 ve % 7 düzeyinde etkili olduğunu ve GSYH ile CİD değişkenlerinin ayrı ayrı DB değişkeni üzerinde 10. Dönemde % 19 ve % 14 düzeyinde etkili olduğunu göstermektedir. Etki-tepki fonksiyonu sonuçlarında; gayrisafi yurt içi hasılanın dış borçlardaki değişimlere verdiği tepki artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki ise azalan; dış borçların gayrisafi yurt içi hasıladaki değişimlere verdiği tepki artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki ise azalan;

cari işlemler dengesinin gayrisafı yurt içi hasıladaki değişime verdiği tepki azalan, dış borçlardaki değişime verdiği tepki ise genel olarak artan niteliktedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye’de cari işlemler dengesinde meydana gelen dengesizliklerin (cari açık) ekonomik büyüme üzerinde (GSYH) artış yönlü etkisinin olduğu, ayrıca cari açık finansmanında dış borçların önemli bir finansman kaynağı olarak kullanıldığı ve dış borçlanmanın da ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinde belirtilen dönemde iç tasarruf oranındaki yetersizliklerden dolayı dış borçlanmanın ekonomik büyüme ile cari açık finansmanında önemli bir finansman kaynağı olarak kullanıldığını göstermiştir.

Bu tespite bağlı olarak, cari açığın azaltılması ile ilgili uzun dönem hedefler belirlenerek ekonomide yapısal dönüşüm politikalarının uygulanması gerekir. Bu kapsamda cari açığın düşürülmesine ilişkin ithalat bağımlılığı yüksek olan sektörlerde (*enerji, makine-teçhizat, ilaç, petrokimya vb.*) yapılacak yatırımların desteklenmesi, teknoloji ve ar-ge yatırımlarında kamu özel sektör işbirliği modeliyle gelişme sağlanarak yerli üretimin artırılması cari açığı olumlu etkileyecek politikalardır. İhracat potansiyeli yüksek olan sektörler başta olmak üzere sektörel verimliliği artırıcı politikalar ihracatçı işletmelerin uluslararası rekabet gücünü geliştirerek ihracatın ithalatı karşılama oranını artıracak ve bu durum cari açık üzerinde azaltıcı etkide bulunacaktır. Ayrıca, cari açık finansmanında dış borçlanmayı ağırlıklı olarak kullanan Türkiye’nin, kısa vadeli sermaye hareketleri ve dış borç servislerinden dolayı olumsuzluk yaşama ihtimalini düşünerek, cari açık finansmanında borçlanma dışı kaynaklara öncelik veren finansman politikası geliştirmesi ve cari açığın finansmanında dış borçlanma politikası yerine doğrudan yabancı sermaye girişini artıracak politikaları izlemesi gerekir.

Bu çalışma Türkiye ekonomisine ait 1998:Q1-2017:Q4 dönemini kapsayacak şekilde zaman ve ülke kısıtı altında gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar Türkiye ekonomisi için ilgili dönemde genellenebilir niteliktedir. Bu nedenle bu konuda yapılacak olan gelecek çalışmalarda cari açık ve dış borçlanmaya ilişkin yapısal sorun yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler özelinde farklı örneklemeler dikkate alınarak çalışmalar yapılmalıdır. Bu kapsamda farklı özelliklere sahip ülkeler özelinde yapılacak çalışmalar cari açık ve dış borçlanmaya ilişkin yapısal sorunların tespitinde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçay, A. Ö. & Erataş, F. (2012). Cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi. <http://teacongress.org/..akcay.eratas.pdf>. Erişim Tarihi: 14.05.2018.
- Akçay, B. (2012). Yunanistan ekonomisinde devlet borç krizi-cari açık ilişkisi. *Maliye Dergisi*, 163, 15-35.

- Alam, N. & Md. Taib, F. (2013). An investigation of the relationship of external public debt with budget deficit, current account deficit, and exchange rate depreciation in debt trap and non-debt trap countries. *European Scientific Journal*, 9(22), 144-158.
- Aliaksei, Z. (2015). Current account deficit and the economic growth in visegrad countries. *Eal-Economics and Informatics*, 13(1), 124-134.
- Aristovnik, A. (2007). Short-and Medium-Term Determinants of Current Account Balances in Middle East and North Africa Countries, William Davidson Working Paper, University Of Michigan, No: 862: 1-38.
- Arshad Z., Zaid, M. & Latif, A. (2014). Relative effectiveness of foreign debt and foreign aid on economic growth in Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Busness*, 6(1), 51-67.
- Bal, O. (2017). Kalkınmakta olan ülkelerin dış borç, cari açık sorunu: Türkiye örneği. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-22.
- Changyong, X., Jun, S. & Chen, Y. (2012). Foreign debt, economic growth and economic crisis. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 5(2), 157-167.
- Çağlayan, E. & Saçaklı, İ. (2006). Satın alma gücü paritesinin geçerliliğinin sifir frekansta spektrum tahmincisine dayanan birim kök testleri ile incelenmesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 121-137.
- Çeştepe, H., Ursavaş, U. & Güdenoğlu, E. (2014). Türkiye’de cari açık ve dış borç arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Buluş Matbaacılık. ss. 100-109.
- Demir, S. (2015). *Bireysel kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dikmen, N. (2009). *Ekonometri temel kavramlar ve uygulamalar* (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 231-244.
- Edirneligil, A. & Mucuk, M. (2015). The external debt in the context of economic growth: The sample of Turkey. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 9(8), 2809-2912.
- Eğilmez, M. (2013). Dış borçlarımız, kendime yazılar. mahfiegilmez.com/2013/12/Ds-Borclarimiz.html, (Erişim Tarihi: 13.05.2018).
- Eğilmez, M. (2018). Ne kadar açık o kadar büyüme modelinin sonuna doğru. *Kendime Yazılar*, www.mahfiegilmez.com/2018/05/Ne-Kadar-Ack-O-Kadar-Buyume-Modelinin, (Erişim Tarihi: 13.05.2018).
- Ezeabasili, V. N., Isu, H. O., & Mojekwu, J. N. (2011). Nigeria’s external debt and economic growth: An error correction approach. *International Journal of Business and Management*, 6(5), 156-170.
- Göçer, İ. & Gerede, C. (2016). Cari açık-ekonomik büyüme-enflasyon ve işsizlik açmazında Türkiye: Yeni nesil bir ekonometrik analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016 Kasım Özel Sayısı: 35-46.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, Fourth Edition, New York: The McGraw – Hill Companies, www.hse.ru/data/...../Gujarati...,%201995.pdf, (Erişim Tarihi: 13.04.2018).
- Gür, B. (2017). Cari açık ve büyüme için panel nedensellik analizi: Kırılgan sekizli ülke grubu örneği. *Eurasian Econometrics, Statistics & Empirical Economics Journal*, 6, 36-47.
- Güvenek, B., Alptekin, V. & Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve dolaylı vergilerden elde edilen gelirler arasındaki ilişkinin var yöntemiyle analizi. *Kamu-İş Dergisi*, 11(3), 1-28.
- Hazine Müsteşarlığı (2018). Türkiye Ekonomisi (Ekonomi Sunumu) Mayıs 2018, <https://www.hazine.gov.tr/Ekonomi-Sunumu>, (Erişim Tarihi: 25.05.2018).
- Ibhagui, O. W. (2018). external debt and current account adjustments: the role of trade openness. *Cogent Economics & Finance*, 6/1446247: 1-42.
- Ijirshar, V. U., Joseph, F. & Godoo, M. (2016). The relationship between external debt and economic growth in Nigeria. *International Journal Of Economics & Management Sciences*, 6(1), 1-5.
- Inna, S. & Koilo, V. (2018). The relationship between external debt and economic growth: Empirical evidence from Ukraine and other emerging economies. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(1), 387-400.
- Jawaid, S. T. & Ali Raza, S. (2013). Dynamics of current account deficit: A lesson from Pakistan. *Transition Studies Review*, 19(3), 357-366.
- Kandil, M. & Greene, J. (2002). The Impact of Cyclical Factors on The U.S. Balance of Payments, IMF Working Paper, No.45.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de dış borçlanmanın nedenleri ekonometrik bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 66-67, 99-110.
- Kutlar, A. (2017). *Eviews ile uygulamalı çok denklemlili zaman serileri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Lebe, F., Kayhan, S., Adıgüzel, U. & Yiğit, B. (2009). the empirical analysis of the effects of economic growth and exchange rate on current account deficit: Romania and Turkey samples. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 4(1), 69-81.

- Malik, S., Hayat, M. K. & Hayat, M. U. (2010). External debt and economic growth: Empirical evidence from Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 44, 88-97.
- Mba, P. N., Bell-Gam, M. A. & Ubi, P. S. (2012). Interplay of foreign aid, external debt and economic growth: The Nigeria experience. *International Journal of Economics and Finance*, 4(8), 177-185.
- Mehta, B. M. & Kayumi, H. F. (2014). Effects of India's current account deficits on external debts and foreign exchange rates. *IOSR Journal Of Economics And Finance*, 1(7), 54-65.
- Musisinyani, B. J., Nyon, T. & Nyoni, M. (2017). The impact of current account deficits on economic growth in Zimbabwe. *International Journal for Innovative Research in Multidisciplinary Field*, 3(8), 1-16.
- Nwannebuike, U. S., Ike, U. J., & Onuka, O. I. (2016). External debt and economic growth: The Nigeria experience. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 4(2), 33-48.
- Saraç, T. B. & Yücel, M. S. (2017). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9(35), 15-20.
- Sevüktekin, M. & Nargeleçekenler, M. (2007). *Ekonometrik zaman serileri analizi* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Shabbir, S. (2013). Does external debt affect economic growth: evidence from developing countries. *SBP (State Bank Of Pakistan) Working Paper Series*, Karachi-Pakistan, 3-20.
- Siddique, A., Selvanathan, E. A. & Selvanathan, S. (2015). The impact of external debt on economic growth: empirical evidence from highly indebted poor countries. *UWA Economics Discussion Papers*, 15(10), 1-31.
- Songur, M. & Yaman, D. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 164(1), 220-232.
- Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2): 47-56.
- Şahin, İ. E. & Mucuk, M. (2014). The effect of current account deficit on economic growth: The case of Turkey. *11th International Academic Conference*, Reykjavik, International Institute of Social and Economic Sciences, [Http://Proceedings.Iises.Net/Index.Php?...&Id=3](http://Proceedings.Iises.Net/Index.Php?...&Id=3), (Erişim Tarihi: 16.05.2018).
- Şit, M. & Alancıoğlu, E. (2016). Türkiye'de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: var analizi. *ASSAM Uluslararası Dergi*, 3(5), 5-23.
- The World Bank (2017). International debt statistics, openknowledge.worldbank.org/.../10986/25697/.pdf, (Erişim Tarihi: 20.05.2018).
- Tiruneh, M. W. (2003). *External imbalances as an explanation for growth rate differences across time and space: an econometric exploration* (Phd Thesis). Munich: Ludwig Maximilians University.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2018). TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 11.05.2018).
- Ugwuegbe, S. U., Okafor, I. G. & Akarogbe, C. A. (2016). Effect of external borrowing and foreign aid on economic growth in Nigeria. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(4), 155-175.
- Umaru, A., Hamidu, A. A. & Musa, S. (2013). External debt and domestic debt impact on the growth of the nigerian economy. *International Journal Educational Research*, 1(2), 70-85.
- Üzümcü, A. & Kırpık, N. (2015). türkiye ekonomisinde 1980-2014 döneminde cari işlemler bilançosu açıkları ve dış borçlanma ilişkisinin analizi. *I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret Ve Lojistik Kongresi (1th. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress) Bildiriler Kitabı* (Editörler: Adem Karakaş V.D): 597-618, <http://ademuzumcu.org/pdf/b1.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).
- Yıldırım, M., Belen, M. & Kütük, Y. (2014). Mamul fiyatları ile hisse senetleri getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Erdemir üzerine bir uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 143-163.
- Yıldız, F. (2017). Türkiye'de merkezi yönetim bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemelerinin tarımsal üretim üzerindeki etkisi: 2006-2016 Dönemi. *Sayıştay Dergisi*, 104, 45-63.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, three main problems emerging in developing economies will be dealt with in terms of Turkey. These problems are the current account deficit, economic growth and external debt. In Turkey's economy, the domestic savings-investment gap, increase in the imports of intermediate and investment goods and increase in the current account deficit during the period of high economic growth rate make it obligatory to use external debt. In Turkey's economy, a growth model mainly based on the budget deficit and public debt was

used until the 2000s, then, a growth model that is based on the increase in the current account deficit and external debt of the mostly private sector has been applied. As a result, in both periods, the economy faced a twin deficit (a budget deficit and a current account deficit). While the budget deficit was at the forefront in the pre-2000 period, the current account deficit has been higher in the post-2000 period.

With this research, it is aimed to empirically test the relations between external debt, economic growth and the current account balance particularly in Turkey's economy for 1998:Q1-2017:Q4 periods and the conclusions will be assessed whether they are in line with the expectations in the literature. In this direction, the research is composed of three parts. In the first part, the conceptual framework related to the current account deficit and external debt was examined along with the changes in the indicators of economic growth in Turkey's for the 2000-2017 period. In the second section, a literature review is given. Literature review is presented under three different headings. In the third and final chapter, cointegration and VAR analysis were applied in order to analyze the multilateral relationship between the unit root tests and variables using the quarterly data of Turkey's economy for the period between 1998-2017. Following that, the Granger causality test was used and the results were supported by variance decomposition and impulse-response analysis.

Empirical studies examining the relations between current account balance, economic growth and foreign debts are examined under three different headings. The studies examined in the literature are summarized indicating the author(s), method, sample (country/countries), period and results of the study. The variation in the results obtained in the literature studies is due to the use of different data set, different periodic intervals and different methods in the studies. Examined studies are especially determined by selecting from studies recently conducted in Turkey and abroad.

When the deterioration in the current account balance cannot be reduced by other components that provide foreign exchange inflows, external debt is used predominantly in financing the current account deficit and this result in the increased foreign indebtedness levels in countries with current account deficit. Moreover, the current account deficit continues to be a structural problem in economies of which economic growth is external-dependent. Because the current account imbalances cannot be solved by domestic savings, the need for external financing is inevitable. This reveals the existence of the relationship between economic growth, current account deficit and external debt. The results of the research are summarized below.

The results of the VAR Granger causality analysis Wald Tests, which was conducted to investigate causality relationship between the variables, has shown that the external debt stock has

two-way causality relationship on the gross domestic product, while the current account balance has a one-way causality relationship on gross domestic product and external debt stock. Impulse-response function results are as follows: the response of the gross domestic product to the changes in foreign debts is increasing, while the reaction to the change in the current account balance is decreasing; the response of the external debts to the changes in the gross domestic product is increasing, while the reaction to the change in the current account balance decreases; the response of the current account balance to the change in the gross domestic product is decreasing and the response to the change in the external debts is generally increasing.

Evaluating the findings of the study; current account imbalances (deficit) occurring in the balance of Turkey have an increasing effect on economic growth (GDP), also external debt is used as an important source of financing of the current account deficit and it is concluded that foreign debt has a positive effect on economic growth. In this case, due to the inadequacies in domestic savings for the mentioned period in Turkey's economy, foreign debt is used as a major funding source in the financing of economic growth and current account deficit.

Depending on this finding, long-term targets related to the reduction of the current deficit should be determined and structural transformation policies should be applied in the economy. In this context, supporting the investments to be made in sectors with high import dependency (energy, machinery-equipment, pharmaceuticals, petrochemicals etc.), reducing the current account deficit, increasing the domestic production through the development of public-private sector cooperation in technology and R&D investments are the policies that will affect the current account deficit positively. The policies increasing the sectoral productivity, especially in the sectors with high export potential, will increase the ratio of exports to imports by increasing the international competitiveness of exporting enterprises and this will have a reducing effect on the current account deficit. Moreover, considering the possibility of experiencing negativity as a result of the short-term capital movements and foreign debt services for Turkey, which use mostly foreign debt for financing the current account deficit, a financial policy that prioritize sources other than debt should be developed and policies that will increase the foreign direct investment should be used rather than foreign debt for financing current account deficit.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özalp, M. (2019). “Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü’ne Olası Üyeliğinin Avrasya Politikasına Etkileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3439-3469.

Geliş Tarihi / Received Date: 9 Nisan 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ’NE OLASI ÜYELİĞİNİN AVRASYA POLİTİKASINA ETKİLERİ

Mustafa ÖZALP

Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

mustafa.ozalp@yobu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7311-6173

Öz

Bu çalışma Türkiye’nin olası Şanghay İşbirliği Örgütü’ne (ŞİÖ) üyeliğini analiz etmekle birlikte, ŞİÖ’nün kuruluş sebeplerini ve dünyanın o yıllardaki siyasi kutuplaşmasını ele almıştır. Türkiye’nin ŞİÖ’ye olası üyeliğinin fayda ve zararları bu çalışmada tartışılırken, bu üyelikten Türkiye’nin kazanç sağlayabilmesi için siyasi ve ekonomik olarak yapılması gerekenler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’nin ŞİÖ üyeleri ile olan ticari ilişkileri tek analiz edilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin ŞİÖ üyeleri içerisinde, Avrasya bölgesinde yaşayan devletlerle olan ilişkilerinin nasıl yürütülmesi gerektiği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgu ise Türkiye’nin, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin, olumlu ya da olumsuz yönde gelişmesinin, Türkiye-ŞİÖ ilişkilerine dönük yansımalarının paralel odaklı olmasıdır. Yani Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan siyasi, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini kuvvetlendirdiği oranda, gerek jeopolitik gerekse jeostratejik olarak, Avrasya bölgesi başta olmak üzere ŞİÖ, içerisindeki etkinliğini artırabilir. Türkiye Doğu-Batı bloğu içerisinde herhangi bir teşkilatla ilişkilerini geliştirirken, birini diğerine alternatif ve/veya rakip olarak değerlendirmelidir. Bu bağlamda Türkiye’nin ŞİÖ ile olan ilişkilerinin daha ileri seviyelere taşınabilmesi için, ŞİÖ içerisinde Türkiye’nin, Türk Cumhuriyetleri ile olan sosyoekonomik ve sosyokültürel bütünleşmesi ivedilikle pekiştirip güçlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: ŞİÖ, Ekonomik bütünleşme, askeri birlik, ticaret hacmi, Soğuk savaş

THE EFFECTS OF TURKEY’S POSSIBLE MEMBERSHIP OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION ON THE EURASIAN POLICY

Abstract

This study analyzed Turkey's possible membership of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and also examined the causes of the SCO and the political polarization of the world in those years. In the study, while the advantages and disadvantages of Turkey's possible membership of the SCO have been discussed, the study has also tried to explain the political and economic needs that should be done on behalf of Turkey in order to gain profit from this membership. Turkey's trade relations with SCO members were analyzed one by one in this context. And also, it has been determined how Turkey should conduct its relations with the states that are in Eurasia and members of SCO. The finding of the study results is that the development of Turkey's relations with the Turkish Republics in a positive or negative direction is oriented parallel to the faces reflected in the Turkey-SCO relationship. Thus, If Turkey strengthens its political, economic and cultural activities with Turkish Republics, it can increase its effectiveness in the SCO and especially in the Eurasian region in terms of both geopolitical and geostrategic. While Turkey develops its relations with any organizations in East-West block, it should consider one and the other as an alternative and / or competitor. As a result, socio-economic and socio-cultural integration of Turkey with Turkish Republics in the SCO urgently needs to be strengthened in order to reach Turkey’s relations with SCO to a higher level.

Key Words: SCO, Economic integration, Military unit, Trade volume, Cold war

1. GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte insanoğlunun ihtiyaçlarının sayısı çeşitlenerek artmaya devam etmektedir. Çeşitlenerek artan bu ihtiyacı, insanlar tek başlarına karşılayamaz duruma gelmişlerdir. İnsanların veya toplumların kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmelerinin sonucunda ise, toplumlar arasında karşılıklı ihtiyacın tedariki zorunlu hale gelmiştir. Bu benzer ilişkiyi devletler arasında da görmek mümkündür. Yani her devlet gerek bulunmuş olduğu coğrafi konumdan gerekse bilgi teknolojilerinin yetersiz olması gibi birçok sebepten dolayı, ihtiyacı olan her şeyi kendisi üretememektedir. Bu durum devletler arasında karşılıklı mal tedarikini ve/veya ithalat-ihracat döngüsünü beraberinde getirmiştir.

Bu durum ise devletler arasında ithalat ve ihracat çerçevesinde; mal, hizmet, sermaye ve insan hareketliliğinin hızına hız katmıştır. Devletlerin birbirleri ile olan siyasi, ekonomik, sosyolojik ve kültürel münasebetlerinin artmasının sonucunda ise küreselleşme diye adlandırılan bir olgu meydana gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte; dış ticaretin, korumacılığın, bölgeselleşmenin ve ekonomik bütünleşmenin önemi daha da artmıştır. Bu sebepten dolayı da bölgesel işbirliği ve kalkınmayı arttırmak için, 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT), 1960'da Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması (European Free Trade Association-EFTA) ve 1965'de de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (North American Free Trade Agreement-NAFTA) gibi antlaşmalar çeşitli ittifak devletler arasında imzalanmıştır (Ertürk, 2015).

Her ne kadar yukarıdaki antlaşmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanmış ve bugünkü Avrupa Birliği'nin (AB) temelleri o yıllarda atılmış olsa da dünya, 1945 ile 1990'lı yıllar arasında iki kutuplu bir düzen tarafından yönetilmiştir. Yani Birinci Dünya Savaşı'nda; Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusya gibi büyük imparatorluk geçmişi olan devletlerin yıkılması, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından da; Avrupa'da İngiltere, Almanya ve Fransa gibi büyük devletlerin iyice güç kaybetmelerinin sonucunda, dünyada iki büyük güç meydana gelmiştir. Bu iki büyük güç ise bu günkü ABD ve 1990'da dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'dir (SSCB). ABD ve SSCB'nin dünyaya neredeyse tek başlarına hâkim olduğu döneme Soğuk Savaş dönemi denilmiştir. Bu dönemde güvenlik ve savunma çerçevesinde ABD'nin başını çektiği NATO ve SSCB'nin baş aktör olduğu Varşova Paktı kurulmuştur. Bugünkü nükleer silahların yaklaşık olarak tamamı, Soğuk Savaş döneminde geliştirilmiş ve yaygınlaşmıştır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1991 yılında Rusya'nın baş aktör olduğu, öncesinde SSCB sınırları içerisinde bulunan 11 cumhuriyetin (Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna) bir araya gelmesiyle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur (Eren, 2017: 78). Sovyetler

Birliği dağıldıktan sonra, dünyadaki iki kutuplu yönetim şekli sona ermiş ve dünya o yıllarda yaklaşık olarak 90'lı yılların ortalarına kadar, tek kutup olarak adlandırılan ABD tarafından yönetilmiştir. 1996 yılında Rusya ve Çin'in öncülüğünde Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir araya gelmesiyle ve daha sonrada 2001 yılında Özbekistan'ın, 2017'de de Hindistan ve Pakistan'ın katılımıyla, Şanghay Beşlisi olarak da adlandırılan, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) (Shanghai Cooperation Organization) kurulmuştur (Eren, 2017). 1996 yılında kurulan bu örgütün kuruluş gerekçesi; üye ülkeler arasındaki sınır anlaşmazlıklarına çözüm üretmek, karşılıklı sınır güvenliğini tesis etmek, üye ülkeler içerisinde birbirlerinin ulusal güvenliklerini tehlikeye atabilecek radikalizm, ayrımcılık, terör ve kökten dincilik gibi faaliyetlerin önüne geçmek olmuştur (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 165). O yıllarda bu örgütün NATO'ya karşıt olarak kurulduğu algılanmıştır. Gerek bu ve buna benzer örgütlerin kurulmasıyla gerekse Avrupa ülkeleri, Çin ve Hindistan gibi birçok devletin kalkınmışlığının artmasıyla, dünyanın yönetimi çok kutuplu bir yönetime dönüşmüştür. Bu dönüşümde küreselleşmenin, yani dünyanın küçülerek bir köy haline doğru gitmesinin katkısı çok büyük olmuştur.

Dünyanın küçülerek bir köy haline dönüşmesi sürecinde insanlar, toplumlar ve devletler arasındaki sosyokültürel ve ekonomik etkileşim hızlanmıştır. Bu durum ise dünya yönetimini köklü olarak etkilemiştir. Günümüzde dünyanın yönetiminde birçok güçlü devletle birlikte; AB, NATO, ŞİÖ, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries-OPEC) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi örgütlerin ağırlığının artmasıyla, devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin boyutu değişerek, çok boyutlu hale dönüşmüştür. Bu yüzden eğer bir X devleti, Y örgütüne üye olduğunda asgari seviyede çıkar sağlayacaksa veya örgüt içerisinde, küçük bir bölgede çıkarı varsa, X devleti Y örgütü ile ilişkilerini geliştirmekten çekinmemektedir. Bu durumda X devletinin, Y örgütü içerisinde, herhangi bir devletle, anlaşamaması veya başka bir alanda çıkar çatışmasının olması bir şeyi değiştirmemektedir. Öyle ki zaman zaman Rusya, NATO ile bazı antlaşmalar imzalamış ve ABD ise ŞİÖ'ye, gözlemci olmak yolunda başvuruda bulunmuştur (Ere, 2017: 89).

Günümüzde devletler arasında bu yönde karşılıklı işbirliğinin artması, ekonomik bütünleşmeyi güçlendirmiş (AB'de olduğu gibi) ve gümrük birliği gibi oluşumlar bölgesel işbirliğinin önemini arttırmıştır. Bu durum ise Türkiye'nin Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanda yapmış olduğu işbirliği çalışmalarını aksatmadan, ŞİÖ ile ilişkilerinin daha ileri seviyelere taşınmasına katkıda bulunmuştur.

Devletlerin siyasi ve sosyoekonomik kalkınmasında, içerisinde bulunduğu coğrafya, geçmişteki tarihi ve kültürel birikimi ile birlikte, hangi dine mensup olduğu en önemli belirleyici unsurlardandır. Bir devletin jeopolitikasının ve jeostratejisinin belirlenmesinde, o devletin hangi

bölgede bulunduğu ve hangi devletlere (kıtaları) komşu olduğu büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda İbni Haldun'un "*coğrafya kaderdir*" sözü ise meşhurdur.

2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN KURULUŞ GEREKÇELERİ VE TARİHSEL GEÇMİŞİ

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Avrupa Topluluğu'nun (AT), yani bugünkü AB'nin gelişimi ve yapısı örnek alınarak dünyada birçok ekonomik bütünleşmeler meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği yıkılmadan önce dünyadaki ekonomik entegrasyon ve bölgesel işbirliği çalışmaları devam ederken, 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin yıkılması, dünyada çok büyük bir güç boşluğunu beraberinde getirmiş ve ABD hegemonyasının dünyada daha fazla hissedilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum ise, dünyada tek kutupluluğu doğurmuştur. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, AB ve NATO Avrupa'nın doğusundaki ülkeler ile işbirliğini arttırmaya başlamıştır. Buna karşılık Rusya kendi coğrafyasında, SSCB'den ayrılan ve yeni kurulan devletlerle, BDT'yi kurmuştur. 1992 yılında ise Türkiye ve Rusya'nın öncülüğünde, Karadeniz'e komşu olan ülkelerle birlikte Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) kurulmuştur (Marangoz ve Denizci, 2017: 76). Rusya BDT ülkeleri ile siyasi ve ekonomik işbirliğini arttırmak için 1995 yılında Kazakistan ve Belarus ile birlikte gümrük birliği antlaşması imzalamıştır. 1996'da Kırgızistan ve 1997'de Tacikistan bu birliğe dahil olmuşlardır. Rusya gerek bölgede, gerekse kurulan gümrük birliğini daha ileri seviyelere taşımak için 2000 yılında Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan'la Avrasya Ekonomik Topluluğu anlaşmasını imzalayarak, Avrasya Birliği'nin kurulması yolunda çabalarını hızlandırmıştır (İsmayil, 2016: 134). Rusya'nın bölge ülkeleri ile ekonomik entegrasyon çerçevesinde imzalamış olduğu en önemli antlaşma, 2014 yılında Kazakistan ve Belarus ile Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) kuruluş antlaşmasıdır (İsmayil, 2016 136). Rusya, Orta Asya'nın bölgesel güvenliğini tekeline almak yolunda, 2002 yılında Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'la birlikte Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı'nı kurmuştur. Rusya bu antlaşma çerçevesinde Tacikistan ve Kırgızistan'da askeri üs kurmuştur. (Türken, 2013: 129). Bu antlaşmanın hükümlerine göre üyelere birine saldırı olması durumunda, bu saldırı tüm üyelere yapılmış sayılacaktır (Uslu, 2018). Antlaşmadaki bu madde Rusya'nın kendi hinterlandındaki, ülkelere yapılabilecek her hangi bir saldırıya yönelik önceden önlem aldığını göstermektedir. Bu madde aynı zamanda NATO'nun meşhur 5. maddesi ile de benzerlik göstermektedir.

Orta Asya'da en büyük rekabet 20. Yüzyılın ortalarından itibaren Rusya ve ABD arasında yaşanmıştır. ABD, Rusya'nın Orta Asya'daki "*Arka Bahçe*" anlayışına şiddetle karşı çıkarak, Rus nüfuzunun bu bölgelerde artmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Rusya,

Amerika'nın bu bölgedeki askeri faaliyetlerini “*Dondurulmuş Çatışmaları*” ısıtmaya ve istikrarsızlık yaratmak çerçevesinde, Rusya'nın deklare ettiği Kırmızı Çizgileri aşmak için NATO'nun kullanıldığını savunmaktadır. Bu değerlendirmeye paralel olarak Rusya'nın eski Devlet Başkanı Medvedev, 2008 yılında yaşanan Gürcistan Savaşı'nı, Rusya'nın 11 Eylül'üne benzeterek, bu savaşı provakatif bir eylem olarak savunmuştur (Çaşın, 2013: 56). Rus-Gürcü savaşının yaşandığı 2008 yılının Ağustos ayında ABD ve NATO gemileri, Türkiye'deki boğazlar üzerinden Gürcistan'a yardım götürmek istediğinde, Türkiye Montrö'ye sadık kalmış ve bu tavır ise Rusya tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Yalçınkaya, 2017: 5). Bu durum ise Türkiye'nin iki süper güç arasında, “*dengenin dengeleyicisi*” olarak konumunu muhafaza ettiğinin göstergesidir. Türkiye buna benzer bir ilişkiyi, ileriye dönük olarak uzun vadede NATO üyeliği ile birlikte ŞİÖ üyesi olarak da devam ettirebilir.

Soğuk Savaş döneminde Orta Asya'nın yaklaşık olarak tamamı, Baltık ve Balkan ülkelerinin ise bir kısmı, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde bulunmuştur. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu bölgelere olan ilgi başta ABD olmak üzere; Çin, AB, Türkiye ve İran gibi ülkeler tarafından oldukça artmıştır. Sebebi ise dağılan Sovyetler Birliği'nin sonucunda oluşan güç boşluğunu siyasi, ekonomik ve kültürel olarak dünyanın diğer aktörlerinin doldurmak istemeleridir. 20 ve 21. yüzyılda ekonominin lokomotifini enerji rezervleri belirlemektedir. Dünyada en fazla enerji tüketen iki ülke ise Çin ve ABD'dir, daha sonra ise AB ve Hindistan gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda kurulan devletler enerji rezervleri bakımında oldukça zengin ülkelerdir. Örneğin Sovyetler Birliği dağılmadan önce Hazar Havza'sı, Rusya ve İran olmak üzere iki ülke sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran olmak üzere Hazar Havzası'na kıyısı olan 5 ülke ortaya çıkmıştır. Hazar Havzası'nın içi ve bu Havza'ya kıyısı olan ülkeler, petrol ve gaz başta olmak üzere, diğer birçok maden bakımından oldukça zengin olduğu için bu ülkelere ve bölgeye olan siyasi ve ekonomik ilgide, 90'lardan sonra büyük bir patlama yaşanmıştır. Bu havza enerji rezervlerinin zenginliği açısından dünyada ikinci sırada yer almaktadır (Kocaman, 2018: 100). Öyle ki Hazar Havzası'nın taban ve yüzey olmak üzere doğal zenginliklerinin paylaşımı, bu Havza'ya kıyıdaş olan devletler tarafından uzun bir süre çözülememiştir. En son 2017 yılının sonunda Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesine yönelik, Hazar'a kıyıdaş devletler arasında çözüme yönelik bir antlaşma imzalanmıştır (Suputnik, 2018). Tablo 1'de de görüldüğü gibi başta Rusya olmak üzere, Avrasya Bölgesi enerji rezervleri bakımında oldukça zengindir. Bu sebepten dolayı da Rusya'nın yoğun çabaları ile ŞİÖ bünyesinde 2013 yılında Enerji Kulübü yapısı inşa edilmiştir (Eren, 2017: 89). Türkiye, bu bölgenin enerji rezervlerinin Batı'ya taşınması noktasında köprü konumunda olduğu için

Türkiye'nin bu konumu, Rusya için oldukça büyük önem arz etmektedir. Türkiye ŞİÖ'de henüz diyalog ortağı olarak bulunmasına rağmen, Rusya'nın bu hedefi doğrultusunda da, ŞİÖ'nün Enerji Kulübü'nün 2017 dönem başkanlığına Türkiye seçilmiştir (Eren, 2017: 92).

Tablo 1. Hazar Havzası'na Kıyıdaş Ülkelerin 2016 Yılı Verilerine Göre Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Görünümü

Ülkeler	Petrol (Bin Milyon Ton)	Dünya Geneli Toplam Yüzdesi	Doğalgaz (Trilyon Metre Küp)	Dünya Geneli Toplam Yüzdesi
Rusya	15.0	% 6.4	32.3	% 17.3
İran	21.8	% 9.3	33.5	% 18.0
Kazakistan	3.9	% 1.8	1.0	% 0.5
Türkmenistan	0.1	-	17.5	% 9.4
Azerbaycan	1.0	% 0.4	1.1	% 0.6
Genel Toplam	41,8	% 17,9	84,9	%45,8

Kaynak: BP 2017, Statistical Review of World Energy June,

Tablo 1 incelendiğinde görülmektedir ki Hazar Havzası'na kıyıdaş ülkeler arasında sırasıyla petrol rezervleri bakımında en zengin ülkeler İran, Rusya ve Kazakistan'dır. Doğalgaz rezervleri bakımından en zengin ülkeler ise İran (33.5 trilyon metreküp- tmk), Rusya (32.3 tmk) ve Türkmenistan'dır (17.5 tmk). Sonuç itibariyle Hazar Havzası'na komşu olan ülkeler, BP'nin verilerine göre, dünya toplam petrol rezervlerinin % 17,9'una sahip olmakla birlikte, dünya toplam doğalgaz rezervlerinin de % 45,8'ine sahiptir. Bu verilere göre devletlerin bölge üzerindeki güç mücadeleleri daha uzun yıllar devam edecektir.

Uluslararası aktörlerin bu bölge üzerinde siyasi ve ekonomik olarak nüfuzlarını arttırmak istemelerinin diğer bir önemli sebebi ise 90'lı yıllarda, bu bölgede kurulan genç devletlerin, iç ve dış tehditler karşısında milli bağımsızlıklarını tek başlarına koruyacak durumda olmamalarıdır. Öyle ki o yıllarda, bu devletler Rus baskısı altında uzun yıllar yaşamış ve bu sebepten dolayı da; gerekli siyasi, ekonomik, bilimsel ve sosyolojik yeterlilik bakımından kendi kendilerine yetebilecek duruma gelememişlerdir. Sovyet Rusya'sı özellikle bugünkü Türk Cumhuriyetleri üzerinde, Soğuk Savaş döneminde Ruslaştırma, Ortodoksların, Ortodoksların yani Hıristiyanlaştırma gibi politikalar uygulamıştır (Eren, 2017: 78).

ŞİÖ'nün kuruluş gerekçesinin temelinde, Rusya ve Çin'in Batı'ya karşı birlikte hareket etmesi vardır. Öyle ki 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde, Rusya her ne kadar BDT'yi kurarak daha önce kendi sınırları içerisinde bulunan devletler üzerinde egemenliğini arttırmaya çalışsa da istenilen başarı elde edilememiştir. ABD aktörlüğünde AB ve NATO'nun nüfuz alanı Doğu Avrupa'da ve Kafkaslarda artmaya başlamıştır. Bu durum ise dünyada o yıllarda (1990-2000) tek kutuplu bir düzeni doğurmuştur. Bu gelişmeler yaşanırken Rusya ve Çin arasında sınır sorunları başta olmak üzere, Türk Cumhuriyetleri üzerinde jeostratejik ve jeopolitik olarak egemenlik

kurmak yolundaki rekabet ve/veya anlaşmazlık mücadelesi devam etmekteydi (Marangoz ve Denizci, 2017: 76). Rusya ve Çin arasında 4300 km'lik bir sınır bulunmaktadır. Dolayısıyla ŞİÖ kurulmadan önce bu iki süper güç arasında sürekli sınır anlaşmazlıkları yaşanmıştır. Öyle ki bu iki komşu arasında 1969 yılında Büyük Usuri Adası nedeniyle sıcak çatışma yaşanmıştır (Eren, 2017: 77). Bu gelişmeler yaşanırken Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında da sınır anlaşmazlıkları başta olmak üzere birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler kendi bölgeleri üzerinde egemenlik kurmaya çalışan uluslararası aktörler arasında sıkışıp kalmışlardır. Rusya ve Çin'in önderliğinde Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın ŞİÖ'ye katılması kısmen de olsa bu ülkelere istikrar getirmiştir. Aksi takdirde tıpkı bugün Suriye meselesinde olduğu gibi, büyük güçler (ABD-Rusya) arasında ortaya çıkabilecek vekalet savaşlarından, küçük ülkelerin daha fazla etkilenmesi kaçınılmaz olabilecekti.

Rusya ve Çin'i birlik oluşturmak yolunda, birlikte hareket etmeye iten temel faktörlerden biri de Rusya, NATO'nun Karadeniz'de ve Doğu Avrupa'daki faaliyetlerini tehdit olarak algılamak, aynı tehdidin benzeri Çin içinde geçerliydi. ABD şimdi olduğu gibi geçmişte de Çin'i insan haklarını ihlal ettiği ve azınlıklara baskı yaptığı gerekçesiyle sürekli eleştirmiştir. Bu konuda 2018 yılının Kasım ayında, Pekin yönetiminin Uygur Türklerinin insani haklarını ihlal ettiğine yönelik, ABD'nin hem temsilciler meclisine hem de senatosuna kınama niteliğinde iki ayrı yaptırım tasarısı sunulmuştur (Uygurlar, 2018). Çin bunlardan rahatsız olurken, aynı zamanda ABD'nin Tayvan, Tibet ve Güney Çin bölgelerindeki politikalarından da oldukça rahatsızlık duymaktadır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 165). Öyle ki ABD, Çin tarafından Tayvan'a yapılacak herhangi bir müdahaleyi savaş nedeni sayacağını açıklamıştır (Özdaşlı, 2012: 118). Türkiye ise Tayvan'ın Çin'le bütünlük bir şekilde, Çin'in toprak bütünlüğünden yana bir politika izlemektedir. Fakat Çin, Türkiye'nin Çin'e vermiş olduğu benzer desteği, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde vermemiştir. Yani Çin, geçmiş yıllarda Kıbrıs'ın Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye ayrılmasına yönelik değil de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi şeklinde tek bir bütün olarak kalmasını savunmuştur (Keyvan, 2016: 167).

Güvenlik boyutu bakımından ŞİÖ'nün oluşum süreci değerlendirildiğinde, Çin ve Rusya'ya yönelik tehdit ve tehditlerin ortak olması ŞİÖ'nün oluşum sürecini pekiştirmiştir. 1996 yılında Çin'in Şanghay şehrinde, bölgenin iki büyük aktörünün öncülüğünde, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir araya gelmesiyle Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan örgüt resmen kurulmuştur. Bu tarihten itibaren ŞİÖ'nün iki önemli aktörü olan Rusya ve Çin arasındaki ekonomik işbirliği sürekli artmıştır. Öyle ki bu iki aktör birbirleri arasında uzun vadeli enerji boru hatlarının yapımı ve işletimi konusunda antlaşmalar imzalamışlardır. Benzerlik kurmak gerekirse AB'nin bugünkü seviyeye gelmesinde, Almanya ve Fransa faktörü ile ŞİÖ'nün gelişiminde Rus-

Çin ortaklığı büyük oranda aynıdır. 2017 yılında Rusya'nın, Çin'den yapmış olduğu ithalat 48,3 milyar dolarken, aynı yıl içerisinde Çin'e yapılan ihracat ise 38,9 milyar dolardır. Bu verilere göre Çin, Rusya'nın hem ithalatında hem de ihracatında birinci sırada yer almaktadır. Rusya genel olarak Çin'den hazır ilaçlar ithal ederken, karşılığında petrol ve petrol ürünleri ihraç etmektedir. (TİM, 2018).

Örgütün kuruluş gerekçesi birbirlerinin sınır güvenliklerini sağlamak, aralarındaki sınır anlaşmazlığına son vermek, ayrılıkçılık, radikalizm, terör ve uyuşturucu ile mücadele konusunda birlikte hareket etmektir. ŞİÖ 2001 yılında Özbekistan'ı, 2017 yılında ise Hindistan ve Pakistan'ı bünyesine dahil ederek üye sayısını sekize çıkarmıştır. Örgüt genişleme faaliyetleri çerçevesinde; Afganistan, Moğolistan, İran ve Belarus'u gözlemci olarak kabul ederken; Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal'i diyalog ortaklığına kabul etmiştir (SCO, 2017). ŞİÖ'nün iki önemli üyesi (Rusya, Çin) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 5 daimi üyesi arasındadır. Yani bu iki üyenin onayı alınmadan BMGK'dan herhangi bir karar çıkarılmamaktadır. Örgüt içerisinde Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan nükleer güce sahip olan ülkelerdendir. Bu durumda ŞİÖ, dünyada gerek iktisadi birleşme örgütleri gerekse kolektif savunma örgütleri içerisinde, nükleer başlık sayısı bakımından oldukça zengin bir örgüttür.

Tablo 2. Şangay İşbirliği Örgütü'nü Oluşturan Devletler

Üye Ülkeler	Katılım Tarihi	Gözlemci Ülkeler	Katılım Tarihi	Diyalog Ülkeleri	Katılım Tarihi
1. Çin	1996	Afganistan	2004	Türkiye	2012
2. Rusya	1996	Moğolistan	2004	Sri Lanka	2009
3. Kazakistan	1996	İran	2005	Azerbaycan	2015
4. Kırgızistan	1996	Belarus	2015	Ermenistan	2015
5. Tacikistan	1996			Kamboçya	2015
6. Özbekistan	2001			Nepal	2015
7. Hindistan	2017				
8. Pakistan	2017				

Kaynak: SCO. 2017 The Shanghai Cooperation Organisation

ŞİÖ'nün resmi dilleri İngilizce ile birlikte, Rusça ve Çince'dir. Örgütün iki daimi organı vardır. Bunlardan ilki Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Pekin'de bulunan Sekreterlik ve diğeri Özbekistan'ın Taşkent şehrinde yer alan, Terörizme Karşı Bölgesel Yapı'dır. Örgütün karar alma mekanizması, işleyişi ve toplantıları dört temel yapı üzerinden koordine edilmektedir. Bunlar Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Temsilcilikler Konseyi ve Ulusal Koordinatörler Konseyi'dir (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 169).

ŞİÖ kurulduğu yıldan itibaren, adım adım ilerleyerek çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalar üye ülkeler arasında, sosyoekonomik ve kültürel işbirliğini arttırırken, sınır

anlaşmazlıklarına da son vermiştir. Bu çerçevede 2002 yılında Kırgızistan 125.000 hektar büyüklüğündeki bir bölgeyi Çin'e vermeyi kabul etmiştir (Özdaşlı, 2012: 112). Çin, ŞİÖ üyeleri arasında Kazakistan ve Tacikistan'la da sınır anlaşmazlıklarına son vermiştir. Buna göre Çin ve Kazakistan arasında sorunlu bölge olan 1000 kilometre karelik alanda anlaşma sağlanmıştır (Kazakistan % 56.9, Çin % 43.1 oranında toprak elde etmiştir). Çin ve Tacikistan arasındaki sınır bölgesinin çözümü ise Çin'in Tacikistan'a bir miktar toprak vermesi ile sağlanmıştır (Özdaşlı, 2012: 111). Böylece Çin 2002 yılından önce ŞİÖ üyeleri ile olan sınır problemlerini halletmiştir.

ŞİÖ kurulduğu yıldan itibaren birçok karar almıştır ve gelişimini adım adım sürdürmüştür. ŞİÖ'nün yıllara göre antlaşma çerçevesinde almış olduğu kararlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz. ŞİÖ'nün 1996 yılındaki ilk antlaşması, üyelerinin sınırlarındaki askeri bölgelerde güven artırıcı önlemlerle ilgilidir. 1997'de taraflar Rusya'nın başkenti Moskova'da, sınır bölgelerindeki asker sayılarının karşılıklı azaltılmasını taahhüt altına almışlardır. 1998'de Kazakistan'da yapılan zirvede, ŞİÖ üyeleri birbirlerinin egemenlik haklarına saygı duyacağına ve var olan problemleri barışçıl yollarla çözeceklerine dair anlaşmışlardır. Bu çerçevede; uyuşturucu ile mücadele, terörizm, silah kaçaklığı gibi konularda işbirliğini arttırmışlardır. 1999 tarihinde Bişkek'te yapılan toplantıda, NATO'nun Yugoslavya'ya yapmış olduğu operasyon ve Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov'a yapılan suikast sert bir dille eleştirilmiştir (Özdaşlı, 2012: 11). 2000 yılında yapılan zirvede, Rusya'nın Çeçenistan ve Çin'in Doğu Türkistan ile var olan, etnik ve ayrılıkçı problemlerine yönelik, ŞİÖ üyelerinin barışçıl yollarla destek verecekleri kararlaştırılmış olup, buna ilaveten Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bir Anti Terör Merkezi'nin kurulması kararlaştırılmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 167).

Örgüt ABD'nin 2001 yılında Afganistan'a düzenlemiş olduğu saldırıya pek müdahale etmemiştir. Bu çerçeveden ABD Kırgızistan'ın Manas ve Özbekistan'ın Hanabad üslerini kullanmıştır. ŞİÖ daha sonraki yıllarda yapmış olduğu zirve toplantılarında, ABD'ye Kırgızistan ve Özbekistan'daki üslerini kapatma çağrısında bulunmuştur. Nitekim ABD, 2005'de Hanabad üssünü ve 2009'da da Manas üssünü kapatmıştır (Özdaşlı, 2012: 115). ŞİÖ bulunduğu bölge ile işbirliğini daha da ileriye götürebilmek ve üye sayısını arttırabilmek için 2004 yılında Taşkent'e yapmış olduğu zirvesinde, diğer ülkelere yönelik 'Gözlemci Ülke Mekanizması' hayata geçirmiş, ayrıca 2008 yılında da 'Diyalog Ortaklığı Statüsüne' ilişkin kararlar alınmıştır. 2008 yılında Doşambe'de, Rusya'nın Gürcistan'a düzenlediği operasyonlar değerlendirilmiş, Rusya'nın Gürcistan ile yaşadığı Güney Osetya sorunu konusunda Rusya'ya tam destek açıklamasında bulunulmuştur (Özdaşlı, 2012: 115). Örgüt daha sonraki zirvelerde güvenlik çerçevesinde, siyasi ve iktisadi kalkınmayla ilgili birçok karar almakla birlikte bazı ülkelere, gözlemci üyelik, bazılarına da diyalog ortaklığı statüsü vermiştir. Örneğin, 2011 yılında Türkiye'nin yapmış olduğu

diyalog ortaklığı başvurusu, ŞİÖ tarafından 2012 yılında kabul edilmiştir. Ayrıca örgütün 2012 yılı zirvesinde terörle mücadele kapsamında, başka bir ülkenin Suriye'ye müdahale etmesinin doğru olmadığı vurgulanarak, Suriye'nin toprak bütünlüğünden yana olunduğu savunulmuştur (Özdaşlı, 2012: 116). ŞİÖ'nün en son yapmış olduğu 18. Liderler Konseyi Toplantısı 2018 yılının Haziran ayında Çin'de yapılmıştır. Toplantının önemli maddeleri, taraflar arasındaki güvenlik ve serbest ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik, işbirliğinin artırılmasından ibarettir (Şahin, 2018).

ŞİÖ'nün almış olduğu kararlar sadece güvenlik ve terörle mücadele ile sınırlı değildir. Üyeler arasında karşılıklı siyasi, ekonomik, kültürel, sanatsal ve bilimsel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik çabaları görmek mümkündür. Bu çerçevede geçmiş zirvelerde olduğu gibi, özellikle 2016 yılında yapılan zirvede, Taşkent Deklarasyonu adı altında, 2025 yılına kadar, ŞİÖ'nün bölgesel bütünlüğünün ve bölgesel kalkınmışlığının artırılması yolunda birçok hedef belirlenmiştir (Eren, 2017: 83).

ŞİÖ gerek kendi güvenliğini sağlamak, gerekse NATO üzerinden ABD ve diğer rakiplerine gözdağı vermek için zaman zaman askeri tatbikatlar düzenlemektedir. Bu tatbikatların ilki 2003'te Çin ve Kazakistan'da yapılmıştır. Tatbikatın 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleşen, Gül Devrimi'nin yapıldığı yılda yapılması ise oldukça manidardır. Çünkü o yıllarda, Gürcistan'da iki grup ortaya çıkmış, biri Batı yanlısı diğeri ise Rus yanlılarından oluşmaktaydı. Tatbikatın ikincisi, 2005'te Çin'in Shandong ve Rusya'nın Vladivostok bölgesinde yapılmış olup, bu ve bundan sonraki tatbikatlar Barış Misyonu olarak adlandırılmıştır. Üçüncü tatbikat 2007'de, Rusya'nın Ural Dağları'nda "*Barış Misyonu 2007*" olarak gerçekleştirilmiştir. Dördüncü, beşinci ve altıncı tatbikatlar ise 2012'de Tacikistan'da, 2014'de Duşanbe'de yapılarak son tatbikat ise 2016'da gerçekleştirilmiştir (Eren, 2017: 83). ŞİÖ'nün bu ve buna benzer tatbikatları değerlendirildiğinde, NATO'ya karşıt olarak kurulduğu, NATO gibi bir askeri ittifaktan ibaret olduğuna dair yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumlara ise ŞİÖ temsilcileri zaman zaman karşı çıkmaktadırlar. 2006 yılında Moskova'nın ŞİÖ dimi temsilcisi olan Grigory Loginov'un, Pekin'de yapmış olduğu açıklamaya göre, ŞİÖ'nün askeri bir bloğa dönüştürülmesi gibi bir hedeflerinin olmadığı, fakat yükselen aşırıçılık ve terörizm tehdidi sebebiyle silahlı kuvvetlerin tam kapasite ile hazır bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ifadeye benzer bir görüş 2005 yılında Rusya Savunma Bakanı Segey İvanov tarafından yapılmıştır. İvanov'a göre ŞİÖ'nün yapmış olduğu tatbikatlar üçüncü ülkeleri hedef almamaktadır, bu sebepten dolayı da ŞİÖ askeri bir blok değildir (Özdaşlı, 2012: 119).

3. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN KURULUŞ VE OLUŞUMU BAKIMINDAN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN SINIFLANDIRILMASI

Dünyada bölgesel işbirlikleri çerçevesinde kurulan, uluslararası örgütleri analiz etmeye çalıştığımızda, sorulması gereken soru; ŞİÖ, AB gibi sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik çıkarlar çerçevesinde kurulmuş bir örgüte mi benzemektedir? Yoksa ŞİÖ, NATO gibi güvenlik çerçevesinde askeri ittifaklara dayalı bir örgüt yapısına mı benzemektedir? Bu soruya cevap verebilmek çerçevesinde, öncelikle dünyada oluşan uluslararası iktisadi birleşmelerin safhalarını detaylandırmamız gerekmektedir. Bunlar ise genel olarak altıya ayrılmaktadır (Ertürk, 2015):

- Tercihli Ticaret Anlaşmaları; Anlaşmaya katılan ülkelerin tek taraflı veya karşılıklı olarak bazı mallarda tarife uygulamalarıdır.
- Serbest Ticaret Bölgesi; Anlaşmaya taraf olan ülkelerin kendi sınırlarında ortak, fakat kendi sınırlarının dışında serbest gümrük politikalarının bulunmasıdır. (LAFTA, EFTA, AET gibi)
- Gümrük Birliği; Birlik içinde ve dışında ortak gümrük tarifelerinin imzalanması.
- Ortak Pazar; Gümrük birliği ve bununla birlikte, birlik içinde; mal, hizmet ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de serbest hareket etmesidir.
- Ekonomik ve Parasal Birlik; Anlaşmaya taraf olan ülkelerin ortak pazar ile birlikte, ortak para ve maliye politikalarının bulunmasıdır (ortak merkez bankası gibi).
- Siyasal Birli; Birlik içerisindeki ülkelerin siyasi olarak, ortak hareket edebilmeleridir (bu günkü AB'nin yapısı).

Yukarıda anlatılan ekonomik bütünleşme çerçevesinde kurulan birliklerin, başarıya ulaşabilmesi ve/veya ekonomik kalkınmışlıklarını sürdürülebilir kılmalarının temel sebepleri, birliğe dahil olan üyelerin; dini, kültürel, tarihsel, coğrafi ve ekonomik seviyelerinin birbirlerine yakınlığı ile doğru orantılıdır. Örneğin; AB'nin bugünkü gelmiş olduğu seviyenin temelinde, AB'nin kuruluş yıllarında, birliğe dahil olan ülkelerin seviyelerinin birçok alanda, birbirlerine yakın olmalarındandır (Yalçınkaya, 2017: 9). Bununla birlikte bütünleşmeye dâhil olan devletlerin sosyal ve hukuksal mevzuatlarının da birbirlerine yakın olması gerekmektedir. Tıpkı AB örneğinde olduğu gibi. Eğer birliğe katılacak üyelerin hukuksal altyapıları, birlik içerisindeki üyelere yakın değilse, birliğe sonradan dahil olacak üyelerin, tıpkı AB müktesebatında olduğu gibi adaylık süreçlerinde uyumlu hale getirilmeye çalışılmalıdır (Yalçınkaya, 2017: 10). Bu sebepten dolayı da ŞİÖ'nün, AB standartlarında bir ekonomik bütünleşme seviyesini yakalaması mümkün gözükmemektedir. Fakat bununla birlikte ŞİÖ'nün gücünü değerlendirirken, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesinin Rusya ve Çin olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca

dünyada nükleer silahlara sahip olan ülkeler arasında ŞİÖ'nün 4 önemli üyesi Çin, Rusya, Pakistan ve Hindistan bulunmakla birlikte, şimdi gözlemci üye olan, gelecekte ŞİÖ üyesi olması beklenen İran'ı da (nükleer silah üretmesi durumunda) gözden kaçırmamak gerekir. Dünya 2008 ekonomik krizinden sonra çok yönlü bir ticari ilişkiye girmiştir. Bu ticari ilişkinin ağırlık merkezi ise daha çok Çin, Hindistan, Japonya ve Rusya'nın başını çektiği Asya Pasifik ve Avrasya'ya kaymıştır. Avrasya'nın % 74'ü ŞİÖ sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle ŞİÖ bölgesel entegrasyon bağlamında dünyanın en büyük coğrafi alanını kapsamaktadır. Yani ŞİÖ'ye gözlemci ülkelerin katılması sonucunda, ŞİÖ'nün sınırları Hint Okyanusu ve Orta Doğu'ya kadar uzanacaktır. Örgütün üye ve gözlemci üyelerinin petrol rezervlerinin toplamı, dünya petrol rezervlerinin % 17,5'ine denk gelirken, bu oran gaz rezervlerinde % 45'tir (bu veriler Tablo 1'de detaylandırılmıştır). Örgütü nüfus bakımından ele aldığımızda, yaklaşık olarak önümüzdeki 10 yıl içerisinde örgütün nüfusunun, dünya nüfusunun yarısına ulaşması muhtemel gözükmektedir ki bu da üretim ve tüketim demektir (Işık, 2016: 156).

ŞİÖ'nün bugün itibarıyla geldiği durum değerlendirildiğinde, ŞİÖ üyeleri arasında sınır güvenliklerini sağlamış, karşılıklı güven artırıcı gerekli alt yapıyı oluşturmuştur. Yani ŞİÖ bugünkü AB seviyesinde olmasa da yaklaşık olarak 1950 ve 1970'li yıllar arasındaki EFTA, NAFTA ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) başarı seviyesini yakalamış durumdadır.

Bu durumda ŞİÖ her ne kadar güvenlik ve savunma çerçevesinde, NATO'ya karşıt olarak kurulmuş olsa da aynı zamanda bölgesel ekonomik işbirliği örgütü örneğini göstermektedir. Fakat örgütün kuruluşu, gelişimi ve uygulamış olduğu kararlar bakımından; ŞİÖ ne tam NATO'ya, ne de tam AB'ye benzemektedir. Dünyada ŞİÖ'nün kendine özgü bir gelişim süreci ve stratejik hedefleri mevcuttur. Bu değerlendirme ile birlikte ŞİÖ'yü dünyada mutlaka bir örgütle kıyaslamak gerekirse; Rusya ve Çin'in oluşturmuş olduğu ittifakın, ABD ve NATO politikalarının bir yansımasının sonucunda meydana geldiği söylenebilir. Öyle ki bunun en belirgin örneği, 2005 yılında Astana'da yapılan ŞİÖ zirvesinde görülmektedir. Zirve sonrasında yapılan açıklamaya göre, ABD'ye ŞİÖ üyelerinin topraklarındaki askeri varlığına son vermesi çağrısında bulunulmuştur. Diğer taraftan ŞİÖ, her ne kadar AB gibi ekonomik bütünleşmeye önem verse de, AB'den farklı olarak daha çok köktencilik, terörizm ve ayrılıkçılık olmak üzere güvenlik konularına önem vermektedir (Erşen, 2013: 20). Bu durum ise 21. Yüzyılda normal karşılanabilir. Çünkü özellikle 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı'ndan (Kış) sonra dünyada çok yönlü göç hareketleri meydana gelmiştir. Muhtemel olarak önümüzdeki 10-20 yıl içerisinde AB'ye daha fazla göç olacaktır. Bu durum ise günümüzde AB içerisinde yükselen ırkçılığı daha da körükleyecektir. Bu senaryo karşısında AB'nin ilerleyen yıllarda, dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaması için AB'nin ayrılıkçılık ve milliyetçilik konularına yönelik daha birleştirici ve

bütünleştirici adımlar atması gerekir.

4. TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİYLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye coğrafi konum açısından NATO'nun Doğu'sunda, ŞİÖ'nün Batı'sında yer alan, aynı zamanda da NATO'ya üye ve ŞİÖ'nün de diyalog ortağıdır. Bu sebepten dolayı Türkiye Doğu ile Batı arasında her türlü; mal, hizmet ve sermayenin ekonomik olarak daha makul fiyata geçişi konumundadır. Bu konum genel olarak köprü ve/veya transit geçiş yeri olarak adlandırılmaktadır. Bir ülkenin ithalat ve ihracat bölgelerine yakınlığı ve ya köprü konumunda olması mal, hizmet ve sermayenin taşıma maliyetlerini düşürdüğü gibi bu taşınan malların güvenliğini de arttırmaktadır. Örneğin Hazar Bölgesi'nin enerji rezervleri, Rusya üzerinden Balkanlar'dan (ve/veya Ukrayna üzerinden), Avrupa'ya taşındığında güvenlik riskiyle birlikte maliyet de artmaktadır. Çünkü Avrupa açısından Rusya başta olmak üzere, Doğu Avrupa ülkeleri (Ukrayna krizi), Türkiye'ye oranla daha uzak ve istikrarsızdırlar. Bu durum Orta Doğu ve Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının, Batı'ya taşınması ile de benzerlik göstermektedir. Yani Suriye meselesi gibi benzer sebeplerden dolayı Türkiye; transit geçiş ülkesi olarak, Doğu ile Batı arasında, rakiplerine oranla daha istikrarlı ve enerji transferi açısından da daha yakındır.

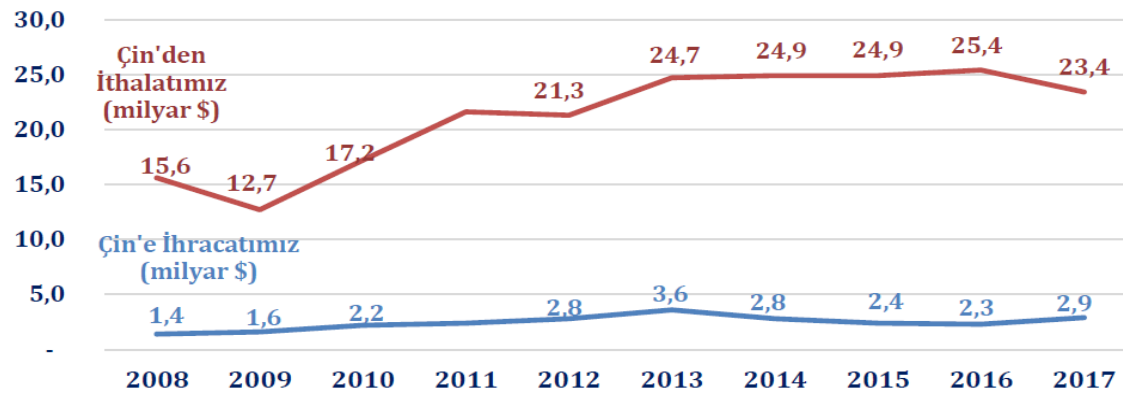
Türkiye ŞİÖ'nün diyalog ortağıdır. ŞİÖ'ye göre örgüte diyalog ortağı olarak kabul edilenlerin herhangi bir karara imza atmaya yetkileri yoktur. Diyalog ortaklığı, örgütle işbirliği yapmanın ilk basamağını oluşturmaktadır. Diyalog ortakları belirli toplantılara katılabilirler, görüş bildirebilirler yani bir nevi danışma niteliğindedir (Özdaşlı, 2012: 115). Türkiye kendi hinterlandında denge ve karşılıklı çıkar çerçevesinde ŞİÖ ile olan ilişkilerini geliştirmelidir. Yani ilk etaptaki hedef, diyalog ortaklığını gözlemci statüsüne çıkartmak olmalıdır. Türkiye'nin ŞİÖ ile ilişkilerinin geliştirilmesi çerçevesinde en önemli husus ithalat ve ihracat dengesinin korunması ve mümkün olduğu kadarıyla, dış ticaretin Türkiye'nin lehine (yani daha fazla ihracat) olacak şekilde adımların atılmasıdır. Veriler analiz edildiğinde Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri ile olan dış ticaretinde ithalat fazla, ihracat ise az gözükmektedir. Genel olarak ekonomik entegrasyon ve bölgesel bütünleşme hareketleri çerçevesinde daha fazla üretim yapan ülkelerin malları, daha az üretim yapan ülkelerin piyasalarında serbestçe dolaşabilmektedir. Örneğin LAFTA'nın kuruluşu ve gelişimi incelendiğinde, LAFTA istenilen seviyede gelişme gösterememiştir. Çünkü Latin Amerika ülkeleri daha çok ABD'den korunmak için bir birlik oluşturmuşlardı (Dedeoğlu, 2013). Fakat LAFAT içerisinde serbest dolaşabilecek yeterli miktarda mal, hizmet ve sermaye hareketliliği olmadığı için bu durum daha çok ABD'nin işine yaramıştır. Yani ABD malları LAFTA içerisinde rahatlıkla pazar bulmuştur. Bu durumda Türkiye'nin, ŞİÖ üyeliği çerçevesinde böyle bir hataya (LAFTA birliğinde olduğu gibi) düşmemesi için Türkiye iç üretimini ivedilikle

arttırarak, ŞİÖ üyeleri ile olan dış ticaretini lehine çevirmeye çalışmalıdır.

Bu yüzden Türkiye, ŞİÖ ile olan ekonomik bütünleşme çerçevesinde, özellikle Çin ve Hindistan mallarının Türkiye piyasasına yönelik bir tehdit oluşturmaması için gerekli tedbirleri önceden almalıdır. Türkiye ŞİÖ ile üyelik ve/veya ekonomik işbirliğini geliştirirken, örgüt üyelerine ne kadar ihracat yapabileceği oranda mesafe katetmelidir. Türkiye'nin yeterli miktarda mal üretmesi durumunda, ŞİÖ bu malların satılabileceği büyük bir pazar konumundadır.

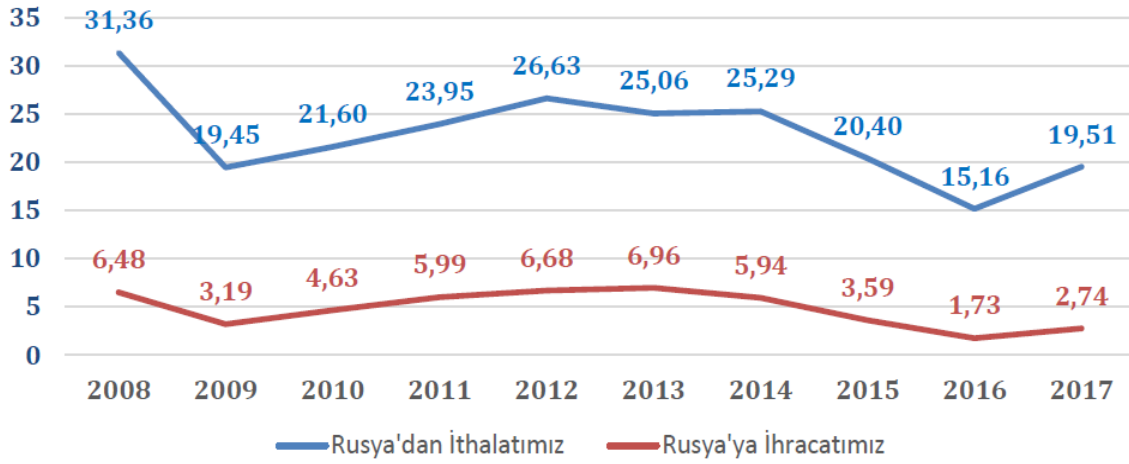
ŞİÖ üyelerinin ekonomik büyüklüğü, sosyal ve siyasal durumları genel olarak değerlendirildiğinde, bu üyeler arasında en büyük potansiyele Çin sahiptir. Çin dünyada 1,382 milyar nüfusu ile 9,6 milyon kilometre karelik bir alanı kaplamaktadır. Çin'in 2017 yılı itibariyle gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) 11,9 trilyon dolar olmakla birlikte, Çin'de kişi başına düşen milli gelir 8.583 dolardır. Grafik 1'de de gösterildiği gibi Türkiye'nin Çin'e yapmış olduğu ihracat 2,9 milyar dolarken, Çin'den yapılan ithalat ise 23,4 milyar dolardır. Bu durumda Çin ile Türkiye arasında, Türkiye'nin aleyhine işleyen çok yüksek oranda dış ticaret açığı söz konusudur. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin (TİM) verilerine göre, 2008 ve 2016 yılları arasında Türkiye ve Çin arasındaki ikili ticaret ilişkisi genel olarak artmıştır (Tim, 2018).

Grafik 1. Türkiye ve Çin Arasındaki İkili Ticaret (milyar dolar cinsinden)

Kaynak: ÇİN. Ülke Bilgi Notu, 2018, Türkiye TİM

ŞİÖ'nün kurucu üyelerinden olan Rusya'nın nüfusu 146,5 milyondur. Bu ülkenin 2017 yılı itibariyle GSYİH'sı 1,469 trilyon dolar olmakla birlikte, ülkedeki kişi başına düşen milli gelir ise 11.441 bin dolardır. Tıpkı Çin örneğinde olduğu gibi, Türkiye ve Rusya arasında, Türkiye'nin aleyhine işleyen büyük bir dış ticaret açığı vardır (TİM, 2018). Grafik 2'ye göre 2017 yılı itibariyle, Türkiye'nin Rusya'dan ithalatı 19,51 milyar dolar olmakla birlikte, Rusya'ya yapılan ihracat ise 2,74 milyar dolardır. TİM'in verilerine göre, 2008 ve 2017 yılları arasında Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ticarete, sürekli iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. 24 Kasım 2015 yılında taraflar arasında yaşanan uçak krizinden, ikili ticaret ilişkileri çok büyük zarar görmüştü.

Grafik 2. Türkiye ve Rusya Arasındaki İkili Ticaret (milyar dolar cinsinden)

Kaynak: Rusya. Ülke Bilgi Notu, 2018, TİM

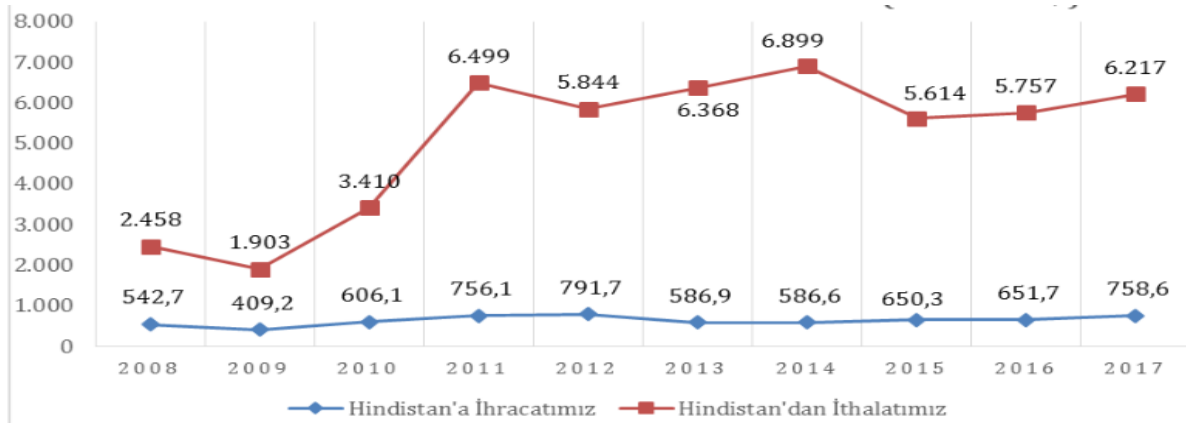
Gerek Soğuk Savaş döneminde, gerekse sonrasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler hep inişli ve çıkışlı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Sovyet Rusya'sına genel olarak tehdit algısı çerçevesinde yaklaşmıştır. Sovyet Rusya'sı dağıldıktan sonra, Türk-Rus ilişkileri 2000'li yılların başına kadar yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Rusya'nın Türkiye'ye yönelik uygulamış olduğu genel politika; Türkiye'nin siyasi, ekonomik, kültürel ve dinsel ağırlığının Türk Cumhuriyetleri üzerinde artmamasına ve durdurmaya yöneliktir. Çünkü her ne kadar Sovyetler Birliği dağılmış olsa da Rusya'nın ekonomisi bu bölgelerin enerji rezervlerine bağımlıdır. Rus ekonomisinin sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma sağlayabilmesi için Orta Asya'nın doğal kaynaklarının (özellikle Türk Cumhuriyetlerinin), Rusya'nın yapmış olduğu ve yapacağı enerji boru hatları ile dış pazarlara ulaştırılması gerekir. Bu sebepten dolayı da bu bölgeler Rusya için vazgeçilmezlik arz etmektedir.

Bu iki ülke arasındaki ilişkiler yaklaşık olarak son 10 yıl içerisinde çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Öyle ki Türkiye yıllık doğalgaz talebinin yaklaşık %53'ünü ve petrol talebininse %19'unu bu ülkeden karşılamaktadır (TPAO, 2017). İki ülke arasında enerji alanında işbirliğini arttırmak için Mavi Akım, Türk Akımı gibi enerji boru hatları inşa edilmiştir. Taraflar bununla da yetinmeyip 2010 yılında karşılıklı vizeleri kaldırarak, her yıl kendi aralarında, düzenli bakanlar kurulu düzenlemeyi taahhüt etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda nükleer santral yapımı ve S-400 savunma sistemi alımı gibi antlaşmalar imzalanmıştır. Son yıllarda Türkiye ve Rusya arasında, Suriye meselesi başta olmak üzere çok boyutlu bir ilişki söz konusudur. Türk-Rus işbirliğini artarak devam etmesi durumunda, Türkiye'nin ŞİÖ ile ilişkilerine olumlu katkıda bulunması muhtemel gözükmektedir.

ŞİÖ içerisinde Çin'den sonra en kalabalık nüfusa sahip olan Hindistan'ın, GSYİH'sı

2.266 milyar dolardır. Hindistan'ın ithalatında Çin, birinci sırada yer alırken (2017'de 72,0 milyar dolar), ihracatında ise birinci sırada ABD gelmektedir (46,1 milyar dolar). 2017 yılı TİM'in verilerine göre Türkiye'nin Hindistan'a ihracatı 0,8 milyar dolarken, aynı yılki ithalatı ise 6,2 milyar dolardır. Grafik 3'te de görüldüğü gibi 2010 yılından sonra, Türkiye'nin Hindistan'dan yapmış olduğu ithalatında çok yüksek bir sıçrama söz konusudur. İthalattaki bu yükseliş genel olarak günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye ve Hindistan arasında da, Türkiye'nin dezavantajına yönelik bir dış ticaret açığı mevcudiyetini korumaktadır.

Grafik 3. Türkiye ve Hindistan Arasındaki İkili Ticaret (milyar dolar cinsinden)

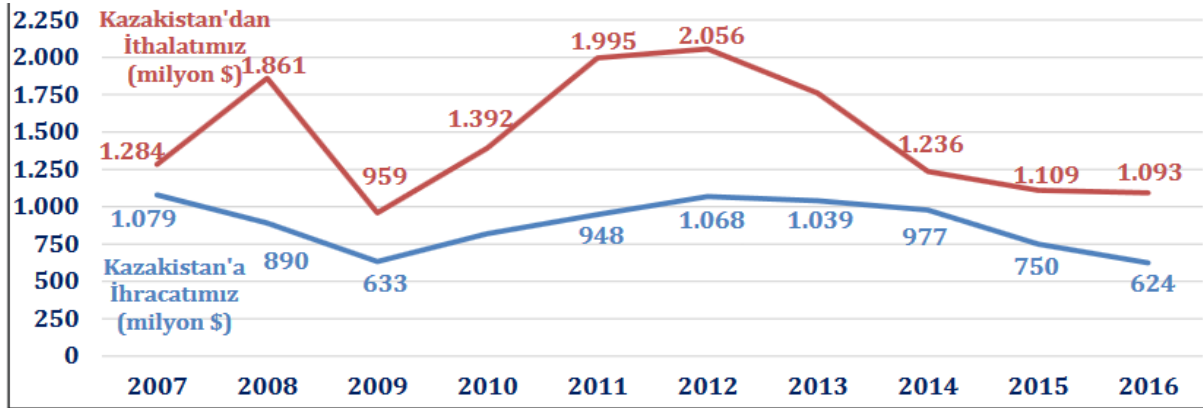

Kaynak: Hindistan. Ülke Bilgi Notu, 2018, Türkiye TİM

ŞİÖ'nün ilk kurucularından olan Kazakistan 18 milyona yakın nüfusu ile Orta Asya'da nüfusuna göre yüz ölçümü bakımında en büyük ülkedir. Özellikle petrol rezervleri bakımından zengin olan Kazakistan'ın 2016 yılı verilerine göre GSYİH'sı 128 milyar dolar olup, ülkedeki kişi başına düşen milli gelir ise 7.138 milyar dolardır. İthalatının büyük bir bölümünü ŞİÖ üyeleri içerisinde Rusya (9,1 milyar dolar) ve Çin'e (3,6 milyar dolar) yapan Kazakistan, ihracatının büyük bir bölümünü ise sırasıyla İtalya, Çin ve Rusya'ya yapmaktadır (TİM, 2018). Grafik 4'te de görüldüğü gibi 2007 ve 2016 yılları arasında Türkiye ve Kazakistan arasındaki ikili ticarete sürekli dalgalanmalar meydana gelmiştir. TİM'in verilerine göre Türkiye, Kazakistan'a 2016 yılında 624 milyon dolar ihracat yapmış, aynı yıl Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı ise 1,1 milyar dolardır.

Kazakistan nükleer enerjinin yakıtında önemli bir ham madde olan, dünya uranyum rezervlerinin yaklaşık % 15'ine sahiptir, bu sebeple de 2009 yılından itibaren dünyada en büyük uranyum üreticisi ülkeler konumundadır (Budak, 2013: 130). Kömür rezervleri bakımından da oldukça zengin olan Kazakistan, 2016 yılında en çok kömür ihracatı yapan ülkeler sıralamasında dünyada sekizinci sırada yer almaktadır (IEA, 2017: 17).

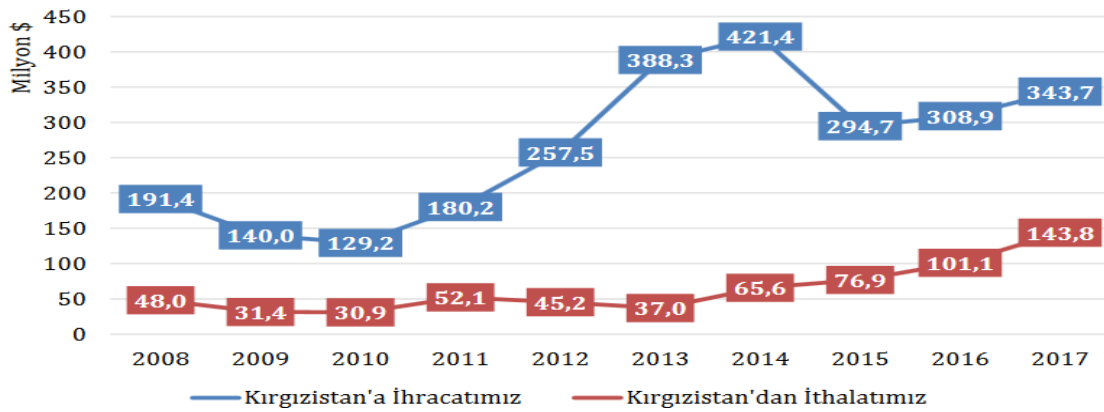

Grafik 4. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki İkili Ticaret (milyon dolar cinsinden)

Kaynak: Kazakistan. Ülke Bilgi Notu, 2018, TİM

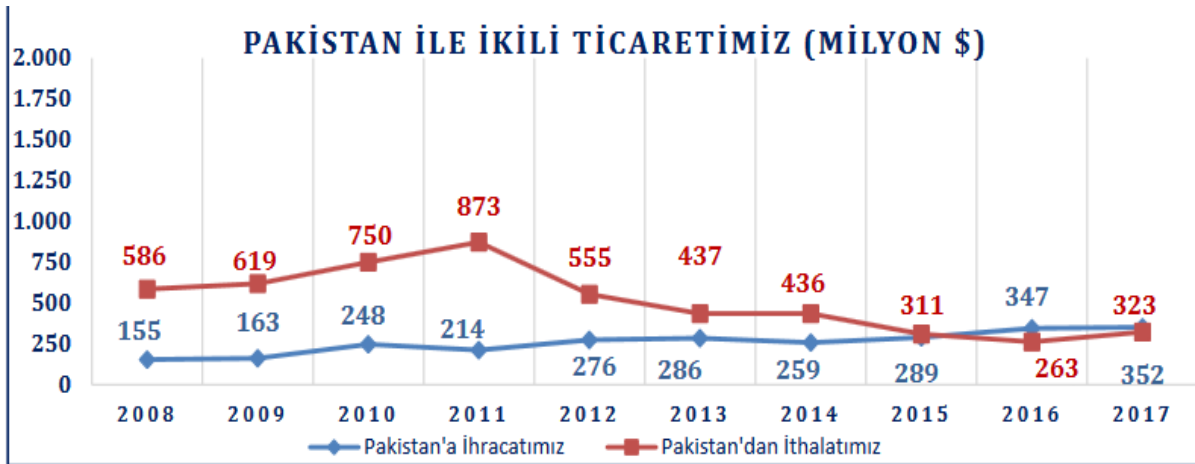
ŞİÖ üyeleri içerisinde Kırgızistan genel itibariyle petrol ve gaz rezervleri bakımından pek zengin olmayıp, fakat hidroelektrik enerjisi potansiyeli açısından oldukça verimli su kaynaklarına sahiptir. Yaklaşık nüfusu altı milyonun üzerinde olan Kırgızistan'ın 2017 yılı itibariyle GSYİH'sı 7,56 milyar dolardır. Kırgızistan ithalatının büyük bir bölümünü sırasıyla Çin, Rusya ve Kazakistan'dan yapmaktadır. Bu ülkenin ithalata dayalı ürünleri ise genel olarak; petrol yağları, Kauçuk/plastik ayakkabılar ve çeşitli ilaçlardır. Kırgızistan'ın ihracatındaki başlıca ülkeler ise sırasıyla; İsviçre, Kazakistan ve Rusya'dır. Kırgızistan 2017 yılında İsviçre'ye 700,4 milyon dolar değerinde altın ihracatı yapmıştır (TİM, 2018). Bu ülkenin diğer zenginlikleri arsanda önemli miktarda altın rezervine sahip olduğu Kumtor bölgesi gözden kaçırılmamalıdır. Kırgızistan'ın Kumtor bölgesi dünya altın rezervleri arasında sekizinci sırada yer almaktadır (Budak, 2013: 131).

Türkiye Kırgızistan'ın ithalatında 4. sırada yer almaktadır. ŞİÖ üyeleri arasında dış ticaretin, Türkiye'nin lehine olduğu ülkelerden biri Kırgızistan'dır. Fakat iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ise oldukça düşüktür. Grafik 5'te de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatında, genel olarak sürekli bir artış söz konusudur. Fakat buna rağmen, Türkiye'nin Kırgızistan'a yaptığı ihracat, ithalattan daima fazla olmuştur. 2017 yılında Türkiye, Kırgızistan'a 343,7 milyon dolar ihracat yaparken, aynı yıl 143,8 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır (TİM, 2018).

Grafik 5. Türkiye ve Kırgızistan Arasındaki İkili Ticaret (milyon dolar cinsinden)

Kaynak: Kırgızistan. Ülke Bilgi Notu, 2018, TİM

2017 yılında ŞİÖ bünyesine dahil olan, aynı zamanda Türkiye ile birlikte Gelişen Sekiz Ülke'nin (Developing Eight D-8) kurucularından olan Pakistan'ı GSYİH'sı 305 milyar dolardır. Bu ülkenin ithalatındaki başlıca 3 ülke sırasıyla; Çin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve ABD'dir. İhracatında en önde gelen ülkeler kısmen benzerlik göstermekle birlikte sırasıyla; ABD, BAE ve Çin'dir. Grafik 6'ya göre 2011 yılından sonra, Türkiye'nin Pakistan'a yapmış olduğu ihracatında büyük bir düşme yaşanmıştır. Son yıllarda iki ülke arasındaki ikili ticarete, ithalat ve ihracat rakamları yaklaşık olarak birbirlerine yakındır. Bu ikili arasında her ne kadar dış ticaret hacmi az olsa da bir dış ticaret dengesi vardır. 2017 yılında Türkiye'nin Pakistan'a yapmış olduğu ihracat 323 milyon dolarken, ithalat ise 352 milyon dolardır. (TİM, 2018).

Grafik 6. Türkiye ve Pakistan Arasındaki İkili Ticaret (milyon dolar cinsinden)

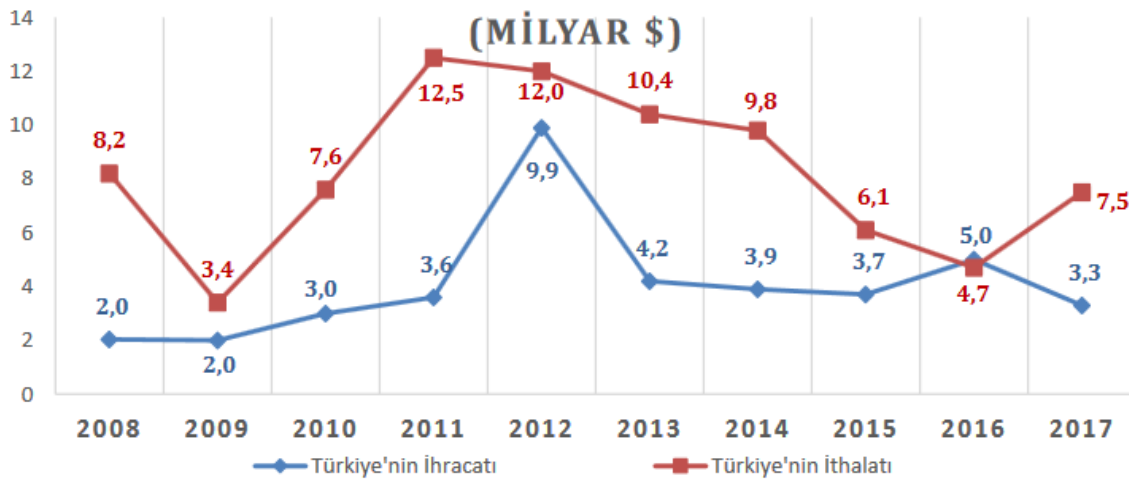
Kaynak: Pakistan. Ülke Bilgi Notu, 2018, TİM

ŞİÖ üyelerinden olmayıp, ŞİÖ'ye gözlemci olan ülkelerden biri İran'dır. Bu ülke, Türkiye ile oldukça yoğun ilişkilere sahiptir. Bu sebeple ilerleyen yıllarda üyeliğine kesin gözle bakılan, İran'la ilgili de mutlaka değerlendirme yapmak gerekir. ŞİÖ'ye olası bir İran üyeliğinde, ŞİÖ'nün sınırları direk olarak Türkiye'ye kadar dayanmış olacaktır. Bu durum Türkiye'nin jeopolitik ve

jeostratejik konumunu doğrudan etkileyecektir. Yaklaşık Türkiye kadar nüfusu olan İran'ın 2017 yılındaki GSYİH'sı 427,7 milyar dolardır (TİM, 2018).

Türkiye, İran'ın ithalatında 4. sırada yer alırken, ihracatındaysa 2. sırada yer almaktadır. İran'ın ithalat yaptığı başlıca ülkeler sırasıyla; Çin, BAE, Güney Kore ve Türkiye'dir. Bu ülkenin ihracat yaptığı ilk üç ülke ise sırasıyla; Çin, Türkiye ve BEA'dır (TİM, 2018). Grafik 7'ye göre Türkiye ile İran arasındaki ikili ticarete sürekli iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. Bu iki ülke arasındaki ticaret hacminin zirve yaptığı yıl ise 2012 yılıdır. Daha sonraki yıllarda, Türkiye'nin İran'a yapmış olduğu ihracatta sürekli bir düşme söz konusudur. İkili arasındaki dış ticaret 2016 yılında yaklaşık olarak dengelenmiş, fakat 2017 yılında Türkiye'nin İran'a yapmış olduğu ihracat 3,3 milyar dolara düşerken, ithalatsa 7,5 milyar dolara çıkmıştır (TİM, 2018).

Grafik 7. Türkiye ve İran Arasındaki İkili Ticaret (milyar dolar cinsinden)

Kaynak: İran. Ülke Bilgi Notu, 2018, TİM

Özbekistan ŞİÖ üyeleri arasında Türkiye'nin yoğun işbirliği içinde bulunduğu ülkelerden biridir. Bu ülke petrol ve gaz rezervleri bakımından zengin olmakla birlikte, dünyada önemli pamuk üretici ülkeler arasındadır. Bununla birlikte Özbekistan dünyanın en büyük dördüncü altın rezervine sahiptir (Budak, 2013: 130). Özbekistan'ın 2016 yılındaki GSYİH'sı 67.2 milyar dolar olmakla birlikte, aynı yıl içerisindeki kişi başına düşen milli geliri 2.094 dolar seviyesine çıkmıştır. Bu ülkenin ithalat ve ihracatında iki önemli ülke Rusya ve Çin'dir. Türkiye 2017 yılında Özbekistan'a 823,2 milyon dolar ihracat yaparken, aynı yıl bu ülkeden 683,1 milyon dolar değerinde ithalat yapmıştır (DEİK, 2018). İki ülke arasındaki bu dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde, ticaret hacmi oldukça düşüktür. Fakat Türkiye'nin Özbekistan ile yapmış olduğu dış ticaret, Türkiye'nin lehinedir.

Türkmenistan gaz rezervleri bakımından bölgenin en zengin ülkesidir. Bununla birlikte bu ülke dünyada önemli pamuk üreticisi konumundadır. Türkiye'nin 2016 yılındaki Türkmenistan'dan

ithalatı, 422 milyon dolar olup, aynı yıl bu ülkeye yapılan ihracat ise 125 milyar doları bulmuştur. Türk firmalarının Türkmenistan'da yoğun faaliyet gösterdiği alanlar inşaat ve tekstil sektörü olmakla birlikte, bu ülkede yaklaşık 600 kadar Türk firması kayıtlıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). 2016 yılında iki ülke arasındaki 1,7 milyar dolarlık dış ticaret hacmi (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018) her ne kadar Türkiye'nin lehine gözüксе de bu miktar oldukça düşük seviyelerdedir.

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde ŞİÖ üyeleri arasında dış ticaretin, Türkiye'nin lehine olduğu sadece üç ülke (Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) vardır. Türkiye'nin bu ülkeler ile yapmış olduğu ticaret istenilen seviyede olmamamla birlikte oldukça düşüktür. Daha sonra Pakistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ise yaklaşık olarak dengededir. Fakat bu iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi de oldukça düşüktür. ŞİÖ üyeleri arasında Çin, Rusya, Hindistan, Kazakistan ve İran'ın (gözlemci üye) Türkiye ile yapmış olduğu dış ticaret hacmi her ne kadar istenilen seviyede olmasa da, yine Türkiye'nin aleyhine işlemektedir. Yani bu ülkeler Türkiye'ye daha fazla mal satarken, Türkiye'den daha az mal almaktadırlar. Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği çerçevesinde, ŞİÖ ile güçlendirilmiş ekonomik bütünleşmeye (ve/veya gümrük birliği) gitmesi durumunda, Türk ekonomisinin zarar göreceği muhtemel gözükmektedir. Çünkü Türkiye'nin bu ülkeler (özellikle Rusya ve Çin) ile yapmış olduğu ithalat ve ihracat arasındaki makas oldukça açıktır. Eğer Türkiye ŞİÖ'ye üye olmak istiyorsa, bu birliğe üye olmadan önce; her ne kadar Rusya ve Çin'le olan dış ticaretini dengeleyemese dahi, Türkiye'nin ŞİÖ'den ekonomik olarak istifade edebilmesi için mutlaka ŞİÖ'nün diğer üyeleriyle (özellikle Kazakistan, Hindistan, Pakistan ve İran) dış ticaretini kısa vadede dengeleyip, uzun vadede de yükselen bir grafikte lehine çevirmelidir. Aksi takdirde Türkiye tarafından böylesi bir gelişme yaşanmaksızın, Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyeliği, tıpkı LAFTA ülkelerinde olduğu gibi facia ile sonuçlanır. Yani ekonomik entegrasyon olarak bilinen, eğer başarılı olabilirse sonunda siyasi birliğin hedeflendiği bütünleşme hareketlerinin temelinde; ülkeler arasında mal, hizmet, sermaye ve insan hareketliliğinin serbest dolaşımı hedeflenmektedir. Bu çerçevede Türkiye bu örgüte dâhil olmadan önce, örgüt içerisinde serbest dolaştırabileceği, yani ihraç edebileceği yeterli miktarda; mal, hizmet ve sermayeyi üretmesi gerekir.

“Özellikle 2001 yılında Çin'in DTÖ üyesi olmasıyla, Türk pazarında Çin malları fazlasıyla yer edinmeye başlamıştır. Çin mallarının Türk pazarında fazlaca yer almaya başlaması birçok Türk esnafının iflas etmesine, işletmelerin kepenklerini kapatmak zorunda kalmasına neden olmuştur. Ankara Ticaret Odasının 2003 yılında "Çin Malları Araştırması-2" başlıklı raporunda 30 sektörün Çin malları tarafından tehdit altında olduğunu, her 100 oyuncuğun 95'inin, 100 armatürün 76'sının, 100 gözlüğün 45'inin, 100 halının 25'inin, 100 klimanın 50'sinin Çin malından oluştuğu vurgulanmıştır” (Keyvan, 2016: 165).

5. EKONOMİK ÇIKARLAR TARİHİ KÜLTÜREL VE DİNİ BAĞLAMLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI

Orta Asya ve/veya Avrasya bölgesinin sınırları kesin olarak belirlenmemiş olmakla birlikte, tanımsal veya kaplamış olduğu alan bakımından devletlere ve kişilere göre farklılık göstermektedir. Türkler açısından Orta Asya (Orta Asya devletleri) denildiğinde ilk etapta akla gelen, ne enerji rezervinin zenginliği, ne de jeopolitik konumunun önemi akla gelir. Türkler açısından Orta Asya dendiğinde ilk akla gelen 'Ana Yurt' 'Ana Vatan'dır. Bin yıllar boyunca bu bölgenin bozkırlarında göçebe hayat yaşayan Türklerin kökeni bu toprakların mayası ile özdeşleşmiştir. Türkler Orta Asya'da yerleşik hayata geçerek, ilk olarak burada tarım toplumunu oluşturduktan sonra, burada devlet(ler) kurmuşlardır (Caşın, 2013: 54). Türk medeniyeti burada gelişmiş ve buradan dünyaya yayılmıştır. Türkler bu bölgede şehirler ve devletler kurarak, bu bölge üzerinden ithalat ve ihracat çerçevesinde dünya ticaretine zaman zaman yön vermişlerdir. Öyle ki Türklerin bu bölge üzerinden dünya ticaretine yön vermelerinin sonucunda, o meşhur tarihi 'İpek Yolu' buradan geçmiştir. Bu yüzdendir ki Türklerin ve Türkiye'nin bu bölgeye bakışı öncelikle tarihi, kültürel, dil ve dini bağlamlar çerçevesindedir. Türkiye dünyada, Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülkelerden birisidir. Türkiye kendisini bu ülkelere birçok yönden örnek olarak sergilemiştir. Sebebi ise Türkiye'nin bölge ülkeleriyle köken bakımından tarihi geçmişe sahip olması, nüfusunun müslüman ve devlet yapısının laik olması, müslüman ülkeler arasında çoğulcu demokrasi kültürünün örnek gösterilebileceği tek ülke olması gibi temel koşullardır. Türkiye'nin bu ülkelere model teşkil etme durumu Batı'lı ülkeler tarafından da desteklenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin katalizör görevi (Orta Asya devletlerinin "batılılaşması") görmesi özellikle ABD-AB tarafından arzulanmıştır (Duman, 2018: 7).

AB ve ABD'nin bu bölgeye yönelik temel politikası; enerji projelerinin hayata geçirilmesi, yeni kurulan devletlerin demokrasi ve liberal ekonomi ile bütünleşerek, serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesidir (Caşın, 2013: 55). Bölge ülkelerinin gerek kendi aralarında gerekse AB-ABD arasında serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi AB ve ABD için oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü serbest piyasa ekonomisinin hâkim olmadığı kapalı ekonomilerde; siyasi, ekonomik ve kültürel olarak dış aktörlerin gerek müdahil olması, gerekse dış aktörlerden etkilenme oldukça zordur (Budak, 2013: 126). Bu yolla bu iki süper güç, bölge üzerinde siyasi, ekonomik ve kültürel nüfuzunu arttırmak istemektedirler.

Çin ve Rusya'nın Orta Asya politikası kendi çıkarları çerçevesinde ABD ve AB'ye kısmen benzerlik gösterirken, kısmen de farklılık göstermektedir. Benzerlikler her iki ülke (Çin-Rusya) bölgenin enerji rezervlerini kendileri işletip, kendileri pazarlayıp, kendileri tüketmek istemeleridir. Örneğin dünyada en kalabalık ve en yüksen büyüme hızına sahip olan Çin, Orta

Asya bölgesinin enerji rezervlerini, kendi ülkesinin enerji açığının giderilmesi yolunda, alternatif kaynak olarak görmektedir. Bu doğrultuda 2009 yılında Çin, 7 bin km uzunluğunda yıllık 40 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesinde olan, Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin sınırları içerisinde geçen gaz boru hattını inşa etmiştir (Ongarova, 2018). Rusya ise bu bölgedeki enerji rezervlerini kendisi çıkarıp, kendi yapmış olduğu enerji boru hatları ile Türkiye ve AB'ye ihraç etmek istemektedir (Budak, 2013: 132). Farklılıklar ise AB ve ABD bölge devletlerin demokrasi ve liberal ekonomi çerçevesinde dünya ile bütünleşmesini savunurken, Rusya ve Çin ikilisi ise bu duruma karşı çıkmaktadırlar. Çünkü kendi hegemonyalarının devam edebilmesi için Orta Asya ve Kafkaslar'daki devletler birer kapalı toplum halinde yaşamalıydılar. Ayrıca Rusya ve Çin'in kendi ülke yapıları, AB ve ABD gibi yeterli oranda demokratik değillerdir.

Türkiye'nin bu bölgeye yönelik temel politikası; bölge ülkelerinin demokratik, liberal ekonomiyi benimsemeleriyle birlikte, bu ülkelerin kendi geleceklerine kendilerinin karara verebilmeleri, kendi kaynaklarının öncelikle kendileri tarafından kullanılmasıdır. Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik Ana Yurt eksenindeki politikanın diğer önemli bir bölümü ise bölge ülkelerinin gerek bir birleri ile gerekse Rusya ve Çin ile etnik azınlıklar bağlamında sıcak çatışmaya mahal vermeyecek şekilde ilişkiler kurmasıdır. Orta Asya'da Türkiye'nin kendi soydaşları olarak gördüğü, Türki Cumhuriyetleri var olmakla birlikte bu bölgenin sınırlarında kalan Rusya ve Çin içerisinde milyonlarca Türk yaşamaktadır. Çin'in Sincar bölgesinde yaşayan Uygur Türklerine ve/veya diğer bölgelerde yaşayan Türklere yönelik her hangi bir baskı, yaptırım ve soykırım gibi eylemler Türkiye'nin şiddetle karşı çıktığı eylemlerdir. Gerek Rusya, gerekse Çin tarafından bu bölgede yaşayan Türklere yönelik her hangi bir olumsuz politika, Türkiye'nin Rus ve Çin ilişkilerine zarara vereceği gibi Türkiye ŞİÖ ilişkilerine de zarar vermektedir.

Çin'in Kuzey Batı'sında, Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırılan yerde, yaklaşık 9 milyon Uygur Türkü yaşamaktadır (Avcı, 2018). 1949 yılından beri de Uygur Türklerinin o bölgedeki problemleri hala çözülememiştir. Çin yönetimi buradaki Türkleri asimile etmek için buraya 1953 yılından beri, sürekli Çinli yerleştirmekte ve buradaki, Türkleri de (özellikle kız çocuklarını) Çin'in iç bölgelerine taşımaktadır. Örneğin bu bölgedeki Çin nüfusu 1953 yılında % 7'iken, 1964 yılında % 33'e çıkmıştır. 1978 gelindiğinde ise 1964 yılında bölgedeki nüfusu % 54 olan Türklerin oranı % 46'ya düşmüştür. Aynı yıllar arasında (1964-1978) bölgede yaşayan Çin nüfusu % 33'ten % 40'a çıkmıştır (Avcı, 2018). Çin'in bölgedeki Türklere yönelik en büyük katliamlarından biri 2009 yılında yaşanmıştır. Çin resmi ajansı Şinhua'nın verilerine göre 2009'un Temmuz ayında yaşanan kanlı olaylar sonucunda, 184 kişi hayatını kaybetmiş ve 1000'in üzerinde kişi yaralanmıştır. Fakat gerek Uygur diasporası gerekse uluslararası basın ölen ve yaralananların daha fazla olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede Dünya Uygur Kurultayı sözcüsü

Dolkun İsa'nın BBC'de yer alan mülakatına göre ölü sayısının 600'den fazla olduğu bildirilmektedir (Avcı, 2018). En son 2015 yılında bölgedeki Uygurların dinlerini özgürce yaşayamadıklarına dair çeşitli haberler dünya basınında yer almış ve bunun sonucunda da Çin yönetimi tarafından Uygur Türklerine yönelik baskı ve şiddetlerin dozu daha da artmıştır (Keyvan, 2016: 167).

Ekonomik çıkarlar çerçevesinde Türkiye'nin bölgeye uygulamış olduğu temel politika tabii olarak enerji eksenlidir. Enerji talebinin yıllık yaklaşık % 75'inden fazlasını ithal eden Türkiye, enerji talebini bu bölgedeki ülkelerden karşılamaya çalışmaktadır. Enerji güvenliğinin sağlanmasının temel koşulu yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik AR-GE çalışmalarını arttırmaktır. Daha sonra yapılması gerekenlerse ithal edilen enerji konusunda ülke çeşitliliğine gitmek, enerji transferindeki enerji boru hatlarının güzergahlarının çeşitliliği arttırmaktır. Bu çerçevede Türkiye 90'lı yılların ortalarından itibaren kendisine bir hedef belirleyerek; 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattını, 2007 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) gaz boru hattını yapmış ve şimdi ise Trans Anadolu Gaz Boru Hattı'nın (TANAP) yapımı ise devam etmektedir. Türkiye'nin bölge ile sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda işbirliğini daha da ileri seviyelere taşımak için yapmış olduğu en önemli çalışmalardan biri de 2017 yılında açılan, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattının inşasıdır.

Orta Asya'da tarih boyunca sadece Türkler yaşamamış olup bu bölgede; Araplar, İranlılar ve Ruslar da yaşamışlardır. Bu milletlerin kavimleri bu bölgede birlikte ticaret yaparak buradaki ipek yolunun zenginliğine katkıda bulunmuşlardır (Caşın, 2013: 59). Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu bölgede bir güç boşluğu meydana gelmiş, uluslararası ilişkilerde bu süreç "*New Great Game-Yeni Büyük Oyun*" olarak adlandırılmıştı (Caşın, 2013: 52). Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra bu bölgede meydana gelen güç boşluğu çok fazla uzun sürmemiştir. Çünkü Rusya kendisini ve dağılan bölge devletlerini toparlamak için 1991'de BDT'yi, Karadeniz'de gücünü arttırmak için Türkiye ile birlikte, 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (KEİ) ve 1996'da da Çin'i yanına alarak ŞİÖ'yü kurmuştur. Bu yolla bölgedeki güç dengeleri değişerek çok kutuplu hale dönüşmüştür. Fakat Türkiye o yıllarda bölgede istenilen oranda gücünü arttıramamıştır. Sebepleri ise Türkiye'nin o yıllarda yeterli oranda güçlü olmaması, kendi sorunlarıyla uğraşıyor olması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonucunda, ortaya çıkan Türk Cumhuriyetlerine yönelik nasıl bir politika izleyeceğini tam olarak bilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebepten dolayı da Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik takip ettiği dış politika zaman zaman değişken ve kararsız bir tutum sergilemiştir (Uslu, 2018).

Türkiye'nin bölgedeki Türk Cumhuriyetlerine yönelik Soğuk Savaş'tan sonra daha aktif bir politika yürütememesinin en önemli dış sebepleri ise:

- Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ sorununun bulunması.
- Türkiye ve Azerbaycan “*bir millet iki devlet*” felsefesi çerçevesinde yakın ilişkide olduğu için Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemesi.
- Ermenistan’ın 1915 olaylarıyla ilgili Türkiye’ye soykırım iddiasında bulunması ve Rusya’nın bu tezi desteklemesi.
- Rusya ve Çeçenistan arasında 2000’li yıllara kadar devam eden anlaşmazlığın söz konusu olması.
- Çin’de yaşayan Uygur Türklerine yapılan zulümden, dolayı Türkiye ve Çin ilişkilerinin gergin olması.
- Türkiye’nin zaman zaman Yunanistan tarafından (Batı bloğu), Ege Adaları’na yönelik tehdit ile karşı karşıya kalması ve bu problemin Türkiye’yi meşgul etmesi.,
- Orta Asya- Hazar bölgesinden Batı’ya doğru taşınacak enerji ve inşa edilecek enerji boru hatlarının yapımı konusunda, Türkiye’nin politikasının daha çok ABD-AB gibi Batı yönlü olmasındandır.

90’lı yılların ortalarından itibaren bu bölgede birçok devletin gücü hâkim olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise AB ve NATO nüfuz alanını Orta Asya’ya doğru kaydırmıştı. Bu bölge, ABD’de yaşanan 11 Eylül terör saldırılarından, NATO’nun terörizmle mücadele kapsamında Afganistan’a saldırmasından oldukça etkilenmiştir (Caşın, 2013: 56). Yani ABD sözde terörizmle mücadele kapsamında, bölgeye yönelik geniş çaplı bir mücadele başlatmıştır. Fakat bazı devletler bu mücadeleden kendilerine pay çıkararak, bunu kendi çıkarları çerçevesinde kullanmışlardır. Bunu özellikle Çin yapmıştır. Çin o dönemde, ABD’nin terörizmle mücadelesini Müslümanlara yönelik bir savaş gibi görmüştür. Çin 2001 yılında, ABD’nin Afganistan’daki Taliban örgütüne yönelik başlattığı operasyon sonucunda, “*Doğu Türkistan’daki İslamcı teröristlere karşı Batı dünyası ile işbirliği yapmak istediğini söylemiştir*”, fakat Çin’in bu mesajı apaçık bir çarpıtmadır” (Avcı, 14: 2018). Bu gelişmenin sonucunda ise Çin’in Uygur özerk bölgesinde yaşayan Uygur Türklerine yönelik baskıcı politikaları daha da şiddetlenmiştir.

ŞİÖ her ne kadar NATO gibi savunma örgütü olsa da, aynı zamanda ŞİÖ’nün AB gibi ekonomik işbirliği çerçevesinde, üye devletler arasında birlikte kalkınmayı ve bölgesel entegrasyonu amaçlayan bir örgüt olduğuna yukarıda değinilmişti. Ekonomik entegrasyon çerçevesinde, bölgesel bütünleşme hareketlerinin gelişip kalkınmasında ve süper güce doğru ilerlemesinde “*yumuşak güç*” unsurlarının önemi büyüktür. Devletlerin birbirlerine uygulamış oldukları yumuşak güç unsurları oldukça çok boyutludur. Bu çok boyutluluk içerisindeki en önemli unsur ithalat ve ihracat döngüsüdür. Bir ülke, başka bir ülkeye ne kadar; mal, hizmet ve

sermaye ihraç ediyorsa, o ülkenin ihracat yaptığı ülkeyi etkileme oranı daha fazladır. Bu durumda ithalat yapan ülke ise aynı zamanda, ihracat yaptığı ülkeye bağımlıdır. Eğer Türkiye Orta Asya üzerindeki yumuşak gücünü arttırmak istiyorsa, öncelikle Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaret hacmini kendi lehine olacak şekilde sürekli yükseltmelidir. Türkiye'nin bu ülkeler ile tarihi, kültürel ve dini yaklaşımlar bakımından, birçok konuda benzerlikleri söz konusu olduğundan, bu ülkelere daha fazla ihracat yapabilme gibi bir potansiyeli mevcuttur.

Kavram olarak Noseph Nye'ye göre güç: *“başkalarının davranışlarını, istediğimiz sonuç doğrultusunda etkileyebilme kapasitesidir”* (Çavuş, 2012: 25). Nye sert gücü: *“bir devletin askeri ve ekonomik imkânlarını kullanarak, başka bir devletin ve/veya devletlerin siyasi ve ekonomik politikalarına yön vermesi”* olarak tanımlar. *“Devletler bu yönlendirme ve değişikliği yaparken zaman zaman kandırma, tehdit ve yaptırım uygulama gibi yöntemler kullanmaktadırlar”* (Çavuş, 2012: 24). Nye'nin yumuşak tanımında da bir aktörün diğer aktör üzerinde istediğini yaptırma ve diğer aktörü kontrol etme durumu söz konusudur. Fakat bu kontrol ilişkisinde, kendi istek ve arzularını yaptırma yöntemi farklıdır. Buradaki yöntem; iki aktör arasında, işbirliği çerçevesinde, çekicilik ve beğenilme unsurları oluşturularak kendi istek ve arzularını yerine getirtme stratejisidir. Yani bu durumda aktörlerden biri, değerine yönelik istek ve arzularını dolaylı yünden yaptırmaktadır. Yumuşak güç unsurunda tehdit, yaptırım ve zorlama yoktur (Çavuş, 2012: 25). Yumuşak güç kavramı ile ilgili vurgulanması gereken en önemli husus, başarılı olduğu takdirde en kalıcı ve en uzun ömürlü güç unsurudur.

Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik yumuşak güç kapsamında görevli olan en önemli kurum ve kuruluşları tabii olarak, son yıllarda sayılarında hızla artış görülen büyükelçilikler ve konsolosluklardır. Bunlarla birlikte Türkiye yurt dışında Türk kültürünün, dilinin, tarihinin, dininin ve turizm açısından gezilecek görülecek yerlerinin tanıtımı konusunda, birçok koordinatörlükler ve başkanlıklar kurmuştur. Bunlardan en önemlileri: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Enstitü'leri gibi kurum ve kuruluşlardır. Bu teşkilatların yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, başta Orta Asya bölgesinden olmak üzere, son yıllarda Türkiye'ye gelen turist ev öğrenci (değişim programı çerçevesinde burs vs.) sayısında çok yüksek oranda bir artış gözlemlenmiştir. Türk dizilerinin (Diriliş Ertuğrul gibi) bu ülkelerde yaygın bir şekilde izleniyor olması, Türkiye ve Türk kültürünün tanıtımı yolunda çok büyük önem arz etmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi ŞİÖ 8 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerin 4 tanesi Orta Asya'da bulunan, (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan) Türkiye'nin yakın ilişkilere sahip olduğu ülkelerdir. Türkiye ŞİÖ içerisindeki bu ülkelerle yumuşak güç çerçevesinde,

özellikle ticaret hacmi kendi lehinde olacak şekilde, sürekli artan bir ilişki kurması gerekir. Türkiye'nin ŞİÖ içerisindeki siyasi, politik ve ekonomik ağırlığı, bu 5 ülke ile geliştirdiği yoğun ilişki çerçevesinde daha muhtemel gözükmektedir. Çünkü Türkiye'nin Avrasya bölgesine yönelik çıkarları, tıpkı dünyanın diğer bölgelerine yönelik olduğu gibi saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Ayrıca ŞİÖ'nün diğer önemli üyelerinden Rusya, Çin ve Hindistan ile Türkiye'nin aleyhi yönünde çok yüksek oranda bir dış ticaret açığı söz konusudur. Eğer Türkiye'ye ŞİÖ içerisinde siyasi, ekonomik ve kültürel etkinliğini arttırmak ve/veya Türkiye ileriye dönük olarak ŞİÖ'ye gerek gözlemci, gerekse üye olmak istiyorsa öncelikle yapılması gereken aşağıdaki iki hususa çok önem vermelidir:

- Birincisi: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan tarihi ve kültürel geçmişine dair fırsatlar, ivedilikle avantaja dönüştürülmelidir. Bu avantajlar karşılıklı ticari, kültürel bütünleşmelerle birlikte beslenmelidir.
- İkincisi: Türkiye, ŞİÖ'nün güçlü üyelerinden olan Rusya ve Çin ile gerek azınlıklar konusunda (Çeçen-Karabağ sorunu, Sincar bölgesindeki Uygur Türkleri) gerekse Orta Asya'nın zenginliklerinin paylaşımı konusunda, ortaya çıkabilecek herhangi bir gerginlik ve/veya sıcak çatışmadan uzak durmaya çalışmalıdır.

Türkiye özellikle son yıllarda çok boyutlu bir dış politika yürütmektedir. Türkiye'nin yürütmüş olduğu dış politikadaki çok boyutluluk stratejisi, her ne kadar istenilen seviyede olmasa da dünyada benzerine ender rastlanan örneklerdendir. Bu çerçevede Türkiye birbirine rakip (NATO-ŞİÖ) görülen iki blok ile aynı anda ilişkilerini geliştirmek yolunda çaba sarf etmelidir. Yani Türkiye ŞİÖ'ye gözlemci üye olup, adaylık isteğinde bulunmakla birlikte, aynı zamanda NATO üyesi olan tek ülkedir.

Bu doğrultuda NATO'nun eski Genel Sekreteri Rasmussen'de Türkiye'nin ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirmesinin, Türkiye'nin NATO üyeliği açısından sorun doğurmayacağını belirterek, bir bakıma Türkiye'nin NATO ve ŞİÖ arasındaki muhtemel sorunlarda oynayabileceği köprü rolünü vurgulamıştır (Erşen, 2013: 20).

Türkiye 90'lı yıllarda Orta Asya bölgesine yönelik, "*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Birliği*" çerçevesinde duygusal bir politika yürütmüştür. 2000'li yılların başında ise bu bölgeye yönelik, duygusallık çerçevesinde yürütülen politikanın sonucunda ciddi bir başarı sağlanamadığı anlaşılmıştır. Unutulmamalıdır ki uluslararası ilişkilerde duygusallığa yer yok ve karşılıklı çıkar vardır. Her ne kadar bölge ülkeleri ile Türkiye'nin köken olarak birçok benzerlikleri olsa da, bu ülkeler başlı başına egemen ve bu ülkeler üzerinde siyasi ve ekonomik güç mücadelesi veren birçok uluslararası aktör vardır. Türkiye'de bu aktörlerden birisidir. Türkiye; Türk Cumhuriyetlerinin, ŞİÖ içerisinde, oldukça büyük bir pazar potansiyeline sahip olduğu bilincini

unutmamalıdır. Türkiye bu bilinç çerçevesinde gerek Türk Cumhuriyetlerine, gerekse Rusya-Çin ikilisine yönelik politikalarında daha akılcı, tutarlı, kapsamlı ve çok boyutlu bir strateji uygulamalıdır. Türkiye'nin bu bölgedeki milletlerle, geçmişte olduğu gibi gelecekte de siyasi, ekonomik, kültürel ve dinsel münasebetleri devam edecektir. Bu yüzden Türkiye bölge ile ilgili politikalarını belirlerken; kısa, orta ve uzun vadede olmakla birlikte, oldokça geniş çaplı bir bakış açısına sahip olmalıdır.

6. SONUÇ

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri özelinde Orta Asya'ya yönelik yürütmesi gereken jeostratejik ve jeopolitik hedefler, Türkiye'nin sadece köprü işlevi (bölgenin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Batı'ya taşınması) görmesi yolunda olmamalıdır. Bununla birlikte özellikle Türkiye'nin milli enerji şirketi TPAO'nun ve Türkiye'deki yerli enerji şirketlerinin Orta Asya'da enerji rezervlerinin aranması ve çıkarılması konusunda teşvikler arttırılmalıdır. Türk enerji şirketleri Batı'lı şirketlerle Kuzey Irak'ta, Karadeniz'de ve Akdeniz'de yürütmüş olduğu çalışmaların benzerlerini Orta Asya'da da sürdürmelidirler. Bu bölgedeki yenilenebilir enerji kaynaklarının (rüzgâr, güneş, su potansiyeli gibi) üretimine yönelik faaliyetler Türk firmaları tarafından yoğunlukla yürütülmelidir. Tacikistan ve Kırgızistan'daki hidrolik enerji potansiyelinin yoğunluğu göz önünde bulundurularak, bu iki ülkedeki hidroelektrik santral projelerinin yapımı hızlandırılmalıdır (Budak, 2013: 139).

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bugünkü üye ve gözlemci üyelerinin kaplamış olduğu toplam coğrafi alan 37 milyon kilometre kare olmakla birlikte, bu örgüt Avrasya'nın yaklaşık % 74'ünü oluşturmaktadır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 167). Örgüt bünyesinde dünyanın gaz rezervleri bakımından en zengin iki ülkesi İran ve Rusya yer almaktadır. Dünyada devletlerin enerji güvenliklerinin sağlanmasında, enerjinin üretiminin ve transferinin çok büyük önem arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda, enerji rezervleri bakımında oldukça zengin olan İran ve Rusya'nın, diğer devletlerin enerji güvenliklerinin sağlanması noktasında, büyük role sahip olduğu görülmektedir. Devletlerin sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma sağlayabilmeleri için ihtiyaç duyulan enerjinin kesintisiz, güvenli kaynak ve güzergâhlardan temin edilmesi gerekir. Bu durumda enerji güvenliği ile ulusal ulusal kalkınmanın (ulusal güvenlik) doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ŞİÖ içerisinde sadece Rusya-İran ikilisi enerji rezervleri bakımından zengin olmayıp, bunlarla birlikte özellikle Kazakistan ve Özbekistan'da petrol ve gaz rezervleri bakımından zengindirler.

Son yıllarda Batı bloğundaki ülkelerin (ABD, AB gibi) kalkınmışlık oranlarında ve ekonomilerinin sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesinde durağanlık olduğu birçok ekonomist

tarafından dile getirilmektedir. Buna karşılık dünyanın büyüme ve kalkınma endeksli ekonomik ekseninin, Batı bloğundan, Doğu ve/veya Avrasya eksenine doğru kaydığı görülmektedir. Genel itibariyle yıllık büyüme oranı en yüksek olan ülkeler Çin ve Hindistan'dır. Avrasya bölgesindeki gelişmekte olan Türk Cumhuriyetlerinin yıllık büyüme oranlarına bakıldığında, bu ülkelerin yıllık büyüme oranları da Batı ülkelerinden fazladır. Dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya kaydığı varsayıldığında, ŞİÖ'nün bu durumda ilerleyen yıllarda, uluslararası ilişkiler çerçevesinde önemi artarak devam eden bir aktör olacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı bloğu ekseninde politika takip etmiştir. Bu ekseninde Türkiye BM'ye, Avrupa Konseyi'ne ve NATO'ya katılmak gibi birçok teşkilata üye olurken, AB ile de üyelik müzakerelerini günümüze kadar sürdürmüştür. Türkiye Batı ile bu şekilde yoğun işbirliğini sürdürürken; AB'ye üyelik, Kıbrıs meselesi, sözde Ermeni soykırımı, Avrupa'daki Türklere yönelik yabancı düşmanlığı gibi birçok problem çözülememiştir. Ayrıca Türkiye NATO'ya üye olduğu halde, Türkiye'nin yıllardır terörle mücadele etmesine rağmen, Batı kanadından terör karşısında Türkiye'ye yönelik gerekli siyasi ve ekonomik destek gelmemiştir. Yani Türkiye Batı ile yürütmüş yakın ilişkilerden yeterli miktarda fayda ve/veya çıkar sağlayamamıştır. Bunu fark eden Türkiye özellikle 2000'li yılların başından itibaren daha çok boyutlu bir politika izlemeye başlamıştır.

Türkiye ŞİÖ'ye her ne kadar 2012 yılında diyalog ortağı olmuş olsa da, Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri ile olan ilişkileri çok uzun yıllara dayanmaktadır. Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri içerisinde, Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel, dini ve dilsel bakımından yakınlığı bulunmaktadır. Türkiye'nin, bu cumhuriyetlerle olan benzerlik ve yakınlıklarını avantaj olarak kullanıp fırsata çevirme imkânı vardır. Türkiye'nin bu fırsat ve imkânlarla birlikte ŞİÖ ile daha aktif, daha yapıcı ve uzun vadeli karşılıklı kazan kazanıya yönelik bir politika yürütebilir. Son yıllarda Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri ile dış ticareti artmıştır. Fakat bu artan dış ticaret Türkiye'nin genel olarak aleyhinedir. Yani bu ülkeler yapılan ihracat az, ithalat ise fazladır. Eğer Türkiye ŞİÖ bünyesinde nüfuzunu arttırmak ve/veya ŞİÖ'ye üye olmak istiyorsa, öncelikle Türk Cumhuriyetlerinden başlamak üzere, ŞİÖ'nün tüm üyeleri ile ticaret hacmini arttırmalıdır. Fakat Türkiye'nin buradan siyasi, ekonomik ve kültürel bir kazanç elde edebilmesi için artan ticaret hacmi genel olarak Türkiye'nin lehine olması gerekir. Yani temel ilke daha fazla ihracat ve bunun karşısında azalan ithalat olması gerekir. Bu yüzden de Türkiye'nin iç piyasasındaki teknoloji ve marka ağırlıklı üretim ivedilikle hızlandırılmalıdır. Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri içerisinde dış ticaretinin yaklaşık olarak dengede olduğu iki ülke Pakistan ve Özbekistan olmakla birlikte, Kırgızistan'la da lehinedir. Fakat bu ülkeler ile yapılan dış ticaret hacmi ise oldukça düşük seviyelerdedir. Dış ticarete tek bir bölge veya tek bir ülke (kaynak) ile işbirliği yapmak bağımlılık bakımından büyük bir dezavantajdır. Bu sebepten dolayı

çok boyutlu politika ekseninde birçok devletle işbirliği yapılmalıdır. Türkiye'nin özelde Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile genelde de ŞİÖ ile siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmesi; gelişmekte olan ülkeler içerisinde yeni pazarların bulunması, daha uygun fiyatlarla enerji arzının gerçekleştirilmesi, doğrudan ve dolaylı yatırımların yapılabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Beril, D. (2013). AB'nin Alternatifi Şangay İşbirliği Örgütü mü?" İstanbul Üniversitesi | Avrasya, <https://www.youtube.com/watch?v=cA43aSIK0YI&t=1s> erişim tarihi 16.11.2018
- Belge, R. (2016). T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Bir Beşeri Coğrafyacı Olarak İbn Haldun, İstanbul.
- BP (2017). Statistical Review of World Energy. June, https://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_ch/PDF/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf erişim tarihi 1.12.2018
- Caşın, Mesut H. (2013). „Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya. Hazar Raporu“, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0578-TurkDisPolitikasiAcisindanKafkasya.pdf> erişim tarihi 20.11.2018
- Çavuş, T. (2012). Dış politikada yumuşak güç kavramı ve türkiye'nin yumuşak güç kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 23-37.
- Çin Ülke Bilgi Notu (2018). TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi) http://www.tim.org.tr/files/downloads/ihracat/Ulke_Masalari/ulke_bilgi_notu/%C3%87in%20%C3%9C%20Bilgi%20Notu.pdf erişim tarihi 16.11.2018
- Çağdaş, D. (2018). Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları. https://www.researchgate.net/publication/322699287_Turkiye-Orta_Asya_Iliskileri_ve_Gelecek_Senaryolari
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2018). Türkiye-Özbekistan İş Konseyi. DEİK. Haziran, <https://www.deik.org.tr/uploads/bilgi-notu-ozb-haziran-2018-2.pdf>
- Eren, E. (2017). Şanghay işbirliği örgütü ve türk dış politikasında gelecek perspektifi. *Strategic Public Management Journal*, 3(5), 77-94.
- Ertürk, E. (2015). *Uluslararası iktisadi birleşmeler*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Erşen, E. (2013). Türk dış politikasında avrasya yönelimi ve şanghay işbirliği örgütü. *Ortadoğu Analiz*, 5(52), 14-23.
- Avcı, E. (2018). Doğu Türkistan sorunu. *BİLGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi)/Analiz, Doğu Asya ve Pasifik*, No: 1391, 11 Aralık
- İsmayil, E. (2016). Rusya'nın Avrasya Birliği politikası. *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Arasya Etüdüleri*, 49(1), 125-1.
- International Energy Agency (2017). IEA. Key world energy statistics <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/key-world-energy-statistics-2017.html>
- Işık, N. (2016). Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli ile Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, UIİD-İJEAS*, 17, 151-174.
- Keyvan, Ö. Z. (2016). Yeni dünya düzeninde Türkiye-Çin stratejik ortaklığı. *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1).
- Kocaman, M. E. (2018). Hazar havzasının hukuki statüsü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 99-114.
- Marangoz, M. & Denizci, G. (2017). Şangay İş Birliği Örgütü üyesi ülkeler ile Türkiye'nin küresel rekabet düzeyleri açısından karşılaştırılması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 12(2), 75-90.
- Nasuh, U. (2018). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354886&/T%C3%BCrkiyenin-Orta-Asya-ve-Kafkasya-Politikas%C4%B1-%C3%9Czerinde-Etkili-Olabilecek-Fakt%C3%B6rler-/-Do%C3%A7.-Dr.-Nasuh-Uslu-> erişim tarihi 28.11.2018
- Ongarova, Y. (2018). Kazakistan'ın çok yönlü enerji politikası ve hazar denizi. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 2(3), 1-21.
- Özdaşlı, E. (2012). Çin ve Rusya Federasyonu'nun perspektifinden şanghay işbirliği örgütü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 108-122.
- Suputnik (2018). Hazar ülkeleri liderleri, Kazakistan'ın Aktau kentinde düzenlenen Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde üzerinde 22 yıl çalışılan Hazar Denizi Anlaşması'nı imzaladı. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi/> erişim tarihi 14.11.2018
- SCO (2017). The Shanghai Cooperation Organisation http://eng.sectsc.org/about_sco/ Erişim Tarihi 16.11.2018
- Şahin, V. N. (2018). Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 18. Liderler Konseyi Toplantısı'na Bakış. Yorum No: 48,

- <https://avim.org.tr/tr/Yorum/SANGHAY-ISBIRLIGI-ORGUTU-SIO-18-LIDERLER-KONSEYI-TOPLANTISI-NA-BAKIS> erişim tarihi, 3.12.2018
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2018). Rusya: Ülke Bilgi Notu, TİM
http://www.tim.org.tr/files/downloads/ihracat/Ulke_Masalari/ulke_bilgi_notu/Rusya%20C3%9C%20Bilgi%20Notu.pdf erişim tarihi 16.11.2018
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2018). Türkiye ile Tcaret. Türkiye - Türkmenistan Dış Ticaret Göstergeleri, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Turkmenistan?_afLoop=6945300586312006&_afWindowMode=0&_afWindowId=q1hlj0etp&_adf.ctrl-state=q4wwp2ilf_179 erişim tarihi 28.11.2018
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2018). Türkiye - Türkmenistan Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> erişim tarihi 28.11.2018
- Uygurlar (2018) Uygurlar'a Yönelik Baskıya Karşı ABD Kongresi'nde Yaptırım Tasarısı, https://www.amerikaninsesi.com/a/uygurlara-y%C3%B6nelik-bask%C4%B1ya-kar%C5%9F%C4%B1-abd-kongresi-ne-yapt%C4%B1r%C4%B1m-tasar%C4%B1s%C4%B1-4680178.html?fbclid=IwAR1oFPXC3zR9Ka7wj-LCQy7erxFxh_OeOfWL9U_9uPp_NddKltTjpHQMkuo erişim tarihi 1.12.2018
- Yardımcıoğlu, M. & Koçarlan, H. (2012). Çok kutuplu dünyaya doğru. Şanghay işbirliği örgütü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 163-174.
- Yalçınkaya, A. (2017). Türk dış politikasında eksen arayışı: Avrupa Birliği mi, Şanghay İşbirliği Örgütü mü? *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı 1), 7-16.

EXTENDED ABSTRACT

Turkey is a founding member of the United Nations and the European Council in the western block. However, Turkey has been a NATO member since 1952 and has been making great efforts in order to become a member of the European Union since 1959. After the Second World War, Turkey has taken part in many organizations in western block and has established close relationships with many states in alliance framework. Turkey's close relations did not ensure success not only in the development of Turkey's relations with western states but also in Turkey's socio-economic development. Therefore, at the beginning of the 1990s and especially after the 2000s, Turkey has begun to establish a more intense relationship with the nations living in the Central Asian-Caspian Region with pragmatism by using the advantages of its geography within the framework of their historical, religious and cultural similarities. This multi-dimensional policy pursued by Turkey has significantly contributed to the development of the relations with the Shanghai Cooperation Organization even if it is not at the desired level. SCO consists of 8 members and 5 of them, seen as kin countries by Turkey, are located in Eurasia accepted as the homeland of the Turks. Turkey should follow a more active and multi-dimensional policy in line with its economic and socio-cultural benefits due to its geography and historical background. Within this framework, Turkey should not neglect strengthening the relations with Central Asia and the East while the cooperation with the West continues. Turkey, while developing its relations with any organization in the East-West block, should consider one as alternative to others or they should be considered as competitors. In this context, Turkey's socio-economic and socio-cultural integration with the Turkic Republics in the SCO should be strengthened in order to carry Turkey's relations with the SCO to a more advanced level.

Turkey, at the frame of "Turkish Union from Adriatic to the Great Wall of China", has carried out a emotional policy towards the Central Asian region at the 90s. At the beginning of the 2000s, it was understood that there was no serious success as a result of the policy carried out within the emotionality. It should not be forgotten that there is no place for emotionality and there is mutual interest in international relations. Although there are many similarities between Turkey and region countries as origion , these countries are sovereign and there are many international actors that the economic and political power struggles on these countries. Turkey is also one of these actors. Turkey should not forget that the Turkish Republics have a great potential in the SCO. Turkey should apply rational, consistent, comprehensive and multi-dimensional strategy toward both Turkish Republic, as well as the more rational policy towards Russia-China, within this awareness framework. Turkey's political, economic, cultural and religious relations with the nations in this region will continue in the future, as in the past. Therefore, when Turkey determine policies related to regions, in the short, medium and long term, it should have a very wide perspective.

Turkey is a country that is located in NATO's East, in the West of SCO, are also members of NATO and the dialogue partner of SCO. Therefore Turkey, between East and West, is located where all goods, services and capital can be transited at more reasonable price. This location is generally referred to as the bridge and / or transit area. The proximity of a country to the import and export regions or the fact that is in a bridge position reduces the transportation costs of goods, services and capital, and increases the security of these goods. For example, when the Caspian Region's energy reserves move from the Balkans to Europe, over Russia, (and / or over Ukraine), the cost of security increases with the risk. Because, for the Europa, East European countries (Ukraine crisis) especially Russia, are more remote and unstable compared with Turkey. This situation is similar to the transfer of Middle Eastern and Eastern Mediterranean energy resources to the West. So, for similar reasons as the issue of Syria, Turkey; as a transit country, is more stable between the East and the West and closer to energy transfer than its competitors.

While Turkey developing its relations with any organization in East-West block, one to other should be seen as alternatives and /or competitors. As a result, to be moved Turkey to a more advanced level of relations with the SCO, socio-economic and socio-cultural integration of Turkey with Turkish Republics urgently needs to be strengthened, in the SCO.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ulutaş, M. (2019). ‘‘Sık İş Değiştirme Olgusu ve Alternatif İş Bulabilme Algısının İşgörenlerin İşten Ayrılma Eğilimi Üzerine Etkisi: Bişkek Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Alan Araştırması’’, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3470-3482.

Geliş Tarihi / Received Date: 9 Nisan 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28 Eylül 2019

Araştırma Makalesi

SIK İş DEğİşTİRME OLGUSU VE ALTERNATİF İş BULABİLME ALGISININ İşGÖRENLERİN İşTEN AYRILMA EğİLİMİ ÜZERİNE ETKİSİ: BIşKEK YİYECEK İÇECEK İşLETMELERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAşTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ULUTAş

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
mulutas@ohu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6838-2506

Öz

Sık iş değiştirme, Ghiselli'nin daha iyi bir alternatif iş teklifi yapılıp yapılmadığına bakmaksızın, bir işten diğerine geçmek için doğal bir iç güdüye sahip olduğu düşünölen işgörenlerin, ortada mantıklı bir sebep olmaksızın, sırf eğlenceli olduğu düşüncesiyle iş değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada, sık iş değiştirme ve alternatif iş bulabilme algısının işgörenlerin işten ayrılma eğilimleri ile ilişkisi incelenmiştir. Örneklemler olarak Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmeleri seçilmiştir. Verilere faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerin sonucunda, sık iş değiştirme algısı ile işten ayrılma eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı ve alternatif iş bulabilme algısı ile işten ayrılma eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sık iş değiştirme, Alternatif iş bulabilme algısı, İşten ayrılma eğilimi

THE IMPACT OF JOB HOPPING AND PERCEIVED ALTERNATIVE EMPLOYMENT OPPORTUNITIES ON EMPLOYEES TURNOVER INTENTIONS: A FIELD SURVEY ON FOOD AND BEVERAGE OUTLET'S IN BISHKEK

Abstract

Job hopping is defined as the change of job with the idea that employees, who are thought to have a natural instinct to move from one job to the next, regardless of whether or not is offered a better alternative job, is just because it is fun. In this study, the relationship between job hopping and perceived alternative employment opportunities are examined. Food and beverage outlets operating in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan, were selected as a sample. Factor analysis, correlation analysis and regression analysis were conducted. As a result of the analysis, a positive and significant relationship was found between job hopping and turnover intention and between perceived alternative employment opportunities and turnover intentions.

Key Words: Job hopping behaviour, Perceived alternative employment opportunities, Turnover intention

1. GİRİş

Günümüzde, işletmelerin işgörenleri açısından yaşadığı en büyük problemlerin başında işgören devri gelmektedir. İşbaşı eğitimi alan, işletmenin kendisine maddi ve manevi

olarak yatırım yaptığı çalışanlarının, çeşitli sebeplerle işten ayrılmaları, işletmelere önemli zararlar vermektedir.

Yönetim bilimi araştırmacıları, işgören devrinin zararlarını matematiksel olarak hesaplamanın yöntemlerini geliştirirken, örgütsel davranış alanında da işgöreni böyle bir davranışa iten sebepler üzerine birtakım araştırmalar yapılmıştır. Akova vd. (2015: 87), sözkonusu sebeplere ilişkin yaptıkları araştırmada, çalışma süresi, çalışma saati, kariyer beklentisi ve kendini mutlu hissedememe gibi iş hayatına dair özelliklerin işgören devir hızı açısından temel risk faktörlerini oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Sık iş değiştirme, alternatif iş bulabilme ve işten ayrılma eğilimi kavramları, bu araştırmalar sonucunda literatüre kazandırılmıştır.

Doğal olarak işletmelerin, bir taraftan işini yaparken, diğer taraftan gözü dışarıda olan, başka işletmelerde daha iyi şartlarda iş bulabilmenin hayalini kuran, hatta dışarıda iş aramaya devam eden işgörenlerden verim alması mümkün değildir. Literatürde bu duruma alternatif olarak, örgütsel bağlılık, işe adanmışlık, örgütsel vatandaşlık gibi kavramlar geliştirilerek, işgören ile örgütün bütünleşmesinin işletmeye kazandıracakları üzerine sayısız araştırma sonuçları yayınlanmıştır (Avcı ve Küçükusta, 2009: 33).

Bu çalışma, bağlılık, adanmışlık kavramlarının aksi yönde bir kavram olan sık iş değiştirme (job hopping) ya da bir işten diğerine atlama olarak ifade edilen işgörenlerin iş değiştirme alışkanlıklarını, alternatif iş bulabilme ve işten ayrılma eğilimi ile birlikte ele alarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Khatri vd. (1999), sık iş değiştirme olgusunun tanımına ilişkin olarak iki ayrı yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlardan ilki, insanlar işlerini değiştirirler çünkü yeni şeyler denemek için bir güçlü bir isteğe sahiptirler; çünkü bunu yapmak, yani iş değiştirmek onları için çok eğlenceli bir şeydir. Bu konuda ilk çalışmayı yapan Ghiselli, (1974), bazı çalışanların, bazen daha iyi bir alternatif iş teklifi yapıp yapılmadığına bakmaksızın, ortada mantıklı bir neden olmaksızın bir işten diğerine geçmek için doğal bir iç güdüye (natural internal impulse) sahip olduklarını ifade etmektedir. Serseri sendromu (hobo sendrom) davranışı olarak adlandırdığı bu tutumu, bir çeşit periyodik güçlü istek (the periodic itch) olarak tanımlamaktadır (Feng ve Angeline, 2010; Khatri vd., 1999). Sık iş değiştirme ile ilgili ikinci yaklaşım ise, sosyal etkiler ya da işten ayrılma kültürünü (turnover culture) içermektedir.

Fallick vd. (2006), Silikon Vadisi'ndeki sık iş değiştirme davranışını araştırmışlar ve işgörenlerin rakip firmalar arasındaki hareketliliğinin (mobility) yüksek olduğu ortaya

koymuşlardır. Sık iş değiştirme ya da “bir işten diğer işe atlama” olarak adlandırılan şirketler arası personel trafiği, özellikle üstün yetenekli insanların transfer edilmesi ve beceri kaynaklarının yeniden dağıtımının temini bakımından büyük önem ifade etmektedir. Silikon Vadisi bilgisayar endüstrisindeki üniversite mezunu erkeklerin, eyaletin dışındaki bilgisayar endüstrileriyle kıyaslandığında çok daha yüksek iş değiştirme eğilimine sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Gao vd. (2015), yaptıkları çalışmada, 1993'ten 2011'e kadar 510 üst düzey yönetici iş değiştirme istatistiğine dayanarak, şirketlerin sık iş değiştirme eylemiyle yöneticilerini kaybettikten sonra, görevdeki yöneticilerinin işten ayrılmamaları için ücret artışı biçiminde önemli ölçüde ödeme yaptığını tespit etmişlerdir. Tambe ve Hitt (2010), bilgi teknolojileri (IT) sektöründeki sık iş değiştirme olgusunu inceledikleri çalışmalarında, sık iş değiştirmenin işletme performansları üzerinde negatif yönde son derece önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Nzukuma ve Bussin (2011), Güney Afrika'da Afrikalı siyahi üst düzey yöneticilerin sık iş değiştirme alışkanlıkları üzerine yaptıkları çalışmada, sözkonusu yöneticilerin kendi kişisel kariyer gelişimleri açısından kurumlarına güvenmediklerini, bu sebeple, bir şirketten diğerine geçerek beceri ve yetkinlik repertuarlarını kendilerinin inşa etmeye çalıştığını ve kendi kişisel kariyer gelişimlerini kendilerinin kontrol etmeyi tercih ettiğini ortaya koymuşlardır. Kendi kariyerlerinden sorumlu olmak isteyen bu yönetici grubunun, üst düzey yönetim kadrolarında Afrikalı siyahi yönetici istihdam eden kuruluşlar için derin olumsuz etkiler yarattığını ifade etmektedirler.

Literatürde sık iş değiştirme olgusunun alternatif iş bulabilme algısı ve işten ayrılma eğilimi ile ilişkisine dair çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Khatri vd. (1999), yaptıkları çalışmada, alternatif iş bulabilme algısı ile işten ayrılma eğilimi arasında zayıf düzeyde pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Öte yandan aynı çalışmada sık iş değiştirme algısı ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkiyi de incelemiş ve özellikle perakende sektörü ve yiyecek içecek endüstrisinde güçlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Pathak (2014), Hindistan'daki Delhi/NCR bölgesindeki bilgi teknolojileri (IT) çalışanları üzerine yapmış olduğu çalışmada, sık iş değiştirme olgusu ile işten ayrılma eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit etmiştir.

Feng ve Angeline (2010: 425), Malezya'da müzik öğretmenleri üzerine yaptıkları bir çalışmada, tükenmişlik sendromu yaşayan ve iş tatmini düşük olan çalışanların sık iş değiştirme eğiliminde olduğunu ortaya koymuşlardır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın amacı ve modeline yer verilmekte, araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular ortaya konulmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

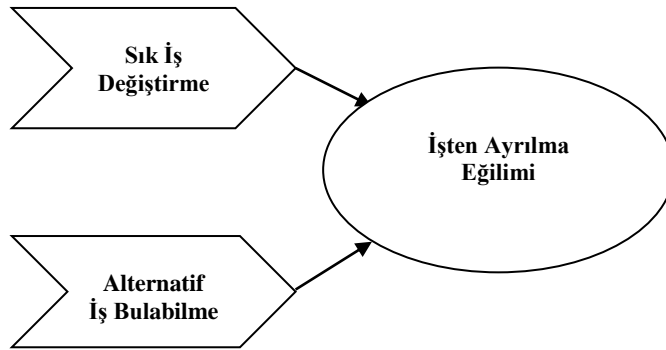
Araştırmada “sık iş değiştirme” ve “alternatif iş bulabilme” bağımsız değişken; işten ayrılma eğilimi ise bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Araştırma ile bağımsız değişken ve bağımlı değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunup bulunmadığı ve bir ilişki varsa bu ilişkinin niteliğinin ölçülmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaçla, öncelikle literatür taranmış ve konu ile ilgili olarak bazı çalışma ve bulguların olduğu tespit edilmiştir (Khatri vd., 1999; Pathak, 2014). Literatür taramasının sonuçları doğrultusunda, araştırma için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: İşgörenlerin sık iş değiştirme algısı ile işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır

H₂: İşgörenlerin alternatif iş bulabilme algısı ile işten ayrılma eğilimleri stresleri anlamlı bir ilişki vardır

Araştırma modeli olarak aşağıdaki gibi simgesel bir model kullanılmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli: Sık İş Değiştirme ve Alternatif İş Bulabilme Algısı ile İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisi

3.2. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmada bir anket formu kullanılmıştır. Anket, dört bölümden oluşmakta, ilk bölümde demografik sorular yer alırken, diğer bölümlerde ise sık iş değiştirme, işten ayrılma eğilimi ve alternatif iş bulabilme algısı değişkenlerini ölçen sorular yer almaktadır. Anket sorularına verilen cevaplar, “5’li Likert tipi (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum) ölçek vasıtasıyla alınmıştır”.

Araştırmada kullanılan hem sık iş değiştirme ve alternatif iş bulabilme algısı ölçeği hem de işten ayrılma eğilimi ölçeği, Khatri vd. (1999) tarafından adapte edilmiş ve kullanılmış olan ölçeklerdir. Sık iş değiştirme algısı değişkenini ölçen sorular şu şekildedir;

“Bana göre, iş değiştirmek eğlencelidir”, “İş değiştiriyorum çünkü meslektaşlarım bunu yapıyor”, “İşimi herhangi bir sebep olmasa da değiştirmeye eğilimliyim”. İşten ayrılma eğilimi algısı değişkenini ölçen sorular şu şekildedir; “Muhtemelen önümüzdeki yıl aktif olarak yeni bir iş arayacağım”, “İşimden ayrılmayı sıklıkla düşünüyorum”, “Gelecek yıl büyük bir olasılıkla yeni bir iş ararım”. Alternatif iş bulabilme algısı değişkenini ölçen sorular şu şekildedir; “Şu anki işimden ayrılırsam, şimdikine benzer ya da şimdikinden daha iyi başka bir iş bulabilme şansım yüksek”, “Bu işten ayrılmak zorunda kalırsam, bir ay içinde bunun kadar iyi bir işim olur”, “İşimi bırakırsam, en az şimdiki kadar iyi bir iş bulabileceğimden hiçbir şüphem yok”, “Yaşım, eğitim durumum ve genel ekonomik koşullarım dikkate alındığında başka bir işletmede uygun bir pozisyon elde etme şansım zayıf (Ters Kod (Reverse Code)’lu Soru®)”

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te bulunan yiyecek içecek işletmeleri çalışanları oluşturmaktadır. Veriler, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle, Tablo 1’de listelenmiş olan, Bişkek’te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmeleri çalışanlarından toplanmıştır.

Tablo 1. Anket Yapılan İşletmeler Tablosu

<i>İşletme Adı</i>	<i>İşletme Adı</i>
1 Hollywood pub	21 Ocak Köfte
2 Eminönü Balıkçı	22 Calal-Abad
3 Şaşlıkof	23 Sierra
4 Traveler Cafe	24 Huzur
5 Faiza	25 Sadu
6 Pekinskaya Utka	26 United Kitchen
7 Cookso	27 Felicita
8 Navat	28 Aliye Rogus
9 Dilan	29 KFC
10 Agirot	30 Ocak Kebap
11 Fresh Box Sushi	31 Cellini Cafe
12 Mangal Vefa	32 Grill Hause
13 Nur usta	33 Yah
14 Tzsi Syan	34 Love Juice
15 Dva Hurma	35 Southern Fried Chicken
16 Şükür Et	36 Domino
17 Jolty Slon	37 Adriano
18 Nathan’s Famous	38 Ulu Too
19 Imperia	39 City Cafe & Restaurant
20 Mir Kebaba	

Yönetici ve çalışan düzeyindeki 150 kişiye anket formları elden dağıtılmış ve bunların 142 adedi geri dönmüştür. Geri dönen anket formlarından 11’i, gelişigüzel doldurulması ve işaretlenmemiş soruların çok olması sebebiyle analizlere dâhil edilmemiş olup, toplam kullanılan anket formu sayısı 131 olmuştur. Örneklem sayısı az olsa da, farklı işletmelerde

çalışmakta olan 131 işgörenin, araştırmanın evrenini oluşturan Bişkek'te faaliyet gösteren yiyecek işletmeleri çalışanlarını temsil ettiği kanaatine varılmıştır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

“Araştırmanın temel kısıtı, nispeten küçük bir örneklem üzerinde yapılmış olmasıdır ve bu sebeple sonuçlar genellenemeyecektir. Ayrıca, Türkçe ve Rusçaya çevrilmek suretiyle oluşturulan anket sorularının farklı milletlerden katılımcılar tarafından çeviri farklılıkları sebebiyle tam anlaşılammış olabileceği ya da kişilerin eğitim düzeyindeki farklılıkları çerçevesinde farklı algılamaların söz konusu olabileceği dikkate alınmalıdır”.

4. BULGULAR

Araştırmanın bulguları, başlıklar halinde aşağıda ele alınmıştır.

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 2. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	<i>Değişkenler</i>	<i>n=131</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Erkek	48	36,6%
	Kadın	83	63,4%
	Toplam	131	100,0%
Yaş	18-35 yaş	105	80,2%
	36-50 yaş	23	17,6%
	50 yaş üstü	3	2,3%
	Toplam	131	100,0%
Medeni Hal	Bekâr	103	78,6%
	Evli	28	21,4%
	Toplam	131	100,0%
Eğitim Durumu	İlkokul	4	3,1%
	Lise	51	38,9%
	Üniversite	76	58,0%
	Toplam	131	100,0%
Görev	İşçi (Mavi Yaka)	56	42,7%
	Memur (Beyaz Yaka)	61	46,6%
	Yönetici	14	10,7%
	Toplam	131	100,0%
Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	47	35,9%
	1-6 Yıl Arası	68	51,9%
	6 Yıldan Fazla	16	12,2%
	Toplam	131	100,0%
Kurum	Özel	126	96,2%
	Kamu	5	3,8%
	Toplam	131	100,0%

Tablo 2’den de görüleceği üzere, katılımcıların demografik özellikleri şu şekildedir; Ankete 48’i erkek (% 36,6), 83’ü kadın (% 63,4) olmak üzere toplam 131 kişi katılmıştır. Ankete katılanlar; yaş durumlarına göre % 80,2’si (105 kişi) 18-35, % 17,6’sı (23 kişi) 36-50 yaş grubunda; % 2,3’ü (3 kişi) 50 yaş üstü grupta bulunmaktadır. Ankete katılanların % 78,6’sı (103 kişi) bekâr, % 21,4’ü (28 kişi) evlidir. Eğitim durumlarına göre, ankete katılanlar

arasında en yüksek oran % 58,0 (76 kişi) ile üniversite mezunlarına aittir. Üniversite mezunlarını % 38,9 (51 kişi) ile lise mezunları takip etmektedir. Katılımcıların % 3,1'i (4 kişi) ise ilkokul mezunudur. Katılımcıların % 42,7'si (56 kişi) mavi yaka işçi; % 46,6'sı (61 kişi) idari görevlerde bulunan beyaz yaka çalışanlardan oluşmakta; % 10,7'si (14 kişi) ise yönetici grubunu temsil etmektedir. Katılımcıların % 35,9'u (47 kişi) 1 yıldan az süredir; % 46,6'sı (68 kişi) 1-6 yıl arası; % 12,2'si (16 kişi) ise 6 yıldan fazla süredir işletmelerinde görevini sürdürmektedir. Katılımcıların % 96,2'si (126 kişi) özel sektörde çalışmakta, % 3,8'i ise (5 kişi) kamu kurumlarında görev yapmaktadır.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Frekans Verileri

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>
Cinsiyetiniz	131	1	2	1,63	,484
Yaşınız	131	1	3	1,22	,469
Medeni Haliniz	131	1	3	1,23	,457
Eğitim Durumunuz	131	1	3	2,55	,558
Göreviniz	131	1	3	1,68	,659
Çalışma Süreniz	131	1	3	1,76	,654
Kurum	131	1	2	1,04	,192
Sık İş Değişirme	131	1,00	5,00	2,1807	,92843
İşten Ayrılma Eğilimi	131	1,00	5,00	2,7990	1,01331
Alternatif İş Bulabilme Algısı	131	1,00	5,00	3,2901	,97349

Tablo 3'te çalışmada elde edilen tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir; Katılımcıların “sık iş değiştirme” algısı ortalaması “2,1807” olarak gerçekleşmiş olup, “katılmıyorum”a yakın düzeydedir. İşten ayrılma eğilimi algısı ortalaması “2,7990” olarak gerçekleşmiş olup yine “ne katılıyorum ne katılmıyorum”a yakındır. Alternatif iş bulabilme algısı ortalaması “3,2901” olarak gerçekleşmiş olup yine “katılıyorum”a yakındır.

4.3. Faktör Analizi

Faktör analizinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler ayrı ayrı ele alınarak analiz edilmiştir. Sık iş değiştirme algısı ölçeğinin faktör analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sık İş Değişirme Algısı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

<i>Sorular</i>	<i>Eş Kökenlilik</i>	<i>Faktör Yüğü</i>	<i>Özdeğer</i>	<i>Açıklanan Varyans %</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Güvenirlilik (Alfa)</i>
Sık İş Değişirme			1,776	59,199	2,1807	,608
İşimi herhangi bir sebep olmasa da değiştirmeye eğilimliyim.	,769	,877				
İş değiştiriyorum çünkü meslektaşlarım bunu yapıyor	,711	,843				
Bana göre, iş değiştirmek eğlencelidir	,296	,544				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği: % 55,6; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 73,750; df: 3; p<0,001

Sık iş değiştirme ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda tek faktör çıkmış olup, faktörün öz değeri 1,776'dır ve toplam varyansın % 59,199'unu açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,608 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin Bartlett Testi için ki-kare 73,750 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,556'dır. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. İşten ayrılma eğilimi ölçeğinin faktör analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İşten Ayrılma Eğilimi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Sorular	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Ortalama	Güvenirlik (Cronbach Alfa)
İşten Ayrılma Eğilimi			1,936	64,537	2,7990	,712
Gelecek yıl büyük bir olasılıkla yeni bir iş ararım.	,796	,892				
Muhtemelen önümüzdeki yıl aktif olarak yeni bir iş arayacağım.	,793	,890				
İşimden ayrılmayı sıklıkla düşünüyorum	,347	,589				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: % 57,9; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 113,297; df: 3; p<0,001

İşten ayrılma eğilimi ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda tek faktör çıkmış olup, Faktörün öz değeri 1,936'dır ve toplam varyansın % 64,537'sini açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,712 olarak tespit edilmiştir. Bartlett Testi için ki-kare 113,297 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,579'dir. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Alternatif iş bulabilme algısı ölçeğinin faktör analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Alternatif İş Bulabilme Algısı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Sorular	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Ortalama	Güvenirlik (Alfa)
Alternatif İş Bulabilme			2,023	67,437	3,2901	,753
İşimi bırakırsam, en az şimdiki kadar iyi bir iş bulabileceğimden hiçbir şüphem yok	,771	,878				
Bu işten ayrılmak zorunda kalırsam, bir ay içinde bunun kadar iyi bir işim olur.	,725	,852				
Şu anki işimden ayrılırsam, şimdikiye benzer ya da şimdikinden daha iyi başka bir iş bulabilme şansım yüksek	,527	,726				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: % 64,4; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 107,176; df: 3; p<0,001

Alternatif iş bulabilme algısı ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda tek faktör çıkmış olup, faktörün öz değeri 2,023'dür ve toplam varyansın % 67,437'sini açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,753 olarak tespit edilmiştir. Bartlett Testi için ki-kare 107,176 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,644'dir. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

4.4. Sık İş Değiştirme ile Alternatif İş Bulabilme Algısı ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki

İşgörenlerin sık iş değiştirme algısı ile alternatif iş bulabilme algıları ve işten ayrılma eğilimleri arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 7'de korelasyon analizine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 7. Sık İş Değiştirme ve Alternatif İş Bulabilme Algısı ile İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki

	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1. Sık İş Değiştirme	131	2,1807	,92843	1		
2. İşten Ayrılma Eğilimi	131	2,7990	1,01331	,227**	1	
3. Alternatif İş Bulabilme Algısı	131	3,2901	,97349	,060	,249**	1

**p<0,01

Tablo 7'ye göre; "Sık iş değiştirme algısı" ile "işten ayrılma eğilimi" arasında pozitif yönde ve orta derecede anlamlı (p=0,01) bir ilişki (r = ,227) olduğu görülmektedir ve bu sonuca göre "**H₁** Sık iş değiştirme algısı ile işgörenlerin işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilir.

"Alternatif iş bulabilme algısı" ile işten ayrılma eğilimi arasında pozitif yönde ve orta derecede anlamlı (p=0,01) bir ilişki (r = ,249) olduğu görülmektedir ve bu sonuca göre "**H₂** Alternatif iş bulabilme algısı ile işgörenlerin işten ayrılma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilir.

Korelasyon analizinin yanı sıra, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin niteliğinin belirlenmesi amacıyla, ilişki tespit edilen bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal regresyon analizi de yapılmıştır.

Tablo 8. Sık İş Değişirme Algısı'nın İşgörenlerin İşten Ayrılma Eğilimine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Anlam Düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	2,259	,222		10,190	,000
Sık İş Değişirme	,248	,094	,227	2,647	,009

Bağımlı Değişken: İşten ayrılma eğilimi; R: ,227; R²: ,052; Düzeltilmiş R²: ,044; Model İçin F: 7,006, p<0,01

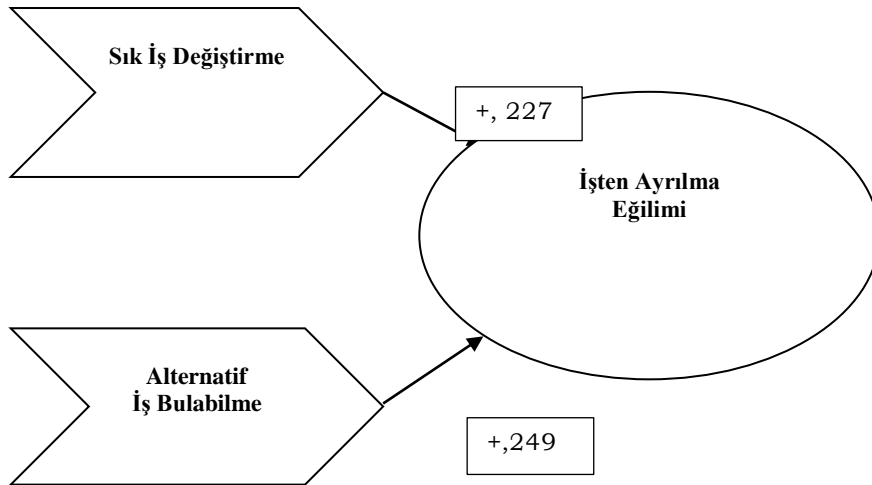
Tablo 8'deki regresyon analizi sonuçlarına göre; R² determinasyon katsayısı, işgörenlerin "işten ayrılma eğilimi" ile ilgili tutum değişikliğinin "sık iş değiştirme" algısı ile açıklanabileceğini göstermektedir. İşgörenlerin genel "sık iş değiştirme" algısındaki bir birimlik artış, "işten ayrılma eğilimi" algılarında 0,227 birimlik bir artışa yol açmaktadır.

Tablo 9. Alternatif İş Bulabilme Algısı'nın İşten Ayrılma Eğilimine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Anlam Düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	1,945	,304		6,390	,000
Alternatif İş Bulabilme Algısı	,260	,089	,249	2,924	,004

Bağımlı Değişken: İşten ayrılma eğilimi ; R: ,249; R²: ,062; Düzeltilmiş R²: ,055; Model İçin F: 8,550, p<0,01

Tablo 9'daki regresyon analizi sonuçlarına göre; R² determinasyon katsayısı, işten ayrılma eğilimi ile ilgili tutum değişikliğinin alternatif iş bulabilme algısı ile açıklanabileceğini göstermektedir. İşgörenlerin alternatif iş bulabilme algısındaki bir birimlik artış, "işten ayrılma eğilimi" algısında 0,249 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Bu sonuçlara göre araştırmanın bulguları aşağıdaki gibi simgesel bir model üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Sonucu: Sık İş Değişirme ve Alternatif İş Bulabilme Algısı ile İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisi

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, yapılan korelasyon ve regresyon analizlerinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

1. “Sık iş değiştirme algısı” ile “işten ayrılma eğilimi” arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Khatri vd. (1999), Pathak (2014) vb. de de yaptıkları çalışmalarda benzer sonuca ulaşmışlardır
2. “Alternatif iş bulabilme algısı” ile işten ayrılma eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Khatri vd. (1999) de yaptıkları çalışmada benzer sonuca ulaşmışlardır.

Sık iş değiştirme (job hopping) olgusu ya da başka bir adıyla “bir işten diğerine atlama” kavramı, kimi işgörenin iş değiştirme işini eğlence amaçlı yapması olarak ifade edilmektedir. İşgören, herhangi bir mantıklı gerekçesi olmasa bile, ya da işinden sıkılma, bunalma, işinden yeterince zevk alamama gibi psikolojik bahanelere sığınarak işinden ayrılabilirse, işletmelerin bu duruma karşı alacağı tedbirler sınırlıdır. Bu anlamda, işletmelerin, sık iş değiştirme olgusunu bir kişilik özelliği olarak dikkate almak dışında yapacakları fazlaca da bir şey söz konusu değildir.

Ancak işletmelerin, işe personel seçme ve alma süreçleri sırasında uygulayabileceği bir dizi tedbirler, sık iş değiştirme, alternatif iş bulabilme algısı ve işten ayrılma eğilimine dayalı olarak yaşayacakları olumsuz işgören devri tecrübelerinden korunmalarına yardımcı olabilecektir. Bu tedbirlerin başında, işgören özgeçmiş değerlendirmelerinin titizlikle yapılması gelmektedir. Özgeçmişinde, iş tecrübeleri başlığı altında daha önce çalıştığı işletmeleri sıralayan işgörenin, bu işletmelerde hangi sürelerle çalıştığı tespit edilirse, sıkça iş değiştiren bir kişiliğe sahip olduğu ortaya çıkabilecektir. Özellikle, başvuru formlarında, iş tecrübelerinin sürelerinin de yazılmasını gerektiren bir bölüm olur ise insan kaynakları personelinin ayrıca bir hesaplama yaparak zaman kaybetmesi gerekmeyecektir.

Bu noktada, iş değiştirmede sıklık ile ilgili olarak işletmenin kabul etmesi gereken alt ve üst değerlerin belirlenmesi gerekecektir. Örneğin, 6 ay bir ya da 1 yıl, sık sayılabilecek bir iş değiştirme süresi sayılırken, 2 ya da 3 yılda bir kez yapılan iş değiştirmeler sıklık olarak işletme tarafından kabul edilmeyebilecektir. İki iş arasından geçen süre ve bunun tekrarlanma sayısı konusunda işletmelerin kabul edebileceği değerler belirlenerek, bu değerlerin üzerinde iş değiştirmiş kişiler, sık iş değiştirme kişilik özelliğine sahip kişiler olarak değerlendirilip istihdam edilmemelidirler.

KAYNAKÇA

- Akova, O., Tanrıverdi, H., & Kahraman, O. C. (2015). Otel İşletmelerinde İşgören Devir Hızına Etki Eden Risk Faktörlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Arştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(12), 87–107.
- Avcı, N., & Küçükusta, D. (2009). Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme , Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 33–44.
- Fallick, B., Fleischman, C. A., & Rebitzer, J. B. (2006). Job-Hopping in Silicon Valley: Some Evidence concerning the Microfoundations of a High- Technology Cluster. *The Review of Economics and Statistics*, 88(3), 472–481.
- Feng, W. C., & Angeline, T. (2010). Turnover intention and job hopping behaviour of music teachers in Malaysia. *African Journal of Business Management*, 4(4), 425–434. Retrieved from <http://www.academicjournals.org/AJBM>
- Gao, H., Luo, J., & Tang, T. (2015). Effects of managerial labor market on executive compensation: Evidence from job-hopping. *Journal of Accounting and Economics*, 59(2–3), 203–220. <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2015.02.001>
- Ghiselli, E. E. (1974). Some perspectives for industrial psychology. *Am. Psychol*, 29(2), 80–87.
- Khatri, N., Budhwar, P., & Fern, C. T. (1999). *Employee Turnover: Bad Attitude or Poor Management?*
- Nzukuma, K. C. C., & Bussin, M. (2011). Job-hopping amongst African Black senior management in South Africa. *SA Journal of Human Resource Management*, 9(1), 12. Retrieved from <https://sajhrm.co.za/index.php/sajhrm/article/view/360/394>
- Pathak, D. (2014). *Job hopping and turnover intentions: An empirical study. International Journal of Research in IT and Management* (Vol. 4). Orenjipeji. Retrieved from <http://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ijrim&volume=4&issue=7&article=003>
- Tambe, P., & Hitt, L. M. (2010). Job Hopping, Knowledge Spillovers, and Regional Returns To Information Technology Investments. In *Icis*.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and purpose of the study –Job hopping is defined as the change of job with the idea that employees, who are thought to have a natural instinct to move from one job to the next, regardless of whether or not is offered a better alternative job, is just because it is fun. In this study, the relationship between job hopping and perceived alternative employment opportunities are examined. In this way, it is aimed to enrich the literature on the subject.

Conceptual/theoretical framework –There are studies on the subject in the literature. Khatri et al. (1999), in their study, found there is a strong and significant relationship between the perception of job hopping and the turnover intention, especially in the retail sector and food and beverage industry; beside they found that there is a weak positive relationship between the perceived alternative employment opportunities and the turnover intention. In addition, Pathak (2014), in his study on information technology workers in the Delhi/NCR region in India, found a positive significant relationship between job hopping and turnover intention.

Methodology –In this study, the employees of food and beverage businesses in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan were selected as the sample. A questionnaire was used in the study. The answers to the questionnaire questions were obtained through a 5-point Likert-type scale (1: Strongly Disagree; 2: Disagree; 3: Neither Agree nor Disagree; 4. Agree; 5. Strongly Agree). Both the job hopping and the perceived alternative employment opportunities and the

turnover intention scale used in the study were developed by Khatri et al. (1999). The total number of survey forms used is 131.

Findings and discussion in the study, firstly, the validity and reliability of the scales were tested by using explanatory factor analysis. In the correlation and regression analyzes, the following results were obtained; 1) A significant positive relationship was found between job hopping and turnover intention. 2) A positive correlation was found between perceived alternative employment opportunities and the turnover intention.

Conclusions and recommendations – The phenomenon of job hopping or "jumping from one job to another", is defined as the fact that some employees change their jobs for fun. If the employee can leave his/her job even if there is no rational justification, or if he/she can leave his/her job by taking psychological excuses such as boredom, depression, inability to get enough pleasure from his/her job, the measures to be taken by the enterprises are limited. However, a range of measures that businesses can apply during recruitment processes can help protect them from negative employee turnover experiences based on the job hopping, perceived alternative employment opportunities and the turnover intention.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ayta, O. (2019). "KOBİ Yöneticilerinin Stratejik Bilinç ve Stratejik Yönetim Algıları Üzerine Bir İçerik Analizi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3483-3499.

Geliş Tarihi / Received Date: 27 Ekim 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 7 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

KOBİ YÖNETİCİLERİNİN STRATEJİK BİLİNÇ VE STRATEJİK YÖNETİM ALGILARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan AYTAR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

oguzhanaytar@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3799-0952

Öz

Günümüzde KOBİ'ler faaliyet yürüttükleri sosyal ve ekonomik çevre açısından büyük öneme sahiptir. Dünya genelinde ekonomilerin temel dinamiği KOBİ faaliyetleri üzerine kurgulanmıştır. KOBİ'ler buldukları ekonomi içerisinde kaldıraç görevi üstlenmektedir. Küreselleşme ve teknoloji gibi olguların etkisi KOBİ yöneticilerinin bilgi ve bilgiye odaklı uygulamalara olan ihtiyacı artırmıştır. Dolayısıyla KOBİ'lerin stratejik yönetim düşüncesiyle yönetimi KOBİ'lerin sürekliliği açısından önem arz etmektedir. Stratejik yönetim odaklı düşünce, stratejik bilinç sahibi olmayı gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algılarını ortaya koyarak, yönetici algıları arasındaki farklılık ve benzerlikleri tespit etmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algıları üzerinde içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi sonuçlarına göre, KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algıları üzerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Stratejik yönetim, İçerik analizi, Yönetici

A CONTENT ANALYSIS ON PERCEPTIONS OF SME MANAGERS ABOUT STRATEGIC CONSCIOUSNESS AND STRATEGIC MANAGEMENT

Abstract

Today, SMEs have great importance in terms of social and economic environment in which they operate. The foundation of economies is based on SME activities worldwide. SMEs undertake the task of leverage within the economy. The impacts of such phenomena as globalization and technology have increased the need for information and information-oriented practices by SME managers. Therefore, SMEs' management with strategic management thinking are important in terms of permanence of work. Strategic management-oriented thought requires strategic awareness. The aim of this study is to observe the perception of SME managers about strategic consciousness and strategic management and to identify the differences and similarities in terms of managers' variables. In this study, content analysis method was used. Within the scope of this study, content analysis was applied on the strategic consciousness and strategic management perceptions of SME managers. According to the results of content analysis, meaningful differences were detected on perceptions of SME managers about strategic consciousness and strategic management.

Key Words: SME, Strategic management, Content analysis, Manager

¹ Bu araştırma, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca (14-AG-18 no'lu proje kapsamında) desteklenmiş olup, 5-9 Eylül 2018 tarihinde Kosova-Prizren'de düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Konferansı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

1. GİRİŞ

Stratejik yönetim bilinci, küreselleşmenin asimetric etkilerinin farklı boyutlara taşınması sürecinde rekabet avantajı sağlama açısından kritik öneme sahip bir farkındalık biçimidir. Günümüzde örgütler buldukları çevre faktörleri yanı sıra küresel çevre ve paydaşlarını da dikkate almak zorunda olan açık sistemlerdir (Koçel, 2018: 281; Ülgen ve Mirze, 2014: 81; Yiğit ve Yiğit, 2011: 120). İşletmenin sürekliliği ve doğru kararların alınması açık sistem anlayışıyla hareket edilmesine bağlıdır. Açık sistem anlayışı çevresel uyum ve girdi-çıkı dengesini gözetmeyi ifade etmektedir. Girdi-çıkı ilişkisi sadece tedarik ve insan kaynakları açısından değil bilgi, bilgiyi işleme, bilgi üretme ve buna göre hareket etme süreçlerini de ifade etmektedir. Katma değer yaratmak için kurumsal bilgiye, geçmişten çok daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (İnce ve Oktay, 2006: 15). Bu gelişmeler ışığında Türkiye'deki KOBİ'lerin stratejik yönetim ve stratejik bilinç algısının ciddi şekilde yordanması ve farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algılarını ortaya koyarak stratejik düşünce olgusuna yönelik tutuma dikkat çekmektir.

İşletmelerin stratejik yönelimleri üzerinde toplumsal çevre ve toplumsal kültür algısı da önemli rol oynamaktadır (Taş ve Cevrioğlu, 2013: 419). Dolayısı ile yönetici davranışlarını kültürel temelden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kültürel değerler, tutumlar, normlar, sosyolojik ve toplumsal olgular yöneticilerin gelecekle ilişkili tehdit ve fırsat yaklaşımlarını şekillendirmektedir. Özellikle KOBİ yöneticilerinin eğilimleri kültürel değerlerden etkilenmektedir. Dolayısı ile KOBİ yöneticilerinin algı ve tutumlarının incelenmesi önem arz etmektedir.

KOBİ'ler ülke ve faaliyette buldukları bölge ekonomileri için oldukça kritik öneme sahip ekonomik birimlerdir. Bu önem; esnek ve uyumlu yapıları, istihdam potansiyelleri, müşteri taleplerinin zamanında karşılanması, gelir dağılımına olan katkıları, krizlere olan dirençleri, toplumsal rolleri ve pozitif yerel özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Gül vd., 2010: 120; Akdede ve Turan, 2008: 3; Özdemir vd., 2007: 175). Dünya genelinde ekonomilerin temel dinamiği KOBİ faaliyetleri üzerine kurgulanmıştır. KOBİ'ler buldukları ekonomi içerisinde kaldıraç görevi üstlenmektedir. Bu özelliklerinin sağladığı avantajlar nedeniyle başta batılı ülkeler olmak üzere dünya genelinde işletmelerin büyük çoğunluğunu KOBİ'ler oluşturmaktadır (Demiral, 2016: 518). Dünya Bankası üye ülkelerinin tümünde işletmelerin % 99'undan fazlası KOBİ'dir. Türkiye'deki işletmelerin ise % 99,83'ünü KOBİ'ler oluşturmaktadır (OECD/ETF/EU/EBRD, 2019: 40; KSEP, 2015: 28). Diğer yandan

Türkiye KOBİ Stratejisi Eylem Planı 2015-2018 verilerine göre KOBİ'lerle ilgili diğer çarpıcı bilgiler şu şekilde sıralanmaktadır (KSEP, 2015):

- Türkiye'de KOBİ'lerin toplam mal ve hizmet satın alımları içerisindeki payı, % 65,5'tir.
- Türkiye'de KOBİ'lerin üretim değerindeki payı, % 56,2'dir.
- Türkiye'de KOBİ'lerin çalışan sayısı içerisindeki payı, % 75,8'dir.
- Türkiye'de toplam katma değer % 55'i KOBİ'ler tarafından oluşturulmaktadır.
- Türkiye'de toplam satışların % 65,5'i KOBİ'ler tarafından yapılmaktadır.
- Türkiye'deki ithalatın % 39,9'unu KOBİ'ler yapmaktadır.
- Türkiye'deki toplam yatırımların % 50'si KOBİ'ler tarafından yapılmaktadır.
- Türkiye'deki ihracatın % 59,2'sini KOBİ'ler yapmaktadır.
- Türkiye'de KOBİ kredilerinin bankacılık sektörü toplam krediler içerisindeki payı, % 26'dır.

Türkiye'deki KOBİ'lerin küresel ekonomi içerisindeki performans düzeyinin diğer ülkelere nazaran düşük olduğu bilinmektedir (Bozkurt ve Baştürk, 2009: 55). Bunun nedeni ise Türkiye Ar-Ge bütçesinin yetersizliği, sanayi üniversite işbirliğinin yeterli düzeye ulaşamaması ve eğitim açığı bileşkesi olarak ifade edilebilir.

Ülkeler ve örgütler KOBİ tanımını fonksiyon ve kendi faaliyet amaçları kapsamında farklı şekilde yapmıştır. Dünya genelinde üzerinde anlaşılan genel geçerliliğe sahip bir evrensel KOBİ tanımı bulunmamaktadır (Summak, 2016: 157). Bu tanımlamalar içerisinde en fazla dikkate alınan konular; çalışan sayısı, net satış hasılatı, sermaye miktarı, sektör, ihracat potansiyeli gibi konulardır. Bu farklı bakış açılarından kaynaklanan kargaşanın giderilmesi amacıyla Türkiye'de idari otoritelerce Avrupa Birliği KOBİ tanımıyla uyumlu bir tanım geliştirilmiştir. 24.06.2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin tanımında değişiklik yapılmasına dair yönetmeliğe göre; Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme (KOBİ); 125 Milyon TL'nin altında net satış hasılatına veya mali bilançoya sahip olan ve KOSGEB'in desteklediği sektörler arasında yer alan tüm işletmeleri ifade etmektedir.

Küreselleşme ve teknoloji gibi fenomenlerin etkisi KOBİ yöneticilerinin bilgi ve bilgiye odaklı uygulamalara olan ihtiyacını artırmıştır (Ercan, 2017: 325; Demiral, 2016: 518). Dolayısıyla KOBİ'lerin stratejik yönetim düşüncesi ve bilinciyle yönetimi, karşılaşılan risk ve fırsatların değerlendirilmesi ve farklı stratejilerin uygulanabilirliği açısından önem arz etmektedir (Akdemir, 2010: 321).

Stratejik yönetim ile ilgili nitel araştırma literatürü incelendiğinde bilimsel çalışmalara yönelik analizlerin yoğun olduğu görülmektedir (Hancıoğlu ve Tekin, 2017; Aykanat ve Yıldız, 2016; Karataş ve Özer, 2015; Aktan, 2014; Akdeve ve Köseoğlu, 2013; Köseoğlu vd., 2013;

Barca ve Hızıroğlu, 2009; Atakan vd., 2005). Bununla birlikte kurumların stratejik yönlendirme araçlarına yönelik nitel araştırmalarda bulunmaktadır (Tatlı ve Üstün, 2018; Aytar ve Soylu, 2017; Ateş, 2016; Oruç ve Zengin, 2015; İnce, 2015; Kılıç vd., 2014; Erol ve Kambur, 2014; Ay ve Koca, 2012). Stratejik yönetim yazınında yönetici ve çalışan odaklı nicel çalışmalar bulunmasına rağmen nitel araştırma desenine sahip araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Dolayısı ile çalışmanın nitel araştırma yönüyle literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. STRATEJİK YÖNETİM

İşletmelerin gelecekle ilgili planlama faaliyetlerine objektif bir bakış açısı kazandıran strateji kavramının askeri terminolojiye dayandığı, rekabet düzeyinin artışıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında stratejik yönetim olarak biçimlendiği görülmektedir (Bircan, 1999: 13). Kavram askeri alanda stratejik hareket etmeyi ifade ederken, yönetim alanında örgütlerin rakiplerine karşı fark yaratacak karar ve hedeflerle daha yüksek oranda kar getirme politikası olarak algılanmıştır (Güven, 2014: 65). Strateji kavramı özellikle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren yönetim bilimiyle uyumlaştırılarak iktisadi bir anlam kazanmıştır (Özdaşlı ve Kandemir, 2016: 133-134).

Strateji belirli bir amaca ulaşmak için sahip olunan her bir imkânın dağıtımını içeren koordineli bir dizi eylemdir. Stratejinin sahip olduğu dört temel eleman bulunmaktadır. Bunlar fırsat, amaç, sistematik uygulama ve kaynakların mobilizasyonudur. Her bir unsur strateji sürecinin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi için kritik öneme sahiptir (White, 2004: 5). Kavramsal olarak ise strateji; belirsizlik ve risk ortamında yetersiz bilgi ile karar verme olarak tanımlanmaktadır. Strateji bir örgütün seçtiği yol olmasının yanı sıra en önemli çalışma alanıdır (Baykal, 2018: 152).

Stratejik yönetim; yönetim fonksiyonlarının tüm aşamalarında belirsizlik ve risk unsurlarını göz önünde bulundurularak, planların yapılması ve uygulamaya konulmasını ifade etmektedir (Pearce ve Robinson, 2015: 3). Başka bir tanımlamaya göre stratejik yönetim; bir stratejiyi gerçekleştirmek için, özellikle yaratıcı stratejik düşüncenin sonucu oluşturulan vizyonu gerçekleştirmek için yürütülen bir yönetim eylemidir (White, 2004: 56). Stratejik yönetimin amacı beklenmedik gelişmeler karşısında olumlu ya da olumsuz olayların yansımalarını dikkate alarak işletmeyi başarıya ulaştırmaktır (Akdemir, 2010: 323). Bu kapsamda işletmelerin ortaya koyduğu politikalar; dış çevre ve paydaşlarla etkileşimde sürdürülebilir stratejilere dayanmaktadır ve stratejik yönetimin bir bileşeni olarak kabul edilmektedir (Carcano, 2013: 47). Stratejik yönetim örgütlerin sürekliliklerini sağlaması için politika, vizyon ve misyon bildireleri, problem çözme teknikleri ve beyin fırtınası gibi anahtar uygulama araçları sunmaktadır (Baykal, 2018: 158). Yirmi birinci yüzyılın rekabet

ortamında günübürlük, kısa vadeli çözümler ya da gelişi güzel planların başarı şansı bulunmamaktadır, dolayısı ile uzun vadeli bakış açısına sahip, rekabet ve yenilik odaklı, teknoloji ve bilgi kullanımına dayalı işletme anlayışına gereksinim duyulmaktadır (Satı ve Işık, 2011: 543). Stratejik yönetim, işletme hedeflerini fonksiyonel programlara çevirebilen uzman birimler veya ekipler tarafından gerçekleştirilmelidir (White, 2004: 56). Küreselleşme, rekabet ve teknolojik gelişim baskısındaki günümüz işletmelerinin stratejik yönetim uygulamalarına zaruri ihtiyaç duyduğu görülmektedir (Latif ve Muslu, 2015, 26).

3. STRATEJİK BİLİNÇ

İşletme yöneticilerinin yoğun rekabet ortamında geleceğe yönelik stratejiler geliştirebilmesi için stratejik düşünce ve bakış açısına sahip olmaları gerekmektedir. Stratejik düşünme sürecinde öğrenme yetenekleri ve öğrenme eğilimleri kilit rol oynamaktadır (Turkay vd., 2012: 9191). Stratejik yönetim olgusunun araştırmaya dayalı bir disiplin olarak yükselişine öğretimin dönüşümü eşlik etmiştir. Strateji öğretiminde geleneksel iş politikası yerine teoriye dayalı analitik yaklaşımlar geliştirilmiştir (Grant ve Baden-Fuller, 2018: 322). Öğrenme; araştırma ve analiz yapabilme odaklı davranış geliştirme sürecidir. Bu süreç kendi içerisinde bilgi toplama, değerlendirme, analiz etme ve eleştirel düşünme gibi destekleyici süreçler barındırmaktadır. Bu kapsamda yöneticilerin gelecek odaklı konularda analiz yapabilme ve doğru kararlar verebilme potansiyelinin eleştirel düşünebilme yeteneğiyle paralellik taşıdığı görülmektedir (Naktiyok ve Çiçek, 2014:158).

Stratejik yönetim odaklı düşünce, stratejik bilinç sahibi olmayı gerektirmektedir. Stratejik bilinç, stratejik özellikte belirlenen konuların yorumlanmasıyla yakından ilişkili olduğu gibi kolektif bir tutumu ifade etmektedir (Turkay vd., 2012: 9190). Stratejik yönetim disiplinine göre stratejik bilinç sahibi olmak, rakiplere oranla farklı bakış açısına sahip olmayı ve rekabet üstünlüğünü ifade etmektedir (Özdaşlı ve Kandemir, 2016: 133).

Stratejik yönetim süreci stratejik bilinç sahibi yöneticiler tarafından başlatılmaktadır. Stratejik bilinç stratejik yönetimin uygulanabilmesi için stratejist yönetici ve uzmanlarda bulunması gereken en önemli özelliktir (Ülgen ve Mirze, 2014: 57-59). Stratejik bilinç, stratejik yönetim sürecine ilişkin aşamaların etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için sahip olunması gereken farkındalık düzeyi olarak da ifade edilmektedir. İşletmelerin stratejik yönetim konusundaki başarısı stratejik bilinç ve bu fenomenin yöneticilerce özümsemesine bağlıdır (Akdemir, 2010: 325).

Stratejik bilinç fenomeninin omurgasını üç temel başlıkla yapılandırmaktayız. Bunlardan birincisi; kurumların ve rakiplerin çeşitli stratejiler ürettiğinin ve uyguladığının farkında olmak, ikincisi bu stratejilerin nasıl geliştirilebileceği üzerine düşünmek, üçüncüsü

ise çevresel fırsat ve tehditler üzerine kafa yorma ve bunlardan yararlanmaya çalışmak olarak sıralanmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2014: 33). Stratejik bilinç sahibi olmak bir anlamda stratejik düşünceyi ifade etmektedir. Stratejik düşüncenin iş bağlamı dâhil gerçek dünyada bilimsel, teknik, sosyal, hatta estetik alanda örtüşen birçok bağlamı vardır (White, 2004: 49). Bu etkileşimin nedeni ise stratejik bilinç kavramının temel bileşenlerinin üzerinde durduğu rekabet ve rakip kavramlarıdır. Rekabet tüm biyolojik ve sosyal sistemlerde hareket yaratmakta ve potansiyeli ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun iş hayatında olumlu yansımaları görülmektedir. Stratejik bilinç stratejik planlama seviyesini artırmakta; stratejik planlamanın etkinliği ve iş performansına pozitif yönde katkı sağlamaktadır (Turkay vd., 2012: 9192). Örgütler açısından sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmek temel bir amaç haline gelmiştir. Bu amaç stratejik yönetim uygulamalarını gerektirmektedir. Dolayısı ile örgütlerin stratejik yönetim kapsamında stratejik yönetici kimliği önem kazanmıştır (Naktiyok ve Çiçek, 2014:158). Sonuç olarak stratejik bilinç, stratejik yönetim disiplininin hem temel referans kaynağı hem de stratejilerin başarıya ulaşmasında kritik başarı faktörü olarak görülmektedir.

4. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Nitel araştırma, araştırmacının kendi gayretiyle şekillendirdiği, toplumsal sistemlerin temelini ve yapısını keşfetmek amacıyla geliştirdiği bilgi üretme biçimidir (Özdemir, 2010: 326). İçerik analizi söylemin kolayca belirlenen ve ilk aşamada tespit edilen içeriğin yerine kapalı ve gizli içeriği ortaya çıkarmaktadır (Bilgin, 2014: 1). Bu kapsamda uygulanan içerik analizi yönteminin amacı katılımcı görüşlerinin içeriklerini objektif ve sistematik olarak ortaya koymaktır (Altunışık vd. 2010: 322). Araştırma kapsamında Karaman ilinde faaliyet gösteren KOBİ yöneticileriyle görüşme yapılarak önceden belirlenen sorulara yanıtlar aranmış, açılım ve bakış açıları yordanmıştır. Araştırmada açık uçlu ve yarı yapılandırılmış anket soruları kullanılmıştır. Çalışmada oluşturulan sorular stratejik yönetim ve stratejik yönetim bilinci kapsamındaki literatür taranarak oluşturulmuştur. Stratejik yönetim bilinci veya stratejik düşünce olarak da ifade edilen kavram stratejik bilinç olarak kodlanmıştır. Araştırma soruları stratejik yönetim disiplinin ana tema ve konu başlıklarıyla ilişkilidir. Araştırmanın ve bu kapsamda soruların dizayn edilme amacı KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algılarını doğrudan yansıtmak ve bakış açısı farklılık ve benzerliklerini tespit etmektir.

4.1.Katılımcılar

Araştırma özellikle ihracat potansiyeli olan ve imalat sektöründe faaliyet yürüten KOBİ'ler üzerinde kurgulanmıştır. Araştırma Karaman Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü rehberliğinde,

KOBİ olarak tespit edilen işletmeler üzerine Karaman Organize Sanayi Bölgesi'nde yürütülmüştür. Belirlenen işletmelerin üst düzey yöneticileriyle görüşme talep edilerek yöneticilerin görüşlerine ve tutumlarına başvurulmuştur. Araştırma sürecinde ilk ve orta öğretime sahip olan yöneticilerden çalışma amaçları doğrultusunda yönetim ve stratejik yönetim terminolojisi hakkındaki yetersizlik nedeniyle sağlıklı veriler elde edilememiştir. Dolayısıyla çalışma kapsamında sadece yükseköğretim mezunu yöneticilerin görüşleri analize tabi tutulabilmiştir. Araştırma sonuçlarından ve kısıtlarından bir tanesi eğitim seviyesi düşük katılımcıların yönetim literatürü ve terminolojisine olan uzaklığıdır. Çalışma kapsamında görüşleri değerlendirilen yöneticilerin sayısı; 16'sı erkek 6'sı kadın olmak üzere toplam 22'dir. Her yönetici farklı bir işletmeyi temsil etmektedir. Görüşülen yöneticiler işletmelerinde birinci derece sorumlu yöneticilik pozisyonunda bulunmaktadır. Yöneticilerin her birinin işletme sermayesinde mülkiyeti bulunmaktadır. İşletme yöneticilerinden 20'si çalıştıkları işletmeyi aile şirketi olarak tanımlarken, 2 tanesi işletmeyi sermaye ortaklığı olarak tanımlamaktadır. Yöneticilerin kendilerini yönetsel olarak tanımladıkları pozisyonları ve demografik bilgileri Tablo 1 üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 1. KOBİ Yöneticilerine İlişkin Demografik Bilgiler

	<i>Görev Yaptığı Sektör</i>	<i>Pozisyon</i>	<i>Yaş</i>	<i>Cinsiyet</i>
1	Gıda Ürünleri İmalatı	Genel Müdür	45	E
2	Gıda Ürünleri İmalatı	Satış Müdürü	30	K
3	Gıda Ürünleri İmalatı	Genel Müdür	44	E
4	Gıda Ürünleri İmalatı	Satış Müdürü	33	K
5	Gıda Ürünleri İmalatı	Üretim Müdürü	41	E
6	Gıda Ürünleri İmalatı	Genel Müdür	34	K
7	Gıda Ürünleri İmalatı	Pazarlama Müdürü	38	E
8	Gıda Ürünleri İmalatı	Genel Müdür	42	E
9	Makine ve Ekipman	Genel Müdür	50	E
10	Makine ve Ekipman	Genel Müdür Yard.	42	E
11	Makine ve Ekipman	Genel Müdür	45	E
12	Otomotiv Parça	Genel Müdür	45	E
13	Mobilya İmalat	Üretim Müdürü	29	E
14	Mobilya İmalat	Genel Müdür	38	E
15	Kâğıt Ürünleri İmalatı	Pazarlama Müdürü	40	E
16	Tarım Makinesi İmalatı	Genel Müdür	49	E
17	Plastik Ürün İmalatı	Genel Müdür Yard.	56	E
18	Plastik Ürün İmalatı	Finans Müdürü	42	K
19	Plastik Ürün İmalatı	Genel Müdür	52	E
20	Plastik Ürün İmalatı	Ar-Ge Müdürü	39	K
21	Elektrikli Ürün Teçhizatı	Genel Müdür	48	E
22	Ağaç Ürünleri İmalatı	Genel Müdür Yard.	42	K
			16	6
TOPLAM				22

4.2. Nitel Araştırma Soruları

KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim görüşlerini ortaya koymak amacıyla görüşme sürecinde açık uçlu altı, yarı yapılandırılmış sekiz soruya yanıt aranmış, bu

sorular çerçevesinde stratejik yönetim disiplini ve uygulamaları odağında görüşmeler kayda alınmıştır. Mülakat yönteminde elde edilen verilerin kalitesi görüşme sorularına ve görüşmeyi yapan kişiye bağlıdır (Özdemir, 2013:143). Bu kapsamda KOBİ yöneticilerine yöneltilen sorular ve çizilen çerçeve Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. KOBİ Yöneticilerinin Stratejik Bilinç ve Stratejik Yönetim Algısına Yönelik Sorular

1	Kuruluşunuzdaki pozisyonunuz nedir?
2	Ne zamandan beri bu pozisyonda aktif olarak görev yapıyorsunuz?
3	Pozisyonunuz hangi özel görev ve sorumluluk alanlarını kapsamaktadır? Kar amacı güden bir örgütün öncelikli amacı sizce hangisi olmalıdır?
4	( )Olumlu Örgüt İmajı ( )Çalışan Memnuniyeti ( )Müşteri Memnuniyeti ( )Örgütün Sürekliliği ( )Topluma Hizmet Etme ( )Kar ( )Piyasa Değerini Artırma ( ).....
5	Stratejik Yönetim kavramına ne kadar aşinasınız? Stratejik Yönetim uygulamaları denilince ne anlıyorsunuz?
6	Stratejik Yönetimi örgüt sürekliliği için farklılaşma ya da rekabet avantajı sağlama süreci olarak kabul ediyor musunuz?
7	Stratejik Yönetim örgütünüz açısından uygulanabilir bir yaklaşım mı? Değil ise ne gibi örgütsel ya da çevresel gelişmelere ihtiyacınız var? Stratejik yönetim uygulamalarının hangi paydaşların sorumluluğunda ya da etki alanında olduğunu düşünüyorsunuz?
8	( )Üst Yönetim ( )Departman Yöneticileri ( )Çalışanlar ( )Devlet ( )Rakipler ( )Ekonomik Gelişmeler ( )Müşteriler ( )Ortaklar ( )Sosyal Gelişmeler ( )Toplumsal Kültür
STRATEJİK BİLİNÇ DÜZEYİ SORULARI	
9	Farklı Kurum ve rakiplerinizin çeşitli stratejiler ürettiğini ve uyguladığını düşünüyor musunuz?
10	Farklı Kurum ve rakiplerinizin stratejilerinin nasıl geliştirilebileceği üzerine düşünüyor musunuz?
11	Değişim için çevresel fırsat ve tehditleri kollayıp; anlamaya çalışmak ve değerlendirmek için kafa yoruyor musunuz? Aşağıdaki temel stratejiler hakkında bilginiz var mı? Bu stratejilerden hangisini uygulamaktasınız?
12	a)Büyüme Stratejileri b)Küçülme Stratejileri d)Durağan Stratejiler e)Karma Stratejiler
13	Aşağıdaki rekabet stratejileri hakkında bilginiz var mı? Bu stratejilerden hangisini uygulamaktasınız? a)Maliyet Liderliği Stratejisi b) Farklılaştırma Stratejisi d)Odaklanmış Strateji e)Birleşik Rekabet Stratejisi
14	Stratejik Yönetim ile ilişkilendirdiğiniz kavramlar nelerdir? Belirtiniz. (Lütfen birden fazla kavram belirtiniz)

5. BULGULAR

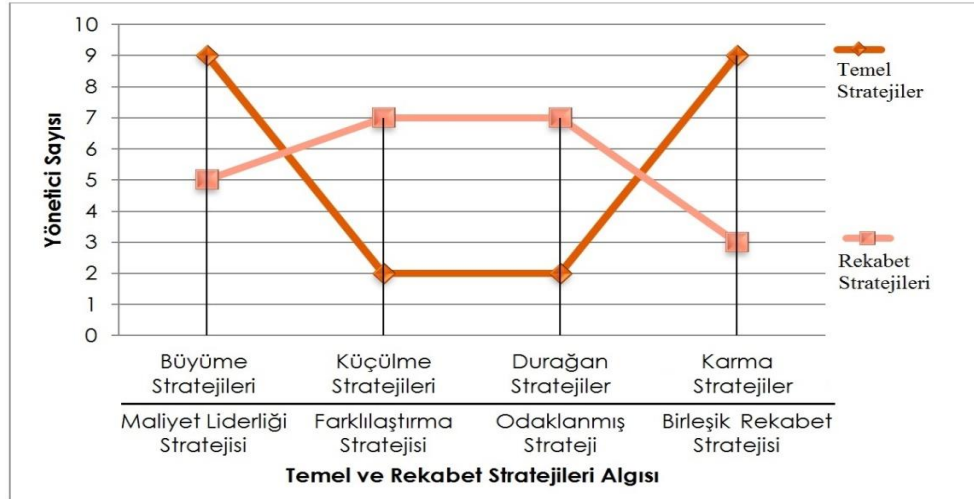
Araştırma kapsamında görüşülen KOBİ yöneticileri kendi pozisyonlarını; 11 tanesi Genel Müdür, 3'ü Genel Müdür Yardımcısı, 2'si Pazarlama Müdürü, 2'si Satış Müdürü, 1'i Finans Müdürü, 2'si Üretim Müdürü, 1'i Ar-Ge Müdürü şeklinde ifade etmiştir. Çalışma süreleri hakkında 3 ila 25 yıl arasında değişen belirli çalışma periyotlarından bahsedilmiştir. Görüşlerine başvuru KOBİ yöneticilerinin özel görev ve sorumluluk alanlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. "Kar amacı güden bir örgütün öncelikli amacı sizce hangisi olmalıdır?" sorusuna verilen cevaplar içerisinde on bir yöneticinin örgüt sürekliliği ve kalıcılık, altı yöneticinin kar, dört yöneticinin müşteri memnuniyeti ve bir yöneticinin de olumlu işletme imajı üzerinde durduğu ve bu kavramlara atıf yaptığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yöneltilen sorulara verilen yanıtlardan elde edilen sonuçlar ve kavram frekansları Tablo 3. içerisinde ayrıntılı şekilde gösterilmiştir.

Tablo 3. KOBİ Yöneticilerinin Stratejik Bilinç ve Stratejik Yönetim Sorularına Yönelik Yanıtları

	Pozisyon, Görüş, Kavram	Frekans Sayısı
	İşletmedeki pozisyonunuz nedir?	
	Genel Müdür,	11
	Genel Müdür Yardımcısı,	3
1	Pazarlama Müdürü,	2
	Satış Müdürü,	2
	Finans Müdürü,	1
	Üretim Müdürü,	2
	Ar-Ge Müdürü	1
2	Belirtilen Çalışma Süreleri En az 3 yıl, en fazla 25 yıl arasında değişen çalışma süreleri belirtilmiştir.	
3	Özel Görev ve Sorumluluk Alanları Fonksiyonel görev ve sorumluluk alanları belirtilmiştir. Bu görev alanları yöneticinin belirttiği pozisyonla paralellik göstermektedir.	
4	Örgüt Amacı: Örgütün Sürekliliği	11
	Kar	6
	Müşteri Memnuniyeti	4
	Olumlu Örgüt İmajı	1
5	Stratejik Yönetimin anlamı, çağrışımı? Yöneticiler açısından Stratejik Yönetim disiplininin aşağıda yer alan konuları ifade ettiği tespit edilmiştir. Bu konular: Farklı yollar belirlemek, Seçenek üretmek, Çok yönlü düşünmek, Rekabet üstünlüğü elde etmek, Sürdürülebilir rekabet, İşletme sürekliliğini sağlamak, Ortalamanın üzerinde kar elde etmek, Geleceği şekillendirmek, Kurumsal bir yönetim sergilemek, Değer yaratmak, Marka olmak.	
6	Stratejik Yönetimi örgüt sürekliliği için farklılaşma ya da rekabet avantajı sağlama süreci olarak kabul ediyormusunuz? Görüşme sürecinde bu soruya yönelik katılım düzeyinin yüksek olduğu, stratejik yönetimin süreklilik sağlama açısından farklılaşma ve rekabet avantajı elde etme yöntemi olarak kabul edildiği görülmüştür.	
7	Stratejik Yönetim örgütünüz açısından uygulanabilir bir yaklaşım mı? Yöneticilerin stratejik yönetim disiplininin uygulanabilir bir yaklaşım olduğu konusunda hemfikir oldukları tespit edilmiştir. Stratejik yönetimin uygulanabilmesi için eğitim ve geliştirme, kurumsallaşma ve profesyonel çalışana ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.	
8	Stratejik yönetim uygulamaları hangi paydaşların sorumluluğunda ya da etki alanında? (Birden fazla seçenek seçilebilir)	
	Üst Yönetim	17
	Ekonomik Gelişmeler	11
	Departman Yöneticileri	8
	Devlet	8
	Çalışanlar	8
	Rakipler	7
	Müşteriler	6
	Ortaklar	6
	Toplumsal Kültür	6
	Sosyal Gelişmeler	5
STRATEJİK BİLİNÇ DÜZEYİ SORULARI		
9	Farklı Kurum ve rakiplerinizin çeşitli stratejiler ürettiğini ve uyguladığını düşünüyor musunuz?	
10	Farklı Kurum ve rakiplerinizin stratejilerinin nasıl geliştirilebileceği üzerine düşünüyor musunuz?	
11	Değişim için çevresel fırsat ve tehditleri kollayıp; anlamaya çalışmak ve değerlendirmek için kafa yoruyor musunuz?	
	Stratejik bilinç sahibi olma ile ilgili 9., 10. ve 11. sorulara ilişkin açıklama yapılarak değerlendirme istendiğinde; on sekiz yöneticinin bakış açısının olumlu olduğu ve bu düşünceye sahip olduğu, dört yöneticiden üçünün farklı kurum ve rakiplerin stratejilerinin nasıl geliştirilebileceği üzerine kafa yormadığı, bir yöneticinin ise çevresel fırsat ve tehditlerle hiç ilgilenmediği tespit edilmiştir.	

12. ve 13. sorularda KOBİ yöneticilerinin temel ve rekabet stratejileri hakkında farkındalık düzeyi ve bunlardan hangilerinin uygulandığı yordanmaktadır. Bu konuda görüşme yapılan yöneticilerin temel ve rekabet stratejileri ile ilgili sınırlı düzeyde bilgi sahibi oldukları

tespit edilmiştir. Grafik 1. içerisinde KOBİ yöneticilerinin güncel olarak uyguladıkları stratejilerin ayrıntılı gösterimi yer almaktadır. Grafik 1'e göre yönetici katılımcıların dokuzunun büyüme stratejisi, ikisinin küçülme stratejisi, ikisinin durağan strateji ve son olarak dokuzunun karma strateji uyguladığı ifade edilmektedir. KOBİ yöneticilerinin rekabet stratejilerine yönelik bir sorgulama yapıldığında bu yöneticilerin beşinin maliyet liderliği stratejisi, yedisinin farklılaştırma stratejisi, yedisinin odaklanmış strateji ve son olarak üçünün birleşik rekabet stratejisini benimsediği tespit edilmiştir.

Grafik 1. KOBİ Yöneticilerinin Uyguladığı Stratejiler

Karaman ili imalat sektöründe faaliyet yürüten KOBİ yöneticilerinin Stratejik Yönetim ile ilişkilendirdiği kavramlara yönelik kelime bulutu aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. KOBİ Yöneticilerinin Stratejik Yönetim ile İlişkilendirdiği Kavramlar Kelime Bulutu

Kelime bulutu, sınırları önceden belirlenmiş metinler içinde yer alan kelimelerin istatistikî frekans ağırlığı temel alınarak oluşturulmuş görsel bir şekildir. İçerik analizi

yönteminde en fazla kullanılan temel ünite kelimelerdir (Altunışık vd., 2010: 325). Şekil 1'de yer alan yöneticilerinin stratejik yönetim ile ilişkilendirdiği kavramlar kelime bulutu incelendiğinde rekabet, farklılaşma, misyon, strateji, vizyon, imaj, kalite, küreselleşme, marka ve temel yetenek kavramlarının öncelikli temalar olduğu görülmektedir. Bu kavramların ayrıntılı frekans dağılımı Tablo.4 üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 4. KOBİ Yöneticilerinin Stratejik Yönetim ile İlişkilendirdiği Kavramlar Tablosu

	<i>Kelime</i>	<i>Uzunluk</i>	<i>Frekans</i>	<i>Ağırlıklı Yüzde (%)</i>
1	Rekabet	7	19	006
2	Farklılaşma	11	16	005
3	Misyon	6	16	005
4	Strateji	8	15	005
5	Vizyon	6	14	004
6	İmaj	4	13	004
7	Kalite	6	13	004
8	Küreselleşme	12	13	004
9	Marka	5	13	004
10	Temel Yetenek	12	13	004
11	Gelecek	7	12	004
12	Kurumsallaşma	13	12	004
13	Liderlik	8	12	004
14	Planlama	8	11	003
15	SWOT	4	11	003

6. SONUÇ

Ekonomik bir takım işlevleri bulunan örgütlerin öncelikli amacı sürekliliklerini sağlamaktır. Bu amacın göz ardı edildiği veya ötelendiği örgütlerin başarı şansı bulunmamaktadır. Günümüzde ekonomik ve sosyal yaşamın temel dinamiğini KOBİ'ler oluşturmaktadır. KOBİ'lerin sahip olduğu ekonomik özellikler ve sosyal roller üretim faktörü beklentilerinin bölüşümü açısından denge görevini üstlenmektedir. Dengeli, sağlıklı ve istikrarlı bir ekonominin gelişimi, KOBİ faaliyetlerinin yürütüldüğü ekosisteme bağlıdır. Dolayısı ile KOBİ'lerin kurulması, gelişimi ve sürekliliği için uygun koşulların sağlanması önem arz etmektedir. Günümüzde KOBİ'lerin yaşam süreci incelendiğinde sürekliliği sağlamanın en belirgin sorunlardan birisi olduğunu ifade edebiliriz. Dünya'nın hemen hemen her bölgesinde KOBİ'lerin gelişimi ve sürekliliğine yönelik destekleyici politikalar yürütülmektedir. KOBİ'lerin varlığını sürdürebilmesi rekabet avantajına sahip olma, farklılaşma ve gelecek öngörüsü gibi stratejik yönetim uygulamalarının benimsenmesi ve geliştirilmesine bağlıdır. Gelişmek isteyen, kendisini geleceğe taşımak isteyen, küresel olmayı planlayan ve küresel piyasalarda faaliyet yürüten örgütlerin kuruluş ve gelişim aşamalarında gelecekle ilgili çok farklı öngörü ve projelere sahip olduğu bilinmektedir. Bu açıdan KOBİ'lerde stratejik yönetim algısının güçlenmesi ve benimsenmesi KOBİ'lerin sürekliliklerine farklı açılardan hizmet etmektedir. Bu çalışmanın öncelikli amaçlarından bir tanesi de KOBİ yöneticilerinde stratejik

yönetim fenomenine ilişkin farkındalık yaratmak ve stratejik yönetim ve uygulamalarına yönelik dikkat çekerek KOBİ'lerin sürekliliğine katkı sunabilmektir.

Çalışmanın başlangıç aşamasında KOBİ yöneticilerinin eğitim düzeyi ve pozisyonu ile ilgili her hangi bir çerçeve çizilmemiştir. Ancak çalışmanın görüşme aşamasında daha sağlıklı bilgi alınabilmesi ve anlamlı değerlendirmelerin yapılması amacıyla yönetici özellikleriyle ilgili daha belirgin bir çerçevenin çizilmesi uygun görülmüştür. Çalışmanın herhangi bir eğitim düzeyi çerçevesi çizilmeden elde ettiği sonuçlar değerlendirme imkanı sunmamaktadır. Bu kapsamda işletmelerinde birinci dereceden sorumlu yükseköğretim mezunu yöneticilere odaklanılmıştır. Bunun nedeni kapsam dışında bulunan yöneticilerde, test edilmek istenen stratejik yönetim fenomeni, uygulamaları, kavramları ve bilinç düzeyine ilişkin terminoloji, teorik ve pratik bilginin yeterli düzeyde bulunmamasıdır. Buradan yola çıkarak çalışmanın ulaştığı ilk sonuç; Karaman İlindeki KOBİ'lerde profesyonel yöneticilik eksikliğinin bulunduğu, yönetim literatürü ve uygulamalarına ilişkin eğitim ihtiyacı bulunduğu gerçeğidir. Özellikle yükseköğretim düzeyinin altında eğitim seviyesine sahip olan yöneticilerin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algı düzeyinin çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada görüşlerine başvurulmuş yükseköğretim mezunu yöneticilerin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yöneticilerin sahip olduğu eğitim düzeyinin stratejik yönetim kapsamında değerlendirilen çabalarına anlam kazandırdığı görülmektedir. Yükseköğretim mezunlarının teorik modellerle pratik uygulamalar arasında daha işlevsel bağlantılar kurabilme yeteneğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yöneticiler uygulanan yönetim stratejilerinin teorik altyapısının örgüte ne gibi katkılar sunabileceğinin farkındadır. Pratikteki uygulamaların daha detaylı, sistematik ve belirli bir çerçevede yürütülmesinin yaratacağı sinerji ve kurumsal yapıya önem vermektedirler. Dolayısıyla eğitim düzeyinin KOBİ yöneticilerinin stratejik bilinç ve stratejik yönetim algıları üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde KOBİ yöneticilerinin öncelikli amaçlarını süreklilik dışında kar elde etmek, müşteri memnuniyeti sağlamak ve olumlu imaj oluşturmak şeklinde ifade ettikleri tespit edilmiştir. Dolayısı ile işletmelerin öncelikli amacının süreklilik olması gerçeği hakkında hala mutabık kalınmadığı görülmektedir.

Yöneticiler günümüz dünyasında rekabetin önemini farkında ve rekabet üstü bir avantajın nasıl elde edilebileceğine yönelik çaba içerisindedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan en önemlisi Endüstri 4.0 gibi bir kavramla ilgili gelecek öngörüsüne sahip bulunmalarıdır. Yöneticilerin temel ve rekabet stratejileriyle ilgili görüşleri ve uygulama planları bulunmaktadır. Elde edilen çarpıcı bulgulardan birisi de yöneticilerin stratejik

yönetimle ilişkilendirdiği kavramlar içerisinde misyon kavramının vizyon kavramından daha önce gelmesidir. Bir işletmenin belirlediği misyon ve vizyon ifadeleri, sürekliliğin sağlanması açısından rehber bilgi kaynağıdır (Aytar ve Soylu, 2017: 119). Yine KOBİ yöneticilerinin imaj ve marka gibi pazarlama kavramlarını stratejik yönetimle ilişkilendirmeye, sebep - sonuç ilişkisi içerisinde bu kavramları konumlandırmaya çalıştıkları görülmektedir.

Ülkemizde ekonominin bel kemiğini oluşturan, istihdam ve hizmet açısından toplumsal refaha katkı sunan KOBİ'ler, ülke geleceği açısından stratejik öneme sahiptir (Bozkurt ve Baştürk, 2009: 67). Bu işletmelerin katma değeri yüksek üretim yaparak, sürekliliklerini sağlamaları, stratejik bilinç sahibi olmayı gerektirmektedir. Günü kurtarmak, kısa vadeli kazançlar elde etmek yerine, uzun vadeli ve stratejik bakış açısına sahip uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan KOBİ yöneticilerinin stratejik yönetim hakkında daha derin bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Stratejik yönetim bakış açısı, KOBİ'lerin büyümesi ve küresel bir güç olması için yöneticilerin uygulayacağı enerji kaynağı niteliğinde bir yol haritasıdır.

KAYNAKÇA

- Akdede, S. H., & Turan, A. H. (2008). Bilişim sistemlerinin KOBİ'lerin performansına etkileri: Kaynak temelli yaklaşım ile Denizli ilinde ampirik bir uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4), 1-28.
- Akdemir, B. (2010). Stratejik yol haritası uygulamasının stratejik yönetim bilincine etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 5(4), 320-341.
- Akdeve, E., & Köseoğlu, M.A. (2013). Türkiye'de stratejik yönetim örüntüsü nasıl geliyor? Lisansüstü çalışmalar üzerine bir araştırma. *Finans politik ve Ekonomik Yorumlar*, 50, 63-74.
- Aktan, O. (2014). Stratejik planlama alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 12-31.
- Altunışık, R., Çoşkun R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Atakan Duman, Ş., Kalemci, R. A., & Çakar, M. (2005). Türkiye'de stratejik yönetim alanının kapsamını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 57-72.
- Ateş, A. (2016). Türkiye'deki limanların internet sitelerinde yer alan misyon ve vizyon beyanlarının verimlilik odaklı içerik analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(34), 401-415.
- Ay, Ü., & Koca, A. İ. (2012). ISO 500 listesindeki işletmelerin misyon, vizyon ve değerlerinin içerik analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 201-210.
- Aytar, O., & Soylu, Ş. (2017). Türk bankacılık sektörünün misyon ve vizyon ifadelerine yönelik bir içerik analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 117-131.
- Barca, M., & Hızıroğlu, M. (2009). 2000'li yıllarda Türkiye'de stratejik yönetim alanının entelektüel yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 113-148.
- Baykal, T. (2018). Örgütlerde etkinlik ve etkililik için stratejik yönetim ve stratejik planlama. *Social Sciences Research Journal*, 7(2), 151-160.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bircan, İ. (1999). Türk kamu kesiminde stratejik yönetim ve vizyon. *Planlama Dergisi, Özel Sayı*, 11-20.
- Bozkurt, V., & Baştürk, Ş. (2009). Kobi girişimcilerinde risk ve belirsizlik algıları: Bursa örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(2), 43-74.
- Carcano, L. (2013). Strategic management and sustainability in luxury companies. *Journal of Corporate Citizenship*, 52, 36-54.
- Demiral, U. (2016). KOBİ'lerin dış ticarete yaşadıkları finansman sorunları ve çözüm önerileri. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 517-523.
- Ercan, C. (2017). KOBİ'lerde yöneticilerin muhasebe bilgi düzeylerinin araştırılması: Kilis organize sanayi bölgesi örneği. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 309-328.

- Erol, Y., & Kanbur, E. (2014). Misyon ve vizyon ifadelerine göre Türkiye'nin ilk 100 büyük şirketinin girişimcilik özellikleri. *Business and Economics Research Journal*, 5(3), 149-165.
- Grant, R. M., & Baden-Fuller, C. (2018). How to develop strategic management competency: Reconsidering the learning goals and knowledge requirements of the core strategy course. *Academy of Management Learning & Education*, 17(3), 322-338.
- Gül H., Kandemir, T. & Çakır E. (2010) KOBİ'lerde risk ve belirsizlik beklentileri: Karaman örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 119-144.
- Güven, A. (2014). Kamu yönetiminde geleceğin inşasında stratejik bakış. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(2), 63-80.
- Hancıoğlu, Y., & Tekin E. (2017). Ulusal işletmecilik ile ulusal yönetim ve organizasyon kongrelerinde yayımlanan araştırmaların bibliyometrik profili: Stratejik yönetim yazını üzerine bir inceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16(UİK Özel Sayısı) 87-100.
- İnce, A. R. (2015). Türkiye'nin ikinci 500 büyük şirketinin misyon ve vizyon ifadelerine göre girişimcilik özellikleri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 143-155.
- İnce, M., & Oktay, E. (2006). Bilginin bir stratejik güç olarak önemi ve örgütlerde bilgi yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 10(9), 15-29.
- Karataş Çetin, Ç., & Özer Çaylan, D. (2015). Stratejik yönetim yazınının entelektüel yapısında değişim: 2001-2013 yılları arası bibliyometrik bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 101-120.
- Kılıç, A., Eren, H., & Gürsoy, A. (2014). Yenilikçilik faktörlerinin örgütlerin vizyon ve misyon ifadelerindeki varlığı; Fortune Türkiye ilk 100 firma örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 36-68.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Köseoğlu, M. A., Karayormuk, K. & Barca, M. (2013). Stratejik yönetim literatüründe iş etiğinin örüntüsü nasıl geliyor? Türkiye'deki akademik çalışmalar üzerine bir araştırma. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(1), 1-33.
- KSEP (2015). *KOBİ Strateji ve Eylem Planı 2015-2018*, Retrieved from [http://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KSEP/Kobi_Stratejisi_ve_Eylem_Planı_\(2015-2018\).pdf](http://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KSEP/Kobi_Stratejisi_ve_Eylem_Planı_(2015-2018).pdf).
- Latif, H., & Muslu, Ş. (2015). Türk işletmelerinin misyon ve vizyon kavramlarında anlam karmaşası. *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26(78), 12-32.
- Naktiyok, A., & Çiçek M. (2014). Stratejik düşünmenin bir öncülü olarak eleştirel düşünme: Yöneticiler üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 157-178.
- OECD/ETF/EU/EBRD (2019). *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*, SME Policy Index, OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/g2g9fa9a-en>.
- Oruç, M. C., & Zengin, B. (2015). Misyon vizyon bildirilerinin müşteri odaklılık yönünden değerlendirilmesi: 5 yıldızlı konaklama işletmeleri örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9, 31-49.
- Özdaşlı, K., & Kandemir, H. (2016) Dağcılık sporunun stratejik bilince etkisi: Bir tırmanış senaryosu üzerinden değerlendirme. *ÇATALHÖYÜK Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1,131-145.
- Özdemir, A. (2013). *Yönetim biliminde ileri araştırma yöntemleri ve uygulamalar*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Pearce, J. A., & Robinson, R. B. (2015). *Stratejik yönetim, geliştirme, uygulama ve kontrol* (Çev: M. Barca). Ankara: Nobel Yayınları.
- Satı, Z., E., & Işık, Ö. (2011). İnovasyon ve stratejik yönetim sinerjisi: Stratejik inovasyon. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 538-559.
- Summak, M. E. (2016). Küçük ve orta boy işletmelerin iletişim yönetimi faaliyetleri üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 41.Yıl Özel Sayısı, 155-168.
- Taş, A., Cevrioğlu, E. (2013). Ulusal kültürü oluşturan değerler tipolojisi - stratejik yönetim ilişkisi: kültürel kodların işletmelerin stratejik yönelimlerine etkisi üzerine bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 417-435.
- Turkay, O., Halis, M., Sarıışık M. & Calman M. (2012). Effects of strategic consciousness and strategic planning on business performance: A comparative study of the industries in Turkey. *African Journal of Business Management*, 6 (32), 9188-9201.
- Ülgen, H., & Mirze, S., K. (2014). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- White, C. (2004). *Strategic management*. New York: Palgrave Macmillan.
- Yiğit, S., & Yiğit A., M. (2011). Stratejik yönetimde dış çevre analizi: KOBİ'ler ve büyük işletmeler arasında bir karşılaştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 119-136.

EXTENDED ABSTRACT

Today, organizations are open systems which have to take into account the global environment and its stakeholders as well as the environmental factors in which they are located (Koçel, 2018: 281; Ülgen and Mirze, 2014: 81; Yiğit and Yiğit, 2011: 120). The continuity of the business and making the right decisions depend on acting in accordance with the open system approach. The open system approach means taking into consideration environmental harmony and input-output balance. The input-output relationship refers not only to supply and human resources, but also to processes of information, information processing, information generation and acting accordingly. Corporate knowledge is needed more to create added value than it was before (İnce & Oktay, 2006: 15).

SMEs are economic units of vital importance for the country and regional economies in which they are active. This importance is the result of their flexible and adaptive structures, employment potential, timely response to customer demands, contribution to income distribution, resistance to crises, social roles and positive local characteristics (Gül et. al., 2010: 120; Akdede & Turan, 2008: 3; Özdemir et. al., 2007: 175). The basic dynamics of economies around the world are built based on SME activities. SMEs undertake a leverage role in the economy they are involved. Due to the advantages provided by these characteristics, most of the enterprises around the world, primarily in western countries are SMEs (Demiral, 2016: 518). More than 99% of enterprises in all World Bank member countries are SMEs. In Turkey, SMEs constitute 99,83% of all enterprises (OECD/ETF/EU/EBRD, 2019: 40; KSEP, 2015: 28).

We configure the backbone of the phenomenon of strategic awareness with three main headings. First of these is being aware of the fact that institutions and competitors generate and implement various strategies, the second is considering how these strategies can be developed and the third is pondering on environmental opportunities and threats and trying to benefit from them (Ülgen & Mirze, 2014: 33). The purpose of the content analysis method applied in this context is to reveal the content of the participants' views objectively and systematically (Altunışık et. al., 2010: 322). Within the scope of the research, interviews were made with the SME managers operating in the city of Karaman, answers were sought for the predetermined questions and their insights and viewpoints were predicted. Open-ended and semi-structured questionnaire questions were used in the study. In order to reveal the strategic awareness and strategic management views of the SME managers, answers were sought for six open ended and eight semi-structured questions during the interviews and interviews were recorded on the basis of strategic management discipline and applications within the frame of

these questions. The quality of the data obtained by interview method depends on the interview questions and the interviewer (Özdemir, 2013: 143).

In the initial stage of the study, no framework related to the education level and position of SME managers was determined. However, in order to obtain more accurate information and make meaningful evaluations during the interview phase, it was deemed appropriate to define a more specific framework regarding the characteristics of managers. The results of the study obtained without determining any educational level framework do not provide an opportunity for evaluation. In this context, the study focused on the managers who are higher education graduates and who are responsible in the first rank in their enterprises. The reason of this was the fact that the terminology, theoretical and practical knowledge of the managers who were out of scope regarding the strategic management phenomenon, its practices, concepts and awareness level was not in adequate level. Departing from this point, the first result of the study is the fact that there is a lack of professional management in SMEs in Karaman Province and there is a need for training on management literature and practices. It was determined that the strategic awareness and strategic management perception levels were too low particularly in terms of the managers whose educational levels were lower than higher education.

It was determined that the strategic awareness and strategic management perceptions of the managers with higher education level, whose opinions were consulted in the study, were high. It is seen that the education level of the managers gives meaning to their efforts evaluated within the scope of strategic management. It was seen that higher education graduates had the ability to establish more functional connections between theoretical models and practical applications. These managers are aware what kind of contribution the theoretical infrastructure of management strategies can make to the organization. They attach importance to the synergy and institutional structure that will be created by conducting the practices in practice in a more detailed, systematic and specific framework. Therefore, it is seen that the level of education has a significant and positive effect on SME managers' strategic awareness and strategic management perceptions.

When the results of the study were evaluated, it was found that the SME managers stated their primary goals as making profit, providing customer satisfaction and creating a positive image rather than continuity. Therefore, it is seen that there is still no agreement on the fact that the primary goal of the enterprises should be continuity. Managers are aware of the importance of competition in today's world and strive to obtain a supra-competitive advantage. The most important one of the findings obtained from the study is that managers have a future vision about a concept such as Industry 4.0. Managers have opinions and implementation plans

regarding basic and competitive strategies. One of the most striking findings was that the concept of mission came before the concept of vision within the concepts associated with strategic management by the managers. Instead of saving the day and making short-term gains, applications with a long-term and strategic perspective are needed. In this respect, SME managers need to have a deeper knowledge of strategic management. The strategic management perspective is a roadmap in the quality of an energy resource to be implemented by the managers of SMEs to grow and become a global power.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: GÜDÜ Demirbulat, Ö., Saatçi, G. ve Avcıkurt, C. (2019). “İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Arasındaki İlişkinin Turizm Akademisyenleri Açısından İncelenmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3500-3515.

Geliş Tarihi / Received Date: 17 Eylül 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 6 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

İŞKOLİKLİK VE BİREYSEL MUTLULUK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TURİZM AKADEMİSYENLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Özge GÜDÜ DEMİRBULAT

Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
ozgegudu@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7652-7966

Gencay SAATÇI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi
gencaysaatci@comu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7842-989X

Cevdet AVCIKURT

Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi
avcikurt@balikesir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9169-9763

Öz

Bu araştırmanın temel amacı; işkoliklik ve bireysel mutluluk arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda; Türkiye’de çalışan turizm akademisyenlerinin, işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri, iki farklı ölçek kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda; araştırmada, işkolikliğin ölçülmesi için “DUWAS İşkoliklik Ölçeği”, bireysel mutluluğun ölçülmesi için ise “Oxford Mutluluk Ölçeği”nden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında, 119 turizm akademisyenine elektronik posta yoluyla ulaşılarak, anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anketler sonucu elde edilen veriler, uygun istatistiksel yöntemler yardımıyla çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Araştırma bulgularına göre; turizm akademisyenlerinin hem genel işkoliklik hem de işkoliklik alt boyutları açısından işkoliklik düzeyleri ile bireysel mutluluk düzeylerinin, ortalamanın hemen üzerinde bir düzeyde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Öte yandan; turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı, fakat zayıf nitelikte bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada ayrıca, turizm akademisyenlerinin işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri ile bazı demografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, eşin çalışıyor olması, yaş grubu, unvan ve mesleki tecrübe) arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre; turizm akademisyenlerinin cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, eşin çalışıyor olması, yaş grubu, unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre işkoliklik düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Akademisyenlerin bireysel mutluluk düzeyleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ise; eşin çalışıyor olması, unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık söz konusu değil iken, çocuk sahibi olma ve yaş değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşkoliklik, Bireysel mutluluk, Turizm akademisyenleri

¹ Bu araştırma; 9-11 Mayıs 2018 tarihlerinde Manisa’da düzenlenen “VII. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi”nde özet olarak sunulmuş tebliğin genişletilmiş halidir.

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WORKAHOLISM AND INDIVIDUAL HAPPINESS IN TERMS OF TOURISM ACADEMICIANS

Abstract

The main purpose of this study is to determine the relationship between workaholism and individual happiness. In accordance with this purpose the level of workaholism and individual happiness of the tourism academicians working in Turkey have been tried to be measured using two different scales. In this context; DUWAS scale was used to measure workaholism and the Oxford Happiness Scale was used to measure individual happiness. A total of 119 tourism academicians were reached via e-mail and a questionnaire was applied. After the survey is implemented, the data that were taken into consideration were analyzed by using the frequency and percentage values to determine the general characteristics of the academicians. The results obtained from the surveys were subjected to various analyzes with the aid of appropriate statistical methods. According to the research findings; it is possible to say that the level of workaholism, in terms of both the general workaholism and workaholism sub-dimensions, and the level of individual happiness of tourism academicians were at a level just above the average. On the other hand; it was found that there was a significant but weak relationship between the level of workaholism and the level of individual happiness of tourism academicians. In this study the relationship between the workaholism and individual happiness levels and some demographic variables (gender, marital status, having a child, working status of spouse, age group, title and professional experience) were also investigated. According to this there is no significant difference in terms of workaholism according to the variables of gender, marital status, having a child, working status of spouse, age group, title and professional experience. When an evaluation is made in terms of individual happiness levels of academicians while there is no significant difference according to the working status of spouse, title and professional experience variables, it is determined that there is a significant difference according to having a child and age group variables.

Keywords: Workaholism, Individual happiness, Tourism academicians

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler, iş yeri ve mesai saatleri dışında çalışmanın artmasına neden olmakta, dolayısıyla iş ve özel yaşam dengesinin kurulmasını güçleştirmektedir. Ayrıca bireylerin çeşitli demografik özellikleri (medeni durum, ekonomik koşullar, kariyer gelişimi hususundaki istek ve beklentiler vb.) iş yerlerinde daha uzun süre vakit geçirmelerine ve daha fazla çalışmalarına sebep olabilmektedir. Bu durum sonuç itibarıyla işkolikliği ortaya çıkarmaktadır (Schaufeli vd., 2009; Öncül vd., 2013; Shimazu vd., 2015). İşkoliklik; işe duyulan bağımlılığın yanı sıra, sürekli işine odaklanan ve işini hayatının merkezi olarak algılayan bireyleri ifade etmektedir (Akdağ ve Yüksek, 2010). Bir diğer ifadeyle; işkolik çalışanların, işle ilgili konular üzerinde aşırı zaman harcamaları söz konusudur (Bal vd., 2017: 51). Bu açıdan ele alındığında, işkoliklik; iş yaşamına ve özel yaşama yansıyan genel bir rahatsızlığa neden olabilmekte, bireylerin sosyal ilişkilerini ve yaşam doyumlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Kesen, 2015: 56).

Bireylerin, işleri ile yaşamları arasındaki dengeyi kurması oldukça önemlidir. Nitekim bu uyum bireysel mutluluğu da beraberinde getirmektedir. Zira iş merkezli bir yaşam süren ve aşırı iş yükü altında kalan kişiler, çalışmak için yaşayan bireyler haline gelmektedirler (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016a: 96). Belirsiz mesai saatlerinin yaşandığı, toplantı, kongre gibi iş hayatının hem

uzantısı hem de zaman alıcı noktası olarak tanımlandığı, saha ve uygulama çalışmalarının da benzer şekilde iş hayatının bir gerekliliği olarak görüldüğü akademisyenlik (Kara ve Gücal, 2016: 51); birbirini besleyen birden fazla eylemi içermektedir. Dolayısıyla, akademisyenliği bir meslekten ziyade bir yaşam biçimi olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Gürkan, 2018). Nitekim Tülübaş ve Göktürk (2018) tarafından yapılan bir araştırmada; akademisyenliğin, kişilerin hayatının her anını kapsayan bir meslek olduğu, hem edinme hem de yürütme süreçlerinin çok meşakkatli olduğu, bu nedenlerden dolayı akademisyenliğin sevmeden, bilgi aşkı ve sorumluluk bilinci olmadan sadece para kazanma amacıyla yapılamayacak bir meslek olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle bu araştırmada; bir takım nedenlerden (bilimsel üretime veya öğrenmeye katkı sağlamak amacı ile bildiri hazırlamak/sunmak, makale/kitap yazmak, bilimsel toplantılara katılmak, projeler hazırlamak/yürütmek vb.) dolayı daha fazla çalışma isteği içerisinde olan akademisyenlerin, işkoliklik eğilimi ile bireysel mutluluğu arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşkoliklik kavramı, ilk kez 1971 yılında Amerikalı din bilimci Oates tarafından kullanılarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre işkoliklik; mutluluğu ve diğer insanlarla ilişkileri bozacak şekilde sürekli çalışmaktan duyulan kontrol edilemez bir ihtiyaçtır (McMillan, vd., 2001: 69; Schaufeli vd., 2006: 193). Günümüzde bireylerin yaptıkları işin, yaşamlarında önemli bir yer işgal etmesi dikkatleri işkoliklik kavramına çevirmektedir (Gürel ve Altunoğlu, 2016: 1431). İşkoliklik, örgüte/kuruma karşı hissedilen bağ ve yakınlıktan etkilenmeyerek, içsel olarak güdülenme sonucu farklı ortamlarda da sürekli çalışmaya ilgi duyma durumu olarak ortaya çıkabilmektedir (Balkaya vd., 2016: 35).

İşkoliklik, bireysel nedenlerden kaynaklanabileceği gibi sosyal ve örgütsel nedenlerden de kaynaklanabilir. Örneğin; kişilik özellikleri (hassas, aceleci, sabırsız, hırslı olma vb.), bireylerin sürekli işleriyle ilgilenmelerine ve işkolik davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Ayrıca sosyal çevrede çok çalışmaya verilen değer ve çok çalışanlara duyulan saygı da bireyleri işkolik davranışlara yöneltebilmektedir. Örgütler de bireylerin işkolik davranışlar sergilemesine neden olabilmektedir (Balkaya vd., 2016). Esas itibarıyla işkolik olma durumunun yapılan mesleğe ve bireyin içinde bulunduğu sosyo-psikolojik özelliklere göre değişebileceğini ifade etmek mümkündür (Yalçınsoy ve Aksoy, 2019: 368).

İşkoliklik günümüz çalışma hayatında giderek yaygınlaşan bir sorun olmasına rağmen halen toplumda çalışkanlık ile eşdeğer olarak değerlendirilebilmektedir (Bal vd., 2017: 51). Ancak işkoliklik ile çalışkanlık arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim çalışkan kişiler kendilerine dinlenmek için zaman tanırırlar. İşkolikler ise iş düşünmekten dinlenmeye

veya kendilerini rahatlatmaya fırsat bulamazlar. Ayrıca işkolikler, mesai saati içinde ve sonrasında, izin günlerinde, tatile çıktıklarında ve hafta sonlarında sürekli iş düşünürler. Yetiştirmesi gereken bir iş veya kendisine baskı yapan bir kişi olmamasına rağmen kafalarından işi çıkartamazlar (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016b: 514). Bir diğer ifadeyle; işkolikler, kendilerine başarmak için daima ulaşılması güç hedefler koymakta ve gerektiğinden çok daha fazla çalışmaktadır. Bu nedenle kendilerine sınırlar koyamamakta ve hiçbir zaman yeterince çalıştıklarını, çaba harcadıklarını düşünmemektedir. Dolayısıyla da çalışmaya yüksek sayılabilecek derecede bağlılık duymaktadırlar (Emhan vd., 2012: 76; Gürel ve Altunoğlu, 2016: 1432). İş bir yaşam felsefesi olarak düşünen işkolikler kendilerine iş üretmekte; örneğin projeleri gereğinden karmaşık ve zor hale getirmekte veya işlerini başkalarına devretmeyi reddetmektedirler (Kesen, 2015: 55).

İş hayatının vazgeçilmez bir unsuru haline gelen işkoliklik; örgüt/işletme/kurum çıkarları açısından bakıldığında olumlu bir çıktı olarak görülmesine rağmen (özellikle kurumsal açıdan üretkenliği artırması sebebiyle) doğası gereği olumsuz bir çıktı olmaktadır (Pekdemir ve Koçoğlu, 2014: 311; Serçeoğlu ve Selçuk, 2016). Bu kapsamda; Naktiyok ve Karabey (2005) ile Andreassen vd. (2007) işkolikliğin hem olumlu hem de olumsuz bir olgu olarak ele alındığının altını çizmektedirler.

Maclowitz (1980) tarafından yapılan bir araştırmada; işkoliklerin, sevdikleri işi yapmalarından dolayı mutlu oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Snir ve Harpaz, 2012: 233). Ayrıca ilgili yazında, işkolikleri mutsuz bireyler olarak nitelendiren araştırmalar da mevcuttur (Burke vd., 2004). İşkoliklik olumsuz açıdan ele alındığında; işkoliklerin, çalışma arkadaşlarına zorluk çıkararak, işlerini iyi yapmayan, mutsuz bireyler olduğu vurgulanmaktadır (Naktiyok ve Karabey, 2005). Kontrol edilemeyen işkolikliğin özellikle orta ve uzun vadede bireysel ve örgütsel yansımalarının olumlu olmayacağına altını çizen Kesen'e (2015: 54) göre; işkoliklik, bireylerin hem fiziksel hem de ruhsal sağlığını, bireysel mutluluğunu ve diğer insanlarla olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Mutluluk, bireyin olumlu duyguları sık, olumsuz duyguları az yaşaması ve yaşamdan yüksek doyum alması olarak tanımlanmaktadır (Doğan ve Sapmaz, 2012: 298). İşkoliklik, bireyin yaşamdan aldığı hazzı ve yaşam kalitesini çeşitli şekillerde etkilemektedir (Gürel ve Altunoğlu, 2016: 1432). Zira işkolik bireyler, çalışmaktan hoşlandıkları ve tatmin oldukları için başka bir işle uğraşmak yerine çalışarak zaman geçirmeyi tercih etmektedirler (Yüksekbilgili ve Akduman, 2015: 419). Yüksekbilgili ve Akduman'a (2016a: 97) göre; bireylerin mutluluğunu, zihinsel durumdan çok bireyin içinde bulunduğu koşullar ve yaşadığı olaylar belirlemektedir. Nitekim çalışmak, bireyler için bir zorunluluk olmanın yanı sıra

bireyin toplumsal statüsünü belirlemekte ve bireyi bağımsız kılmaktadır. Zamanının önemli bir bölümünü iş yerinde geçiren bireylerin, işinde mutlu olabildiği oranda üretkenliği artmaktadır (Erdem ve Kaya, 2013: 135).

3. YÖNTEM

İlgili yazında işkoliklik temelli yapılmış çok sayıda araştırmaya rastlamak mümkündür. Genel olarak değerlendirildiğinde; bu araştırmaların, işkoliklik ve tükenmişlik (Naktiyok ve Karabey, 2005; Arslantaş vd., 2016), işkoliklik ve kişilik özellikleri (Pekdemir ve Koçoğlu, 2014; Mert Şencan, 2016; Bal vd., 2017), işkoliklik ve iş stresi (Gürel ve Altunoğlu, 2016), işkoliklik ve obsesyon (Emhan vd., 2012) ile işkoliklik ve işe bağlılık vb. (Kesen, 2015; Shimazu vd., 2015) arasındaki ilişkilere odaklandığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalar; kamu/özel sektör çalışanlarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra ilgili yazında akademisyenlere yönelik işkoliklik temelli gerçekleştirilmiş araştırmalar (Öncül vd., 2013; Balkaya vd., 2016; Ulukök ve Akın, 2016) mevcutken; akademisyenlerin işkoliklik eğilimi ile bireysel mutluluğunu beraber ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Buradan hareketle, bu araştırmanın temel amacı; işkoliklik ve bireysel mutluluk arasındaki ilişkinin akademisyenler açısından tespit edilmesidir. Bu amaçla belirlenen temel araştırma hipotezi ve alt hipotezler aşağıdaki gibidir;

H1= Turizm akademisyenlerinin, işkoliklik düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1_a= Turizm akademisyenlerinin cinsiyeti ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1_b= Turizm akademisyenlerinin medeni durumu ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1_c= Turizm akademisyenlerinin çocuk sahibi olması ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1_d= Turizm akademisyenlerinin eşlerinin çalışıyor olması ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1_e= Turizm akademisyenlerinin yaş grubu ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1_f= Turizm akademisyenlerinin unvanı ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1_g= Turizm akademisyenlerinin mesleki tecrübesi ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye’de herhangi bir yükseköğretim kurumunda turizm ile ilgili bir bölümde görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. Söz konusu yükseköğretim kurumlarında görev yapan turizm akademisyeni sayısına ulaşabilmek için Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi’nden yararlanılmıştır. Sistem üzerinden elde edilen rakamsal göstergelere göre; 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Türkiye’de, 985 turizm akademisyeni bulunduğu belirlenmiştir (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2018). Turizm akademisyenlerinin tamamına ulaşılmasının güçlüğü nedeniyle, evren içerisinden örneklem alma yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılabilen ve anketi yanıtlamayı kabul eden turizm akademisyenleri örnekleme dâhil edilmiştir. Araştırma nicel yaklaşımla kurgulanarak, turizm akademisyenlerine anket uygulanmıştır. Araştırma, Mart-Mayıs 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu süre içerisinde 212 adet anket çeşitli yollarla (yüz yüze ve çevrimiçi anket uygulaması ile) katılımcılara (turizm akademisyenleri) ulaştırılmış ve 119’undan geri dönüş alınmıştır. Dolayısıyla araştırmada 119 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmada işkolikliğin ölçülmesi için “DUWAS İşkoliklik Ölçeği”, bireysel mutluluğun ölçülmesi için ise “Oxford Mutluluk Ölçeği” şeklinde iki farklı ölçek kullanılmıştır. DUWAS İşkoliklik Ölçeği; Schaufeli, Taris ve Bakker (2006) tarafından geliştirilmiş, Doğan ve Tel (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 17 maddeden oluşan orijinal ölçek maddeleri, Doğan ve Tel (2011) tarafından 14 maddeye düşürülmüştür. Ölçek; “aşırı çalışma” ile “kompulsif çalışma” olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki sekiz madde “aşırı çalışma” boyutunu, altı madde de “kompulsif çalışma” boyutunu ölçmektedir. Ayrıca ölçek maddeleri, 5’li Likert tipi (1-hiç uygun değil, 5-tamamen uygun) derecelendirmeye tabi tutulmuştur. Oxford Mutluluk Ölçeği ise; Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmış, 29 maddeden oluşan orijinal ölçek maddeleri 28 maddeye düşürülmüştür. Ölçek; 6’lı Likert tipi (1-hiç katılmıyorum, 6-tamamen katılıyorum) bir ölçme aracıdır. Bu araştırmada; Doğan ve Tel (2011) ile Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçekler kullanılmıştır.

Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özelliklerle karıştırmadan, doğru ölçebilme derecesini ifade etmektedir (Ercan ve Kan, 2004: 214). Bu araştırmanın verilerine ait geçerlilik, DUWAS İşkoliklik Ölçeği için Doğan ve Tel (2011) tarafından yapılan araştırma ile sağlanmışken; Oxford Mutluluk Ölçeği için Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından yapılan araştırmadan sağlanmıştır. Söz konusu araştırmalarda ölçümün geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer ifadeyle, ölçme aracının ölçmeyi planladığı özellikleri gerçekten ölçüyor olduğu belirlenmiştir. Öte yandan; araştırma ölçeklerinin

güvenilirliğini hesaplamak için iç tutarlılık katsayısı olan “Cronbach Alpha” hesaplanmış ve ölçeklere ilişkin ifadelerin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri bulunmuştur. Cronbach alfa katsayısı DUWAS İşkoliklik Ölçeği için 0,88; Oxford Mutluluk Ölçeği için ise 0,85 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca araştırmanın hipotez testleri için korelasyon analizi, bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizleri kullanılmıştır. Analizlerde 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Araştırma kapsamında yapılan istatistiksel analizler, SPSS 22.0 istatistik paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan turizm akademisyenlerinin, sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımları tanımlayıcı analizlerle (yüzde ve frekans) değerlendirilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1’e göre; katılımcıların büyük çoğunluğu (% 58,8) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı evli (% 70,6), çocuğu olmayan (% 56,3) ve eşi çalışan (% 52,1) bireylerden meydana gelmektedir. Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde; 27-33 yaş aralığında (% 39,5) bir yoğunluk olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer bulguya göre; % 35,3’lük bir oran ile araştırma görevlilerinin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki tecrübelerine bakıldığında; % 37,8’inin 10 yıl ve üzeri tecrübeye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Analiz Sonuçları

<i>Demografik Özellikler</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Demografik Özellikler</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	49	41,2	21-26	8	6,7
Erkek	70	58,8	27-33	47	39,5
Toplam	119	100,0	34-38	29	24,4
Medeni Durum			39-44	12	10,1
Evli	84	70,6	45 ve üzeri	23	19,3
Bekar	35	29,4	Toplam	119	100,0
Toplam	119	100,0	Unvan		
Çocuk Sayısı			Prof. Dr.	8	6,7
1	26	21,8	Doç. Dr.	23	19,3
2	22	18,5	Dr. Öğr. Üyesi	31	26,1
3	4	3,4	Öğr. Gör. Dr.	2	1,7
Çocuk Yok	67	56,3	Arş. Gör.	42	35,3
Toplam	119	100,0	Öğr. Gör.	13	10,9
Eşin Çalışma Durumu			Toplam	119	100,0
Evet	62	52,1	Mesleki Tecrübe		
Hayır	22	18,5	1 yıldan az	5	4,2
Eşi olmayan	35	29,4	1-3 yıl	16	13,4
Toplam	119	100,0	4-6 yıl	35	29,4
			7-9 yıl	18	15,1
			10 yıl ve üzeri	45	37,8
			Toplam	119	100,0

Tablo 2’de, araştırmaya katılan turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeylerine, Tablo 3’te ise bireysel mutluluk düzeylerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Turizm Akademisyenlerinin İşkoliklik Düzeylerine İlişkin Analiz Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Sayı</i>	<i>Aritmetik Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>
Aşırı Çalışma	119	3,30	0,775
Kompulsif Çalışma		3,45	0,868
Genel İşkoliklik Düzeyi		3,28	0,743

Tablo 2 incelendiğinde; turizm akademisyenlerinin genel işkoliklik puan ortalamaları $3,28 \pm 0,743$ olarak belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından bakıldığında ise “aşırı çalışma” boyutunun puan ortalaması $3,30 \pm 0,775$, “kompulsif çalışma” boyutunun puan ortalamasının ise $3,45 \pm 0,868$ olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, araştırmaya katılan turizm akademisyenlerinin hem genel işkoliklik hem de işkoliklik alt boyutları açısından, işkoliklik düzeylerinin ortalamasının hemen üzerinde bir düzeyde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Tablo 3. Turizm Akademisyenlerinin Bireysel Mutluluk Düzeylerine İlişkin Analiz Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Sayı</i>	<i>Aritmetik Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>
Bireysel Mutluluk Düzeyi	119	3,50	0,414

Tablo 3’te görüldüğü üzere; araştırmaya katılan turizm akademisyenlerinin genel bireysel mutluluk puan ortalamaları $3,50 \pm 0,414$ olarak tespit edilmiştir. Yani turizm akademisyenlerinin bireysel mutluluk düzeylerinin ortalamasının üzerinde bir düzeyde gerçekleştiği belirlenmiştir.

Turizm akademisyenlerinin işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin yönünün ölçülebilmesi için öncelikle veri dağılımlarının normal olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan Kolmogorov-Smirnov Testi sonucunda; hem işkoliklik ($p=0,764$; $p>0,05$) hem de mutluluk ($p=0,602$; $p>0,05$) ölçümlerine ilişkin puanların normal dağılıma uyduğu belirlenmiştir. Bir diğer ifadeyle; faktörlerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, parametrik testlerden yararlanılmıştır. Bu çerçevede; işkoliklik ve bireysel mutluluk arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için “basit korelasyon”, turizm akademisyenlerinin hem işkoliklik hem de bireysel mutluluk düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenebilmesi için ise “bağımsız örneklem t testi” ve “tek yönlü varyans (ANOVA)” analizlerinin yapılması uygun görülmüştür.

Turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Turizm Akademisyenlerinin İşkoliklik ve Bireysel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>		<i>İşkoliklik</i>	<i>Bireysel Mutluluk</i>
İşkoliklik	Korelasyon Katsayısı	1	0,245
	Anlamlılık		0,007
	Sayı	119	119
Bireysel Mutluluk	Korelasyon Katsayısı	0,245	1
	Anlamlılık	0,007	
	Sayı	119	119

Tablo 4’te görüldüğü üzere, H1 hipotezinin korelasyon analizi sonucuna göre; turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (p=0,007). Öte yandan; korelasyon katsayısının 0,245 olması, bu iki değer arasındaki anlamlı ilişkinin çok güçlü olmadığını ortaya koymaktadır. Ural ve Kılıç’a (2013: 244) göre; değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0-0,29 arasında olması durumunda zayıf veya düşük şekilde yorumlanmaktadır. Buna göre; turizm akademisyenlerinin işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında, anlamlı ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda; turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeylerinin arttıkça, bireysel mutluluk düzeylerinin de arttığı söylenebilmektedir. Bu durumda; “H1= Turizm akademisyenlerinin, işkoliklik düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotez kabul edilmiştir.

Turizm akademisyenlerinin hem işkoliklik hem de bireysel mutluluk düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan “bağımsız örneklem t testi” ve “tek yönlü varyans (ANOVA)” analizlerinin sonuçları aşağıdaki tablolarda (Tablo 5, Tablo 6) verilmektedir.

Tablo 5. Araştırma Hipotezlerinin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>		<i>Sayı</i>	<i>Aritmetik Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>t</i>	<i>Sig. (p)</i>
Cinsiyet						
İşkoliklik	Kadın	49	3,33	0,825	0,595	0,553
	Erkek	70	3,25	0,684		
Bireysel Mutluluk	Kadın	49	3,58	0,377	1,753	0,082
	Erkek	70	3,45	0,433		
Medeni Durum						
İşkoliklik	Evli	84	3,31	0,781	0,504	0,615
	Bekar	35	3,23	0,650		
Bireysel Mutluluk	Evli	84	3,50	0,406	0,055	0,956
	Bekar	35	3,50	0,439		

Tablo 5’te görüldüğü üzere, “ $H1_a$ = Turizm akademisyenlerinin cinsiyeti ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” hipotezine ilişkin yapılan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; turizm akademisyenlerinin hem işkoliklik hem de bireysel mutluluk düzeyleri, cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p<0,05$). Bir diğer ifadeyle; hem kadın hem de erkek akademisyenler açısından, işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeylerinde bir farklılık söz konusu değildir. Aynı durum “ $H1_b$ = Turizm akademisyenlerinin medeni durumu ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” hipotezi için de geçerlidir. Yani hem evli hem de bekar akademisyenlerin, işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bu durumda edilen sonuçlara göre $H1_a$ ve $H1_b$ hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 6’da, $H1_c$, $H1_d$, $H1_e$, $H1_f$ ve $H1_g$ hipotezlerine ait tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Araştırma Hipotezlerinin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi (df)	Ortalamanın Karesi	F	Sig. (p)
Çocuk Sahibi Olma						
İşkoliklik	Gruplar arasında	0,375	3	0,125	0,221	0,881
	Gruplar içinde	64,890	115	0,564		
	Toplam	65,265	118			
Bireysel Mutluluk	Gruplar arasında	2,464	3	0,821	5,297	0,002
	Gruplar içinde	17,831	115	0,155		
	Toplam	20,295	118			
Eşin Çalışıyor Olması						
İşkoliklik	Gruplar arasında	0,789	2	0,395	0,710	0,494
	Gruplar içinde	64,475	116	0,556		
	Toplam	65,265	118			
Bireysel Mutluluk	Gruplar arasında	0,325	2	0,163	0,944	0,392
	Gruplar içinde	19,970	116	0,172		
	Toplam	20,295	118			
Yaş						
İşkoliklik	Gruplar arasında	2,864	4	0,716	1,308	0,271
	Gruplar içinde	62,401	114	0,547		
	Toplam	65,265	118			
Bireysel Mutluluk	Gruplar arasında	1,742	4	0,436	2,676	0,035
	Gruplar içinde	18,553	114	0,163		
	Toplam	20,295	118			
Unvan						
İşkoliklik	Gruplar arasında	0,973	5	0,195	0,342	0,886
	Gruplar içinde	64,291	113	0,569		
	Toplam	65,265	118			
Bireysel Mutluluk	Gruplar arasında	0,406	5	0,081	0,461	0,804
	Gruplar içinde	19,889	113	0,176		
	Toplam	20,295	118			
Mesleki Tecrübe						
İşkoliklik	Gruplar arasında	0,706	4	0,177	0,312	0,870
	Gruplar içinde	64,558	114	0,566		
	Toplam	65,265	118			
Bireysel Mutluluk	Gruplar arasında	1,223	4	0,306	1,828	0,128
	Gruplar içinde	19,072	114	0,167		
	Toplam	20,295	118			

Tablo 6'ya göre; turizm akademisyenlerinin çocuk sahibi olma, eşin çalışıyor olması, yaş, unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre işkoliklik düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Öte yandan, akademisyenlerin bireysel mutluluk düzeyleri açısından bir değerlendirme yapıldığında; eşin çalışıyor olması, unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık söz konusu değil iken; çocuk sahibi olma ve yaş değişkenlerine göre puan ortalamaları anlamlı farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılığın nereden kaynaklandığını tespit edebilmek amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda; farklılığın, cinsiyet değişkeni açısından 1 çocuk sahibi olan akademisyenlerle 3 çocuk sahibi olan akademisyenlerden ve 1 çocuk sahibi olan akademisyenlerle çocuk sahibi olmayan akademisyenlerden; yaş değişkeni açısından ise 21-26 yaş arası akademisyenler ile 27-32 yaş arası akademisyenlerden kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre; 3 çocuk sahibi olan akademisyenlerin bireysel mutluluk düzeylerinin 1 çocuk sahibi olan akademisyenlerden ve çocuk sahibi olmayan akademisyenlerin bireysel mutluluk düzeyinin 1 çocuk sahibi olan akademisyenlerden daha olumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca 21-26 yaş aralığındaki akademisyenlerin bireysel mutluluk düzeylerinin 27-32 yaş aralığındaki akademisyenlere göre daha olumlu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre; “ H_{1d} = Turizm akademisyenlerinin eşlerinin çalışıyor olması ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır”, “ H_{1f} = Turizm akademisyenlerinin unvanı ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” ve “ H_{1g} = Turizm akademisyenlerinin mesleki tecrübesi ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki hipotezler reddedilirken; “ H_{1c} = Turizm akademisyenlerinin çocuk sahibi olması ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” ve “ H_{1e} = Turizm akademisyenlerinin yaş grubu ile işkoliklik ve bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki hipotezler kısmen reddedilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan bu araştırma ile turizm akademisyenlerinin işkoliklik ve bireysel mutlulukları arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda; turizm akademisyenlerinin hem genel işkoliklik hem de “aşırı çalışma” ve “kompulsif çalışma” olarak işkoliklik alt boyutları açısından, işkoliklik düzeylerinin ortalamasının hemen üzerinde bir seviyede gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmanın genel amacı doğrultusunda incelenmiş olan, turizm akademisyenlerinin bireysel mutluluk düzeylerinin de genel ortalamasının üzerinde bir seviyede olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı fakat

zayıf nitelikte bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle; turizm akademisyenlerinin işkoliklik düzeyleri arttıkça, bireysel mutluluk düzeylerinin de arttığı söylenebilmektedir. Bu durum aynı zamanda, akademisyenlikte işkolikliğin getirisi olan çalışmalar sonucunda unvan artışıyla bireysel mutluluğun artmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada ayrıca turizm akademisyenlerinin işkoliklik ve bireysel mutlulukları arasındaki ilişki demografik değişkenler açısından incelendiğinde; cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, eşin çalışıyor olması, yaş grubu, unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre işkoliklik düzeyleri açısından herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Öte yandan; turizm akademisyenlerinin bireysel mutluluk düzeyleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ise; eşin çalışıyor olması, unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık söz konusu değil iken, çocuk sahibi olma ve yaş değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Kısa vadede ele alındığında hem bireyler hem de örgütler açısından faydalı görülen işkolikliğin, uzun vadede faydalı olup olmayacağına dair farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da (Golzari vd., 2013); akademisyenlik mesleği açısından işkolikliğin, bireysel mutluluğu artırdığı bu araştırma ile ortaya koyulmuştur. Ancak tüm bunların yanında araştırmanın bir kısıtı olarak belirtmek gerekir ki; katılımcı seçimi rastgele gerçekleştirildiği için sonuçların standart bir şekilde tüm turizm akademisyenlerini yansıtamama durumu söz konusudur. Dolayısıyla bu durum, araştırma sonuçlarının tüm turizm akademisyenleri açısından genelleme yapılabilir bir nitelikte olduğunu söylemeyi mümkün kılmamaktadır. Öte yandan; Lyubomirsky vd. (2005) tarafından yapılan bir araştırmada, demografik değişkenlerden oluşan yaşam şartlarının, bireylerin mutluluğu üzerinde % 10 düzeyinde bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Genetik özelliklerin ise mutluluğu % 50 oranında etkilediği ve bireyin denetiminde olan faaliyetlerin (amaçlı etkinlikler), bireylerin mutluluğu üzerinde % 40 oranında bir etkisi olduğu ifade edilebilmektedir.

Son olarak; ileride yapılacak olan farklı araştırmalarda, tek bir kurum tercih edilerek ve turizm akademisyenleri için bazı değişken şartları da dikkate alınarak uygulamalar yapılabilir. Bununla birlikte birden fazla kurumda yapılacak olan araştırmalar ile karşılaştırmalı analizlerin gerçekleştirilmesi mümkün olabilecektir. Yine aynı kurumda yapılan bir araştırmanın aynı örneklem ile farklı zamanlarda tekrarlanarak, mutluluğun ve/veya işkolikliğin sürekliliğinin ya da geçici olup olmadığının analiz edilmesi sağlanabilecektir. Ayrıca örneklem sayısı artırılarak, mutluluk ve işkoliklik ile ilişkisi olduğu savunulan farklı değişkenlerle ilgili incelemeler yapılması da gelecek araştırmalara yönelik öneriler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, F. & Yüksel, M. (2010). İnsan kaynakları yönetimi açısından işkoliklik ve algılanan stres ilişkisinde kontrol odağının rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 47-55.
- Andreassen, C. S., Ursin, H. & Eriksen, H. R. (2007). The relationship between strong motivation to work, "workaholism" and health. *Psychology & Health*, 22(5), 615-629.
- Arslantaş, M., Soybaş, İ. & Yalçınsoy, A. (2016). İşkoliklik ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi: Avukatlar üzerine bir araştırma. *International Journal of Innovative Strategic Social Research*, 1(1), 11-18.
- Bal, E. A., Arıkan, S. & Günaydın, S. C. (2017). İşkolikliğin olası öncelleri: kişilik, değerler ve kariyer hedefleri. *İş'te Davranış Dergisi*, 2(2), 50-67.
- Balkaya, Ş., Yorulmaz, Y. İ., Çolak, İ. & Altınkurt, Y. (2016). Farklı çalışan tipindeki öğretim elemanlarının işkoliklik eğilimleri ve tükenmişlik düzeyleri (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği). K. Beycioğlu, N. Özer, D. Koşar, İdris Şahin (Ed.), *Eğitim Yönetimi Araştırmaları* içinde (s.34-48). Ankara: Pegem Akademi.
- Burke, R. J., Richardsen, A. M. & Mortinussen, M. (2004). Workaholism among norwegian managers: work and well-being outcomes. *Journal of Organizational Change Management*, 17(5), 459-470.
- Doğan, T. & Tel, F. D. (2011). DUWAS işkoliklik ölçeği Türkçe formunun (DUWASTR) Geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 61-69.
- Doğan, Tayfun & Sapmaz, Fatma. (2012). Oxford mutluluk ölçeği Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencilerinde incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 297-304.
- Emhan, A., Mete, M. & Emhan, A. (2012). Kamu ve Özel sektör çalışanlarında işkoliklik ve obsesyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dicle Tıp Dergisi*, 39(1), 75-79.
- Ercan, İ. & Kan, İ. (2004). Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Erdem, B. & Kaya, İ. (2013). Çalışma yaşamı kalitesini etkileyen faktörlerin işgörenler tarafından algılanması: Otel çalışanları üzerinde bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 135-150.
- Golzari, A. A., Montazeri, M. & Paktinat, E. (2013). Relationship between workholism and organizational citizenship behavior among schools employees in Sirjan-Iran. *Journal of American Science*, 9(2), 18-27.
- Gürel, E. B. & Altunoğlu, A. E. (2016). İşkoliklik, iş stresi ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Muğla ilinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1431-1438.
- Gürkan, T. (2018). Akademisyen olmak. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 440-446.
- Kara, F. M. & Gücal, A. Ç. (2016). Akademisyenlerde işkolikliğin belirlenmesinde serbest zamanda sıkılma algısının rolü. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 48-63.
- Kesen, M. (2015). Örgütsel bağlılığın işkoliklik üzerindeki etkisi: Görgül bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 53-68.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M. & Schkade, D. (2005). Pursuing Happiness: The Architecture of Sustainable Change. *Review of General Psychology*, 9(2), 111-131.
- McMillan, L. H. W., O'Driscoll, M. P., Marsh, N. V. & Brady, E. C. (2001). Understanding workaholism: Data synthesis, theoretical critique, and future design strategies. *International Journal of Stress Management*, 8(2), 69-91.
- Mert Şencan, M. N. (2016). Beş faktör kişilik özellikleri ile işkolizm arasındaki ilişkinin incelenmesi: kamu sektöründe çalışanlar üzerinde bir araştırma. *MANAS Journal of Social Studies*, 5(3), 229-246.
- Naktiyok, A. & Karabey, C. N. (2005). İşkoliklik ve tükenmişlik sendromu. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 179-198.
- Öncül, M. S., Tağraf, H. & Özkan, A. M. (2013). akademik personelde işkoliklik: cumhuriyet üniversitesinde bir araştırma. M. K. Demirci, G. Eren Gümüştekin, D. Ergun Özler, C. Giderler Atalay (Ed.), 21. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s.181-185). Nobel Akademi: Ankara.
- Pekdemir, I. & Koçoğlu, M. (2014). İşkoliklik ile iş yaşam dengesi arasındaki ilişkide kişilik özelliklerinin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 309-337.
- Schaufeli, W. B., Taris, T.W. & Bakker, A.B. (2006). Dr Jekyll or Mr Hyde? On the differences between work engagement and workaholism. Edt. Ronald J. Burke, In *Research Companion to Working Time and Work Addiction*, Edward Elgar Publishing: USA. ss.193-217.
- Schaufeli, W. B., Shimazu, A & Taris, T.W. (2009). Being driven to work excessively hard: the evaluation of a two-factor measure of workaholism in The Netherlands and Japan. *Cross-Cultural Research*, 43(4), 320-348.
- Serçeoğlu, N. & Selçuk, G. N. (2016). Konaklama işletmelerinde çalışan personelin işkoliklik eğilimleri ile hizmet odaklılık ilişkisi: TRA1 bölgesinde bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 3(1), 39-55.

- Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Kamiyama, K., & Kawakami, N. (2015). Workaholism vs. work engagement: The two different predictors of future well-being and performance. *International Journal of Behavioral Medicine*, 22, 18-23.
- Snir, R. & Harpaz, I. (2012). Beyond workaholism: Towards a general model of heavy work investment. *Human Resource Management Review*, 22, 232-243.
- Tülübaş, T. & Göktürk, Ş. (2018). Orta kariyer evresinde bulunan akademisyenlerin akademisyenlik mesleğine yönelik görüşleri. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(1), 35-51.
- Ulukök, E. & Akın, A. (2016). İşkoliklik ve kariyer tatmini. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 62-71.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yalçınsoy, A. & Aksoy, C. (2019). Örgütsel bağlılık, iş tatmini ve işkoliklik arasındaki ilişki. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 365-375.
- Yüksekbilgili, Z. & Akduman, G. (2015). Kuşaklara göre işkoliklik. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(19), 415-440.
- Yüksekbilgili, Z. & Akduman, G. (2016a). Bireysel mutluluk ve işkoliklik ilişkisi. *KOSBED*, 31, 95-112.
- Yüksekbilgili, Z. & Akduman, G. (2016b). Demografik faktörlere göre işkoliklik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 512-525.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. (2018). Bölüm İsmine Göre Akademisyen Sayıları Raporu. <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden 10 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Today's technological developments cause an increase in work out of the workplace and working hours, thus making work and private life balance difficult. In addition, various demographic characteristics (marital status, economic conditions, career development requests and expectations etc.) of individuals may cause them to spend more time in the workplace and to work more. This situation leads to workaholism (Schaufeli et al., 2009; Öncül et al., 2013; Shimazu et al., 2015). Workaholism; in addition to the dependency on work, it refers to individuals who continuously focus on their work and perceive their work as the center of their lives (Akdag & Yüksek, 2010). In other words; workaholic employees spend excessive time on work-related issues (Bal et al., 2017: 51). From this point of view; workaholism can cause a general discomfort that reflects to work life and private life and can negatively affect social relations and life satisfaction of individuals (Kesen, 2015: 56).

It is very important for individuals to establish a balance between their jobs and their lives. Indeed, this harmony brings individual happiness. Because people who live in a business-centered life and are under excessive workload become individuals living to work (Yüksekbilgili & Akduman, 2016a: 96). Academicianhip, defined as both extension and time-consuming point of business life such as meeting, congress etc. and indefinite working hours are experienced, where field and application studies are similarly seen as a necessity of business life, include multiple actions that feed each other. Therefore, it would be more appropriate to characterize academicianhip as a way of life rather than a profession (Gürkan, 2018; Kara & Gücal, 2016: 51).

In the related literature, it is possible to come across a large number of studies based on workaholism. When evaluated in general; it is seen that these studies are focused on workaholism and burnout (Naktiyok & Karabey, 2005), work and personality characteristics (Pekdemir & Kocoglu, 2014; Mert Sencan, 2016; Bal et al., 2017), workaholism and work stress (Gürel & Altunoglu, 2016), workaholism and obsession (Emhan et al., 2012), work and work commitment and so on (Kesen, 2015; Shimazu et al., 2015). These studies were carried out public/private sector employees. In addition, in the related literature, there are work-related researches conducted for academicians (Öncül et al., 2013; Balkaya et al., 2016; Ulukök & Akin, 2016); there is not any study dealing with the occupational tendency of academicians together with their individual happiness. Thus, in this study; it was examined whether there is a relationship between the workaholism and individual happiness of academicians, who are willing to work more because of a number of reasons (to prepare/present papers to contribute to scientific production or learning, to write articles/books, to participate in scientific meetings, to prepare/conduct projects, etc.).

The universe of this research consists of academicians who work in any department related to tourism in any higher education institution in Turkey. In order to reach the number of tourism academicians working in these higher education institutions, the Higher Education Information Management System was utilized. According to the numerical indicators obtained from the system; 2017-2018 academic year in Turkey, there are 985 tourism academicians (Higher Education Information Management System, 2018). The research was conducted with a quantitative approach and a questionnaire was applied to tourism academicians. The research was conducted between March and May 2018. During this period, 212 questionnaires were delivered to participants (tourism academicians) in various ways (face to face and online questionnaire application) and received feedback from 119. Therefore, 119 questionnaires were included in the study.

In the study, two different scales were used. "DUWAS Work Addiction Scale" was used for the measurement of workaholism and the "Oxford Happiness Scale" was used for the measurement of individual happiness. DUWAS Work Addiction Scale was developed by Schaufeli, Taris and Bakker (2006) and adapted into Turkish by Doğan and Tel (2011). The original scale items consisting of 17 items were reduced to 14 items by Doğan and Tel (2011). The scale is composed of two dimensions as "working excessively" and "working compulsively". The eight items in the scale measure the working excessively and six items measure the working compulsively dimensions. In addition, the scale items were subjected to a 5-point Likert-type (1-not suitable at all, 5-fully fit) rating. On the other hand, Oxford

Happiness Scale was developed by Hills and Argyle (2002). The scale was adapted into Turkish by Doğan and Sapmaz (2012). In addition, the items of the original scale consisting of 29 items were reduced to 28 items. The scale is a 6-point Likert type (1-disagree, 6-fully agree) measurement tool. In this study, scales adapted to Turkish by Doğan and Tel (2011) and Doğan and Sapmaz (2012) were used.

In order to calculate the reliability of the research scales, Cronbach's Alpha, the internal consistency coefficient, was calculated. And then arithmetic mean and standard deviation values were found. The Cronbach's Alpha coefficient was 0,88 for the DUWAS Work Addiction Scale and the Oxford Happiness Scale was calculated to be 0,85. Also, correlation analysis, independent sample t-test and one-way analysis of variance were used for hypothesis testing. The analysis was based on the 0,05 significance level. Statistical analyzes were performed by means of SPSS 22.0 statistical package program.

According to the research findings; it is possible to say that the level of workaholism, in terms of both the general workaholism and workaholism sub-dimensions, and the level of individual happiness of tourism academicians were at a level just above the average. On the other hand; it was found that there was a significant but weak relationship between the level of workaholism and the level of individual happiness of tourism academicians. In this study; the relationship between the workaholism and individual happiness levels and some demographic variables (gender, marital status, having a child, working status of spouse, age group, title and professional experience) were also investigated. According to this; there is no significant difference in terms of workaholism according to the variables of gender, marital status, having a child, working status of spouse, age group, title and professional experience. When an evaluation is made in terms of individual happiness levels of academicians; while there is no significant difference according to the working status of spouse, title and professional experience variables, it is determined that there is a significant difference according to having a child and age group variables.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Karakaş, Z. ve Savaş, H. (2019). "ISO 9001:2015 ile Ortaya Çıkan Farklılıkların İşletmelerin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3516-3532.

Geliş Tarihi / Received Date: 9 Kasım 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ISO 9001:2015 İLE ORTAYA ÇIKAN FARKLILIKLARIN İŞLETMELERİN BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Zinnet KARAKAŞ

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

zinnetkrks@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3208-466X

Halil SAVAŞ

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

hsavas@pau.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7942-5527

Öz

ISO 9001 standartlar serisi piyasalarda giderek zorlaşan rekabet koşullarına cevaben doğmuştur ve tüketiciye uygun ürün sunmak için kalitenin planlanması, düzenlenmesi, yönlendirilmesi ve nihai olarak kontrol edilmesini içeren faaliyetler toplamını ifade etmektedir. Çalışma kapsamında ISO 9001:2008'den ISO 9001:2015'e güncelleme sonucunda ortaya çıkan farklılıklar açıklanmıştır. Bu farklılıkların işletmelerin bakış açısıyla kazanımlarının, eksikliklerinin ve etkilerinin tanımlanması çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 14 soruluk form kullanılarak, Denizli Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan 9 işletme ile yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Denizli OSB'de belgeye sahip işletmelerin gerçek sayısına ulaşmadaki zorluk, mülakat için işletme tarafından görevlendirilen personelin yetkin olmaması ve görevli personelin yetkin ancak yoğun çalışma koşulları nedeniyle çok kısıtlı zaman ayırması çalışmanın kısıtlarıdır. Sonuç olarak belgenin edinimi noktasında yönetimin, içselleştirilmesi noktasında ise çalışanların başrol oynadığı görülmüştür. İlaveten ISO 9001:2015 ile doğan farklılıklara yöneticilerin maliyet, çalışanların ise ek iş yükü getirme odaklı baktıkları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ISO 9001:2008, ISO 9001:2015, ISO 9001:2015 farklılıkları

ASSESSMENT OF DIFFERENCES OF ISO 9001: 2015 FROM ENTERPRISES POINT OF VIEW

Abstract

The series of ISO 9001 standards arose in response to increasingly difficult competition conditions in the markets and represent the sum of activities that include planning, organizing, directing and ultimately controlling of quality in order to provide appropriate products to consumers. In this study the differences between ISO 9001:2008 and ISO 9001: 2015 are explained. The purpose of this study is to define the gains, deficiencies and effects of these differences on enterprises. In this direction, semi-structured interviews were conducted with 9 enterprises in Denizli Organized Industrial Zone. Difficulties in reaching the actual number of companies, lack of competence or very limited time of the staff are the limitations of the study. Consequently, it was seen that the management played a leading role in the acquisition of the document and focused cost, and the employees played a big role in the internalization and focused additional workload.

Key Words: ISO 9001:2008, ISO 9001:2015, Differences in ISO 9001:2015

1. GİRİŞ

Uygarlıkların doğuşundan itibaren toplulukların hayatta kalması ticarete bağımlı olmaktadır. Çünkü topluluklar büyüdükçe kendi kaynaklarından sağlayamadıkları ürün ve hizmetler için diğerlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Gerçekleşecek olan ticaret ise bugüne kadar müşteri tedarikçi ilişkisinin güçlü yanları üzerinden devam etmektedir. Bu ilişki tedarik zincirinin her aşamasında doğruluk ve güven ile hayatta kalmaktadır. Müşterilerin tedarikçilerinin kalitesini, maliyetini ve teslimat gereksinimlerini karşılayabileceğini ve bu güveni nasıl elde ettiklerini seçme konusunda güven duymaları gerekmektedir. Müşteriler tedarikçilerini;

- Tamamen geçmiş performans, itibar veya öneri temelinde,
- Potansiyel tedarikçilerin yeteneklerini değerlendirerek,
- Bir üçüncü şahıs tarafından gerçekleştirilen kabiliyetin değerlendirilmesine dayanarak seçebilmektedirler (Hoyle, 2009: 4-5).

Üçüncü maddede ifade edilen durumun sağlanmasında faydalanılan araçlardan bir tanesi ISO belgelendirmesidir. ISO, merkezi İsviçre Cenevre'de bulunan Uluslararası Standartlar Organizasyonu olup, 157 ülkenin ulusal standart organizasyonlarının dünya çapında bir federasyonu niteliğindedir. İlaveten 19.000'den fazla Uluslararası Standart yayınlamıştır. ISO 9001, bu organizasyon tarafından yayımlanan kalite yönetim standartları arasında en popüler olanıdır (Ramphal, 2015: 2). İşletmeler imalat, yeni ürün geliştirme ve müşteri hizmetleri gibi ürünlerinin kalitesiyle ilişkili işletim süreçlerini eşlediklerini ve tekrarlanabilir ve belgelendirilmiş bu süreçlere uyduklarını gösterdikten sonra ISO 9001 sertifikasını sahip olabilmektedirler (Psomas, Fotopoulos ve Kafetzopoulos, 2011: 438). 2014 yılında ISO 9001 belgesi sahibi kurum sayısı 1.036.321 iken, 2015 yılında 2385 adet azalma göstererek 1.033.936 olmuştur. Toplam ISO tarafından yayımlanan belgeler ele alındığında ise 2014 yılında 1.476.504 adet belge sahibi kurum var iken, 2015'te bu sayı artış göstererek 1.519.952 olmuştur (The ISO Survey of Management System Standard Certifications 2015 Executive Summary, 1).

ISO 9001, türüne, boyutuna, sağladıkları hizmet ve ürünlere bakmaksızın bütün organizasyonlarda uygulanabilen kıstaslar kümesidir. ISO ürün standardı değildir. Diğer paydaşların ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması yoluyla müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasında organizasyonun yönetiminde uygulanacak kıstasları içermektedir (Hoyle, 2009: 4). Diğer bir anlatımla ISO 9001'in amacı müşteri ihtiyaçlarıyla buluşarak müşteri tatminini sağlamaktır (Cianfrani ve West, 2010:7). ISO 9000 uluslararası kalite standartları serisi (ISO 9001, ISO 9000 ve ISO 9004 standartlarını içermektedir) yönetim sistemi için bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu standart işletme performansı üzerindeki beklenen etki ve gereklilikleri karşılamak üzere belli aralıklarla güncellenmektedir (Rusjan ve

Alic, 2010: 756). ISO 9001 1987, 1994, 2000, 2008 ve en son olarak 2015 yıllarında yayımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle standart ortalama olarak yedi yılda bir güncellenmektedir.

2. ISO 9001:2015

Dünyada en yaygın kullanım alanına sahip kalite yönetim sistemi (KYS) standardı olan ISO 9001'in güncellenmiş son hali 15 Eylül 2015 tarihinde yayımlanmıştır (www.kalitest.com.tr). Güncellemeler ISO'nun pazar için faydalı araç olarak kalmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ISO 9001 işletmelerin karşılaştıkları, süreç içerisinde değişiklik gösteren zorlukları hesaba katacak şekilde düzenlenmiştir (ISO, Moving From ISO 9001:2008 to ISO 9001: 2015: 2). ISO 9001:2008'in bu güncelleştirme süreci Ekim 2011'de ISO tarafından çevrimiçi anket düzenlenmesi ile başlamıştır. Bu ankete yaklaşık 12000 yanıt verilmiştir ve elde edilen temel sonuçlar aşağıda verilmiştir:

- Katılımcıların% 64'ü ISO 9001: 2008'e iyileştirme (7918 yanıt) istemiştir,
- En çok önem verilen 5 kavram Kaynak Yönetimi, Müşteri Sesi, Önlemler, Bilgi Yönetimi ve Risk Yönetimi şeklinde sıralanmıştır,
- Bunlara ilaveten, Üst yönetim katılımı, Risk değerlendirme, İş devamlılığı / planlama, finansı dâhil etme / kaynaştırma, Kaynaklar / yetkinlik / çalışma ortamı hakkında bağımsız yorumlar yapılmıştır.

Haziran 2014'te Uluslararası Standart tasarısı oy pusulası oylama ve yorum için yayımlanmış, Kasım 2014'te bu oylamanın sonuçlarını gözden geçirmek amaçlı toplantı düzenlenmiş, Nisan 2015'de tasdiklenmek amacıyla oluşturulan standardın deneme sürümü yayımlanmış ve son olarak da Eylül 2015'de ISO 9001:2015 yayımlanmıştır (Fonseca, 2014: 392; Fonseca L. M., 2015: 172).

ISO 9001: 2015'deki önemli güncellemelerden bazıları, kuruluşun 'bağlamı', bazı bilgilerin yeniden yapılandırılması, süreç yaklaşımının uygulanmasını geliştirmek için risk odaklı düşünceye vurgu, hizmetler için daha iyi uygulanabilirlik ve artan liderlik gereksinimleri şeklindedir (Medić, Karlović ve Cindrić, 2016: 189).

Standardın bu yeni sürümü bir takım avantajlar sağlamaktadır. Bunlardan bazıları (ISO, Moving From ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015: 5):

- Liderlik katılımı daha yoğun vurgulanmaktadır,
- Örgütsel riskleri ve fırsatları yapılandırılmış bir biçimde ele almaya yardımcı olmaktadır,

- Çevre, sağlık ve güvenlik veya iş sürekliliği gibi birden fazla yönetim sistemini kullanan kuruluşlara özellikle yardımcı olan basitleştirilmiş dil ve ortak bir yapı ve terimler kullanılmaktadır,
- Tedarik zinciri yönetimini daha etkili bir şekilde ele almaktadır,
- Hizmet ve bilgi temelli kuruluşlar için daha kullanıcı dostudur.

4. ISO 9001:2015 İLE ISO 9001:2008'İN KARŞILAŞTIRILMASI

ISO 9001 standardı son otuz yılda kalite algısı, kalite güvencesi ve kalite yönetiminin anlaşılmasında büyük ve belki de en önemli rolü oynamıştır. Bu standartların hatalarına rağmen, ISO 9000'in dünya kalite düzenine büyük katkısı olduğunun altı çizilmelidir (Medić, Karlović ve Cindrić, 2016: 193). ISO 9001 her güncellenmiş sürümle birlikte değişmiştir. Temel öğelerin sayısı 20 ilkedan daha yönetilebilir sekiz temel ilkeye ve daha sonra ISO 9001:2015'te ise yedi adet kalite yönetim ilkesine indirilmiştir: Müşteri odaklılık, liderlik, çalışan bağlılığı, süreç yaklaşımı, iyileştirme, kanıta dayalı karar verme ve ilişki yönetimi. ISO 9001: 2015, bu yedi ilkenin kalite politikasının temeli olarak kullanılabilceğini, her bir ilkenin bilgi birikimi ile ilişkili olarak düşünülebileceğini ve bunun politika geliştirme sürecine nasıl katkıda bulunabileceğini belirtmektedir (Wilson ve Campbell, 2016: 836). ISO 9001: 2015'deki ana başlıklar yönüyle değişiklikler Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. ISO 9001:2015 Ana Başlıklar Yönüyle Değişiklikler

ISO 9001:2015'te terminoloji yönüyle gerçekleşen değişiklikler ise Tablo 1'de özet halinde verilmiştir.

Tablo 1. ISO 9001:2015'teki Terminoloji Yönüyle Değişiklikler

<i>ISO 9001: 2008</i>	<i>ISO 9001: 2015</i>
1. Ürün	1. Ürün ve Hizmetler
2. Kapsam Dışı	2. Artık yok (Ancak kuruluşlar organizasyonlarının büyüklüğü, kompleksliği, kendilerini uyarladıkları yönetim sistemi, faaliyetlerinden kaynaklı risk ve fırsatları göz önüne alarak standardın şartlarının uygulanabilirliği gözden geçirilebilir.)
3. Yönetim Temsilcisi	3. Kavram olarak artık kullanılmıyor. (Ancak önceki standartta belirtilen Yönetim Temsilcisi görev ve sorumluluklarının atanması şartı devam etmekte)
4. Dokümantasyon, kalite el kitabı, doküman prosedür, kayıt	4. Doküman Bilgi
5. Çalışma ortamı	5. Proseslerin iletilmesi için ortam
6. İzleme ve ölçme cihazları	6. İzleme ve ölçme kaynakları
7. Satın alınan ürün	7. Dışarıdan sağlanan ürün ve hizmetler
8. Tedarikçi	8. Dış sağlayıcı
9. -----	9. Organizasyonel bilgi
10. -----	10. Risk bazlı düşünme

Kaynak: Türk Standartları Enstitüsü, 2015: 18; Kalitest: 3

ISO 9001:2015 sürümü ile ürün kavramı, ürün ve hizmetler olarak değiştirilmiştir. Bu ifade ile bütün çıktılar kastedilmektedir. "Hizmetler" in eklenmesi ile ürün ve hizmetler arasında çıktı yönüyle oluşabilecek bazı farklılıkları vurgulamak amaçlanmış (Türk Standartları Enstitüsü, 2015: 18) ve pazar / müşteri ihtiyaç ve beklentilerini tam olarak belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu bilgi daha sonra stratejinin belirlenmesine yönelik bir girdi olarak görev yapmakta ve bu da hedeflenen pazarı veya müşteriyi tatmin edebilen bir yönetim sisteminin geliştirilmesini ve yönlendirilmesini sağlamaktadır (DNV-GL, 2015: 10).

Müşteri değerini ve tatminini artırma, müşteri sadakatini geliştirme, sürekli işleri artırma, organizasyonunun ününü yayma, müşteri tabanını genişletme, gelir ve pazar payını yükseltme müşteri odaklı olmanın bazı potansiyel anahtar faydalarıdır (European Standard ISO 9000, 2015: 3-4). ISO 9001:2015'de de müşteri gereksinimlerini karşılamak ve beklentilerini aşmak kalite yönetiminin temel amacı olarak kabul edilmekte ve bunları bir bilgi perspektifinden sağlamak için açık iletişim ve görüş hatları gerektiği belirtilmektedir (Wilson ve Campbell, 2016: 836).

Her kademedeki liderler amaç ve yön birliği kurmakta ve örgütün kalite hedeflerine ulaşmasına ilişkin koşulları yaratmaktadır (European Standard ISO 9000, 2015: 4). Güçlü bir liderlikten gelen ortak bir yöne veya misyona sahip olma, organizasyon içindeki herkesin

ulaşmaya çalışılan şeyi anladığından emin olunması için gereklidir (ISO: 4). Etkin ve etkili bir kalite yönetim sistemini sağlamak ve lider yöneticilik rolünde diğer yöneticileri de güçlendirmek amacıyla üst yönetimin sorumluluğu ve bağlılığı ISO 9001: 2015'de arttırılmıştır (Sickinger-Nagorni ve Schwanke, 2016: 42). Liderlik maddesi ile etkinlik ve verimliliğinin arttırılması, süreçlerin daha iyi koordine edilmesi, kuruluşun fonksiyonları arasındaki iletişimin güvenilir şekilde sağlanması amaçlanmaktadır (TSE, 2015: 17). Eylemlerin uygulanması için kanıtlar dokümente edilmeli ve oluşturulacak bu dokümanlar organizasyonun yararlanacağı, risklerin yönetimi için pratik bilgiler sağlamalıdır. Belgesel kanıtlar, üst yönetimin önderliğini göstermekte ve belgelendirme kuruluşları tarafından tercih edilmektedir (Natarajan, 2017: 25).

ISO 9001: 2015'de yapılan bir diğer değişiklik ise "Belgeler", "Prosedürler" ve "Kayıtlar" terimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bunlarla birlikte el kitabı bulundurma zorunluluğu da kaldırılmıştır. Bu terimlerin tümü, "Dokümente Edilmiş Bilgi (Dokümantasyon)" ile değiştirilmiştir. Yeni sürüm ile işletmeler büyüklüğüne, faaliyetlerinin, süreçlerinin, ürünlerinin ve hizmetlerinin türlerine, süreçlerinin ve etkileşimlerinin karmaşıklığına, kişilerin yeterliliğine göre ne kadar ve ne şekilde dokümente bilgi oluşturacaklarına karar vereceklerdir. Bu değişikliğin mantığı, kalite yönetim sistemini kontrol etmek için alternatif yöntemlerin daha iyi anlaşılması ve kabul edilmesine kapı açmasıdır (PJR: 2; Kalitest: 6). Dokümente edilmiş bilgi ihtiyaç duyulduğu yer ve zamanda kullanılması için var ve uygun olmalıdır. Ayrıca gizlilik ve bütünlük gibi noktalardan emin olunması amacıyla dokümente bilginin uygun şekilde korunması gerekmektedir (Türk Standartları Estitüsü, 2015: 8).

ISO 9001:2015'de var olan bir yenilik olan çalışanların bağlılığı iyileştirme faaliyetlerine çalışanların katılımını artırma, kişisel gelişimi ve yaratıcılığı artırma, çalışan memnuniyetini artırma, gruplarda/takımlarda bilgi ve deneyimi serbestçe paylaşma, müşteri için değer yaratmaya odaklanma fırsatları yaratma, amaçlar için yaratıcı ve yenilikçi olma gibi faydalar sunmaktadır (TSE, 2015: 18). Çünkü işletmeler için tüm çalışanların yetkin, yetkili ve değer vermeye adanmış olması temel esastır. Bu nitelikleri sayesinde çalışanlar organizasyon genelinde değer yaratma becerilerini geliştirebilmektedir. Bir organizasyonu etkin ve verimli bir şekilde yönetmek için her seviyede çalışanların dâhil edilmesi ve onlara birey olarak saygı gösterilmesi önemlidir. Becerilerin ve bilginin tanınması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesi, kişilerin örgütün amaçlarına ulaşmasında katılımını kolaylaştırmaktadır (Purushothama, 2015: 5).

ISO bir kalite yönetim sisteminin etkinliğini geliştirirken, müşteri gereksinimlerini karşılayarak müşteri memnuniyetini arttırmak için bir süreç yaklaşımının benimsenmesini

teşvik etmektedir (International Standard, 2008: 5). Sistemler ve süreçler, "ilişkili süreçleri yönetmek" anlamına gelen "Süreç Yaklaşımı" adlı yeni bir prensip altında toplanmıştır. Bir sistem, birbiriyle ilişkili süreçlerdir. Bu nedenle, Sistem Yaklaşımı eskiden de bir ilke olarak var olmasına rağmen, yeni ilke Süreç Yaklaşımını süreçler ve bunların karşılıklı ilişkileri olarak yeniden tanımladığı için daha güçlüdür ve daha açık şekilde ifade edilmiştir (Fonseca, 2014: 394). Sürecin planlanan çıktılara tutarlı bir kalite ile ulaşılması durumunda bu süreç etkili sayılır. İşlem sahipleri süreçleri gerçekleştirme sırasında veya diğer dâhili müşteriler ve son müşterilerin raporlarında hatalar (kusurlar) gözlemleyebilir. İşlemlerin çıktıları ve bildirilen arızalar, uygun performans göstergeleri kullanılarak izlenir ve ölçülür. Düzeltici eylemler, süreçlerin etkinliğini sağlamak amacıyla başarısızlıklar için uygulanmaktadır. Süreç verimliliğini artırmak, esasen süreçleri gerçekleştirmek için maliyet ve zamanı en aza indirmektir. Genellikle yönetim değerlendirmelerinde karar verilmektedir. Süreç sahipleri, süreçlerin verimliliğini artırmak için izleme ve ölçme yöntemlerine karar vermektedirler (Natarajan, 2017: 8-9).

ISO 9001: 2015'te bir yenilik olarak kalite yönetim sisteminin kurulmasında, uygulanmasında, sürdürülmesinde ve sürekli iyileştirilmesinde "Risk Temelli Düşünce" yer almaktadır (Medić, Karlović ve Cindrić, 2016: 191). Risk, bir organizasyonun stratejik ve operasyonel hedeflerine ulaşmasını engelleyen olay veya faaliyetlerin olasılığıdır. Risk kavramı örtülü olarak da olsa her zaman ISO 9001'de yer almıştır. Ancak 2015 revizyonunda daha açık hale getirilmiş ve bütün yönetim sistemine yerleştirilmiştir. Süreç yaklaşımının bir parçası olan risk temelli düşünme, koruyucu eylemi rutinin bir bölümünü haline getirmektedir. Risk genellikle sadece olumsuz anlamda düşünülmektedir. Fakat risk temelli düşünme fırsatları belirlemeye de yardımcı olabilmektedir. Bu durum da riskin olumlu tarafı olarak kabul edilebilmektedir (Deysheer, 2015: 8-13).

Özellikle müşterilerin, tedarikçilerin ve paydaşların göz önüne alınmasını gerektiren ISO kalite yönetim sistemi için bilginin daha geniş bir sistematik değerlendirmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Wilson ve Campbell, 2016: 839). Performans değerlendirmesi kapsamında "Kuruluşlar neyin ölçüleceği, geçerli sonuçları güvence altına almak amacıyla ihtiyaç duyulan izleme, ölçme, analiz ve değerlendirme için yöntemleri, izleme ve ölçmenin ne zaman gerçekleştirmesi gerektiğini, izleme ve ölçüm sonuçlarının ne zaman analizi ve değerlendirilmesi gerektiğini tayin etmelidir" (Türk Standartları Enstitüsü, 2015: 184). Bu madde, büyük oranda ISO 9001: 2008 ile aynıdır. Ancak daha geniş kapsamlı konulara, yeni risk ve fırsat dillerine ve organizasyonun içeriğine uyum sağlamaktadır (DNV-GL, 2015: 14). Performans değerlendirmenin gereksinimleri izleme, ölçme, analiz, değerlendirme, müşteri

tatmini, iç denetim ve yönetim gözden geçirmez. Performans değerlendirmenin çıktıları, KYS'nin etkinliğinin sürekli geliştirilmesinde girdi olmaktadır (Natarajan, 2017: 101).

ISO 9001:2015 Standardına göre iyileştirme, kuruluşun müşteri gereksinimlerini karşılama ve kalite hedeflerine ve müşteri memnuniyetine ulaşmasına yardımcı olacak bir kavram olarak tanımlanmaktadır. İyileştirme, bir bakıma, hedeflerin gerçekleştirilmesini etkileyen parametreleri bulmak ve onları değiştirmeye göndermek demektir. Bu nedenle performans ve etkinlik süreçlerinde veya süreç çıktılarında (ürün veya hizmetlerde) zayıf olanların belirlenmesini ve onları iyileştiren kontrollü değişikliklerin uygulanmasını gerektirmektedir (Abuhav, 2017: 397). İyileştirmenin, iş dünyasının her alanında aynı anda gerçekleşmesi gerekmez. Odaklanma, riskler ve faydalar için önem teşkil etmektedir. İyileştirme, aşamalı (küçük değişiklikler) veya atılım (yeni teknoloji) olabilir. Gerçekte, her iki yöntem de zaman zaman bir noktada kullanılacaktır (DNV-GL, 2015: 15). İyileştirme sürekli iyileştirme, düzeltici faaliyetler, buluşlar gibi birçok iyileştirme türünü kapsamaktadır (Fonseca, 2015: 174; Türk Standartları Enstitüsü, 2015: 16).

ISO 9001:2015'te değişiklik yapılan bir diğer nokta ise kanıt temelli karar vermedir. Karar verme karmaşık bir süreç olabilmekte ve her zaman bir miktar belirsizlik içermektedir. Ek olarak genellikle birden fazla tür ve girdi kaynağına ve öznel olabilecek yorumlara bağlı olmaktadır. Neden ve sonuç ilişkilerinin ve istenmeyen olası sonuçların anlaşılması önemlidir (Purushothama, 2015: 6). Kanıt temelli karar verme, veri analizinin daha objektif ve güvenli bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır (TSE, 2015: 18).

ISO 9001:2008'de yer alan "Tedarikçilerle karşılıklı fayda sağlayan ilişkiler" maddesi 2015 verisyonunda "İlişki yönetimi" olarak ele alınmıştır. Bunun sebebi bugünün iş ve organizasyonları dünyadan kopuk, dışarıdan bağımsız düşünülmemesidir. Tedarikçiler, ortaklar, paydaşlar gibi ilgili taraflarla olan önemli ilişkileri belirlemek ve bunları yönetmek için bir plan yapmak suretiyle sürdürülebilir bir başarıya imza atılması ilişki yönetimi ile sağlanılabilmektedir (ISO: 4). İlişki yönetiminin bazı potansiyel anahtar faydaları şunlardır (European Standard ISO 9000, 2015: 8):

- İlgili tarafların her biri ile ilgili fırsat ve kısıtlamalara yanıt vererek organizasyonun ve ilgili tarafların performansının artırılması,
- İlgili taraflar arasındaki hedeflerin ve değerlerin ortak bir şekilde anlaşılması,
- Kaynak ve yetki paylaşımı ve kalite ile ilgili riskleri yönetmek suretiyle ilgili taraflar için değer yaratma kapasitesinin artırılması,

- İstikrarlı bir ürün ve hizmet akışı sağlayan iyi yönetilen bir tedarik zinciri olmasıdır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

ISO 9001 standardı, ilgili tüm tarafların ihtiyaçlarını karşılarken, müşterilere odaklanarak uzun vadede performansı sürekli iyileştirmeyi amaçlayan bir kuruluşun yönetilmesi ve yönlendirilmesi için kapsamlı bir temel kural veya inanç olarak bir kalite yönetimi ilkesi şeklinde tanımlanmaktadır (Hoyle, 2009: 9). Bu tanımlamada ayırım yoktur, bütün işletmeler adına oluşturulmuştur. Ancak bazı ilkeler zorunlu kılınmamış, işletmenin tercihine bırakılmıştır. Bu opsiyonel durumun yanında işletmelerin işleyişindeki çeşitlilikler de standardın uygulanması, yürütülmesi ve doğurduğu sonuçlar bakımından farklılıklar ortaya çıkarmaktadır.

ISO 9001 standardının uygulanması, başarı, etki ve yararlarının incelenmesi uzun yıllardır araştırma konusu olarak ele alınmaktadır (Psomas, Pantouvakis ve Kafetzopoulos, 2013: 159). Bu çalışmada ise ilgili farklılıkların tespiti amaç edinilmiştir. Bu farklılıklar ISO belgesinin işletmeye sağladığı kazanımlar, eksik kaldığı yönler, 2015 güncellemesinin mevcut ve olası etkileri ve benzeri noktalar üzerinden ele alınmıştır. Araştırma kapsamını Denizli ili Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan işletmeler oluşturmaktadır.

6. YÖNTEM

Araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Mülakatlar içerisinde kullanılmak üzere 14 soruluk form hazırlanmıştır. Formdaki sorulara bağımlı kalınmamış, mülakat içeriğinin konu kapsamında kalıp, kayma olmaması adına faydalanılmıştır. Bu doğrultuda 11-18 Aralık 2017 tarihleri arasında ISO 9001:2015 veya daha önceki sürümlerine sahip 7 farklı sektörden 9 işletme ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Bu işletmelerden 6 tanesi ISO 9001:2015 belgesine (İşletme 1 – İşletme 6) sahip veya güncelleme sürecinde, 3 tanesi (İşletme 7 – İşletme 9) ise daha önceki sürümlerine sahiptir. Mülakatlar ortalama olarak 35 dakika sürmüştür.

7. ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Araştırmanın kısıtları aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

- Denizli OSB yönetiminin envanterinde ISO 9001:2015 versiyonuna sahip işletme sayısı bilgisi yer almadığı öğrenilmiştir. Ayrıca ISO belgelendirmesini yapan firma sayısının çokluğu da bu konuda net bilgiye sahip olunamamasında etkindir. Bu nedenle Denizli OSB'de yer alan işletmelerin internet siteleri kontrol edilmiştir. Ancak az sayıda işletmenin internet sitesinin güncel olduğu görülmüştür. Bu nedenlerden dolayı hedef işletmelere ulaşmak zaman alıcı olmuştur. Sonuç olarak

OSB'deki işletmeler mümkün miktarda araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiş ve yüz yüze bu bilgi toplanılmaya çalışılmıştır. Bilgi veren işletmeler üzerinden ISO 9001:2015 versiyonuna sahip firma sayısının oldukça az olduğu sonucuna varılmıştır. Bu firmalar arasında görüşmeyi kabul etmeyenler de olduğu düşünüldüğünde mülakat yapılabilecek firmalar konusunda daralma olmuştur.

- Mülakata katılmayı kabul eden işletmelerden görevlendirilen kimsenin konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması önemli bir kısıttır. Çünkü mülakatın içerik olarak kalitesinin düşmesine neden olmuştur.
- Mülakata katılmanın kabul edilmesi ve görevlendirilen personelin yeterli olması durumunda ise çoğunlukla kişinin zamanının oldukça sınırlı olması kısıt olmuştur. Aslında konuya dair kaliteli bilgiler edinilebilecekken görevlinin yoğun mesaisi buna imkân vermemektedir.

8. BULGULAR

Araştırma mülakatlarına ISO belgesini alma nedenleri hakkında görüşülerek başlanılmıştır. Bu nedenlerin başını müşteri talebi çekmektedir. Bunun dışında farklı sertifikaları almada kolaylık sağlaması, üretim süreçlerinin takibatını sağlaması, daha kapsamlı denetim imkânı sunması, süreçlerdeki karışıklıkları önlemesi ve son olarak da rakip işletmelerin bu belgeye sahip olması bu belgeye sahip olma nedenleri arasında yer almaktadır. Belge almama nedenlerine gelindiğinde ise ISO 9001'in eski popülerliğinin kalmaması, müşterilerin ISO'dan farklı belgeler talep etmesi, belge alımında yönetim desteğinin olmaması, belge alınması durumunda etkilerinin çıktılara yansıma süresinin uzunluğu ve KYS sertifikasyonu olarak ISO'nun yeterli görünmemesi ifade edilmiştir. Belgelendirmesi olmayan işletmelerde görüşülen yetkililerin ISO hakkında bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yani bu konuda sebep bilgisizliğin olmadığı, işletmelerin tercihen belgeyi almadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

ISO 9001'in işletmelere sağladığı faydalar ele alındığında İşletme 7,

Olmayan veriler toplanıp, gerekli veriler kaçıyordu. Toplantılarda bunlar görüşülüp yalınlaşmaya gidiliyordu. Havada uçuşan bilgileri yere indirmiş oluyorsun. En büyük faydası bu bence. Yönetim gözetimi dışında, kontrol dışında bir veri olmuyor. Hala da etkisi görülüyor... Kontrol altına aldığımız aynı verileri sisteme de giriyoruz. ISO 9000'in en büyük faydası işletmedeki veri hiyerarşisini sağlaması...

beyanında bulunmuştur. İşletme yetkilisi ISO'nun faydalı olduğunu düşünmektedir. Ancak İşletme yönetimi ISO'nun faydalarının uzun vadede ortaya çıkması ve gerektirdiği maliyetler nedeniyle belgeyi edinmeyi uygun görmemiştir.

ISO 9001'in eksik yönleri sorulduğunda bütün işletmeler için aynı standardizasyonun olması, teknolojiyle paralel gitmemesi, piyasanın gerekliliklerini karşılayamaması belirtilmiştir.

Yetkililerin ISO belgesinin içselleştirilmesine dair görüşleri alındığında ise, İşletme 1

“Eğer tam anlamıyla uygulanıyor olsaydı kesinlikle katkı sağlardı. Çok güzel yönetim dizaynı var, özellikle kayıtlarla kayıpları önlemede faydalı ... Yönetimden ziyade çalışanların benimsemesi lazım. Çalışanların benimsememesinin nedeni iş yükü olarak görmeleri. .. Zaten insanların yapmaları gereken çok işleri var. Ona ek olarak çıkardığınız her şey angaryadır...”

şeklinde beyanda bulunmuştur. Bunun nihayetinde firmanın belgeye sahip olmasına rağmen içselleştirme noktasında problem yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Belgeye sahip olmayan firmalardan biri olan İşletme 8 ise beyanında

“Yaptığımız şey ISO'nun 3 gömlek 5 gömlek üstündedir. Bizim tuvaletlerimizden tutun işçilerimizin kıyafetlerine, maaşlarına, tedarikçilerimize, tedarikçilerimizle yazışmalarımıza hepsine bakıyor. ISO bunlara bakmaz ki. Bu daha farklı bir şey. Farklı bir dünya...”

demiştir. İşletme ISO'yu son güncellemelerden sonra bile yeterli görmemektedir. Bu görüşünde en büyük etmen çalıştığı firmalardır. Bu nedenle de ISO dışında farklı belgeleri edinmiştir. İşletme ISO'dan çok daha üstün olduğunu düşündüğü belgeyi içselleştirme yolunda olduğunu düşünmektedir. İşletme 9 ISO belgesinin güncel sürümüne sahip olmamakla birlikte, önceki sürümleri de içselleştirmeyi tam olarak sağlayamadıklarını *“Bir kişiye 3 kişilik iş verirsiniz olmuyor. Kurumsallaşmama yönetimin desteğinin olmaması...”* cümleleriyle ifade etmiştir.

İşletmelere 2015 sürümünden beklentileri sorulduğunda işletmelerden net cevap alınamamıştır. Bunda işletmenin elinde bulunan sürümü tam anlamıyla içselleştirmemiş olması, uygulamada eksikliklerinin olması, belgeyi sadece var olsun diye almış olup, aslında farklı belgelerin gerektirdiklerini takip etmesinin neden olduğu düşünülmektedir. Bu konuda İşletme 2 şu ifadede bulunmuştur:

“Yok, olmucak da zaten. Bu sene son sene geçmek zorundayız o yüzden geçicez. Biraz merak ettiğimiz fiyat arttı mı? ... Kimse uygulamıyor. Herkesi birbiriyle uyuşturamıyorsun, çok zor... Yönetimi hiç suçlu bulmuyorum. Müdürler suçlu. Belgeyi almasalar o zaman yönetimde derim ama belgeyi alıyorlar zaten. Tamamen çalışma kültürü, alışkanlıklar, zaman bulamamak...”

İşletme 1, İşletme 2'yi destekler nitelikte beyanda bulunmuştur:

“Uygulanmadığı sürece hayır. Kesintisiz hepsini uygulanıyor dersen çok iyimser olur... İnsanlarda önyargı olmadan geçilebiliyor olsa belki içselleştirilebilirdi. Birincisi insanların gerçekten değişikliğe direnci var. Sonucunun ne olduğunu bilmediği bir iyilikdense sonucunu bildiği aşına olduğu kötüyü tercih ediyor. Alt kademe olarak baktığımızda insanlar

her şeyi maaş olarak düşünüyor. Kendi bilgi birikimi, hayata bakışı, kültür seviyesi önemli... Sistem=Ekstra iş yükü anlamına geliyor. Bu algıyı değiştirmek lazım.”

Sonuç olarak işletme yetkilileri belgeyi alıp almama noktasında üst yönetimi, belgenin uygulanabilirliği noktasında ise müdürler ve çalışanları sorumlu görmektedir.

ISO 9001:2015 sürümü ile sorumluluk tüm üst yönetime yayılmıştır. Bu durum işletmeler tarafından olumlu bir değişiklik olarak algılanmakla birlikte tam olarak uygulanabilir görülmemiştir. Denizli’de çoğu işletmenin aile şirketi olması nedeniyle geleneksel yönetim tarzının devam ettirildiği ve nihai olarak gerçek sorumluluğun bir kişi üzerinden takip edileceği düşünülmektedir. İşletme 6 *“Bu iyi bir şey. Bu kâğıt üzerinde uygulamada yayılmaz. Yine bir kişi sorumlu olur”*, İşletme 9 ise *“... uygulamada yine bir kişi sorumlu olur. Kötü olursa sonu bir kişi sorumlu kalınır, iyi olursa tüm yöneticiler sorumlu olur”* şeklinde yorumda bulunmuştur. Bu ifadeler işletmelerin ilgili maddeyi sahada uygulanabilir görmediklerinin kanıtı niteliğindedir.

Yeni sürüm ile zorunluluğu kaldırılan bir madde de kalite el kitabı bulundurmaktır. Bu konuda işletmeler arasında zıt görüşler bulunmaktadır. İşletme 3 *“...olumlu. Bu sistemde ne kadar pratik çözüm olursa o kadar iyi yürüyor. Doküman olsun diye yapmaktan ziyade bunu uygulamak önemli”* şeklinde yorum yapmıştır. İşletme, el kitabının yalnızca belge olarak var olduğunu, ancak uygulamada faydalanılmadığını düşünmektedir. Bu nedenle de fayda görmedikleri bir işlemin zorunluluğun kalkması iş yüklerini azaltacağı için olumlu olarak karşılanmıştır. Bunun tersine İşletme 1

“..artık sorumluluk kalmadı, doküman olarak saklanıyor sadece. Ama bence yine olacak. Çalışan birisine yeni gelene verdiğinizde kısa bir özet olmuş oluyor. Büyük kolaylık. Kalite el kitabının kalkmaması gerektiğine inanıyorum”

yorumunda bulunmuştur. Bu işletme, el kitabından faydalanmış dolayısıyla da gerekliliğine inanmaktadır. Zorunluluk olmasa da yüksek ihtimalle kalite el kitabını kullanmaya devam edecektir.

Bunun yanında artık dokümantasyon kavramının kullanılıyor olması genel olarak olumlu bulunmuştur. İşletmeler bunun işi yalınlaştırdığı, karmaşayı kaldırdığı görüşündedir.

Risk temelli bakış tüm işletmeler tarafından olumlu karşılanmıştır. Birçoğu işin doğasının bunu gerektirdiği, buna uygun olarak çalışıldığında da kalitede gözle görünür olumlu değişikliklerin olduğunu/olacağını ifade etmişlerdir. Örnek olarak İşletme 1 bu konuda *“Sistemin gerçekten iyi bir şekilde kurulmuş ve işliyor olduğunu kabul edersek risk fırsat hedef belirlemesi çok güzel şeyler”* beyanında bulunmuştur.

ISO 9001:2015'te performans değerlendirmeye daha yoğun vurgu yapılması işletmeler tarafından genellikle ek iş yükü getirmekle birlikte katkı sağlayacağı şeklinde algılanmıştır. İşletme 8 “*Olumlu olur bence. Hem prosedür anlamında iyileşme, gelişme hem gözden geçirme...*” şeklinde, İşletme 6 ise

“*Gerginlik oluşturabilir. En azından bunu kullanıyor muyum onu belli etmiş oluruz. Külfet olacak ama. Bütün dallarda yapacaktın...Kötü olur zamanımı harcamam lazım gelir. Tek tek formları hazırlamam değerlendirmem lazım*”

şeklinde yorumda bulunmuştur. İşletmelerin bu değişikliğin getireceği ek iş yükü nedeniyle, sağlayacağı faydaya rağmen tedirgin oldukları gözlemlenmiştir.

9. SONUÇ

Bu çalışma ISO 9001'in 2008 ile 2015 versiyonlarını ele almıştır. Benzer amaç güden Casadesús ve Karapetrovic (2005) çalışmalarında ISO 9001'in 1994 ile 2000 versiyonları arasında bir karşılaştırma yapmışlardır. Bu kapsamda 399 firmaya anket çalışması uygulamışlardır. Bunların 20 tanesi 2000 versiyonuna sahiplerdir. Analizler sonucunda bu iki versiyonun uygulanmasındaki motivasyonunun, zorlukların ve işletmeler üzerindeki etkilerinin benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlaveyen yeni versiyonu edinmenin maliyetinin daha yüksek olduğu, 2000 versiyonuna sahip işletmelerin 1994 versiyonuna sahip işletmelere kıyasla daha küçük bir yüzdesinin edinilecek faydayı daha düşük algıladığı ulaşılan diğer sonuçlardır. Yani yeni gelen versiyon benzer zorluk ve etkilerle daha yüksek maliyeti ve edinilen fayda algısını beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde Withers ve Ebrahimpour (2001) da çalışmalarında ISO 9001 sertifikasyonunun dokümantasyon maliyetleri dışında organizasyon performansına tutarlı bir şekilde pozitif etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmada ise yapılan mülakatlar neticesinde işletmelerin ISO 9001:2015'e dair bakış açısıyla kurumsal yapıya sahip olma arasında bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Kurumsal işletmeler ISO belgesini edinmiş ya da bu konuda bilgi sahibi ve tercihen edinmemiş olduğu, bunun yanında ISO'dan üstün olduğunu düşündükleri farklı belgeler edinmiş oldukları görülmüştür. Kurumsallaşma yolundaki işletmeler ise ISO'da sunulan kalite yönetim sisteminden fayda göreceğine inanmakta, yönetimin tutumuna göre belgeyi edinmekte, yönetime ek olarak çalışanların tutumuna göre ise ISO'yu içselleştirebilmektedir.

Zaramdini, (2007) Birleşik Arap Emirlikleri'nde ISO 9001:2000 versiyonuna sahip 209 işletme ile bir anket çalışması yürütmüştür. Çalışma sonucunda dahili ve harici faydalar sağlanması, doğru operasyonel yönlere odaklanması, bir pazarlama aracı olarak kullanılması, firmanın imajını geliştirmesi ve uluslararası işlerde bir pasaport gibi işlem görmesi ISO 9001 sertifikasını edinme sebeplerinden olarak sayılmıştır. Diğer bir anlatımla mevcut çalışma ile

benzer sonuçlar göstermiştir. Psomas ve Kafetzopoulos'ın (2012) çalışmasının sonuçları ISO 9001'i edinmeyi destekler niteliktedir. Çalışmada bu belgeye sahip işletmelerin sahip olmayanlara kıyasla ürün kalitesi, müşteri tatmini, operasyonel, pazar ve finansal performans bakımından çok daha iyi konumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Al-Rawahi ve Bashir (2011) ise uygulama motivasyonunda işletmelerin boyutu ve sektör tipine göre farklılık olduğuna dair kuvvetli bir kanıt olmadığını belirtmiştir.

Mevcut çalışma kapsamında işletmeler, yeni versiyon ile yapılan değişikliklerin çoğuna genel anlamda olumlu tepki vermiştir. Bu tepki, çalışanların yoğun çalışma temposuna ek iş yükü getirileceği düşünüldüğünde olumsuz doğru kayma göstermiştir. Çalışanların iş yükünün yeniden düzenlenmesi veya işletme içi sistemler kurulurken bu noktaların dikkate alınması fayda sağlayabilecektir. Öncelikli olarak yönetimin bu konuya sahip çıkması büyük önem arz etmektedir. Bu adımın tam olarak gerçekleşmesi de çalışanların bu meseleye daha iyi sahip çıkmasını sağlayacaktır. Bunun nihayetinde ISO 9001:2015 işletme genelinde içselleştirilebilecektir. Bu çalışmada sektör ayrımı yapılmamıştır. Ancak örneğin Murmura vd. (2018) çalışmalarında ISO 9001:2015 versiyonuna güncelleme ve uygulamadaki fayda ve kısıtlar bakımından imalat ve hizmet sektörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamında yalnızca Denizli Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan firmalardan bazılarında görüşme talebi iletilip, kabul edenlerle görüşülmüştür. Bu kapsam genişletilerek Denizli geneline, Bölge geneline ya da ülke geneline yaygınlaştırılması geliştirilebilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Ek olarak sektör ayrımı yapılarak çalışmanın tekrarlanması da anlamlı sonuçlar verebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abuhav, I. (2017). *ISO 9001:2015 - A complete guide to quality management systems*. Florida: Taylor & Francis Group.
- Al-Rawahi, A. M. S. & Bashir, H. A. (2011). On the implementation of ISO 9001:2000: a comparative investigation, *The TQM Journal*, 23(6), 673-687. DOI:10.1108/17542731111175275
- Casadesús, M. & Karapetrovic, S. (2005) An empirical study of the benefits and costs of ISO 9001: 2000 compared to ISO 9001/2/3: 1994. *Total Quality Management & Business Excellence*, 16(1), 105-120, DOI: 10.1080/1478336042000309893
- Cianfrani, C. A., & West, J. E. (2010). *Cracking the case of ISO 9001:2008 for manufacturing* (2. b.). Milwaukee: Quality Press.
- Deysher, B. (2015). *A "Risk Based Thinking" model for ISO 9001:2015*. <http://rube.asq.org/audit/2015/01/a-risk-based-thinking-model-for-iso-9001-2015.pdf> adresinden alındı
- DNV-GL. (2015). *ISO 9001:2015 Quality management systems requirements guidance document*. DNV-GL. <https://www.dnvgl.be/publications/the-new-iso-9001-2015-63171> adresinden alındı
- European Standart ISO 9000. (2015). *Quality management systems - fundamentals and vocabulary (ISO 9000:2015)*. Brussels: ISO.
- Fonseca, L. M. (2014). ISO 9001: 2015 Revision. *Proceedings of the 1st International Conference on Quality Engineering and Management*, 391-400.

- Fonseca, L. M. (2015). From quality gurus and TQM to ISO 9001: 2015: A review of several quality paths. *International Journal for Quality Research*, 9(1), 167-180.
- Hoyle, D. (2009). *ISO 9000 quality systems handbook* (6. b.). USA: Elsevier Ltd.
- ISO. *ISO 9001:2015 How to use it?* Aralık 17, 2017 tarihinde https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/iso_9001-2015_-_how_to_use_it.pdf adresinden alındı
- ISO. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Aralık 17, 2017 tarihinde ISO Web Sitesi: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/iso_9001_-_moving_from_2008_to_2015.pdf adresinden alındı
- Kalitest. *ISO 9001:2015 revizyonu geçiş kılavuzu*. Kasım 24, 2017 tarihinde Kalitest Web Sitesi: <https://www.kalitest.com.tr/uploaded/files/9001-2015%20Ge%C3%A7i%C5%9F%20K%C4%B1lavuzu%20web.pdf> adresinden alındı
- Medić, S., Karlović, B., & Cindrić, Z. (2016). New standart ISO 9001:2015 and Its effect on organisations. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 14(2), 188-193.
- Murmura, F., Casolani, N., Liberatore, L & Vicentini, A. (2018). An empirical analysis of ISO 9001:2008 application in Italian services and manufacturing companies, *Total Quality Management & Business Excellence*, 29(7-8), 786-797. DOI:10.1080/14783363.2016.1237286
- Natarajan, D. (2017). *ISO 9001 Quality management system*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- PJR. *Preparing for the Change – Transition to ISO 9001:2015*. Kasım 24, 2017 tarihinde PJR Web Sitesi: <http://www.pjr.com/downloads/ISO%209001%20Transition%20FAQ.pdf> adresinden alındı
- Psomas, E. L., Fotopoulos, C. V., & Kafetzopoulos, D. v. (2011). Core process management practices, quality tools and quality improvement in ISO 9001 Certified Manufacturing Companies. *Business Process Management Journal*, 17(3), 437-460.
- Psomas, E. L., Pantouvakis, A., & Kafetzopoulos, D. P. (2013). The impact of ISO 9001 effectiveness on the performance of service companies. *Managing Service Quality: An International Journal*, 23(2), 149-164.
- Psomas, E. & Kafetzopoulos, D. (2014). Performance measures of ISO 9001 certified and noncertified manufacturing companies, *Benchmarking: An International Journal*, 21(5), 756-774. DOI:10.1108/BIJ-04-2012-0028
- Purushothama, B. (2015). *Implementing ISO 9001:2015*. New Delhi, India: Woodhead Publishing India Pvt. Ltd.
- Ramphal, R. R. (2015). Overview of the new ISO 9001:2015 standard and challenges ahead. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 4(2), 1-23.
- Rusjan, B., & Alic, M. (2010). Capitalising on ISO 9001 benefits for strategic results. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 27(7), 756-778.
- Sickinger-Nagorni, R., & Schwanke, J. (2016, Mayıs). The new ISO 9001:2015 its opportunities and challenges. *Tampere University f Applied Sciences, Uluslararası İşletme Yönetimi Tezi*.
- International Standard. (2008). *ISO 9001: 2008 quality management systems-requirements*. ISO.
- The ISO Survey of Management System Standard Certifications 2015 Executive Summary*. Kasım 28, 2017 tarihinde https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/the_iso_survey_of_management_system_standard_certifications_2015.pdf adresinden alındı
- TSE. (2015). *TS EN ISO 9001:2015 Kalite yönetim sistemi temel eğitim*. Ankara.
- Türk Standartları Enstitüsü. (2015). *TS EN ISO 9001 kalite yönetim sistemleri – Şartlar*. Ankara: ISO.
- Wilson, J. P., & Campbell, L. (2016). Developing a Knowledge Management Policy for ISO 9001: 2015. *Journal of Knowledge Management*, 20(4), 829-844.
- Withers, B. E. & Ebrahimpour, M. (2001). Impacts of ISO 9000 registration on European firms: a case analysis, *Integrated Manufacturing Systems*, 12(2),139-151. DOI:10.1108/09576060110361582
- Zaramdini, W. (2007). An empirical study of the motives and benefits of ISO 9000 certification: The UAE experience, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 24(5), 472-491. DOI: 10.1108/02656710710748358

EXTENDED ABSTRACT

ISO is the International Standards Organization, headquartered in Geneva, Switzerland, and is a worldwide federation of national standard organizations of 157 countries. In addition, it has published more than 19,000 International Standards. ISO 9001 standard is defined as a quality management principle as a comprehensive basic rule or belief for managing and guiding an

organization aiming to continuously improve performance in the long term by focusing on customers while meeting the needs of all interested parties (Hoyle, 2009: 9). ISO 9001 is the most popular of the quality management standards published by this federation (Ramphal, 2015: 2). While the number of institutions holding ISO 9001 certificate was 1036321 in 2014, it decreased by 2385 in 2015 and reached 1033936. When the documents published by the total ISO are taken into consideration, there were 1476504 certificate holder institutions in 2014, while this number increased to 1519952 in 2015 (The ISO Survey of Management System Standard Certifications 2015 Executive Summary, 1). The ISO 9000 international quality standards series (including ISO 9001, ISO 9000 and ISO 9004) provide a framework for the management system. This standard is updated periodically to meet the expected impact and requirements on operational performance (Rusjan & Alic, 2010: 756). ISO 9001 was published in 1987, 1994, 2000, 2008, and most recently in 2015. In other words, the standard is updated every seven years on average.

The ISO 9001 standard has played a major and perhaps most important role in the understanding of quality perception, quality assurance and quality management over the last three decades. Despite the mistakes of these standards, it should be underlined that ISO 9000 contributes greatly to the world quality system (Medić, Karlović & Cindrić, 2016: 193). ISO 9001 has changed with each updated version. The number of key elements has been reduced from twenty to eight more manageable principles and then seven quality management principles at ISO 9001: 2015: customer focus, leadership, employee commitment, process approach, improvement, evidence-based decision making and relationship management. ISO 9001: 2015 states that these seven principles can be used as the basis of quality policy, that each principle can be considered in relation to its knowledge and how this can contribute to the policy development process (Wilson & Campbell, 2016: 836).

This study aims to determine the differences arising from ISO 9001:2015 version. These differences are addressed through the gains, the missing aspects, the current and potential effects of the 2015 update, and so on. The scope of the research consists of the enterprises located in the Organized Industrial Zone of Denizli.

Semi-structured interview method was used in the study. A form with fourteen questions was prepared to be used in the interviews. In this context, semi-structured interviews were conducted with 9 companies, from seven different sectors with ISO 9001: 2015 or earlier versions, between 11 and 18 December 2017. Six of these enterprises have ISO 9001: 2015 or are in the process of updating, and the three have previous versions. Interviews lasted 35 minutes on average.

Research interviews were started by discussing the reasons for obtaining ISO certificate. Customer demand is the main reason for these reasons. Apart from this, obtaining easier different certificates, to follow up the production processes, to provide more comprehensive control, to prevent the confusion in the processes and finally to have this certificate by competitors are among the reasons of having this certificate. The other way round, not exist of the old popularity of ISO 9001, the customers' request different documents from ISO, not support in obtaining the documents by management, the length of the reflection time of the effects on the outputs and not seem sufficient as the QMS certification are in the reasons for not obtaining the certificate,. It was seen that the authorities interviewed in enterprises without certification have knowledge about ISO. In other words, it is concluded that the ignorance is not a reason for not have the certificate and that the enterprises prefer this.

The operating officers think that generally ISO is beneficial. However, business management may not find it appropriate to obtain the certificate due to come in sight in the long-term of the benefits of ISO and the costs it requires. When asked about the deficient aspects of ISO 9001, it is stated that there is the same standardization for all enterprises, it does not go parallel with the technology and it cannot meet the requirements of the market. When businesses were asked about their expectations from the 2015 version, no clear answers were received. In this sense, the version having by the enterprise is not fully internalized, the lack of implementation, obtaining the document for only the existence, and in actual fact following the requirements of different documents are thought as reasons of these answers.

As a result, it is considered that the senior management is responsible to whether or not to receive the document, and the managers and employees are responsible for the applicability of the document. With ISO 9001: 2015, responsibility is extended to all senior management. Although this situation is perceived as a positive change by the enterprises, it is not seen as fully applicable. The risk-based perspective has been welcomed by all businesses. Many have stated that the nature of the work requires it, and that there are / will be visible positive changes in quality when working accordingly.

Within the scope of the present study, the enterprises generally responded positively to most of the changes made with the new version. This reaction has shifted to negative, considering that additional workload will be imposed on the employees' intensive work tempo. It may be beneficial to reorganize the workload of the employees or to take these points into consideration when installing internal systems. Primarily, it is of great importance for the management to protect this issue. Fulfilling this step will also enable employees to better adopt this issue. As a result, ISO 9001: 2015 will be internalized throughout the enterprise.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Şahyar Akdemir, D. (2019). “Uluslararası Alanda Ombudsmanlık Kurumu ve Türkiye”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3533-3552.

Geliş Tarihi / Received Date: 6 Aralık 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 4 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ULUSLARARASI ALANDA OMBUDSMANLIK KURUMU VE TÜRKİYE

Duru ŞAHYAR AKDEMİR

Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi

dsakdemir@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2374-9770

Öz

Ombudsmanlık kurumu insan haklarının korunmasına ve insan hakları ile ilişkili idarenin işlemlerinin denetlenmesine aracılık eden ulusal insan hakları kurumlarından bir tanesidir. Literatürde ombudsmanlık kurumunun dünyadaki ve Türkiye’deki gelişimi ile hukuki statüsü gibi konularda oldukça değerli çalışmalar mevcuttur. Ancak uluslararası boyutlarıyla ombudsmanlık kurumunu, bu alanda ortaya çıkan mevzuatı ve ombudsmanlık ağları ile ilişkileri çerçevesinde Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun gelişimini ele alan yeterli kaynak bulunmamaktadır. Çalışmada ombudsmanlık kurumunun uluslararası boyutlarına değinilecektir. Ombudsmanlık kurumlarına ilişkin uluslararası ağlar ve koordinasyon kuruluşları ortaya konacaktır. Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun gelişimi ve kurumun uluslararası koordinasyon kurumları ile ağlarla olan ilişkileri ele alınacaktır. Çalışmanın temel amacı T.C. Kamu Denetçiliği Kurumunu uluslararası boyutlarıyla ele almak ve bu alanda literatüre katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu yönetimi, İnsan hakları, Ombudsman, T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, Ulusal insan hakları kurumları

OMBUDSMAN INSTITUTION IN THE INTERNATIONAL ARENA AND TURKEY

Abstract

The ombudsman institution is one of the national human rights institutions that mediate the protection of human rights and control the human rights-related administration. There are many valuable studies about ombudsman institute’s legal status and its development in Turkey and in the world as well as in the literature. But the resources about the ombudsman institution with an international dimension and ombudsman institution in Turkey within the framework of relationships with international ombudsman networks are insufficient. In the study, the international dimensions of the ombudsman institution will be mentioned. International networks and co-ordination institutions about ombudsman institutions will be noticed. The development of the ombudsman institution in Turkey and its relationship with international coordination institutions and networks will be discussed. The main aim of the study is to evaluate Turkish Ombudsman with its international dimension and to contribute to the literature in this field.

Key Words: Public administration, Human rights, The Ombudsman Institution, Turkish Ombudsman, National human rights institutions

1. GİRİŞ

Toplum öncesi dönemde doğa durumunda yaşamakta olan insanlar bir zaman sonra “artan nüfus” ve “kargaşa” nedeniyle sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Böylece “haklarını korumak” ve “kendilerini güvence altına” almak için bir “insanüstü” güce ihtiyaç duymuşlardır (Çeçen, 1989: 826). Bu ihtiyaç insanların kimi hak ve yetkilerini devlet adı verilen daha büyük

bir güce devretmeleriyle sonuçlanmıştır. Devlet bu anlamda insanlar tarafından insanlar için kurulmuş bir “insan kurumudur” (Kuçuradi, 2007: 42). İnsan kurumu olarak devletin iki önemli amacı bulunmaktadır. Bu amaçların ilki insanlar arasında var olan “toplumsal ilişkileri” “hukuk ilişkilerine” dönüştürmektir. İkincisi ise “kamuyu işletmek”tir (Kuçuradi, 2007: 42). Devletin “toplumsal ilişkileri hukuk ilişkilerine” dönüştürürken ve “kamuyu işletirken” insan haklarını koruması gerekmektedir (Kuçuradi, 2007: 43).

Bugün insan haklarının korunması konusu ulusal bir mesele olmaktan çıkmış uluslararası ve hatta evrensel bir mesele haline gelmiştir. Şahin (2016: 6), insan haklarının koruma mekanizmalarını ülkesel, bölgesel ve küresel düzeylere ayırmakta ve ülkesel düzeyde gerçekleşen korumayı da yargı yoluyla, siyasi yolla ve idari yolla gerçekleşen koruma olarak üç kısımda ele almaktadır. Ombudsmanlık kurumu da idari yolla gerçekleşen koruma araçlarından bir tanesidir. Ombudsmanın en temel görevi “kamu yönetiminde hiçbir vatandaşa yanlış veya adaletsiz davranılmamasını garanti etmek” olarak ifade edilmektedir (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 15).

Ombudsmanlık kurumunun tarihi, işlevleri, yapısı, dünyada ve Türkiye’de gelişimi hakkında oldukça fazla ve kıymetli eserler alana kazandırılmıştır. Ancak ombudsmanlık kurumunun uluslararası boyutları, uluslararası mevzuatta ombudsmanlık kurumu gibi konularda yeterli çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca ombudsmanlık kurumuna ilişkin uluslararası mevzuatın oluşmasında etkili bir mekanizma olarak uluslararası ombudsmanlık ağları ve uluslararası koordinasyon kuruluşları ile Türkiye’nin ilişkileri konusunda da herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çerçevede çalışmada ulusal insan hakları kurumu olarak ombudsmanlık, uluslararası boyutlarıyla ele alınacaktır. Çalışmada ilk önce insan haklarının korunması, ulusal insan hakları kurumları ve ombudsmanlık kurumuna değinilecektir. İkinci olarak Türkiye’de insan haklarının korunması ve ombudsmanlık kurumu ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü kısmında uluslararası alanda ombudsmanlık konusu, ilgili kurumlar ve ağlar çerçevesinde ele alınacaktır. Sonrasında ise T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun uluslararası kurum ve ağlarla olan ilişkisi ortaya konularak değerlendirme yapılacaktır.

2. İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

Temelleri insanlık tarihi kadar eski olan “insan hakları düşüncesi” birçok metinde kendine yer bulmuş, hukuk normlarının oluşturulmasında kaynak teşkil etmiştir. Ne var ki bu durum insan haklarının korunması için yeterli olmamış, sistemler insan haklarının korunması için bir takım mekanizmalar üretmek durumunda kalmışlardır. Bu mekanizmalar uluslararası ve ulusal düzeylerde kendilerini göstermektedir. Uluslararası alanda insan haklarının

korunması uluslararası alanda oluşturulan denetim mekanizmalarına tabi olmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye için geçerli olan uluslararası koruma “Birleşmiş Milletler çerçevesindeki koruma mekanizmaları ile Avrupa Konseyi’nin insan hakları koruma sistemi” olmaktadır (Erdoğan, 2011: 307). Ancak uluslararası mekanizmalara başvurmak için ön koşul “iç hukuk yollarının” tüketilmesidir (Erdoğan, 2011: 307). Bu nedenle insan haklarının korunmasında en önemli ve öncelikli koruma ulusal düzeyde korumadır.

Ulusal insan hakları kurumu, “Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü” tarafından “belirli bir ülkede insan haklarını korumak veya izlemek için kurulan kamu idari organları” olarak tanımlanmaktadır (URL 1). Birleşmiş Milletler (BM) belgelerinde ise ulusal insan hakları kurumlarının “anayasa ya da yasalarla görevlendirilmiş insan haklarını geliştiren ve koruyan” kurumlar oldukları ifade edilmektedir (FRA, 2010: 13). Kuçuradi (2009: 2) ise ulusal insan hakları kuruluşlarını “devlet organlarının ve kamu hizmetlerinin insan haklarını koruma görevini yerine getirip getirmediğini denetlemek, gerektiği durumlarda müdahale etmek, mevcut koşullarda en uygun koruma yollarını bulup göstermek ve bunların gerçekleşmesine katkıda bulunmak” için oluşturulan kurumlar olarak tanımlamaktadır. Bu kurumların işlevleri ise “ülkedeki insan haklarının durumunun ve devletin eylemlerinin izlenmesi; uluslararası ve yerel insan hakları taahhütlerinin gerçekleştirilmesi için tavsiyelerde bulunmak; insan hakları ihlallerine ilişkin şikâyetleri almak, araştırmak ve çözmek; toplumun her kesimi için insan hakları eğitimi geliştirmek; uluslararası insan hakları topluluğuna katılmak” olarak sıralanabilir (URL 2).

Ulusal insan hakları kurumları farklı ülkelerde farklı isimlerle anılabilmektedirler. Ya da aynı isimli kurum bir ülkede farklı, başka bir ülkede farklı işlevlere sahip olabilmektedir (United Nations, 2010: 13-14). Bununla birlikte bir kurumun ulusal insan hakları kurumu sayılabilmesi için bir takım asgari koşulları karşılıyor olması gerekmektedir. Bu koşulların neler olduğu 1993 yılında BM tarafından kabul edilen “Paris Prensipleri - İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması için Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler” isimli belgede sıralanmaktadır. Genel bir sınıflandırma yapacak olursak; ulusal insan hakları kurumlarını “komisyonlar, enstitüler ve ombudsman kurumları” olarak sıralayabiliriz (FRA, 2010: 24; United Nations, 2010: 15). İlk olarak, komisyon modeli “çok üyeli” ve kararların uzlaşısıyla alındığı yapılardır. Bu yapılar insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesinde önemli görevlere sahiplerdir. Bu görevler arasında “yargı süreçlerine katılım”, “mevzuatın gözden geçirilmesi”, “insan hakları ihlallerinin araştırılması” ve “eğitim” gibi alanlar bulunmaktadır (FRA, 2010: 26). Bu şekilde işlerlik gösteren komisyonlara “Kuzey İrlanda İnsan Hakları Komisyonu”, “İrlanda İnsan Hakları Komisyonu”, “İngiltere İnsan Hakları ve

Eşitlik Komisyonu” ve “İskoç İnsan Hakları Komisyonu” örnek olarak gösterilebilir (FRA, 2010: 26). Diğer taraftan “Fransa, Lüksemburg ve Yunanistan” gibi ülkelerde de komisyon modelinin “danışma” boyutu ön plana çıkan farklı bir formu mevcuttur. İlgili komisyonlar “sivil toplum aktörlerinin” de yer aldığı “çok üyeli” komisyonlardır. Bu komisyonlar genellikle bireysel şikâyetlerle ilgilenmekten ziyade “hükümete tavsiyelerde bulunmak” ve “yasama sürecine” katkı sağlamakla görevlidirler (FRA, 2010: 27).

Ulusal insan hakları kurumu olarak enstitüler ise “araştırma, insan hakları eğitimi, dokümantasyon ve hükümete tavsiyede bulunmak” gibi görevlere sahip kurumlardır. Söz konusu kurumların “ihlallere ilişkin araştırma yapma ve şikâyetleri alma” gibi fonksiyonları bulunmamaktadır. “Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü” ve “Alman İnsan Hakları Enstitüsü” söz konusu enstitülere örnek olarak verilebilir. Bu kurumların “kurulları bulunmaktadır” ve “insan hakları konusunda geniş yetkiye” sahiptirler (FRA, 2010: 28-29).

Son olarak, ombudsman kurumları ise “kötü yönetimden kaynaklanan şikâyetler” ve “bireysel yasal korunma” konularıyla ilgilenen kurumlardır (FRA, 2010:27). Bu kurumlara genellikle “tek üye” başkanlık etmektedir. Ombudsmanlık kurumları temelde “insan hakları” konusuyla ilgili çalışmaktadır ancak “kadın hakları” gibi daha özel alanlarla da ilgilenebilmektedirler (United Nations, 2010: 17 ve FRA, 2012: 28). Kurumların kararları genellikle “tavsiye” niteliğinde olmaktadır (United Nations, 2010: 17). Ombudsmanlık kurumunun yer aldığı ülkelere örnek olarak İsveç ve Finlandiya’yı verebiliriz. Ombudsmanlık kurumuna daha yakından bakacak olursak:

2.1. Ombudsmanlık Kurumu

“Ombuds” kelimesinin İsveç dilinde “temsilci veya sözcü olma” anlamlarında kullanıldığı ve ombudsman kelimesinin de buradan türemiş olduğu belirtilmektedir (Tayşi, 1997: 106). Ombudsmanlık kurumunun İsveç’te gelişiminin kaynaklarının ise Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayandığı ifade edilmektedir. İsveç Büyükelçisi Wahlung’un 2013 yılında “ombudsmanlık kurumunun 300. kuruluş yıldönümü” nedeniyle gerçekleşmiş olan toplantıda sarf ettiği şu sözler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “Ombudsman Kurumu fikri, Kral Charles XII'nin burada, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1713'te Sultan'ı ziyareti sırasında edindiği bir fikirdir” ve “bu aydınlanmış fikir o dönemden beri demokrasimizin en temel kurumlarından biri haline gelmiştir” (Swedish Embassy Honors Ottoman idea of Ombudsman on 300th Anniversary, October 25 2013, Hürriyet Daily News).

Frank (1970: 479) ombudsmanlık kurumuna neden ihtiyaç duyulmuş olduğunu II. Dünya Savaşı sonrasında refah devleti uygulamalarından hareketle açıklamaktadır. Buna göre refah devleti uygulamalarıyla devletlerin “eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma” gibi temel

hakların korunmasını bir sorumluluk olarak üstüne alması devletlerin “büyümesine” neden olmuştur. Büyüyen devlet kamunun işletilmesinde ve kamusal işlerin yürütülmesinde sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Bu durum karşısında bireyler kendi haklarını koruma telaşına düşmüşlerdir. “Mevcut mekanizmaların” şikâyetleri çözmek konusunda “yetersiz kalması” vatandaşların “ek koruma” ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Frank, 1970: 479). Böylece yasama organına “icra ve idareciyi denetleme işlevinde” yardımcı olabilecek bir ombudsmanlık kurumu hayata geçirilmiştir (Frank, 1970: 479).

Temelleri “insan onuru ve adalet ilkeleri” üzerine atılan ombudsmanlık kurumunun temel amacı “yönetenler ve yönetilenler arasında güç dengesini eşitlemek” yani toplumdaki her bireyin eşit ve adil bir şekilde muamele görmesini sağlamaktır (Ayeni, 2009:10). Eşit ve adil muamele ilkeleri olan insan haklarının kamuda korunabilmesi için kurumun yetki alanı içinde sayılan görevler: “bireyleri korumak; iyi yönetimi sağlama ve kötü yönetimi önleme; idari reformları hızlandırma; parlamentonun gözetim fonksiyonunu denetleme ve tamamlama; toplumu ve kamu görevlilerini eğitme; yürütme ile bireyler arasında köprü rolü üstlenme” olarak ifade edilmektedir (Atay, 2014: 28-29).

Ombudsmanlık kurumunun görevlerini laikiyle gerçekleştirebilmesi bir takım koşullara bağlıdır. Bu koşulların bir tanesi “bağımsızlık ve tarafsızlık”tır. Bu koşul “ombudsmanın görevini yürütürken her türlü partizanlıktan uzak kalması” ve “parlamentodan ve diğer yüksek seviyeli kurumlardan bağımsız olarak hareket etmesi” anlamına gelmektedir (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 24). İkinci olarak, kolayca “ulaşılabilir olma” insan haklarının korunmasında ombudsmanın tercih edilme sebeplerinin de başında gelmektedir. Bu nedenle şikâyete konu olan sorunun kuruma iletilmesinde “bir dilekçe ve buna ilişkin dokümanları vermek yeterli” olmalıdır (Yüce ve Beyce, 2013: 26). Üçüncü koşul kuruma “geniş araştırma yetkisi” sağlanmış olmasıdır. Bu yetki kurumun “her türlü bilgi ve belgeye ulaşma hakkı” olması anlamına gelmektedir (Yüce ve Beyce, 2013: 27). Başka bir koşul ise ombudsmanlık kurumu ile diğer kamu kurumları arasında iyi ilişkilerin ve işbirliğinin olmasıdır. Çünkü kurumun kararları tavsiye niteliğindedir. Bu durum sorunların çözülmesinde ilgili kamu kurumlarının da “uzlaşmacı” bir tavır takınmasını ve insan hakları konusuna hassasiyet göstermesini zorunlu kılmaktadır (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 24). Yine ombudsmanlık kurumunun almış olduğu kararlara ilişkin kamuoyunun dikkatini çekerek kararı uygulanabilir kılması kurumun “medya ile aktif ilişki” içinde olmasını gerektirmektedir (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 25). Özetle kurumun hem kamu kurumlarıyla hem de medya organlarıyla sıkı iletişim ve işbirliği halinde olması gerektiği belirtilebilir. Son olarak sıralayabileceğimiz koşul ombudsmanlık kurumunun “kanun ile korunması” gerekliliğidir. Bu

durum “Ombudsman’a “görevini yürütürken diğer kurumlarla olan ilişkilerinde” “kolaylık sağlamaktadır” (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 23).

Ombudsmanlık kurumu, 1809 yılında İsveç’te ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin ardından ombudsmanlık sistemini uygulayan ilk ülke 1919 yılında Finlandiya olmuştur. Ardından kurum diğer İskandinav ülkelerine yayılmıştır. Bu gelişmeleri “ikinci dalga” olarak Avrupa ülkeleri, “üçüncü dalga” olarak ise Anglo-Sakson ülkeleri izlemiştir (Fendoğlu, 2010: 6). Ombudsmanlık kurumunun yaygınlaşmasında sonraki dalga “Rusya ve eski Sovyet ülkelerine” doğru gerçekleşmiştir (Fendoğlu, 2010: 6). Bugün dünya genelinde sayısı 100’ü aşkın ombudsmanlık kurumu bulunmaktadır. Türkiye’de ise Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), 2012 yılında kurulmuştur ve 2013 yılından beri şikâyetleri almaktadır.

2.2. Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması ve Ombudsmanlık Kurumu

Türkiye’de “insan hakları koruma mekanizmaları” “yargısal”, “siyasi” ve “idari” mekanizmalar olarak koruma ve denetim sağlamaktadır (Şahin, 2016: 4). Yargı yoluyla koruma insan haklarının korunmasında “en eski ve etkili” yöntemdir ve ulusal mahkemeler aracılığıyla gerçekleşmektedir (Şahin, 2016: 7). Siyasi yolla koruma siyasi kurumlar içinde oluşturulan mekanizmalar anlamına gelmektedir. Örnek olarak; “TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu”nu verebiliriz. Son olarak idari yolla gerçekleşen koruma ise “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu” ile “Kamu Denetçiliği Kurumu” gibi ulusal insan hakları kurumları aracılığıyla gerçekleşen korumadır (Şahin, 2016: 7-8).

Türkiye’de insan hakları konusunda çalışan ulusal kurumların oluşturulmasına 1990 yılında başlanmıştır. 1990 yılında “TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu” oluşturulmuştur. Ardından 1994 yılında “İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu”, 1997 yılında “İnsan Hakları Üst Kurulu”, 1998 yılında “İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi” oluşturulmuştur. Yine 2000 yılında oluşturulan “İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları” ile 2001 yılında kurulan “İnsan Hakları Başkanlığı”, “İnsan Hakları Danışma Kurulu” ve “İnsan Hakları İddialarını İnceleme Heyetleri” de bu alanda sayılması gereken diğer kurumlardır (Kuçuradi, 2009: 2-4).

Ancak ombudsmanlık kurumunun Türkiye gündemine gelmesi ise bu gelişmelere paralellik göstermez ve daha öncesine dayanır. İlk olarak; 1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Kalkınma Planı’nda “uyuşmazlıkları mahkeme önüne gelmeden çözümleyecek yetkilerle donatılacak bir *Devlet Avukatlığı Kurumu*” öngörülmüştür (DPT, 1979: 484 ve Yağmurlu, 2009: 95). 1982 yılında “Ankara Üniversitesi” öğretim üyeleri tarafından hazırlanan “Gerekçeli Anayasa Önerisi” metni kapsamında da “Kamu Denetçiliği Kurulu” oluşturulması gündeme gelmiştir (Yağmurlu, 2009: 95). Yine TODAİE tarafından gerçekleştirilen “Kamu Yönetimi Araştırma Projesi’nde” de “Devlet Denetleme Kurulu’nun

da bir kamu denetçisi (ombudsman) olarak işlev görmesi” önerisi yer almıştır. 1996-2000 dönemini kapsayan Yedinci Kalkınma Planı’nda da “halkın şikâyetleriyle ilgilenen bir Kamu Denetçisi (Ombudsman) sisteminin” oluşturulması gerektiğinden söz edilmiştir (Yağmurlu, 2009: 95). 1998 yılında Avrupa Birliği (AB)’ne uyum süreci çerçevesinde “Ombudsman Yasa Tasarısı Taslağı Hazırlama Komisyonu” oluşturulmuş ve bu komisyon “Yurттаş Sözcülüğü Kanun Tasarısı” hazırlamıştır (Yağmurlu, 2009: 96). Meclise gönderilen tasarı o dönemde seçimlere gidilmesi nedeniyle “kadük” olmuş ve yeni dönemde tekrar gündeme gelmemiştir (Baykal, 2013: 115). Bu gelişmeleri takiben sonraki kalkınma planlarında da kamu denetçiliği kurumunun kurulması gerektiğinden söz edilmiş ancak, ilgili kanun tasarısının hazırlanması için 2004 yılını beklemek gerekmiştir.

22.03.2004 tarihinde Adalet Bakanlığı bünyesinde yeni bir komisyon oluşturulmuştur ve bu komisyon kamu denetçiliği kurumuna ilişkin yeni bir tasarı hazırlamıştır. Söz konusu tasarı 23.11.2005 tarihinde TBMM’ye gönderilmiştir (Baykal, 2013: 117). 15 Haziran 2006 tarihinde “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun tasarısı” “5521 sayılı Kanun olarak kabul edilmiş” ancak Cumhurbaşkanı tarafından tasarı “1 Temmuz 2006 tarihinde TBMM Başkanlığı’na geri gönderilmiştir” (Kamu Denetçiliği Kanunu Tasarısı, 2012: 5). Tekrardan TBMM Genel Kurulu’nda görüşülen kanun aynen kabul edilmiş, “ancak yapılan başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi, 27 Ekim 2006 tarihli ve E. 2006/140, K. 2006/33 (Yürürlüğü Durdurma) sayılı Kararıyla Kanunun, Kamu Denetçiliği Kurumunun kurulmasını öngören geçici 1 inci maddesinin yürürlüğünü durdurmuş ve 25/12/2008 tarihli ve E. 2006/140, K. 2008/185 sayılı Kararıyla da Kanunun tümünü, Anayasanın 6’ncı, 87’nci ve 123’üncü maddelerine aykırı görerek iptal etmiştir” (Kamu Denetçiliği Kanunu Tasarısı, 2012: 5). Anayasa Mahkemesinin ilgili kararı uyarınca gerçekleştirilen bir takım anayasal değişiklikler sonucunda 2012 yılında “6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” ile “T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu” kurulmuştur. İlgili kanunun uygulanmasına ilişkin usullerin yer aldığı yönetmeliğin 28 Mart 2013 tarihinde Resmi Gazete’ de yayımlanmasının ardından kurum “gerçek ve tüzel kişilerin başvurularını almaya başlamıştır” (Baykal, 2014: 118).

T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu “idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden inceleme, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla...” görevlendirilmiş anayasal bir kurumdur. Kurumun “idarenin hizmet kalitesinin yükseltilmesine, iyi yönetim ilkelerinin yerleşmesine, insan haklarının gelişmesine, hukukun üstünlüğünün sağlanmasına, hak arama kültürünün yaygınlaşmasına,

şeffaf hesap verebilir, insan odaklı bir idarenin oluşmasına katkı sağlamaya” çalıştığı belirtilmektedir (URL3).

Peki, ne olmuştur da Türkiye'nin gündemine ombudsmanlık kurumu konusu gelmiştir? Türkiye'de ombudsmanlık kurumunun oluşumuna etki eden gelişmeler nelerdir? Bu gelişmelerin kuşkusuz en temel kaynağı daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi devletin hantallaşması, büyümesi ve sorunların çözümünde yetersiz kalmasıdır. Refah devletinin yerini modern toplumların yaşadığı devletlere bırakmasıyla birey haklarının korunmasını garanti altına alacak kurumların oluşturulması gündeme taşınmıştır. Türkiye'de de bu gelişmelere paralel olarak yönetim kavramı gündeme gelmiş, bu çerçevede düzenlemeler yapılmış ve kamu yönetimi alanında reformlar gerçekleştirilmiştir.

Diğer taraftan mutlaka bahsi geçmesi gereken bir diğer etken de Türkiye'nin AB ile olan ilişkileridir. Türkiye AB'ye adaylık statüsü aldığı 3 Ekim 2005 tarihinden bu yana insan hakları kapsamında birçok düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de ombudsmanlık sisteminin kurulması da hem “siyasi kriterler başlığı altında” hem de “Yargı ve Temel Haklar” başlıklı 23. fasılda konu edilen bir meseledir (Baykal, 2013: 120). Yine 1998 yılından beri “Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları” da ombudsmanlık kurumunun oluşumunda bir baskı unsuru olarak varlık göstermiştir.¹ Kısaca bu raporlara bakacak olursak:

1998 yılında yayınlanmış olan ilk raporunda dahi ombudsmanlık kurumundan söz edilmekte olduğunu görebiliriz. Raporda bağımsız bir ombudsmanın insan haklarının korunması için gerekli olduğunun altı çizilmiştir (Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 1998: 14). 2004 yılındaki raporda ise ombudsmanlık kurumunun oluşturulması için gerekli işlemlerin yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2004: 5). 2005 yılı raporunda söz konusu kurumun kurulması için herhangi bir çalışma olmadığından söz edilerek durum eleştirilmiştir (Türkiye 2005 Yılı İlerleme Raporu: 13). 2006 yılında yapılan değerlendirmede TBMM'nin Ombudsman kurulması için gereken kanunu kabul ettiği bildirilmiş ve kurumun “gerçek ve tüzel kişilerin idari uygulamalara ilişkin başvurularıyla” ilgileneceği ifade edilmiştir. Yine değerlendirmede söz konusu gelişmenin “önemli bir ilerleme” olduğu da belirtilmiştir (Türkiye 2006 Yılı İlerleme Raporu: 5). 2007 yılında “Cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki” ilişkilerin reform sürecine olumsuz yansıdığı ifade edilerek kuruma ilişkin kanunun halen Anayasa Mahkemesi'nde olduğu dile getirilmiştir (Türkiye 2007 Yılı İlerleme Raporu: 61). 2008 yılında ombudsmanlık kurumunun halen kurulmadığı belirtilmiş ve kurulması beklenen kurumun insan haklarının korunması ve

¹ Bu raporlar için bkz: Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları.
https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html

geliştirilmesine yapacağı katkılardan söz edilmiştir (Türkiye 2008 Yılı İlerleme Raporu: 12). 2009 yılı raporunda “Ombudsmanlık sisteminin kurulmasına ilişkin” kanunun iptal edildiği ve “ombudsmanlık sisteminin oluşturulması için Anayasa’da değişiklik yapılması” gerektiği belirtilmiştir. Raporda ayrıca “bağımsız bir insan hakları kurumunun ve Ombudsmanlık kurumunun kurulması” için daha fazla gayret gösterilmesi gerektiği dile getirilerek eleştirilerde bulunulmuştur (Türkiye 2009 Yılı İlerleme Raporu: 16). 2011 yılı raporunda ombudsmanlık kurumunun kurulmasına ilişkin kanun tasarısının meclise sunulmuş olduğundan ve tasarının içeriğinden söz edilmiştir (Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu: 11-12). 2012 yılında yayınlanan raporda “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu”nun ve diğer bir ulusal insan hakları kurumu olarak “Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu”nun kabul edildiği ancak söz konusu kanunların hiçbirinin “müktesebatla veya Avrupa standartlarıyla gerekli uyumu” sağlayamadığı değerlendirilmiştir (Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu: 9). 2013 yılında ise kurum denetçileri hakkında bilgi verilmiş ve kurumun da 2013 yılının Nisan ayında şikâyetleri almaya başladığı belirtilmiştir. Ayrıca yapılan değerlendirmede “kurumun çalışma usul ve esaslarını düzenleyen” yönetmeliğin “Avrupa Ombudsmanının tavsiye kararlarıyla uyumlu” olduğu belirtilmiştir. Kuruma “re’sen girişimde bulunma ve yerinde inceleme yapma yetkisinin” sağlanması gerekliliği belgede üzerinde durulan konulardır (Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu: 10). 2014 yılında yayınlanan ilerleme raporunda da yine kurumun “re’sen” girişimde bulunamıyor olması ve “yerinde denetleme” yapamıyor olması eleştirilmiştir (2014 Yılı İlerleme Raporu: 11). 2015 yılında yayınlanan raporda kurumun çalışmaları ve davaları ele alma kapasitesi takdir edilmiş ancak kurum “soruşturma başlatmak ve hukuk yolu açık olan davalara müdahale etmek için re’sen yetki” sahibi olmadığı için eleştirilmiştir (Türkiye 2015 Raporu: 9). 2016 raporunda kurumun faaliyet performansı ve kurumun tavsiye kararlarına kamu idaresinin verdiği destek takdir edilmiştir. Kurumun “yetkilerinin sınırlı olması” nedeniyle insan hakları ve iyi yönetim alanlarına yeterli katkı veremediği değerlendirilmiştir. Kurumun re’sen yetkisinin mevcut olmamasının altı çizilmiştir (Türkiye 2016 Raporu: 12). 2018 raporunda ise kurumun “farkındalık yaratma” çabaları takdirle karşılanmıştır. Ancak raporda kurumun “operasyonel, yapısal veya mali bağımsızlığa sahip” olmadığı ve üyelerinin “Paris İlkelerine uygun biçimde” atanmadığı dile getirilerek “re’sen yetki sahibi” olmadığı vurgulanmıştır (Türkiye 2018 Raporu: 15-21-31).

Görülmektedir ki, Türkiye’de ombudsmanlık kurumuna ilişkin gelişmeler 1979 yılından bu yana ülke gündeminde yer almaktadır.

3. ULUSLARARASI ALANDA OMBUDSMANLIK

İnsan haklarının korunması konusu uzun yıllar önce devletlerin iç meselesi olmaktan çıkmıştır ve uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Bu nedenle insan haklarının korunmasında önemli bir kurum olarak ombudsmanlık kurumuna ilişkin uluslararası alanda bir mevzuatın gelişmiş olması ve hatta uluslararası organizasyonların ve ağların bulunması şaşırtıcı değildir. Mevcut sisteme baktığımızda ombudsmanlık kurumlarının işleyişi, yapısı, çalışma prensipleri, gelecekteki konumları gibi konuların yer aldığı ve ombudsmanlık konusunda araştırma yapmak için başvurulacak mevzuatın oluşumunun iki farklı şekilde gelişim göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak konuya ilişkin kaynaklar BM ve Avrupa Konseyi (AK) gibi uluslararası örgütlerin almış oldukları kararlar, tavsiyeler ve raporlardan oluşmaktadır. İkinci tür kaynaklar ise uluslararası ombudsmanlık ağları ve koordinasyon kuruluşları tarafından üretilen kaynaklardır. Bu kaynakları inceleyecek olursak:

İlk türden kaynaklar BM, AK ve AB tarafından geliştirilmiştir. Bu belgeler yasal bakımdan bağlayıcı belgeler olmamakla birlikte “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” gibi moral bakımından oldukça etkili belgelerdir. Belgelerin mevcudiyeti, ilgili mevzuatın oluşması açısından büyük önem taşımaktadır. BM örgütü çerçevesinde “Genel Sekreter Raporları” ve “Genel Kurul Kararları” bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: ulusal insan hakları kurumlarına odaklanan “İnsan Haklarının Geliştirilmesi Ve Korunması Konusunda Ombudsman, Arabulucu Ve Diğer Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü (A/RES/63/169 18 Aralık 2008)”; “İnsan Haklarının Geliştirilmesi Ve Korunması Konusunda Ombudsman, Arabulucu Ve Diğer Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü (A/RES/65/207, 21 Aralık 2010)”; “İnsan Haklarının Geliştirilmesi Ve Korunması Konusunda Ombudsman, Arabulucu Ve Diğer Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü (A/RES/67/163, 20 Aralık 2012)”; “İnsan Haklarının Geliştirilmesi Ve Korunmasında Ulusal İnsan Hakları Kurumları (A/RES/48/134, 20 Aralık 1993)” adlı belgelerdir (Ribo, Castells ve Seijo 2014: 7). Diğer taraftan AK çerçevesinde ombudsmanlık kurumu ile ilgili “Parlamente Meclisi”, “Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi” ve “Venedik Komisyonu” olarak da bilinen “Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu” üzerinden belgeler geliştirilmiştir. Bu belgeler arasında: “Ombudsmanlık Kurumu - Avrupa Konseyi Parlamente Meclisi Kararı 327, 18 Ekim 2011”; “Avrupa’da Ombudsmanlık Kurumunun Güçlendirilmesi - Avrupa Konseyi Parlamente Meclisi Kararı 1959, 18 Ekim 2013”; “Ombudsmanlık Ofisi ve Yerel ve Bölgesel Yönetimler - Karar 327,18 Ekim 2011”; “Ombudsmanlık Ofisi ve Yerel ve Bölgesel Yönetimler - Karar 309,18 Ekim 2011”; “Bölgesel Ombudsman Üzerine: Yurttaşların Haklarına Hizmet Eden Bir Kurum - Tavsiye 159, 4 Kasım 2004”; “Yerel ve Bölgesel Arabulucuların Rolü/Yurttaş Haklarının

Savunucusu Ombudsman - Karar 80, 17 Haziran 1999”; “Yerel Ve Bölgesel Arabulucuların Rolü/Yurttaş Haklarının Savunucusu Ombudsman - Karar 61, 17 Haziran 1999”; “Ombudsman Kurumu Üzerine Derleme - CDL(2011)079, 1 Aralık 2011” adlı belgeler bulunmaktadır (Ribo, Castells ve Seijo, 2014: 7).

AB tarafından özellikle “Avrupa Birliği Ombudsmanlık Kurumu” çerçevesinde de bir takım prensip ve kurallar oluşturulmaktadır. Bu kapsamda 1995 yılından bu yana yayınlanan “yıllık raporlar” birçok kavramın açıklığa kavuşturması ve kurumların işlevsel ve yapısal özelliklerinin belirlenmesi konusunda büyük öneme sahiptirler. Yine AB Ombudsmanlık Kurumu tarafından geliştirilen “Avrupa Ombudsmanı Sizin İçin Ne Yapabilir? Ombudsman'ın Çalışmalarına Ve Size Nasıl Yardımcı Olabileceğine İlişkin Genel Bir Çerçeve (What Can The European Ombudsman Do For You? An Overview Of The Ombudsman's Work And How He Could Help You, 2008)” ve “Avrupa İyi İdari Davranış Kodu (The European Code Of Good Administrative Behaviour, 2002)” gibi belgeler de hem AB üyesi ülkeler hem de diğer ülkeler için “esnek ya da bağlayıcı olamayan” hukuk kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Baykal, 2013: 173).

İkinci türden kaynaklar ise dünya çapında hareketlilik gösteren “Uluslararası Ombudsmanlık Enstitüsü” gibi koordinasyon kuruluşlarının çalışmaları veya “Avrupa Ombudsmanlık Ağı” gibi bölgesel ağların çalışmaları sonucunda geliştirilen belgeleri kapsamaktadır. Bu belgelere örnek olarak; “Wellington Deklarasyonu, Uluslararası Ombudsman Enstitüsü, 13 Kasım 2012”; “Bangkok Deklarasyonu, Uluslararası Ombudsman Enstitüsü, 15 Kasım 2016”; “Viyana Deklarasyonu, Uluslararası Ombudsman Enstitüsü, 28 Nisan 2017”; “Marsilya Deklarasyonu, Akdeniz Ombudsmanlar Derneği, 19 Aralık 2008” adlı belgeleri sıralayabiliriz.

3.1. Uluslararası Ombudsmanlık Koordinasyon Kuruluşları, Ağları ve Türkiye

Uluslararası alanda ombudsmanlık kurumlarının bir araya gelerek kurumlara yönelik bir takım ilkeler geliştirmesi ombudsmanlık kurumlarının yaygınlaşması ve kurumların standartlarının yükselmesi açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede oluşan koordinasyon kuruluşlarının, birliklerin ve ağlarının temel amaçları: Ombudsmanlar arasında “bilgi ve deneyim paylaşımını sağlamak”; “kurumlara yönelik eğitimler düzenlemek”; “kurallar, kararlar, çalışanlar ve kurumlar konusunda standartlaşmaya gitmek” ve hatta bu konularda “prensip ilkeler ve bildirimler” oluşturmak; “toplumu ombudsmanlık konusunda bilgilendirmek”; “ombudsmanlık kurumu ile ilgili akademik çalışmaları, projeleri ve araştırmaları teşvik etmektir” (Reif, 1999 :xxvi, URL 6, URL7).

Uluslararası alanda ombudsmanlık kurumlarıyla ilgili pek çok örgüt, dernek, birlik, ağ gibi oluşumlar mevcuttur. Bunlardan bazıları: “Afrika Ombudsmanlar ve Arabulucular Birliği (African Ombudsman & Mediators Association - AOMA)”, “Asya Ombudsmanlar Birliği (Asian Ombudsman Association –AOA)”, “Akdeniz Ombudsmanlar Birliği (Association of Mediterranean Ombudsmen -AMO)”, “Avrupa Ombudsmanlar Ağı (European Network of Ombudsmen - ENO)”, “Frankofon Ombudsmanlar ve Arabulucular Birliği (Association of Ombudsmen ve Mediators of the Francophonie – AOMF)”, “Avustralya ve Yeni Zelanda Ombudsman Birliği (Australian ve New Zealand Ombudsman Association - ANZOA)”, “Federal Ombudsmanlar Koalisyonu - Kanada Ombudsman Forumu (Coalition of Federal Ombudsmen-Forum of Canadian Ombudsman - FCO)”, “Avrupa Ombudsmanlık Enstitüsü (European Ombudsman Institute -EOI)”, “Uluslararası Ombudsman Birliği (International Ombudsman Association - IOA)”, “Uluslararası Ombudsmanlık Enstitüsü (International Ombudsman Institute - IOI)”, “İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Ombudsmanlık Kurumları Birliği (Organization of Islamic Cooperation Ombudsmen Association - OICOA)”, “Pasifik Ombudsman İttifakı (Pacific Ombudsman Alliance - POA)”, “Birleşik Devletler Ombudsman Birliği (United States Ombudsman Association - USOA)” olarak belirtilebilir (URL5).

Türkiye'nin üye olduğu enstitü, ağ ve birlikler; “Uluslararası Ombudsmanlık Enstitüsü”, “Avrupa Ombudsmanlar Ağı”, “Avrupa Ombudsmanlık Enstitüsü”, “Akdeniz Ombudsmanlar Birliği”, “Asya Ombudsmanlar Birliği” ve “İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Ombudsmanlık Kurumları Birliği” olarak sıralanabilir. Bu oluşumları ve Türkiye'nin pozisyonunu inceleyecek olursak:

3.2. Uluslararası Ombudsmanlık Enstitüsü (International Ombudsman Institute- IOI)

1978 yılında Avusturya-Viyana'da kurulmuş olan “Uluslararası Ombudsmanlık Enstitüsü” 90'dan fazla ülkenin 170'den fazla bağımsız ombudsmanlık kurumunun üye olduğu “tek uluslararası kurum” olarak tanımlanmaktadır (KDK 2014 Yıllık Raporu: 112). Enstitünün temel amaçları: “Ombudsman kavramının desteklenmesi, dünyadaki gelişiminin teşvik edilmesi; ombudsmanlık ofisleri için eğitim ve bilgilendirme programları geliştirmek; konferanslar düzenlemek; ombudsman kurumu hakkında bilgi ve araştırmaların yaygınlaştırılması” olarak ifade edilmektedir (Reif, 1999: xxvi). Kuruma üye olan ombudsmanlar “Afrika, Asya, Avustralya-Pasifik, Avrupa, Karayipler-Latin Amerika ve Kuzey Amerika” olmak üzere altı bölge şeklinde sınıflandırılmışlardır (About the IOI: Information Folder, 2015). Çok sayıda ombudsmanlık kurumunun üye olduğu yapı; üyelerine ücretsiz eğitimler sunmakta ve bölgesel teşvikler yoluyla “doğrudan” ve “bürokratik

olmayan” yardımlar sağlamaktadır. Ayrıca kuruluşun “etkili ve saydam kamu kurumları inşa etmek”, “iyi yönetim ve hukukun üstünlüğü alanlarında” uzmanlaşma sağlanmasını teşvik etmek gibi varlık nedenleri de bulunmaktadır. Enstitü’ye üyelik için dört farklı model belirlenmiştir. Bunlar “üye, oy kullanan üye, fahri üye ve kütüphane üyesi” olarak sıralanmaktadır (IOI-How to become a member, infosheet). Türkiye, 2014 yılından bu yana oy kullanan üyeler arasında yer almaktadır (KDK Yıllık Rapor, 2014: 112).

3.3. Avrupa Ombudsmanlar Ağı (European Network of Ombudsmen-ENO)

“Avrupa Ombudsmanlar Ağı” 1996 yılında kurulmuştur. Ağ, “Avrupa Ombudsmanı”ⁱ, “bölgesel ombudsmanlar” ve “ulusal ombudsmanlardan” oluşmaktadır. Ağın temel amacı; “şikâyette bulunanların uygun seviyelerde yardım almasını sağlamaktır”. Ağ, “AB hukuku hakkında ve AB hukukunun üye devletler üzerine etkisi hakkında” bilgilerin paylaşımını sağlar (URL 6a) . Ombudsmanlar arasındaki iletişimi güçlendiren söz konusu ağ sayesinde AB hukukuna tabi olan kişilerin hakları korunur. Avrupa Ombudsmanlar Ağı’nın ülkeler bazında bakarsak altı tanesi aday olmak üzere 35 tane üyesi bulunmaktadır. Bu üyeler: “Birleşik Krallık, İsveç, Finlandiya, Slovakya, Slovenya, Romanya, Portekiz, Polonya, Avusturya, Hollanda, Malta, Macaristan, Lüksemburg, Litvanya, Letonya, Kıbrıs, İtalya, Hırvatistan, Fransa, İspanya, Yunanistan, İrlanda, Estonya, Almanya, Danimarka, Çekya, Bulgaristan, Belçika ve Norveç, İzlanda, Makedonya, Karadağ, Arnavutluk ve Sırbistan ve Türkiye”dir (URL 6b). KDK, Avrupa Ombudsman Ağı’na 2013 yılında katılmıştır (KDK Yıllık Rapor, 2014: 112).

3.4. Avrupa Ombudsmanlık Enstitüsü (European Ombudsmen Institute - EOI)

Avusturya’nın Zürih kentinde 1988 yılında kurulmuştur. Enstitü’nün amaçları şöyle sıralanmaktadır: “Ombudsmanlık kavramını tanıtmak ve yaymak”, “ medeni hakları, insan hakları ve ombudsmanlık faaliyetleri gibi konularla bilimsel olarak ilgilenmek ve araştırma yapmak”, “yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ombudsman kurumlarına bilimsel destek sağlamak”, “ulusal ve uluslararası düzeylerde ve Avrupa çapında deneyim paylaşımını teşvik etmek”, “sosyal, ekonomik ve kültürel hakların geliştirilmesinde aktif rol almak”, “ konuyla ilgili yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası kurumlarla işbirliği yapmak”, “BM İnsan hakları Yüksek Komiserliği, AK İnsan Hakları Komiseri, Avrupa Ombudsmanı ve insan haklarının korunması ile geliştirilmesi konusunda çalışan başkaca kurumlarla işbirliği yapmak” (URL 7a). Enstitünün üyeleri: “Arnavutluk, Ermenistan, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Burkina Faso, Hırvatistan, Kıbrıs, Finlandiya, Gürcistan, Almanya, Birleşik Krallık, İrlanda, İsrail, İtalya, Kosova, Kırgızistan, Litvanya, Letonya, Lihtenştayn, Makedonya, Malta, Moldova, Karadağ, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya,

Sırbistan, Slovenya, Slovakya, İspanya, İsviçre, Türkiye”dir (URL 7b). KDK, 2013 yılından bu yana enstitünün üyeleri arasında yer almaktadır (KDK Yıllık Rapor, 2014: 112).

3.5. Akdeniz Ombudsmanlar Birliği (Association of Mediterranean Ombudsmen -AMO)

2008 yılında Fransa-Marsilya’da kurulan “Akdeniz Ombudsmanlar Birliği” kuruluş gayesini “Akdeniz havzasında yer alan ülkelerde temel hakların korunması ve geliştirilmesi” olarak ifade etmektedir. Merkezi Fas-Tanca olan birlik hem bölgede yer alan farklı kurumlar ile hem de Avrupa’da yer alan birlik ve organizasyonlarla “deneyim paylaşımını” geliştirmektedir (URL 8). Akdeniz Ombudsmanlar Birliği’nin 20’yi aşkın üyesi bulunmaktadır. Bu üyeler “Arnavutluk, Andora, Cezayir, Ermenistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, Fransa, Makedonya, Gürcistan, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Kosova, Lübnan, Malta, Moritanya, Monako, Fas, Portekiz, Sırbistan, Slovenya, İspanya, Filistin, Tunus ve Türkiye”dir. Birliğin hedefleri; “Akdeniz bölgesinde yer alan ombudsman ve arabulucu kurumların rollerine ilişkin farkındalık geliştirmek”, “üye kurumlar arasında bilgi ve deneyim paylaşımını geliştirecek programlar geliştirmek ve uygulamak”, “ombudsman kurumları hakkında araştırmaların toplanması, muhafaza edilmesi ve yayılması”, “benzer amaçlara sahip kurumlar, kuruluşlar ve bireylerle ilişkileri güçlendirmek” olarak sıralanmaktadır (URL 8). Kurum bu çerçevede eğitimler düzenlemekte, toplantılar ve seminerler planlamakta, her iki yılda bir düzenli toplantılar gerçekleştirmekte ve son olarak ombudsman benzeri kurumların yer almadığı ülkeleri kurumların oluşturulması için teşvik etmekte ve onlara destek sağlamaktadır. Türkiye’nin birlik üyeliği 2017 yılında gerçekleşmiştir (KDK 6 Aylık Rapor, 2017: 34).

3.6. Asya Ombudsmanlar Birliği (Asian Ombudsman Association-AOA)

1996 yılında Pakistan’ın İslamabat kentinde kurulmuş olan birliğin kuruluş amacının “Asya’daki ombudsman kurumları arasında işbirliği, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme için bir platform sağlamak” olduğu ifade edilmiştir (Strengthening the Asian Ombudsman Association, 2008: 1). Bu nedenle birlik; “ombudsmanlık kurumlarının gelişimini” desteklemek, “ombudsmanlık personelinin profesyonelliği” için çalışmak, “ombudsmanlık ofislerinin çalışma ve araştırmalarını teşvik etmek” gibi faaliyetlerde bulunmayı hedeflemiştir (Strengthening the Asian Ombudsman Association, 2008, 1). “Azerbaycan, Hong Kong, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Endonezya, Japonya, Kırgız Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Malezya, Pakistan, Filipinler, Sri Lanka, Taylan ve Vietnam” birliğin üyeleri arasında yer almaktadır (Strengthening the Asian Ombudsman Association, 2008, 1). KDK’nın Asya Ombudsmanlar Birliği’ne üyeliği 2017 yılında gerçekleşmiştir (KDK 6 Aylık Rapor, 2017: 34).

3.7. İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Ombudsmanlık Kurumları Birliği (Organization of Islamic Cooperation Ombudsmen Association-OICOA)ⁱⁱ

2014 yılında Pakistan-İslamabat'ta kurulan "İslam İşbirliği Teşkilatı Üyeleri Ombudsmanlar Birliği", teşkilat üyesi devletlerde bulunan ombudsman kurumlarında çalışanların "eğitim programları" ile "bilgi ve deneyim paylaşımlarının sağlanması" konusuna ve ayrıca kurumların "kapasitelerinin geliştirilmesi" konularına odaklanmıştır (Statutes, 2016: 1 / URL 10). Ayrıca kurum aracılığıyla ombudsmanlık benzeri kurumların bulunmadığı ülkelerde ombudsmanlık kurumunun tanıtımının yapılması da amaçlanmıştır. Üyeler arasında; "Azerbaycan, Bahreyn, Gambiya, Gana, Endonezya, İran, Ürdün, Libya, Fas, Mozambik, Nijer, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Pakistan, Suudi Arabistan, Sudan, Türkiye ve Uganda" bulunmaktadır (URL 9). Derneğin hedefleri "ombudsmanların görevlerini yerine getirirken profesyonelliklerini geliştirmek", "İslami değerler ve ombudsmanla ilgili" araştırma faaliyetlerini desteklemek, ombudsmanlık kurumları arasında bilgi ve deneyim paylaşımı sağlayacak faaliyetler geliştirmek, "periyodik konferanslar ve toplantılar" düzenlemek, "ombudsmanlık ve insan hakları" konularında hareketlilik gösteren uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkiler geliştirmek, "üye kurumlar arasındaki etkileşimi artırmak", "mülteci, gurbetçi işçilerin (expatriate workers) haklarını korumak", olarak sıralanmaktadır (Statutes, 2016: 4 / URL 10).

Bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin de katılmış olduğu 2013 yılında Karadağ-Danilovgrad'ta gerçekleşen toplantıda "Batı Balkanlar Bölgesel Ombudsmanlık Kurumları Ağı" oluşturulmasına karar verilmiştir. Türkiye haricinde ağa dahil olacak ülkelerin "Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Slovenya ve Sırbistan" olduğu ifade edilmiştir (KDK Yıllık Rapor, 2015: 106). Ancak söz konusu ağın oluşturulduğuna dair herhangi bir çalışma ya da belgeye rastlanmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin önderliğinde "Türk Devletleri Ombudsmanlar Birliği" kurulması gündeme gelmiştir. Birliğin üyelerinin "Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan" olacağı ifade edilmiştir. Yine, kurumun 2018 yılı faaliyet raporunda "Çocuk Ombudsmanları Avrupa Ağı (ENOC)" ve "Afrika Ombudsman ve Arabulucular Birliği (AOMA)" ile ilişkiler geliştirmekte olduğu belirtilmiştir (KDK 6 Aylık Faaliyet Raporu, 2018: 42).

KDK'nın uluslararası ağlara üyelikleri dışında uluslararası alanda önemli faaliyetleri ve dolayısıyla da mevcudiyeti bulunmaktadır. Kurumun yıllık raporlarından da takip edebileceğimiz bu faaliyetlere örnek olarak gerçekleştirilen uluslararası projeleri; ev sahipliğini yaptığı sempozyumları; temsiliyet gösterdiği uluslararası toplantı, seminer,

konferans ve çalıştayları; çalışma ziyaretlerini ve ikili işbirliği anlaşmalarını verebiliriz (Kamu Denetçiliği Kurumu Yıllık Raporları). Kısaca söz etmek gerekirse; kurum 2013 yılından bu yana uluslararası projeler kapsamında kurum kapasitesinin güçlendirilmesi ve kurumun desteklenmesi ile çocuk haklarının korunması konularında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca 2013 yılında “I. Uluslararası Ombudsmanlık Sempozyumu”nu, 2014 yılında “II. Uluslararası Ombudsmanlık Sempozyumu”nu, 2015 yılında “III. Uluslararası Ombudsmanlık Sempozyumu”nu ve 2017 yılında “IV. Uluslararası Ombudsmanlık Sempozyumu”nu düzenlemiştir. Yine kurum tarafından “İrkçilik ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu” tarafından gerçekleştirilen etkinliklere, “Uluslararası Ombudsmanlar Konferansı” etkinliklerine ve “Avrupa Ombudsmanlar Ağı” tarafından gerçekleştirilen etkinliklere düzenli katılım sağlanmaktadır. Ayrıca uluslararası alanda ombudsmanlık kurumları konusunda gerçekleşen seminerlere, ombudsmanlık kurumları ortak toplantılarına ve “Çocuk Ombudsmanları Avrupa Ağı (ENOC)” çalıştaylarına da katılım sağlanmaktadır. Kurum düzenli olarak yurtdışında yer alan ombudsmanlık kurumlarına çalışma ziyaretleri düzenlemekte ayrıca ilgili kurumlarda yerinde gözlem ile kurum kapasitesini geliştirmeye yönelik staj uygulamaları gerçekleştirilmektedir. KDK, 2015 yılında İran Ombudsmanı ve Ukrayna Ombudsmanı ile, 2016 yılında ise Kırgızistan Ombudsmanı ile ve 2017 yılında da Nijer Ombudsmanlık Kurumu ve Azerbaycan İnsan Hakları Komiseri ile ikili işbirliği anlaşması imzalamıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu Yıllık Raporları, 2013-2014-2015-2016-2017).

4. SONUÇ

Ombudsmanlık kurumlarının insan haklarını korunmaları ve geliştirmeleri için uluslararası alanda gelişen mevzuata, değerlere ve prensiplere hâkim olmaları gerekmektedir. Türkiye gerek BM Örgütü’nün gerekse de AK’nin üyesi olarak ilgili kurumlar çerçevesinde ortaya çıkan müktesebatı takip etmektedir. Ayrıca AB’ye üyelik sürecinde olan Türkiye için AB çerçevesinde oluşan müktesebat da bağlayıcı olmaktadır. Diğer taraftan uluslararası koordinasyon kuruluşları ve ağlarla olan ilişkiler de uluslararası mevzuata hâkim olmak açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında KDK’nın söz konusu ağlar ve kuruluşlarla ilişkilerine dair üç bulguya ulaşılmıştır. Bunlardan ilki, KDK’nın uluslararası ağlara ilişkin üyelikleridir. Bu çerçevede KDK, 2014 yılında “Uluslararası Ombudsmanlık Enstitüsü”ne, 2013 yılında “Avrupa Ombudsmanlar Ağı”na ve “Avrupa Ombudsmanlık Enstitüsü”ne, 2017 yılında “Akdeniz Ombudsmanlar Birliği”ne ve “Asya Ombudsmanlar Birliği”ne, 2014 yılında “İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri Ombudsmanlar Birliği”ne dâhil olmuştur. Türkiye, “Batı Balkanlar Bölgesel Ombudsmanlık Kurumları Ağı”nın ise kuruluş

aşamasında aktif olarak yer almaktadır. Söz konusu ilişkiler ombudsmanlık özelinde uluslararası alanda mevcut mevzuat ve müktesebatın takibi açısından oldukça önemlidir. İkinci olarak, KDK liderliğinde “Türk Devletleri Ombudsmanlar Birliği” kurulması planlanmaktadır. Bu durum Türkiye’nin Avrasya bölgesindeki köprü konumunun güçlenmesi ve Türk Devletlerine tecrübelerini aktarması bakımından önemli bir gelişme olarak düşünülebilir. Son olarak, KDK, “Çocuk Ombudsmanları Avrupa Ağı” ile ilişkilerini geliştirmiş ve bu çerçevede “KDK Çocuk İnternet Sitesi”ni hayata geçirmiştir (KDK 2018 Faaliyet Raporu). Bu ağla olan ilişkilerin güçlendirilmesi Türkiye’de çocuk haklarına ilişkin değerler, kriterler ve prensiplerin yaygınlaşması açısından hayati önem taşımaktadır.

Netice itibari ile Türkiye ombudsmanlık alanında uluslararası platformlarda temsiliyet sağlamak ve bu alandaki deneyimlerini kendi iç politikasına da yansıtarak söz konusu ağlarla birlikte daha da güçlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Atay, E. E. (2014). Hukuk devleti ilkesi ışığında idarenin denetimi ve kamu denetçiliği kurumu. *Ombudsman Akademik*, 1, 1-31.
- Ayeni, V. O. (2014). Ombudsmen as human rights institutions. *Journal of Human Rights*, 13(4), 498-511.
- About the IOI: Information Folder (2015). file:///C:/Users/user/Downloads/IOI%20Folder_EN_2015.pdf
- Babüroğlu, O. & Hatiboğlu N. (1997). *Ombudsman (kamu hakemi) incelemesi: Devlette bir toplam kalite mekanizması örneği*. İstanbul: Türk Sanayici İşadamları Derneği Yayını.
- Baykal, S. (2013). *Avrupa Birliğinde ombudsman kurumu: Siyasi bütünleşme ve genişleme çerçevesinde bir inceleme*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çeçen A. (1989). Devlet ve insan hakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 6, 826-846.
- Devlet Planlama Teşkilatı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/tmApE+plan4.pdf>
- Erdoğan, M. (2011). *İnsan hakları teorisi ve hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Fendoğlu, H. T. (2010). *Kamu denetçiliği (ombudsmanlık)*. SDE Analiz. [http://hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/insan_haklari/KAMU_DENETCILIGI_OMBDUSMANLI K_.pdf](http://hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/insan_haklari/KAMU_DENETCILIGI_OMBDUSMANLI_K_.pdf)
- Frank, B. (1970). The ombudsman and human rights. *Administrative Law Review*, 22(3), 467-492.
- IOI-How to become a member, infosheet. file:///C:/Users/user/Downloads/how-to-become-a-member-infosheet.pdf
- Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarısı, 2012. <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2012/mayis/kdk.pdf>
- Ribo, R., Castelles, V. J & Sijo, A. I (2014). *International framework of the ombudsman institution*. www.sindic.cat, (Erişim tarihi 18.09.2018).
- Yağmurlu, A. (2009). Halkla ilişkiler mekanizması olarak kamu denetçiliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 42(1), 87-104.
- Yüce, M. & Beyce, A. (2013). *Kamu denetçiliği hukuku*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Kamu Denetçiliği Kurumu Yıllık ve Aylık Raporları. <https://www.ombudsman.gov.tr/raporlar/index.html>
- Kuçuradi, İ. (2009). Türkiye İnsan Hakları Kurumu. <http://insanhaklari.maltepe.edu.tr/tr/content/prof-dr-oanna-ku-uradinin-t-rkiye-nsan-haklar-kurumu-ba-l-kl-de-erlendirmesi#overlay=tr/node/84/edit>
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan haklar kavramları ve sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Reif, C. L. (Ed.) (1999). *The international ombudsman anthology, selected writings from the international ombudsman institute*. The Hague: Kluwer Law International
- Şahin, B. (2016) (Ed.). İnsan hakları koruma mekanizmaları, Türkiye İnsan Hakları Rejiminin Anatomisi. Avrupa Liberal Forumu. <http://www.liberalforum.eu/en/publications.html>
- Strengthening the Asian Ombudsman Association, Asian Development Bank, 2008. <https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/68181/42081-reg-tar.pdf>
- Tayşi, İ. (1997). Ombudsman kurumu ve ülkemizde uygulanabilirliği. *Sayıştay Dergisi*, 25, 106-124.
- Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları. https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html

- “Swedish Embassy honors Ottoman idea of Ombudsman on 300th anniversary”, *Hürriyet Daily News*, 25.10.2013.
<http://www.hurriyetdailynews.com/swedish-embassy-honors-ottoman-idea-of-ombudsman-on-300th-anniversary-56869>
- United Nations, 2010. National Human Rights Institutions. https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf
- Council of Europe 2002, Conclusions of the European Ombudsmen Conference
- FRA- European Union Agency For Fundamental Rights (2010). National Human Rights Institutions in the EU Member States
<http://fra.europa.eu/en/publication/2012/national-human-rights-institutions-eu-member-states-strengthening-fundamental>
- URL 1: Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü
<https://www.humanrights.dk/where-we-work/partners/national-human-rights-institutions>
- URL 2: Asya Pasifik Forum
<http://www.asiapacificforum.net/support/what-are-nhris/>
- URL 3: Kamu Denetçiliği Kurumu
<https://www.ombudsman.gov.tr/hakimizda/index.html>
- URL 4: European Ombudsman
<https://www.ombudsman.europa.eu/en/our-strategy/home/en>
- URL 5: OIC Ombudsmen Association
www.oicoa.org
- URL6: European Ombudsman
[URL6a:https://www.ombudsman.europa.eu/en/european-network-of-ombudsmen/about/en](https://www.ombudsman.europa.eu/en/european-network-of-ombudsmen/about/en)
[URL6b:https://www.ombudsman.europa.eu/en/european-network-of-ombudsmen/members/all-members](https://www.ombudsman.europa.eu/en/european-network-of-ombudsmen/members/all-members)
- URL 7: European Ombudsman Institute
[URL7a: http://www.eoi.at/?Ziele](http://www.eoi.at/?Ziele)
[URL7b:http://www.eoi.at/?Mitglieder](http://www.eoi.at/?Mitglieder)
- URL 8: Association of Mediterranean Ombudsmen
<https://www.ombudsman-med.org/introduction-to-the-association/?lang=en>
- URL 9: OIC Ombudsmen Association
<http://www.oicoa.org/aboutus.aspx>
- URL 10: OIC Statutes
http://www.oicoa.org/downloads/OICOA_SSTATUTES_13-05-2016_Final-pdf.pdf

EXTENDED SUMMARY

The protection of human rights at national level takes place in different ways. One of them is through national human rights institutions. Such institutions are “public administrative bodies set up to protect or monitor human rights in a given country” (URL 1). National human rights institutions appear in different models such as commissions, institutes. One of these different models is the ombudsman institution.

The word ombudsman derives from the word “Ombuds” which is used in the Swedish language as “a representative” or “a speaker” (Tayşi, 1997: 106). It is stated that the sources of the development of the ombudsman institution in Sweden are based on the period of the Ottoman Empire. The following statement made by the Swedish Ambassador Wahlung in 2013 due to the “300th Anniversary of the Ombudsman Institution” is clearly states the historical fact: “The Ombudsman institution is an idea that our King Charles XII picked up here in the Ottoman Empire whilst visiting with the Sultan in 1713. This enlightened idea has since grown into one of the more fundamental institutions in our democracy” (Swedish Embassy of the Ombudsman on 300th Anniversary, October 25 2013, *Hurriyet Daily News*).

Although it was an Ottoman-based institution; ombudsman institution in Turkey could only be established in 2012. Operating since 2012 Turkish Ombudsman Institution has been taking important initiatives in the international arena.

It is very important for the ombudsman institutions to come together in the international arena to form unions, coordination bodies and networks to increase the standards of the ombudsman institutions. The main objectives of the coordination bodies, unions and networks formed within this framework are: To ensure the exchange of information and experience between ombudsman institutions; to organize trainings for institutions; to standardize on rules, decisions, employees and institutions; to establish principles and declarations on standardization issues; to inform the society about “ombudsman”; to promote academic studies, projects and researches on ombudsman institutions.

There are many organizations, associations, unions and networks established by ombudsman institutions in the international arena. Some of these are: “African Ombudsman & Mediators Association (AOMA)”, “Asian Ombudsman Association (AOA)”, “Association of Mediterranean Ombudsmen (AMO)”, “European Network of Ombudsmen (ENO)”, “Association of Ombudsmen & Mediators of the Francophonie (AOMF)”, “Australian & New Zealand Ombudsman Association (ANZOA)”, “Coalition of Federal Ombudsmen - Forum of Canadian Ombudsman (FCO)”, “European Ombudsman Institute (EOI)”, “International Ombudsman Association (IOA)”, “International Ombudsman Institute (IOI)”, “Organization of Islamic Cooperation Ombudsmen Association (OICOA)”, “Pacific Ombudsman Alliance (POA)”, “United States Ombudsman Association (USOA)”.

Turkey is a member of the “International Ombudsman Institute”, “European Network of Ombudsmen”, “European Ombudsman Institute”, “Asian Ombudsman Association” “Association of Mediterranean Ombudsmen” and “Organization of Islamic Cooperation Ombudsmen Association”.

Apart from its membership to international networks, Turkish Ombudsman Institution has important international initiatives and activities. These initiatives and activities include international projects; hosted symposiums; international meetings, seminars, conferences and workshops; study visits and bilateral cooperation agreements. Briefly; since 2013, the institution has carried out important studies on the strengthening of the institution capacity and protection of children's rights within the scope of international projects. In addition, in 2013 “1st International Symposium on Ombudsman Institutions”; in 2014 “2nd International Symposium on Ombudsman Institutions”; in 2015 “3rd International Symposium on Ombudsman Institutions” and in 2017 “4th International Symposium on Ombudsman Institutions” were held

in Turkey. The Turkish Ombudsman Institution regularly participates the activities held by “The European Commission against Racism and Intolerance”, “International Ombudsmen Conference” and the “European Ombudsman Network”. The Institution regularly attends the international workshops on ombudsman institutions, joint meetings of ombudsman institutions and workshops of the “European Ombudsman Network”. Besides, the Institution organizes study visits to the ombudsman institutions abroad and there internship practices are carried out. Additionally, the institution signs bilateral co-operation agreements. For example; Turkish Ombudsman signed a bilateral co-operation agreement with the Iranian Ombudsman and with the Ombudsman of Kyrgyzstan in 2015. In 2016 a bilateral cooperation agreement was signed with Niger Ombudsman Institution and in 2017 a bilateral cooperation agreement was signed with the Human Rights Commissioner of Azerbaijan.

Considering all the information mentioned in the previous paragraphs, it can be stated that it is important to examine the Turkish Ombudsman Institution in an international context. The aims of the study are to observe ombudsman institution in the international arena, to evaluate Turkish Ombudsman Institution with its international dimension and to contribute to the literature in this field. Therefore, in the study the ombudsman institution as a national human rights institution will be examined. Ombudsman related international networks, co-ordination institutions will be analyzed. Then Turkey's relations with these networks and institutions will be examined. By the way, short history of the development of ombudsman institution in Turkey will be mentioned. Finally, evaluations will be made in this framework.

ⁱ 1992 yılında Maastricht Anlaşmasıyla kurulmuş olan Avrupa Ombudsmanlık Kurumu AB'nin kurum ve kuruluşlarında iyi yönetişimin sağlanmasına çalışan bağımsız ve tarafsız bir kurum olarak tanımlanmaktadır. AB Ombudsmanlık Kurumu, “AB'nin yönetimi ile sorun yaşayan insanlara, işletmelere ve örgütlere kötü yönetimine ilişkin şikâyetleri araştırarak” yardım etmektedir (URL 4). Ayrıca belirtmek gerekir ki; Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında birlik vatandaşlarına ombudsmana gitmek hakkı tanınmıştır. Bu çerçevede Avrupa Ombudsmanı hem sözleşmedeki hakların korunmasını gerçekleştirmekte hem de iyi yönetişimi sağlamak için birlik kurum ve kuruluşlarının denetlenmesini sağlamaktadır. Avrupa Ombudsmanı için bkz: Baykal, 2013.

ⁱⁱ Derneğin “OIC Ombudsmen Association” olan isminin “Association Of Ombudsman And Mediator Of OIC Member States” olarak değiştirileceği belirtilmiştir. Bkz. Statutes, http://www.oicoa.org/downloads/OICOA_SSTATUTES_13-05-2016_Final-pdf.pdf

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özbaran, Y. (2019). "Impact of Community Oriented Traffic Policing on Red Light Violations: Community Red Light Watch Program", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3553-3565.

Geliş Tarihi / Received Date: 5 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

IMPACT OF COMMUNITY ORIENTED TRAFFIC POLICING ON RED LIGHT VIOLATIONS: COMMUNITY RED LIGHT WATCH PROGRAM

Dr. Yavuz ÖZBARAN

Emniyet Genel Müdürlüğü

yozbaran@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9897-9995

Abstract

Community-oriented policing is a philosophy that underlines the requirement of citizens' involvement in crime prevention activities. One of the major traffic crimes was red light running in Karakopru town of Sanliurfa Province of Turkey. Because of the inadequate enforcement resources, however, the police department couldn't succeed to prevent red light violations. The police department, hence, initiated a community red light watch program to decrease the violations. The purpose of this study was to quantify the effect of the community red light watch program, which was performed by the honorary traffic inspectors. To assess the effect of this program, we employed a pre/post-implementation design. For the current study, the camera records of the five program sites, two non-program sites, and two control sites were utilized. Findings of this study revealed that red light violations did not decrease at the beginning period; however, six months after the program commenced the violations decrease overall 27% at program sites. Friedman test results suggested a Chi-square value of 7,600 which was significant ($p < .05$) for the program sites. The program did not yield a significant violation change for non-program and control sites. The results suggest that community-oriented policing programs can be implemented in traffic enforcement area successfully. However, to prevent traffic violations the programs need to be supported with tactics of deterrence theory, and other policing strategies.

Keywords: Red light enforcement, Community-oriented policing, Traffic management

TOPLUM ODAKLI TRAFİK POLİSLİĞİNİN KIRMIZI IŞIK İHLALLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öz

Toplum destekli polislik suç önleme çalışmalarına vatandaşların dâhil olması gerektiğinin altını çizen bir felsefedir. Şanlıurfa'nın Karaköprü ilçesinde başlıca trafik suçlarından biri kırmızı ışık ihlalleridir. Fakat yetersiz denetleme kaynaklarından dolayı emniyet müdürlüğü kırmızı ışık ihlallerini önlemede başarılı olamamıştır. Bu sebeple emniyet müdürlüğü ihlallerin sayısını azaltabilmek için toplum destekli bir kırmızı ışık denetim programı başlatmıştır. Bu çalışmanın amacı fahri trafik müfettişleri tarafından gerçekleştirilen toplum destekli kırmızı ışık denetim programının etkisini ölçmektir. Bu programın etkisini değerlendirmek için uygulama öncesi / sonrası ölçme yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma için beş program alanı, iki program dışı alan ve iki kontrol alanının kamera kayıtları kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, başlangıç döneminde kırmızı ışık ihlallerinin azalmadığını; ancak, programın başlamasından altı ay sonra ihlallerin, program alanlarında genel olarak % 27 oranında azaldığını ortaya koymuştur. Friedman test analiz sonuçları, program alanları için anlamlı olan ($p < .05$) Ki-kare 7.600 değerini göstermiştir. Program, program dışı ve kontrol alanları için önemli bir ihlal değişikliği sağlamamıştır. Sonuçlar, toplum odaklı polislik programlarının trafik uygulama alanında başarıyla uygulanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, trafik ihlallerini önlemek için, programların caydırıcılık teorisi taktikleri ve diğer polislik stratejileriyle desteklenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı ışık denetimi, Toplum destekli polislik, trafik Yönetimi

1. INTRODUCTION

Red light violations constitute an enormous problem for traffic safety and harmony. Traffic enforcement authorities try to overcome this problem by using police officers or red light cameras. However, due to the lack of resources, police departments have not been able to cope with this issue sufficiently. It is considered that community-oriented policing (COP) can be a remedy for inadequate police resources. Police departments have used community-oriented policing programs to prevent various crimes which are range from theft to drug dealing. Though it is not widespread, community-oriented policing is also used to prevent traffic violations in different countries. This study examines whether a community red light watch program can be successful in preventing red light violations.

Traffic signals are used for maximizing traffic capacity and minimizing accident occurrence at intersections. The signals, however, cannot be enough to create accident-free intersections because of drivers who disregard the red signal. Red light violation increases the odds of accidents by creating potential collision situations. The red light accidents emerge as a collision with another vehicle or pedestrian. Croft (1981) stated that red light runners are responsible for 18% of all casualty crashes occurring at intersections in Australia. The red light violation also disrupts the harmony of traffic flow at the intersections. Retting et al. (1995) reported that when drivers comply with traffic signals accident rate diminish and also traffic flow gets faster at the intersections.

Red light enforcement appears to be the most effective way to decrease the number of red light violations and related accidents (Chin, 1989). A high number of signalized intersection and limited enforcement resources, however, obstruct to deal with red light runners. Commonly, police officers or red light cameras are used to decrease the violation number. When they are visible, both of them create a deterrent effect on potential red light offenders. The studies revealed that the violation rate sharply decreases when drivers see uniformed police officers at signalized intersections (Thompson et al., 1989; Bankhead & Herms 1970). However, it is not possible to use a large number of police officers at many hundreds of intersections. The number of traffic officers is generally highly inadequate compared to the number of traffic rules and regulations they should enforce (Freedman & Peak, 1992). The studies about red light camera enforcement also showed that the cameras have a great potential to deter red light offenders (Chin, 1989; Lum & Wong, 1998; Retting et al., 1999). However, the cost of the camera systems is so high that police departments usually unwillingness to install these camera systems.

One way to overcome the red light violation problem may be to use the community-oriented policing movement. Community policing is a law enforcement philosophy that based on an idea that creating strong bonds between citizens and safety officers can prevent crime before happening (Skogan 2006). The COP aims at creating a safe environment by defining priorities of law enforcement agencies through the help of the public (Skolnick & Bayley, 1988 a) Community-oriented policing has four elements: Preventing and detecting crimes by organizing community; reorganizing patrol activities for the situations which are not required immediate action; improving police accountability to regional communities; delegating decision-making responsibilities (Skolnick & Bayley, 1988b). Philosophy of community policing encourages people to a partnership with law enforcement in order to keep their own society secure. Frank, Brandl, Worden and Bynum (1996) stated that neither law enforcement agencies nor the criminal justice system can overcome the public safety problems alone. The community-oriented policing, hence, requires the public to play a more active role in increasing public security.

Community-oriented policing is highly popular, especially in the United States and in European countries. Skogan (2004) stated that in the USA all of the police departments, which serve the population of over 100,000, have adopted community policing. One of the best known "community policing" partnership program is Neighborhood Watch, which was originally established as an initiative against house burglary. In this program, the residents assign an organizer who is in charge of keeping the other members of the program informed of safety issues and all members are requested to report suspected incidents in the neighborhood (Bullock & Sindall, 2014). Apart from this program police departments have used a variety of strategies under the guardianship of community policing including foot patrol, community meetings, door-to-door surveys, problem-oriented policing, and education programs in school (Mastrofski et al. 1995). Weisburd and Eck (2004) stated that these strategies have different impacts on crime. For instance, foot patrol and community meetings about crime preventions had a minor impact on crime, whereas door-to-door visits decreased crime and fear of crime.

Community-oriented policing is not the first thing comes in mind when people are thinking about traffic problems. However, the range of possible options for community participation in traffic policing is wide with varying levels. For instance, local communities can provide police with information on road crashes and reasons for them, or people can take more active roles and serve as watchdogs for local traffic issues. In order to decrease the casualty rate of powered two-wheeler riders, the 'Bike Safe' program is performed in the United Kingdom with the collaboration of the police, local authority and health authority. In

this program, the riders are provided with free advice and experience. The Avon and Somerset law enforcement units have initiated a Community Speed Watch program in 1992. In this program, local volunteers are trained in the use of speed detection devices. The participants who wear reflective jackets observe the speeds of vehicles passing through their local area by radar guns. When speed violation detected for a vehicle, a warning letter is sent to the registered driver of it. The Delhi Traffic Police have introduced a Traffic Warden System in 1998. Traffic wardens must have certain qualifications to help the Traffic Police. Traffic wardens are volunteers and do not have any statutory powers. They are assigned to regulate traffic flow at the main roads for 3 hours at rush hours (Thomas, 2003).

In Turkey, to assist traffic enforcement authorities for combating traffic violation, honorary traffic inspectorate program was initiated. Turkish government enacted a pertinent law in 1996. According to the law people who have certain qualifications, such as being older than 40, having an undergraduate degree and being a good driver which was defined in the law, can join the program. Before joining the program honorary traffic inspectors have to get an education on their duties and responsibilities. This service is voluntary and free. Honorary inspectors do not wear uniforms or traffic jackets. There is no time and place limitation for honorary traffic inspectors to inspect traffic violations. They are authorized throughout the country. Honorary traffic inspectors cannot stop a car or issue a traffic ticket. They can only fill out an inspection report and give it to any traffic enforcement unit within one week. The traffic unit controls the report if it is correct in terms of registration data. If the report is valid the traffic unit issues a ticket which is sent to the registered owner of the vehicle. If any honorary traffic inspector is identified as abusing his/her duties, shall be jailed of up to six months.

2. METHOD

The study was performed in the Karakopru town of Sanliurfa province, Turkey, which has an estimated population of 104,380 with 20,632 vehicle and 26,630 registered drivers in 2011. Sanliurfa Traffic Police Department introduced a community red light watch program for Karakopru. The reason for the program was increased complains about red light violations. To decrease red light running Sanliurfa traffic police department increased red light enforcement. The desired result on the red light violation, however, could not be achieved. It is discovered that when uniformed traffic personnel was seen at an intersection the violations decreased sharply, however, when officers left the intersection the violations increased again. The number of traffic officers was not sufficient to detect red light violations comparing to the number of signalized intersections. Moreover, the officers have to deal with other traffic issues such as driving under

influence, park violation and traffic crashes. Therefore, the police department decided to introduce a community red light watch program in 2011.

According to the highway traffic law, however, not every people can inspect traffic violation. The police department, therefore, decided to perform the program through honorary traffic inspectors. There were already 43 honorary traffic inspectors who were authorized by the law to inspect traffic violations without stopping drivers, live in Karakopru. The police department held a meeting with them to explain the planned program and find out who wanted to be volunteers for the red light watch program. Twenty-one honorary inspectors, all of them retired and live in Karakopru, became volunteers to participate in the program. The police department had chosen 5 signalized intersections to perform the program. The volunteers decided at which one of these intersections they can inspect red light violation. They were requested to be present at their intersection one hour a day to inspect red light violations. Thus, daily four hours of inspection were planned at each of program-sites. Volunteers decided themselves what time was suitable for them to be at the assigned intersection.

The study uses a quantitative research design including a control or comparison group and both before- and after-program measures of outcomes. The aim of the current study was to evaluate the effect of the community red light watch program which was performed by honorary inspectors on red light violations. For this purpose, we used the camera records of the 5 program sites, 2 control sites, and 2 non-program sites. To evaluate the effect of the program on red light violations, we counted red light violations through hidden cameras at these intersections. Records of a single intersection way at each site were used to count violation and vehicle numbers. The hidden cameras were installed on trees, poles or building. Traffic lights were in use between 6 am and 12 pm, however, the image of cameras were not clear after sunset, therefore, the cameras were active between 7 am and 7 pm. In all study periods, therefore, we used twelve-hour camera recordings to collect the data. The cameras we used do not have a feature to detect automatically red light violation, thus, after each observation period; we watched camera records and counted the violations. During the violation counting, we only counted a passing as the red light violation if a vehicle enters the intersection 1 second after the traffic light turned to red. The number of vehicles on the recorded approach was measured, at all sites, using computer software which can count the vehicle from video records. We used vehicle counting to eliminate the effect of changed vehicle number on the violation. We used "violation number/10,000 vehicles" formula to find out the changes in violation numbers at all sites. Alterations in violation rates were compared

for all sites in Table 1. In addition, to test whether there was a significant difference between the distributions of violation rates, a non-parametric Friedman test was performed (Table 2).

This study has three observation periods to assess the effect of the program on red light running: "Before" period, "beginning" period, and "six months after" period. The data of the beginning and six months after periods were used as the "after the program" data. We also used the data of before period as "before the program" data. Each observation period lasted one week. The first observation, which was between 07/03/2011 and 13/03/2011, began two weeks before the initiation of the program. During this period, which named "before", no information was given to the public about the program. During this period we got knowledge about the ongoing situation on the red light violations at nine intersections. The red light watch program began as planned on March 21, 2011. Two days before the beginning of the program, signboards, which warned that "red light violations are monitored by honorary traffic inspectors", were installed at the 5 treated intersections. Furthermore, a press release about the program was issued by the police department which appeared in local mass media. The second observation began two weeks after the beginning day of the program. This period, which we named it "beginning", was performed between 04/04/2011 and 10/04/2011. During this period we evaluated how drivers reacted to the program before receiving any red light violation ticket. At this period, honorary traffic inspectors had begun to inspect and report red light violations. However, because of the mailing time, no red light runners had received a ticket during the "beginning" period. The third observation was performed six months after the program initiation to understand the long term effect of the program. We used this period to examine how the violation rate changed six months after the program beginning. This observation period, which we named "after", was between 19/09/2011 and 25/09/2011. Until this period thousands of tickets had been issued to the drivers who violated red light at the intersections based on the reports of honorary traffic inspectors. Thus, we assume that most of the drivers were aware of the program at this period. During the study period, no red light enforcement activity performed by traffic police in Karakopru town.

The spillover effect of the red light watch program is also the subject of this study. Two signalized intersections of Karakopru were selected as non-program sites. These sites were selected to be representative of the program sites to test whether changes in red light violations found at program sites spilled over to other intersections. The distance between program sites and non-program sites was almost 1 km. During all periods hidden cameras recorded the red light violations between 7 am and 7 pm in both non-program and control sites. We used two control sites to make sure that the alteration for red light violation result

from the program. The control sites were in the Haliliye town of Sanliurfa province. The control intersections are 8 km away from the closest program site. During the study period, traffic police kept ordinary enforcement activities in Haliliye town.

3. FINDINGS

A summary of red light violation numbers that belong to the community red light watch program sites, non-program sites, and control sites was provided in table 1. The results indicated that at the beginning period there was not any decrease at program sites. Six months after the program began, however, red light violation rates decreased at all program zones. The total decline in violation rate at five road sections was almost 27 percent six months after the program activated.

Table 1. Karakopru Red Light Watch: Violation Rates

Locations	Total Number of Violation (For One week)			Total Number of vehicles (For One week)			Violation/ 10,000 vehicle			Percent Change: Violation/10,000	
	Before	Six Months		Before	Six Months		Before	Six Months		Beginning	After
		Beginning	After		Beginning	After		Beginning	After		
Sites											
Menderes Int.	163	157	105	23790	23319	24138	68,5161	67,3270	43,4998	-1,7355	-36,511
Narlik Int.	274	282	226	34237	34529	34104	80,0303	81,6704	66,2678	2,0493	-17,196
M. Hafiz Int.	305	293	228	36439	35892	36731	83,7015	81,6337	62,0729	-2,4703	-25,840
R. Direkli Int.	172	183	112	24691	24902	24849	69,6610	73,4880	45,0722	5,4938	-35,297
Osman Y. Int.	245	238	195	28532	28396	28673	85,8685	83,8146	68,0082	-2,3918	-20,799
Total	232	231	173	29538	29407	29699	77,5555	77,5868	56,9842	0,1890	-27,129
Non treated sites											
Kızılyer Int.	167	171	159	24175	23980	24289	69,0796	71,3094	65,4617	3,2278	-5,237
Yesiloglu Int.	137	146	132	21682	21831	22048	63,1860	66,8773	64,4049	5,8419	-6,684
Total	152	159	145	22929	22906	23169	66,1328	69,0934	62,212	4,5349	-5,960
Control Sites											
Zafer Int.	227	274	256	26207	26458	26782	86,6180	103,5604	95,5865	19,5597	10,354
Cumhuriyet Int.	249	236	254	30428	29879	30691	81,8325	78,98524	82,7604	-3,4794	1,133
Total	238	255	255	28318	28169	28737	84,2253	91,2728	89,1735	8,040175	5,743

We conducted a non-parametric Friedman test of differences among repeated measures. The test yielded a Chi-square value of 7,600 which was significant ($p < .05$) for the program sites. Friedman test results of the program sites showed that Mean Rank "Before" the program 77.55, "Beginning" of the program 77.58, "Six months after" the program 56.98, Test statistics $N = 5$, Chi-Square 7.600, $df = 2$, Asymp. Sig .022 (Table 2). However, the test results of the Control sites indicate that there is not a statistically significant difference between the mean ranks of the related periods ($p > .05$).

After the Friedman test analyses, in order to control type I error, we conducted pairwise comparisons using a Wilcoxon Signed Rank Test (Table 3). Test result showed that the median concern for "beginning of the program" was not significantly greater than median

concern for “before the project” $p > .05$, the median concern for “six months after the project” was significantly greater than median concern for “before the project” $p < .05$, and the median concern for “six months after the project” was significantly greater than median concern for “beginning of the program” $p < .05$.

Table 2. Summary of Friedman’s Test Analysis for Red Light Violation (%)

Site	Periods	Mean	SD	X^2	df	p
Program sites	Before the Program	77,55	8,01	7,600	2	0,022
	Beginning of the Program	77,58	6,96			
	Six Months After the Program	56,98	11,80			
Control sites	Before the Program	84,22	3,38	1,00	2	0,607
	Beginning of the Project	91,27	17,37			
	Six Months After the Program	89,17	9,06			

* $p < .05$

Table 3. Summary of Wilcoxon Signed Ranks Test

		N	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Beginning – Before	Negative Ranks	3 ^a	2,67	8,00	,893
	Positive Ranks	2 ^b	3,50	7,00	
	Ties	0 ^c			
	Total	5			
Six months after- Before	Negative Ranks	5 ^d	3,00	15,00	,043
	Positive Ranks	0 ^e	,00	,00	
	Ties	0 ^f			
	Total	5			
Beginning- Six months after	Negative Ranks	5 ^g	3,00	15,00	,043
	Positive Ranks	0 ^h	,00	,00	
	Ties	0 ⁱ			
	Total	5			

a. Beginning < Before b. Six months after < Before c. Six months after < Beginning
d. Beginning > Before e. Six months after > Before f. Six months after > Beginning
g. Beginning = Before h. Six months after = Before i. Six months after = Beginning

The findings of control sites showed that there was a 5.7% increase in red light violations six months after the program began. The results of control sites suggested that the decrease in red light violation rate in Karakopru resulted from no other reason than the Red light watch program. This study also assessed the spillover effect of the program. We examined red

light violation rates at two non-program sites. The findings indicated that the violation rate decreased by 5.9% at non-program sites after six months. This result beckoned that the program did not generate a significant spillover effect on the red light violation. In other words, red light watch program was only effective where the program signboards installed.

4. DISCUSSIONS

The current study evaluated the effect of community red light watch program which was performed by honorary traffic inspectors. Although there are a number of community-oriented traffic programs such as neighborhood speed watch program, we could not find any community-oriented traffic program which is in the scope of the current study in the literature search. Therefore, it is not possible to exactly compare the result of the current study with any other study. However, during the literature search, we detected many “neighborhood speed watch programs” which was supported by local U.S.A cities. In these programs, local governments provide speed guns to the residents to detect the speed of the vehicle in their residential area. When residents submit a speeding vehicle's plate-number to the local government, a warning letter is sent to the owner of the speeding vehicle by the local officers. The studies about this program revealed that the program was successful to reduce vehicle speed and community complaints about speed (for example, Womble, 1990; Mazzella, 1995). The results of the studies are consistent with the current study because the results of the current study, also, suggest that community policing can produce demanded outcomes for traffic safety.

The results of this study showed that at the beginning period the red light violation rates did not change (0.18%). However, six months after the program commenced the violation rates decreased overall 27% at program sites (Table 1). The assessment of the findings indicated that the program could not prevent red light violations until drivers, who violate the red light, started to receive violation tickets. In other words, drivers did not take into account the program until they received a violation ticket or heard from the public that honorary traffic inspectors were really inspecting the violation at defined intersections. We believe the deterrence theory can explain in this situation. Deterrence theory suggests that sensible people are inclined to prefer not to commit crimes when they perceive that the certainty and severity of punishments outweigh the benefits of their actions (Zimring & Hawkins, 1973; Apel & Nagin, 2011). In the current study drivers only started to choose not to violate red light when they perceived that certainty of getting a violation ticket is high. We, therefore, believe the community-oriented policing program should benefit from strategies of deterrence theory, such as the publication of programs' results and increase the visibility of programs' activities.

The study also suggests that community-oriented policing need something more to prevent crime. After reviewing community-oriented policing strategies Gill et al. (2014) stated that community policing increases citizens' satisfaction with law enforcement units and their perceptions of disorder. On the other hand, their analysis indicated that community-oriented policing have no effect on officially recorded crimes. They concluded that connecting simply more with the community cannot be enough for preventing crime. Instead, they stated that defined strategies like problem-oriented policing may help to set a connection between community engagement and crime prevention. This statement can elucidate the changing situation in red light violations at the program sites. In Turkey, people have known that honorary traffic inspectors could inspect traffic violations, including red light running, throughout the city. The red light violations, however, did not decrease at the program sites until the program commenced. Furthermore, even during the program, the existence of honorary traffic inspectors did not affect the violations at control sites. That is, honorary traffic inspectorate has not been effective to prevent red light violations until the beginning of the red light watch program which was based on problem-oriented policing. For the program, the police department identified the crime and developed a response for it at specific intersections. These intersections were publicized by media and installing signs. In these intersections, as a result, the program succeeded. We believe, thus, one of the reasons behind the successful result is a problem-oriented strategy which mediated the relationship between community engagement and red light violation prevention in specific locations.

5. CONCLUSION

In this research, we examined the effects of a community-oriented red light watch program on red light violations. The observations in the treated intersections were performed by honorary traffic inspectors who live in the neighborhood. The study found a 27% decrease in red light violations six months after the commencement of the program. The results have three suggestions: First, community-oriented policing can be successfully employed for creating more secure traffic environment. Second, community-oriented traffic policing programs should be publicized by every means to create a deterrence effect among the drivers who violate rules. Third, to achieve successful results the community-oriented traffic programs should be implemented as problem-oriented in defined locations. We suggest that future researchers should conduct a public opinion survey to examine what the public feels about such programs.

REFERENCES

- Apel, R. J., & Nagin, D. (2011). General deterrence: A review of recent evidence. In *Crime and public policy*, edited by J. Q. Wilson and J. Petersilia (pp. 411-436). New York: Oxford University Press.
- Bankhead, K. & Herms, B. F. (1970). Reducing accidents by selective enforcement. *Traffic Digest Review*, 18, 1-38.
- Bullock, K., & Sindall, K. (2014). Examining the nature and extent of public participation in neighborhood policing. *Policing and Society*, 24(4), 385-404.
- Chin, H. C. (1989). Effect of automatic red light cameras on red-running. *Traffic Eng. Control*, 30, 175-179.
- Croft, P. G. (1981). An assessment of running the red signal as a traffic safety problem. In Hulscher F. E., Walden, N. J., Croft P. G., Hallam, C. E. & Saffron, D. G. *Driver Observance of Traffic Signals*, Sydney, Traffic Authority of New South Wales, 1980.
- Frank, J., Brandl, S. G., Worden, R. E., & Bynum, T. S. (1996). Citizen involvement in the coproduction of police outputs. *Journal of Crime and Justice*, 19(2), 1-30.
- Freedman, M., & Paek, N. (1992). Enforcement resources relative to need: Changes during 1978-1989. Arlington, VA : Insurance Institute for Highway Safety.
- Lum, K. M., Wong, Y.D. (1998). An overview of red light surveillance cameras in Singapore. *ITE Journal Web. Institute of Transportation Engineers, Washington DC.* (pp. 87-91).
- Mastrofski, S. D., Worden, R. E., & Snipes, J. B. (1995). Law enforcement in a time of community policing. *Criminology*, 33(4), 539-563.
- Mazzella, T. and Godfrey, D. (1995) Building and testing a customer responsive neighborhood traffic control program. *Compendium of Technical Papers for the 65th ITE Annual Meeting, Institute of Transportation Engineers.* (pp. 75-79).
- Retting, R. A., Williams, A. F., Farmer, C. M., & Feldman, A. F. (1999). Evaluation of red light camera enforcement in Oxnard, California. *Accident Analysis & Prevention*, 31(3), 169-174.
- Retting, R. A., Williams, A. F., Preusser, D. F., & Weinstein, H. B. (1995). Classifying urban crashes for countermeasure development. *Accident Analysis and Prevention*, 27, 283-294.
- Skogan, W. G. (2004). Community policing: Common impediments to success. In L. A. Fridell & M. A. Wycoff (Eds.), *Community policing: The past, present, and future* (pp. 159-168). Washington, DC: The Annie E. Casey Foundation and the Police Executive Research Forum.
- Skogan, W. G. (2006). The promise of community policing. In D. L. Weisburd & A. A. Braga (Eds.), *Police innovation: Contrasting perspectives*. New York: Cambridge University Press.
- Skolnick, Jerome, H & David, H. B. (1988a). Theme and variation in community policing. *Crime and Justice: a Review of Research*, 10, 1-37
- Skolnick, J. H. & David, H. B. (1988b). Community policing: Issues and practices around the world. University of Michigan Library (January 1, 1988)
- Thompson, S. J., Steel, J. D. & Gallear, D. (1989). Putting red light violators in the picture. *Traffic Engineering + Control*, 30(3), 122-125
- Thomas Amy Aeron (2003). Community Traffic Policing Scoping Study: Final Report. Department for International Development. Project Report PR/INT/265 /2003
- Weisburd, D. L., & Eck, J. E. (2004). What can police do to reduce crime, disorder, and fear? *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 593(1), 42-65.
- Womble, J. E. (1990). Neighborhood speed watch: Another weapon in the residential speed control arsenal. *ITE Journal*, 60(2), 16-17.
- Zimring, F., & Hawkins, G. (1973). Deterrence: The Legal Threat in Crime Control. Chicago, IL: University of Chicago Press.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Kırmızı ışık ihlalleri trafik güvenliği ve düzeni için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Trafik denetleme birimleri bu sorunu çözmek için klasik olarak polis memurlarını ya da kırmızı ışık kameralarını kullanmaktadırlar. Yapılan çalışmalar her iki tedbirin de kırmızı ışık ihlallerini engellemede başarılı olabileceğini göstermektedir. Fakat trafik güvenlik birimlerinin bu tedbirleri kullanmak için gerekli kaynağı bulmaları her zaman olası değildir. Polis memurlarının sayısı kırmızı ışık denetimi yapılacak kavşak sayısına oranla çok düşük kalmaktadır. Dahası polis memurlarının uğraşması gereken aşırı hız, yasak park, alkollü araç kullanımı, kazalar ve trafik

sıkışıklığı gibi pek çok trafik sorunu vardır. Kırmızı ışık kameraları da ihlalleri önlemek için etkinliği değişik çalışmalarda kanıtlanmış bir tedbirdir. Bununla birlikte kameraların kurulum maliyetleri, kurulması gereken kavşakların sayısının çokluğu ve kurulum sonrası bakım maliyetleri emniyet birimleri için kaynak bulma sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Trafik birimlerinin, önemli bir kaynağa ihtiyaç duymadan, toplum destekli polisliği (TDP) kullanarak kırmızı ışık ihlalleriyle mücadele edebileceği varsayımı bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Toplum destekli polislik suç önleme çalışmalarına vatandaşların dâhil olması gerektiğinin altını çizen bir felsefedir. Bu düşünceye göre ne emniyet güçleri ne de hukuk sistemi kamu güvenliği sorununu tek başlarına çözemezler. Bu sebeple kamu güvenliğini artırmak için halkın daha çok rol alması gerekmektedir. Toplum destekli polislik Amerika Birleşik Devletlerinde ve Avrupa ülkelerine oldukça popülerdir. “Mahalle Gözlem” (Neighborhood Watch) programı en çok bilinen TDP programlarından biridir. Bu programda mahalle sakinleri seçtikleri bir irtibat görevlisi vasıtasıyla mahallede gördükleri şüpheli durumları polise bildirmektedirler ve oluşabilecek suçları önlemek için polisle birlikte çalışmaktadırlar. Bu program haricinde yaya devriye, halk toplantıları, ev ziyaretleri ve okul eğitim programları da TDP uygulama stratejilerindedir.

Toplum destekli polislik denince akla ilk olarak trafik polisliği gelmese de TDP trafik polisliği için pek çok uygulama alanı bulabilmektedir. Mesela vatandaşlar polise kaza yerleri ve sebepleri hakkında bilgi verebilmekte ya da trafik konularında gözetleme görevi üstlenebilmektedir. İngiltere Avon ve Somerset’te 1992 yılından itibaren devam eden “Toplum Hız Gözleme” programı bunlardan biridir. Bu programla eğitim verilen vatandaşlara hız tespit cihazları (el radarları) verilerek bölgelerinde hız yapan araçların tespit edilmesi sağlanmaktadır. Dünyanın değişik yerlerinde trafikle ilgili değişik TDP faaliyetleri yürütülmektedir. Türkiye’de de trafik denetimlerinde halktan yararlanmak düşüncesiyle fahri trafik müfettişliği kurumu kanunla kurulmuştur. Kanunla ve yönetmelikle düzenlenmiş şartlara haiz kişiler trafik müfettişi olabilmekte ve yine kanun koyucunun belirlediği şekilde trafik denetimi yapabilmektedirler.

Bu çalışma Şanlıurfa’nın merkez Karaköprü ilçesinde artan kırmızı ışık ihlali şikâyetleri üzerine başlatılan toplum destekli kırmızı ışık denetim programının kırmızı ışık ihlallerine etkisini incelemektedir. Türkiye kanunlarına göre trafiği denetleme yetkisi kolluk kuvvetleri dışında sadece fahri trafik müfettişlerinde olduğu; diğer vatandaşların böyle bir yetkisi olmadığı için bu programda Karaköprü ilçesinde yaşayan fahri trafik müfettişleri (FTM) kullanılmıştır. Emniyet müdürlüğü planlanan proje hakkında Karaköprü ilçesinde yaşayan 43 fahri trafik müfettişine bilgilendirme toplantısı yapmıştır. Bunlardan 21 tanesi programa katılmaya gönüllü olmuştur.

Programın uygulamaya konacağı 5 kavşaktan her birine 4 FTM görevlendirilmiştir ve farklı saatlerde olmak kaydıyla kendilerine uygun olan bir saat boyunca kırmızı ışık denetimi yapmaları istenmiştir. Program 21 Mart 2011 tarihinde başlamış ve başlamasından 2 gün önce programın yürütüleceği kavşaklara “kırmızı ışık ihlalleri trafik müfettişleri tarafından gözlemleniyor” yazan tabelalar asılmıştır. Programın kırmızı ışık ihlallerine etkisini ölçmek için 5 program sahasında, 2 program dışı sahada ve 2 kontrol sahasında kırmızı ışık ihlal sayımları yapılmıştır. Sayımlar programdan 2 hafta önce, program başlamasından 2 hafta sonra ve program başlamasından 6 ay sonra yapılmıştır. Sayım süreleri 1 haftadır. Sayımlar 9 kavşağın tek bir yol girişini izlemek için kurulmuş gizli kamera kayıtları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca video görüntüsü üzerinden araç sayımı yapan bir yazılım sayesinde araç sayımı yapılmıştır. Araç sayımları artan araç sayısının ihlaller üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için kullanılmış ve değerlendirme 10.000 araca düşen ihlal sayısı üzerinden yapılmıştır.

Çalışmanın sonuçları programın başlangıç döneminde program öncesi döneme göre 3 sahada da kırmızı ışık ihlallerinde bir azalma bulamamıştır. Yalnız 6 ay sonraki sayım sonuçları program bölgelerinde program öncesine göre % 27’lik bir ihlal azalması tespit etmiştir. Program-dışı ve kontrol sahalarında ise yine kayda değer bir değişim olmamıştır. Program-dışı sahalarda önemli bir değişiklik olmaması fahri trafik müfettişleri tarafından gerçekleştirilen bu toplum destekli kırmızı ışık denetim programının program alanları dışına bir yayılma etkisi göstermediğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle program sadece levhalarla uyarı yapılan kavşaklarda etkisini göstermiş diğer kavşaklara bu etki yayılmamıştır. Kontrol bölgelerindeki ışık ihlallerinde bir azalma olmaması, program sahalarındaki değişimin toplum destekli kırmızı ışık denetim programından başka bir sebebe dayanmadığının bir göstergesi olmuştur.

Sonuçlar, toplum odaklı polislik programlarının trafik uygulama alanında başarıyla uygulanabileceğini göstermektedir. Başlangıç döneminde ihlallerde değişiklik olmaması, sayımların henüz cezaların sürücülerin eline geçmediği bir dönemde yapılmış olması nedenine bağlanmıştır. Diğer bir deyişle program, cezalar sürücülerin eline geçinceye ya da sürücüler cezaların gerçekten kesildiğini duyuncaya kadar istenilen etkiyi oluşturamamıştır. Bu durum caydırıcılık teorisiyle açıklanabilir. Caydırıcılık teorisi mantıklı insanların cezaların kesinliği ve ciddiyetinin eylemlerinin yararlarından ağır bastığını algıladıklarında suç işlememeyi tercih etme eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Bu sebeple trafik ihlallerini önlemek için, TDP programlarının caydırıcılık teorisi taktikleri ve diğer polislik stratejileriyle desteklenmesi gerekmektedir.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Sekmen, M. (2019). “Çocuk Youtuber’larda Sorunlu Bir Alan: Tüketim ile Mahremiyetin Yitimi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3566-3584.

Geliş Tarihi / Received Date: 7 Ocak 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ÇOCUK YOUTUBER’LARDA SORUNLU BİR ALAN: TÜKETİM İLE MAHREMİYETİN YİTİMİ*

Dr. Öğr. Üyesi Muhsine SEKMEN

Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi

muhsine.sekmen@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5493-9927

Öz

Video paylaşım sitesi olan Youtube’a her gün milyonlarca insan “Broadcast Yourself” sloganından hareketle yaşam hikâyelerini ekleyerek geniş bir kitleye sunmaktadır. Youtube’un kullanıcıya açılmasıyla ortaya çıkan “Youtuber”lar, yeni medya alanını hem popüler olma hem de para kazanma güdüsüyle kullanmaktadırlar. Youtube’da yayınlanan içeriklere reklam verilmesi, yayın içeriklerinde reklama yer veren yaşam hikâyelerinin desteklenmesi gibi farklı şekillerde Youtube’un maddi kazanç sağlamaya yönelik pratikler içerdiği görülmektedir. Öte yandan kişisel yaşam hikâyelerinin yer aldığı Youtube videolarında, çocukların kullanılması, sanal uzama çocuk yaşamlarının dâhil edilmesi ve çocuğun maddi kazanç elde etmede bir araç olarak kullanılması bu alanı sorunlu hale getirmektedir. Çocuk yaşam deneyimlerinin, tüketim eşlik edecek şekilde ebeveyn kontrolünde içerik oluşturularak sunulması, çocuk yaşamının mahremiyetini ortadan kaldırmaktadır. Buradan hareketle bir buçuk milyon üye sayısına sahip olan “Prenses Elif” Youtube sayfası, babasının kontrolünde yürütülerek çocuğun yaşam alanına eklenen ürün reklamlarıyla dikkat çekmektedir. Çalışma kapsamında Prenses Elif Youtube sayfası, tüketim ve çocuk mahremiyeti kavramları ışığında içerik analizi ile incelenecektir. Bu çalışmada; çocuğun yaşam evrenine dâhil edilen tüketim olgusu ile ebeveynleri tarafından yok edilen mahremiyetinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Youtube, Tüketim, Mahremiyet

A PROBLEMATIC AREA IN CHILD YOUTUBERS: LOSS OF PRIVACY BY CONSUMPTION

Abstract

Every day millions of people add their life stories on YouTube, a video sharing site, considering the slogan "Broadcast Yourself" and present them to a wide audience. The "Youtubers" that emerged when YouTube was opened to users are using the new media area with the motivation of both being popular and earning money. It seems that YouTube contains practices to provide financial gain in various ways such as giving advertisements in the contents on YouTube, supporting life stories that include broadcast contents, and so on. On the other hand, the use of children, the inclusion of children's lives into a virtual environment, and the use of the child as a means of obtaining financial gain on YouTube videos where personal life stories are included make this area problematic. The presentation of child life experiences by creating contents through parental control, accompanied by consumption, removes the privacy of child life. From this point of view, the YouTube page "Princess Elif", which has one and a half million members, is carried out under the control of her father and attracts attention with the product advertisements added to the child's living space. In the scope of the study, "Princess Elif" YouTube page will be analyzed through content analysis on the concepts of consumption and child privacy. This study is aimed to examine the consumption fact included in the child's life and the privacy that is destroyed by her parents.

* 3- 4 Mayıs 2018 tarihinde “International Conference on Cultural Informatics, Communication&Media Studies (CICMS-2018)” adlı kongrede sunulan bildiri, başlıkta ve içerikte değişiklik yapılarak makale biçiminde yayına hazırlanmıştır.

Key Words: Child, YouTube, Consumption, Privacy

1. GİRİŞ

Web 2.0 teknolojisinin gelişimi, kullanıcıların içerik üretimine başlamasına ve varlıklarını bu mecrada kanıtlanmasına imkân tanımıştır. Bu kapsamda Youtube, diğer sosyal paylaşım platformlarından video içerik üretimiyle ayrı bir yere sahiptir. Facebook, Instagram gibi sosyal paylaşım platformları, video içerik üretimine imkân tanısa da, Youtube salt video içerik üretimiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Youtube’un sıradan insanların popülerleşmesine imkân sağlaması, video tıklanma sayılarıyla orantılı olarak maddi kazanç elde etmeye yönelik olarak kullanılması ve reklamcılar için kazançlı bir alan haline dönüşmesi bu mecrayı ekonomi politik eleştiriye açık hale getirmektedir. Öte yandan Youtube’da ortaya çıkan micro-micro celebrityler, ailelerin yönlendirmeleriyle Youtube’a videoları yüklenen ve popülerleşen çocuk Youtuber’ları ifade etmektedir. Çalışma kapsamında hem Youtube’un ekonomi politik yapısı hem de Çocuk Youtuber’ların mahremiyetinin yitilmesi incelenmektedir. Çocuk bu mecrayı aktif kullanamamasına karşın ebeveyn denetiminde yapılan içeriğin konusu haline dönüştürülmektedir. Bu noktada, çocuk görüntülerinin kullanılarak ailenin kendini ekrandan uzak tutması, çocuk mahremiyetinin yitimini göstermektedir.

Bu çalışmada, Prenses Elif Youtube kanalı incelenerek, çocuğun hem tüketimin öznesi haline getirilmesi hem de çocuk mahremiyetinin ihlal edilmesi incelenmektedir. Söz konusu bu çalışma da ilk olarak Youtube’un kullanıcıyı ön plana çıkararak onun kişisel verilerini reklama dönüştürme sürecinin anlatıldığı “Kullanıcıyı Kutsayan Youtube” başlığı yer almaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan çocuk Youtuber’ların ebeveyn kontrollü içerik üretimleri popülerleşen “Micro Celebrityler” başlığında anlatılmaktadır. “Çocuk Mahremiyetinin Yitimi Olarak Youtube” başlığında ise; mahremiyet kavramına değinilerek, çocuk mahremiyeti ile ilişkili yurt dışı örneklerinden yola çıkılmıştır. Çocuk görüntülerinin internet ortamında dolaşıma girmesinin çocuk yaşamı için ciddi sıkıntılara değinilerek çocuğun bu alanda risklere maruz kaldığı aktarılmıştır. Çalışmanın inceleme kısmında, Prenses Elif Youtube kanalı, tüketim ve mahremiyet ilişkisi bağlamında içerik analizi ile incelenmiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Prenses Elif Youtube kanalı, çocuk tüketim ürünleri üzerine inşa edilirken, ebeveyn denetiminde, kamuya açık olarak ev içi yaşamı dahil sunulmaktadır. Çocuğun kendi iradesi dışında, Youtube’da görüntülerinin yayınlanarak, maddi kazanç elde etmeye yönelik bir alan olarak sunulması, çocuk Youtube kanallarının sorunlu bir alan olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda çalışmada, Prenses Elif Youtube kanalında çocuk-tüketim ilişkisi inşa edilirken,

çocuk mahremiyetin yitimine yol açtığı gösterilmek istenmektedir. Özellikle yeni medyada çocuk görüntülerinin kullanılmasının pedofiliye yol açacak olması ve bu alan ile ilişkili hukuki boşlukların bulunması çocuk Youtube ilişkisinin masumiyetine gölge düşürmektedir.

1.2. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

“Çocuk Youtuber’larda Sorunlu Bir Alan: Tüketim ile Mahremiyetin Yitimi” başlıklı çalışma üç kavramsal çerçeve ekseninde incelenmektedir. İlk olarak Youtube ve kullanıcı ilişkisi irdelenerek, kullanıcının Youtube ile birlikte yükselişine dikkat çekilmektedir. Youtube kullanıcı bilgilerine erişerek, kullanıcıları tüketici konumunda görmek istemektedir. İkinci olarak micro-celebrity çalışmanın bir diğer kavramsal inşasında yer almaktadır. Micro-celebrity ve micro-microcelebrity kavramlar arasındaki farklılık ve tüketim ile görünür hale gelen yaşam biçimleri bu aşamada incelenmektedir. Bir diğer kavramsal çerçeve mahremiyet kavramıdır. Micro-microcelebritylerin, ebeveynleri tarafından yaşamının Youtube’ya aktarılmasıyla aşama aşama yok edilen, çocuk mahremiyeti tartışılmakta ve bu alandaki yasal boşluklara dikkat çekilmek istenmektedir.

1.2.1. Kullanıcıyı Kutsayan Youtube

Youtube’un 2006’da Google tarafından satın alınmasıyla birlikte kullanıcının ön plana çıkararak bireysel yaşamların görünür hale gelmesine zemin hazırlamıştır. “Broadcast Yourself” sloganı da aslında tam da bu kullanıcıya işaret ederek, pasif konumdan aktif içerik üretimine geçildiğini gösteriyordu. Kullanıcının içerik üretmek kültürüne katılımını destekleyen katılımcı kültür, teknoloji dolayımı ile yaşamın görünür hale gelmesini ifade etmektedir. Her ne kadar kişisel yaşam hikâyeleri televizyon programları (Reality Show Programları) (Dijck, 2016: 164) aracılığıyla izleyiciye sunulmuş olsa da bu durum Youtube ile üst seviyeye ulaşmıştır.

Bunun yanında Youtube’un ekonomi politik yapısı, kullanıcıların ve izleyicilerin tüketici olarak konumlandırıldığı ve reklamın belirli ölçümler dâhilinde dolaşımda olduğu yeni bir tüketim pratiğini açığa çıkarmaktadır. Bu konuda Dijck, şu cümleleri paylaşmaktadır.

Youtube kullanıcıları yüklemelerin ölçülmesi ve popüler videoların promosyonu gibi kodlanmış mekanizmalar tarafından promosyona ve sıralama taktiklerine bağlı şekilde belirli bir videoya yönlendirilmektedir...Youtube en çok izlenmiş videoları belirlemekte, aynı zaman da en çok tartışılan videoları listelemekte ve en çok beğenilenlere ve en çok oy alanlara yönelik ölçümler yapmaktadır..... (2016: 167).

Google’ın bütçesini ve karlılığını Google’da yapılan aramalar, tıklamalar ile kullanıcıların davranışları oluşturmaktadır. Bu nedenle Christian Fusch’un üzerinde durduğu gibi Google’ın işçileri ve onun karlılığını artıranlar, kullanıcılarıdır (Akt. Çakır, 2017: 93) Benzer şekilde Youtube’un karlılığını artıran da Youtube’a içerik üretmek yükleyen Youtube kullanıcıları yani

işçileridir. Yukarıda verilen kriterler ekseninde Youtube, reklamın yayınlanma koşullarını da belirtmektedir. Bu anlamda Youtube ve reklam verenler, kullanıcıların içeriklerinde tüketim ürünlerini marka ismiyle sunmasıyla, hem Youtube kullanıcılarının hem de izleyicilerinin tüketici konumuna yerleştirilmesine neden olmaktadır. Öte yandan Youtube'un popüler videolara, tıklanma ve abone sayısına bağlı olarak içerik üreticisine ücret ödemesi, bu mecraı maddi kazanç sağlamaya yönelik bir alan haline getirmiştir. Böylece, hem içerik üreten kullanıcılar kazanç sağlarken, hem de Youtube, reklam geliri elde etmektedir.

Her iletişim aracının ortaya çıkmasına koşut olarak reklam verenler de bu mecraı kullanım hedefleri doğrultusunda inşa etmektedir. İlk başta eğlence amaçlı kurulan Youtube'unda reklam verenlerin bu mecraı kuşatmasıyla ticari bir yapıya evrildiği ve reklam ile kuşatıldığı görülmektedir. Youtube, sitenin gizlilik kurallarında kullanıcıların kişisel verilerinin ele geçirilme nedenlerini ifade etmektedir.

Kullandığınız dil gibi temel konulardan, hangi reklamları yararlı bulduğunuz, çevrimiçi ortamda sizin için en önemli kişiler veya hangi YouTube videolarını beğenebileceğiniz gibi karmaşık konulara kadar her tür bilgiyi, tüm kullanıcılarımıza daha iyi hizmetler sunmak amacıyla toplarız (policies.google.com/privacy?hl=tr&gl=tr).

Daha iyi hizmet sunabilmek için kişisel verilerin toplanması, kullanıcının tüketici olarak kabul edildiğini ispat etmektedir. Youtube'un kullanıcılarını tüketim ile kuşattığı sanal evrende reklamın bu alanı boşluk bırakmayacak şekilde inşa ettiği görülmektedir. Bu anlamda *hangi reklamları yararlı buldunuz ifadesini açan* Youtube, örnekler üzerinden reklamcılık pratiğinin uygulanma biçimini açıklamaktadır. Buna göre;

...bahçıvanlıkla ilgili web sitelerini ve blogları sıklıkla ziyaret ediyorsanız web üzerinde gezinirken bahçıvanlıkla ilgili reklamlar görebilirsiniz. Ayrıca YouTube'da fırın işleriyle ilgili videolar izlerseniz, fırın işleriyle ilgili daha fazla reklam görebilirsiniz. Bunun yanında konumunuzu belirlemek için mevcut IP adresinizi kullanırız. Böylece "pizza" araması yaparsanız size yakın bir pizza servisinin reklamlarını sunabiliriz veya "sinema" araması yaparsanız en yakın sinemanın seanslarını gösterebiliriz. Sistemimiz size daha alakalı reklamlar sunmak için hizmetlerimizdeki içeriği (Gmail'deki e-postalar gibi) otomatik olarak tarayabilir. Buna göre, son zamanlarda fotoğrafçılık veya kameralar hakkında çok sayıda ileti aldıysanız, bulunduğunuz yerdeki bir kamera satış mağazasının alışveriş fırsatını öğrenmek ilginizi çekebilir (policies.google.com/privacy?hl=tr&gl=tr).

Youtube'un kişisel bilgilere neden eriştiğini örneklerle açıkladığı bu bölüm, aynı zamanda kişisel verilerin reklam verene ulaşmasında en önemli araç olduğunu göstermektedir. Youtube'un kullanıcı bilgilerini elde etmesinin temelinde reklam ve tüketim ilişkisinin bulunması, onu ekonomi-politik açıdan incelemeyi gerekli kılmaktadır. Youtube bunun yanında cep telefonuna ait bilgilerden, telefon numaralarına ve konum bilgilerine kadar farklı alanlarda da kişisel bilgilere erişebilmektedir. Youtube'un reklam veren ile olan ilişkileri, kullanıcıların kişisel bilgilerini istediği şekilde işlemlerini haklılaştırmaktadır. Turner'a göre, medya kurumları, medya izleyicilerinin parçalanmasıyla birlikte kitle izleyicileri yerine *niş izleyici* kitlelerini hedef almaktadır. Bu durum ise medyada yer alan reklamların da daha fazla kişisel tüketime yönelik ürün içermesine neden olmaktadır (Turner'dan Akt: Dijck, 2016: 84). Youtube'da içerik üretmek ve bu içeriğin milyonlara ulaşmasını sağlamak reklam bağlantısı ile gerçekleşmektedir (Andrejevick, 2009: 67). Özellikle çok tıklanan içeriklerin reklam bağlantısı verilmeden açılmaması da bu durumu örneklemektedir. Yani reklam, Youtube izleyicisini içerik üretim sürecinin başında karşılamaktadır.

Yeni medyanın eleştirel ekonomi politikası, medyanın izleyicileri reklam verene sattığı anlayıştan, kullanıcılara evrilmiştir. Hem televizyon hem de Youtube izleyicisi içerik üreticileri tarafından reklam verene satılmaktadır. Böylece medyanın tüketim ideolojisi, farklı mecralardan izleyiciye ulaştırılmaktadır. Eleştirel ekonomi politikası Smythe'ye göre kapitalist medyanın ideolojik etkilerinden daha fazla artı değer sorununa eğilmek gerekmektedir. Medyanın sadece ideolojik boyutuyla ilgilenmek, medyada artı değer yaratan kullanıcının göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Fuchs, 2015: 119). Fuchs'a göre, kapitalizmde medya, pek çok anlamda şeyleşmeyi sunmaktadır. Buna göre; ticari medya, en başta insanları tüketici olarak konumlandırmaktadır. Daha sonra kapitalist kültür, metaya dönüşerek, kullanıcının tüketiciye ve üre-tüketiciye dönüştüğü yeni bir mecra haline gelmektedir. Son olarak kapitalizm, en iyi sistem olarak kendini sunmak için medyayı iyi bir şekilde kullanmak zorundadır (2015: 123). Buradan hareketle sosyal medya, kapitalizmin yeni bir durağı olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya, üretenin ve tüketenin kullanıcı olduğu noktasından hareketle, kapitalist ideolojinin merkezden çevreye yayıldığı yeni bir tüketim ideolojisi oluşturmaktadır. Yeni medya kullanıcıyı kutsarken tekno-determinist ve tekno-optimist ideolojiden hareket etmektedir (Fuchs, 2015: 125). Böylece, yeni medyada kullanıcının varlığı, hem teknolojinin bir sonucu, hem de olumlu bir yaklaşımla sunulmaktadır.

İnternet teknolojisi, kullanıcının kişisel bilgilerini ele geçirerek, reklamları spesifik bir şekilde sunmaktadır. Böylece, kullanıcının internet mecrasında yapmış olduğu her türlü davranışı onun kişisel verilerinin ele geçirilmesine ve reklamcılar tarafından kolay

avlanmasına neden olmaktadır. Oysa Facebook, Twitter ve Youtube gibi içeriği kullanıcının oluşturduğu sosyal medya mecralarında kullanıcının oluşturduğu veriler birer metaya dönüşmektedir. Burada, Google tarafından paylaşım alanı sunularak, kullanıcının özgürlüğü ve yaratıcılığı dâhilinde veri oluşturulması istenmektedir. Böylece, kullanıcının sosyal mecraı kullanarak veri oluşturucu niteliğinin yanında kişisel verileri elde edilerek reklamcılara altın tepsi içinde sunulmaktadır.

YouTube, tüketicilerin ürün ve markalarla olan ilişkilerini ve bunlarla ilgili her şeyi özgürce ve yaratıcı bir şekilde yeniden tanımlamasına olanak tanımaktadır. Yeni medya tüketicilere tüketim konusundaki öykülerini anlatmak için sofistike bir araç sunarken, bilinen ürünlerin ve markaların eğlenceli bir şekilde sunulmasını da hedeflemektedir (Pace, 2008: 216-217). Kullanıcı tarafından oluşturulan içerikler, kapitalist sistemin metaları ile inşa edilip, bu metaların yaşam içindeki yeri, vazgeçilmez bir biçimde sunulmaktadır. Yaşamın önemli bir parçası olarak temsil edilen bu metalar, kullanıcı içeriklerinde eğlence ile temsil edilir. Özellikle çalışma kapsamında incelenen Prenseler Elif kanalında, çocuk-tüketim ürünleri keyifle kullanılırken, çocuk yaşamının içinde vazgeçilmez bir konumda olduğu vurgulanmaktadır.

1.2.2. Popülerleşen Micro Celebrityler ve Reklam İlişkisi

Televizyon ve sinema ile birlikte ortaya çıkan ünlü (celebrity) kavramı, zamanla gelişen teknoloji ve medya araçlarıyla birlikte değişime uğramıştır. Ünlü kavramı yeni medya ile birlikte micro-celebrity denilen yeni bir ünlü tabakasının oluşmasına neden olmuştur. Twitter, Facebook ve Youtube ünlü kişilerin yaşamlarından ziyade sıradan insanların yaşam hikâyelerinin duyurulmasına odaklanarak, ünlü kültürünün değişimine zemin hazırlamıştır. Marwick geleneksel ünlüler ile micro-celebrity'leri incelediği çalışmasında, geleneksel ünlülerin hayranları ile doğrudan ilişki kurmak ve samimi bir ortam sağlamak adına sosyal medyayı kullandığına değinmektedir. Oysa micro-celebrityler yani sıradan insanlar, sosyal medyayı kullanırken, kendilerini takip eden insanları hayran kitlesi olarak görerek varlıklarını kamuya sunma gereği hissetmektedirler (Marwick, 2015: 1-2).

Micro-celebrity kavramı ilk olarak Terri Senft tarafından "*Camgirls: Celebrity and Community in the Age of Social Networks*" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Senft bu kavramı, kişilerin çevrimiçi ortamda popülerliklerini yükseltmek için çevrimiçi ortamda yapmış oldukları performans stili olarak tanımlamaktadır. Ona göre web ortamı micro-celebrity'e imkân vermektedir (Senft, 2008: 25). Micro-celebrityler, kendilerini ekrandan izleyicilerin tüketmesi için sunmakta, hayran kitlesi tarafından benimsenmekte ve zamanla oluşturulan fanlar sayesinde popüleritesini devam ettirmektedir. Bu anlamda micro-celebrity, bir Youtube sayfasında görülebileceği gibi, bir blog sayfasında Instagram ya da Facebookta da yer

alabilmektedir (Marwick, 2015: 6). Sıradan ünlü olarak tanımlanan micro-celebrityler, niş bir izleyici kitlesi ile etkileşimde bulunan kişilerdir (Abidin, 2017: 2). Sıradan bir kişi, çevrimiçi ortamda performans sergileyerek micro-celebrity olarak kabul edilirken, Prenses Elif gibi ebeveyn kontrolüyle bir çocuğun ya da bebeğin popülerleşme durumunu Abidin micro-microcelebrity kavramıyla ifade etmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmalarda Tama Leaver “*Intimate Surveillance: Normalizing Parental Monitoring and Mediation of Infants Online*” adlı çalışmasında micro-celebrity ailelerin bebekleri üzerinden ürün reklamı yapmalarını incelemektedir. Owlet firmasının bebek izleme monitörlerini kullanan micro-celebrity ebeveynler, bebekleri üzerinden ürün tanıtımı yaparken, ürünün kullanılabilirliği, nasıl kullanılacağı gibi ürünü satmaya yönelik bilgiler vermektedir. Videonun en sonunda ise ürünü satın almaya yöneltecek link yer almaktadır. (Leaver, 2017). Böylece micro-celebrity’nin popüler kimliği kullanılarak, ürün reklamı yapılmakta ve eğlenceli bir yaşam içinde ürün kullanımı gösterilmektedir.

Sıradan insanın micro-celebrity haline gelmesi, insanların medya üretimlerinin yanında kendi varlıklarını da inşa etme çabasını göstermektedir. Medyanın insanları tüketim ile kuşatan yaşam tarzı üretimleri, insanların zihninde doğallaştırılan yaşam algıları haline dönüşmektedir. Bu yaşam tarzları kendi varlığını kendi edimleri ile gerçekleştirmek isteyen micro-celebritylerde de görülmektedir. Böylece medyanın doğallaştırdığı yaşam tarzları micro-celebritylerin videolarında da görünür hale gelerek hem medyanın (Youtube) hem de reklam verenin memnuniyet duyduğu bir sürece dönüşmektedir. Bu bağlamda yeni medyada yaygınlaşan micro-celebrityler, kapitalist sistemin işlerliğinde önemli konumda yer almaktadır.

Sıradan insanların yaşamlarının ünlü kişilerin yaşamına dönüşerek popülerleşmesiyle birlikte micro-celebrityler, reklam şirketlerinin odağı haline dönüşmektedir. Bu çalışmada incelenen micro-celebrity Prenses Elif, beş yaşında olmasına rağmen, ailesinin özellikle de ekranın arkasında kalmayı tercih eden baba dış sesi ile yaşamı aktarılmaktadır. Prenses Elif’in yaşamında tüketim kültürünün somut olarak sergilendiği görülürken, her çocuğun hayalini süsleyen tüketim ürünleri ile çepeçevre kuşatıldığı dikkat çekmektedir. Sıradan bir kız çocuğu iken, Elif’i bir prenses haline getiren babası, onun prenses vasfı kazanmasını, tüketim ürünleri ile inşa etmektedir. Böylece, Elif’in sıradan yaşamı, oyuncak endüstrisinin kız çocuklarına yönelik ürettiği ürünlerin kullanımına yer verilmesiyle renkli bir yaşam haline dönüştürülmektedir. Bu durum, Elif’in kendi akranlarından destek görmesini sağlarken, hem üye sayısını hem de video tıklanma sayısını nicel olarak artırmasına neden olmaktadır. Crystal Abidin’in bu alandaki çalışmalarında özellikle “İnfluencers” kavramına yer vermesi, micro-celebritylerin varlıklarını ötekini etkileme üzerinden inşa ettiğini göstermektedir. Sıradan insan

yaşamının bloglar, Youtube ya da sosyal medyada yankı uyandırabilmesi, bu yaşamın etkileyici unsurlar ile kuşatılması ile mümkün olabilmektedir. Bu anlamda ailelerin sıradan çocuk yaşamını milyonların takip ettiği bir yaşama dönüştürmesinde çocuk kullanıcıların dikkatini çekecek renkli oyuncaklar ve rengârenk yaşamı simgeleyen ürünler yer almaktadır. Bu nedenle çocukları “Influencers” (etkileyiciler) olarak tanımlamaktan ziyade çocukların ebeveynlerini bu tanımlama içine yerleştirmek daha doğru görünmektedir (Abidin, 2015). Zira çocuklar, ebeveynlerinin talimatlarına uyarak davranışlarını sergilerken bunun neticesinde ebeveynine sevimli görünmek de istemektedir.

Youtube izleyicileri ise micro-celebrity'leri takip eden ve merak eden kişiler olarak her Youtuber için önem arz etmektedir. Bu nedenle Youtuber'lar, video içeriklerinde takipçilerin varlığını kabul ettiğini, kendilerini izleyen kişileri önemsendiği gösteren dil kullanımlarına dikkat etmektedir. Böylece, Youtube takipçileri, video içeriklerine kendilerinin dâhil edilmesiyle özdeşlik kurmaktadır. Çocuk yaşam evrenlerinin Youtube üzerinden temsil edilmesi, bir ebeveyn kontrolünde gerçekleşerek, çocuğun yaşamının özellikle tüketim ile olan bağı gösterilmektedir. Ebeveynin çocuk yaşamını reklam potansiyeline dönüştürmek için Influencer ebeveynler tarafından kasıtlı olarak ticari bir yapıda sunulmaktadır (Abidin, 2015).

Bunun yanında çocuk yaşamının ev içi alanla kuşatılmış evreni, mahremiyet ihlali doğrultusunda sunulmaktadır. Ev, mahremiyeti karakterize eden mekândır. Buna rağmen, Prenses Elif'in ev içi alanda varlığının kamera ile izlenmesi mahremiyetin kamusala açılmasını ifade ederken aynı şekilde yitirildiğini de göstermektedir. Çocuktan habersiz şekilde başlayan videolar, çocuktan ziyade ebeveyn kontrolünde yapıldığına işaret etmektedir. Ayrıca Prenses Elif'in beş yaşında bir çocuk olması da ebeveyn kontrollü micro-microcelebrity olduğunu açıklamaktadır. Öte yandan bu alanda bir başka sorun, çocukların görüntülerinin çocuğun izni alınmadan kamuya sunulmasıdır. Fransa'da çıkarılan kanun, yetişkin çocukların bu tür ihlaller için ebeveynlerine dava açmasına izin vermektedir (Chazan'dan Akt. Blum-Ross-Livingstone, 2016).

1.2.3. Çocuk Mahremiyetinin Yitimi Olarak Youtube

Öncelikle sosyal medyada küçük çocuk görsellerinin yayınlanmasının ebeveyn kontrolünde yapıldığının altının çizilmesi gerekmektedir. Çünkü çocukların kendi görsel temsillerinin internette dolaşıma girmesini isteyecek bir yaşta olmadığı bilinmektedir. Ancak bunun aksine ebeveynler, çocuklarının internette görüntü paylaşımlarını mahremiyetlerini koruyamayacakları düşüncesiyle doğru bulmamaktadır. Bu anlamda, ebeveynlerin kendi kontrollerinde görüntü paylaşımlarının bir sakıncası olmadığını düşünmelerine karşın, çocuklar görüntü paylaşımı yaptığında sorun haline getirmektedirler.

İnternette ebeveynler tarafından paylaşılan çocuk görüntüleri hem ailelerden hem de Youtube izleyicilerinden olumlu destek görerek, meşrulaştırılmaktadır. Çocuğuyla ilişkili görüntülerin, videoların paylaşılması ya da beğenilmesi ise ebeveynin kamusal alanla görüntü paylaşmasını meşrulaştırmaktadır (Steinberg, 2017: 846). Livingstone ve Helsper'in yapmış olduğu çalışmaya göre, internet çocuklar için belirli olanaklar sunarken bunun yanında riskler de taşımaktadır. Bu anlamda internetin olanaklarına erişebilen çocukların aynı şekilde risklerle de karşı karşıya olduğunun bilinmesi gerekmektedir (Akt: Doğuş, 2017: 136). Bu riskler, mahremiyetin yitirilmesi, siber zorbalık ve çocuğu zarara sokacak ilişki türleridir. Çalışmada incelenen mahremiyetin yitirilmesi, çocuğun özel yaşamının ebeveynleri tarafından ihlali ile gerçekleşmektedir. Bu kapsamda mahremiyet; Duby'e göre; inziva ve rahatlamanın bir düzen olarak düşünülmesini ve kişinin dokunulmazlık bölgesini ifade etmektedir (Akt: Lyon, 2001: 43). Özellikle gözetleme teknolojileri ile ortadan kaldırılan mahremiyet, Prenses Elif kanalında ebeveynler tarafından yok edilmeye çalışılmaktadır. Çocukla ilgili görüntü paylaşmanın en önemli riski, ebeveynlerin paylaşımın neticesini tahmin etmemesidir. Özellikle pedofililer ele geçirdikleri görsellerin internette cinsel içerikle dolaşıma girmesini sağlamaktadır. Bu durumun önüne geçmek isteyen ebeveynler, çocuk görsellerinin paylaşımında dikkatli olunması gerektiğinin altını çizmektedir. † Çocukların kişisel bilgilerin sosyal medyada doğrudan ya da dolaylı olarak paylaşılması çocuğu hedef haline getirmektedir.

Ebeveynler, çocukları hakkında kişisel bilgileri paylaştığında bu bilgiler çevrimiçi hizmetlerin, veri tacirlerinin ve iktidarın gözetimine (surveillance authority) sunulmaktadır. Sunulan bu bilgiler ise daha sonra veri tacirleri tarafından sürekli geliştirilebilecek mini profillere dönüşme tehlikesini barındırmaktadır (Minkus-Liu-Russ, 2015). Bundan dolayı Google'ın Ceo'su Erich Schmidt, Wall Street Journal'a vermiş olduğu röportajda yetişkinlerin gün gelip eskiden çevrimiçi olarak paylaşılan utanç verici içerikten gizlenmek için isimlerini değiştirmeyi isteyeceklerini belirtmektedir (www.themarysue.com).

ABD'de *Çocukların Çevrimiçi Gizliliğini Koruma Yasası* olarak bilinen COPPA (Children's Online Privacy Protection Act), on üç yaşın altındaki çocukların kişisel bilgilerinin toplanmasına sınırlamalar getirmektedir. Ülkenin Federal Ticaret Komisyonu tarafından 2000 yılında yayınlanan COPPA (www.ftc.gov), çocuklara yönelik kişisel bilgilerin reklam hizmetlerinde kullanılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Google ise on üç yaş altındaki çocukların kişisel bilgilerinin kullanılmasına belirli adımları takip ederek uygulamaya konulacağını belirtmesine rağmen, pratikte hayata geçirilmediği görülmektedir.

† Bir anne ikiz çocuklarının tuvalet eğitimi sırasında çocukların fotoğraflarını yayınlamıştır. Daha sonra bazı kişiler tarafından bu fotoğrafların değiştirilerek pedofililerin kullandıkları siteye yüklenmesiyle çocukların masum görüntüleri cinsel içerikli bir görüntüye dönüşmüştür (Steinberg, 2017: 846).

ABD’de çocuk, tüketici ve mahremiyet hakları üzerine çalışan yirmi üç kurumdan oluşan koalisyon, Google’ın on üç yaşından küçüklere ilişkin kişisel verileri kullanarak reklam vermesini ABD Federal Ticaret Komisyonu’na şikâyet etmiştir ([/www.theguardian.com](http://www.theguardian.com)). The Guardian’da yer alan habere göre, Google, on üç yaşın altındaki çocuklarla ilgili *konum, cihaz tanımlayıcıları ve telefon numaraları* gibi kişisel bilgileri toplamakta ve COPPA’nın yasada belirttiği şekilde ebeveyn izni almadan farklı web sitelerinde ve hizmetlerde kullanmaktadır ([/www.theguardian.com](http://www.theguardian.com)). Reklamsız Çocukluk İçin Kampanya (CCFC)’nin yönetici müdürü, Golin’e göre, Google, popüler çizgi filmler, ninniler ve oyuncak reklamları ile dolu olan Youtube’un on üç yaş altındaki çocuklara uygun olmadığını iddia etmesine rağmen çocuklara ve ailelerine yönelik görevlerini yapmamaktadır. Bunun yanında Youtube, çocuklara yönelik yayınladığı reklamlar üzerinden çok fazla kar elde etmektedir (www.theguardian.com).

Ülkemizde ise İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunun “*Toplu Kullanım Sağlayıcıları*” başlıklı 4. Maddede;

“Ticari amaçla toplu kullanım sağlayıcılar, ailenin ve çocukların korunması, suçun önlenmesi ve suçluların tespiti kapsamında usul ve esasları yönetmelikte belirlenen tedbirleri almakla yükümlüdür” ifadesi kullanılmaktadır (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf>).

Aynı maddenin Ekinde “*Bu maddede belirtilen yükümlülükleri ihlal eden ticari amaçla toplu kullanım sağlayıcılarına, ihlalin ağırlığına göre yönetmelikle belirlenecek usul ve esaslar çerçevesinde uyarma, bin Türk Lirasından on beş bin Türk Lirasına kadar idari para cezası verme veya üç güne kadar ticari faaliyetlerini durdurma müeyyidelerinden birine karar vermeye mahalli mülki amir yetkilidir”* ifadesi görülmektedir (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf>).

Mevzuatta belirtildiği üzere, aile ve çocuğun korunması kanunla belirtilmiş ve bu durum ihlal edildiği takdirde belirli cezai yaptırımların uygulanacağı ifade edilmiştir. Ancak burada ailenin çocuk mahremiyetini ihlal etmesi ya da çocuklara ilişkin kişisel verilerin kullanılmaması yönünde bir madde olmadığı dikkat çekmektedir. Öte yandan Kişisel Verilerin Korunması Hakkında Kanun’da da çocukların kişisel verilerinin ele geçirilmesi ile ilgili herhangi bir madde yer almamaktadır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf>).

Çalışma kapsamında incelenen Prenses Elif Youtube sayfası ise başlı başına çocuk tüketimine dikkat çekmektedir. Tüketimin çocuk yaşamında görünürlüğü, bir yaşam biçimine dönüştürülmesi Prenses Elif kanalıyla Youtube izleyicilerine (on üç yaş altı çocuklar) sunulmaktadır. Böylece çocukların hem kişisel bilgileri elde edilerek reklam verene sunulmakta hem de video içeriğiyle çocuklara yönelik tüketimin somut örneğini

göstermektedir. Bu bağlamda Youtube, masum çocuk videolarının ardında saklı olan tüketim ürünlerine izin verirken çocuk mahremiyetinin yitirilmesine aracılık etmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışma kapsamında veri toplama tekniği olarak içerik analizinden faydalanılmış ve hem niceliksel hem de nitel veriler ekseninde Prenseler Elif sayfası olasılıksız, amaçlı örneklem yöntemiyle incelenmiştir. Prenseler Elif, 2018 yılı Mayıs ayı itibarıyla 1.734.488 abone sayısı bulunan 5 Mart 2016 tarihinde Youtube'a katılan ve totalde 2.652.603.423 görüntüleme yapılan bir Youtube kanalıdır. †Çalışmanın evreni olarak Prenseler Elif Youtube kanalı seçilmiş, örneklem olarak ise, olasılıksız örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem tercih edilmiştir. Bu kapsamda, Prenseler Elif Youtube sayfasında "Yüklenen Popüler Videolar" başlıklı alanda yer alan ve en çok görüntülenme alan (18 milyon- 10 milyon aralığında) videolar incelemeye alınmıştır. Olasılıksız örneklem yönteminde, örneklem yapılacak *her birey ve objeye eşit şans tanımak yerine birey ve objelerin belirli özellikleri dikkate alınarak örnekleme alınması ya da alınmaması* ilkesi geçerlidir. Bunun yanında amaçlı örneklem ise; araştırmanın amacına uygun yanıt verebilecek birey ve objeler arasından seçim yapmayı gerektirmektedir (Aziz, 2013: 53-54). Prenseler Elif Youtube kanalının tümünde 2.985 video yer almaktadır. Bu videolar, Prenseler Elif'in oyuncaklarıyla anne ve babasıyla oynadığı oyunlardan ya da gezdikleri yerlerdeki keyifli anlardan oluşmaktadır. "Yüklenen Popüler Videolar" başlıklı alanda yer alan videolar 18 milyon görüntülenme alanlardan 5 milyon görüntülenme alan videolara kadar niceliksel olarak incelenmiştir. Prenseler Elif Youtube sayfasında bu aralıkta yer alan 59 video, görselde kullanılan, tüketim ürünleri ve mekân paylaşımı üzerinden söz konusu kanalın tüketim ürünlerine yer vermesine göre değerlendirilecektir. Bunun yanında Prenseler Elif kanalının Elif'in kendi rızası ile ya da babasının isteğine göre video çekmesi üzerinden mahremiyetin yitirilmesine göre değerlendirilecektir.

Bu videolar, Prenseler Elif'in tüketim ürünleri ile görünmesine ve mekân paylaşımına göre incelenerek, Prenseler Elif Youtube sayfasının tüketim ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Tüketim Ürünleri ise kendi içinde gıda, kostüm, kostüm-oyuncak ve oyuncak kullanımına göre kategorilere ayrılmıştır.

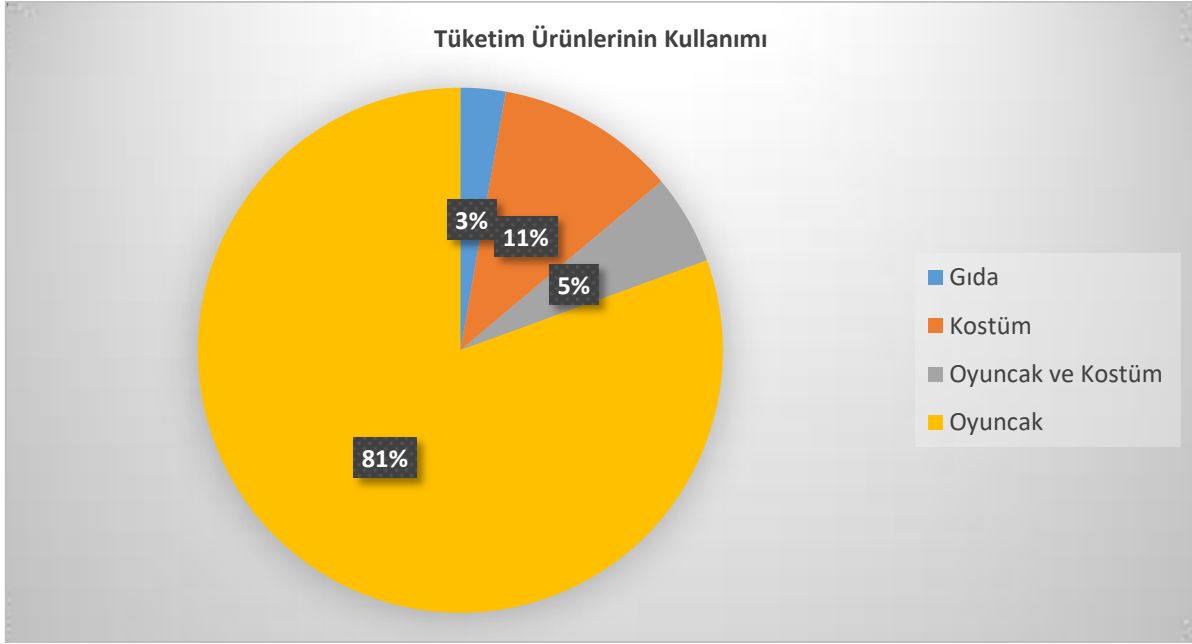
3. BULGULAR

Prenseler Elif Youtube kanalında grafik verilerine göre, % 81 oranında video kapak görselinde Oyuncak kullanıldığı görülmektedir. Oyuncak kavramının içinde portatif çocuk havuzları, akülü çocuk araçları, çocuk çadırları, çocuk ev eşyaları, çocuk evi, top havuzu gibi çocuk yaşam evrenini kuşatan tüketim ürünleri yer almaktadır. Video içeriklerinde ise bu

† Bu çalışmada kullanılan veriler Mart 2016 - Mayıs 2018 dönemini kapsamaktadır.

ürünlere Barbie bebekler, Monster High, My Little Ponny gibi reklamlarda sıkça karşılaşılan bebekler eşlik etmektedir.

Grafik 1. Prenses Elif Kanalında Tüketim Ürünlerinin Kullanım Oranları

Video içeriklerinde babanın yönlendirmesiyle tüketim ürünleri olan “Oyuncak Kullanımına” sıkça yer verilmektedir.

“Bu Barbie ’nin pazar arabası değil mi? Elif, piknik arabası oldu şimdi”, Aaa! çanta Monster High çanta Elif’in ananesi getirdi”. “Senin bu çadırın baya güzel görünüyor.” (www.youtube.com/watch?v=O9X8tSPbimU).

“Ne kadar güzel ben bu havuzu çok sevdim Elif”, “Havuz elli beş santimetre var Elif” (www.youtube.com/watch?v=gT5SNlx5qGM).

Bunun dışında babanın çocuk tüketim ürünlerinin özelliklerini anlatarak tüketime yönlendirme yaptığını söyleyebiliriz. Elif’e alınan top havuzu tüketim manipülasyonuna iyi bir örnek oluşturmaktadır.

“Çok sevdiğin demi bunu. Arkadaşlar biz çok sevdiğimizde kesin, yani diğerlerini bilmiyorum diğerleri de güzeldir ama bu çok yüksek, geniş, yüksekliği hoşuma gitti, Kapısı olmasını istemiyorduk ama yüksek olduğu için kapı iyi oldu. Bakın üstten girmek ne kadar zor oldu. Topları getirelim mi? Böyle zor çıkıyorsun çünkü bi hayli yüksek. Tüm enerjisini dağıtıyor burda” (www.youtube.com/watch?v=dvCRQCqrZB8).

“.... Elif bunun üzerine bir yatsana içinde yat bakıyım ne kadar büyük görelim aslında 1.40 falan”

Elif'in babasına ait olan bu cümleler, Elif'in yaşamı üzerinden Youtube kullanıcılarına zıplama havuzu alma konusunda yönlendirme yapmaktadır. Zıplama havuzunun nitelikleri, çocuklar için eğlenceli oluşu ya da ebatları konusunda video içinde bilgiler verilirken, fark ettirmeden zıplama havuzuna manipülasyon yapılmaktadır. Bunun dışında babası Elif'in oyun evrenine dâhil olurken, tüketim ürünlerini belirli markalar üzerinden iletmektedir. Marka ismi doğrudan zikredilmese bile, video görüntülerinde marka isminin gözükmeye dikkat edilmektedir.

“Elif'in buzdolabını, fırını dışardaki oyun evine götüreceğiz demi. Hadi nasıl götüreceğiz ağır mı bunlar? Hiçte ağır değil. Ama bir şey söyleyeyim mi? Bunlara senin nakliye araban gelsin.... Traktörle hadi sen traktörü al gel”(www.youtube.com/watch?v=QRFTGc9S9qc).

Elif'in oyun dünyası ile ilişkili olan bu cümleler içinde buzdolabı, fırın, ev ve traktör gibi herkesin ulaşabileceği oyuncaklar tercih edilmemektedir. Bu oyuncakların çocuk-oyun evrenindeki yeri belirtilerek baba kızın eğlenceli vakit geçireceği fikri aşılacaktır. Böylece isimleri zikredilen oyuncakların sayısı milyonları bulan izleyici kitlesine sunularak tüketimin manipüle edildiği dikkat çekmektedir.

“Kostüm Kullanımı” ise çalışmada elde edilen bulgulara göre %11 olduğu görülmektedir. Prens Elif, videolarının görselliğine kostümün masalsı yapısı eklenmektedir. Böylece Elif'in masalsı varlığı pekiştirilerek prenses kostümleri, deniz kızı kostümleri ile hayran kalınacak micro-microcelebrity'e dönüştürülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen videolarda Prens Elif'in kostümlerinin genelde deniz kızı kostümlerinden ve prenses kostümlerinden oluştuğu görülmektedir. Deniz kızı kostümlerinde *“Elif Deniz Kızı oldu, sonunda deniz kızı kuyruğumuza kavuştuk, kuyrukla yüzmek zor”* başlıklı videodan da anlaşılabilir gibi deniz kızı kuyruğunun çok istendiği ve sonunda ona ulaşıldığı aktarılmaktadır. Renkli deniz kızı kostümlerine yer verilen videolarda Elif'in deniz kızına öykünerek onun gibi yüzmeye çalıştığı yer almaktadır. Bunun yanında *“Deniz kızı jeep ile havuza gidiyor”* başlıklı videoda da Elif'in pembe jip ile havuza gittiği ve yüzdüğü yer almaktadır. Babası videonun başlangıcında deniz kızı kostümü giymiş olan Elif'e

“Aaaa! çok güzel olmuşsun Elif. Gerçekten çok şekersin. Bu eski olan değil mi? Bu sonradan gelen mi? Bu çok şık duruyor” cümlelerini kullanmaktadır.

Babasının yer verdiği bu cümlelerden deniz kızı kostümünün bir yerden gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çocuğun kostümünün ebeveyni tarafından onaylanarak hem tüketimin hem de çocuğun uç isteklerin doğallaştırılması dikkat çekmektedir.

“Oyuncak ve Kostüm Kullanımı” ise % 5’lik alanı kapsamaktadır. Elif’in oyun dünyası sadece oyuncaklarla değil, oyuncaklar ile onlara eklenen gerçek ya da hayali kahraman kostümleri ile kuşatılmaktadır. Böylece üretilen tüketim ortamı salt oyuncaklarla değil, kostümlerle de sağlanmaktadır. Bu kostümlerin gerçek yaşamdaki araçları kullanılarak çocuk izler kitlenin öyküneceği bir yaşama dönüşmektedir. “*Elif polis kendisine silah çeken suçluyu tutukluyor*” başlıklı video da Elif, polis motosikleti ve polis kostümüyle görülmektedir. “*Prencesler şatoyu paylaşamıyor*” başlıklı videoda da benzer şekilde, Elif çizgi film karakterleri olan prenseslere öykünerek hem prenses kostümlerinden hem de Princess Castle oyuncakını kullanmaktadır. Bu videolar üzerinden çocuğun keyifli zaman geçirmesi, oyuncak ve kostüm birlikteliği üzerinden temsil edilmekte ve çocuk tüketim ürünleri çeşitlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen video görsellerinde gıda kullanımına da belirli markalar üzerinden yer verildiği görülmektedir. “*Parkta sürpriz bulmaca kinder joy kinder şirinler Ülker smart ozmo miniş*” başlıklı videoda parkta oynanan oyunun konusunu sürpriz yumurta çikolataları oluşturmaktadır. Oyunun konusu ile ilgisi olmamasına rağmen, marka adıyla sürpriz yumurta çikolatalarının sunulması ilgi çekicidir. Bu bağlamda çocuk oyun ilişkisinin temsilinde oyuncak kullanılmadığı durumlarda da marka ismi üzerinden çikolata reklamlarına yer verilmektedir.

Çalışmada incelenen bir diğer husus, Prenses Elif Youtube kanalında tüketim unsurları içinde yer alan mekân paylaşımlarıdır. Prenses Elif kanalı, çocuk oyun ilişkisini belirli oyun gereçleriyle inşa etmesinin yanında mekân paylaşımlarıyla da çocuğun eğlenme işlevini sağlamaktadır. Böylece çocuğun mutlu olmasının ve eğlenmesinin tüketim üzerinden inşa edildiği açıkça görülmektedir.

Çalışmada genel paylaşımlar içerisinde mekân paylaşımlarının çocuk eğlence mekânları, oteller, dev akvaryumların % 14’lük bir alanı kapladığı bulgusu elde edilmiştir. Bu verilere göre, zıp zıp park, Dinopark, Playland, Lunapark, Yunuslu Havuz gibi mekânlar videonun konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın bir diğer inceleme alanı çocuk mahremiyeti noktasında yapılmaktadır. Elif’in yaşamının sürekli videolar üzerinden kayıt altına alınması, Elif’in mahremiyetini kamuya açmaktadır. Elif’in gündelik kıyafet, kostüm ya da havuz kıyafeti içinde temsil edilmesi, çocuk mahremiyetinin yitimine işaret etmektedir. Çalışma kapsamında incelenen videoların sadece % 3’ünün baba dış sesi olmadan Elif tarafından sunulduğu görülmektedir. Bu verilere göre, diğer videoların baba dış sesiyle sunulması, çocuğun bu alanda etkin olmadığını göstermektedir. Baba dış sesiyle sunulan bu videoların kimi durumlarda Elif’in haberi olmadan videonun başlatıldığı ve Elif’e “*arkadaşlarına merhaba demesi*” gerektiği

dikkat çekmektedir. Elif'in kendi çektiği videoların dışında babanın Elif'e videonun başlangıcında ya da ilerleyen kısımlarında “*merhaba*” demesi gerektiği sıkça görülen bir durumdur. Benzer şekilde videonun bitimine yakın babasının Elif'e “*arkadaşlara bye bye yapması*” gerektiği de sıkça görülmektedir. Babanın bu yönlendirmeleri Elif'in video ile hayatının kayıt altına alınmasından haberdar olmadığını göstermektedir. Öte yandan babanın bütün videoların sonunda video izleyicilerine “*kendinize iyi bakın, sizi çok seviyoruz, videomuzu izlemeye devam edin, bir de yorum yazmayı unutmayın.....kanalımıza abone olun lütfen,*” gibi ifadeleri tekrar ettiği dikkat çekmektedir. Bu ifade biçimleri, videoların baba iktidarıyla şekillendiğini ve videoların para kazanmak için bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. En çok kazanan Youtuber sıralamasında ikinci olan Prens Elif kanalının aylık gelirinin \$13.2 bin – \$211.6 bin civarlarında iken yıllık gelirinin ise \$158.7 bin- \$2.5 milyon arasında olduğu aktarılmaktadır (<https://www.webtakibi.com>).

5 Mart 2016 tarihinde Youtube kanalında video gösterimine başlayan Prens Elif kanalına bu süre zarfında 2.985 video yüklenmiş ve totalde 2.652.603.423 görüntülenme yapılmıştır. Bu niceliksel veriler, çocuk yaşamının mahremiyetinin ortadan kalktığını göstermektedir. İki yıllık süre zarfında yaklaşık üç bin videonun yüklenmiş olması çocuğun gündelik yaşamının hemen hemen her anının kayıt altına alınarak yönlendirildiğine işaret etmektedir. Videoların özellikle de Antalya’da yaşayan Elif’in hava şartları ile ilişkili olarak özellikle havuz ve deniz ile ilişkili olması ve çocuğun giyim şeklinin de buna göre biçimlenmesini sağlamaktadır. Bu nedenle videoların çoğunlukla havuz ve deniz kıyafetleri ile çekilmiş olması da çocuğun mahremiyetini ihlal eden bir diğer husustur.

4. SONUÇ

Çalışma kapsamında incelenen Prens Elif Youtube kanalı, hem tüketimin çocuk yaşamına dâhil edilmesi hem de mahremiyetin yitirilmesi bağlamında eleştirilmektedir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak içerik analizinden faydalanılmış ve hem niceliksel hem de nitel veriler ekseninde Prens Elif sayfası olasılıksız, amaçlı örneklem yöntemiyle incelenmiştir. Öncelikle çocuk yaşamının tüketim ürünleri ile temsili, çocuk izler kitlenin tüketime yönelmesinin en temel sonucudur. Ancak Prens Elif kanalının, ebeveyn kontrolünde yapılan içerik üretiminde çocuk yaşamının % 81 oranında oyuncaklar ile kuşatılmış olması, bu yaşamının tüketimden ayrılamayacak şekilde inşa edildiğini göstermektedir. Ebeveynin planladığı bu içerik üretiminde çocuğun bir kuklaya dönüştürüldüğü dikkat çekmektedir.

Oyuncak, kostüm ve mekân paylaşımlarıyla çocuğa masalsi bir dünya yaratılarak, bu masalsi yaşamın diğer çocukların öyküneceği şekilde kurgulandığı görülmektedir. Diğer taraftan Youtube izleyicileri olarak çocuklar, bu sistem içinde reklamın hedef kitlesini

oluşturarak Prenses Elif kanalının para kazanmasını sağlamaktadır. Dallas Smythe'nin de ifade ettiği gibi reklam verenler kitle iletişiminde yapmış oldukları reklamlarla aslında izleyicileri satın almaktadır. Bu kapsamda, Smythe (1977: 4), izleyicilerin demografik özelliklerinin de etkin olarak kullanıldığını belirtmektedir. Sonuç olarak, bu sistemin kurbanlarının çocuklar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Oyuncak ve tüketim ilişkisinin Prenses Elif üzerinden somutlaşması hem çocuk tüketicilerin reklam verene satıldığını hem de izleyicilerin kişisel verilerinin savunmasız bir şekilde ele geçirildiğini göstermektedir. Her ne kadar Amerika'da uygulamaya konan COPPA yasası, çocukların kişisel verilerinin güvence altına alınması gerekliliğini tanısa da Youtube'ın bu alandaki ihlalleri dikkat çekmektedir.

Ülkemizde ise internet kanununda ticari amaçla toplu kullanım sağlayıcıların aile ve çocuğun korunması ile ilgili tedbirler alması gerektiğine yönelik madde yer almaktadır. Ancak maddede ailenin çocuk mahremiyetini ticari amaçla ihlal etmesine ilişkin bir ifade bulunmamaktadır. Öte yandan Kişisel Verilerin Korunması Hakkındaki Kanunda da, çocukların kişisel verilerinin korunması ile ilgili bir hükme yer verilmemektedir. Bu nedenle Youtube'un çocuklar söz konusu olduğunda risk taşıdığını ifade etmek gerekmektedir. Glass'a göre internet kullanıcıları medya anlatısına daldıkları için reklamı fark edemeyerek reklamlarla ilişkili olarak eleştirel düşünmemektedir (Glass'dan Akt: Andrejevick 2009: 65). Bu anlamda Youtube içerik üretimlerinde dolaylı olarak sunulan tüketimin çocuk izler kitleyi savunmasız yakaladığı görülmektedir.

Sonuç olarak sosyal medyanın çocuklar üzerinde yarattığı en önemli risklerden biri çocuk mahremiyetinin ortadan kaldırılması ve çocukların kişisel verilerinin ele geçirilmesi tehlikesidir. Çalışmada üzerinde durulan mahremiyet, çocuğun ev içi alanda rahat ve güvende olması gerekliliğini ortadan kaldırarak onu sosyal medya ortamında savunmasız bırakmaktadır.

Bu kapsamda çalışma sonucunda şu öneriler yapılabilir.

1. Web 2.0 ile değişen ve genişleyen alana hukukçular müdahil olarak çocukların bu mecrada ihlal edilen mahremiyetleri ile ilgili yasalar yapılması gerekmektedir.
2. Çocukların mahremiyet ihlallerinde ebeveynlerin birinci dereceden sorumlu olması gerekmektedir.
3. Youtube para kazanma amaçlı bir mecra haline gelirken, çocuklar araç haline dönüştürülmemelidir.
4. İnternet ortamında çocukların kişisel verilerinin ele geçirilmesi tehlikesine karşı ciddi yasal önlemler alınması gerekmektedir. Çünkü yetişkinlere nazaran bu mecrada çocuklar daha savunmasız bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abidin, C. (2017). Familygoals: family influencers, calibrated amateurism, and justifying young digital labor. *Social Media Society*. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/2056305117707191>
- Andrejevick M. (2009). *Eleştirel medya çalışmaları 2.0: etkileşimli bir üst sürüm*. (Çev. Leyla Keskiner) . Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar. (Ed. Mukadder Çakır). (55-76). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Aziz, A. (2013). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri. Ankara: Nobel Yayın.
- Çakır, M. (2017). Yeni medyaya ilişkin eleştirel yaklaşımları ve tespitleri ile christian fuchs. *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar*. (Ed. Mukadder Çakır). (81-130). Doğu Kitabevi. İstanbul.
- Doğuş, F. E. (2017). Yeni medyaya bir sosyal psikolog gözünden bakmak: Sonia Livingstone. *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar*. (Ed. Mukadder Çakır). (131-156). Doğu Kitabevi. İstanbul.
- Dijck, J V. (2016). Senin gibi kullanıcılar mı? Kullanıcı türevli içerikteki failliği kuramlaştırmak. (Çev. Bahar Ayaz) *Yeni medya kullanıcının yükselişi*. (Edt: H. Hülür-C. Yaşın). Ankara: Ütopya Yayıncılık
- Fuchs, C. (2015). Dijital emek ve karl marx. (Çev. Tahir Emre Kalaycı- Senem Oğuz). Ankara: Notabene Yayınları
- Leaver, T. (2017). Intimate surveillance: Normalizing parental monitoring and mediation of infants online. *Social Media + Society, April-June 2017*, 1-10.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum: Günlük hayatı kontrol etmek* (Türkçesi: G. Soykan). İstanbul: Kalkedon.
- Marwick, A. (2015). You may know me from youtube: (micro)-celebrity in social media. *In a companion to celebrity*,(ED) Marshall, P. D. and Redmond, S., Eds. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc. (333-350).
- Murdoch, G. (1978). Blindspots about western marxism: A reply to dallas smythe. *Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue Canadienne de Theorie Pofitique et Sociale*, 2(2), 109-119.
- Pace, S. (2008). YouTube: An opportunity for consumer narrative analysis? *Qualitative Market Research: An International Journal*, 11(2), 213-226.
- Ross A. L., & Livingstone, S. (2017). Sharenting parent blogging and the boundaries of the digital self. *Popular Communication*, 15(2), 110-125.
- Senft, T. M. (2008). Camgirls: Celebrity and community in the age of social networks. *International Journal of Performance Arts and Digital Media*, 4(2-3), 189-193. DOI: 10.1386/padm.4.2_3.189_5
- Steinberg, S. B. (2017). Sharenting: Children's privacy in the age of social media, 66 Emory L.J. 839. (841-883). Retrieved from <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub>
- Tehila Minkus, Kelvin Liu & Keith W. Ross, (2015). Children seen but not heard: When parents compromise children's online privacy. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1145/2736277.2741124>.
- İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun. Retrieved from <http://www.Mevzuat.Gov.Tr/Mevzuatmetin/1.5.5651.Pdf>.
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf>
- Google Gizlilik ve şartlar. Retrieved from <https://policies.google.com/privacy?hl=tr&gl=tr>.
- Children's Online Privacy Protection Rule: Not Just for Kids' Sites. . Retrieved from <https://www.ftc.gov/tips-advice/business-center/guidance/childrens-online-privacy-protection-rule-not-just-kids-sites#rule>.
- The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2018/apr/09/youtube-illegally-collects-data-on-children-say-child-protection-groups>.
- Google's CEO Proposes Future Where People Will Have to Change Their Names to Escape Social Media. Retrieved from <https://www.themarysue.com/googles-ceo-name-change/>.
- Penses Elif Youtube Kanalı. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=QRFTGc9S9qc>.
- Penses Elif Youtube Kanalı. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=O9X8tSPbimU>.
- Penses Elif Youtube Kanalı. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=gT5SNix5qGM>.
- Penses Elif Youtube Kanalı. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=dvCRQCqrZB8>. (Erişim Tarihi: 10.04.2018)
- Retrieved from <https://www.webtakibi.com>

EXTENDED ABSTRACT

Every day millions of people add their life stories on YouTube, a video sharing site, considering the slogan "Broadcast Yourself" and present them to a wide audience. The "Youtubers" that emerged when YouTube was opened to users are using the new media area with the motivation of both being popular and earning money. It seems that YouTube contains practices to provide financial gain in various ways such as giving advertisements in the contents on YouTube, supporting life stories that include broadcast contents, and so on. On the other hand, the use of

children, the inclusion of children's lives into a virtual environment, and the use of the child as a means of obtaining financial gain on YouTube videos where personal life stories are included make this area problematic. The presentation of child life experiences by creating contents through parental control, accompanied by consumption, removes the privacy of child life. From this point of view, the YouTube page "Princess Elif", which has one and a half million members, is carried out under the control of her father and attracts attention with the product advertisements added to the child's living space. The aim of this study is analyzing the privacy, spoiled by the parents by the inclusion of the consumption aimed commodity into the world of children. Within this scope, while the child – consumption relations of the Prenseler Elif Youtube channel is disclosed, it is intended to show that the privacy of children is lost. Especially the fact that the use of images containing children may lead to pedophilia in the new media and the presence of legal loopholes in this regard overshadows the innocence of the relation between children and the Youtube. The study revolves around three conceptual frameworks. First, the relationship between Youtube and the users are analyzed and the rise of the users along with Youtube is underlined. Accessing to the user information as indicated in Youtube user licenses, makes Youtube to consider users as consumers. On the other hand, this environment ensures that youtube reaches directly to the target audience by advertising based on the demographical characteristics of the viewers. In the other conceptual framework of the study, the micro-celebrities are dissected. The differences between the concepts of micro-celebrity and the micro-microcelebrity as well as their highly visible and exposed lifestyle are analyzed in this stage. The microcelebrities dedicate themselves for the consumption of the viewers behind the screen, they are adopted by their fan base and thanks to this fan base, formed over time, they maintain their popularity. While an ordinary person is considered as a micro-celebrity after performing feats in the online environment, popularization of a child or a baby under the control of the parents is defined with the concept of the micro-microcelebrity. Another conceptual framework is the idea of privacy. The privacy of children, which is gradually wiped out as the life of the micro-microcelebrities are broadcasted in Youtube by their parents is discussed, and the legal loopholes in this field are shown. Content analysis was employed in this study as the data gathering method and the Prenseler Elif channel was analyzed in terms of qualitative and quantitative data through improbable and purposive sampling method. Prenseler Elif is a Youtube channel, joined in Youtube on March 5, 2016 with 1.734.488 subscribers as of May 2018 and with a total viewing count of 2.652.603.423. In light of the quantitative findings, obtain in the study, it was revealed that toys are used in thumbnails of Prenseler Elif channel with a rate of 81%, costumes are used at 11% as the rate of toys and costume usage is 5% and the rate of use of food (over certain brands) is 3%. Another

area of investigation of the study was on the child privacy. It was seen that only 3% of the videos were presented solely by Elif with no voice over, made by her father. This shows that the life of Elif is constantly being video-recorded and the privacy of Elif is exposed to public. The fact that Elif is presented with her daily attire, costumes or swimming attire indicates that the innocence of the child is lost. Representation of the life of a child with commodity is the most basic outcome of the child-viewing mass, directed towards consumption. However, the fact that the life of Elif in the content generation, commenced under the control of her parents is surrounded by toys at a ratio of 81% shows that this life is being constructed in a way that cannot be separated from the consumption. This content, planned by the parents turns the child into a puppet. On the other hand, Youtube users, who are video viewers, constitute the target audience of the advertisements within this system, thereby monetizing Prensens Elif channel. As Dallas Smythe points out, the advertisers indeed buy the viewers with the advertisements that they make in mass communication tools. In this regard, Smythe indicates that the demographical characteristics of the viewers are effectively used as well. (1978: 4). The materialization of the toys – consumption connection over Prensens Elif strengthens both the viewpoint that the child consumers are sold to the advertisers and the opinion that the viewers obtain the personal information in a defenseless manner. Although the COPPA Act, enacted in USA requires that the personal data of the children is to be taken under protection, the breaches, commenced by Youtube in this regard are nevertheless striking. That is why it is imperative to remark that Youtube comes with a risk factor when children are the subject. According to Glass, internet users fail to notice the advertisements and therefore cannot think in a critical manner in relation with the advertisements due to the fact that they are deep in the media story telling (Reported from Glass by Andrejevick, 2009: 65). In this context, it is obvious that the consumption that is indirectly presented in the Youtube content generation catches the child viewing mass off guard. On the other hand, one of the most dramatic risks that the social media created on the children is the loss of the privacy of the children. The privacy, focused in this hereby study removes the necessity that the child should be free and safe within the confines of his / her home life thereby rendering him / her defenseless in social media environment.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kır, S. (2019). "Dijital Kuşaklar ve Dijital Ortamlar: Türkiye-Kırgızistan Y Kuşağı Örnekleme Üzerine Bir İnceleme", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3585-3607.

Geliş Tarihi / Received Date: 1 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 9 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

DİJİTAL KUŞAKLAR VE DİJİTAL ORTAMLAR: TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN Y KUŞAĞI ÖRNEKLEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Serpil KIR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi

serpil@mku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6653-6102

Öz

İnternetin gelişimi ile birlikte özellikle son yirmi yıl oldukça büyük teknolojik gelişmelere neden olmuş ve günlük hayatımızı farklı şekillerde etkilemeye başlamıştır. Bu gelişim ile birlikte bireylerde de farklı dönüşümler yaşanmış ve bu dönüşümleri anlamlandırabilmek oldukça zorlaşmıştır. Dijital ortamlarda ve dijital medyada hayatlarının büyük bir kısmını geçiren ve Y kuşağı olarak adlandırılan bu yeni nesli anlamak ve alışkanlıklarını kavrayabilmek iletişim açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da bireyin teknoloji ile olan ilişkisi temelinden yola çıkılarak Y kuşağının dijital ortamları kullanım alışkanlıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Ülkemizde yayınlanan popüler çalışmalar genellikle bilişim teknolojilerine ve dijital medya platformlarına göreceli olarak sınırsız erişim sağlanması dolayısıyla nispeten belirli sosyo-ekonomik statüye sahip bireylerin dijital ortam kullanım modellerine odaklanmıştır. Bu anlamda bu çalışmada dijital ortam kullanımının kültür ve teknolojik altyapıdaki farklılıklar nedeniyle Kırgızistan'dan farklı olduğu düşünülmüş ve iki ülkenin başkentlerinde yaşayan, Y kuşağı bireylerinin dijital ortamları kullanım alışkanlıklarının incelenmesi amaçlanmıştır. Ekim-Aralık 2018 tarihleri arasında 1070 adet online katılımın sağlandığı çalışma, iki ülkenin başkentlerinde yaşayan Y kuşağı bireylerinin dijital ortamları kullanım alışkanlıklarının ülkeye, cinsiyete, gelir ve eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital medya, Dijital kuşaklar, Y kuşağı, İnternet, Türkiye, Kırgızistan

DIGITAL GENERATION AND DIGITAL ENVIRONMENTS: A REVIEW OF TURKEY-KYRGYZSTAN ON GEN Y

Abstract

With the development of the Internet, especially the last two decades has caused great technological developments and has started to affect our daily life in different ways. With this development, different transformations were experienced in individuals and it became quite difficult to make sense of these transformations. Understanding the habits and understanding of this new generation called gen Y is important in terms of communication in digital media. In this study, it was tried to determine the usage habits of the gen Y in digital environments based on the relationship of the individual with technology. Popular studies published in our country have focused on digital media usage models of individuals with relatively specific socio-economic status due to relatively unlimited access to information technologies and social media platforms. In this sense, it is thought that the use of digital media differs from Kyrgyzstan because of differences in cultural and technological infrastructure. The study was conducted between October and December 2018 with the participation of 1070 online participants.

Key Words: Digital media, Digital generation, Gen Y, Turkey-Kyrgyzstan

1. GİRİŞ

Günümüzün dijital çağında, Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, LinkedIn ve Snapchat gibi dijital medya platformları popülaritesini oldukça artırmıştır ve günlük yaşamlarımıza yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Bu durum, son on yılda iletişim ortamlarını, iletişim kurma biçimlerini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Üstelik sadece iletişim biçimimizi değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda gerçek zamanlı haber ve bilgilere erişimi olan etkileşimi ve bağlılığı artırmış ve bugün iş yapma biçimimizi geliştirmiştir. Dijital medyanın hayatımıza gün geçtikçe daha fazla gömülmesi, teknolojik yeniliklerin hayatımıza girmesi ile de hız kazanmış, masaüstünden uzaklaştıkça akıllı telefonlar ve tabletler gibi mobil cihazların kullanımının artmasıyla bu etki daha da hissedilebilir olmuştur. Bu etki ile birlikte dijital medya önemli bir tüketici olgusu haline gelmiştir. 2018 yılında internette günde ortalama 7 saatini geçiren bir tüketici, bu vaktin ortalama 2 saat 48 dakikasını dijital medyada geçirmiştir. 81 milyon nüfusa sahip Türkiye’de 54 milyon internet kullanıcı bulunurken, 51 milyon aktif dijital medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu 51 milyon kullanıcının 44 milyonu ise aktif mobil dijital medya kullanıcısıdır. Kullanım açısından ise dijital medya sadece gençlerle sınırlı kalmamış, en yüksek dijital medya kullanımının 16-64 yaş aralığında olduğu görülmüştür (We Are Social ve Hootsuite İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri, 2018).

Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte bireylerde de farklı dönüşümler yaşanmış ve bu dönüşümleri anlamlandırabilmek oldukça zorlaşmıştır. Tüm bu yaşanan dönüşümlerin ötesinde dijital ortamlarda hayatlarının büyük bir kısmını geçiren yeni nesli anlamak ve alışkanlıklarını kavrayabilmek iletişim açısından oldukça önemlidir. Giderek popülaritesini artıran dijital medyanın, çevrimiçi alanda faaliyet gösteren şirketler, servis yöneticileri ve araştırmacılar açısından devrim niteliğinde yeni bir eğilimi temsil etmesi açısından Y kuşağının dijital medya kullanımının analiz edilmesi ve gelecekte nasıl davranacaklarının önemli bir habercisi olması açısından oldukça önemli bir konudur. Bu çalışmada, Y kuşağı genel olarak, durumlarından bağımsız olarak 1981-1999 yılları arasında doğan tüketiciler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, dijital medya kullanımındaki farklılıkları, farklı ülkelerde yaşayan Y kuşağı üyeleri arasında araştırma yapılmasına olanak tanımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Y kuşağının dijital medya kullanımı hakkında bilinenleri ve bilinmeyenleri gözden geçirmek ve tüketiciler ve toplum açısından etkilerini değerlendirmektir. Bireyin teknoloji ile olan ilişkisi temelinden yola çıkılarak Y kuşağının internet ve dijital medya kullanım alışkanlıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Ülkemizde yayınlanan popüler çalışmalar genellikle bilişim teknolojilerine ve dijital medya platformlarına göreceli olarak sınırsız erişim sağlanması dolayısıyla nispeten belirli sosyo-ekonomik statüye sahip bireylerin dijital medya

kullanım modellerine odaklanmıştır. Bu anlamda çalışmada öncelikle Y kuşağının dijital medya kullanımının, öncüllerinin ve sonuçlarının anlaşılması için kavramsal bir çerçeve tanımlanmıştır. Y kuşağı ve özellikleri detaylı olarak anlatılmış, dijital medya kullanımı ile ilgili cevapsız sorular ele alınmıştır. Dijital medya kullanımının kültür ve teknolojik altyapıdaki farklılıklar nedeniyle ülkelere göre değişiklik gösterebileceği düşünülerek Kırgızistan-Türkiye ülkelerinin başkentlerinde yaşayan Y kuşağı bireylerinin dijital medya kullanım alışkanlıkları incelenmiştir. Araştırma evreni, Türkiye'nin başkenti Ankara'da ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'de yaşayan ve dijital medya kullanan katılımcılardan oluşmaktadır. Amaçlı örneklem tekniğinin kullanıldığı araştırma 535 katılımcı Bişkek ve 535 katılımcı Ankara olmak üzere toplam 1070 kişi katılmıştır. Kasım- Aralık 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen araştırmaya konu olan veriler, katılımcılara online ulaşılması sonucunda elde edilmiştir. Anket, çeşitli katılımcı gruplarına bireysel görüşmeler aracılığıyla ulaştırılmıştır. Katılımcıların dijital medya kullanım alışkanlıklarını ölçmek için 4 bölümden oluşan 5'li Likert tipinde toplam 26 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Y kuşağının dijital medya kullanımı, tüketicilerin kimlik oluşumunu, hizmetle ilgili beklentilerini, alışkanlıkların oluşmasını, markalarla ve firmalarla olan ilişkilerini, marka sadakatini, satın alma davranışını hem tüketici ve toplum hem de firmalar için olumlu ve olumsuz yönde etkilemesi açısından oldukça önemlidir.

1.1. Kuşak Kavramı ve Dijital Kuşaklar

Dünya çapında belirli zaman aralıklarında meydana gelen ekonomik ve sosyal hareketler kuşak olarak adlandırılmaktadır. İçinde bulunulan zamanda yaşanan değişim ve gelişimler nedeniyle hem karakter hem de yetişme tarzı açısından kuşaklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 20-25 yıllık bir zaman dilimini kapsayan kuşak teriminde biyolojik, sosyolojik ve teknolojik yenilikler göz önünde bulundurulmaktadır (Keleş, 2011: 129).

Yirminci yüzyılda yaşanan hızlı toplumsal değişimler, kuşaklar arasındaki bu ayrılığı daha da belirginleştirmiş, eski değer yargılarının ve yaşam anlayışının değişmesini zorunlu kılmıştır. Eski kuşaklar yeniliklere ayak uydurmada sıkıntı çekerken, geleneklerine ve geçmişlerine sıkı bağlarla bağlı kalmışlardır. Yeni kuşaklar ise eski kuşaklara nazaran yeniliklere adapte olma ve gelişmeleri benimseme konusunda daha uyumlu bir tavır sergilemektedirler (Kuyucu, 2017: 847).

Kuşak kavramı; aynı zaman aralığında doğmuş, yaşadıkları zamanın sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal olaylarından ve hâkim değerlerinden etkilenmiş kişileri ve bu kişilerin oluşturduğu toplulukları ifade etmekte kullanılsa da günümüzde değişkenlik gösteren her kuşak içinde yaşadığı toplumdan etkilendiği kadar, düşünce ve eylemleriyle toplumlarını da etkileyerek belirli ölçüde değiştirmişlerdir. Bu değişim, kuşaklar arasındaki farklılıkları

ortaya çıkardığı gibi; değişimin bazı etkilerinin de diğer kuşaklar aracılığıyla devam ettirilmesini de sağlamıştır (Altuntuğ, 2012: 204).

Danziger (2005: 14-15), tüketici pazarında aktif olan başlıca dört temel kuşak bulunduğunu vurgulamaktadır. Bunları; “Savaş kuşağı”, “Bebek Patlaması (Baby Boomers) Kuşağı”, “X kuşağı” ve “Y kuşağı” olarak sıralamaktadır. Brodahl ve Carpenter (2011)’a göre ise tarihleri ile birlikte bu sınıflandırma şu şekildedir: Sessiz Üretim (1925-45), Baby Boomers (1946-60), X Kuşağı (1961-80), Y Kuşağı (1981-2000) ve Z Kuşağı (2000 ve sonrası).

X Kuşağı: 1965-1979 yılları arasında doğmuş, birçok kaynağa göre kayıp kuşak olarak adlandırılan, yaşadıkları gelecek kaygısı nedeniyle çok çalışmaya, kariyer yapmaya ve daha çok para kazanmaya odaklanmış topluluktur (James, Swanberg ve McKechnie, 2007: 2). X Kuşağının genel özellikleri arasında; kanaatkâr, tedbirli, garantici, eğlenceli, mücadeleci ve dinamik olmaları, cesur olmaları ama tedbiri de elden bırakmamaları, marka sadakatlerinin yüksek olması, cinsiyet eşitliği ile tanışan ilk kuşak olması, bağımsız olmayı sevmeleri gibi nitelendirmeler sayılabilir (Pourtois, Desmet ve Lahaye, 2011: 4). Teknolojik yeniliklerin içine doğan bu grup üyeleri şüpheli ve mücadelecidir, otoriteye saygılıdır, işlerine bağlıdır. Markalara ilgi duyan, hatta kimliklerini markalara göre tanımlamayı başlatan ilk kuşak oldukları söylenmektedir (Altuntuğ, 2012: 206). Kendi kendilerini yönetebilmek, pragmatik olmak gibi davranışları ile, teknoloji sayesinde daha zeki, daha mobil ve yüksek eğitilmiş olan, çalışkan, bağımsız ve şüpheli olarak karakterize edilmişlerdir (Reilly, 2012: 3). Doğduklarında ve çocukluk dönemlerinde teknolojik cihazlar; merdaneli çamaşır makinesi, siyah-beyaz televizyon, kasetçalar ve transistörlü radyolar olan X kuşağının bilgisayar ve internetle tanışmaları, şahit oldukları teknolojik dönüşümü ve bu dönüşüme adapte olabilmeleri için çaba gerekmektedir. İnternet ve mobil teknoloji kullanımı oldukça yaygındır. Buna rağmen birçok teknolojik yenilik ve dijital ortamlara karşı hala güvensizlik yaşadıklarını söylemek mümkündür.

Y Kuşağı: 1980-1999 yılları arasında doğmuş ve günümüzde 20 ila 39 yaşları arasında olan Y kuşağı üyelerinin teknolojiyle ve tüketimle oldukça kuvvetli ilişkileri bulunmaktadır. Özellikle internet kullanımında uzmanlaşmışlardır (Skiba, 2005: 370). İnternet dünyası gerçek dünya algısının yerine geçmiştir, insanların kendilerini ve ilişkilerini internetin yarattığı sanal dünyanın sembolleri üzerinden ifade etmektedirler. Üretime dayalı dünya algısının tersine tüketim dünyasının kapısını aralayan ilk kuşak olma ünvanını taşımaktadırlar (Coşkun, 2004). Muazzam bir kültür karmaşası yaşayan bu nesil satın almada da kararsızlar arasında yer almaktadır. Bir yandan geleneksel kurallar ile çevrili diğer yandan ise yeni toplumsal harekete meyilli bu kuşağın teknolojiyle ilişkisi iyi olsa da halen endişeyle satın alma yapmaktadır.

Bununla birlikte hayatlarının vazgeçilmez bir unsuru olarak teknolojinin her daim takipçisi olan bu kuşak (Pourtois, Desmet ve Lahaye, 2011: 5) mobil teknoloji ve sosyal medyayı %90 oranda çok aktif olarak kullanmaktadır (We Are Social ve Hootsuite İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri, 2018). Günlerinin hemen hemen 15 saati medya ve iletişim teknolojileri ile etkileşim halinde geçen bu kuşak için, hayatlarını konforlu yaşamak çok önemlidir. Hızlı tüketmeyi seven bu kuşak kitlesel olanı değil de kişiye özel olanı sevmektedir (Yaşa ve Bozyiğit, 2012: 33). Bu nedenle Y kuşağı için deneyimler daha ön planda olup, geliştirilen modern pazarlama ve satış stratejileri X kuşağına da erişim ve etkileşim sağladığı için önem kazanmaktadır. Satın almalarını fiyat araştırması ve karşılaştırması yaparak gerçekleştirmektedir (Baldonado, 2008: 3-4).

Z Kuşağı: 2000 sonrası doğmuş bu genç kuşağın bireyleri yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümler nedeniyle diğer tüm kuşaklardan farklı tüketim alışkanlıklarına sahiptir. En büyüğü 18 yaşında olan bu kuşağın en önemli özelliği ileri teknolojik ürünleri kullanma konusunda uzman olmalarıdır. Okuma yazma öğrenmeden bilgisayar, tablet ve akıllı telefon kullanmaya başlayan bu kuşağın üyeleri aileye soru sormak yerine Google'ı dinlemekte, online oyun oynamakta, her şeyi online satın almak istediğinde ve her şeyi çok hızlı tüketmektedir (Berkman, 2009). Geleceğin tüketici profillerini şekillendirecek bu genç-yetişkinler, dünyanın her yerinde yaşayanlarla çok rahat bağlantı kurabilen, teknolojiye bağımlı, internete hâkim, yaratıcı, çoklu dikkat ve çoklu karar alma becerisine sahip, her şeyi çabuk isteyen ve anlık tüketen bir profil çizmektedir (Altuntuğ, 2012: 206). Z Kuşağına mensup bireyler, dünya zevklerine düşkün, teknolojiyi çabuk kavrayabilen, yaptığı işi çok kısa sürede bitiren davranış özellikleriyle ilgi çekmektedirler (Williams, Page, Petrosky ve Hernandez, 2010: 12). % 80'i fiyat araştırması yaparak satın alan bu kuşak için web siteniz, mobil uygulamanız, sunduğunuz alışveriş deneyimi çok önemlidir. Online alışverişte her şeyi satın alma istekleri sayesinde alışveriş sepetlerinin büyüklüğü normalin birkaç katına ulaşabilmektedir. Kasa sırası beklemeyi zaman kaybı olarak gören bu yeni nesil için perakendecilerin yaşanan evrime ayak uydurabilmek için yeniliklere gitmesi kaçınılmaz hale dönüşmektedir.

1.2. Dijital Ortamlar ve Y Kuşağı

Küresel dünyada, tüketiciler her yıl dijital ağlarda daha fazla zaman geçirmektedir. Dijital tüketiciler, bu ağları kullanmak için en önemli motivasyon olmaya devam ederken, dijital tüketiciler ayrıca canlı yayınlara katılmak, ürünleri araştırmak, Messenger botları ile etkileşim kurmak ve gittikçe artan sayıda mobil video izlemek gibi yeni faaliyetlerde bulunmaktadır.

Uzun yıllardır kısa vadede dijital ağların değerinin artacağı öngörülebilen bir değişimdir ancak uzun vadede yaşanacak dönüşümlerin ne şekilde olacağı tahmin edilemez bir muammaydı. Geleneksel medyanın aksine günümüz Türkiye’inde kuruluşlar dijital medyayı katılımı artırmak amacıyla kullanıyor olsalar bile müşteri memnuniyetinin diğer aşamalarında dijital medyanın değeri yeni yeni anlaşılmaya başlandı. Marka bilincinin yanı sıra, dijital medya kuruluşların müşteri hizmet maliyetlerini düşürmek, marka algısındaki değişiklikleri izlemek, riski azaltmak, en üst düzey yetenekleri çekmek için kullanılır hale gelmiştir. Özellikle mobil kullanım, daha kısa dikkat süreleri ve yenilik heyecanı, video içeriğinin tüketimini hızlandırmıştır. Özellikle 2018’de, dijital ağlar, mobil video ve sosyal tv tarzı programlama ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede birçok sektör için yeni dijital reklamcılık biçimlerinin kapılarını aralayacak olan bu yenilikler sosyal izleyicilerin katılımını artırmak için de yeni yöntemlerin gelişmesini sağlayacaktır.

Y kuşağının geniş tanımlamaları genel olarak bilgisayarla büyüdüğü gözlemiyle başlamakta ve özellikle iletişim kurma alanında dijital ortamları tercih etmeleri ve birçok yönüyle bu ortamları kullanmaları konusunda ustalaşmaları ile son bulmaktadır. Düzenli bir iş sahibi olan, henüz bir iş sahibi olmuş ve üniversite öğrencilerini kapsayan bu yeni dijital nesil genellikle teknolojik yatkınlıkları ile bilinmektedir. Başkalarıyla iletişime girme ihtiyacı ve bu etkileşim için dijital ortamları kullanması bu neslin en önemli özellikleri arasında sayılabilmektedir. Deneyimlere önem verme özellikleri (Pahalad ve Ramaswamy, 2004: 5) iş dünyasını geleneksel ürün odaklılıktan tüketici merkezliliğe kaydırmıştır. Bazı markaların ürünlerinden bahseden kişisel bloglar, dijital ortamların ‘Fenomen’leri, ünlülerin ‘Fan Grup’ları aracılığıyla firmalar ile ortaklaşa yapmış oldukları çalışmalar ve etkileşimler Y kuşağı bireyleri için oldukça önemlidir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, genel tarama modeline uygun olarak dizayn edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında karşılaştırmalı ilişkisel tarama yapılmıştır. Araştırma evreni, Türkiye’nin başkenti Ankara’da ve Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’de yaşayan ve dijital medya kullanan katılımcılardan oluşmaktadır. Türkiye’nin başkenti Ankara’nın nüfusunun 5.445 milyon ve Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’in nüfusunun 956 bin kişi olduğu göz önüne alınarak, örneklem büyüklüğü bakımından Balcı’ya göre 25.000.000 kişilik evreni % 5’lik hata payı ile 384 katılımcının temsil bakımından yeterli olacağı belirtilmiştir (Balcı, 2004: 95). Bu bilgiden yola çıkılarak amaçlı örneklem tekniğinin kullanıldığı araştırmaya 535 katılımcı Bişkek ve 535 katılımcı Ankara olmak üzere toplam 1070 kişi katılmıştır. Araştırmaya konu olan veriler,

katılımcılara online ulaşılması sonucunda elde edilmiştir. Anket, çeşitli katılımcı gruplarına bireysel görüşmeler aracılığıyla ulaştırılmıştır.

Katılımcıların dijital medya kullanım alışkanlıklarını ölçmek için 4 bölümden toplam 26 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Anket formunun ilk bölümünde 5'li Likert tipinde (1=Hiç, 2= Haftada 1-2 Gün, 3= Haftada 3-4 Gün, 4= Haftada 5-6 Gün, 5= Her Gün Düzenli) hazırlanan 6 soruluk bir ölçekte katılımcıların haftalık medya kullanım sıklığı sorgulanmıştır. İkinci bölümdeki açık uçlu soru ile katılımcıların bir oturumda günlük dijital medya kullanım süreleri sorgulanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise 5'li Likert tipinde (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum) hazırlanan 11 maddelik bir ölçekle katılımcıların dijital medya kullanım nedenleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın dördüncü bölümünde ise katılımcıların dijital medya bağımlılık düzeyi ile dijital medyaya olan güven düzeyini ölçmek için de 1 ile 10 arasında 'tablo işaretleme' yöntemi kullanılmıştır. En düşük seviyeye 1, en yüksek seviye 10 olacak şekilde ölçüm yapılmıştır. Anketin son kısmında ise katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek için hazırlanan sorulardan yer almıştır.

Bu çalışmadaki veriler, Kasım- Aralık 2018 tarihleri arasında Bişkek ve Ankara başkentlerinde yaşayan katılımcılara online ulaşılması sonucunda elde edilmiştir. Anket, çeşitli katılımcı gruplarına bireysel görüşmeler aracılığıyla ulaştırılmıştır. Alan ile ilgili olarak literatür detaylı olarak incelenmiş ve inceleme sonucu işaret edilen ilişkiler doğrultusunda online olarak elde edilen veriler SPSS-20 istatistik programına aktarılarak işlenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik analizi, Cronbach's Güvenirlik Katsayısı kullanılarak elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha: .80'dir. SPSS 20 yardımıyla ankette yer alan soruların frekans dağılımı, aritmetik ortalaması ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Ayrıca araştırmada bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır.

Yukarıdaki literatür taraması ışığında; bu çalışmada da aşağıda sıralanan 6 temel araştırma sorusuna cevap aranmıştır:

Araştırma Sorusu 1: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının kitle iletişim araçlarını takip etme sıklığı nedir?

Araştırma Sorusu 2: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının kitle iletişim araçlarını takip etme sıklığı cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterir mi?

Araştırma Sorusu 3: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının en fazla zaman geçirdiği dijital medya hangisidir?

Araştırma Sorusu 4: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının dijital medya kullanım sıklığı cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterir mi?

Araştırma Sorusu 5: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının cinsiyetine göre internete olan güven düzeyleri anlamlı farklılık gösterir mi?

Araştırma Sorusu 6: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının cinsiyetine göre dijital medyada geçirdikleri zaman anlamlı farklılık gösterir mi?

Araştırma Sorusu 7: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının cinsiyetine göre dijital medyada geçirdikleri süre anlamlı farklılık gösterir mi?

Araştırma Sorusu 8: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarını dijital medya kullanmaya yönelten nedenler nelerdir?

Araştırma Sorusu 9: Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarını cinsiyetine göre dijital medya kullanmaya yönelten nedenler anlamlı farklılık gösterir mi?

3. BULGULAR

Bu başlık altında öncelikle katılımcıların bazı özellikleri değerlendirilmekte, daha sonra ise sosyo-demografik özellikleri ile dijital medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin bazı bulgular ortaya konulmaktadır.

Tablo 1. İki Ülke Katılımcılarına İlişkin Demografik Özellikler (N=1070)

<i>Ankara (TR)</i>				<i>Bişkek (KRG)</i>			
Değişken		Frekans (n)	Yüzde (%)	Değişken		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	300	56,1	Cinsiyet	Erkek	258	48,2
	Kadın	235	43,9		Kadın	277	51,8
Medeni Durum	Evli	201	41,9	Medeni Durum	Evli	229	42,8
	Bekâr	311	58,1		Bekâr	283	52,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	.37	Eğitim Durumu	İlköğretim	35	6,5
	Lise	34	6,4		Lise	78	14,6
	Ön lisans	45	8,4		Ön lisans	89	16,6
	Lisans	270	50,5		Lisans	226	42,2
	Lisansüstü	184	34,4		Lisansüstü	107	20,0

Araştırmaya katılanların cinsiyete göre yüzdelik dağılımına bakıldığında çalışmaya Ankara'dan katılanların yüzde 56,1'inin erkeklerin (300 kişi), yüzde 43,9'unu kadınların (235 kişi) oluşturduğu görülmektedir. Çalışmaya Bişkek'ten katılanların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında ise yüzde 48,2'sinin erkeklerin (258 kişi), yüzde 51,8'ini kadınların (277 kişi) oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına baktığımızda örneklemin cinsiyet bakımından çok da dengesiz bir dağılıma sahip olmayıp analiz yapılabilecek düzeyde olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Araştırmaya katılanların medeni durum verileri incelendiğinde ise; Ankara'da bekâr katılımcılara daha yoğun bir şekilde ulaşıldığı gözlemlenebilmektedir. Bekâr cevaplayıcı oranı % 58,1 (311 kişi) iken, evli olanların oranı ise % 37,6'dır (201 kişi). Bunun yanı sıra çalışmaya Bişkek'ten katılanların medeni durumlara göre dağılımları bekar katılımcıların %

42,8 (229 kişi) iken, evli katılımcıların oranı % 52,9'dur (283 kişi). Ankara'nın aksine Bişkek'te evli katılımcı sayısının daha yoğun olduğu görülmektedir.

Katılımcıların eğitim seviyelerine bakıldığında her iki ülkeden de lisans düzeyi katılımcının daha yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu karşın her iki ülkede de ilköğretim düzeyinde katılımcıların azlığı dikkat çekmektedir. Ankara'daki katılımcılardan en yüksek oranda, % 50,5 ile Lisans/Üniversite mezunlarının (270 kişi) olduğu görülmektedir. Lisans mezunlarının arkasından %34,4 ile Lisansüstü mezunları (184 kişi), % 8,4 ile Ön Lisans mezunları (45 kişi), %6,4 ile Lise mezunları (112 kişi), % 4 ile İlköğretim (2 kişi) ile gelmektedir. Bişkek şehrinde yaşayan katılımcılara bakıldığında ise en yüksek oranda, % 42,2 ile Lisans/Üniversite mezunlarının (226 kişi) olduğu görülmektedir. Lisans mezunlarının ardından % 20 ile Lisansüstü mezunları (107 kişi), % 16,6 ile Ön Lisans mezunları (89 kişi), % 14,6 ile Lise mezunları (78 kişi), % 6,5 ile İlköğretim (35 kişi) ile sıralanmaktadır.

Tablo 2. İki Ülke Katılımcılarının Yaşlarına İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Ankara (TR)						Bişkek (KRG)					
Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD	Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
Yaş	535	19	39	29,6	5,71	Yaş	535	19	39	28,25	6,10

Katılımcıların yaş dağılımının betimleyici istatistikleri incelendiğinde en düşük 19, en yüksek 39 yaşındaki bireylerle görüşüldüğü ortaya çıkmaktadır. Ankete katılanların yaşlarının ortalaması Ankara için 29.6 olarak tespit edilmiş, standart sapması ise 5.71 olarak hesaplanmıştır. Bişkek için ise katılımcıların yaş ortalaması 28.25 iken standart sapma değeri 6.10 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların yaş istatistiklerine bakıldığında Y kuşağını temsil ettiği söylenebilir.

Tablo 3. İki Ülke Katılımcılarının Hane Gelir Durumuna İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Ankara (TR)						Bişkek (KRG)					
Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD	Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
Gelir	526	1000	19000	6179	3947,5	Gelir	529	1000	19000	6415	4286,7

Ankete katılanların aylık gelirlerinin dağılımının betimleyici istatistikleri mercek altına alındığında Ankara'da aylık gelirin en düşük 1000 TL olduğu, en yüksek ise 19.000 TL gelire sahip bireylerle görüşüldüğü sonucuna varılmıştır. Ankara katılımcısı için aylık ortalama gelir 6.179 TL olarak hesaplanmıştır. Bişkek için ise para biriminin SOM olduğu düşünüldüğünde ve güncel kur üzerinden (Şubat 2019) hesaplaması yapıldığında en düşük 1000 SOM (75,42 TL) ve en yüksek ise 19000 SOM (1.433 TL) aylık gelire sahip bireyler ile görüşüldüğü sonucuna varılmıştır. Bişkek katılımcılarının aylık ortalama gelirlerinin 6415 SOM (483.5 TL) olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 4. İki Ülke Katılımcılarının Kitle İletişim Araçlarını Kullanım Sıklığına İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Medya Araçları	Ankara (TR)					Bişkek (KRG)					
	N	Min	Max	$\bar{x}$	SD	N	Min	Max	$\bar{x}$	SD	
İnternet	535	1	5	4.89	.459	İnternet	535	1	5	4.41	1.152
Tv	535	1	5	2.90	1.476	Tv	535	1	5	3.07	1.431
Gazete	535	1	5	2.38	1.502	Gazete	535	1	5	2.33	1.447
Radyo	535	1	5	2.33	1.419	Radyo	535	1	5	2.28	1.375

Katılımcıların kitle iletişim araçlarını kullanım sıklığına ilişkin merkezi eğilim istatistikleri değerlendirildiğinde Ankara'daki katılımcıların en sık kullandıkları kitle iletişim aracı sorusuna vermiş oldukları yanıtlara göre internet ($\bar{x}=4.89$) ilk sırada yer alırken, interneti televizyon ($\bar{x}=2.90$) takip etmektedir. Çalışmada gazetenin ($\bar{x}=2.38$) üçüncü sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Radyo ($\bar{x}=2.33$) ise; Ankara katılımcılarının en az kullandığı kitle iletişim aracı olarak dikkat çekmektedir. Araştırmada Bişkek katılımcılarının en sık kullandığı kitle iletişim aracı olarak internet ($\bar{x}=4.41$) ilk sırada yer alırken, televizyon ($\bar{x}=3.07$) ikinci sırada, gazete ($\bar{x}=2.33$) ise üçüncü sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Radyo ($\bar{x}=2.28$) ise; Bişkek katılımcılarının en az kullandığı kitle iletişim aracı olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 5. İki Ülke Katılımcılarının Cinsiyetlerine Göre Kitle İletişim Araçlarını Kullanım Sıklığındaki Farklılık

Ankara (TR)						
Medya Araçları	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	SD	t-value	Sig.
Televizyon	Erkek	300	2.92	1.44	.212	.832
	Kadın	235	2.89	1.52		
Gazete	Erkek	300	2.22	1.44	-2.74	.006
	Kadın	235	2.58	1.55		
Radyo	Erkek	300	2.30	1.39	-.526	.599
	Kadın	235	2.36	1.46		
İnternet	Erkek	300	4.91	0.38	1.292	.179
	Kadın	235	4.86	0.54		
Bişkek (KRG)						
Medya Araçları	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	SD	t-value	Sig.
Televizyon	Erkek	258	3.11	1.46	.554	.580
	Kadın	277	3.04	1.40		
Gazete	Erkek	258	2.21	1.40	-1.787	.074
	Kadın	277	2.44	1.48		
Radyo	Erkek	258	2.29	1.41	.167	.867
	Kadın	277	2.27	1.34		
İnternet	Erkek	258	4.32	1.18	-1.628	.104
	Kadın	277	4.48	1.11		

Araştırma sorusuna Ankara'dan cevap veren bireylerin cinsiyetine göre televizyon izleme ($t= .212$; $p>.05$), radyo dinleme ($t=-.526$; $p>.05$), internet kullanma ($t=1.292$; $p>.05$) sıklığı anlamlı farklılık göstermemektedir. Gazete okuma ($t=-2.74$; $p<.05$) ile ilgili olarak ise anlamlı farklılık bulunmaktadır. Betimleyici istatistik sonuçları kadınların ve erkeklerin haftalık televizyon izleme, radyo dinleme, internet kullanma sıklığı bakımından birbirlerine yakın aritmetik ortalama değerlerine sahip olduklarını, buna karşın kadınların erkeklere göre daha fazla gazete okuduklarını göstermektedir. Araştırma sorusuna Bişkek'ten cevap veren bireylerin cinsiyetine göre televizyon izleme ($t= .212$; $p>.05$), gazete okuma ($t=-1.787$; $p>.05$), radyo dinleme ($t=-.526$; $p>.05$), internet kullanma ($t=1.292$; $p>.05$) sıklığı anlamlı farklılık göstermemektedir. Betimleyici istatistik sonuçları kadınların ve erkeklerin haftalık televizyon izleme, gazete okuma, radyo dinleme, internet kullanma sıklığı bakımından birbirlerine yakın aritmetik ortalama değerlerine sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 6. İki Ülke Katılımcılarının En Fazla Kullandıkları Dijital Medya Araçlarına İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Ankara (TR)						Bişkek (KRG)					
Dijital M. A.	N	M in	Max	$\bar{X}$	SD	Dijital M. A.	N	M in	Max	$\bar{X}$	SD
Whatsapp	535	1	5	4.83	.587	Whatsapp	535	1	5	4.44	1.149
Instagram	535	1	5	3.94	1.562	Instagram	535	1	5	3.67	1.602
Youtube	535	1	5	3.74	1.249	Youtube	535	1	5	3.49	1.348
Facebook	535	1	5	2.62	1.580	Facebook	535	1	5	3.23	1.629
Twitter	535	1	5	2.45	1.637	Twitter	535	1	5	2.32	1.590
Diğer	535	1	5	1.82	1.024	Diğer	535	1	5	1.80	1.154

Araştırmaya Ankara'dan katılan bireylerin ilgili tabloya göre en çok kullandıkları dijital medya aracının Whatsapp ($\bar{x} = 4.83$) olduğu ve diğer dijital medya araçlarına göre daha fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Whatsapp'ı sırasıyla Instagram ($\bar{x} = 3.94$), Youtube ($\bar{x} = 3.74$) ve Facebook ($\bar{x} = 2.62$) izlemektedir. Araştırmaya Bişkek'ten katılan bireylerin ilgili tabloya göre en çok kullandıkları dijital medya aracının Whatsapp ($\bar{x} = 4.44$) olduğu tespit edilmiştir. Whatsapp'ı sırasıyla Instagram ($\bar{x} = 3.67$), Youtube ($\bar{x} = 3.49$) ve Facebook ($\bar{x} = 3.23$) izlemektedir. Her iki ülkenin de en az kullandıkları dijital medya aracının ise Twitter olduğu görülmektedir.

Tablo 7. İki Ülke Katılımcılarının Cinsiyetlerine Göre Haftalık Dijital Medya Araçlarını Kullanım Sıklıklarındaki Farklılık

<i>Ankara (TR)</i>						
<i>Dijital Medya Araçları</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	$\bar{X}$	<i>SD</i>	<i>t-value</i>	<i>Sig.</i>
Facebook	Erkek	300	3.29	1.64	-2.683	.260
	Kadın	235	3.55	1.58		
Twitter	Erkek	300	2.15	1.51	-5.453	.000
	Kadın	235	2.68	1.69		
Instagram	Erkek	300	4.04	1.47	4.861	.000
	Kadın	235	3.57	1.66		
Youtube	Erkek	300	3.56	1.32	-1.871	.166
	Kadın	235	3.70	1.27		
Whatsapp	Erkek	300	4.66	0.88	.832	.060
	Kadın	235	4.61	0.98		
Diğer	Erkek	300	1.90	1.12	2.455	.358
	Kadın	235	1.74	1.05		
<i>Bişkek (KRG)</i>						
<i>Dijital Medya Araçları</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	$\bar{X}$	<i>SD</i>	<i>t-value</i>	<i>Sig.</i>
Facebook	Erkek	258	3.03	1.67	-2.794	.006
	Kadın	277	3.42	1.56		
Twitter	Erkek	258	2.16	1.49	-2.288	.022
	Kadın	277	2.48	1.66		
Instagram	Erkek	258	3.91	1.48	3.428	.001
	Kadın	277	3.44	1.67		
Youtube	Erkek	258	3.44	1.36	-.756	.450
	Kadın	277	3.53	1.33		
Whatsapp	Erkek	258	4.41	1.13	-.364	.716
	Kadın	277	4.45	1.16		
Diğer	Erkek	258	1.96	1.23	2.996	.003
	Kadın	277	1.66	1.05		

Tablo 7 incelendiğinde araştırma sorusuna Ankara'dan cevap veren bireylerin cinsiyetine göre haftalık Facebook kullanma ($t=-2.683$; $p>.05$), Youtube kullanma ($t=-1.871$; $p>.05$), Whatsapp kullanma ($t= .832$; $p>.05$) ve diğer dijital medya araçlarını kullanma ($t= 2.455$; $p>.05$) sıklığı anlamlı farklılık göstermemektedir. Buna karşın katılımcıların Twitter kullanma ($t=-5.453$; $p<.05$), Instagram kullanma ($t=4.861$; $p<.05$) sıklığı anlamlı farklılık göstermektedir. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde; Ankara'da erkeklerin,

kadınlara göre Instagramı daha çok kullandığı, kadınların ise erkeklere göre daha fazla Twitter kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sorusuna Bişkek'ten cevap veren bireylerin cinsiyetine göre haftalık Youtube kullanma ($t=-.756$; $p>.05$), Whatsapp kullanma ($t=-.364$; $p>.05$) sıklığı anlamlı farklılık göstermemektedir. Buna karşın katılımcıların Facebook kullanma ($t=-2.794$; $p<.05$), Twitter kullanma ($t=-2.288$; $p<.05$), Instagram kullanma ($t= 3.428$; $p<.05$) ve diğer dijital medya araçlarını kullanma ($t= 2.996$; $p<.05$) sıklığı anlamlı farklılık göstermektedir. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde; Bişkek'te kadınların erkeklere göre daha fazla Facebook ve Twitter mecralarını kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca erkeklerin kadınlara oranla daha fazla Instagram ve diğer dijital medya aracını kullandıkları ulaşılan diğer sonuçlar arasındadır. Bu dijital medya araçları dışında tabloda yer alan diğer mecralarda cinsiyete göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Tablo 8. İki Ülke Katılımcılarının İnternete Güven Düzeylerine İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Ankara (TR)						Bişkek (KRG)					
Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD	Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
İnternete Güvenme	535	1	10	5.46	2.137	İnternete Güvenme	535	1	10	4.83	2.510

Katılımcıların internete güven düzeylerini ölçen soruya verilen yanıtlarda, Ankara'daki bireylerin nötr sayılabilecek ancak olumlu görünen bir tutum ($\bar{x}=5,46$) sergiledikleri, buna karşın Bişkek'teki bireylerin yine nötr sayılabilecek ancak olumsuz doğru bir tutum sergiledikleri ($\bar{x}=4,83$) ortaya çıkmıştır. Güven eşiği olarak kabul edilen '5' orta noktasının biraz üzerinde yer alan aritmetik ortalama istatistiği, katılımcıların internetle kurdukları ilişkide güven unsurunun belirgin bir olumsuzluk parametresi içermediğini göstermektedir.

Tablo 9. İki Ülke Katılımcılarının Cinsiyetlerine Göre İnternete Duyulan Güven Düzeyi Farklılıkları

Ankara (TR)						
Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SD	t-value	Sig.
İnternete güven	Erkek	300	5.45	2.020	-.143	.888
	Kadın	235	5.48	2.282		
Bişkek (KRG)						
Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SD	t-value	Sig.
İnternete güven	Erkek	258	4.41	2.554	-3.718	.000
	Kadın	277	5.21	2.409		

Araştırmadaki Ankara katılımcılarının internete güven düzeyleri ($t=-.143$; $p>.05$) ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna karşın Bişkek katılımcılarının internete güven düzeyleri ($t=-3.718$; $p<.05$) ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Analiz sonucuna göre, Bişkek'teki kadın katılımcılar internete erkek kullanıcılardan daha fazla güvenmektedir. Nitekim erkek katılımcı güven ortalaması, eşik kabul edilen '5' değerinin altındadır. Ancak olumsuzluk ile olumsuzluk tutumları arasında geniş bir aralık bulunmamaktadır.

Tablo 10. İki Ülke Katılımcılarının Dijital Medyada Geçirdikleri Süreye İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Ankara (TR)						Bişkek (KRG)					
Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD	Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
Dijital Medyada geçirilen zaman	521	1	18	3.59	3.026	Dijital Medyada geçirilen zaman	514	1	19	3.66	3.000

Katılımcıların dijital medyada geçirdikleri süreler üzerinden bir karşılaştırma içeren merkezi eğilim istatistikleri tablosuna göre, Bişkek'teki katılımcılar ($\bar{x}=3,66$), Ankara'daki katılımcılara ($\bar{x}=3,59$) kıyasla dijital medyada daha fazla zaman geçirdiklerini belirtmişlerdir. İstatistiki veriler, internet ve dijital medyanın küresel çaptaki kullanım zamanları ile paralellik göstermektedir. İnternet, dijital medyayı da içine alan kapsamlı bir sosyal alan olmasından dolayı, kullanıcıların birçok ilgisine yanıt verebilmektedir. Bu nedenle dijital medya zamanı, internet zamanının bir parçasını oluşturmaktadır.

Tablo 11. İki Ülke Katılımcılarının Cinsiyetlerine Göre Dijital Medya Kullanım Süresindeki Farklılıklar

Ankara (TR)						
Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SD	t-value	Sig.
Ortalama olarak bir günde dijital medyada kaç saat geçirirsiniz?	Erkek	293	3.80	3.213	1.798	.073
	Kadın	228	3.32	2.752		
Bişkek (KRG)						
Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SD	t-value	Sig.
Ortalama olarak bir günde dijital medyada kaç saat geçirirsiniz?	Erkek	248	3.87	3.080	1.530	.127
	Kadın	266	3.47	2.916		

Katılımcıların dijital medya kullanım zamanları ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi ölçen testin sonuçlarına göre, günlük dijital medya kullanım süresi çalışmaya hem Ankara'dan ($t=2.409$; $p>.05$) hem de Bişkek'ten ($t=1.530$; $p>.05$) katılan bireyler ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 12. İki Ülke Katılımcılarının Dijital Medya Kullanım Nedenlerine İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Ankara (TR)						Bişkek (KRG)					
Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD	Değişken	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
Bilgi sahibi olmak	535	1	5	4.34	.762	Bilgi sahibi olmak	535	1	5	4.19	.928
Boş zaman değerlendirme	535	1	5	4.29	.832	Fotoğraf bakmak/yüklemek	535	1	5	4.11	.946
Fotoğraf bakmak/yüklemek	535	1	5	4.17	.867	Mesaj göndermek/almak	535	1	5	4.04	1.071
Mesaj göndermek/almak	535	1	5	4.16	.909	Tanıdıkların duvarına yazmak/yazdıklarını okumak	535	1	5	4.03	.958
Eğlenmek ve rahatlamak	535	1	5	4.16	.879	Boş zaman değerlendirme	535	1	5	4.01	1.092
Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak	535	1	5	4.09	.919	Eğlenmek ve rahatlamak	535	1	5	3.99	1.026
Tanıdıkların duvarına yazmak/yazdıklarını okumak	535	1	5	4.08	.912	Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak	535	1	5	3.93	1.033
İnsanları daha iyi tanımak	535	1	5	3.82	1.016	İnsanları daha iyi tanımak	535	1	5	3.83	1.086
İnsanların iletişim bilgilerine ulaşmak	535	1	5	3.59	1.095	İnsanların iletişim bilgilerine ulaşmak	535	1	5	3.64	1.108
Benim için alışkanlık haline geldi	535	1	5	3.27	1.251	Benim için alışkanlık haline geldi	535	1	5	3.45	1.210

Tablo 12’de de görüldüğü üzere araştırmaya Ankara’dan katılan bireylerin dijital medya kullanım nedenleri ile ilgili soruya ilk sırada bilgi sahibi olmak ($\bar{x} = 4.34$), ikinci sırada boş zaman değerlendirmek ($\bar{x} = 4.29$) ve üçüncü sırada tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak/kendi fotoğraflarını yüklemek ($\bar{x} = 4.17$) olarak cevapladıkları görülmektedir. Araştırmaya katılanların dijital medya kullanım nedenleri arasında en az öneme sahip üç maddeye bakıldığında ise; insanları daha iyi tanımak ($\bar{x} = 3.82$), insanların iletişim bilgilerine ulaşmak ($\bar{x} = 3.59$) ve benim için alışkanlık haline geldi ($\bar{x} = 3.27$) ifadeleri görülmektedir.

Araştırmaya Bişkek’den katılım sağlayan bireylerin dijital medya kullanım nedenleri incelendiğinde ise yine ilk sırada bilgi sahibi olmak ($\bar{x} = 4.19$), ikinci sırada tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek ($\bar{x} = 4.11$) ve üçüncü sırada ise mesaj göndermek/ almak ($\bar{x} = 4.04$) ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların dijital medya

kullanım nedenleri arasında en az öneme sahip üç maddeye bakıldığında ise; insanları daha iyi tanımak ($\bar{x} = 3.83$), insanların iletişim bilgilerine ulaşmak ($\bar{x} = 3.64$), benim için alışkanlık haline geldi ($\bar{x} = 3.45$) ifadeleri görülmektedir.

Tablo 13. İki Ülke Katılımcılarının Cinsiyetlerine Göre Dijital Medya Kullanım Nedenlerindeki Farklılıklar

		<i>Ankara (TR)</i>				
<i>Dijital Medya Araçları</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	$\bar{X}$	<i>SD</i>	<i>t-value</i>	<i>Sig.</i>
Eğlenmek ve rahatlamak	Erkek	300	4,09	0.92	-2.111	.033
	Kadın	235	4,25	0.82		
Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak	Erkek	300	4,05	0.94	-1.236	.214
	Kadın	235	4,15	0.89		
Çeşitli konularda bilgi sahibi olmak	Erkek	300	4,32	0.78	-.806	.418
	Kadın	235	4,37	0.74		
Boş zamanlarımı değerlendirmek	Erkek	300	4,23	0.87	-1.657	.094
	Kadın	235	4,35	0.78		
Mesaj göndermek ya da mesaj almak	Erkek	300	4,12	0.91	-1.279	.201
	Kadın	235	4,22	0.90		
Tanıdıklarına yazmak/ yazdıklarını okumak	Erkek	300	3,98	0.92	-2.885	.004
	Kadın	235	4,20	0.88		
Fotoğraf bakmak/ yüklemek	Erkek	300	4,14	0.88	-1.007	.312
	Kadın	235	4,21	0.85		
İnsanları daha iyi tanımak	Erkek	300	3,73	1.02	-2.340	.019
	Kadın	235	3,94	1.00		
İnsanların iletişim bilgilerine ulaşmak	Erkek	300	3,62	1.08	-2.885	.432
	Kadın	235	3,54	1.11		
Benim için alışkanlık haline geldi	Erkek	300	3,44	1.23	3.682	.000
	Kadın	235	3,05	1.24		
		<i>Bişkek (KRG)</i>				
<i>Dijital Medya Araçları</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	$\bar{X}$	<i>SD</i>	<i>t-value</i>	<i>Sig.</i>
Eğlenmek ve rahatlamak	Erkek	258	3,83	0.92	1.075	.001
	Kadın	277	4,13	0.82		
Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak	Erkek	258	3,86	0.94	1.056	.110
	Kadın		4,00	0.89		
Çeşitli konularda bilgi sahibi olmak	Erkek	258	4,09	0.78	1.016	.019
	Kadın	277	4,28	0.74		
Boş zamanlarımı değerlendirmek	Erkek	258	3,89	0.87	1.121	.020
	Kadın	277	4,11	0.78		
Mesaj göndermek ya da mesaj almak	Erkek	258	3,87	0.91	1.125	.001
	Kadın	277	4,18	0.90		
Tanıdıklarına yazmak/ yazdıklarını okumak	Erkek	258	3,87	0.92	1.007	.000
	Kadın	277	4,17	0.88		
Fotoğraf bakmak/ yüklemek	Erkek	258	3,97	0.88	.974	.001
	Kadın	277	4,24	0.85		
İnsanları daha iyi tanımak	Erkek	258	3,70	1.02	1.046	.008
	Kadın	277	3,95	1.00		
İnsanların iletişim bilgilerine ulaşmak	Erkek	258	3,67	1.08	1.081	.577
	Kadın	277	3,62	1.11		
Benim için alışkanlık haline geldi	Erkek	258	3,53	1.17	1.385	.167
	Kadın	277	3,38	1.24		

Araştırmada, katılımcıların cinsiyeti ile dijital medya kullanım nedenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem T- testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Ankara katılımcılarının tanıdıklarına yazmak/ yazdıklarını okumak değişkeni ile cinsiyet arasında negatif yönlü ($t=-2.885$; $p<. 05$) anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilirken, kendileri için alışkanlık haline geldiğini belirten katılımcılar ile cinsiyet değişkeni arasında pozitif yönlü ($t= 3.682$; $p<. 05$) anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın eğlenmek ve rahatlamak, arkadaşlarıyla iletişimde bulunmak, çeşitli konularda bilgi sahibi olmak, boş zamanlarını değerlendirmek, mesaj göndermek ya da mesaj almak, fotoğraf bakmak/ yüklemek, insanları daha iyi tanımak ve insanların iletişim bilgilerine ulaşmak değişkenleriyle cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde kadınlar, erkeklere tanıdıklarının duvarına yazmak ya da yazdıklarını okumak kategorisinde dijital medyayı daha fazla kullandıkları sonucuna varılabilir. Erkeklerin ise kadınlara göre daha çok alışkanlık haline geldiği için dijital medyayı kullandıklarını ifade ettikleri görülmüştür.

Katılımcıların cinsiyeti ile dijital medya kullanım nedenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek amacıyla uygulanan bağımsız örneklem T- testi sonuçlarına göre çalışmaya Bişkek'ten katılan bireylerin eğlenmek ve rahatlamak değişkeni ile cinsiyet arasında pozitif yönlü anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilirken ($t= 1.075$; $p<. 05$), boş zamanları değerlendirmek ($t= 1.121$; $p<. 05$), mesaj göndermek ya da mesaj almak ($t= 1.125$; $p<. 05$), tanıdıklarına yazmak/ yazdıklarını okumak ($t= 1.007$; $p<. 05$), tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak ya da fotoğraf yüklemek için ($t= .974$; $p<.05$), insanları daha iyi tanımak ($t= 1.046$; $p<.05$) değişkenleri ile cinsiyet arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra arkadaşlarıyla iletişimde bulunmak, çeşitli konularda bilgi sahibi olmak, insanların iletişim bilgilerine ulaşmak, benim için alışkanlık haline geldi değişkenleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde Bişkek katılımcılarında erkeklerin, kadınlara göre eğlenmek ve rahatlamak, boş zamanlarını değerlendirmek, mesaj göndermek ya da mesaj almak, tanıdıklarının duvarına yazmak ya da yazdıklarını okumak, tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek, insanları daha iyi tanımak amaçlarıyla daha fazla dijital medyayı kullanmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dünyada ve ülkemizde internet sisteminin gelişmesi, yaygınlaşması ve kullanımının giderek artması, internetin yaşamamızda daha çok yer aldığı ve almaya artarak devam edeceği anlamına gelmektedir. Günümüzün dijital çağında, Facebook, Twitter, Instagram, YouTube,

LinkedIn ve Snapchat gibi dijital medya platformları popülaritesini oldukça artırmıştır ve günlük yaşamlarımıza yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Bu durum, son on yılda iletişim ortamlarını, iletişim kurma biçimlerini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Dijital medyanın hayatımıza gün geçtikçe daha fazla gömülmesi, teknolojik yeniliklerin hayatımıza girmesi ile de hız kazanmış, bu etki ile birlikte dijital medya önemli bir tüketici olgusu haline gelmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte özellikle doğdukları andan itibaren internet hayatlarında var olan yeni nesilde de farklı dönüşümler yaşanmış ve bu dönüşümleri anlamlandırabilmek ve alışkanlıklarını kavrayabilmek iletişim açısından oldukça önemlidir. Özellikle yeni neslin ilgi gösterdiği ve yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelen dijital medya gençler arasında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu anlamda devrim niteliğinde yeni bir eğilimi temsil etmesi açısından Y kuşağının dijital medya kullanımının analiz edilmesi ve gelecekte nasıl davranacaklarının önemli bir habercisi olması açısından oldukça önemli bir konudur.

Bu çalışma da Y kuşağının dijital medya kullanımı hakkında bilinenleri ve bilinmeyenleri gözden geçirmek ve Y kuşağının internet ve dijital medya kullanım alışkanlıkları belirlenmeye çalışarak etkilerini değerlendirmektedir. Araştırma kapsamında Türkiye'nin başkenti Ankara'da ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'de yaşayan ve dijital medya kullanan katılımcılardan oluşmaktadır. Amaçlı örneklem tekniğinin kullanıldığı araştırma 535 katılımcı Bişkek ve 535 katılımcı Ankara olmak üzere toplam 1070 kişi katılmıştır.

Buna göre; cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri farklı olan iki ülkeden toplam 1070 Y kuşağına ait katılımcının cevaplarına yer verilmiş, en çok kullanılan medya aracı internet olurken, en az kullandıkları medya aracı radyodur. Cinsiyete göre kadınların ve erkeklerin internette en çok kullandığı ikinci medya aracı olan televizyon kullanımları birbirlerine benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra araştırmaya Ankara'dan katılan kadınların erkeklere göre daha fazla gazete okuduklarını tespit edilmiştir.

Çalışmada yer alan Y kuşağındaki her iki ülke katılımcılarının en çok kullandıkları dijital medya aracı Whatsapp olurken, Instagram'ın yeni neslin en fazla kullandığı bir diğer dijital iletişim aracı olduğu görülmüştür. Bir dönem yüksek bir katılımcı trendine sahip olan Twitter'ın değer kaybederek Y kuşağını temsil eden gençler arasında en az kullanılan dijital medya aracı olduğu sonucuna varılabilir. Dijital medya aracı kullanımı ile cinsiyet arasındaki ilişkiler incelendiğinde Ankara katılımcılarında erkeklerin, kadınlara göre Instagramı daha çok kullandığı, kadınların ise erkeklere göre daha fazla Twitter kullandıkları; Bişkek'te kadınların erkeklere göre daha fazla Facebook ve Twitter mecralarını kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca erkeklerin kadınlara oranla daha fazla Instagram ve diğer dijital medya aracını kullandıkları ulaşılan diğer sonuçlar arasındadır.

Katılımcıların internete güven düzeylerini ölçen soruya verilen yanıtlarda, Ankara'da yaşayan Y kuşağı temsilcisi bireylerin nötr sayılabilecek ancak olumlu görünen bir tutum sergiledikleri, buna karşın Bişkek'teki bireylerin yine nötr sayılabilecek ancak olumsuz doğru bir tutum sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Güven eşiği olarak kabul edilen '5' orta noktasının biraz üzerinde yer alan aritmetik ortalama istatistiği, katılımcıların internetle kurdukları ilişkide güven unsurunun belirgin bir olumsuzluk parametresi içermediğini göstermektedir. Ayrıca katılımcıların internete güven düzeyleri ile cinsiyetleri arasında Ankara katılımcılarında anlamlı bir farklılık gözlemlenmezken, Bişkek katılımcılarının internete güven düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu vardır. Bu bilgiye göre, Bişkek'teki kadın katılımcılar internete erkek kullanıcılardan daha fazla güvenmektedir. Nitekim erkek katılımcı güven ortalaması, eşik kabul edilen '5' değerinin altındadır. Ancak olumsuzluk ile olumsuzluk tutumları arasında geniş bir aralık bulunmamaktadır.

Katılımcıların dijital medyada geçirdikleri zamanlar da dijital medyanın küresel çaptaki kullanım zamanları ile paralellik göstermektedir. İnternet, dijital medyayı da içine alan kapsamlı bir sosyal alan olmasından dolayı, kullanıcıların birçok ilgisine yanıt verebilmektedir. Bu nedenle dijital medya kullanım zamanı, internet zamanının bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışmada, Y kuşağı temsilcisi Bişkek'teki katılımcıların, Ankara'daki katılımcılara kıyasla dijital medyada daha fazla zaman geçirdikleri sonucuna varılabilmektedir. Katılımcıların dijital medya kullanım zamanları ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi ölçen testin sonuçlarına göre, günlük dijital medya kullanım süresi çalışmaya hem Ankara'dan hem de Bişkek'ten katılan bireyler ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Araştırmaya Ankara'dan katılım sağlayan Y kuşağındaki bireylerin dijital medya kullanım nedenleri ile ilgili soruya ilk sırada bilgi sahibi olmak, boş zaman değerlendirmek ve tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak ve kendi fotoğraflarını yüklemek ifadeleri ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Araştırmaya katılanların dijital medya kullanım nedenleri arasında en az öneme sahip üç maddeye bakıldığında ise; insanları daha iyi tanımak, insanların iletişim bilgilerine ulaşmak, benim için alışkanlık haline geldi ifadeleri görülmektedir. Araştırmaya Bişkek'ten katılım sağlayan bireylerin dijital medya kullanım nedenleri incelendiğinde ise yine ilk sırada bilgi sahibi olmak, ikinci sırada tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek, üçüncü sırada ise mesaj göndermek/ almak ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların dijital medya kullanım nedenleri arasında en az öneme sahip üç maddeye bakıldığında ise; insanları daha iyi tanımak, insanların iletişim bilgilerine ulaşmak, benim için alışkanlık haline geldi ifadeleri görülmektedir. Ayrıca katılımcıların cinsiyeti ile

dijital medya kullanım nedenleri arasında Ankara katılımcılarının tanıdıklarına yazmak/ yazdıklarını okumak değişkeni ile cinsiyet arasında negatif yönlü anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilirken, kendileri için alışkanlık haline geldiğini belirten katılımcılar ile cinsiyet değişkeni arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde kadınlar, erkeklere tanıdıklarının duvarına yazmak ya da yazdıklarını okumak kategorisinde dijital medyayı daha fazla kullandıkları sonucuna varılabilir. Erkeklerin ise kadınlara göre daha çok alışkanlık haline geldiği için dijital medyayı kullandıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Çalışmaya Bişkek'ten katılan bireylerin eğlenmek ve rahatlamak değişkeni ile cinsiyet arasında pozitif yönlü anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilirken, boş zamanları değerlendirmek, mesaj göndermek ya da mesaj almak, tanıdıklarına yazmak/ yazdıklarını okumak, tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak ya da fotoğraf yüklemek için, insanları daha iyi tanımak değişkenleri ile cinsiyet arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre Bişkek katılımcılarında erkeklerin, kadınlara göre eğlenmek ve rahatlamak, boş zamanlarını değerlendirmek, mesaj göndermek ya da mesaj almak, tanıdıklarının duvarına yazmak ya da yazdıklarını okumak, tanıdıklarının fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek, insanları daha iyi tanımak amaçlarıyla daha fazla dijital medyayı kullanmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak Y kuşağının dijital medya kullanım alışkanlıklarını ortaya koyması bakımından yürütülen bu çalışma, gelecekte farklı bölgelerde ve farklı örneklem üzerinde yürütülecek araştırmalarla hem literatürün genişlemesi sağlanabilir hem de farklı araştırmalar arasında karşılaştırmalar yapmak daha olanaklı hale gelebilir.

KAYNAKÇA

- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Baldonado, A. M. (2008). *Exploring workplace motivational and managerial factors associated with generation Y*. California: Northcentral University Press.
- Berkman, M. İ. (2009). *Net kuşağının bilgisayar ve tv kullanımı biçimleri üzerinden etkileşimli tv'ye dair tutumları üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Coşkun, Z. (2004). *Oha Olan Y Kuşağı*, Radikal, 14 Mayıs 2004.
- Danziger, P. N. (2005). *Let them eat cake: Marketing to the masses – As well as the classes*. ABD: Dearborn Trade Publishing.
- James, B., Swanberg, J. E., & McKechnie, S. P. (2007). Generational differences in perceptions of older workers' capabilities. *The Center on Aging & Work, Workplace Flexibility at Boston College*, 12, 1-10.
- Keleş, H. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139.
- Kuyucu, M. (2017). Gençlerde akıllı telefon kullanımı ve akıllı telefon bağımlılığı sorunsalı: "akıllı telefon (kolik)" üniversite gençliği. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 328-359.
- Pourtois, J. P., Desmet, H., & Lahaye W. (2011). *Kuşaktan kuşağa aktarım* (Çev: Z. C. Özatalay). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-creation experiences: The next practice in value creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18(3), 5-14.

- Reilly, P. (2012). Understanding and teaching generation Y. *English Teaching Forum*, 50(1), 2-11.
- Skiba, D. J. (2005). The millennials: Have they arrived at your school of nursing? *Nursing Education Perspectives*, 25(6), 370-371.
- We Are Social & Hootsuite (2018). Türkiye Araştırmaları (<http://wearesocial.com>) (Erişim Tar: 19.02.2019)
- Williams, K. C., Page, R. A., Petrosky, A. R., & Hernandez, E. H. (2010). Multi-generational marketing: descriptions, characteristics, lifestyles, and attitudes. *The Journal of Applied Business and Economics*, 11(2), 21-36.
- Yaşa, E., & Bozyiğit, S. (2012). Y kuşağı tüketicilerinin cep telefonu ve GSM operatörleri tercihi: Mersin ilindeki üniversite öğrencilerinin tercihlerini belirlemeye yönelik pilot bir araştırma. *Çağ University Journal Of Social Sciences*, 9(1), 29-46.

EXTENDED ABSTRACT

In today's digital era, digital media platforms such as Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, LinkedIn, and Snapchat have greatly increased their popularity and have been heavily involved in our daily lives. In the last decade, this has also changed the communication environments and the way they communicate. Moreover, it not only changed the way we communicate, but it also increased the interaction and loyalty with access to real-time news and information and improved the way we do business today. The increasing impact of digital media on our lives has been accelerated by the introduction of technological innovations, and this effect has become even more evident with the increasing use of mobile devices such as smartphones and tablets as they move away from the desktop. With this effect, digital media has become an important consumer phenomenon. In 2018, a consumer who spent an average of 7 hours per day on the Internet spent about 2 hours and 48 minutes on digital media. Turkey has a population of 81 million Internet users at 54 million, while there were 51 million active users of digital media. 44 million of these 51 million users are active mobile digital media users. In terms of usage, digital media is not only limited to young people, but the highest digital media usage is in the 16-64 age range.

With these developments, different transformations were experienced in individuals and it became quite difficult to make sense of these transformations. Beyond all these transformations, it is very important to understand the new generation and to understand the habits of the people who spend most of their lives in digital environments. Digital media, which is increasingly increasing its popularity, is a crucial issue in terms of analyzing the use of digital media in the Y generation in terms of representing a revolutionary new trend for companies, service managers and researchers in the online field. In this study, Gen Y is generally defined as consumers born between 1981-1999, regardless of their status. This definition allows differences in the use of digital media for research among members of the Y generation living in different countries.

The aim of this study is to review the known and unknown knowledge about the use of digital media in the Y generation and to evaluate their effects on consumers and society. Based on the relationship between the individual and technology, the Internet and digital media usage habits of Generation Y try to be determined. Popular studies published in our country have focused on digital media usage models of individuals with relatively specific socio-economic status due to the relatively unlimited access to information technologies and digital media platforms. In this sense, a conceptual framework has been defined in order to understand the use, predecessors, and results of digital media. Generation Y and its features are explained in detail and unanswered questions about the use of digital media are discussed. The uses of digital media usage habits of digital media and culture in different countries because of differences in technological infrastructure in mind living in the capital of Kyrgyzstan-Turkey countries may vary Generation Y individuals were examined. Research universe, and Turkey's capital Ankara, Kyrgyzstan's capital Bishkek and consists of participants who use digital media. A total of 1070 people, including 535 participants in Bishkek and 535 participants in Ankara, participated in the study. The data subject to the research, which was conducted in November-December 2018, was obtained as a result of online access to the participants. The questionnaire was delivered to various groups of participants through individual interviews. A questionnaire form consisting of 26 questions in four sections was prepared to measure the participants' digital media usage habits.

According to the research results; the respondents of the 1070 Y generation from the two countries, whose gender, income and education levels are different, are included, the most commonly used media tool is the internet, while the media tool they use is the radio. Whatsapp is the digital media tool that most of the participants in both countries of the generation Y used in the study, while Instagram is another digital communication tool that the new generation uses the most. In the responses to the question that measured the level of confidence of the participants on the Internet, it was found that the individuals of the Y generation living in Ankara exhibited a positively but positively positive attitude, while the individuals in Bishkek were still neutral but exhibited a negative attitude towards the negative. The time spent by the participants in digital media is in parallel with the global media usage times of digital media. The second and third place statements of the participants in the study who took part in the study about the reasons of digital media usage in Ankara are to have information about them, to evaluate their free time and to look at the photographs of their acquaintances and to upload their own photographs. When the reasons of using digital media for the individuals participating in the research from the Bishkek are examined, it is

seen that they have information in the first place, the second one is to look at the photos of their acquaintances, and the third one is to send/receive messages.

As a result, this study, which is carried out in order to reveal the usage patterns of Y generation in digital media, can be extended to research in different regions and different samples in the future and it can become more possible to make comparisons between different researches.

Atftta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Bilişli, Y. (2019). "İnternet Sağlık Haberlerinde Tıbbileştirmenin İnşası: Sağlık Haber Sylemine Eleştirel Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3608-3629.

Geliş Tarihi / Received Date: 11 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi

İNTERNET SAğLIK HABERLERİNDE TIBBİLEŞTİRMENİN İNŞASI: SAğLIK HABER SÖYLEMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŐ¹

Őr. Gör. Dr. Yasemin BİLİŞLİ

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

yasemin@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9272-9568

Öz

Tıbbileştirme, tıbbi olmayan bir sorunu tanımlamak için tıbbi terimler kullanılmasını, bir sorunun tıbbi çerçeveden sunulmasını veya onu "tedavi etmek" amacıyla tıbbi bir müdahalenin gerekliliğini ifade eder. Bu sorun tıp mesleğini ilgilendiren bir sorun olarak karşımıza çıkabileceği gibi, tıp mesleğini ilgilendirmeyen bir durum da olabilir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, sağlık haberlerinde sıklıkla kullanılan ve sağlık okuryazarlık düzeyi düşük bireyleri yanıltma ve sağlığı olumsuz yönde etkileme ihtimali olan, yaşlanmanın tıbbileştirilmesini, bir yazın taraması yaparak ve haberlerde yer alan ifadelerle sunarak ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda Sabah, Yeni Şafak, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinde 01.01.2017-31.12.2017 tarihleri arasında yayımlanan, içerisinde yaşlanma terimi geçen sağlık içerikli metinler eleştirel söylem analizinin sunduğu kuramsal ve metodolojik pencereden özömlenmiştir. Çalışmada kuramsal anlamda tüketim kültürü kuramının yanında sağlık anlayışının değişimi ve yeni sağlık anlayışının oluşumu da değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda; internet gazetelerinde sağlık söylemi ile yaşamın doğal sürecinde yer alan yaşlanmanın tıbbi açıdan ele alındığı ve özömlünün birey düzeyinde konumlandırılarak tıbbileştirilirken öte yandan okuyucuları tüketime teşvik ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel söylem analizi, Sağlık haberleri, Gazetecilik, Haber söylemi, Tıbbileştirme

THE CONSTRUCTION OF MEDICALIZATION IN INTERNET HEALTH NEWS: A CRITICAL VIEW OF HEALTH NEWS DISCOURSE

Abstract

Medicalization refers to using medical terms to describe a non-medical problem, to present a problem from the medical framework or the necessity for a medical intervention in order to "treat" it. This problem may be a problem concerning the medical profession, or it may be a condition that does not concern the medical profession. In this direction, the aim of the study is to try to reveal the medicalization of aging that is frequently used in health news and that has the possibility to misguide the individuals whose health-literacy level is low and to affect the health negatively by conducting review of literature and presenting it with the expressions included in the news. For this purpose, the health-containing texts that had the term of aging and that were published in Sabah, Yeni Şafak, Hürriyet and Milliyet newspapers between 01.01.2017 and 31.12.2017 were analyzed from the theoretical and methodological window presented by critical discourse analysis from qualitative research designs. In the study, besides the theory of consumption culture in the theoretical sense, the change in the understanding of health and the formation of new health understanding were also evaluated. As a result of the research; it was determined that the medicalization of aging with health discourse and the aging

1 Bu alışmanın ilk hali, 19-22 Aralık 2018'de Belek/Antalya'da düzenlenen "9. Uluslararası Hastane ve Sağlık Yönetimi Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve bildiri kitapığında yayımlanmıştır. Burada sunulan metin, araştırmanın gözden geirilmiş, genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

in the natural process of life were taken from the medical point of view and the solution was placed on the individual level, and on the other hand it encouraged readers to consume.

Key Words: Critical discourse analysis, Health news, Journalism, News discourse, Medicalization

1. GİRİŞ

Günümüzde medya teknolojileri, diğer konularda olduğu gibi sağlık alanında da bireylerin algısını yönlendirmekte ve değiştirmektedir. Ancak sağlığın popüler hale gelmesi sonucunda, medyada normal durumların sıklıkla ciddi hastalıklar olarak gösterilmesi, bireysel sorunların tıbbileştirilerek hastalık olarak sunulması ya da yeni hastalıklar ileri sürülerek bunların tedavileri için kişilerin yaşam değişikliklerine vurgu yapılması yoluyla tüketimi teşvik ettiği görülmektedir. Birçok medya içeriği gibi internet gazeteleri de erişilebilir tüketim yolları ile “sağlıklı yaşam” için “en sağlıklı” arayışını teşvik eder.

Bu bakımdan sağlık konusu, çok sayıda aktörün avantajlı bir konum elde etmek için yarıştığı karlı bir alan olarak görülmektedir. Bu yarış ortamında “beden” söylemlerin ve çıkarların mücadele alanına dönüşmektedir. Tıp, hayat tarzı ve kozmetik ekonomileri tarafından sömürgeleştirilmektedir (Mooney, 2012). Sağlık konusuna artan ilgi sonucunda medya da içeriklerinde sağlık konusuna daha fazla yer vermektedir. Çoğu zaman nicelik olarak artan bu içeriklerin nitelik olarak bireyleri bilgilendirme düzeyinin zayıf olduğu görülmektedir. Sağlık söyleminin ve toplumda sağlıkla ilgili kanaatlerin oluşması ve yayılmasında oldukça önemli hale gelmiş olan medya, sağlık bilgisi sunumunda sağlıklı yaşam için tüketime yönlendirme yapmaktadır (Bilişli, 2018).

Öte yandan medya teknolojilerinin kullanımındaki artışın sonucu olarak bireyler diğer tüm konulardaki bilgi arayışında olduğu gibi sağlık bilgisine de medya teknolojilerini kullanarak ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak bireyler sağlık bilgisini medya yoluyla ararken hangi bilgilerin doğru, hangi bilgilerin yanlış ya da manipüle edildiği konusunda tam bir bilgiye sahip olamamaktadır. Sağlık alanındaki sembolik seçkinler tıp alanındaki mesleki ve bilimsel otoritelerine dayanarak bedenleri sağlıklı/sağlıksız, hayatları meşru/gayri meşru, beslenme biçimlerini, yararlı/zararlı, görünüşleri arzu edilen/istenmeyen karşıtlığında ele almaktadırlar (Timurturkan, 2013).

Sağlıklı olmak, fit olmak, estetik olmak, güzel olmak ve yaşlanma karşıtı uygulamalar medyada sağlık gündemini oluşturarak sağlığın sosyolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Bunların nasıl gerçekleştirilebileceği ise kapitalizmin etkisiyle, tüketim kültürü tarafından belirlenmektedir. Bu durum çoğu zaman medyada tıbbileştirme yoluyla gerçekleştirilmektedir. Tıbbileştirme ise; yaşamın olağan sürecinde meydana gelen durumların, hastalık olarak nitelendirilmesi ve tedavi için öneriler verilmesini kapsamaktadır.

Günümüzde medyada tıptaki ilerlemelerle birlikte yaşlılığın nasıl geriletebileceğine ilişkin oldukça fazla bilgi yer almaktadır. Illich (2014: 135) tıbbın ilerleme olarak sunduğu bu hizmetleri, aslında aşırı endüstrileşmiş modern toplumun yarattığı sağlık sorunlarının üzerini örtmek için kullandığını iddia etmektedir. Ona göre buluşlar, ilaçlar ve müdahaleler sadece sıkıntıların üzerini örtmektedir.

Bu bağlamda; çalışmada; yaşlanmanın sağlık haberleri aracılığıyla tıbbileştirilmesine odaklanılarak, bir internet reyting sistemi olan ve web sitelerini ziyaretçi sayılarına göre izleyen Alexa'dan erişim tarihinde elde edilen verilerden yararlanılarak Türkiye'de internet ortamında sırayla en çok okunan Sabah, Yeni Şafak, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri (<https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> sitesinden elde edilen verilerine göre) verileri kullanılmıştır. Gazetelerin resmi internet sitelerinde 01.01.2017 ile 31.12.2017 tarihleri arasında yayımlanan metin içerisinde "yaşlanma" ifadesi kullanılan haberler toplanarak elde edilen metinler eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

1.1. Tıbbileştirme Kavramına Genel Bir Bakış

Tıbbileştirme, tıbbi olmayan problemlerin genellikle hastalık veya rahatsızlıklar açısından tıbbi problemler olarak tanımlandığı ve tedavi edildiği bir süreci tarif eder. Zola (1994: 43) tıbbileştirmeyi; "gündelik hayatın gittikçe daha fazla medikal hâkimiyet, etki ve denetim altında kaldığı bir süreç" olarak ifade etmektedir. Tıbbileştirme, bir sorunu tıbbi terimlerle tanımlamayı, bir sorunu anlamak amacıyla tıbbi bir çerçeve benimsemeyi veya onu "tedavi etmek" amacıyla tıbbi bir müdahaleyi gerektirir.

Tıbbileştirme sosyo-kültürel bir süreçtir ve en az üç farklı seviyede gerçekleşebilir: kavramsal, kurumsal ve etkileşimsel seviyeler. Kavramsal seviyede mevcut sorunu tanımlamak için tıbbi bir kelime (veya model) kullanılır; birkaç tıp uzmanının katılımı gerekir ve tıbbi tedavilerin mutlaka uygulanması gerekmez. Kurumsal düzeyde, kuruluşlar, kuruluşun uzmanlaştığı belirli bir sorunu tedavi etmek için tıbbi bir yaklaşım benimseyebilir. Etkileşimsel düzeyde, doktorlar doğrudan ilgilenirler. Tıbbileştirme burada, bir doktorun tıbbi olarak bir sorunu tanımladığında (yani tıbbi bir tanı koyduğunda) veya sosyal bir sorunu tıbbi bir tedavi şekliyle tedavi ettiğinde (örneğin mutsuz bir aile hayatı için sakinleştirici ilaçlar reçete ederken) doktor-hasta etkileşiminin bir parçası olarak gerçekleşir (Conrad, 1992: 211).

Tıbbin hastalık durumlarını belirlemek üzere, normal ve standart olarak ifade ettiği değerler, gün geçtikçe daha fazla gündelik yaşamla iç içe geçmektedir. Conrad (2007: 2) tıbbın ideal, standart veya normal beden yaratma çabalarını normalleştirme (*normalization*) olarak adlandırmaktadır. Normalleştirmenin alternatifi olarak da standartlaştırma (*standardization*) teriminin kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Tıbbileştirme konusunda çalışan araştırmacılar; tıbbileştirmeyi teşvik eden ya da ortadan kaldıran sosyal faktörlerin; uzun zamandır dinin gereklerine bağlılığın azalması, bilime bağlılıktaki artış, inanç, rasyonellik ve ilerleme, tıp mesleğinin artan prestij ve gücü, sorunlara teknolojik ve bireysel çözümler arayışı ve batı toplumlarında genel bir insancıl eğilim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sosyologlar tıbbileştirmeyi etkileyen iki önemli bağlamı sekülerleşme ve ardından da tıp mesleğinin statüsünün değişmesi olarak açıklamışlardır (Conrad, 1992: 213).

Birçok araştırmacı tarafından modern toplumlarda, dinin toplumsal öneminin azalmasını ifade eden sekülerleşme ile baskın ahlaki ideoloji ve sosyal kontrol kurumu olarak tıbbın dini bir “kenara koyduğu”nu (Zola, 1972) veya dini “ikame ettiği”ni (Turner 1984, 1987) ileri sürmüşlerdir. Böylece birçok durum günahtan suça, hastalığa dönüşmüştür. Sonuç olarak sekülerleşme tıbbileştirmeye yol açmıştır denmektedir.

Tıbbileştirmenin oluşumuna ilişkin birçok örnek gösterebilir. Ancak kavramı değerlendiren düşünürlerin uzlaştığı tek nokta, tıbbileştirmenin var olduğuna ve tanımlanmasına ilişkindir. Tıbbileştirme, Irwing Zola, Peter Conrad ve Thomas Szasz gibi düşünürler tarafından değerlendirilirken gündelik hayat içerisinde sağlık konusunun yanında sağlıkla ilgili olmayan konuların da sağlık başlığı altında değerlendirildiğini ifade etmişlerdir (Sezgin, 2011: 58).

Tıbbileştirmenin bir diğer görünümü olan kâr merkezli girişimlerin de açıklanması önemlidir. Bu anlamda tüketim kültürü ile tıbbileştirme arasındaki ilişkiye bakmak anlamlı olacaktır. Tıbbileştirilen konular, ilaç ve kozmetik sektörleri gibi tüketim kültürüne hizmet eden sektörlerin kapsamına girmektedir. Sağlık sektörüne teknoloji üretenler, sağlık sigortaları, ilaç ve kozmetik endüstrileri gibi çıkar grupları ürettikleri tüm ürün ve hizmetleri tıbbın gücünü kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda “sağlıklı bir toplum” için yaptıklarını iddia etmektedirler. Burada asıl sorun iktidarın, sağlıklı bir “ıslah ve normallestirme” kurumu olarak kullanma niyeti ve tıbbi teknoloji, ilaç ve kozmetik şirketlerinin de sağlıklı kâr getiren bir meta haline getirmeleridir (Candansayar, 2009: 70).

Sonuç olarak tıbbileştirme, günümüz teknolojilerinden, politikalarından ve siyasetlerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyecek kadar geniş bir kavramdır. Sağlık ihtiyacının manipüle edilmesi ve sağlıklı olma söylemi üzerinden bireyleri tüketime yönlendirmektedir denilebilir.

1.2.Sağlık İhtiyacının Manipülasyonu ve Tıbbileştirme

İhtiyaçların manipülasyonunda, kapitalizm, öncelikle bireylere gerçekte ihtiyacı olmadığı halde, ihtiyaçlar yaratır ve bireylerin bu ihtiyaçları gidermeyi arzulamaları yönünde

çalışır ardından da bireylere, bunların vazgeçilmez olduğu fikri benimsetilir. Sağlık insanların en hassas olduğu konu olması bakımından manipülasyonu da rahat yapılabilecek bir konudur.

Sağlık konusunda yaşanan süreçte ise; yaşamın doğal sürecinde gerçekleşen birçok olgu son derece önemli birer sağlık sorunu olarak gösterilmekte ve bu sorunların çözümü için de birtakım ürün ve hizmetin pazarlanmasına çalışılmaktadır. Böylece sağlık tıbbileştirilerek kâr sağlanacak bir metaya dönüştürülmektedir. Yüksel ve Karakuş (2012: 55) tüketim kültürünün, devamlı yeni ihtiyaçlar yaratmasının sağlık alanında da yeni hastalıklar ve yeni tedavi yolları şeklinde tezahür ettiğini böylece bireylerin hastalık odaklı bir yaşama adapte edilmeye çalışıldığını ileri sürmektedirler.

Günümüzde son derece önemli bir olgu olan sağlık kavramı fizyolojik olduğu kadar sosyolojik de bir olgudur. Kapitalizmin etkisiyle, sağlıklı olmak, estetik olmak, fit olmak, güzel olmak ve yaşlanma karşıtı uygulamalar gündemi oluşturarak sağlığın sosyolojik boyutunun ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Bunların nasıl gerçekleşebileceği ise tüketim kültürü tarafından belirlenmektedir. Tıbbileştirme olarak ifade edilen, yaşamın olağan sürecinde meydana gelen durumların, hastalık olarak nitelendirilmesi ve tedavi için öneriler verilmesi; sağlığın sosyo-kültürel boyutuyla alakalıdır. Bu nedenle sağlık kavramı sosyo-kültürel açıdan zamana, sosyal değişimlere, tıbbi yenilik ve gelişmelere göre farklılık göstermektedir (Narter, 2004: 61). Tıbbileştirmeyi, Conrad (1992) normal bir durumun genellikle rahatsızlık ya da hastalık şeklinde tıbbi bir problem olarak sunulduğu ve çözümünün de ancak tıbbi müdahale ile mümkün olabileceği düşünülerek bu şekilde davranıldığı bir süreç olarak ifade etmiştir.

Gündelik yaşamın olağan sürecinde meydana gelen bir durumu anlatmak veya bu durumla baş etmek için bir tıbbi çerçeve ya da tanım kullanıldığında tıbbileştirme gerçekleşir. Sosyal bilimciler tarafından yaygın olarak kullanılan tıbbileştirme kavramına, çocuklarda hiperaktivite (Conrad, 1975), alkol tüketimi (Schneider, 1978), menopoza (McCrea, 1983), hamilelik (Oakley, 1984), yaşlanma (Zola, 1994), ölüm (Clarke, 2010), doğum, menstrüasyon, doğum kontrolü, doğurganlık, hamilelik (Riessman, 1983; Riska, 2003) örnek olarak verilebilir.

Zola (1972), tıbbin sosyal hakimiyetini ifade etmek için “medikalizasyon” terimini kullanmıştır. Zola, sağlıkla ilgili tıbbi düşünme biçimlerinin, hastaneler gibi kurumlarla sınırlı olmadığını, gündelik yaşam pratiklerini de kapsadığını ve bir sosyal kontrol biçimi olarak işlev gördüğünü iddia etmiştir. Welch vd. (2012) medyanın hastalık korkusunu teşvik ettiğini, her zaman en iyinin erken teşhis ve tedavi olduğu mitini yaydığını, hekimlerin de kendilerinin aleyhine açılacak davalardan kaçınmak amacıyla kendilerine başvuran hastalara tüm tetkikleri yaparak tıbbi işlemlerden ve ilaçlardan kâr elde ettiğini ileri sürmektedirler. Böylece gündelik yaşamın tıbbileştirilmesi ve sağlık ihtiyacının manipülasyonu ile bireyler sürekli

kendilerini hasta hissedecekler ve erken teşhis için sağlık kuruluşlarına başvurarak tıbbi gerekliliği olmadığı halde birtakım tetkiklere tabi tutularak tıbbin metalaştırılması sürecine katkıda bulunacaklardır.

Tıbbileşme bir sürecin sonucu iken tıbbileştirmenin nedenlerine bakıldığında tüketim kültürü ve bedenler üzerinden kurulmak istenen sosyal kontrolün incelenmesi gerekmektedir. Zola (1994: 43)'ya göre tıbbileştirme, gündelik hayatın tıbbi egemenlik, denetim ve etkisinin altına girmesini ifade eder. Çalışmada da tıbbileşme konusunda tüketim kültürü açısından bir yorumlama yapılacağından yaşlanma konusunun seçilmesi uygun görülmüştür. Yaşlanma yüzyıllar boyu insan hayatına eşlik eden doğal süreç iken, tıbbin egemenliği altına girmesiyle hastalık şeklinde tanımlanmaya ve müdahale edilmesi gereken bir süreç olarak görülmeye başlanmıştır.

1.3. Yaşlılığın Tıbbileştirilmesi

1980'lerin neo-liberal yaklaşımı yaşlıları devletteki yüklerin alınması gereken ve kendilerine yetmesi gereken, bireyler olarak tanımlamış; bu durumda yaşlılık üretken olmayan bir dönemi işaret ettiğinden, “üretmiyorsa tüketsin” anlayışından hareketle yaşlılar yeni müşteriler ve tüketiciler olarak pazarda yer almıştır. Bu anlayış neticesinde, yaşlılığın keyifsiz, pasif, ölümü bekleyen düşüncesi ne kadar çok kişide yok edilir ve ne kadar çok kişi bu duruma ikna edilirse; o denli uzun süre tüketici olarak kalacakları fikri yaşlılığı cazip duruma getirmiştir (Sezgin, 2015: 169). Batı toplumlarında ekonomik, sosyal ve tıbbi faktörlerin sonucunda artan yaşlı oranı, yaşlıları tüketim toplumunun mekanizmaları içine çekmekle birlikte onlara ait kültürel değerlerin değişimini de beraber getirmiştir. Artık yaşlıların işe yaramaz olduğu fikri yerine “pozitif yaşlanma” söz konusu olmaktadır. Hobileri olan, kültürel ve sosyal gezilere katılan, sanatsal aktivitelerde bulunan, yaşlılarda pozitif yaşlanmadan söz edilebilir. Bu durumda yaşlılığın kültürel içeriğinde, gençliğe, bireyselliğe, fit ve sağlıklı olmaya ilişkin bir sosyal değer vurgusu bulunmaktadır. Yaşlı olsalar bile tüketim toplumunun değerleri, bireylerden kendi bedenlerine bakmalarını, yaşlanmaya karşı gelmelerini, sağlıklı yaşam için dengeli biçimde beslenmelerini beklemektedir (Nazlı, 2016: 4).

1989'da Estes ve Binney, yaşlanmanın tıbbileştirilmesinin hem kavramsal hem de pratik yönlerini incelemişlerdir. Çalışmalarında klinik bir olgu olarak görülen ve yönetilen yaşlanmanın tıbbi bir sorun olarak sunulduğunu tespit etmişlerdir. Yaşlanmanın tıbbileştirilmesi; yaşlanmayı olumsuz olarak kaçınılmaz bir düşüş, hastalık ve geri dönüşü olmayan bir çürüme süreci olarak görmek için tıbbi müdahaleyi gerektiren bir kamuoyu eğilimini teşvik etmektedir. Günümüzde tıp, yaşlanmanın sorunlarını yönetmek için en doğru araç olarak kabul edilir. Sosyal çevrede, estetik ameliyattan, diz replasman tedavisinden,

iktidarsızlık için en yeni ilaçlara kadar, hafıza geliştirme ve osteoporoz, yaşlanma sürecini yavaşlatmada biyoteknolojik uygulamalar (ve vaatler) yaşlanmanın beraberinde getirdiği sorunlar olarak tıp tarafından çözüme ulaştırılması beklenir (Schmidt, 2011: 61).

Yaşlılığı hastalıkla eşdeğer görmek, toplumu, yaşlanmayı patolojik veya anormal olarak düşünmeye teşvik etmiştir. Yaşlanmanın doğal yaşam olayından tedaviye ihtiyacı olan tıbbi bir soruna dönüşmesi (Estes ve Binney, 1989; Kaufman vd., 2004) sonucunda gerçekleşen tıbbileştirme çoğunlukla kadın bedenlerinin tıbbileşmesine işaret etse de (Riessman, 1983; Riska, 2003, Martin, 1987), artık yaşlanan erkeklerin vücutlarının da tıbbi hale geldiğini görmek mümkündür. Conrad (2007: 26), saç dökülmesi tedavileri ve viagra vb. ilaçlarla, birçok erkeğin yaşlanma sürecine karşı koymak istediğini ve bunun tıbbileştirilmesini benimseyerek kontrolü ele almaya çalışabileceklerini ileri sürmektedir. Erkeklikle ilgili bu endişe yaşlanmanın tıbbileştirilmesine olanak sağlar. Öte yandan benzer durum yaşlılıkla birlikte kadınlarda gelişen menopoza için de geçerlidir. Sosyal olarak değerli bir özellik olan doğurganlığın sona ermesi ile karakterizedir. Bu fertilitate kaybı, menopoza tanımındaki birincil patolojik olay olarak kabul edilir. Erkekler yaşlandıkça doğurganlıkta bir düşüş yaşamamasına rağmen, libido, güç ve fiziksel performans gibi iddia edilen erkeksi özelliklerinde bir azalma olduğunu görebilirler. Toplumu yansıtan tıp, bu özelliklere değer verir ve sonuç olarak, azalmaları veya kaybolmalarını patolojik bir durum olarak açıklar (Conrad, 2007: 28).

Öte yandan, yaşlanmanın doğal bir sonucu olarak, ciltte görülen sarkmalar, saçların dökülmesi, kırışıklıklar tıbbin konusu haline getirilerek beden bir mücadele alanına dönüştürülmektedir. Sezgin (2011) genç kalmanın biyolojik olarak imkânsız olmasından dolayı bireylerin yaşlanmayı geciktirmek ve “genç görünmek” için birtakım çabalara girmesi neticesinde ‘sağlığın’ gözden kaçırılmasına dikkat çekmektedir. Bireylerin uzun vadede sağlığından olmayı göze alarak genç görünmeyi tercih ettiklerini ve hatta genç görünmenin sağlıklı olmakla eşdeğer olduğunu düşünerek genç görünebilmek için ciddi çabalar harcar hale geldiğini ifade eden Sezgin (2011) kozmetik sektörünün görüntüyü kurtarmak adına bireylerin sağlığına önemli zararlar verebileceğinin tartışılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Purdy (2001) benzer biçimde kadınların gelişmiş teknolojik cihazlar sayesinde yaşlanan vücutlarını restore ettirme çabasında olduklarını ifade etmektedir.

Tüm bunlar gerçekleşirken, bireyler, yaşlanmayı geciktirmek, yaşlılıkla mücadele, yaşlanma sorununa çözüm gibi vaatlerle tüketime teşvik edilmektedirler. Bazen bu bir beslenme önerisi şeklinde olabildiği gibi, bazen de cerrahi ya da cerrahi olmayan estetik müdahale şeklinde olabilmektedir. Kıyafetten kozmetik ürünlere kadar birçok ürün genç kalmanın çözümü olarak bireylere sunulur. Bu durum için bireylerin bedel ödemesi beklenir.

Bu bedeli ödeyen ya da ödeyebilenlerin daha sağlıklı olması, daha genç görünmesi olasıdır. Bu durum sağlık haberlerinde sıklıkla tıbbileştirmenin önünü açmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada metin içinde “yaşlanma” ifadesini kullanan haberlerin internet gazetelerinde nasıl verildiğini göstermek ve haber dili ile söylem ilişkisini ortaya koymak amacıyla nitel araştırma desenlerinden eleştirel söylem analizi deseni kullanılmıştır. Söylem analizi, haber metnini bütünlüğü içinde, incelemeye yönelik bir tekniktir. Söylem analizi, haber metinlerinde toplumda yer alan önyargıların ve var olan iktidar ilişkilerinin söylem içinde nasıl kurulduğunu açıklamaya imkân verir (İnal, 1996: 96).

Eleştirel söylem analizinde metinler makro ve mikro yapıya ayrılırlar. Makro yapılarda, tematik ve şematik çözümlenmeler ile haber başlıkları, alt başlıklar, haber girişleri, haber spotları, haberde hangi temaların birbirlerini izlediğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (Arık, 2009: 248). Mikro yapıda ise; metnin ses, kelime ve cümle yapısı ile anlamlarının nasıl dile getirildiği üzerinde durulmaktadır (Devran, 2010: 65). Bu amaçla da kelime (lexical) seçimleri, sentaktik (sözdizimsel) uyum ve haberin retorikliği incelenir (Şeker, 2003: 105).

Söylem bir nesne inşa eden ifadeler sistemidir (Parker, 1992: 3). Söylemler, ne söylenebileceğinin (kim tarafından, nerede, ne zaman) bulunmasına olanak tanır (Parker, 1992: 4). Söylem analizi sağlıkla ilgili konuların incelenmesinde son derece etkili bir çerçeve sunmaktadır (İnceoğlu vd., 2015: 104). Lupton (1992: 146) “Discourse analysis: a new methodology for understanding the ideologies of health and illness” başlıklı çalışmasında; söylem analizinin sağlıkla ilgili çeşitli söylemlerde kullanılmasının sosyal ve politik bağlamlar hakkında değerli görüşler ortaya çıkarma potansiyeline sahip olduğunu ifade etmektedir. Sağlık söylemi ile ilgili araştırma alanları olarak;

- Kişilerarası iletişim süreçleri (sağlık profesyonelleri ve hastalar arasındaki, sağlık profesyonellerinin kendi aralarındaki ya da hastaların birbirleriyle iletişimini içerir).
- Sağlık sorunları hakkında derinlemesine görüşmeler.
- Sağlık profesyoneli olmayan bireylerle sağlık riskleri ve konularındaki görüşmeler.
- Devlet destekli sağlığı teşvik eden kampanya mesajları.
- Kitle eğlence alanlarında ve sağlık haber medyasında verilen sağlık bilgileri.
- Halk sağlığı dergileri ve ders kitapları.
- Resmi metinleri (devlet sağlığı politikası belgeleri)

örnek olarak sunan Lupton (1992), öte yandan kitle iletişim araçları bireylerin sağlıkla ilgili tutumlarını, inançlarını ve davranışlarını etkileme potansiyeline sahip olduğundan dolayı sağlığı teşvik edici mesajlar yaymak için ikna edici gücünü kullanmaya çalışmaktadır. Sağlık kanaat önderleri rutin olarak reklam yöntemlerini kendi amaçları için kullanmaya çalışırlar (Flora ve Wallack, 1990; Wallack, 1981). Söylem analizi bu tür mesajların çözümlenmesinde kullanılabilir gibi; sağlıkla ilgili konuşma ya da görüşmelerdeki gibi sözlü söylem içerdiğinde de yazılı metinler üzerinde uygulanabilir. Bu tür analizler metinleri yüzeysel değerlendirmenin ötesinde derinlerde gizli anlamları ve ideolojileri eleştirel bir şekilde ortaya koyabilir. Sağlık söylem analizi sağlık dergileri, ders kitapları, basılı elektronik sağlık haber metinleri yansın, eğlence içerikli TV programlarında da kullanılabilir (Lupton, 1992).

Robertson (1998: 155) , sağlık konusundaki söylemlerin kimi zaman moda haline gelirken kimi zamanda moda olmaktan çıktığını ifade etmektedir. Ona göre süreç keyfi olarak işlemekten ziyade, birincil olarak üretildikleri, sürdürüldükleri ve çoğaltıldıkları geçerli sosyal, politik ve ekonomik bağlamla uyumlu olduklarından, yaygın olarak kabul görürler.

Öte yandan Foucault (1980), modern toplum mensuplarının bireyselleşmiş bedenlerinin “ne ifade ettiği” ile “nasıl oluşturulduğunu” ortaya koyduğu analizlerinde, güzel sağlıklı vücut veya bedenle ilgili söylemlerin egzersiz uygulamalarına eşlik ettiğini, yeme alışkanlıklarını düzenlemek ya da şık kıyafetler giymekle ilgili olduğunu, dahası, bu söylemler ve uygulamalar belirli beden farkındalığı biçimlerini yoğunlaştırmakta ve dolayısıyla odaklandıkları duyum ve arzuların yaratılmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, her zaman sağlık söylemi başka ilgi alanlarına ve gündemlerine bağlı olduklarından, sağlıkla ilgili kavramsallaştırma, konuşma ve yazma yolları asla sadece sağlıkla ilgili değildir. Bize sosyal, ekonomik, politik, kültürel, ideolojik kodlar hakkında bilgi verirken aynı zamanda insan doğası ve gerçekliğin doğası hakkında ve ayrıca yaratmayı hayal edebildiğimiz toplumun türü ve bunu nasıl başarabileceğimize dair düşüncelerimizin ve inançlarımızın yansımaları olarak da işlev görür. Bu nedenle, sağlık konusundaki belirli söylemleri incelemenin, daha derin fikir ve inançlara benzersiz bir pencere sağlayacağı düşünülmektedir.

2.1. Analiz Edilecek Sorunsal ve Araştırma Sorusu

Günümüzde sağlığa olan ilginin artması neticesinde medyada yer alan sağlık bilgisi içeren haberler de büyük oranda artmıştır. Ancak bu artışın nitelikten ziyade nicel bir artış olduğu görülmektedir. Medya; bireyleri sağlık konusunda bilinçlendirecek haberlerden ziyade magazin değeri olan, bireylerin ilgisini daha çok çekecek, tüketime teşvik eden ve çoğu zaman da yanlış yönlendirebilecek içerikleri, herhangi bir sağlık profesyonelinin görüşünü almadan da

sunabilmektedir. Kimi zaman da yaşamın olağan sürecinde karşılaşılabilen durumları, hastalık olarak göstererek bu hastalığın tedavisine ilişkin birtakım çözüm önerileri sunmaktadır. Bu bağlamda tıbbileştirme konusunda medyanın etkisi göz ardı edilemez. Medya tıbbileştirmeyi sağlık ihtiyaçlarının manipüle edilmesine katkıda bulunarak yapmaktadır. Medya tarafından bireylere sunulan öneriler doğruluğu kanıtlanmamış, asimetrik enformasyonlarla gelmektedir. Sağlık için yaratılan ihtiyaçlar estetik öğeler üzerinde olmakta bu yolla bireyler tüketime teşvik edilmektedir. Bu çerçevede internette sunulan metnin içinde yaşlanma ifadesi geçen haberlerin tıbbileştirme durumunu ortaya koymak oluşturmaktadır.

Çalışma, tıbbileştirme durumunu ortaya koymayı amaçladığı için betimleyici bir araştırma olma özelliği taşımaktadır. Yaşlanmanın tıbbileştirilmesini ortaya koymayı amaçlayan araştırmada;

S.1- Yaşlanmanın tıbbileştirilmesi ne şekilde gerçekleşmektedir?

S.2- İçinde yaşlanma kelimesi geçen haberlerde tıbbileştirme aracılığıyla tüketime yönlendirme durumu nedir? Sorularına yanıt aranmıştır.

2.2. Örneklem Seçimi

İnceleme yapılacak gazeteler seçilirken; internette en çok okunan gazetelerden olmasına ve buna bağlı olarak bu bilgilerin daha fazla bireye ulaşıyor olmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle bir internet reyting sistemi olan ve web sitelerini ziyaretçi sayılarına göre izleyen Alexa'dan erişim tarihinde elde edilen verilerden yararlanılarak Türkiye'de internet ortamında sırayla en çok okunan Sabah, Yeni Şafak, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri (<https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> sitesinden elde edilen verilerine göre) verileri kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinde sıkça kullanılan amaçlı örneklem yaklaşımı ile gazetelerin resmi internet sitelerinde 01.01.2017 ile 31.12.2017 tarihleri arasında yayımlanan metin içerisinde “yaşlanma” ifadesi kullanılan haberler toplanarak elde edilen metinler eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sabah Gazetesi'nde Yayımlanan Haberde Tıbbileştirmeye İlişkin Çözümlemeler

İncelenen metin 16.10.2017 tarihinde Sabah Gazetesi'nde “2 saatte 30 yaş gençleşmenin formülü” başlığı ile verilmiştir. Haberlerde başlık metnin en dikkat çeken kısmıdır. Bu haberde de haber başlığı henüz yaşlılıkla ilgili herhangi bir düşüncesi olmayan bir bireyin bile ilgisini çekebilecek niteliktedir.

Estetik ve Plastik Cerrahi Uzmanının ifadelerine yer veren haberde “Yüz germe ameliyatlarında yaşlanmayı tersine döndürdüklerini ifade eden Dr. “Yüz gençleştirme operasyonlarında sorunlu olan yerler düzeltiliyor.” söylemi ile yaşlanma, doğallığından

çıkarılarak baş edilmesi gereken bir sorun olarak tıbbileştirilmektedir. Tıbbın yaşlanma için yapabileceklerinin sınırları belli olmasına rağmen (Illich, 2014: 61) sağlık endüstrisi, yaşlanmanın önüne geçilebileceği söylemleri ile yaşlılığı sağlık ile ilişkilendirmektedir (Vincent, 2006: 685). “Yüz gençleştirme operasyonu ile 5 ile 30 yaş arası insanlarda gençleşme olabiliyor. Örneğin 70 yaşında olan bir kadın ya da erkek yüz gençleştirme operasyonu ile rahatlıkla 40’lı, 50’li yaşlara kadar düşebiliyor. İskelet yapısı da uygunsa neredeyse 20-30 yaş bazen geriye çekebiliyor.” ifadeleri ile cinsiyet farkı olmaksızın 70 yaşındaki bir bireyin neredeyse 40’lı 50’li yaşlara dönebileceği vurgusu yapılırken bu gençleşmenin sadece yüzde bir gençleşmenin ötesinde tüm bedenin gençleşmesi şeklinde olacağına işaret etmektedir. Bu noktada yaşlılığın sorun olmaktan çıkarılabileceği ve yapılan cerrahi operasyonla gençleşebileceği vurgusu ile tıbbileştirmenin yanında bireylerin tüketime teşviki de söz konusu olmaktadır. Aynı haberin devamında uzmanın ifadeleri;

“Kadınlar erkeklere göre biraz daha yaşlanma konusunda daha çok erken yaşlanabiliyor. Bunun sebebi de doğum olayları ve doğumlara bağlı aşırı kilo alıp vermelerdir. Bu da bazen evliliklerde sıkıntılara hatta boşanmalara kadar gidebilen sorunları ortaya çıkarıyor. Dolayısıyla yüz gençleştirme cerrahisine başvuran kadınların birçoğu eşlerinden boşanmış olan kadınlardır. Bu kadınlar bizlere 'artık eski güzelliğimizi kaybettik. Bu nedenden dolayı eşimizi kaybettik, yuvamız yıkıldı' gibi bazen psikolojik bazen de duygusal yaklaşımlarda bulunuyorlar. Yeniden bir hayata başlamak için de önceki yaşanmışlıkları, eski hayatın yüzlerinde oluşturdukları izleri ortadan kaldırarak hayata yeniden başlamak istiyorlar”

şeklinde. Yaşlanmanın kadınlarda daha erken olmasının boşanma nedeni olabileceği dolayısıyla mutlu bir evliliğin sırrının gençlik ve güzellikte saklı olduğu bunu da kendilerine başvuran hastaların söylediğine ilişkin kanıtlar kullanarak inanılırlığın artırılmaya çalışıldığı düşünülebilir. Lauer (2004: 155) logosun örneklerle anlatımı ve kıyaslama yapmayı içerdiğini belirtmektedir. Burada, rakamsal ifadelerin kullanılması ve hastaların görüşlerinin örnek gösterilerek sunulması, logos ikna bileşeni perspektifinden değerlendirilebilir. Öte yandan yaşlılık ile birlikte güzelliğini kaybeden kadının kocasını da kaybedebileceği korkusu verildiği görülmektedir. Ayrıca yaşamın olağan akışında meydana gelen yaşlanmanın tüm beden olarak değil ciltteki bozulmalarla eşdeğer görüldüğü bunun üzerinden de tüketime teşvik edildiği görülmektedir. Coupland’a göre (2007: 39) yaşlılığın göstergesi olan kırışıklık, ticarileştirilmiş çözümler ile önerilen ürünün kozmetikten ziyade ilaç olarak yani tedavi yönüyle sunulmasıyla “bilimsel” bir hale getirilmektedir. İncelenen haberde yaşlılığın çözüm önerisinin tıbbi açıdan mümkün olduğu bunun için de estetik operasyonun gereğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Böylece bilimdeki gelişme neticesinde gündeme gelen yeni

teknolojiler büyük oranda ticarileştirme fırsatlarının öznesi haline gelmektedir (Vincent, 2006: 689). Yaşlanmaya ilişkin sağlık düzenlemeleri daha çok estetik görünme üzerinden sunulmaktadır. Çünkü kapitalist toplumlarda görünüş değeri, ekonomik değere ulaşmada bir araç olarak kullanılmaktadır. Görünüş değerinin ön plana çıkartılmasıyla birlikte kapitalist endüstri kendi işleyişini garanti altına alarak meşrulaştırmaktadır.

“Eski hayatın yüzlerinde oluşturdukları izleri ortadan kaldırarak hayata yeniden başlamak istiyorlar” söylemi Adorno’nun (1997: 22-23) yeni, yeninin kendisi değil, yeniye duyulan özlemdir ifadesi ile örtüşmektedir. Günümüzde yeni estetik arayışlar, estetik yenilenme, metalaştırma, meta estetiği, tüketim olgusu üzerinden okunabilmekte ve birbirlerini etkilediği görülmektedir. Bu durum kapitalizmin bir sonucudur. Öte yandan beden kendisi de bir tüketim metası olarak görülmektedir. Rekabetçi bir dünyada hepimiz kendimizi sunmaya, genç ve kusursuz bedene sahip olma idealinin daha yakınında olmaya teşvik edilirdir (Watson, 2006: 48-49). İncelenen metinde boşanma sonrası kadınların estetik operasyon yaptırılmaları rekabet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadının “yaşlanması” boşanma nedeni olarak gösterilerek, gençleşmek için çözüm önerisi olarak sunulan estetik operasyonun neticesinde, her ürünün piyasada kendisine bir yer edinmeye çalışması gibi bedenlerinde seyirlik birer nesne olarak piyasaya sunulmasının göstergesidir. Haber metninin başında her ne kadar kadın ve erkek için yüz gerdirme operasyonunun gerçekleşmesi bakımından farklılık yokmuş gibi sunulsa da metnin devamında kadınların daha fazla başvurduğuna vurgu yapılması, Giet, (2006: 91)’in estetik kaygıları daha çok kadınların taşıdığı ayrıca gençlik ve güzellik kavramlarının da yine kadınlarla özdeşleştiği kabullerinden hareketle, kadının toplum içindeki konumu bedensel varlığa indirgenir yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Zijderveld (2007) günümüz toplumunun bir “sahnelik toplum” olduğunu savunmaktadır ve ona göre postmodern dönemde gençlik ve güzellik her şeydir. Bu bakımdan genç kalmak ve güzel görünmek için yapılan her şey de mubahtır. Ayrıca postmodernizm sadece metalleri değil bedenin yüzeyini de düzleştirerek, seyirlik nesne haline getirmektedir. İncelenen metinde de görüldüğü gibi bedenin sağlığı çoğu zaman bedenin görünümüyle ilişkilendirilmektedir.

3.2.Yeni Şafak Gazetesi’nde Yayımlanan Haberlerde Tıbbileştirmeye İlişkin Çözümlenmeler

17.12.2017 tarihinde yayımlanan “Kış sebzeleri doğal antioksidan kaynağı” şeklindeki haber başlığı metnin içeriğini özetler niteliktedir.

Haberin kış ayında verilmesi bahsi geçen sebzelerin tüketiminin artırılmasına yönelik olduğunu düşündürmektedir. Haberın devamında “Hastalıklardan korunmak ve yaşlanma

belirtirlerini geciktirmek için soframızı renk cümbüşüne çevirmeliyiz.” ifadelerine yer verilmektedir. Yaşlanma belirtilerinin geciktirilmesi hastalıklardan korunma ile birlikte verilerek tıbbileştirilmektedir. Aynı metinde “renk cümbüşü” ifadesinin kullanılması ise; renklerin tüketimdeki etkisinden faydalanılma çabası olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere renkler pazarlamada tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen psikolojik faktörlerden biridir (İçli ve Çopur, 2008). Dolayısıyla renkler bireylerin tüketim tercihlerinde de etkilidir. Haberin devamında “*Renkleri koyulaştıkça antioksidan özellikleri artan kış sebzelerini lezzetli tariflerle tüketirken sağlığınıza da gıdalarla koruyun*” şeklinde devam eden haber içeriğinde; renklerin koyulaştıkça antioksidan özelliğinin arttığı vurgusu, renklerden faydalanarak bir çağrışımı sembolize etmek, bu vesileyle etkilemek, akılda kalmak, dikkat çekmek ve fark edilmek amacını taşıdığı düşünülmektedir. Haberin devamında “mor havuç turşusu” ve “kırmızı pancar çorbası” tariflerine yer verilmekte böylece gıda maddeleri ilaç konumunda sunularak tıbbileştirilmektedir.

12.09.2017 tarihinde yayımlanan haber başlığı “**Kakao yağının inanılmaz mucizeleri**” şeklindedir. Başlıkta geçen mucize söylemi, sağlık haberciliği ile ilgili Türk Tabipler Birliği ve ESAM tarafından düzenlenen 4. Sağlık Bilinci ve Medya toplantısında yer verilen hükümler (Utma, 2010: 186-187) çerçevesinde değerlendirildiğinde; “*En, tek, mucize son*” başlıklarını taşıyan haberler yapılmamalıdır” hükmü ile ters düşmektedir. Kakao yağının nemlendirme özelliği ve cilt üzerindeki etkilerini içeren metinde, mucizevi niteliğinin neden kaynaklandığına ve bilimsel bir dayanağının olup olmadığına ilişkin herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir. Haberin devamında,

“Cilde zarar veren serbest radikal hücreler, cilt hücresi olduğunda yaşlanma etkileri başlar. Kırışıklıklar oluşur, kuruluk görülür. Antioksidanlar bunu serbest radikalleri etkisiz hale getirerek önleyebilir. Kakao yağı farklı türlerdeki serbest radikalleri etkisiz hale getirebilecek antioksidanlar açısından çok zengindir.”

şeklinde yer verilen metinde, tıbbi terimlerin kullanılması ve bu bilgilerin tıp eğitimi almış bir uzman tarafından verilmemesi nedeniyle tıbbileştirmeden söz etmek mümkündür. Ayrıca kakao yağının bir ilaç gibi sunulması ve yaşlanmanın cilt problemlerine indirgenmesi durumu da yine tıbbileştirmenin göstergesidir. Haber metni bir bütün olarak değerlendirildiğinde haberin kaynağının belirtilmemesi ve bilimsel herhangi bir dayanağının olmaması nedeniyle bilgilerin güvenilirliği sorgulanmalıdır.

3.3.Hürriyet Gazetesi'nde Yayımlanan Haberlerde Tıbbileştirmeye İlişkin Çözümler

09.01.2017 tarihinde sağlık haberleri sayfasında “*Daha çok badem yemeniz için 7 neden*” başlığıyla verilen haberde herhangi bir kaynak gösterilmemektedir. “*Magnezyum, potasyum ve fosfor deposu olan bademi günde bir avuç tüketmeniz uzmanlar tarafından öneriliyor. İşte bademi sofralarınızın baş tacı yapacak 7 neden.*” ifadelerine yer verilen haber “*Badem en mucizevi kuruyemişlerden biri.*” ifadeleri ile devam etmektedir. Burada bademin mucize olarak nitelendirilmesine neden olan duruma değinilmemektedir. Ayrıca “*Diyabet, beyin sağlığı, kalp hastalıkları, kemik erimesine karşı koruyucu özelliği bulunan badem aynı zamanda kilo vermeye de yardımcı. Uzmanlar bademi günde 10-15 adet tüketmenizi öneriyor.*” ifadeleri ile bademin birçok hastalığa iyi geldiği vurgulanmaktadır. Metnin genelinde kaynak kullanılmamış olmasına rağmen metin içerisinde uzmanlar öneriyor ifadesi ile bir taraftan inanılabilirlik artırılırken öte yandan öneride bulunan uzmanların kimler olduğuna ilişkin bir bilgi verilmeyerek bilgi eksilimine gidilmiştir. Haberin devamında;

“*Sağlıklı Bir Cilt ve Güçlü Saçlar*” alt başlığı ile, “*E vitamini deposu olan badem yaşlanma belirtilerinin azalmasına yardımcı olarak, cildin beslenmesini sağlar. İçerdiği yağlar sayesinde cildi nemlendirir ve yaraları daha hızlı bir şekilde iyileştirir. Saçların hızlı uzamasında da çok etkilidir.*”

şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bademin hastalıkların yanında cilt ve saçlar üzerindeki etkisine vurgu yapılarak yaşlanma belirtilerinin azalmasına yardımcı olacağı yönünde ifadelerle yaşlılığın çirkinlik, kuru cilt, sağlıksız saçlarla özdeşleştiren ayrımcı (yaş ayrımcılığı) paradigmayı yeniden üretmektedir. Badem tüketiminin teşviki ile gençlik, güzellik, nemli cilt, sağlıklı uzayan saçlar vaat edilmektedir.

Metninin bütünü değerlendirildiğinde; sağlık haberinde kullanılan bilgiyi, sağlık profesyonelinin vermemiş olması, bademin mucizevi bir gıda olduğundan bahsedilerek çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılması gereğine vurgu yapılması, öte yandan badem tüketimine teşvik edilmesi nedeniyle yaşlanmanın tıbbileştirildiği görülmektedir.

22.02.2017 Hürriyet gazetesi internet sayfasında yayımlanan bir diğer haber ise, “*Yaşlanmayı yavaşlatmak elinizde*” başlığı ile sunulmuştur. Haberin alt başlığında ise “*Anti-aging ve ozon tedavisi hakkında açıklamalarda bulunan Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Uzmanı Proleterapi Eğitmeni Dr. Ülkü Sarpkaya, ozon tedavisinin avantajlarına dikkat çekti.*” ifadelerine yer verilmiştir. Haberin kaynağının doktor olması haberin inandırıcılığını artırmaktadır. Haberin devamında ilk olarak yaşlılık “*sağlıkla ilgili bir takım kayıpların ve fonksiyonel yetersizliklerin görülmesi olarak*” tanımlanmıştır. Yaşlılığın tanımında kullanılan

kayıp ve yetersizlik kelimeleri yaşlılığa negatif bakışın göstergesidir. Yaşlılığa olumsuz olarak bakılması beraberinde yaşlılığın giderilmesi gereken bir sorun olduğu izlenimini yaratmaktadır.

Haberin devamında “Anti-aging/ fonksiyonel tıp”ın ne olduğuna;

“yaşa bağımlı olarak ortaya çıkan fonksiyon bozukluklarının ve hastalıklarının; tedavisinde, önlenmesinde, erken tanısında ve geriye döndürülmesinde etkin olan özel bir tıp dalıdır. Fonksiyonel tıp diğer tıp dalları ile birlikte çalışır ve modern tıbbın getirdiği teknolojik yeniliklerden de faydalanır. Amaç; erken tanı ve destekleme tedavileri ile sadece insan yaşam süresini uzatmak değil, yaşam kalitesini de arttırmaktır.”

ifadeleri ile açıklık getirilmiştir. Açıklamalarda antiaging/fonksiyonel tıp ile yaşam süresinin uzatılabileceği ve yanı sıra kaliteli bir yaşam sürülebileceğine vurgu yapan metinde haber başlığındaki yaşlanmanın yavaşlatılmasının aksine, yaşam süresinin uzatılması ile yaşlı geçen sürenin uzaması söz konusu olabilecektir.

“Fonksiyonel tıp/anti-aging tedavi programının kişiye özel olması tedavinin temel unsurlarından biridir. Kişinin yaşamı, sosyal yapısı ve alışkanlıkları göz önüne alınarak sağlıklı bir beslenme programı düzenlenir. Kişi eğer sigara içiyorsa akupunktur ve biyofoton tedavisi ile sigarayı bırakmasına yardımcı olunması çok önemlidir. Bu tedavi protokolü ile vücudumuzda doğal olarak bulunan serotonin, enkefalin ve endorfin salınımı gerçekleşir. Yöntemin temel avantajı yoksunluk yaşamadan (konsantrasyon bozukluğu, sinirlilik, huzursuzluk vs...) sigarayı bırakabilmenin mümkün olmasıdır. Buna ilaveten uygulanan ozon tedavisi anti-aging tedavi programının en önemli unsurlarından biridir. Ozon tedavisi uygulandığında, kişinin dokularında oksijen daha iyi kullanılır, bağışıklık sistemi düzenlenir ve vücudun serbest radikaller ile savaşması sağlanır...”

ifadeleri ile devam eden haberde fonksiyonel tıp/antiaging hakkında detaylı tanıtıcı bilgiye yer verilmiştir. Haberın devamı yine benzer biçimde ozon tedavisinin faydalarına değinilirken, ozon tedavisinin zararları var mıdır?, Uygulandığı durumda yan etkisi söz konusu mudur? Kimler uygulamamalı gibi bilgilere yer verilmeyerek bilgi eksilimine gidilmiştir. Haberın devamında;

“Günlük yoğun çalışma temposu, stres, bedensel ve zihinsel yorgunluktan kaynaklanan sorunlar ozon tedavisine çok iyi yanıt verir. Ozonun kırmızı ve beyaz kan hücrelerini oksijenlendirmesi sayesinde kazandırdığı genel iyilik hali kişilere kendilerini yenilenmiş hissi vermektedir. Ozon tedavisi yaşlanmayı geciktirmekte, yaşın ilerlemesiyle birlikte görülebilecek olan fonksiyon kayıplarını azaltmakta, fiziksel-zihinsel dayanıklılığı ve performansı arttırmaktadır.”

ifadeleri ile yine ozon tedavisine vurgu yapmakta ve ozon tedavisinin yaşlanmayı geciktirdiği vurgusu ile yaşlanma tedavi edilebilecek bir durum, dolayısıyla tedaviye ihtiyaç duyulan bir sorun olarak gösterilerek tıbbileştirilmektedir. Öte yandan yaşamın doğal sürecinde gelişen bir durum olan yaşlanmanın beraberinde gelişebilecek durumlarda (fonksiyon kaybı, fiziksel

ve zihinsel dayanıksızlık ve performans düşüklüğü) da ozon tedavisinin etkili olduğu ifade edilmektedir.

Haber metninin geneli değerlendirildiğinde, yaşlılığın tedavi gerektirecek bir durum olarak ifade edilmesi yaşlanmanın tıbbileştirildiğinin ve ozon tedavisiyle yaşlanmanın geciktirilebileceğinin vurgulanması da bireylerin tüketime teşvik edildiğinin göstergesidir.

3.4. Milliyet Gazetesi'nde Yayımlanan Haberlerde Tıbbileştirmeye İlişkin Çözümlemeler

07.03.2017'de "İktidarsızlığın asıl sebebi buymuş!" başlığı ile aktarılan haberde "Pek çok erkek yaşlanma, obezite ve diyabet gibi hastalıklardan dolayı cinsel hayatlarında problem yaşıyor." cümlesi ile yaşlanmanın bir hastalık olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Haberin devamı "Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre iktidarsızlığın sebebi hiç aklınıza gelmeyecek bir özelliğiniz olabilir." ifadeleri ile sunulmaktadır. Yakın zamanda yapıldığı söz edilen araştırmanın hangi araştırma olduğu ve kimler tarafından yapıldığı konusunda net bir bilgi verilmeyerek bilgi eksilimine gidilmektedir. Ayrıca iktidarsızlığın asıl sebebi bu hastalıktır söylemi ile yaşamın doğal sürecinde gelişen yaşlılık, korkulan bir durum oldu izlenimi ile birlikte, tıbbın konusuymuş gibi gösterilmektedir. Conrad (2007:23)'ın da ifade ettiği gibi, erkekliğin tıbbileştirilmesinde en fazla andropoz, kellik ve erektil disfonksiyonlar kullanılmaktadır. Thompson (1994), erkeklerin yaşlanma ile birlikte geleneksel sosyal rollerden ayrıldıklarına ve daha bağımlı hale geldiklerinde erkeklere yakıştırılan damgalama nedeniyle görünmez olduğunu öne sürmektedir. Haberde yaşlılık sonucunda gelişen iktidarsızlık vurgusu ile iktidarsızlığın, dolayısıyla yaşlılığın çözülmesi gereken bir sorun olduğu ifadeleri ile yaşlanmanın tıbbileştirildiğini söylemek mümkündür.

27.12.2017 Milliyet gazetesi internet sayfasında yayımlanan diğer bir haberde "Bu besin yaşlanmayı yavaşlatıyor" başlığı ile sunulmuştur. "ABD'li bilim insanları içeriğinde bulunan iki güçlü antioksidan sayesinde çörek mantarının yaşlanmaya karşı en etkili besinlerden biri olduğunu söylüyor." ifadesi ile haber metninde olması gereken (5N 1K) kuralına uyulmadığı görülmektedir. Burada ABD'li bilim insanları genellemesi; bilimsel olarak gelişmiş ülkelerde yaşayan eğitimli, bilinçli insan topluluklarını işaret etmektedir ve bu ifadenin kullanılmasının amacının okuyucunun güvenini kazanmak olduğu iddia edilebilir. Hangi bilim insanı tarafından söylendiği belli olmayan bilgi ile, çörek mantarının ilaç olarak sunulduğu görülmektedir.

"Biftek mantarı, istiridye mantarı, bal mantarı, imparator mantarı... Yenilebilen ve belki de henüz birçoğunu tatmadığımız çeşitli mantarlar mevcut. Tatları birbirinden farklılaşabilse de hepsinin ortak bir noktası var: gençleştirme!"

ifadesi ile yenilebilenler ve halk tarafından bilinen ve yenilebilen mantarlar açısından sorun teşkil etmese bile mantarlara karşı zehirlenme ihtimali göz önünde bulundurularak birçoğunun tadına bile bakmadığımız gerçeğinden hareketle, hepsinin ortak özelliği gençleştirme ifadesinin kullanılması okuyucuyu yanlış anlamaya yönlendirebilecek bir özelliğe sahiptir. *“Araştırmalarda test edilen mantarların hepsinde, bu yaşlanma karşıtı iki bileşen mevcut. Fakat yaşlanmayı yavaşlatmada rol oynayan iki güçlü antioksidana, en çok çörek mantarında, en azsa kültür mantarında rastlanıyor.”* ifadesinde araştırmada test edilen mantarların hangileri olduğuna ilişkin bir bilginin verilmemiş olması bilgi eksiltimine gidildiğini göstermektedir. Bu durum okuyucunun sağlığını tehlikeye sokabilecek bir anlamaya meydan vereceğinden dikkat edilmesi gereken bir husus olduğu düşünülmektedir.

“Mantarda bulunan bir diğer güçlü antioksidan olan glutatyon, yaşlanmaya bağlı serbest radikallerin yok edilmesine yardımcı olur. Bu yüzden, bilim insanları: glutatyon yönünden zengin beslenmenin, kronik yorgunluk, otoimmün bozukluklar, otizm gibi rahatsızlıklar için tedavi edici olduğunu söylüyor. Glutatyon, aynı zamanda maruz kaldığımız toksinleri nötralize ederek karaciğerin sağlıklı bir şekilde çalışmasına yardımcı olur.”

şeklinde kullanılan ifadelerde okuyucuya glutatyon yönünden zengin beslenin ne tür bir beslenme olduğu açık bir şekilde ifade edilmediğinden araştırmanın devamının okuyucunun kendisine bırakıldığı görülmektedir.

24.10.2017’de *“Anti-Zaman Maskelerini Evde Yapın”* başlığı ile verilen haberin kaynağı Herbalist T.G.’dir. Herbalist’in Türkçe karşılığı “aktar” olmakla birlikte, bilgi veren kişinin unvan olarak “herbalist” ifadesini kullanması okuyucunun dikkatini çekmek ve bu konudaki uzmanlığını pekiştirmek amacıyla olduğu düşünülmektedir. Haberin içeriğinde;

“yaşlanmanın kaçınılmaz sonuçlarını hafifletecek yöntemleri için biraz istek ve az emekle öğrenebilirsiniz. Ben "anti-zaman maskesi" olarak anlatıyorum. Evinizde yapacağınız anti-kırışik yüz maskeleriyle çevrenizde fark yaratabilirsiniz.”

cümlelerine yer verilmiştir. Yaşlanmanın sonuçlarının kaçınılmaz olduğunu kabul eden söylem ile birlikte hafifletme önerisi olarak *“Avakado, olağanüstü bir yüz kırışık önleyici meyvedir. Bu meyve, cildin nem kaybını gideren ve yaşlanmayı etkili bir şekilde yavaşlatan antioksidanlar içerir.”* ifadesine yer verilmiştir. Avakado ilaç gibi tıbbileştirilerek sunulmaktadır. Metnin devamında Hindistan cevizi yağı, kabak çekirdeği, kuşburnu yağı, bal, sirke, deniz tuzu ve havuç gibi gıda maddeleri maske yapımı için alışveriş listesi şeklinde verilmektedir. Haberin içeriğinde herkesin kullanabileceği izlenimi yaratılmakla birlikte kullanması sakıncalı olabilecek kişiler var mıdır ve bunlar kimlerdir gibi bir sınırlamadan söz edilmemektedir. Karışımlarda kullanım

oranlarına da yer verilmemektedir. Haber metninin sonunda kaynak olarak bilgileri sunan “Herbalist”ın web sayfasına yönlendirme bulunmaktadır.

Metnin geneli değerlendirildiğinde; önerilerin tıp uzmanı tarafından değil aktar tarafından dile getiriliyor olması bakımından, gıda maddelerinin ilaç gibi tedavi amaçlı sunuluyor olması bakımından ve önerilerin ticari boyutunun varlığı bakımından tıbbileştirmenin varlığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Son yıllarda hastalık ve sağlık kavramları gündelik hayatta olduğu kadar medyada da görünür olmaya başlamıştır. İnternet gazetelerinin de sağlık konusunda belirli bir anlayıştan hareket ederek bu duruma katkı sağladıkları söylenebilir. Çalışmamız, internet gazetelerinde yayımlanan sağlık haberlerindeki tıbbileştirme konusunun yaşlanma, özelinde incelenmesini kapsamaktadır. Bu amaçla yapılan analizde yaşlanmanın doğal yaşam olayından, tedaviye ihtiyacı olan tıbbi bir soruna dönüştürülerek tıbbileştirildiği; tedavisi için de bir takım ürün ya da hizmet kullanımına yönlendirme yapılarak tüketim kültürüne katkı sağladığı söylenebilir.

Çalışmada tespit edilen bir diğer sonuç, tüketim kültürünün sağlıklı olmak için büyük oranda korku kültürü üzerinden yükseldiğidir. Yaşlanma ve tıbbileştirme arasındaki bağlantı tıbbileştirmenin tüketim kültürü ile ilişkisi anlamında değerlendirilebilir. Tüketim kültürü, bireylerin sistemde kalarak sürekli hizmetini devam ettirmesi anlamında önemlidir. Bu anlamda korku kültürü ve bireyin ölüm korkusu onun sistem dışında kalma durumunu ortadan kaldırmaktadır. Yaşlanma karşıtı ürünler, çeşitli operasyonlar ve ilaçlar bireyin bir anlamda bu korkudan uzaklaşmasına neden olmaktadır denilebilir. Bu anlamda yaşlanmanın tıbbileştirilmesi bireylerin korkusu üzerinden yürütülen tüketim kültürünün sonucudur. Ancak devamlılığı ise bireylerin tüketimine bağlıdır. Korkan bireyin kendi kendine çözümler araması ve bütüncül çözümler yerine bireyselleştirme neticesinde bireysel tüketime yönelmesi neoliberal politikaların özgür birey fikriyle paraleldir. Bu anlamda bireylerin sosyal politikalarından bağımsız olmadığı ve neoliberal küresel etkilerle sarılı bir sağlık sistemine hizmet ettiği sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan yaşlanmanın tıbbi hale getirilmesi, sağlık bakım maliyetlerinde gereksiz bir artışa neden olmaktadır ve gereksiz yere tıbbi hata olma olasılığını artırmaktadır. Ayrıca, yaşlanmanın tıbbileştirilmesi; yaşlanmayı olumsuz bir durum olarak, kaçınılmaz bir düşüş, hastalık, işe yaramazlık ve geri dönüşü olmayan bir çürüme süreci olarak göstermek suretiyle tıbbi müdahaleyi gerektiren bir kamuoyu eğilimini teşvik etmektedir. Günümüzde tıp, yaşlanmanın sorunlarını yönetmek için en doğru araç olarak kabul edilmektedir. Yaşlılığı hastalıkla eşdeğer görmek, toplumu, yaşlanmayı patolojik veya anormal olarak düşünmeye

teşvik etmektedir. Tüm bunlar gerçekleşirken, bireyler, yaşlanmayı geciktirmek, yaşlılıkla mücadele etmek, yaşlanma sorunlarına çözüm bulmak amacıyla bireysel çözüm arama yoluna gidebilir. Bu doğrultuda medya tarafından vaat edilen doğruluğu kanıtlanmamış bilimsel olmayan bilgilere maruz kalan bireyler de tüketime yönelerek sağlık endüstrisine (estetik operasyonlar, botoks, ilaç, diyet uygulamaları, çeşitli cerrahi müdahaleler vb.) hizmet eder hale gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (1997). *Aesthetics theory*. London: The Athlone Press.
- Arık, B. (2009). İnsan ve toplumu bir arada düşünmedikçe popüler kültürü tartışamayız. İçinde E. Karakoç (Edt.), *Medya ve popüler kültür eleştirel bir yaklaşım* (ss.1-30). Konya: Literatürk.
- Bilişli, Y. (2018). *Sağlık iletişimi tıbbileştirme, bireyselleştirme, "healthism ve tüketime ilişkin sağlık haber çözümlenmeleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Candansayar, S. (2009). Bir ötekileştirme pratiği olarak cinselliğin tıbbileştirilmesi ve eşcinsellik. İçinde *Anti Homofobi Kitabı* (ss. 69-72). Ankara: Kaos GL.
- Clarke, A. (2010). *The sociology of healthcare*. London: Pearson.
- Conrad, P. (1975). The discovery of hyperkinesis: notes on the medicalization of deviant behavior. *Soc. Probl.* 23, 12-21.
- Conrad, P. (1992). Medicalization and social control. *Annual Review of Sociology*, 18(1), 209-232.
- Conrad, P. (2007). *Medicalization of society*. USA: The Johns Hopkins University Press.
- Coupland, J. (2007). Gendered discourses on the 'problem' of ageing: consumerized solution. *Discourse & Communication*, 1(1), 37-61.
- Devran, Y. (2010). *Haber söylemi ve ideoloji*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Estes, C. L., & Binney, E. A. (1989). The biomedicalization of aging: dangers and dilemmas. *The Gerontologist*, 29(5), 587-596.
- Flora, J. A. & Wallack, L. (1990). Health promotion and mass media use: Translating research into practice. *Health Education Research*, 5(1), 73-80.
- Foucault, M. (1980.) *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977*. Hassocks, Sussex: Harvester.
- Illich, I. (2014). *Sağlığın gaspı* (Çev. S. Sertabiboğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İçli, G. E & Çopur, M. E. (2008). Pazarlama iletişiminde renklerin rolü. *Trakya Üniv Sos Bil Derg*, 10, 22-33.
- İnal, A. (1996). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- İnceoğlu Y., Özçetin, B., Gökmen Tol, M. ve Alkurt, S.V. (2015). Sağlık ve hoşnutsuzlukları: sağlık kanaat önderlerinin sosyal medya söylemleri ve sağlığın tıbbileştirilmesi içinde D. Alptekin (Edt), *Hasta toplum*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaufman, S. R., Shim, J. K., ve Russ, A. J. (2004). Revisiting the biomedicalization of aging: clinical trends and ethical challenges. *The Gerontologist*, 44(6), 731-738.
- Lauer, J. M. (2004). *Invention in rhetoric and composition*. USA: Parlor Press
- Lupton, D. (1992). Discourse analysis: a new methodology for understanding the ideologies of health and illness. *Australian Journal of Public Health*, 16(2), 145-150.
- Martin, E. (1987). *The woman in the body: a cultural analysis of reproduction*. Boston: Beacon.
- McCrea, F. B. (1983). The politics of menopause: the "discovery" of a deficiency disease. *Soc. Probl.* 31, 111-123.
- Mooney, G. (2012). *The health of nations: towards a new political economy*. London and New York: Zed Books.
- Narter, M. (2004). Sağlık ve hastalığın sosyal temsilleri. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 24, 57-74.
- Nazlı, A. (2016). Yaşlanma, birey ve toplum: Yaşlanmaya sosyolojik bakış. *Ege Tıp Dergisi*, 55, 1-5.
- Oakley, A. (1984). *The captured womb: A history of the medical care of pregnant women*. New York: Blackwell.
- Parker, I. (1992) *Discourse dynamics: Critical analysis for social and individual psychology*. London: Routledge.
- Purdy, L. (2001). Medicalization, medical necessity and feminist medicine. *Bioethics Journal*, 15(3), 248-265.
- Riessman, C. K. (1983). Women and medicalization: A new perspective. *Social Policy* 14, 3-18.
- Riska, E. (2003). Gendering the medicalization thesis. *Advances in Gender Research*, 7, 61-89.
- Robertson, A. (1998). Shifting discourses on health in canada: from health promotion to population health. *Health Promotion International*, 13(2), 155-166.
- Schmidt, W. C. (2011). Medicalization of aging: the upside and the downside. *Marq. Elder's Adviser*, 13, 55.

- Schneider, J. W. (1978). Deviant drinking as a disease: Deviant drinking as a social accomplishment. *Soc. Probl.* 25(36), 1-72.
- Sezgin D. (2011). Yaşam tarzı önerileri bağlamında sağlık haberlerinin analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 52-78.
- Sezgin, D. (2015). Toplumsal cinsiyet perspektifinde sağlık ve tıbbileştirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 153-186.
- Şeker, M. (2003). Haber söylemi içinde yapılandırılmış örtülü nesnellik halleri. *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(4), 100-113.
- Thompson, E. H. (1994). Older men as invisible men in contemporary society. In E. H. Thompson (Edt.), *Older men's lives* (pp. 1-21). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Timurturk, M. (2013). Tıbbi söylem ve iktidar: medyada “diyet-zayıflık-sağlık” ilişkisi etrafında beden denetimi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(1), 237-252.
- Turner, B. S. (1984). *The body and society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, B. S. (1987). *Medical power and social knowledge*. Newbury Park, Calif: Sage.
- Utma, S. (2010). *Yazılı basında sağlık haberleri ve kamuoyuna etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Vincent, J. A. (2006). Ageing Contested: Anti-ageing science and the cultural construction of old age. *Sociology*. 40(4), 681–698.
- Wallack L. (1981). Mass media campaigns: the odds against finding behavior change. *Health Educat Q*, 8(3), 209-60.
- Watson, N. (2006). Postmodernizm ve yaşam tarzları. (Çev. M. Erkan ve A. Utku). İçinde S. Sim (Edt.). *Postmodern düşüncenin eleştirel sözlüğü* (ss. 45-57). Ankara: eBabil
- Welch G., Schwartz L. & Woloshin S. (2012). *Aşırı teşhis*. İstanbul: İncev Yayınları.
- Yüksel, H., Karakuş, E. (2012). Gazeteler, bireyselleşen sağlık ve tüketim: ulusal gazetelerde yer alan sağlık haberlerinde kadının temsili. *Sosyoloji Dergisi*, 27, 51-70.
- Zijderveld, A. (2007). *Sahnelik toplum*, (Çev. K. Canatan), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Zola, I. K. (1972). Medicine as an institution of social Control. *Sociological Review*, 20, 487-504.
- Zola, I. K. (1994). Sağlık ve köreltici tıp. (Çev. C. Cerit). İçinde I. Illich (Edt.), *Profesyoneller iktidarı* (ss. 43-68). İstanbul: Pınar Yayınları.

Online Kaynaklar

- <https://www.sabah.com.tr/karadenizdoguanadolu/2017/10/16/2-saatte-30-yas-genclesmenin-formulu> (Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- <http://www.milliyet.com.tr/iktidarsizligin-asil-sebebi-buymus--pembenar-galeri-cinsellik-2409143/> (Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- <http://www.milliyet.com.tr/bu-besin-yaslanmayi-yavaslatiyor-pembenar-detay-sagliklibeslenme-2580617/> (Erişim Tarihi: 11.11.2018)
- <http://www.milliyet.com.tr/anti-zaman-maskelerini-evde-yapin-pembenar-yazardetay-guzellik-2542837/> (Erişim Tarihi: 11.11.2018)
- <https://www.yenisafak.com/hayat/kis-sebzeleri-dogal-antioksidan-kaynagi-2937434> (Erişim tarihi: 18.12.2019)
- <https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> (Erişim tarihi: 01.01.2019)
- <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/saglik/daha-cok-badem-yemeniz-icin-7-neden-40331018> (Erişim tarihi: 02.01.2019).
- <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/saglik/anti-aging-ve-ozon-tedavisi-40372038> (Erişim tarihi: 02.01.2019).

EXTENDED ABSTRACT

Nowadays, media technologies direct and change the perception of individuals also in the field of health as in other fields. However, as a result of the popularization of health, it is seen in the media that the normal conditions are often shown as serious diseases, individual problems are medicalized and presented as a disease, or the consumption is promoted by making up new diseases and emphasizing the life changes of individuals for their treatment. Medicalization refers to using medical terms to describe a non-medical problem, to present a problem from the medical framework or the necessity for a medical intervention in order to

“treat” it. This problem may be a problem concerning the medical profession, or it may be a condition that does not concern the medical profession.

Like many media content, internet newspapers also encourage the search for “the healthiest” for “healthy life” through accessible consumption means. In this respect, the issue of health is seen as a profitable area where a large number of actors compete to obtain an advantageous position. In this competing environment, “body” turns into a field where discourses and interests struggle. Medicine is colonized by lifestyle and cosmetic economies (Mooney, 2012). The media, which has become very important in the formation and dissemination of health discourse and health-related beliefs in the community, mostly directs to consumption for a healthy life in submission of health information (Bilişli, 2018).

In the light of all these information, the aim of the study is to try to reveal the medicalization of aging that is frequently used in health news and that has the possibility to misguide the individuals whose health-literacy level is low and to affect the health negatively by conducting review of literature and presenting it with the expressions included in the news. For this purpose, the health-containing texts that had the term of aging and that were published in Sabah, Yeni Şafak, Hürriyet and Milliyet newspapers between 01.01.2017 and 31.12.2017 were analyzed from the theoretical and methodological window presented by critical discourse analysis from qualitative research designs. The study, which aims to reveal the situation of medicalization, has the characteristics of a descriptive research. In the study, the answers for the following questions were sought: “How is the medicalization of aging carried out?” and “In the news in which aging is mentioned, is there a situation of directing to consumption through medicalization?” In the study, besides the theory of consumption culture in the theoretical sense, the change in the understanding of health and the formation of new health understanding were also evaluated.

As a result of the study, it can be said that in the analyses conducted, individuals are directed to consumption by medicalizing the aging, the products that they will consume are mostly chosen from the chemical substances and thus contributing the consumption culture. Illich (2014: 135) argues that they use these services presented as progress by medicine, in fact, to cover the health problems caused by the highly industrialized modern society. According to him, discoveries, medicines and interventions only cover the problems.

Another result found in the study is the determination that consumption culture rises over fear culture to a large extent to be healthy. However, its continuity depends on the consumption of the individuals. That the fearful individual seeks solutions on his/her own and that tend to individual consumption as a result of individualization instead of holistic solutions are in

parallel with the idea of free individual of neoliberal policies. In this sense, it can be concluded that individuals are not independent of social policies and serve a health system that is surrounded by neoliberal global effects. On the other hand, the medicalization of aging causes an unnecessary increase in health care costs. It also increases the possibility of unnecessary medical errors.

In addition to social control, there is a different connection between aging and medicalization. This connection can be evaluated in the meaning of the relationship of the medicalization with the consumption culture. Consumption culture is important in the sense that individuals stay in the system and continue their service constantly. In this sense, fear culture and fear of death of the individual prevents him/her from staying out of the system.

It can be said that anti-aging products and medicines cause the individual to move away from this fear in a sense. In this sense, the medicalization of aging is the result of the social control on the bodies as well as the consumption culture carried out over the fear of individuals.

In addition, the medicalization of aging promotes public trend that requires medical intervention by means of showing aging as a negative condition, an inevitable decline, disease, uselessness and irreversible process of deterioration. Nowadays, medicine is considered as the right tool to manage the problems of aging. To see old age as equivalent to disease has encouraged society to regard aging as pathological or abnormal. Although the medicalization actualized as a result of aging's turning into a medical problem that needs treatment rather than natural life event (Estes and Binney, 1989; Kaufman et al., 2004) often refers to the medicalization of women's bodies (Riessman, 1983; Riska, 2003, Martin, 1987), now it is also possible to see aging men's bodies become medicalized.

While all these things happen, individuals are encouraged in consumption thanks to the promises such as slowing down the aging process, fighting against aging, seeking solution for the aging problem. Sometimes this may be in the form of a nutritional advice, and sometimes in the form of surgical or non-surgical aesthetic intervention. Many products ranging from clothing to cosmetic products are offered to individuals as a solution for staying young. For this situation, individuals are expected to pay the price. It is possible that those who pay or can pay this price will be healthier and look younger. Therefore, a healthy individual is healthy not only with the internal balance but also with his/her external appearance. This situation often leads to medicalization in health news. The individuals exposed to such news may also tend towards the consumption and become serving to the healthcare industry (aesthetic operations, botox, medicine, diet practices, various surgical interventions, etc.).

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kayıhan, B. (2019). “Stratejik Yönetim Muhasebesi Tekniklerinden Marka Değerleme ve Bir Uygulama”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3630-3650.

Geliş Tarihi / Received Date: 30 Kasım 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 3 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

STRATEJİK YÖNETİM MUHASEBESİ TEKNİKLERİNDEN MARKA DEĞERLEME VE BİR UYGULAMA*

Burak KAYIHAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

burakkayihan@mu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4188-3295

Öz

Stratejik Yönetim Muhasebesi, işletmelere sektörlerinde rekabet avantajı sağlamak adına alınacak stratejik kararlarda yol gösteren önemli bir kavramdır. Marka değerlemesi de stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinden biri olarak stratejik karar alma kategorisinde yer almaktadır. Bu teknik sayesinde işletmelere ek getiri sağlayan ve finansal tablolarda ayrı olarak raporlanmayan markanın parasal değeri hesaplanmaktadır. Marka değerini hesaplamak için davranışsal, finansal ve karma yöntemler söz konusudur. Çalışmamızda ise finansal yöntemlerden gelir temelli marka değerlendirme yöntemleri içerisinde yer alan Hirose Yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma, işletmelerin marka değerlerini en doğru olacak şekilde saptamak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler hisse senetleri Borsa İstanbul (BİST)’da işlem gören işletmelerin finansal tabloları aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini BİST Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi sektöründe yer alan 28 tane işletme oluşturmaktadır. Verileri analize uygun olan 25 tane işletme değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Trakya Cam, marka değeri en yüksek olan işletme olarak tespit edilmiştir. Diğer sonuçlarda ise, Anadolu Cam en yüksek ikinci marka değerine, İzocam da en yüksek üçüncü marka değerine sahipken; Denizli Cam’ın da en düşük marka değerine sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Stratejik yönetim muhasebesi, Marka değerlendirme, Hirose yöntemi

BRAND VALUATION FROM STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING TECHNIQUES AND A PRACTICE

Abstract

Strategic Management Accounting is an important concept guiding the strategic decisions to be taken on behalf of the company to provide competitive advantage in their sector. Brand valuation as well as one of the strategic management accounting techniques takes place in strategic decision-making category. Providing additional return to firms and reveals the monetary value of the brand are not reported separately in the financial statements thanks to this technique. To measure the brand value of behavioral, financial and mixed methods are concerned. In our study, Hirose Method is used which is located in financial methods, which is included in income based brand valuation methods. The purpose of this study is to determine the brand values of the firms to be the most accurate. Data used in the study is obtained via BIST companies’ financial statements. The research sample is composed of 28 companies in the BIST Non-Metallic Mineral Products Sector. The data of 25 companies was available to be evaluated. The findings show that there is Trakya Cam has been identified as the company with the highest brand value. In other results, Anadolu Cam has the second highest brand value, while the Izocam the third highest brand value; Denizli Cam was found to have the lowest brand value.

Key Words: Strategic management accounting, Brand valuation, Hirose method

*“Stratejik Yönetim Muhasebesi Tekniklerinden Marka Değerleme ile Mali Performans Arasındaki İlişkinin Analizi: Borsa İstanbul Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Sektörü Üzerine Bir Araştırma” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir. 3-6 Kasım 2016 Tarihli “Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi’nde” bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

İşletmelerin muhasebe bölümlerindeki bilgilerin önemli yönetim kararlarında kullanılmasını konu alan yönetim muhasebesinin son yıllarda ön plana çıkan stratejik yönetim kavramı açısından da ele alınmasıyla birlikte stratejik yönetim muhasebesi kavramı da ön plana çıkmıştır. Stratejik yönetim muhasebesinde çeşitli teknikler söz konusudur ve marka değerlendirme tekniği de bu tekniklerin içerisinde yer alır.

Günümüzde işletmelerin finansal tablolarında belirtilen değerlerinin çok üzerinde bir değere sahip olmalarının en önemli nedenlerinden birinin sahip oldukları maddi olmayan varlıklar ve bu varlıkların sağladığı getiriler olduğu söylenebilir. Bu varlıklardan bir tanesi de işletmeye ait ve rakiplerden ayırt edici bir özellik taşıyan markalardır. Markanın değeri, olumlu izlenimler nedeniyle ürünün ve işletmenin pazardaki değerini işletmenin aktiflerinden daha kıymetli bir duruma getirmektedir (Özgüven, 2010: 141-142). Bu noktadan hareketle de markanın parasal değerini doğru şekilde hesaplayıp bilmek işletmelere kendi sektörlerinde çeşitli avantajlar sağlayabilir. Markanın parasal değerini ölçebilmek için stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinden marka değerlendirme tekniği kullanılabilir. Marka değerlendirme tekniğinin kullanımı için finansal, davranışsal ve karma yöntemler söz konusudur.

Çalışmanın temel amacı, işletmelere sektörlerinde rekabet avantajı ve değer maksimizasyonu sağlayacak olan marka değerlerini en doğru olacak şekilde saptamaya çalışmaktır. Bu amaçla yapılan çalışmanın bundan sonraki kısımlarında stratejik yönetim muhasebesi kavramı ve teknikleri, marka değerlendirme kavramı ile yöntemleri ve son bölümde de konuyla ilgili örnek bir uygulamaya yer verilmiştir.

1.1. Stratejik Yönetim Muhasebesi Kavramı ve Teknikleri

Geleneksel maliyet muhasebesine dayanan muhasebe yöntemleri, yoğun rekabet ortamında yönetimlerin ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlamada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle küresel rekabet ortamında işletmelerin başarısını daha sağlıklı ölçmeye imkân tanıyan, daha doğru ve daha güvenilir bilgiler üreten, işletmelerin geleceğe yönelik stratejilerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olan bir yönetim muhasebesi yaklaşımı olarak, stratejik maliyet yönetimi yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Koçyiğit vd., 2019: 65). Bu yaklaşım doğrultusunda yönetim muhasebesinin zaman içerisinde gösterdiği gelişim özellikle son yıllarda stratejik yönetim anlayışına paralel olarak, stratejik yönetim bilgilerinin de kullanılmasını zorunlu hale getirdiğinden, doksanlı yıllarda ortaya atılıp uygulamaya konulan, stratejik yönetim muhasebesinin doğmasına neden olmuştur (Şener ve Dirlik, 2012:7). Stratejik yönetim muhasebesi anlayışına gereksinim duyulmasının en önemli nedeni, geleneksel yönetim

muhasebesinde karar aşamasında, işletmenin dış çevresindeki koşullar üzerine çok fazla odaklanamamış olmasıdır (Terzi, 2006: 32).

Muhasebe literatürü incelendiğinde stratejik yönetim muhasebesi hakkında ortak bir tanımın oluşmadığı görülebilecektir (Said, Hui ve Othman, 2010: 13). “*Stratejik yönetim muhasebesi*” terimi ilk kez 1981 yılında Simmonds tarafından kullanılmıştır (Cadez ve Guilding, 2008: 836). Simmonds’a göre stratejik yönetim muhasebesi, işletme stratejisi geliştirme ve izlemede kullanılmak üzere işletme ve rakipler hakkında yönetim muhasebesi verilerinin sağlanması ve analizi şeklinde tanımlanmaktadır (Şener ve Dirlik, 2012: 7). Bir başka tanıma göre de stratejik yönetim muhasebesi, bir işletmenin sürekli değişen dış çevreye uyum sağlayabilmesi için yönetim plan ve programlarının muhasebe araçlarıyla uyarlanmasıdır (Yüzbaşıoğlu, 2004: 394). Bu tanımların yanı sıra stratejik yönetim muhasebesi, rakiplerin işlerinin karşılaştırılması üzerine daha fazla odaklanması ile yönetim muhasebesinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla, stratejik yönetim muhasebesindeki en dikkat çeken fark finansal olmayan verilerin de karar alma sürecine dâhil edilmesi olmaktadır. Rakipler ile ilgili bilgi toplanması, stratejik kararlar için muhasebenin kullanılması, stratejik kararlar temelinde maliyetlerin azaltılması ve rekabet avantajının kazanılması fonksiyonları stratejik yönetim muhasebesiyle yakın ilişkilidirler (Demir ve Gökçen, 2014: 19). Yönetim muhasebesinden stratejik yönetim muhasebesine geçişin nedenlerini şu şekilde özetlenebilir:

- Global rekabetin artması,
- Üretim teknolojilerindeki değişim, ürün yaşam sürelerinin kısalması,
- Yeni ekonomi: bilgi teknolojilerinin kullanımı, internet ve e-ticaretin yaygınlaşması,
- Müşteri odaklılık, müşteri memnuniyetini artırma üzerine odaklanma,
- Yönetim fonksiyonlarının şekil değiştirmesi,
- Sosyal, politik ve kültürel çevrenin etkisi.

Yönetim muhasebesinden stratejik yönetim muhasebesine geçiş muhasebecinin rolünü de değiştirmiştir. Bu yeni yaklaşımda, muhasebecilerin stratejik karar vermedeki rolü işletme stratejisinin sürdürülebilirliği için hayattır ve muhasebeci hem kendi işletmesinin hem de rakiplerin maliyet yapısını dikkate almalıdır (mevcut ve potansiyel rakiplerin). Üstelik sadece maliyet bilgilerine odaklanmak yerine, muhasebeciler stratejik bilgilerin bütününe odaklanmalıdırlar. Ürünlerin, maliyet ve diğer pazar karakteristikleri iç içe geçmiştir ve bu nedenle muhasebecileri bütün bu özellikleri birleştirebilecekleri bir sisteme ihtiyaç duyarlar ki bu stratejik yönetim muhasebesidir (Yılmaz, 2016: 9-10).

Literatür incelemeleri, stratejik yönetim muhasebesinin iki perspektiften ele alınmasını önermektedir. Birincisi, stratejik yönetim muhasebesi stratejik olarak yönlendirilmiş bir muhasebe teknikleri grubundan ibaret olarak ele alınabilir. İkinci olarak ise, stratejik yönetim muhasebesi işletmelerin karar verme süreçlerine muhasebecilerin dâhil edilmesiyle ilgilidir (Cadez ve Guilding, 2008: 838). Stratejik yönetim muhasebesi ürün maliyetleme, planlama ve bütçeleme yoluyla kontrol ve karar alma gibi tüm alanların iyileştirilmesini ve geliştirilmesini zorunlu kılar. Bu anlayış, stratejiye önem veren ve değişime açık olan bir işletmede söz konusu olabilir (Yüzbaşıoğlu, 2004: 394).

Gelişen üretim teknolojileri ile birlikte etkin bir maliyet yönetiminin sağlanması için işletmelerin yeni üretim tekniklerine uyum sağlaması zorunluluğu doğmuştur. Bunun sonucunda da çeşitli maliyetleme yöntemleri ortaya konmuştur. Bu yöntemlerin ortak noktası, işletmeye maliyetler hakkında daha gerçekçi bilgiler sağlayarak, işletme yöneticilerinin ve diğer ilgililerin alacakları gerek yatırım, gerekse de diğer kararlara ışık tutmak ve işletmenin rekabet gücünü arttıracak kararlar alınmasını sağlamaktır. Bu yöntemler, stratejik yönetim muhasebesi teknikleri olarak isimlendirilmektedirler (Terzi, 2006: 51-52).

Guilding ve arkadaşları, stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinin orijinal bir sınıflandırmasını yapmış ve belirli bir yönetim muhasebesi tekniğini “stratejik” olarak niteleyebilmek için bir kriter önermişlerdir. Geleneksel yönetim muhasebesi tekniklerinin çoğunda bir yıllık bir çerçeve öngörüldüğünü ve bu içe dönüklüğün, baskın olma eğiliminde olduğunu işaret etmişlerdir. Bu da klasik yönetim muhasebesinde çoğunlukla stratejik olmayan bir yöneliş olduğunu göstermektedir. Çünkü strateji, uzun vadeli geleceğe yönelik zaman ölçeği ve dışa odaklanmış bir perspektif anlamına gelir. Sonuç olarak bir teknik çevresel (dışa dönük) ve/veya uzun vadeli (ileriye bakan) bir yönelişi yansıtıyorsa, stratejik yönetim muhasebesi tekniği olarak sınıflandırılabilir (Şener ve Dirlik, 2012: 7-8). Bu kriterlere göre ve yapılan literatür taramalarının ilavesiyle, stratejik yönetim muhasebesi teknikleri, beş kategoride on altı teknik şeklinde aşağıdaki gibi bir tabloda sunulmuştur (Cadez ve Guilding, 2008: 839):

Tablo 1. Stratejik Yönelim Gösteren Yönetim Muhasebesi Teknikleri

<i>SYM Teknikleri Kategorisi</i>	<i>SYM Tekniği</i>
Maliyet (Costing)	1.Öznitelik Tabanlı Maliyetlendirme (Attribute Costing) 2.Yaşam Süresi (çevrimi) Maliyetlemesi (Life-Cycle Costing) 3.Kalite Maliyetleme (Quality Costing) 4.Hedef Maliyetleme (Target Costing) 5.Değer Zinciri Maliyetlemesi (Value-Chain Costing)
Planlama, Kontrol ve Performans Ölçümleri (Planning, Control and Performance Measurement)	1.Kıyaslama (Benchmarking) 2.Entegre (Bütünleşik) Performans Ölçümü (Integrated Performance Measurement)
Rakip Muhasebelemesi (Competitor Accounting)	1.Rakip Maliyet Değerlendirmesi (Competitor Cost Assessment) 2.Rekabetçi Pozisyon İzleme (Competitive Position Monitoring) 3.Rakip performans Değerlendirmesi (Competitor Performance Appraisal)
Müşteri Muhasebelemesi (Customer Accounting)	1.Müşteri Karlılık Analizi (Customer Profitability Analysis) 2.Yaşam Boyu Müşteri Karlılık Analizi (Lifetime Customer Profitability Analysis) 3.Müşterilerin Varlık Olarak Değerlemesi (Valuation Of Customers As Assets)
Stratejik Karar Alma (Strategic Decision-Making)	1.Stratejik Maliyetleme (Strategic Costing) 2.Stratejik Fiyatlama (Strategic Pricing) 3.Marka Değerleme (Brand Valuation)

Çalışmamızda işletmelerin marka değerlerinin hesaplanması amaçlandığı için tablodaki tekniklerden Marka Değerleme (Brand Valuation) tekniği ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

1.2. Marka Değerleme Tekniği ve Yöntemleri

Marka değerlendirme tekniği, planlanmış marka kazançlarıyla (muhasabe odaklı bir ölçümle hesaplanan) marka pazarının doğası, markanın pazardaki konumu ve markanın pazarlama desteğinin seviyesi gibi markanın gücünden sağlanan stratejik faktörlerin bir araya getirilmesini içerir. Bu teknik, pazarlama ile muhasabe fonksiyonları arasındaki ilişkiyi artırır ve teşvik eder (Guilding vd., 2000: 118). Bu doğrultuda stratejik yönetim muhasebesi kapsamında marka değerlendirme tekniği; liderlik, istikrar, pazar, uluslararasılaşma, eğilimler, destek ve koruma gibi marka gücünü değerlendiren faktörler aracılığıyla markanın finansal olarak değerlendirilmesidir (Cadez ve Guilding, 2008: 857). Marka değerlendirme tekniği, işletmelere tutarlı bir marka imajı taşımalarına imkân sağlar. Eğer tüm işletme marka değerinin nasıl hesaplandığını anlar ise markanın doğru ve kesin tutarıyla ilgili tartışmaların veya genel marka stratejisine müdahale gibi eylemlerin önlenmesi kolaylaşacaktır. İşletmelerin markalarının kimliğini oluşturan önemli tüketicilerde marka imajından oluşan kafa karışıklığının önlenmesi için tanıtım kampanyaları düzenlenebilir. Eğer kampanyanın genel etkisi markanın kapsamlı değeri açısından değerlendirilirse önemli tüketiciler açısından olumsuz etkiler belirlenebilir. Benzer analizler marka değerlendirme olmadan da mümkündür fakat marka değerlendirme uzun vadeli etkilerin ölçümüne yardımcı olur (Cravens ve Guilding, 1999: 56). Finansal yaklaşım açısından belirlenen marka değeri finansal muhasebede kullanılan “kullanım değeri” kavramı ile benzer niteliktedir. Kullanım değeri; varlıklarını

yönetme konusunda işletmeye has özelliklerden kaynaklanan şahsi varlıkların yaratmış olduğu artan işletme değeri olarak tanımlanabilir. Benzer şekilde marka değerinin yaratmış olduğu birikmiş artan getiriler ve nakit akımları da artan işletme değerinin bir göstergesidir. Marka değeri, fiyatlandırma, marka faaliyet alanı, bölümlendirme, konumlandırma gibi yönetimle ilgili kararlardan da etkilenmektedir. Bir başka ifadeyle, marka değeri, doğrudan müşteriler veya genel anlamda tüketiciler ile ilişkili olmayan kaynaklardan da etkilenmektedir. Patentler, ticari markalar, iletişim kaynakları, üst yönetim ve yaratıcı yetenek de marka değerine katkı sağlayan marka unsurlarıdır (Zor ve Kandil Göker, 2015: 53-54).

Güçlü bir marka değeri, ürünün tekrar satın alınmasını sağlarken yeni ürün ve hizmetlerin oluşturulmasını da teşvik eder. Bunların yanında tüketici değeri ile tüketicilerin satın alma niyetleri ve işletmelerin pazar performansları da güçlü bir marka değeri vasıtasıyla arttırılabilmektedir. Böylece işletmeler açısından güçlü bir marka değeri önemli bir rekabet üstünlüğü oluşturmaktadır (Marangoz, 2007: 462). İşletmelerin sahip oldukları marka değerleri zaman zaman sahip oldukları fiziksel varlıklardan oldukça fazladır. Bu durumun farkında olmayan üst kademe yöneticileri çoğu kez kendi potansiyellerinin farkına varamamakta ve bunu karar mekanizmalarına olumlu anlamda yansıtamamaktadırlar. Marka değerinin ölçülmesi ve doğru olarak bilinmesi ve mali tablolara bu değerlerin yansıtılması yapılacak strateji planlarında son derece önemlidir (Akgün ve Akgün, 2014: 4). Marka değerlendirme kavramı gün geçtikçe önem kazanmakta, marka değerlendirme çalışmaları daha sofistike hale gelmekte ve bu konuda fikir birliğine her gün biraz daha yaklaşılmaktadır. Ürün, hizmet, fikir, teknoloji çeşitliliği ve rekabet arttıkça birleşme ve satın almalar da artmakta, pazarlama çalışmaları sürekli olarak değişmekte ve gelişmekte ve finansal araçlar çeşitlenmektedir. Bu şartlar altında marka değerlendirme kavramı gün geçtikçe önem kazanmakta ve parasal anlamda bir zorunluluk haline gelmektedir (Özdemir ve Öncül, 2016: 207). Bu nedenlerden dolayı da stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinden marka değerlendirme, işletmeler açısından büyük öneme sahiptir.

1980'li yıllardan günümüze kadar marka değerinin ölçülmesi tartışılan bir konu olmuştur. Literatürde genel olarak kabul edilen tek bir yöntem olmadığı için finansal yöntemler açısından Hirose, Kern, Crimmins, tüketici temelli olarak Keller, Aaker, Kapferer gibi araştırmacılar ve karma yöntem olarak Interbrand, Brand Finance, Financial World gibi danışman şirketleri tarafından marka değerini ölçen birçok marka değerlendirme yöntemi ortaya konmuştur. Öncelikle markanın parasal değeri hesaplanmak istenmiş ve marka değerlendirme yöntemleri finans alanının konusu olmuştur. Daha sonra tüketicilerin markayla ilgili duygularının da bu hesaplamalara dâhil olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmış ve

literatürde tüketici temelli davranışsal yöntemlere de yer verilmiştir. Son olarak ise finansal ve davranışsal yöntemlerin bir bileşimi olan karma yöntemler literatürde kabul görmüştür. Finansal yöntemler şirket odaklı, parasal değerlere dayalı olarak marka değerini hesaplamaya çalışmaktadır, pazarlama dünyasında en çok tercih edilen yöntemler olan davranışa dayalı yöntemlerde ise tüketici davranışları odaklı psikolojik etkenler gibi parasal olmayan veriler göz önünde bulundurularak marka değerlemesi yapılmaktadır. Karma yöntemler de ise hem parasal hem de parasal olmayan veriler dikkate alınıp, finansal ve davranışsal yöntemin olumlu yönleri birleştirilerek marka değeri tespit edilmeye çalışılmaktadır (Kendirli, Çağırın Kendirli ve Akgün, 2016: 73).

Çalışmamızda marka değerinin ölçümü için kullanılan finansal yöntemler, marka değerini belirlemeye yönelik ilk yöntemlerdir. Finansal yöntemler, markanın muhasebeleştirilmesi, marka sahibi işletmenin bir başka işletme tarafından satın alınması veya başka bir işletmeyi satın alması ve franchising gibi durumlarda, markanın finansal değerinin hesaplanması ya da tahmin edilebilmesi amacıyla yönelik olan modellerdir (Fırat ve Badem, 2008: 212). Bu yöntemler finansal verilerden yararlanarak marka değerini parasal olarak ölçmeye dayalıdır ve tüketicilerin marka ile ilgili duygu ve düşüncelerini dikkate almamaktadırlar (Sarı, 2009: 18). Finansal yöntemler, markanın gücünü oluşturan tüm unsurları kavrayamadıkları, müşteri davranışlarını ve eğilimlerini dikkate almadıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir (Yüksel ve Yüksel, 2005: 124). Bu eleştirilere rağmen özellikle ilk marka değeri tespit sürecinde finansal yöntemlerin kullanıldığı ve değer parasal olarak sunulması düşünüldüğünde bu yöntem çeşitlerinin önemi daha da artmaktadır (Başcı, 2009: 54). Ayrıca finansal yöntemlerde kullanılan verilerin işletmelerin finansal tablolarından kolayca elde edilmesi de bu yöntemlerin parasal değer ortaya koymasının yanında diğer bir avantajını oluşturmaktadır. Finansal Yöntemler, Maliyete Dayalı Marka Değerleme Yöntemi, Piyasa Değerine Göre Marka Değerleme Yöntemi ve birçok yöntemi kapsayan Gelir Temelli Marka Değerleme Yöntemleri başlıkları altında toplanmaktadır. Çalışmamızda, işletmelerin marka değerini ölçmek için kullanılan Hirose Yöntemi de gelir temelli marka değerlendirme yöntemlerinden birisidir. Bu yöntemler, markanın gelirlere olan katkısını çeşitli teknikler yardımıyla oransal olarak ölçmektedir (Erken Çelik, 2006: 199) . Bu ölçümü yaparken, markadan ekonomik ömrü boyunca kaynaklanması gereken kar ve nakit akımlarının bugünkü değerine indirilmesi yaklaşımına dayanmaktadır (Karataş Arıcı ve Bekci, 2017: 35). Çalışmamızda marka değerini hesaplamak için kullanılan Hirose Yöntemi uygulama bölümünde ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

1.3. İşletmelerin Marka Değerlerinin Tespitine Yönelik Borsa İstanbul'da Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Sektöründe Bir Uygulama

Uygulamanın amacı, uygulamada kullanılan veriler, uygulamanın kapsamı, yöntemsel modeli ile verilerin analizi ve yorumu sırasıyla ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

1.3.1. Uygulamanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinden stratejik karar alma kategorisinde yer alan marka değerlendirme tekniğinin uygulanması sonucu işletmelerin marka değerlerini en doğru olacak şekilde tespit ederek söz konusu işletmelerin marka değerleriyle kendi sektörlerinde avantaj sağlayacak bir planlama yapmasına katkı sağlamaktır.

1.3.2. Uygulamada Kullanılan Veriler

Uygulamada analiz için kullanılacak olan veriler, Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) ve işletmelerin kendi resmi internet sitelerinden alınmıştır. Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin mali tabloları ve bağımsız denetim raporlarındaki veriler, marka değeri ölçüm yöntemleri içerisinde kullanılmıştır.

1.3.3. Uygulamanın Kapsamı

Uygulamanın öncelikle kısıt olarak belli bir sektörün seçimi gerekmektedir. Hisse senetleri Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören işletmeler pek çok sektöre ayrılmaktadır. Uygulamanın sınırlılıkları dâhilinde marka değerlendirme hesaplamalarının uygun şekilde yapılabilmesi için birbirine benzer özellikte olan işletmelerin seçimi önemlidir. Bununla birlikte önceki çalışmalarda BİST gıda ve tekstil sektörlerinde marka değerlendirme hesaplamaları yapılmıştır.* Bu doğrultuda uygulamanın kapsamına birbirine benzer özellikte olmaları ve daha öncesinde marka değeri hesaplamalarının yapılmaması gibi nedenlerden ötürü taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe faaliyet gösteren ve hisse senetleri BİST'de işlem gören işletmeler dâhil edilmiştir. Ayrıca teknolojik ilerlemenin teşvik edildiği bu sektörde yer alan işletmelerden bazılarının ulusal anlamda marka bilinirliği söz konusuysen uluslararası pazarlarda ise marka bilinirliği henüz istenilen seviyelere ulaşmadığı taş ve toprağa dayalı sanayi sektörüyle ilgili hazırlanan raporlarda belirtilmektedir. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2008: 340). Bu noktadan hareketle Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde olan ülkemizde artan dünya rekabeti şartları altında Türk sanayi politikasının temel hedefine hizmet edecek şekilde taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe bazı tedbirlerin alınması kaçınılmazdır. Bu tedbirler kapsamında olabildiğince yerel

* Gıda sektörü için bkz. Başcı, E. S. (2009). Marka Değerinin Tespiti ve İMKB'de Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Tekstil Sektörü için bkz. Bursalı, O. B. (2007). Marka Değerinin Tespiti ve Denizli Tekstil Sektörü Üzerinde Uygulanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

kaynakları harekete geçiren, çevre koşullarına uygun üretim yapan, tüketici sağlığını ve tercihlerini gözeterek, yüksek nitelikli insan gücü kullanan, stratejik yönetim anlayışı uygulayan bir yapının oluşturulması gerektiği sektörle ilgili hazırlanan raporlarda belirtilmiştir. Bu yapı, Ar-Ge'ye önem veren, teknoloji üreten, özgün tasarım ve marka yaratarak uluslararası pazarlarda yerini almaya başlamasıyla birlikte sektör açısından marka bilinirliği ve dolayısıyla önemli bir marka değeri sağlanmış olacaktır. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2008: 42). Bu bağlamda Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Sektöründe yer alan işletmelerin marka değerlerinin saptanması öncelikli ve önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen sektörde yer alan işletmelerin kayıtlı olanlarının dökümü aşağıda verilmiştir:

Tablo 2. BİST’de Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Sektöründe İşlem Gören İşletmeler

<i>No</i>	<i>BİST kodu</i>	<i>İşletme adı</i>
1	ADANA	Adana Çimento
2	AFYON	Afyon Çimento
3	AKCNS	Akçansa
4	ANACM	Anadolu Cam
5	ASLAN	Aslan Çimento
6	BASCM	Baştaş Başkent Çimento
7	BTCIM	Batı Çimento
8	BSOKE	Batisöke Çimento
9	BOLUC	Bolu Çimento
10	BUCIM	Bursa Çimento
11	CMBTN	Çimbeton
12	CMENT	Çimentaş
13	CIMSA	Çimsa
14	DENCM	Denizli Cam
15	DOGUB	Doğusan
16	EGSER	Ege Seramik
17	GOLTS	Göлтаş Çimento
18	HZNDR	Haznedar Refrakter
19	IZOCAM	İzocam
20	KONYA	Konya Çimento
21	KUTPO	Kütahya Porselen
22	MRDIN	Mardin Çimento
23	NIBAS	Niğbaş Niğde Beton
24	NUHCM	Nuh Çimento
25	TRKCM	Trakya Cam
26	USAK	Uşak Seramik
27	UNYEC	Ünye Çimento
28	YBTAS	Yibitaş İnşaat Malzemeleri

Bu işletmeler arasında Niğbaş Niğde Beton, Baştaş Başkent Çimento ve Yibitaş İnşaat Malzemeleri uygulama kapsamına dâhil edilmemiştir. Söz konusu işletmelerden Niğbaş Niğde Beton finansal tablolarını 2011 yılından KAP’a bildirmeye başlayan borsaya yeni kote olan bir işletme olması nedeniyle uygulama kapsamına dâhil edilmemiştir. Diğer iki işletme ise finansal tablolarını 2012 yılından itibaren KAP’a bildirmişlerdir. Uygulamamızda ise marka değeri ölçümü; 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2015 yıllarındaki finansal tablolarda yer alan verilere göre yapılmıştır. 2015’ten sonraki yıllar Haznedar Refrakter isimli işletmenin bu

yıllarda borsaya kote olmayıp veri setini ve dolayısıyla marka değeri hesaplamalarını etkileyeceği düşünülmesi nedeniyle araştırmaya dâhil edilmemiştir. Çünkü marka değeri hesaplamaları işletmeler arasında kıyaslama yapılarak elde edilen veriler ya da işletmenin yıllar bazında elde edilen verileri kullanılarak yapıldığından herhangi bir işletmenin veri setinden çıkarılması hesaplamaları olumsuz etkileyecektir.

1.3.4. Uygulamada Kullanılan Yöntem

Çalışmamızın uygulama aşamasında BİST’de Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin marka değerleri Hirose Yöntemi (Hirose Method – Japan Method) ile saptanmıştır. Çünkü bu yöntem diğer marka değeri ölçme yöntemlerine kıyasla objektif verileri kullanarak bunu gerçekleştirmesi, hem uygulanabilirliği hem de verilerin kolay bulunup hesaplanabilmesi ve marka değerini tutar cinsinden hesaplayıp Türkiye ölçeğine uygun olması nedenlerinden ötürü tercih edilmiştir (Hirose, 2002: 22-24), (Bursalı, 2007: 62), (Başçı, 2009: 76), (Dımbıloğlu, 2014: 68). Hirose Yöntemi’nin hesaplamalarının nasıl yapıldığı pratik olarak aşağıdaki Tablo 3’te gösterilmiştir:

Tablo 3. Hirose Yöntemi Hesaplamaları

MARKA DEĞERİ = f (PD, SD, GD, rf)

MARKA DEĞERİ = (PD/rf) x SD x GD

PD: Prestij Değişkeni, SD: Sadakat Değişkeni, GD: Genişleme Değişkeni,
rf: Risksiz Faiz Oranı (Iskonto Oranı)

PD = Aşırı Kar Oranı x Marka Yatırım Oranı x Satılan Malın Maliyeti

$$PD = \frac{1}{5} \sum_{t=4}^0 \left\{ \left(\frac{S_t}{C_t} - \frac{S_t^*}{C_t^*} \right) \times \frac{A_t}{OE_t} \right\} \times C_0$$

C*: Karşılaştırma yapılan firmanın satılan malın maliyeti

A: Reklam ve promosyon giderleri

OE: Faaliyet giderleri

C₀: Cari dönem satılan malın maliyeti

S: Satışlar

S*: Karşılaştırma yapılan firmanın satışları

C: Satılan malın maliyeti

1/5 : 5 yıllık verilerin temel alındığını ifade etmektedir.

SD = (Son 5 Yıldaki Satılan Malın Maliyetlerinin Ortalaması - Son 5 Yıldaki Satılan Malın Maliyetlerinin Standart Sapması) / Son 5 Yıldaki Satılan Malın Maliyetlerinin Ortalaması

$$GD = \frac{1}{2} \left\{ \frac{1}{2} \sum_{i=1}^0 \left(\frac{SO_i - SO_{i-1}}{SO_{i-1}} + 1 \right) + \frac{1}{2} \sum_{i=1}^0 \left(\frac{SX_i - SX_{i-1}}{SX_{i-1}} + 1 \right) \right\}$$

SO: Yurtdışına yapılan satışlar

SX: Firmanın ana faaliyet konusu dışındaki gelirleri

1/2: 2 yıllık verilerin temel alındığını ifade etmektedir. (Büyüme hesaplaması için 3 yıllık veri kullanılmaktadır)

3. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMU

Çalışmamızda BİST’de Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin marka değerlerinin hesaplanması daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi Hirose Yöntemi ile yapılmıştır. Hirose Yöntemi, Prestij Değişkeni, Sadakat Değişkeni ve Genişleme Değişkeni olmak üç tane temel parametre üzerinden hesaplanmaktadır. Hirose Yöntemi kapsamında bu üç parametre üzerinde aşamalı olarak hesaplanıp sonuçlar saptanmıştır.

Prestij Değişkeni (PD), marka tarafından sağlanan fiyat avantajıdır ve markanın mali sattırabilme gücü ile ilgilidir. Prestij Değişkeninde bu fiyat avantajının sağladığı nakit akımı, birim maliyet ve miktar olmak üzere iki ana faktör tarafından saptanmaktadır. Güçlü bir markanın nakit akımı da fazla olmakta ve haliyle güçlü markaya sahip olan işletmeler genelde daha kaliteli ürünü daha düşük birim maliyetle ve daha yüksek fiyattan satma imkânına kavuşmaktadır.

Formülde de görüldüğü üzere, S* ve C* verileri sektör içindeki karşılaştırma yapılan işletmenin verileridir. Modelin hesaplanabilmesi için sektör içinde karşılaştırma yapılabilecek bir işletmenin mevcut olması lazımdır. Bu anlamda karşılaştırma yapılacak işletme için modelde sektörün en zayıf işletmesi ifadesi bulunmaktadır. İşletmenin sektör ile karşılaştırılması sadece Prestij Değişkeni (PD) hesaplaması yapılırken söz konusudur. Bu noktadan hareketle marka değeri hesaplanacak işletmenin, sektörün en zayıf işletmesi ile kıyaslanabilmesi için her bir yıla ait en düşük Satışlar /Satılan Malın Maliyeti (S/C) verisi göz önüne alınmıştır (Başçı, 2009: 109). Prestij değişkeni ile yapılan hesaplamalarda, geçmiş verilerin de önemli olduğu göz önüne alınarak formülde de yer aldığı üzere geçmiş 5 yılın verileri kullanılmaktadır.

Yıllar itibariyle S/C oranı hesaplanmış ve her dönemin en düşük verisi karşılaştırma yapılacak işletme olarak tercih edilmiştir.

Tablo 4. Dönemler İtibarıyla Kıyaslama Yapılacak İşletme ve S/C Oranı

<i>Dönem</i>	<i>İşletme</i>	<i>S/C oranı</i>
2011	Doğusan	0,993890585
2012	Afyon Çimento	0,929924948
2013	Çimbeton	1,105356725
2014	Doğusan	1,055600751
2015	Çimbeton	1,081657133

Tablo 4’deki hesaplamalara göre 2011 ve 2014 yılları için sektördeki PD hesaplamasında kıyaslama yapılacak en zayıf işletme olarak Doğusan, 2013 ve 2015 yılları için Çimbeton ve 2012 yılı için de Afyon Çimento saptanmıştır. Formülde hesaplanan S/C oranının 1’den büyük olması yani satışların, satılan malın maliyetinden fazla olması beklenir. 2012 yılında Afyon Çimento işletmesinin S/C oranı 0,929924948 olarak hesaplanmış olup bu oran söz konusu yıllar içinde sektördeki en düşük oran olarak göze çarpmaktadır. 2013, 2014 ve 2015 yıllarındaki en zayıf S/C oranları 1’den büyük olmasına rağmen söz konusu yıllarda diğer

işletmelere göre en düşük oranlar olduğu için PD ile ilgili yapılacak hesaplamalarda dikkate alınmıştır.

PD hesaplamasının formülünde yer alan başka bir kısım ise, reklam ve promosyon giderlerinin faaliyet giderlerine oranıdır. Modelde her bir işletmenin hesaplama yapılan yıla ait S/C verisi hesaplanıp, sektörün en zayıf S/C oranına sahip işletmeden çıkarılarak reklam ve promosyon giderlerinin faaliyet giderlerine oranı ile çarpılmasıyla formülün ilk aşaması tamamlanmaktadır. Formülde yer alan reklam ve promosyon giderleri, pazarlama satış ve dağıtım giderleri (PSDG) içinde yer alan bir harcama kalemidir. İşletmelerin sunduğu finansal tablolar ve dipnotlar incelendiğinde reklam ve promosyon giderlerini ayrı olarak sunulmadığı tespit edildiği için bu giderleri temsilen modelde PSDG kullanılmıştır.

PD hesaplamasında en son olarak ise son dönemin (2015 yılı) C (SMM) verisi göz önüne alınmaktadır. Buna göre işletmelerin son yıla ilişkin C (SMM) verisi Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. İşletmelerin 2015 Yılındaki C (Satılan Malın Maliyeti) Verileri

<i>İşletme Adı</i>	<i>2015 yılı C (SMM)</i>
Adana Çimento	262.467.547 TL
Afyon Çimento	49.389.930 TL
Akçansa	1.040.067.231 TL
Anadolu Cam	1.224.249.650 TL
Aslan Çimento	173.939.789 TL
Batı Çimento	25.900.535 TL
Batisöke Çimento	85.956.644 TL
Bolu Çimento	252.216.535 TL
Bursa Çimento	479.318.087 TL
Çimbeton	145.933.767 TL
Çimentaş	586.694.000 TL
Çimsa	806.246.032 TL
Denizli Cam	61.711.221 TL
Doğusan	1.354.154 TL
Ege Seramik	224.883.601 TL
Göлтаş Çimento	261.689.999 TL
Haznedar Refrakter	57.568.164 TL
İzocam	283.111.719 TL
Konya Çimento	261.548.783 TL
Kütahya Porselen	175.232.480 TL
Mardin Çimento	97.561.745 TL
Nuh Çimento	627.277.236 TL
Trakya Cam	1.553.096.495 TL
Uşak Seramik	148.842.839 TL
Ünye Çimento	149.979.519 TL

Yukarıda ifade edilen 2015 yılı C (SMM) verisi, çarpım olarak PD hesaplamasının sonuna eklenmektedir. Aşağıdaki Tablo 6'da Adana Çimento işletmesi için PD hesaplaması aşamaları yer almaktadır.

Tablo 6. Adana Çimento İşletmesi Prestij Değişkeni Hesaplaması

<i>İşletme</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	$[(A-B)*C]*D$
<i>Adana Çimento</i>	S_i/C_i	S^*/C^*	A/OE	C_0	PD
2011	1,461445429	0,993890585	0,462768821	262.467.547	56.790.051,68
2012	1,433634405	0,929924948	0,35341761	262.467.547	46.724.418,24
2013	1,460196914	1,105356725	0,418354075	262.467.547	38.963.002,64
2014	1,615087344	1,055600751	0,398376361	262.467.547	58.500.402,82
2015	1,631144463	1,081657133	0,337184911	262.467.547	48.629.681,72
5 YILIN ORTALAMASI					49.921.151,42

PD formülüne göre yapılan hesaplamalar sonucu işletmelerin PD değerleri Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. İşletmelerin Formüle Göre Hesaplanan Prestij Değişkeni Değerleri

<i>İşletme Adı</i>	<i>Prestij Değişkeni (tl)</i>
Adana Çimento	49.921.151,42
Akçansa	52.505.531,47
Anadolu Cam	103.441.350,1
Aslan Çimento	16.212.883,79
Batı Çimento	30.542.852,33
Batisöke Çimento	8.937.796,092
Bolu Çimento	25.177.426,43
Bursa Çimento	51.819.557,74
Çimentaş	21.423.825,76
Çimsa	22.090.617,08
Denizli Cam	4.226.113,839
Ege Seramik	28.004.522,8
Göлтаş Çimento	59.686.065,28
Haznedar Refrakter	5.351.848,013
İzocam	62.594.169,37
Konya Çimento	12.419.729,81
Kütahya Porselen	45.635.649,53
Mardin Çimento	16.581.576,54
Nuh Çimento	64.375.239,51
Trakya Cam	288.958.891,3
Uşak Seramik	14.762.674,8
Ünye Çimento	20.134.285,18

PD hesaplamalarında Çimbeton, Doğusan, Afyon Çimento işletmeleri sektörün karşılaştırma yapılacak işletmeleri oldukları için Tablo 7'de yer almamıştır.

Sadakat Değişkeni (SD) marka değerinin hesaplanmasında kullanılan ikinci parametredir. Sadakat Değişkeni, markaya sadakati yüksek olan müşteriler sayesinde markanın uzun vadede istikrarlı satış yapabilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu değişken de Prestij Değişkenine benzer şekilde marka ile müşteri ilişkisinin miktar ve fiyat etkisiyle nakit akışına yansımalarını incelemektedir. Pazar payındaki rakamsal büyüklüğün istikrarının temel alınması nedeniyle yıllar itibarıyla fiyatların çok değişkenlik gösterip etkileyeceği satışlar kalemi yerine son 5 yıldaki satılan malın maliyetlerindeki istikrar, sadakat değişkeni olarak hesaplanmaktadır. SD formülüne göre yapılan hesaplamalar sonucu işletmelerin SD değerleri Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8. İşletmelerin Formüle Göre Hesaplanan Sadakat Değişkeni Değerleri

<i>İşletme Adı</i>	<i>Ortalama SMM</i>	<i>SMM Standart Sapma</i>	<i>Sadakat Değişkeni (Ort. SMM – SMM Std Sapma) / Ort. SMM</i>
Adana Çimento	244.755.218,4	33.257.343,44	0,864119982
Akçansa	935.473.246,6	95.308.199,01	0,898117665
Anadolu Cam	1.171.593.329	147.341.484,8	0,874238372
Aslan Çimento	125.219.938,8	33.402.271,01	0,733251179
Batı Çimento	371.087.872,6	53.882.196,1	0,854799361
Batisöke Çimento	80.576.977,2	10.210.698,89	0,873280194
Bolu Çimento	184.124.341	45.161.111,35	0,754724926
Bursa Çimento	438.820.627,8	34.587.114,61	0,921181657
Çimentaş	531.796.200	57.614.776,1	0,891660046
Çimsa	706.054.552,2	86.123.967,43	0,878020803
Denizli Cam	48.475.808,6	9.936.029,916	0,795031167
Ege Seramik	182.546.291,4	31.136.086,32	0,829434572
Göлтаş Çimento	216.051.692,2	36.485.122,26	0,831127811
Haznedar Refrakter	61.471.649,4	3.526.145,913	0,942637851
İzocam	252.012.869,8	31.471.349,51	0,87512007
Konya Çimento	215.704.069,4	37.508.967,73	0,826109133
Kütahya Porselen	156.219.035	29.462.681,12	0,811401465
Mardin Çimento	125.614.883	16.950.107,75	0,865062902
Nuh Çimento	688.043.464,2	43.931.586,56	0,936149983
Trakya Cam	1.129.827.309	360.786.095,2	0,680671469
Uşak Seramik	114.737.439,6	30.010.592,74	0,73844115
Ünye Çimento	152.125.262,4	51.601.49,608	0,966079601

Genişleme Değişkeni (GD), markanın tanınırlığı üzerinde durarak söz konusu markanın kendi sektörü dışında farklı alanlarda ve farklı coğrafi bölgelerde ne kadar etkin olduğunu inceleyip genişleme kapasitesini ölçmektedir. Genişleme Değişkeni hesaplamalarında işletmenin yurt dışı satışlarından elde ettiği gelirdeki artış ve ana faaliyet konusu dışından elde ettiği gelirlerindeki artış bir değişken olarak dikkate alınmaktadır. Ana faaliyet konusu dışındaki gelirler için gelir tablosundan elde edilen Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler verisi kullanılmıştır. Türkiye Muhasebe Standartları öncesi hazırlanan gelir tablolarında bu veri, Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Karlar olarak yer alıyordu ancak standartlara göre hazırlanan gelir tablolarında Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler olarak adlandırılmıştır. Hesaplamalar son iki yıla ait büyüme oranlarına odaklanmaktadır. Ancak son iki yılın büyüme oranını hesaplamasını yapabilmek için son üç yıllık veri kullanılmıştır.

Çalışmamızda GD hesaplamasında bazı düzeltmeler uygulanmıştır. Öncelikle gelir tablolarında Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler (Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Karlar) verisi bulunan işletmelerden bazılarında söz konusu kalemin çok küçük miktarlarda olup Hirose yöntemindeki modelde varsayıldığı gibi markanın genişlemesi hakkında yeterli bilgi vermediği gözlemlenmiştir. Bunun yanında çok küçük parasal değerlerden oluşan bu gelir tablosu kalemindeki mutlak olarak küçük artışlar modeldeki GD parametresinin çok yüksek hesaplanmasına ve marka değerlerinin de olduğundan büyük hesaplanabilmesine neden

olabilecektir. Bu iki nedenden ötürü bazı işletmelerin Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler (Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Karlar) verisi dikkate alınmayıp, etkisi olmaması için doğrudan 1 olarak kabul edilmiş ve GD buna göre hesaplanmıştır.

Ayrıca diğer bir düzeltme olarak ise yurtdışı satışlarının ortalama büyüme hızı ile faaliyet dışı gelir ve karlarındaki ortalama büyüme hızı oranlarının ortalaması 1'in altında kalan işletmelerin Genişleme Değişkeninin marka değerine bir katkısı olmadığı kabul edilip söz konusu parametre bu işletmelerde doğrudan 1 olarak alınmıştır (Hirose, 2002: 76). GD formülüne göre yapılan hesaplamalar sonucu işletmelerin GD değerleri Tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9. İşletmelerin Formüle Göre Hesaplanan Genişleme Değişkeni Değerleri

<i>İşletme Adı</i>	<i>Yurtdışı Satışlar Ortalaması</i>	<i>Esas Faaliyet. Diğer Gelirler Ortalaması</i>	<i>Genişleme Değişkeni (Y. Dışı Sat. Ort + Esas F. Diğ. Gel. Ort.) / 2</i>
Adana Çimento	1,1105861	0,908688928	1,009637514
Akçansa	1,011938368	1,274935135	1,143436752
Anadolu Cam	1	1,163175247	1,081587624
Aslan Çimento	1	1,000649636	1,000324818
Batı Çimento	1,309311734	1,47560821	1,392459972
Batisöke Çimento	1,064824698	1,699843959	1,382334329
Bolu Çimento	1,63048668	1,234413955	1,432450317
Bursa Çimento	0,951914395	1,236353689	1,094134042
Çimentaş	1,149878686	1,061889645	1,105884166
Çimsa	1,216857903	1,401820158	1,30933903
Denizli Cam	1	1,127947477	1,063973739
Ege Seramik	1,114595288	1,572274086	1,343434687
Göлтаş Çimento	0,994352702	1,141086007	1,067719354
Haznedar Refrakter	0,210490782	1,587248485	1*
İzocam	1,03315523	1,267084373	1,150119801
Konya Çimento	0,5	0,817831639	1
Kütahya Porselen	1,855999099	1,192713643	1,524356371
Mardin Çimento	0,403887659	0,697230806	1
Nuh Çimento	0,989768547	0,803916562	1
Trakya Cam	1	1,172892212	1,086446106
Uşak Seramik	1	1,43575956	1,21787978
Ünye Çimento	0,874767796	0,906252067	1

Uygulamamızda Hirose yöntemine göre Prestij Değişkeni, Sadakat Değişkeni ve Genişleme Değişkeni olmak üzere üç temel parametre hesaplanarak marka değerinin saptanması için son aşamaya ulaşılmıştır. Yönteme göre bu üç temel parametrenin bir fonksiyonu olarak marka değeri hesaplanmaktadır. Bu fonksiyona göre Marka Değeri aşağıdaki şekilde hesaplanabilir:

$$\text{MARKA DEĞERİ} = f(\text{PD}, \text{SD}, \text{GD}, \text{rf})$$

$$\text{MARKA DEĞERİ} = (\text{PD}/\text{rf}) \times \text{SD} \times \text{GD}$$

PD: Prestij Değişkeni, SD: Sadakat Değişkeni, GD: Genişleme Değişkeni,

* Yurtdışı satışlarının ortalama büyüme hızı veya faaliyet dışı gelir ve karlarındaki ortalama büyüme hızı oranlarının ortalaması 1'in altında kalan işletmelerin Genişleme Değişkeninin marka değerine bir katkısı olmadığı kabul edilip söz konusu parametre 1 olarak alınmıştır.

rf: Risksiz Faiz Oranı (İskonto Oranı)

Formüle göre para değeri (TL) olarak ifade edilen Prestij Değişkeni, rf (Risksiz Faiz Oranı) ile iskonto edilip oran(%) olarak ifade edilen Sadakat Değişkeni ve Genişleme Değişkeni ile çarpılarak marka değeri hesaplanmaktadır. Uygulamamızda rf (Risksiz Faiz Oranı) olarak 31.12.2015 tarihli Gösterge Tahvilin Bileşik faizi olan %10,88 oranı kullanılmıştır*. İşletmelerin Hirose yöntemine göre hesaplanan 2015 yılındaki marka değerleri Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. İşletmelerin Hirose Yöntemi'ne Göre Hesaplanan Marka Değerleri

<i>İşletme Adı</i>	<i>(1) Prestij Değişken(TL) / rf</i>	<i>(2) Sadakat Değişkeni(%)</i>	<i>(3) Genişleme Değişkeni(%)</i>	<i>Marka Değeri(TL) (1*2*3)</i>
Adana Çimento	458.834.112	0,864119982	1,009637514	400.308.881
Akçansa	482.587.605	0,898117665	1,143436752	495.588.875
Anadolu Cam	950.747.703	0,874238372	1,081587624	898.994.135
Aslan Çimento	149.015.476	0,733251179	1,000324818	109.301.265
Batı Çimento	280.724.746	0,854799361	1,392459972	334.139.336
Batisöke Çimento	82.148.861	0,873280194	1,382334329	99.167.246
Bolu Çimento	231.410.169	0,754724926	1,432450317	250.178.913
Bursa Çimento	476.282.700	0,921181657	1,094134042	480.043.528
Çimentaş	196.910.163	0,891660046	1,105884166	194.167.741
Çimsa	203.038.760	0,878020803	1,30933903	233.418.821
Denizli Cam	38.842.958	0,795031167	1,063973739	32.856.958
Ege Seramik	257.394.511	0,829434572	1,343434687	286.812.432
Göлтаş Çimento	548.585.159	0,831127811	1,067719354	486.820.641
Haznedar Refrakter	49.189.780	0,942637851	1	46.368.148
İzocam	575.314.057	0,87512007	1,150119801	579.049.525
Konya Çimento	114.151.928	0,826109133	1	94.301.951
Kütahya Porselen	419.445.308	0,811401465	1,524356371	518.797.218
Mardin Çimento	152.404.196	0,865062902	1	131.839.216
Nuh Çim.	591.684.187	0,936149983	1	553.905.142
Trakya Cam	2.655.872.163	0,680671469	1,086446106	1.964.051.636
Uşak Seramik	135.686.349	0,73844115	1,21787978	122.027.150
Ünye Çimento	185.057.768	0,966079601	1	178.780.535

Yukarıdaki Tablo 10'de BİST Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi sektöründe 2011 ile 2015 yılları arasında sürekli faaliyet gösteren işletmelerin Hirose modeline göre Marka Değerleri TL tutarı olarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalara göre 2015 yılı için en yüksek marka değerine 1.964.051.636 TL ile Trakya Cam sahiptir. En yüksek ikinci marka değeri ise 898.994.135 TL ile Anadolu Cam ve en yüksek üçüncü marka değeri de 579.049.525 TL ile İzocam'a aittir. Denizli Cam'ın da 32.856.958 TL ile en düşük marka değerine sahip olduğu saptanmıştır. Marka değeri hesaplamalarına Prestij Değişken hesaplamalarında kıyas alınan işletmeler olmaları nedeniyle Çimbeton, Doğusan, Afyon Çimento dâhil edilmemiştir.

* Halkbank Günlük Bülten, https://www.halkbank.com.tr/images/articles/reports/1/2015/aranlik/31_12_15_gb.pdf (Erişim Tarihi: 28.07.2016)

4. SONUÇ

Globalleşen dünyada rekabetin artması ve bunun yanında yeni ve gelişmiş üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, maliyet bilgilerinin daha doğru olarak saptanması ve işletmenin varlığının sürdürülebilmesi için çeşitli stratejilerin belirlenmesinin zorunlu olması neticesinde stratejik yönetim muhasebesi anlayışı literatürdeki yerini almıştır. İşletmeler, stratejik yönetim muhasebesi teknikleri aracılığıyla kendi sektörlerinde rekabet avantajı sağlamaya çalışırlar. Çalışmada ele alınan Marka Değerleme tekniği de stratejik yönetim muhasebe tekniklerinden biridir.

Marka değeri son yıllarda önemi gittikçe artan bir kavramdır. Marka değerinin bu kadar önemli ve üzerinde durulan bir konu olmasının temel nedeni işletmelerin marka değerine göre sıralanmaya başlamaları ve marka değeri yüksek olan işletmelerin daha başarılı olmalarıdır. Marka değeri, güçlü bir marka isminin ve sembolünün tüketicinin zihninde yarattığı olumlu izlenimlerin ürün ve tüketiciye kattığı ek değerdir. Buradan hareketle stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinden marka değerlendirme tekniği ile işletmelerin marka değerlerini doğru şekilde ölçebilmek hayati bir öneme sahiptir. Çalışmamızda Hirose Yöntemi kullanılarak BİST Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi sektöründe yer alan işletmelerin marka değeri parasal değer olarak ölçülmüştür.

Çalışmamızdaki marka değeri ölçüm sonuçlarına göre en yüksek marka değerine Trakya Cam, en düşük marka değerine ise Denizli Cam'ın sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Yüksek marka değerine sahip olan işletmeler böylelikle kendi sektörlerinde önemli kazanımlar elde edeceklerdir. Örneğin marka değerinin finansal tablolarda yer alması ile işletmede yer alan varlıkların gerçek değeri ortaya konmuş olacak ve bu da işletmenin hisse senetlerini doğrudan etkileyecek ve işletmeye rekabet avantajı ve değer maksimizasyonu sağlayacaktır. İşletmelerin güçlü bir marka değerine sahip olduğu algısı sadece tüketiciler nezdinde değil, yatırımcılar, perakendeciler ve işletmeyle ilişkisi olan diğer kişi ve kuruluşlar (örneğin kredi veren bankalar) açısından da önemli olup işletmelere sektörlerinde sağlam bir pozisyonda olmalarını sağlamaktadır. Marka değeri düşük olan işletmeler de bu tip önemli avantajları elde etmek adına markalarının değerini arttırmayı öncelik haline getirerek, stratejik anlamda stratejik yönetim muhasebesi teknikleri aracılığıyla planlarını hayata geçirecek tedbirler alabilirler. Bu işletmeler, araştırmamızda kullanılan Hirose Tekniği'nin parametrelerinden prestij değişkeni açısından pazarlama ve satış giderlerine olan harcamalarını arttırarak markalarının tanınması ve bilinirliğini sağlamaları önerilebilir. Sadakat değişkeni açısından istikrarlı satış miktarlarına ulaşmak için başta pazarlama olmak üzere üretim, satış ve ilgili diğer işletme fonksiyonlarında gerekli düzeltmeleri sağlayacak tedbirleri almalıdırlar (Örneğin pazarlama politikası olarak müşteri

memnuniyetini arttıracak kampanyalar). Böylece işletmeler sadakat değişkeninin oranını arttırarak, doğrudan marka değerini yükseltme şansı elde edebilirler. Son olarak genişleme değişkeni açısından ise işletmelerin küresel bir marka oluşturup, bu markayı bir değer haline getirip yönetme stratejisi geliştirmeleri adına yurtdışı satışlarında önemli tutar ve artışlar sağlamaları gerekmektedir. Böylece genişleme değişkeni yüksek oranlarda tutularak işletmelerin marka değerlerinde artış gerçekleştirilebilir.

Ulusal ve uluslararası literatürün incelenmesiyle oluşturulan bu çalışmanın, işletmelerin marka değerlerinin hesaplanması konusunda bilgi vermesi ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük etmesi açısından önem taşıdığı söylenebilir. Söz konusu hesaplamalar, gıda ve tekstil sektörünü ele alan önceki çalışmalardan farklı olarak taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe yapılmıştır. Literatüre göre oluşturulan bu farklı incelemeler aynı sektör bazında daha uzun dönemlerde veya farklı sektörlerde benzer araştırmalar boyutunda geliştirilerek uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Ö. & Akgün, A. (2014). Marka ve marka değeri olgusu: Marka değerinin tespitine yönelik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 8, 1-13.
- Başçı, E. S. (2009). *Marka değerinin tespiti ve İMKB’de uygulama* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bursalı, O. B. (2007). *Marka değerinin tespiti ve Denizli tekstil sektörü üzerinde uygulanması* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Cadez, S. & Guilding, C. (2008). An exploratory investigation of an integrated contingency model of strategic management accounting. *Accounting, Organizations and Society*, 33(7-8), 836-863.
- Cravens, S. K. & Guilding, C. (1999). Strategic brand valuation: A cross-functional perspective. *Business Horizons*, 42(4), 53-62.
- Demir, V. ve Gökçen H.B. (2014). Stratejik yönetim muhasebesi ve vergi planlaması ilişkisi: Vergi planlamasına dayalı maliyetleme (VPDM). *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 41, 17-32.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2008). *Dokuzuncu kalkınma planı kapsamında taş ve toprağa dayalı sanayiler özel ihtisas komisyonu raporu Cilt I-II*. Ankara: DPT Yayını.
- Dımbıloğlu, A. A. (2014). *Marka değerinin belirlenmesi: örnek olay uygulaması BİST (borsa istanbul) kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe marka değerinin tespiti* (Uzmanlık Tezi). T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Erken Çelik, A. (2006). Marka değerlendirme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 31, 195-208.
- Fırat, D. & Badem, A. C. (2008). Marka değerlendirme yöntemleri ve marka değerinin finansal tablolara yansıtılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38, 210-219.
- Guilding, C., Cravens, S. K. & Tayles, M. (2000). An international comparison of strategic management accounting practices. *Management Accounting Research*, 11(1), 113-135.
- Halkbank Günlük Bülten. https://www.halkbank.com.tr/images/articles/reports/1/2015/aralik/31_12_15_gb.pdf (Erişim Tarihi: 28.07.2016)
- Hirose, Y. (2002). The ministry of economy, trade and industry the government of Japan. *The Report of the Committee on Brand Valuation*. Erişim Tarihi:13.05.2015.
http://www.dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_1285950_po_cbrandvalue.pdf?contentNo=1&alternativeNo=
- Karataş Aracı, Ö. N. & Bekci, İ. (2017). Bulanık AHP yöntemi ile finansal marka değerlendirme modellerinin tespiti: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 75, 31-54.
- Kendirli, S., Çağırın Kendirli, H. & Akgün Z. (2016). Marka değerlendirme yöntemleri: Hiroshi yöntemi ile gıda sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 71, 67-88.
- Koçyiğit, S. Ç., Doğan, E. & Sula H. H. (2019). Hastane işletmelerinde stratejik maliyet yönetiminin uygulanabilirliğini tespit etmeye yönelik bir araştırma: Ankara ili özel hastaneler örneği. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 18(56), 63-85.

- Marangoz, M. (2007). Marka değeri algılamalarının marka yayılmaya etkileri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7(2), 459-483.
- Özdemir, Ş. & Öncül, M. S. (2016). Marka değerlendirme. *Cumhuriyet İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 205-224.
- Özgüven, N. (2010). Marka değeri: Global markaların değerlendirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 141-148.
- Said, J., Hui, W. S. & Othman, R. (2010). The mediating effects of organizational learning orientation on the relationship between strategic management accounting information use and organizational performance. *Asia-Pacific Management Accounting Journal*, 5(2), 11-29.
- Sarı, E. S. (2009). *Marka değeri, marka değerlendirme yöntemleri ve muhasebe açısından marka değeri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şener, R. & Dirlilik, S. (Mayıs 2012). Stratejik yönetim kapsamında stratejik yönetim muhasebesi araçlarının kullanım düzeyi üzerine ampirik bir araştırma. *XXXI. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, Muğla, Türkiye.
- Terzi, S. (2006). *Genel üretim maliyeti sapmalarının yeni üretim yöntemleri çerçevesinde, stratejik yönetim muhasebesi açısından analizi, değerlendirilmesi ve raporlanması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, R. (Ekim 2016). Stratejik global boyutlu rekabet ve stratejik yönetim muhasebesinde yeni trendler. 2. *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*, Bilecik, Türkiye.
- Yüksel, Ü. & Yüksel, A. (2005). *Marka yönetimi ve marka değerinin ölçülmesi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2004). İşletmelerde stratejik yönetim ve planlama açısından stratejik maliyet yönetimi ve enstrümanları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 387-410.
- Zor, İ. & Kandil Göker, İ.E. (2015). Finansal ve davranışsal yaklaşım açısından marka değerlendirme ve bir karşılaştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 51-64.

EXTENDEN ABSTRACT

Strategic management accounting concept has come to the forefront with the consideration of the managerial accounting in terms of the strategic management concept which has been taken into consideration in recent years. There are various techniques in strategic management accounting and brand valuation techniques are included in these techniques. The value of the brand is to make the value of the product and the business in the market more valuable than the assets of the enterprise due to the positive impressions. Starting from this point, knowing the brand's monetary value accurately can provide enterprises with various advantages in their own sectors. In order to measure the brand's monetary value, brand valuation technique can be used from strategic management accounting techniques. Financial, behavioral and mixed methods are used for the use of brand valuation technique.

The main purpose of the study is to determine the brand values of these enterprises in the most accurate way in order to determine a planning and strategy that will provide enterprises with competitive advantage and value maximization in their sectors..

Many previous studies on brand value calculations have used different methods in terms of financial methods as well as behavioral methods that do not give a monetary value. Differently in our study, brand value calculations were made by Hirose Method. The previous studies conducted with Hirose Method were written by Bursalı in 2007 "Determining Brand Value and Applying on Denizli Textile Sector" and written by Basci in 2009 "Determination

of Brand Value and Implementation in IMKB”. In our study, unlike previous studies, the brand values of enterprises in Non-Metallic Mineral Products Sector were calculated.

First of all, brand valuation technique from strategic management accounting techniques which is a tool to reach the strategic objectives of enterprises has been examined in our study. After that, Hirose Method has been used in order to apply brand valuation technique. Because this method is preferred for reasons of using objective data as compared to other brands of a measuring method to do this, both applicability and finding data easy and eligible for the calculation of the monetary of brand value and scale of Turkey.

The data to be used for analysis in practice are taken from the Public Disclosure Platform (KAP) and the enterprises' own official websites. The financial statements of the companies operating in the stone and Non-Metallic Mineral Products sector and the data in the independent audit reports are used in the brand value measurement methods. In order to ensure that the brand valuation calculations are performed appropriately within the limitations of the practice, it is important to select enterprises that have similar characteristics. However, in previous studies, brand valuation calculations were made in BIST food and textile sectors. In this respect, 25 enterprises which are active in non-metallic mineral products and whose stocks are traded on BIST and whose data are suitable for analysis due to reasons such as similarity of practice and not having previously made brand value calculations, were taken into consideration.

According to calculations, Trakya Cam has the highest brand value for 2015 with 1.964.051.636 TL. The highest second brand value is Anadolu Cam with 898.994.135 TL and the third highest brand value is İzocam with 579.049.525 TL. Denizli Cam has the lowest brand value with 32.856.958 TL. Since Çimbeton, Doğusan and Afyon Çimento are not included in the brand value calculations as they are comparable enterprises in Prestige Variable calculations.

Firms with high brand value will thus gain significant gains in their sectors. For example, if the brand value is included in the financial statements, the real value of the assets in the firm will be revealed, which will directly affect the shares of the firm and will provide the firm with competitive advantage and value maximization. The perception that companies have a strong brand value is important not only for consumers, but also for investors, retailers and other persons and organizations that are related to the companies (for example, lending banks). Companies with low brand value can also take measures to implement their plans through strategic management accounting techniques in a strategic sense by prioritizing the value of their brands in order to achieve such significant advantages.

According to the results of the measurement in our study, Trakya Cam has the highest brand value and Denizli Cam has the lowest brand value. Various recommendations can be made for companies with low brand values. It is advisable to provide these enterprises with the recognition and prevalence of their brands via increasing the expenses of marketing and sales expenses in terms of prestige variable from the parameters of Hirose Technique used in our research. In order to achieve stable sales in terms of loyalty variable, they should take measures to ensure the necessary corrections in production, sales and other business functions including marketing (eg campaigns that will increase customer satisfaction as a marketing policy). Thus, companies can increase the ratio of the loyalty variable and directly increase the brand value. Finally, in terms of expansion variable, companies should provide significant amounts and increases in their overseas sales to create a global brand and it into a value for develop management strategy. Thus, an increase in brand values can be achieved by keeping the expansion variable at high rates.

It can be said that this study, which is formed by examining national and international literature, gives information about the calculation of brand values of enterprises and pioneers the works to be done after that. These calculations were carried out in non-metallic mineral products sector, unlike previous studies on the food and textile sector. Based on the literature, these different investigations can be developed and implemented in the same sector based on similar studies in longer periods or in different sectors.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Temelli, F. (2019). “Öğrencilerin Muhasebe Derslerinde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumlarının, Derse Odaklanma ve İlgileri Üzerine Etkisinin Faktör Analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF Örneği”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3651-3667.

Geliş Tarihi / Received Date: 21 Eylül 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE DERSLERİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLARININ, DERSE ODAKLANMA VE İLGİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN FAKTÖR ANALİZİ VE YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE İNCELENMESİ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖRNEĞİ

Fatma TEMELLİ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF

ftemelli@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0001- 7436-5289

Öz

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, her alanda olduğu gibi muhasebe eğitiminde de önemli etkiler meydana getirmiştir. Muhasebe eğitiminde geleneksel yöntemlerle birlikte bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerinin kullanımı da giderek artmaktadır. Bu çalışmanın amacı; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) son sınıf öğrencilerinin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisini incelemek ve daha iyi bir eğitim-öğretim için izlenmesi gereken yolu belirlemeye katkı sağlamaktır. Bu amaçla, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF’de öğrenim gören ve çeşitli muhasebe dersleri alan İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi Bölümü son sınıf öğrencilerine, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirlemeye yönelik ölçek ve derse odaklanma ve ilgi ölçeği uygulanmıştır. Ölçekler için güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmıştır. Ayrıca, muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumun derse odaklanma ve ilgi üzerindeki etkisi yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe eğitimi, Teknoloji kullanımı, Faktör analizi, Yapısal eşitlik modeli

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE STUDENTS ' ATTITUDES TOWARDS THE USE OF TECHNOLOGY IN ACCOUNTING COURSES ON FOCUS AND INTEREST IN THE COURSE WITH FACTOR ANALYSIS AND STRUCTURAL EQUALITY MODEL: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN UNIVERSITY İİBF CASE STUDY

Abstract

Developments in information and communication technologies have had important effects on accounting education as in every field. The use of information and communication technology products in accounting education is increasing with traditional methods. The purpose of this study is to analyze the course on the use of technology of the graduate students of Agri Ibrahim University Faculty of Economics and Administrative Sciences (Faculty of Economics and Administrative Sciences), to focus on attitudes and interests to examine and to contribute to determine the path that should be followed for a better education. For this purpose, in the 2017-2018 academic year spring semester, focusing on the scale and the course aiming to determine the attitude towards the use of technology in accounting courses for the graduate students of the Business Administration, Economics, Public Administration Department who study in Ağrı İbrahim Çeçen University and interest scale were applied. Reliability and validity studies were conducted for the scales. In addition, the effect of attitudes towards use of technology and focus on interest in accounting courses were examined with structural equation model.

Key Words: Accounting education, Technology use, Factor analysis, Structural equation model

1. GİRİŞ

Bilgi ve İletişim Teknolojileri'nin (BİT) eğitim sürecinde kullanılmasının; öğrenciler için dersi daha ilgi çekici hale getirdiği, hedeflere ulaşmayı kolaylaştırdığı, zaman kaybını engellediği ve öğrenmeyi daha kalıcı hale getirdiği bir gerçektir (Katrancı ve Uygun, 2013: 773).

Son yıllarda muhasebe eğitimi, teknolojik araçların kullanımı ile birlikte daha da önemli bir boyut kazanmıştır. Ancak, muhasebe eğitimi teknolojilerinde ne kadar gelişme ve ilerleme olursa olsun bu araçların ilgili öğretmen/öğretim elemanı tarafından etkin ve verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Üniversiteler bünyesinde muhasebe dersleri, lisans düzeyinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri (İİBF)'nin çeşitli bölümlerinde (İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi, Maliye vb.) zorunlu ve/veya seçmeli olarak okutulan gerekli ve önemli bir derstir. Muhasebe dersleri hakkında, üniversitelerin İİBF'lerinde bu dersi yürüten öğretim elemanlarıyla yapılan görüşmeler neticesinde ve edinilen gözlemler ve tecrübeler doğrultusunda, maalesef genellikle öğrencilerin sıkıntı yaşadığı ve zorlandığı bir ders olduğu kanaatine varılmıştır. Bu durum ise önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgileri bakımından incelenmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF'de muhasebe dersleri alan son sınıf öğrencilerinin, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisini incelemek ve daha iyi bir eğitim-öğretim için izlenmesi gereken yolu belirlemeye katkı sağlamaktır. Bu amaçla, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF'de öğrenim gören ve çeşitli muhasebe derslerini alan İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi Bölümü son sınıf öğrencilerine, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirlemeye yönelik ölçek ve derse odaklanma ve ilgi ölçeği uygulanmıştır. Muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirlemeye yönelik ölçek ve derse odaklanma ve ilgi ölçeği, Fidan ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmanın anketinden alınmıştır. Ölçekler için güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumlarının derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisi yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir.

Bu çalışma, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisini incelemesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF bünyesinde yapılmış olması yönüyle literatürdeki benzer çalışmalardan biraz daha farklılaşmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçların ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip

eden ikinci bölümde teorik çerçeveye, üçüncü bölümde literatür taramasına, dördüncü bölümde veri toplama aracı, yöntem, analiz ve bulgulara yer verilmiş ve beşinci bölüm olan sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde (BİT) yaşanan gelişmeler, eğitim-öğretimle ilgili süreçlerde birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişim; eğitim-öğretim araçları, öğrencilerin ders dinleme, not tutma ve ödev yapma alışkanlıkları, başarı ölçme ve değerlendirme gibi birçok konuda etkisini göstermiştir. Eğitim sistemlerinin gelişen teknolojinin gerisinde kalmasının zaman kaybı olduğunun düşünülmesi (Civan ve Yıldız, 2013) nedeniyle, geleneksel ders anlatma ve dinleme yöntemleri günümüzde yerini bilgisayar teknolojilerinin sağladığı daha pratik yöntemlere bırakmıştır. Bir yandan, eğitim-öğretim kurumları bilgisayar kullanımı için fiziksel altyapıyı oluşturmakta, diğer yandan öğretim elemanları ve öğrenciler teknoloji kullanımı konusunda kendilerini geliştirmektedirler (Güneş vd., 2017: 368).

BİT kullanımının kaçınılmaz olduğu alanlardan biri de muhasebedir. Muhasebenin toplum ve ticaret hayatında yasal kimlik kazanıp etkili hale gelmesinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin önemli bir katkısı vardır (Ayboğa, 2003: 327).

Üniversitelerde muhasebe dersleri bulunan bölümlerde okuyan öğrenciler, bilgisayar teknolojisini kullanabilmekte ve böylece muhasebe eğitimi, önceden olduğu gibi teorik düzeyde kalmamakta, öğrenciler teorik bilgilerini uygulamaya dökme olanağı elde etmektedirler. Bu durum ise, mezun olan öğrencilerin kalitesini ve niteliğini artırıcı bir etki yapmaktadır (Güneş vd., 2017: 369).

Muhasebe eğitimi; işletme kararları için gerekli olan bilgilerin belirlenmesi, toplanması, işlenmesi, doğruluğunun denetlenmesi, raporlar halinde özetlenmesi ve raporlanan bilgilerin karar alma sürecinde nasıl kullanılacağı konusunda öğrencinin bilgilendirilmesi ve bu bilgilerin uygulanması konusunda öğrenci yeteneğinin gelişen bilgi teknolojilerinden de yararlanarak geliştirilmesidir (Gökçen, 1998: 43). Muhasebe eğitiminin amacı ise; sahip olduğu bilgileri kullanabilen, yorumlayabilen ve bu bilgilerin gerek ulusal yasal düzenlemelerle, gerekse uluslararası düzeydeki uygulamalarla bağlantısını kurabilen meslek mensupları yetiştirebilmektir (Zaif ve Karapınar, 2002: 132). Muhasebe eğitiminin durumu ve niteliği, muhasebe mesleğinin imajını doğrudan etkilemektedir. Gelişen dünyada muhasebe mesleğinin elde edeceği konum açısından verilen eğitimin kalitesi son derece önemlidir (Çukacı ve Elagöz, 2006: 147).

Eğitimde kullanılan yöntemler üzerinde teknolojik gelişmelerin ve özellikle bilgisayar teknolojisinin çok büyük bir etkisi vardır. Derslerde görsel materyaller büyük öneme sahiptir.

Yapılan araştırmalar, görsel materyallerle öğrenmenin eğitim amacına ulaşmada çok daha verimli olduğunu ortaya koymuştur (Karapınar, 2001: 216; Boyd vd., 2000: 38). Öğrencilerin bu sürece dâhil edilmeleri, verilen projelerle aynı ve/veya benzer çalışmaları yapmaları ve bunu derste sunmalarının sağlanması durumunda, muhasebe eğitiminde bilgisayarlardan veya bilgi teknolojilerinden daha etkin bir şekilde yararlanılmış olacaktır (Hatunoğlu, 2006: 193). Nitekim zaman sabit tutulmak üzere insanlar, okuduklarının % 10'unu, işittiklerinin % 20'sini, gördüklerinin %30'unu, hem görüp hem işittiklerinin % 50'sini, söylediklerinin % 70'ini, yapıp söylediklerinin %90'ını hatırlamaktadırlar (şimşek, 1997: 32).

Günümüzde teknoloji, yaşamın her alanında etkili ve aktif bir rol oynamaktadır. Teknoloji gün geçtikçe değişmekte, ilerlemekte ve günlük yaşamda olduğu gibi eğitim ve ğretim ortamlarında da ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde ğretmen/ğretim elemanı tarafından da kullanılabilir (Deniz, 2000; Akpınar, 2005; Alkan, 2005; Van Wyk ve Louw, 2008).

Teknolojinin tek başına eğitim sürecinde yer alması onun eğitimle bütünleşmiş olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü teknoloji tek başına değişimi sağlayamamaktadır. Değişimi sağlayacak olan şey öğretmenlerin/ğretim elemanlarının teknolojik araçları kullanma şekilleridir. Öğretmenin/ğretim elemanının teknoloji ile ilgili bilgisi önemlidir, ancak bu ğretim içeriğinden bağımsız ve ilişkisiz değildir. Teknolojinin ne yapabileceğinden çok öğretmenin/ğretim elemanının teknolojik araçları kullanarak ne yapabileceği daha önemlidir (Koehler ve Mışra, 2005: 132).

Son yıllarda yapılan araştırmalarda sınıf ortamında teknolojinin kullanılmasının; öğrencilerin derse karşı ilgi, öğrenme, istek ve meraklarını artırdığı, öğrenmelerine yardımcı olduğu, ğrenci ve öğretmenlere zengin bir eğitim ğretim ortamı sağladığı tespit edilmiştir (Gündüz, 2010; Aksal, 2011; Delen ve Bulut, 2011; Güzel, 2011).

Öğrencilerin gelişen teknolojiyi anlayabilmesi, kullanabilmesi, yeniliklere ayak uydurabilmesi, derslerin teknolojik gelişmelerle paralellik göstermesini sağlaması açısından faydalı olacağı beklenmektedir. Ayrıca, teknolojik aletler öğrencilere bireysel çalışma olanağı sunduğu ve bu sayede öğrencilerin öğrenme başarılarının arttığı tespit edilmiştir (Altun, 2008; Ertem, 2010; Hsiao, 2012).

Öğrenmeyi etkileyen en önemli duyuşal özelliklerden biri öğrencilerin sergiledikleri tutumlardır. Tutumlar, ğrencilerin öğrenmelerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileme gücüne ve potansiyeline sahiptir. Muhasebe dersleri, lisans eğitimi veren İİBF'lerin özellikle İşletme ve İktisat bölümlerinde temel bir ders olarak okutulmaktadır. Muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik ilgi ve merak uyandırılması ve bu konuda olumlu tutumların geliştirilmesi, öğrencilerin derse odaklanmaları ve ilgileri üzerinde de etkiler ortaya

çıkarmaktadır. Muhasebe dersleri, özellikle İİBF’lerde okutulan gerekli bir ders olup, öğretim elemanlarının öğrencilerin bu dersin gerekliliğini bilmeleri konusunda bir hassasiyet oluşturmaları, derslerde teknoloji kullanımına yönelik tutumları ve kazanımlarını algılayabilmeleri de önemlilik arz etmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Muhasebe eğitiminde teknoloji kullanımı üzerine yerli ve yabancı literatürde yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir:

Marriott ve diğerleri (2004), çalışmalarında İngiltere’de bulunan 2 üniversitede muhasebe eğitimi alan lisans öğrencilerinin muhasebe eğitimlerinde BİT kullanma eğilimlerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Sonuç olarak; lisans öğrencilerinin muhasebe dersleri ile ilgili konularda internet ve e-postayı yaygın olarak kullanma eğiliminde olduklarını, ancak geleneksel sınıf ortamında dağıtılan öğretici formlara ve çevrimiçi öğreticilere isteksiz olduklarını tespit etmişlerdir.

Hatunoğlu (2006), çalışmasında muhasebe eğitiminde bilgi teknolojisi kullanımının sunum kalitesine olan etkilerinin tespitine ilişkin bir araştırma yapmıştır. Sonuç olarak; öğrencilerin % 72.8’i gibi bir çoğunluğu öğretim elemanlarının derste multimedia aracı kullandıklarını ama kendilerine (% 59.4’ü) kullanma imkânı verilmediğini belirtmişlerdir. Üniversitelerde verilen eğitimin daha çok teorik olarak verildiği ve öğrencilerin aktif eğitimin önemine dikkat çektikleri belirtilmiştir.

Toraman ve diğerleri (2008), bilgi teknolojilerinin meslek mensuplarının eğitimi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, muhasebe ders programları içerisinde yer alan temel konuların hiçbirisinde, bunların bilgi teknolojilerine etkisi veya ilişkisi gibi konulara değinilmediğini belirtmişlerdir. Bu durumun bilgi teknolojisi veya sistemlerinin anlaşılmasını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, muhasebe eğitimi gören öğrencilerin ve meslek mensuplarının bilgi teknolojisi konusunun önemi konusunda bilinçlendirilmeleri gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Çankaya ve Dinç (2009), bilgi teknolojileri ile desteklenen muhasebe derslerinin öğrenciler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada akademik başarı, algı ve yargı açısından powerpoint ile ders gören öğrencilerin klasik usulde ders görenlere göre daha başarılı ve olumlu düşüncelere sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

Jebeile ve Abeysekera (2010), Avustralya’da lisans öğrencilerine yönelik muhasebeye giriş kursunda interaktif çevrimiçi bilgisayar destekli eğitim modülünün başlatılmasını değerlendirmek amaçlı yaptıkları çalışma sonucunda, nakit akım tablosu düzenlemekte zorluk yaşayan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun bu modülü kullanarak yaptıkları hataları görme

imkanına sahip olacakları ve böylece daha kolay tablo düzenleyecekleri yargısına ulaşmışlardır.

Fidan (2012), powerpoint ve klasik usulde muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersinin anlaşılabilmesi açısından algı ve yargılarında farklılıklar olup olmadığını tespit etmek için yaptığı çalışmada, bilgi teknolojisi araçlarının mevcut eğitim yöntemlerinin eksikliklerini gidermek ve muhasebe dersine karşı öğrencilerin olumsuz düşüncelerinin giderilmesi amacıyla bir araç olarak kullanımının sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

Kızıl ve diğerleri (2014), çalışmalarında bilgi teknolojileri ve bilgisayar kullanımının öğrencilerin muhasebe dersindeki başarısına etkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak; muhasebe eğitimi alan öğrencilerin bilgisayar ve teknolojiyi eğitime sağladıkları fayda ile ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, muhasebe eğitiminde bilgi teknolojisi aracı kullanımı, çoğu öğrenciye göre muhasebe derslerini daha anlaşılır hale getirmektedir. Diğer yandan, öğrenciler yoğun bir şekilde derslerde bilgi teknolojisi kullanımının sınav sonuçlarına olumlu yansıdığını düşünmektedir.

Fidan ve diğerleri (2015), çalışmalarında geleceğin muhasebe meslek mensubu adayı olan öğrencilerin lisans eğitimleri süresince aldıkları muhasebe derslerinde bilişim teknolojilerinden ne kadar faydalandıklarını ve bu konudaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmada öğrenciler, muhasebe derslerinde mutlaka bilgisayar, projeksiyon cihazları ve muhasebe yazılım programlarının kullanılması gerektiğini ve en fazla teknolojik ders materyali olarak sunum programları ve sosyal ağların kullanıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca, öğrencilerin teknolojik araçlara sahiplik oranları yüksek olmakla birlikte muhasebe derslerine ve sınavlarına hazırlanırken teknolojiden faydalanmadıklarını belirttikleri görülmüştür. Diğer yandan öğrencilerin, teknoloji kullanımının muhasebe derslerinde başarıyı ve ilgiyi arttırdığı, muhasebe derslerini sevmeyi sağladığı ve anlamayı kolaylaştırdığı düşünceleri hakkında kararsız kaldıkları tespit edilmiştir.

Güneş ve diğerleri (2017), çalışmalarında muhasebe eğitimi alan lisans öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumlarını incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre; öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumlarının okudukları bölümlere göre anlamlı düzeyde değişmediği belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin tutumları; cinsiyet, kendilerine ait bilgisayar olup olmaması, internet erişim imkânı ve internet kullanım süreleri açısından anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, muhasebe eğitimi alan ve gelecekte mesleklerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden sıklıkla yararlanacak öğrencilerin tutumlarını ortaya koymuş ve eğitim süreçlerinde onlara sunulan bilgi ve iletişim teknolojileri olanakları hakkında öneriler sunulmuştur.

Temelli (2018), çalışmasında lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan ve geleceğin muhasebecisi olabilecek meslek mensubu adayları olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) öğrencilerinin aldıkları muhasebe derslerinde teknolojiye ne kadar faydalandıklarını ve bu konudaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda; günümüzde muhasebe disiplininin teknolojik olanaklarla desteklendiği ve muhasebe eğitimi alan öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak eğitilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, muhasebe derslerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden, sunum amaçlı faydalanmanın çok daha ötesinde farklı amaçlar için de faydalanılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ, ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada, öğrenciler için muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirlemeye yönelik ölçek ve derse odaklanma ve ilgi ölçeği Fidan ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmanın anketinden alınmıştır. Ölçekler için güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 22 ve AMOS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. Araştırma modelinde bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasında neden sonuç ilişkisi, yapısal eşitlik modeli ve yol analizi ile incelenmiştir. Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişki, korelasyon analizi ile incelenmiştir.

Çalışmada, basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre örneklem oluşturulmuştur. Ana kütle içerisinde yer alan öğrenci sayısının 164 olduğu saptanmıştır. Bu sayı baz alınarak, ana kütle temsil etmek üzere örnek büyüklüğü aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır (Yamane 1973: 133):

$$n = \frac{NP(1-P)Z^2}{(N-1)d^2 + P(1-P)Z^2}$$

Formül (1)'de ki n: Örnek kütle büyüklüğü, N: Evren büyüklüğü, P: Olayın gerçekleşme olasılığı, (1-P) : Olayın gerçekleşmeme olasılığı, α : Önem düzeyi, Z : % (1- α) düzeyinde Z test değeri, d: Hata payını ifade etmektedir. P=0,50 ve % 5 hata payı ile ana kütle temsil edecek olan örnek büyüklüğü 115 olarak hesaplanmıştır. Dağıtılan 150 anketten 118 tanesi cevaplanarak geri dönmüş, ancak 2 anketin hatalı ve eksik doldurulması nedeni ile geriye kalan 116 anket araştırma kapsamına alınmıştır. Bu sayı, örneklem büyüklüğü için yeterlidir. Diğer yandan, öğrencilerin verilen ifadelerle ilişkin eğilimlerini belirlemede Likert Tipi 5'li derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2)

Katılmıyorum, (3) Fikrim Yok, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum seçeneklerinden oluşmuştur.

Muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirlemeye yönelik ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koymak için açıklayıcı (açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.902>0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler, toplam açıklanan varyansı %46 olan tek faktör altında toplanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı olan Cronbach Alpha (α)=0,856 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı ve diğerleri, 2010: 405; Güriş ve Astar, 2015: 283). Güvenirliğine ilişkin bulunan Cronbach Alpha (α) ve açıklanan varyans değerine göre, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirlemeye yönelik ölçeğin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı aşağıda Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Muhasebe Derslerinde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumu Belirlemeye Yönelik Ölçek Faktör Yükleri

<i>Maddeler</i>	<i>Faktör Yüğü</i>
t5	,791
t7	,747
t9	,734
t10	,729
t4	,710
t1	,708
t3	,666
t2	,601
t8	,543
t11	,491
Toplam Varyans %46	
Cronbach Alpha=0,856	

Derse odaklanma ve ilgiyi belirlemeye yönelik ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koymak için açıklayıcı (açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.905>0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler, toplam açıklanan varyansı %84,1 olan tek faktör altında

toplanmıştır. Ölçeğin güvenirliği Cronbach Alpha=0,952 olarak yüksek bulunmuştur. Güvenirliğine ilişkin bulunan Cronbach Alpha (α) ve açıklanan varyans değerine göre derse odaklanma ve ilgi ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı aşağıda Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Derse Odaklanma ve İlgili Ölçeği Faktör Yükleri

<i>Maddeler</i>	<i>Faktör Yükleri</i>
d2	,951
d4	,925
d3	,922
d5	,916
d1	,868
Toplam Varyans %84,1	
Cronbach Alpha=0,952	

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri aşağıda Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3. Öğrencilerin Demografik Özellikleri

<i>Tablolar</i>	<i>Gruplar</i>	<i>Frekans(n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Cinsiyet	Kadın	61	52,6
	Erkek	55	47,4
Yaş	21-24	104	89,7
	25 ve üstü	12	10,3
Bölüm	İşletme	36	31,0
	İktisat	41	35,3
	Kamu Yönetimi	39	33,6
Not Ortalaması	2,50 ve Altı	18	15,5
	2,51-3,0	55	47,4
	3,01 ve üzeri	43	37,1
Gelecekte Muhasebe Alanında Çalışmayı Düşünme Durumu	Evet	63	54,3
	Hayır	53	45,7
Son sınıfa kadar alınan muhasebe dersleri	Genel Muhasebe	115	99,1
	Finansal Raporlar Analizi	63	54,3
	Maliyet Muhasebesi	57	49,1
	Muhasebe Denetimi	28	24,1
	Bilgisayarlı Muhasebe	6	5,2
	Uzmanlık Muhasebesi	6	5,2

Tablo 3’de de görüldüğü üzere; araştırmaya katılan öğrencilerin 61’i (% 52,6) kadın ve 55’i (% 47,4) erkektir. Öğrencilerin 104’ü (% 89,7) 21-24 ve 12’si (% 10,3) 25 ve üstü yaş aralığındadır. Öğrencilerin 36’sı (% 31,0) İşletme, 41’i (% 35,3) İktisat ve 39’u (% 33,6) Kamu Yönetimi bölümündedir. Öğrencilerin 18’i (% 15,5) 2,50 ve altı, 55’i (% 47,4) 2,51-3,0 ve 43’ü (% 37,1) 3,01 ve üzeri not ortalamasına sahiptir. Öğrencilerin 63’ü (% 54,3) gelecekte muhasebe alanında çalışmayı düşünmekte ve 53’ü (% 45,7) düşünmemektedir. Son sınıfa kadar alınan muhasebe derslerine göre öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; genel muhasebe dersine göre

115'i (% 99,1) evet ve 1'i (% 0,9) hayır olarak, finansal raporlar analizi dersine göre 63'ü (% 54,3) evet ve 53'ü (% 45,7) hayır olarak, maliyet muhasebesi dersine göre 57'si (% 49,1) evet ve 59'u (% 50,9) hayır olarak, muhasebe denetimi dersine göre 28'i (% 24,1) evet ve 88'i (% 75,9) hayır olarak, bilgisayarlı muhasebe dersine göre 6'sı (% 5,2) evet ve 110'u (% 94,8) hayır olarak ve uzmanlık muhasebesi dersine göre 6'sı (% 5,2) evet ve 110'u (% 94,8) hayır olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutum, derse odaklanma ve ilgi puan ortalamaları aşağıda Tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 3. Muhasebe Derslerinde Teknoloji Kullanıma Yönelik Tutum, Derse Odaklanma ve İlgi Puan Ortalamaları

	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Std Sapma</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
Teknoloji Kullanıma Yönelik Tutum	116	3,796	0,782	1,100	5,000
Derse Odaklanma ve İlgi	116	3,610	1,083	1,000	5,000

Öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutum ölçeğinden minimum 1 puan, maksimum ise 5 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik olumlu tutumların arttığını göstermektedir. Tablo 4'de de görüldüğü gibi, muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutum ortalama puanı 3,796'dır ve bu puan yüksek düzeyde olumlu tutum varlığını göstermektedir.

Öğrencilerin muhasebe derslerine yönelik odaklanma ve ilgi ölçeğinden minimum 1 puan, maksimum ise 5 puan alabilmektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, muhasebe dersine odaklanma ve ilginin arttığını göstermektedir. Tablo 4'de de görüldüğü gibi, muhasebe dersine odaklanma ve ilgi ortalama puanı 3,610'dur ve bu puan yüksek düzeyde muhasebe dersine odaklanma ve ilgi varlığını göstermektedir.

Ayrıca, yapılan korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutum puanı ile derse odaklanma ve ilgi puanı arasında %54,7 pozitif yönde ilişki bulunmuştur ($p=0,000<0,05$).

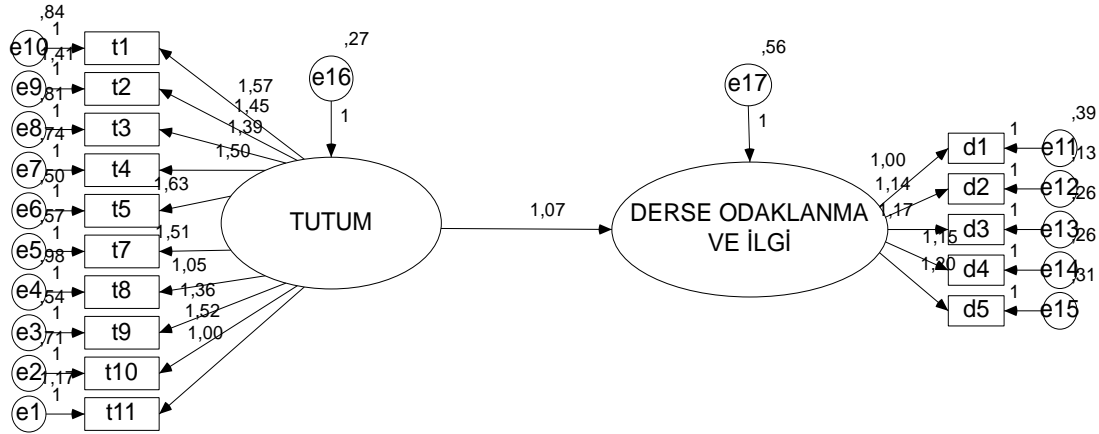
Çalışmada ayrıca, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisi yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. Çalışmada, literatürde yer alan araştırmalarda en sık kullanılan uyum iyiliği indeksleri kullanılmıştır. Uyum iyiliği kriterleri kesin olmayıp birer kabullenmedir. Geliştirilmekte olan modeller için uyum indekslerinin kritik değerlerin altında kalması normal karşılanmaktadır (Hox ve Bechger, 1998). Kullanılan uyum indekslerine dönük kabul edilen bazı referans değerler ve elde edilen değerler aşağıda Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Uyum İyiliği İndeksleri

İndeks	Normal Değer*	Kabul Edilebilir Değer*	Yapısal Model
χ^2/sd değeri	<2	<5	1,11
GFI (Uyum İyiliği İndeksi)	>0.95	>0.90	0,90
AGFI	>0.95	>0.90	0,90
CFI (Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi)	>0.95	>0.90	0,99
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	<0.05	<0.08	0,03
RMR	<0.05	<0.08	0,59

***Kaynaklar:** Şimşek, 2007; Hooper and Mullen 2008; Schumacker and Lomax, 2010; Waltz, Strickland and Lenz 2010; Wang and Wang, 2012; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidel, 2007.

Öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumlarının derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisine ilişkin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Yapısal eşitlik modeli kullanılarak elde edilen yol analizinde, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisinin katsayıları gösterilmiştir. Yol analizi aşağıda Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Muhasebe Derslerinde Teknoloji Kullanıma Yönelik Tutumun Derse Odaklanma ve İlgi Üzerine Etkisine İlişkin Yapısal Model

Şekil 1’de de görüldüğü gibi, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumları ile derse odaklanma ve ilgileri arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğu söylenebilmektedir.

Analiz sonucunda anlamlılık düzeyi, regresyon katsayıları ve hipotezler aşağıda Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6. Hipoteze İlişkin Regresyon Katsayıları

Hipotezler	Tahmin (β)	S.Hata	t	p	Sonuç
DOİ <--- MDTKYT	1,074	0,276	3,896	<0,001	Kabul

DOİ: Derse Odaklanma ve İlgi; MDTKYT : Muhasebe Derslerinde Teknoloji Kullanıma Yönelik Tutum

Tablo 6’da da görüldüğü gibi, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumunun derse odaklanma ve ilgiyi arttırdığı belirlenmiştir ($\beta=1,074$). Muhasebe

derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumda bir birimlik artış, derse odaklanma ve ilgiye 1,074 standart birimlik bir artışa neden olmaktadır. Modelde bağımsız değişken olan muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumun, bağımlı değişken olan derse odaklanma ve ilgi üzerindeki değişime etkisi (tahmin etme açıklayıcı gücü) $R^2=0,356$ olarak bulunmuştur. Bu değer 0,356 olması; öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgilerinin % 35.6'sını açıkladığını göstermektedir.

5. SONUÇ

Küreselleşmeyle birlikte işletmeler ve eğitim kurumları önemli ölçüde gelişmiştir. Özellikle, bilgisayar ve teknolojik ürünler eğitim-öğretim alanlarının içine girmiş ve böylelikle eğitimin de yapısı değişmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte teknolojik araç-gereçler, derslerin eğitim-öğretim ihtiyaçlarını karşılamış ve eğitim-öğretim bileşenlerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Bu teknolojik araç-gereçler, son yıllarda eğitim-öğretim ortamlarında giderek yaygınlaşmış ve sürekli kullanılmaya başlamıştır. Üniversitelerde verilen eğitim-öğretimde de teknolojinin önemi yadsınamayacak boyuttadır. Yapılan bu çalışma ile, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF'de muhasebe dersleri alan son sınıf öğrencilerinin, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının derse odaklanmaları ve ilgileri üzerine etkisini incelemek amaçlanmıştır.

Çalışmadan elde edilen demografik bulgulara bakıldığında; araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu 21-24 yaş aralığındadır. Öğrencilerin çoğunluğu İktisat bölümündendir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun not ortalaması 2.51-3.00 arasında değişmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu gelecekte muhasebe alanında çalışmayı düşünmektedir. Ayrıca, öğrencilerin neredeyse tamamının genel muhasebe (muhasebeye giriş, finansal muhasebe, genel muhasebe I-II, envanter ve bilanço, dönem sonu işlemleri muhasebesi gibi dersler) dersini aldıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada, İİBF son sınıf öğrencilerinin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutum ile derse odaklanma ve ilgi puan ortalamalarına bakıldığında; muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutum ortalama puanı 3,796 olup, bu puan yüksek düzeyde olumlu tutum olduğunu göstermektedir. Yani öğrenciler, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımı yönünde olumlu tutumlar sergilemişler ve teknolojinin gerekli olduğu düşüncesinde olmuşlardır. Muhasebe dersine odaklanma ve ilgi ortalama puanı ise 3,610 olup, bu puan yüksek düzeyde muhasebe dersine odaklanma ve ilgi olduğunu göstermektedir. Yani öğrenciler, muhasebe derslerinde teknoloji kullanımının derse odaklanma, ilgi, başarı, anlama durumlarına olumlu yönde etki yaptığı düşüncesinde olmuşlardır. Ayrıca, yapılan korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutum puanı ile derse odaklanma

ve ilgi puanı arasında %54,7 pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Yani öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik olumlu tutum puanları ile derse odaklanma ve ilgi puanları birbirleriyle doğru yönlü ilişkilidir. Bu durumda; tutum değişkeninin değeri arttığında, derse odaklanma ve ilgi değişkeninin de değerinde artış olacaktır.

Çalışmada ayrıca, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumlarının derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisi yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. İİBF öğrencilerinin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgileri üzerine etkisine ilişkin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumunun, derse odaklanma ve ilgiyi arttırdığı belirlenmiştir. Muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumda bir birimlik artış, tutumun derse odaklanma ve ilgide 1,074 standart birimlik bir artışa neden olmuştur. Modelde bağımsız değişken olan muhasebe derslerinde teknoloji kullanıma yönelik tutumun, bağımlı değişken olan derse odaklanma ve ilgi üzerindeki değişime etkisi (tahmin etme açıklayıcı gücü) $R^2=0,356$ olarak bulunmuştur. Bu değer 0,356 olması; öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik tutumlarının, derse odaklanma ve ilgilerinin % 35.6'sını açıkladığını göstermektedir.

Muhasebe derslerinde teknoloji kullanımının öğrenmeyi desteklediği, anlamayı kolaylaştırdığı, derse karşı ilgiyi ve odaklanmayı artırdığı, başarıyı artırmaya olumlu katkı sağladığı incelenen literatürde tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada, öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanılmasına ilişkin tutumlarının olumlu olduğu ve bu durumun onların derse olan ilgilerini, odaklanmalarını, başarılarını artırdığı tespit edilmiştir ve elde edilen bu sonuç literatürle benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin muhasebe derslerinde teknoloji kullanılmasına yönelik olumlu tutumlara sahip olmasında, elbette ilgili öğretim elemanlarına da önemli roller düşmektedir. Teknolojiye dayalı, bilgisayar ve görsel-ışitsel eğitim araçları, sunum programları öğretim elemanı tarafından muhasebe derslerinde etkin ve verimli bir şekilde kullanılarak öğrencilerin muhasebe derslerine ilgi ve odağı, dersteki başarıları artırılabilir. Öğretim elemanlarının muhasebe derslerinde, özellikle anlaşılması zor olan kavramları veya konuları öğretirken teknolojiyi kullanmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir. Muhasebe dersleri için teknoloji donanımlı özel dersliklerin kullanılmasının yine derse olan ilgiyi, odaklanmayı, anlamayı ve başarıyı artırabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, öğrencilerle ders ile ilgili iletişim sağlamak için Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal ağların kullanılması ve yine ders konuları sınıfta anlatıldıktan sonra konu ile ilgili ders notlarının internet ortamında (e-mail, web sitesi, web grupları gibi) paylaşılmasının etkili

sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, muhasebe derslerini yürüten öğretim elemanlarının ilgili yeni teknolojileri takip etmesi önemlilik arz etmektedir.

Bu çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF son sınıf öğrencileri ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle, farklı üniversitelerde öğrenim gören İİBF öğrencileriyle de yapılacak çalışmaların araştırma konusuna farklı boyutlar kazandıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Y. (2005). *Bilgisayar destekli eğitimde uygulamalar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aksal, F. A. (2011). Developing evaluative tool for online learning and teaching process. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(3), 69-75.
- Alkan, C. (2005). *Eğitim teknolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Altun, E. (2008). 6th, 7th and 8th graders' attitudes towards online homework assignment sites. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 7(4), 5-18.
- Ayboğa, H. (2003). Globalleşme sürecinde ülkemizde muhasebe mesleği ve meslek mensuplarının eğitimi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 39-55.
- Boyd, D. T., Boyd, S. C. & Boyd, W. L. (2000). Changes in accounting education: improving principles content for beter understanding. *Journal of Education for Business*, 76(1), 36-42
- Civan, M. & Yıldız, F. (2003). Globalleşme sürecinden muhasebe meslek eğitiminin etkilenmesi. *Muhasebe Denetimi Sempozyumu Bildirileri*, 6, 1-23.
- Çankaya, F. & Dinç, E. (2009). Powerpoint ve klasik usulde muhasebe eğitimi alan öğrenciler arasındaki farklılıkların tespiti: Karadeniz teknik üniversitesinde bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 28-52.
- Çukacı, Y. C. & Elagöz, İ. (2006). Muhasebe derslerinde kullanılan öğretim yöntemleri ile öğrenme stillerinin ilişkisinin ortaya konulması ve Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 147-164.
- Delen, E. & Bulut, O. (2011). The relationship between students exposure to technology and their achievement in science and math. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(3), 311-317.
- Deniz, L. (2000). Öğretmen adaylarının bilgisayar yaşantıları ve bilgisayar tutumları. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 135-166.
- Ertem, I. S. (2010). The effect of electronic storybooks on struggling fourth graders reading comprehension. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(4), 140- 155.
- Fidan, M. E. (2012). Üniversitelerde muhasebe dersini powerpoint sunumu ve klasik yöntem ile alan öğrenciler arasındaki farklılıklar: Bilecik üniversitesi örneği. *Journal of Yasar University*, 25(7), 4281-4306.
- Fidan, M. E., Aslan, Ü. & Subaşı, Ş. (2015). Muhasebe derslerinde teknoloji kullanımı ile ilgili öğrenci görüşleri. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(2), 34-61.
- Gündüz, H. B. (2010). Digital divide in Turkish primary schools: Sakarya sample. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(1), 43-53.
- Güzel, H. (2011). Factors affecting the computer usage of physics teachers working at private training centers. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(2), 122-132.
- Gökçen, G. (1998). Uygulamacıların muhasebe eğitiminden beklentileri. *Muhasebe-Finansman Dergisi*, T.C. Marmara Üniversitesi Muhasebe Araştırma Merkezi, 7(9), 43-50.
- Güneş, E., Yüksel, M. ve Kaya, H.P. (2017). Muhasebe eğitimi alan lisans öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumları. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 367-382.
- Güriş, S. & Astar, M. (2015). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hsiao, L. H. C. (2012). A study on teaching quality of Taiwan government training Çivil servants with educational technology. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(2), 38-43.
- Hatunoğlu, Z. (2006). muhasebe eğitiminde bilgi teknolojisi kullanımının sunum kalitesine olan etkilerinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 30, 190-200.
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hox, J. J. & Bechger, T. M. (1998). An introduction to structural equation modeling. *Family Science Review*, 11, 354-373.
- Jebeile, S. & Abeysekera, I. (2010). The spread of ICT innovation in accounting education. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 22(2), 158-168.
- Katranç, M. & Uygun, M. (2013). Sınıf öğretmenlerinin Türkçe derslerinde teknoloji kullanımına yönelik görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 773-797.

- Kızıllı, C., Şeker, S. E. & Bozan, D. (2014). Bilgi teknolojileri ve bilgisayar kullanımının öğrencilerin muhasebe dersindeki başarısına etkisi. *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems*, 2(2), 77-97.
- Koehler, M. J. & Mishra, P. (2005). What happens when teachers design educational technology? The development of technological pedagogical content knowledge. *Journal of Educational Computing Research*, 32(2), 131-152.
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karapınar, A. (2001). Avrupa topluluğu ülkelerinde muhasebe eğitimi ve ülkemiz muhasebe eğitimi ile karşılaştırılması. *XX. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Muhasebe Eğitiminde Yeni Ufuklar*, 23- 27 Mayıs.
- Marriott, N., Marriott, P. & Selwyn, N. (2004). Accounting undergraduates changing use of ICT and their views on using the internet in higher education – A research note. *Accounting Education*, 13(1), 117-130.
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. New Jersey: Taylor & Francis.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Şimşek, N. (1997). *Öğretmen ve öğretmen adayları için derste eğitim teknolojisi kullanımı*. Ankara: Anıl Matbaa ve Cilt Evi.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş, Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınevi.
- Tabachnick, B. G. & Fidel, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education Inc.
- Temelli, F. (2018). İİBF öğrencilerinin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımı ile ilgili görüşleri: Ağrı İbrahim Çeçen üniversitesi örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(Özel Sayı), 701-720.
- Toraman, C., Ülker, Y. & Uçar, M. (2008). Bilgi teknolojileri ve meslek mensuplarının eğitimi üzerindeki etkileri. *EKEV Akademi Dergisi*, 37, 15-26.
- Van Wyk, G. & Louw, A. (2008). Technology-assisted reading for improving reading skills for young south african learners. *The Electronic Journal of e-Learning*, 6(3), 245-254.
- Waltz, C. F, Strickland, O. L, & Lenz, E. R. (2010). *Measurement in nursing and health research*. New York: Springer.
- Wang, J. & Wang, X. (2012). *Structural equation modeling: Applications using Mplus: Methods and applications*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Yamane, T. (1973). *Statistics: An introductory Analysis*. New York: Harper & Row.
- Zaif, F. & Karapınar, A. (2002). Muhasebe eğitiminde değişim ihtiyacı. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3, 111-134.

EXTENDED ABSTRACT

With the impacts of globalization, businesses and educational institutions have significantly developed. Particularly computer and technological products have been introduced into the education, and thus, the structure of education has changed. With the development of information and communication technologies, technological tools have been used for the educational needs of the courses, and ultimately, they have become an indispensable component of education system. These technological tools have become increasingly widespread and constantly used in educational environments in recent years. The importance of technology in education at university level is indisputable as well.

Accounting education is comprised of stages such as teaching the student how to identify, collect, process the information required for business decision making processes, verify its accuracy, summarize in reports, and use these summarized pieces of information, and to develop the skills of the student for implementing these pieces of information in line with the developing information technologies. In recent years, accounting education has gained an even more important dimension with the use of technological tools. However, no matter how much

improvement and progress achieved in accounting education technologies, these tools need to be used in an efficient and productive way by the relevant teacher/instructor.

Accounting is a necessary and important course in the universities and it is compulsory and/or selective in various departments (Business, Economics, Public Administration, Public Finance, etc.) of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (FEAS). Based on the interviews conducted with the instructors, who teach this course in the FEAS faculties of universities, and in accordance with the observations and experiences, unfortunately, it was concluded that this is a lesson that is often difficult for students. This is an important problem. Therefore, it is of vital importance to investigate the attitudes of students towards the use of technology in accounting courses concerning their concentration and interest in the course.

The aim of this study is to examine the attitudes of final year students, who are attending the accounting courses at FEAS faculty of Ağrı İbrahim Çeçen University, towards the use of technology in accounting courses concerning their concentration and interest in the course, and to contribute to determining the path required for a better education. In this purpose, the scale for determining the attitudes towards use of technology in accounting courses and the scale for concentration and interest in the course were applied to the final year students of Business, Economics, and Public Administration, who were attending various accounting courses at FEAS faculty of Ağrı İbrahim Çeçen University in the spring term of the 2017-2018 education year. The scale for determining the attitudes towards the use of technology in accounting courses, and the scale for concentration and interest in the course were obtained from the survey of the study conducted by Fidan et al., (2015). Reliability and validity tests were conducted for the scales. Additionally, the impact of the attitudes of the students towards the use of technology in accounting courses on their concentration and interest levels in the course was examined through the structural equation modelling.

Considering the demographic findings of the study, it was determined that the majority of the participant students were female. A great majority of the participant students were in the 21-24 age group. The majority of students were from the Economics department. The GPAs of a great majority of students varied between 2.51 and 3.00. The majority of the participant students considered working in accounting field in the future. In addition, it was determined that almost all of the students attended the general accounting courses (such as introduction to accounting, financial accounting, general accounting I-II, inventory and balance sheet, and accounting of adjusting process).

Examining the average scores of the final year students of FEAS faculty concerning their attitudes towards the use of technology in accounting courses and their concentration and

interest in the course, it was observed that the average score of the attitude concerning the use of technology in accounting courses was 3,796, which demonstrated that the attitude was highly positive. As per the average score for the concentration and interest in the accounting course, it was determined as 3,610, which demonstrated that the concentration and interest in the accounting course was high as well. Moreover, as the conclusion of the correlation analysis, it was determined that there was 54,7% positive relationship between the attitude score of the students towards the use of technology in the accounting courses and the score concerning their concentration and interest in the course.

In the study, additionally, the impact of the attitudes of the students towards the use of technology in accounting courses on their concentration and interest levels in the course was examined through the structural equation modelling. It was determined that the goodness of fit values of the FEAS faculty students were determined to be acceptable concerning the impact of their attitudes towards the use of technology in accounting courses on their concentration and interest in the courses. It was also determined that the attitudes of the students towards the use of technology in accounting courses increased their concentration and interest levels in the course. One standard unit of increase in the attitude towards the use of technology in accounting course caused 1,074 standard unit of increase in the concentration and interest level in the course. The impact (estimation explanatory power) of the independent variable of the model, which is the attitude towards the use of technology in accounting courses, on the dependent variable, which is the concentration and interest in the course, was determined as $R^2=0,356$. This 0,356 value demonstrated that the attitudes of the students towards the use of technology in accounting course accounted for the 35.6 % of their concentration and interest in the course.

In previous studies of the literature, it was determined that the use of technology in accounting courses supported learning, facilitated understanding, improved concentration and interest in the course, and contributed to success. As the conclusion, in this study, it was determined that the attitudes of the students concerning the use of technology in accounting course was positive and this increased their concentration, interest, and success in the course; this result is similar to those of the previous studies in the literature. Naturally, the role of the instructors is of importance for supporting the students to have positive attitudes towards the use of technology in accounting courses. This study was limited to the final year students attending the FEAS faculty of Ağrı İbrahim Çeçen University. Therefore, in order to give a new impulse to the subject, it is suggested that further studies should be conducted with the students of FEAS from different universities.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özafşarlıoğlu Sakallı, S. ve Saygın, M. (2019). "Girişimcilerin Finansal Farkındalıkları ile Sosyo-Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Uşak Ticaret ve Sanayi Odası Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3668-3684.

Geliş Tarihi / Received Date: 24 Aralık 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

GİRİŞİMCİLERİN FİNANSAL FARKINDALIKLARI İLE SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŐİKİNİN İNCELENMESİ: UŞAK TİCARET VE SANAYİ ODASI ÖRNEĐİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Sibel ÖZAFŞARLIOĞLU SAKALLI

Uşak Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu

sibel.ozafsarlioglu@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8404-2720

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet SAYGIN

Mersin Üniversitesi, Silifke Meslek Yüksekokulu

msaygin@mersin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7871-0235

Öz

Girişimciler üstlendikleri risklere karşın yarattıkları değerler kapsamında akademik bakış açısıyla ele alınması gereken birer fenomen konumundadır. Her bir girişimci adayı, çeşitli aşamalardan geçerek farklı gerekçelerle işletmelerini kurmakta ve sürdürülebilirlik bağlamında çaba göstermektedir. Girişimcilerin finansal araçlara olan yatkınlıklarının işletmelerinde ulaşmak istedikleri amaçlara olan yakınlıklarını etkilediği varsayılmaktadır. Finansal farkındalık algısı günümüz rekabet ortamında bireylerin finansal araçlara erişiminden kullanım şekillerine ve yatırım algısındaki çeşitliliğe kadar etki eden olguyu kapsamaktadır. Sürekli gelişen ve değişim gösteren finansal sistemler ve araçlara olan yatkınlık girişimciler için donanım sahibi olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada girişimcilerin finansal farkındalık düzeyleri belirlenmek istenmiştir. Ayrıca katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile finansal farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada veriler Uşak Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı işletme sahiplerinden elde edilmiştir. Bulgulara göre, işletmelerin profesyonel yöneticilerden ziyade girişimcilerin kendileri tarafından yönetildiği ve ortaklı yapıların oldukça düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca girişimcilik motivasyon unsurlarından ekonomik güç kazanma arzusu en önemli unsur olarak ortaya çıkmıştır. Girişimcilerin finansal farkındalık düzeyleri ile yaş, eğitim ve baba mesleği değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimcilik algıları, Finansal farkındalık

AN ANALYSIS OF THE RELATIONS BETWEEN FINANCIAL AWARENESS AND SOCIO-DEMOGRAPHIC FEATURES OF ENTREPRENEURS: THE CASE OF UŞAK CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Abstract

Entrepreneurs, despite the risks they undertake, are phenomenon that must be addressed by the academic viewpoints for the values they create. Each entrepreneurial candidate is involved in various stages of establishing their businesses for different reasons and working in the context of sustainability. It is assumed that entrepreneurs' susceptibility to financial instruments affects their closeness to the aims they achieve in their business. The perception of financial awareness includes the influence of individuals in the competitive environment, from access to financial instruments to the forms of use and the diversity of investment perceptions. The tendency to constantly evolving and changing financial systems and tools obliges entrepreneurs to be equipment owners. In this context, it is aimed to determine financial awareness levels of entrepreneurs in the study. In addition,

¹ Bu çalışma, 4-7 Nisan 2018 tarihinde Side/Antalya'da düzenlenen II. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü olarak sunulmuş ve özet metin olarak bildiri özet kitapçığında yayımlanmıştır.

the relationship between participants' socio-demographic features and financial awareness levels were examined. The data for the research have been obtained from the businessmen registered in Uşak Chamber of Commerce and Industry. According to the findings, it is seen that businesses are managed by the entrepreneurs themselves rather than the professional managers and there are fewer capital investments. In addition, the desire to gain economic power within entrepreneurship motivation elements has emerged as the most important factor. There are statistically meaningful differences between the financial awareness levels of entrepreneurs and age, education and father-professions of entrepreneurs.

Key Words: Entrepreneurship, entrepreneurship Perception, Financial awareness

1. GİRİŞ

Girişimci, piyasayı iyi gözlemleyen ve fırsat bulduğunda bu fırsatı tüketici talebine dönüştürebilecek şekilde üretim faktörlerini bir araya getirip mal veya hizmet üreten yaratıcı ve yenilikçi bir kişidir. Girişimcilik ise, piyasadaki risk ve belirsizliklere rağmen öncelikle sürdürülebilirliğini sağlamak ve daha sonra ortalamanın üzerinde kar elde etmek ve büyümek amacıyla, yaratıcı ve yenilikçi bir işletme faaliyetinin yürütülmesidir (Cengiz, Serdar ve Donuk, 2016:1321). İşcan ve Kaygın (2011: 444) girişimciyi toplumların gelişmişlik düzeylerinin belirleyicisi olarak tanımlamış ve girişimciyi az gelişmiş ekonomilerde kalkınmanın, gelişmiş ekonomilerde ise dinamizmin bir unsuru olarak ifade etmiştir.

Günümüzde serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ve özellikle son yıllarda artan küresel rekabet sonucunda finansal farkındalığın önemi hızla artmıştır. Hayatın her evresinde kişilerin vermeleri gereken finansal kararlar vardır. Finans üzerine eğitim almış insanların dahi, günümüzün karmaşık finans dünyasında doğru kararlar almakta zorlanıyor olmaları finansal farkındalığın önemini daha da artırmaktadır (Yardımcıoğlu ve Yörük, 2016: 174). Kılıç, Ata ve Seyrek (2015: 130) tarafından yapılan araştırmada, bireylerin finansal kararlar alırken yeterli düzeyde finansal bilgiye sahip olmadıklarını ve bununla birlikte bu düşük bilgi düzeyinin de farkında olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Finansal farkındalığı yüksek olan insanların sınırlı kaynakları etkin kullanmada üstün bir yanı vardır. İşletmelerde karar veren kişilerin, bu konunun bilincinde olması hem işletmeye artı değer katar hem de işletmeyle ilgili doğru yatırım kararları verebilir. Dolayısıyla bir işletme finansal açıdan doğru kararı alabilirse o işletmede doğru işler yapılabilir. Özellikle günümüzde tüketimin hızla arttığını düşünürsek finansal farkındalığın önemi hem bireysel düzeyde hem işletme yönetimi düzeyinde hem de toplum açısından daha da önemli olmaktadır. Girişimcilerin finansal farkındalıklarının incelenmesi, hem girişimcilik algısının daha iyi anlaşılması hem de girişimcilerin iş süreçlerinde başarıya daha yakın olmaları noktasında katkı sağlayacaktır. Girişimciliğin işsizlik ve ekonomik dengesizlik gibi kronikleşen ekonomik hastalıklara karşı en iyi ilaç olarak düşünülmesinin gereği olarak araştırma sürecine Uşak ilinde faaliyetlerini sürdüren

girişimciler dahil edilmiştir. Araştırma sürecine dahil edilen katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal farkındalık karar vericiler için oldukça önemli bir kavramdır (Jackson ve Gast, 2015:203). Finansal farkındalık finansal tüketici ve yatırımcıların finansal ürün ve kavramlar hakkında bilgilerini geliştirmelerini ve finansal risk ve fırsatları daha iyi fark etmelerini imkan tanıyan bir süreçtir. Bu sayede finansal tüketici ve yatırımcılar daha bilinçli tercih yapabilir, kimden ne şekilde yardım alması gerektiğini bilir ve finansal refahlarını artırmak için diğer tüm faaliyetleri etkin yapmalarına imkân sağlayabilir (Yardımcıoğlu ve Yörük, 2016: 176). Demir ve Mollaoğulları (2018: 72) finansal farkındalık düzeyi yüksek olan bireylerden oluşan bir toplumda, paranın doğru yönetilebileceğini, doğru yatırım araçları kullanılacağını ve doğru yatırımlar yapılarak bireysel ve toplumsal refahın artacağını ifade etmiştir.

Finansal farkındalık kesin, doğru ve ayrıntılı bilgiye bağlıdır (Jackson ve Gast, 2015: 207). Taujanskaite ve arkadaşları (2016) yaptıkları çalışmada bankacılık sektöründe ödenmeyen kredilerin sebeplerini ve bununla başa çıkmada alınacak önlemleri, sadece idari düzeyde değil müşterilerin finansal farkındalıklarının ve özellikle de rasyonel tüketici davranışlarının artırılması yönünde çalışmalar yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Yardımcıoğlu ve Yörük (2016) ise yaptıkları çalışmada finansal farkındalığın finansal okuryazarlığı artırdığına ilişkin bulgular elde etmiştir. Marriott, Pogue ve Osgerby (2010) İngiltere’de öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmada, öğrencilerin finansal farkındalık düzeylerinin düşük olduğunu ama öğrencilerin finansal farkındalıklarının yeterli düzeye getirildiğinde hem borçlarını daha iyi yönetebileceklerini hem de bütçelerini daha dikkatli kontrol edebileceklerini ifade etmiştir. Nga, Yong ve Sellappan (2010) tarafından yapılan çalışmada duruma cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerin finansal farkındalığının daha yüksek olduğu belirlenmiş, eğitim seviyesinin finansal farkındalığı etkilediği, yaş değişkeninin ise finansal farkındalık üzerinde veri seti dahilinde bir etkiye sebep olmadığı görülmüştür.

Mason ve Wilson (2000) finansal okuryazarlığı, bireyin muhtemel finansal sonuçların farkında olarak karar vermesinde gerekli olan bilgiyi elde etmesi, anlaması ve değerlendirmesi olarak tanımlarken, Egg (2006), finansal okuryazarlığı, finansal bilginin temel ekonomik bilgi ve anlayışıyla bağlantılı finansal anlayış ve paraya yönelik psikolojik tepkiler olarak tanımlamıştır (Akt: Marriott, Pogue ve Osgerby, 2010: 44). Finansal farkındalık ve finansal okuryazarlıkla ilgili literatür incelendiğinde, kadınların hem finansal farkındalık hem de finansal okuryazarlık düzeylerinin erkeklerden ya daha düşük yada eşit düzeyde olduğu görülmüştür (Hung, Yoong ve Brown, 2012; Nga, Yong ve Sellappan, 2010). Öztürk ve Demir (2015) tarafından akademisyenler üzerine yapılan çalışmada araştırmaya katılanların finansal okuryazar bireyler

olduğunu ancak finansal eğitime ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir. Apan ve Ercan (2017) ise kişilik özellikleri ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, bireyin deneyime açıklık özelliğinin finansal okuryazarlığı pozitif yönde etkilediği, nevrozizm özelliğinin ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bireylerin finansal farkındalık ve okuryazarlık düzeylerini geliştirebilmek için finansal eğitime önem verilmesi gerekmektedir. Alkaya ve Yağlı (2015: 586) finansal bilincin ailede başladığını ancak ailede kazanılan bilgi ve becerilerin yeterli olmayıp finansal eğitimin farklı çalışmalarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin tanımına göre finansal eğitim, finansal tüketicilerin veya yatırımcıların finansal ürünler, kavramlar ve risklerle ilgili anlayışını geliştirmeyi; bilgi, eğitim veya öneriler vasıtasıyla finansal risklerin ve fırsatların daha fazla farkında olmayı; bilgili tercihler yapmayı, nereden yardım bulunacağını ve finansal anlamda iyi olmak için etkili adımlar atmayı içermektedir (Hung, Yoong ve Brown, 2012: 8). Finansal okuryazarlık becerilerine sahip olmak hem finansal problemleri önceden öngörüp çözebilmek hem de refah içinde bir hayat sürdürebilmek açısından önemlidir (Öztürk ve Demir, 2015: 113).

Bireylerin finans bilgilerini geliştirmek, davranış ve anlayışta değişikliğe yol açan bir öğrenme süreci gerektirir (Marriott, Pogue ve Osgerby, 2010: 45). Alkaya ve Yağlı (2015) üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada, katılımcıların çoğunluğunun (% 84,3) aileyi, para harcama ve yönetme becerilerinin kazanıldığı birincil kaynak olarak tespit etmiş ve geleceğin anne-babaları olarak üniversite öğrencilerinin finansal becerilerinin geliştirilmesiyle birlikte onların yetiştirecekleri nesillerinde finansal bilince sahip olmaları sağlanacağını ifade etmiştir. Literatürde finansal farkındalığın artırılması için ayrı ayrı çalışmalar yapmak yerine yükseköğretim kurumlarının, liselerin, ortaokulların, yatırım şirketlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte hareket etmeleri gerektiğine vurgu yapılmaktadır (Jackson ve Gast, 2015; Nga, Yong ve Sellappan, 2010).

Foley (2018: 98) küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde (KOBİ) yaygın ve yerleşmiş finansal beceri boşluğunun arttığını ve bunun temel nedenlerini kendi işinin yöneticisi olan kişilerin finans konusunu sıkıcı ve anlaşılması güç bulduğu için bu konunun muhasebecilere bırakıldığını ifade ediyor. Bu sorunu bertaraf edebilmek için kendi işinin yöneticisi olan kişilerin, işlerini yapmanın yanında finans ile ilgili bir perspektif edinmelerini ve bunu önemli bir beceri olarak görmeleri gerektiğini vurguluyor. Ayrıca bankaların ve girişimcileri destekleyen ajansların (Türkiye'de KOSGEB vd.) faydalanıcıların finansal bakış açısının önemini gösteren beceri ve tutumlara sahip olduklarından ve bunu sürdürdüklerinden emin olmaları gerektiğini önermektedir.

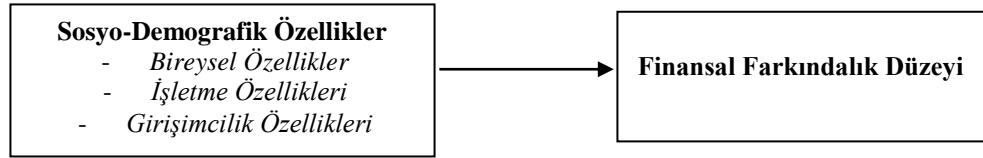
3. YÖNTEM

Araştırmada, katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişki belirlenmek istenmiştir. Günümüz rekabet ortamında girişimcilerin finansal farkındalıklarının yüksek oluşunun, girişimcilerin kar elde etme, süreklilik sağlama ve toplumsal fayda yaratma gibi temel işletme amaçlarına ulaşma noktasında büyük önem taşıyacağı düşünülmektedir.

Araştırmada veriler, Uşak Ticaret ve Sanayi Odası'na (UTSO) bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren işletme sahiplerinden/girişimcilerden elde edilmiştir. Veriler, 2017 yılının Eylül-Ekim ayları içerisinde girişimcilerin UTSO'da gerçekleştirdikleri aylık olağan toplantılarının akabinde birebir görüşmeler vasıtasıyla ve anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Toplamda 150 anket formu elden dağıtılmış, bunlardan doldurulmuş 115 anket formu elden geri teslim alınmıştır. 6 veri formunun eksik ve geçersiz olması nedeniyle toplamda 109 veri formu üzerinden analizler yapılmıştır.

Araştırmada verilerin elde edilmesi için oluşturulan veri toplama formunda öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özellikleri içeren yaş, medeni hal, cinsiyet, eğitim durumu, yabancı dil bilgisi ve baba mesleği soruları yöneltilmiştir. Veri toplama formunun ikinci kısmında işletme özellikleri dahilinde işletmelerin kimler tarafından yönetildiği, işletmenin hangi sektörde faaliyet gösterdiği, çalışan sayısı ve faaliyet süresi gibi unsurlar belirlenmek istenmiştir. Üçüncü kısımda ise girişimcilik özellikleri kapsamında katılımcıları girişimci olmaya sevk eden unsurlar ile girişimcilik motivasyon kaynakları tespit edilmek istenmiştir. Son olarak katılımcıların finansal farkındalık düzeylerinin tespiti için Onur ve Nazik'in (2014) ve Yardımcıoğlu ve Yörük'ün (2016) çalışmalarında kullandıkları finansal farkındalık ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan Finansal Farkındalık Ölçeği 18 değişkenden oluşmaktadır. Ölçekte katılımcılara yöneltilen sorularda belirtilen ifadeler, "kesinlikle katılmıyorum" dan (1 olarak kodlanmıştır), "kesinlikle katılıyorum" a doğru (5 olarak kodlanmıştır) 5'li Likert ölçeği ile oluşturulmuştur.

Araştırmada asıl amaçlanan, girişimcilerin finansal farkındalık düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemektir. Girişimcilerin finansal farkındalık düzeylerinin bireysel özelliklerine, kurdukları işletmelerin sahip olduğu özelliklere ve girişimcilik kavramına ilişkin algılarına göre çeşitlilik gösterebileceği varsayılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada girişimcilerin sosyo-demografik özellikleri ile finansal farkındalıkları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı araştırılacaktır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Arılı ve Nazik (2010) veri toplama araçlarının güvenilirliğini, ölçülmek istenenin doğru ölçülmesi, güvenilir olması, aynı yolla tekrar ölçüldüğünde benzer sonuçları vermesi olarak ifade etmektedir. Buna göre 0 ile 1 arasında değer alan ve 1'e yaklaştıkça güvenilirliği yüksek olan ölçeklerin araştırma sürecini olumlu etkilediği varsayılabilmektedir. Ayrıca, yeni geliştirilen ölçekler için kabul edilebilir Cronbach's Alfa katsayısı 0.50 ile 0.60 arası iken, Cronbach's Alfa katsayısının 0.70'ten büyük olması içsel tutarlılığın yüksek olduğunu ifade etmektedir (Bülbül 2003). Araştırmada kullanılan finansal farkındalık ölçeğinin güvenilirlik değerinin ,899 olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, araştırmada kullanılan ölçeğin içsel tutarlılığının oldukça yüksek olduğu ifade edilebilmektedir.

Veri toplama formunda yalnızca nicel verilere yer verilmesi araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca veri toplama formunun katılımcılar tarafından doğru algılanıp sorulara cevap verildiği varsayılmaktadır. Verilerin tek bir bölgeden elde edilmesi ve yalnızca anket yönteminin kullanılmış olması bir diğer kısıtı oluşturmaktadır. Anket formu ile veri toplamanın oluşturduğu olumsuz bir durum olarak elde edilen cevapların, katılımcıların algısına dayalı olması da bir diğer olası kısıtı oluşturmaktadır.

4. BULGULAR

Tablo 1'de katılımcılara ilişkin bireysel özelliklerin ele alındığı sosyo-demografik özellikler aktarılmaktadır.

Tablo 1. Bireysel Özellikler (n=109)

<i>Yaş</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Medeni Hal</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
46 ve üstü	25	22,9	Evli	76	69,7
31-35	20	18,3	Bekar	30	27,5
26-30	19	17,4	Diğer	3	2,8
36-40	16	14,7	<i>Eğitim</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
41-45	16	14,7	Lisans	51	46,8
18-25	13	11,9	Lise ve dengi	35	32,1
<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Önlisans</i>	14	12,8
Kadın	16	14,7	İlköğretim	6	5,5
Erkek	93	85,3	Lisansüstü	3	2,8
<i>Baba Mesleği</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Yabancı Dil</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Maaşlı Çalışan	51	46,8	İngilizce	56	51,4
Girişimci	44	40,4	Diğer	11	10,1
Diğer	8	7,3	Almanca	6	5,5
Çiftçi	6	5,5			

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde katılımcıların yaş değişkeni bağlamında katılımcıların yaşları eşit dağılmakta ve tüm yaş gruplarından katılımcılar araştırma süreci içerisinde neredeyse eşit oranlarda bulunmaktadır. Cinsiyete ilişkin veriler değerlendirildiğinde katılımcıların büyük bölümünün erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların baba meslekleri sorgulandığında maaşlı çalışanların % 46,8'lik oranla çoğunlukta oldukları görülmektedir. Baba mesleği girişimci olanların oranı ise % 40,4 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük bölümü evlidir ve yalnızca 30 katılımcının bekar olduğu görülmektedir. Veri toplama formunda medeni hal değişkeninde “diğer” seçeneğinin sunulma sebebi, katılımcıların medeni hallerine ilişkin yazarlarca önceki çalışmalarda tespit edilen hassasiyetler gereği ortaya çıkmaktadır. Araştırma sürecine katılanların çoğunluğu lisans öğrenimini tamamlamış olduğu görülmektedir ayrıca lise ve dengi okullardan mezun olanların oranı da bir hayli yüksektir. Katılımcıların yabancı dil bilgileri sorgulandığında % 51,4'lük bir oranla İngilizce dilinin katılımcılar tarafından bilindiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 1'deki sosyo-demografik özellikler değerlendirildiğinde araştırma sürecine katılanlar dâhilinde genç girişimcilerin oranının oldukça yüksek olduğu (*18-40 yaş aralığında bulunan girişimciler*), kadın girişimci sayısının arzu edilen seviyede olmadığı, eğitim düzeyleri bağlamında katılımcıların lisansüstü öğrenime olan ilgilerinin oldukça az oluşu ve baba meslekleri incelendiğinde maaşlı çalışan aile fertlerinin bulunduğu ortamda yetişen girişimcilerin niceliksel olarak fazla sayıda olduğu açıkça görülebilmektedir. Tablo 2.'de araştırma sürecine dahil edilen işletmelere ilişkin özellikler sunulmaktadır.

Tablo 2. İşletme Özellikleri (n=109)

<i>Yöneticiler</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Sektör</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Aile fertleri	43	39,4	Diğer	29	26,6
Girişimci	36	33,0	İnşaat	26	23,9
Ortaklar	16	14,7	Gıda	21	19,3
Profesyonel Yöneticiler	14	12,8	Tekstil	20	18,3
<i>Faaliyet süresi</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	Otomotiv	5	4,6
20 yıldan fazla	39	35,8	Madencilik	3	2,8
6-10 yıl	22	20,2	Mobilya	2	1,8
11-15 yıl	16	14,7	Metal	1	,9
2-5 yıl	15	13,8	Makine	1	,9
2 yıldan az	10	9,2	Plastik	1	,9
16-20 yıl	7	6,4	<i>Çalışan Sayısı</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
<i>Kaçıncı Kuşak</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	9'dan az	50	45,9
1. kuşak	55	50,5	10-49	38	34,9
2. kuşak	36	33,0	50-99	9	8,3
3. kuşak	12	11,0	250'den fazla	9	8,3
Daha fazla	6	5,5	100-150	3	2,8

Tablo 2'deki veriler ele alındığında, işletmelerin profesyonel yöneticiler tarafından idare edilmediği, ortaklı yapıların oldukça düşük olduğu ve işletmelerin aile fertleri ve girişimcilerin kendileri tarafından yönetildiği görülmektedir. İşletmelerin faaliyet süreleri

incelendiğinde 20 yıldan fazla süredir faaliyet gösteren işletme sayısının oldukça fazla olduğu (% 35,8) göze çarpmaktadır. Girişimcilerin büyük bölümünün 1. Kuşak girişimci oldukları (% 50,5) elde edilen verilerden ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılan işletmelerin % 23,9'u inşaat ve yapı malzemeleri sektöründe, % 19,3'ü ise gıda sektöründe faaliyetlerini sürdürmektedir. Söz konusu işletmelerdeki çalışan sayılarına bakıldığında işletmelerin % 45,9'unun mikro işletme statüsünde olduğu görülmektedir. Küçük işletmelerin oranı %34,9 olarak tespit edilirken orta büyüklükteki işletmelerin oranı ise % 11.1 olarak belirlenmiştir. Tablo 3.'te katılımcıların girişimcilik özelliklerine ilişkin veriler sunulmaktadır.

Tablo 3. Girişimcilik Özellikleri (n=109)

<i>İş Fikrinin Oluşma Nedeni</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Motive Eden Unsur</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Konuyla ilgili bilgim ve tecrübem	38	34,9	Ekonomik güç kazanmak	39	35,8
İş fırsatlarını algılamam	28	25,7	İstihdam sağlamak	22	20,2
Aile ve arkadaş desteği	22	20,2	Bağımsız çalışmak	21	19,3
Aldığım eğitim	16	14,7	Prestij kazanmak	14	12,8
Devlet teşviki	3	2,8	Topluma hizmet etmek	13	11,9
Diğer	2	1,8			

Tablo 3'teki verilere göre araştırma sürecinde yer alan katılımcıların iş fikirlerinin oluşma nedenleri incelendiğinde yaptıkları işe ilişkin bilgisi ve tecrübesi olduğunu belirten girişimcilerin oranı % 34,9, iş fırsatlarını algılama becerisine sahip olduklarını ifade eden katılımcıların oranı ise % 25,7 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların motivasyon unsurları belirlenmek istenmiştir. Buna göre, girişimciliği motive eden unsurlardan ekonomik güç kazanma arzusu en önemi unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca istihdam sağlamak ve bağımsız çalışmak diğer önemli unsurlar olarak tespit edilmiştir. Tablo 4'te yaş değişkeni ile katılımcıların girişimcilik özellikleri arasındaki dağılım çapraz tablo analizi ile açıklanmaktadır.

Tablo 4. Yaş Değişkeni İle Girişimcilik Özellikleri Çapraz Tablolar Analizi

		18-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46 ve üstü
Girişimciliğe başlama/iş fikrinin oluşma nedeni?	Konuyla İlgili Bilgim/Tecrübem	3	8	7	8	8	4
	Aldığım Eğitim	3	2	1	3	1	6
	İş Fırsatlarını Algılamam	3	4	7	2	3	9
	Aile/Arkadaş Desteği	3	3	5	3	4	4
	Devlet Teşviki	1	2	0	0	0	0
	Diğer	0	0	0	0	0	2
Sizi girişimciliğe motive eden en önemli neden?	Prestij Kazanmak	3	5	1	4	1	0
	Ekonomik Güç Kazanmak	2	8	9	4	6	10
	Bağımsız Çalışmak	3	2	3	3	3	7
	Topluma Hizmet Etmek	2	2	4	1	0	4
	İstihdam Sağlamak	3	2	3	4	6	4

Tablo 4 incelendiğinde, girişimciliğe başlama/iş fikrinin oluşma nedeni sorgulandığında “konuyla ilgili bilgi ve tecrübe” değişkeninin 18-25 yaş aralığındaki girişimciler tarafından diğer katılımcılara oranla daha az tercih edildiği görülmektedir. 18-25 yaş aralığındaki girişimciler için konuyla ilgili bilgi ve edinilen tecrübenin en alt düzeyde tercih edilmesi olası görünüyorken, 46 ve üstü yaş dağılımında bulunan katılımcılar tarafından bilgi ve tecrübenin iş fikri oluşturma nedeni olarak tanımlanmaması esasen incelenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Alınan eğitimin 46 ve üstü yaş dağılımındaki girişimciler tarafından tercih edildiği, iş fırsatlarını algılama ve aile/arkadaş desteğinin 31-35 yaş aralığındaki girişimcilerce daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Devlet teşviklerinin girişimciliğe başlamak için bir unsur olduğunu belirten katılımcılar ise 18-30 yaş aralığında tespit edilmiştir. Ayrıca girişimcilik motivasyon unsurları ele alındığında prestij kazanma 26-30 yaş aralığında, ekonomik güç kazanma isteği 31-35 yaş aralığında, bağımsız çalışma arzusu 46 ve üstü yaş aralığında daha fazla tercih edilen değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma modelinde belirtildiği üzere, sosyo-demografik değişkenlerin finansal farkındalık ölçeğine göre istatistiksel olarak farklılıklarının tespiti için değişkenler varyans analizine tabi tutulmuştur. Finansal farkındalık ölçeğinin sosyo-demografik özelliklere göre farklılığın araştırılmasında iki grup içeren değişkenler için bağımsız grup t-testi, ikiden fazla grup içeren değişkenler için anova testi uygulanmıştır. Hangi gruplarda farklılıkların oluştuğunu öğrenmek içinse post-hoc testleri yapılmış ve farklılığın oluştuğu değişkenlere ait Scheffe analiz sonuçları aktarılmıştır.

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre finansal farkındalık düzeyleri incelendiğinde istatistiki olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır (Sig:,.616). Araştırmaya dahil edilen 16 kadın katılımcının ortalama finansal farkındalık düzeyi 4,0764 iken 93 erkek katılımcıların ortalama olarak finansal farkındalık düzeyi 3,9780 şeklinde tespit edilmiştir. Kadın ve erkek katılımcılar arasında oluşan farkın istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı incelendiğinde, anlamlılık değeri $0,616 > 0,05$ olarak tespit edilmiş ve dolayısıyla kadın ile erkek katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri bağlamında istatistiki olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir. Bunun bir nedeni katılımcıların cinsiyet bağlamında birbirine yakın sayıda olmamasından ileri gelebilir. Tablo 5.'te cinsiyet değişkenine ilişkin veriler sunulmaktadır.

Tablo 5. Finansal Farkındalık ile Cinsiyet Değişkeni arasındaki t-testi Analizi

	<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>Ort.</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Finansal Farkındalık	Kadın	16	4,0764	,84835	,503	107	,616
	Erkek	93	3,9780	,70040			

Tablo 6.'da katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri ile yaş değişkenleri arasındaki farklılıkların analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 6. Finansal Farkındalık ile Yaş Değişkeni Arasındaki Farklılıkların Analizi

		<i>Kareler Topl.</i>	<i>df</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Finansal Farkındalık	Gruplar Arası	6,966	5	1,393	2,923	,017
	Gruplar İçi	49,094	103	,477		
	Toplam	56,059	108			

Ortalamalar:

18-25=3,4972 | 26-30=3,7719 | 31-35=3,9972 | 36-40=3,9957 | 41-45=4,3299 | 46 ve üstü=4,1956

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde 41-45 yaş aralığındaki katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri (4,3299) en yüksek iken, 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların ortalama değeri (3,4972) en düşük olarak tespit edilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre yaş değişkeni ile finansal farkındalık ($F=2,923$ Sig:017) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Scheffe sonuçlarına göre ise 46 ve üstü yaş dağılımında yer alan katılımcıların 18-25 yaş aralığında olan katılımcılara oranla daha fazla finansal farkındalık eğilimi gösterdikleri söylenebilmektedir ($p=,020$). Dolayısıyla katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri yaşlarına bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Tablo 7'de katılımcıların eğitim düzeyleri ile finansal farkındalık eğilimleri arasındaki farklılıkların analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 7. Finansal Farkındalık ile Eğitim Düzeyi Değişkeni Arasındaki Farklılıkların Analizi

		<i>Kareler Topl.</i>	<i>df</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Finansal Farkındalık	Gruplar Arası	4,963	4	1,241	2,525	,045
	Gruplar İçi	51,096	104	,491		
	Toplam					

Ortalamalar:

İlköğretim: 3,3333 | Lise ve Dengi: 4,0599 | Önlisans: 3,6944 | Lisans: 4,0799 | Lisansüstü: 4,4259

Tablo 7'deki veriler incelendiğinde lisansüstü öğrenim gören katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri (4,4259) en yüksek iken ilköğretim mezunu katılımcıların ortalama değeri (3,333) en düşük olarak tespit edilmiştir. Anova testi sonuçlarına göre eğitim düzeyleri değişkeni ile finansal farkındalık ($F=2,525$ Sig:045) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Scheffe sonuçlarına göre ise lisansüstü öğrenim gören katılımcıların ilköğretim mezunu katılımcılara oranla daha fazla finansal farkındalık eğilimi gösterdikleri söylenebilmektedir ($p=,186$). Dolayısıyla katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri eğitim düzeylerine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir.

Tablo 8’de katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri ile baba meslekleri arasındaki farklılıkların analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 8. Finansal Farkındalık ile Baba Mesleği Arasındaki Farklılıkların Analizi

		<i>Kareler Topl.</i>	<i>df</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Finansal Farkındalık	Gruplar Arası	4,571	3	1,524	3,107	,030
	Gruplar İçi	51,489	105	,490		
	Toplam	56,059	108			

Ortalamalar: Girişimci:4,1103 | Maaşlı Çalışan: 3,9551 | Çiftçi: 3,2130 | Diğer: 4,1667

Tablo 8’deki veriler incelendiğinde baba mesleği girişimcilik olan katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri (4,1103) en yüksek iken, baba mesleği çiftçi olan katılımcıların ortalama değeri (3,2130) en düşük olarak tespit edilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre baba mesleği değişkeni ile finansal farkındalık ($F=3,107$ Sig:030) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Scheffe sonuçlarına göre ise baba mesleği girişimcilik olan katılımcıların, baba mesleği çiftçilik olanlara oranla daha fazla finansal farkındalık eğilimi gösterdikleri söylenebilmektedir ($p=,020$). Dolayısıyla katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri örneklem bağlamında baba mesleklerine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir.

Tablo 9’da katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri ile iş fikri seçme nedenleri arasındaki farklılıkların analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 9. Finansal Farkındalık ile İş Fikri Seçme/Girişimciliğe Başlama Nedenleri Arasındaki Farklılıkların Analizi

		<i>Kareler Topl.</i>	<i>df</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Finansal Farkındalık	Gruplar Arası	10,123	5	2,025	4,540	,001
	Gruplar İçi	45,936	103	,446		
	Toplam	56,059	108			

Ortalamalar:

Konuyla İlgili Bilgi/Tecrübe:3,8388 | Alınan Eğitim: 4,0082 | İş Fırsatlarının Algılanması: 4,1786 | Aile Arkadaş Desteği: 4,2273 | Devlet Teşviki: 2,4630 | Diğer: 3,8889

Tablo 9’deki veriler incelendiğinde katılımcıların iş fikri seçme/girişimciliğe başlama nedenleri kapsamında “aile/arkadaş desteği” değişkenini tercih eden katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri (4,2273) en yüksek iken, “devlet teşviki”ni tercih eden katılımcıların ortalama değeri (2,4630) en düşük olarak tespit edilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre iş fikri seçme/girişimciliğe başlama nedenleri ile finansal farkındalık ($F= 4,540$, Sig:001) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Scheffe sonuçlarına göre ise devlet teşviklerini iş fikri seçme/girişimciliğe başlama nedeni olarak belirten katılımcıların; konuyla ilgili bilgi ve tecrübeyi ön planda tutan katılımcılara oranla ($p=,011$); aldıkları eğitimi ön planda tutan katılımcılara oranla ($p=,005$); iş fırsatlarını algılama seçeneğini tercih eden katılımcılara oranla ($p=,001$); aile arkadaş desteğini ön planda tutan katılımcılara oranla ($p=,001$) finansal

farkındalık düzeylerinin daha düşük olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri örneklem bağlamında iş fikri seçme nedenleri ve girişimciliğe başlama nedenlerine bağlı olarak değişim görülebilmektedir.

Katılımcıların yabancı dil bilgisi ve medeni hali ile işletmeyi kimin yönettiği, işletmenin bulunduğu sektör, faaliyet süresi, çalışan sayısı, kaçınıcı kuşak girişimci olduğu, kurdukları kaçınıcı işletme olduğu ve girişimcilik motivasyon kaynakları gibi değişkenler bağlamında katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada amaçlanan girişimcilerin finansal farkındalık düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki durumun tespit edilmesidir. Girişimcilerin finansal farkındalık düzeylerinin bireysel özelliklerine, kurdukları işletmelerin sahip olduğu özelliklere ve girişimcilik motivasyonlarına göre çeşitlilik gösterebileceği varsayılmıştır. Finansal farkındalığın yüksek düzeyde olmasının girişimcilik süreçlerinde karlılık, süreklilik ve toplumsal fayda gibi temel işletme amaçlarının karşılanmasında olumlu etki yaratacağı öngörülmüştür. Bu kapsamda Uşak Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı işletme sahiplerinden veriler toplanmış ve analiz edilmiştir.

Bulgulara göre bireysel özellikler değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunlukla genç girişimcilerden oluşması (18-40 yaş aralığında bulunan girişimciler) dikkat çekmiştir. Cinsiyet değişkeni kapsamında araştırmaya katılanların çoğunluğunun erkek olduğu ve kadın girişimci sayısının arzu edilen seviyede olmadığı görülmüştür. Eğitim düzeyleri bağlamında katılımcıların çoğunluğunun lise ve lisans düzeyinde öğrenime sahip oldukları ve baba meslekleri incelendiğinde de maaşlı çalışan aile fertlerinin bulunduğu ortamda yetişen girişimcilerin niceliksel olarak fazla sayıda olduğu açıkça görülebilmektedir. Katılımcıların yabancı dil bilgileri sorgulandığında %51,4'lük bir oranla İngilizce dilinin katılımcılar tarafından bilindiği sonucuna ulaşılmıştır.

İşletmelere ilişkin özellikler değerlendirildiğinde, katılımcıların yönetim işini profesyonel yöneticilerden ziyade kendileri veya aile bireyleri tarafından sürdürdükleri görülmüştür. Araştırmaya katılanların büyük bölümünün 1. kuşak girişimci oldukları, işletme faaliyet sürelerinin 20 yıldan fazla olduğu ve işletmelerdeki çalışan sayılarına bakıldığında işletmelerin çoğunluğunun mikro ve küçük işletme statüsünde olduğu görülmüştür. Katılımcıların girişimcilik özelliklerine ilişkin verileri değerlendirildiğinde, iş fikirlerinin oluşma nedenlerini en çok yaptıkları "işe ilişkin bilgisi ve tecrübesi" olduğunu belirten girişimcilerin çoğunlukta olduğu görülürken, motivasyon unsurları ele alındığında "ekonomik güç kazanma arzusu"nun en önemi unsur olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile finansal farkındalık düzeyleri arasında yapılan farklılık analizi neticesinde, katılımcıların cinsiyet değişkenine göre finansal farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Benzer sonuç Cengiz vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada görülmesine rağmen, İşcan ve Kaygın (2011) tarafından yapılan çalışmada ise erkeklerin kadınlara göre daha yüksek girişimci kişilik özelliği sergilediği ve başarıma ihtiyacı ile belirsizliğe karşı tolerans göstermede erkeklerin daha başarılı olduğunu tespit etmiştir. Nga, Yong ve Sellappan (2010) tarafından yapılan çalışmada da erkeklerin finansal farkındalığının daha yüksek olduğu, görülmüştür. Yaş değişkeni açısından 41-45 yaş aralığındaki katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri en yüksek iken, 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların ortalama değeri en düşük olarak tespit edilmiştir. 18-25 yaş aralığındaki girişimcilerin tecrübesi, iş hayatı ile ilgili bilgisi ve bunu finansal düzeyde algılayabilmesi, 41-45 yaş aralığındaki girişimcilerden daha düşük olması beklenen bir sonuçtur. Demir ve Mollaoğulları da (2018: 83) yaptıkları çalışmada yatırım deneyimine sahip olanların finansal farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile finansal farkındalık düzeyleri arasında da anlamlı farklılık bulunduğu görülmüş ve lisansüstü öğrenim gören katılımcıların ilköğretim mezunu katılımcılara oranla daha fazla finansal farkındalık eğilimi gösterdikleri belirlenmiştir. Girişimcilerin finansal farkındalık düzeylerinin artan eğitim düzeyiyle doğru orantılı olması beklenen bir durumdur. Kıran, Bozkurt ve Tunç (2018) ekonomiye yön veren girişimcilerin ve kilit kişilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olmasını bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Çolak (2017: 76) insanların kabiliyetlerinin geliştirilmesinin ancak eğitimle mümkün olacağını ifade ederken, Demir ve Mollaoğulları (2018) akademisyenlerin bile eğitimini almalarına rağmen finansal farkındalık düzeylerinin yeterli seviyede olmadığını ve gerçek hayatta finansal farkındalığın deneyimlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Baba mesleği girişimcilik olan katılımcıların, baba mesleği çiftçilik olanlara oranla daha fazla finansal farkındalık eğilimi gösterdikleri çalışmadan elde edilen bir diğer sonuçtur.

Ayrıca, katılımcıların iş fikri seçme/girişimciliğe başlama nedenleri kapsamında aile/arkadaş desteği değişkenini tercih eden katılımcıların finansal farkındalık düzeyleri en yüksek iken, devlet teşvikini tercih eden katılımcıların ortalama değeri en düşük olarak tespit edilmiştir. Burada girişimciliğe başlama nedeni olarak devlet teşviklerini değerlendirmek isteyen girişimcilerin finansal farkındalık düzeylerinin düşük olması ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Zira girişimcilere destek veren kuruluşların veya ajansların girişimci adaylarını ekonomik, finansal, hukuki ve teknik konularda daha bilinçli hale getirmesi, işletmenin

sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi noktasında finansal destekten daha önemlidir. Aile/arkadaş desteği alan girişimcilerin finansal farkındalık düzeylerinin yüksek olması ise girişimcinin yakın çevresinin desteğiyle manevi anlamda pozitif durum algısının daha iyi olması, kendini daha güçlü hissetmesi ve kendini işine daha fazla vermesiyle alakalı olacağı söylenebilir.

Sonuç olarak; araştırmaya dâhil edilen katılımcılardan elde edilen veriler ışığında, girişimciliğe başlama ve iş fikri oluşturma nedenleri olarak bireylerin kendi işleri ile ilgili bilgi ve tecrübeleri önemlidir. Konuya ilişkin bilgi ve tecrübe sahibi olmak girişimciliğe başlama için bir ön koşul olarak düşünülebilir. Ayrıca finansal farkındalığın yaş değişkenine göre farklılık gösterebileceği belirlenmiştir. Genel kanı olarak teknolojiye yatkınlığı daha fazla olması beklenen genç girişimcilerde finansal farkındalığın yüksek olması beklenirken, veri seti dahilinde araştırmaya dahil olan katılımcılarda 41-45 yaş aralığındaki katılımcıların genç girişimcilere oranla daha fazla finansal farkındalığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca girişimcilerin eğitim düzeyleri arttıkça finansal farkındalık algılarının da arttığı görülmüştür.

Veri toplama formunda yalnızca nicel verilere yer verilmesi, verilerin tek bir bölgeden elde edilmesi, yalnızca anket yönteminin kullanılmış olması araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Anket formu ile veri toplamının oluşturduğu olumsuz bir durum olarak elde edilen cevapların, katılımcıların algısına dayalı olması da bir diğer olası kısıtı oluşturmaktadır.

Girişimcilik, günümüz ekonomik sorunlarının çözümünde anahtar bir rol üstlenmektedir. Girişimcilerin nitelikli hale getirilmesi ile birçok sosyo-kültürel problemin önüne geçilebileceği, işsizlik oranlarının en aza indirgenebileceği, kişi başına düşen milli gelirin artırılabilirliği, eğitilmiş ve genç işsizlerin motivasyonlarının toplumsal fayda yaratma noktasında yeniden kazandırılabilirliği düşünülmektedir. Günümüz modern teknolojileri sayesinde bireyler hem profesyonel hem de amatör internet sitelerinden finansla ilgili pek çok bilgiye ulaşabilmektedir. Finansal farkındalığın artırılmasının eğitim yoluyla olacağı öngörülmektedir. Bu eğitimlerin ise ilköğretim düzeyinde başlaması gerekmektedir. Finansal farkındalık eğitimi verecek kişilerin de bilinçli olması büyük önem taşımaktadır. Bu eğitimlerde belli bir grubun değil aile, devlet, öğretmenler, sivil toplum kuruluşları, bankalar, girişimcinin kendisi başta olmak üzere tüm sosyal paydaşların rolünün bulunduğu unutulmaması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkaya, A. & Yağlı, İ. (2015). Finansal okuryazarlık - finansal bilgi, davranış ve tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(10), 585-599.
- Apan, M. & Ercan, S. (2017). Beş faktör kişilik özelliklerinin finansal okuryazarlık üzerine etkisinin yol analizi ile belirlenmesi: Lisans düzeyindeki işletme öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(16), 177-202.

- Arlı, M. & Nazik, M. H. (2010). *Bilimsel araştırmaya giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Cengiz, R., Serdar, E. & Donuk, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık ve girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(4), 1320-1328.
- Çolak, H. (2017). *Mühendislerde finansal okuryazarlık ve para yönetimi becerileri: Bandırma ilçesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Demir, S. & Mollaogulları, Z. (2018). An analysis of the relationship between financial awareness and investor's. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 4(2), 71-86.
- Foley, J. (2018). We really need to talk about owner-managers and financial awareness!, *Small Enterprise Research*, 25(1), 90-98.
- Hung, A., Yoong, J. & Brown, E. (2012). Empowering women through financial awareness and education. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*, No. 14, OECD Publishing.
- İşcan, Ö. F. & Kaygın, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 443-462.
- Jackson, C. G. & Gast, M. J. (2015). The importance of financial awareness and preparedness. *Journal of Student Financial Aid*, 44(3), 202-234.
- Kılıç, Y., Ata, H. A., & Seyrek, İ. H. (2015). Finansal okuryazarlık: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 66, 129-150.
- Kıran, F., Çetinkaya Bozkurt, Ö. & Tunç, H. (2018). Finansal okuryazarlık ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişki: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 29-51.
- Marriott, P., Pogue, M. & Osgerby, J. (2010). An analysis of students' awareness of personal finance in higher education: A Welsh, English and Northern Irish perspective. *International Journal of Management Education*, 9(1), 43-56.
- Nga, J. K. H., Yong, L. H. L. & Sellappan, R. D. (2010). A study of financial awareness among Youths, *Young Consumers*, 11(4), 277-290.
- Onur, N. & Nazik, M.H. (2014). Öğretmenler için bireysel finans alanında finansal tutum ölçeğinin geliştirilmesi (FTÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *E-Journal of New World Sciences Academy- Vocational Sciences*, 9(4), 90-99.
- Öztürk, E. & Demir, Y. (2015). Finansal okuryazarlık ve para yönetimi: Süleyman Demirel üniversitesi akademik personel üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 68, 113-134.
- Taujanskaite, K., Milcius, E. & Saltenis, S. (2016). Control of non-performing loans in retail banking by raising financial and consumer awareness of clients. *Engineering Economics*, 27(4), 405-416.
- Yardımcıoğlu, M. & Yörük, A. (2016). Türkiye'deki finansal okuryazarlığın ve finansal farkındalığın durumu. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(2), 173-208.

EXTENDED ABSTRACT

People with a high level of financial awareness have an advantage in using limited resources effectively. The managers being aware of this issue not only adds value to their businesses but also make the right investment decisions. Especially when we consider that consumption is increasing rapidly today, the importance of financial awareness becomes even more important both at the individual level and at the level of business management and for the society. The perception of financial awareness includes the influence of individuals in the competitive environment, from access to financial instruments to the forms of use and the diversity of investment perceptions. The tendency to constantly evolving and changing financial systems and tools obliges entrepreneurs to be equipment owners. Investigating the financial awareness of entrepreneurs will contribute to a better understanding of entrepreneurship perception. Entrepreneurs, despite the risks they undertake, are phenomenon that must be addressed by the academic viewpoints for the values they create. Each entrepreneurial candidate is involved in various stages of establishing their businesses for different reasons and working in the context

of sustainability. It is assumed that entrepreneurs' susceptibility to financial instruments affects their closeness to the aims they achieve in their business.

In this study, the relationships between the financial awareness levels and socio-demographic characteristics of the participants were examined. In today's competitive environment, it is considered that the high level of financial awareness of entrepreneurs will be of great importance in achieving the basic business objectives of entrepreneurs such as making profit, providing continuity and creating social benefit. The data were obtained from business owners / entrepreneurs registered at Uşak Chamber of Commerce and Industry (UTSO). The data were obtained through face to face interviews and survey forms between the dates September and October 2017. A total of 150 questionnaires were distributed and 115 questionnaires filled out were handed back. Since 6 data forms were eliminated due to the missing and invalid fields in the form, so analyzes were conducted with 109 participants. The fact that only quantitative data is included in the data collection form and the data is obtained from a single region might constitute the limitations of the research. Another possible limitation might be that the answers of the participant are based on their own perception. In the first part of data collection form, socio-demographic characteristics of the participants such as age, marital status, gender, education level, foreign language and father's profession were asked. In the second part, it was aimed to determine the features of businesses and entrepreneurial characteristics such as business sector, type of the business, the number of the employees and experience level. In the third part, the factors leading the participants to become an entrepreneur and the sources of entrepreneurial motivation were aimed to be identified. Finally, the financial awareness scale consisting of 18 variables by Onur and Nazik (2014) and Yardımcıoğlu and Yörük (2016) was used to determine the financial awareness levels of the participants. It is assumed that the level of financial awareness of entrepreneurs may vary according to their individual characteristics, the characteristics of the enterprises they establish and their perceptions about the concept of entrepreneurship. Therefore, this study deals with whether there is a significant difference between socio-demographic characteristics and financial awareness of entrepreneurs. It is predicted that high level of financial awareness will have a positive effect on meeting basic business objectives such as profitability, continuity and social benefit in entrepreneurship processes.

According to the findings, it was seen that the most common reason for founding a business and being an entrepreneur is “knowledge and experience” also when the factors of entrepreneurship motivation are considered, it was determined that “desire to gain economic power” emerges as the most important factor. As a result; the knowledge and experience of individuals about their

own business is important as the reasons for starting entrepreneurship and creating business ideas. Having knowledge and experience on the subject can be considered as a prerequisite for starting entrepreneurship. In addition, it was determined that financial awareness may vary according to age variable. As a general opinion, while it is expected that young entrepreneurs being expected to be more technology-prone will have a higher financial awareness, the participants between the age of 41 and 45 have more financial awareness compared to young entrepreneurs. In addition, it was seen that as the level of education of entrepreneurs increased, their perceptions of financial awareness increased. As a result, entrepreneurship plays a key role in solving today's economic problems. It is thought that by qualifying entrepreneurs, many socio-cultural problems can be prevented, unemployment rates can be minimized, national income per capita can be increased, and the motivations of educated and young unemployed people can be re-gained in terms of creating social benefits. Thanks to today's modern technologies, individuals can access a lot of information about finance. It is foreseen that financial awareness will be increased through education. These trainings should start at primary level. It is recommended that these trainings should cover not only the entrepreneur itself but also the social stakeholders of the entrepreneurs.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Baş, A. ve Dilmaç, B. (2019). “Ergenlerin Sahip Oldukları Değerler, Öznel İyi Oluşları ve Sosyal Kaygıları Arasındaki Yordayıcı İlişki”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3685-3697.

Geliş Tarihi / Received Date: 29 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ERGENLERİN SAHİP OLDUKLARI DEĞERLER, ÖZNEL İYİ OLUŞLARI VE SOSYAL KAYGILARI ARASINDAKİ YORDAYICI İLİŞKİ

Ayşegül BAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul

ayseakdeniz43@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3720-6590

Bülent DİLMAÇ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

bulentdilmac@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5753-9355

Öz

Bu araştırma ergenlerin sahip olduğu değerler, öznel iyi oluşları ve sosyal kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde farklı liselerde öğrenim gören 177'si (% 34.8) kız, 331'i (% 65.2) erkek olan 508 lise öğrencisi olmaktadır. Ergenlerin insani değer düzeylerinin belirlenmesinde İnsani Değerler Ölçeği, öznel iyi oluş düzeylerinin belirlenmesinde Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği, sosyal kaygı düzeylerinin belirlenmesinde Ergenler için Sosyal Kaygı Ölçeği ve kişisel özelliklere ilişkin veriler araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; ergenlerin öznel iyi oluşları ile sahip oldukları değer arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ergenlerin öznel iyi oluşları ile sosyal kaygıları arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde ise, negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ergenlerin sosyal kaygıları ile sahip oldukları değerler arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde de, negatif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Öznel iyi oluş, Sosyal kaygı

THE VALUES RELATED TO VALUES OF OWNERS, PROBLEMS BETWEEN OWNERSHIP AND SOCIAL OWNERS

Abstract

This study was conducted to examine the relationship between adolescents' values, subjective well-being and social anxiety. The study group of the study consisted of 177 (34.8%) female and 331 (65.2%) male and in total 508 high school students studying in different high schools in Istanbul. The data related to the research “Human Values Scale”, “Adolescent Subjective Well-being Scale” and “Social Anxiety Scale for Adolescents” was collected. According to the findings of the study when the predictive relationships between the subjective well-being of adolescents and their values are examined, it is seen that there is a significant positive relationship. When the predictive relationships between the subjective well-being of adolescents and their social anxieties are examined, it is seen that there is a significant negative relationship. At the same time, when the predictive relationships between the social anxieties of adolescents and their values are examined, it is seen that there is a negative meaningful relationship.

Key Words: Values, Subjective well-being, Social anxiety

1. GİRİŞ

Bireylerin yaşamlarını, davranış biçimlerini, hayata dair amaç ve gayelerini belirlemesi ve bu amaç doğrultusunda bir yaşantı içerisine girmesi sadece değerleri ile mümkün olmaktadır. Bireylerin iç dünyalarındaki derinlik ve zenginlik dayandığı değerler ile ölçülebilmektedir. Bu sebepten dolayı insanı insan yapan yalnızca sahip olduğu değerleridir (Kızıler, 2015: 15).

Birçok bilim dalında değer kavramı kullanılmaktadır. Sözlük anlamı ile değer “bir şeyin gerekliliğini, önemini belirlemeye yarayan ölçü” ya da “bir şeyin kabul edilmiş olan karşılığı” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2018). Ulusoy ve Dilmaç (2016: 13) değeri, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeye ulaştığı karşılık, kıymet ve yararlı nitelik olarak tanımlamışlardır. Değer yapılması gereken hakkındaki inanç ve tutumların tümüdür. Birey için neyin önemli olduğunu belirleyen inançlar değer olarak tanımlanmaktadır (Santrock, 2017: 244). Fichter (2009: 166) ise değeri betimsel bir biçimde tanımlamıştır ve kişiye veya gruba faydalı, kişi ya da grup için uygun ve kişi veya grup tarafından arzu edilen her şeyin bir “değere sahip” olduğunu ifade etmiştir.

Değer kültür ve topluma önem ve anlam kazandıran ölçütlerdir. Değerler eylemlerin ve düşüncelerin hedefi veya nesnesi olmamakla beraber değer aranan şey de değildir fakat arananı önemli kılan ölçütlerin genelidir (Fichter, 2009: 176). Mutlulukta bir bireysel değerdir. Bireyler ne derece mutlu olduğuna ancak kendisi karar verebilir ve bunu kabul ettirmesi bireyin psikolojik iyi oluşu ile ilgilidir (Türkdoğan, 2010).

Doğa filozoflarından olan Sokrates mutlu olmanın erdemli olmak olduğunu vurgularken bunun da en büyük değer olduğunu dile getirmiştir. Aristoteles’e göre ise bireylerin hayattaki en önemli gayesi mutlu olmaktır (Seki, 2015: 12). Buradan yola çıkarak mutluluğun yüzyıllar öncesinde dahi aranan bir değer olduğu, sahip olunmak istenen bir durum olduğu görülmektedir. Mutluluk psikoloji biliminde ise öznel iyi oluş kavramı olarak incelenmektedir (Eryılmaz, 2011).

1950’lerde pozitif psikolojiye yönelik birçok çalışma yapılmaya başlanmış ve olumlu duyguları ve öznel iyi oluşu açıklamaya dair birçok araştırma yapılmıştır. Öznel iyi oluş kavramı ile bireylerin olumlu duyguları tecrübe etmeleri ve iyi bir hayat geçirmeleri amaçlanmaktadır. (Hefferon ve Boniwell, 2011: 46). Öznel iyi oluş kavramını ilk ortaya atan kişi Wilson iken, bu kavram üzerine çalışıp geliştiren ve sistematik hale getiren Diener olmuştur (Büyükcebeci, 2017: 38).

Bireylerin öznel iyi oluşlarını etkileyen özelliklerden biri sosyal ilişkileridir. Sosyal ilişkilerinde güvenli bağ kuranların ve içinde buldukları topluma bir aidiyet duygusu ile yaklaşanların öznel iyi oluş düzeylerinin yüksek olduğu ileri sürülmektedir (Du ve Wei, 2015). Bireyler sosyal destek ve sosyal bütünleştirme yoluyla öznel iyi oluşlarını arttırarak

kendini iyi hisseden birey haline gelirler. Bunun yanı sıra sosyal karşılaştırma ile birey kendini çevresindekilerle kıyaslayarak, öznel iyi oluşunu azaltmaktadır (Bandura, 2008: 182). Kısacası bir grup üyesi olmak, kendini o gruba veya topluluğa ait hissetmek öznel iyi oluşu hem pozitif hem de negatif yönde etkileyebilmektedir. Topluluğa ait hissetme, güvenli bir bağlılık geliştirme ve kişiye sosyal destek sağlaması yönünden öznel iyi oluşu olumlu bir biçimde etkilerken; diğer yandan bir topluluğun üyesi olan kişinin diğer kişilerle kendini kıyaslaması ve bu yönde değerlendirmesi öznel iyi oluşunu olumsuz yönde etkilemektedir (Büyükcebeci, 2017: 41).

Sosyal varlık olan insan çevresine bağımlı bir birey olarak dünyaya adım atar. Yaşamını devam ettirebilmesi için çevresindeki insanlara bağlı olmak zorundadır. Zamanla gelişip olgunlaştıkça hem kendisi hem de çevresindeki insanlar için üretmeye ve yaşamını sürdürmeye çalışır. Ancak insan sosyal ortamlarda kendisine yönelik bir tehdit algıladığı takdirde sosyal kaygı yaşar ve bu onun sosyal yaşamında zayıflamasına sebep olur. Sosyal kaygı, bireyin farklı sosyal durumlara yanlış biçimde davranacağı, kötü duruma düşeceği, negatif bir izlenim bırakacağı ve çevresi tarafından olumsuz bir şekilde değerlendirileceği düşüncesiyle yaşadığı bir rahatsızlık hali veya gerilim durumudur (Eren Gümüş, 2010: 1).

Anksiyete duygusu genellikle her insanın belirli zamanlarda yaşadığı bir duygudur. Asıl amacı kişinin yaşamını sürdürmesi ve uyum davranışının gelişimini gerçekleştirme sebebiyle var olan ve var olması gereken bir duygudur. Bir noktaya kadar sağlıklı olan bu duygunun yaşanması, bir yerden sonra bireyin yaşamını, günlük aktivitelerini, sosyal hayatını ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkiler. Kaygı kişide bu noktadan sonra ruhsal bozukluk yaratan bir duygu haline gelir (Işık, 1996: 31).

Sosyal kaygı isminden de anlaşıldığı üzere sosyal ortamlarda kendini gösteren bir durumdur. Bireyler yalnız olduklarında veya tanıdığı insanlarla beraberken ortaya çıkmaz. Tanımadığı veya alışkın olmadığı ortamlarda, tanımadığı insanlarla birlikteyken veya üst tabakadan insanlarla birlikte korku ve kaygı içerisine girer. Bireyler bu korkuyu veya kaygı durumunu hissettikleri zaman beyni, deneyimlediği yanıtı verir. Bu yanıtlar otomatik bir biçimde ortaya çıkar. Bireyler korku ve endişe duymalarının gereksiz olduğunu farkına varsalar da bu durumu engelleyemezler. Beraberinde ise bu kaygıdan uzak durabilmek için sosyal ortamlardan uzak durmaya başlar. Uzaklaştıkça kendine kızmaya ve öfkelenmeye başlar. Kendine olan güvenini zamanla yitirmeye başlar. Bu süreç zamanla bireyde büyük etkiler yaratır ve sosyal fobi haline gelir (Koyuncu, 2012: 12). Sosyal kaygıyı etkileyen en önemli unsur, refleksleşen ve otomatik düşünce haline gelen bilişsel bir sürecin var oluşudur.

Bu bilişsel süreç, bireyi tetikleyen bedensel bir uyarın ile başlar ve bir dalga halinde devam eden bir süreçtir (Beck ve Emery, 2011: 45).

Sosyal kaygılı bireyler sosyal ilişkilerinde hem fiziksel hem de psikolojik bakımdan ie kapanmaya meyillidirler. Sosyal ortamlara daha az katılım gösterirler ve daha az konuşurlar. Bundan dolayı ise kaygıdan kurtulmak yerine daha çok kaygıya kapılırlar. Yani bu durum zamanla daha zarar verici bir hale gelir (Eren Gümüş, 2010: 3). Bazı araştırmacılar ise bunu bir kısır döngü olarak tanımlamaktadır. Yaloom bu kısır döngünün üç sıralı bileşenden oluştuğunu ve bunların; korkulu bekleyiş, kaçınma ve kendine yönelik olumsuz atıflar olduğunu söylemiştir (Yaloom, 2012: 288). Sosyal kaygının nedenleri için, biyolojik yatkınlık, doğrudan veya dolaylı olarak kişinin geçmişinde yaşamış olduğu olumsuz yaşantıları, sosyal ilişkileri ve olumsuz hayat şartları altında yaşamış olması söylenebilir (Dayhoff, 2000 Akt: Eren Gümüş, 2010: 3).

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışmanın kapsamı, veri toplama aracı ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Nicel araştırma paradigmasına sahip bu çalışmada, ergenlerin sahip oldukları değerler, öznel iyi oluş ve sosyal kaygıları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu değişkenler aralarındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile sınanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, genel tarama modelinin bir alt türü olan ilişkisel tarama modeline göre gerçekleştirilmiştir.

Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evrenin tamamı ya da evrenden alınacak bir grup örnek ya da örnekleme üzerinde, evren hakkında genel bir yargıya ulaşmak amacıyla yapılan tarama araştırmalarıdır. Genel tarama modelleri tekil ya da ilişkisel taramalar yapmaya imkân verir (Karasar, 2015). İlişkisel tarama modelleri, iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasındaki değişimin birlikte var olup olmadığını veya bu değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2015).

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde farklı liselerde öğrenim gören 177'si kız, 331'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kız	177	34.8
Erkek	331	65.2
Toplam	508	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırma katılımcılarının 177’si (% 34.8) kadın, 331’i (% 65.2) erkektir.

2.3. Veri Toplamada Kullanılan Ölçme Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak İnsani Değerler Ölçeği, Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği ve Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, anne ve baba eğitim durumlarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.3.2. İnsani Değerler Ölçeği

Dilmaç (2007) tarafından ortaöğretim düzeyindeki öğrencilere uygulanması amacıyla geliştirilen “İnsani Değerler Ölçeği” bu çalışmada ergenlerin sahip oldukları değerleri belirlemesi için kullanılmıştır. Ölçekte insani değerler alt boyutu olarak sorumluluk (7 madde), barışçı olma (7 madde), dostluk/arkadaşlık (7 madde), saygı (7 madde), dürüstlük (7 madde) ve hoşgörü (7 madde) toplamda 6 alt boyut ve 42 maddeden oluşmaktadır. Ölçek hem bireysel hem de gruplara uygulanabilen Likert tipi bir ölçektir. Ölçekte bulunan maddeler beş basamaklı bir derecelendirme yöntemiyle uygulanmakta ve bunlar hiçbir zaman (1 puan), nadiren (2 puan), ara sıra (3 puan), sık sık (4 puan) ve her zaman (5 puan) şeklinde derecelendirilmiştir. Puanların artması veya azalması ile bireyin insani değerlere sahip ne kadar sahip olduğu veya olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2.3.3. Ergenler İçin Öznel İyi Oluş Ölçeği

Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği, Eryılmaz tarafından (2009) yılında geliştirilmiştir. Ölçekte, insan hayatının çeşitli alanlarında yaşadığı doyum düzeylerini ve olumlu duygulanımı içeren maddeler bulunmaktadır. Ölçek, dörtlü likert tipinde olup 15 maddeden oluşmaktadır. Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği; yaşam doyumunu, aile ilişkilerinde doyum, önemli kişilerle ilişkilerde doyum ve olumlu duygular olmak üzere dört alt faktörden oluşmaktadır. Ölçek “Kesinlikle katılmıyorum (1 puan)”, “Katılmıyorum (2 puan)”, “Katılıyorum (3 puan)” ve “Tamamen Katılıyorum (4 puan)” şeklinde derecelendirilmiştir. Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 15, en yüksek puan 60’dır. Ölçek puanının yüksek olması ergenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

2.3.4. Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeği

Bu çalışmada ergenlerin sosyal kaygı düzeyini ölçmek amacıyla Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeği La Greca ve Lopez (1998) tarafından geliştirilmiştir. Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeği’nin Türkçe uyarlaması Aydın ve

Tekinsav Sütçü (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek, Olumsuz Değerlendirilme Korkusu, Genel Durumlarda Sosyal Kaçınma ve Huzursuzluk Duyma ve Yeni Durumlarda Sosyal Kaçınma ve Huzursuzluk Duyma olmak üzere üç alt boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçekte bulunan bu maddeler beş basamaklı bir derecelendirme yöntemiyle uygulanmakta ve bunlar sırasıyla “hiçbir zaman, nadiren, bazen, genellikle ve her zaman” ve yine sırasıyla “1-2-3-4-5” şeklinde puanlanan Likert tipi bir ölçektir. Ölçeği yanıtlayan bireylerin ölçekten alabilecekleri en düşük puan 18 iken, en fazla puan 90’dır. Alınan yüksek puanlar ise sosyal kaygının daha fazla olduğunu bir göstergesidir.

2.4.Verilerin Toplanması

Ölçekler, amaçlı örnekleme yöntemi ile tespit edilen katılımcılara araştırmacı ve araştırmamanın yardımcıları tarafından uygulanmıştır. Ölçekler İstanbul ilinde farklı liselerde öğrenim gören öğrencilere uygulanmıştır. Araştırma çalışma grubu 14 yaş ile 18 yaş arası öğrencilerden oluşmaktadır. Ölçekler uygulanmadan önce katılımcılara araştırmamanın amacı ve ölçeğin nasıl uygulanacağı hakkında bilgiler verilmiştir. Ölçeklerin uygulanmasında gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Toplamda 580’i bulan veri sayısı, geçersiz sayılan verilerden dolayı (eksik işaretleme, yarım bırakma, soruları anlayamama... vb.) 508’e düşmüştür. Uygulamalar yaklaşık 20-30 dakika sürmüştür.

2.5.Verilerin Analizi

Araştırma, ergenlerin sahip oldukları değerler çerçevesinde öznel iyi oluşları ve sosyal kaygıları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu değişkenler aralarındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile sınanması amacıyla yapısal eşitlik modeli analizi yapılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi kuramsal bir modeli analiz etmek için gözlemlenen ve değişkenler arası karşılıklı ve nedensel ilişkileri ortaya çıkaran bir istatistiksel yaklaşımdır (Shumacker ve Lomax, 2004). Yapısal eşitlik modeli analizi AMOS 19 programı ile yapılmıştır.

Ayrıca toplanan verilerin yüzde ve frekans hesapları SPSS 18 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Elde edilen son modelde ($X^2/sd=2.89$, $p<.001$) altı exogenous, değerler (dostlu/arkadaşlık, saygı, sorumluluk, barışçı olma, hoşgörü ve dürüstlük) yedi endogenous (arkadaşlık ilişkisi, önemli kişiler, yaşam doyumu, olumlu duygular, olumsuz değerlendirme, genel durum ve yeni durum) veri bulunmaktadır. Modelde gösterilmiş olan yolların her birinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu görülmüştür. The Tucker-Lewis coefficient fit index (TLI), The Bentler-Bonett normed fit index (NFI) ve diğer uyum indeksleri modelde oldukça iyi bir uyumluluk olduğunu göstermektedir. (Tablo-2). Modelde görülen endogenous

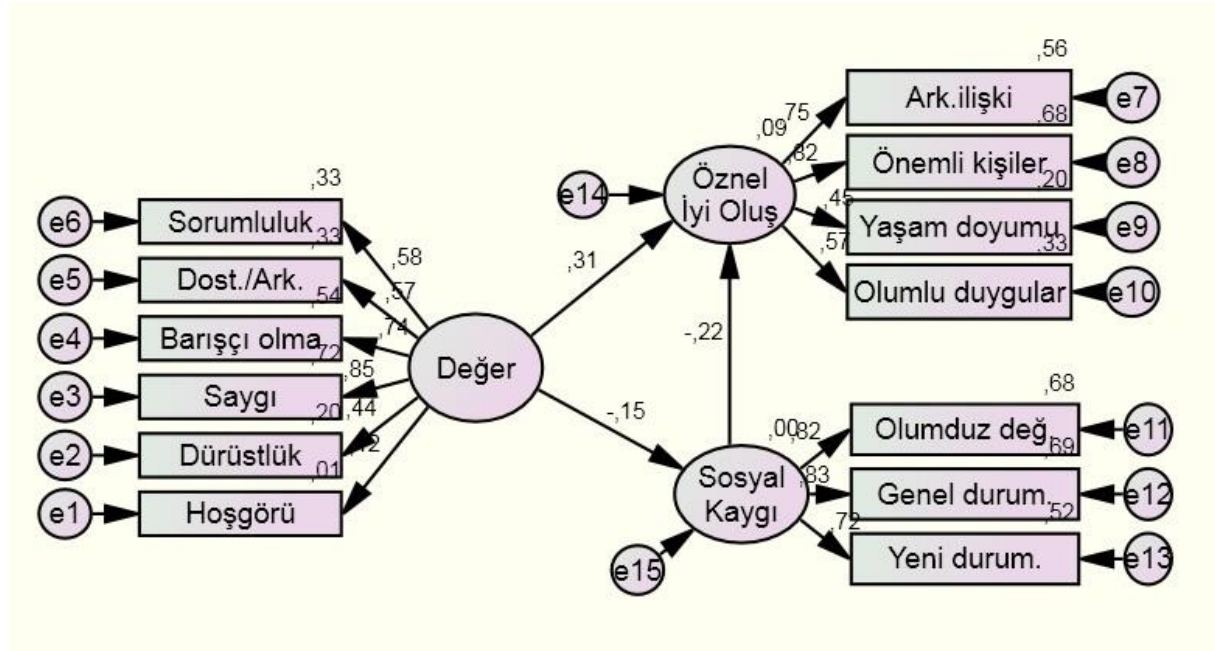
verileri arasında iki yönlü korelasyonların her birinin yüksek değerlere sahip olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu anlamlı durum, değerler ölçeğinin alt boyutlarından oluşan korelasyon değerlerinden de etkilenmektedir.

Tablo 2. Yapısal Eşitlik Modelinin Uyumuna İlişkin İstatistiksel Değerler

Ölçüm	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Modelin Uyum İndeksi Değerleri
(X^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	2.89
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.06
SRMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.05
AGFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.92
CFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.94
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.91
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.95
TLI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.92

$$X^2/sd=13.880/9$$

Tablo 2’de gösterilen uyum değerlerini incelediğimizde, $X^2/sd = 2.89$, RMSEA= 0.06, SRMR=0.050, NFI =0.91, CFI = 0.94, GFI =0.95, AGFI= 0.92 ve TLI = 0.92, olduğunu görmekteyiz. Modelin genelinde istenen düzeyde uyum değerlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Bollen, 1989; Browne ve Cudeck, 1993; Byrne, 2010; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Tanaka ve Huba, 1985). Analiz edilen tek faktörlü model Şekil 1’de gösterilmektedir. Modelde gösterilen bütün yolların 0.01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Modele İlişkin Yol Analizi

Tablo 3. Ergenlerin Sahip Oldukları Değerler, Öznel İyi Oluş ve Sosyal Kaygıları Asındaki Yordayıcı İlişkilere Yönelik Model

<i>Yordayıcı Değişken</i>	<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Toplam Etki</i>	<i>Doğrudan Etki</i>	<i>Dolaylı Etki</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>Kritik Değer</i>
Değer	Öznel İyi Oluş	0.31	0.31	0	0.55	4.79*
Değer	Sosyal Kaygı	-0.15	-0.15	0	0.10	-2.31*
Sosyal Kaygı	Öznel İyi Oluş	-0.22	-0.22	0	0.02	-3.39*

^a Toplam etki = Doğrudan etki + Dolaylı etki, * $p < 0.01$, ** $p < 0.05$.

Tablo incelendiğinde, öznel iyi oluşu etkileyen en önemli bağımsız değişkenlerden birinin ($t=4.79$, $p<0.01$) değerler olduğu görülmektedir. Bu faktöre dair bağlantı katsayı değeri $\beta=0.31$ olarak ortaya çıkmıştır. Tabloya göre, ergenlerin sahip oldukları değerleri ve öznel iyi oluşları arasında yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönde doğrusal ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeye göre elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ergenlerin sahip oldukları değerlerin artmasının öznel iyi oluşlarını da arttıracaklarını göstermektedir.

Modelde öznel iyi oluşa etki eden diğer değişkenin ($t=-3.39$, $p<0.01$) sosyal kaygı olduğu görülmüş ve bu faktöre dair bağlantı katsayı değeri ise $\beta=-0.22$ olduğu ortaya çıkmıştır. Ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleri ile sosyal kaygıları arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, negatif yönde doğrusal ve anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeye göre elde edilen sonuçlar, ergenlerin sosyal kaygılarının arttığı durumlarda öznel iyi oluşlarında azalma olacağını göstermektedir.

Modelde sosyal kaygı etkileyen bir diğer değişkenin ($t=-2.31$, $p<0.01$) değerler olduğu ve bu faktöre dair bağlantı katsayı değerinin $\beta=-0.15$ olarak ortaya çıktığı tabloda gösterilmektedir. Ergenlerin sahip oldukları değer ve sosyal kaygı düzeyleri arasında bulunan yordayıcı ilişkileri incelediğimizde, negatif yönde doğrusal ve anlamlı bir ilişkinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bir başka deyişle elde edilen bulgular sonucunda, ergenlerin sosyal kaygı düzeyleri arttıkça sahip oldukları değerlerde de azalmanın olacağı ortaya çıkmıştır.

4. TARTIŞMA VE YORUM

Çalışmanın araştırma grubunu oluşturan ergenlerin öznel iyi oluşları ve sosyal kaygıları ile sahip oldukları insani değerler açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulguların bu bölümde yorumları ve tartışması yapılmıştır.

Ergenlerin sahip oldukları öznel iyi oluşları ile değerleri arasındaki ilişki incelendiğinde, insani değer ölçeğinin alt boyutlarından barışçı olma (7 madde), dürüstlük (7 madde), saygı (7 madde), dostluk/arkadaşlık (7 madde), hoşgörü (7 madde), sorumluluk (7 madde) ile öznel iyi oluş ölçeğinin alt boyutları olan aile ilişkilerinde doyum, önemli kişilerle ilişkilerde doyum, olumlu duygular ve yaşam doyumunu arasında pozitif yönlü doğrusal bir

ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ergenlerin sahip oldukları değerlerinin arttığı durumlarda öznel iyi oluş düzeylerinin de artacağı ortaya çıkmıştır. Öznel iyi oluş bir başka deyişle, pozitif duyguların artması, negatif duyguların azalması ve yaşam doyumu olarak da adlandırılabilir (Seki, 2014: 76). Buradan yola çıkarak yapılan diğer araştırmalara baktığımızda; Telef, Uzman ve Ergün (2013) yaptıkları çalışmada psikolojik iyi oluş ile hazcılık, başarı, güvenlik, iyilikseverlik, evrenselcilik, uyma ve öz-yönelim arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka araştırmada ise, öznel iyi oluş ile öz-yönelim, iyilikseverlik, evrenselcilik ve uyarılım değer alt boyutları arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir (Haslam, Whelan ve Bastian, 2009). Seki (2014) ise yaptığı araştırmada öznel iyi oluş ile değer arasında değer alt boyutlarından olan dostluk/arkadaşlık, sorumluluk, dürüstlük ve saygı ile öznel iyi oluşun tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar ve literatürdeki diğer araştırmalara bakıldığında; Özdemir ve Koruklu (2013) yaptıkları çalışmada hazcılık, iyilikseverlik ve evrenselcilik değerlerinin mutluluğu diğer bir ifadeyle öznel iyi oluşu anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Yapılan bu araştırma, literatürdeki diğer araştırmalar ile benzerlik gösterme ve birbiri ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen diğer bir bulgu olan, ergenlerin sahip oldukları öznel iyi oluş ile sosyal kaygıları arasındaki ilişkiyi incelediğimizde ise, öznel iyi oluş ölçeğinin alt boyutları (önemli kişilerle ilişkilerde doyum, aile ilişkilerinde doyum, olumlu duygular ve yaşam doyumu) ile sosyal kaygı ölçeğinin alt boyutları (olumsuz değerlendirilme korkusu, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma ve yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma) arasında negatif yönde doğrusal bir ilişkinin olduğunu görmekteyiz. Buradan yola çıkarak, ergenlerin sosyal kaygı düzeylerinin arttığı durumlarda öznel iyi oluşlarının azalacağını söylenebilmektedir. Demir ve Kutlu (2016) yaptıkları çalışmada sosyal etkileşim kaygısının mutluluk ve kişinin iyi oluş düzeyini negatif yönde anlamlı bir şekilde yordadığını ortaya çıkarmışlardır. Diener ve Diener (1995) bireyin olumlu iyilik halinin bireyi keşfetmeye güdülediği ve stres dolu kaygılı durumlar ile baş etme konusunda bireyi desteklediğini vurgulamıştır. Diğer bir araştırmada ise; sosyal kaygının yaşam doyumunu ve öznel iyi oluşu negatif yönde yordadığı gözlemlenmiştir (Kermen, İlçin Tosun ve Doğan, 2016). Gilman ve Huebner (2006) ise yaptıkları çalışmada ergenlerin sosyal kaygı ve stres düzeyleri ile yaşam doyumları arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda Seki (2014) ergenlerin sosyal görünüş kaygısı ile öznel iyi oluşları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında öznel iyi oluş ile sosyal görünüş kaygısı arasında negatif yönlü

anamlı bir ilişki tespit etmiştir. Buradan yola çıkararak yapılan bu çalışmanın diğer araştırmalarla uyumlu olduğu görülmektedir.

Yapılan bu araştırmaya göre, sosyal kaygıyı en az etkileyen değişkenin değer değişkeni olduğu gözlenmekte ve ergenlerin sahip oldukları değerler ile sosyal kaygıları arasındaki ilişkiyi incelediğimizde değerler leğinin alt boyutlarından olan barışçı olma, dürüstlük, saygı, dostluk/arkadaşlık, hoşgörü, sorumluluk ile sosyal kaygı alt boyutları olan olumsuz değerlendirilme korkusu, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma ve yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğunu görmekteyiz. Bir başka deyişle ergenlerin sahip oldukları değerler arttıkça sosyal kaygılarında azalmanın görüleceği tespit edilmiştir. Literatüre baktığımızda sosyal kaygı üzerine yapılan araştırmalar oldukça fazla olmasına rağmen sosyal kaygı ile yapılmış çalışmalarda insani değerleri yordayan bir çalışmaya pek rastlanmamıştır. Sosyal kaygı kavramıyla beraber sosyal fobi, sosyal görünüş kaygısı ve anksiyete kavramlarının da sosyal kaygının birer yordayıcısı olduğu göz önüne alınarak bu kavramlarla ilgili yapılan araştırmalar da incelenmiştir. Seki (2014) yaptığı çalışmasında değerler alt boyutlar ile sosyal görünüş kaygıları arasındaki yordayıcı ilişkiyi incelemiş ve değerler alt boyutlarından dostluk/arkadaşlık, sorumluluk, hoşgörü, dürüstlük, saygı ile sosyal görünüş kaygısı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Elde edilen bu bulgular yapılan bu araştırma ile birbirini destekler niteliktedir.

5. ÖNERİLER

Yapılan literatür çalışması ve araştırma sonuçlarına bağlı olarak bazı öneriler sunulabilir. Yapılan bu araştırmada İstanbul ilinde lise düzeyinde öğrenim gören ergenler ile çalışılmıştır. Çalışmanın genellenebilmesine katkısı olacağı düşünülerek bu çalışmanın diğer illerde öğrenim gören ergenlere de uygulanmasının büyük bir açığı kapatacağı düşünülmektedir. Bununla beraber bu çalışmada sosyal kaygı, öznel iyi oluş ve insani değerler arasındaki ilişki incelenmiştir. Başka çalışmalarda benzer araştırmaların sosyo-ekonomik durum, cinsiyet, farklı yaş grupları, ebeveyn eğitim durumu vb. değişkenler açısından incelenmesi bu alan ile ilgili daha kapsamlı bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır. Son olarak bu araştırmanın örneklemini 14-18 yaş arası lisede öğrenim gören ergenlere uygulanmıştır. Bu sebepten ötürü elde ettiğimiz bulguları farklı yaş aralıklarına genelleyelemek mümkün olmamaktadır. Bu ve benzeri değişkenlerin diğer yaş gruplarıyla da yapılmasının bu alanlara büyük oranda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, A., & Tekinsav-Sütçü, S. (2007). Ergenler için sosyal kaygı ölçeğinin (ESKÖ) geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 14(2), 79-89.
- Bandura, A. (2008). An agentic perspective on positive psychology *Positive psychology* (Edt: S. J. Lopes). London: Greenwood Publishing Groupe.
- Beck, A., & Emery, G. (2011). *Anksiyete bozukluklar ve fobiler* (Çev: T. Özakkaş). İstanbul: Litera Yayınları.
- Bollen, K. A. (1989). A new incremental fit index for general structural equation models. *Sociological Methods and Research*, 17(3), 303-316.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. *Sage Focus Editions*, 154, 136-136.
- Büyükbeci, A. (2017). *Ergenlerde sosyal dışlanma, yalnızlık ve okul öznel iyi oluş arasındaki ilişki: Empatik eğilimin aracı rolü* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (2nd ed.). New York: Taylor and Francis.
- Demir, Y., & Kutlu, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde sosyal etkileşim kaygısı ile mutluluk arasındaki ilişki: Yalnızlığın aracı rolü. *Gefad / Gujgef*, 36(1), 195-210.
- Diener, E., & Diener M. (1995). Cross cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Dilmaç, B. (2007). *Fen lisesi öğrencilerine insani değerler eğitiminin verilmesi ve insani değerler ölçeği ile sınanması* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Du, Y., & Wei, M. (2015). Acculturation, enculturation, social connectedness, and subjective well-being among Chinese international students. *The Counseling Psychologist*, 43(2), 299-325.
- Ercan, L. (2001). Ergenlik döneminde rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 9(2), 47-58.
- Eren Gümüş, A. (2010). *Uygulamalı grup rehberliği programları dizisi sosyal kaygı ile başa çıkma*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Eryılmaz, A. (2009). Ergen öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 975-989.
- Eryılmaz, A. (2011). Relationship of high school student's subjective well-being and school burnout. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(1), 181-199
- Fichter, J. (2009). *Sosyoloji nedir* (Çev: N. Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gilman, R., & Huebner, E. S. (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth And Adolescence*, 35(3), 311-319.
- Haslam, N., Whelan, J., & Bastian, B. (2009). Big five traits mediate associations between values and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 46, 40-42.
- Hefferon, K., & Boniwell, I. (2011). *Positive psychology: Theory, research and applications*. New York: Mcgraw-Hill Education.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Işık, E. (1996). *Nevrozlar, anksiyete bozuklukları, somatoform bozukluklar, dissosiyatif bozukluklar, yapay bozukluklar*. Ankara: Baskı Kent.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akdemi Yayıncılık.
- Kermen, U., İlçin Tosun, N., & Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 20-29.
- Kızılar, H., & Canikli, İ. (2015). *Değerler Eğitimi*. Karabük: Deneme Yayınları.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Koyuncu, A. (2012). *Sosyal fobiklerde dikkat sorunları ve hiperaktivite*. İstanbul: Liman Yayınları.
- La Greca, A. M., & Lopez, N. (1998). Social anxiety among adolescents: Linkages with peer relations and friendships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(2), 83-94.
- Özdemir, Y., & Koruklu, N. (2011). Üniversite öğrencilerinde değerler ve mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 190-210.
- Santrock, J. W. (2017). *Ergenlik (Adolescence)* (Çev: D. M. Siyez). Ankara: Nobel Yayınları.
- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Seki, T. (2014). *Ergenlerin sosyal görünüş kaygısı ve öznel iyi oluşlarının sahip oldukları değerler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Tanaka, J. S., & Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure model sunder arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38(2), 197-201.
- Telef, B. B., Uzman, E., & Ergün, E. (2013). Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish Or Turkic*, 8(12), 1297-1307.

- Türkdoğan, T. (2010). *Üniversite öğrencilerinde temel ihtiyaçların karşılanma düzeyinin öznel iyi oluş düzeyini yordamadaki rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ulusoy, K., & Dilmaç, B. (2016). *Değerler eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yalom, I. (2012). *Anksiyete terapisi*. İstanbul: Prestij Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study was conducted to examine the relationship between adolescents' values, subjective well-being and social anxiety. The study group of the study consisted of 177 (34.8%) female and 331 (65.2%) male and 508 high school students studying in different high schools in İstanbul. The data related to the research were "Human Values Scale", "Adolescent Subjective Well-being Scale" and "Social Anxiety Scale for Adolescents" collected. According to the findings of the study; When the predictive relationships between the subjective well-being of adolescents and their values are examined, it is seen that there is a significant positive relationship. When the predictive relationships between the subjective well-being of adolescents and their social anxieties are examined, it is seen that there is a significant negative relationship. At the same time, when the predictive relationships between the social anxieties of adolescents and their values are examined, it is seen that there is a negative meaningful relationship. In this study, which has a quantitative research paradigm, it is aimed to determine the relationships between adolescents' values, subjective well-being and social concerns and to test the relationships between these variables with structural equation model. For this purpose, the research was carried out according to the relational screening model, which is a sub-type of the general screening model. General screening models are screening studies in order to reach a general judgment about the universe on a group of samples or samples taken from the universe or the universe. General screening models allow individual or relational scans (Karasar, 2015). Relational screening models are research models aiming to determine whether or not the change between two or more variables coexist or not (Karasar, 2015). In order to determine the relationships between the subjective well-being and social concerns of adolescents within the framework of their values, structural equation model analysis was conducted in order to test the relations between these variables with the structural equation model. Structural equation modeling is a statistical approach that is observed to analyze a theoretical model and reveals the mutual and causal relationships between variables (Shumacker & Lomax, 2004). The analysis of structural equation model was done with AMOS 19 program. In addition, the percentage and frequency calculations of the collected data were performed by SPSS 18 package program. In order to determine the relationships between the subjective well-being and social concerns of adolescents within the framework of their values, structural equation model analysis was conducted in order to test

the relations between these variables with the structural equation model. Structural equation modeling is a statistical approach that is observed to analyze a theoretical model and reveals the mutual and causal relationships between variables (Shumacker & Lomax, 2004). The analysis of structural equation model was done with AMOS 19 program. In addition, the percentage and frequency calculations of the collected data were performed by SPSS 18 package program. In the last model obtained ($X^2/sd=2.89$, $p<.001$), six exogenous, values (friendly / companionship, respect, responsibility, pacifism, tolerance and honesty) seven endogenous (friendship relationship, important people, life satisfaction, positive emotions, negative evaluation, general situation and new situation) data. Each of the paths shown in the model was found to be statistically significant. The Tucker-Lewis coefficient fit index (TLI), The Bentler-Bonett normed fit index (NFI) and other fit indices show a good compatibility in the model (Table 1). The two-way correlations between the endogenous data seen in the model are found to have high values and are statistically significant. This meaningful situation is also affected by the correlation values of the subscales of the values scale. One of the most important independent variables affecting subjective well-being ($t=4.79$, $p<0.01$) was observed. The correlation coefficient value for this factor was $\beta=0.31$. When the predictive relationships between adolescents' values and their subjective well-being are examined, it is seen that there is a positive and linear relationship. According to the results obtained according to another statement, the increase in the value of adolescents will increase the subjective well-being shows. The other variable affecting the subjective well-being ($t=-3.39$, $p<0.01$) was social anxiety and the correlation coefficient value for this factor was found to be $\beta=-0.22$. When the predictive relationships between adolescents' subjective well-being levels and social anxieties are examined, it is seen that there is a negative and linear relationship. In other words, the results show that there is a decrease in subjective well-being of adolescents when social anxiety increases. In the model, another variable affecting social anxiety ($t=-2.31$, $p<0.01$) is the values and the coefficient value of this factor is shown as $\beta=-0.15$. When we examine the predictive relationships between adolescents' values and social anxiety levels, a negative and linear relationship is observed. In other words, as the social anxiety levels of adolescents increased, there was a decrease in the values they had.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Şahin, N. (2019). "Sinop'taki İşlek Kafeteryaların Türkçe Bilinci ve Türk Kültürel Değerleri Bağlamında İncelenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3698-3727.

Geliş Tarihi / Received Date: 11 Ekim 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 2 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

SİNOP'TAKİ İŞLEK KAFETERİYALARIN TÜRKÇE BİLİNCİ VE TÜRK KÜLTÜREL DEĞERLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah ŞAHİN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi

nsahin.86@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3462-0369

Öz

Dünya kültür ve medeniyet tarihine bakıldığında Türk kültür ve medeniyetinin önemli bir mihenk taşı olduğu görülmektedir. Dört bin yılı aşkın bilinen tarihleri boyunca Türkler; Asya'da, Avrupa'da ve Afrika'da sayısız devlet kurmuş, gelişmiş bir medeniyet meydana getirmiştir. İnsanlık tarihinin en köklü milletlerinden biri olan Türkler, tarihin birçok kırılma noktasında dünya siyasetine yön vermiş ve uygarlıkların oluşumunda etkin rol oynamıştır. Bu çalışmanın amacı; Türk kültür ve medeniyetine ait çeşitli öğelerin Sinop il merkezinde yer alan işlek mekânlarda ne oranda yansıtıldığına ve yaşatıldığına dair bir durum tespiti yapabilmektir. Araştırma, betimsel nitelikte bir çalışmanın ürünü olmakla birlikte veri toplama esnasında gözlem yönteminden faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde ise, betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle araştırmada, Sinop il merkezinde yer alan işlek kafeteryalarda Türk kültür ve medeniyetine ait unsurlar araştırılmıştır. Bu bağlamda Sinop il merkezinde yer alan ve insanların en çok tercih ettiği kafeteryalar gezilerek bu kafeteryaların isimleri, menüleri, mekân dizaynları, kullanılan aksesuarları gibi özellikleri incelenmiştir. Böylelikle kafeteryaların bu özelliklerinde Türk kültür ve medeniyetinin etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak Sinop il merkezinde yer alan işlek mekânların Türk kültür ve medeniyetine ait öğelere belli oranlarda yer verdiği ve bu mekânlarda çoğunlukla yabancı kültürlerle ait unsurlara yer verildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, kültürel değer, Sinop, Kafeterya

EXAMINATION OF MUCH FREQUENTED CAFETERIAS IN SINOP IN THE CONTEXT OF TURKISH CONSCIOUSNESS AND TURKISH CULTURAL VALUES

Abstract

When looking at the history of world culture and civilization, we see that Turkish culture and civilization is an important cornerstone. Throughout their history of over four-thousand years, the Turks established numerous states in Asia, Europe, and Africa, and developed an advanced civilization. The Turks, who are the one of the most rooted nations of human history, have guided world politics at many breaks in history and played an active role in the formation of civilizations. The purpose of this study is to determine the status of various elements belonging to Turkish culture and civilization in the busy cafeterias located in the city center of Sinop Province where these cultural elements are reflected and kept alive. In this descriptive study, the technique of observation applied for data collection. In the analysis of the elicited data, descriptive method was used. Firstly, the elements belonging to Turkish culture and civilization were examined in busy cafeterias located in Sinop city center. In this regard, the cafeterias which are most preferred by people in Sinop city center were visited, and the characteristics of these cafeterias such as their names, menus, space designs, accessories used were examined. In doing so, the effects of Turkish culture and civilization on these features of cafeteria were scrutinized. Based on obtained the results, it has been found that while elements belonging to Turkish culture and civilization are given space at certain rates in the busiest places in Sinop province center, elements belonging to foreign cultures are given a larger space.

Key Words: Turkish Culture, Culturel values, Sinop, Cafeteria

1. GİRİŞ

Bir milletin tarih sahnesinde var olduğu andan itibaren günümüze kadar geçen süreç içerisinde elde ettiği veya biriktirdiği kazanımlara, maddi ve manevi değerlere kültür denilmektedir. Kültür, bir milletin ömrünün özüdür. Bu öz sayesinde o millet bilinir ve tanınır. Bu nedenle bu özün kuşaktan kuşağa aktarılması ve binlerce yıl sonrasında dâhi yaşatılması önemlidir.

Modern dünyada, bireyler ve bu bireylerin bağlı bulunduğu toplumlar; birçok problemle karşı karşıyadır. Psikolojik, sosyolojik, ekonomik, siyasi vb. gibi çok büyük bir çeşitlilik yelpazesine sahip olan bu problemlerden biri de toplumların kültürel genetiklerini geleceğe aktarma ve bu sayede gelecekte de var olabilme problemidir. Bu problemin üstesinden gelmeyi başarabilen toplumlar, geleceklerini garantiye alacak ve sağlam adımlarla yollarına devam edebileceklerdir. Bunu başaramayan toplumlar ise, geçmişte yaşamış ve şu an adını dâhi bilmediğimiz topluluklar gibi başka milletlerin boyunduruğu altında yaşamaya ve zamanla asimile olarak tarihin tozlu sayfalarındaki yerlerini almaya mahkûm olacaklardır.

Dünya kültür ve medeniyet tarihine bakıldığında Türk kültür ve medeniyetinin önemli bir mihenk taşı olduğu görülmektedir. Dört bin yılı aşkın bilinen tarihleri boyunca Türkler; Asya'da, Avrupa'da ve Afrika'da sayısız devlet kurmuş, gelişmiş bir medeniyet meydana getirmiştir. İnsanlık tarihinin en köklü milletlerinden biri olan Türkler, tarihin birçok kırılma noktasında dünya siyasetine yön vermiş ve uygarlıkların oluşumunda etkin rol oynamıştır. Gerek Müslüman olmadan önce gerekse Müslüman olduktan sonra kurduğu devletler sayesinde mükemmel bir kültürel birikime ulaşan Türk milleti, bu birikimini günümüze kadar ulaştırmada ve gelecek nesillere aktarmada aynı başarıyı maalesef gösterememiştir. Türk milletinin zengin kültürel mirasına ait birçok öge / unsur günümüzde ya tamamen unutulmuş / yok olmuş ya da unutulmaya / yok olmaya yüz tutmuştur. Genç nesillerimiz, dünyayı kasıp kavuran popüler kültürün etkisinde kalarak kendi atalarının dünyaya ve insanlığa kattığı birçok değerden ve kültürel mirastan habersiz yaşamaktadır. Bu üzücü ve tehlikeli durum, biyolojik genetiği aynı olan dede ile torunun kültürel genetikleri arasındaki büyük farkın daha da büyümesine yol açmaktadır. Yani gün geçtikçe, dede ile torun arasındaki ortak noktalar azalmakta, dede ile torun birbirlerini anlamada zorlanmakta ve birbirlerine yabancılaşmaktadırlar. Bu, hiç şüphesiz, bir milletin karşı karşıya kalabileceği en tehlikeli durumlardan biridir.

Milletler için bir hayat memet meselesi olan kültür aktarımını gerçekleştirmenin en önemli yolu ise, hiç şüphesiz eğitim öğretim faaliyetleridir. Bireyi toplumun istediği yönde yetiştirme ve kültürlenme işi olarak tanımlanan eğitim, bir millete ait kültürel genetiği geleceğe

taşımanın en önemli ve hassas yoludur. Bu nedenle eğitim öğretim faaliyetleri profesyonelce planlamalı ve uygulanmalıdır. Millete ait kültürel değerler ve özellikler, formal ve informal eğitim süreçlerine iyi bir şekilde yerleştirilmeli ve milleti oluşturan her bir ferde benimsetilmelidir.

Kültürel aktarımı gerçekleştirmenin ve kültürü yaşatmanın önemli yollarından biri de; toplumun kültürel unsurlarına sahip çıkmasından ve gündelik yaşamda bu unsurlara uygun bir yaşam benimsemelerinden geçmektedir. Yani toplumdaki her bireyin, dil bilinci, tarih bilinci ve kültür bilinci noktasındaki eksikliklerini tamamlaması ve bu konulardaki hassasiyetini artırması büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle her Türk vatandaşı, gündelik hayatında bizi biz yapan değerlerimize, Türkçeye, Türk tarihine, Türk kültürüne ve mirasına sahip çıkmalı ve bunları yaşatmayı kendine gaye edinmelidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı; Türkçe bilincinin ve Türk kültür ve medeniyetine ait çeşitli öğelerin Sinop il merkezinde yer alan işlek mekânlarda ne oranda yansıtıldığına ve yaşatıldığına dair bir durum tespiti yapabilmektir. Bu bağlamda öncelikle araştırma kapsamında incelenmesi planlanan 10 adet kafeterya tespit edilmiştir. Bu 10 adet kafeterya; Sinop il merkezinde, müşteri potansiyeli en fazla olan yani en işlek kafeteryalar arasından “random” tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Araştırma, betimsel nitelikte bir çalışmanın ürünü olmakla birlikte veri toplama esnasında gözlem yönteminden faydalanılmıştır. Karasar’a (2005: 168) göre “gözlem, belirli bir kimse, yer, olay, nesne, durum ya da şarta ait bilgi toplama amacıyla, belirli hedeflere yönetilmiş bir bakış ve dinleyiş olarak tanımlanabilir. Diğer tekniklerle karşılaştırıldığında en önemli farklılıklarından biri, bilgilerin başkalarının raporları ve benzeri ikincil kaynaklardan değil, doğrudan elde edilmesidir.” Bu bağlamda, tespit edilen bu 10 adet kafeterya gezilerek bunların isimleri, mekân dizaynları, kullanılan aksesuarları gibi öğeleri incelenmiş; bu öğeler Türk kültürü, medeniyeti, yaşayışı, inancı ve Türkçe bilinci gibi perspektifler bağlamında değerlendirilmiş ve bu perspektifleri yansıttığı düşünülen ilgili öğeler fotoğraflanmıştır. Gözlem yöntemi ile elde edilen verilerin analizinde ise, betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz türünde elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Buna göre; tespit edilen 10 adet kafeteryanın gözlemlenmesi neticesinde elde edilen ve fotoğraflanan öğeler, başlıklara ayrılıp değerlendirilmiştir. Böylelikle bu 10 adet kafeteryada; Türkçe bilinci ve sevgisi ile birlikte Türk kültürü, medeniyeti, yaşayışı, inancı ile ilgili yansımaların ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların gözlemlenmesi neticesinde elde edilen ve fotoğraflanan öğelerin sınıflandırılması işlemi, eş zamanlı olarak araştırmacı ve Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümünde görev yapmakta olan bir doktor öğretim üyesi tarafından ayrı ayrı yapılmıştır.

Yapılan iki ayrı değerlendirme sonucunda, üzerinde fikir birliğine varılan kodlar aynen bırakılmış; görüş ayrılıklarının yaşandığı yerlerde ise, karşılıklı tartışmalar yapılarak ortak bir görüş üzerinde fikir birliğine varılacak şekilde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen analizin güvenliğini test etmek için Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen formül kullanılmış, araştırmanın güvenilirlik düzeyi ortalama olarak %94 olarak tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Kafeteryalardaki Dil Kullanımı ve Edebiyat

Bu başlık altında, araştırmaya dâhil edilen kafeteryalardaki dil kullanımı, Türkçe bilinci ve edebiyat ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

3.1.1. Kafeteryalarda Dil Kullanımı

Bu başlık altında ilk olarak kafeteryaların isimlerinin Türkçe olup olmadıklarına bakılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya dâhil edilen toplamda on adet kafeteryanın ismi incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 1. Araştırma Kapsamında İncelenen Kafeteryaların İsimlerinin Türkçe Olup Olmamları Bağlamında Değerlendirilmesi

Tamamen yabancı sözcüklerden oluşan isimler	6	% 60
Türkçe ve yabancı sözcüklerin bir arada bulunduğu isimler	1	% 10
Tamamen Türkçe sözcüklerden oluşan isimler	3	% 30
Toplam	10	% 100

Tablo incelendiğinde toplamda 10 adet kafeteryanın 6'sının, yani % 60'ının isminin tamamen yabancı sözcüklerden oluştuğu görülmektedir. Bu kafeteryaların isimlerinde özellikle İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça kökenli sözcükler yer almaktadır. Tabloya göre 10 adet kafeterya içerisinde sadece 1'i hem Türkçe hem de yabancı sözcüklerin yer aldığı bir isim kullanırken, 3 adet kafeterya da ise tamamen Türkçe / Türkçeleşmiş sözcüklerden oluşan isimlerin tercih edildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre iş yerlerinin isimlendirilmesinde Türkçenin tercih edilmediğini söylemek mümkündür. İş yeri sahiplerinin bu tercihleri, onların Türkçe bilincine ve hassasiyetine sahip olmadıklarının bir belirtisi olarak görülebilir. Öte yandan kafeteryalar isimlendirilirken yabancı sözcüklerin tercih edilmesinde, bu mekânların potansiyel müşterisi konumunda olan gençlerin (lise ve üniversite öğrencilerinin) popüler kültürden çok fazla etkilenerek yabancı isimli yerleri tercih etme eğilimlerinden dolayı işletme sahiplerinin müşteri çekme / müşteri kaybetmeme kaygıları bir sebep olarak gösterilebilir. Bu bağlamda bir başka sebep ise, Sinop ilinin yapısıyla ilgilidir. Sinop'un deniz kenarında olması ve özellikle yaz aylarında yabancı turistlerin Sinop'a gelmesi; kafeteryaların yabancı isimlerle adlandırılmasında bir sebep olarak görülebilir. Böyle

bir durumda da işletme sahiplerinin turistlere hitap edebilme adına iş yerlerinin isimlerini yabancı sözcüklerden seçmek istemeleri pek âlâ mümkündür.

Sinop ilindeki kafeteryalarda dil kullanımını başlığı altında bahsedilmesi gereken diğer bir husus ise, bu iş yerlerinde çok fazla yabancı sözcüğün ve ifadenin kullanılmasıdır. Bu sözcüklerin ve ifadelerin Türkçe karşılıkları olmasına rağmen bu şekilde kullanılmaları dil bilinci bağlamında yeteri kadar hassas olamadığımızı gösteren bir başka delildir. Araştırmaya dâhil edilen kafeteryaların birçoğunda “take away”, “hot-cold”, “wifi-free”, “deserts”, “coffee”, “Turkish Coffee”, “Fresh”, “cafe”, “bistro”, “tea”, “tıp box”, “no”, “christmas tea”, “winter tea”, “family”, “friends”, “frozen”, “aloha” gibi sözcük ve ifadelere rastlanmaktadır. Bunlar zamanla Türkçeye yerleşmekte, Türkçenin ses uyumunu ve söz dizimini bozmaktadır. Yukarıdaki maddede yabancı isimlerin tercih edilmesi noktasında sıraladığımız muhtemel sebepleri burada da sıralamak mümkündür. Fakat ne olursa olsun hiçbir sebep, bu şekilde bilinçsizce bir kullanımla Türkçeye zarar vermeyi kabul edilebilir kılamaz.

Bu başlık altında bahsedilmesi gereken bir husus ise, incelemeye dâhil edilen kafeteryalarda, yabancı dilde yazılmış atasözü, vecize, deyiş, kısa söz, çeşitli cümle ya da ifade gibi dil birliklerinin yazılı olduğu aksesuarların kullanılmasıdır. Bunlardan bazılarını aşağıdaki fotoğraflarda görmek mümkündür:

Fotoğraf 1. İngilizce Yazılı Bir Süs Eşyası

Fotoğraf 2. Dekoratif Amaçla Yaptırılmış Bir Duvardaki İngilizce Yazı

Yukarıdaki fotoğraflarda da görüldüğü gibi Türkçenin haricindeki başka bir dilde hazırlanmış tabloların aksesuar olarak kullanılması, Türkçenin yozlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Çünkü bu tür görsellere alışan genç bireyler de artık duygularını ifade ederken Türkçenin dışındaki dillere yönelmeye başlayacaktır.

3.1.2. Kafeteryalarda Edebî Öğeler

Bu başlık altında ilk olarak araştırmaya dâhil edilen iş yerlerindeki okumaya teşvik edici öğelerden bahsedilecektir. Bu kafeteryaların neredeyse tamamına yakınında kütüphane ya da kitaplık gibi bir bölüm ne yazık ki yoktur. Özellikle kültürümüzde geçmişten günümüze kadar varlığını devam ettiren ve âdeta bir kültür aktarımı merkezi konumunda olan kahvehanelere / kıraathanelere baktığımızda, bu mekânların neredeyse tamamında bir kütüphane bulunduğunu ve böylece insanların bir nebze de olsa okumaya ve düşünmeye teşvik edildiğini görmekteyiz. Bu eski kahvehanelerin / kıraathanelerin bir bakıma çağdaş görünümleri olarak karşımıza çıkan bugünkü kafeteryalarda / kafelerde okumaya teşvik edici imkânların olmayışı kültür aktarımı ve insan eğitimi bağlamında bir kayıp olarak görülebilir. Aşağıda, incelemeye dâhil edilen kafeteryaların sadece birkaçında karşımıza çıkan küçük kitaplıkların fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu kitaplıkların bazılarında ya sadece birkaç mecmua yer almakta ya da kitaplıklarda var olan eserler sadece dekoratif kaygılarla orada tutulmakta ve kimse tarafından okunmaya değer görülmemektedir.

Fotoğraf 3. Bir Kafeteryadaki Mini Bir Kitaplık

Fotoğraf 4. Bir Kafeteryada Yer Alan Dekoratif Amaçlı Kitaplık

Bu başlık altında bahsedilmesi gereken ikinci husus ise, kafeteryaların duvarlarında asılı ya da yazılı olan çeşitli söz, vecize, ifade gibi kalıplaşmış dil birlikleridir. Bunlar arasında edebî değeri olanlar olduğu gibi edebî değeri olmayan, genelde çay ya da kahve üzerine söylenmiş ve bazen de hafif mizah içeren ifadeler ya da cümlelerdir. Bunlar arasında İngilizce yazılmış olanlar var olduğu gibi çoğunluğu Türkçe yazılmıştır ve Türkçe yazılanların bazılarında yazım yanlışları ve imla hataları da vardır. Yine bu ifadeler ya da cümleler bazen görsellerle desteklenirken, genelde ise sadece yazıdan ibarettirler. Aşağıda bu türden ifade ya da cümlelerin görüldüğü bazı fotoğraflar dikkatlere sunulmuştur.

Fotoğraf 5. Hafif Mizah İçeren Türkçe Yazılı Tablo

Fotoğraf 6. Yazım Yanlışı Yapılmış Türkçe Yazılı Tablo

Fotoğraf 7. Dekoratif Amaçla Yapılmış *Küçük Prens* Temalı Bir Tablo

3.2. Kafeteryalardaki Türk Kültürüne Ait Yansımalar

3.2.1. Sinop İli Kültürüne Ait Yansımalar

Sinop ili bir liman kentidir. Tarihi boyunca deniz ve denizcilikle iç içe olan Sinop Antik çağdan beri parlak ve ileri bir ticari ve kültürel yaşantıya sahip olmuştur. Devam eden

süreçte Bizans, Selçuklu, Candaroğulları ve Osmanlı dönemlerinde de bu yoğun ticari ve kültürel yaşantısını sürdüren Sinop, sahip olduğu kale ve tersanesiyle askeri alanda da en önemli üslerden biri olmuştur. Sinop'un tarihinin en eski dönemlerinden beri sahip olduğu bu yaşantısı her ne kadar artık günümüzde söz konusu olmasa da bu yaşantıya ait bazı yansımaları günümüz Sinop'unda çeşitli yerlerde görebilmekteyiz. Örneğin; Sinop'ta birçok yerde gemi maketleri, çeşitli tekne maketleri, deniz feneri maketleri, gemi dümenleri gibi hediyelik eşyalar üretilmekte ve satılmaktadır. Sinop iline gelen yerli ve yabancı birçok turist de bu hediyelik eşyalardan alarak Sinop hatırası olarak saklamaktadır.

Bu yansımaların görülebildiği yerlerden biri de araştırmaya konu olan kafeteryalardır. Bu kafeteryaların tamamında olmasa da bazılarında, Sinop'un denizcilik ve gemicilikteki eski ününün yansımalarını görebilmekteyiz. Örneğin araştırma kapsamında incelenen kafeteryalardan birisi, tamamen bir gemi konseptinde dizayn edilmiştir. Bu kafeteryanın lambalarından duvarlarına, aksesuarlarından kapı kollarına kadar birçok detayı bir gemiye benzemekte ve müşterilerini bu bağlamda ağırlamaktadır. Yine bu kafeteryaların bazılarında ise, artık Sinop'un sembolü hâline gelen çeşitli gemi maketleri aksesuar olarak kullanılmakta ve mekânın müşterilerine mini bir görsel şölen sunulmaktadır.

Fotoğraf 8. İlgili Kafeteryadan Bir Görüntü

Fotoğraf 9. İlgili Kafeteryadan Bir Görüntü

Araştırmaya konu edinilen kafeteryalarda Sinop ili kültürüne ait yansımalarından biri de Sinop'un plaka kodu olan 57 sayısının yazılı olduğu bazı aksesuarlardır. Sadece 1 kafeteryada karşılaşılan bu aksesuarlar, eski bir geleneğin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. “Eski bir gelenek olarak bir arada yaşayan topluluklar kendilerine ait işaretler / damgalar belirlemişlerdir. Bu topluluklarda yaşayan insanlar hem aidiyet duygusu gereği hem de güvenlik amacıyla vücutlarının çeşitli yerlerine ve yaşadıkları bölgelerdeki mağara duvarlarına, kayalara bu damgaları işlemişlerdir” (Polatcan, 2016: 710). Söz konusu kafeteryada 57 sayısının yazılı olduğu aksesuarların kullanılması, insanların ve kafeterya sahibinin Sinop şehrine olan aidiyet duygularının bir yansıması olarak görülebilir. Bu aksesuarlara ait görüntü aşağıda dikkatlere sunulmuştur.

Fotoğraf 10. 57 Sayısının Yazılı Olduğu Aksesuarlar

Son olarak bu kafeteryaların neredeyse tamamına yakınında Sinop kültürüne has yiyecek ve içeceklerin yer alması da vurgulanması gereken önemli noktalardan biridir. “Sinop Mantısı” ve “Nokul” başta olmak üzere Sinop’a özgü bazı ürünler, bu mekânlarda müşterilerinin damak tatlarına hitap etmektedir.

3.2.2. Türk Kültürüne Ait Yansımalar

Bu başlık altında değinilecek olan ilk öge, Türklerdeki ağaç kültürüdür. “Ağaç Türk boy ve topluluklarının (bu bağlamda özellikle de Uygurların ve Kıpçakların) yaratılış ve türeyiş ile ilgili anlatılarında (mitolojilerinde ve destanlarında) ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Zira var oluşlarının temel etkenlerinden biri olarak kabul ettikleri için kimi Türk boy ve toplulukları ağacı “ana”; kimi Türk boy ve toplulukları ise “ata” olarak nitelendirmişlerdir” (Alyılmaz, 2015: 448). Ağacın Türk ve yaşayış ve inanışındaki yeri hakkında Mert (2009), şunları kaydetmektedir:

Mevsimden mevsime değişen, yenilenen özelliğiyle Türkler arasında hayatın ve sonsuzluğun sembolü olarak görülen ağaç, geçmişten günümüze Türk sosyal hayatında önemli bir yere sahiptir. Ağacın oluşumu ve gelişimiyle kendi hayatını ilişkilendiren, birey-aile-boy ilişkisini ağaçtan hareketle sembolize eden Türkler, köklerinin yerde, gövdesinin göğe doğru olması dolayısıyla ağaca “ıduk yer sub” algılaması içinde önemli bir rol vermişlerdir. En eski dönemlerden günümüze, Türk inanç sistemi içinde (boylara ve yaşadıkları coğrafyaya göre farklılık arz etse de) kayın, karaçam, ardıç, kavak, çınar, selvi, meşe, ladin, katran... gibi ağaçların üzerlerine yüklenen anlamlarla kutsallaştırıldığı görülür. Dünyanın kutsallığını, doğurganlığını ve sürekliliğini ifade eden evren ağacı, yaratılış, verimlilik, sırta erme, mutlak gerçeklik ve ölümsüzlük kavramlarıyla ilişkilendirilir ve böylece evren ağacı/hayat/ölümsüzlük ağacı ortaya çıkar (s. 75).

Araştırmanın örneklemini oluşturan kafeteryalarda da “ağaç” tasvirinin işlendiği birçok görsele ve objeye rastlanmıştır. Bunlara ilişkin fotoğraflar aşağıda dikkatlere sunulmuştur.

Fotoğraf 11. Ağaç Figürünün İşlendiği Bir Tablo

Fotoğraf 12. Ağaç Figürünün İşlendiği Bir Tablo

İlgili kafeteryalardaki Türk kültürüne ait yansılardan biri diğeri ise, güneş tasviridir.

Gök cisimleri içinde en etkileyici olan ve yaydığı enerjiyle (ışık ve ısıyla) mevsimlerin, zamanın vd. oluşmasında birinci derece rol oynayan güneş, Türk boy ve toplulukları tarafından sürekli gizemli görülüp kutsal kabul edilmiş; hatta bazı Türk boyları onu “Tanrı”; bazı Türk boyları ise “Tanrı’nın gözü”, “Tanrı’nın nuru”... olarak nitelendirmişlerdir.

Eski Türk boy ve toplulukları arasında “güneş”e genelde “dişilik”, “analık”; “ay”a ise “babalık”, “dedelik” atfedilmiştir. Bu yüzden de güneş; doğan, doğuran, gören, gözetin,

koruyan, bakan, besleyen, büyüten, uyandıran, aydınlatan, bilinçlendirendir. O; bolluğun, bereketin, mutluluğun, sevginin, huzurun, ümidin, geleceğin... kaynağı ve sembolüdür. (Alyılmaz, 2015: 570-571).

Güneşin Türk kültürü, yaşayışı ve inancı içerisindeki önemi ve yeri üzerinde duran ve özellikle eski Türk yazıtlarında, mezarlarında, süs eşyalarında, taşlarında, giysilerinde, tablolarında, halılarında vb. objelerindeki güneş tasvirlerini İskandinav halklarıyla ilişkilendirmeye çalışanlara katılmayan Cengiz ALYILMAZ, konuyla ilgili “*Gobu*”*stan*’ın *Gizemi (Kıpçaklara Giden Yol)* isimli eserinde şunları kaydetmektedir (Alyılmaz, 2016: 237):

Büyük bölümü uluslaşmanın henüz teşekkül etmediği / avcı toplayıcı dönemlerde vücuda getirilen bu tasvirlerin kimler tarafından yapıldığı hususunda bugün için kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak bu tasvirler eğer birileriyle ilişkilendirilecekse İskandinav halklarıyla değil; kendilerini güneşin çocukları olarak gören, kağanlarına “Kün Togdı”; çocuklarına Kün / Gün, Güneş, Günaltay... adlarını koyan, tarihin her döneminde (doğumdan ölüme) her türlü objeye (mezar taşlarına, giysilerine, tuğlara, bayraklara...) güneşi nakşeden Türk boy ve topluluklarıyla özellikle de gemicilikte ve savaşçılıkta mahir olan Kıpçak Türkleriyle ilişkilendirilmelidir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un İdil Nehri’ni geçmesine ağaçtan sal / kayık yaparak yardımcı olan “Ulug Ordu Bey”e Kıpçak adının verilmesi tesadüfi olmasa gerektir.

Ayrıca Alyılmaz, bugünkü Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan, Kazakistan, Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan’ın bayraklarındaki ana unsurlardan birinin de “güneş” olduğunu ifade etmektedir. Alyılmaz; Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan bayraklarındaki yıldız unsurunun aslında stilize edilmiş “güneş” sembolü olduğunu vurgulamaktadır (Alyılmaz, 2016).

“Doğu, güneşin doğduğu yön / yer olduğu için eski Türk boy ve toplulukları tarafından kutsal olarak görülmüştür. Kağanların otağlarının kapısının doğuya bakması, Türk dünyasında hâlâ çadırların kapılarının doğuya bakacak şekilde kurulmasının temelinde de aynı düşünce yatmaktadır” (Alyılmaz, 2015: 572).

Güneş sembolü araştırmanın kapsamı dâhilinde incelenen kafeteryaların sadece birisinde karşımıza çıkmaktadır. Ortasında ve etrafa yaydığı ışınlarının üzerinde nazar boncuklarının yer aldığı tasarıma ilişkin fotoğraf aşağıda yer almaktadır:

Fotoğraf 13. Ortasında Nazar Boncuğu Yer Alan Bir Güneş Figürü

Araştırma kapsamındaki kafeteryaların birisinde ise, “kurt” tasvirine rastlanmıştır. Kurt, Türk yaşayış ve inanışında derin anlamlara ve büyük öneme sahiptir. Konuyla ilgili olarak Alyılmaz, *İpekyolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri* isimli kitabında şu ifadelere yer vermektedir:

“Kurt” / “böri” Türk boy ve toplulukları tarafından kutsal sayılan; olağanüstü gücü olduğuna inanılan; kimi zaman “ana”, kimi zaman “ata”, kimi zaman da “kılavuz / yol gösterici” olarak kabul edilen totemik hayvanlardan biridir. Totem olarak kabul edildiği için bazı Türk boyları kurttan türediklerine inanmış; onu mitolojilerine, destanlarına konu etmiş; Türk kağan ve kumandanları da kurtla kendilerini özdeşleştirip yazıtların metinlerinde onlarla ilgili cümlelere; yazdıkları objelerde ise (dikili taşlarda, kayalarda... ise) tasvirlerine yer vermişlerdir (Alyılmaz, 2015: 254).

Bozkurt, bütün Türk dünyasında hem geçmişte, hem de bugün yaratılışın, türeyişin, önderliğin, liderliğin, bağımsızlığın ve özgürlüğün sembolü olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı tuğlarda, sancaklarda, bayraklarda da yer alan; Bugut, Suci, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının tepeliklerinde tasvir olunan; Yaratılış, Türeyiş, Şu, Bozkurt, Ergenekon destanlarına da konu olan “Bozkurt”, geçmişte olduğu gibi bugün de Türk dünyasını/Türk Sir Bodun’u birleştirici ve bütünleştirici rol oynamaktadır.

Adriyatik’ten Çin’e, İran’dan Turan’a kadar 12 yıldır gitmediğim, görmediğim, Türk kültür ve medeniyetiyle ilgili araştırma, inceleme yapmadığım az yer vardır. Bütün Türk illerinde Bozkurtu bilmeyen, onun kutsiyetine inanmayan tek bir Türk boyu gösterilemez. Çünkü “Bozkurt”, sınırları bir zamanlar gök kadar engin ülkelere (gündoğusundan gün batısına kadar) uzanan (Kök) Türk İmparatorluğu’nun ve Uluğ Türkistan’ın sembolüdür (Alyılmaz, 2001: 14).

Araştırma kapsamında kafeteryaların birinde rastlanılan kurt tasvirine ilişkin fotoğraf aşağıda dikkatlere sunulmuştur:

Fotoğraf 14. Duvara İşlenilmiş Bir Kurt Tasviri

Türk yaşayış ve inanışındaki totemik canlılardan olan ve araştırma kapsamında kafeteryalarda tasvirine rastlanılan diğer bir hayvan “geyik”tir. “Geyik geçmişte olduğu gibi bugün de Türk boy ve topluluklarının gizemli saydığı hayvanlar arasında yer almaktadır. “Pirlerin, dervişlerin ervahı”, “anaların anası” geyik dağların, vadilerin ve sarp kayaların görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel hayvanıdır. Geyik büyüleyen, insanı hayallere kaptıran ve ulaşılamayan bir hayvandır” (Ögel, 1995: 102-103).

“Türk boy ve toplulukları geyiği / buğuyu da tıpkı dağ keçilerini / tekeleri avladıkları gibi avcı-toplayıcı dönemlerde avlamış; sonraki dönemlerde ise dişiliğin, analığın, bolluğun, bereketin; doğurganlığın; güzelliğin, çekiciliğin, sevecenliğin, masumiyetin ve “katun”un sembolü olarak görmüş; ona kutsiyet atfetmişlerdir. Geyiğe kutsiyet atfedip “Ana” / “Geyik Ana” / “Bugu Ene” olarak nitelendiren Türk boy ve toplulukları onu öldürmemektedirler” (Alyılmaz, 2016: 393).

Geyiği kutsal sayma ve onu öldürmeme anlayışının bir diğer yansımasını ise, Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* isimli eserinde görmekteyiz. Bu eserde geçen “Boynuzlu Maral Ana” efsanesi geyiğin / bugunun kutsallığını göstermesi bakımından manidardır. Bu efsanede, Bugu boyuna mensup insanlar, efsanedeki geyikleri bolluğun, bereketin, analığın ve güzelliğin sembolü olarak görüyorlar ve onları öldürmeme / avlamama konusunda büyük dikkat gösteriyorlar. Ta ki Bugu boyundan çok zengin birinin ölümüyle birlikte, ölen kişinin oğullarının bir geyiği öldürerek boynuzlarını babalarının mezarına dikmelerine kadar bu durum devam ediyor. O günden sonra bu durum bir gelenek hâline geliyor ve bütün Bugulular geyik öldürme ve boynuzlarını sevdiklerinin mezarlarına dikme konusunda birbirleriyle yarışıyorlar. O güne kadar çok zengin ve müreffeh bir yaşam süren Bugulular, o günden sonra

gittikçe fakirleşmeye, birbirleriyle çekişmeye başlayarak asimile ve yok olmaya yüz tutuyorlar. Efsanedeki Bugu boyu ile ilgili olarak Alyılmaz (2003), tarihte Bugu boyu adında bir Türk boyu olduğunu ve bunların bugün Moğolistan sınırları içerisinde yaşadıklarını ifade etmektedir. Buguların günümüzde çok önemli ölçüde asimile olduğunu ve çok az bir kısımlarının kimliklerini koruyabildiğini belirten Alyılmaz, bugün bile geyik öldürmenin Türk dünyasının farklı bölgelerinde de (Kafkaslar, Türkiye, Balkanlar) Bugularda olduğu gibi yasak olduğunu, ayrıca geyiğin Saka ve Hun dönemlerinde de totemik hayvanlar arasında yer aldığını belirtmektedir (Alyılmaz, 2016).

Fotoğraf 15. Duvara İşlenilmiş Bir Geyik Tasviri

Araştırma kapsamındaki kafeteryalarda karşılaşılan, Türk kültürüne ait unsurlardan bir başkası ise kuş tasvirleridir. Kuşlar ve kuşlarla ilgili inanışlar tarihin her döneminde Türk kültür ve medeniyetine yansımış; Türkler yaşamlarının birçok yerinde farklı türlerde kuş tasvirlerine yer vermiştir.

Kuşlar, eski Türk yaşayış ve inanış sistemi içinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Nitekim eski Türk boy ve toplulukları olağanüstü özelliklere sahip olduklarını düşündükleri bazı kuş türleriyle (özellikle avcı kuşlarla) kendilerini özdeşleştirmişler; yiğitliğin, savaşçılığın, uzak görüşlülüğün, ölümsüzlüğün, analığın, bolluğun, bereketin... sembolü olarak kabul ettikleri (farklı türden) kuşlara [(özünde kartalın olduğu) umay kuşu, kartal, doğan, şahin, atmaca, akbaba, kuzgun, karga, kuğu, yaban kazı, ördek...] mitolojilerinde, efsanelerinde, destanlarında, atasözlerinde ve vecizelerinde de yer vermişler; kuşlara verdikleri adları kendileri de lakap, ad ve soyadı olarak kullanmışlardır: Kuş, Alakuş, Karakuş, Bozkuş, Hürkuş, Kartal, Doğan, Akdoğan, Şahin, Şahiner, Toğrul, Ertoğrul, Toygun, Laçın, Laçıner, Sungur, Ersungur... (Alyılmaz, 2015: 575).

“Eski Türk boy ve toplulukları göğü, gökyüzünü “Tanrı katı”, “Tanrı mekânı” olarak gördükleri için gökyüzü cisimlerine, gökyüzünde yaşadıklarına ve olağanüstü özelliklere sahip olduklarına inandıkları varlıklara ve gökyüzüyle irtibatlı canlılara ayrı bir önem vermişlerdir. Bu bağlamda kuşlar, doğumdan ölüme insanla Tanrı arasında irtibatı sağlayan kimi zaman “haberciler”; kimi zaman “melekler”; kimi zaman da “ruhlar” olarak görülmüştür. (Alyılmaz, 2015: 578).

Aşağıda araştırma esnasında ilgili kafeteryalarda rastlanılan kuş tasvirlerinin olduğu tabloların ve objelerin fotoğraflarından bazılarına yer verilmiştir:

Fotoğraf 16. Kuş Figürünün İşlendiği Bir Tablo

Fotoğraf 17. Kuş Figürünün Yer Aldığı Bir Peçetelik

Sinop ili merkezindeki işlek kafeteryalarda Türk kültürüne ait yansılardan bir başkası ise “nazar boncuğu”dur. “Nazar boncuğu; göz şeklindeki mavi bir cam boncuktur. Bu nedenle “göz boncuğu” da denir. Nazar veya göz değmesine karşı koruyucu olarak kullanılır” (Ekici ve Fedakâr, 2014: 41). Araştırma kapsamında incelenen mekânların hemen hemen tamamına yakınında karşılaşılan nazar boncuğunun tarihi eski Türk inançlarından Şamanizm’e kadar uzanmaktadır. Bununla ilgili olarak İnan (1971), *Divan-ı Lügati’t-Türk*’teki Şamanizm ile ilgili kelimeleri tespit ettiği çalışmasında, “abakı”, “kösgük” ve “monçuk” kelimelerinin bugünkü nazar boncuğunu ifade etmek için kullanıldığını belirtir. “abakı” ve “kösgük”ü, kötü gözden ve nazarlardan korunmak için bostanlara ya da bağlara asılan nazarlıklar olduğunu ifade eden İnan, her ne kadar bu nazarlıkların şekilleri ile ilgili bilgi olmasa da, bunların nazar inancının ve nazar boncuğunun Şamanizm ile olan ilişkisini göstermesi bakımından önemli olduğunu vurgular. Kötü gözden ve nazardan korunmak için

uygulanan en yaygın yöntem göz ya da el şeklinde nazarlık / nazar boncuğu bulundurmadır. “El şeklindeki nazarlık veya koruyucu figür ve resimler Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasında yaygındır. Bu nazarlıklar Anadolu’da “Hz. Fatma’nın eli” olarak bilinmekte, madenden yapılmış nazarlıklar ve beş parmağı açık el resimleri nazardan korumak amacıyla kullanılmaktadır” (Boratav, 1997: 121). Türkiye’de kullanılan nazarlıklar ise, genelde cam boncuktan yapılmış göz şeklindeki mavi renkli nazarlıklardır. (Öcalan, 2010). Bu nazarlıkların mavi renkli olmasını sebebi ile ilgili olarak ise farklı görüşler vardır. Bazıları mavi rengin nazara karşı geldiğinden dolayı nazar boncuklarının mavi renkte olduğunu söylerken (Uçkun, 2007), bazıları ise, kötü güce ve etkiye sahip olduğu düşünülen mavi renkli gözlerin etkisini kırmak için mavi rengin kullanıldığını (Örnek, 2000) belirtir. Bu bağlamda ön plana çıkan bir başka görüş ise, nazar boncuğunun mavi renkli olmasını, eski Türk dini olan “Köktengri” dini ile ilişkilendirmektedir (Üçer, 1997).

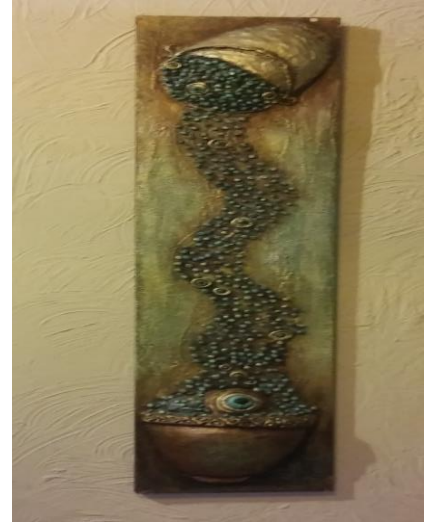
Aşağıda araştırma kapsamındaki kafeteryalarda karşılaşılan nazar boncuklarına ait fotoğraflardan bazıları dikkatlere sunulmuştur.

Fotoğraf 18. Üzerinde Nazar Boncukları Bulunan Bir Süs Eşyası

Fotoğraf 19. Duvara Asılı Bir Nazar Boncuğu

Fotoğraf 20. Nazar Boncuklarının Tasvir Edildiği Bir Tablo

Araştırma kapsamında incelenen kafeteryalarda Türk kültür ve yaşayışıyla ilgili bir başka öge ise, çeşitli objeler üzerine işlenmiş damga, sembol, desen ya da motiflerdir. Özellikle bu bağlamda Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait halı ve kilim desenlerinin; koltuk işleme, tavan işleme gibi yerlerde karşımıza çıkması manidardır. Bu desen ve motiflerin her birinin ayrı anlamı ve içeriği vardır. Bunları teker teker burada açıklamak söz konusu olamayacağı gibi bu durumun ayrı ve kapsamlı bir çalışmayı gerektireceği de aşikârdır. Fakat genel anlamda bakılacak olursa binlerce yıldan günümüze ulaşan bu desen ve motiflerin,

kadın ve kızlarımızın içinde buldukları durumu, duygularını, toplumsal statülerini, istek-arzu-beklentilerini, evlilik-bekârlık-boşanma gibi medeni hâllerini; onlarda derin izler bırakan göç, felaket, üzüntü, sevinç, tasa, mutluluk, özlem ve beklentilerini, aşklarını ve ayrılıklarını ifade eden semboller olduğu söylenebilir. Bu desen ve motifler görsel manada bir süs olmalarının ötesinde içerdikleri anlamlar ve mesajlar sebebiyle değerli ve önemlidirler.

Aşağıda ilgili kafeteryaların sadece birkaç tanesinde karşılaşılan bu desen ve motiflerin görüldüğü bazı fotoğraflara yer verilmiştir.

Fotoğraf 21. Üzerinde Motif ve Desenler Bulunan Minder

Fotoğraf 22. Üzerinde Motif ve Desenler Bulunan Yastıklar

Araştırmada incelenen kafeteryalarda karşılaşılan Türk kültürel öğelerinden biri de, hâlâ Anadolu’da birçok yerde kullanılan; fakat gittikçe yok olmaya yüz tutan “yayık”, “eyer” gibi kullanım eşyalarıdır. Bu eşyalar, Orta Asya’da ve Anadolu’da günlük hayatta çok sık kullanılan eşyalar olmakla birlikte bu eşyaların üretimine dair bir iş kolu dâhi zaman içerisinde ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte bu eşyaların kullanımları gittikçe azalmaya başlamış; hatta yok olmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte bu eşyaların üretimini gerçekleştiren ustalar da gittikçe azalmaya başlamış ve bu zanaatlar unutulmaya başlanmıştır. Eskiden günlük hayatta yoğun bir kullanım sıklığına sahip olan bu eşyalar, günümüzde artık bir dekor / süs eşyası olarak kullanılmaya başlamıştır. Araştırma esnasında karşılaşılan bu eşyalar da ilgili mekânlarda sadece görsel bir aksesuar / dekor ürünü olarak müşterilerin ilgi ve beğenisine sunulmuştur. İlgili mekânlardaki bu eşyalara ait fotoğraflara aşağıda yer verilmiştir.

Fotoğraf 23. Dekoratif Amaçlı Kullanılan Eski Eyer

Fotoğraf 24. Dekoratif Amaçlı Kullanılan Eski Yayıklar

İncelenen kafeteryalarda karşılaşılan Türk kültürel ürünlerinden bir başkası ise, Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı eseridir. "Sanatçının 1906 ve 1907'de iki kez çalıştığı saptanan bu eserinde, alçak bir pencereden gelen ışığın aydınlattığı bir odada elinde neyi ile kaplumbağaları terbiye etmeye çalışan bir adamın önünde yaprakları yiyen üç kaplumbağa (Kaplumbağa Terbiyecisi-II'de dört kaplumbağa); arkasında ise ağır hareketleri ile kendi dünyalarında yaşamaya devam eder şekilde iki kaplumbağa resmedilmiştir" (Genç, 2014: 89). Türk sanat tarihi açısından çok büyük kıymete sahip olan bu eserde;

...sanatçının, hayvanları fabl tarzında bir göndermede kullandığı açıkça görülmektedir. Alçak bir pencereden gelen ışığın aydınlattığı bir odada elinde neyi, sırtında "keşkül-ü fikarası" ile kaplumbağaları terbiye etmeye çalışan bir adam (Osman Hamdi) ve Kâğıthane'de Sâdâbad'ın kurulmasıyla inşa edilen konaklarda düzenlenen eğlencelerde üzerlerine dikilen mumlarla bahçelerde dolaşırken hatırlanan kaplumbağalar, sanatçının hicvinde önemli simgelerdir. Yaşadığı dönemde ülkesinin zorluklarını ve sıkıntılarını bilen ve bu gerçeği bir gönderme ile ortaya koyan Osman Hamdi Bey'in, "iyi" ve "kötü" örneklerini aynı zaman ve mekânda, aynı tür üzerinden vermesi, sanatçının bu kavramları, ırk-tür- cinsiyet gibi "ilkel" ayırımlardan uzak tutarak değerlendirdiği, verdiği aydınlanma mücadelesinde evrensel insanlık değerleriyle düşünüp hareket ettiği şeklinde değerlendirilebilir (Genç, 2014: 90).

Fotoğraf 25. Kapumbağa Terbiyecisi Tablosunun Kopyası

Araştırma kapsamındaki kafeteryalarda karşılaşılan bir başka kültürel öge ise, “bağlama” enstrümanıdır. “Âşıklık geleneğinin vazgeçilmez bir çalgı aleti olan saz, Türk dünyasında “kopuz, çöğür, dombra, cura” gibi adlarla anılmaktadır. Anadolu’da ise bu çalgı aleti “saz/bağlama” olarak adlandırılır” (Erayşar, 2012: 31).

Orta Asya’dan batıya göç eden Oğuz Boylarının Anadolu’ya getirdikleri sazlarda şimdide kullandığımız tel, kulak ve perde bağlarının olduğu bilinmektedir. Eski Uygurların başlıca sazı olan (Kopuz) Anadolu Oğuzlarının kullandığı sazla aynıydı. Kopuz ozanların saz şairliği çalgısı olarak devam etti, çeşitlendi ve Selçuklular döneminde de Anadolu’ya yayıldı. Türklerde ozanlığın piri olan Bayatlı Korkut Ata’nın tanburayı yani kopuzu icat ettiği eski bir Asya metninde yazmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren kopuzun adı “bağlama” olarak söylenmektedir. Bağlama geç asırların bir icadı değil, Türk kültürünün ozanlık geleneği olarak kopuzun devamıdır (Şen, 1998: 161).

Divan-ı Lüğati’t-Türk’te müzik, makam ve melodi kavramı “ır/yir” sözcüğü ile karşılanmıştır. Yır: şarkı, makam, şiir, gazel gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yırağı: Çalgıcı ve şarkıcı anlamlarına gelmektedir. Divan-ı Lüğati’tTürk’te Türk müzik aletleri bugün olduğu gibi “telli, üflemeli, vurmali” olmak üzere üçe ayrılıyor. Kaşgarlı Mahmut telli çalgılardan dört tanesinden bahsederken, kopuz üzerinde çokça durmuş ve Türk kültüründeki önemiyetinden bahsetmiştir (Asker ve Asker, 2008: 32).

“Dede Korkut destanlarında da görüldüğü gibi kopuz, Türklerde en yaygın olan müzik aletidir. Kopuz bu gün dahi Türk dünyasının ve Anadolu’nun her bir köşesinde çeşitli adlarla varlığını sürdürmekte ve yaygınlığını hızlandırmaktadır” (Erayşar, 2012: 33).

Türk kültürünün en eski dönemlerinden beri çok önemli ve kıymetli bir çalgı aleti olarak görülen bağlamaya / kopuza, kutsallık bile atfedilmiştir. “Ozanların piri sayılan Korkut

Ata'nın doğumu hakkında anlatılan efsanelerden birinde geçen "kopuz"un gökten inen ışığın içinden çıkması motifi de saza verilen kutsiyeti göstermektedir (Durbilmez, 2003: 225). "Yine Dede Korkut efsanelerinden bildiğimiz gibi elinde kopuz olan birine kılıç çekilmez. Bu da kopuzun ve kopuz çalmanın önemini göstermektedir" (Eravşar, 2012: 32). "Kamlık / Şamanlık döneminde kopuza duyulan saygının yerini İslâmlık döneminde saz almış ve günümüzde de Alevî-Bektaşî çevrelerinde bağlamadan, "Telli Kur'ân" diye söz edilmiştir. Âşık Nevruz Bacı, şu dizesinde bağlamanın kutsiyetini ortaya koyuyor: "Telli kitap olan sazın var mıdır" (Yardımcı, 1993: 144). "Bağlamaya takılan tel sırası, çalgının göğsüne ve teknesine açılan delikler, bu deliklerin sayısı, sap dibinin gövdeye bitiştigi kısımlarda görülen şekiller ve sazın bazı parçaları Bektaşî inançlarının simgesi olarak da görülür" (Özarlan, 2001: 167-168). "Bağlamanın kolu "Allah'ı" (Elif) ve Hz. Ali'nin kılıcı "Zülfikâr'ı", gövdesi "Hz. Ali'nin bedenini" simgeler" (Hendrich, 2005: 294).

Anadolu Alevîliğinde çok önemli bir yeri olan bağlama, Türk kültüründeki kopuzun devamı olup, Alevîlikte en önemli ibadetlerden biri olan "cem" de çok önemli bir konuma sahiptir. Cem ibadeti sırasında çalınan "semah" ve "deyiş" ezgileri icra edilirken muhakkak bağlamadan yararlanır. Çünkü Anadolu Alevîliğinde bütün cem ibadetlerinde bölgesel olarak "sazândâr, zâkir, âşık" diye adlandırdığımız kişiler bağlama ile "deyiş, nefes, duaz imam" icra ederek cem ibadetlerini gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla Alevîlikte âşık, ozan olarak bilinen kişilerin mezar taşlarına da bağlamanın fizikî motifinin işlendiği görülmektedir

...

Anadolu insanı bağlamayı çalmayı bilirse de her zaman bağlama çalmak için kendisinde bir heves barındırır. Hatta genç iken bağlamaya çalamayan/çalmayan ebeveynler, ileride çocuklarını bağlama çalmaya teşvik etmektedirler. Bağlama çalamayan/çalmayan Anadolu insanı evinde bir bağlama bulundurur. Bilhassa Anadolu kültüründen kopmamış, kendisini türkülerden alıkoyamayan Anadolu insanı bağlamayı evinin başköşesine asar. Asılı duran bağlamayı kimse eline alıp çalmasa bile ona saygı duyulur. Bağlamanın ayakaltına alınması âşığa ve bağlamaya büyük saygısızlık kabul edilir. Anadolu'da âşıklar, bağlamayı ellerine almadan önce üç defa öperek alınlarına koyarlar. Daha sonra çalmaya başlarlar. Âşıklar, bağlamalarını yana yatık bir şekilde koymazlar. Hem bağlamanın fizikî özelliklerinden dolayı hem de saygısızlık kabul edildiği için, bağlama burguları yukarı gelecek şekilde dik biçimde tutulur/koyulur (Eravşar, 2012: 32).

Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların birkaçında "bağlama" ve bu türden bazı enstrümanların dekor eşyası olarak kullanıldığı görülmüştür. İlgili fotoğraflardan bazıları aşağıda dikkatlere sunulmuştur.

Fotoğraf 26. Dekoratif Amaçlı Duvara Asılmış Enstrümanlar

Fotoğraf 27. Duvara Asılmış Bir Bağlama

Türk kültürünün olmazsa olmazlarından biri de, yaklaşık altı yüz yıldır hayatımızın en önemli parçalarından olan kahvedir. Tadından kokusuna ve ihtişamlı sunumuna kadar ünü tüm dünyaya yayılan Türk kahvesi, uğruna dünyaca ünlü müzisyenlerden olan Sebastian Bach tarafından beste yapılacak ve UNESCO'nun "İnsanlığın Somut Olmayan Kültür Mirası" listesine girecek kadar meşhur ve önemli bir Türk kültürü ögesidir. Türk kahvesinin kendisi kadar pişirilmesinde ve sunumunda kullanılan fincanlar, fincan zarfları, tabaklar, cezveler, kahve ve şeker kutuları, dibekler, buhurdanlıklar ve tepsiler gibi eşyalar da kahve kültürünün önemli parçalarındandır. Öyle ki; Osmanlı Dönemi'nde, alıp boynunuzu süslemesini isteyecek güzellikte yeşim taşından oyulmuş, altın ve yakutlarla bezenmiş kahve fincanları, sırma işli sitil örtüleri, deriden yapılan yine sırma işli kahve torbaları, göz kamaştırıcı tepsiler, buhurdanlıklar bu ritüeli taçlandıran öğelerdir. Bugün İstanbul başta olmak üzere birçok yerde, her biri âdeta bir sanat eseri mahiyetindeki bu eşyaları görmek mümkündür. Kahvenin Türk kültüründeki yerini buraya sığdırmak elbette ki mümkün değildir. Bu, ayrı ve kapsamlı bir çalışmayı gerektiren bir iştir. Araştırma esnasında inceleme kapsamındaki kafeteryalarda kahvenin önemli öğelerinden olan fincan ve cezve gibi eşyaların birer dekor ürünü olarak kullanıldıkları görülmüştür. Birbirinden güzel süslemelerle bezeli olan fincanların ve bakır cezvelerin kullanılarak oluşturulduğu bu dekorasyonlar, müşterilerin göz zevkine hitap etmektedir.

Fotoğraf 28. Dekoratif Amaçla Duvara Asılmış Fincanlar

Fotoğraf 29. Dekoratif Amaçlı Kullanılan Gümüş Kahve Takımı

Bu başlık altında değinilmesi gereken önemli öğelerden bir başkası da “Yeşilçam”dır. Türk sinema tarihinin temelini oluşturan Yeşilçam, aynı zamanda Türk sinema tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Sinemacılık alanından bakılınca teknik anlamda bazı problemler var olsa da Yeşilçam, döneminin şartlarına ve bütçesine göre başarılı kabul edilebilecek ürünler de ortaya koyabilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların birisi, tamamen Yeşilçam konseptinde dizayn edilmiş ve duvarları, Yeşilçam ile birlikte ün kazanmış Türk tiyatrocularının yanı sıra 80’li ve 90’lı yıllarda Türk müziğinde önemli yer edinmiş ve şarkıları hâlen daha beğeni ile dinlenen çeşitli sanatçıların fotoğraflarıyla süslenmiştir. Türk sinema ve müzik tarihi bağlamında önemli bir farkındalık oluşturan bu dekorasyona ilişkin görseller aşağıda dikkatlere sunulmuştur.

Fotoğraf 30. 80’ler - 90’lar Temalı Bir Dekor

Fotoğraf 31. Selvi Boylum Al Yazmalım Filminin Afişi

4. SONUÇ

Sinop ili merkezinde yer alan işlek kafeteryalardaki Sinop iline ve Türk yaşayışına, inanişına, değerlerine, tarihine ve medeniyetine özgü kültürel yansımalarla birlikte Türkçe bilinci ve kullanımının konu edinildiğı araştırmada aşğıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkçe bilincine, Türkçenin kullanımına ve edebî yansımalara ilişkin sonuçlar;

Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların isimlerine bakıldığında, bu kafeteryaların % 60'ında tamamen yabancı sözcüklerden oluşan isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Türkçe ve yabancı sözcüklerin bir arada kullanıldığı isimlerin oranı % 10 iken, tamamen Türkçe sözcüklerden oluşan isimlerin oranı ise, sadece % 30'dur. Bu sonuçlar, ilgili kafeteryaların isimlendirilmesinde Türkçe kaygısının etkili olmadığını göstermektedir. Yani bu iş yerlerinin sahiplerinin çeşitli sebeplerden ötürü Türkçe isimleri tercih etmedikleri görülmektedir. Bu durumun olası sebepleri arasında; ilgili kafeteryaların potansiyel müşterileri konumunda olan lise ve üniversite öğrencileri gibi gençlerin popüler kültür, sosyal medya, başka kültürlerden etkilenme vb. sebeplerden dolayı yabancı isimli kafeteryaları tercih etmeleri; Sinop'a özellikle yaz aylarında gelen yabancı turistlere hitap edebilme kaygısı gibi çeşitli psikolojik ve sosyolojik nedenler gösterilebilir.

Araştırma kapsamındaki kafeteryalarda Türkçe bilinci ile ilgili vurgulanması gereken bir başka nokta ise, bu mekânlarda -Türkçesi olmasına rağmen- çok fazla yabancı sözcük kullanılmasıdır. Bu durumun artık birçok şehirde yaygınlaşmaya başladığı gerçeğini göz önüne alırsak, bunun Türkçe adına kaygı verici olduğunu vurgulamak gerekir. Özellikle genç nesil içerisinde, konuşurken ya da yazarken yabancı sözcükler kullanmanın övünülecek bir durummuş gibi görülmesi, işlek iş yerlerinin isimlerinin ve diğer yazılı öğelerinin Türkçe olmaması gibi olumsuz algı ve durumlar; toplum olarak Türkçe bilincimizi kaybetmeye başladığımızı işaret etmektedir. Buna sebep olarak yukarıdaki maddede verilen nedenlerle birlikte başka sebepler de yazılabilir; fakat hiçbir neden böylesine bir bilinçsizlikle Türkçeye zarar vermeyi açıklayamaz.

İlgili kafeteryalarda Türkçe bilinci ile dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise, buralarda, yabancı dilde yazılmış atasözü, vecize, deyiş, kısa söz, çeşitli cümle ya da ifade gibi dil birliklerinin yazılı olduğu farklı türde aksesuarların kullanılmasıdır. Türkçenin az söz ile çok şey ifade edebilme ve kalıplaşmış dil birlikleri olarak isimlendirilebilecek vecize, atasözü, deyim, deyiş gibi dil birimlerini üretme bağlamında çok güçlü bir dil olduğu taraflı tarafsız herkesçe kabul edilen bir gerçek olmasına rağmen iş yerlerimizdeki bu olumsuz durum; dünyadaki baskın ve popüler kültürlerin Türkçemizi ve kültürümüzü acımasız bir şekilde işgal etmesinin bir yansımasıdır.

Araştırma kapsamındaki kafeteryalara okuma bilinci ve çeşitli edebî yansımalar perspektifinden bakılırsa, ilgili mekânların bu bağlamda da sınıfta kaldığı söylenilebilir. Eskiden kültür aktarımının ve paylaşımının yanı sıra okuma eylemlerine, çeşitli sanatsal faaliyetlere (meddah gösterileri, âşıklık faaliyetleri vb.) ve insanların birbirlerini bilinçlendirmek için bir araya gelmelerine ev sahipliği yapan kahvehanelerin / kıraathanelerin bir bakıma günümüzdeki devamı olarak görülebilecek bu kafeteryalar, artık sadece zaman geçirmek / öldürmek için gelinen mekânlara dönüşmüşlerdir. Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların sadece birkaçında kitaplık yer almaktadır. Fakat var olan bu kitaplıklar, ya dekoratif amaçlı kullanılmakta ya da içerisinde sadece birkaç dergi bulunmaktadır, yani müşterilere okuma sevgisi ya da bilinci kazandırma bağlamında bu kitaplıklar çok yetersiz kalmaktadır.

İlgili kafeteryalarda dikkat çeken başka bir husus ise, bu mekânların duvarlarında asılı ya da yazılı olan farklı türdeki yazılardır. Bu yazılar arasında, bir kafeteryadaki *Küçük Prens* isimli eserden yapılan alıntılar dikkat çekerken tamamen anonim olan, genelde çay ya da kahve üzerine söylenmiş ve bazen de hafif mizah içeren ifade ya da cümleler de vardır. Özellikle Küçük Prens isimli eserden yapılan alıntılar, müşterilerde ilgili esere ve edebiyata ilgi uyandırdığı söylenebilir. Bu nedenle böyle alıntı, vecize, cümle ya da ifadeler; ilgili kafeteryalardaki edebiyata dair olumlu yansımalar olarak görülebilir.

Sinop ili kültürüne özgü yansımalara ilişkin sonuçlar;

Araştırma kapsamında incelenen kafeteryalardan birisi tamamen bir gemi konseptinde dizayn edilmiştir. Sinop ilinin bir liman kenti olduğu, tersanesinde yüzyıllar boyunca gemi imalatı yapıldığı ve doğal olarak Sinop'un tarihi boyunca deniz ve denizcilikle iç içe olduğu göz önüne alınırsa, bu kafeteryanın Sinop'un tarihinden beri süregelen kültürel yapısından esinlenilerek planlandığı düşünülmektedir.

Sinop ilinin deniz ve denizcilikle iç içe olması neticesinde, araştırma kapsamındaki kafeteryalara yansıyan bir başka kültürel öge ise, bu iş yerlerinin bazılarında yer alan gemi maketleridir. Sinop'ta yapımı günümüzde dahi devam eden gemi maketleri, tekne maketleri, deniz feneri maketleri, gemi dümenleri gibi gemicilik ve denizcilikle ilgili süs eşyaları; ilgili kafeteryaların bazılarında da dekor ürünü olarak kullanılmaktadır.

İlgili kafeteryalarda Sinop ili kültürüne ait yansımalarından bir başkası da; Sinop'un plaka kodu olan 57 sayısının yazılı olduğu oyuncak araba şeklindeki bazı aksesuarların bulunmasıdır. Bu aksesuarlar, insanların Sinop iline olan aidiyet duygularına hitap etmesi bakımından önemlidir. Çünkü insanların yaşadıkları yere / bölgeye olan aidiyet duygularını ve bağlılıklarını ifade etme biçimlerinden biri de böyle süs eşyaları kullanmaktır.

Son olarak, incelemeye dâhil edilen kafeteryaların neredeyse tamamında Sinop kültürüne has yiyecek ve içeceklerin bulunması da bu bağlamda üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. “Sinop Mantısı” ve “Nokul” başta olmak üzere Sinop kültürüne özgü bazı ürünler, bu kafeteryalarda Sinop kültürünün temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk tarihine, kültürüne ve medeniyetine özgü yansımalarla ilişkin sonuçlar;

Araştırma kapsamında incelenen kafeteryalarda eski Türk inancına ve yaşayışına ilişkin bazı öğelere rastlanılmıştır. Bunların en başında eski Türklerin yaşayış ve inanışlarında önemli bir yeri olan “Ağaç” gelmektedir. Türk boy ve topluluklarında kutsal kabul edilen ağaç, birçok Türk anlatısında da kendine yer bulmuştur. Eski Türk inancında doğurganlığı, sürekliliği ve ölümsüzlüğü temsil eden ağaç, araştırma kapsamındaki kafeteryalarda da eski Türk inancıyla ilgili en çok rastlanılan öge olmuştur. Kafeteryaların birçoğunda ağaç ile ilgili görsellere, tablolar ve çeşitli aksesuarlara rastlanılmıştır.

Araştırmada, kafeteryalarda rastlanılan ve eski Türk inanışları ile ilgili olan bir başka öge ise, farklı totemik hayvan tasvirleridir. Türk boy ve topluluklarının yaşayış ve inanışlarında kutsal kabul edilen ve önemli bir yere sahip olan bazı hayvanlar, bu önemleri sebebiyle Türklere ait birçok anlatıda, yazıtta, eserde, kayalarda ya da çeşitli objelerde tasvir edilmiş ya da anlatılmıştır. Bunların başında ise; kurt, geyik, kaplumbağa, teke, çeşitli kuşlar gibi hayvanlar yer almaktadır. Bu hayvanların hepsi Türk boy ve topluluklarında özel bir anlamı temsil etmiş ve Türklere ait çeşitli edebî, mimari ve kültürel ürünlerde de totemik birer hayvan olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki kafeteryaların bazılarında, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan kurt, geyik ve çeşitli kuş tasvirlerine rastlanılmıştır. İlgili mekânlarda çeşitli tablolar, dekoratif amaçlı süs eşyalarında ya da çeşitli kullanım eşyalarında karşımıza çıkan bu tasvirler; bu kafeteryalardaki eski Türk inancına ait önemli yansımalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafeteryalarda eski Türk inancına ilişkin önemli yansılardan biri diğeri de; güneş tasviridir. Eski Türklerde “Tanrının gözü”, “Tanrının nuru” şeklinde anlamlandırılan güneş, sahip olduğu öneminden ötürü günümüzde bile birçok Türk devletinin bayrağında kendine yer bulmuştur. Öyle ki; bizim bayrağımızdaki iki ana öğeden biri olan yıldız ögesi bile, aslında güneşten gelmektedir (Alyılmaz, 2016). Güneş sembolü araştırmanın kapsamı dâhilinde incelenen kafeteryaların sadece birisinde karşımıza çıkmaktadır. Burada tasvir edilen güneş, bir tasarım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tasarıma göre güneşin merkezinde ve etrafa yaydığı ışınlarının üzerinde nazar boncukları vardır.

Sinop ili merkezindeki işlek kafeteryalarda Türk kültürüne ait yansılardan bir başkası ise “nazar boncuğu”dur. *Divan-ı Lüğati't-Türk*'te “abaki”, “kösgük” ve “monçuk” şeklinde ifade

edilen nazar boncuğu, Şamanizm ile ilişkilendirilmiştir. Şamanist dönemlerden günümüze kadar uzanan nazar boncuğu bugün bile insanlar arasında çok sık kullanılmakta ve kötü bakışlardan koruduğuna inanılmaktadır. Mavi renginin “Köktengri” dini ile ilişkilendirildiği nazar boncuğu, araştırma kapsamındaki kafeteryaların da neredeyse tamamında karşımıza çıkmaktadır. Bazen bir boncuk şeklinde bazen ise bir tablo şeklinde karşılaşılan nazar boncuğu eski Türk inanışlarına ait önemli bir yansıma olarak bu kafeteryalarda karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen kafeteryalarda Türk kültür ve yaşayışıyla ilgili bir başka öge ise, çeşitli objeler üzerine işlenmiş damga, sembol, desen ya da motiflerdir. Özellikle bu bağlamda Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait halı ve kilim desenleri; koltuk işleme, tavan işleme gibi yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu desen ve motifler görsel manada bir süs olmalarının ötesinde içerdikleri anlamlar ve mesajlar sebebiyle değerli ve önemlidirler. Binlerce yıldan günümüze ulaşan bu desen ve motiflerin, kadın ve kızlarımızın içinde buldukları durumu, duygularını, toplumsal statülerini, istek-arzu-beklentilerini, evlilik-bekârlık-boşanma gibi medeni hâllerini; onlarda derin izler bırakan göç, felaket, üzüntü, sevinç, tasa, mutluluk, özlem ve beklentilerini, aşklarını ve ayrılıklarını ifade eden semboller olduğu söylenebilir.

Araştırmada incelenen kafeteryalarda karşılaşılan Türk kültürel öğelerinden biri de, hâlâ Anadolu’da birçok yerde kullanılan; fakat gittikçe yok olmaya yüz tutan “yayık”, “eyer” gibi kullanım eşyalarıdır. Eskiden günlük hayatta yoğun bir kullanım sıklığına sahip olan bu eşyalar, günümüzde artık bir dekor / süs eşyası olarak kullanılmaya başlamıştır. Araştırma esnasında karşılaşılan bu eşyalar da ilgili mekânlarda sadece görsel bir aksesuar / dekor ürünü olarak müşterilerin ilgi ve beğenisine sunulmuştur.

İncelenen kafeteryalarda karşılaşılan Türk kültürel ürünlerinden bir başkası ise, Osman Hamdi Bey’in “Kaplumbağa Terbiyecisi” adlı eseridir. Türk sanat tarihi açısından çok büyük kıymete sahip olan bu esere ilgili kafeteryaların sadece birisinde yer verilmiştir. Türk sanat tarihinin ulaştığı parlak seviyeyi göstermesi açısından bu tür eserlerin insanların, özellikle gençlerin, uğrak yerleri olan kafeteryalarda yer alması önem arz etmektedir. Böylelikle insanlarımızda kendi kültürümüze karşı bir farkındalık oluşturabiliriz.

Araştırma kapsamındaki kafeteryalarda karşılaşılan bir başka kültürel öge ise, “bağlama” enstrümanıdır. Türk dünyasında “kopuz, çöğür, dombra, cura”; Anadolu’da ise, “saz/bağlama” isimleri ile karşımıza çıkan bu çalgı aleti; Türk yaşayış ve kültüründe önemli bir yere sahiptir. Sahip bu önem sebebiyle de, birçok Türk anlatı ve eserlerinde karşımıza çıkan bağlamaya kutsallık bile atfedilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların birkaçında “bağlama” ve bu türden bazı enstrümanların dekor eşyası olarak kullanıldığı görülmüştür.

Araştırmada, bazı kafeteryalarda, Türk yaşayışının yaklaşık altı yüz yıldır en önemli

parçalarından olan kahve kültürüne ait bazı öğelere yer verildiği görülmüştür. Türk kahvesinin kendisi kadar pişirilmesinde ve sunumunda kullanılan fincanlar, fincan zarfları, tabaklar, cezveler, kahve ve şeker kutuları, dibekler, buhurdanlıklar ve tepsiler gibi eşyalar da kahve kültürünün önemli parçalarındandır. Bu nedenle Osmanlı Döneminde her biri bir sanat eseri olacak kadar büyük bir ustalık ve işçilikle üretilmiş çeşitli fincanlar, dibekler, tepsiler, buhurdanlıklar vb. eşyalar; bizim kültürümüzden tüm dünyaya yayılmış önemli kültürel öğelerdendir. Araştırma esnasında inceleme kapsamındaki kafeteryalarda kahvenin önemli öğelerinden olan fincan ve cezve gibi eşyaların birer dekor ürünü olarak kullanıldıkları görülmüştür. Birbirinden güzel süslemelerle bezeli olan fincanların ve bakır cezvelerin kullanılarak oluşturulduğu bu dekorasyonlar, bir yandan müşterilerin göz zevkine hitap ederken bir yandan da Türk kültürünün nadide güzelliklerinden de örnekler sunmaktadır.

Son olarak araştırmada incelenen kafeteryalarda Türk kültürüne ilişkin olarak karşılaşılan kültürel öğelerden biri de “Yeşilçam”dır. Türk sinema tarihinin temelini oluşturan Yeşilçam, aynı zamanda Türk sinema tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Araştırma kapsamında incelenen kafeteryaların birisi, tamamen Yeşilçam konseptinde dizayn edilmiş ve duvarları, Yeşilçam ile birlikte ün kazanmış Türk tiyatrocularının yanı sıra 80’li ve 90’lı yıllarda Türk müziğinde önemli yer edinmiş ve şarkıları hâlen daha beğeni ile dinlenen çeşitli sanatçıların fotoğraflarıyla süslenmiştir.

Araştırmanın sonuçları genel anlamda göstermiştir ki; Sinop ili merkezinde yer alan kafeteryalarda Türk kültürünü yansıtan birçok öğe bulunmasına rağmen bunlar asla yeterli değildir. Tespit edilen birçok öğe, kafeteryaların tamamında değil sadece birinde ya da birkaçında yer almaktadır. Bunun aksine aynı kafeteryaların tamamına yakınında yabancı ve popüler kültürlere ait çok daha fazla öğe yer almaktadır. Ayrıca bu mekânlarda Türkçe bilincinin ve sevgisinin yer aldığı söylemek de pek mümkün değildir. Özellikle incelemeye dâhil edilen kafeteryaların isimlerinin çok büyük bir bölümünün yabancı olması, bu durumun en net delili olarak gösterilebilir. Bununla birlikte birçok sözcüğün Türkçesinin değil de yabancı karşılıklarının kullanılması, hem Türkçeye hem de insanların Türkçe sevgisine ve bilincine zarar vermektedir. Son olarak bu kafeteryaların insanların zaman geçirmek için uğradıkları yerler olduğunu yinelemek de fayda var. Nitekim bu mekânlar, eski dönemlerdeki gibi müşterilerini eğitme ve geliştirme kaygısından uzak yerlerdir. Eski kahvehanelerde / kıraathanelerde olan tiyatro oyunları, âşık toplantıları, okuma faaliyetleri gibi etkinlikler; bu kafeteryalarda bulunmamaktadır. Bu durumu göz önüne alırsak bu mekânların tutarlı ve bilinçli bir şekilde Türk dilini, kültürünü, yaşayışını, inanışını, değerlerini yansıtmaya / yaşatma amacı ve kaygısı taşıdığı söylenemez.

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, C. (2001). Bir asparagas haber ve kurt, dağ keçisi damga ve sembolleri üzerine. *Orkun*, 37, 14-17.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve anıt mezar külliyesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 11-21.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2016). "Gobu"stan'ın gizemi ("Kıpçaklar"a giden yol). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Asker, R. & Asker, L. (2008). Kâşgarlı Mahmut ve 11. yüzyıl musikisi üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 31-34.
- Boratav, P. N. (1997). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Durbilmez, B. (2008). *Âşık edebiyatı araştırmaları: Taşınarlı halk şairleri*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Ekici, M. & Fedakâr, P. (2014). Gelenek, aktarma, dönüşüm ve kültür endüstrisi bağlamında nazar ve nazar boncuğu. *Millî Folklor*, 101, 40-50.
- Eraşar, R. (2012). Âşıklık geleneği bağlamında "bağlama"nın Anadolu'daki yayılma alanları. *IJSES*, 2(1), 31-35.
- Genç, S. V. (2014). Osman Hamdi tablolarında hayvan figürleri. *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 61, 85-91.
- Hendrich, B. (2005). Alevilikte sazın belleksel ve iletişimsel boyutları. *Türk(İye) Kültürleri*, (Der: G. Putlar-T. Erman). İstanbul: Tetragon Yayınları.
- İnan, A. (1991). Divanü Lûgat-İt-Türk'te şamanizme ait kelimeler. *Makaleler ve İncelemeler*, 2, 317-321.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi (15. Basım)*. Ankara: Nobel Yay.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından Tes – Tariat – Şine Us*. Ankara.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- Öcalan, F. Z. (2010). *Günümüzde nazarlık: formları, kullanım alanları ve işlevler* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ögel, B. (1989, 1995). *Türk mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*. C I-II. Ankara.
- Örnek, S. V. (2000). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özarlan, M. (2001). *Erzurum âşıklık geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Polatcan, F. (2016). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki epigrafik öğelere dair bilgiler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 657-690.
- Şen, Y. (1998). Türk müziği eğitiminde bağlamanın yeri ve önemi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4, 161-167.
- Uçkun, R. (2007). Afyonkarahisar'da nazarla ilgili inançlar. *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 303-314, Ankara, Türkiye: Afyon Belediyesi Yayınları.
- Üçer, M. (1997). Sivas yöresinde nazarlıklar ve nazarla ilgili inançlar. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 164-179, Ankara.
- Yardımcı, M. (1993). *Halkbilim ve edebiyat yazıları*. Malatya: Açıksoz Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

From the moment a nation existed on the stage of history until today, the gains gained or accumulated in the process, material and spiritual values are called culture. Culture is the essence of the life of a nation. Through this self he is known and known to the nation. For this reason, it is important to transfer this essence from generation to generation and to make the genius alive after thousands of years.

In the modern world, individuals and societies with whom these individuals are affiliated face many problems. Psychological, sociological, economic, political, etc. one of these problems, which has a very large variety, is the problem of transferring cultural genetics of societies to the future and thus being present in the future. Societies that can overcome this problem will ensure their future and will be able to continue their path in solid steps. The societies that fail to do so will be doomed to live under the yoke of other nations, such as communities that

lived in the past and do not know the name of the present, and to take their place in the dusty pages of history as assimilation over time.

The most important way to realize the culture transfer, which is a matter of life for the nations, is undoubtedly educational activities. Education, which is defined as the work of raising and culturing individuals in the direction of society, is the most important and sensitive way of carrying the cultural genetics of a nation to the future. Therefore, education activities should be planned and implemented professionally. The cultural values and characteristics of the nation should be well placed in formal and informal educational processes and should be adopted in each individual who forms the nation.

One of the important ways of carrying out cultural transfer and sustaining culture is through the fact that society has cultural elements and adopts a life that is suitable for these elements in everyday life. In other words, it is important for every individual in society to complete their deficiencies in language awareness, history awareness and culture awareness and to increase their sensitivity to these issues. Therefore, every Turkish citizen should have the values, Turkish, Turkish history, Turkish culture and heritage that make us in his daily life and strive to keep them alive.

The aim of this study is to determine the extent to which Turkish consciousness and various elements belonging to Turkish culture and civilization are reflected and maintained in the busy spaces located in the city center of Sinop. In this context, 10 cafeterias planned to be examined within the scope of the research have been identified. These 10 cafeterias were determined in Sinop city center by using random technique, which is one of the busiest cafes with the most customer potential. Although the research was the result of a descriptive study, the observation method was used during data collection. According to Karasar (2005: 168), "observation can be defined as a view and listening directed to specific goals in order to gather information about a particular person, place, event, object, situation or contingent. One of the most important differences in comparison with other techniques is that information obtained directly, not from others' reports and similar secondary sources." In this context, these 10 cafeterias were visited and their names, space designs and accessories were examined, and these items were evaluated in the context of Turkish culture, civilization, life, belief and Turkish language, and the related items were photographed as they were supposed to reflect these perspectives. In the analysis of data obtained by observation method, descriptive analysis method was used. The data obtained in the type of descriptive analysis are summarized and interpreted according to the previously determined themes (Yıldırım & Şimşek, 2003). According to this, the items obtained and photographed as a result of the

observation of 10 cafeterias were divided into headings and evaluated. Thus, it was aimed to reveal the reflections of Turkish culture, civilization, life, and faith in these 10 cafeterias together with Turkish consciousness and love.

The results of the survey have shown in general that although there are many elements that reflect Turkish culture in cafeterias located in Sinop province, these are never sufficient. Many of the items identified are located only in one or more of the cafeterias, not all of them. On the contrary, there are many more items belonging to foreign and popular cultures close to all of the same cafeterias. In addition, it is not possible to say that Turkish consciousness and love take place in these places. In particular, the fact that a large part of the names of the cafeterias included in the study are foreign can be shown as the clearest proof of this situation. However, the use of foreign equivalents of many words, not Turkish, both Turkish and people's Turkish love and awareness harms. Finally, it is worth repeating that these cafeterias are places for people to spend time with. As a matter of fact, these places are far from worrying about educating and developing their customers as they used to be. Theatre plays in old coffee houses / cafes, lovers ' meetings, activities such as reading activities are not available in these cafeterias. Considering this situation, it is not possible to say that these spaces have the purpose and concern to reflect / live the Turkish language, culture, life, beliefs and values in a coherent and conscious manner.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Dinçer, P. (2019). "Being an Insider and/or Outsider in Feminist Research: Reflexivity as a Bridge Between Academia and Activism", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3728-3745.

Geliş Tarihi / Received Date: 25 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 6 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

BEING AN INSIDER AND/OR OUTSIDER IN FEMINIST RESEARCH: REFLEXIVITY AS A BRIDGE BETWEEN ACADEMIA AND ACTIVISM

Arş. Gör. Dr. Pelin DİNÇER

Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

pelindincer@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8999-0535

Abstract

Despite the 'objectivity' requisite of classic positivist approaches for the research to be considered as 'scientific', feminist research stresses the impact of researchers' positionality within knowledge production and criticizes the emphasis on neutrality for a scientific inquiry. Feminists have explored the power relations within the research and discussed the researchers' position – holding an insider and/or outsider positionality – in terms of their complex relations of power. This examination requires elaboration on reflexivity, a critical stance in feminist research that stresses the situatedness of knowledge, which has a significant potential to eliminate the hierarchy within the research and to reconcile the dichotomy between academia and activism. Thus, this study focuses on the dynamics within the feminist qualitative research, particularly interviewing, the notion of reflexivity, the discussions of researchers' insider and/or outsider status and how feminist reflexivity can be used as a tool to form a bridge between academia/activism binary.

Key Words: Reflexivity, Positionality, Feminist research, Interview, Insider/outsider positions

FEMİNİST ARAŞTIRMADA İÇERİDEN VE/VEYA DIŞARIDAN OLMAK: AKADEMİ VE AKTİVİZM ARASINDA BİR KÖPRÜ OLARAK DÜŞÜNÜMSELLİK

Öz

Araştırmanın 'bilimsel' olarak kabul edilmesi için klasik positivist yaklaşımların 'nesnellik' gerekliliğine rağmen, feminist araştırma, araştırmacıların bilgi üretimi içerisindeki konumluluğunun etkisini vurgulamakta ve bilimsel bir araştırma için tarafsızlığa vurgu yapılmasını eleştirmektedir. Feministler, araştırma içindeki güç ilişkilerini incelemiş ve araştırmacıların konumlarını – içeriden ve/veya dışarıdan gelen bir konumluluğa sahip olarak – karmaşık güç ilişkileri açısından tartışmışlardır. Bu inceleme, feminist araştırma içerisinde bilginin konumluluğunu vurgulayan ve araştırmadaki hiyerarşiyi ortadan kaldırmak ve akademi ile aktivizm arasındaki ikilemi uzlaştırmak için önemli bir potansiyele sahip olan düşünümsellik üzerine detaylı bir çalışmayı gerektirir. Bu nedenle, bu çalışmada, feminist nitel araştırma, özellikle mülakatlar, içerisindeki dinamiklere, düşünümsellik kavramına, araştırmacıların içeriden ve/veya dışarıdan konumlarına dair tartışmalara ve feminist düşünümselliğin akademi/aktivizm ikiliği arasında bir köprü kurmak için nasıl bir araç olarak kullanılabileceğine odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşünümsellik, Konumsallık, Feminist araştırma, Mülakat, İçeriden/dışarıdan konumları

1. INTRODUCTION

Despite the positivist tradition's emphasis on researchers' analytical separation from the researched, feminist methodology has supported the engagement with participants and the enhancement of self-reflexivity (Nowicka & Ryan, 2015: para.2). Feminist research has

questioned the value-free and objective understanding of research and has highlighted how the power relations between the researcher and the researched alter the knowledge production process (Mullings, 1999: 337). Leacock even argues that “attempting to conduct research as a ‘neutral’ observer ‘means to align oneself, by default, with the institutional structures that discriminate and exploit poor and non-white people’” (Leacock, 1987 as cited in: Bell, 2015: 34). Feminist works, as well as critiques from women of color, have challenged the white domination on knowledge production, which involves white biases and colonial assumptions, such as the false supposition of universal women’s experience. Instead, contemporary feminist works highlight the complexity of power dynamics within research methods and the need of the participatory methodologies and reflexivity (Pollack & Eldridge, 2015: 132).

Feminist scholars have emphasized a standpoint analysis to demonstrate the partiality and multiplicity of situatedness. The most cited works on situated knowledge are of Haraway’s (1988) and Harding’s (1991) where both scholars argue the fallacy of universally accepted knowledge and knowledge production processes and instead suggest the situatedness and limitedness of one’s knowledge. It is argued in feminist research that researchers’ knowledge is partial and their positionalities are shaped by a mixture of various factors, such as gender, race, sexuality, class, nationality etc. and how researchers view and interpret the world is time and space bounded (Mullings, 1999: 337).

Although some quantitative research methods are adopted in feminist research, “to recognize the patterns of occurrence of violence or violations, to identify the intervals that it occurs and to identify the number of incidents and the range of population it affects” (Nirmala, 2018: 21), in this study the focus will be on qualitative research, particularly on interviews. Feminist scholars have discussed interviewing as an important method for feminist research for its potential to deliver women’s experiences and voices, which have traditionally expelled from knowledge production mechanisms (Linabary & Hamel, 2017: 98). The particular focus on interviews also carries the potential to successfully examine researchers’ insider/outsider positionality in feminist research in detail. In order to explore the partiality of researcher’s knowledge based on the researcher’s positionality during the research, this study will first discuss the features of interviewing from a feminist perspective, under which the reflexivity and being insider/outsider positionality within feminist research will be analyzed. Finally, reflexivity arguments will be applied to academia and activism binary division within feminist research, which has a potential to make this oppositional differentiation redundant.

2. INTERVIEWING FROM A FEMINIST PERSPECTIVE

Defining some methods as feminist and some not is problematic since there are no definitive rules on how to conduct a “correct” feminist research. Nevertheless, it can be argued that both the aims of the feminist research, as well as the practice of performing it, should be in line with the aims of social change and emancipation (Falconer, 2017: 76). Feminist research questions the vital structures that subjugate women by giving voice to women’s experiences and knowledge, and exposing stereotypes related to women. Moreover, feminist research aims to empower women and generally feminist researchers use their findings to advance social justice for women (Brooks & Hesse-Biber, 2007: 4).

In feminist research interviewing is a common method, as is in qualitative research, and one of the most used versions is semi-structured interviews. Semi-structured interviews, or semi-standardised interviews as Berg defines them (2007), are situated somewhere between structured and unstructured interviews. Even though there are still some predetermined questions and specific topics that are asked of each interviewee, interviewers are also free to digress from their standardised questions (Berg, 2007: 95). In semi-structured interviews, although there are fairly specific topics to be covered, interviewees are allowed flexibility in how to reply to questions. Interviewers may not follow the schedule exactly in order and may ask different questions that are not included in the guide as a response to interviewees’ replies. However, generally, all the questions on the list are asked in a similar way from one interviewee to another (Bryman, 2008: 438). The related literature often refers to an interview guide, rather than a list of questions (Bryman, 2008; King & Horrocks, 2010; Kvale, 2007). King and Horrocks suggest that flexibility is the key requirement in the interviewing process. Therefore, rather than having a strictly scheduled question list, an interview guide that outlines the main subjects the interviewer would like to cover gives such flexibility to the interviewing process, as it allows the interviewee to lead the discussion in unanticipated directions (King & Horrocks, 2010: 35). As Reinharz aptly points out through interviewing researchers are able to reach the narratives of “people’s ideas, thoughts and memories in their own words”, which has a significant importance in feminist research since women’s voice is historically silenced (Reinharz, 1992: 19)

One of the very first feminists to question the hegemonic discourse in social science research was Ann Oakley (1981). In a well-known article, she argues that literature about conducting research consists of lists of “proper” and “improper” interviews. Proper interviews generally emphasise the importance of objectivity, detachment and hierarchy; while improper ones include subjectivity, involvement and the “fiction” of equality (Oakley, 1981: 38). She

does not approve of these generally accepted opinions about interviewing and stresses significant processes that feminist researchers need to follow, such as avoiding an exploitative attitude viewing interviewees only as sources of data, giving visibility to women's subjective situations, and establishing a non-hierarchical relationship between the interviewer and the interviewee (Oakley, 1981). Thus, acknowledging feminist methodological guidance in qualitative research, and in interviews in particular, necessitates challenging the power dynamics between the researcher and the researched and avoiding "perpetuating the exploitation of women as research subjects" (Falconer, 2017: 76).

Like Silverman, some scholars analyse interview as a meaning-making process between the researcher and the participant, rather than the conventional view which considers interview as a text that indicates the reality (Silverman, 2011 as cited in: Nowicka & Ryan, 2015). However, critical scholars argue that when dominant groups research marginalised people, this necessitates to question for whom the research is beneficial (Pollack & Eldridge, 2015: 134). This examination requires elaboration on reflexivity, a critical stance in feminist methodology, which has a significant potential to eliminate the hierarchy within the research.

2.1. Reflexivity

Feminist researchers stressed the importance of showing "sensitivity" to the complicated aspect of the researcher and the researched relationship and manifested "a commitment to reflexivity as part of the discipline of doing research, especially about women's lives and lived experiences". Moreover, they also supported a more critical stance on the power structures within knowledge production (Philip & Bell, 2017: 72). As Rose argues knowledge is fully generated in distinct conditions and that those conditions somehow frame the knowledge production itself and this applies to researchers' own situated positionings as well (Rose, 1997: 305). In order to establish reflexivity during the research process, researchers are required to acknowledge their own positionings in the knowledge creation, pay attention at their self-knowledge and sensitivities to a greater extent, attentively self-observe the effects of their own prejudices, values and individual involvements on the research and sustain the equilibrium between the self and the global (Berger, 2015: 220). In other words, researchers should establish a meaningful dialogue with self and a critical self-evaluation of their positionality while acknowledging their positionings' effect on the research process and the final outcome. Thus, researchers should be aware of their own situatedness within and its impacts to the research. With these features, the notion of reflexivity brings the idea of the independency of knowledge

creation from the researcher's positionality and the objective knowledge production process into question (Berger, 2015: 220).

Active listening is one of the crucial components of feminist research and a part of reflexive knowledge production. As Bloom argues when the interview moves from a "mutual dialogue" to an "unnatural monologue", where the interviewer does not respond to participants' in-depth stories, then participants may feel disturbed and uneasy (Bloom, 1998 as cited in: Falconer, 2017: 76). Hence, interview is more than a simple question-and-answer conversation, but rather "a fully engaged practice that involves not only taking in information via speech, written words, or signs, but also actively processing it – allowing that information to affect you, baffle you, haunt you, make you uncomfortable, and take you on unexpected detours" (DeVault & Gross, 2007: 182). Therefore, the researcher needs to listen attentively, sensibly and closely to participants' commentaries (Hesse-Biber, 2007: 134). One of the ways to be reflexive about your work is keeping a fieldwork diary. King and Horrocks (2010: 131) define the importance of keeping a fieldwork diary as follow:

These are not field notes in the strictest sense, whereby you record and reflect on unfolding interactions, thus forming the basis of your research data. Rather, the research diary contains the uninhibited, candid and personal thoughts of researchers as they work on a specific project. Nevertheless, for those of us using qualitative interviewing, some of the thoughts and reflections recorded in our research diary may indeed, at a later date, be used as data that can be analysed in its own right, offer elaborations that enhance our analysis and/or provide methodological insight.

The fieldwork diary is as important as any other method as it gives you a perspective about what has not been said in recordings which provides additional information to analyse and also helps you to be more reflexive about your own work. Berger suggests two additional practical measures, apart from the use of a log – documenting what the researched participants stated, the interpretation of what was being said, and what the researcher's understanding about it is based on her/his experience – to establish a reflexive account: repeated review – reviewing the same interview a short time after the original analysis to see whether researchers' own experience influenced the report – and seeking peer consultation – getting feedback from colleagues which may point out the researcher's own projections on data (Berger, 2015: 230). With these practical measures, as Berger argues, researchers should steadily question the impact of their positionings at any given moment during the research process (Berger, 2015: 231). Reflexivity then evolves into a notable process for revealing the power dynamics within the research practice (Mullings, 1999: 348).

Discussions on the power relationships between the researcher and the participant have more likely discussed the researcher's more powerful position during the process (Mullings, 1999: 338). While Oakley suggests that establishing a non-hierarchical relationship is a must for feminist research, Letherby (2003: 125) argues that it is unfeasible to do so because the researcher has the utmost authority over the data collection and presentation. She argues that the power dynamics within the research practice are conflicting for both the researcher and the researched participant. However, she claims that the researcher has more power during the fieldwork process, when she/he decides what questions to ask and in what order, as well as she/he controls the tape-recorder, and also during the analysis period and deciding on the presentation of the research (Letherby, 2003: 114) She adds that, although it is important to see things from the participants' perspectives, researchers should acknowledge their "privileged positions" within the research relationship (Letherby, 2003: 125). Mullings also argues that researchers hold the ultimate authority in the research process when they interpret and write up the research. The way researchers interpret the information they were given, the quotations they use to support their arguments and the final text they present to the public are all under the control of researchers (Mullings, 1999: 347). However, researcher's "privileged position" can fluctuate based on other factors. As Berger argues pertinent positionings of researcher's involve "personal characteristics, such as gender, race, affiliation, age, sexual orientation, immigration status, personal experiences, linguistic tradition, beliefs, biases, preferences, theoretical, political and ideological stances, and emotional responses to participant" (Berger, 2015: 220). These positionalities, as Berger points out, have three different effects on the research. First, they can have an impact on researchers' access to the field. Second, they can affect researcher-researched relationship, which may have a direct impact on participants' willingness to share their experiences. Third, and finally, researchers' backgrounds affect the language they use, the questions they form – it constructs their world and hence the way they make meaning out of their data. Reflexivity, then, assists to identify those personal, contextual and circumstantial facets' effects on the research practice and the outcome (Berger, 2015: 220).

Reflexivity practices, however, are not easy to achieve. As Rose argues, there are two different and related reflexivity practices: "reflexivity is formulated in terms of visibility, then, but also in terms of a particular spatiality. This reflexivity looks both 'inward' to the identity of the researcher, and 'outward' to her relation to her research and what is described as 'the wider world'" (Rose, 1997: 309). They are both called as "transparent reflexivity": assuming that the researcher-self is "a transparently knowable agent whose motivations can

be fully know”, which constitutes the “inward” transparency (Rose, 1997: 309). Then the transparent researcher-self considers her/his positionality in the outer world by understanding her/his position in the knowledge production and in relative to power (Rose, 1997: 309). She defines transparent reflexivity as both “certain notions of agency (as conscious) and power (as context)” as knowable: “As a discourse, it produces feminist geographers who claim to know how power works, but who are also themselves powerful, able to see and know both themselves and the world in which they work” (Rose, 1997: 311). However, Rose also poses questions about the possibility of such transparent reflexivity and argues that whether researchers can fully know themselves and the context surrounds them (Rose, 1997: 311). The lack of analytical tools to aid feminist researchers to determine how their social locations, such as gender, race, sexuality, class etc., impact their knowledge production poses a difficulty to fully achieve transparent reflexivity (Rose, 1997: 312). Expecting the self and the context to be transparently understandable, Rose argues, is as dangerous as the universalistic certainty claims (Rose, 1997: 318). Researchers should acknowledge that both them and the subjects re-interpret and re-present themselves in different ways (Mullings, 1999: 348). Thus, Rose suggests that we should allow some “absences and fallibilities” in our research practices whilst acknowledging that the consequences of this does not wholly in our control (Rose, 1997: 319). Having said that, as Berger argues, reflexivity is also influenced by “whether the researcher is part of the researched” and whether the researcher has similar experiences as the researched (Berger, 2015: 219), which brings us to the issue of researchers’ positionality.

2.2. Researchers’ Positionality in the Research: Discussions on Insider and/or Outsider Status

Holding an “insider” and/or an “outsider” position has been argued as an epistemological matter since the relation between the positionality of the researcher and the researched has a direct effect on the knowledge co-produced between them (Hayfield & Huxley, 2015: 91). Moreover, insider and/or outsider positions have an influence on different stages of research – research design, data collection and analysis. Early discussions of researchers’ insider and/or outsider positions mostly assumed that researchers could be *either* insiders *or* outsiders and that each position had its own advantages and disadvantages. Commonly, it is argued that an insider positionality brings along: “easy access, the ability to ask more meaningful questions and read non-verbal cues, and most importantly, [to] be able to project a more truthful, authentic understanding of the culture under study” (Merriam et al., 2001: 411). In other words, scholars argue that holding an insider position – studying a group

to which researchers belong – “have an advantage because they are able to use their knowledge of the group to gain more intimate insights into their opinions” (Mullings, 1999: 340). Researchers who hold insider position likely to have the knowledge of the researched as they are culturally, linguistically, ethnically etc. associated. Thus “ascribed” rather than “acquired” statuses and identities of the researcher can provide the insider status (Nowicka & Ryan, 2015). On the other hand, being an insider may blur boundaries, where the researcher might project their own values, beliefs, perceptions which can cause biases (Berger, 2015: 224). These potential inherent biases might stop researchers to raise challenging questions (Merriam et al., 2001: 411) and participants might be willing to withhold information, based on an assumption on the researchers’ and researched’ shared identities (Berger, 2015: 224). Researchers’ previous experiences as a member of the group might affect their studies, which might result in studies that are mostly guided by the researcher’s experiences rather than the participants’ (Dwyer & Buckle, 2009: 58).

Being an outsider, on the other hand, is mostly seen as a disadvantageous position since access is not easy and misunderstandings and misinterpretations might occur as the result of being a stranger to the group under study (Merriam et al., 2001: 411). However, it also has its own advantages, such as being able to ask taboo questions and participants’ tendency to explain and give more information because the researcher is seen as someone who is not familiar with the group’s culture (Merriam et al., 2001: 411). It provides an advantageous position, especially while studying marginalised or disadvantaged groups. As Berger argues, since participants hold the expert position in researcher-researched relationship, they feel respected, empowered and validated. On the researchers’ viewpoint, because of their unfamiliarity on the subject, they might prone to ask original questions which may lead the interview to creative directions (Berger, 2015: 227). Moreover, it is argued that outsiders “are likely to have a greater degree of objectivity and ability to observe behaviors without distorting their meanings” (Mullings, 1999: 340). Nevertheless, while studying the “other”, reflexivity is essential to avoid viewing participants’ narratives through judging lenses (Berger, 2015: 228). However, studies reveal that insider and/or outsider status is more complex and that the boundaries between the positions are not so clear and simple because one’s positionality changes according to race, class, gender, culture and other factors (Merriam et al., 2001: 405).

James Banks (1998) suggests a different classification for cross-cultural researchers. He defines four different positions: indigenous-insider, indigenous-outsider, external-insider and external-outsider. The indigenous-insider supports the, prospects, values, ideas, faiths,

behaviours and knowledge of her/his indigenous society and is seen as an affiliate of the community by its people. The indigenous-outsider is someone who was socialised in the indigenous culture but has been assimilated by an oppositional community whose ideas, beliefs, values, prospects, and knowledge she/he is now part of. Therefore, the indigenous community perceives her/him as an outsider. The external-insider was socialised within another community. However, she/he rejects many of the values, prospects, ideas and knowledge of her/his indigenous culture and rather accepts those of the examined community. She/he is therefore perceived as an “adopted” insider by the studied community. Lastly, the external-outsider was socialised within a different group and she/he has very little understanding of the beliefs, perspectives, values and knowledge of the culture she/he is researching, which might result in misunderstandings and misinterpretations of the behaviours of the studied community (Banks, 1998: 8). Even though Banks adds more positions rather than simply being an insider or outsider, I argue that the line between each position is not that simple and being an absolute insider or outsider is not possible. As Mullings argues, “the binary implied in the ‘insider/outsider’ debates, however, is less than real because it seeks to freeze positionalities in place and assumes that being an ‘insider’ or ‘outsider’ is a fixed attribute” (Mullings, 1999: 340).

Griffin sees insider and/or outsider status during the interviewing practice as “a negotiation of shifting positions where the binary structures suggested by the role differences of interviewer and interviewee in the interview situation mask the more dynamic interactions actually at play in that situation” (Griffin, 2016: 16). As she argues, in some researches where the main theme is a “third”, an object, which was participation in public arts, particularly theatre in her research, “rather than a topic that immediately and obviously required engagement about personal and/or structural traits”, led the interviews’ focus shift from the self and thus allow the “third”, theatre, to “function as the initial point of discussion between us”. She argues that this does not imply that the differences and similarities among interviewers and interviewees are not at play, but they are not the urgent focus (Griffin, 2016: 21).

Dweyer and Bucker suggest another position, which is being in the space between – rather than being an insider or outsider. As they explain, having membership of a group does not mean absolute sameness with that group. Likewise, not having membership is not a sign of complete difference. According to them, the origin of the space between lies in the fact that when we note the ways in which we are unlike others, we also acknowledge the aspects in which we are similar. They argue that, as researchers, we can only be in the space between; we might be closer to the insider position or to the outsider position, but we cannot fully

occupy either (Dwyer & Buckle, 2009: 60-61). Being an insider/outsider is not a fixed and steady position and that during the interview your position might transform from one to the other. David Chawla puts this clearly about the position of being an insider. According to him, we are all “another” in the field because there will always be sides of us which are similar to the people we are researching, but there will also be other things that emphasise our differences, which results in the fact that we cannot be a complete insider (Chawla, 2007 as cited in: Liamputtong, 2010: 119). As Mullings asserts the insider or outsider binary also neglects “the dynamism of positionalities in time and through space”. This means that individuals cannot always remain as complete insiders or outsiders (Mullings, 1999: 340). That being said Nowicka and Ryan argue that researchers should even relinquish the insider-outsider dynamic since it “prioritises one particular kind of difference – most commonly the ethnic or national – over other categories of difference”. They warn about the potential danger of assuming a priori commonality between the researcher and the participants and suggest a position of uncertainty that the researchers should adopt (Nowicka & Ryan, 2015, para.5).

When we look at researchers’ positionality and the discussions around insider and/or outsider positionings in feminist research, early works highlighted the importance of building a rapport with participants. Oakley stresses the importance of interviewers’ self-disclosure of personal information in order to develop close relationships with their participants (Oakley, 1981). DeVault and Gross also highlight the value of establishing rapport and mention the effects of similarities and differences between the interviewer and the interviewee. Even though similarities might create over-rapport and differences could be reasons for bias, feminist researchers have cultivated more complex and reflexive views of identity, and therefore of its effects on interviewing. In other words, even though there are obvious differences between the two parties, such as ethnicity, there could be other similarities based on age, marital status or education which could help to establish rapport (DeVault & Gross, 2007: 179). A critical aspect of “being an insider” is argued via the risk of collusion while establishing rapport with participants. Duncombe and Jessop stress that there is also increasing professionalization and commodification of establishing rapport, which has led to interviewer to form “fake friendships” in some occasions (Duncombe & Jessop, 2012 as cited in: Philip & Bell, 2017: 72). Moreover, while emphasizing the importance of non-neutrality of feminist research process, it is important to emphasize that when the interviewer forms friendships with the participants, the boundaries between where the data collection begins,

and ends become unclear and this can cause ethical dilemmas. On the other hand, it can be argued that such complications can alter research ethics' formality (Falconer, 2017: 77-78).

Mullings refers to "positional spaces" that researchers hold during the qualitative research, instead, "that is, areas where the situated knowledges of both parties in the interview encounter, engender a level of trust and co-operation" (Mullings, 1999: 340). These "positional spaces", as Mullings argues, cannot be reduced to visible attributes such as gender, race, ethnicity and class etc., but instead they are often transitory. Researchers can also represent themselves as "temporary insiders" in the field by gaining participants' respect through sounding knowledgeable of the topic discussed. This performance creates an environment in which the researcher and the researched may regard each other as "intellectual equals" (Mullings, 1999: 340). However, requesting from women to share their stories and disclose their lived experiences has its problems, especially when the analysis and deciding to share the findings with public are done without the contributions of those women, which constitutes the academic work as privileged (Pollack & Eldridge, 2015: 138). In that case, the importance of reflexivity in feminist research remains significant to balance the hierarchy that is contained in the research. As Rose (1997: 307) argues,

no feminist should produce knowledge that claims to have universal applicability to all women (or men). This argument was preceded by a critique of the way the feminisms of white straight women ignored the specificities of black and lesbian women; more recently, with the academic institutionalization of at least some feminisms, it is also an argument directed at academic women (still mostly straight and white, especially in geography) whose knowledge may exclude others.

The dualistic approach, seeing academia and activism as binary oppositions, however, may embody the reproduction of hierarchies within the research. Thus, performing reflexivity process to this duality may potentially bridge the seemingly poles apart.

3. Academia vs. Activism Duality and Reflexivity

There is a prevalent belief that academia and activism are two separate worlds, based on the binary divisions between "mind/body, theory/practice, reason/emotion, abstract/concrete and 'ivory tower'/'real world'", which sets thinking and reflecting in opposition to doing and acting:

... the frequent assumption [is] that academics theorise and write, while for activists "action is the life of all..."; academics exercise their cognitive skills, while activists are animated by passion; academics are impartial commentators on the world while activists are partisan, polemical advocates; academics work in elite institutions while activists are

embedded in the everyday, “on the streets” or at “the grassroots” (Eschle & Maiguashca, 2006: 119).

Audrey Kobayashi argues that women scholars are privileged since they hold middle-class affluences, such as access to education and professional status, which remain comparably unreachable for many women with different backgrounds (Kobayashi, 1994 as cited in Rose, 1997: 307). Thus, hierarchy between these two positions is created in either direction. Either academia is defined with “bourgeois theorising” and its presence in the society is seen far above than people or it is accused of being “passive” by diminishing its less contribution to social change than activism. However, as Grewal argues, “the lines between activism and theory are not absolute; they exist at once as both” (Grewal, 2008: 178).

Assuming that academic research only consists of predetermined stages that are sharply disconnected, such as “literature review stage”, “fieldwork stage” and “writing-up stage”, underestimates the impact of researchers’ positionality during the process. Critical reflexivity requires researchers to acknowledge that their “period ‘in the field’ was not discretely bounded” (Maxey, 1999: 203). Maxey argues that “activism is not a fixed term”. It rather constitutes different characteristics, which actively construct activism it, and these characteristics include academia as well. Therefore, understanding activism solely as “going on an action”, depicts an understanding of activism which is restrictive and exclusive: “The insistence of equating activism only with taking a physical action led to confining it to a discourse of ‘dramatic and macho’ forms of activism with short-term public impacts” (Maxey, 1999: 199-200). Maxey aptly suggests that the notion of activism should be inspiring, encouraging and engaging as many people as possible and thus the term should be viewed very broadly, without excluding other facets of everyday life (Maxey, 1999: 201):

the social world is produced through the acts each of us engages in every day. Everything we do, every thought we have, contributes to the production of the social world. I understand activism to be the process of reflecting and acting upon this condition. We are in a sense all activists, as we are all engaged in producing the world. Reflexivity enables us to place ourselves actively within this process. Paradoxically, activism under this interpretation often starts from a mental rather than physical process. By actively and critically reflecting on the world and our place within it, we are more able to act in creative, constructive ways that challenge oppressive power relations rather than reinforce them. This is, perhaps, what one activist I spoke with termed a “direct action attitude” (Maxey 1998). For me, activism means doing as much as I can from where I am at. Where I am at, of course, varies politically, spiritually, emotionally, physically and so on. Perhaps the central part of my understanding of activism is that it gives rise to a continual process of reflection, challenge and empowerment. I do not punish myself for the infinite number of things I cannot

do, rather I celebrate each moment, each thought and deed undertaken in this spirit of critically reflexive engagement.

Feminists have discussed the problematic aspects of the “objectivity” in academic thought and emphasised the importance of generating knowledge from women’s everyday lives. This understanding also has re-shaped the relationship between academia and activism, specifically between universities and the feminist movement, with the help of gender studies programmes. Universities have become a significant source of political activism for many feminists (Eschle & Maiguashca, 2006: 120). Feminist ethnography can be regarded within activist practices since it stresses “revealing the lived experiences of social inequality and injustice among research participants” and also attempts “to do something to bring about positive social change for the people in the study”. Thus, by giving attention to individual experiences of injustice and people’s stories, feminist research becomes a powerful tool to “bring the voices of marginalized individuals forward to the policy arena” (Bell, 2015: 32). Hence, researchers can use their “privileged” academic positions to good use and provide credibility and draw attention to the social movements in the eyes of policy-makers. As feminist researchers, “we must carefully consider the consequences of our own research agenda and ensure that it does not undermine our research participants’ goals for the community driven portion of the project” (Bell, 2015: 51). As Brooks argues, aiming to produce knowledge not only about women but also for women, who can benefit from the research to some degree “breaks down boundaries between academia and activism, between theory and practice” (Brooks, 2007: 77). Harcourt discusses how feminist practice is a part of everyday life and thus her argument connects academia and activism dichotomy:

I see the doing of feminist practice (whether collectively or individually) in advocacy campaigns, protests, teaching students, writing, speaking, listening, or challenging through my dress and life choices... My method also reflects my consciousness of border crossing from academe to activist worlds and all the marginal places in between. So my feminist method is navigating and moving between being a feminist in an academic institution, and being an intellectual/academic in a feminist space. (Harcourt et.al., 2015: 159)

Even though not all academic work can be regarded as activism, just as not all activism exists in academia, there are clear overlaps. Therefore, academia can become a mean of activism (Maxey, 1999: 202). Like Maxey, I also reject the binary definitions of academia and activism and highlight the fluidity of these two positions, rather than seeing understanding “academic researcher” position as a block and a sign of an outsider. It can be argued that activism should not be limited to demonstrations in the streets. Rallies, protests,

signing a petition, researching, trying to expand students' knowledge in the classrooms are all different forms of activism, with a greater or lesser impact. Especially when we see feminism as a daily praxis, embedded in one's everyday life (Ahmed, 2017), which necessitates constant reflexivity, we may argue that the division between academia and activism blurs.

4. CONCLUSION

The classic positivist research claims the requisite of "value neutrality" and "objectivity" during the research for it to be considered as "scientific". However, feminist research, and particularly feminist standpoint theorists, emphasise that researchers' positionality cannot be separated from the knowledge they produce and thus criticises the emphasis on neutrality for a scientific inquiry. It is argued that the specific social location that the researchers occupy has an impact on the knowledge-production process – starting from the research questions to how the research results are reported (Bell, 2015: 33-34). Feminists have explored the power relations within the research and discussed the researchers' position in terms of their complex relations of power. Moreover, they discussed the knowledge production through the lens of "positionality" – how researchers' "race, nationality, age, gender, social and economic status, sexuality may influence the 'data' collected and thus the information that becomes coded as 'knowledge'". Based on the arguments on positionality, knowledge is "positioned" and "situated" and thus "can no longer claim universality" (Rose, 1997: 307-308). It is often emphasised in feminist research that researchers produce knowledge about women's lived experiences, from a "fluid rather than static" positionality (Berger, 2015: 231). Thus, holding a membership position of one group – an insider positionality – does not indicate utter sameness, just as not being a member – an outsider positionality – is not a sign of total difference. The key feature to understand the positionality during the research is reflexivity. As Rose argues reflexivity is discussed "as a strategy for situating knowledges: that is, as a means of avoiding the false neutrality and universality of so much academic knowledge" (Rose, 1997: 305). In order to move away from the academia and activism binary, feminist researchers should be conscious about the "intersection of power with academic knowledge" and their privileged positionings – in terms of having preeminent access to material resources and holding power in knowledge production about other women (Rose, 1997: 307). In other words, in order to make the research process explicit, feminist researchers should adopt reflexive strategies to think critically about their positionings in the knowledge production. Moreover, while aiming to add women's experiences to the current epistemology, adopting reflexivity is a key for feminist researchers to potentially abolish the dichotomy between academia and activism. Using feminist methodology is not solely about

how we position ourselves within fieldwork, but it is also related with the purpose and the effects of our works (Harcourt et.al., 2015: 158). Feminist researchers, as Letherby argues, begin with a political maxim to produce effective and fruitful knowledge for women, which potentially creates social and individual change in their lives (Letherby, 2003: 4). A significant component of feminist research, as Bell notes, is that the feminist research can be both used for “social science inquiry” and at the same time provides “an opportunity for research participants’ stories to be heard—and acted upon—by those with political power” (Bell, 2015: 27), which reconciles academia vs activism tension.

REFERENCES

- Ahmed, S. (2017). *Living a feminist life*. Croydon: Duke University Press.
- Banks, J. A. (1998). The lives and values of researchers: Implications for educating citizens in a multicultural society. *Educational Researcher*, 27(7), 4-17.
- Bell, S. E. (2015). Bridging activism and the academy: Exposing environmental injustices through the feminist ethnographic method of photovoice. *Human Ecology Review*, 21(1), 27-58.
- Berg, B. L. (1991). *Qualitative research methods for the social sciences*. London: Pearson.
- Berger, R. (2015). Now i see it, now i don't: Researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research*, 15(2), 219-234.
- Brooks, A. (2007). Feminist standpoint epistemology: Building knowledge and empowerment through women's lived experiences. In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Feminist research practice: A primer* (pp. 53-83). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Brooks, A., & Hesse-Biber, S. N. (2007). An invitation to feminist research. In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Feminist research practice: A primer* (pp. 1-27). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bryman, A. (2008). *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- DeVault, M. L., & Gross, G. (2007). Feminist interviewing: Experience, talk, and knowledge. In S. N. Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of feminist research: Theory and praxis* (pp. 173-199). California: Sage Publications.
- Dwyer, S. C., & Buckle, J. L. (2009). The space between: On being an insider-outsider in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 54-63.
- Eschle, C., & Maignuashca, B. (2006). Bridging the academic/activist divide: Feminist activism and the teaching of global politics. *Journal of International Studies*, 35(1), 119-137.
- Falconer, E. (2017). Moments of collusion? Close readings of affective, hidden moments within feminist research. *Women's Studies International Forum*, 61, 75-80.
- Grewal, J. (2008). Theorizing activism, activating theory: Feminist academics in indian punjabi society. *NWSA Journal*, 20(1), 161-183.
- Griffin, G. (2016). Interviewing as negotiation. In G. Griffin (Ed.), *Cross-cultural interviewing: Feminist experiences and reflections* (pp. 15-30). London: Routledge.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.
- Harcourt, W., Ling, L. H. M., Zalewski, M., & Swiss International Relations Collective. (2015). Assessing, engaging, and enacting worlds. *International Feminist Journal of Politics*, 17(1), 158-172.
- Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge?* New York: Cornell University Press.
- Hayfield, N., & Huxley, C. (2015). Insider and outsider perspectives: Reflections on researcher identities in research with lesbian and bisexual women. *Qualitative Research in Psychology*, 12(2), 91-106.
- Hesse-Biber, S. N. (2007). The practice of feminist in-depth interviewing. In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Feminist research practice: A primer* (pp. 111-149). Thousand Oaks: Sage Publications.
- King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*. London: Sage Publications.
- Kvale, S. (2007). *Doing interviews*. London: Sage Publications.
- Letherby, G. (2003). *Feminist research in theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
- Liamputtong, P. (2010). *Performing qualitative cross-cultural research*. New York: Cambridge University Press.
- Linabary, J. R., & Hamel, S. A. (2017). Feminist online interviewing: Engaging issues of power, resistance and reflexivity in practice. *Feminist Review*, 115(1), 97-113.
- Maxey, I. (1999). Beyond boundaries? Activism, academia, reflexivity and research. *Area*, 31(3), 199-208.

- Merriam, S. B., Johnson-Bailey, J., Lee, M., Kee, Y., Nyseane, G., & Muhamad, M. (2001). Power and positionality: Negotiating insider/outsider status within and across cultures. *International Journal of Lifelong Education*, 20(5), 405-416.
- Mullings, B. (1999). Insider or outsider, both or neither: Some dilemmas of interviewing in a cross-cultural setting. *Geoforum*, 30, 337-350.
- Nirmala, S. G. (2018). A study on feminist methods in human rights research. *International Journal of Current Humanities and Social Science Researches (IJCHSSR)*, 2(2), 20-22.
- Nowicka, M., & Ryan, L. (2015). Beyond insiders and outsiders in migration research: Rejecting a priori commonalities. Introduction to the FQS thematic section on 'researcher, migrant, woman: methodological implications of multiple positionalities in migration studies'. *Forum: Qualitative Social Research*, 16(2).
- Oakley, A. (1981). Interviewing women: a contradiction in terms. In H. Roberts (Ed.), *Doing feminist research* (pp. 30-62). London: Routledge&Kegan Paul.
- Philip, G., & Bell, L. (2017). Thinking critically about rapport and collusion in feminist research: Relationships, contexts and ethical practice. *Women's Studies International Forum*, 61, 71-74.
- Pollack, S., & Eldridge, T. (2015). Complicity and redemption: Beyond the insider/outsider research dichotomy. *Social Justice*, 42(2), 132-145.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.
- Rose, G. (1997). Situating knowledges: Positionality, reflexivities and other tactics. *Progress in Human Geography*, 23(1), 305-320.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Araştırmanın 'bilimsel' olarak kabul edilmesi için klasik pozitivist yaklaşımların 'nesnellik' ve 'değerlerden bağımsızlık' gerekliliklerine rağmen, feminist araştırma, araştırmacıların bilgi üretimi içerisindeki konumlarının etkisini vurgulamakta ve bilimsel bir araştırma için tarafsızlığa vurgu yapılmasını eleştirmektedir. Feminist araştırmalar, araştırmacı ile araştırılan arasındaki iktidar ilişkisine işaret etmekte ve bu ilişkinin bilgi üretim sürecini nasıl değiştirdiğini vurgulamaktadır (Mullings, 1999: 337). Leacock, hatta araştırmayı tarafsız bir gözlemci olarak yürütmeye çalışmanın kendisinin, dar gelirlili ve beyaz olmayan insanlara karşı ayrımcılık yapan ve sömürü uygulayan kurumsal yapılarla iş birliği yapmak anlamına geldiğini tartışmaktadır (Bell, 2015: 34). Bunun yerine, feminist çalışmalar araştırma metodları içerisindeki iktidar dinamiğinin karmaşıklığına ve katılımcı metodolojilerin ve düşünömselliğinin gerekliliğine işaret etmektedirler (Pollack ve Eldridge, 2015: 132). Haraway (1988) ve Harding (1991) gibi feminizmin önde gelen isimleri bakış açısı analizleri ile konumlarının kısmiliği ve çokluluğunu vurgulamakta ve evrensel olarak kabul edilen bilgi ve bilgi üretim süreçlerinin yanlışlığına işaret etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, feminist bakış açısı teorisyenleri, araştırmacıların konumlarının bilgi üretiminden ayrılamayacağını ve böylece bilimsel bir araştırma için tarafsızlığa yapılan vurguyu eleştirmektedirler. Bununla birlikte, feminist çalışmalar araştırmacının bilgisinin kısmi olduğunu ve konumlarının toplumsal cinsiyet, ırk, cinsiyet, sınıf, milliyet gibi birçok farklı etken tarafından şekillendiğini belirtmekte (Mullings, 1999: 337) ve bu etkinin araştırma sorusundan araştırma sonuçlarının yansıtılmasına kadar olan süreçteki her aşamada belirleyici olduğunu tartışmaktadırlar.

Feminist araştırma içerisinde birçok nitel ve nicel metot kullanılıyor olsa da bu çalışmada asıl odak, araştırmacının konumluluğunu, içeriden ve/veya dışarıdan, detaylı bir şekilde tartışmaya imkân sunan mülakatlarda olacaktır. Feminist araştırmacılar, mülakatların, bilgi üretim mekanizmalarından geleneksel olarak dışlanmış kadın deneyimlerini ve kadınların seslerini duyurabilme potansiyelini tartışmışlardır (Linabary ve Hamel, 2017: 98). Mülakatlara feminist bakış, mülakat sürecindeki hiyerarşik ilişki düzenine ışık tutmayı gerektirmektedir. Bu değerlendirmeyi ilk yapan feministlerden Ann Oakley, literatürdeki “uygun” ve “uygun olmayan” mülakatlar listesine işaret ederek, “uygun” mülakatların nesnel, tarafsız ve hiyerarşik olarak listelendiği ve “uygun olmayan” mülakatların da öznellik, ilişkilendirme ve eşitlik “kurgusu” içerdiğini belirterek, bu ayrımı net bir şekilde eleştirmektedir. Oakley, feminist bir araştırmanın, katılımcıları sadece bir veri kaynağı olarak gören sömürücü tutumlardan kaçınmasını, kadınların ikincilleştirilmiş konumlarını görünür kılmasını ve araştırmacı ile katılımcı arasında hiyerarşik olmayan bir ilişki kurulmasını vurgulamaktadır (Oakley, 1981). Feminist çalışmalar, araştırma sürecindeki iktidar odaklı hiyerarşik ilişkilerin eleştirisinin ve araştırmacının bilgi üretim sürecindeki konumunun ancak düşünümselliğin kavranması ve pratiğe geçirilmesi ile mümkün olabileceğini tartışmaktadırlar.

Araştırma içerisinde feminist düşünümselliğin gerçekleştirilebilmesi, araştırmacıların bilgi üretim süreci üzerinde kendi konumlarının etkisini kabul etmelerini, kendi bilgi ve hassasiyetlerinin farkında olmalarını ve kendi değerlerinin, önyargılarının ve araştırdıkları konu ile ilgili kişisel katılımlarının araştırma üzerindeki etkilerini dikkatle gözlemlemelerini gerektirmektedir (Berger, 2015: 220). Araştırmacının, araştırma sürecindeki konumu, düşünümsellik açısından ele alınması gereken bir diğer önemli husustur. Konumluluk üzerine olan argümanlar, bilginin sınırlı ve konumlu yapısından hareketle, evrensellik talebini reddeder (Rose, 1997). Berger’in tartıştığı gibi, araştırmacının farklı konumu onun alana erişimini etkileyebilmekte, araştırmacı-katılımcı ilişki dinamiğini şekillendirebilmekte ve araştırmacının elde ettiği verilerden anlam üretme süreçlerini etkileyebilmektedir. Bu aşamada, düşünümsellik, bu kişisel, bağlamsal ve koşulsal özelliklerin araştırma pratiği ve sonuçlar üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Geleneksel çalışmalar içerisinde araştırmacının konumluluğu “içeriden” – çalışılan grubun içerisinde olmak – veya “dışarıdan” – çalışılan grubun dışarısında olmak – olarak tartışılmaktadır. Ancak bu ikili konumsallık, yakın dönemli araştırma metotları üzerine olan çalışmalarda eleştirilmekte ve araştırmacının araştırma süreci içerisindeki konumunun akışkanlığından ve mutlak “içeriden” ve benzer olmanın ya da mutlak “dışarıdan” ve farklı olmanın imkansızlığından bahsedilmektedir (Dwyer ve Buckle, 2009; Liamputtong, 2010). Bunun

yerine araştırmacının konumluluğunun araştırma süreci içerisinde değişkenlik gösterebileceği kabul edilmelidir. Örneğin, feminist araştırma kadınların deneyimleri üzerinden bilgi üretiminin akışkan bir konumluluk gerektiğini ifade etmektedir (Berger, 2015). Mullings, araştırma sürecinde araştırmacıların sahip oldukları “konumsal alanlar”a işaret etmekte ve bu alanlarda araştırmacının ve katılımcının sahip oldukları konumlandırılmış bilgilerin güven ve iş birliği içerisinde buluştuğunu tartışmaktadır. Bu performans araştırmacı ve katılımcının birbirlerini “entelektüel eşitler” olarak görebilecekleri bir ortam yaratmaktadır (Mullings, 1999: 340). Ancak, kadınların hayat hikayelerini ve deneyimlerini paylaşmalarını talep etmek, özellikle analiz ve sonuçların paylaşılması aşamasında karar verme süreçlerinin dışında yer aldıkları düşünüldüğünde, akademik çalışmayı ayrıcalıklı kılma eğilimine sahiptir (Pollack ve Eldridge, 2015: 138). Bu aşamada, düşünümselliğin feminist araştırma içerisindeki önemi bu hiyerarşik ilişkiyi anlamada belirleyici olmaktadır. Araştırmacılar, “ayrıcalıklı” akademik konumlarını politika yapım sürecinde etkin olan aktörlerin dikkatine çekmek üzere kullanılabilir (Bell, 2015), bilginin sadece kadınlar hakkında değil ama aynı zamanda kadınlar için üretilmesine dikkat ederek akademi ve aktivizm, teori ve pratik arasındaki sınırları yok edebilirler (Brooks, 2007: 77). Akademi ve aktivizm ikiliğinden uzaklaşmak için, feminist araştırmacıların “akademik bilgi ile gücün kesişiminden” ve kendilerinin maddi kaynaklara öncelikli olarak erişmelerini ve diğer kadınlar hakkında bilgi üretebilmelerini sağlayan “ayrıcalıklı” konumlarının bilincinde olmaları gerekmektedir (Rose, 1997: 307). Buradan hareketle, feminist araştırmacılar, araştırma sürecini şeffaf hale getirmek için bilgi üretimi sürecindeki konumsallıkları üzerine eleştirel düşünümsel stratejiler benimsemelidirler. Bu düşünümsellik, feminist araştırmacıların akademi ve aktivizm arasındaki ikilemi potansiyel olarak ortadan kaldırmalarının anahtarıdır. Bu vurgulardan hareketle, bu çalışmada, feminist nitel araştırma, özellikle mülakatlar, içerisindeki dinamiklere, düşünümsellik kavramına, araştırmacıların içeriden ve/veya dışarıdan konumlarına dair tartışmalara ve feminist düşünümselliğin akademi/aktivizm ikiliği arasında bir köprü kurmak için nasıl bir araç olarak kullanılabilieceğine odaklanılmaktadır.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Bahadır, T. K. (2019). "Voleybolcularda Duygusal Zekâ ile Örgütsel Bağlılık İlişkinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3746-3763.

Geliş Tarihi / Received Date: 31 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 2 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

VOLEYBOLCULARDA DUYGUSAL ZEKÂ İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Tolga Kaan BAHADIR

Kocaeli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

tolgakaan41@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3959-0613

Öz

Bu araştırma, voleybol takım oyuncularının duygusal zekâ ve örgütsel bağlılıklarını arasındaki ilişkiyi bazı değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmanın denek grubunu 16-32 üstü yaş aralığındaki Türkiye sultanlar liginde yer alan Galatasaray, Beşiktaş, Eczacıbaşı, Vakıfbank ve Fenerbahçe spor kulübünde oynayan 104 kadın sporcular oluşturmaktadır. Bu araştırma voleybolcuların demografik bilgilerinin yanı sıra "Duygusal Zekâ Ölçeği" ve "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans(n) ve yüzde(%) değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca araştırmada değişkenler arasındaki farkı bulabilmek amacıyla bağımsız t-testi, ANOVA testi ve korelasyon (r istatistiği) testleri yapılmıştır. Araştırmanın anlam düzeyi $p < 0,05$ ve $p < 0,01$ olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonucunda voleybolcuların duygusal zekaları ile örgütsel bağlılık durumları arasındaki korelasyon sonuçlarında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bununla beraber demografik özelliklerde yaş, oynadığı voleybol yılı, şuan kulübünde oynadığı yıl ve eğitim durumu ile sporcuların duygusal zeka ve örgütsel bağlılık durumları arasındaki korelasyon sonuçlarında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın genel sonuçlarının, başta Türkiye Voleybol Federasyonu olmak üzere profesyonel voleybol takımlarını yöneten teknik ve idari ekiplerin, voleybolcularının duygusal zekâ ve örgütsel bağlılık düzeylerini artırıcı çalışmalar yapmasında rehber olması beklenmektedir.

Anahtar Kelime: Voleybol, Duygusal zekâ, Örgütsel bağlılık

THE INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT ON SOME VARIABLES IN VOLLEYBALL PLAYERS

Abstract

This study was conducted to examine the relationship between the emotional intelligence and the organizational devotion of women volleyball team players with regards to some variables. The participants of this study are 104 sportswomen who are currently playing in the teams Fenerbahçe, Galatasaray, Vakıfbank, Eczacıbaşı, Beşiktaş and whose ages range from 16 and 32. This study was used as a medium to collect some data about volleyball players' emotional intelligence and organizational devotion as well as their demographic status. Frequency and percentage rates were calculated during the process of analyzing the data. Furthermore, independent t-test, variance analysis and correlation tests were implemented in this research with the aim of finding a difference between the variables. $p < 0.05$ and $p < 0.01$ was considered as this research's reliability scale. The results of this study shows that negative correlation between the emotional intelligence and the emotional devotion of the volleyball players. Moreover, the negative correlation between the demographic status of the platers which includes their age, the amount of time they spent playing volleyball, the amount of time they spent playing in their current team, their educational status and their emotional intelligence and organizational devotion brought about a substantial difference. It is expected that this research

will be a guide especially for Turkish Volleyball Federation and for technical and administrative teams that are responsible for managing professional woman volleyball teams to work more on the practices that increase the level of volleyball players' emotional intelligence and organizational devotion.

Key Words: Volleyball, Emotional intelligence, Organizational commitment

1. GİRİŞ

Günümüzde küreselleşen dünya üzerinde faaliyet gösteren tüm sektörlerde rekabet üst seviyeye çıkmıştır. Voleybolda bu rekabet koşullarından etkilenmektedir. Yeniden yapılanmalar, teknolojik değişimler, küresel ekonomi, yeni çalışma yöntemleri vb. değişimlerin heyecan, kaygı, korku ve başarısız olma gibi duygu yoğunluğu yarattığı bu dönemde; gerek bireylerin gerekse organizasyonların değişimlerle başa çıkabilmelerinde entelektüel ve teknik becerilerin yanı sıra duygusal becerilerini de geliştirmeleri ve yönetmeleri önemli bir konu haline gelmiştir. Yönetici pozisyonundaki kişilerin IQ'nun yüksek olmasına rağmen çoğu zaman astlarını yönetme ve idare etmede sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Çok iyi yönetici ya da liderlik yapmak, IQ'nun yanı sıra duygusal zekâ yeterliliklerini de gerektirmektedir.

Dünya da spor önemli bir sektör haline gelmiştir. Spor dalları içerisinde voleybol son yıllarda tüm dünyada en çok ilgi duyulan, aktif ve pasif katılımcıları ile birlikte büyük bir sektör haline gelmiştir. Voleybol takımları için bu büyük sektör içerisinde başarılı olmaları ve var olmaları için sportif başarı çok önem arz etmektedir. Başarılı olmak için voleybol oyununu icra eden voleybolcuların üst düzey performans göstermeleri gerekmektedir. Üst düzey performans sağlamak için fiziksel hazırlığın yanı sıra psikolojik hazırlık yapılmasının büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Biçer (1997) sporcuların motorik özelliklerinin geliştirilmesinin yanı sıra, onların psikolojik yönlerinin geliştirilmesi de gerekir. Sporcu başarılı olmak için birçok fiziksel ve psikolojik engeli (iklim, gürültü, seyirci, ışık ve rakip gibi fiziksel etkenlerin yanı sıra kaygı, endişe, acı, bıkkınlık, kabul görmeme, reddedilme ve en önemlisi kazanma endişesi) aşmak zorundadır. Özellikle takım sporlarında birbirinden farklı insanların tek bir birey gibi davranmaları, değişik kültürlerden gelen insanların tek bir amaç için motive olması, aralarındaki uyum, koordinasyon teknik ve fiziki becerilerine ek olarak kişisel özellikleri takım başarısını etkileyen karmaşık yapının önemli unsurlarıdır. Sporcuların kişisel özellikleri arasında hırs, kendine güven, paylaşma becerisi, cesaret, atılganlık ve sorumluluk alma, v.b unsurlar sayılabilir.

Biçer'e göre (2006) sporcuların özellikle işler ters gittiğinde veya önlerinde kendileri için zorlu sınavlar olduğunda, bir takım baskılar ve beklentiler sonucu stres faktörlerinin de yardımıyla zaman zaman duygusal açıdan zorlanmalar yaşadığını belirtmiştir.

Voleybolcuların içinde buldukları duruma göre duygularını kontrol etme ve

yönetmede gösterdikleri başarının, performanslarını, dolayısıyla da takımın başarısını doğrudan etkilediğini belirten Konter'e göre (2002) "Günümüzde üst düzey voleybol karşılaşmalarının stres ve baskı yüküdür. Duygusal zekâsı üst düzey olan, duygularını yönetebilen, kontrol altına alabilen voleybolcular sorumluluk üstlenir, sürekli bahaneler üreterek kendilerini ve takım arkadaşlarını zor durumda bırakmaz. Voleybolcular zekâlarını kullanma, duygularını ve davranışlarını kontrol etme konusunda altyapıdan itibaren sistemli bir eğitim-öğretim almalıdır. Kulüpler bu konuda spor psikologlarından yardım almalıdır".

Duygusal zekâ yeteneklerinin yanı sıra kurum elemanlarının buldukları kuruma bağlılık düzeylerinin de kurumun başarısında etkili olduğu bilinmektedir.

Duygusal zekâ kişinin kendi ve etrafındaki insanların duygularını anlama ve kontrol etmenin yanında duyguları yönlendirmek olarak açıklanabilir. Duygusal zekâ duygularla ilgili olmasına rağmen zihinsel bir beceridir (Epstein, 1999) ve bu beceri aklın kullanılmasını sağlar. Akli kullanmak ise duygusallığın ve dürtülerin üstesinden gelip doğru ve iyi kararlar vermek demektir (Erdoğan ve Kenarlı, 2008: 298). "Özellikle müsabaka ortamlarında sporcuların duygularını kontrol etme becerileri, kendi duygularını ve diğer insanların (rakip sporcu, antrenör, hakem, seyirci vs.) duygularını anlayabilme ve bu duyguların birbirinden farklı olabileceğinin farkına varabilme açısından önemlidir. Bu farkındalığa sahip olan sporcuların kendi duygularını değişik durumlarda istenen düzeyde kontrol ederek performansa olumlu katkı sağlamaları kaçınılmazdır" (Adiloğulları ve Görgülü, 2015).

Örgütsel bağlılık, örgüt için büyük önem taşıyan bir konudur. Örgüte bağlı çalışanlar, verilen görevleri tamamlamada diğer çalışanlardan daha çok çaba gösterirler ve örgütte daha uzun süreli kalırlar. Böylece örgütsel bağlılığa ek olarak örgütün verimliliği ve çalışanın performansı artar (Ceylan, 2002). Bu durum voleybol takımları içindeki voleybolcular içinde geçerlidir. Çok yetenekli olan, ciddi ücretler ödenerek transfer edilen birçok yerli-yabancı voleybolcunun uyum sağlayamama veya istenen performansı ortaya koyamamasının altında takımına olan bağlılığın zayıf olması yatabilmektedir. Takımın hedeflerini benimseyen, işini ve takımını seven, takımın problemlerini kendi problemleri gibi gören, yüksek bir aidiyet duygusu hisseden voleybolcuların takımları için ortaya koyacakları davranış ve performansın daha iyi olması beklenebilir.

Dünyada değişik sektörlerde duygusal zekâ yeteneklerinin ve örgütsel bağlılığın kişilerin ve kurumların başarılarında ne kadar önemli olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Etkili performans için büyük önem taşıyan yetilerin % 67'si duygusal yeterliklerde bulunmaktadır. Gereksinim duyduğumuz becerilerin yarısı tekniktir ama diğer yarısı duygusal zekâyla ilgilidir. Duygusal zekânın örgütlere değer katması gibi, bu yeterliliklerdeki eksiklik de

örgütlere bedel ödetmektedir. Duygusal zekâ eksikliği, bir örgütün diğer örgütlere karşı zayıf bir duruma düşmesinde çok önemli bir rol oynayabilir. Bu yüzden duygusal zekâ, örgüt sağlığını koruyan ve büyümeyi teşvik eden bir aşı yerine geçebilir (Özyer 2004).

Genel olarak örgütsel bağlılık bireyin belli bir örgütle bütünleşmesi için gereken görece güç (Mowday, Steers ve Porter, 1979), örgütün amaçlarına uygun biçimde davranabilmek için içselleştirilmiş çabaların toplamı (Wiener, 1982); kişinin mesleği görevi ile ilgili çalışma motivasyonu (Carson ve Bedian, 1994) gibi değişik formlarda tanımlanmaktadır.

Örgütsel bağlılık kavramı örgütsel psikoloji alanındaki çalışmalarda temel olarak tutum ve davranış boyutlarıyla iki farklı bakış açısıyla ele alınmaktadır (Mowday, Steers ve Porter, 1982). Tutum yaklaşımı, bağlılığın duygusal bir tepki olduğu görüşünü benimserken, davranışsal yaklaşım, bağlılığın bireyin geçmiş davranışlarının devamı olduğunu öne sürmektedir. Bu iki yaklaşım dışında, konuya farklı bir bakış açısı getiren çoklu bağlılıklar yaklaşımı ise örgütsel bağlılığa üçüncü bir boyut kazandırmaktadır. Bu araştırmanın temellendirildiği kuram Allen ve Meyer'in yaklaşımıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Allen ve Meyer'e göre (1990), örgütsel bağlılığı üç bileşenli bir modele dayandırmıştır.

Bağlılık kavramının özünde ait olma duygusu yatmaktadır. Bu duygu örgüt ile birey arasında bir çeşit bağ oluşmasını ve örgütte çalışan bireylerin ortak değer, amaç ve ülkü etrafında toplanmalarını sağlamaktadır. Her örgüt, üyelerinin örgütsel bağlılığını artırmak istemektedir. Çünkü örgütsel bağlılık iş görenleri problem üreten değil, problem çözen insanlar haline dönüştürmektedir (İnce ve Gül 2005).

Newstrom ve Davis'e göre (2004) bağlılığı, iş görenin örgütü ile girdiği kimlik birliğinin derecesi ve örgütün aktif bir üyesi olmaya devam etmeye istekli olması şeklinde tanımlanmışlardır. İş görenin işyerine psikolojik olarak bağlanmasını ifade eden örgütsel bağlılık, iş görenin örgütte kalma ve onun için çaba gösterme arzusu ile örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi olarak da tanımlanabilmektedir (Yalçın ve İplik 2005). Bir çalışanın bir örgüte olan bağlılığını üç değişik şekilde ifadesi genel olarak kabul edilmiştir. Bunlar efektif (duygusal), devam ve normatif (değer). Efektif bağlılık, örgüte karşı duygusal bir bağlılığa işaret eder. Devam bağlılığı ise çalışanın ayrılmanın maliyeti üzerine inşa ettiği örgütsel bağlılık durumudur. Bu durumda çalışan örgütte kalmaya devam eder; çünkü yeni bir iş aramanın maliyetinin daha fazla olduğunu düşünür. Son olarak örgütte normatif bağlılık, çalışanın ahlaki bir sorumluluk olarak örgütte çalışmaya devamını ifade eder. Bu durum, çalışanın örgütün kendine iyi davrandığını düşünmesi ve bunun karşılığında çalışanın belirli bir dönem örgüte hizmet verme sorumluluk duymasından kaynaklanır (Ölçüm, 2004).

Bilimsel çalışmalar ile birçok alanda duygusal zekâ ve örgütsel bağlılığın bireylerin ve kurumların başarısına etkileri ortaya konulmuştur. Türkiye de en önemli spor dalları arasında voleyboldur ve ciddi yatırımlar yapılmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı voleybol takımlarında oynayan sporcuların duygusal zekâ ile örgütsel bağlılıklarını arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelemektir.

2.2. Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Türkiye Kadınlar Vestel Venus sultanlar liginde yer alan Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe, Vakıfbank ve Eczacıbaşı takımlarında oynayan yaş aralığı 16-32 üstü arası değişkenlik gösteren toplam 104 kadın voleybolcu oluşturmaktadır. Anket uygulanan 104 voleybolcu basit tesadüfi örnekleme yoluyla 2018-2019 sezonu içerisinde toplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bar-On EQ-i Duygusal Zekâ Ölçeği, Dr. Reuven Bar-On tarafından 1997 yılında geliştirilmiş ve orijinali 133 maddelik bir ölçektir. Test, 1'den 5'e doğru artan derecelendirme ölçeğine göre sıralanan “hiç katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” cevap ifadelerini kapsamaktadır. Bu testin Türkçe dilsel eşdeğerlik, güvenilirlik ve geçerlik çalışması Mumcuoğlu'na göre (2002) tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Fakat orijinal ölçekteki soru sayısının fazla olması nedeniyle, Acar'a göre (2001) tarafından ölçekteki hiçbir alt boyutta yer almayan ifadeler ile muğlak, çift anlamlı ve benzer ifadeler belirlenerek anketten çıkartılmış ve 87 soruluk bir ölçek elde edilmiştir. Acar tarafından geliştirilen bu ölçeğin de güvenilirlik ve geçerlik testleri kendisi tarafından yapılmıştır. Tarafımızca yapılan araştırmada, Acar tarafından geliştirilen 87 soruluk sadeleştirilmiş test kullanılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde örgütsel bağlılık konusunda daha önce Allen ve Meyer tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” kullanılmıştır (Allen ve Meyer 1990).

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçekler	Madde Sayısı	Tipi
Duygusal Zekâ Ölçeği	88	5'li Likert
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	18	5'li Likert
Demografik Değerlendirmeler	12	-

Araştırma, 5'li Likert tipli iki ölçek ve demografik değerlendirmelerden oluşmaktadır. Araştırmanın demografik değerlendirmeler formu, çalışanların demografik özellikleri hakkında bilgi edinmeyi amaçlayan, araştırmacı tarafından literatür incelenerek hazırlanmış bir formdur.

2.3.1. Veri Toplama Aracının Güvenilirlik ve Geçerlik Analizleri

Genel güvenilirlik ve alt boyutların güvenilirliği için Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Güvenilirlik; bir ölçme aracında (test) bütün soruların birbirleriyle tutarlılığını, ele alınan oluşumu ölçmede türdeşliğini, yeterliliğini ortaya koyan bir kavramdır. Testlerin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş yöntemlere güvenilirlik analizi ve bu testte yer alan soruların irdelenmesine ise soru analizi (Item Analysis) denilmektedir. Güvenilirliğin incelenmesinde en yaygın kullanılan yöntem Cronbach's Alfa katsayısıdır. Cronbach's Alfa katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan değerlendirme ölçütü; (Özdamar K 2004).

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Sonuçlar % 95 güven aralığında, anlamlılık $p < 0,05$ düzeyinde çift yönlü olarak değerlendirilmiştir.

2.3.1.1. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Çalışması

Örgütsel Bağlılık ölçeğinin maddelerinden “Kendimi buraya ait hissetmiyorum.” maddesi olumsuz soru olduğundan ters kodlama yapılarak analize dâhil edilmiştir.

Tablo 2. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Değeri

<i>Cronbach's Alfa</i>	<i>Soru Sayısı</i>
0,878	18

Örgütsel Bağlılık ölçeğinin güvenilirliği % 87,8 olarak bulunmuştur. Ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Alt Boyutlar Güvenilirlik Değeri

	<i>Cronbach's Alfa</i>	<i>Soru Sayısı</i>
Duygusal Bağlılık	0,710	6
Zorunlu Bağlılık	0,772	6
Devam Bağlılığı	0,798	6

Örgütsel bağlılık ölçeği altı boyutlarının güvenilirlik düzeyler %71 ile %80 arasında değişmektedir.

2.3.1.2. Duygusal Zeka Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Çalışması

Duygusal zekâ ölçeğinin maddelerinden 3, 6, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 21, 22, 24, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 47, 51, 56, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 73, 77, 79, 80, 82, 83, 85 ve 86 numaralı maddeler olumsuz soru olduğundan ters kodlama yapılarak analize dâhil edilmiştir.

Tablo 4. Duygusal Zekâ Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Değer

<i>Cronbach's Alfa</i>	<i>Soru Sayısı</i>
0,933	87

Duygusal Zekâ ölçeğinin güvenilirliği % 93,3 olarak bulunmuştur. Ölçek güvenilirlerdir.

Tablo 5. Duygusal Zekâ Ölçeğine İlişkin Alt Boyutlar Güvenilirlik Değeri

<i>Boyutlar</i>	<i>Maddeler</i>	<i>Cronbach's Alfa</i>	<i>Soru sayısı</i>
Kişisel Farkındalık	73, 64, 47, 22, 24, 35, 28, 15, 17, 19, 21, 7, 9, 20, 27, 39, 86, 69, 55, 44, 26, 14, 10, 54, 2, 38, 84	0,837	27
Kişiler Arası İlişkiler	34, 79, 43, 45, 48, 59, 67, 62, 57, 46, 42, 32, 16, 77, 81, 49, 30, 25	0,841	18
Şartlara ve Çevreye Uyum	71, 61, 58, 50, 18, 82, 56, 52, 12, 4, 51, 33, 23, 1, 87	0,619	15
Stres Yönetimi	63, 75, 3, 80, 68, 6, 60, 70, 66, 41, 36, 29, 11	0,674	13
Genel Ruh Hali	83, 72, 74, 65, 54, 40, 37, 78, 85, 76,31	0,769	11

Duygusal Zekâ ölçeğinin ölçeği alt boyutlarının güvenilirlik düzeyler % 61 ile % 85 arasında değişmektedir.

Tablo 6. Duygusal Zekâ Ölçeği İçin Ortalama Puana Göre Tasnif Tablosu

<i>Toplam Puan Aralığı</i>	<i>Sınıflandırıldığı Grup</i>
1,00 – 1,80	Duygusal zekâ düzeyi çok düşük
1,81 – 2,60	Duygusal zekâ düzeyi düşük
2,61 – 3,40	Duygusal zekâ düzeyi orta
3,41 – 4,20	Duygusal zekâ düzeyi yüksek
4,21 – 5,00	Duygusal zekâ düzeyi çok yüksek

2.4. Verilerin Analizi

Duygusal Zekâ ve Örgütsel Bağlılık Anketi ölçekleri aracılığıyla toplanan veriler istatistiksel paket programı (SPSS 20,0) aracılığıyla analiz edilip sonuçlar yorumlanmıştır. Öncelikle demografik bilgiler ve diğer grup sorulara ait fikir edinilmesini sağlamak amacıyla aritmetik ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde dağılımları içeren tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Ayrıca Voleybolcuların duygusal zekâ boyutları ile örgütsel bağlılık boyutları arasındaki ilişkiyi ve değişkenler arasındaki farkı bulabilmek amacıyla bağımsız T-testi, Varyans analizi ve korelasyon (r istatistiği) testleri uygulanmıştır. Araştırmanın anlam düzeyi $p < 0,05$ ve $p < 0,01$ olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Katılımcıların frekans, yüzde değerleri ve tanımlayıcı istatistikleri

Tablo 7. Katılımcıların “Hangi Yaş Grubundansınız?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

	<i>N</i>	%
16-19yaş	48	46,2
20-23yaş	42	40,4
24-27yaş	8	7,7
28-31yaş	4	3,8
32yaş üzeri	2	1,9
Toplam	104	100,0

Tabloda görüldüğü gibi araştırma grubuna katılan deneklerin % 46,2’sinin yaşı 16-19, % 40,4’nin yaşı 20-23, % 7,7’nin yaşı 24-27, % 3,8’inin yaşı 28-31yaş aralığında, % 1,9’unun ise 32 yaş ve üzerindedir.

Tablo 8. Katılımcıların “Medeni Durumunuz?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

	<i>N</i>	%
Evli	4	3,8
Bekâr	100	96,2
Toplam	104	100,0

Tabloda görüldüğü gibi voleybolcuların % 3,8’i evli, % 96,2’si bekârdır

Tablo 9. Katılımcıların “Genel Olarak Yıllık Kazandığınız Ücreti Yeterli Buluyor Musunuz?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Frekans Ve Yüzde Dağılımları

	<i>N</i>	%
Evet	24	23,1
Hayır	80	76,9
Toplam	104	100,0

Tabloda görüldüğü gibi voleybolcuların % 23,1’i genel olarak yıllık kazandığı ücreti yeterli bulmakta; % 76,9’u genel olarak yıllık kazandığı ücreti yeterli bulmamaktadır.

Tablo 10. Katılımcıların “Kaç Yıldır Voleybol Oynamaktasınız?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

	<i>N</i>	%
1-3yıl	22	21,2
4-6 yıl	34	32,7
7-9 yıl	28	26,9
10-12 yıl	14	13,5
13 yıl ve üzeri	6	5,8
Toplam	104	100,0

Tabloda görüldüğü gibi voleybolcuların % 21,2'sinin 1-3 yıl; % 32,7'sinin 4-6 yıl; % 26,9'unun 7-9 yıl; % 13,5'inin 10-12 yıl; % 5,8'ini 13 yıl ve üzeri zamandır voleybol oynadığını belirtmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların “Kaç Yıldır Bu Kulüpte Voleybol Oynuyorsunuz?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

	<i>N</i>	%
1-2yıl	40	38,5
3-4yıl	30	28,8
5-6yıl	14	13,5
7-8yıl	12	11,5
9 yıl ve üzeri	8	7,7
Toplam	104	100,0

Tabloda görüldüğü gibi voleybolcuların % 38,5'i 1-2 yıl, % 28,8'i 3-4 yıl, % 13,5 5-6 yıl, % 11,5' 7-8 yıl, % 7,7 si 9 yıl ve üzeri kulübünde voleybol oynamıştır.

Tablo 12. Katılımcıların “Mezun Olduğunuz Son Eğitim Kurumunuz?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

	<i>N</i>	%
Ortaokul	18	17,3
Lise	76	73,1
Üniversite	10	9,6
Toplam	104	100,0

Tabloda görüldüğü gibi araştırma grubuna katılan deneklerin % 17,3'ü ortaokul mezunu , % 73,1'inin lise mezunu , % 9,6'sının üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Katılımcıların Duygusal Zekâ ve Örgütsel Bağlılık Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>	<i>Ort.</i>	<i>S.s</i>
Duygusal bağlılık	104	1,5	5	3,37	0,71
Zorunlu bağlılık	104	1	4,5	2,97	0,80
Devamlı bağlılık	104	1	5	3,18	0,81
Kişisel farklılıklar	104	1,44	3,66	3,09	0,39
Kişilerarası ilişkiler	104	2	4,88	3,65	0,53
Şartlara uyum	104	2,07	4,3	3,28	0,48
Genel ruh hali	104	2,18	4,55	3,08	0,50
Duygusal zekâ ortalama	104	2,54	4,03	3,26	0,28

Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların Minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma değerleri yukarıdaki gibidir.

Tablo 14. Katılımcıların Duygusal Zekâ Ortalama Puanına İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Sonucu ve Yorumu

	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>	<i>Ort.</i>	<i>S.s</i>
Duygusal Zekâ Ortalama	104	2,54	4,03	3,26	,28
Duygusal Zekâ Düzeyi Orta				2,61 – 3,40	

Tabloda görüldüğü gibi Katılımcıların Duygusal zeka ortalama puan 3,26'dır. Bu durum tablo 6'a bakıldığında katılımcıların ortalama Duygusal zekâ durumunun orta düzeyde olduğu gözlenmektedir.

3.2. Katılımcıları Bağımsız t-testi, ANOVA ve korelasyon testi sonuçları¹

Tablo 15. Katılımcıların “Genel olarak Yıllık Kazandığımız Ücreti Yeterli Buluyor musunuz?” Sorusuna Vermiş Oldukları Cevapların Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarından Duygusal Bağlılık Durumlarına İlişkin Bağımsız t-testi Sonuçları

Örgütsel Bağlılık Alt boyutu	N	Ort.	S.s	P-Değeri
Duygusal Bağlılık	Evet	24	3,73	0,55
	Hayır	80	3,25	0,72

*p<0,05 Düzeyinde Anlamlı

Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların “Genel olarak Yıllık Kazandığımız Ücreti Yeterli Buluyor musunuz?” sorusuna vermiş olduk cevapların örgütsel bağlılık alt boyutlarından Duygusal bağlılık durumlarına ilişkin anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmektedir.

Tablo 16. Katılımcıların Duygusal Zekâ İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Örgütsel Bağlılık	Duygusal Zekâ	r	p
Duygusal Bağlılık	Şartlara ve Çevreye Uyum	-,238*	0,015*
Zorunlu Bağlılık	Kişiler Arası İlişkiler	-,355**	0,001**
Devam Bağlılığı	Kişisel Farkındalık	-,223*	0,023*
	Kişiler Arası İlişkiler	-,195*	0,047*

*p<0,05 Düzeyinde Anlamlı

**p<0,01 Düzeyinde Anlamlı

Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların Duygusal Zekâ Alt Boyutlarından Şartlara ve çevreye uyum, kişiler arası ilişkiler, kişisel farkındalık ile Örgütsel bağlılık alt boyutlarından Duygusal bağlılık arasındaki korelasyon sonuçlarına bakıldığında negatif yönde anlamlı bir ilişki gözlenmektedir.

Tablo 17. Katılımcıların Duygusal Zekâ Alt Boyutları ve Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarının İle Yaş, Voleybol Oynama Yılı ve Kulüpte Voleybol Oynama Yılı Değişkenlerine Göre Korelasyon Testi Sonucu

		Değişkenler	r	p
Duygusal Zekâ	Kişiler Arası İlişkiler	Voleybol oynama yılı	-,199*	0,043*
	Şartlara ve Çevreye Uyum		-0,188	0,047*
	Duygusal Zekâ Ortalaması (Düşük, Orta, Yüksek)		-,223*	0,023*
Örgütsel Bağlılık	Kişiler Arası İlişkiler	Kulüp voleybol yılı	-,380**	0,012**
	Şartlara ve Çevreye Uyum		-,221*	0,024*
	Zorunlu Bağlılık	Yaş	-,303**	0,002**
	Devam Bağlılığı		-,384**	0,001**

*p<0,05 Düzeyinde Anlamlı

**p<0,01 Düzeyinde Anlamlı

¹ Not: Sadece anlamlı farklılık olan kısımlar tablolara dâhil edilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların Duygusal zekâ alt boyutlarından kişiler arası ilişkiler, şartlara ve çevreye uyum ve genel duygusal zekâ ortalamaları ile voleybol oynama yılı ve kulüpte oynadığı voleybol yılı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Ayrıca Örgütsel bağlılık alt boyutlarından zorunlu bağlılık ve devam bağlılığı ile yaş arasında da negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmektedir.

Tablo 18. Katılımcıların Örgütsel Bağlılık Alt Boyutları İle Mezuniyet Durumları Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

<i>Örgütsel Bağlılık</i>	<i>Mezuniyet</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>S.S.</i>	<i>p</i>
Zorunlu Bağlılık	Ortaokul	18	3,54	,477	0,002**
	Lise	76	2,87	,819	
	Üniversite	10	2,66	,737	
Devam Bağlılığı	Ortaokul	18	3,83	,505	0,001**
	Lise	76	3,04	,817	
	Üniversite	10	3,03	,593	

*p<0,05 Düzeyinde Anlamlı   **p<0,01 Düzeyinde Anlamlı

Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların Örgütsel bağlılık alt boyutlarından zorunlu bağlılık ve devam bağlılığı boyutları ile mezuniyet durumları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmektedir. Her iki boyutta ortaokul mezunu katılımcıların puanları lise ve üniversite mezunlarına göre daha yüksek çıkmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada voleybolcuların duygusal zekâ ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Bu değişkenlere baktığımızda tablo 14 de görüldüğü üzere kadın sporcuların duygusal zekâ durumlarının orta düzeyde olduğu gözlenmiştir. Bunun açıklamasını şu şekilde yapabiliriz. Sporcular özellikle profesyonel düzeyde meslek olarak bu işi yaptıkları sürece duygusal faktörlerin etkisi altında kalmamaları gerektiğinin farkındadırlar. Tablo 7 de katılımcıların yaş ortalamasına baktığımızda 16-19 yaş ortalaması % 46,2, 20-23 yaş % 40,4, 24-27 yaş % 7,7, 28-31 yaş % 3,8, 32 yaş üzeri % 1,9 olduğunu göz önünde bulundurursak sporcuların çok genç düzeyde olduklarını söyleyebiliriz. Yaşın duygusal zekâ durumu ile ilişkini destekler nitelikte başka çalışmalarda şu şekilde sonuçlar bulunmuştur.

Adiloğulları'na göre (2011) "Sporcuların duygusal zekâ alt düzeyleri, yaş değişkenine göre değişim göstermektedir." Araştırmaya katılan futbolcuların duygusal zekâ alt boyutlarından kişisel farkındalık, kişiler arası ilişkiler ve genel ruh hali düzeyleri yaşa göre anlamlı değişim göstermektedir (p<0,05). Yaş grupları arasındaki farkı incelemek için yapılan Tukey testi sonucunda; 20–23 yaş ve üzeri grubu futbolcuların kişisel farkındalık, kişiler arası ilişkiler ve genel ruh hali düzeyleri 28–31 yaş grubu futbolcuların kişisel farkındalık, kişiler arası ilişkiler ve genel ruh hali düzeylerine göre anlamlı olarak düşük bulunmuştur.

Serdengeçti'ye göre (2003), çalışmasında 32 yaş ve üzeri futbolcuların duygusal zekâ düzeylerinin 28-31 ve daha alt yaş gruplarına göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Gürbüz ve Yüksel'e göre (2008), Çalışma Ortamında Duygusal Zekâ: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi adlı çalışmalarında, 41 yaş ve üstündeki iş görenlerin kişisel farkındalık ortalama değerini (Ort.=4,06), 18-27 yaş grubundaki iş görenlere göre (Ort.=3,75) daha yüksek bulmuşlardır ve bu farklılığın anlamlı olduğunu belirtmişlerdir.

Güllüce'ye göre (2006), Mesleki Tükenmişlik ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki adlı çalışmasında, KOBİ'lerde (küçük-orta-büyük-işletme) çalışan yöneticilerde yaş grubu 30 ve altında olanların "mutluluk", "esneklik", "problem çözme", "sosyal sorumluluk", "bağımsızlık" ve "kararlılık" boyutlarında sonuçların daha ileri yaş gruplarında olanlardan daha düşük olduğunu saptamıştır ($p<0.05$). Bu bulgu yöneticilerin yaş seviyesi arttıkça duygusal zekâ seviyelerinin bu boyutlarda arttığını göstermektedir.

Canbulat'a göre (2007), Duygusal Zekâ'nın Çalışanların İş Doyumları Üzerindeki Etkisinin Araştırılması adlı çalışmasında "20 yaş ve altı" yaş grubundaki çalışanların duygusal zekâ düzeylerinin 21-30, 31-40 ve 41 ve üzeri yaş gruplarına göre anlamlı olarak daha düşük olduğu bulunmuştur. Yine Adiloğulları'na (2011) ve Adiloğulları, Ulucan, Şenel'e göre (2014) öğretmenler ile yaptıkları çalışmalarında yaş artması ile duygusal zekâ düzeyinin arttığını ortaya koymuşlardır.

Yukarıdaki araştırma sonuçları bize yaş ile duygusal zekâ ile arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bizim bulduğumuz sonuçlar arasında tablo 17 de görüldüğü gibi yaş ile örgütsel bağlılık alt boyutlarından devam bağlılığı ve zorunlu bağlılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Sonuç olarak yaş arttıkça duygusal zekâda aynı yönde artış gösterirken, örgütsel bağlılıkta düşüş olduğunu sonucuna varılmıştır.

Tablo 17'de görüldüğü üzere çalışmamızda voleybol oynama yılı ve kulüpte voleybol oynama yılı arttıkça duygusal zekâ düşmektedir. Yani bir açıdan tecrübe arttıkça duygusal zekâ alt boyutlarından kişiler Arası İlişkiler ve Şartlara ve Çevreye Uyum konusunda negatif yönde düştüğü gözlenmektedir. Bunun sebebini profesyonel yaşam olarak açıklayabiliriz. Profesyonel sporcuların ilerleyen spor yaşamlarında yoğun antrenman, kamp ve benzeri maç dönemlerinden dolayı toplumla yabancılaştığı düşünülmektedir. Bununla birlikte çevreyle adaptasyon sürecide değişmektedir. Buna ek olarak profesyonel bir sporcunun takım değiştirmesi, farklı bir ile taşınması gibi birçok konunun da sporcuları etkileyeceği düşünülmektedir.

Tabloda 15’de görüldüğü gibi katılımcıların “Genel olarak Yıllık Kazandığınız Ücreti Yeterli Buluyor musunuz?” sorusuna vermiş olduk cevapların örgütsel bağlılık alt boyutlarından Duygusal bağlılık durumlarına ilişkin anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmektedir. Bu farkın sebebinin sporcuların yıllık kazançlarının yeterli bulanların 3,73, yetersiz bulanların ise 3,25 puan olduğunu, bu durumda sporcuların kulübe duygusal anlamda bağlanması konusunu etkilediğini söyleyebiliriz. Bunun sebeplerini açıklamak gerekirse mesleği sporcu olan ve geçim kaynağı sadece spordan olan kişilerin yaşamlarını sürdürmeleri çok kolay olmamaktadır. Çünkü sporcularında sporun dışında birçok ihtiyaçları vardır. Sonuçta hayatını spora adanmış oldukları için eğitim hayatları ve aile yaşantıları çok ileri seviyelerde değildir. Buna ek olarak sakatlanma ve kadro dışı kalma ya da yetersiz performans sergileme gibi durumlarda sporcuların yaşam koşulları zora girmektedir. Bu yüzden profesyonel anlamda spor yapan kişilerin maddi koşullarıyla beraber kendi hayatlarının kalan kısımlarını güvence altına isteği ya da düşüncesi çok normaldir. Araştırmamızı destekler nitelikte başka bir çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir.

Adiloğulları’na (2011)Araştırmaya katılan futbolcuların örgütsel bağlılık alt boyutlarından devam bağlılığı düzeyleri “Genel olarak yıllık kazandığınız ücreti yeterli buluyor musunuz?” sorusuna göre anlamlı değişim göstermektedir ($p<0,05$). Genel olarak yıllık kazandığı ücreti yeterli bulan futbolcuların devam bağlılığı düzeyleri, genel olarak yıllık kazandığı ücreti yeterli bulmayan futbolcuların devam bağlılığı düzeylerine göre anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Sporcuların örgütsel bağlılık alt boyutlarının futbolcuların genel olarak yıllık kazandıkları ücrete göre değişim göstermektedir. Profesyonel futbolcular için futbol bir meslektir. Futbolcular geçimlerini ve hayatlarını sürdürmek için futbol oynayıp para kazanmaktadırlar. Türk futbolunda kulüplerin mali ve idari yapıları gereği mali disiplin konusunda sıkıntıları olduğu bilinmektedir. Sporunun aldığı ücretten tatmin olmasının yanı sıra zamanında yapılan ödemeler de çok önemlidir. Bu finansal çarkın doğru dönmesi şüphesiz ki futbolcuların psikolojik olarak sadece futbola odaklanmaları için çok önemlidir. Futbolu yönetenlere ve kulüp yönetimlerine bu açıdan büyük iş düşmektedir. Futbolcuların da sosyal bir insan olarak geçimlerini sağlamakla yükümlü oldukları, ailelerinin olduğu, maddi anlamda geleceklerini kurtarmak için yatırım yaptıkları, futbolun dönemsel bir meslek grubu olması nedeniyle sıkıntı yaşadıkları unutulmamalıdır.

Tabloda 16’da görüldüğü gibi katılımcıların Duygusal Zeka Alt Boyutlarından Şartlarla uyum ile Örgütsel bağlılık alt boyutlarından Duygusal Bağlılık arasındaki korelasyon sonuçlarına bakıldığında negatif yönde anlamlı bir fark gözlenmektedir.

Tabloda 16'da görüldüğü gibi örgütsel bağlılık alt boyutu olan Zorunlu bağlılık ve duygusal zekâ alt boyutu olan kişiler arası ilişkiler arasında negatif yönde anlamlı bir fark gözlenmektedir.

Tablo 16'da görüldüğü gibi örgütsel bağlılık alt boyutu olan Devamlı bağlılık ile duygusal zekâ alt boyutları olan kişisel farkındalık ve kişiler arasında ilişkiler arasında negatif yönde anlamlı bir fark gözlenmektedir.

Bu durumda katılımcıların duygusal zekâ ile örgütsel bağlılık arasında ters yönde artan-azalan bir ilişki olduğunu ortaya çıkmıştır. Bunun sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz. Sporcuların genç yaşta ciddi sorumluluk altına girerek kendi kişiliklerinin eğitim anlamında ve sosyal yaşam anlamında geliştiremediklerinden dolayı topluma karşı yabancılaşma durumları söz konusudur. Bununla beraber yoğun müsabaka, kamp dönemlerini de eklediğimiz zaman özellikle genç yaştaki sporcuların duygusal zekâları gelişse bile örgütlerine olan bağlılıkları gelişse bile duygusal zekâlarında düşmeler olacağı gözlenmektedir. Bu konuya öneri sunmak gerekirse özellikle spor kulüplerinin kulüplerinde spor psikoloğu ya da mentör bulundurmaları gerektiğinin önemini arttırmaktadır. Bu sonucu destekler nitelikte başka bir çalışma şu şekildedir.

Adiloğulları'na göre (2011) Profesyonel futbol kulüplerinin altyapılardaki yaş grupları ve A takımlarında spor psikoloğu ve/veya mentor ile çalışmaları, Profesyonel futbol kulüplerinin alt yapılarıdaki yaş grupları ve A takımlarının duygusal zekâ yeteneklerini geliştirici çalışmalar yapılması, Profesyonel futbol kulüp yöneticilerinin, futbolcuların kulübe ve takıma olan bağlılıklarını arttırabilmeleri için görevlerinin ve sorumluluklarının bilincine varıp uygun çalışmalara zemin hazırlaması gerekir.

Ramazan, Dilek ve Erhan'a göre (2013) Sağlık çalışanlarının duygusal zekâları ile normatif bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Duygusal zekâ değişkenin alt boyutlarından herhangi birinde meydana gelebilecek değişiklik örgütsel bağlılığın normatif bağlılık boyutuna etkide bulunmayacaktır. Ayrıca; duygularının farkında olma ve başkalarının duygularının farkında olma boyutları ile duygusal bağlılık boyutu arasında; duygularının farkında olma ve duygularını ifade edebilme boyutları ile devamlılık bağlılığı boyutu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Bu sonuç araştırmamızla örtüşmemektedir. Sebebi ise, profesyonel sporcuların almış oldukları maaşların birbiri arasında değişkenlik göstermesi, başarılı olamama, sakatlanma korkusu, sözleşme yenilememe gibi çok çalışanın başarılı olacağı ve doğal olarak maaşının artacağına ilişkin düşünceler, prim sistemi vb konular profesyonel voleybolcuların duygusal zekâlarını etkileyebilecek konulardır. Bu yüzden örgüt bağlılıklarına ters yönde etki

etmektedir. Sağlık çalışanlarına bakıldığında bir yönde devlet çalışanı oldukları için maaş farklılıklarının çok farklı olduğunu söyleyemeyiz. Sporcuların yaşayacağı risklere göre sağlık çalışanlarının yaşayacağı riskler daha minimal düzeydedir. Bu yüzden sağlık çalışanlarının duygusal zekâlarının durumlarının çok fazla değişmeyeceğini söyleyebiliriz. Bu yüzden sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık durumları ile duygusal zekâ düzeyleri aynı yönde hareket ettiği düşünülmektedir.

Bunun sebebini şu şekilde açıklayabiliriz. Katılımcıların genç yaş ağırlıklı olmaları (Tablo 7) ve maddi konuları ön planda tutmaları (tablo 15) kulüplerine olan bağlılık durumlarını olumsuz etkilemektedir ve bununla beraber ruh hallerine de olumsuz katkı sağlamaktadır. Bunun için öneri boyutunda en önemli söylenmesi gerekenler kulüplerine sporcularına sunacakları maddi ve sosyal yaşam koşullarını daha iyi seviyelerine getirmeleri gerektiğini söylememiz çok doğru olacaktır. Sporcuların büyük kulüplerde aidiyet duygularının fazla oluşu ve ruh hallerinin iyi olması sporcuları eğitim hayatlarından uzaklaştırdıkları gözlenmektedir.

Tablo 18'de Katılımcıların Örgütsel bağlılık alt boyutlarından zorunlu ve devam bağlılığı ile mezuniyet durumları arasındaki anlamlık farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Bu farkın Tukey testi sonucuna göre ortaokul mezunlarının lise ve üniversite mezunlarına göre örgütsel bağlılıklarının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Bu sonucu destekler başka bir çalışmada şu şekildedir. Örgütsel bağlılık ile eğitim seviyesi arasındaki ilişki incelenmiş ve elde edilen sonuçlara göre yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların, örgütsel bağlılığının daha az olduğu tespit edilmiştir. Bunun en büyük nedeninin, daha iyi eğitim düzeyine sahip olanların daha kolay iş bulabildikleri ve bunun sonucu olarak da buldukları mevkie daha az adapte oldukları düşünülmektedir (Modway, Steers ve Porter,1979: 224) (Abdullah ve Shaw,1999: 78).

Çözüm önerisi olarak Eğitimle sporu aynı anda idare etmesi gerektiğini sporculara öğretilmesi gerekir. Bununla beraber sporcuların sosyal yaşama adaptasyonu gerçekleştirmek gerekir. Aileleriyle ya da sevdikleriyle daha çok zaman geçirmelerine ilişkin kulüpler çalışmalar yapabilir. Küçük yaşta daha kendi kişiliğini tamamlamamış birçok temel ihtiyaçlar hiyerarşisinden yoksun bir sporcuyla yoğun şiddetli antrenman tempolarıyla ve kamp, maç vb organizasyonları sporcuları kaybetmemek gerekir. Kulüpler alt yapı ve A-takımlarına spor psikoloğu ya da mentör almaları özellik bu dönemde çok önemlidir. (Sakatlık, psikolojik sorunlar, yabancılaşma, antrenörlerden psikolojik baskı vb).Son olarak sporcuların insan olduğunu, birilerinin onlara(maddi ve manevi) destek olması gerektiğini unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, M. H. A. & Shaw, J. D. (1999). Personal factors and organizational commitment: main interactive effects in the United Arab Emirates. *Journal of Managerial Issues*, 11(1), 77-93.
- Acar, F. T. (2001). *Duygusal zeka yeteneklerinin göreve yönelik ve insana yönelik liderlik davranışları ile ilişkisi* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Adiloğulları, İ., & Görgülü, R. (2015). Sporda duygusal zekâ envanteri'nin uyarılma çalışması. *Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 1(2), 83-94.
- Adiloğulları, İ., Ulucan, H., & Şenel, E. (2014). Analysis of the relationship between the emotional intelligence and professional burnout levels of teachers. *Educational Research and Reviews*, 9(1), 1-8.
- Adilogullari, İ. (2011). The teachers level of emotional intelligence some of the demographic variables for investigation. *Educational Research and Reviews*, 6(13), 786-792.
- Adiloğulları, İ. (2011). *Profesyonel futbolcularda duygusal zeka ile örgütsel bağlılık ilişkisi* (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Bar-On, R. (1997). Development of the Bar-ON EQ-i: A measure of emotional and social intelligence. *The 105th Annual Convention of the American Psychological Association*, 3.
- Bıçer, T. (1997). *Yaşamda ve sporda doruk performans*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bıçer, T. (2006). *Şampiyonluğun psikolojisi*. İstanbul: Beyaz Yayınları
- Canbulat, S. (2007). *Duygusal zekânın çalışanların iş doyumunu üzerindeki etkisinin araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,
- Carson, K. D., & Bedian, A.G. (1994). Career commitment: construction of a measure and examination of its psychometric properties. *Journal of Vocational Behavior*, 44, 237-262.
- Ceylan, Ö. (2002). *Ödül yönetiminin çalışanlarda iş tatmini ve örgütsel bağlılık yaratmadaki rolü ve bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, M. Y., & Kenarlı, O. (2008). Duygusal zekâ ile akademik başarı arasındaki ilişki. *Millî Eğitim Dergisi*, 178, 297-310
- Epstein, R. (1999). The key to our emotions. *Psychology Today*, 32(4), 82-90
- Güllüce, A.Ç. (2006). *Mesleki tükenmişlik ve duygusal zekâ arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum
- Gürbüz, S., & Yüksel, M (2008). Çalışma ortamında duygusal zekâ: iş performansı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve bazı demografik özelliklerle ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 174-190.
- İnce, M., & Gül, H (2005). *Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık*. Çizgi Kitapevi Yayınları., İstanbul, s.13-39.
- Konter, E. (2002). Ortega, Nouma, Ergün, www.hürriyetim.com.
- Lam, L. T., & Kirby, S. L. (2002). Is emotional intelligence an advantage? An exploration of the impact of emotional and general intelligence on individual performance. *The Journal of Social Psychology*, 142(1), 133-143.
- Mowday, R. T., Porter, L. W., & Steers, R. M. (1982). *Employee-organization linkages: The psychology of commitment absenteeism and turnover*. New York: Academic Press.
- Mowday, R. T., Steers, R. M., & Porter, L. W. (1979). The measure of organizational commitment. *Journal of Vocational Behaviour*, 14(2), 224-247.
- Mumcuoğlu, Ö. (2002). *Bar-On duygusal zeka testi'nin Türkçe dilsel eşdeğerlik, güvenilirlik ve geçerlik çalışması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ölçüm, Ç. M. (2004). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın.
- Özyer, K. (2004). *Duygusal Zekâ ile örgütsel bağlılık ve bağlılığın alt formları arasındaki ilişkilerin saptanmasına yönelik ampirik bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ramazan, A., Dilek, E., & Erhan, A. (2013). Duygusal zeka ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(3), 169-180.
- Serdengeçti, C. (2003). *I. II. III. Ligdeki profesyonel futbolcuların duygusal zekâ düzeylerinin başarıya etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Wiener, Y. (1982). Commitment in organization a normative view. *Academy of Management Review*, 7(3), 418-428.
- Yalçın, A., & İplik, F. N. (2005). Beş yıldızlı otellerde çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 395-412.

EXTENDED ABSTRACT

Today, competition has increased to a high level in all sectors operating in the globalizing world. Volleyball is affected by these competition conditions. Reconstruction, technological changes, global economy, new working methods, etc. in this period, when changes caused emotions such as excitement, anxiety, fear, and failure; It has become an important issue for both individuals and organizations to develop and manage their emotional skills as well as intellectual and technical skills in dealing with changes. Although IQ is high, people in management position often have problems in managing and managing their subordinates. Good leadership or leadership also requires IQ as well as emotional intelligence competencies

Konter (2002) stated that the success of volleyball players in controlling and managing their emotions directly affects their performance and thus the success of the team. Nowadays the top-level volleyball matches are loaded with stress and pressure. Emotional intelligence is high-level, can manage and control the emotions of volleyball players can take responsibility, by constantly making excuses to leave themselves and teammates in a difficult situation. Volleyball players should take a systematic education from the infrastructure to use their intelligence and control their emotions and behaviors. Clubs should seek help from sports psychologists Kulüp Emotional intelligence skills, as well as the level of adherence to the institution of the institution members are known to be effective in the success of the organization.

This study was conducted to examine the relationship between emotional intelligence and the organizational devotion of women volleyball team players with regards to some variables. The participants of this study are 104 sportswomen who are currently playing in the teams Fenerbahçe, Galatasaray, Vakıfbank, Eczacıbaşı, Beşiktaş and whose ages range from 16 and 32.

This study was used as a medium to collect some data about volleyball players' emotional intelligence and organizational devotion as well as their demographic status. Frequency and percentage rates were calculated during the process of analyzing the data. Furthermore, independent T-test, variance analysis and correlation tests were implemented in this research with the aim of finding a difference between the variables. $p < 0.05$ and $p < 0.01$ was considered as this research's reliability scale. The result of this study shows that negative correlation between the emotional intelligence and the emotional devotion of the volleyball players. Moreover, the negative correlation between the demographic status of the platers which includes their age, the amount of time they spent playing volleyball, the amount of time they spent playing in their current team, their educational status and their emotional intelligence and organizational devotion brought about a substantial difference.

It is expected that this research will be a guide especially for Turkish Volleyball Federation and for technical and administrative teams that are responsible for managing professional woman volleyball teams to work more on the practices that increase the level of volleyball players' emotional intelligence and organizational devotion.

Participants, "Do you find your annual salary in enough?" It is observed that there is a meaningful difference between the participants' emotional commitment sub-dimensions and their emotional commitment status in the question. We can say that the reason for this difference is that the athletes' annual earnings are found to be 3,73, and those who find it inadequate are 3.25 points. To explain the reasons for this, it is not easy for the people who are sportsmen and who are the only livelihoods to live their lives. Because athletes have many needs outside of sport. As a result, their lives and family lives are not at a very advanced level because they have dedicated their lives to sports. In addition, the conditions of life of the athletes are difficult in cases such as injury and out of squad or inadequate performance. Therefore, it is very normal for the people who want to secure the remaining parts of their lives with the material conditions of the sportsmen in the professional sense.

There was an increasing and decreasing relationship between emotional intelligence and organizational commitment for the Participants. We can explain the reasons for this. Due to the fact that athletes cannot develop their personalities in terms of education and social life at a young age, there are situations of alienation against society. In addition, intensive competition, add to the camp periods, especially when the young age athletes emotional intelligence, even if they develop their commitment to their organization, even if they develop an adherence to their emotional intelligence will be observed. If it is necessary to offer suggestions to this issue, it is important that sports clubs should have a sports psychologist or a mentor. Another study that supports this result is as follows.

As a solution proposal, it must be taught to the athletes that they must manage the sport at the same time. However, the adaptation of the athletes to social life is necessary. Clubs may spend more time with their families or their loved ones. At an early age, it is necessary not to lose the athletes who are lacking a hierarchy of basic necessities, with intensive training temples and camps, matches, etc. It is very important in this period that sports clubs or mentors take the club infrastructure and A-teams. (Disability, psychological problems, estrangement, coaches psychological printing, etc.). Finally, athletes are human, one should be able to support them (financial and moral) should not be forgotten.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Öntürk, Y., İmamoğlu, O. ve Karacabey, K. (2019). "Elit Tekvandocularda Durumluk ve Sürekli Kaygının Araştırılması", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3764-3774.

Geliş Tarihi / Received Date: 19 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ELİT TEKVANDOCULARDA DURUMLUK VE SÜREKLİ KAYGININ ARAşTIRILMASI

Öğr. Gör. Yavuz ÖNTÜRK

Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

yavuzonturk@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5472-8652

Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU

On Dokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi

osmani55@hotmail.com

ORCID:0000-0001-6671-6042

Prof. Dr. Kürşat KARACABEY

Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

kkaracabey@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-7647-5024

Öz

Bu araştırmada, Tekvandocuların müsabaka öncesi durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 748 tekvandocu oluşturmaktadır. Araştırmada kişisel bilgi formu ile Spielberg'in Sürekli-Durumluk Kaygı Envanteri kullanılmıştır. İstatistiksel işlemlerde t-testi, tek yönlü varyans analizi ve LSD testleri kullanılmıştır. Araştırmada Tekvandocuların durumluk kaygı düzey erkeklerde 62,83 ve kadınlarda 63,61 iken süreklilik kaygı düzeyi ise erkeklerde 35,50 ve kadınlarda 35,38 puan ortalamasında oldukları tespit edilmiştir. Cinsiyete göre durumluk kaygı puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Eğitim durumuna göre süreklilik puanlarında bir farklılık bulunmazken durumluk puanlarında fark olması anlamlıdır ($p<0,05$). Spor yaşına göre süreklilik kaygı puanlarında anlamlı farklılık varken ($p<0,05$), durumluk kaygı puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Tekvandocularda müsabakalar öncesi durumluk kaygı düzeylerinin yüksek ve süreklilik kaygı düzeylerinin ise düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Tekvandoculara durumluk kaygıyı azaltıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tekvando, Durumluk kaygı, Sürekli kaygı

INVESTIGATION OF STATE AND TRAIT ANXIETY OF ELITE TAEKWONDO ATHLETES

Abstract

The aim of this study was to determine of state and trait anxiety levels of the Taekwondo athletes. The sample of the study was 748 Taekwondo athletes. In this study, Spielberg State-Trait Anxiety Inventory STAI subject. The t-test, one-way analysis of variance and LSD tests were used for statistical procedures. In the study, it was found that the state anxiety level was 62,83 in males and 63,61 point in females while the trait anxiety level was 35,50 in males and 35,38 point in females. The difference between the state anxiety scores and gender was statistically significant ($p <0.05$). There is no difference in trait anxiety scores according to education level but it is significant that there is a difference in state scores ($p <0.05$). There was a significant difference in trait anxiety scores according to sports age ($p <0.05$), but no significant difference was found in state anxiety scores ($p >$

0.05). It was found that state anxiety levels were higher and trait anxiety levels were lower before the games. Studies should be done to reduce the state anxiety.

Key Words: Taekwondo, State anxiety, Trait anxiety

1. GİRİŞ

Kaygı; insanın yapısında var olan, çevresel ve psikolojik olaylara gösterilen duygusal bir tepki şeklinde tanımlanabilir (Babaroğlu, 2004). Kaygı, durumluk ve sürekli kaygı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Durumluk kaygı, “çevre şartlarına bağlı bir stresten dolayı ortaya çıkan, çoğunlukla mantıki sebeplere bağlı, başkalarınca da nedeni anlaşılabilen ve genellikle her bireyin yaşadığı geçici duruma bağlı bir kaygı biçimi” olarak tanımlanır (Öner ve Le Compte, 1998; Selya, 1998). Durumluk kaygı devam eden yarışmalarda, yarışmalar sonrasında ve öncesinde sporcu açısından önemli bir kaygı türüdür. Sürekli kaygı ise; “stres yaratan durumun tehlikeli ya da tehdit edici olarak algılanması ve bu tehditlere karşı, durumluk duygusal reaksiyonların frekansının ve yoğunluğunun artması ve süreklilik kazanması” olarak tanımlanır (Özgüven, 1994). Spielberger; durumluk kaygıyı kişinin özel durumları tehdit edici olarak yorumlaması sonucunda oluşan, şiddeti ve süresi, algılanan tehdidin miktarı ve kişinin tehlikeli durum yorumunun kalıcılığıyla ilişkili, sürekli karşılaşılmayan olaylarda bireyin gösterdiği geçici duygusal tepkiler olarak ifade eder (Özusta, 1995). Stresin yoğun olduğu zamanlar durumluk kaygı seviyesinde yükselme, stres ortadan kalkınca düşme olur. Sürekli kaygı bireyin kaygı yaşantısına olan yatkınlığıdır. Kişinin içinde bulunduğu durumu stresli olarak algılaması normal olan bir durumu tehlikeli ve öz değerlerinin tehdit edildiğinin zannedilmesi sonucu oluşan kaygıdır (Öner ve Compte, 1983). Kaygı performansı etkileyen psikolojik faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bingöl vd., 2012).

Kaygı düzeyi ve bazı psiko-sosyal veriler müsabaka sonucunu ve performansı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Başer, 1998; Çavuşoğlu vd., 2017; Doğan vd., 2018). Kaygı düzeyi yükseldikçe sporcular doğru karar almadan ve yeteneklerini sergileyebilmekten uzaklaşır. Aşırı baskı altında bulunan sporcular bazı yanlış hareketler yapabilmektedir (Gümüş, 2002). Müsabakadan önce veya müsabaka sırasında sporcuların son derece yoğun olarak yaşadıkları kaygı ve stres düşünüldüğünde, kontrol altına alınamayan kaygı durumları, sporcuların performanslarını olumsuz yönde etkileyebilmekte ve başarısızlığa neden olmaktadır. Bu nedenle, sporcuların kaygı düzeylerinin ve kaygı nedenlerinin bilinmesi bununla başa çıkacak olan sporcu ve antrenörler açısından oldukça önemli olduğu aşikârdır (Başaran vd., 2009).

2. YÖNTEM

2.1. Evren-Örneklem

Türkiye’de Tekvando Federasyonu'nun düzenlediği değişik tarihlerdeki Türkiye şampiyonalarında gönüllülük esasına göre uygulandı ve anketi tam dolduran 748 tekvandocuyu kapsamaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak, “Kişisel Bilgi Formu” ile Spielberger’in “Sürekli-Durumluk Kaygı Envanteri” kullanılmıştır. Durumluk kaygı ölçeği müsabakalara çıkmadan hemen önce kontrol masasında ve sürekli kaygı ölçeği müsabakadan bir gün önce (Tartıda) yaptırılmıştır.

Spielberger’in Sürekli-Durumluk Kaygı Envanteri: Ölçek iki kısımdan oluşmaktadır. Biri o anda hissedilenleri belirlemek amacıyla oluşturulan 20 maddelik “durumluk kaygı formu” ve diğeri son yedi gün hissedilenleri belirlemek amacıyla oluşturulan 20 maddelik “sürekli kaygı formu” dur. Durumluk Kaygı Ölçeği maddelerinde ifade edilen duygu ya da davranışlar bu tür yaşantıların şiddet derecesine göre hiç (1), biraz (2), çok (3) ve tamamen (4) gibi şıklardan birini işaretlemek suretiyle cevaplandırılır. Sürekli Kaygı Ölçeğinde ise, ifade edilen duygu ya da davranışlar sıklık derecesine göre hemen hiçbir zaman (1), bazen (2), çok zaman (3) ve hemen her zaman(4) şeklindedir (Bedir, 2008). Durumluk Kaygı Ölçeğinde, on tane tersine dönmüş ifade (1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 ve 20. maddeler) yer alır. Sürekli Kaygı Envanterinde ise tersine dönmüş ifadelerin (1, 6, 7, 10, 13, 16, 19. maddeler) sayısı yedi adettir. Doğrudan ve tersine dönmüş ifadelerin toplam puanı hesaplanır. Doğrudan ifadeler için elde edilen toplam puandan, tersine dönmüş ifadelerin toplam puanı çıkarılır. Bu sayıya önceden saptanmış değişmeyen bir değer eklenir. Durumluk Kaygı Ölçeği için bu değer 50, en son elde edilen değer bireyin kaygı puanıdır (Bedir, 2008). Ölçekten elde edilen toplam puan değeri 20 ile 80 arasında değişebilir. Puanın büyük olması kaygı seviyesinin yüksek olduğunu, küçük puan kaygı seviyesinin düşük olduğunu işaret eder (Aydemir ve Köroğlu, 2000; Şahin vd., 2002).

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde Student t-testi, tek yönlü ANAOVA ve LSD testleri kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada cinsiyete göre tekvandocuların durumluk ve sürekli kaygı puanları Tablo 1’de, Eğitim düzeyine göre ise Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 3’te spor yapılan yıllara göre ve Tablo 4’te gelir düzeyine göre tekvandocuların durumluk ve sürekli kaygı puanları verilmiştir.

Tablo 5’te Sıklete göre ve Tablo 6’da spor yaşı, gelir ve eğitim düzeyi ile kaygı puanları arasındaki ilişki verilmiştir.

Tablo 1. Cinsiyete göre Tekvandocuların durumluk ve sürekli kaygı puanları

Ölçek	Cinsiyet	N	Ortalama	St sapma	t-testi
Sürekli puan	Erkek	517	35,50	4,58	0,38
	Kadın	231	35,38	4,63	
Durumluk puan	Erkek	517	62,83	3,54	-2,72*
	Kadın	231	63,61	3,680	

*p<0,05

Tablo 1’e göre sürekli kaygı puanları 35,50-35,58 iken durumluk kaygı puanları 62,83-63,51 bulunmuştur.

Tablo 2. Eğitim Düzeyine Göre Tekvandocuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Puanları

Ölçek	Eğitim durumu	n	Ort.	St sapma	Min.	Maks.	F /LSD
Sürekli puan	İlköğretim (1)	26	35,50	4,34	26	42	0,48
	Lise (2)	416	35,61	4,50	23	48	
	Üniversite (3)	306	35,27	4,75	23	48	
	Toplam	748	35,47	4,60	23	48	
Durumluk puan	İlköğretim (1)	26	64,46	3,69	57	72	6,10*
	Lise (2)	416	63,35	3,52	54	75	
	Üniversite (3)	306	62,58	3,65	51	72	
	Toplam	748	63,08	3,61	51	75	

*p<0,05

Tablo 2’de tekvando sporcularının durumluk ve süreklilik kaygı puan ortalamaları arasındaki farka bakıldığında üniversite öğrencilerinin durumluk kaygı puanları daha düşük bulunmuştur.

Tablo 3. Spor Yapılan Yıllara Göre Tekvandocuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Puanları

		n	Ort.	St. sapma	Min.	Maks.	F/LSD
Sürekli puan	1-4 yıl (1)	39	33,84	5,10	23	47	4,85*
	5- 8 yıl (2)	260	35,07	4,53	23	46	
	9 yıl ve daha fazla (3)	449	35,83	4,54	24	48	
Durumluk puan	1-4 yıl (1)	39	63,02	3,49	57	75	0,13
	5- 8 yıl (2)	260	63,16	3,63	54	72	
	9 yıl ve daha fazla (3)	449	63,02	45	51	73	

*p<0,05

Tablo 3’e göre 9 yıl ve daha fazla sürede tekvando yapanların sürekli puanı daha yüksektir.

Tablo 4. Gelir Düzeyine Göre Tekvandocuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Puanları

Ölçek	Gelir durumu	n	ort	St sap.	Min.	Maks.	F/LSD
Sürekli puan	Az (1)	165	35,04	4,44	23	47	1,00
	İyi (2)	560	35,61	4,64	23	48	
	Yüksek (3)	23	35,17	4,64	27	44	
Durumluk puan	Az (1)	165	62,18	3,77	54	72	6,84**
	İyi (2)	560	63,31	3,54	51	75	
	Yüksek (3)	23	63,83	3,08	57	69	

*p<0,05

Tablo 4’e göre gelir düzeyine göre durumluk puanlarda farklılık vardır. Geliri az olanların durumluk kaygısı geliri iyi ve yüksek olanlardan daha düşüktür.

Tablo 5. Sıklete Göre Kadın Tekvandocuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Puanları

Ölçek	Kadın Tekvandocular				Erkek Tekvandocular			
	Sıklet	n	ort	F/LSD	Sıklet	n	ort	F/LSD
Süreklilik puan	46	28	35,25	0,64	54	72	35,36	1,51
	49	25	34,84		58	54	35,56	
	53	58	35,36		63	74	34,91	
	57	43	34,86		68	89	35,10	
	62	28	36,07		74	50	36,66	
	67	23	34,87		80	105	35,13	
	73	26	36,69		87	73	36,45	
Durumluk puan	46	28	64,14	2,03*	54	72	62,82	3,02*
	49	25	63,24	73<46,537	58	54	62,80	
	53	58	63,64	3>57,62	63	74	63,66	63>68,80
	57	43	64,79		68	89	62,29	87>80
	62	28	63,61		74	50	62,82	
	67	23	63,43		80	105	62,04	
	73	26	61,54		87	73	63,88	

Tablo 5'e göre sıkletler arasında sürekli kaygı puanları yönünden bir farklılık yoktur. Durumluk puan yönünden ise hem kadınlar hem de erkeklerde bazı sıkletler arasında farklılık anlamlıdır.

Tablo 6. Tekvandocuların Spor Yaşı, Gelir ve Eğitim Düzeyi ile Kaygı Puanları Arasındaki İlişki

	Gelir düzeyi	Spor yaşı	Süreklilik puanı	Durumluk puanı
Eğitim düzeyi	-,020	,294**	-,032	-,126**
Gelir düzeyi	1	,055	,040	,132**
Spor yaşı		1	,049	-,013
Süreklilik puanı			1	-,022

*p<0,05   ** p<0,001

Tablo 6'ya göre tekvandocuların durumluk kaygı puanı eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve spor yaşı ile pozitif ilişki göstermiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Paunescu vd. (2016) müsabaka öncesi durum kaygısını tekvandocular üzerindeki araştırmalarında sürekli kaygıyı 47,73 ve durumluk kaygıyı 46,67 olarak bulmuşlardır. Başaran vd. (2009) çalışmalarında tekvandocuların durumluk kaygı puanı 38,33 ve sürekli kaygı puanını 42,33 olarak tespit etmişlerdir. Başaran vd. (2009) bayan ve erkek sporcuların sürekli kaygı puanları arasında anlamlı farklılık tespit etmezken ($p>0,05$), durumluk kaygı puanları arasında anlamlı farklılık tespit etmişlerdir ($p<0,05$). Bingöl vd. (2012) Milli Tekvandocuların cinsiyetlerine göre maç öncesi durumluk kaygı düzeylerini erkeklerde 47,90 ve kadınlarda 47,42 bulmuşlardır. Erkeklerin ve kadınların durumluk kaygı düzeyleri arasında görülen bu fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p<0,05$). Güner vd. (2014) judo, tekvando ve halter Türk Milli sporcularda sürekli kaygıyı müsabaka öncesi 42,78 ve müsabaka sonrası 41,61 olarak tespit etmişlerdir ve aradaki fark istatistiksel olarak ta anlamsız bulunmuştur. Durumluk

kaygıyı ise müsabaka öncesi 42,14 ve müsabaka sonrası 37,50 olarak tespit etmişler ve aradaki farkta istatistiksel olarak anlamlı bulmuşlardır. Gümüş vd. (2016) milli takım kamplarında bulunan ve uluslararası şampiyonalara katılacak olan sporcularının sürekli ve durumluk kaygılarını araştırmasında tekvandoculara; durumluk kaygıyı 43,01 ve sürekli kaygıyı 40,9 olarak bulmuşlar ve branşlara göre anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0,05$). Bu çalışmada Tekvandocuların durumluk kaygı düzeyi erkeklerde 62,83 ve kadınlarda 63,61 iken süreklilik kaygı düzeyi ise erkeklerde 35,50 ve kadınlarda 35,38 puan ortalamasında oldukları tespit edilmiştir (Tablo 1). Erkek deneklerin durumluk kaygı puanları bayan deneklerin durumluk kaygı puanlarından daha yüksektir. Diğer araştırmalarda da olduğu gibi durumluk kaygı düzeyleri sürekli kaygı düzeyine göre yüksektir.

Gürer vd. (2014) çalışmalarında düzenli egzersiz yapmanın kaygı üzerinde olumlu etkisini bulurken kaygı düzeyinde cinsiyetin etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Bu çalışmada cinsiyete göre durumluk kaygı puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Durumluk kaygı puanı kadınlarda daha yüksektir. Bu durum kadın tekvandocuların erkek tekvandoculara göre müsabaka heyecanını daha yoğun yaşamalarını düşündürmektedir. Durumluk kaygı düzeylerinin yüksek, süreklilik kaygı düzeylerinin ise düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Araştırmamızda durumluk kaygı puanları Başaran vd. (2009) durumluk kaygı puanlarından yüksek ve süreklilik puanlarından ise düşük bulunmuştur. Başaran vd. (2009) aksine kadınların durumluk kaygı puanları erkeklerden yüksektir. Her iki araştırmada da durumluk kaygı puanlarında cinsiyete göre anlamlı farklılık vardır. Cinsiyete göre kaygılar arasında fark bulunmayan çalışmalarda vardır. Yücel (2003) tekvandocular üzerinde yaptığı araştırmada, durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Nacar vd. (2011) kadın sporcuların kaygı düzeyini erkek sporculardan daha yüksek bulmuştur. Civan ve arkadaşlarının (2010) çalışmasında cinsiyet faktörünün kaygı düzeyi üzerinde bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Giysilerin renklerinin bile bireyler üzerinde algısal farklılıklar yarattığı belirtilmiştir (Yamaner ve İmamoğlu, 2018). Sporcuların değişik uğraşlarla ilgilenmeleri kaygı düzeyini düşürebilir. Örneğin Güzel sanatlar eğitimi beden imajının olumlu yansımalarına katkıda bulunabilir (İmamoğlu ve Demirtaş, 2017). Kaygı düzeyini artıran çeşitli faktörler dikkate alınmalıdır.

Dowthwaite ve Armstrong yaptıkları araştırmada, yapılacak karşılaşmanın öneminin yüksekliği oranında, karşılaşma öncesi durumluk kaygının yüksek olduğunu bulmuşlardır (Cox, 1990). Yücel (2003) tekvandocuların durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ve müsabakalardaki başarılarına etkisini araştırdığı çalışmasında; müsabakada başarılı olan sporcuların durumluk ve sürekli kaygıları ile başarılı olmaları arasında anlamlı bir ilişki

bulunmuştur. Bu araştırmada durumluk kaygı düzeylerinin yüksek olması müsabaka stresinden, rakiplerin durumundan, performans beklentisinden, şampiyonanın öneminden, başarısızlık korkusundan ve tekvandocuların kişilik özelliklerinden de kaynaklanabilir. Sporla uğraşan öğrencilerin daha olumlu kişilik özellikleri kazanabileceği belirtilmiştir (Koca vd. 2018). Yine sporla yapan öğrencilerin liderlik özellikleri iyi derecede kabul edilmiştir (Çetinkaya ve İmamoğlu, 2018). Eğitim durumuna göre süreklilik puanlarında bir farklılık bulunmazken durumluk puanlarında üniversite eğitimi alanların puanları ilköğretim ve lise eğitimi alanlara göre daha düşük olması anlamlıdır ($p<0,05$). Bu durum eğitim almanın önemi yanında ilköğretim ve lise eğitimi alanların yaşça küçük olmaları ve spor deneyimlerinin az olmalarından da kaynaklanabilir.

Başaran vd. (2009) çalışmasına göre spor yaşı küçük olanların durumluk ve sürekli kaygı puanları spor yaşı büyük olanların durumluk ve sürekli kaygı puanlarından anlamlı derecede yüksektir ($p<0,05$). Koç (2004) araştırmasının sonucunda; “profesyonel futbolcuların yaşlarının arttıkça durumluk kaygı düzeylerini etkileyen faktörlerden daha düşük düzeyde etkilendikleri ve duygularına daha fazla hâkim oldukları” sonucuna ulaşmıştır.

Yücel (2003) tekvandocular üzerinde yaptığı araştırmada, sporcuların durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin düşüklüğünün veya yüksekliğinin deneklerin yaşlarına bağlı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bingöl vd.’nin (2012) üniversitede öğrenim gören milli tekvando sporcuları üzerinde yaptıkları çalışmaya göre durumluk kaygı ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark yoktur. Akandere ve Bedir (2001), kategoriler açısından karşılaştırma yaptıkları çalışmalarında yıldız ve genç milli tekvando sporcularının durumluk kaygı açısından anlamlı bir farklılık tespit etmemişlerdir. Gündoğdu vd. (2015) çalışmalarında kaygının fiziksel belirtilerini bayan sporcuların daha çok yaşadığı, genç kategorisindeki sporcuların yarışmada iyi bir performans gösteremeyecekleri konusunda diğer yaş gruplarına göre daha çok endişe duyduklarını belirlemişlerdir. Başka bir çalışmada ise deneyimli sporcuların deneyimsiz sporculara göre kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğunu bunun da performanslarını düşürdüğü bulgular arasında yer almıştır (Dorak ve Altıparmak 1998).

Nacar vd.’nin (2011) çalışmasında spor yapma yılına göre kaygı puanları değişiklik göstermemiştir. Araştırmamızda ise spor yapılan yaşa göre süreklilik kaygı puanlarında anlamlı farklılık varken ($p<0,05$), durumluk kaygı puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Sürekli kaygı puanlarında spor yaşı küçük olanların daha kaygılı olmaları beklenirken tersi durum görülmüştür. Bu denek sayısı dengesizliğinden, test yapılan zamandan veya kişisel özelliklerinden kaynaklanabilir.

Çalışmalarda durumluk kaygı puanı açısından sosyo-ekonomik düzeyler karşılaştırıldığında, puanlar arasında anlamlı bir farklılık olmamakla birlikte, alt sosyo-ekonomik düzeydeki çocukların durumluk kaygı puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Sürekli kaygı puanı açısından karşılaştırıldığında ise en yüksek puana üst sosyo-ekonomik düzeydeki çocukların sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durum, ailenin çocuğa her türlü maddi, manevi imkânları sunması ve bunun sonucunda da çocuğa yönelik özellikle okul başarısı ile ilgili beklentilerinin yüksek olması, çocuğun geleceğe yönelik sürekli kaygı düzeyinin yükselmesine neden olabileceği şeklinde açıklanabilir (Başarır, 1990). Türkçapar çalışmasında (2012) güreşçilerde sürekli kaygı düzeylerinin aylık gelir düzeyi durumlarına göre değişmediğini tespit etmiştir. Literatür incelendiğinde sürekli kaygı düzeyinin gelir durumuna göre değiştiği ve değişmediğini gösteren çalışmalar vardır (Türkçapar, 2012). Araştırmamızda gelir durumunu az olarak işaretleyenlerin durumluk puanı iyi ve yüksek olarak işaretleyenlerden daha düşük olması anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Süreklilik puanında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Gelir durumu az olanların durumluk kaygı puanlarının daha düşük olmasında müsabakalardan beklentilerinin daha düşük olabileceğini düşündürmektedir.

Bedir (2008) Tekvando milli takım sporcularında müsabakada birinci olanların, müsabakada ikinci olanların ve müsabakada üçüncü olanların müsabaka öncesi durumluk kaygı puanları müsabaka sonrası durumluk kaygı puanlarından anlamlı derecede yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Araştırmamızda kadınlarda sıkletlere göre süreklilik puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Durumluk puanlarında ise 73 kg olanların puanları kendisine en yakın sıklet 67 kg hariç diğer sıkletlerden düşük olması anlamlıdır ($p<0,05$). Erkek tekvandoculara sıkletlere göre süreklilik puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Durumluk puanlarında ise 87 kg olanların puanları 80 kg olanlardan daha yüksek iken 63 kg olanların puanı 68 ve 80 kg olanlardan daha yüksek olması anlamlıdır ($p<0,05$). Kaygı yüksek olan sıkletlerde sporcuların kişilik özellikleri yanında yarışacak sporcuların önceki bilinen performansları ve rekabet durumları da etkili olabilir. Başaran ve ark (2009) çalışmalarında sürekli kaygı puanı ile durumluk kaygı puanı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada Eğitim ve gelir düzeyi ile durumluk kaygı puanı arasında anlamlı bir ilişkide bulunduğu tespit edilmiştir (Tablo 6).

Sonuç olarak Tekvandoculara müsabaka öncesi durumluk kaygı düzeylerinin yüksek ve süreklilik kaygı düzeylerinin ise düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Antrenörlerin sporcularında kaygıya neden olan faktörleri belirlemeleri ve bunların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapmaları, kaygıyla baş etme yöntemleri konusunda onlara yol

göstermeleri önerilebilir. Müsabaka öncesi kaygı düzeylerinin düşürülmesine yönelik motivasyon artırıcı eğitim seminerlerine, kaygıyla baş etme çalışmalarına ve sosyal aktivitelere yer verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akandere, M. & Bedir, R. (2001). Tekvando milli takım sporcularının durumluk kaygı düzeylerinin başarıya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 119-124.
- Aydemir, Ö. & Köroğlu, E. (2000). *Psikiyatride kullanılan klinik ölçekler*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Babaroğlu, A. (2004). *Lösemi hastası olan çocukların ve annelerinin umutsuzluk düzeyleri ile annelerin kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Başaran, M. H., Taşgım, Ö., Sanioğlu, A., & Taşkın, A. K. (2009). Sporcularda durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 533-542.
- Başarır, D. (1990). *Ortaokul son sınıf öğrencilerinde sınav kaygısı, durumluk kaygı, akademik başarı ve sınav başarısı arasındaki ilişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Başer, E. (1998). *Uygulamalı spor psikolojisi*. Ankara: Bağırğan Yayınevi.
- Bedir, R. (2008). *Taekwondo milli takım sporcularının durumluk kaygı düzeylerinin başarıya etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Bingöl, H., Çoban, B., Bingöl, Ş., & Gündoğdu, C. (2012). Üniversitelerde öğrenim gören tekvando milli takım sporcularının maç öncesi kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 121-125.
- Çavuşoğlu, G., Yılmaz, A. K., Kabadayı, M., Abacı, H. S., & Taşmektepligil, M. Y. (2017). Comparison of narcissism levels of students in the faculty of sports sciences in terms of some demographic variables. *Turkish Journal Of Sport And Exercise*, 19(2), 150-156.
- Civan, A., Arı, R., Görücü, A., & Özdemir, M. (2010). Bireysel ve takım sporcularının müsabaka öncesi ve sonrası durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7, 1, 193-206.
- Cox, R. H. (1990). *Sport psychology: Concepts and applications*. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown Company Publishers.
- Çetinkaya, G. & İmamoğlu G. (2018). Research on leadership tendency of students taking sports education according difference variations. *The Journal of International Social Research*, 11(59), 719-725.
- Doğan, E., Yılmaz, A. K., Kabadayı, M., & Mayda, M. H. (2018). Spor bilimleri öğrencileri ile farklı fakültelerde okuyan öğrencilerin sosyalleşme ve mutluluk düzeylerinin incelenmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 403-411.
- Gümüş, M. (2002). *Profesyonel futbol takımlarında puan sıralamasına göre durumluk kaygı düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gümüş, M., Akalın T. C., Tutkun, E., & Acar, H. (2016). Assessment of state and trait anxiety levels of national team athletes during camping period, *International Journal Of Academic Research*, 8(4), 36-39.
- Gündoğdu, C., Çelebi, E. & Halisdemir, N. (2015). Elit Sporcuların kaygı durumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *4th International Conference on Science Culture and Sport*. 22-26 Mayıs 2015, Ohrid / Macedonia.
- Gürer, B., Adiloğulları İ., & Şahin, H. M. (2014). Examination of state-trait anxiety levels of elite athletes according to some variables. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 16(1), 4-7.
- İmamoğlu, G. & Demirtaş Ö. (2017). Investigation of students' views who receive art and religious training about body image. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 3, 476-483.
- Koç, H. (2004). *Profesyonel Futbolcularında Durumluk Kaygı Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.
- Koca, F., İmamoğlu G., & İmamoğlu O. (2018). Sports status of high school students and investigation of personality characteristics by gender. *The Journal of Academic Social Science*, 6(80),31-34.
- Nacar, E., İmamoğlu O., Karahüseyinoğlu M. F., & Açak, M. (2011). Research on levels of trait anxiety in handball players in terms of certain variables. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 1-12.
- Öner, N. & Le Compte, A. (1998). *Süreksiz durumluk sürekli kaygı envanteri el kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özgüven, İ. E. (2000). *Psikolojik testler*. Ankara: PDREM Yayınları.

- Paunescu, M., Paunescu, C., & Grigore, V. (2016). State and trait anxiety in taekwondo athletes. *3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM Conference Proceedings*, 1, 345-350.
- Selya, H. & Woods, B. (Eds.) (1998). *Stress without distress. Applying psychology to sport*. Canada: Hodder & Stoughton. pp. 98-109.
- Spielberger, C. & Charles, D. (1989). *Stress and Anxiety In Sports, Anxiety In Sports: An international perspective*. N.Y. USA: Hemisphere Publishing,
- Şahin, N. H., Batıgün, A. D., & Uğurtaş, S. (2002). Kısa semptom envanteri (KSE): Ergenler için kullanımının geçerlik, güvenilirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(2), 125-135.
- Türkçapar, Ü. (2012). Güreşçilerin farklı değişkenler açısından sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 129-140
- Yamaner, F. & İmamoğlu, G. (2018). Sport performance colors power and effect, *Turkish Studies*, 13(15), 509-520.
- Yücel, E. O. (2003). *Taekwondocuların durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ve müsabakalardaki başarılarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Anxiety; it can be defined as an emotional response to environmental and psychological events in the structure of man (Babaroğlu, 2004). Anxiety is divided into two parts: state and trait anxiety. State anxiety is defined as ere a form of anxiety that arises from a stress due to environmental conditions, often due to logical reasons, the cause of which can be understood by others and usually depends on the temporary situation in which each individual lives (Öner & Le Compte, 1998; Selya, 1998). When the stress is intense, the state anxiety level increases and when the stress disappears, there is a decrease. Continuous anxiety is the tendency of the individual to experience anxiety. A situation that is normal for the person to perceive his / her situation as stressful is the danger resulting from threatening that the values are dangerous and their own values are threatened (Öner & Compte, 1983). Anxiety level may adversely affect the outcome and performance of the competition (Başer, 1998). Anxiety is one of the psychological factors affecting performance (Bingöl et al., 2012). Objective: The aim of this study was to determine of state and trait anxiety levels of the Taekwondo athletes. Method: The sample of the study was 748 Taekwondo athletes. In this study, Spielberger State-Trait Anxiety Inventory STAI subject. The t-test, one-way analysis of variance and LSD tests were used for statistical procedures. Turkey, on a voluntary basis in various championships in Turkey Taekwondo Federation organized by the date and underwent a full survey covers 748 taekwondo to fill. Data Collection Tools: "Personal Information Form" and Spielberger's State-Trait Anxiety Inventory were used as data collection tools. The state anxiety scale was built on the control table just before the races and the day before the race. Spielberger's State-Trait Anxiety Inventory: The scale consists of two parts. The 20-item state anxiety form created to determine what is felt at the time and the 20-item trait anxiety form that was created to determine what was felt in the last seven days. The feelings or behaviors expressed in the

State Anxiety Scale items are answered according to the severity of such experiences by marking (1), slightly (2), many (3) and (4). On the Continuous Anxiety Scale, the emotions or behaviors expressed are almost always (1), sometimes (2), very time (3) and almost always (4) according to the frequency of frequency (Bedir, 2008). On the State Anxiety Scale, there are ten inverted expressions (1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 and 20). In the Trait Anxiety Inventory, the number of inverted statements (items 1, 6, 7, 10, 13, 16, 19) is seven. The total score of direct and reversed expressions is calculated. The total score of the inverted expressions is subtracted from the total score obtained for the direct expressions. A predetermined value is added to this number. For State Anxiety Scale, this value is 50, and the most recent value is the individual's anxiety score (Bedir, 2008). The total point value obtained from the scale may vary between 20 and 80 points. The higher the score, the higher the level of anxiety, the small points indicate that the level of anxiety is low (Aydemir & Köroğlu, 2000; Şahin et al., 2002).

Data Analysis: Data were analyzed by Kolmogorov Smirnov test. Student t test for the evaluation of data, one-way ANOVA and LSD trial method. The level of statistical significance was set at $p < 0.05$.

Results and Discussion: In the study, it was found that the state anxiety level was 62,83 in males and 63,61 point in females while the trait anxiety level was 35,50 in males and 35,38 point in females. The difference between the state anxiety scores and gender was statistically significant ($p < 0.05$). There is no difference in trait anxiety scores according to education level but it is significant that there is a difference in state scores ($p < 0.05$). There was a significant difference in trait anxiety scores according to sports age ($p < 0.05$), but no significant difference was found in state anxiety scores ($p > 0.05$).

Conclusion: It can be said that the state anxiety levels before the competition are high and the continuity anxiety levels are low. It can be suggested that the athletes identify the factors that cause anxiety in their athletes and they should work on the elimination of these factors and guide them about the methods of coping with anxiety. It is thought that it would be beneficial to include motivational training seminars, coping and social activities in order to reduce anxiety levels before the competition.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Varol, G. B. ve Özcan, S. (2019). "Atabeyzadelerin Amasya'nın Siyasi ve Sosyal Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3775-3798.

Geliş Tarihi / Received Date: 20 Kasım 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

ATABEYZADELERİN AMASYA'NIN SİYASİ VE SOSYAL TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Gözde Birsal VAROL

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

gözdebirsal35@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5139-2556

Dr. Öğr. Üyesi Selim ÖZCAN

Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

selim.ozcan@amasya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3737-8600

Öz

Amasya'da Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un ve oğlu Gazi Çelebi Taceddin Altunbaş'ın Atabey'i olan Nasireddin Ahmed Bey'in soyundan gelenlere Atabeyzâdeler denmiştir. Nasireddin Ahmed Atabey 1322-1327 yılları arasında beş yıl Amasya Vâlisi olarak görev yapmıştır. Amasya'da Atabey Medresesi adıyla bilinen medreseyi inşa ettirmiş, bütün arazi ve emlakını medreseye vakfetmiştir. Nasireddin Ahmed Atabey'in oğulları da aynı şekilde Amasya halkı arasında itibarlı bir mevkii edinmişler ve Amasya'nın geleceğinde, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek konusunda, basiretli davranış sergileyenler arasında yer almışlardır. Bu tutumları da ailenin Osmanlı Dönemi'nde de önemli bir yer edinmelerini sağlamıştır. Osmanlılar Dönemi'nde de önemli devlet görevlerinde bulunmuş olan Atabeyzâde ailesi, bireylerinin isimleriyle iki koldan ilerlemişlerdir. Birincisi ve en meşhur olanı Yörgüç Paşa'dır. Yörgüç Paşa soyuna mensup olanlar Yörgüç Paşazâde olarak anılmışlardır. İkincisi ise kardeşi Hızır Paşa'dır. Çocukları Hızır Paşazâde ismiyle tanınmışlardır. Atabeyzâdeler Amasya'nın siyasi ve idarî hayatında değişik üst düzey devlet hizmetlerinde görev almışlardır. XV. yüzyılda şehzâde lalası olmak Atabeyzâdeler'e mahsus bir görev hâline gelmişti. Atabeyzâdeler Amasya'da inşa ettirdikleri eğitim, dinî ve sosyal yapılarla da sosyal hayatın gelişimine de katkıda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Atabeyzâde, Yörgüç Paşa, Osmanlı, Lala

THE IMPORTANCE OF THE ATABEYZADES IN THE POLITICAL AND SOCIAL HISTORY OF AMASYA

Abstract

Descendants of Seljuk Sultan Gıyaseddin Mesud II and his son Gazi Chelebi Taceddin Altunbaş's Atabeg, Nasireddin Ahmed Beg, were called Atabegzâdes. Nasireddin Ahmed Atabeg served as Governor of Amasya for five years between 1322-1327. In the meantime, he had the madrasah known as Atabeg Madrasah built in Amasya, and has dedicated all the land and properties on it to the Madrasah. Nasireddin Ahmed Atabeg's sons in this way have been respected as elders among the people of Amasya, and played a reputable role in determining the fate of incidentsthere. The fact that Atabegzades have been among to exhib it a prudent manner about the acceptance of the Ottoman Empire ruler ship has enabled this family to have an important role in th e Ottoman period as well. Atabegzade family, who kept a hold of important positions in the state through Ottoman Era, had kept their roles through especially two branches in the family. The first and most famous one is Yörgüç Pasha. Those descendants of Yörgüç Pasha have been named as Yörgüç Pashazadehs. The second one is his brother, Hizir Pasha. His children have been known with the name Hizir Pashazadehs. Atabegzadehs have served in various senior assignments the Amasya's political and administrative life. In XVth century, it

was more like a tradition for Atabegzadehs to be appointed as Şehzade Lelası (Prince Tutor). With the education, religious and social stuctures they have had built, Atabegzadehs have contributed to the development of social life in Amasya.

Key Words: Amasya, Atabegzadeh, Yörgüç Pasha, Ottoman, Prince Tutors

1. GİRİŞ

Atabeyzâdeler ailesinin atası olan Nasıreddin Ahmed Atabey, Türkiye Selçuklu Devleti'nin, son sultanı olarak kabul edilen II. Gıyaseddin Mesud, 1302 yılında ikinci kez tahta çıktığında (İnalçık, 2009: 14-15), yönetim kademesinde “Atabey-i Saltanat” unvanıyla görülmektedir (Abdi-zâde, 2004/2: 268). Nasıreddin Ahmed Atabey, tarih sahnesinde görüldüğü 1302 yılından, Amasya'yı Karamanoğlu Yahşi Bey'e karşı savunurken yaralanıp vefat ettiği, 1327 yılına kadar Amasya'da, Selçuklular Dönemi'nde atabey, İlhanlılar Dönemi'nde ise Amasya valisi olarak görev yapmıştır. Nasıreddin Ahmed Atabey'in soyundan gelenler Atabeyzâdeler adıyla anılmışlardır.

Atabeyzâdeler Amasya'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde rol almışlar, Osmanlı Dönemi'nde de her zaman ümerâ arasında yer alarak, üst düzey devlet hizmetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca bir kısmı günümüze kadar ulaşan câmî, medrese, han, hamam, çeşme ve imaretten oluşan külliyeler inşa ettirerek, Amasya'nın sosyal hayatına da katkı sağlamışlardır.

1. Atabeyzâdeler Sülâlesi¹

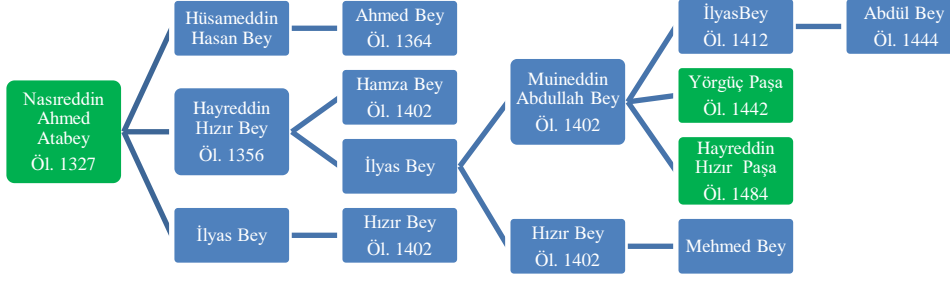
Atabeyzâdeler ailesinin adını aldığı Nasıreddin Ahmed Atabey, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son sultanı olan II. Gıyaseddin Mesud ile İlhanlı Dönemi'nde Amasya hükümdarı olarak tanınan Selçuklu Hanedanı'ndan Taceddin Altunbaş'ın atabeyidir². Nasıreddin Ahmed Atabey İlhanlılar Dönemi'nde de, 1322-1327 yılları arasında Amasya valisi olarak görev yapmış, bu süre içinde Atabey Medresesi adıyla bilinen bir medrese inşa ettirmiştir. Nasıreddin Ahmed Atabey 1327 yılında vefat ettiğinde, Hayreddin Hızır, Hüsameddin Hasan ve İlyas Bey olmak üzere üç oğlu vardır. Oğullarından Hayreddin Hızır Bey Atabey Medresesi'nin mütevellisi olarak görev yapmış, 1357 yılında vefat etmiştir. Vefatından sonra oğlu İlyas Bey de vefatına (1368 yılından sonra) kadar mütevellî olarak görevini yürütmüştür (Abdi-zâde, 2004/7: 125).

Amasya'nın siyasi ve sosyal tarihinde önemli bir yere sahip olan Atabeyzâdeler Hayreddin Hızır Bey'in kolundan gelmişlerdir. Hayreddin Hızır Bey'in Hamza Bey ve İlyas

¹ Atabeyzâdeler'in şeceresi; Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin'in, “Amasya Tarihi” adlı eserinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca Halil Edhem Eldem'in (1911), İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1927), Aşıkpaşazâde'nin (1332), Mustafa Vazîh Efendi'nin (2014) , Osman Fevzi Olcay'ın (2014) ve Bahaeddin Yedi yıldız'ın (1993) makale ve eserlerinden de yararlanılarak, şecerenin hatasız olmasına gayret edilmiştir. Silsilede kopukluk olduğundan şüpheye düşülen aile bireyinden sonrası şecereye dâhil edilmemiştir.

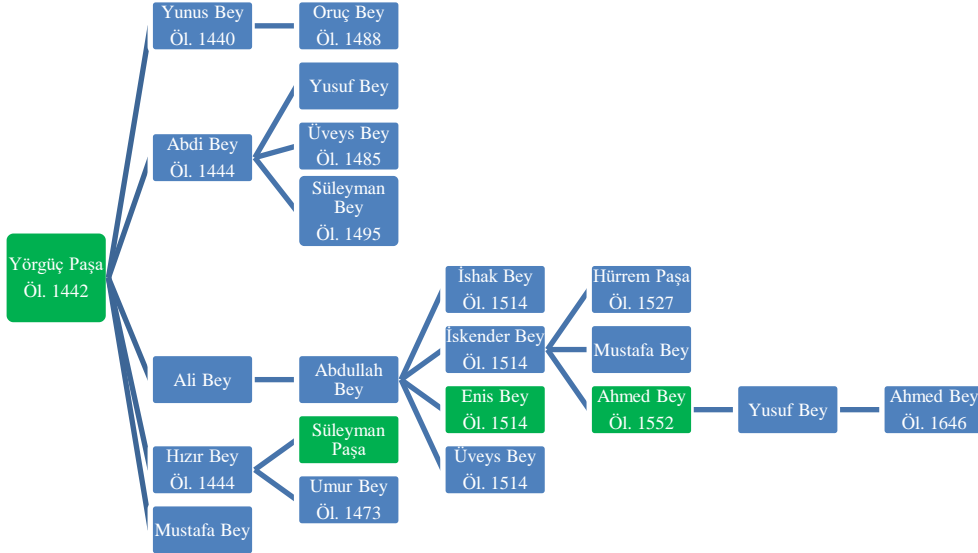
² Selçuklular 'da eyaletlere gönderilen şehzâdeleri yetiştirmek ve işlerini idare etmek üzere tayin edilen kişilere Atabey denilirdi (Turan, 2005: 310).

Bey isminde iki oğlu vardır. Atabeyzâdeler İlyas Bey kolundan devam etmişlerdir. İlyas Bey'in Muineddin Abdullah Bey ve Hızır Bey olmak üzere iki oğlu olmuştur.

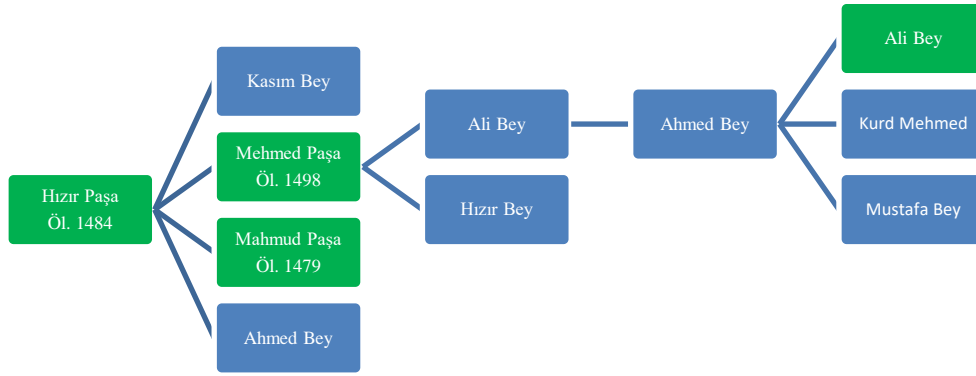

Şekil 1. Atabeyzâdeler Ailesi'nin Yörgüç Paşa ve Hızır Paşa'ya Kadar Şeceresi

Atabeyzâde Muineddin Abdullah Bey ile kardeşi Hızır Bey, Amasya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi için gayret etmişler ve Amasya'ya gelen ilk Osmanlı Şehzâdesi Bayezid'in (Yıldırım) yanında yer almışlardır. Hızır Bey'in soyundan sadece oğlu Mehmed Bey'in adı geçmektedir. Atabeyzâde Muineddin Abdullah Bey'in ise Yörgüç Paşa, Hayreddin Hızır Paşa ve İlyas Bey olmak üzere üç oğlu vardır. Atabeyzâde Muineddin Abdullah Bey kolundan Yörgüç Paşa ile Hayreddin Hızır Paşa Atabeyzâde ailesinin, Amasya'nın siyasi ve sosyal yaşamında etkili olan bireyleri arasında dikkat çekmektedirler. Atabeyzâdeler Yörgüç Paşa ve kardeşi Hayreddin Hızır Paşa'dan sonra Yörgüç Paşazâde ve Hızır Paşazâde adıyla tanınmışlardır.

Şekil 2. Atabeyzâdeler'in Yörgüç Paşa Kolundan Şeceresi

Şekil 3. Atabeyzâdeler'in Hızır Paşa Kolundan Şeceresi

Amasya'nın siyasî ve sosyal yaşamında önemli bir yeri olan Yörgüç Paşa'nın, Atabeyzâde ailesinden olup olmadığına dair tartışmalar olmuştur. Mihaloğulları'ndan oldukları söylenerek, I. Murad tarafından, Mihaloğlu Ali Bey'e Hayreddin Hızır, kardeşi Mehmed Bey'e ise Rükneddin İlyas isimlerinin verildiği, diğer kardeşlerinin de Yörgüç Paşa olduğu ifade edilmektedir (Mustafa Vazıh, 2014: 68). Bazı kaynaklarda Yörgüç adının Slavca Jorgiç'ten geldiği, anlamının da Yorgo'nun oğlu olduğu söylenmekte, Yörgüç Paşa'nın Gazi Mihal soyundan Mehmed Bey'in oğlu olduğu belirtilmektedir (Başar, 2005: 25). Atabey unvanı ise büyük dedesi Nasıreddin Ahmed'ten değil kendi lalalığı sebebiyle verildiği şeklinde açıklanmaktadır (Başar, 2013: C 43, 566-567). Ayrıca Yörgüç Paşa'nın Atabey sülâlesinden olduğu söylenmesine rağmen, kardeşi Hayreddin Hızır Bey'in oğlu Mehmed Paşa tanıtılırken "Köse Mihaloğlu'ndan Yörgüç Paşa'nın torunudur" ifadesi kullanılmakta,³ Yörgüç Paşa'nın XX. yüzyıl başlarında yaşayan torunlarının da kendilerinin Gazi Mihal soyundan geldiklerini iddia etmeleri, Mihaloğlu olmaları için yeterli kanıt sayılmaktadır (Olçay, 2014: 35-36).

Diğer taraftan Yörgüç'ün Türkçe kelime olduğu, yürükçü/yörükçü söylenişinden bozularak geldiği, kitabelerde de babasının adının Mehmed değil Abdullah olduğu belirtilerek bu iddialar çürütülmektedir (Eldem, 1911: 531; Toruk, 2005: 107-108; Uzunçarşılı, 1927: 117). Amasya'da yetişen vezirlerin isimleri verilirken Yörgüç Paşa, Hızır Paşa ve Mehmed Paşa'nın Atabey sülâlesinden oldukları belirtilmektedir (Olçay, 2014: 34). Yörgüç Paşa'nın şeceresi Yörgüç bin Abdullah bin İlyas, bin Hayreddin Hızır bin Nasıreddin Ahmed bin Ömer Bey şeklinde verilerek, Yörgüç Paşa'nın Atabeyzâde olduğuna şüphe edilmemesi gerektiği söylenmektedir (Eldem, 1911: 533). İnşa ettirdiği külliyyede bulunan kitabeler ve mezar

³ Yörgüç Paşa'nın kendi oğlu olan Hızır Bey'den Mehmed adında bir torunu vardır. Ancak vezir olan Mehmed Paşa kardeşi Hayreddin Hızır Paşa'nın oğludur (Abdi-zâde, 2004/9: 161-162; Eldem, 1911: 537; Uzunçarşılı, 1927: 127; Yediylıldız, 1993: 1625)

taşının yazıtı bu tartışmaların, Atabeyzâdelerden olduğu kanaatine varılmasıyla sona ermesini sağlamıştır.

Atabey Nasıreddin Ahmed Gazi'nin kurduğu Atabey Medresesi'nin mütevellisi olmaları da Atabey soyundan geldiklerinin kanıtı olmaktadır. Zira evlâdlık/zürri olarak düzenlenen vakfiye şartnâmelerinde kendi soyundan gelen ekber evlâdın müteveli olması şart koşulmaktadır (Yüksel, 2007: 38-39). Oğlu Hayreddin Hızır Bey (öl. 1357) ve torunu İlyas Bey (Öl. 1368'den sonra) ile Yörgüç Paşa'nın babası Muineddin Abdullah Bey (öl. 1402) Atabey Medresesi'nin mütevellisi olmuşlardır. Ankara Savaşı'nda hayatını kaybeden Muineddin Abdullah Bey'in oğlu İlyas Bey de babasının vefatının ardından müteveli olarak görev almıştır. İlyas Bey Şehzâde Çelebi Mehmed'in kardeşleriyle olan taht mücadelesi katılmış, 1412 yılında hayatını kaybetmiştir (Abdi-zâde, 2004/7: 125).

Yörgüç Paşa'nın Safiye Hatun'dan Mustafa adında bir oğlu vardır. Diğer hanımı Şah Bula Hatun'dan da Ali, Yunus, Abdi ve Hızır olan dört oğlu olmuştur (Eldem, 1911: 537). Kardeşi Hayreddin Hızır Paşa'nın da vezir olan oğlu Mehmed Paşa ile birlikte Kasım, Ahmed ve Mahmud olmak üzere dört oğlu vardır. Atabeyzâdeler, lala, beylerbeyi ve vezir olarak görev yapmış oldukları için daha fazla tanınmış olan bu aile fertlerinden sonra da Osmanlı tarihinde cereyan eden önemli olayların içinde bulunmuşlardır. Yörgüç Paşa'nın dördüncü kuşaktan torunları Üveys Bey (Kayseri), İshak Bey (Niğde) ve İskender Bey (Trabzon) sancakbeyi olarak görev yapmışlar, diğer torunu Enis Bey de Amasya'da mirliya olmuştur (Abdi-zâde, 2004/7: 34-178).

Atabeyzâdeler'in soy ağacının dalları genişledikçe silsile takibinde zorluk çekilmektedir. Amasya'nın ünlü kişileri arasında, Atabeyzâde ailesinin fertlerine XX. yüzyılda da rastlanmakla birlikte, arada kopukluk olduğundan XVII. yüzyıl başından itibaren adı geçen aile fertleri arasında sağlıklı bir bağlantı kurulamamıştır. Ailenin Yörgüç Paşa kolundan gelen üyeleri Amasya'nın siyasi hayatında XX. yüzyıl başlarına kadar yer almışlardır. Yörgüç Paşazâde Süleyman Bey (öl. 1712), Ahmed Bey (öl. 1749), Osman Bey (öl. 1802) ve Hüseyin Bey (öl. 1821) Amasya'da Âyân Meclisi üyesi olmuşlardır (Abdi-zâde, 2004/9: 70). Başka bir Yörgüç Paşazâde Hüseyin Bey ise 1291 (M.1874-1875) yılında Amasya Belediye Başkanı olarak görülmektedir (Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas, 1292: 73). Yörgüç Paşazâde Rasim Efendi Atabeyzâdeler ailesinin tespit edebildiğimiz son üyesi olmuştur. Rasim Efendi, Millî Mücadele başlangıcında 12 Haziran 1919 tarihinde, Amasya'ya gelen Mustafa Kemâl Paşa'yı karşılayan, şehrin ileri gelenleri arasında yer almıştır (Karagül; 2017: 1130).

2. ATABEYZÂDELER'İN AMASYA'NIN SİYASÎ TARİHİNDEKİ YERİ

Nasıreddin Ahmed Atabey Amasya civarında yerleşik olan Atallu Oymağı Türkmen Beylerinden Emir Necmeddin Ömer bin Süleyman el- Atalî'nin oğludur (Abdi-zâde, 2004/2: 282). Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud (1302-1308) ile oğlu Gazi Çelebi Taceddin Altunbaş'ın (1312-1316) Atabeyi olarak görev yapmıştır (Abdi-zâde, 2004/2: 270-277; Akdağ, 1979: 158-159). 1315 yılı Temmuz ayında Anadolu Eyâleti Moğol Vâlisi Demirtaş'ın idaresine verildi (Uzunçarşılı, 1967: 622). Demirtaş, Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud Bey'i Amasya valisi olarak atadı. Bir süre sonra Amasya Valisi Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud'u müşavir olarak yanına alan Demirtaş, Nasıreddin Ahmed Atabey'i Mayıs 1322'de Amasya valiliğine getirdi (Abdi-zâde, 2004/2: 283).

Demirtaş, babası Emîr Çoban, Ebu Said Bahadır Han'ın emriyle Kasım 1327 tarihinde öldürülünce (Uzunçarşılı, 1967:612-615), Anadolu'da tutunamayacağına karar verip Memlûk Sultanı Melik Nasır'a sığındı (Geyikoğlu, 2014: 100). Demirtaş'ın çekilmesiyle hareket serbestliği bulan Karamanoğlu Yahşi Bey Amasya'yı kuşattı. Amasya'yı savunan Nasıreddin Ahmed Atabey bu kuşatma sırasında yaralandı ve 1327 yılı ortalarında vefat etti. Atabey'in vefatıyla Karamanoğlu Yahşi Bey Amasya'yı ele geçirdi (Abdi-zâde, 2004/2: 284). Nasıreddin Ahmed Atabey'in Hayreddin Hızır Bey, Hüsameddin Hasan Bey ve İlyas Bey isimlerinde üç oğlu vardı.

Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan Azerbaycan'da hâkimiyeti ele geçirmiş kısa sürede güçlenerek 1337'de Şark-i Karahisar'ın (Şebinkarahisar) batısına kadar ilerlemişti (Uzunçarşılı, 1968: 169). Amasya emirlerinden olan Nasıreddin Ahmed Atabey'in oğlu, Atabeyzâde Hayreddin Hızır Bey, bu aşamada Küçük Şeyh Hasan'ın yanında yer almıştı. 1343'te Eretna Bey ile Küçük Şeyh Hasan arasında cereyan eden Karanbük Savaşı'nın, (Geyikoğlu, 2014: 107-108) Eretna Bey'in zaferiyle sonuçlanması üzerine iyice güçlenen Eretna Bey, Kayseri ve Sivas merkez olmak üzere devletinin sınırlarını genişleterek Amasya'yı da Eretna Devleti'nin sınırlarına dâhil etti. Atabeyzâde Hayreddin Hızır Bey Karanbük yenilgisinin ardından, Amasya'da inzivaya çekilip vakıf işleriyle uğraşmış, 1357 yılında vefat etmiştir (Abdi-zâde, 2004/9: 214).

Eretna Bey'in ölümünden sonra Eretna Devleti, hükümdar olan oğullarından ziyade şehirleri elinde bulunduran emirler tarafından yönetilmekteydi. Amasya'da bu sırada Hacı Şadgeldi Paşa'nın idaresi altındaydı. Eretna Devleti veziri Kadı Burhaneddin Ahmed, küçük yaştaki Eretna Hükümdârı Mehmed Çelebiyi Ocak 1381'de ortadan kaldırarak devlet yönetimini ele geçirdi (Uzunçarşılı, 1968: 176-186). Ardından Amasya üzerine yürüdü. Tokat yakınlarındaki Kazova'da Aralık 1381'de yapılan savaşta Hacı Şadgeldi Paşa mağlup edildi

ve yakalanarak öldürüldü (Özaydın, 2001: 76). Şadgeldi Paşa'nın vefatının ardından oğlu Fahreddin Ahmed Bey Amasya Emîri oldu (Akdağ, 1979: 302). Kadı Burhâneddin Amasya'yı baskı altına almasından bunalan Amasya emirleri, 1386 yılında Osmanlı Sultanı I. Murad'a bağlılık bildirmeye karar verdiler. Atabeyzâde Hayreddin Hızır Bey'in, İlyas Bey'den olan torunları Muineddin Abdullah Bey ile kardeşi Hızır Bey de bu emirler arasında yer almaktaydı (Abdi-zâde, 2004/3:74). Murad Hüdâvendigâr, Amasya Emîri Fahreddin Ahmed'in yardım talebi üzerine, Şehzâde Bayezid'ı Amasya'ya gönderdi (İnalçık, 1992: 231-232). Şehzâde Bayezid Kasım 1386'da Amasya'ya geldi. Bu tarihten itibaren Amasya Osmanlı toprağı oldu (Abdi-zâde, 2004/3: 78).

Amasya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Atabeyzâdeler, Osmanlı şehzâde ve sultanlarıyla birlikte hareket etmişlerdir. Yıldırım Bayezid, Kosova Savaşı'na katılmak üzere Amasya'dan ayrılırken Atabeyzâde Hayreddin Hızır Bey'in oğlu Emir Hamza Bey'de birlikte gitmiştir (Abdi-zâde, 2004/9: 108). 1389 yılında Kosova Savaşı'nda Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın şehid olmasıyla, Osmanlı tahtına Yıldırım Bayezid geçti. Bayezid, Şehzâde Çelebi Mehmed'i Amasya'ya gönderdi. Şehzâde Çelebi Mehmed Amasya valisi olduğu sırada Atabeyzâdeler Çelebi Mehmed'in maiyeti arasında yer aldılar. 28 Temmuz 1402'de Ankara Savaşı'na Şehzâde Çelebi Mehmed Amasya Sancağı askeriyle katılmıştı (Neşri, 1949/I: 349-350). Amasya emirlerinden olup Çelebi Mehmed'in hizmetinde bulunan, Atabeyzâde Hayreddin Hızır Bey'in oğlu Hamza Bey ile diğer oğlu İlyas Bey'den olan torunları Atabeyzâde Muineddin Abdullah ve kardeşi Hızır Bey de şehzâdenin yanında savaş alanına gelmişler ve bu savaşta şehid olmuşlardır (Abdi-zâde, 2004/12:2; 2004/9: 108-159).

Ankara Savaşı'nda şehid olan Atabeyzâdelerden Muineddin Abdullah Bey'in oğulları olan Yörgüç Paşa, İlyas Bey ve Hayreddin Hızır Paşa da Çelebi Mehmed'in hizmetinde bulunmuşlar, Yörgüç Paşa Çelebi Mehmed'in lalası olmuştur. Çelebi Mehmed tahtın tek hâkimi olduktan sonra lalası Yörgüç Paşa'yı 816 (1413-1414) tarihinde Amasya Beylerbeyi olarak atamıştır (Karagül, 2017: 1128). Küçük kardeşi Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa da Surre-i Hümayûn Emareti'ne atanmıştır (Abdi-zâde, 2004/3:112-113). Çelebi Mehmed'in lalası ve tahta çıktıktan sonra da Amasya Beylerbeyi olan Yörgüç Paşa, Amasya'da yetişen II. Murad'ın da lalası olmuştur. Saltanatının ilk yıllarında Düzmece Mustafa Çelebi ve Anadolu Beyleri ile uğraşmak zorunda kalan II. Murad, 1424 yılında sorunları halletmiş sükûneti sağlamıştı. Bunun üzerine merkezde olan paşaları sancakbeyi, beylerbeyi ve vali olarak görevlendirdi. II. Murad, Lalası Yörgüç Paşa'yı da Rumiye-i Suğra Valisi olarak Amasya'ya gönderdi (Akdağ, 1979:395; Neşri, 1957/II: 575; Uzunçarşılı, 2001: 396).

Yörgüç Paşa Amasya, Sivas, Tokat, Çorum ve Şark-i Karahisar sancaklarında asayişî sağlamaya çalıştı (Akdağ, 1979: 395). Amasya ve Tokat çevrelerin de eşkıyalık yaparak bölgede can ve mal emniyeti bırakmayan, Kızıl Koca Türkmenleri'ni ortadan kaldırdı (Aşıkpaşazâde, 1332: 112; Neşrî, 2011: 235-237; Şimşirgil, 2013/II: 41; Uzunçarşılı, 2001: 404). Ardından kendisine itaat etmeyen Çorum'a bağlı Osmancık yakınlarında bulunan Kocakayası Kalesi'nin beyi Haydar Bey'e, 1427 yılında boyun eğdirip teslim olmasını sağladı. Sultan II. Murad, Haydar Bey'e geçimini sağlayacak bir tımar verdi (Aşıkpaşazâde, 1332: 113-114; Neşrî, 1957/II: 601; Uzunçarşılı, 2001: 405). Taceddin Bey'in torunu Hasan Bey'e bırakılmış olan Ordu ve Çarşamba civarını 1428 yılında Hasan Bey'in elinden aldı. Sultan II. Murad, Hasan Bey'e Gümülcine Sancağı'nı verdi. Ailesini de yanına gönderdi (Aşıkpaşazâde, 1332: 115; Uzunçarşılı, 2001:405-406). Aynı tarihlerde Yörgüç Paşa'nın oğlu Hızır Bey Samsun Sancakbeyi oldu (Abdizâde, 2004/9: 160)

Yörgüç Paşa'nın başarıları üzerine kendisine vezirlik rütbesi verildi. Amasya dışında cereyan eden karışıklıkları yerinde görüp anlamak ve sorumluları cezalandırmak amacıyla 832 (M. 1428-1429) tarihinde, Amasya'dan ayrıldı. Sivas, Kayseri ve Niğde civarında dolaşarak asayişî sağladı. Yörgüç Paşa'ya kendi adına sikke bastırma izni verildiği, basılan sikkelere Yörgüç Paşa akçesi denildiği ifade edilmektedir (Abdi-zâde, 2004/3: 117).

Karakoyunlu Hükümdarı İskender Mirza, Timur'un oğlu Şahruh'la 1430'da yaptığı savaşta yenilgiye uğrayınca, Sultan II. Murad'tan sığınma izni talep etmişti. Bu isteği olumlu karşılayan Sultan II. Murad, Yörgüç Paşa'yı İskender Miza'yı misafir etmekle görevlendirdi. Kış aylarını Amasya ve Tokat civarında geçiren İskender Mirza'nın askerleri, bir süre sonra çevre köylere zarar vermeye başlayınca Yörgüç Paşa, İskender Mirza'nın Azerbaycan'a dönmesini sağlamış, bölgeyi olabilecek belalardan korumuştur (Toruk, 2005: 112). Yörgüç Paşa 1435'te Edirne muhafızlığına atandı, aynı yıl ikinci vezirliğe getirildi. Şehzâde Ahmed Şeyhî Paşa ile birlikte Amasya'ya gönderildi (Abdizâde, 2004/3: 120). Şehzâde Ahmed'in lalası ve Amasya muhafızı olan Şeyhî Paşa vefat edince, Yörgüç Paşa 1436 yılında Amasya'ya dönüp Şeyhî Paşa'nın görevini devraldı. Yörgüç Paşa, Şehzâde Ahmed'in vefatının ardından Amasya Valisi olan Şehzâde Alaaddin'in de lalası olmuştur (Abdizâde, 2004/3: 121-122). Yörgüç Paşa Zilhicce sonu 845 (M. Mayıs 1442) tarihinde vefat etti (Uzunçarşılı, 1927: 116-118).

Yörgüç Paşa'nın görevi kardeşi Hayreddin Hızır Paşa'ya verildi. Ancak 846 (M. 1442-1443) yılında Şehzâde Alaaddin'in ölümü üzerine görevden alındı. Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa 1444 yılında Yörgüç Paşa'nın oğlu Hızır Bey ve diğer kardeşi İlyas Bey'in oğlu Abdül Bey'le birlikte Varna Savaşı'na katıldı. Yörgüç Paşa'nın oğlu Hızır Bey ile Abdül Bey

Varna'da şehid oldular (Uzunçarşılı, 1927: 127). Hayreddin Hızır Paşa savaşın ardından Anadolu Beylerbeyi, 851 (M. 1447-1448) yılında da dördüncü vezir oldu (Abdi-zâde, 2004/9: 161-162).

Sultan II. Murad, Şehzâde Mehmed'i Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızlarından biriyle evlendirmeye karar verdi. Dünürücü olarak Amasya'dan Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hayreddin Hızır Paşa'nın hanımını gönderdiler. Hayreddin Hızır Paşa'nın hanımı, Süleyman Bey'in beş kızı arasından Sitti Mükrim Hatunu beğenip Edirne'ye haber gönderdi. 1449 yılı bahar aylarında gelin alayı düzenlenip Hızır Paşa'nın hanımı ve diğer beylerin hanımları, adet olan törenlerle gelini alıp Edirne'ye getirdiler (Neşri, 1957/II: 675). Sultan II. Murad nezdinde itibar kazanan Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa kısa sürede üçüncü vezirliğe yükseldi. Sultan II. Murad'ın vefatının ardından 18 Şubat 1451'de Fatih Sultan Mehmed tahta çıkınca azledildi ve Amasya'ya döndü. 1453 yılında Surre-i Hümâyûn'un gönderilmesi ve dağıtılmasıyla görevlendirilip Hicaz'a gitti. Hicaz'dan dönen Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa cami, medrese, imaret, çeşme, mektep ve hamamdan oluşan külliyesini tamamlamakla meşgul oldu. Şubat 1484 tarihinde vefat etti (Abdizâde, 2004/9: 161-162)

Yörgüç Paşa vefat ettiği zaman Abdi Bey, Yunus Bey, Ali Bey ve Hızır Bey olmak üzere geride dört oğul bırakmıştı. İlk eşi Safiye Hatun'dan olan diğer bir oğlu da Mustafa Bey'dir (Eldem, 1911: 537). Varna Savaşı'nda şehid olan Yörgüç Paşazâde Hızır Bey'in oğlu Süleyman Paşa Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı zamanında, ümerâ arasında yer almış, Mayıs 1453'te İstanbul Fethi'ne Filibe Sancakbeyi olarak katılmıştır. 1456'da Silistre Sancakbeyi, 1460 yılında da Rumeli Beylerbeyi olan Süleyman Paşa, 1469'da Şehzade Bayezid'in maiyetine girerek Amasya Muhafızı olmuştur (Abdi-zâde, 2004/10: 162). Hızır Bey'in diğer oğlu Yörgüç Paşazâde Umur Bey de Amasya emirleri arasında yer almıştır. 1469 yılında Gürcistan Seferi'ne Amasya Valisi Şehzâde Bayezid'in yanında katılan Umur Bey, 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda hayatını kaybetti (Abdi-zâde, 2004/7: 178). Hızır Paşazâde Mahmud Bey II. Bayezid'in Amasya'daki veziri (şehzâde-i sahip) olarak görev almıştır. Mahmud Bey, Sivas Kadısı Mevlâna Halimi Lütfullah Çelebi'nin, haksız yere azledilip Tokat'ta üç ay hapis yatmasına sebep olanlar arasında bulunması sebebiyle 1479'da idam edilmiştir (Abdi-zâde, 2004/3: 133-134).

Fatih Sultan Mehmed, 03 Mayıs 1481 tarihinde vefat edince, Amasya'dan yola çıkan II. Bayezid 22 Mayıs 1481 günü tahta çıktı (Neşri, 1957/II: 843; Şimşirgil, 2013/III: 17). Yörgüç Paşazâde Süleyman Paşa bir süre Şehzâde Ahmed'in lalası olarak Amasya'da kaldı. Aynı yıl Semendire Beylerbeyi atanıp Amasya'dan ayrılınca, Atabeyzâde Muineddin Abdullah Bey kolundan Hayreddin Hızır Paşazâde Mehmed Paşa, Şehzâde Ahmed'in lalası

olarak Amasya'ya geldi (Yediyıldız, 1993: 1625). Yörgüç Paşa'nın Abdi Bey'den olan torunu diğer Süleyman Bey de Balıkesir Sancakbeyi olarak atandı (Abdi-zâde, 2004/8: 193; 2004/10, 163). Hızır Paşazâde Mehmed Paşa Amasya'ya, Semendire'yi Yörgüç Paşazâde Süleyman Bey'e devrederek gelmiştir (Uzunçarşılı, 1927: 127). Hızır Paşazâde Mehmed Paşa 1482'de Davud Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyi olmuş, bir yıl sonra da vezirler arasında yerini almıştır (Eldem, 1911: 539; Uzunçarşılı, 1927: 127).

II. Bayezid devrinde ilk kez Memlûk Osmanlı çatışması ortaya çıkmıştır. İlk Osmanlı-Memlûk savaşlarında Atabeyzâdeler'den Vezir Mehmed Paşa ile Yörgüç Paşazâde Oruç Bey yer almışlardır. 17 Ağustos 1488 tarihinde cereyan eden Ağaçayırı Savaşı'nda Yörgüç Paşa'nın Yunus Bey'den olma torunu Oruç Beyş ehid olmuştur (Abdi-zâde, 2004/7: 171; Şimşirgil, 2013/III: 50). Vezir Hızır Paşazâde Mehmed Paşa 1490'dan, vefat ettiği 1498 tarihine kadar Şehzâde Ahmed'in lalası olarak görev yapmıştır (Uzunçarşılı, 1927: 127).

II. Bayezid devrinin önemli olaylarından biri de Safevi Şahı İsmail'in dâî ve halife adı verilen propagandacılarının kışkırtmasıyla ortaya çıkan Amasya, Tokat, Çorum ve Sivas dolaylarında etkili olan ayaklanmalar olmuştur (Akdağ, 1995: 116-117). Şehzâde Ahmed'in tehlikenin büyüklüğünü kavrayamamış olması sebebiyle, Yörgüç Paşa torunlarından Enis Bey, İshak Bey, İskender Bey ve Üveys Bey Amasya'dan ayrıлып Şehzâde Selim'in yanına Trabzon'a gitmişlerdir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat ve Sivas çevrelerinde Varaylı Zünnun Halife, çevresine toplanan 40.000 kişiyle birlikte kasaba ve şehirleri yakıp yıkmaktaydı. 1512 yılında Amasya'yı işgal eden Zünnun, Yahşi Beyzâde Ahmed Bey'in önderliğinde Yörgüç Paşazâde Enis Bey, Samsun Sancakbeyi Yörgüç paşazâde Mehmed Bey ve diğer Amasya Beylerinin gayretleriyle Amasya'dan atılmıştır (Abdi-zâde, 2004/3: 155).

Yavuz Sultan Selim 24 Nisan 1512 tarihinde tahta çıktıktan sonra, Yörgüç Paşazâde İskender Bey Niğde Sancakbeyi, Üveys Bey Kayseri Sancakbeyi, İshak Bey Trabzon Sancakbeyi oldular. Enis Bey ise Amasya'da Mirliva olarak görev aldı. Yörgüç Paşa'nın Ali Bey'den olan torunlarının dördü de 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı'nda şehid olmuşlardır (Abdi-zâde, 2004/7:34-178). Rum Eyâleti'ni harabeye çeviren Zünnun ve taraftarlarını Yörgüç Paşazâde İskender Bey'in oğlu Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa, 20 Ağustos 1526'da Kayseri yakınlarında Kurşunlu Boğazi'nde engellemeye çalışmış ancak başarılı olamayıp hayatını kaybetmiştir. Tokat yakınlarında Kazova'da sıkıştırılan Zünnun taraftarlarını 1527 yılında, Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa kuvvetleri ortadan kaldırmıştır (Abdi-zâde, 2004/3: 167-170).

Yörgüç Paşazâde İskender Bey'in diğer oğlu Ahmed Bey, sancakbeyi (Çorum) ve beylerbeyliği (Trabzon) görevlerinde bulunmuş, 1544 yılında Şehzâde Mustafa'nın maiyetinde Amasya Muhafızı olarak görev almıştır. Sivas Beylerbeyi olduktan sonra 1552 tarihinde vefat etmiştir (Abdi-zâde, 2004/6: 204).

Celâli İsyanlarının Amasya, Tokat, Karahisar-ı Şarkî ve Yeşilirmak yöresini yangın yeri haline getirdiği XVII. yüzyıl başında, Hızır Paşazâde Mehmed Paşa'nın torunlarından Ali Bey, Amasya'da Alaybeyi olarak görevliydi. Celâlî şeflerinden Yıldızlı İbrahim 1606 yılına Amasya Beyi olduğuna dair bir ferman göstererek, Amasya'ya yerleşmişti. Birkaç ay, civarın vergilerini toplayan Yıldızlı İbrahim, başka bir fermanla Sivas Beylerbeyi olarak atandığını iddia etmiş, yapılan soruşturmalar neticesinde yalan söylediği anlaşılmıştı. Bu arada Amasya Sancakbeyliği 'ne terfi eden Hızır Paşazâde Ali Bey, Yıldızlı İbrahim'i ortadan kaldırarak Amasya'yı bir beladan korumuştur (Abdi-zâde, 2004/3: 214-217).

Atabeyzâde ailesinin fertleri hemen her dönemde devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Ancak silsile takibinde hata yapma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle bu tarihten sonra adı geçen aile mensuplarından bahsedilememiştir.

3. ATABEYZÂDELER'İN AMASYA'NIN SOSYAL HAYATINDAKİ YERİ

Atabeyzâdeler, Amasya'nın siyasi hayatında yer aldıkları gibi sosyal hayatına da etki etmişlerdir. Amasya ve yakın illerde dinî ve sosyal yapılar inşa ettirerek, şehrin İslâmi ve kültürel dokusunun oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Amasya'da Atabeyzâdeler tarafından inşa edilen câmiler, medreseler, imaretler, han, hamam, bedesten, çeşmeler ve türbeler, inşa edildikleri mahallin gelişimini sağlamışlardır. Atabey Nasıreddin Ahmed tarafından yaptırılan Atabey Medresesi ailenin ilk imar faaliyeti olmuştur.

Atabeyzâde Hayreddin Hızır Bey'in kolundan, Muineddin Abdullah Bey'in oğlu Yörgüç Paşa, Gökmedrese Mahallesi'nde, aynı çatı altında cami, medrese ve türbe ile karşısında yer alan imaret ve güneybatısında inşa edilen hamamdan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Külliyenin çevresine evler yapılmış, bir süre sonra Gökmedrese Mahallesi'nin kuzeyi, Yörgüç Paşa Mahallesi adını almıştır (Urak, 1994: 270). Kardeşi Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa da Ok Meydanı'nın kuzeyinde, Şeyh Cuî Bağlarının doğusunda, Kırklar Dağı'nın güney eteklerindeki boş bir alana cami, medrese, hamam, mektep ve çeşmeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir (Gürbüz, 1993: 64). Külliyenin çevresine konaklar, evler yapılmış, bağlar ve bahçeler düzenlenmiştir. İskân edilen külliye ve çevresine, 1466 yılında itibaren Hızır Paşa Mahallesi denilmiştir (Abdi-zâde, 2004/9:161-162).

Hızır Paşazâde Mehmed Paşa'nın, Doğrakiye Mahallesi'nde inşa ettirdiği cami, imaret, medrese ve türbeden oluşan külliyesinin çevresi de gelişerek yeni bir mahalle

oluşturmuştur. Bu mahalleye Mehmed Paşa Mahallesi adı verilmiştir (Gürbüz, 1993: 66). Şimdi Atabeyzâde ailesi tarafından Amasya merkez ve kazalarında sosyal ve dinî amaçlı inşa edilen medrese, câmi, zaviye imaret ve hamam gibi yapıların değerlendirmesini yapalım.

3.1. Atabey Medresesi

Atabey Medresesi XIV. yüzyılın ilk yarısında İlhanlılar Dönemi'ne aittir. Uzun Mustafa Mahallesi'nde Sığır Pazarı'nda dere kenarında inşa edilmiştir. Günümüzdeki yeri Dere Mahallesi'nde Taceddin Altunbaş Türbesi'nin güneyinde, Burma Minare Câmiî'nin kuzeydoğusunda olmalıdır. Medresenin bânîsi II. Mesud'un ve şehzâdesi Taceddin Altunbaş'ın atabeyi olan Nasireddin Ahmed Atabey'dir. Kitabesi bulunmayan medresenin inşa tarihi belli değildir. Vakıfları 727 (M. 1327) yılında düzenlenmiştir (Gürbüz, 1993: 226). Medresenin, XX. yüzyıl başında kuzeyinde görülen temel kalıntılarından, taş malzemeyle inşa edilmiş sağlam bir yapı olduğu belirtilmektedir (Abdi-zâde, 2004/1: 151). Zaman içinde şiddetli depremler sonucunda tahrip olan medrese, vakıf gelirleri sayesinde tamir edilmiştir. 1256 (M. 1840) tarihli, vakıfların listelendiği Evkâf Defteri'nde adı geçmektedir (Kuzucular, 1994: 40).

Beş odası, bir dershanesi ve ortasında bahçesi bulunan medresenin, 1294 (M. 1877) tarihinde yıkıldığı, arsası üzerine demirci dükkânları yapıldığı belirtilmesine rağmen, sâlnâmelerde 1317-1321 (M. 1900-1904) yıllarında medresede okuyan öğrenci sayıları verilmektedir. Bu durum, medresenin 1904 yılında faaliyette olduğunu göstermektedir. Atabey Medresesi'nin Evkâf Defteri'nden, Argoma Nahiyesi'ne (Suluova) bağlı Atabey, Yeniköy ve Hacı Bayramlı köylerinin malikâne gelirleri, Akdağ Nahiyesi'ne bağlı Divanluca Köyü'nün malikâne geliri ile Geldiklan Nahiyesi'ne (Doğantepe) bağlı Atabey Köyü'nün malikâne gelirinin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Malikâne geliri 1520 tahririnde 10.973 akçeyken, 1576 tahririnde 19.927 akçeye yükselmiştir (Gürbüz, 1993: 226). Medresede 1317 (M. 1899-1900) yılında 16 öğrenci, (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1317: 1259), 1321 (M. 1903-1904) yılında ise 10 öğrenci okumaktadır (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321: 551). Medrese günümüzde mevcut değildir.

3.2. Yörgüç Paşa'nın Amasya'da İnşa Ettirdiği Dinî ve Sosyal Yapılar

Yörgüç Paşa, Amasya ve civarında dinî ve sosyal yapılar inşa ettirmiş vakıflar kurarak arazi ve emlak bağışlamıştır. Amasya merkezinde cami, medrese ve imaret inşa ettirmiştir (Başar, 2013: 567; Toruk, 2005: 105-133).

Atabeyzâdeler'den Hayreddin Hızır Beyin torunu Muineddin Abdullah Bey kolundan gelen Yörgüç Paşa, Amasya Gökmedrese Mahallesi'nde Yeşilırmak kenarında câmi, türbe,

medrese, imaret ve hamamdan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir (Eldem, 1911: 537; Mustafa Vazıh, 2014: 68).

Fotoğraf 1. Yörgüç Paşa Câmii Avludan Kuzey Cephenin Görünümü

Câmi üzerindeki üç satırlık sülüs hatlı mermer kitabeden, Muharrem 834 (M. Eylül 1430) tarihinde tamamlanan külliye'nin Yörgüç Paşa bin Abdullah Atabeki tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır (Eldem, 1911: 531; Olcay, 2014: 145; Uzunçarşılı, 1927: 117). Vakfiyesi 03 Rebiülevvel 840 (M. 15 Eylül 1436) tarihinde düzenlenmiştir (Urak, 1994: 270). Külliye'nin bulunduğu yer daha sonra Yörgüç Paşa Mahallesi adıyla anılmıştır. Günümüzde Hacılar Mahallesi Meydanı Yörgüç Paşa Sokak üzerinde bulunmaktadır. Yapının batısında Amasya Sosyal Bilimler Lisesi, doğusunda ise Amasya Park AVM yer almaktadır. Han, hamam imaret ve medresenin sonradan yapılan ahşap bölümleri günümüzde mevcut değildir.

3.2.1. Amasya Yörgüç Paşa Câmii

Zaviyeli, çok işlevli veya ters T plânlı camiler grubuna giren yapı, duvarlarla çevrilidir. Son cemaat yeri bulunmayan caminin kuzey cephesinin ortasında eyvan şeklinde bir giriş vardır. Cephenin batı kanadında türbe yer almaktadır.

Fotoğraf 2. Yörgüç Paşa Câmii, Kuzeybatı Köşesindeki Türbenin Görünümü

Fotoğraf 3. Yörgüç Paşa, Oğlu Yunus Bey ve Kızı Hündî Hatun'a Ait Sandukalar

Türbede dört adet mermer sanduka görülmektedir. Sandukalardan duvar dibinde olan en arkadaki (güneydeki) 845 yılı Zilhicce ayının sonlarında (M. Mayıs 1442) vefat eden Yörgüç Paşa'ya aittir. Onun önündeki sanduka ise Rebiülevvel 844 (M. Ağustos 1440) tarihinde vefat eden oğlu Yunus Beyin sandukasıdır. Yunus Bey'in sandukasının önünde bulunan, Yörgüç Paşa'nın Rebiülevvel 846 (M. Temmuz 1442) tarihinde vefat eden kızı Hündî Hatun'un sandukasıdır. Küçük olan sanduka ise Şaban 825 (M. Ağustos 1422) tarihinde vefat eden diğer kızı Sittî Hatun'a aittir (Olçay, 2014: 142-144; Uruk, 1994: 272). Girişin doğusunda, medresenin dershanesi olduğu tahmin edilen bir mekân bulunmaktadır.

Caminin içine girdiğimizde bir ön mekânla (sofa) karşılaşılır. Ön mekânın arkasında harîm, iki yanında ise birer oda yer almaktadır. Odalarda ocak ve niş bulunması, zaviyeli camilerin işlevlerine uygun olarak gelen misafirlerin kalabileceği odalar olabileceğini göstermektedir (Kuzucular, 1994: 58)

3.2.2. Yörgüç Paşa Medresesi

Câmi içindeki ve önündeki birkaç taş odanın medrese olarak hizmet verdiği düşünülmektedir (Baltacı, 2005: 740). Zamanla öğrenci sayısı artmış, odalar yetersiz kalmıştır. Medresenin mütevellisi YörgüçPaşazâde Mustafa Bey 1044 (M. 1634-1635) yılında caminin doğu tarafına ahşaptan on iki oda daha ilave ettirmiştir. Ahşap ilaveler 1281 (M. 1864-1865) tarihinde kullanılamaz hâle gelip yıkılmıştır (Abdi-zâde, 1986: 254). Câmi, imaret ve medrese olarak kaydedilen yapının çok işlevli yapılar arasında olduğu anlaşılmaktadır. 929 (M. 1523) tarihli 387 numaralı tapu tahrir defterinde medrese olarak kaydedilmesi, 1001 (M. 1592-1593) tarihli Evkâf Defteri'nde de cemaat-i medrese başlığı altında görevlerin sıralanması, yapının medrese işlevi de gördüğünü göstermektedir (Kuzucular, 1994: 58).

870 (M. 1464-1465) tarihli bir vakfiyede, Yörgüç Paşa Medresesi ve câmiine sarf edilmek üzere, kardeşi Hayreddin Hızır Paşa tarafından arazi ve emlak vakfedildiği görülmektedir (Uzunçarşılı, 1927: 119). Vakfiyesi ve XVI. yüzyıldaki Vakıf Defteri'ne göre, Simre-i Lâdik, Kedeğra ve Gümüş Kazaları ile Argoma, Geldiklan, Yavaş ve Gaziler Ovacığı Nahiyelerinde toplam 43 köy ile 5 mezrânın malikâne gelirleri vakfedilmiştir. Ayrıca Amasya ve çevresinde bağ ve bahçeler, Amasya'da iki menzil ve bir han ile 14 dükkân, Tokat'ta bir hamam ve han, İskilip'te de bir hamam külliyesinin vakıflarıdır. 1520 tarihli tahrir defterinde vakfedilen malikâne gelirlerinin 51.712 akçe olduğu, 1576 tahririnde 101.876 akçeye yükseldiği görülmektedir. Külliyesinin vakfiyesi evlâdlık vakfiye olarak düzenlenmiştir. Vakfiyede mütevellilik görevinin, Yörgüç Paşa'nın soyundan gelenler tarafından yapılması şart koşulmuş, Vakıf gelirlerinin 1/5'i mütevelliyeye tahsis edilmiştir (Gürbüz, 1993: 203-204).

3.3. Yörgüç Paşa'nın Amasya Dışında İnşa Ettirdiği Dinî ve Sosyal Yapılar

Gümüşhacıköy'de 833 (M. 1429-1430) yılında Yörgüç Paşa tarafından, mahalleye adını veren bir câmi yaptırılmıştır (Şahin, 2017: 1437). Ahşap malzemeyle inşa edilen cami, 1560-1561 yılında Rüstem Paşa tarafından yenilenmiştir. Taş ve tuğla malzemedeki kargir olarak yenilenen câmi Yörgüç Rüstem Paşa Câmiî adıyla anılmaktadır. Halen ayakta olan caminin vakfiyesi ve Evkâf Defteri'ne göre, yıllık geliri 10.000 akçe olan bir hamam vakfedildiğine göre Gümüşhacıköy'de bir de hamam inşa edildiği anlaşılmaktadır (Gürbüz, 1993: 217).

Yörgüç Paşa, eski adı Kedeğra olan Vezirköprü İlçesi yakınlarındaki Köprü Köyü'nde

bir cami inşa ettirmiştir. Caminin inşa tarihi belli değildir. Ancak vakfiyesi 834 (M. 1431) yılında düzenlendiğine göre bu tarihte veya yakın bir tarihte inşa edilmiş olmalıdır. 929 (M. 1523) tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Kedeğra Kazası'nda 8 köyün malikâne gelirlerinin tamamı, Gidür ve Acıkonak köylerinin hisselerinin yarısı ve İyi Köyü hisselerinin ¼'ü ile Simre-i Lâdik Kazası'na bağlı Aydoğdu Köyü'nün malikâne geliri ile Kocakayası Nahiyesi'nde Yenice Köyü'nün malikâne gelirlerinin vakfedildiği görülmektedir. Köprü Köyü'nün, günümüzde Orta Câmii denilen Yörgüç Paşa Câmii'nin civarı olduğu tahmin edilmektedir (Gürbüz, 1993: 218; Toruk, 2005: 115)

Yörgüç Paşa'nın Kavak'ta ve Havza'da da birer câmi inşa ettirdiği bilinmektedir. Her iki câminin de inşa tarihleri belli değildir. Yörgüç Paşa'nın Amasya'da inşa ettirdiği külliyesi için gelirini vakfettiği hamamlar vardır. Bu hamamlardan biri Tokat merkezinde İvaz Paşa Mahallesi'nde Sulu Sokak'ta yer almaktadır. Gurre-i Şevval 838 (M. Mayıs 1435) tarihinde inşa edildiği kitabesinde anlaşılmaktadır. Diğer bir hamam ise İskilip'te inşa edilmiştir. Hamamın inşa tarihi belli değildir. Vakfiyede geçtiğine göre; vakfiye tarihi olan 03 Rebiülevvel 840 (M. 15 Eylül 1436) tarihinde önce inşa edilmiş olmaları gerekmektedir (Toruk, 2005: 105-133). Gümüşhacıköy, Vezirköprü ve Kavak'taki câmilerle Tokat'taki hamam günümüze ulaşmıştır (Başar, 2013: C 43, 567).

3.4. Hızır Paşa'nın İnşa Ettirdiği Dinî ve Sosyal Yapılar

Atabeyzâdeler'den Hayreddin Hızır Bey'in torunu Muineddin Abdullah Bey'in kolundan gelen Hayreddin Hızır Paşa, 870 (M. 1465-1466) tarihinde Cami, hamam, mektep, şadırvan çeşme ve medreseden oluşan küçük çaplı bir külliye inşa ettirmiştir. Külliye, Hızır Paşa Mahallesi'nde Malazgirt Caddesi'nin güneyinde Kumru Sokak'ta bulunmaktadır. Câmi, çeşme ve şadırvan değişikliğe uğramış olmakla birlikte hâlen kullanılmaktadır. Hamam varlığını sürdürse de kullanılamaz hâldedir. Medrese ve mektep günümüzde mevcut değildir. Hızır Paşa ayrıca Şamiçe Mahallesi'nde bir de tekke(zaviye) inşa ettirmiştir.

3.4.1. Hızır Paşa Medresesi

Cami, hamam, mektep, şadırvan ve medreseden oluşan külliyenin bir parçasıdır. Medrese caminin kuzey ve doğu taraflarını çevreleyen sekiz küçük hücreden oluşmaktadır. Hücrelerin önünde güneşten ve yağmurdan koruyan çıkmalar bulunmaktaydı (Abdi-zâde, 1986: 230). Medresenin vakfiyesi, 22 Rebiülevvel 870 (M. 12 Kasım 1465) tarihinde düzenlenmiştir (Uruk, 1994: 286).

Vakfiyesi ve Evkâf Defteri'ne göre Lâdik, Simre-i Lâdik ve Kedeğra Kazalarında 15 köy ve 1 mezrâ, Argoma ve Geldiklan Nahiyelerinde ise 12 köy ve 2 mezrânın malikâne gelirleri ile medresenin yanındaki hamamın gelirinin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Evlâdlık

vakıf olarak düzenlenen vakfiye şartlarına göre, mütevelliyeye gelirin 1/5'i tahsis edilmiştir. Müderrise günlük 15 akçe ve yılda 20 müd buğday ile 10 müd arpa, medresede öğrenim gören sekiz öğrencinin her birine ise günde bir akçe verilmesi yazılıdır. Câbi ve nazıra günde 2'şer akçe ile yılda 6 müd buğday ve arpa verilmesi kayıtlıdır. İmama günde bir akçe ve yılda 3 müd buğday, öğrenciler arasından seçilecek olan müezzine yılda 3 müd buğday, ferraşa günde bir akçe, aşçıya günde bir akçe ve yılda 3 müd buğday, üç cüzhana günde 2'şer akçe, üç devirhana da günde birer akçe tayin edilmiştir (Gürbüz, 1993: 228).

3.4.2. Hızır Paşa Câmii

Eğimli bir alana inşa edilen caminin kuzeyi yamaca yaslanmakta, cami ile avlunun kuzey duvarı istinad duvarı vazifesi görmektedir. Genel olarak uygulanan plân şemalarında cami girişi kuzeyde olur. Ancak topografyanın izin verdiği ölçüde hazırlanan plân doğrultusunda cami girişi doğu cephesine yapılmıştır. Avlusu da doğuda bulunmaktadır. Arazi eğiminin güney yönünde devam etmesi sebebiyle avluya giriş için birkaç basamaklı merdivenler kullanılmaktadır. Avluda şadırvan yer alır.

Hızır Paşa Câmii çok işlevli yapılar grubuna girmektedir. Ancak plânı simetrik değildir. Doğudaki giriş bir odaya açılır, buradan ana ibadet mekânına (harim) geçilir. Giriş odası geniş açıklıklı bir kemerle harime bağlanmaktadır. Batıda kalan oda ise bir kapıyla geçilen ayrı bir bölüm olarak tasarlanmıştır. Mihrabın bulunduğu kısım güney yönünde dışa taşkındır. Çok işlevli yapıların genel özelliği olan ters T plânına uygundur. Caminin güneybatısında iki lâhit bulunan hazire bölümü yer alır (Oltulu, 2006: 82).

3.4.3. Hızır Paşa Hamamı

Külliyeyi oluşturan birimlerden biri de hamamdır. Caminin batısında bulunan hamam güney kuzey doğrultuludur. Güneyde yer alan giriş kapısı soyunmalık bölümüne açılır. Buradan bir kapıyla geçilen ılık bölüme ile yan yana konumlanmış iki halvetten oluşan küçük bir hamamdır. Batısında külhan yer alır (Oltulu, 2006: 94).

3.4.4. Hızır Paşa Zaviyesi

Zaviye, hankâh ve imaret terimleriyle eş anlamlı kullanılan bir kelimedir. Belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin kaldığı, gelip geçenlerin ve yolda kalanların kısa bir süre misafir edildiği mekân/mekân gruplarını ifade eder. Yüzyıllar içinde anlam ve işlev bakımından değişiklik görülmektedir (Ocak, 1978: 248).

Hızır Paşa Zaviyesi, Halveti Tekkesi olmak üzere 1464 yılında Şamiçe Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Geldiklan Nahiyesi'ne bağlı Pirkan ve Mahmudlu köyleri vakıf olarak kaydedilmiştir. 1520 tahririne göre 1533 akçe, 1576 tahririne göre ise 4536 akçe olan yarı malikâne hisseleri vakıftır (Gürbüz, 1993: 247).

3.5. Mehmed Paşa'nın İnşa Ettirdiği Dinî ve Sosyal Yapılar

Atabeyzâdeler'den Muinneddin Abdullah Bey kolundan Hayreddin Hızır Paşa'nın oğlu Hızır Paşazâde Mehmed Paşa, Muharrem 891 (M. Ocak 1486) yılında câmi, medrese, imaret ve müştemilâttan oluşan küçük ölçekli bir külliye inşa ettirmiştir. Yan yana iki bahçe içinde yer alan yapılardan, çok işlevli câmi mevcuttur. İmaret ile bahçe içinde bulunduğu ifade edilen medrese hücreleri ve bitişik yan bahçede yer alan ahırlar, tuvaletler ve diğer müştemilat günümüze ulaşamamıştır. Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan yapının batısında Mehmet Paşa Caddesi, doğusunda Habibi Sokak, güneyinde ise Mustafa Bey Hamamı bulunmaktadır (Urak, 1993: 327; Uzunçarşılı, 1927: 127).

3.5.1. Mehmed Paşa Câmii

Külliyenin merkezinde bulunan Mehmed Paşa Câmii, zaviyeli câmiler grubuna giren simetrik plânlı muntazam bir camidir. Kuzey cephesinde altı bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Girişin iki yanında simetrik ikişer oda yer alır. Harim dışı taşkın tutularak ters T plâni uygulanmıştır. Yapının doğu ucunda türbe yer almaktadır (Urak, 1994: 317). Türbede Hızır Paşa'nın mezarı bulunmaktadır. Bahçedeki hazîrede ise Mehmed Paşa'nın mezarı vardır (Uzunçarşılı, 1927: 127).

Fotoğraf 4. Mehmed Paşa Câmii, Kuzey Cepheden Görünümü

3.5.2. Mehmed Paşa Medresesi

929 (M. 1523) tarihli 387 numaralı Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayıtlardan, câmi içinde yan mekânların medrese olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Kuzucular, 1994: 62). Medresenin bahçenin kuzey tarafında bulunan mekânlardan oluştuğu da ileri sürülmektedir. Burada bulunan on hücrenin her birinde birer öğrenci kaldığı ve günlük 2 dirhem harçlık aldıkları ifade edilmektedir (Abdi-zâde, 2004/1: 169; Yediyıldız, 1993: 1626). Vakfiyesi evlâdlık vakıf olarak düzenlenmiştir. Vakfın idaresi ölünceye kadar kendisinde, ölümünden sonra ise çocuklarına bırakılmıştır. Mütevelliyeye vakıf gelirlerinin 1/5'i tahsis edilmiştir. Vakıf gelirleri 1520 tahririnde 9.498 akçe, 1576 tahririnde 12.548 akçeye yükselmiştir (Gürbüz, 1993: 206). Medresede 1262 (M. 1845-1846) tarihinde 24 öğrenci (Gür ve Kahrman, 2012: 54-55), 1321 (M. 1903) yılında ise 20 öğrenci okumaktaydı (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye 1321: 550-551).

3.5.3. Mehmed Paşa İmaret

Mehmed Paşa, câmi ve medreseyle birlikte büyük bahçeye matbah (mutfak), mahbez (ekmeklik) ve mahzen de yaptırmıştır. Burada fakirler, ulemâ, öğrenciler ve misafirler için her gün yemek hazırlanır, herkese ücretsiz olarak yemek verirdi. Mehmed Paşa Külliyesi'nin 896 (M. 1491) yılında düzenlenen vakfiyesinde görevlilerin adları, görevleri ve alacakları ücretler belirtilmiştir. Ücretler Sultan II. Bayezid Dönemi parasıyla gümüş dirhem olarak yazılmıştır (Yediyıldız, 1993: 1626).

Câmi imamı 4, hatip 5, müezzin ise 2 gümüş dirhem alıyordu. Her sabah câmide birer cüz Kur'an okuyan cüzhanlara birer dirhem verilmekteydi. Cüzhanlar ayrıca yıllık ikişer müd buğday alıyorlardı. Cüzleri, cüzhanlara dağıtan ve toplayan mu'arrife bir dirhem verirdi. Hafız ve devirhanlar yıllık sekizer müd buğday alırlardı. Misafirlere yer gösteren, yataklarını hazırlayan, temizlik yapan ferraşın yevmiyesi 2 dirhemdi. Ekmek yapan habbaz ve yardımcısı ile yemek yapan tabbah (aşçı) ve yardımcısı 3'er dirhem yevmiye ile yıllık 2 müd buğday alırlardı. (Yediyıldız, 1993: 1627).

Vakfiyenin işlerini idare eden imaret şeyhine 5 dirhem yardımcısına ise 2 dirhem yevmiye tahsis edilmişti. Külliyenin masraflarının karşılanması maksadıyla Amasya, Ordu, Bafra, Tosya, Çorum, Mecidözü, Tokat, Reşadiye, Mesudiye, Samsun ve Giresun'daki köy ve mevrânların malikâne gelirleri vakfedilmişti. Toplam 93 köy ve mevrânın geliri vakfedilmiş, bunlardan 40 köyün geliri 1520 yılında 9525 akçe, 1613 yılında ise 40.883 akçe olarak hesaplanmıştır. Tamamı kaydedilmiş olsa iki katı yıllık geliri olacağı görülmektedir. Ayrıca Niksar'da 2 hamam, Samsun'da bir han, bir hamam ve 2 değirmenin yarı hisseleri, Tokat'ta 4 değirmen ve bir hamamın tamamı ile 33 dükkânın yarı hissesi, Amasya'da 4 değirmen,

Tosya'da kendi adıyla anılan bedesten ve bedesteni çevreleyen dükkânların tamamı vakfin gelir kaynakları arasında kaydedilmiştir (Yediyıldız, 1993: 1629).

3.6. Yörgüç Paşazâde Mustafa Bey Hamamı

Yörgüç Paşa'nın Safiye Hatun'dan olan oğlu Mustafa Bey tarafından inşa edilen hamamın inşa tarihi belli değildir ancak 840 (M. 1436-1437) tarihli vakfiyesi bulunduğu göre aynı tarihte veya bir süre önce inşa edilmiş olmalıdır (Yediyıldız, 1993: 1625). Hamam günümüzde Pirinçi Mahallesi'nde Yeşilirmak kıyısında Mehmet Paşa Caddesi ile Habibi Sokak'ın birleştiği köşede bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî ve askerî otoritesini kaybettiği XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başında, kendilerini Selçuklu Devleti'nin varisi olarak kabul eden beyler, hâkim oldukları bölgelerde bağımsız davranmaya başlamışlardır. İlhanlı hâkimiyetinden sonra Amasya, meydana gelen hâkimiyet mücadelesinde Eretna Devleti, Candaroğulları, Karamanoğulları ve Kadı Burhaneddin Devleti'nin ele geçirmek istediği önemli bir merkez olmuştur. Bu mücadeleler sürerken Amasyalılar isabetli bir karar vererek, Osmanlı Sultanı Murad Hüdavedigâr'a tâbi olmak istediklerini bildirmişlerdir. Şehzâde Bayezid'in Amasya'ya gelmesiyle birlikte, Amasya Osmanlı toprağı olmuştur. Amasyalılar, Ankara Savaşı'ndan sonra yaşanan buhranlı dönemde dâhi, Osmanlı Devleti'nin toparlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Osmanlı Sultanları zor zamanlarında yanlarında olan Amasyalılar'a vefalı davranmışlar, önemli devlet görevlerine atayarak hizmetlerinden yararlanmışlardır. Şehzâdelerin devlet yönetimine hazırlanmaları vazifesini de yine Amasya ümerasına vermişlerdir. Bu aşamalarda Osmanlı şehzâde ve sultanlarının yanında her zaman bir Atabeyzâde bulunmuştur. Atabeyzâdeler Çelebi Mehmed'ten itibaren Amasya'da yetişen şehzâdelerin lalası olmuşlar veya maiyetinde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyen hemen her savaşta yer almışlardır. Atabeyzâdeler'den Yörgüç Paşa'nın babası Muineddin Abdullah Bey ile amcası Hızır Bey ve büyükbabası İlyas Bey'in kardeşi Hamza Bey Ankara Savaşı'nda, Yörgüç Paşa'nın kardeşi İlyas Bey ise Ankara Savaşı'nın ardından başlayan taht mücadelesi sırasında şehid olmuştur. Yörgüç Paşa'nın oğlu Hızır Bey ile kardeşi İlyas Bey'in oğlu Abdül Bey de Varna Savaşı'nda şehid olmuşlardır. Yörgüç Paşa'nın Hızır Bey'den torunu Umur Bey Otlukbeli Savaşı'nda, Yunus Bey'den olan torunu Oruç Bey ise Ağa Çayırı Savaşı'nda hayatlarını kaybetmişlerdir. Çaldıran Savaşı'nda da Yörgüç Paşa'nın üçüncü kuşaktan torunu Abdullah Bey'in dört oğlu İskender Bey, Enis Bey, Üveys Bey ve İshak Beyler hayatlarını kaybetmişlerdir. Çaldıran'da

hayatını kaybeden İskender Bey'in oğullarından, Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa ise Celâliler'le mücadele ederken şehid olmuştur.

XIV. yüzyılda Nasıreddin Ahmed Atabey'in devlet idaresinde yer almasıyla tarih sahnesinde görülen Atabeyzâdeler, Osmanlı tahtına çıkan şehzâdelerden Çelebi Mehmed, II. Murad ve II. Bayezid'in lalası olmanın yanı sıra devletin üst düzey idarî kademelerinde de görev almışlardır. Bu görevlerinin karşılığında Sultanlar tarafından kendilerine araziler temlik (mülk olarak verme) edilmiştir. Ayrıca satın alma yoluyla da pek çok arazi ve emlak sahibi olmuşlardır. Elde ettikleri kazancı dinî ve sosyal kurumlar inşa ederek hayır hasenât sahibi olmuşlar, aynı zamanda da vakıflar kurarak evlâdlarının ve soyundan gelecek olanların geçimini garanti altına almışlardır.

Atabeyzâdeler ailesinden dört kişi vezir, vâli/sancakbeyi, beylerbeyi, bir kişi Amasya Alaybeyi, bir kişi mirliva olarak Amasya yönetiminde görev almışlardır. Atabeyzâdeler'den dokuz kişi ise çeşitli illerde sancakbeyi ve beylerbeyi olarak görev yapmışlardır. Bunların dışında Nasıreddin Ahmed Atabey'in soyundan gelenler arasından siyasî ve askerî rolü olmadığı için tanınmayanlar, müteveli sıfatıyla, XX. yüzyıl başına kadar atalarının vakıflarının idare etmişlerdir.

Atabeyzâdeler ailesi Amasya merkezinde üç câmi, üç medrese, üç imaret, üç hamam, bir zaviye ve bir mektep inşa ettirerek, Amasya'nın sosyal hayatına katkı sağladıkları gibi inşa ettikleri yapılar ve kurdukları vakıflar sayesinde Amasya'nın imarına katkıda bulunup şehir dokusunun oluşmasına etki etmişlerdir. Dinî yapılar mahallenin sosyal yaşamının çekirdeğini oluştururken, imaretler sayesinde de fakir fukaranın, yolda kalanların, öğrencilerin ve zaman zaman dara düşenlerin karınlarının doymasını sağlamışlardır. Medreseler Amasya'nın kültür hayatını şekillendirecek olan gençlerin yetişmesine hizmet etmiştir. Bu eğitim öğretim kurumlarında öğrencilerin barınma ve beslenmeleri ücretsiz karşılanmış, üstelik öğrencilere harçlık da verilmiştir.

Atabeyzâdelerden günümüzde ayakta kalan Mehmed Paşa Câmii, Hızır Paşa Câmii ve hamamı ile Yörgüç Paşa Câmii Atabeyzâdeler'in Amasya'ya bıraktıkları miras olarak kaldığı gibi günümüz insanına da amacına yönelik hizmet etmektedirler. Aynı zamanda inşa edildikleri döneme özgü mimarî özelliklerinden dolayı hem Amasya'nın tarihî şehir dokusunu çeşitlendirmekteler hem de yerli ve yabancı turistlerin uğradıkları mekânlar olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdi-zâde, H. H. (1986). *Amasya tarihi*. C 1, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları
- Abdi-zâde, H. H. (2004). *Amasya tarihi*. (Cilt 1-12), (Haz. Mesud Aydın-Güler Aydın), Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları
- Akdağ, M. (1979/1). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi*. Ankara: Tekin Yayınevi
- Akdağ, M. (1979/2). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi*. Ankara: Tekin Yayınevi
- Akdağ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. İstanbul: Cem Yayınevi
- Aşıkpaşazâde (1332). *Tevarih-i Ali Osman*. İstanbul. Matbaa-i Amire
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreseleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Başar, F. (2005). Mihaloğulları. *İslâm ansiklopedisi*, C 30, 25, Ankara: TDV
- Başar, F. (2013). Yörgüç Paşa. *İslâm ansiklopedisi*, C 43, 567, Ankara: TDV
- Eldem, E. H. (1911). Yörgüç paşa ve evlâdına ait birkaç kitabe. *Tarihi Osman-i Encümeni Mecmuası*. 9, 530-541, İstanbul.
- Geyikoğlu, H. (2014). Moğollar'ın Selçuklular'dan sonra Anadolu'ya hâkim olma faaliyetleri ve Karanbük Savaşı. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 95-112, Erzurum.
- Gür, F., & Kahriman, S. (2012). *Amasya Nüfus Defteri 1840*. 225-239, Ankara: Amasya Belediyesi
- Gürbüz, A. (1993). *Toprak vakıf ilişkileri çerçevesinde XVI. yüzyılda amasya sancağı* (Doktora Tezi). A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnalçık, H. (1992). Bayezid I. *İslâm ansiklopedisi*, C 5, 231-234, Ankara: TDV
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası
- Karagül, V. (2017). Geçmişten günümüze Suluova. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C 2, 1123-1147, Ankara: KIBATEK
- Kaya, A. (2013). İlhanlılar'ın Anadolu Türkmen beylerine karşı politikaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 293-326.
- Kuzucular, K. (1994). *Amasya kentinin fiziksel yapısının tarihsel gelişimi* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Mustafa Vazih (2014). *Amasya'nın Fetvâları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*. (Haz. Ali Rıza Ayar-Recep Orhan Özel), Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları
- Neşri, M. (1949). *Kitab-ı Cihannümâ*. C 1, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen) Ankara: TTK
- Neşri, M. (1957). *Kitab-ı Cihannüma*. C 2, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen) Ankara: TTK
- Neşri, M. (2011). *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK
- Ocak, Y. (1978). Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, XII, 247-270.
- Olçay, O. F. (2014). *Amasya Şehri* (Sad. H. Küçük- K. Altunbaş). Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları
- Oltulu, E. (2006). *Amasya'nın anıtsal eserleri ve Hızır Paşa külliyesi restitüsyon ve koruma önerisi* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özaydın, A. (2001) Kadı Burhâneddin. *İslâm ansiklopedisi*. C. 24, 76-77, Ankara: TDV
- Şahin, M. K. (2017). Amasya ve çevresinde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine Ait Bazı Yapıların Tipolojik Yapıları Zzerine Gözlemler. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Cilt 2, 1429-1449. Ankara: KIBATEK
- Şimşirgil, A. (2013). *Kayı II Cihan Devleti*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Şimşirgil, A. (2013). *Kayı III Haremeyn Hizmetinde*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Toruk, F. (2005). BâniYörgüç Paşa ve imar faaliyetleri. *Vakıflar Dergisi*, 29,105-133, Ankara: VGM
- Urak, G. (1994). *Amasya'nın Türk devri şehir dokusu ve yapılarının analiz ve değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Kitabeler*. İstanbul: Millî Matbaa
- Uzunçarşılı, İ. H. (1967). Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş. *Belleten*, 31/124, 601-646, Ankara: TTK
- Uzunçarşılı, İ. H. (1968). Sivas-Kayseri ve dolaylarında Eretna Devleti. *Belleten*,32/126, 161-190, Ankara: TTK
- Uzunçarşılı, İ. H. (2001). *Osmanlı tarihi*. C 1, Ankara: TTK
- Yediyıldız, B. (1993). Hızır Paşa Oğlu Mehmed Paşa Vakfının Mahiyeti. *X. Türk Tarik Kurumu Kongresi (22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Tebliğler*, 1625-1633, Ankara: TTK
- Yüksel, H. (2007). Anadolu beyliklerinde vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, XXX, 35-50.

Sâlnâmeler

- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye 1317 (1899-1900), Def'a 2, 1257-1261, İstanbul: Matbaa-i âmire
- Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321 (1903-1904), Def'a 6, 550-551, İstanbul: Matbaa-i Âmire
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas 1292 (1875-1876). Def'a 5, 73, Sivas: Vilâyet Matbaası

EXTENDED ABSTRACT

Atabeyzâdes, who have an important role in the political and social history of Amasya, descended from Nasıreddin Ahmed Atabey. Nasıreddin Ahmed Beg became 'Atabey' of Gazi Chelebi Tacettin Altunbaş (1312-1316) who was the the son of the last sultan of Turkish Seljuk Empire in the second reign, II. Gıyaseddin Mesud (1302-1308). . Nasıreddin Ahmed Atabey, who served as the Governor of Amasya between the years 1322-1327 during the Periods İlhanılar, was wounded and died in 1327 when Karamanoglu Yahsi Bey besieged Amasya. The descendants of Nasıreddin Ahmed Beg were referred to as Atabeyzâdeler.

Muineddin Abdullah Beg and his brother Hızır Beg, the grandsons of Nasıreddin Ahmed Atabey, endeavored to bring Amasya into the dominance of the Ottoman Empire. Atabeyzades, who were with Yıldırım Bayezid, the first Ottoman Prince who came to Amasya in November 1386, have served for the Ottoman princes and sultans. After Bayezid had the throne after the Kosovo War in 1389, he sent his son Çelebi Mehmed to Amasya and Atabeyzâdes have been with Chelebi Mehmed. Atabeyzâde Muineddin Abdullah Beg and his brother Hızır Beg joined Sehzâde Chelebi Mehmed on 28 July 1402 in the Battle of Ankara and became martyrs in this war.

Atabeyzâdes, who continued their allegiance to Chelebi Mehmed during the struggle for the throne between the princes who started after the Battle of Ankara, were appointed to important governmental tasks with Chelebi Mehmed being the sole judge of the throne. Yörgüç Pasha, the son of Atabeyzâde Muineddin Abdullah Beg who was the tutor of Chelebi Mehmed, became Governor of Amasya in 816 (M. 1413-1414). Yörgüç Pasha was the tutor of Prince Murad who grew up in Amasya. . After Murad II had the throne, he sent Yörgüç Pasha to Amasya as the Governor of Rumiye-i Suğra. Yörgüç Pasha provided safety in Sivas, Tokat, Çorum and Şark-i Karahisar. He was promoted to the position of vizier for the reward of his successful services. In 1435, Yörgüç Pasha was appointed to Edirne Muhafızlığı (Guardianship). Returning to Amasya in 1436, Yörgüç Pasha became the tomb of Prince Ahmed and, upon his death, visited the prince Alaaddin. When Yörgüç Pasha died in May of 1442, his brother Hayreddin Hızır Pasha was assigned his duties. Hayreddin Hızır Pasha joined the Battle of Varna in 1444 with Abdül Bey, the son of İlyas Bey. Hızır Bey and Abdul Beg from Atabeyzâdes were martyred in this war. Hayreddin Hızır Pasha was appointed as governor after Varna War. In 851 (M.1447-1448), he was promoted to the fourth vizier, and a year later to the third vizier. Hayreddin Hızır Pasha, who was dismissed in 1451 when Sultan Mehmed II came to the throne, returned to Amasya. In 1453, he was assigned to the Hijaz for the deployment and distribution of the Surre-i Hümâyûn. Hayreddin Hızır Pasha died in

February of 1484 when he returned and retired and engaged in charitable works. Because Atabeyzâdeler Yörgüç Pasha and Hayreddin Hızır Pasha gained prominence in important missions, the descendants of Yörgüç Pasha were called Yörgüç Paşazâde and the descendants of Hayreddin Hızır Pasha were known as Hızır Paşazâde. . Mehmed Pasha, son of Hayreddin Hızır Pasha, served as vizier at the time of II Bayezid's reign.

Four people from Atabeyzâdes family were vizier, governor, one person Amasya Regiment, and one person was Mirliva as Amasya. Nine people from Atabeyzâdes served as governor in various provinces. In the 18th and 19th centuries, Atabeyzâdes had a say in the administration of Amasya as a member of the Council of Europe. Yörgüç Paşazâde Hüseyin Bey became mayor in 1291 (1874-1875). Yörgüç Paşazâde Rasim Efendi, who came to Amasya on June 12, 1919 at the beginning of the National Struggle and met Mustafa Kemal Pasha, was the last member of the city.

Atabeyzâdes contributed to the social life and development of Amasya by constructing madrasahs, mosques, Imarets, khans, baths, bedestens, fountains and tombs in Amasya and its surroundings. Atabey Madrasah, which was built by Atabey Nasireddin Ahmed between 1322-1327, was the first reconstruction activity of the family. Madrasah served until the until the beginning of XX. century. Yörgüç Pasha has completed the complex consisting of mosque, madrasah and imaret, in September 1430 in the center of Amasya. In addition, a mosque and baths in Gümüşhacıköy, baths in Tokat and İskilip, Vezirköprü, Kavak and Havza were built by him. Yörgüç Pasha's son Mustafa Bey had a bath built in the center of Amasya.

Atabeyzade Hayreddin Hizir Pasha has built a complex consisting of mosque, baths, fountain and Madrasah in Amasya center on 870 (M. 1465-1466) and the son of Hayreddin Hizir Pasha, Mehmed Pasha has built a complex consisting of Mosque, Imaret and Madrasah in January 1486. Yörgüç Pasha Mosque, Hızır Pasha Mosque, Mehmed Pasha Mosque and Mustafa Bey Baths continue to serve today.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Şeker, M. (2019). "Orta Çağ'da Şam Diyarının Stratejik Bir Kalesi: Aclûn Kalesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3799-3807.

Geliş Tarihi / Received Date: 17 Ekim 2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 3 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

ORTAÇAĞ'DA ŞAM DİYARININ STRATEJİK BİR KALESİ: ACLÛN KALESİ

Dr. Mehmet ŞEKER

Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

mehmetseker@duzce.edu.tr

ORCID:0000-0003-2372-2375

Öz

Orta Çağ'da Şam diyarında Filistin'in doğusu ile Amman'ın kuzeyinde yer alan Aclûn şehrinde bulunan Aclûn Kalesi'nin, ilk inşasından itibaren dönemi boyunca önemini sürdürmüş stratejik bir merkez olduğu görülmektedir. Kalenin de içerisinde yer aldığı Aclûn şehrinin, bölgedeki önemli yerleşim alanlarından birisi olduğu bilinmektedir. Hiç kuşkusuz şehri önemli ve cazip bir yer konumuna getiren özelliklerin başında, şehrin bölgede merkezi bir yerde bulunması ve savunma için güçlü bir kaleye sahip olması gelmektedir. Aclûn Kalesi'nin Türk ve İslâm tarihi açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Örneğin; Aclûn Kalesi, Haçlı saldırılarına karşı korunmak amacıyla 1184 yılında Selâhaddin Eyyûbî'nin komutanı İzzeddin Üsâme tarafından inşa ettirilmiştir. Ayrıca daha sonraki süreçte Moğollara karşı Mısır diyarını müdafaa edecek savunma hattının, Memlûkler tarafından Aclûn'da teşekkül ettirilmiş olduğu görülmektedir. Gerek Haçlılara karşı korunma amaçlı kalenin inşa edilmesinin gerekse Moğollara karşı savunma hattının burada oluşturulmasında Aclûn şehrinin, merkezi konumda bir yer olmasının yanı sıra güçlü bir kaleye sahip olmasının da etkili olduğu görülmektedir. Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde altın çağını yaşayan Aclûn Kalesi, Osmanlılar Dönemi'nde seleflerine nazaran önemini yitirmiş ve nihayetinde son asırlardaysa eski stratejik önemini kaybetmiştir. Bu çalışmamızda Orta Çağ'da Aclûn Kalesi'nin hususiyile Eyyûbîler ve Memlûkler zamanında üstlenmiş olduğu fonksiyonlarına ve önemine işaret edeceğiz. Bunlara ilaveten bizatihi müşahade edip inceleme fırsatı bulduğumuz Aclûn Kalesi'nin çekmiş olduğumuz bazı fotoğraflarına da çalışmamızda yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Aclûn, Aclûn Kalesi, Şam Diyarı, Orta Çağ

A STRATEGIC CASTLE OF DAMASCUS REGION IN THE MIDDLE AGE: ACLÛN CASTLE

Abstract

Aclûn Castle, built in the city of Damascus in between the east of Palestine and in the north of Amman in the Middle Age, is seen as a strategic center which has maintained its importance throughout the period from its first construction. It is known that the city of Aclûn, where the castle is located, is one of the important settlement areas in the region. Undoubtedly, one of the main features that make the city an important and attractive place is that the city is located in a central place in the region and has a strong castle for defense. Aclûn Castle has an important place in Turkish and Islamic History. It was built in 1184 by Izzeddin Usâme, the commander of Salâhaddin Eyyûbî, in order to protect from the Crusader attacks. It is seen that the city of Aclûn has a central position in the construction of the castle for the protection of the Crusaders as well as in the defense line against the Mongols. Aclûn Castle, which lived its golden age during the reign of Ayyubis and Mamluks, lost its importance in the Ottomans Period compared to its predecessors; and finally, it has lost its old strategic importance in the last few centuries. In this study, we will point out the functions and the importance of the Aclûn Castle under the Ayyubis and Mamluks in the Middle Ages. In addition to these, we will also present some photographs of the Aclûn Castle, where we have the opportunity to observe and examine the city itself.

Key Words: Aclûn, Aclûn Castle, Damascus Region, Middle Age

1. GİRİŞ

Kal'a (kale) kelimesi; sökmek, koparmak, bir şeyi yerinden çıkarmak gibi anlamlara gelmektedir. Bunların yanı sıra *kal'a*; bir şeyi aslından söküp çıkarmak, hurma ağacının dibinden ayrılmış olan fidan ve ağaç, dağ büyüklüğünde bulut, hörgüçten kesilmiş olan parça, bir şeyden kopmuş olan parça, dağda erişilmesi zor muhkem yapı, dağ başında yapılmış sarp ve sağlam hisar gibi anlamlara da gelmektedir (İbn Manzûr, t.y: 3722-3725; el-Cevherî, 1990: 1270-1272; ez-Zebîdî, 2000: 60-73; Mütercim Âsım Efendi, 2014: 3479-3480; *Mu'cem el-Vasît*, 2008: 783; *el-Müncid fî el-Luğa*, 2008: 650-651; Sarı, t.y: 1254). İskân edilen bir yeri muhafaza etmek, düşman saldırılarından korunmak ve önemli geçit yerlerini kontrol etmek gibi nedenlerden dolayı kaleler inşa edilmiştir (Eyice, 2001: 240). Coğrafi açıdan öneme sahip şehirlerde inşa edilen kalelerin ehemmiyeti oldukça fazladır. Genelde bu şehirlerde bir kale inşa edilirdi. Hatta bazı zamanlar şehirde inşa edilen kale o kadar önemli hale gelirdi ki o şehir kalenin adıyla anılırdı. Bu durum o şehrin önemli bir yer haline gelmesinde, kalesinin çok önemli ve hususi bir yerinin olmasından kaynaklanmaktadır.

Orta Çağ'da stratejik mevkiilerin muhafazası için inşa edilen en güvenli, korunaklı yerlerin kaleler olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü geniş bir bölge ya da şehir içerisinde ani baskınlar karşısında süratlice sığınılacak en iyi liman, müstahkem surlara sahip bir kaledir. Bu maksatla Orta Çağ'da birçok kalenin inşa edildiği görülmektedir. İşte inşa edilen bu kalelerden biriside Şam diyarının stratejik bir kalesi olan Aclûn Kalesi'dir.

Biz bu çalışmamızda Şam diyarındaki mevcut olan kaleleri bir bütün olarak ele almak yerine hususi olarak Aclûn Kalesi'ni ele alıp inceleyeceğiz. Bu maksatla Aclûn şehri ve önemi üzerinde durduktan sonra Eyyûbîler Dönemi'nde Aclûn Kalesi ve Memlûkler Dönemi'nde Aclûn Kalesi konularını ele alacağız.

2. ACLÛN ŞEHİRİ VE ÖNEMİ

Aclûn; Ürdün'ün başkenti Amman'ın 73 km. kuzeybatısında, İrbid'in ise güneyinde yer almaktadır (Bostan, 1988: 326). Bunun yanında şehrin Caraş'a olan uzaklığı ise 24 km'dir (el-Cehînî, 2008: 11). Önceden Aclûn, Ürdün'ün İrbid ilinde bulunan bir ilçeydi (*el-Müncid fî el-'Âlâm*, 2008: 375; Bostan, 1988: 326). Günümüzde ise Aclûn, Ürdün'ün illerinden birisidir.

Aclûn şehri, Raşit Halifeler zamanında yapılan fetihler neticesinde Müslümanlar tarafından alınmıştır (Bostan, 1988: 327). Türk ve İslâm Tarihi açısından Aclûn şehrinin bazı önemli yanları bulunmaktadır. Bu meyanda şehrin en önemli yanlarından birisi Moğollara

karşı Mısır diyarını müdafaa edecek savunma hattının Memlûkler tarafından Aclûn'da teşekkül ettirilmesidir.

Aclûn şehrini ziyaret edenlerden birisi 14. yüzyılın meşhur seyyahı İbn Battûta'dır (1304-1369). İbn Battûta; Aclûn şehrinin güzel bir şehir olduğunu, şehirde birçok çarşının bulunduğunu, şehrin kıyısından suyu tatlı bir nehrin geçtiğini ve ayrıca şehrin kalesinin de oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir (İbn Battûta, 1992: 61). Aclûn şehri, Memlûklerin en önemli sultanlarından el-Melik en-Nâsir Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde oldukça büyük ve önemli bir şehir haline gelmiştir (Bostan, 1988: 327).

Aclûn şehrinin önemli hususiyetlerinden birisinin diğer şehirlere yiyecek ve içecek satan bir yer olmasıdır (Evliyâ Çelebi, 2005: 421). Bunun yanı sıra Aclûn'un önemli hususiyetlerinden biriside bu şehirde meşhur bazı şahsiyetlerin ve âlimlerin yetişmiş olmasıdır. Bu şahıslardan bir kısmı el-Aclûnî nisbesini almıştır. Bu şehrin yetiştirdiği âlimlerden bazılarına, *Keşfü'l-Hafâ'*'nin müellifi İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî ile hadis ve daha ziyade *Sahîh-i Buhârî* okutmakla meşhur olan Muhammed b. Ahmed el-Aclûnî'yi örnek olarak verebiliriz (Yardım, 1988: 327-328; Uğur, 1988: 328).

3. ACLÛN KALESİ VE STRATEJİK ÖNEMİ

Aclûn Kalesi Benî Avf Dağı'nın zirvesinde yer almaktadır (el-Cehînî, 2008: 11). Kale 580(1184) yılında Selâhaddin Eyyûbi'nin komutanı İzzeddin Üsâme tarafından inşa edilmiştir (el-Cehînî, 2008: 11; Bostan, 1988: 327). Filistin'in doğusu ile İdlîb ve Amman arasında bulunması hasebiyle Aclûn şehri ve Kalesi coğrafi açıdan oldukça önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu durum, Aclûn Kalesi'nin önemini ve fonksiyonunu daha da arttırmaktadır.

Stratejik bir kale olan Aclûn Kalesi, hendek ile çevriliydi (el-Cehînî, 2008: 11). Kale, küçük olmasına rağmen oldukça güçlü bir kale olup içerisinde askerler, askerî mühimmat, yiyecek ve içecek bulunmaktaydı (el-Kalkaşandî, 1917:105). Bunların yanı sıra Aclûn Kalesi oldukça yüksekti (İbn Battûta, 1992: 61). Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1023 metre olup bir dağın üzerinde yer almaktaydı. Kale sayesinde şehir, bölgenin güvenli bir yeri haline gelmiştir.

Aclûn Kalesi bazı şahısların tutuklanıp hapis cezalarını çektikleri yerdî. Örneğin Rabîa Arapları emîri Zâmil b. Ali ile İsa b. Mühannâ arasında anlaşmazlık meydana gelmişti. 659 (1260/1261) yılında Dımaşk nâibi olan Aâeddin Taybars, Zâmil b. Ali tutuklatıp ardından Aclûn Kalesi'nde hapsedirmişti (Şeşen, 2009: 47). Ayrıca Zilhicce 672'de (Haziran/Temmuz 1274) Arap emîrlерinin büyüklerinden olan Amr b. Mahlûf hapsedilmiş olduğu Aclûn Kalesi'nden kaçmış ve Moğollara sığınmıştı (İbn Abdüzzâhir, 1976: 423).

Aclûn Kalesi'nde görev yapan önemli bazı ilim adamları da vardır. Örneğin cerrahî, ortopedi ve klinik tedavi alanlarında meşhur olan İbn el-Kuff, Aclûn Kalesi'nde bir dönem

tabiplik yapmıştır (Şeşen, 2009: 329-330). Netice itibariyle şehirde bulunan kalenin; Aclûn'u siyasi, askeri ve ticari yönden bölgede oldukça cazip bir yer haline getirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

4. EYYÛBÎLER DÖNEMİ'NDE ACLÛN KALESİ

Eyyûbiler Dönemi'nde 1184 yılında Selâhaddin Eyyûbî'nin (1171-1193) komutanı İzzeddin Üsâme tarafından inşa edilen Aclûn Kalesi'nin, Haçlıların saldırılarına karşı korunmak amacıyla inşa edilmiş olduğu görülmektedir (Bostan, 1988: 327). Zaten bu devirde Haçlılar saldırılarını oldukça artırmıştı. Bu sebeple Aclûn Kalesi bölgede Haçlı saldırılarına uğrayan kimselerin sığınacağı en korunaklı yerlerden birisi haline gelmiştir.

Eyyûbiler zamanında Aclûn Kalesi'nin önemli bir fonksiyonu da yağmacılık yapan bedevilerin itaat altına alınması ve onların yağmalarına karşı halkın korunmasıydı. Örneğin Eyyûbî sultanı el-Melik el-Kâmil (1218-1238) zamanında kale, yağmacı bedevilerin itaat altına alınmasında önemli bir merkez üssü konumundadır. Yine bu dönemde Salt Kalesi de bu amaç için inşa edilmiştir (Şeşen, 1995: 23; Şeşen, 2002:113).

Aclûn şehrinde kalenin yanı sıra bir takım Eyyûbî eserleri de mevcuttur. Eyyûbî sultanlarından en-Nâsır Salâhaddin Eyyûbî ve el-Melik es-Sâlih Necmüddîn Eyyûb'un yaptırmış olduğu eserler bulunmaktadır. Örneğin es-Sâlih b. Eyyûb 645 (1247) yılında Aclûn'da bir mescit inşa ettirmiştir.

Günümüzde Aclûn Kalesi'nin üzerinde bulunan iki kitabeden birisi Aybek b. Abdullah kulesinin doğu tarafında olup Aybek b. Abdullah'ın 611 (1214-1215) senesinin aylarında kaleyi inşa ettiği belirtilmektedir. Diğer kitabe ise Selâhaddin Yûsuf Kulesi'nin güney tarafında bulunmakta olup es-Sultan el-Melik en-Nâsır Selâhaddin Yûsuf zamanında kalenin yenilenmiş olduğu belirtilmektedir (Sözlü, 2009: 17-19).

5. MEMLÛKLER DÖNEMİ'NDE ACLÛN KALESİ

Moğollar 1260 yılında Aclûn şehrini ve kalesini tahrip etmişlerdi. Bu konuyla ilgili olarak Ebu'l-Fidâ, Moğol kumandanı Ketboğa'nın askerleri tarafından muhasara edilen Aclun şehrinin el-Melik en-Nâsır'ın emriyle Moğollara teslim edildiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Ebu'l-Fidâ şehri teslim alan Moğolların, Aclûn şehrini ve kalesini tahrip ettiklerini de belirtmektedir (Ebu'l-Fidâ, 1997: 313-314).

Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdarî (1260-1277), Şam diyarında Moğollar tarafından tahrip edilen birçok kaleyi tamir ettirmişti. Sultanın tamir ettirdiği bu kalelerden birisi de Aclûn Kalesi'dir (İbn Abdüzzâhir, 1976: 93; Şeşen, 2009: 27). Sultan Baybars, Aclûn'un bulunduğu bölgeyi Moğollardan geri almış ve Emîr İzzeddin Aybek'i de Aclûn Kalesi'nin tamir edilmesi için vazifelendirmişti. Bunun üzerine kale 1261

yılında tamir edilmiş ve yeni burçlar ilave edilerek daha da büyütülmüştür (Bostan, 1988: 327). Aclun şehrinde ve kalesinde bazı eserler inşa ettiren Memlûk Sultanı ez-Zâhir Baybars aynı zamanda Aclûn'da bir müddet yaşamıştır.

Zâhir Baybars Kulesi'nin bulunduğu sahada bulunup şuan müzede olan bir kitabede, es-Sultan el-Melik ez-Zâhir Baybars es-Sâlihî tarafından (kulenin/tamirin) yapıldığı belirtilmektedir. Buna ilaveten kalenin kuzey tarafının yer aldığı alanda bulunan kitabede ise es-Sultan el-Melik el-Mansur zamanında Aclûn Nâibi Menkvîreş'in Cemâziye'l-Evvel 686'da (Haziran/ Temmuz 1287) mescidin inşasını yenilediği belirtilmektedir (Sözlü, 2009: 19-21). Memlûklerin hem kaleye hem de kale içindeki eserlere gereken önemi vermiş oldukları görülmektedir. Bu durum, Aclûn şehrinin ve kalesinin Memlûkler zamanındaki önemini akla getirmektedir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmiş olan Aclûn, Şam eyaletine bağlı bir sancak olmuştur (Bostan, 1988: 327). XVI. yüzyılda Şam diyarında küçük bir yerleşim yeri haline geldiği anlaşılan Aclûn sancağının, bu yüzyılın ikinci yarısında çeşitli hastalıklar ve çevrede meydana gelen isyanlar neticesinde nüfusunun azalmış olduğu anlaşılmaktadır (Taşkın, 2013: 653-654).

6. SONUÇ

Şam diyarının en kritik noktalarından birisinde bulunan Aclûn Kalesi, yer aldığı bölgenin hâkimiyeti açısından son derece önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Kalenin Orta Çağ'da bu stratejik önemini hep korumuş olduğu anlaşılmaktadır. Aclûn Kalesi ilk olarak 1184 yılında Eyyûbîler zamanında Selâhaddin Eyyûbî'nin komutanı İzzeddin Üsâme tarafından Haçlı saldırılarına karşı korunmak amacıyla inşa ettirilmiştir. Bunun yanı sıra daha sonraki zamanda Moğollara karşı Mısır diyarını müdafaa edecek savunma hattının, Memlûkler tarafından Aclûn'da teşekkül ettirilmiş olduğu görülmektedir. Savunma hattının burada oluşturulmasında Aclûn şehrinin bölgede merkezi bir yer olmasının yanı sıra Aclûn Kalesi'nin de bulunmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hiç kuşkusuz Türk ve İslâm tarihi açısından son derece önemli bir husustur.

Aclûn şehrinde ve kalesinde Eyyûbî ve Memlûk sultanlarından bazılarının yaptırmış olduğu eserler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Aclûn'da yetişmiş meşhur bazı şahsiyetler ve âlimler bulunmaktadır. Bu şahıslardan bazılarının el-Aclûnî nisbesini kullanmış oldukları görülmektedir. Bunlara ilaveten Aclûn şehrinde ikamet etmiş olan bazı önemli devlet adamları ve âlimlerin olduğu da bilinmektedir. Ayrıca şehrin önemli bir diğer hususiyeti de ziraat yönüyle gelişmiş olup diğer şehirlere yiyecek ve içecek satan bir yer olmasıdır.

Netice itibariyle Eyyübîler ve Memlûkler döneminde altın çağını yaşayan Aclûn Kalesi, Osmanlılar Dönemi'nde seleflerine nazaran önemini yitirmiş ve nihayetinde son asırlardaysa eski stratejik önemini kaybetmiş olduğu görülmektedir. Orta Çağ'da Şam diyarında Aclûn şehrinin ve kalesinin gerek Haçlılara karşı gerekse Moğollara karşı güçlü bir savunma hattı ve mekânı olarak çok büyük bir görev ifa etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- İbn Abdüzzâhir, el-Kâdî Muhyiddin. (1976).*er-Ravz ez-Zâhir fî Sîret el-Melik ez-Zâhir*, Tah. Abdülâziz el-Huveytîr. Riyad.
- İbn Battûta. (1992). *Rihle İbn Battûta*. Beyrut: Dâr Sâdır.
- Bostan, İ. (1988). Aclûn. *İslâm ansiklopedisi (TDV)*. İstanbul, C. I, s. 326-327.
- el-Cevherî İsmail b. Hammâd. (1990).*es-Sihâh Tâc el-Luğa ve Sihâh el-Arabiyye*. Tah. Ahmed Abdulğafûr Attâr, C. III, Beyrut: Dâr el-İlim.
- el-Cehînî, M. (2008) *İtlâle alâ el-İmâre el-Harbiyye fî şark el-Âlem el-İslâmî abr el-Usûr*. Kahire.
- Ebu'l-Fidâ, 'İmâd ed-Din İsmail b. Ali. (1997). *Târihu Ebi'l-Fidâ (el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer)*. C. II, Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. (2005). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Haz. Yücel Dağlı v.dğr., IX. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (2001). "Kale", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*. İstanbul, C. XXIV, s. 234-242.
- İbn Manzûr (t.y.). *Lisân el-Arab*. Tah. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasb Allâh-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, C. VI, Kahire: Dâr el-Maârif.
- Mu'cem el-Vasît*, 2008, Kâhire.
- el-Müncid fî el-Luğa*, 2008, Beyrut: Dâr el-Maşrık.
- el-Müncid fî el-'Âlâm*, 2008, Beyrut: Dâr el-Maşrık.
- Mütercim Âsım Efendi. (2014). *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît/Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. C. IV, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sözlü, H. (2009). *Ürdün-Aclûn'daki mimari eserler*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Şeşen, R. (2009). *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İstanbul.
- Şeşen, R. (1995). Eyyübîler. *İslâm ansiklopedisi (TDV)*. İstanbul, C. XII, s. 20-31.
- Şeşen, R. (2002). Eyyübîler. *Türkler ansiklopedisi*. Ankara, C. V, s. 102-146.
- Taşkın, Ü. (2013). XVI. Yüzyılda Aclun Şehri ve kasabalarının nüfusu. *Turkish Studies*, 8(7), 645-654.
- Uğur, M. (1988). Muhammed b. Ahmed el-Aclûnî. *İslâm ansiklopedisi (TDV)*. İstanbul, C. I, s. 328.
- Yardımlı, A. (1988). İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî. *İslâm ansiklopedisi (TDV)*. İstanbul, C. I, s. 327-328.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. (2000). *Tâc el-'Ârûs min Cevâhir el-Kâmûs*. Tah. İbrahim et-Terzî, C. XXII, Kuveyt: et-Türâs el-Arabî.

EXTENDED ABSTRACT

The importance of the castles built in geographically strategic cities is quite high. In general, a castle was built in these cities, and in some cases, the castle that was built in a city became so important that the city would be called with the name of the castle. This is due to the fact that the city had a very special role in making the city an important place. In this sense, it is an undoubted fact that the safest, sheltered places built for the preservation of strategic positions in the Middle Ages were castles. It is because the best harbor to be quickly sheltered in the face of sudden raids in a large region or city is a castle with fortified walls. It is seen that many castles were built for this purpose in the Middle Ages, one of which built here is the Aclun Castle, a strategic castle of Damascus. Today, Aclun city is one of the provinces of Jordan. Aclun city was conquered by the Muslims as a result of the conquests made during

the reign of Rashid Caliphs. There are some important aspects of the city of Aclûn in terms of Turkish and Islamic History. In this context, one of the most important aspects of the city is that the defense line to defend the land of Egypt against the Mongols was established by the Mamluks here. Aclun city became quite a big and important city in the period of el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, one of the most important sultans of the Mamluks. One of the important features of Aclûn city is that it was a place to sell food and drinks to other cities. Moreover, some famous people and scholars were raised in this city. Some of these individuals took the title of “al-Aclûnî”. Ismâil b. Muhammed al-Aclûnî, the author of *Keşfü'l-Hafâ*, and Muhammad b. Ahmed al Aclûnî who taught Hadith especially *Sahih-i Bukhari* can be given as examples. In addition, there were some important scholars working in the Aclun Castle. For example, Ibn al-Kuff, who was famous in the fields of surgery, orthopedics and clinical treatment, was a doctor in the Aclun Castle. In addition, there are monuments built by some of the Sultans of Ayyubid and Mamluk in the Aclun City and Castle. This is also a feature that makes the city and the castle important in cultural terms. It is clear that the Aclun Castle, which is located in one of the most critical points of the Damascus, has a very important place in terms of its dominance over the region. It is understood that the castle always maintained this strategic importance in the Middle Ages. As a strategic castle, Aclun was surrounded by a moat. Although the castle was small, it was a very strong with soldiers, military munitions, food and beverages. Aclun Castle, on the other hand, was where some people were arrested and imprisoned. It was an exile city in this respect. It is seen that the Aclun Castle, which was built by Izzeddin Usâme, the commander of Salâhaddin Eyyûbî, in 1184, was built in order to protect against the attacks of the Crusaders. An important function of the castle at the time of the Ayyubids was the obedience of the Bedouin who plundered and the protection of the people against their plunder. In the following period, the Mongols destroyed the city and castle of Aclûn in 1260. The Mameluke Sultan Baybars repaired many of the castles destroyed by the Mongols in the land of Damascus. One of these castles repaired by the Sultan was the Aclun Castle. Sultan Baybars took back the area where Aclûn was located from the Mongolians and charged Emîr Izzeddin Aybek with the repair of Aclûn Castle. Accordingly, the castle was repaired in 1261 and further expanded by adding new bastions. There were undoubtedly some important reasons why both Sultan Baybars and some other Mamluk sultans attached importance to the Aclun Castle. For example, the defense line against the Mongols to defend the land of Egypt was established by the Mamluks in Aclûn. It is understood that Aclun city's being a central place in the region as well as Aclun Castle's being here were effective in formation of the line of

defense in this city. This is undoubtedly a very important issue in terms of Turkish and Islamic history. Aclun Castle, which lived its golden age in the period of the Ayyubis and Mamluks, lost its importance compared to its predecessors in the Ottomans Period, and it was seen that in the last centuries it totally lost its old strategic importance. It can be claimed that Aclun city and castle played a very important role as a strong line defense against both the Crusaders and the Mongols in the land of Damascus in the Middle Ages.

Ekler¹:

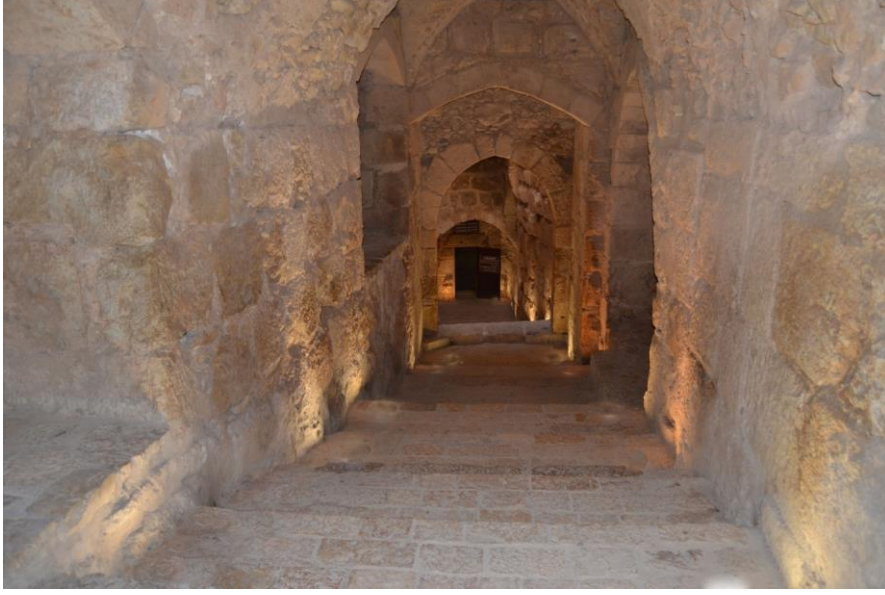
Ek 1 - Aclûn Kalesi

Ek 2 - Aclûn Kalesi'nin İçerden Bir Bölümünün Görünümü

¹ Eklerde yer alan fotoğraflar tarafımızdan çekilmiştir.

Ek 3 - Aybek b. Abdullah Kulesi'ne Giden Merdiven

Ek 4 - Kalede Bulunan Burçlardan Birisi

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Uysal, D. ve Seçilmiş, C. (2019). “Turizm Fakültesi Öğrencilerinin İngilizce İletişim Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Gereksinim Çözümlemesine Dayalı Bir Program Önerisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3808-3835.

Geliş Tarihi / Received Date: 23 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

TURİZM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İNGİLİZCE İLETİŞİM BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK GEREKSİNİM ÇÖZÜMLEMESİNE DAYALI BİR PROGRAM ÖNERİSİ¹

Öğr. Gör. Dr. Davut UYSAL

Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu

davutu@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8241-4407

Doç. Dr. Cihan SEÇİLMİŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi

cihansecilmis@gmail.com

ORCID:0000-0001-6781-0997

Öz

Çalışmanın amacı turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimlerini belirlemek, belirlenen gereksinimler ışığında turizm fakültelerine yönelik mesleki İngilizce öğrenme çıktılarını oluşturarak bir mesleki İngilizce programı önermektir. Araştırma evrenini Türkiye’deki tüm turizm fakülteleri oluşturmaktadır. Çalışmada 6 turizm fakültesindeki öğrencilerden, turizm alan öğretim elemanlarından, İngilizce derslerine giren öğretim elemanlarından, turizm fakültesi mezunlarından ve turizm sektörü yönetici temsilcilerinden anket yolu ile veri toplanmıştır. Toplanan verilerin analiziyle turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimleri paydaşlar gözünden belirlenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, turizm fakültelerine yönelik Global Scale of English (GSE) Toolkit kullanılarak dört dil becerisi temelli mesleki İngilizce öğrenme çıktıları oluşturulmuş, oluşturulan öğrenme çıktıları GSE düzeylerine göre sistematik olarak dönemlere dağıtılarak bir ilgili fakültelele yönelik dört yıllık bir mesleki İngilizce programı geliştirilmiştir. Bu çalışma turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir mesleki İngilizcesi programı önermesinin yanı sıra, mesleki İngilizce programı geliştirmeye yönelik bundan sonraki çalışmalar için bir platform görevi üstlenmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belirli amaca yönelik İngilizce öğretimi, Gereksinim çözümlemesi, Mesleki İngilizce, Global Scale of English (GSE)

A PROGRAM PROPOSAL FOR THE DEVELOPMENT OF ENGLISH COMMUNICATION SKILLS OF TOURISM FACULTY STUDENTS BASED ON NEEDS ANALYSIS

Abstract

The aim of this study is to find out the needs of tourism faculty students for the development of their English communication skills, to create vocational English learning outcomes and to design a vocational English program. The population of the study consists of all tourism faculties in Turkey. The participants were from the six tourism faculties taken as the sample of

¹ Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Bölümünde Doç. Dr. Cihan Seçilmiş danışmanlığında yürütölen “Turizm Fakültesi Öğrencilerinin İngilizce İletişim Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Gereksinim Çözümlemesine Dayalı Bir Program Önerisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

the research; the undergraduate students, the tourism lecturers and those teaching English, the graduates of tourism faculties and the representatives of the tourism sector. The relevant data were collected from the stakeholders through a questionnaire. In line with the findings of the study, vocational English learning outcomes were created using Global Scale of English (GSE) Toolkit and the outcomes were distributed to academic terms using the GSE range of each outcome systematically, and a vocational English program was developed. This study is an important one for tourism faculty students as it has proposed vocational English learning outcomes for the development of English communication skills of tourism students and proposed an exemplary method for developing a vocational English program as well as forming a platform for the further studies in the field.

Key Words: English for specific purpose, Needs analysis, Vocational, English, Global scale of English (GSE)

1. GİRİŞ

Turizm sektörü önemini her geçen gün artıran ve özellikle son çeyrek yüz yılda küresel bir endüstri haline dönüşen bir sektördür (Veijola, 2010: 84). Bununla paralel, hızla büyüyen sektörün etkili ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi önem kazanmakta ve daha fazla nitelikli insan gücüne gereksinim duyulmaktadır (İçöz, 1991: 15; Jafari ve Sola, 1996: 229; Kusluvan ve Kusluvan, 2000: 251; Haven-Tang ve Jones, 2008: 353). Turizm fakülteleri ihtiyaç duyulan bu nitelikli insan gücünü yetiştirmekten sorumlu kurumlardır. Turizm fakültesi öğrencilerinin fakültelerde aldıkları eğitimler yolu ile edindikleri becerileri sektöre yansıtılabilmeleri, yeterli İngilizce dil becerisi olmaksızın sektörün uluslararası doğası gereği mümkün olmamaktadır (Kuppan, 2008; Hsu, 2010; Chen vd. 2011). Çünkü turizm sektörü farklı ülkelerden bireyler arası iletişimin yoğun yaşandığı bir sektördür (Davras ve Bulgan, 2012: 231).

Alanyazında turizm fakültesi öğrencilerine benzer şekilde, özel amaçlı İngilizce öğrenen öğrencilere yönelik yapılmış birçok çalışma ve bu çalışmalara ait bulgular mevcuttur (Laborda, 2002; Blue ve Harun, 2003; Lin vd. 2013; Lo, 2011). Ancak tüm bu bulgu ve önerilere rağmen turizm fakültesi öğrencileri özellikle yabancı dili bir iletişim aracı olarak kullanmakta sorunlar yaşamaya devam etmektedirler. Bunun sebebi, turizm öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimlerine yeterli önemin verilmemesidir. Öğrencilerin dile yönelik gereksinimlerinin ve dil öğretim süreçlerinden beklentilerinin doğru tespit edilmesi, mesleki İngilizce derslerinin amaç ve hedeflerinin bu gereksinimler doğrultusunda planlanması ve ders içeriklerini uygun şekilde oluşturulabilmesi için önemlidir (Allwright ve Allwright, 1977; Mackay ve Mountford, 1978; Widdowson, 1981; Hutchinson ve Waters 1987; Waite, 1989).

Türkiye’de yükseköğretim sisteminde İngilizce öğretimi ve İngilizce öğretimi alanında yaşanan sorunların belirlenmesi amaçlı British Council tarafından Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı ortaklığında, Türkiye Ulusal İhtiyaç Analizi

raporu yayınlanmıştır. 2015 yılında yayınlanan bu raporda Türk Yükseköğretimindeki İngilizce öğretimine yönelik kapsamlı saha çalışmasına dayalı bir takım bulgular sunulmuştur. Bu bulgulardan bazıları şu şekilde özetlenmektedir (TUİA, 2015).

- Türk üniversitelerinde İngilizce öğretimine yönelik yapılması gereken İngilizce öğretiminin mevcut genel İngilizce öğretiminden öğrencilerin gereksinimlerini karşılayacak bir şekle dönüştürülmesidir.
- Özellikle gelecekteki mesleklerini, eğitim aldıkları akademik alan üzerine planlayan yükseköğretim öğrencileri için İngilizce öğretim programları eksiksiz ve kapsamlı bir ihtiyaç analizi üzerine hazırlanmalıdır.

İngilizce iletişim becerilerinin turizm fakültesi öğrencileri için son derece önemli olduğundan ve turizm fakültesi mezunlarının dil öğrenmedeki yaşadıkları başarısızlıktan hareketle, TUİA raporunda önerilen yükseköğretim öğrencilerine, dolayısıyla da turizm fakültesi öğrencilerine gereksinin çözümlenmesine dayalı bir mesleki İngilizce programının geliştirilmesi bir gerekliliktir. Bu tarz İngilizce programlarının tasarlanması öncelikle gereksinim çözümlenmesine dayalı geliştirilmiş mesleki İngilizce öğrenme çıktılarının geliştirilmesine ve dönemlere sistematik bir şekilde dağıtılmasına bağlıdır. Ancak bu şekilde İngilizce derslerinin etkin şekilde tasarlanması ve dönemler arası koordineli bir şekilde uygulanması mümkün olacaktır. Bu çalışma TUİA (2015) raporunda belirtildiği üzere bu alandaki boşluğu gidermeyi amaçlayan bir çalışma olarak tasarlanmıştır.

2. LİTERATÜR

Turizm sektöründe sunulan hizmetler genelde soyut içerikli olduğu için sektörde istihdam edilen personelin sahip olduğu nitelik sunulan hizmetin kalitesini artırmakta ve beraberinde hizmet alan tüketicilerin memnuniyetine olumlu yansımaktadır (Kelley, 1992; MacVigar ve Rodger, 1996; Leslie ve Richardson, 2000; Conlin ve Baum, 2003; Haven-Tang ve Jones, 2008). Turizm sektöründe çalışanların yabancı dil becerisi yönünden yetersiz olduğu durumlarda ise tam tersi etki oluşmakta ve tüketiciye sunulan turistik çekiciliklerin değerinde ve ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerinde düşüş yaşanmaktadır (Leslie ve Russell, 2006; Ghany ve Latif, 2012; Akgöz ve Gürsoy, 2014). Bu sebeplerden dolayı, turizm fakültelerinde verilen yabancı dil eğitiminin önemi iyi kavranmalı ve öğrencilerin etkin birer yabancı dil kullanıcıları olmaları için gerekli öğretim planlaması ve tasarımı yapılmalıdır (Leslie ve Russell, 2006).

Türkiye’de mevcut koşullarda, turizm fakültelerinde yabancı dil öğretim planlamaları yapılırken genelde sadece dil öğretici ve yönetici görüşleri dikkate alınmakta ama esas hedef kitle olan öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik mesleki gereksinimleri göz ardı

edilmektedir (Çelik, 2003; Diken, 2006; İğrek, 2013). Hâlbuki Hutchinson ve Waters (1991) Belirli Amaçlı İngilizce Öğretimi (BAİÖ) süreçlerinde öğrenci gereksinimlerinin belirlenmesi ve öğrencilerin dil öğretim sürecinin merkezinde tutulması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. BAİÖ’de hedef yabancı dilin bir bütün olarak öğretilmesinden ziyade, öğrencilerin yoğun gereksinim hissettiği, daha sınırlı, mesleğe yönelik, faydalı ve öğrencilerin daha anlamlı bulduğu dil içeriğinin öğretiminin yapılması esastır.

Mevcut durumda turizm fakültelerinde İngilizce dersleri genelde genel İngilizce öğretimi prensiplerine göre planlanan zorunlu İngilizce dersleri ile başlamakta, sonraki yıllarda ise mesleki İngilizce dersine dönüşmektedir. Durum görünürde böyle iken, uygulamada zorunlu İngilizce dersleri ile mesleki İngilizce derslerinde kullanılan öğretim yöntemleri ve ders materyalleri arasında bir farklılık bulunmamakta ve her ikisinde genel İngilizce öğretimi prensipleri uygulanmaktadır. Olması gereken, mesleki İngilizce derslerinde öğrencilerin sektörde gereksinim duyacakları dil becerilerinin kazandırılmasına ağırlık verilmesi ve ders programı tasarımının bu nokta dikkate alınarak planlanmasıdır (Uysal vd. 2018).

Turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce öğrenmede neden başarısız olduklarına dair yapılan bazı çalışmalara yönelik bulgular şu şekilde özetlenmektedir. Öğrencilere yabancı dil öğretimi not odaklı sunulmakta, ders materyalleri görsel ve işitsel içerik yönünden yetersiz kalmakta, konuşma pratiğine yeterli ağırlık verilmemektedir (Akgöz ve Gürsoy, 2014). Ders programlarının tasarlanmasında öğrencilerin gereksinim ve beklentileri göz ardı edilmekte derslerin planlanması öncesi öğrencilerin ders içeriğine ve hedef dile yönelik eksikliklerinin belirlenmesi için her hangi bir çözümlenme yapılmamaktadır (Gökçe, 2015). Aynı zamanda turizm öğrencilerinin yabancı dil öğrenmeye yönelik güdülenme düşüklükleri isteksizlikleri ve bunun sonucu ortaya çıkan başarısızlıklar söz konusudur (Kozak, 2009; Davras ve Bulgan, 2012; İşigüzel, 2013; Hanbay, 2014; Akgöz ve Gürsoy, 2014; Altürk vd. 2016). Bu başarısızlıkların sebepleri arasında hem öğretim elemanları ile ilgili yöntem eksiklikleri (Kırmızı, 2012; Demiral ve Kaya, 2015) hem de öğrencilerin İngilizce derslerine yönelik beklentileri gösterilmektedir. Yabancı dil eğitimine yönelik zorunlu hazırlık sınıfı uygulanmamakta ve yabancı dil derslerinin haftalık ders saatleri öğrenci gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalmaktadır (Davras ve Bulgan, 2012).

Genel İngilizce öğretimi, İngilizce öğrenen bireyleri çok geniş sulara rotası belli olmayan bir seyahate çıkarmak olarak tanımlanırken BAİÖ ise rotası ve hedefi belli bir güzergâh üzerinde öğrencilerin hızla yol almasını ve hedefe ulaşmasını sağlama aracı şeklinde tanımlanmaktadır (Basturkmen, 2010). BAİÖ bir dil yeterlik düzeyinden daha ileri bir dil

yeterlik düzeyine ilerlemenin en ekonomik ve verimli yolu olarak kabul edilmektedir. BAİÖ’de en temel prensip “Bana İngilizceye ne amaçla gereksinim duyduğunu söyle, sana ne tür bir İngilizceye ihtiyacın olduğunu söyleyeyim” olarak özetlenmiştir (Hutchinson ve Waters, 1987: 8).

BAİÖ ders yürütücüleri yönünden bakıldığında ise, dersler dil öğretmekten daha fazla mana ifade etmektedir. Ders yürütücüleri BAİÖ derslerinde aynı zamanda birer ders ve materyal tasarımcısı, araştırmacı, süreç değerlendirici ve işbirlikçi rollerini üstlenmektedir (Sierocka 2008: 3). BAİÖ süreçlerinde “ders programı tasarımı”, ilgili derse yönelik öğrenme çıktılarına dayalı belirlenmiş hedeflere ulaşılması için etkili aktivite ve öğrenme yaşantıları tasarlayarak öğrenciler için en uygun öğrenme ortamının oluşturulmasına yönelik gerekli verilerin toplanması ve ders programına dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Richards, 2001). BAİÖ ders tasarım süreci öğrenciler ile koordinasyon içerisinde yürütülen ve öğrencilerin merkezi role sahip oldukları bir süreçtir (Umera-Okeke, 2011: 82). Başka bir ifade ile BAİÖ program tasarımı öğrencilerden öğrenme ve öğretme sürecine yönelik maksimum bilginin toplanması esasına dayanan bir süreçtir (Hutchinson ve Waters, 1987). Bu sürecin yönetilmesi son derece öğrenci merkezli bir yaklaşım gerektirdiği için yönetilmesi kolay bir süreç değildir. Öğrenci merkezli bir yaklaşımda, öğrencilerin gereksinim ve beklentilerinin takip edilmesi, takibin kesintisiz bir sürece yayılması ve bulguların öğretim sürecine yansıtılması gerekmektedir (Haddam-Bouabdallah, 2015: 49-50). Bir BAİÖ programının tasarımı gereksinim çözümlemesi, öğretim teorisinin belirlenmesi, içerik ve ders programı tasarımı, materyal seçimi ve değerlendirme süreçlerinden oluşmaktadır (Xenodohidis, 2002; Raluca, 2002).

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı;

- Turizm fakültesi öğrencilerinin iletişime yönelik mesleki İngilizce gereksinimlerini turizm fakültesi paydaşları gözünden belirlemek,
- Yapılan gereksinim çözümlemesine dayanarak turizm fakültelerine yönelik mesleki İngilizce öğrenme çıktıları oluşturmak,
- Belirlenmiş öğrenme çıktıları dönemlik İngilizce derslerinin tasarlanmasına temel oluşturacak şekilde dört yıllık lisans eğitim sürecine sistematik bir yaklaşımla dağıtmaktır.

Ancak bu sayede turizm öğrencilerinin iletişim becerisi gereksinimlerini maksimum düzeyde karşılayacak etkili ders amaç ve hedefleri, ders materyali, ölçme araçları ve öğrenme

çıktıları gibi öğeleri kapsayan ders programlarının tasarımı mümkün olabilecektir. Bu amaca yönelik çalışmada aşağıdaki araştırma sorusuna cevap aranmaktadır;

- Turizm fakültesi öğrencilerinin turizm fakültesi paydaşları gözünden İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimleri nelerdir?

3. YÖNTEM

Bu çalışma iki aşamalı tasarlanmıştır. Bu aşamalar, öğrenci gereksinimlerinin belirlenmesine yönelik tasarım ve elde edilen verilerin uygun istatistikî analizler ile turizm fakültelerine yönelik İngilizce öğrenme çıktılarının geliştirilmesine ve sistematik bir şekilde dönemlere dağıtılmasına yönelik tasarımıdır. Çalışmanın ilk aşaması olan veri toplama aşamasında nicel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde nicel yöntem tercih edilmesinin sebebi, nicel veri toplama araçları ile büyük örneklem üzerinde uygulama yapmanın ve veri toplamanın daha uygun olmasıdır (Carr, 1994).

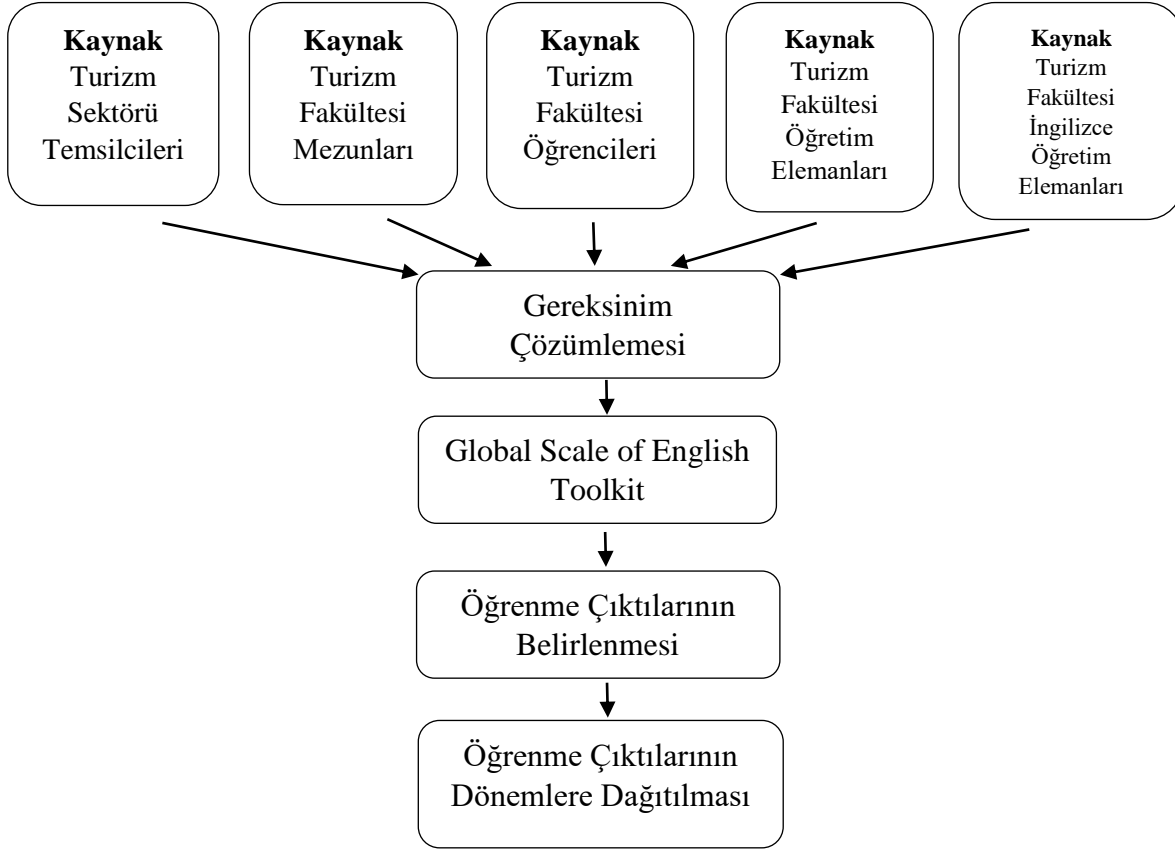
Çalışmada öncelikle gereksinim çözümlemesi ile turizm fakülteleri için ulaşılması gereken çıktı İngilizce yeterlik düzeyinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Daha sonra öğrencilerin mezuniyet aşamasına geldiklerinde hangi düzeyde İngilizce dil yeterliğine sahip olmaları gerektiği saptanmıştır. Belirlenen bu çıktı düzeyin Global Scale of English (GSE) ve Common European Framework of Reference (CEFR) üzerindeki karşılığı belirlenmiştir.

Bu noktada GSE ve CEFR hakkında genel bir bilgilendirmenin yapılmasına ihtiyaç vardır. İngilizce öğretiminin planlanmasında küresel olarak kullanımı yaygın iki adet İngilizce dil yeterlik ölçeği mevcuttur. Bunlar Common European Framework of Reference (CEFR) ve Global Scale of English'dir (GSE). Bu çalışmada İngilizce öğrenme çıktılarının belirlenmesinde GSE tercih edilmiştir. GSE üzerinde elde edilen her bir kazanımın bir karşılığı olduğu için öğrencilerin kazanımlarını cetvel üzerinde görme şansları vardır. Bu durum özellikle dil öğrencileri için güdülenim artırıcı bir etkiye sahiptir. Bu sebeplerden dolayı bu çalışmada GSE kullanılmasına karar verilmiştir. GSE 10 ile 90 arası aralıkta CEFR'e paralel olacak şekilde çok daha net ölçümlerin yapılmasını olanaklı kılmaktadır. GSE'ye "GSE Teacher Toolkit" adı altında çevrimiçi erişim mümkündür. GSE Teacher Toolkit sayesinde ders yürütücüleri (GSE, 2018);

- İlgili derse yönelik öğrenme çıktılarını belirleyebilir,
- İngilizce derslerini planlayabilir,
- Öğrencilerin gerçek dil düzeylerine uygun ölçme ve öğrenme materyalleri geliştirebilir,

- Öğrenci grubunun her bir CEFR/GSE düzeyinde neyi öğreniyor olmaları gerektiği konusunu daha net kararlar alabilir,

Araştırmanın buraya kadar açıklanan akışını bir şema olarak özetlemek gerekir ise Şekil 1'deki şema bir model olarak sunulabilir.

Şekil 1. Araştırma Akış Şeması

3.1. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik kapsamlı bir paydaş katılımı ile gereksinim çözümlemesine dayalı mesleki İngilizce öğrenme çıktıları önermesi, ayrıca İngilizce derslerinin içeriklerinin etkin şekilde geliştirilebilmesine yönelik sistematik olarak dönemlere dağıtılmış bir program önermesinden dolayı özgün bir çalışmadır. Bir mesleki İngilizce ders programının tasarlanmasında hedef öğrenci grubun dile yönelik gereksinimlerinin göz ardı edildiği durumlarda, ilgili derse yönelik uygun öğrenme çıktıları etkin şekilde geliştirilemediğinden, uygun ders içeriği, öğretim yöntemi ve tekniklerinin kullanılmadığı ve bunun sonucunda dersin hedef ve amaçlarına ulaşmasının mümkün olmadığı ve hedef dilin öğrenilemediği iyi bilinmektedir.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Çalışmada Boran (1994) tarafından geliştirilmiş anketin üç farklı nüshası kullanılmıştır. Kullanılan nüshalarda paydaşa özel demografik sorular ve hitabet dili dışında içerikte her hangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bir nüsha turizm fakültesi öğrencilerine elden uygulanmak üzere, bir nüsha turizm fakültesi alan öğretim elemanlarına ve İngilizce derslerine giren öğretim elemanlarına uygulanmak üzere uyarlanmış ve her bir paydaş için ayrı bir Google.doc versiyonu hazırlanmıştır. Son nüsha ise turizm sektörü yönetici temsilcileri ve turizm fakültesi mezunları için geliştirilmiş ve her bir paydaş için ayrı bir Google.doc versiyonu hazırlanarak uygulama kolaylığı hedeflenmiştir. Böylece araştırmacı tarafından çevrimiçi olarak katılım durumunun ve katılımcı profilinin takibi mümkün olmuştur. Tüm anket nüshalarının ilk bölümünde katılımcılardan kişisel bilgileri istenmekte ve daha sonra 5’li Likert tipi toplam 52 soru yöneltilmektedir. Bu 52 sorunun dağılımı şöyledir; İngilizceye karşı bakışlarını ölçmeyi amaçlayan 10 soru ile başlamakta ve daha sonra İngilizce dil becerilerini oluşturan dört alt beceri olan okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileri başlığı altında toplanmış olan maddeler gelmektedir. Sonraki bölümde ise katılımcıların turizm fakültelerindeki mevcut İngilizce derslerini dört beceri bazında değerlendirmelerini isteyen sorular yer almaktadır. Son bölümde ise turizm fakültelerindeki İngilizce derslerinin tasarımına yönelik paydaş katılımına yönelik algıları ölçmeyi amaçlayan sorular yer almaktadır. Tüm anket nüshalar paydaşlara ortak dil olan Türkçe olarak hazırlanmış ve uygulanmıştır.

3.3. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada kullanılan anketinin orijinali İngilizce dilinde çoktan seçmeli olarak tasarlanmıştır. Belirli bir dilde hazırlanmış olan bir araştırma anketinin bir başka dile çevrilmesi, geçerli ve güvenilir bir anket olarak hedef dilde uygulanması için çeviri sürecinde dikkat edilmesi gereken bazı kurallar vardır (Brislin, Lonner ve Thorndike, 1973; Çavuşgil ve Das, 1997). Bu kurallara uyularak ilgili anketin çevrilmesi, yapılan araştırmanın geçerliliği için son derece önemlidir. Hedef dile çevrilmiş olan ölçeğin kaynak dildeki orijinal anket ile birebir eş değer olması önemlidir (Brislin, Lonner ve Thorndike, 1973; Hansen, 1987; Prieto, 1992).

Çalışmada kullanılan anketin kaynak dilden hedef dil olan Türkçeye çevrilmesinde Herrera, Delcampo ve Ames, (1993) tarafından geliştirilmiş olan “Seri Yaklaşım” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem gereği, çalışmada kullanılan ankete yönelik orijinal anketin güvenilir bir anket olduğu, hedef dile çevrilen anketin orijinal anketle birebir eşdeğer ve güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Bu süreçler sonrasında kaynak dilde çoktan seçmeli

soru formatında yazılmış anketin, bu çalışmada 5'li Likert olarak uyarlanmasına karar verilmiş ve orijinal anketteki tüm çoktan seçmeli maddeler 5'li Likert formata dönüştürülmüştür. Çünkü Likert tipi ölçekler, mülakat ve soru cevap tarzı şeklindeki anketlere göre araştırmacıya zaman kazandırmakta, anketlerin e-posta yolu ile ya da okul ortamlarında uygulanması kolaylaşmaktadır. Süreç sonucu elde edilen sonuçlar yüksek derecede güvenilir ve geçerlidir (Aiken, 1976). Uyarlanmış olan her bir nüsha anket Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm fakültesinde 2018 Mayıs ayında turizm alan hocaları, turizm fakültesi öğrenci ve İngilizce dersi öğretim elemanlarından oluşan 23 kişi üzerinde, araştırma evrenini oluşturan katılımcılarla benzer özelliklere sahip bir grup katılımcı üzerinde pilot olarak uygulanmıştır. Turizm sektör temsilcilerine ve turizm fakültesi mezunlarına yönelik anketler ise yine Antalya bölgesinde faaliyette bulunan bir turizm yöneticileri derneği üyesi 22 kişi üzerinde pilot olarak uygulanmıştır. Pilot uygulama ile toplanan veriler güvenilirlik analizi için SPSS programına aktarılmış ve anketin Cronbach Alfa (α) katsayısı 0,89 olarak elde edilmiştir. Elde edilen bu değer ölçeğin yüksek ($\alpha > 0,70$) güvenilirlikte bir anket olduğunu ortaya koymaktadır (Hair vd., 2010). Son hali verilen anket nüshası için saha uygulaması öncesi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Etik Kurul'a başvurulmuş ve etik kurul onayı alınmıştır. Anketin uygulanmasına 2018 Temmuz ayında başlanmış ve 2018 Eylül sonu itibarıyla tamamlanmıştır.

3.4. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini Türkiye'deki tüm turizm fakülteleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırma evreni turizm fakültesi akademisyenleri, öğrencileri, İngilizce öğretim elemanları, mezunları ve mezunların istihdam edilmesinde hedef sektör olan turizm sektörü yönetici temsilcilerinden oluşmaktadır. Maliyet ve zamansal kısıtlılıklardan dolayı örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'deki erişilebilir tüm turizm fakülteleri ile çalışmanın uygulanmasına yönelik iletişime geçilmiş ve yöneticilere çalışmanın amacı ifade edilmiştir. Kendilerine çalışmaya yönelik etik kurul onay belgesi iletilmiştir. Katılım konusunda istekli olan ve araştırmacıya izin konusunda dönüş sağlayan altı devlet üniversitesine bağlı turizm fakültesinden örneklem alınmasına karar verilmiştir. Turizm fakültesi mezunları ve sektör temsilcilerinden örneklem alınmasında yine kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak Antalya bölgesinde faaliyette bulunan, turizm ve otel yöneticilerinin üye olduğu bölgesel bir dernekte uygulama yapılmasına karar verilmiştir. Turizm fakültesi paydaşlarından araştırmaya katılan örneklemin büyüklüğünün ne olması gerektiği ise Cohen, Manion ve Morrison (2000) tarafından hazırlanan örneklem büyüklüğü tablosundan faydalanılarak belirlenmiş ve en az 384 rakamına erişilmesi hedeflenmiştir.

Çalışma kapsamına alınan 6 üniversitedeki öğrencilere 15 dakika süre verilerek ve boş yâda eksik doldurulma ihtimali düşünülerek toplamda 450 anketin bizzat araştırmacı tarafından uygulanması kararlaştırılmıştır. Altı fakülteye toplam 450 anket uygulanmış ve 448 adet anketin doldurulması sağlanmıştır. Çalışma kapsamında veri toplanmasına karar verilen bu fakültelerde görevli turizm alan derslerine giren öğretim elemanlarından veri toplamak için anketin turizm alan öğretim elemanı nüshasının her bir üniversiteye yönelik ayrı bir Google.doc bağlantı linki gönderilmiştir. Kendilerine kurumlarından uygulama için izin alındığı ifade edilmiştir. Katılım durumları araştırmacı tarafından sürekli çevrimiçi olarak takip edilmiştir. Bu süreç sonucunda altı üniversiteden toplam 90 katılımcı tarafından anketin doldurulması sağlanmıştır. Altı turizm fakültesinde İngilizce derslerine giren ve bilgileri kurum yönetimlerinden temin edilen öğretim elemanlarına toplam 32 adet anket ulaştırılmış ve 22 anket dönüşü sağlanmıştır.

Sektörde aktif olarak çalışan turizm yönetici temsilcilerinden ise erişim kolaylığı ve zamansal sınırlıklardan dolayı tek bir bölge, Antalya Bölgesi araştırmaya dâhil edilmiştir. Bölgede faaliyette bulunan üye sayısı yaklaşık 1200 civarı olan ve profesyonel turizm yöneticilerinin üye olduğu bölgesel bir derneğin yönetimine ulaşılmış, ilgili mailde çalışmanın amacı ve çalışma ile elde edilecek bulguların sektöre nitelikli personel kazandırmadaki önemine vurgu yapılmıştır. Kendilerinden elde edilen e-posta adreslerine ilgili anketin dijital nüshasının erişim linki gönderilmiştir. Süreç sonunda 130 üye tarafından anketin doldurulduğu görülmüş, demografik bilgiler kısmına bakılarak bu 130 kişinin 60 tanesinin turizm lisans mezunu olduğu, geri kalan sayının ise sektör temsilcilerince doldurulduğu görülmüştür. Tüm bu çalışmalar sonrası, tüm paydaşlardan toplanan geçerli anket sayısı 618 olarak gerçekleşmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmada elde edilen verilerin analizi, model İngilizce programının geliştirilmesine yönelik ihtiyaç duyulan turizm fakültesi öğrenci gereksinimlerinin belirlenmesi ve bu belirlenen gereksinimler ışığında turizm fakültelerine yönelik İngilizce programı öğrenme çıktılarının oluşturulması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle anketin 5'li Likert ölçeği olarak düzenlendiği göz önüne alınarak 1=Kesinlikle katılmıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum arasındaki katılım düzeylerinin nasıl hesaplanacağı değerlendirilmiştir. Bu amaçla SPSS üzerinde anket verilerine yönelik yüzde ve frekanslar alınmıştır. Elde edilen yüzdelere göre 1 ve 2 seçenekleri yüzde değerleri birlikte, 4 ve 5 seçeneklerin yüzde değerleri birlikte değerlendirilmiş ve turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimleri belirlenmiştir.

4.1. Katılımcılara Yönelik Demografik Bulgular

Çalışmada katılımcılara yönelik elde edilen kişisel bilgiler Tablo 1’de verilmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların % 41.9’u (n= 259) kadın, % 58.1’i (n=359) ise erkektir. Çalışmaya yönelik veri toplanan turizm fakültelerinden çalışmaya katılan öğrenci sayısı 386’dır (% 62.5). Turizm alan derslerine giren öğretim elemanlarının sayısı 90’dır (% 14.6). Daha sonra ise 60 katılımcı ile sektör ve mezunlar gelmektedir (% 9.7). En düşük katılımı ise % 3.6 ile İngilizce derslerine giren öğretim elemanları oluşturmaktadır.

Çalışmaya katılanların % 39.2’si (n=242) 17-21 yaş aralığındadır. % 31.2’si ise (n=193) 22 ile 26 yaş aralığında olup 37 yaş ve üzeri olan katılımcıların yüzdesi ise % 12.6’dır (n=78). 32 ile 36 yaş aralığında olan katılımcıların yüzdesi ise % 7 ile (n=43) en düşük orandır.

Tablo 1. Katılımcılara Yönelik Bilgiler

<i>Katılımcı</i>	<i>N</i>	<i>Yüzde</i>
Kadın	259	41,9
Erkek	359	58,1
İngilizce Öğretim Elemanı	22	3,6
Turizm Öğretim Elemanı	90	14,6
Sektör Temsilcisi	60	9,7
Mezun Öğrenci	60	9,7
Öğrenci	386	62,5
17-21 Yaş Arası	242	39,2
22-26 Yaş Arası	193	31,2
27-31 Yaş Arası	62	10,0
32-36 Yaş Arası	43	7,0
37 ve Üzeri	78	12,6
Toplam	618	100,0

Katılımcıların turizm fakültelerinde dört yıllık eğitim sonrası yeterli olacağını düşündükleri İngilizce çıktı düzeyine ilişkin görüşleri Tablo 2’de verilmektedir. Katılımcıların % 56.3’ü (n=348) İngilizce orta düzeyin turizm fakültelerinde İngilizce çıktı düzey olarak yeterli olduğunu ifade ederken % 29.1’i (n=180) ise orta üst düzeyin yeterli olduğunu ifade etmektedirler. İngilizce çıktı düzeyi olarak temel düzeyin yeterli olacağını ifade edenlerin oranı % 8.4’dür (n=52). İleri düzey İngilizcenin turizm fakültelerinde İngilizce çıktı düzey olarak yeterli olacağını ifade edenlerin oranı % 2.8’ken (n=17) orta alt düzeyin çıktı dil düzeyi olarak yeterli olacağını belirtenlerin oranı % 2.6’dır. Son olarak katılımcıların % 0.8’i (n=5) başlangıç düzey İngilizcenin turizm fakültelerinde çıktı düzey olarak yeterli olacağını ifade etmektedirler.

Tablo 2. Paydaş Gözünden Turizm Fakülteleri İçin Yeterli Olduğu Düşünülen İngilizce Çıktı Düzeyleri

<i>Çıktı Dil Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>Yüzde</i>
Başlangıç Düzey	5	0,8
Temel Düzey	16	2,6
Orta Alt Düzey	52	8,4
Orta Düzey	348	56,3
Orta Üst Düzey	180	29,1
İleri Düzey	17	2,8
Toplam	618	100,0

4.2. Program Tasarımında Kullanılacak Gereksinimlere Yönelik Bulguları

Çalışmanın bu kısmında sadece bir gereksinime işaret eden yüzdeler verilecektir. Katılımcıların % 86,7'si (n=536) turizm sektöründe çalışmak için İngilizce bilmenin gerekliliğine yönelik görüş bildirmişlerdir. Ayrıca katılımcıların % 78,8'i (n=487) turizm öğrencilerinin İngilizce öğrenmekteki amaçlarının mesleki gelişim ve kariyer için olduğuna yönelik görüş bildirirken, % 73,8'i (n=456) İngilizceyi genelde yüz yüze iletişim için gereksinim duyacaklarına yönelik görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların % 52,3'ü (n=323) İngilizcenin sektörde telefonda iletişim amaçlı kullanılacağına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade ederken, sektörde genelde resmi olmayan İngilizce ile iletişim kurulduğuna yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 52,9 (n=327) olarak elde edilmiştir. Turizm sektöründe İngilizce çeviri becerisinin bir gereksinim olduğuna yönelik ifadeye katılanların % 79,4 (n=490) gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır.

İngilizce okuma becerisine yönelik bulgular ise şöyledir. Turizm fakültesi mezunlarının meslek hayatlarında İngilizce okuma becerisine gereksinim duyacağına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade eden katılımcıların oranı % 80,3'tür (n=496). Turizmde İngilizceyi e-posta, faks, not ve telgraf okumak için gereksinim duyacağına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 56,6 (n=350) olarak gerçekleşmişken, genelde iş mektupları okumak için kullanacağına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 57 (n=352) olarak bulunmuştur. Etkili İngilizce okuma becerisi için İngilizce turizm terminolojisi bilmenin gerekli olduğuna yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 63,4 (n=392) olarak gerçekleşmiştir.

Yetersiz İngilizce kelime bilgisinin İngilizce okuma becerisini olumsuz etkilediğine yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 72,5 (n=448) ve İngilizce metinler okurken metnin ana fikrini anlamakta zorlandıklarını ifade edenlerin oranı ise % 57,8'dir (n=357). Yetersiz İngilizce dil bilgisinin turizm öğrencilerinin İngilizce dilinde okuduklarını

anlamalarını zorlaştırdığına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 58,9'dur (n=364).

İngilizce yazma becerisine yönelik bulgulara bakıldığında, katılımcıların % 77'si (n=476) İngilizce yazma becerisinin önemli olduğuna dair ifadeye katıldığını belirtirken, İngilizce yazma becerisinin turizm sektöründe genelde iş mektupları yazmada gereksinim duyulacağına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı %56'dır (n=346). İngilizce yazma becerisini meslek hayatlarında e-posta, kısa not ve mesaj yazmada gereksinim duyacağına yönelik ifadeye katılanların oranı % 60,4 (n=373) olarak bulunmuşken, etkili İngilizce yazma becerisi için İngilizce turizm terminolojisi bilmenin gerekli olduğuna yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 61,7 (n=381) olarak bulunmuştur. Yetersiz İngilizce dil bilgisinin İngilizce yazma becerisini kullanmada zorlanmaya sebep olduğuna yönelik ifadeye katıldığını ifade edenlerin oranı % 58,3 (n= 360) olarak bulunmuşken yetersiz İngilizce kelime bilgisinden dolayı İngilizce yazma becerilerini kullanmakta zorlandıklarına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 64,4 (n=404) olarak gerçekleşmiştir.

İngilizce konuşma becerisine yönelik bulgular da şu şekildedir. Meslek hayatları için İngilizce konuşma becerisinin gerekli olduğuna yönelik ifadeye katılım bildirenlerin oranı % 87,7 (n=542) bulunmuşken, İngilizce konuşma becerisi için İngilizce turizm terminolojisi bilmenin gerekli olduğuna yönelik ifadeye katıldıklarını bildirenlerin oranı % 71,8 (n=404) olarak elde edilmiştir. İngilizce konuşurken kelimeleri doğru telaffuz etmekte zorlandıklarına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı ise % 51,9 olarak ortaya çıkmıştır.

Konuşma ihtiyacı duyduklarında hem uzun hem kısa cümleler kullanmak durumunda kalacaklarına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı %74,8 (n=462) olarak gerçekleşmişken meslek hayatlarında sıklıkla İngilizce konuşmak durumunda kalacaklarına yönelik ifadeye katılanların oranı % 76,2 (n=471) olarak elde edilmiştir. İngilizce konuşurken karşılarındaki kişilere sıklıkla sorular yönelmek durumunda kalacaklarına yönelik ifadeye katılanların oranı % 67,3 (n=416) olarak elde edilmiştir. Turizm sektöründe konuşulan İngilizce ile İngilizce dersi öğretim elemanlarının kullandıkları İngilizce şivelerin farklı olduğuna yönelik ifadeye katılanların oranı ise % 59,4 (n=367) olarak elde edilmiştir.

İngilizce dinleme becerisine yönelik gereksinimlere dair bulgular şu şekildedir. Meslek hayatı için İngilizce dinleme becerisinin önemli olduğuna yönelik ifadeye katılım bildirenlerin oranı % 85,6 (n=529) gibi yüksek bir orana ulaşmış ve meslek hayatlarında genelde İngilizce yayınlar dinlemek zorunda kalacaklarına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 56 (n=346) olarak bulunmuştur. Etkili İngilizce dinleme becerisi için İngilizce turizm terminolojisi bilmenin gerekli olduğuna yönelik ifadeye katıldıklarını ifade

edenlerin oranı % 65,4 (n=404) olarak bulunmuştur. Muhatapları İngilizce konuştuğunda kullandıkları kelimeleri anlamakta zorlandıklarına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 54 (n=334) olarak gerçekleşmiştir. İngilizce konuşurken muhataplarının hızlı konuşmasının anlamalarını zorlaştırdığına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 68,6 (n=424) olarak gerçekleşmiştir.

Turizm fakültesi lisans eğitiminde verilen İngilizce derslerinin değerlendirilmesine yönelik bulgular şu şekilde ortaya çıkmıştır. Bölümlerde verilen İngilizce derslerinde İngilizce okuma becerisinin yeterli derecede edinildiğine yönelik ifadeye katılmadıklarını ifade edenlerin oranı % 39,5 (n=244) olarak bulunmuşken aynı şekilde bölümlerde verilen İngilizce derslerinde İngilizce yazma becerilerinin yeterli seviyede edinildiğine yönelik ifadeye katılmadıklarını ifade edenlerin oranı % 43 (n=266) olarak bulunmuştur. İngilizce konuşma becerisinin yeterli derecede edinildiğine yönelik ifadeye katılmadıklarını ifade edenlerin oranı % 47,9 olarak bulunmuş ve İngilizce derslerinde İngilizce dinleme becerisinin yeterli derecede edinildiğine yönelik ifadeye katılmadıklarını ifade edenlerin oranı % 42,4 olarak gerçekleşmiştir. Bölümdeki İngilizce derslerinde okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerine yönelik yeterli aktivitenin uygulandığına yönelik ifadeye katılım oranları sırasıyla % 43,3 (n=267), % 43 (n=266), % 45,6 (n=282) ve % 42,1 (n=260) olarak elde edilmiştir.

Turizm fakültelerinde verilen İngilizce derslerinin içerikleri hazırlanırken turizm öğrencilerinin görüşlerinin alınması gerektiğine yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 73,6 (n=455) olarak elde edilmiştir. Yine turizm fakültelerinde verilen İngilizce derslerinin içerikleri hazırlanırken turizm derslerine giren turizm alan öğretim elemanlarının görüşlerinin alınması gerektiğine yönelik ifadeye katılım belirten katılımcıların oranı % 83,5 (n=516) olarak elde edilmiş, sektör temsilcilerinin görüşlerinin alınmasına yönelik ifadeye katıldıklarını ifade edenlerin oranı ise % 85,9 (n=531) olarak bulunmuştur.

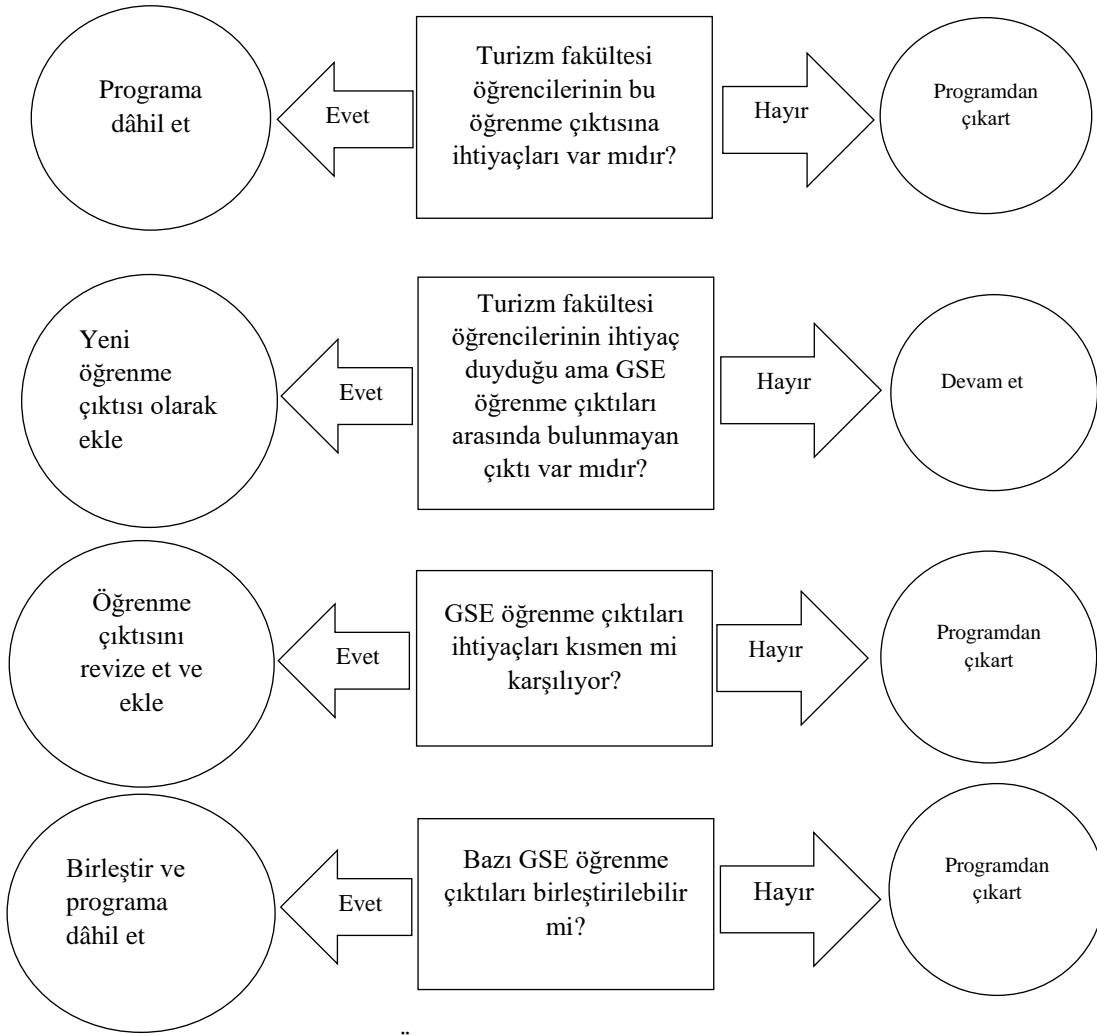
4.3. Turizm Fakültelerine Yönelik Mesleki İngilizce Program Tasarım Süreci

Turizm fakültesi öğrencilerinin mezun olduklarında sahip olmaları beklenen İngilizce dil yeterlik düzeyi gereksinim çözümlemesine göre Orta Düzey, CEFR karşılığı ise B1 ve B1+, GSE karşılığının ise 43-58 arası bant olarak belirlenmiştir. Bu çıktı dil yeterlik düzeyi, Türkiye Yüksek Öğretim Yeterlikler Çerçevesinde Turizm İşletmeciliği, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Turizm Rehberliği, Turizm ve Otel İşletmeciliği ve Turizm ve Otelcilik programları için Mesleki Ağırlıklı Yetkinlikler başlığı altında ifade edilen “*Bir yabancı dilde en az Avrupa Dil Portföyü B1 Genel Düzeyinde yazılı ve sözlü olarak iletişim kurar*” ifadesi ile örtüşmektedir (TYYÇ, 2018).

Öğrenme çıktılarının belirlenmesinde, daha önce çalışmanın yöntem bölümünde açıklanan Global Scale of English (GSE) evrensel İngilizce dil ölçeğinden faydalanılmıştır. GSE Toolkit üzerinde İngilizce hedef dil yeterlik aralığı CEFR B1 ve B1+ düzeyine karşılık gelen 43-58 arası olarak ayarlanmıştır. Çünkü bu aşamaya kadar öğrenciler GSE 42 altı öğrenme çıktılarını, düzeylerine göre planlanmış genel İngilizce öğretimi ile edinmeleri hedeflenmiştir.

Daha sonra model programının hedef öğrenci kitlesi mesleki İngilizce öğrencisi olarak seçilmiş, ulaşılan alt başlıklardan belirlenmiş gereksinimler ile ilişkili olan alt parametreler tek tek işaretlenerek GSE Toolkit çalıştırılmıştır. Sistem üzerinden girilen parametreleri karşılayan 331 Mesleki İngilizce öğrenme çıktısı elde edilmiştir. İndirilmiş olan 331 öğrenme çıktısının her biri gereksinim çözümlemesi sonucunda belirlenen gereksinimleri karşılayıp karşılamadıkları sorusu sorularak araştırmacı tarafında Şekil 2’de sunulan sorulara verilen cevaplar doğrultusunda tek tek değerlendirilmiş ve ilgili dil becerisi altında gruplandırılmıştır. En son aşamada belirlenen öğrenme çıktıları Türkçe ifadelerle dönüştürülmüştür. Bu süreç sonucu elde edilen İngilizce öğrenme çıktılarının sayısı Tablo 3’de görüldüğü üzere 72’dir. Bir sonraki aşamada bu belirlenen 72 adet öğrenme çıktısı, yine Tablo 3’te görüldüğü üzere BAİÖ programı kapsamındaki altı döneme GSE düzeylerine göre dağıtılmıştır. İlk yılı oluşturan iki dönem ise GSE 10-42 arasını kapsayan genel İngilizce öğretimi planlanmıştır. Bu dağıtımın yapılmasında her döneme İngilizce dört beceriye ait öğrenme çıktıılarının sistematik olarak konulmasına özen gösterilmiş ve dönemler arası etkileşim sağlanmıştır. Üretim becerileri olan konuşma ve yazma becerilerine yönelik öğrenme çıktııları daha ileriki dönemlerde ağırlıklı olacak şekilde dağıtılmıştır. Çünkü dil öğrenim süreçlerinde üretime dayalı beceriler olan yazma ve konuşma becerilerinin daha geç gelişmesi beklenmektedir.

Şekil 2. GSE Temelli Öğrenme Çıktılarının Belirlenmesinde Kullanılan Teknikler

Tablo 3. Turizm Fakültelerine Yönelik Önerilen GSE Temelli, Dönem Bazlı İngilizce Programı Öğrenme Çıktıları (ÖÇ)

I. YARIYIL		II. YARIYIL	
GSE Düzey	SEVİYE BELİRLEME SINAVINA DAYALI PLANLANMIŞ GENEL İNGİLİZCE ÖĞRETİMİ (GSE 10-25 ARASI ÖĞRENME ÇIKTILARI TEMELLİ)	GSE Düzey	SEVİYE BELİRLEME SINAVINA DAYALI PLANLANMIŞ GENEL İNGİLİZCE ÖĞRETİMİ (GSE 26-42 ARASI ÖĞRENME ÇIKTILARI TEMELLİ)
III. YARIYIL-TURİZM İNGİLİZCESİ I		IV. YARIYIL-TURİZM İNGİLİZCESİ II	
GSE 43-58 (B1/B1+). Okuma Becerisine		GSE 43-58 (B1/B1+). Okuma Becerisi	
43	ÖÇ1. Metnin başlığına bakarak metnin içeriğine yönelik tahmin ve çıkarımlarda bulunabilir	44	ÖÇ14. İşyle ilgili ihtiyacı olan bilgiye ulaşmak için internette araştırma yapabilir
43	ÖÇ2. Mesleğine yönelik basit yazılı tavsiyeleri anlayabilir	45	ÖÇ15. Hizmetler ve mesleklere yönelik reklam ve ilanların içeriğini anlayabilir
44	ÖÇ3. İhtiyacı olan bir bilgiyi bulabilmek için kısa metin ve e-postaları tarayabilir	48	ÖÇ16. Mektup, broşür CV gibi dokümanlarda ihtiyaç duyduğu bilgiyi bulabilir
44	ÖÇ4. Mesleği ile ilgili temel terminolojileri tanıyabilir ve anlayabilir (Özgün)	48	ÖÇ17. Mesleği ile ilgili temel terminolojileri tanıyabilir ve anlayabilir (Özgün)
GSE 43-58 (B1+B1+). Dinleme Becerisi		GSE 43-58 (B1+B1+). Dinleme Becerisi	
43	ÖÇ5. Kısa bir anlatımı dinledikten sonra, sonrası olabilecekleri tahmin edebilir	47	ÖÇ18. Müşteriler arası günlük konuşmaları takip edebilir ve konuşmanın içeriğini anlayabilir
GSE 43-58 (B1/B1+). Konuşma Becerisi		48	ÖÇ19. Müşteri ve meslektaşlardan gelen sözlü dönütleri ana hatları ile anlayabilir
43	ÖÇ6. Geleceğe yönelik niyet ve planlarını ifade edebilir	GSE 43-58 (B1/B1+). Konuşma Becerisi	
43	ÖÇ7. Bir diyalogu gerekçe sunarak uygun şekilde sonlandırabilir	44	ÖÇ20. Otel, restoran gibi bir firmaya telefonda rezervasyon yapabilir veya yapılmış rezervasyonda değişikliğe gidebilir
44	ÖÇ8. Yön tarifi verebilir, isteyebilir, verilen tarifi takip edebilir	44	ÖÇ21. Belirli bir konuda mazeret bildirerek özür dileyebilir
44	ÖÇ9. İyi ve kötü haberlere uygun tepkiler verebilir	46	ÖÇ22. Telefonda bir ürün ve hizmetin teslimine yönelik ayarlama yapabilir
44	ÖÇ10. Bir telefon görüşmesi sonrası kimin ve ne amaçla aradığını aktarabilir	GSE 43-58/B1/B1+. Yazma Becerisi	
GSE 43-58/B1/B1+. Yazma Becerisi		46	ÖÇ23. Belirli bir konuda bilgi paylaşımı amaçlı duyuru ve broşür gibi doküman hazırlayabilir
43	ÖÇ11. Mesleki sosyal ağlar kanalıyla gelen mesajlara basit dönütler yazabilir	47	ÖÇ24. İşyle ilgili bir davet veya organizasyona yönelik e-posta/mektup veya çevrimiçi bir paylaşım yazabilir
44	ÖÇ12. İşyle ilgili sınırlı gramer yapı ve ifadeleri kullanarak yazışmalar gerçekleştirebilir	48	ÖÇ25. İşyle ilgili veri toplama amaçlı sorular içeren basit bir anket hazırlayabilir
44	ÖÇ13. Mesleki ve eğitim geçmişine yönelik bir CV veya ilgili bir dokümanı doldurabilir	V. YARIYIL-TURİZM İNGİLİZCESİ III	
GSE 43-58 (B1/B1+). Okuma Becerisine		VI. YARIYIL-TURİZM İNGİLİZCESİ IV	
49	ÖÇ26. İşyle ilgili bir metnin ana konusunu ve konuya yönelik fikirleri saptayabilir	GSE 43-58 (B1/B1+). Okuma Becerisine	
51	ÖÇ27. İşyle ilgili takvime bağlanmış randevu bilgilerini anlayabilir	ÖÇ37. Yapılandırılmış bir metinde kronolojik sırayı takip edebilir	
GSE 43-58 (B1+B1+): Dinleme Becerisi		51	ÖÇ38. Telefonda, dinlediği kayıtlı bilgi ve yönergeleri takip edebilir
49	ÖÇ28. Mesleğine yönelik tavsiyeleri anlayabilir	54	ÖÇ39. Belli bir konuda sunulan mazeretleri anlayabilir
50	ÖÇ29. Dinlediği bir konuşmadan konuşmacının duygu ve tutumunu kavrayabilir	54	ÖÇ40. Mesleği ile ilgili temel terminolojileri anlayabilir (Özgün)
GSE 43-58 (B1/B1+): Konuşma Becerisi		GSE 43-58 (B1/B1+): Konuşma Becerisi	
48	ÖÇ30. Mesleğine yönelik bir anketle ilgili muhabata sorular sorabilir	50	ÖÇ41. Bir şoföre telefonda ya da yüz yüze detaylı yol tarifi verebilir
48	ÖÇ31. Bir iş görüşmesinde kendisine yöneltilen sorulara uygun cevaplar verebilir	50	ÖÇ42. Fiyat üzerinde pazarlık yapabilir ve indirim isteyebilir

Tablo 3 – Devamı

I. YARIYIL		II. YARIYIL	
49	ÖÇ32. İşle ilgili bir organizasyona organizasyon içeriğini anlatarak meslektaşlarını davet edebilir	51	ÖÇ43. Bir konuya yönelik sözlü bir şikâyette bulunabilir
49	ÖÇ33. Telefon görüşmelerinde önemli konulara yönelik sesli mesajlar bırakabilir	51	ÖÇ44. Mesleki tecrübe ve eğitim geçmişine yönelik sorular sorabilir, sorulan sorulara cevap verebilir
	GSE 43–58/B1/B1+: Yazma Becerisi	53	ÖÇ45. Aktivitelere yönelik alternatifler arasında karşılaştırma yapabilir
48	ÖÇ34. Seyahat bilgilerine yönelik detaylı bir formu doldurabilir		GSE 43–58/B1/B1+: Yazma Becerisi
49	ÖÇ35. Uygun bağlaçlar ile yapılandırılmış bir metin yazabilir	51	ÖÇ46. Eğitim ve mesleki tecrübesine yönelik bilgi talep eden bir formu doldurabilir
49	ÖÇ36. Mesleği ile ilgili terminolojileri yazılı iletişimde kullanabilir (Özgün)	53	ÖÇ47. Mesajları not alabilir ve bir konuya yönelik problemi açıklayabilir
		54	ÖÇ48. Belirli bir konuda özel bilgi talep eden bir e-posta/mektup yazabilir
VII. YARIYIL-TURİZM İNGİLİZCESİ V		VIII. YARIYIL-TURİZM İNGİLİZCESİ VI	
	GSE 43–58 (B1/B1+): Okuma Becerisine		GSE 43–58 (B1/B1+): Okuma Becerisine
	ÖÇ49. Bir metnin içeriğinden daha geniş anlamsal çıkarımlarda bulunabilir, metnin yazılış amacını saptayabilir	56	ÖÇ61. Mesleki performansına yönelik aldığı yazılı dönütleri anlayabilir
	GSE 43-58 (B1+B1+): Dinleme Becerisi	57	ÖÇ62. Mesleğine yönelik metinlerde mesleki terminolojileri anlayabilir (Özgün)
55	ÖÇ50. Bir ürün, alet veya hizmetle ilgili problemin çözümüne yönelik yönerge ve tavsiyeleri anlayabilir		GSE 43-58 (B1+B1+): Dinleme Becerisi
	GSE 43–58 (B1/B1+): Konuşma Becerisi	58	ÖÇ63. Bir iş görüşmesinde bahsi geçen bir problem ve çözüm arasındaki ilişkiyi kavrayabilir
53	ÖÇ51. Müşteri hizmetlerine iletilen bir soruna yönelik çözümler önerebilir	58	ÖÇ64. Günlük konuşmalarda mesleğine yönelik terminolojileri tanıyabilir ve anlayabilir (Özgün)
53	ÖÇ52. Telefonla aradığı bir müşteriye arama sebebini açıklayabilir		GSE 43–58 (B1/B1+): Konuşma Becerisi
54	ÖÇ53. İşe yönelik bir görüşmenin içeriğini aktarabilir	57	ÖÇ65. Farklı yazılı kaynaklardan topladığı bilgileri sözlü olarak özetleyebilir
56	ÖÇ54. İşle ilgili hatırlatıcı ve randevu bilgi detaylarını sözlü olarak özetleyebilir	58	ÖÇ66. İşinden kaynaklanan sorun ve çözümleri tartışabilir
56	ÖÇ55. Ana dilde okuyarak ya da işiterek edindiği bir bilgiyi İngilizce olarak özetleyebilir (Özgün)	58	ÖÇ67. Yanlış anlaşılabilir veya anlaşılmayan bir soruyu farklı bir formatta yeniden sorabilir
56	ÖÇ56. Mesleğe yönelik uygun terminolojiyi iletişim amaçlı uygun bağlamlarda kullanabilir. (Özgün)	58	ÖÇ68. Mesleğe yönelik uygun terminolojiyi iletişim amaçlı uygun bağlamlarda kullanabilir (Özgün)
	GSE 43–58/B1/B1+: Yazma Becerisi	58	ÖÇ69. Ana dilde okuyarak ya da işiterek edindiği bir bilgiyi İngilizce aktarabilir (Özgün)
55	ÖÇ57. Bir web sayfasındaki tartışmalara yorum ekleyebilir		GSE 43–58/B1/B1+: Yazma Becerisi
55	ÖÇ58. Yazışmalarında muhabata göre yazışma resmiyet düzeyini ayarlayabilir	58	ÖÇ70. Dağınık bilgileri toplayarak bir başkası için yazılı olarak özetleyebilir
56	ÖÇ59. Bir ürün, alet ya da hizmetin kullanımına dair yönergeler yazabilir	58	ÖÇ71. Ürünler ve hizmetlere yönelik şikâyet ve alınan şikâyetlere uygun cevaplar yazabilir
56	ÖÇ60. Ürün veya hizmetleri tanıtan pazarlama amaçlı kısa dokümanlar hazırlayabilir	58	ÖÇ72. Mesleğine yönelik uygun terminolojiyi uygun bağlamlarda kullanabilir (Özgün)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın birincil amacı turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimlerinin turizm fakültesi paydaşları gözünden belirlenmesi ve bu gereksinimler ışığında turizm fakültelerine yönelik mesleki İngilizce program çıktılarının geliştirilmesidir. Turizm fakültesi öğrencileri, liseden mezuniyetleri

sonrası turizm fakültelerine genelde yetersiz İngilizce dil beceri düzeyi ile gelmektedirler. Bundan dolayı turizm fakültelerinde verilen İngilizce eğitiminin ilk amacı öğrencilere genel İngilizce eğitimi vermek, onları belirli dil düzeyine ulaştırmak ve ileriki dönemlerdeki mesleki İngilizce için dil yeterliği yönünden hazır hale getirmektir. Çalışmada turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinimleri saptanmış, bu gereksinimlere dayalı Global Scale of English'den (GSE) uyarlanmış İngilizce öğrenme çıktıları oluşturulmuş ve bu oluşturulan öğrenme çıktıları GSE düzeyleri ve geliştirmeyi hedeflediği dil becerisi temel alınarak sistematik bir yaklaşım ile dönemlere dağıtılmıştır.

Yapılan istatistikî analizler sonucu İngilizce iletişim becerilerine dair en yoğun ihtiyacın İngilizce konuşma becerisine yönelik olduğu belirlenmiştir. Daha sonra gelen beceriler ise sırasıyla dinleme, okuma ve yazma becerileridir. Yazma becerisi bir gereksinim olarak belirlenmiş olmasına rağmen dört beceri arasında en az gereksinim duyulan dil becerisidir. Bu bulgular Keyoonwong (1998); Boonyawattana (1999) ve Ekici (2003) tarafından gerçekleştirilmiş çalışmadan elde edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalarda en yoğun ihtiyacın öncelikle konuşma daha sonra dinleme becerisine yönelik olduğuna dairdir. Ekici (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen bir başka bulgu ise, turizm rehberliği alan terminolojisine daha fazla ağırlık verilmesine yönelik ihtiyacın ortaya konulmuş olmasıdır.

Currie (1991) ve Piyanapa (2004) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ise bu çalışmaya paralel olarak dinleme becerisi en yoğun ihtiyaç duyulan ikinci beceri olarak belirlenmiştir. Turizm çalışanları için iletişim süreçlerinde kendilerine iletilen bilgiyi anlamalarının çok önemli olduğu ifade edilmiş, hizmet sunulan turistlerin gereksinimlerinin etkili şekilde karşılanmasının ancak iletişim süreçlerinde ilettikleri gereksinimlerinin karşı tarafça doğru anlaşılması ile mümkün olabileceğine yapılmıştır.

Bu araştırmada okuma becerisi en çok gereksinim duyulan üçüncü beceri olduğu belirlenmiştir. Bunun sebebi, çalışanlardan belirli bir ürün ya da hizmete yönelik bilgi talep edildiğinde, çalışanların kendilerinden talep edilen bilgiyi sunabilmeleri için öncelikle o ürün yada hizmete yönelik bir okuma yapmaları gerektiği için olabilir. Çalışmada elde edilen bu bulgu diğer birçok çalışmada (Thatsanatheb, 1999; Hatesohl ve Lee, 2004) elde edilen bulgular ile de benzerlik göstermektedir. Bahsi geçen bu çalışmalarda da, okuma becerisi dört beceri arasında en yoğun gereksinim duyulan üçüncü beceri olurken, yazma becerisi en az gereksinim duyulan beceri olmuştur.

Katılımcılardan fakültelerdeki İngilizce derslerini dört beceri temelli değerlendirmeleri istendiğinde, edininim başarısı yönünden en yüksek ortalama okuma becerisine aittir. Okuma becerisinden sonra sırasıyla dinleme, yazma ve son olarak konuşma becerisi gelmektedir. Sonuçta tüm becerilere yönelik bir başarısızlık söz konusudur. Katılımcılar turizm fakültelerinde verilen İngilizce derslerinin içeriklerinin hazırlanmasında en fazla turizm sektöründen görüş alınması gerektiği kanaatini taşımaktadır. Bu bulgu, öğrencilerin İngilizceyi en çok mezuniyet sonrası sektöre yönelik mesleki kariyer amaçlı öğrenmeyi istemeleri bulgusunu destekler niteliktedir. Daha sonra turizm fakültelerinde turizm alan derslerine giren öğretim elemanları gelmektedir. En düşük oran ise turizm fakültelerinde İngilizce derslerine giren öğretim elemanlarına yöneliktir. Ama sonuçta her üç paydaştan İngilizce ders içeriklerinin tasarım süreçlerinde görüşleri alınmalıdır sonucu kuvvetlidir. En düşük oranın İngilizce öğretim elemanlarına ait olması, paydaşların İngilizce öğretim elemanlarının sektöre yönelik yetersiz bilgiye sahip olduklarına yönelik genel kabul gören algısına bağlanabilir.

Yapılan analizlerden, turizm fakültesi öğrencilerinin mezuniyet sonrası İngilizceyi kullanarak aşağıdaki görevleri yapabilmeyi umdukları belirlenmiştir;

- Telefonda İngilizce ile iletişim kurabilmeyi
- Sözlü ve yazılı İngilizce-Türkçe dilleri arası basit iki yönlü çeviriler yapabilmeyi
- Resmi olmayan İngilizce ile iletişim kurabilmeyi
- İngilizceyi e-mail, faks, not ve telgraf okumak için kullanabilmeyi
- İngilizce e-postalar okuyabilmeyi
- İngilizce turizm terminolojisi kullanabilmeyi
- İngilizce metinler okuyabilmeyi
- İngilizce e-posta, not ve mesaj yazabilmeyi
- Konuşurken İngilizceyi düzgün telaffuz edebilmeyi
- Doğru sıralı cümlelerden ziyade İngilizceyi iletişim odaklı kullanabilmeyi
- Hem uzun hem kısa cümleler kurabilmeyi
- Muhataplarına sıklıkla İngilizce sorular sorabilmeyi
- İngilizce yayınlar dinleyebilmeyi
- İngilizce turizm terminolojisi duyduğunda anlayabilmeyi

5.1. Turizm Fakültelerinde İngilizce Öğretimine Yönelik Öneriler

Çalışmanın kapsamı düşünüldüğünde, turizm fakültelerindeki İngilizce eğitime yönelik ilk genel çıkarım İngilizcenin turizm sektörü ve sektör çalışanları için çok önemli

olduğudur. En başta İngilizce konuşma becerisi olmak üzere diğer beceriler turizm sektöründe başarılı bir mesleki kariyer için gereklidir.

Bir başka nokta ise, çalışma kapsamında erişim sağlanan fakültelerde mevcut sınıfların öğrenci sayılarının fazla ve İngilizce dersi için ayrılan haftalık ders saatlerinin etkili bir BAİÖ için yetersiz olduğu görülmüştür. Bundan dolayı mevcut koşullarda uygulanacak bir BAİÖ uygulamasıyla ders hedeflerine ulaşmak mümkün görünmemektedir. İletişim becerilerini geliştirmeyi hedefleyen ideal İngilizce sınıflarında normalde sıklıkla grup ya da ikişerli çalışmaya dayalı öğretim stratejileri kullanılmaktadır. Şu an ki mevcut sınıflarda bu tarz aktivitelerin uygulanmasının mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı, turizm fakültelerinde İngilizce derslerinin haftalık ders saatlerinde ve sınıf mevcutlarında yeni düzenlemelere gidilmelidir. Çünkü sınıf içinde öğrenciler arasında hedef dilde iletişim, öğrencilerin iletişim becerilerinin gelişmesine doğrudan katkı sağlamakta, öğrencilerin derse katılımlarını artırmakta ve öğretim elemanlarını bir bilgi sağlayıcıdan ziyade öğrenmeyi kolaylaştırıcı ve organize edici role büründürmektedir (Richards ve Lockhart, 1996: 153). Öğrenciler arasında grup ve ikişerli çalışma aktivitelerinin fakültelerdeki İngilizce öğretiminin erken dönemlerinde uygulanması, öğrencilerin istenen İngilizce düzeyinde olmamalarından dolayı uygulamaya dönük bazı sorunlara sebep olabilecektir (McCarter ve Jakes, 2009: 160). Bundan dolayı, öğretim elemanları bu tarz karşılıklı iletişime dayalı aktiviteleri daha ileri dönemlerde uygulama noktasına özen göstermelidir.

Değnilmesi gereken bir başka nokta ise, turizm fakültelerindeki İngilizce öğretim elemanları ile turizm alan öğretim elemanları arasında etkin koordinasyon ve dayanışmanın inşa edilmesi ve böylece BAİÖ derslerinin etkinliğinin artırılmasıdır (Dudley-Evans ve St John, 1998: 45). Ders saatlerinin kısıtlı olduğu iddiası ile alan öğretim elemanları ile İngilizce öğretim elemanları arasında bu tarz takım öğretimi yaklaşımına dayanan uygulamaların fazla zaman alıcı olacağı iddia edilebilir. Bu durumda fakültelerde haftada bir ya da iki saat ekstra takım öğretimine dayalı sınıflar oluşturulabilir. Bu tarz takım öğretimine dayalı öğretimin bir avantajı ise öğrencilerin gözünde alan öğretim elemanlarının İngilizce derslerine önem verdiklerine yönelik istendik ve olumlu bir algının oluşturulmasıdır (Jordan, 1997;121). Ayrıca bu sayede İngilizce öğretim elemanlarının turizm alanına yönelik muhtemel eksik bilgilerinin giderilmesi, yanlış bilgilerin düzeltilmesi ve alana yönelik olası olumsuz bakışlarının olumluya dönüştürülmesi mümkün olabilecektir. Aynı şekilde turizm alan öğretim elemanlarının da bu çalışma ile ortaya konulmuş olan, öğrencilerin İngilizce gereksinimlerine yönelik yüksek algı düzeylerinin normal ve gerçekleştirilebilir bir düzeye çekilmesi mümkün olacaktır.

BAİÖ'de bu tarz uygulamaların istenen sonuçları sağlaması için tüm tarafların bu tarz faaliyetlere katılım yönünden istekli olmaları gerekmektedir (Dudley-Evans ve St John, 1998: 47). Bu sebepten dolayı özellikle İngilizce derslerine ve öğretim elemanlarına karşı olumlu tutuma sahip, Belirli Amaca Yönelik İngilizce öğretimine ilgi duyan alan öğretim elemanlarının bu sürece dâhil edilmesi, aynı şekilde BAİÖ'ye ilgi duyan İngilizce öğretim elemanlarının turizm fakültelerinde görevlendirilmesinde daha özenli davranılabilir. Bir başka nokta ise turizm fakültelerinde İngilizce öğretiminde öğrenci ve öğretim elemanı güdülenimini artırmak ve canlı tutmak, belirli bir kalite standardına ulaştırmak ve orada tutmak için uluslararası geçerliği olan sertifikasyon ve akreditasyon uygulamalarına gidilebilir.

5.2. Ölçme Süreçlerine Yönelik Çıkarım ve Öneriler

Dil öğretimine yönelik ölçme süreçlerinde genelde ya sadece dilin tek bir boyutuna odaklanılmakta, ya da tüm becerilere eşit ağırlık verilmeye çalışılmaktadır. Sorun da buradan kaynaklanmakta, ya tüm enerji tek bir alana yönlendirildiği için öğrenciler derse olan ilgilerini kaybetmekte, ya da tüm becerilere eşit uygulamaya yönelik bir yaklaşım zamansal ve mekânsal sınırlıklardan dolayı hayata geçirilememekte ve başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bir başka nokta ise tüm öğrencilerin bir birleri ile aynı öğrenme stillerine sahip bireyler olduğuna dair yanılsamadır. Bundan dolayı öncelikle turizm fakültelerinde yeni gelen öğrenciler üzerinde tanı amaçlı İngilizce düzey belirleme sınavının uygulanması, öğrencilerin düzeyine göre eğitim verilmesini sağlayacağı için dil öğretim süreçlerinin etkinliğini ve derslere yönelik konulan hedeflere erişim oranını önemli oranda artıracaktır.

Bunlara ek olarak, ölçme süreçlerinde quiz, sunum, ders dışı ödev, portfolyo ve dönem sonu sınavları ve sertifika sınavı gibi ölçme uygulamaları ile ölçme süreçleri çeşitlendirilebilir. Turizm fakültelerinde son yıl organize edilecek bir İngilizce dil sertifikası sınavı ile lisans eğitimleri boyunca öğrencilerin İngilizce öğrenmeye motive olmaları sağlanabilir. Sınavların öğrencilerin mesleki hayatlarına yönelik gereksinimlerini ölçecek şekilde planlanmasıyla öğrenciler üzerinde olumlu bir etkinin bırakılması mümkün olacaktır. Ölçme araçlarının çeşitlendirilmesi ile, mesela öğrencilerden mezuniyet sonrası meslek hayatlarında çözmek zorunda kalacakları problemlere yönelik görevler verilmesi gibi, öğrencilerin sınavları daha anlamlı bulmaları sağlanabilir. Ölçme araçlarının sınıf geçmedeki ağırlıklarının belirlenmesinde, derse devamlılık ve sınıf içi katılım gibi notlandırma uygulamalarına gidilerek öğrencilerin derslere aktif katılımın teşvik edilmesi ve İngilizce öğretim süreçlerinin canlı ve etkin tutulması sağlanabilir.

Bu çalışma bulgularından, ayrıca turizm fakültelerine yönelik aşağıdaki özet çıkarımlarda bulunulabilir;

- Turizm öğrencilerine genel İngilizce ile Turizm İngilizcesi belirli bir sistematik üzerine planlanarak bir birini tamamlayıcı bir yaklaşımla verilmelidir.
- Turizm Fakültelerinde sadece genel İngilizce öğretimi ile hedeflenen dil öğretim başarılarının elde edilemeyeceği gibi sadece turizm İngilizcesi öğretimi ile hedeflere ulaşılması mümkün olmayacaktır.
- Turizm fakültesi İngilizce öğretim elemanlarına yönelik yoğunlaştırılmış bir Belirli Amaca Yönelik İngilizce Öğretimi eğitime gereksinim vardır.
- İngilizce öğretim elemanlarının BAİÖ'ye ve turizme yönelik konferans ve çalıştay tarzı mesleki gelişim faaliyetlerine katılımları teşvik edilmelidir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye'de yükseköğretim siteminde İngilizce öğretimi alanında yaşanan sorunların belirlenmesi amaçlı British Council tarafından Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı ortaklığında, gerçekleştirilen Türkiye Ulusal İhtiyaç Analizi (TUIA, 2015) raporunda işaret edilen birçok noktaya yönelik somut çözümler de sunmaktadır. Bu çalışma ilgili raporda bir gereklilik olarak vurgulandığı gibi;

- Turizm fakültelerine yönelik öğrenci gereksinimlerine göre hazırlanmış ve genel İngilizce ile Belirli Amaca Yönelik İngilizce Öğretiminin birlikte kullanıldığı bir İngilizce programı önerilmektedir.
- Mesleki kariyerlerini turizm sektöründe planlayan turizm fakültesi öğrencileri için İngilizce iletişim becerilerine yönelik eksiksiz ve kapsamlı bir gereksinim çözümlenmesi gerçekleştirmiştir.
- Turizm fakültesi öğrencilerinin uzun vadeli mesleki İngilizce iletişim gereksinimlerine keyif amaçlı İngilizce öğretimi ile gidermeyi amaçlamaktadır. Böylece dil öğreniminde önemli bir faktör olan öğrenci güdülenimini artırmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın bulgularının özellikle mesleki İngilizce öğretimi ve turizm İngilizcesi öğretimi alanına büyük katkılar sunması beklenmektedir. Bu çalışma turizm fakültesi öğrencilerine yönelik mesleki İngilizce öğretimi alanında bir başlangıç araştırması olup bu alanda son sözü söyleyen bir çalışma değildir. Bu alanda daha birçok araştırmaya gereksinim vardır. Bu çalışma bu alanda bundan sonrası çalışmalar için sadece bir platform görevi görme hedefi gözetilerek planlanmış olup, mesleki İngilizce dersi planlamasının nasıl yapılması

gerektiğine dair örnek bir uygulamadır. Bu çalışma turizm fakültelerine yönelik model bir ders programı önermesinin yanı sıra, aynı zamanda mesleki İngilizce ders programlarının nasıl tasarlanması gerektiğine yönelik bir yol gösterici araştırma rolü üstlenmektedir.

KAYNAKLAR

- Aiken, L. R. (1976). *Psychological testing and assessment*, Boston, NY: Allen and Bacon, Inc.
- Akgöz, E. & Gürsoy, Y. (2014). Turizm eğitiminde yabancı dil öğrenme, istek ve kararlılıkları: Selçuk Üniversitesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1), 21-29.
- Allwright, J. & Allwright, R. (1977). *An approach to the teaching of medical English. English for specific purposes*. London: Modern English Publications.
- Altürk, A., Yel, G., Yüksel, T. A. & Balcı, U. (2016). Turizm fakülte ve yüksekokullarında yabancı dil eğitimi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(3), 139-150.
- Basturkmen, H. (2010). *Developing courses in English for specific purposes*. New York: Palgrave Macmillan.
- Blue, G. M. & Harun, M. (2003). Hospitality language as a professional skill. *English for specific purposes*, 22(1), 73-91.
- Boonyawattana, P. (1999). *Needs analysis on English in tourism business*. Chaingmai: Chaingmai University.
- Boran, G. (1994). *A needs analysis for the ESP classes at the tourism education department of the trade business and tourism education faculty of Gazi university* (Yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Brislin, R. W., Lonner, W. & Thorndike, R. (1973). *Cross-cultural methods*. New York: John Wiley and Sons.
- Carr, L. T. (1994). The strengths and weaknesses of quantitative and qualitative research: what method for nursing? *Journal of Advanced Nursing*, 20(4), 716-721.
<http://dx.doi.org/10.1046/j.1365-2648.1994.20040716.x>
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2000). *Research methods in education*. New York: Routledge.
- Çavuşgil, S. T. & Das, A. (1997). Methodological issues in empirical cross-cultural research: A survey of the management literature and a framework. *MIR: Management International Review*, 37(1), 71-96.
- Çelik, S. (2003). *Niğde Üniversitesi meslek yüksekokullarındaki büro yönetimi ve sekreterlik bölümü öğrencilerinin akademik ve mesleki İngilizce gereksinimlerine yönelik bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Chen, P. C., Chiu, W. Y. & Lin, T. Y. (2011). A study constructing a holistic English for specific purposes (ESP) curriculum model for tourism and hospitality English. *Education Research Journal*, 1(5), 84-93.
- Conlin, M. V. & Baum, T. (2003). *Comprehensive human resource planning: An essential key to sustainable tourism in small island settings*. Classic Reviews in Tourism. Sydney: Channel View Publications.
- Currie, P. (1991). *Basically academic: An introduction to EAP*. New York: Newbury House.
- Davras, G. M. & Bulgan, G. (2012). MYO öğrencilerinin İngilizce hazırlık eğitimine yönelik tutumları: Isparta MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 227-238.
- Demiral, S. & Kaya, M. (2015). Yabancı dil öğretim yöntemleri: Fransızca öğretimi çerçevesinde bir inceleme. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 331-342.
- Diken, Ü. (2006). *Gereksinim çözümlemesi kullanılarak uygulanan özel amaçlı dil (İngilizce) öğretimi, SDÜ. Eğirdir meslek yüksekokulu örneği* (Yüksek lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Dudley-Evans, T. & St John, M. J. (1998). *Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekici, N. (2003). *A needs assessment study on English language needs of the tour guidance students of faculty of applied sciences at Başkent University: A case study* (Doktora tezi), METU.
- Ghany, S. Y. A. & Latif, M. M. A. (2012). English language preparation of tourism and hospitality undergraduates in Egypt: Does it meet their future workplace requirements? *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 11(2), 93-100.
- Gökçe, A. (2015). Turizm ön lisans programlarında meslek amaçlı İngilizce (EOP) öğretiminin öğrenci görüşlerine dayalı ihtiyaç değerlendirmesi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(2), 174-209.
- GSE, (2018). Global Scale of English Toolkit, Interactive Guide, Pearson, UK. english.com/gse-teacher-toolkit-guide.
- Haddam-Bouabdallah, M. F. (2015). *A course design in ESP the case of master's students in the department of biology* (Doktora tezi). University of Tlemcen.
- Hair, F. J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Prentice Hall, New Jersey.

- Hanbay, O. (2014). Motive der Tourismus-studierenden für die wahl des deutschen als zweite fremdsprache. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 421-427.
- Hansen, J. I. C. (1987). Cross-cultural research on vocational interests. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 19(4), 163-176.
- Hatesohl, D. & Lee, D. (1999). *Listening: Our most used communication skill*. <https://extension2.missouri.edu/cm150>
- Haven-Tang, C. & Jones, E. (2008). Labour market and skills needs of the tourism and related sectors in Wales. *International Journal of Tourism Research*, 10(4), 353-363.
- Herrera, R. S., DelCampo, R. L. & Ames, M. H. (1993). A serial approach for translating family science instrumentation. *Family Relations*, 42, 357-360.
- Hsu, L. W. (2010). Learning gaming English by prospective casino dealers in Taiwan: An explorative study. *Journal of Foreign Language Instruction*, 4(1), 69-86.
- Hutchinson, T. & Waters, A. (1987). *English for specific purposes: A learning-centred approach*. Cambridge: University Press, Cambridge.
- Hutchinsons, T. & A. Waters. (1991). *English for Specific Purposes*. Great Britain: Cambridge University Press.
- İçöz, O., (1991). Turizm sektörünün gelişmesinde insan unsurunun önemi. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 15-18.
- İğrek, E. (2013). *İçerik tabanlı yabancı dil öğretim yaklaşımının Mesleki Yabancı Dil (İngilizce) derslerinde öğrencilerin akademik başarılarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- İşigüzel, B. (2013). Turizm işletmeciliği ve otelcilik programlarındaki mesleki Almanca dersleri üzerine bir araştırma. *NWSA-Humanities*, 8(4), 363-371.
- Jafari, J. & Sola, F. E. (1996). Human resources development and quality tourism: a multi-conference report. *Annals of Tourism Research*, 23(1), 228-231.
- Jordan, R. R. (1997). *English for academic purposes: A guide and resource book for teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelley, S. W. (1992). Developing customer orientation among service employees. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 20(1), 27-36.
- Keyoonwong, S. (1998). *A survey of English language needs of personnel in tourism*. Chaingmai: Chaingmai University.
- Kırmızı, B. (2012). Almanca derslerinde dilbilgisi konularının öğreniminde bilgisayar destekli öğretimin öğrenci başarısına etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 265-290
- Kozak, M. A. (2009). Akademik turizm eğitimi üzerine bir durum analizi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 1-20
- Kuppan, A. (2008). *An evaluation of an English course for hospitality management in a tertiary institution* (Doktora tezi). University of Malaya.
- Kuslivan, S. & Kuslivan, Z. (2000). Perceptions and attitudes of undergraduate tourism students towards working in the tourism industry in Turkey. *Tourism Management*, 21(3), 251-269.
- Leslie, D. & Richardson, A. (2000). Tourism and cooperative education in UK undergraduate courses: are the benefits being realised? *Tourism Management*, 21(5), 489-498.
- Leslie, D. & Russell, H. (2006). The importance of foreign language skills in the tourism sector: A comparative study of student perceptions in the UK and continental Europe. *Tourism Management*, 27, 1397-1407.
- Mackay, R. & Mountford, A. (1978). *English for Specific Purposes: A Case Study Approach*. London: Longman Group Ltd.
- MacVigar, A. & Rodger, J. (1996). Computerized yield management systems: A comparative analysis of the human resource management implications. *International Journal of Hospitality Management*, 15(4), 325-332.
- Laborda, J. G. (2002). Incidental aspects in teaching ESP for tourism in Spain. The tourism learners: Analysis and Research. *Online Submission*
- Lin, C. H., Wu, W. C. & Huang, Y. T. (2013). English for specific purposes (ESP) for hospitality college students and hotel employees in Taiwan. *International Journal of Education and Research*, 1(8), 1-14.
- Lo, G. Y. H. (2011). ESP versus EGP: A case study of an ESP program for vocational high school students of Tourism. *Taiwan International ESP Journal*, 3(2), 71-100.
- McCarter, S. & Jakes, P. (2009). *Uncovering EAP: How to teach academic writing and reading*. Oxford: Macmillan.
- Piyanapa, N. (2004). *An analysis of the levels of communication English required by English program students* (Master's thesis). The University of Thai Chamber of Commerce, Bangkok.
- Prieto, A. J. (1992). A method for translation of instruments to other languages. *Adult Education Quarterly*, 43(1), 1-14.
- Raluca, N. (2002). Designing an ESP course a case study: students in tourism. *Dialogos*, 3(6), 154-158

- www.romanice.ase.ro/dialogos/06/27c_Nitu_Design.pdfinternational (p) limited
- Richards, J. & Lockhart, C. (1996). *Reflective teaching in second language classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J. C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Ernst Klett Sprachen.
- Sierocka, H. (2008). The role of the ESP teacher. *Business English*, 2(56), 33-37.
<http://www.jezykangielski.org/theroleoftheespteacher.pdf>
- Thatsanatheb, P. (1999). *Perspectives on business communication skills in English of Thai IT managers in the distribution sector* (Doktora tezi), The University of the Thai Chamber of Commerce.
- TUİA (2015). *Türkiye 'de Yükseköğretim Kurumlarındaki İngilizce Eğitimi*. Ankara: TEPAV.
- TYYÇ (2018). Türkiye Yükseköğretim Temel Yeterlikler Çerçevesi, <http://tyyc.yok.gov.tr/?pid=33>
- Umera-Okeke, N. P. (2011). *An introduction to English for specific purposes (ESP)*. Awka, Nigeria: Fab Educational Books.
- Uysal, D., Temizkan, S. P. & Taslacı, N. (2018) Investigation of higher education tourism students for English. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 1(1), 18-28.
- Veijola, S. (2010). Introduction: Tourism as work. *Tourism Studies*, 9(2), 83-87.
- Waite, S. (1989). *English language needs of the medical students in Nicaragua* (Yüksek lisans tezi). University of Thames Valley, Ealing, London.
- Widdowson, H. G. (1981). English for specific purposes: Criteria for course design. *English for academic and technical purposes: Studies in Honor of Louis Trimble*, 1-11.
- Xenodohidis, T. H. (2002). An ESP curriculum for Greek EFL students of computing: A new approach. *ESP World*, 2(1), 1-29. <http://www.esp-worldinfo/index.html>

EXTENDED SUMMARY

The aim of this study was to find out the needs of tourism faculty students for the development of their English communication skills through the eyes of the stakeholders of tourism faculties, to create a list of vocational English learning outcomes for tourism faculties in the light of the determined needs and to design a vocational English program extending four years for tourism faculties in Turkey

This study presents important findings to help tourism faculty students to increase their qualifications regarding English communication skills as a foreign language, their employability in the tourism sector following their graduation by increasing their qualifications. Questionnaire technique was used in the data collection procedure. The questionnaire used in the study was adapted from the relevant literature. As the original questionnaire was in English language, it was first translated with the use of "Serial Approach" by a group of experts in their field. As the original questionnaire was in multiple-choice form, all the items were transformed into a 5 point Likert Scale, and relevant validity and reliability analyses were conducted on the adapted questionnaire and the questionnaire was finalized excluding some items under the light of the findings of the conducted analyses.

The population of the study consists of all of the tourism faculties in Turkey. However, the participants of the study were from the six tourism faculties taken as the sample of the research; the undergraduate students, the lecturers teaching tourism and those teaching English, the graduates of tourism faculties and the representatives of the tourism sector as the target sector for the employment of the graduates. All accessible tourism faculties were sent

an e-mail explaining the purpose of the study, the method to be used in data collection, and they were requested to allow the administration of the attached questionnaire to tourism faculty students, lecturers teaching tourism and teaching English as well as the ethics committee approval form. They were also informed about the expected contribution of the study in increasing the qualifications of tourism students. The sampling was done on a volunteer basis, and those faculties which volunteered to participate in the study replying the e-mail sent by the researcher were chosen as the sample of the study. With this method, six tourism faculties from six state universities were chosen to administer the questionnaire. The sampling for the tourism sector representatives and tourism faculty graduates working in the tourism sector was done with the help of an Antalya-based tourism association operating in the Antalya region. In order to reach the objectives of the study, the relevant data regarding the needs of tourism faculty students were collected from five different stakeholders of tourism faculties through a Likert type questionnaire.

The needs of tourism faculty students for English communication skills following their graduation were found out first from all the stakeholders of tourism faculties. Then the Global Scale of English (GSE) teacher tool kit, which is an online program for language teachers to plan their English courses effectively, was used to obtain the learning outcomes for tourism faculty students. To do that, the determined needs of tourism faculty students were transferred to the GSE tool kit and relevant criteria were set on the tool kit and then the tool kit was started. 331 learning outcomes meeting the given criteria were suggested by the tool kit and each of them was analyzed by the researcher to see if they met the determined needs of tourism students. 72 vocational English learning outcomes in line with the needs of tourism students for English communication skills were obtained by evaluating 331 vocational learning outcomes suggested by GSE with the use of some techniques and those meeting tourism students' English communication needs were chosen as the learning outcomes for all tourism faculties in Turkey. The final outcomes were distributed to eight academic terms (four years) using the GSE range of each outcome and English language skills systematically so that English courses could be developed for each term based on the suggested learning outcomes at tourism faculties. Then, in the light of the determined learning outcomes, vocational English program for a specific English course was developed and suggested for use at all tourism faculties.

This study is an important one for tourism faculty students as it has proposed a list of vocational English learning outcomes based on a comprehensive needs analysis for the development of English communication skills of tourism faculty students and proposed an

exemplary method for developing an English for Specific Purpose Program for Tourism Faculties and all other higher education students who need vocational English following their graduation as well as forming a platform for the further studies in the field.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Akgöz, E. ve Turdumambetov, B. (2019). “Çoklu Kriterlerle Karar Verme Yöntemlerinin Tur Güzergâhı Belirlenmesinde Kullanımı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3836-3853.

Geliş Tarihi / Received Date: 2 Nisan 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

ÇOKLU KRİTERLERLE KARAR VERME YÖNTEMLERİNİN TUR GÜZERGÂHI BELİRLENMESİNDE KULLANIMI

Doç. Dr. Erkan AKGÖZ

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu
Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi

eakgoz@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6723-0271

Yrd. Doç. Dr. Bakıt TURDUMAMBETOV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu

tbakyt@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-3866-9829

Öz

Alternatif turizm türlerinin artması, insan ömrünün uzaması ve teknolojik yenilikler ile birlikte turizm sektörü her geçen gün daha hızlı gelişmektedir. Turizmin gelişmesi ve avantajlı bir kalkınma aracı olarak kabul edilmesi, işletmeler ve destinasyonlar arasında yıkıcı bir rekabetin yaşanmasına neden olmaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşabilmek ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için hızlı ve etkili kararların alınması gerekmektedir. Alan yazın incelendiğinde bu konuda oldukça çok çalışmanın ve farklı yöntemlerin geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan birisi de 2006 yılında beri kullanılan MULTIMOORA (Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) yöntemidir. MULTIMOORA çoklu kriterlere göre alternatifler arasında en iyi kararın alınmasına yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada MULTIMOORA tercih edilmiştir. Yöntemin kullanılması için gerekli olan veriler Kırgızistan Tur Operatörleri Birliği (KATO) üyelerine uygulanan anket çalışmasından elde edilmiştir. Veriler hazırlanan tablolara kayıt edilmiş ve MULTIMOORA yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Çüy/Bişkek, Issık-Göl ve Celal-Abad destinasyonlarının Kırgızistan için en uygun tur güzergâhı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada kullanılan yöntem diğer destinasyonlar ve sektörler için de referans olması amacıyla gerekli önerilerle sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tur güzergâhı, Karar verme, Multimoora

USING THE MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS INDETERMINING TOUR ROUTE

Abstract

With increasing variety of alternative tourism types, longer life expectancy, and technological innovations, the tourism industry is developing faster than ever. The tourism development is advantageous and attractive, however, it also creates destructive competition between enterprises and destinations. In order to achieve the determined targets and sustainable competitive advantage, it is necessary to make fast and effective decisions. When the literature is examined, it is seen that a lot of studies and different methods have been developed. One of them is MULTIMOORA (Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) which has been in use since 2006. MULTIMOORA helps to make the best decision among alternatives according to multiple criteria. Therefore, this technique was preferred in this study. The data needed to use the method were obtained from the survey study with Kyrgyzstan Tour Operators Association (KATO) members. The data obtained is analyzed with the help of the MULTIMOORA method. Results of the analysis show that Chui/ Bishkek, Issyk-Kul and Jalal-Abad destinations could be

the most suitable tour routes for Kyrgyzstan. The method used in this study was included with the necessary recommendations for reference to other destinations and sectors.

Key Words: Tour route, Decision making, Multimoora

1. GİRİŞ

Son yıllarda gelişen teknolojik yeniliklere paralel olarak turizm sektörü de hızlı bir gelişme göstermektedir. Destinasyonlar ve işletmeler bu gelişim sürecinde rekabet üstünlüğü elde edebilmek amacıyla alternatif turizm türleri ve güzergâhları belirleme gayreti içerisindeyler. Çünkü değişen yaşam şartları farklı destinasyonları, kültürleri ve insanları tanıma; onlarla işbirliği yapma motivasyonunu her geçen gün daha da artırmaktadır (Richards, 1996). Dünyanın en hızlı büyüyen ve en dinamik sektörlerinden birisi olarak kabul edilen turizm ile ilgili gelişmeler incelendiğinde de tüm destinasyonların yeni arayışlar içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Genel bir pazarlama anlayışı yerine daha spesifik, destinasyon veya işletmelere yönelik bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Bu durum risklerin azaltılması, etkin ve sürdürülebilir turizm anlayışının geliştirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Kavacık vd., 2012).

Turistik faaliyetler ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan sürdürülebilir gelişim için en önemli unsur olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu tür faaliyetler planlanırken genel olarak, en çabuk ve en fazla gelir elde edilebilecek güzergâhlar ile destinasyonlar tercih edilmektedir. Bu destinasyonların çevresinde bulunan ikincil derecede sayılabilecek turistik varlıklar çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Fridgen'e (1984) göre, turizm faaliyetleri planlanırken eğer marka destinasyonların yakınında bulunan turistik ürünler dâhil edilmezse hem sürdürülebilir turizm gelişemeyecek hem de turizmden arzu edilen sonuçlar alınamayacaktır.

Siyasal, sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik koşullara karşı oldukça hassas olan turizm sektöründe tur güzergâhları genel olarak herkesin bildiği marka destinasyonlara, klasik turistik ürünlere ve kişisel tercihlere göre belirlenmektedir. Etkinliği artıracak ve rekabet avantajı oluşturabilecek objektif yöntemler pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı bu çalışma destinasyonların sürdürülebilir kalkınmasında büyük öneme sahip tur güzergâhlarının objektif kriterlere göre belirlenmesine dikkat çekmek için hazırlanmıştır.

Çalışmada öncelikle ilgili literatür titizlikle taranarak tur güzergâhlarının belirlenmesinde etkin olan faktörler incelenmiştir. Bu faktörler belirlendikten sonra gelişen teknolojik yenilikler ile birlikte karar vermeye yardımcı olan yöntemler araştırılmıştır. Herkesin her alanda çok rahat tercih edebileceği karar verme yöntemlerinden birisi olan Multimoora yöntemi hakkında bilgi verilerek, üstünlükleri ve kullanım şekli ile ilgili genel konular açıklanmıştır. Tüm bu açıklamalar yapıldıktan sonra elde edilen veriler kullanılarak

Kırgızistan'ın sürdürülebilir turizmini geliştirmek için etkin olabilecek tur güzergâhlarının belirlenmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Turist ve turizm ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu kavramlar farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada kavramsal tekrarlar yapılmayacaktır. Genel olarak turistlerin tercih ettikleri güzergâhlar, tur programları ve bu eylemler sonucunda oluşan turizm faaliyetleri değerlendirilecektir.

Destinasyonların geliştirilmesi planlanırken; turizmi teşvik etmek, ekonomik kalkınmayı ve gelirleri artırmak, turizm sezonunun süresini uzatmak, turizmden herkesin faydalanmasını sağlayacak stratejik sürdürülebilir ilkelere göre hareket etmek önemli bir zorunluluktur. Alan yazın incelendiğinde tur programları belirlenirken, yerel ekonomiye değer katacak, turizmde tüm paydaşların faydalanmasına imkân tanıyacak rotalar yerine, herkes tarafından bilinen ve olumlu bir imaja sahip turizm destinasyonlar tercih edilmiştir (Yan, vd., 2017; Andrades vd., 2017; Lim vd., 2018; Souffriau ve Vansteenwegen, 2010). Daha az bilinen destinasyonlar ise genel olarak ikinci plana atılmıştır (Ram vd., 2016). Çünkü ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflere ulaşmak, popüler destinasyon merkezlerinde daha kolay gerçekleşmektedir. Popüler turizm destinasyonlarının etrafında bulunan tarım, hayvancılık, araç kiralama, hediyelik eşya satıcıları, el sanatları üreticileri için de ayrı bir istihdam alanı oluşturmaktadır.

Turizm destinasyonlarına yönelik güzergâhların belirlenmesi ile ilgili alan yazındaki çalışmalar genel olarak iki temel sorun üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunların Turist Gezi Tasarım Sorunu (TGTS) (Zhu vd., 2012) ile Tur Rotası Tasarım Sorunu (TRTS) olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunlar, turistlerin arzu edilen tüm turistik yerleri ziyaret etmesini engellemektedir. Çünkü her bir turist ve tur programcısı için az zamanda birçok turistik faaliyetin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için de hızlı ve etkin kararların alınması gerekmektedir. Bu nedenle, ilgili literatürde turistler ve tur programcılarının kararlarına yardımcı olmak amacıyla birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Zhu vd. (2012) turist gezi tasarımı yapılırken, kendilerine yardımcı olmak amacıyla alternatifli gezi tasarımının yapılmasını önermektedirler. Buna göre; turizm faaliyetine katılan kişilere öncelikle destinasyon ile ilgili tarihi ve turistik değerlerin listesi sunulur. Turist bu listede tercih ettiği ürün ve hizmetleri belirtir ve kendilerine kişiselleştirilmiş bir tur tasarımı yapılır. İkinci tasarımda ise; acente veya tur operatörlerinin öngörülerine göre belirlenmiş olan paket tur seçenekleri turiste sunulur ve turist tercihine göre gezi programı oluşturulur. Son alternatifte ise; destinasyonda daha önce başka turistler tarafından tercih edilen çeşitli tur planları turistleri bildirilir ve onların onayı alınarak tur güzergâhı belirlenir.

Turistlerin cinsiyeti, yaşı, milliyeti, psikolojik durumu, yetenekleri, mesleği, gelir seviyesi, eğitim düzeyi, sosyal statüsü ve aile yapısı gibi unsurlar destinasyon seçiminde etkili olabilmektedir. Hun vd. (2014) farklı psikolojik özelliklere sahip turistlerin, değişik seyahat davranışına ve motivasyonuna sahip olduklarını belirtmektedirler. Bundan dolayı turistlerin talep çeşitliliği, turistik destinasyonların sayısını ve tur sırasını etkilemektedir. Bununla birlikte ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlar da turistlerin tur güzergâhlarının belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Çünkü her turist, tatil için belirlemiş olduğu ekonomik ve zaman bütçesi bulunmaktadır. Destinasyonun doğal yapısı, fiziksel durumu ve alt yapı koşulları turistlerin ulaşım, zaman ve konaklama süresini etkilemektedir. Dolayısıyla tur rotası tasarlanırken bu gibi unsurların dikkate alınması gerekmektedir (Han vd., 2014). Bu yöntem kullanılarak tasarlanan tur güzergâhı; sürdürülebilir turizm açısından hem işletmeler arasında işbirliğini ve yardımlaşmayı geliştirmekte, hem de turizm faaliyetlerinin tüm destinasyonlarda gerçekleşmesi açısından önemli avantajlar oluşturmaktadır.

Zhu vd. (2012), tur güzergâhı tasarım sorununu belirlemek amacıyla turistlerin seyahat ve bekleme süresi ile çevre unsurlarını dikkate alarak matematiksel bir model geliştirmişlerdir. Bu model sayesinde rota ve zaman tahsisini optimize etmek için genetik algoritma (GA) ve diferansiyel evrim (DE) kombinasyonunu kullanmışlardır. Zaman ve çevrenin değiştirilmesi turistlerin tur seçimini etkileyebilir. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilen bu model, çeşitli zaman ve ortamlar kişiselleştirilerek turistler için en uygun rotanın belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Xiao vd. (2017), modeli test etmek amacıyla Çin'in Zhengzhou kentinde bir tur güzergâhı planlaması gerçekleştirmişlerdir. Burada popüler destinasyonlar, görülmeye değer yerler, turizm merkezlerinin sayısı ve çoklu algılayıcılar (multi-perceptron: MP) ile bir tur güzergâhı belirleme modeli oluşturmuşlardır. Yapılan test sonucunda modelin uygulanabilir, değerli ve turistler için etkin karar desteği sağlayabileceği tespit edilmiştir (Xiao vd., 2017). Aynı şekilde (Wu vd., 2017) daha çok inşaat firmalarının kullanmış olduğu modelden yararlanarak, turistlerin destinasyona yönelik eğilimlerini, seyahat süresini ve maliyetlerini dikkate alarak tur güzergâhı planlama modeli geliştirmişlerdir. Bu yöntem, destinasyonların turistler için uygunluğu ilgi derecesine, zaman ve maliyet faktörlerine göre alternatifler sunmaktadır.

Bir başka çalışmada ise (Sirirak ve Pitakaso, 2018), Tayland'ın Chiang Rai Eyaletindeki turizm güzergâhı problemi incelenmiştir. Lingo adı verilen programdan yararlanılarak en uygun tur güzergâhını belirlemek için matematiksel bir model kullanılmıştır. Bu modelde turistik cazibe merkezlerinin sayısını artırmak için zaman ve maliyet gibi bazı kısıtlamalar formüle edilerek en iyi güzergâhlar belirlenmeye çalışılmıştır. Program sayesinde

destinasyonda hem turistik çekim merkezlerinde hem de gelen turist sayısında önemli artışların olduğu tespit edilmiştir.

3. KIRGIZİSTAN'IN TURİZM POTANSİYELİ

Kırgızistan tarihi zenginlikleri, sosyo-kültürel yapısı ve doğal güzellikleri ile alternatif turistik varlıklara sahiptir. Kırgızistan'da bulunan göl, akarsu ve muhteşem doğal güzellikleri; dağ, kış ve av turizmi açısından oldukça avantajlı potansiyele sahiptir. Ayrıca jeopolitik konumundan dolayı tarihi İpek Yolu güzergâhı da Kırgızistan'a ayrı bir değer katmaktadır. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan göller; Tanrı Dağları (Tein-Şan) ve Pamir Dağları; Burana Kulesi, Manas Kümbeti, Taş Rabat, Üzgen Kulesi, Kutsal Süleyman Dağ gibi pek çok tarihi ve kültürel yapı; doğası ve eşsiz sahili ile Issık Göl; Calal-Abad bölgesinde bulunan kaplıcalar Kırgızistan'ın turistik zenginliklerinden ilk akla gelenlerdir (Minbaeva, 2010).

Ayrıca Tarihi İpek Yolu (Chang'an-Tianshan) Koridoru, Süleyman-Şah (Sulaiman-Too) Kutsal Dağı UNESCO'nun Dünya Kültürel Miras Daimi Listesinde Kırgızistan'a ait kültürel varlıkları olarak da yer almaktadır. UNESCO Doğal varlıklar listesinde ise Batı Tanrı Dağları (Western Tien-Shan) bulunmaktadır (UNESCO, 2018).

Bunların haricinde 2018 yılı itibarıyla UNESCO geçici listesinde yer alan Kırgızistan'a ait tarihi, doğal ve kültürel varlıkların listesi ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (UNESCO, 2018):

1. Saymalı Taş (Saimaly-Tash) Petroglifleri
2. İpek Yolları
  - a. Tanrı Dağları Göçebe Anıtları (Nomadic Monuments of Inner Tien Shan)
  - b. Güney Issık Göl Şehirleri (Sites of the Southern Issyk Kul)
  - c. Ortaçağ'dan Kalma Yukarı Çüy Vadisi (Medieval Sites in the Upper Chui Valley)
  - d. Manas Kümbetinin (Ordo) Kültürel Çevresi (Cultural Environment of Manas Ordo)
  - e. Şah Fazıl Türbesi Kültürel Peyzağı (Cultural Landscape of Safid Bulan)
  - f. Üzgen ve Shorobashat Ören Yerleri (Uzgen and Shorobashat Sites) (UNESCO, 2018).

Bunların haricinde son yıllarda hızla gerçekleştirilen pek çok alt ve üst yapı yatırımları da Kırgızistan turizmi için ayrı bir değer oluşturmaktadır. Tüm bu gelişmelerle birlikte geleneksel olarak düzenlenen *Uluslararası Göçebe Oyunları* ve *Gökbörü Şenlikleri* gibi birçok sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler de Kırgızistan'a ayrı bir zenginlik katmaktadır. Ayrıca uluslararası standartlara uygun hazırlanan yasal düzenlemeler, Kırgızistan'da faaliyet gösteren turistik işletmelerin hem sayısını hem de kalitesini artırmaktadır. Nitel ve nicel

yönden artan tesisler ile birlikte sosyal ve kültürel faaliyetler, Kırgızistan'ı ziyaret eden turist sayısının yanı sıra turizm gelirlerinin artmasına da vesile olmaktadır. Aşağıdaki Tablo-1 Kırgızistan'ın son 5 yıla ait turizm istatistiklerini göstermektedir. Burada yer alan turist sayısı ve turizm gelirleriyle ilgili veriler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), diğer rakamlar ise Kırgız Milli İstatistik Komitesi tarafından hazırlanan raporlardan alınmıştır.

Tablo 1. Kırgızistan'da Kayıtlı Turizm İşletmeleri

	2013	2014	2015	2016	2017
Oteller	881	966	1075	1137	1220
Turizm İşletmeleri ve Dinlenme Tesisleri*	800	843	877	918	967
Restoranlar	3958	4306	4744	5112	5438
Seyahat Acenteleri	3121	3300	3502	3732	3968
Sanatoryum Kurortlar	89	90	89	94	100
Doğa Koruma ve Milli Parklar	19	19	19	19	22
Turist Sayısı (Bin Kişi)**	----	----	----	2930	----
Turizm Geliri (Milyon \$)**	----	----	----	432	429

* Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi turizm verilerinde “Turizm İşletmeleri ve Dinlenme Tesisleri” kategorisinde bulunan işletmeler, otel işletmeleri kapsamında dışında kalan diğer (tatil köyleri, pansiyonlar, konuk evleri, kamplar vb.) konaklama işletmelerini ifade etmektedir.

Kaynak: Kırgız Milli İstatistik Komitesi, www.stat.kg, 2018 Edition, **UNWTO, 2018

4. KARAR VERME KRİTERLERİ

Türk Dil Kurumu'na göre karar verme; “bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı” (TDK, 2018) olarak tanımlanmaktadır. Karar verme, kişi ve kurumların hedeflerine ulaşması açısından stratejik öneme sahiptir. Çünkü alınan/verilen her karar sosyal ve ekonomik tüm faaliyetlerin başarı veya başarısızlığını etkilemektedir. Günümüz sosyal ve ekonomik gelişmeleri dikkate alındığında karar vermeyi etkileyen birçok faktörün olduğu görülmektedir. Dolayısıyla belirlenen hedeflere ulaşabilmek için tüm kriter ve alternatiflerin doğru bir şekilde incelenerek en doğru kararın verilmesi gerekmektedir.

Etkin kararlar genel olarak yönetim bölümünün bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta kararlar yöneticilerin bireysel deneyim ve önsezilerine göre alınmaktaydı. Ancak oldukça karmaşık kriterler arasından hayati öneme sahip kararlar için bu gibi subjektif yöntemlerin tek başına yeterli olması mümkün görülmemektedir (Forman ve Selly, 2000: 1). Bundan dolayı teknolojik gelişmelerden de yararlanılarak günümüzde birçok program geliştirilmiştir. Eldeki veriler, konjonktürel gelişmeler, fırsatlar ve maliyetler, bu programlardan yararlanılarak en uygun kararın alınmasına yardımcı olmaktadır. Alınan kararların etkinliği kişi ve kuruluşlar için önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır.

Mevcut birden fazla alternatif arasında en doğru seçimi yapmak anlamına gelen karar vermek/alınmak için gerekli eylemleri Turan (2013) aşağıda belirtilenler şeklinde açıklamaktadır:

1. **Karar Verici:** Mevcut seçenekler içerisinde seçim yapan kişi ya da grubu yansıtır.
2. **Amaç:** Karar verici/vericilerin faaliyetleri ile ulaşılabilecek amaçlardır.
3. **Karar Kriteri:** Karar verici/vericilerin seçimini oluşturmada kullanacağı değerler sistemidir.
4. **Seçenekler:** Karar verici/vericilerin seçebileceği alternatifler olup, kontrol edilebilir değişkenlerdir.
5. **Olaylar:** Kontrol edilemeyen değişkenler olup, karar verici/vericilerin seçimlerini etkileyen çevre şartlarıdır.
6. **Sonuç:** Her bir seçenek ve olaydan ortaya çıkan değeri yansıtır (Turan, 2013: 4).

İşletme yöneticileri günümüz şartlarında genel olarak belirlilik, risk, belirsizlik ve eş olasılık halinde karar verme zorunluluğunda bulunmaktadır (Can, 2015: 2-7). Tüm bunlarla ilgili kararlar alınırken/verilirken birden fazla kriter dikkate alınmaktadır. Oldukça fazla kriter ve alternatif arasında en doğru kararın verilmesi için her geçen gün yeni bir karar verme programı veya modeli geliştirilmektedir. Analitik Hiyerarşi Süreci (Analytic Hierarchy Process-AHP) Analitik Ağ Süreci (Analytic Network Process-ANP), İdeal Çözüme Dayalı Sıralama Tekniği (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution-TOPSIS), Karar Destek Modeli olarak da adlandırılan ELECTRE (ELimination and Choice Expressing REality), Çok kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje-VIKOR) ve Zenginleştirme Değerlendirmeleri için Tercih Sıralanma Organizasyon Yöntemi (Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations-PROMETHEE) bu programlardan sadece birkaçıdır (Turan, 2015).

Gelişen teknoloji ile birlikte değişen yönetim sürecinde çoklu kriterlere sahip en az iki alternatif arasından en doğru kararı verme/alma konusunda kullanılan yöntemlerden bir tanesi de Moora (Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) yöntemidir. Multi-Moora olarak da kabul edilen bu yöntem ilk olarak 2006 yılında W. K. M. Brauers ve E. K. Zavadskas tarafından kullanılmıştır (Önay ve Çetin, 2012: 92).

Son yıllarda çoklu kriterler arasında en doğru olanını belirlemeyi kolaylaştırmak amacıyla tercih edilen karar verme yöntemleri hazırlanan aşağıdaki tablo ile karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırılması

<i>Çok Kriterli Karar Yöntemi</i>	<i>Hesaplama Zamanı</i>	<i>Basitlik</i>	<i>Matematik İşlemleri</i>	<i>Güvenilirlik</i>	<i>Veri Türü</i>
MOORA	Çok az	Çok basit	Minimum	İyi	Nicel
AHP	Çok fazla	Çok kritik	Maksimum	Zayıf	Karışık
TOPSİS	Orta	Orta kritik	Orta	Orta	Nicel
VIKOR	Az	Basit	Orta	Orta	Nicel
ELECTRE	Fazla	Orta kritik	Orta	Orta	Karışık
PROMETHEE	Fazla	Orta kritik	Orta	Orta	Karışık

Kaynak: Önay, 2015: 246.

5. MULTIMOORA YÖNTEMİ İLE TUR GÜZERGAHININ BELİRLENMESİ

Turizm destinasyonlarına yönelik talepler genel olarak tur operatörlerinin tercihlerine göre belirlenmektedir. Turistler tarafından ziyaret edilen destinasyonlar ise ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel yönden etkilenmektedir. Bu etkiler sadece ziyaret edilen popüler destinasyonlara değil, etrafında bulunan diğer destinasyonlara, işletmelere ve kişilere de yansımaktadır. İlgili alan yazın incelendiğinde tur programı yapan veya tasarlayanlar, genel olarak turistlerin deneyimleri sonucu oluşan memnuniyet düzeylerinden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Flognfeldt (2005) yılında yapmış olduğu çalışmada, tur güzergahlarının belirlenmesinde destinasyonların ulaştırma imkânlarının uygunluğu, tesislerin kalitesi ve destinasyonda bulunan turistik varlıkların da dikkate alınmasının önemine dikkat çekmektedir (Flognfeldt, 2005). Ayrıca tur operatörleri veya seyahat acente temsilcileri tur güzergâhlarını belirlerken genel olarak ulaşım, fiyat, tesislerin niteliği, kapasitesi ve destinasyonda gerçekleştirilen faaliyetleri de değerlendirmektedirler.

Bu açıklamalar doğrultusunda tur güzergâhlarının farklı kriterlere göre hazırlanmasında Multimoora modelinin karar vericiler/alıcılar için önemli avantajlar oluşturacağı görülmektedir. Önay (2015) Multimoora yönteminin uygulama aşamalarını aşağıda belirtilen formül ve sürece göre özetlemektedir (Önay, 2015: 246-248):

En etkin güzergâhın belirlenmesi için öncelikle farklı özelliklere sahip destinasyonlar ile bunların tercih edilmesini etkileyen kriterlere uygun satır ve sütunlardan oluşan tablolar hazırlanır. Tabloların ilgili satır ve sütunlarına veriler yazılarak karar matrisi oluşturulur. Karar matrislerinin oluşturulması için aşağıda belirtilen formül kullanılır.

Formül-1

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{j1} & \dots & x_{jn} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Formülde $i = 1, 2, 3, \dots, n$ kriterleri, $j = 1, 2, 3, \dots, m$ ise alternatifleri ifade etmektedir.

Formül-1 kullanılarak oluşturulan karar matrisindeki her bir alternatifin karelerinin toplamı hesaplanır. Elde edilen değerlerin karekökü kriterlere bölünerek normalizasyon işlemi yapılır. Normalizasyon işleminin yapılmasında ise aşağıdaki formülden yararlanır.

Formül-2

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m x_{ij}^2}}$$

Normalizasyon işlemi yapılırken kullanılan formülde X_{ij} simgesinde yer alan, $i =$ alternatifi, $j =$ kriteri ifade etmektedir.

Normalizasyon işlemi yapıldıktan sonra ise yeni bir tablo hazırlanarak maksimum ve minimum değerlere ilişkin veriler hesaplanır. Bu işlem gerçekleştirilirken de maksimum kriterlerin değerinden toplanan minimum değerler çıkarılır. Yapılan işlem sonucunda referans (r_j) noktaları belirlenir ve bunların her birinin X_{ij} ile olan uzaklığı hesaplanır. Bu işlemi gerçekleştirmek için ise aşağıdaki formül kullanılır.

Formül-3

$$y_j^* = \sum_{i=1}^{i=g} x_{ij}^* - \sum_{i=g+1}^{i=n} x_{ij}^*$$

Bu formüldeki $y_i = i$ alternatifinin tüm kriterlere göre normalleştirilmiş değerlendirilmesini ifade etmektedir. y_i 'lerin sıralanmasıyla alternatiflerin oran metoduna göre önceliklendirme işlemi tamamlanır.

Tüm bu işlemlerden sonra, her kriter için; amaç maksimizasyon ise maksimum noktalar belirlenir. Eğer amaç minimizasyonu belirlemekse bu durumda da minimum noktalar olan, referans noktaları (r_j ler) tespit edilir. Belirlenen bu noktaların her X_{ij} ile olan uzaklıkları aşağıdaki formül ile hesaplanır.

Formül-4

$$r_j - x_{ij}^*$$

Bu işlem yapıldıktan sonra matrisler yazılır. Burada $i=1,2,\dots,m$ alternatiflerin sayısını, $j=1, 2,\dots,n$ kriterlerin sayısını, X_{ij} yer alan i . alternatifin, j . kriterdeki normalleştirilmiş değerini, r_j , j . kriterin referans noktasını ifade etmektedir. Bu işlemin sonucunda yeni matris oluşturularak referans noktasına göre sıralama yapılır. Bunun için ise; "Tchebycheff Min-Maks Metrik" işlemi uygulanır. Referans noktası yaklaşımına göre sıralama yapmak için aşağıdaki formül kullanılır.

Formül-5

$$\min_i \left\{ \max_j (|r_j - x_{ij}^*|) \right\}$$

Sıralamada minimizasyon işlemi yapılacağında; X_{ij} nin r_j 'den büyük olması gibi durumlardan dolayı $|r_j - x_{ij}|$ mutlak değer kullanılmalıdır (Önay, 2015: 246-248).

Tüm işlemler bittikten sonra kriterlere göre alternatiflerin en iyi şekilde sıralamak için tam çarpım formu yaklaşımı ile yeni matris oluşturulur. *Tam Çarpım Formu Yaklaşımını* gerçekleştirmek için ise aşağıdaki formulden yararlanır.

Formül- 6

$$U_j = \prod_{i=1}^n x_{ij} \quad , \quad U'_j = \frac{A_j}{B_j} \quad A_j = \prod_{g=1}^i X_{gi} \quad , \quad B_j = \prod_{k=i+1}^n X_{kj}$$

Yukarıdaki formülde U_j = alternatiflerin uygulanabilir olduğunu; U'_j = j kriterin kullanılabilir olmasını; A_j = maksimize edilmiş kriterleri; B_j = minimize edilmiş kriterlerin sayısını; $i= 1,2, \dots, n$ kriter; $j= 1,2, \dots, m$ alternatif sayısını göstermektedir (Ceyhan ve Demirci, 2017; 287).

Tam çarpım formu, alternatif ve kriterleri birbirleriyle ilişkilendirmeye yardımcı olur. Bu işlem gerçekleştirilirken karar matrisindeki minimum değerler bölünür, maksimum değerler ise çarpılarak sonuca ulaşılmaya çalışılır. Elde edilen veriler büyükten küçüğe doğru sıralanarak işlem tamamlanır (Ceyhan ve Demirci, 2017; 288).

6. YÖNTEM

Belirlenen hedeflere ulaşabilmek için en önemli husus doğru tercihte bulunabilecek kararları almaktır. Çünkü alınan kararlar yaşamın tamamını etkilemektedir. Bundan dolayı karar verme/alma yetkisine sahip olanlar seçimlerini yaparken subjektif yöntemlerle değil, tüm kriter ve alternatifleri dikkate alarak bilimsel yöntemlere göre objektif kararlar alması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışma aşağıda belirtilen süreçler takip edilerek hazırlanmıştır.

6.1. Araştırmanın Amacı

Gelişmekte olan ülkeler için en avantajlı sektör turizmdir. Turizm sektörü tüm ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel olarak sürdürülebilir gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bunu fark eden kişi, kurum ve ülkeler, turizmden daha etkin yararlanabilmek için daha fazla gayret göstermekte, yeni işletmeleri faaliyet sokmakta, farklı destinasyonları tanıtmaya, pazarlamaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucunda da yoğun bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Hazırlanan bu çalışma özellikle turistler, tur operatörleri ve acenteler için en doğru tercihin

yapılmasına yardımcı olmak için yapılmıştır. Bu çalışmada tercih edilen yöntem ve elde edilen veriler, sadece tur güzergâhının belirlenmesi için değil, hayatın farklı alanları için de etkin kararların alınmasına/verilmesine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır.

6.2. Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Çalışma için Kırgızistan'da faaliyet gösteren tüm tur operatörleri ve seyahat acentelerinden yapılan amaçlanmıştır. Ancak Kırgızistan'da seyahat acentaları ve tur operatörleri için farklı örgütlenmeler olduğundan, araştırma sadece Kırgızistan Tur Operatörleri Birliğini (KATO) üyelerinin görüşleri alınarak yapılmıştır. Hazırlanan bu araştırma yalnızca Kırgızistan'daki tur güzergâhının belirlenmesi için değil, benzer özelliklere sahip diğer destinasyonlarda da çok rahat uygulanabilecek niteliğe sahiptir.

6.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada öncelikle Kırgızistan'ın yedi (7) farklı coğrafi bölgesi ve bu bölgelere turizm hareketlerinde etkili olabilecek unsurlar belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra her iki yılda bir yapılan KATO'nun (Kırgızistan Tur Operatörleri Birliği) 2017 genel kuruluna katılanlar için bir anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formunda katılımcılardan tur güzergâhının belirlenmesinde etkili olan destinasyonların uzaklığı, tesislerin fiyatı, kalitesi, temizliği, sunulan yiyecek-içecek hizmetleri, mimari özellikleri ve destinasyondaki faaliyetleri önem sırasına göre derecelendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu cevapların ortalamaları alınarak karar matrisi oluşturulmuştur. Multimoora yöntemine uygun oluşturulan karar matrisi oran, referans ve tam çarpım formu yaklaşımına göre değerlendirilerek turların belirlenmesinde etkili olan unsurlara göre bölgeler sıralanmış ve gerekli öneriler sunulmuştur.

6. 4. Araştırmanın Bulguları

Kırgızistan Tur Operatörleri Birliği (KATO) genel kuruluna katılan tur operatörü temsilcilerinden elde edilen veriler, uygun istatistik programı kullanılarak ortalamaları alınmış ve aşağıdaki karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 3. Bölgelere Ait Veriler ve Karar Matrisi

BÖLGELER	Uzaklık	Fiyat	Kalite	Temizlik	Oda Sayısı	Yiyecek - İçecek	Mimari	Faaliyetler
Çüy Bölgesi ve Bişkek	3,680	4,560	3,680	4,920	3,880	3,920	4,080	3,560
Batken	3,580	4,380	3,670	4,920	4,130	4,480	4,080	3,830
Celal-Abad	3,480	4,220	3,520	4,910	4,130	4,450	4,000	3,700
Narın	3,450	3,860	3,450	4,900	3,860	4,480	4,000	3,770
Oş Bölgesi ve Oş Şehri	3,740	4,300	3,780	4,870	4,170	4,450	4,090	3,610
Issık Göl	3,300	4,220	3,480	4,780	4,170	4,450	4,000	3,570
Talas	3,570	3,960	3,570	4,830	4,170	4,410	3,910	3,610

Elde edilen verilere göre hazırlanan yukarıdaki tablo, Moora yöntemine göre gerekli formüllerle değerlendirilmiştir. Bunun için ilk önce belirlenen kriterlerin destinasyonlar açısından önemi minimum veya maksimum olması dikkate alınmıştır. Tur düzenleyicilerinin zaman ve fiyat konusunda en düşük değeri dikkate aldıklarından minimum olmasına; diğer kriterlerde ise en yüksek rakama göre tercih yaptıklarından dolayı maksimum olmasına karar verilmiştir. Alternatif ve kriterlere göre karar yönünü belirtmek için ise aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Tablo 4. Verilerin Karar Yönü, Karaların Toplamı ve Toplamın Karekökü Tablo

KARAR YÖNÜ	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max
BÖLGELER	Uzaklık	Fiyat	Kalite	Temizlik	Oda Sayısı	Yiyecek-İçecek	Mimari	Faaliyetler
Çüy Bölgesi ve Bişkek	3,680	4,560	3,680	4,920	3,880	3,920	4,080	3,560
Batken	3,580	4,380	3,670	4,920	4,130	4,480	4,080	3,830
Celal-Abad	3,480	4,220	3,520	4,910	4,130	4,450	4,000	3,700
Narın	3,450	3,860	3,450	4,900	3,860	4,480	4,000	3,770
Oş Bölgesi ve Şehri	3,740	4,300	3,780	4,870	4,170	4,450	4,090	3,610
Issık Göl	3,300	4,220	3,480	4,780	4,170	4,450	4,000	3,570
Talas	3,570	3,960	3,570	4,830	4,170	4,410	3,910	3,610
Kareler Toplamı	87,994	124,666	90,448	166,425	116,235	134,363	113,309	94,055
Toplamın Karekökü	9,381	11,165	9,510	12,901	10,781	11,591	10,645	9,698

Karar matrisi ve kararların yönü belirlendikten sonra ise aşağıdaki normalize matrisi hazırlanmıştır. Normalize matrisi tablosu oluşturulurken ilk önce alternatiflerin, kriterlere göre aldığı değerlerin kareleri toplanır ve elde edilen rakamın kareköküne bölünerek işlem tamamlanır. Araştırma için elde edilen veriler ile oluşturulan normalize matrisi için oluşturulan tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5. Normalize Matrisi Tablosu

KARAR YÖNÜ	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max
BÖLGELER	Uzaklık	Fiyat	Kalite	Temizlik	Oda Sayısı	Yiyecek-İçecek	Mimari	Faaliyetler
Çüy Bölgesi ve Bişkek	0,3923	0,4084	0,3869	0,3814	0,3599	0,3382	0,3833	0,3671
Batken	0,3816	0,3923	0,3859	0,3814	0,3831	0,3865	0,3833	0,3949
Celal-Abad	0,3710	0,3780	0,3701	0,3806	0,3831	0,3839	0,3758	0,3815
Narın	0,3678	0,3457	0,3628	0,3798	0,3580	0,3865	0,3758	0,3887
Oş Bölgesi ve Şehri	0,3987	0,3851	0,3975	0,3775	0,3868	0,3839	0,3842	0,3722
Issık Göl	0,3518	0,3780	0,3659	0,3705	0,3868	0,3839	0,3758	0,3681
Talas	0,3806	0,3547	0,3754	0,3744	0,3868	0,3805	0,3673	0,3722

Normalize matrisi oluşturulduktan sonra araştırma için oran metoduna göre sıralama yapılır. Oran metodu ile sıralama yapılırken normalize matristeki maksimum değerler ile minimum değerler ayrı ayrı toplanır. Toplama işleminden sonra maksimum değerlerden minimum değerler çıkarılarak elde edilen sonuçlar sıralanarak işlem sonuçlanır.

Tablo 6. Oran Metoduna Göre Sıralama

BÖLGELER	Y_i^* (Oran Metodu Değerleri)	Sıralama
Çüy Bölgesi ve Bişkek	1,41605	1
Batken	1,54112	7
Celal-Abad	1,52605	5
Narın	1,53812	6
Oş Bölgesi ve Şehri	1,51830	2
Issık Göl	1,52127	3
Talas	1,52133	4

En etkin kararın alınması/verilmesi için oran metodu haricinde referans noktası yaklaşımına göre de sıralama yapılmaktadır. Bu işlem için de her kriterde, amaç maksimizasyon ise maksimum noktalar; amaç minimizasyon ise minimum noktalar olan, referans noktaları r_j ler belirlenir. Belirlenen bu noktaların her birinin X_{ij} ile olan uzaklıkları hesaplanır. Bu işlem sonucunda hazırlanan tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7. Referans Noktalarını Gösteren Tablo

KARAR YÖNÜ	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max
BÖLGELER	Uzaklık	Fiyat	Kalite	Temizlik	Oda Sayısı	Yiyecek-İçecek	Mimari	Faaliyetler
Çüy Bölgesi ve Bişkek	0,3920	0,4080	0,3870	0,3810	0,3600	0,3380	0,3830	0,3670
Batken	0,3820	0,3920	0,3860	0,3810	0,3830	0,3860	0,3830	0,3950
Celal-Abad	0,3710	0,3780	0,3700	0,3810	0,3830	0,3840	0,3760	0,3820
Narın	0,3680	0,3460	0,3630	0,3800	0,3580	0,3860	0,3760	0,3890
Oş Bölgesi ve Şehri	0,3990	0,3850	0,3970	0,3780	0,3870	0,3840	0,3840	0,3720
Issık Göl	0,3520	0,3780	0,3660	0,3710	0,3870	0,3840	0,3760	0,3680
Talas	0,3810	0,3550	0,3750	0,3740	0,3870	0,3800	0,3670	0,3720
Referans Noktaları	0,3520	0,3460	0,3970	0,3810	0,3870	0,3860	0,3840	0,3950

Yukarıdaki tablo hazırlandıktan sonra en doğru kararın verilmesi/alınması için referans noktası yaklaşımına göre sıralama işleminin yapılması da gerekmektedir. Bu işlemi yapmak için her bir bölgenin seçiminde (alternatifin) etkili olan kriterler referans noktasında yer alan rakamdan çıkarılarak yeni bir karar matrisi oluşturulur. Bunların maksimum değerleri alınarak sıralama yapılır. Gerçekleştirilen işlem sonucunda oluşturulan tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8. Referans Noktası Yaklaşımına Göre Sıralanması

KARAR YÖNÜ	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max		
BÖLGELER	Uzaktık	Fiyat	Kalite	Temizlik	Oda Sayısı	Yiy. - İçecek	Mimari	Faaliyetler	Maksimum Değerler	Referans Noktasına Göre Sıralama
Çüy Bölgesi ve Bişkek	0,040	0,062	0,010	0,000	0,027	0,048	0,001	0,028	0,0620	1
Batken	0,030	0,046	0,011	0,000	0,004	0,000	0,001	0,000	0,0460	3
Celal-Abad	0,019	0,032	0,027	0,000	0,004	0,002	0,008	0,013	0,0320	5
Narın	0,016	0,000	0,034	0,001	0,029	0,000	0,008	0,006	0,0340	4
Oş Bölgesi ve Şehri	0,047	0,039	0,000	0,003	0,000	0,002	0,000	0,023	0,0470	2
Issık Göl	0,000	0,032	0,031	0,010	0,000	0,002	0,008	0,027	0,0320	5
Talas	0,029	0,009	0,022	0,007	0,000	0,006	0,017	0,023	0,0290	7

Veriler referans noktası yaklaşımına göre sıralandıktan sonra tam çarpım formuna göre karar matrisi oluşturulur ve yeni bir sıralama yapılır. Tam çarpım formuna göre karar matrisi oluşturulurken minimum değerler kriterlere bölünürken, maksimum kriterler de çarpılarak gerekli veriler elde edilir. Buna göre hazırlanan tablo sonucunda oluşturulan sıralama aşağıda yer almaktadır.

Tablo 9. Tam Çarpım Formu Yaklaşımına Göre Sıralama

BÖLGELER	Tam Çarpım Formu Değerleri	Sıralama
Çüy Bölgesi ve Bişkek	3227,928	1
Batken	4267,044	6
Celal-Abad	3876,705	3
Narın	3940,158	4
Oş Bölgesi ve Şehri	4386,827	7
Issık Göl	3446,933	2
Talas	4035,032	5

Yapılan tüm bu işlemlerden sonra oran, referans ve tam çarpım formuna göre değerler baskınlık karşılaştırılması yapılmak amacıyla yeni bir tablo oluşturulur. Hazırlanan tablo yardımıyla her üç sıralama toplanır ve ortalamaları alınarak tekrar bir sıralama yapılır. Bu sıralama sonucunda tur tasarımı veya planlaması yapacak olan yetkililer için en uygun bölgeler aşağıdaki tabloya göre sıralanmıştır.

Tablo 10. Baskınlık Karşılaştırma Tablosu

BÖLGELER	Oran Metodu	Referans Noktası	Tam Çarpım Formu	Multi Moora Yöntemi	Sıralama
Çüy/Bişkek	1,416	0,062	3227,928	3229,406	1
Batken	1,541	0,046	4267,044	4268,631	6
Celal-Abad	1,526	0,032	3876,705	3878,263	3
Narın	1,538	0,034	3940,158	3941,730	4
Oş Bölgesi/Şehri	1,518	0,047	4386,827	4388,392	7
Issık Göl	1,521	0,032	3446,933	3448,487	2
Talas	1,521	0,029	4035,032	4036,582	5

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sadece gelişmekte olan ülkeler değil, tüm ülke ve destinasyonların üzerinde en fazla durduğu sektör turizmdir. Çünkü turizm yapısı itibarıyla en kolay ve en çabuk sonuç alınabilecek özelliklere sahiptir. Bundan dolayı da işletmeler, destinasyonlar ve ülkeler arasında yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Rekabet avantajı elde edebilmek için ise doğru planlama ve etkin kararların alınması gerekmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde bu konuda pek çok çalışmanın yapıldığı ve bundan sonra da yapılacağı aşikârdır. Aynı şekilde turizm faaliyetine katılanlar için de en ideal güzergâhın belirlenmesi amacıyla pek çok çalışmanın yapıldığı, onlarca modelin geliştirildiği de görülmektedir. Ancak her çalışma ve model kendisinden önce yapılan çalışma ve modellerin eksikliğini veya hatasını gidermek ya da en iyi alternatifi belirlemek amacıyla yapıldığını kabul etmek gerekir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışma, turizm varlıkları açısından oldukça elverişli olan Kırgızistan sınırları içerisinde düzenlenecek olan tur güzergâhlarının belirlenmesine yardımcı olmak için hazırlanmıştır.

Çalışmada Kırgızistan'da farklı niteliklere sahip çok sayıda tur operatörü ve seyahat acentasının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tur operatörleri ve seyahat acentaları tur güzergâhı belirlerken genel olarak kişisel bilgi, beceri, tecrübe ve sevgilere göre karar verdikleri, objektif yöntemleri kullanmadığı anlaşılmıştır. İlgili alan yazın incelendiğinde hem turistlerin hem de tur planlaması yapan işletmelerin destinasyonlara yönelik kararlarında uzaklık, fiyat, kalite, temizlik, kapasite, yiyecek içecek hizmetleri, tesislerin mimari özellikleri ve destinasyonda düzenlenen etkinliklerin etkili olduğu görülmektedir.

Kırgızistan coğrafi konumu, doğal çekicilikleri, tarihi güzellikleri ve kültürel çeşitliliği ile oldukça zengin turizm potansiyeline sahiptir. Turizm faaliyeti ile ilgili kararlar alınırken birden fazla kriter dikkate alınmaktadır. Bu konuda da Kırgızistan için en uygun modelin MULTIMOORA olduğu belirlenmiştir. Etkin kararın verilmesi amacıyla ilk önce elde edilen veriler hazırlanan tablolara kayıt edilmiş ve MS EXCELL yardımıyla analiz edilmiştir. Yapılan işlemler sonucunda *Oran Metodu*, *Referans Noktası* ve *Tam Çarpım Formu* yaklaşımı ile sonuçlara ulaşılmıştır. Hazırlanan tablolar ile üç sonucun toplamı alınıp, ortalaması belirlenerek Kırgızistan için en uygun tur güzergâhların Çüy/Bişkek, Issık-Göl ve Celal-Abad şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir. Oş, Batken ve Talas bölgelerinin ise tur güzergâhı açısından en dezavantajlı bölgeler olduğu görülmektedir.

Bu araştırma elde edilen veriler, ulaşılan kaynaklar ve yapılan analizler ile sınırlıdır. Etkin kararların alınması için sadece tur düzenleyicilerinin değil, bunlardan yararlananların ve hizmet üretenlerin görüş ve önerilerinin de araştırmaya dâhil edilmesinde büyük fayda görülmektedir. Bu gibi sınırlılıklar ile gerçekleştirilen bu çalışma, sadece Kırgızistan veya tur güzergâhlarının

belirlenmesi için değil, diğer destinasyonlar ve sektörler için yapılacak çalışmalara da referans olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Andrades, L., & Dimanche, F. (2017). Destination competitiveness and tourism development in russia: issues and challenges. *Tourism Management*, 62, 360-376. doi:10.1016/j.tourman.2017.05.008
- Ceyhan, İ. F., & Demirci, F. (2017). MULTIMOORA yöntemiyle finansal performans ölçümü: Leasing şirketlerinde bir uygulama. *Bartın Üniversitesi İİBF dergisi*, 8(15), 277-296.
- Flognfeldt, T. (2005). The tourist route system—Models of travelling patterns. *Belgeo-Revue belge de géographie*, 1(2), 35-58. doi:10.4000/belgeo.12406
- Fridgen, J. D. (1984). Environmental psychology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 11, 19-39.
- Han, Y., Guan, H., & Duan, J. (2014). Tour route multiobjective optimization design based on the tourist satisfaction. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 1-8. doi:10.1155/2014/603494
- Kavacık, M., Zafer, S., & İnal, M. E. (2012). Turizmde destinasyon markalaması: Alanya örneği. *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 169-192.
- Kodali, R., & Routroy, S. (2006). Decision framework for selection of facilities location in competitive supply chain. *Journal of Advanced Manufacturing Systems*, 5(1), 89-110.
- Lim, K. H., Chan, J., Leckie, C., & Karunasekera, S. (2018). Personalized trip recommendation for tourists based on user interests, points of interest visit durations and visit recency. *Knowledge and Information Systems*, 54(2), 375-406. doi:10.1007/s10115-017-1056-y
- MacCarthy, B., & Athirawong, W. (2003). Factors affecting location decisions in international operations-A delphi study. *International Journal of Operations & Production Management*, 23(7), 794-818.
- Önay, O. (2015). Moora. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 245-257). Bursa: Dora Yayınevi.
- Ram, Y., Björk, P., & Weidenfeld, A. (2016). Authenticity and place attachment of mmajor visitor attractions. *Tourism Management*, 52, 110-122. doi:10.1016/j.tourman.2015.06.010
- Richards, G. (1996). Production and consumption of european cultural tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 261-283.
- Sirirak, W., & Pitakaso, R. (2018). Marketplace location decision making and tourism route planning. *Administrative Sciences*, 8(72), 1-25. doi:10.3390/admsci8040072
- Souffriau, W., & Vansteenwegen, P. (2010). Tourist trip planning functionalities: state-of-the-art and future. *International Conference on Web Engineering*, (s. 474-485). Vienna.
- stat.kg. (2018). *Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi*. <http://stat.kg/media/publicationarchive/575969d5-3084-4966-9452-d95e4b96ca6a.pdf>. E. Tarihi: 01.03.2019.
- TDK. (2018). Türk Dil Kurumu. www.tdk.gov.tr: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5aae058273ee67.97499495 E. Tarihi: 18.03.2019.
- Turan, G. (2013). Lagrange Gevşetmesi ile Küçük Portföylerin Elde Edilmesi ve İMKB'ye Uygulanması. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Turan, G. (2015). Çok Kriterli Karar Verme. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 15-20). Bursa: Dora Yayınevi.
- UNESCO. (2018, Mart 12). UNESCO Web Sitesi: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/kg>. E. Tarihi: 12.03.2018.
- UNWTO. (2018). UNWTO Tourism Highlights, 2018 Edition: <http://www2.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2018>. E. Tarihi: 11.03.2019.
- Ustasüleyman, T., & Perçin, S. (200). Analitik ağ süreci yaklaşımıyla kuruluş yeri seçimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 37-55.
- Wu, X., Guan, H., Han, Y., & Ma, J. (2017). A tour route planning model for tourism experience utility maximization. *Advances in Mechanical Engineering*, 9(10), 1-8. doi:10.1177/1687814017732309
- Xiao, Z., Sen, L., Yunfei, F., Bin, L., Boyuan, Z., & Bang, L. (2017). Tourism route decision support based on neural net buffer analysis. *Procedia Computer Science*(107), 243-247. doi:10.1016/j.procs.2017.03.086
- Yan, L., Gao, B. W., & Zhang, M. (2017). A mathematical model for tourism potential assessment. *Tourism Management*(63), 355-365. doi:10.1016/j.tourman.2017.07.003
- Yang, J., & Lee, H. (1997). An AHP decision model for facility location selection. *Facilities*, 15(9-10), 241-254.
- Zhu, C., Hu, J., Wang, F., Xu, Y., & Cao, R. (2012). On the tour planning problem. *Annals of Operations Research*, 192(1), 67-86. doi:10.1007/s10479-010-0763-5.

EXTENDED ABSTRACT

The development of tourism and its acceptance as an advantageous development tool have caused intense competition between enterprises and destinations. In order to achieve competitive advantage, it is necessary to make fast and effective decisions. Many studies and different methods have been developed for decision making. One of them is MULTIMOORA which helps to make the best decision among alternatives according to multiple criteria.

MULTIMOORA method is used to determine the most effective tour route. After the decision matrix, a five-step process is tried to make the right decision.

One of the most advantageous economic sectors for developing countries is tourism. Tourism industry can make significant contributions to the economic, social, cultural, and sustainable development of a whole country. People, institutions, and countries who realize this potential are working harder to make more effective use of tourism, to engage in new businesses, to promote different destinations, and to market. This study has been done to help make the right choice for tourists, tour operators and agencies.

The data required for the research are obtained from a survey of members of Kyrgyzstan Tour Operators Association (KATO). This research is useful not only for determining the tour route in Kyrgyzstan but also for other destinations with similar characteristics. Therefore, the preferred method and the data obtained in this study can be a reference for different sectors and destinations.

In the study, seven (7) different geographical regions of Kyrgyzstan and the factors that can be effective in tourism movements are determined. A questionnaire form was prepared for the participants of KATO's (Kyrgyzstan Tour Operators Association) 2017 general assembly. In the questionnaire, participants were asked to rate the factors that are effective in determining the tour route in the order of importance. The data obtained from the participants were evaluated using MULTIMOORA method.

The data obtained from the tour operator representatives participating in the general assembly of Kyrgyzstan Tour Operators Association (KATO) is averaged using the appropriate statistical program and a decision matrix appropriate for the purpose of the research is formed. After the decision matrix, it is determined whether the criteria that are effective in determining the tour route are minimum or maximum in terms of destinations. Whether the value is minimal or maximal depends on the values of time and price.

Once the decision matrix and the direction of the decisions are determined, the normalized matrix is prepared. When creating the normalized matrix table, the frames of the values taken

by the alternatives according to the criteria are first gathered and the process is completed by dividing it by the square root of the obtained number.

In order to make the most effective decision, the ranking method is applied according to the reference point approach. For this process, it is also necessary to determine the reference points for each criterion and then correct decision is made. As a result of this ranking, it is seen that the most suitable regions for the tour design or planning are Chuy/Bishkek, Issyk-Kul, and Jalal-Abad.

There are many tour operators and travel agencies with different qualifications in Kyrgyzstan. Tour operators and travel agencies determined the tour route in general, according to personal knowledge, skills, experience, and intuition; they do not use objective methods. When it comes to destinations, distance, price, quality, modern amenities, food and beverage services, architectural features of the facilities, and the activities organized in the destination are important in the decision-making of both tourists and tour planning.

With its geographical location, natural attractions, historical beauties and cultural diversity Kyrgyzstan has rich tourism potential. When making decisions about tourism activity, more than one criterion is taken into consideration. The most suitable model for Kyrgyzstan was MULTIMOORA. In order to make an effective decision, the data obtained first were recorded in the prepared tables and analyzed with the help of MS EXCELL. The most viable tour routes in Kyrgyzstan are Chuy/Bishkek, Issyk-Kul and Jalal-Abad. Osh, Batken and Talas regions are the most disadvantaged regions in terms of tour routes.

The results of this research are limited to the data obtained, the sources reached, and the analyzes performed. In order to make effective decisions, not only the tour organizers, but also the opinions and suggestions of the beneficiaries and service producers are included in the study. This study, which is carried out with such limitations, is considered to be a reference not only for the determination of Kyrgyzstan or tour routes but also for other destinations.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Gözgeç, H. ve Aydemir, B. (2019). "Gastronomide Kadın Sokak Gıda Satıcıları: Bir Örnek Olay Çalışması", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3854-3870.

Geliş Tarihi / Received Date: 14 Şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 9 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

**GASTRONOMİDE KADIN SOKAK GIDASATICILARI:
BİR ÖRNEK OLAY ÇALIşMASI**

Havva GÖZGEÇ*

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

hgozgec@bandirma.edu.tr

ORCID:0000-0003-3891-8960

Burhan AYDEMİR

Balıkesir Üniversitesi

burhanaydemir@gmail.com

ORCID:0000-0002-5887-3520

Öz

Bu çalışmanın amacı; kadın sokak gıda satıcılarını bu girişime iten sebepleri, sattıkları gıdaları, satıcıların maddi-manevi kazanımlarını ortaya çıkarmak ve yerel ölçekte gastronomi turizminin gelişimine katkılarını değerlendirmektir. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiş ve örnek olay incelemesi uygulanmıştır. Bu amaç için Bandırma Hanımeli Pazarındaki 3 kadın sokak gıda satıcısı seçilmiştir. Literatür taraması sonucunda yarı-yapılandırılmış mülakat soru formu hazırlanmıştır. Bu form aracılığı ile katılımcılardan toplanan verilere betimsel-yorumlayıcı analiz uygulanmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların motivasyonlarında sosyal ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu ve sokak gıda satıcılığında elde edilen gelirin aile ekonomisini destekleyici özellikte olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada varılan bir diğer önemli sonuç ise ağızdan ağıza pazarlamanın katılımcıların ürünlerini satmasında ve ekstra iş almalarında önemli bir etken olduğudur. Ağızdan ağıza pazarlama sayesinde katılımcılardan bazıları ürünlerini il içi, il dışı ve yurt dışına satma imkânına erişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sokak satıcılığı, Kadın gıda satıcılığı, Gastronomi turizmi, Örnek olay, Nitel araştırma

WOMEN STREET FOOD VENDORS IN GASTRONOMY: A CASE STUDY

Abstract

The aim of this study is to reveal the reasons that women street food vendors push into this entrepreneurship, the food they sell, the material and spiritual gains of the vendors and locally to evaluate the contribution of gastronomy tourism to development. In the study, the case study was employed within the scope of qualitative research method. For this purpose, 3women in the Bandırma Hanımeli Market were selected as street food vendor. As a result of the literature review, a semi-structured interview questionnaire was prepared. Descriptive-interpretive analysis was applied to the data collected from the participants via this form. As a result of the study, it was found out, social and economic factors were effective in the motivation of the participants and that the income obtained from street food vending supported the family economy. Another important result of the study is that word-of-mouth marketing is an important factor for participants to sell their products and take extra jobs. Through mouth-to-mouth marketing, some of the participants had the opportunity to sell their products within the province, outside the province and abroad.

Key Words: Street vendors, Woman food vendors, Gastronomy tourism, Case study, Qualitative research

*Corresponding author

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Sokak Gıda Satıcılığı

Sokak satıcılığı bir tür girişimciliktir (Adhikari, 2011: 13). Herhangi bir vergiye tabi tutulmadan ve çok düşük sermaye yatırımı ile kurulabilen, çoğu dar gelirli ailenin önemseydiği bir girişim türüdür (Toh ve Birchenough, 2000). Sokak gıda satıcılığı veya girişimciliği de yoksulluk sınırının altında olan küçük çapta kadın ve erkek girişimcilere özellikle yoksul ailelere önemli bir ekonomik gelir kaynağı fırsatı sunmakta, (Tinker, 1999; Tinker ve Cohen, 1985; Walsh, 2014) aile bütçesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Wirakartakusumah, Purnomo ve Dewanti-Hariyadi, 2014). Sokak gıda satıcılarının artışında düşük başlangıç maliyeti, yasal giriş engellerinin azlığı ve düşük riskler etkili olmuştur (Street Food. UK, 2018).

Sokak gıda satıcılığı genellikle bir aile faaliyetidir. Asya'da ve Avrupa'da çiftler, Afrika'da ise aynı cinsiyetten olan akrabalar birlikte çalışmaktadır. Kârlar da yine aile ihtiyaçları için kullanılmaktadır. Yatırım, eğitim ve iş gücü artışı ile paralel olarak bu işten elde edilen gelirin de arttığı ortaya çıkmıştır (Adhikari, 2011: 13; Tinker, 1999). Ruanda'da insanlar kendilerini sokak satıcılığına iten ana faktörleri; resmî kurumlarda istihdam sağlanamaması, aileye destek olma ihtiyacı ve önceki istihdam koşullarından duyulan memnuniyetsizlik şeklinde ifade etmiştir (Uwitije, 2016).

Senegal, Bangladeş, Endonezya ve Filipinler gibi ülkelerde kadın mikro girişimcilerin faaliyetleri hem ekonomik kazanç hem de aile fertlerine günlük yiyecek sağlama açısından fayda sağlamaktadır. Bu ülkelerdeki bir sokak gıda satıcısının ortalama karı, asgari ücretli bir çalışanın(Filipinler), vasıfsız bir tarım işçisinin (Bangladeş), bir inşaat işçisinin (Endonezya), veya Dakar'daki (Senegal) bir hizmetçinin gelirinden daha fazladır (Bhowmik, 2005; Chung, Ritoper ve Takemoto, 2010; Tinker ve Cohen, 1985).

Bazı Müslüman ülkelerde kadınlar sadece yiyeceğin üretim sürecinde yer almaktadır (Tinker ve Cohen, 1985),ayrıca bu işi yaparken mali, psikolojik ve çevresel birçok zorluk ile de karşılaşmaktadır. Companion (2014) çalışmasında kuzey Mozambik'te kadın gıda satıcılarının rakipleri tarafından cinsel tacize, şiddete ve dedikodu gibi yıldırma politikalarına maruz kaldıklarını belirtmiştir.

İngiltere özellikle son dönemde sokak gıda endüstrisinde çok hızlı büyüyen bir ülke haline gelmiştir. İngiltere şehirlerinin gece saatlerindeki ekonomilerini canlandırmak için kişileri girişimci olmaya teşvik etmektedir. Ayrıca bu şehirler bir turizm destinasyonu olabilmek için sokak gıdalarına yönelmiştir (Street Food. UK, 2018). Endonezya'nın Yogyakarta şehrindeki kayıt dışı bu sektör, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin temel bileşenini oluşturmaktadır. Bu satıcıların faaliyetlerinin konuk deneyimini zenginleştirdiği ve turizm ekonomisine fayda

sağladığı görülmüştür. Destinasyonlarda turist ve satıcı arasındaki etkileşim turistlerin renkli alışveriş deneyimi yaşamalarını sağlamıştır (Timothy ve Wall, 1997).

Tayland ve Puket gibi Güney Asya ülkelerinin turist çekmesinde sokak satıcılarının çok büyük etkisi vardır (Torres-Chavarria vePhakdee-auksorn, 2016). Tayland'daki sokak gıda satıcıları restoranlara kıyasla başarılı pazarlama yeteneklerine sahiptir. Bu satıcılar ilk olarak daha ucuz ve daha hızlı bir hizmet sunmaktadır. Müşteriler ise bu satıcıları özellikle konumları, esnek çalışma saatleri ve onların yeme ihtiyacını karşıladığı için tercih etmektedir. Özellikle gıdaların müşterinin gözü önünde pişirilmesi müşteriler tarafından olumsuz algılanmamaktadır (Khan, 2016).

1.2. Gastronomi Turizmi Kapsamında Sokak Gıdaları

Gastronomi, dünya çapında turizm bölgelerini geliştirme ve pazarlama aracı olarak önemli bir potansiyele sahiptir. Turist deneyimlerinin büyük bir kısmı, yiyecek ve içecek tüketmek ya da neyin ve nerede tüketileceğine karar vermek ile ilgilidir (Richards, 2002). Turizmde gıda tüketimi, belirli koşullara bağlı olarak zirve ya da destekleyici deneyim olabilmektedir (Quan ve Wang, 2004). Gastronomi turizmi, eşsiz yeme ve içme deneyimlerinin peşine düşmek olarak ifade edilmektedir. Tüketici açısından bir yemeğin özgünlüğü, bir ürünün belirli bir yere, bölgeye veya ülkeye özgü olması demektir. Bu turizm çeşidi, sadece beş yıldızlı restoranlardan ibaret değildir. Yerel bir pastane, kafe, sadece yerel halkın bildiği adı duyulmamış bir caddede yer alan bir bar ya da tarihi bir sokakta yer alan dondurmacı gastronomi turizmini oluşturabilir (Green ve Dougherty, 2008). Pastane, kafe-bar ve dondurmacılar dışında ev ekonomilerini canlı tutmaya çalışan sokak gıda satıcılarını da bu gruba dâhil etmek yanlış olmayacaktır.

Sokak gıdaları (yiyecek-içecek) halka açık alanlarda seyyar veya sabit satılan, tüketime hazır gıdaları ifade etmektedir (Son, 1996). Sokak gıdaları ilk olarak Asya'da başlamıştır. Amerika'da bu olay kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Avrupa'da ise daha yavaş gelişmektedir. Restoran ve fast-food satış mağazalarının artması, sokak gıdalarının eskisi kadar talep edilmemesine neden olmuştur. Fakat, şimdilerde hızlı, kolay ve ucuz olması nedeniyle pazarlarda, festivallerde ve özel etkinliklerde sıklıkla bu gıdaların tüketilmesi, yeniden talebinin arttırmasını sağlamıştır (Street Food. UK, 2018; Tinker, 1999: 327). Aynı zamanda bu gıdalar sadece yerel gıdaların lezzetinin değil aynı zamanda kültürünün keşfedilmesine de olanak tanımaktadır. Arjantin'de "empadanas" (hamur işi), Bangladeş'te "singara" (sebzeli dürüm), Bolivya'da "salteñas" (etli/tavuklu kızarmış dürüm), Mısır'da şeker kamışı suyu, El Salvador'da "pupusas" (doldurulmuş mısır ekmeği), Gürcistan'da "khachapuri" (peynirli ekmek), Macaristan'da "Langos" (lokma) ve Hindistan'da "aloo tikki" (baharatlı patates aperatifleri) ve İran'da haşlanmış baharatlı fava fasulyesi ünlü sokak gıda

örnekleri arasındadır (Scott, 2018).

Türkiye’de sırası ile simit, balık-ekmek, lahmacun, dürüm, tantuni, midye-dolma, kokoreç, kumpir, tavuklu pilav, nohutlu pilav, turşu suyu, döner, ıslak hamburger ve börek en ünlü sokak gıdaları arasındadır (Hürriyet,2018). Sokak gıda satıcılarının satabileceği gıdalarının sınırı yoktur. Sadece müşteriler, bir ürünün fast-food mağazasından satın aldığı bir üründen daha kaliteli olmasını beklemektedir(Street Food. UK, 2018). Dünya’da ve Türkiye’de çok fazla örneğine rastlanılan bu gıdalar turizm destinasyonlarının ekonomik açıdan kalkınmasına fayda sağlamaktadır. Çalışmalar bir bütün olarak ele alındığında gastronomi turizmi kapsamında sokak gıdalarında bir çekicilik olduğu ve satıcılara ekonomik gelir sağladığı belirlenmiştir.

1.3. İlgili Çalışmalar ve Çalışmanın Amacı

Ballı (2016) sokak lezzetlerinin gastronomi turizmindeki yeri, önemi ve bu kapsamda Adana’nın sahip olduğu sokak lezzetlerini incelemiştir. Polat ve Gezen (2017) sokak satıcılarının turizm ve gastronomideki önemine dikkat çekmek için sokak yiyeceklerini ve satıcılarının mevcut durumlarını, çevresel koşullarını ve işin sürdürülebilirliğini teorik açıdan değerlendirmiştir. Karsavuran (2018) ise sokak yemeklerini konu edinen farklı disiplinlerden çalışmaların kapsamlı bir derlemesini sunarak, sokak yemeklerini gastronomik bir turizm ürünü olarak değerlendirmiştir. Solunoğlu ve Nazik (2018) Gaziantep sokak lezzetlerine ilişkin tüketici tercihlerinin genelde olumlu olduğunu, eğitim, gelir ve meslek gruplarına göre farklılıklar olduğunu belirlemiştir. Demir, Akdağ, Sormaz ve Özata (2018) İstanbul’un sokak lezzetlerini deniz ürünleri, hayvansal kaynaklı ürünler, hamur işleri, içecekler, tatlılar, meyveler ve diğer gastronomik değerler olmak üzere 7 farklı başlık altında sınıflandırmıştır. Son olarak Çavuşoğlu ve Çavuşoğlu (2018) Kıbrıs’ın sokak lezzetlerini elektronik ortamda tanıtmayı amaçlayan bir web sayfası tasarlamıştır.

Bu araştırmalardan yola çıkarak ulusal yazında kadın sokak gıda satıcılarının motivasyonlarına yer veren araştırmaların eksikliği dikkat çekmiştir. Araştırma, sokak gıda satıcısı kadınların sorunlarına dikkat çekilmesi noktasında önem taşımaktadır. Bu nedenle araştırmanın amacı; kadın gıda satıcılarını bu girişime iten sebepleri, sattıkları gıdaları, satıcıların maddi-manevi kazanımlarını ortaya çıkarmak ve yerel ölçekte gastronomi turizminin gelişimine katkılarını değerlendirmektir. Ayrıca, edinilen bulgular ışığında gelecekte yürütülecek çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın yöntemine, örnekleme, çalışmada kullanılan veri toplama aracına, verilerin analizine yer verilmektedir. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiş ve örnek olay incelemesi uygulanmıştır. Örnek olay inceleme araştırmalarında; belirli bir süre içerisinde az sayıda bireyler, gruplar veya kurumlar birçok özellik bakımından derinlemesine incelenmektedir (Neuman, 2007).

Araştırmada sokak gıda satıcılığı yapan kadınlar üzerine çalışılmak istendiği için örneklem, amaçsal örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu yöntem belli özelliklere sahip bir veya daha fazla özel durumlar çalışılmak istendiğinde tercih edilmektedir. Araştırmacı, seçilen durumlar bağlamında doğa ve toplum olaylarını ya da olgularını anlamaya ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfetmeye ve açıklamaya çalışmaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018). Araştırmanın örneklemini, Balıkesir'in Bandırma ilçesindeki Hanımeli Pazarında satış yapan 3 kadın gıda satıcısı oluşturmaktadır.

Katılımcıların seçildiği Hanımeli Pazarında toplamda 15 kadın satıcı vardır. Kadın satıcılar, Cumartesi ve Pazar günleri belediyenin uygun gördüğü bir alanda satış yapmaktadır ve farklı yerlerde sergi açmamaktadır. Bunların 12'si el sanatları ile ilgilenmektedir. 3'ü ise gıda satıcılığı yapmaktadır. Satıcı kadınların girişimleri Bandırma Belediyesi tarafından desteklenmektedir. Belediye, tezgâhlardan ve satışlardan herhangi bir vergi almamakta ve satıcı kadınlara ilçe merkezinde bir satış alanı tahsis etmektedir. Ayrıca satıcı kadınların sandalye ve satış tezgâhı ihtiyacını yine belediye karşılamaktadır.

Araştırma örneklemini oluşturan katılımcılar ile araştırmacı önceden tanışmamaktadır. Araştırmacı, görüşme yapılacağı gün katılımcılar ile tanışmış ve görüşme için izin istemiştir. Katılımcılar araştırma kapsamına uygun oldukları için yansız bir şekilde seçilmiştir. Katılımcılara cevaplar teyit ettirmek için aynı sorular tekrarlanarak sorulmuştur. Ayrıca araştırmanın neden yapıldığı ve neden katılımcı olarak kendilerinin seçildiği katılımcılara anlatılmıştır. Bu şekilde araştırmanın inandırıcılığı yani iç geçerliliği artırılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Alan yazın araştırmasına göre görüşme soru formu hazırlanmıştır. Bu görüşme soruları oluşturulurken araştırma sorusuna uygunluğu da göz önünde bulundurularak, iki uzman kişinin görüşüne sunulmuştur. Araştırma sorularının geçerliliği sağlandıktan sonra görüşme soruları katılımcılara yöneltilmiştir. Görüşme formundaki sorular iki bölümden oluşmaktadır; birinci kısım demografik sorular ve ikinci kısım 10 açık uçlu sorular şeklindedir. Katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Görüşmeler 24-25 Kasım 2018 tarihinde, katılımcıları doğal ortamlarında gözlemleyebilmek için, özellikle

katılımcıların gıda satışı yaptığı günler ve saatler içerisinde yapılmıştır. Her görüşme 30 dakika ve 60 dakika arasında sürelerde yapılmıştır. Bu şekilde araştırmanın aktarılabirliği, dış geçerliliği sağlanmıştır. Dış geçerlilikte katılımcıların sayısı, veri toplama şekli, verilerin toplandığı zaman, çalışma tasarımının tanımlanması gibi bilgilere yer verilmesi gerekmektedir (Şener, Bahçeci, Doğru, Sel, Ertaş, Songür ve Tütüncü, 2017).

Görüşmeler ses kayıt cihazı ile görüşme altına alınmadan önce katılımcılardan izin alınmıştır. Görüşmelerin bilimsel bir çalışma için kullanılacağı kişisel bilgilerinin farklı hiçbir yerde kullanılmayacağı bilgisi verilmiştir. Katılımcılara ayrıca soruları cevaplamayı reddetme ve istedikleri zaman görüşmeyi bitirebilecekleri bilgisi verilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen veriler metin belgesine aktarılmıştır. Ardından betimsel analiz uygulanmıştır. Araştırmaya betimsel-yorumlayıcı analiz uygulanırken ilk olarak araştırmanın kavramsal çerçevesinden ve araştırma sorularından veri analizi için çerçeve oluşturulmuştur. Bu şekilde verilerin hangi temalar altında sunulacağı belirlenmiştir. Daha sonra bu çerçevede veriler düzenlenmiş ve tanımlanmıştır. Ayrıca araştırmanın daha iyi analiz edilmesi için katılımcıların ifadelerinden sık sık doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Sürecin sonunda tanımlanan veriler açıklanıp, ilişkilendirilmiş ve anlamlandırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Katılımcıların kullandığı kavram, deyim, cümle ya da ifadeler analiz birimi olarak kullanılmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler karşılaştırılarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu başlık altında katılımcılar ile ilgili demografik bulgulara ve görüşmelerden elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bulgular

<i>Katılımcı</i>	<i>Yaşı</i>	<i>Medeni Durumu</i>	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>Çalışma Süresi (yıl)</i>	<i>KOSGEB Girişimcilik Sertifikası</i>	<i>Hijyen Sertifikası</i>	<i>Mikro-Kredi Başvurusu</i>	<i>Çalışma Geçmişi</i>
A	65	Evli	İlköğretim	9	Var	Var	Yok	Ev Hanımı
B	52	Evli	İlköğretim	10	Var	Var	Yok	Ev Hanımı
C	47	Evli	İlköğretim	5	Yok	Yok	Yok	Ev Hanımı

Araştırmaya dâhil edilen katılımcılardan birincisi “A”, “65” yaşında, “evli” ve “ilköğretim” mezunudur. İkincisi “B”, “52” yaşında, “evli” ve “ilköğretim” mezunudur. Üçüncüsü “C”, “47” yaşında, “evli” ve yine “ilköğretim” mezunudur. Çalışma süreleri bakımından Katılımcı A “9”, B “12” ve C “5” yıldır satıcılık faaliyetlerini yürütmektedir. Katılımcıların ikisi, KOSGEB Girişimcilik sertifikasına ve hijyen sertifikasına sahiptir.

Katılımcıların hiçbiri herhangi bir mikro krediye başvurmamıştır. Katılımcıların tümünün bu girişim faaliyetine başlamadan önce v“Ev Hanımı” olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

3.3. Motivasyonlarının Altında Yatan Sebepler

Katılımcılara bu girişime ilk nasıl başladıkları sorulduğunda:

Katılımcılardan A, bu işe ilk olarak hobi olarak başladığını ifade etmiştir. *“Varislerimden ameliyat oldum strese girdim ve her şeye çok yardımcı olan annem öldükten sonra boşlukta kaldım. Ben bu işlere önce hobi olarak başladım devam ediyorum.”* Katılımcılardan B, ise yine benzer olarak ruhen kendini daha iyi hissetmek ve farklılık olsun diye başladığını ifade etmiştir. *“Ben rahatsızlandım ameliyat oldum kendimi eve kapattım. Kimse beni evden çıkaramadı. Kardeşim bir gün bana ‘abla kalk gidiyoruz’ dedi. ‘Ben seni Hanımeli pazarına yazdırdım kendimi de yazdırdım’ dedi. Aslında kendini yazdırmamış beni getirmek için öyle demiş. Ben eşime ilk gün sonunda telefon açtım ‘ben dedim şu kadar para kazandım bugün’ dedim. (Gülüyor) O gün bu işe başlayışım oldu.”* Katılımcı C, diğer iki katılımcıdan farklı olarak bu işe ekonomik nedenlerle başladığını ifade etmiştir. *“Maddi nedenlerden ötürü başladım. İlk olarak el sanatlarında başladım iki sene kadar yürüttüm kız kardeşim de gıda satıyordu. O çocuğuna bakmak için ayrılınca bu işi ben yapmaya başladım. Ben ilk burada iş yapmaya başlayacağım zaman yemekçi olarak almıyorlardı. Yer yok yemekçiye diyorlardı. O nedenle el işi ile gelmiştim. Kardeşimden yer boşalınca geçtim. Üç yıldır da gıda satıyorum.”*

Katılımcılara peki neden gıda girişimciliği diye sorulduğunda:

Katılımcı A, bu işe başlamadan önce yemeklerine duyulan ilgi ve güzel yorumların etkili olduğunu belirtmiştir. Katılımcı A: *“Çok güzel yapıyordum herkes yemeklerimi beğeniyordu”*. Katılımcı B, yemek yapma sevgisi, bilgisi ve tecrübesinin gıda satıcılığına yönelmesine sebep olduğunu ifade etmiştir. *“Kendimi bildim bileli şu işi yapmak istiyordum. Ben çok küçüklüğümde başladım yemek yapmaya. 7 yaşından beri çok meraklıydım yapıyordum babaannemle birlikte 10 yaşındayken bütün evin işlerini ve yemeklerini ben yapıyordum öylelikle başladım ama severek yapıyorum.”* Katılımcı C, Katılımcı B gibi yemek yapma bilgi ve tecrübesinden, ayrıca doğduğu bölgenin yemek kültürünün gelişmişliğinden gıdaya yöneldiğini ifade etmiştir. *“Daha önceden gıda işinde çalışmadım fakat Gaziantep’li olmam bu işi yapmamdaki en büyük neden, çünkü 7 yaşından beri mutfağın içindeyim.”*

3.4. Gelirlerin Harcanması

Katılımcılara kazançlarını nasıl harcadıkları sorulduğunda:

Katılımcıların hepsi ilk olarak kazandıkları geliri bir sonraki hafta yapılacak gıdaların malzemesini almak için harcamaktadır. Kalan kısmı da yine hepsi genel olarak aile ihtiyaçları için kullanmaktadır. Sadece bu işten elden edilen gelir ile bir ailenin geçimi sağlanamamaktadır. Katılımcı A'nın görüşü şu şekildedir: *"Elde ettiğim para maliyetini anca kurtarıyor. Torunlarıma yardımcı oluyorum. Yetmediği yerde eşime destek oluyorum."* Katılımcı B benzer olarak şu şekilde görüşünü ifade etmiştir: *"Kazandığımı çocuklara, eve, kendime, eşime ve tekrardan bunları yapmak için malzemelere harcıyorum."* Katılımcı C de yine diğer iki katılımcıya benzer olarak kendini şöyle ifade etmiştir: *"Genellikle kazandığım parayı mutfak masrafına, evin giderine, eşe, çocuklara harcıyorum. Yetmediği yerde taksit ödüyorum. Bu şekilde aile ekonomisine destek oluyorum."*

3.5. Gıdaların Pazarlanması ve Tanınması

Katılımcılara ürünlerini nasıl pazarladıkları sorulduğunda:

Katılımcıların ürünlerinin reklamı ağızdan ağıza pazarlama ile yapılmaktadır. Ürün alan, diğer bir tanıdığına söyleyerek gıdaların ünlenmesini sağlamıştır. Katılımcılar damak tadı ve ev lezzetleri ile gıdalarının ünlendiğini ifade etmiştir. Katılımcı C görece diğer iki katılımcıdan daha az sipariş almaktadır. Böylece katılımcılar sipariş ile iş yapmaya başlamıştır. Özellikle Katılımcı A ve B bu sayede birçok gıda siparişi aldığı ifade etmiştir. Katılımcı A bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Müşterilerin birbirine söylemesi ile ün saldım. İstanbul'a falan siparişlerim oluyor. Telefon numaramı alıp beni buluyorlar. Kendime kart bastırdım."* Katılımcı B de yurt dışı ve il dışına ürün satmaktadır. Görüşü ise şöyledir: *"Ürünlerim Amerika'ya bile gidiyor. Amerika'dan bir tane adam var, her geldiğinde burda ne varsa masadakilerin hepsini alıp gidiyor. Özellikle hamileler sarmalarımı çok seviyor. Biga'dan hamilenin biri benden sarma almış zamanın birinde ben ne bileyim. Bir gün bir polis geldi. 'Eşim sadece senden sarma istiyor' diye, hafta sonları Biga'dan gelip eşime sarma götürüyordu"*.

Katılımcıların hiçbiri sosyal medya kanalları ile gıda ürünlerini tanıtmamaktadır. Tanıtılmalarının altında birbirinden farklı nedenler yatmaktadır. Katılımcı A kullanmasını bilse de kendi fiziksel engelleri yüzünden uygulayamamaktadır. Katılımcı A şu şekilde görüşlerini bildirmiştir: *"Sosyal medya hesabım var ama hiçbirini tanıtmıyorum. Hem tam beceremiyorum kullanmayı, hem de bilsem de çok siparişi yaşam gereği karşılayamam."* Katılımcı B tanıtım için sosyal medya hesabı açmak istese de teknik bilgi eksikliğinden açamamaktadır. Katılımcı B'nin görüşleri şu şekildedir: *"Yok ama açacağım hala açmadı çocuklar."* Katılımcı C diğer iki katılımcıdan farklı olarak sosyal medya hesabı açmayı

kullanmayı bilmektedir. Fakat katılımcı el sanatları ürünlerini tanıtmak için kullandığı Facebook hesabının işe yaramadığını ifade etmiştir. Bu nedenle gıda tanıtımında sosyal medyaya başvurmamıştır. Konu ile ilgili Katılımcı C görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “*Gıda ürünlerimi sosyal medya hesabımdan tanıtıyorum. Diğer el sanatlarım için Facebook ve Instagram hesabım var. Bunun için hesap düşünmüyorum. Öbür işlerimden kazanmadım ki bundan da kazanacağımı düşünmüyorum. Facebook’um 5 yıllık bir mevzudur. Bir tane müşteri almadım.*”

3.6. Satılan ürünler

Katılımcılara sattıkları ürünler ve hazırlık süreçleri sorulduğunda:

Katılımcıların sattıkları ürünler, ev yapımı taze gıdalardır ve mevsime göre gıda çıkartmaktadırlar. Sütlü tatlılar gibi kolay bozulabilir gıdalar çok sıcak olduğu zamanlarda yapılmamaktadır. Ayrıca katılımcılar, bu gıdaların taze olması için bir kısmını akşamdan, çoğunluğunu ise sabahın erken saatlerinde hazırlayıp pişirmektedir. Katılımcıların hazırlık süreçleri ile ilgili verdikleri cevaplar şu şekildedir, A: “*Ben asla bir gün öncekini buraya getirmem. Eğer kalırsa yemek eve götürmem veririm ona buna. Gece kalkıp tazesini yapıp buraya getiriyorum. İki akşam 1:00’da yatıp 3:00 kalkıp hazırlıyorum.*” B: “*Bizim buradakilerin hepsi günlük, 4:00’da kalkıp 11:00’a kadar hazırlıyorum.*” C: “*Tatlı türünü bir gün önceden yaparım genelde cumadan. Sarmayı gece de 2:00’da pişiriyorum. Saat 6:00 gibi kalkıp 11:30’a kadar hamur işlerini pişiririm.*”

Tablo 2. Katılımcıların Sattığı Ürünler

A	B	C
Mozaik pasta, mercimek köfte, kısır, börek, farklı boyutlarda kek, sarma, turşu (biber, salatalık, patlıcan vb.) marmelat, poğaç, baklava, karalahana, biber dolması...	Pasta çeşitleri, börek çeşitleri (pırasa, patlıcan...), tatlı- tuzlu kurabiye, poğaç, sarma, kabak tatlısı, baklava, mercimek köftesi...	Poğaç, börek çeşitleri (yeşil mercimekli, peynirli...), mercimek köftesi, içli köfte, tiramisü, amonyaklı pasta, sütlaç, soğuk sütlü tatlılar, chesee cake...

3.7. Müşteri Profili ve Talebi

Katılımcılara müşterilerinin kimlerden oluştuğu sorulduğunda:

Katılımcılardan ortak edinilen bulgulara göre daha önceki yıllarda kış aylarında gıdalarına en fazla talep eden kitlenin öğrenciler olduğu ortaya çıkmıştır. Yazlıkçılar ve festival zamanlarında gelen ziyaretçilerin şu anda çok fazla gıdalarına talep etmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcı B’nin konu ilgili görüşleri şu şekildedir: “*Beş yıl önce festival günleri farklı bir yerde her gün açmamıza izin veriyorlardı ve çok iyi paralar kazanıyorduk. Son beş yıldır müşterilerin tadı tuzu yok.*” Katılımcı C’de benzer olarak şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bundan üç dört yıl evveline kadar biz kışları öğrenciler sayesinde çok iş*

yapardık. Full müşterilerimizdi. Onlar öğrenciyiz abla biz dediklerinde 6 liralık böreği biz 3 liradan 3 tane veriyordum. Erdek'ten gelen yazlıkçılar falan pek almıyor.”

Katılımcılar son dönemde özellikle gemi ile seyahat edecek yolcuların gıdalarına çok fazla talep ettiklerini belirtmiştir. Bu nedenle gemiye yakın bir yerde kira vermeye razı oldukları ve gıdalarını satmayı istedikleri ortaya çıkmıştır. Katılımcı B konu ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Müşteriler çok fazla gemiye paket yaptırıp gidiyorlar. Biz gemi geldiğinde para kazanacağız diye mutlu oluyoruz. Biz bu tezgâhların İDO'nun önünde olmasını çok istedik. Ama belediye istemedi. Belediyeye kira vereceğimizi de söyledik ama kabul etmedi. Bu olay İstanbul'da, İzmir'de, Bursa'da var.”

Katılımcılar sokak gıda satıcılığı dışında gelir getirici farklı işlerde yapmaktadır. Katılımcılardan A ve B sipariş alıp evlerinde yapıp satmaktadır. İl içi ve il dışı birçok sipariş aldıkları verdikleri cevaplar ile ortaya çıkmıştır. Katılımcı A'nın ifadeleri şu şekildedir: “Bayramlarda çok siparişlerim oluyor. İstanbul'dan bile sipariş almaktayım.” Katılımcı B benzer olarak il dışına da satış yapmaktadır. Görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Hafta içi Bursa'da torunlarıma bakıyorum. Siparişlerim çok oluyor. Ben hafta içi Bursa'dayım hafta sonu buradayım. Müşteriler siparişlerini İstanbul'a veya Adapazarı'na geçerken Bursa'dan alıyorlar.” Katılımcı C ise diğerlerinden farklı olarak evde ahşap boyama işi yapmaktadır. Katılımcı C'nin konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir: “Evde ahşap boyama ile eşyaları yeniliyorum. Arkadaşlarımdan komşulardan gelen sehpaları, masaları boyuyorum bir şekilde yine ev ekonomisine katkı sağlamaya çalışıyorum.”

3.8. Sokak Gıda Satıcılığının Getirileri

Katılımcılara bu iş size neler kazandırdı diye sorulduğunda:

Katılımcılardan edinilen ortak bulgulara göre bu iş katılımcıların sosyalleşmesini, mental açıdan kendilerini iyi hissetmelerini ve maddi anlamda rahatlamlarını sağlamıştır. Katılımcı A'nın bu yöndeki ifadeleri şu şekildedir: “Burası benim sosyalleşmeme çok yardımcı oluyor. Birçok eşim dostum oldu beni Bandırma'da tanımayan yok artık. Dolmacı teyze dediler mi herkesin aklına ben geliyorum.” Katılımcı B'de benzer olarak şu ifadeleri kullanmıştır: *Burası iyi oldu. Hem parasal açıdan iyi geldi hem de tedavi gibi oldu. Sosyalleştim, açıldım buraya gelince, evdeyken yaşamıyormuşum dedim.* Katılımcı C'de diğer iki katılımcının görüşlerini destekler nitelikte şunları söylemiştir: “Bu iş maddi olarak rahatlama sağlıyor. Manevi olarak ise rahatlıyorum, sosyalleşiyorum. Şakalaşıyoruz. Ben normalde çarşı pazar dışında evden çok çıkan biri değilim. Maddi olarak külfetli olduğu için de çok gezip tozulamıyorum. O nedenle burası bana sosyalleşmek adına iyi geliyor.”

Katılımcılardan elde edilen ortak bulgulara göre, ev yapımı gıdaları ile ilgili gelen güzel yorumlar özgüven duygularının artmasını sağlamıştır. Katılımcı A görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *“Dışarıdan gelenler tattıktan sonra bravo dediler. Beni takdir ettiler ve teşekkür ettiler. Çok gururlandım. Demek ki benim bir değerim varmış ki benimle gurur duyuyorlar dedim. Kendi kıymetimi bilmem gerekiyormuş dedim.”* Katılımcı B benzer olarak: *“Olumlu yorumlar geldiğinde, hani yiyeceklerim sevildiğinde çok hoşuma gidiyor, gurur duyuyorum kendimle.”*

3.9. Kadın Olmanın Zorlukları

Bu işi yaparken kadın olmaktan kaynaklı ne tür zorluklarla karşılaştıkları sorulduğunda:

Katılımcılardan ortak edinilen bulgulara göre katılımcılar ev işlerine yetişememekte ve evde sulu yemek pişirememektedir. Bu nedenle aile fertlerinin şikâyetleri ile karşılaşmaktadırlar. Katılımcı A durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Bunlarla uğraşıyorsunuz bir de ev işleri var. Evde yalnız kadını sonuçta. Çoğu zaman evde yemek yapmaya vaktim bile kalmıyor bu işler yüzünden. Eşim sulu yemeğe hasretiz diyor.”* Katılımcı B'nin görüşleri de A'yı destekler niteliktedir: *“Kocası başında, çocuklar başında torunlar geliyor. Adam diyor ki onu yap, ayağının altında çocuklar, burada hem bunlarla uğraşıyorsun evde onlarla uğraşıyorsun. Bunlara ayrı evdekilere ayrı hizmet ediyorsun. Bugün arkadaşlarla da konuştuk kadın olmak gerçekten çok zor hem ev işi hem eş hem de çocuklar. Yani bilmiyorum bazen iyi yönleri de var bazen işte böyle zorlukları da var.”* Katılımcı C de diğer iki katılımcıya benzer olarak şu görüşleri paylaşmıştır: *“Ev işlerine yetişemediğim oluyor. Cuma ve Cumartesi çok yoğun geçiyor. Evde etkin olamıyorum. İndirip kaldırırken, getirip götürürken çok zorluk çekiyorum. Aile bütçesine bizim de katkımız olsun diye katlanmak zorunda kalıyoruz. Yeri geliyor tartışmalar oluyor. Bunlarla uğraşıyorsun bize yemek yapmıyorsun diye çocuklar şikâyet ediyor. Sadece fırından yeni çıktığında yerler, bir daha yemezler. Ben normal olarak satılmayan yiyecekleri eve götürüyorum. Çay demleyip yiyelim diyorum. Burun kıvırıyorlar yine mi bunu yiyeceğiz diyorlar.”*

3.10. Aile Desteği

Katılımcılara ailenizden destek alıyor musunuz diye sorulduğunda:

Katılımcılardan elde edilen bulgular hepsinin ilk sermayeyi eşlerinden veya aile bütçesinden temin ettiğini göstermiştir. Bunun dışında genellikle malzeme masraflarını kendilerinin karşıladığı, yetmediği yerde aile fertlerinden yardım aldıkları ortaya çıkmıştır. Genel olarak katılımcıların ailelerinden maddi-manevi destek aldıkları bulgularına rastlanmıştır. Katılımcı A'nın konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir: *“Eşimin desteği ile ondan aldığım para ile bu işe başladım. 1 tencere sarma, 2 pasta bir tabak poğaçaya ile başladım. Kendi masrafımı çıkartıyorum. Yetmediği yerde eşimden de yardım alıyorum. Ayrıca, eşim beni getirip*

götürüyor, ben yemekleri yaparken eşim bulaşık yemek temizlik işlerinde bana yardımcı oluyor. "Katılımcı B'de benzer olarak: "İlk başta eşimin desteği ile geldim. Diğer aile fertlerimin maddi değil ama manevi desteği var." Katılımcı C ilk sermaye ile ilgili diğer iki katılımcıdan farklı olarak şu görüşleri paylaşmıştır: "Kendi çabamla ev bütçesinden ayarladıklarım ile bu işe başladım. Buradan kazandığımla öteki haftanınkini ayarlıyorum. Bu şekilde devam edip gidiyor. Ailem manevi olarak bana destek oluyor. Eşimin ev kredi borcu olduğu için bana destek olamıyor. Çok darda kalınca kendi annem ve babam yardımcı oluyor."

3.11. Girişimcilik Faaliyetini Büyütme

Katılımcılara girişimlerinizi büyütme istiyor musunuz diye sorulduğunda:

Katılımcıların ikisinin (A, B) bu işe başladıklarında girişimlerini büyütme fikirleri olduğu bunun içinde KOSGEB girişimcilik sertifikası ve hijyen belgesi aldıkları ortaya çıkmıştır. Fakat çeşitli imkânsızlıklardan bu fikirlerini hayata geçirememişlerdir. Katılımcı C'nin ise girişimlerini büyütme yönünde ifadelerine erişilememiştir. Katılımcı A yaşa bağlı fiziksel yetersizliklerden girişimini büyütme fikrinden vazgeçmiştir ve konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Bugün açsam KOSGEB bana 50.000 hibe verecek fakat benim yaşım ilerledi, bacaklarım ağrıyor. Beni İstanbul'a Antalya'ya, Çeşme'ye istediler. 'Dükkân açacağız sana ne istersen vereceğiz' dediler. Yaşım genç olsa gidecektim. Ben burada iki güne bir haftada hazırlanıyorum. Orda her gün yapacağım. Erdek'te kızım ve torunlarım var onları bırakıp gitmek istemiyorum. Yaşım geçti yoksa yapardım. Çok fazla teklif geldi ama cesaret edemedim."* Katılımcı B ise işletme açmanın yasal prosedürlerinin çokluğundan çekindiği için girişimini büyütme fikrinden vazgeçmiştir ve görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Hep istediğim iş buydu ama eşim dükkân açmama izin vermiyor. 5-6 sene öncesine kadar hep istiyordum. Şimdi rahatsızlıklarım başladı istemiyorum. İşin maliyetinden değil. Eşim bana 'Ben sana kredi çekerim alırım, dükkânını da açarım ama yanına 2-3 kişi almak zorundasın. Benim sigortamdan çıkacaksın, bağ-kura geçeceksin. Yanında çalıştırdıklarını sigortalı yapacaksın' dedi. Bilmem ne bilmem ne bir sürü şeyler önüme koydu öyle olunca vazgeçtim."*

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada katılımcıların bu girişim motivasyonlarında sosyal ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Gıda satıcılığından elde edilen gelir, bulgulardan çıkarılan sonuçlara göre aile ekonomisini destekleyici özelliindedir. Katılımcılar, aile bütçesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Wirakartakusumah, Purnomo ve Dewanti-Hariyadi, 2014). Katılımcılar zaman içerisinde farklı müşteri profillerine yoğun satışlar yapmaktadır. Bu müşteri profilleri özellikle öğrenciler, festival ziyaretçileri ve gemi yolcularından

oluşmaktadır. Son yıllarda öğrenci ve festival ziyaretçilerinden yeterince gelir elde edemeyen katılımcıların gemi yolcularından tatmin edici gelirler elde ettikleri yine de toplam gelirlerinin eskiye kıyasla tatmin ediciliğinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen gelir Tinker'in (1999) araştırmasına benzer olarak da yine aile ihtiyaçları için kullanılmaktadır.

Öncelikle katılımcıların ürettikleri gıdalar Demir, Akdağ, Sormaz ve Özata'nın (2018) gastronomik değerler sınıflandırılması içinde yer aldığı için gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilir. Festival zamanlarında çok gelir elde edemeyen katılımcıların, gastronomik değer taşıyan gıdalarını satabilmeleri için yerel idareler tarafından çok iyi konumlandırılmaları gerekmektedir. Bu sayede birçok destinasyonda turist çekmeyi sağlayan sokak satıcıları (Torres-Chavarria ve Phakdee-auksorn, 2016) bu destinasyonda da aynı işlevi gösterebilir.

Katılımcıların karşılaştığı en büyük zorluk ev işlerine yetişememek olarak belirlenmiştir. Gıdaların her ne kadar aile fertlerine günlük yiyecek sağladığına araştırmalarda yer verilse de (Chung, Ritoper ve Takemoto, 2010; Tinker ve Cohen, 1985) bu araştırmada aile fertlerinin satış için hazırlanan gıdaları tüketmekten memnuniyetsizlik duydukları belirlenmiştir. Bu aile fertleri yine de maddi ve manevi olarak katılımcıları desteklemektedir. Ayrıca katılımcıların bu girişimleri, sosyal yönden gelişmelerini, olumlu hisler yaşamalarını ve özellikle özgüven duygularının artmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Araştırmada varılan bir diğer önemli sonuç ağızdan ağıza pazarlamanın katılımcıların ürünlerini satmasında ve ekstra iş almalarında önemli bir etken olduğudur. Ağızdan ağıza pazarlama sayesinde katılımcılardan bazıları ürünlerini il içi, il dışı ve yurt dışına satma imkânına erişmiştir. Teknik bilgi eksiliğinden, geçmişteki olumsuz sosyal medya pazarlama deneyimlerinden ve siparişleri yetiştirememeye kaygısından sosyal medya da ürün tanıtımaya başvurmadıkları ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ile sokak gıda satıcılığı yapan kadınların genel profilleri, sattıkları gıdalar, karşılaştıkları zorluklar, tanıtım eksiklikleri ve bu girişimin onlara sağladığı faydalar hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Çalışma ile 2023 zeytin koridoru stratejisi içinde yer alan Bandırma'nın gastronomi turizminde hangi aşamada olduğuna belirli ölçülerde açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışma, gastronomi turizminin geliştirilmesi ile ilgili belediyenin alacakları kararlara kılavuzluk etmesi açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle belediye, 2023 turizm stratejileri doğrultusunda etkin bir şekilde bahsi geçen gıdaların ve ilçenin tanıtımını yapmalıdır.

Araştırma Bandırma Hanımeli pazarındaki kadın sokak gıda satıcılarının verdiği cevaplar ile sınırlıdır. Çalışma kadın sokak satıcılarına odaklandığı için tüketici tutumları ve değerlendirmeleri kısmı eksiktir. Gelecek çalışmalarda bu satıcıların gıdalarını satın alan

müşterilerin tutum ve değerlendirmelerine yönelik araştırmalar yapılabilir. Başka bir bölgedeki kadın gıda satıcıları araştırma kapsamına alınıp bölgesel farklılıklar ortaya konabilir. Ayrıca yine çalışmalar bir turizm destinasyonu olabilme noktasında bu pazarın potansiyelinin belirlenmesi üzerine yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Adhikari, D. B. (2011). Income generation in informal sector: A case study of street vendors of Kathmandu metropolitan city. *Economic Journal of Development Issues*, 13 & 14 (1-2), 1-14.
- Ballı, E. (2016). Gastronomi turizmi açısından Adana sokak lezzetleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4 (1), 3-17.
- Bhowmik, S. K. (2005). Street vendors in Asia: A review. *Economic and Political Weekly*, 40(22/23), 2256-2264.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (25. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Companion, M. (2014). *Violence and sexual vulnerability among northern Mozambican female street food vendors*. Vieira-Cardoso, R.C., Companion, M., & Marras, S.R. (Eds.), *Street Food: Culture, Economy, Health and Governance*. (ss. 163-179) Oxon: Routledge.
- Chung, C., Ritoper, S., & Takemoto, S. (2010). Case study: Bangkok and access to food for low-income residents. Massachusetts Institute of Technology, Department of Urban Studies and Planning.
- Çavuşoğlu, M. & Çavuşoğlu O. (2018). Gastronomi turizmi ve Kıbrıs sokak lezzetleri üzerine bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 637-651.
- Demir, Ş., Akdağ, G., Sormaz, Ü., & Özata, E. (2018). Gastronomide sokak yiyecekleri ve satıcıları: teorik bir çalışma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 589-601.
- Street Food.UK (2018). <http://www.streetfood.org.uk/what-is-street-food.html>Erişim Tarihi: 28.10.2018.
- AA. (2018). Türkiye'nin vazgeçilmez sokak lezzetleri. <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/turkiyenin-vazgecilmez-sokak-lezzetleri-41009924>. Erişim Tarihi: 28.10.2018.
- Green, G. P., & Dougherty, M. L. (2008). Localizing linkages for food and tourism: Culinary tourism as a community development strategy. *Journal of the Community Development Society*, 39 (3), 148-158.
- Karsavuran, Z. (2018). Sokak yemekleri: Farklı disiplinlerin yaklaşımı ve gastronomi turizmi alanında sokak yemeklerinin değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6, 246-265.
- Khan, E. A. (2017). An investigation of marketing capabilities of informal microenterprises: A study of street food vending in Thailand. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 37(3/4), 86-202. DOI: 10.1108/IJSSP-09-2015-0094
- Neuman, W. L. (2007). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar (2 cilt)*. Yayın Odası: İstanbul.
- Quan, S., & Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25, 297-305.
- Richards, G. (2002). *Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption?* Hjalager, A. M. & Richards, G. (Eds.), *Tourism and Gastronomy*.(ss. 3-20) Londra: Routledge.
- Scott, A. (2018). How street food is the ultimate travel guide: 40 favorite street food dishes. Uncornered market. <https://uncorneredmarket.com/40-favorite-street-foods-from-around-the-world/>. ET: 10.10.2018.
- Solunoğlu, A., & Nazik, M. H. (2018). Sokak lezzetlerine ilişkin tüketici tercihleri: Gaziantep örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 40-59.
- SON (Standards Organization of Nigeria) (1996). *Standards Organization of Nigeria and Consumer Protection. Paper delivered at workshop on street foods organized by Nigerian institute of food Science and Technology*. University of Agriculture, Umudike, Nigeria.
- Şener, S., Bahçeci, V., Doğru, H., Sel, G., Ertaş, M., Songür, S., & Tütüncü, Ö. (2017). Turizm alanındaki nitel araştırmaların güvenilirlik ve geçerlik ölçütleri kapsamında değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 7-26.
- Tinker, I. (1999). Street foods into the 21st Century. *Agriculture and Human Values*, 16, 327-333.
- Tinker, I., & Cohen, M. (1985). Street foods as a source of income for women. *Ekistics*, 52(310), 83-89.
- Timothy, D. J., & Wall, G. (1997). Selling to tourists: Indonesian street vendors. *Annals of Tourism Research*, 24(2), 322-340.
- Toh, P. S., & Birchenough, A. (2000). Food safety knowledge and attitudes: Culture and environment impact on hawkers in Malaysia. *Food Control*, 11(6), 447-452.

- Torres-Chavarria, L. C., & Phakdee-Auksorn, P. (2017). Understanding international tourists' attitudes towards street food in Phuket, Thailand. *Tourism Management Perspectives*, 21, 66-73.
- Uwitije, C. (2013). *Contributions of street vending on livelihood of urban low-income households in the city of Kigali, Rwanda*(Master Thesis). University of Nairobi, Kenya.
- Walsh, J. (2014). Business strategies used by micro-SMEs in a Bangkok street market. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 8(2), 147-158.
- Wirakartakusumah, A., Purnomo, E. H., & Dewanti-Hariyadi R. (2014). Safety of street food: Indonesia's experience. *Encyclopedia of Agriculture and Food Systems*, 5, 75-79.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Street vending is a kind of entrepreneurship (Adhikari, 2011: 13). Street food vending or entrepreneurship offers a significant economic income source to especially poor families, who are below the poverty line (Tinker, 1999; Tinker & Cohen, 1985; Walsh, 2014). The low start-up cost, the low level of legal entry barriers and the low risk were effective in the increase of street food vendors (Street Food.UK, 2018). Street food vending are seen as an important source of economic income regardless of the developed or developing countries (Adhikari, 2011).

England has become a very fast-growing country especially in the street food industry. England's cities encourage citizen to become entrepreneurs in order to improve their economy at night. In addition, these cities have turned to street food to become a tourism destination (Street Food.UK, 2018). Street foods (food and beverages) refers to ready-to-eat foods in public places sold as mobile or fixed (Son, 1996). This informal sector in the city of Yogyakarta, Indonesia constitutes the main component of the economies of developing countries. It has been seen that the activities of these vendors enrich the guest experience and benefit the tourism economy. The interaction between tourists and vendors in destinations has enabled the tourists to experience colorful shopping (Timothy & Wall, 1997).

Gastronomy has a significant potential as a means of developing and marketing tourism regions around the world. Most of the tourist experiences are spent to consume food and drink, or to decide where and what to consume (Richards, 2002). Gastronomy tourism is expressed as the pursuit of unique eating and drinking experiences. The specificity of a food for the consumer means that a product is specific to a particular place, region or country. This type of tourism is not belonging to just a five-star restaurant. A local patisserie, a café, a bar on an unrecognized street known only by the locals, or an ice cream shop located on a historic street can create gastronomic tourism (Green & Dougherty, 2008). It would not be wrong to include street food vendors trying to keep home economies alive except for pastry shops, café-bars and ice-cream shops.

When the national literature was examined, the lack of research that included the motivation of female street food vendors was noted. This study is important in drawing attention to the

problems of women street food vendor. Therefore, the aim of the study; to expose women food vendors to the cause of this entrepreneurship, the food they sell, the material-spiritual gains of the vendors and to evaluate their contribution to the development of gastronomic tourism on a local scale. Moreover, in the light of the findings, suggestions for future studies are presented.

In the study, the sample was selected by purposeful sampling method. The sample of the study consists of 3 women food vendors selling in the Hanımelî Pazarı in Bandırma district of Balıkesir. An interview was employed as a data gathering technique to learn more about the subject. As a result of the literature review, a semi-structured interview questionnaire was created with the following questions:

1. How did you start this entrepreneurship first?
2. Why did you want to become food entrepreneurship?
3. How do you spend your earnings?
4. How do you promote your foods?
5. What do you sell and explain your preparation process?
6. Who are your customers?
7. What does this entrepreneurship earn you material and spiritual?
8. What kind of difficulties have you faced with being a woman while doing this job?
9. Do you have support from your family?
10. Do you want to expand your job?

The data were analyzed using descriptive-interpretive analysis in qualitative research methods.

The first participant was "A", "65" years old, married and graduated from primary school. Second is "B", "52" years old, married and graduated primary school. The third of them is C, "47" years old, married and also graduated from primary school. "A", "B and "C have been working" for "9", "12", "5" years. Two of the participants (A, B) have KOSGEB Entrepreneurship Certificate and hygiene certificate. None of the participants applied to any microcredit. It was determined that all participants were Housewives before starting this entrepreneurship.

In the research, it was revealed that social and economic factors were effective in the participants' motivation. The income from food vending is supportive of the family economy according to the findings. Participants contribute significantly to the family budget.

Intensive sales were made to the different customer profiles by the participants. These customer profiles consist of students, festival visitors and ship passengers. In recent years, the participants who did not get enough income from the students and the festival visitors. They

have achieved satisfactory revenues from the passengers, however, it was found that the total revenues were not satisfactory compared to the previous years.

The biggest challenge faced by the participants was the inability to keep up with housework. Even though food is included in studies that provide double benefits for providing daily food to family members (Chung, Ritoper & Takemoto, 2010; Tinker & Cohen, 1985), it was determined that family members were dissatisfied with consuming foods prepared for sale, however, these members of the family support the participants, both financially and spiritually. In addition, the entrepreneurship made significant contributions their social development, and especially self-confidence.

Another important result of the study is that word-of-mouth marketing is an important factor for participants to sell their products and take extra jobs. Through mouth-to-mouth marketing, some of the participants had the opportunity to sell their products within the province, outside the province and abroad. It was revealed that they did not use social media to introduce products cause of the shortage of technical information, the past negative social media marketing experiences and the concerning about not fulfilling the orders.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Eser, S. ve Çakıcı, A. C. (2019). "Lisans Düzeyinde Turizm Rehberliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Akademik Motivasyonlarının Mesleğe Dönük Tutumlarına Etkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3871-3888.

Geliş Tarihi / Received Date: 27 Mart 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 3 Haziran 2019

Araştırma Makalesi

LİSANS DÜZEYİNDE TURİZM REHBERLİĞİ EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK MOTİVASYONLARININ MESLEĞE DÖNÜK TUTUMLARINA ETKİSİ¹

Seçkin ESER

Kırklareli Üniversitesi

seckineser@outlook.com

ORCID: 0000-0001-9972-5818

A. Celil ÇAKICI

Mersin Üniversitesi

celilcakici@mersin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9192-1969

Öz

Çalışmanın amacı lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonlarının mesleğe dönük tutumlarında etkisinin belirlenmesidir. Veriler, literatüre dayalı geliştirilen bir anketin Türkiye’de lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan 1105 öğrenciye uygulanmasıyla derlenmiştir. Anketler, öğrencilere 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında, turizm rehberliği bölümlerinde görevli öğretim elemanlarının yardımıyla, sınıf bazında kota örneklemesine göre, 10.02-20.03.2017 tarihleri arasında yüz yüze uygulanmıştır. Veriler korelasyon, faktör ve çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur. Lisans düzeyinde turizm rehberliği alan öğrencilerin mesleğe dönük olumlu tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin içsel motivasyonlarının yüksek olduğu, mesleğe dönük tutumlarını en fazla etkileyen akademik motivasyonun dışsal akademik motivasyonları olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma, lisans düzeyinde rehberlik eğitimi alan öğrencilerin, mesleklerine dönük olumlu tutum geliştirmelerine yönelik çeşitli öneriler ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm rehberliği, Mesleğe dönük tutum, Lisans öğrencileri, Akademik motivasyon

THE EFFECT OF ACADEMIC MOTIVATION OF THE UNDERGRADUATE STUDENTS OF TOURISM GUIDANCE ON THEIR OCCUPATIONAL ATTITUDES

Abstract

This study aims to determine the effect of academic motivation of the undergraduate students of tourism guidance on their occupational attitudes. The data were collected by applying a questionnaire based on the literature to 1105 students who received tourism guidance education at undergraduate level in Turkey. The questionnaires were applied to the students face to face with the help of the lecturers in the tourism guidance departments in the spring semester of 2016-2017 academic year, according to quota sampling based on class. The data were subjected to correlation, factor and multiple regression analysis. It was determined that the undergraduate students of tourism guidance have positive attitudes towards their occupational attitudes. It was found that the intrinsic motivation of students were high, and the external academic motivation of students was the most affective one on their occupational attitudes. The study concludes with various suggestions for tourism guidance students to develop a positive attitude towards their

¹Makale, Seçkin ESER’in "Kişilik Özelliklerinin mesleğe Yönelik Tutuma Etkisinde Öğrenme Stilleri ve Akademik Motivasyonun Aracılık Rolü: Lisans Turizm Rehberliği Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

occupational attitudes.

Key Words: Tourism guidance, Occupational attitudes, Undergraduate students, Academic motivation

1. GİRİŞ

Motivasyon bireylere özgü bir olgudur ve ancak insanların davranışlarında gözlenebilir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2013: 98). Dolayısıyla motivasyon, insanların davranışlarını etkileyerek onları belirli davranışlara yönlendiren bir çeşit güç olarak tanımlanır (Bilge vd., 2015: 83). Motivasyon, bireylerde var olan istek, enerji veya ilgiyi harekete geçirerek (Nahavandi ve Malekzadeh, 1999: 190); enerji ve davranışın bir işlevi (Wilson, 2004: 150) olarak kabul edilmektedir.

Eğitim alanında motivasyon, daha çok akademik motivasyon kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Akademik motivasyon, motivasyonel çıktılar yarattığı için eğitimde son derece önemli bir kavram (Küçükosmanoğlu, 2015: 3) olarak kabul görmektedir. Akademik motivasyon, öğrencinin belirli akademik amaçlara ulaşmak için hissettikleri isteklilik olarak ifade edilebilir ve öğrenmeye dönük motivasyon kavramına yakındır (Wilkesmann vd., 2012: 4).

Üniversitelerin turizm rehberliği bölümlerinde eğitim alan öğrencilerin akademik motivasyonları, sadece öğrenme süreçlerindeki performanslarını ve akademik başarılarını etkilemez, aynı zamanda mesleklerine dönük tutumlarını olumlu etkileyici bir unsur olarak görülmektedir. Rehberler turizm sektöründe önemli ve kilit role sahip bireylerdir. Akademik motivasyonu yüksek olan birey, isteyerek, severek ve hevesle öğrenme süreci yaşayabilmekte ve dolayısı ile mesleğe başlamadan mesleğine dönük olumlu algı geliştirebilir. Motivasyonsuzluk ise bu durumun aksi yönde gelişmesine, isteksiz ve verimsiz bir öğrenme süreci yaşanmasına sebep olabilir. Bu ise, ömür boyu sürebilecek başka sorunlara zemin hazırlayabilir. Başarılı ve entelektüel bir rehberin, iyi bir akademik performans göstermesi, bunun zemininde de akademik motivasyonun yattığı gerçeği dikkate alınarak, çalışmada rehberlik eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonları inceleme konusu yapılmıştır. Ayrıca, turizm rehberliğine dönük tutum ile akademik motivasyonları arasındaki ilişkiler de irdelenmiştir. Turizm rehberliği öğrencilerinin akademik motivasyonlarının belirlenmesi, akademik motivasyonlarını etkileyen unsurların ortaya çıkarılması, öğrencilerin istekli bir şekilde öğrenmelerini, zevkle bölümlerine devam etmelerini sağlamaları yolunda etki sağlayabilir. Böylesi bir durum mesleğe karşı olumlu bir tutum takınmalarına yol açabilir. Dolayısıyla bu çalışma ile, lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonlarının mesleğe dönük tutumlarında etkisinin belirlenmesinin yararlı

olacağı düşünülmektedir.

Bireylerin yaptıkları herhangi bir iş ile ilgili hisleri, düşünceleri “motivasyon” olarak ifade edilmektedir (Keenan, 1996: 5). Erdem (2010), son yıllarda turizm eğitimi alan bireylerin mesleğe dönük tutumlarının olumlu olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin hem sektörde farklı alanlarda çalışmaya istekli olduklarını hem de kariyer yapma açısından pozitif algılara sahip oldukları tespit edilmiştir. Yapılan başka bir çalışmada; turizm rehberliği öğrencilerinin büyük çoğunluğunun, ileride rahatlıkla iş bulabilmeyi düşündükleri, gelecekle ilgili iş bulabilme kaygısı taşımadıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, devam edilen fakülte ve turist rehberliği mesleğine daha sıcak bakabilecekleri düşünülebilir (Yılmaz, 2011: 297). Öğrencilerin yüksek düzeyde motivasyona sahip olmaları, en olumlu akademik sonuçları (okul memnuniyeti, okula devamlılık) tecrübe ettiklerinin göstergesidir (Ratelle, Guay, Vallerand, Larose ve Senécal, 2007: 739).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ALANYAZIN

Motivasyonu açıklayan bir çok teori (Davranışçı kuram, insancıl yaklaşım kuramı, bilişsel kuram, sosyal-bilişsel kuram) olmasına rağmen, akademik motivasyon konusunda üzerinde durulan teori, Deci ve Ryan’ın “özerklik teorisi”dir. Özerklik Teorisi (Self-Determination Theory) bireyin içsel veya dışsal motive olabileceğini veya motivasyonsuz da olabileceğini öne sürmektedir (Yurt ve Bozer, 2015: 670). Özerklik teorisine göre, insan çevresi tarafından desteklensin veya desteklenmesin doğduğu ilk andan itibaren içsel bir uyarılma ve öğrenme isteğine sahiptir (Sıcak ve Başören, 2015: 550). İnsanların kendi isteği ile hareket edip çalışmasına içsel motivasyon denilmektedir. Öğrencinin; ders dinlerken öğrenmek için soru sorması, derse katılması (Akbaba ve Aktaş, 2005: 23) ve yaptığı faaliyetlerden mutluluk duyması, hoşlanması, yeni bir şeyler öğrenme isteği duyması ve merak etmesi, konuya ilgi göstermesi (Akbaba, 2006: 344) içsel motivasyona örnek oluşturur. İçsel motivasyonda etkinliğin kendisi ödüllendirme olarak görülmektedir. Eğer öğrenciler herhangi bir etkinliğe katıldıklarında ihtiyaçlarının karşılanacağını hissederlerse, öğrenme etkinliğine dönük olarak içten güdüleneceklerdir (Akbaba, 2006: 345). İçsel motive olan öğrencinin çalışmasının sebebi, çalışmanın ve öğrenmenin gösterilen çabaya değdiğini düşünmesindedir (Akbaba ve Aktaş, 2005: 23).

İçsel motivasyonun üç boyutu bulunmaktadır. Bilmeye yönelik içsel motivasyon, insanların yeni bir şeyi anlama veya keşfetmeyi, yaşadığı zevkten ve tatmin olmasından dolayı sürdürmesidir. Örneğin, öğrencinin yeni bir şeyler öğrenmekten zevk duyduğu için kitap okuması (Yurt ve Bozer, 2015: 671). Başarmaya yönelik içsel motivasyon, bireylerin herhangi bir şeyi başarmak ya da yeni bir şeyler ortaya koymaktan dolayı yaşadığı haz için

harekete geçmesidir. Örneğin, bazı öğrencilerin başarı güdüsü yüksektir ve bundan mutlu olurlar, dolayısıyla derslerine sıkı çalışırlar (Yurt ve Bozer, 2015: 671). Harekete yönelik içsel motivasyon, bir işi yaparken ya da davranışta bulunurken sadece onu yapmaktan haz duyduğu için yapması veya yapmaya istekli olmasıdır. Örneğin, öğrencilerin okula, sınıftaki tartışmalara yer almaktan zevk aldığı için gitmesi gibi (Vallerand vd., 1992: 1006).

Dışsal motivasyon, etkinliğin kendisi ile ilgili değildir. Dıştan güdülenmede yalnız ne kazanılacağı önemsendir (Akbaba, 2006: 345). Öğrencileri öğrenme sırasında dışsal olarak etkileyen nedenlerdir (Mc Crownvd., 1996: 280). Örneğin, öğrencilerin öğretmenleri ya da ebeveynlerini mutlu etmek ya da üzmemek için ya da ödül almak için başarılı olmak istemeleri gibi. Konuya ilgi duyduğu için değil, bir sertifikaya sahip olmak zorunda olduğu için kursa katılması (Ulusoy, 2002: 311), başarısızlık durumu yaşamamak ve düşük not almamak için ders çalışması (Yüksel, 2004: 105-107) dışsal motivasyon örnekleridir. Ancak dış motivasyon unsurlarının bireyi içsel motivasyona yönelttiği gerçeği (Baltaş, 2002: 183) hatırdan çıkarılmamalıdır.

Dışsal motivasyonun dört boyutu bulunmaktadır. Dış motivasyon düzenlemeye göre, bireyler davranışı bir ödül almak veya baskıdan kurtulmak için yapmaktadırlar (Deci vd., 1991: Vallerand vd., 1992; Deci ve Ryan, 2000; Yurt ve Bozer, 2015: 671). Bir öğrencinin “sınavdan hemen önceki gece çalışırım çünkü ailem beni zorlar” diye düşünmesi bunun örneğidir. İçe yansıyan dışsal motivasyonda ise insanlar, davranışlarının sebeplerini içselleştirmeye başlarlar (Yurt ve Bozer, 2015: 671). Üçüncü boyut olan “belirlenmiş dışsal motivasyon”, bireyi fayda elde etme ve bireysel önem için ilgili davranışta bulunmaya yönlendirir. Böylece otonom bir davranış ortaya çıkar (Gömleksiz ve Serhatlıoğlu, 2013: 103). “Bu akşama çalışmayı seçtim çünkü bu benim için önemli” diyen bir öğrenci, bu duruma uygun bir örnektir. Son boyut olan “bütünleşmiş dışsal motivasyon” ise içsel motivasyona en yakın olan dışsal motivasyondur, fakat davranışların gerçekleştirilmesi bu süreçte de dışsal faktörlere dayanmaktadır (Vallerand vd., 1992: 106-107; Ryan ve Deci, 2000a).

İçsel ve dışsal motivasyonu yeterli seviyede olmayan bir öğrencinin, öğrenmeye hazır halde olmadığı ifade edilebilir (Aluçdibi ve Ekici, 2007: 198). Öğrenci bazı derslerde sadece iyi not almak için çalışır. Bazı derslere ise sevdiği için içsel olarak motive olabilmektedirler (Yüksel, 2004: 105-107). İçsel motivasyonu yüksek olan bireylerin, diğer bireylere oranla çok daha başarılı oldukları belirtilse de (Eggen ve Kauchak, 1997: 342) kaynağı ne olursa olsun, akademik motivasyonu yüksek bir öğrencinin, daha başarılı olabilmesi beklenebilir.

Turizm eğitimi alan öğrenciler turizm sektörü için potansiyel birer temsilcidir. Rehberlik eğitiminin amacı, rehber olarak hizmet verecek bireylere turizm bilincini kazandırarak, davranış

biçimleri, insan sosyolojisi ve psikolojisi hakkında yetiler kazandırmaktır. Aynı zamanda eğitim sürecinde iletişim yönü kuvvetli ve yabancı dil kullanma becerilerinin de gelişmesi sağlanabilir (Tolgavd., 2015: 27). Öğrencilerin akademik motivasyonları, onların turizm sektöründe çalışma istekleri ve sektöre bağlılıkları üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Öğrencilerin akademik motivasyonlarını belirlemeye yönelik yapılan araştırmalarda, üniversite öğrencilerinin akademik motivasyon ve motivasyonel düzenlenme stratejileri arasında kültürel farklılıklar olduğu belirlenmiştir (Wagner, 1989). Akademik motivasyon ve akademik performans arasında olumlu bir ilişki olduğu (Fortiervd., 1995) ve yüksek motivasyona sahip öğrencilerin ders katılımlarının da yüksek (Wormingtonvd., 2012) olduğu bulunmuştur. Erkek öğrencilerin dışsal ve içsel motivasyonun kız öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar olsa da (Hakan ve Münire, 2014) bunun tersi bulgulara rastlanan çalışmalar da vardır. Ayrıca öğrencilerin akademik motivasyonlarının sınıfa göre farklılaştığını ortaya koyan çalışmalar (Sıcak ve Başören, 2015) bulunmakla birlikte, motivasyon farklılıklarının temelinde bireysel farklılıkların olabileceğini ortaya koyan araştırmalar da (Matsushima ve Ozaki, 2015) bulunmaktadır.

Akademik motivasyonun bazı çalışmalarda aracı değişken olarak dikkate alındığı görülmektedir. Emadpoor vd., (2014) tarafından yapılan bir araştırmada; algılanan sosyal desteğin psikolojik iyi oluşa etkisinde akademik motivasyonun aracılık rolü incelenmiştir. Algılanan sosyal desteğin, psikolojik iyi oluş ve akademik motivasyon üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Algılanan sosyal destek, akademik motivasyon varyansının % 13'ünü; akademik motivasyon ise, psikolojik iyi olma varyansının % 37'sini açıklamaktadır. Algılanan sosyal desteğin doğrudan ve olumlu psikolojik iyi oluş ve akademik motivasyonu olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca algılanan sosyal desteğin, akademik motivasyonun aracı rolüyle dolaylı olarak psikolojik iyi oluşu etkileyebileceğini ortaya koymuştur.

Akademik motivasyonun mesleğe dönük tutuma etkisini belirlemeye yönelik çalışmalar tespit edilemese de alanyazında, akademik motivasyonun farklı kavramlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Öğrencilerin akademik motivasyonu, okul yaşam kalitesini etkilemektedir (Kösterlioğlu ve Kösterlioğlu, 2015). Turizm bölümü öğrencilerin motivasyonlarının “kendi ilgi ve isteklikleri” olduğu ve bu durumun hem turizm ve otelcilik alanına yönelik ilgilerini hem de bu alanda kariyer yapma peşinde olmalarının bölümü seçmelerinde etkin olduğu ortaya çıkmıştır (Mak ve Ng, 2014). Öğrencilerin turizm bölümünü seçmelerinde “iş fırsatları” en önemli motivasyon faktörü olarak belirlenmiştir (Leevd., 2008).

Turizm sektöründe çalışmanın farklı yönlerine yönelik tüm düşüncelerin, duyguların ve davranışsal eğilimlerin bütünü, turizm mesleğine dönük tutumu oluşturmaktadır (Kuşluyan

ve Kuşlivan, 2000: 254). Alan yazını incelemesinde turizm rehberliği bölümünde eğitimlerine devam eden öğrencilerin mesleğe dönük tutumunu inceleyen çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Turizm rehberliği bölümünde eğitimlerine devam eden öğrencilerin büyük bir kısmının mesleklerine yönelik olumlu tutuma sahip olmakla birlikte, rehberlik mesleğini mezun olduktan sonrada yapmak istediklerini belirten çalışmalar yer almaktadır (Yılmaz, 2011; Köroğlu ve Gezen, 2012; Köroğlu, 2014; Tolga vd.,2015; Şahin ve Acun, 2016).

Bu çerçevede, lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonlarının onların turizm rehberliği mesleğine karşı tutumlarını etkileyebileceği, savunulabilecek bir görüş haline gelmekte ve dolayısıyla aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H: Lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonları, turizm rehberliği mesleğine karşı tutumlarını etkiler.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Değişkenleri ve Ölçümü

Araştırma ilişkisel tarama modelinde, tanımlayıcı bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Veriler literatüre dayalı olarak geliştirilen anket ile toplanmıştır. Ankette demografik soruların yanı sıra, akademik motivasyon ile mesleğe dönük tutum ölçeği bulunmaktadır. 28 maddeli akademik motivasyon ölçeği, Vallerand vd. (1992; 1993) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması, Karagüven (2012) tarafından yapılmıştır. Mesleğe dönük tutumu belirlemek için Roney ve Öztin'in (2007) 12 maddeli ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçekten, turizm rehberliğine uymayan üç madde uzman görüşü sonrası çıkarılmıştır.

3.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki üniversitelerde turizm rehberliği eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem çerçevesini ise, lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan ve 2016-2017 eğitim-öğretim yılında kayıt yenileyen öğrenciler oluşturmaktadır. 2016 yılı ÖSYM tercih kılavuzunda öğrenci alan 11 yükseköğretim biriminde 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılında kayıt yenileyen 2406 öğrenci bulunmaktadır. Akademik motivasyon ve rehberlik mesleğine dönük tutum ölçeğinde tepki kategorileri 5'li derecelemeğe göre yapıldığından standart sapmanın (S) 1 olmasına, % 5 anlam düzeyinde evren ortalamasından $e:0,06$ dolayında sapma göstermesine karar verilerek ulaşılması gereken örnek büyüklüğü 739 kişi² olarak tespit edilmiştir. Hata payının düşük tutulmasının istenmesi, tesadüfi hatayı azaltabilmek için örnek büyüklüğünün artırılması isteğidir. Ancak anketlerin eksik cevaplanabileceği ve çoklu sapan analizi

² $n = N \cdot S^2 \cdot Z^2 \cdot \alpha / (N-1) e^2 + Z^2 \cdot \alpha \cdot S^2 = 2406 \cdot 1^2 \cdot 1,96^2 / (2406-1) \cdot 0,06^2 + 1^2 \cdot 1,96^2 = 739$

sonucunda uç değer niteliğinde olabilecek anketlerin elenmesi gerekliliği dikkate alınarak, toplam kota 850'ye çıkarılmıştır.

Akademik motivasyon ve mesleğe dönük tutumda, sınıfların ve her iki cinsin de çalışma evreni içindeki oranları dikkate alınarak kotalar belirlenmiştir. Kotalar, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında, öğrenci sayıları hakkında bilgi alınabilen 10 bölümün sınıf ve öğrenci sayıları dikkate alınarak belirlenmiştir. Sonuçta; birinci sınıflardan 250, ikinci sınıflardan 264, üçüncü sınıflardan 163 ve dördüncü sınıflardan 172 öğrenci ile anket uygulanması gerektiğine karar verilmiştir. Her lisans birimindeki cinsiyet oranları dikkate alınarak, 352 kadın ve 498 erkek kotası belirlenmiştir. Geliştirilen anket, turizm rehberliği bölümlerindeki öğrencilere, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında, anketin uygulanmasına izin veren 10 üniversitenin Turizm Rehberliği bölümlerinde 10 Şubat-20 Mart 2017 arasında uygulanmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Uygulama sonrası, her anket tamlığı, doğruluğu ve tutarlılığı açısından titiz bir değerlemeye tabi tutulmuştur. Ölçek maddelerinin tamamının yanıtladığı görülmüş olup; çoklu sapan analizi sonucu 10 gözlemin veri setinden çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece 1105 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra, faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerliliği

Turizm rehberliği öğrencilerinin akademik motivasyonlarını belirlemek için 28 maddeli ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek için güvenirlilik katsayısı olarak Cronbach's Alfa değeri 0,913 olarak tespit edilmiştir. Madde-bütün korelasyonlarının 0,240 ile 0,643 arasında değiştiği tespit edilmiş olup; ölçekten herhangi bir madde çıkarılmamıştır.

Akademik motivasyonun “içsel”, “dışsal” ve “motivasyonsuzluk” şeklinde, her biri 4 maddeden oluşan üç ana boyutu vardır. İçsel motivasyon; “bilmeye yönelik”, “başarıya yönelik” ve “uyarım yaşamaya yönelik” içsel motivasyon olarak 3'e ayrılmaktadır. Dışsal motivasyon da, benzer şekilde; “belirlenmiş”, “içe yansıyan” ve “dış düzenleme” dışsal motivasyon şeklinde üç boyut oluşturmaktadır. “Motivasyonsuzluk” akademik motivasyon ölçeğinin ana boyutlarından sonuncusudur. Akademik motivasyon ölçeğine yedi faktör üretmek için uygulanan açıklayıcı faktör analizinde iki maddenin (9 ve 21) eşkökenliliği 0,500'ün altında kaldığı ve iki maddede de (6 ve 18) binişiklik özelliği tespit edildiği için analizden çıkarılmıştır. Geriye kalan 24 madde, 7 boyutta toplam varyansın % 74'ünü açıklamıştır (Tablo 1). Yedi boyutun kendi içindeki iç tutarlılık katsayıları 0,706 ile 0,909 arasında değişmiştir. Dolayısıyla akademik motivasyon ölçeği ve boyutlarının yapı geçerliğine ve güvenirliliğe sahip olduğu söylenebilir. Çalışmamızda, içsel ve

dışsal motivasyonun alt boyutları değil, bu alt boyutların ortalaması alınarak kullanılmıştır. Başka bir anlatımla, akademik motivasyon; içsel ve dışsal motivasyon ve motivasyonsuzluk olarak 3 boyutlu olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 1. Akademik Motivasyon Ölçeği Faktör Analizi Sonucu

	Öz değer	Açıklanan varyans	Yükü	Ortalama	Alfa
1. Motivasyonsuzluk	Öz değer: 2,2229;	Açıklanan varyans: 13,643		3,7771	0,909
27.Neden okula gittiğimi bilemiyorum, açıkçası pek de umurumda değil			0,886	1,9801	0,872
26.Önceden okula gitmek için iyi nedenlerim vardı ama şimdi devam edip etmeme konusunda kararsızım			0,870	2,3213	0,878
28.Bilmiyorum, zaten okulda ne yaptığımı bir türlü anlayamadım			0,862	2,0462	0,882
25.Dürüst olmak gerekirse, bilmiyorum, aslında okulda boşa zaman harcıyormuşum gibi geliyor.			0,835	2,5439	0,898
2. Bilmeye yönelik-içsel	Öz değer: 3,007;	Açıklanan varyans: 12,528		4,3233	0,853
2.Daha önce hiç görmediğim şeyleri keşfederken zevk alıyorum			0,851	4,4308	0,784
3.İlgimi çeken konular hakkında bilgilerimi artırırken mutluluk duyuyorum			0,821	4,4742	0,811
1.Yeni bir şeyler öğrenirken zevk alıyorum ve tatmin oluyorum			0,790	4,2335	0,794
4.İlgimi çeken birçok konu hakkında daha fazla şey öğrenmeye devam etmemi sağlıyor			0,588	4,1548	0,862
3. Belirlenmiş-dışsal	Öz değer: 2,910;	Açıklanan varyans: 12,125		3,6552	0,872
14.Aslında, istediğim iyi bir iş alanına girebilmemi sağlayacağını düşünüyorum			0,815	3,6118	0,821
15.Meslek edinme açısından daha iyi seçim yapmamı sağlayacağına inanıyorum			0,805	3,5873	0,826
13.Üniversite eğitimimin, seçtiğim alanda daha iyi hazırlamamda yardımcı olacağını düşünüyorum			0,730	3,7213	0,836
16.İnanıyorum ki, birkaç yıl daha aldığım bu eğitim çalışma hayatı için gereken yeteneklerimi geliştireceğine inanıyorum			0,674	3,7005	0,861
4. Dış Düzenleme-dışsal	Öz değer: 2,238;	Açıklanan varyans: 9,928		3,9535	0,866
24.İleride daha iyi ücret alabilmek için			0,840	3,9692	0,820
23.İleride “iyi bir hayat” yaşamak istiyorum			0,818	4,0887	0,790
22.İleride itibarlı bir iş sahibi olabilmek için			0,771	3,8027	0,824
5. Uyarım yaşamaya dönük-içsel	Öz değer: 2,125;	Açıklanan varyans: 9,190		3,8552	0,821
12.Birbirinden farklı ve ilginç konuları okurken hissettiğim büyük hazdan alıyorum			0,799	3,8597	0,681
11.Önemli yazarların yazdıklarına tamamen kendimi kaptırdığımda hissettiğim mutluluktan duyuyorum			0,785	3,6606	0,776
10.İlginç yazılar okumaktan zevk alıyorum			0,726	4,0452	0,798
6. İç yansıyan-dışsal	Öz değer: 2,133;	Açıklanan varyans: 8,886		3,2275	0,773
19.Kendi kendime zeki olduğumu göstermek istiyorum			0,842	3,1729	0,578
20.Kendi kendime, derslerde başarılı olabileceğimi göstermek istiyorum			0,807	3,4208	0,624
17.Üniversiteyi bitirebileceğimi kendi kendime kanıtlamak için			0,736	3,0887	0,852
7. Başarıya yönelik-içsel	Öz değer: 1,863;	Açıklanan varyans: 7,764		3,3925	0,706
7.Zor olan akademik çalışmalarda zorlandığımı hissetmekten zevk alıyorum			0,781	2,8905	0,603
8.Üniversitedeki çalışmalarımda mükemmel olmaya çalışmak, bireysel tatmin yaşamamı sağlıyor			0,771	3,4090	0,528
5.Derslerimde kendimi aşarken zevk alıyorum			0,528	3,8778	0,695

Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi. Açıklanan toplam varyans: % 74,000; KMO örneklem yeterliliği: % 89,9; Bartlett's küresellik testi: X^2 : 1584,9369; s.d.: 276, $p < 0.0001$; n: 1105; Genel ortalama: 3,7629; S. sapma: 0,6580; Ölçeğin tamamı için Alpha: 0,904; Madde-toplam korelasyon aralığı: 0,223-0,659; Çoklu R^2 aralığı: 0,264-0,752; Tepki kategorileri: 1:Hiç uyuşmuyor,.. 5:Tam olarak uyuşuyor

Öğrencilerin turizm rehberliği mesleğine dönük tutumları, 9 maddeli ölçek ile tespit edilmiştir. Güvenirlik analizinde +0,200'ün altında olan üç madde (5, 8 ve 9) aşamalı olarak ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan altı maddeli ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,680 bulunmuştur. Tek boyut üretmek için yapılan açıklayıcı faktör analizinde üç maddenin (1, 6 ve 7) eşkökenliliklerinin 0,500'ün altında kalması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Geriye kalan üç maddenin iç tutarlılık katsayısı 0,701 olup; toplam varyansın % 62,6'sını açıklamıştır (Tablo 2). Dolayısıyla turist rehberliği öğrencilerinde mesleğe dönük tutumun bu üç madde ile güvenilir şekilde ölçülebileceği ve bu üç maddeli ölçeğin de yapı geçerliğine sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Turist Rehberliği Mesleğine Dönük Tutum Faktör Analizi Sonucu

	Yükü	Öz değeri	A.varyans	Ortalama	Alfa
<i>Mesleğe Dönük Tutum</i>		1,879	62,626	3,7523	0,701
3.Kariyer gelişimi için üniversitede turist rehberliği okumak doğru bir tercihtir	0,809			3,6986	0,580
4.Turist rehberliği mesleğinin avantajları, dezavantajlarına göre daha fazladır	0,793			3,6027	0,606
2.Turist rehberliği iyi kazanç sağlayan bir meslektir	0,772			3,9557	0,638

Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi. Açıklanan toplam varyans: % 62,626;
 KMO örneklem yeterliliği: % 67,1; Bartlett's küresellik testi: X^2 : 585,224; s.d.: 3, $p < 0.0001$;
 n:1105; Genel ortalama: 3,7523; S.sapma: 0,7919;
 Ölçeğin tamamı için Alpha: 0,701; Madde-toplam korelasyon aralığı: 0,494-0,542; Çoklu R^2 aralığı:0,244-0,294
 Tepki kategorileri: 1:Kesinlikle katılmıyorum,.. 5:Kesinlikle katılıyorum

4.2. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmaya katılan 1105 turizm rehberliği bölümü öğrencilerine demografik, sektörel tecrübe, bölüm bilgileri, lise eğitimleri, program türleri, staj durumları, memleketleri ve benzeri bulgular, Tablo 3'de sunulmaktadır. Buna göre; öğrencilerin % 92,3'ü 17-23 yaş arasındadır. 24-30 yaş arası 72 öğrenci yer almakla birlikte, katılımcıların % 6,5'ini oluşturmaktadırlar. 31-61 yaş arası 13 öğrencinin toplam içerisindeki payı %1,2'dir. Son yaş gurubunda elli yaş üstü; 51, 52, 54 ve 61 yaşında birer öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Özellik	Frekans	Yüzde	Özellik	Frekans	Yüzde
Yaş			İkametgâh şekli		
17-23 yaş	1020	92,3	Aile yanı	167	15,1
24-30 yaş	72	6,5	Akraba yanı	21	1,9
31-61 yaş	13	1,2	Arkadaşlarla evde	397	35,9
Toplam	1105	100,0	Yurtta	520	47,1
			Toplam	1105	100,0
Cinsiyet			Program türü		
Kadın	549	49,7	1.öğretim	824	74,6
Erkek	556	50,3	2.öğretim	281	25,4
Toplam	1105	100,0	Toplam	1105	100,0
Staj durumu			Bölge		
Evet	318	28,8	Ege Bölgesi	276	25,0
Hayır	787	71,2	Akdeniz Bölgesi	150	13,6
Toplam	1105	100,0	Marmara Bölgesi	227	20,5
			Karadeniz Bölgesi	185	16,7
Sınıf durumu			İç Anadolu Bölgesi		
1.sınıf	427	38,6	Doğu Anadolu Bölgesi	151	13,7
2.sınıf	270	24,4	Güneydoğu Anadolu B.	44	4,0
3.sınıf	249	22,5	Diğer	25	2,3
4.sınıf	159	14,4	Toplam	47	4,3
Toplam	1105	100,0	Toplam	1105	100,0
Mezun olunan lise					
Anadolu Otel.	41	3,7	Çok Programlı	18	1,6
Düz Lise	278	25,2	Sosyal Bilimler	1	0,1
Kız Meslek	17	1,5	Meslek ve Teknik	58	5,2
Aşçılık turizm	10	0,9	Anadolu Lisesi	604	54,7
Fen Lisesi	4	0,4	Toplam	1105	100,0

4.3. Akademik Motivasyon ve Mesleğe Dönük Tutum Arasındaki İlişki

Tablo 4'de turist rehberliği öğrencilerinin akademik motivasyonları ile rehberlik mesleğine dönük tutumlarının ortalamaları ve bu boyutlar arasındaki korelasyonlar yer almaktadır. Buna göre; gerek akademik motivasyon gerekse rehberlik mesleğine dönük tutumda; öğrencilerin kararsızlıktan ziyade bir karara vardıkları anlaşılmaktadır. Zira, kararsızlık noktasına (kararsızım: 3) göre yapılan tek örneklem t-testi dört hususta bir farklılığa işaret etmektedir. Öğrencilerin içsel motivasyonlarının dışsal motivasyonlarından daha yüksek olduğu da (t_{1104} : 11,193; $p < 0,001$) tespit edilmektedir. Ayrıca, rehberlik mesleğine dönük tutum ile dışsal motivasyon (0,439) arasında orta, içsel motivasyon (0,338) arasında ise düşük bir korelasyon bulunmaktadır. Diğer taraftan rehberlik mesleğine dönük tutum ile motivasyonsuzluk arasında düşük düzeyli (-0,234) ters yönlü bir ilişki belirlenmektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin Akademik Motivasyon ve Rehberlik Mesleğine Dönük Tutumlarının Ortalamaları Ve Boyutlar Arası Korelasyonlar

	<i>Ort.</i>	<i>S.Sapma</i>	<i>t-değeri</i>	<i>RDT</i>	<i>IM</i>	<i>DM</i>
Rehberliğe dönük tutum (RDT)	3,7523	0,79191	31,581***			
İçsel motivasyon (IM)	3,8570	0,72727	39,171***	0,338**		
Dışsal motivasyon (DM)	3,6121	0,79970	25,442***	0,439***	0,578***	
Motivasyonsuzluk (MY)	2,2229	1,23618	-20,898***	-0,234***	-0,318***	-0,238***

n:1105; Test değeri: 3 (kararsızlık); *:p<0,05; **:p:0,01; ***: p<0,001

4.4. Akademik Motivasyonun ve Mesleğe Dönük Tutuma Etkisi

Turist rehberliği öğrencilerinin akademik motivasyonlarının mesleğe dönük tutumlarını etkileyip etkilemediğini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 5). Öncelikle, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığı incelenmiştir. En düşük tolerans değerinin 0,200, en yüksek VİF değerinin 5 veya 10 ve en yüksek CI değerinin 30 olması istenilmektedir (Alpar, 2013; 537-542). En düşük tolerans değerinin 0,631, en yüksek VİF değerinin 1,585 ve en yüksek CI değerinin 16,906 olması, değişkenler arasında çoklu bağlantı, başka bir anlatımla çok yüksek korelasyonlar olmadığını ortaya koymaktadır. Yapılan regresyon analizine göre model bir bütün olarak ele alınabilir ($F_{3;1101}$: 101,213; $p<0,001$) ve öğrencilerin rehberlik mesleğine dönük tutumları, akademik motivasyonları ile açıklanabilir. Bu model, öğrencilerin rehberlik mesleğine dönük tutumlarını % 21,4 oranında açıklayabilmektedir. Modele göre; öğrencilerin rehberlik mesleğine dönük tutumlarını olumlu yönde en fazla dışsal motivasyon etkilemektedir. Dışsal motivasyondaki bir birimlik artış, mesleğe dönük tutumu β :0,356 birim artırırken, içsel motivasyon sadece β : 0,094 birim kadar artırabilmektedir. Dolayısıyla rehberlik mesleğine yönelmede dışsal koşulların daha etkili olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan, motivasyonsuzluğun ise rehberlik mesleğini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Motivasyonsuzluktaki bir birimlik artış, rehberlik mesleğine dönük tutumu β :-0,119 birim azaltmaktadır.

Tablo 5. Akademik motivasyonun rehberlik mesleğine dönük tutuma etkisi

	<i>Standardize olmayan katsayılar</i>		<i>Standardize katsayılar</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
	<i>B</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Beta</i>		
Sabit	2,251	,145		15,571	0,000
İçsel motivasyon	0,103	0,037	0,094	2,805	0,005
Dışsal motivasyon	0,353	0,032	0,356	10,871	0,000
Motivasyonsuzluk	-0,076	0,018	-0,119	-4,210	0,000

Bağımlı değişken: Rehberliğe dönük tutum; R: 0,465; R²:0,216; Düzeltilmiş R²: 0,214; Model için $F_{3;1101}$: 101,213; $p<0,001$; Min. Tolerans: 0,631; Maksimum VİF:1,585; Maksimum CI: 16,906

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma; lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonun mesleğe dönük tutuma etkisini ortaya koymak üzere yapılmıştır. Bu bağlamda; araştırmada elde edilen bulgular kuramsal ve uygulama açısından tartışılmaktadır. Araştırmaya, 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılında kayıt yenileme işlemi yapan lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan 1105 öğrenci katılmıştır.

Araştırma, turizm rehberliği öğrencilerinin içsel motivasyonlarının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca öğrencilerin içsel motivasyonun dışsal motivasyonlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin, rehberlik mesleğine dönük tutum ile dışsal motivasyon arasında orta, içsel motivasyon arasında ise düşük bir korelasyon bulunmaktadır. Ayrıca, rehberlik mesleğine dönük tutum ile motivasyonsuzluk arasında ise düşük düzeyli ters yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Akademik motivasyonu yüksek olan öğrencilerin okula, sınıfa ve derslere (Ames ve Archer, 1988; Akandere, Özyalvaç ve Duman 2010) karşı daha olumlu tutum sergilediği bilinmektedir. Dolayısıyla araştırmada elde edilen bulguların literatür bilgisini teyit ettiği söylenebilir.

Öğrencilerin rehberlik mesleğine dönük tutumları, akademik motivasyonları ile açıklanabilmektedir. Öğrencilerin rehberlik mesleğine dönük tutumlarını olumlu yönde en fazla dışsal motivasyon etkilemektedir. İçsel motivasyonlarının ise dışsal motivasyonlarına göre, mesleğe dönük tutumları üzerinde daha az bir etki yarattığı belirlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin rehberlik mesleğine yönelmelerinde dışsal unsurların daha etkili olduğunu açıklayabilir. Dolayısıyla rehberlik mesleğine yönelmede dışsal koşulların daha ağır bastığı söylenebilir. Ayrıca, bireylerin dışsal motivasyon öğeleri bireyin bir işi yapma konusundaki iç motivasyonunu etkilemektedir (Baltaş, 2002; 183). Öğrencilerin mesleğe dönük tutumlarının dışsal ve içsel motivasyonlarındaki artış ile doğru orantılı olması bu durumu açıklar niteliktedir. Motivasyonsuzluk yaşayan öğrencilerin ise, mesleklerini karşı olumsuz bir tutuma sahip olabileceklerini ve mesleğe dönük tutumlarını negatif etkilemektedir. Ratelle vd., (2007) ise, motivasyonu yüksek olan öğrencilerin daha düşük kaygı düzeyine sahip olduklarını ortaya çıkarmıştır. Düşük kaygı düzeyinde, olumlu tutum beslemede etkili olacağı beklenebilir. Dolayısıyla, öğrencilerin mesleğe dönük olumlu tutum beslediği ifade edilebilir. Bu bağlamda bu araştırma sonucunun mevcut alan yazın ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Turizm rehberliği öğrencilerinin mesleğe dönük tutumlarını en fazla etkileyen akademik motivasyon boyutunun dışsal akademik motivasyon olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin turizm rehberliği eğitimini seçtiği alanda iyi hazırlanmasına yardımcı olacağı ve aynı zamanda iyi bir iş alanına girmesine sağlayacağı düşünceleriyle dışsal motivasyonlarının öne çıktığı görülmektedir.

Öğrencilerin okudukları bölüme karşı, güçlü bir dışsal akademik motivasyona öncelikle sahip olmaları, mesleğe dönük tutuma yönelik eğitim sürecinin başından itibaren pozitif bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, turizm rehberliği bölüm ders müfredatlarının, üniversiteler tarafından yapılandırılması, çeşitlendirilmesi tavsiyesinde bulunulabilir.

Turist rehberleri, misafirlerin ziyaret ettiği ülkeyi sevmesi ve tekrar gelmesi veya kalış sürelerinin uzatılmasında kilit bir rol üstlenmektedirler. Böylece bahsedilen bu farklı yönlerin ortaya çıkarılarak, olumsuz tutum besleyen öğrencilerin tutumları pozitif yönde değiştirilebilir. Üniversite kurumlarının turizm rehberliği öğrencilerine yönelik rehberlik mesleğine odaklı çeşitli organizasyon ve seminerler düzenlemesi mesleğe bakış açılarını olumlu yönde geliştirebilir. Öğrencilerin meslekleri hakkında avantaj ve dezavantajları daha iyi kavrama şansına sahip olabilirler. Üniversitelerin desteğiyle seyahat acentaları ile işbirliği içerisinde öğrencilerin tur programlarına katılma ve rehberlik mesleğini deneyimleme şansını yakalamaları, mesleğe dönük olumlu tutum hissetmelerine yol açabilir.

Akademik motivasyonu yüksek olan öğrencilerin daha yüksek performans göstermeleri beklenebilir. Yüksek motivasyon ise, bireylerin daha düşük kaygı düzeyine sahip olmaları için iyi bir zemin hazırlayabilir. Düşük kaygı düzeyi de öğrencilerin mesleğe dönük olumlu tutum sergilemeleri ya da başlangıçta mesleğe dönük hiçbir düşüncesi olmayan öğrencilerin turizm rehberliğine daha sıcak, olumlu bakmalarına yol açabilir. Üniversitelerin öğrencilerin eğitim-öğretim sürecinde etkili motivasyon araçları kullanmaları ve bu uygulamaları ders programlarında kullanmaları gerekmektedir. Öğrencilerin rehberlik mesleğini fiilen uygulamalı olarak görmeleri, hatta zaman zaman deneyimlemeleri motivasyon artışına yol açabilecektir.

Turizm rehberliği ders programlarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi öğrencilerin insan ilişkilerinde başarılı, mesleğini severek yapacak bireylere dönüştürülmesine olanak sağlayabilir. Lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin mesleğe karşı olumlu tutum geliştirmeleri, çevresel faktörlerin yanı sıra, verilen eğitimin niteliği ile de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla öncelikle üniversitelerin turizm rehberliği bölümlerinin, ders müfredatlarını, rehberlik mesleğinin gereklerine göre paydaş odaklı şekilde tasarımaları, öğrenci tercihlerine göre uygulamalarla desteklemeleri gerekmektedir. Eğitim-öğretim sürecinde öğrencilerin seyahat acentalarının tur programlarında fiilen yer almaları, hem mesleğin atmosferini görmeleri hem de deneyimleyerek mesleğe dönük olumlu tutum sergilemeleri açısından önemli görülmektedir. Turizm rehberliği öğrencilerine yönelik olarak sektörde aktif olarak rehberlik hizmeti veren kişiler bölümlere davet edilerek, rehberlik mesleğine yönelik bilgilendirmeler sağlanabilir. Bu noktada, turizm sektöründe yer alan hizmet üreticileri ile iletişim içerisinde olunmasında fayda vardır.

Turizm rehberliği öğrencilerine yönelik yapılan bu çalışma, turizm ile ilgili diğer bölümlerde öğrenim gören öğrenciler üzerinde de gerçekleştirilebilir. Böylece, lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilere yönelik genel bir bakış açısına sahip olma, farklılıkları ve benzerlikleri yakalama şansı elde edilebilir. Seyahat işletmeciliği, konaklama işletmeciliği ve turizm işletmeciliği bölümlerinde okuyan öğrenciler ile turizm rehberliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin mesleğe dönük tutumlarının hangi açılardan farklılık gösterdiği öğrenilebilir. Bu farklılıklar dikkate alınarak ve mesleklerin gerektirdiği bilgi, beceri ve yetenekler paydaş odaklı tespit edilerek bir bütün olarak lisans düzeyindeki turizm programlarının iyileştirilmesi sağlanabilir.

Lisans düzeyinde turizm rehberliği bölümlerinin “Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği” ve “Turizm Rehberliği” olarak iki farklı program türü olduğu bilinmektedir. Bu iki bölüm öğrencilerinin analiz kapsamında kıyaslanması, varsa farklılıkların ortaya konulması önemli görülmektedir. Ayrıca, ön lisans düzeyinde ve Turist Rehberleri Birliği'nin yürüttüğü rehberlik programlarında eğitim alan öğrenciler de araştırmaya dâhil edilebilir. Lisansüstü seviyesinde Turizm Rehberliği eğitimi alan öğrencilerinde bu araştırmaya dâhil edilmesi öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Akandere, M., Özyalvaç, N. T. & Duman, S. (2010). Orta öğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile akademik başarı motivasyonlarının incelenmesi (Konya Anadolu Lisesi Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2-10.
- Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 341 -361.
- Akbaba, S. & Aktaş, A. (2005). İçsel motivasyonun bazı değişkenler açısından incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21, 19-42.
- Alpar, R. (2013). *Çok değişkenli istatistik yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Aluçdibi, F., & Ekici, G. (2007). Ortaöğretim öğrencilerinin biyoloji dersi motivasyon düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 197-227.
- Ames, C., & Archer, J. (1988). Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation processes. *Journal of Educational Psychology*, 80(3), 260-267.
- Baltaş, A. (2002). *Ekip çalışması ve liderlik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bilge, H., Bal, V., & Gönllüğü, A. (2015). İçsel- dışsal motivasyon ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırılması. *Maliye Finans Yazıları*, 104, 83- 104.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., & Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational Psychologist*, 26 (3), 325-346.
- Eggen, P., & Kauchak, P.D. (1997). *Educational psychology*. New Jersey: Prentice-Hall. Inc
- Emadpoor, L., Lavasani, M. G., & Shahcheraghi, S. M. (2015). Relationship between perceived social support and psychological well-being among students based on mediating role of academic motivation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(3), 284- 290.
- Erdem, B. (2010). Lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin otel işletmelerinin animasyon bölümüne yönelik tutumları: Ampirik bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 10 (3), 1085-1113.
- Fortier, M. S., Vallerand, R.J., & Guay, F. (1995). Academic motivation and school performance: Toward a structural model. *Contemporary Educational Psychology*, 20, 257-274
- Hakan, K., & Münire, E. (2014). Academic motivation: gender, domain and grade differences. *Social and Behavioral Sciences*, 143, 708-715.

- Karagüven, Ü. M. H. (2012). Akademik motivasyon ölçeğinin Türkçe adaptasyonu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4),2599-2620
- Keenan, K. (1996). *Motivasyon* (Çev: E. Koparan). İstanbul. Remzi Kitabevi.
- Köroğlu, Ö. & Gezen, T. (2012). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer seçimine etki eden kariyer çarpanlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 213-234.
- Köroğlu, Ö. (2014). Meslek seçimi ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Turizm rehberliği öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 137-157.
- Kösterlioğlu, M. A. & Kösterlioğlu, İ. (2015). Effects of high school student' perceptions of school life quality on their academic motivation levels. *Educational Research and Reviews*, 10(3), 274-281.
- Kuşlivan, S., & Kuşlivan, Z. (2000). Perceptions and attitudes of undergraduate tourism students towards working in the tourism industry in Turkey. *Tourism Management*, 21, 251-269.
- Küçükosmanoğlu, H. O. (2015). Müzik öğretmeni adaylarının akademik motivasyon düzeylerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma (Konya ili örneği). *Sanat Eğitim Dergisi*, 3(2), 1-21.
- Lee, M. J., Kim, S. S., & Lo, A. (2008). Perceptions of hospitality and tourism students towards study motivations and preferences a study of Hong Kong students. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 7(2), 45-58
- Matsushima, R., & Ozaki, H. (2015). Relationships between identify and academic motivation. *Psychological Reports: Mental and Physical Health*, 117(1), 217-229.
- Mak, B. L. M., & Ng, M. M. L. (2014). Motivations, expectations, perceptions, and preferences in secondary school tourism and hospitality curriculum. *Journal of Teaching in Travel and Tourism*, 14(3), 260-281.
- Mc. Crown, R. R., Driscoll, M., & Roop, P. G. (1996). *Educational psychology: A learning - centered approach to classroom practice*. USA: Allyn and Bacon.
- Nahavandi, A., & Malekzadeh, A. R. (1999). *Organizational behavior: the person organization fit*. Upper Saddle River, N. J. Prentice Hall.
- Ratelle, C. F., Guay, F., Vallerand, R. J., Larose, S., & Senecal, C. (2007). Autonomous, controlled, and amotivated types of academic motivation: A person-oriented analysis. *Journal of Educational Psychology*, 99(4), 734-746.
- Roney, S. A., & Öztin, P. (2007). Career perceptions of undergraduate tourism students: A case study in Turkey. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport, & Tourism Education*, 6(1), 4-18.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000a). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. V. (2013). *Örgütsel davranış*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Sıcak, A., & Başören, M. (2015). Ortaöğretim öğrencilerinin akademik motivasyonlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Bartın örneği). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 548-560.
- Şahin, S., & Acun, A. (2016). Turizm rehberliği öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 563- 580.
- Tolga, Ö., Korkmaz, H., & Atay, L. (2015). Lisans düzeyinde turist rehberliği öğrencilerinin mesleki tutumlarına yönelik bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12 (2), 26-41
- Ulusoy, A. (2002). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Anı Yayınları.
- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R. Biere, N. M., Senecal, C., & Vallieres, E. F. (1992). The academic motivation scale: a measure of intrinsic, extrinsic and a motivation in education. *Educational Psychological Measurement*, 52, 1003-1017.
- Vallerand, R. J., Pelletier, L., Blais, M. R., Briere, N. M., Senecal, C., & Vallieres, E. F. (1993). On the assessment of intrinsic, extrinsic, and a motivation in education: Evidence on the concurrent and construct validity of the academic motivation scale. *Educational and Psychological Measurement*, 53, 159-172.
- Wilkesman, U., Fischer, H., ve Virgillito, A. (2012). *Academic motivation of students: the German case*. Germany: Dortmund Publisher
- Wagner, E. (1989). Academic motivation in college students from Romania, Hungary and Germany: A cross-cultural investigation. 1. Department of Applied Psychology, Babeş-Bolyai University.121-161.
- Wormington, S. V., Corpus, J. H., & Anderson, K. G. (2012). A person – centred investigation of academic motivation and its correlates in high school. *Learning And Individual Differences*. 22, 429-438
- Yılmaz, Ö. G. (2011). Lisans düzeyinde turist rehberliği eğitimi alan öğrencilerin mesleğe bakış açılarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(26), 281-198.
- Yurt, E., & Bozer, E. N. (2015). Akademik motivasyon ölçeğinin Türkçeye uyarlaması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(3), 669- 685.
- Yüksel, G. (2004). Sınıf yönetimi. İçinde Ş. Erçetin & Ç. Özdemir (Edt)., *Öğrenme için motivasyon*. Ankara: Asil Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Motivation is defined as a kind of force that influences people's behavior and directs them to certain behaviors (Bilge et al., 2015: 83). In the field of education, motivation is mostly evaluated within the framework of academic motivation. Academic motivation can be expressed as the willingness of the student to achieve certain academic goals and it is close to the concept of motivation to learn (Wilkesmann et al., 2012: 4). Academic motivation is based on the theory of autonomy (Deci & Ryan, 1985) and is examined in three dimensions. People acting upon their own will and working is called intrinsic motivation. On the other hand, extrinsic motivation occurs when the activity is not related to itself, and the individual only cares for what can be gained (Akbaba, 2006: 345). Rather, it refers to the desire to be successful to make others happy, not to disappoint others, or to receive awards. A motivation is defined as the lack of intent or drive to execute an activity due to the inability of establishing a relationship between behaviors and the activity (Karagüven, 2012: 2601). In other words, it is the lack of motivation (Gömleksiz & Serhatlıoğlu, 2013: 102). Guides have critical and important roles in the tourism sector. Academic motivations of the students studying in the tourism guidance departments of universities do not only affect their performance and academic success within the learning process, but can also be a factor that positively affects their attitudes towards their profession. Individuals with high academic motivation can experience the learning process willingly, gladly, and enthusiastically, and thus develop a positive perception towards his/her profession before starting to work. The entirety of the thoughts, feelings and behavioral tendencies towards different aspects of working in tourism sector constitute the attitude towards tourism profession (Kuşlivan & Kuşlivan 2000: 254). Literature review reveals that there are few studies examining the attitudes of the students studying at tourism guidance departments towards the profession. Although a large part of the students who continue their education in the department of tourism guidance have a positive attitude towards their profession, there are studies stating that they want to perform the guidance profession after graduation as well (Yılmaz, 2011; Köroğlu & Gezen, 2012; Köroğlu, 2014; Tolga et al., 2015 ; Şahin & Acun, 2016). The following hypothesis was developed after reviewing the literature.

H: Academic motivations of the students who receive tourism guidance education at the undergraduate level affect their attitude towards the tourism guidance profession.

The aim of this study is to determine the effect of academic motivations of the students receiving tourism guidance education at the undergraduate level on their attitudes towards the profession. Data was collected by administering a questionnaire developed according to the literature on 1105 students receiving tourism guidance education at the undergraduate level in Turkey. The

questionnaires were applied to the students face-to-face in the 2016-2017 academic year spring semester between 10.02.2017 and 20.03.2017 based on quota sampling at the class level with the help of the teaching staff working in the tourism guidance departments. The data were subjected to correlation, factor, and multiple regression analyses. The research was designed as a descriptive study using the relational screening model. The questionnaire included demographic questions as well as academic motivation scale and attitude towards the profession scale. The 28-item academic motivation scale was developed by Vallerand et al. (1992, 1993) and Turkish adaptation was performed by Karagüven (2012). In order to determine the attitude towards the profession, Roney and Öztin's (2007) 12-item scale was used. Three items that were not suitable to the profession of tourism guidance were excluded from the scale following expert opinion. A 28-item scale was used to determine the academic motivation of tourism guidance students. Cronbach's Alpha value was found to be 0.913 as the reliability coefficient for this scale. The attitudes of the students towards the tourism guidance profession were determined with a 9-item scale. In the reliability analysis, three items (items 5, 8 and 9) below +0.200 were gradually removed from the scale. The reliability coefficient of the scale with the remaining 6 items was found to be 0.680. 92.3% of the students were between the ages of 17-23. There were 72 students between the ages of 24-30, and these students constituted 6.5% of the participants. There were 13 students between the ages of 31-61, constituting 1.2% of the participants. There were only four students over the age of 50, and these students were 51, 52, 54, and 61 years old. When we looked at the relationship between academic motivation and attitudes towards the profession, it was understood that students have reached a decision rather than indecision in terms of both academic motivation and attitude towards the guidance profession. It was also found that students' intrinsic motivation was higher than extrinsic motivation ($t_{1104}: 11.193; P<0.001$). In addition, there was a moderate correlation between the attitude towards the guidance profession and extrinsic motivation (0.439), and a weak correlation between the attitude towards the guidance profession and intrinsic motivation (0.338). On the other hand, a weak negative correlation (-0.234) was determined between attitude towards the guidance profession and amotivation. Multiple regression analysis was performed to test the hypothesis developed based on the literature. It was found that the academic motivation of the students could explain their attitude towards the guidance profession by 21.4%. According to the model, extrinsic motivation has the biggest positive effect on the attitudes towards the guidance profession. While a one-unit increase in extrinsic motivation increases the attitude towards the profession by $\beta:0.356$ units, the increase by intrinsic motivation is only $\beta:0.094$ units. Therefore, it can be thought that external conditions are more effective in directing individuals to the guidance profession. On the other hand, it is understood that

amotivation affects the guidance profession negatively. A one-unit increase in amotivation decreases the attitude towards the guidance profession by β :-0.119 units. Study results showed that the intrinsic motivation of tourism guidance students was high. In addition, it was determined that the intrinsic motivation of the students was higher than extrinsic motivation. There was a moderate correlation between the attitude towards the guidance profession and extrinsic motivation and a low correlation between the attitude towards the guidance profession and intrinsic motivation. Moreover, a weak, negative correlation was found between the attitude towards the guidance profession and amotivation. It is known that students with high academic motivation have a more positive attitude towards school, classes, and lessons (Ames and Archer, 1988; Akandere, Özyalvaç and Duman 2010). Therefore, it can be said that the findings of this study are consistent with the literature.

In this study, various recommendations have been developed for students receiving tourism guidance education at the undergraduate level to develop positive attitudes towards their profession;

It can be recommended that universities should organize and diversify the curriculum of tourism guidance departments. The development and improvement of tourism guidance curricula may enable students to be raised as individuals who are successful in human relations, who will perform their profession lovingly, and to have a positive attitude towards their profession. Universities organizing various events and seminars focusing on the guidance profession for tourism guidance students can improve the perspectives of students towards the profession in a positive way.

With the support of universities and in cooperation with travel agencies, students having the opportunity to participate in tour programs and experience the guidance profession can positively affect their attitude towards the profession. People who are actively working as guides in the sector can be invited to the departments and tourism guidance students can be informed about the guidance profession.

There are certain limitations of this study. It is known that there are two different programs of tourism guidance departments at the undergraduate level, "Travel Management and Tourism Guidance" and "Tourism Guidance". It is important to compare the students of these two departments within the scope of the analysis and to present the differences if any. In addition, students who are receiving education at the associate degree level and in the guidance programs conducted by the Tourist Guides Association may be included in the research. Students who are receiving Tourism Guidance education at the postgraduate level can also be included in this research.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Sop, S. A., Yeşiltaş, M. ve Soslu, S. (2019). "Fiziksel Çevrenin Müze Ziyaretçileri Üzerine Etkisi: Burdur Müzesi Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3889-3910.

Geliş Tarihi / Received Date: 28 Ocak 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 7 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

**FİZİKSEL ÇEVRENİN MÜZE ZİYARETÇİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ:
BURDUR MÜZESİ ÖRNEĞİ**

Serhat Adem SOP

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
serhatademsop@gmail.com
ORCID:0000-0001-9096-9496

Murat YEŞİLTAŞ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
yesiltas.murat@gmail.com
ORCID:0000-0001-7865-0407

Salih SOSLU

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ssoslu@mehmetakif.edu.tr
ORCID:0000-0003-2045-116X

Öz

Bu araştırmanın amacı, müzelerin fiziksel çevresinin ziyaretçilerin müze memnuniyeti ve davranışsal niyetleri (tavsiye etme ve tekrar ziyaret etme) üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, mevcut araştırma Burdur Müzesi'nde yürütölmüş ve araştırmanın veri toplama aracı müzenin 237 ziyaretçisine uygulanmıştır. Araştırmanın kuramsal modeli kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellenmesi (PLS-SEM) yoluyla analiz edilmiştir. Veri analizi sonucunda müzenin fiziksel çevresinin ziyaretçilerin müze memnuniyetini, müze memnuniyetinin ise ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etme ve müzeyi başkalarına tavsiye etme niyetlerini anlamlı şekilde etkilediği belirlenmiştir. Ancak, ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etme ve müzeyi başkalarına tavsiye etme niyetleri üzerinde fiziksel çevrenin doğrudan bir etkisi gözlenememiştir. Buna karşın, fiziksel çevrenin müze memnuniyeti aracılığıyla davranışsal niyetler üzerinde dolaylı etki sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel çevre, Müze memnuniyeti, Davranışsal niyet, PLS-SEM, Burdur müzesi

**THE INFLUENCE OF PHYSICAL ENVIRONMENT ON MUSEUM
VISITORS: THE CASE OF BURDUR MUSEUM**

Abstract

The purpose of this research is to explain the effects of physical environment on museum satisfaction and behavioral intentions (intention to recommend and revisit) of museum visitors. For this purpose, the research was conducted in Burdur Museum and data collection tool of the research was applied to 237 visitors of the museum. The theoretical model of the study was analyzed via partial least squares structural modeling (PLS-SEM). As a result of data analysis, it was determined that physical environment of the museum significantly influences visitors' museum satisfaction, and museum satisfaction has significant effects on their intentions to recommend and revisit the museum. However, no direct effects of physical environment on visitors' behavioral intentions were observed. Instead, it was concluded that physical environment has an indirect effect on behavioral intentions through museum satisfaction.

Key Words: Physical environment, Museum satisfaction, Behavioral intentions, PLS-SEM, Burdur museum

1. GİRİŞ

Müzeler, miras ve kültürün korunması, miras hakkındaki bilginin yayılması, yerel halkın yanı sıra turistlerin bölgeye çekilmesi gibi çeşitli işlevleri yerine getiren mekânlardır (Trinh ve Ryan, 2013). Dolayısıyla müzeler, turizm destinasyonlarının en popüler çekicilikleri arasında yer almaktadır (McKercher, 2004). “*Turizmin destinasyonlara ihtiyacı vardır ve müzeler önde gelen turistik yerlerdir*” ifadesi, müzelerin turizm bağlamındaki bu önemini açıkça göstermektedir (Stylianou-Lambert, 2011: 403). Bu kapsamda günümüz müzeleri geçmişteki gibi sadece bir takım eserlerin toplandığı ve sergilendiği alanlar olarak görülmemekte, ziyaretçilerinin boş zamanlarını değerlendirmesine ve eğitimine olanak sağlayan mekânlar olarak yorumlanmaktadır (Weil, 2000; Özer, Avcı ve Sop, 2014). Müzelerin bu konumu, onları bir çeşit hizmet üretimi yapan mekânlara dönüştürmüş, müzeleri yöneten kişileri ise ziyaretçi odaklı bir bakış açısına yönlendirmiştir (Weil, 2000). Bu durumda müzeler açısından ziyaretçinin değeri artmış, ziyaretçi beklenti ve deneyimlerinin incelenmesi ve anlaşılması ise gerek alanyazın gerekse müze yöneticileri açısından önemli bir konu haline almıştır (Özer, Sop ve Avcı, 2013). Bu amaçla bazı araştırmacılar müze memnuniyetini etkileyen faktörleri incelerken (Jeong ve Lee, 2006; Trinh ve Ryan, 2008; Brida, Disegna ve Vachkova, 2013; Özer vd., 2014), bazı araştırmacılar ise ziyaretçilerin müzelere yönelik davranışsal niyetlerini yorumlamaya çalışmışlardır (Harrison ve Shaw, 2004; Huo ve Miller, 2007; Armario, 2008; Sert ve Karacaoğlu, 2018; Brida, Meleddu ve Pulina, 2012).

Müzeler, tüketicilere fiziksel çevre bağlamında sunulan ürünlerdir. Dolayısıyla müze deneyimi, ziyaretçilerin çeşitli fiziksel çevre unsurlarından etkilenmesiyle meydana gelmektedir. Söz konusu fiziksel çevre özellikleri ise müzenin sergi alanı, termal koşulları (sıcaklık, nem vb.), karmaşıklığı, aydınlatması, ziyaretçi yoğunluğu, gürültü seviyesi, müzedeki eserlerin sergilenme biçimi, miktarı ve eserlere ilişkin açıklamalar gibi çeşitli unsurları kapsamaktadır (Jeong ve Lee, 2006). Bu bağlamda mevcut araştırmanın amacı, müzelerin fiziksel çevresinin ziyaretçilerin müze memnuniyeti ve müzeye yönelik davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Alanyazın taraması, sınırlı sayıda araştırmada fiziksel çevrenin müze memnuniyeti (Jeong ve Lee, 2006; Hui-Ying ve Chao-Chien, 2008; Brida vd., 2013) ve ziyaretçilerin davranışsal niyetleri (Harrison ve Shaw, 2004; Sert ve Karacaoğlu, 2018) üzerine etkisinin incelendiğini göstermektedir. Burdur Müzesi bağlamında yürütülen bu araştırmada ise söz konusu değişkenler arasındaki doğrusal ve dolaylı ilişkiler ortaya çıkarılarak, gerek alanyazına gerekse müze yöneticilerine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Müze ve Turizm İlişkisi

Müze kelimesi Antik Yunanca'da “μουσεῖο”, “Mousaion” kelimesinden, Latince ise “Musa” kelimesinden gelmektedir. Antik Yunan'da Zeus ile Titan Tanrıça Mnemosyne'nin dokuz kızları vardır ve bunlara Musa adı verilmektedir. Ayrıca Musa'lar “İlham perilerinin yaşadığı yer” ya da “Bilimler Tapınağı” anlamını da taşımaktadır. Müze kelimesi, Yunanca'da ise akıl, düşünce, yaratıcılık gibi kavramları içeren “men” kelimesinden türemiştir (Çelgin, 2010: 440; Er 2012: 261).Günümüzde müze kavramı, Uluslararası Müzeler Konseyi tarafından, “*insanlığın ve çevresinin soyut ve somut mirasını bir araya getiren, koruyan, araştıran, ileten ve eğitim, çalışma ya da keyif alma amaçlarıyla halka açık olarak sergileyen, toplumun ve onun gelişiminin hizmetinde olan kâr amacı gütmeyen daimi bir kuruluş*” şeklinde tanımlanmaktadır (ICOM, 2018).Türk Dilimi Kurumu ise müzeyi “*sanat ve bilim eserlerinin veya sanata ve bilime yarayan nesnelere saklandığı, halka gösterilmek için sergilendiği yer veya yapı*” olarak açıklamaktadır (TDK, 2005: 1445).

Müzeler, bir ülkenin kültürel özelliklerine ve değerlerine sahip çıkma, kültürel değerlerdeki değişimi objektif biçimde yansıtabilme, toplum için bir eğitim kaynağı olma ve bir turizm çekiciliği olarak şehir ve kırsal alandaki ekonomiye katkı sağlama gibi roller üstlenmektedir (Erbay, 1997; Özkoç ve Duman, 2008).Dolayısıyla müze ziyaretleri daha çok kültür turizmi ile ilişkilendirilmektedir (Herremen, 1998; Stylianou-Lambert, 2011). Arkeolojik, etnografik, tablet, fosil, sanat eseri vb. türünden çeşitli eserlerin sergilendiği müzelerin ziyaretçi sayıları ise bu mekânların turizm sektörüyle etkileşimini ortaya koymaktadır (Erbay, 1997). Bu bağlamda, 2017 yılında ülkemizde en çok ziyaret edilen ilk üç müzenin Konya Mevlana Müzesi [2.480.433 ziyaretçi], İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi [1.932.726 ziyaretçi] ve İstanbul Ayasofya Müzesi [1.892.250 ziyaretçi] olduğu görülmektedir(Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

Turizm sektöründe yaşanan büyüme müzeler üzerinde bazı değişimlerin meydana gelmesini sağlamış (Herremen, 1998),müzelerin kapsam (arkeoloji, tarih, sanat müzeleri gibi) olarak çeşitlendirilmesi ve turistik açıdan önemli ziyaret merkezleri haline gelmesi ise zaman içinde bu merkezlerin yönetilmesini eskiye oranla daha da önemli kılmıştır (Jeong ve Lee, 2006). Turizm çekicilikleri arasında yer alması nedeniyle etkin bir rol üstlenen müzelerde genellikle eğitim, eserleri koruma ve sergileme konularına odaklanıldığı düşünülse de birçok araştırma müze ziyaretçilerinin eğlence gibi farklı deneyimleri yaşama beklentilerinde de artış olduğunu göstermektedir (MacDonald ve Alsford, 1995; Moscardo, 1996; Kang ve Gretzel, 2012). Dolayısıyla, müze ziyaretinden farklı deneyimler edinmek isteyen ziyaretçileri

anlayabilmek, onların beklentilerini karşılayabilmek ve memnuniyet düzeylerini arttırabilmek, müze yöneticileri için önemli bir görev haline gelmiştir (Gartenhaus, 1997; Kang ve Gretzel, 2012; Siu, Zhang, Dong ve Kwan, 2013; Su ve Teng, 2018).

2.2.İlgili Araştırmalar ve Kuramsal Model

Müzelerde fiziksel çevre, müzenin içerisinde bulunduğu araziye ve bina alanını, şeklini, aydınlatmasını, ziyaretçi yönlendirmelerini, kalabalıklaşmayı, oluşan sıraları, ilgi uyandırıcı ve katılımı teşvik edici yöntemleri kapsamaktadır (Goulding, 2000). Diğer bir ifadeyle müzelerin fiziksel çevre özellikleri; müzenin sergi alanı, termal (sıcaklık, nem vb.) koşulları, karmaşıklığı, aydınlatması, ziyaretçi yoğunluğu, gürültü seviyesi, müzedeki eserlerin sergilenme biçimi, miktarı ve eserlere ilişkin açıklamalar gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktadır (Jeong ve Lee, 2006). Yapılan araştırmalar, müzelerin fiziksel çevre özelliklerinin ziyaretçi deneyimi üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Örneğin 1992 yılında yapılan bir araştırmada, müze ziyaretçilerinin yaklaşık % 85'inin bir müzedeki eserlere bakarken bilgilendirme yazısı görmeleri durumunda eserleri incelemekten daha çok keyif aldıkları belirlenmiştir (Temme, 1992). 2008 yılında Çin'de yapılan diğer bir araştırmada, müzenin genel çevre temizliğinin ve bakımının ziyaretçi memnuniyeti açısından önemli olduğu anlaşılmıştır (Hui-Ying ve Chao-Chien, 2008). Müze ziyaretçilerinin deneyimsel beklentileri üzerine Tayvan'da yapılan diğer bir araştırmada ise genel olarak ziyaretçilerin müze deneyiminde "rahatlık ve eğlence" beklentisi içerisinde oldukları tespit edilirken; özellikle yüksek eğitim düzeyinde yer alan kadın ziyaretçilerin bu beklenti içerisinde olduğu, evli ve yaşlı ziyaretçilerin ise daha çok "tarihi hatıra" beklentisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sheng ve Chen, 2012). Diğer taraftan İtalya'da yürütülen bir araştırmada; uzun giriş kuyrukları, sergilenen eserlerin rahatça görülememesi ve oturma/dinlenme alanının bulunmaması gibi müzenin fiziksel çevresiyle ilgili sorunların ziyaretçi memnuniyetini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Brida vd., 2013). Söz konusu araştırmalardan hareketle mevcut araştırmada, müze ziyaretçilerinin fiziksel çevreye yönelik değerlendirmelerinin müze memnuniyetine etkisini incelemek için aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₁: Müzenin fiziksel çevresi, ziyaretçilerin müze memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Müze memnuniyetinin çıktıları konusunda yapılan araştırmalara göre müze ziyaretçilerinin memnuniyet düzeyleri tekrar ziyaret etme davranışına etki etmekte, dolayısıyla müze yöneticilerinin pazarlama maliyetlerinden tasarruf etmelerine imkân sağlamaktadır (Özer vd., 2014). Ayrıca müzeden memnun kalan ziyaretçiler, müzeyi tekrar ziyaret ettikleri gibi (Armario, 2008); arkadaş, diğer aile üyeleri ve akraba gibi çevrelerindeki insanlara da tavsiye

etmektedir (Armario, 2008; Sert ve Karacaoğlu, 2018). Bu kapsamda yapılan bir araştırmada ziyaretçilerin müze memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyetinden çok müzeyi başkalarına tavsiye etme niyeti üzerinde güçlü bir etki sergilediği iddia edilmektedir (Simpson, 2000). Huo ve Miller (2007) tarafından yürütülen çalışmada ise müze memnuniyetiyle sadece tavsiye etme niyeti arasındaki ilişki sorgulanmış, tekrar ziyaret etme niyeti incelenmemiştir. Bu bağlamda, mevcut araştırmada müze memnuniyetinin ziyaretçilerin davranışsal niyetleri üzerine etkisini tartışmak üzere aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H2: Müze memnuniyeti, müzeyi başkalarına tavsiye etme niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H3: Müze memnuniyeti, müzeyi tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Alanyazına göre müzelerin fiziksel çevre özellikleri ile ziyaretçilerin davranışsal niyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, müzelerin fiziksel çevre özelliklerini park alanı, oturma alanı, tuvalet sayısı, genel temizlik, görevlilerin görünümü, sergilerin korunması ve eserlerin çeşitliliği üzerinden yorumlayan Sert ve Karacaoğlu (2018), bu fiziksel çevre özelliklerinin olumlu algılanması durumunda ziyaretçilerin müzeyi yakınlarına tavsiye etme niyetlerinin yüksek olduğunu belirlemiştir. Müzeleri yorumlarken ulaşılabilirlik, işlevsellik, temizlik, hareket kolaylığı, rahatlık, güvenlik ve estetik unsurlarını dikkate alan Harrison ve Shaw (2004) ise ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etme niyetlerinin bu çevresel özelliklerden etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Mevcut araştırmada da müzenin fiziksel çevresi ile ziyaretçilerin davranışsal niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

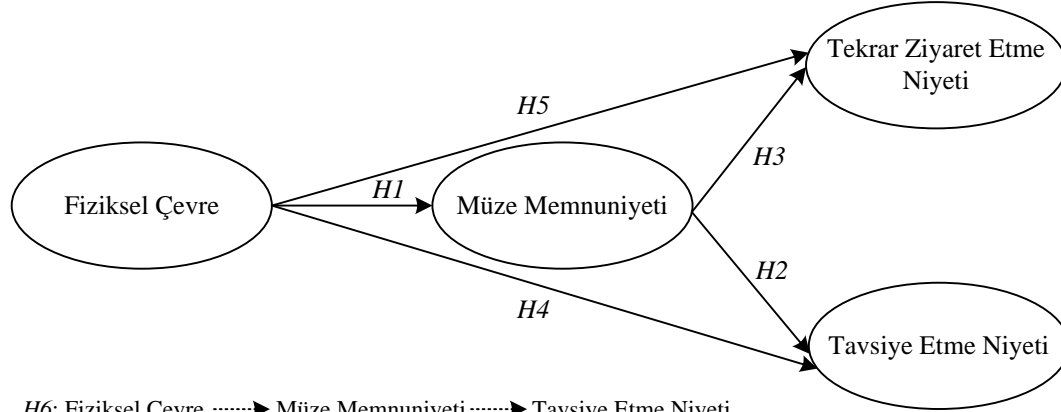
H4: Müzenin fiziksel çevresi, müzeyi başkalarına tavsiye etme niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H5: Müzenin fiziksel çevresi, müzeyi tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Müzelerin fiziksel çevre özellikleri, müze memnuniyeti ve ziyaretçilerin davranışsal niyetleri arasındaki bu ilişkiler araştırmanın kuramsal modelinde gösterilmiştir (bkz. Şekil 1). Bu kapsamda, müzenin fiziksel çevre özellikleri araştırmanın bağımsız değişkeni, müze memnuniyeti aracı değişken, ziyaret etme niyeti ve tavsiye etme niyeti ise bağımlı değişkenlerdir. Önceki hipotezlerde belirtilen doğrusal ilişkilerin yanı sıra mevcut araştırmada müze memnuniyetinin fiziksel çevre ile davranışsal niyetler ilişkisindeki dolaylı etkileri de incelenecektir. Bu çerçevede, araştırmanın altıncı ve yedinci hipotezleri şöyledir:

H6: Müzenin fiziksel çevresi ile müzeyi başkalarına tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide müze memnuniyetinin aracılık etkisi vardır.

H7: Müzenin fiziksel çevresi ile müzeyi tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkide müze memnuniyetinin aracılık etkisi vardır.

H6: Fiziksel Çevre ..... Müze Memnuniyeti ..... Tavsiye Etme Niyeti

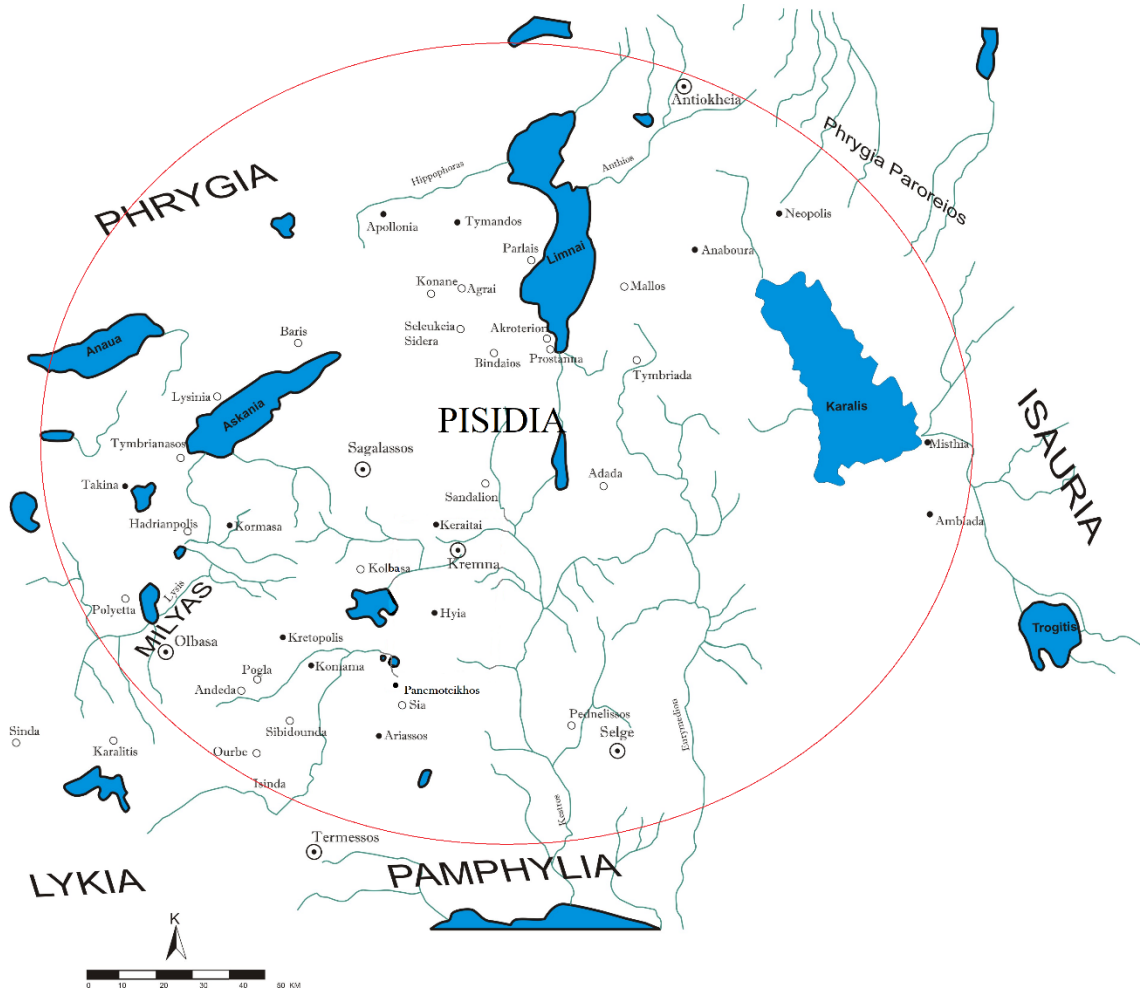
H7: Fiziksel Çevre ..... Müze Memnuniyeti ..... Tekrar Ziyaret Etme Niyeti

Şekil 1. Araştırmanın Kuramsal Modeli

2.3. Araştırmanın Bağlamı: Burdur Müzesi ve Temel Özellikleri

Günümüzde Afyon, Isparta, Antalya ve Denizli illeriyle sınırdış Burdur İli, antikçağda doğudan Isauria, Lykaonia, güneyden Kilikia, Pamphylia, batıdan Likya, Karia, kuzeyden Phrygia, Galatia bölgeleriyle çevrili *Pisidia Bölgesi*'nde yer almaktadır (*bkz.* Resim 1). Kent, coğrafi özellikler ve tarihsel olaylar bakımından İç Anadolu, Ege ve Akdeniz uygarlıklarının kavşak noktasında olup, ortak özellikler taşımaktadır. Tarih öncesi (prehistorik), Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarına kadar uzanmaktadır (Sevin, 2013). Bu dönemlere ait ilk somut veriler, Baradız, Hacılar ve Kuruçay'daki arkeolojik çalışmalar ile ortaya çıkarılmıştır (Duru, 2008). Daha sonra kronolojik olarak Pers, Hellen, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait veriler tespit ve tescil edilmiştir (Sevin, 2013).

Resim 1. Pisidia Bölgesi Haritası

Kaynak: Metin, H. ve Soslu, S. (2017). Kremna Antik Kenti ve Kırsal Yerleşimlerin Tespiti (Proje No: 0327-NAP 16). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu*, 4-19.

En eski çağlardan itibaren tarihsel bir zenginliğe sahip olan kentteki ilk müze (μουσείο) kurma girişimi, 1956'da çevredeki arkeolojik eserlerin Bulguroğlu (Pirgulzade) Medresesi'nin sağlam durumdaki kütüphanesinde toplanarak koruma altına alınmasıyla başlamıştır (Yılmaz, 2005). 1957-1960'larda Hacılar höyüğündeki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış eserler (Akurgal, 1970), 1963'te Burdur Müzesi'nin kurulmasının ilk resmi belgelerini oluşturmuştur. 1969'da inşa edilmiş teşhir salonlarının yetersizliği gerekçesiyle 1992'de yeni teşhir salonları yapılmıştır. 2001'deki kamulaştırma kapsamında sergi, teşhir ve konferans salonları ile idari binanın yapım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, medresenin tarihsel dokusuyla bütünlük oluşturmuş ve böylelikle Burdur Müzesi 2006'da ziyaretçilerine kapılarını açmıştır. Arkeolojik eser zengini müze, 2008'de "Gezilip Görülmeye Değer Müze" ödülünü alarak günümüzde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir (bkz. Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Burdur Müzesi

Kaynak: Araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Burdur Müzesi, küçük mekânlardan ibarettir, fakat taşınır kültür varlıkları sayısı oldukça fazladır. Bunlar müsadere, satın alma ve bağış yoluyla gerçekleşmiş olup; müzede yaklaşık altmış bin eser bulunmaktadır. Müze üç bölümden oluşmaktadır. *Bahçe (Açık Teşhir)* alanı olan birinci bölüm; Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mezar steli, lahit, pithos, büst, heykel, vaftiz havuzu, yazıtlı ve kabartmalı eser, mimari parça ile Bulguroğlu (Pirgulzade) Medresesi'nden oluşmaktadır. *Heykel Salonu* olan ikinci bölüm; Sagalassos, Kibyra ve Kremna'daki arkeolojik kazı çalışmalarında tespit edilmiş heykeller ve kabartmalı frizlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda Sagalassos'dan edinilen eserler: Hadrianus, Marcus Aurelius, Apollon, Poseidon, Aphrodithe, Hera Ephesia, Tykhe, Nike, Dionysos, Nemesis, Asklepios, Kronis, Satyr heykelleri ile othek, sunak ve ölü gömme kültüne ait bilgilendirme panolarıdır (Waelkens-Polome, 2012). Kibyra'dan getirilen eserler, bir film şeridi gibi yan yana sergilenmiş gladyatör frizleri, av sahnelerinin betimlendiği M.S. 2. yüzyıla ait diğer frizler ile silahşor giyimli başsız bir heykeldir (Özüdoğru, 2013; Ekinci, 2003). Kremna'dan ise Aphrodithe, Leton, Asklepios, Nemesis, Herakles, Büyük Athena, Küçük Athena, Apollon, Hygia ve giyimli bir Kadın olmak üzere Tanrı ve Tanrıça heykelleri sergilenmektedir (Metin, 2013; Metin, 2015; Metin ve Polat Becks, 2015). *Küçük Eserler Salonu* olan üçüncü bölüm ise Neolitik ve Erken Kalkolitik'e ait buluntular ile Eski Tunç Çağı buluntularınıyer aldığı bölümdür. Müzedeki bu eserlerin sergilenmesinde kronolojik sıralamaya dikkat edilmiştir: Hacılar ve Kuruçay höyüğündeki arkeolojik kazılarda ortaya

çıkarılmış eserler, Roma ve Bizans dönemlerine ait boyalı ve boyasız seramik kap, rithon kap, bronz taş balta, sikke, yüzük, süs eşyası, makyaj malzemesi, damga ve silindir mühür, Ana Tanrıça ile Tanrı ve Tanrıça tasvirli metal figürinler.

Mevcut araştırmanın bağlamı olan Burdur Müzesi, Antikçağ Anadolu'sunun arkeolojik eserlerinin kronolojik olarak sergilendiği zengin ve modern bir müzedir. Müze, arkeolojik ve tarihsel araştırma yapanlar, arkeolojik eserlere ilgi duyanlar ve tarihsel perspektifte uzun ve keyifli, bir o kadar da bilgi dolu bir yolculuğa çıkmak isteyenler için oldukça idealdir. Bu bağlamda, 2007'den 2018'e kadar kaydedilmiş ziyaretçi istatistikleri ve ICOM (Milletlerarası Müzeler Konseyi) kararları müzenin önemini ve değerini ortaya koymaktadır (Burdur Müze Müdürlüğü, 2019).

3. YÖNTEM

Birden çok değişken arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlandığından, mevcut araştırma ilişkisel tarama modelinin uygulandığı nicel bir araştırmadır. Araştırmanın veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Veri toplama aracının birinci bölümünde değişkenlere ilişkin ölçüm maddeleri, ikinci bölümünde ise demografik sorular bulunmaktadır (*Veri toplama aracı ekte sunulmuştur*). Araştırmada; 13 maddelik müzelerde fiziksel çevre değerlendirme ölçeği (Jenong ve Lee, 2006), beş maddelik müze memnuniyeti ölçeği (Bigné, Matilla ve Andreu, 2008) ve dört maddelik (üç madde tavsiye etme niyeti, bir madde tekrar ziyaret etme niyeti) davranışsal niyetler ölçeğinden (Bigné vd., 2008) yararlanılmıştır. Ölçeklerin Türkçeye uyarlanması aşamasında uzman desteği alınarak dilsel dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın veri analizi aşamasında ise düşük faktör yükü üreten, güvenilirlik ve geçerlik sorunları yaratan ölçek maddeleri elenmiştir. Analize tabi olan maddeler ölçüm modeli tablosunda sunulmuştur (*bkz.* Tablo 1).

Araştırma Burdur Müzesinde gerçekleştirilmiştir. Burdur Müzesi sahip olduğu eser zenginliği açısından önde gelen müzeler arasında yer almaktadır. Ayrıca bölgesel olarak çok farklı kültürleri barındırması ve kültürlerin kesişim noktası olması dolayısıyla eser zenginliği oldukça fazla olan bir müzedir. Bu bağlamda ziyaretçilerin ilgisini çekecek bir ziyaret alanı olduğu söylenebilir. Araştırmanın evreni, 2017-2018 yılları içerisinde Burdur Müzesi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerdir. Araştırmanın örnekleme ise belirtilen dönem içerisinde müzeyi ziyaret eden bireyler arasından kolayda örnekleme tekniği uygulanarak seçilmiştir. 2017-2018 yılları boyunca devam eden veri toplama sürecinde, araştırmanın veri toplama aracı müzenin danışma birimine bırakılmış ve müze görevlileri tarafından ziyaretçilere sunulmuştur. Araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen ziyaretçiler yanıtladıkları veri toplama aracını müze görevlilerine teslim etmiştir. Bu bağlamda müzeye bırakılan 500 veri

toplama aracından 271'i yanıtlanmıştır. Ancak, hatalı ve eksik doldurulanların elenmesiyle birlikte 237 geçerli veri toplama aracı analize uygun bulunmuştur.

3.1. Analiz Yöntemi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için Smart PLS (versiyon: 3.2.7) programı aracılığıyla yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır (Ringle, Wende ve Becker, 2015). Smart PLS programı son zamanlarda popüler olan ve yol katsayılarının hesaplanmasında, daha küçük örneklerde ve normal dağılmayan verilerde daha doğru sonuçlar vermesi nedeniyle tercih edilmektedir (Ali, Rasoolimanesh, Sarstedt, Ringle ve Ryu, 2018; Hair, Hollingsworth, Randolph ve Chong, 2017). Araştırmada basıklık ve çarpıklık katsayıları, Merli vd. (2018) tarafından önerilen Mardia'nın normallik testi hesaplama yazılımından¹ faydalanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; basıklık değeri ($\beta=56.642$, $p<0.01$) ve çarpıklık değerinin ($\beta=33.996$, $p<0.01$) olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre verilerin çoklu normallik özelliğini sağlamadığı söylenebilmektedir. Bu nedenle, araştırmada Smart PLS programının kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmada Anderson ve Gerbing'in (1988) ikili yaklaşımı doğrultusunda modelin bir bütün olarak test edilmesinden önce ölçüm modelinin test edilmesi sağlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle faktör yükleri, yapı güvenilirliği, varyans açıklama oranı ve Cronbach Alfa değerleri hesaplanmıştır. Böylece, araştırmada içerik geçerliliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca, araştırmada Fornell-Larcker (1981) Kırteri, Heterotrait-Monotrait Kriteri (HTMT) ve Çapraz Yükler hesaplanarak ayrışma geçerliliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

3.2. Ortak Metot Varyansı

Anket tekniğinden faydalanılarak bireyin kendini değerlendirmesi yoluyla gerçekleştirilen davranış çalışmalarında ortak metot varyansı (common method variance) ortaya çıkabilecek sorunlar arasındadır (MacKenzie ve Podsakoff, 2012). Bunu çözenin nitel ve nicel bazı yolları söz konusudur (Podsakoff ve Organ, 1986). Mevcut araştırmada bu sorunun ortadan kaldırılması için iki yola da başvurulmuştur. Araştırmada nitel yöntem olarak; gönüllük temeline göre ankete katılımın sağlanmasına ve onları yönlendirici herhangi bir eylemde bulunmamaya dikkat edilmiştir. Nicel yöntemler olarak Harman'ın tek faktör testi ve VIF (variance inflation factors) değerlerinin hesaplanması yöntemlerine başvurulmuştur. Podsakoff vd. (2003) ortak metot varyansının belirgin bir faktörün en fazla kovaryansa sahip olduğu durumda veya faktör analizi sonucunda tek bir faktörün baskın faktör olarak ortaya çıktığı durumda meydana gelebileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, nicel yöntem olarak Podsakoff ve Organ (1986) tarafından önerilen Harman'ın tek faktör testi uygulanmış; herhangi bir

¹ <https://webpower.psychstat.org/models/kurtosis>

rotasyona uygulanmadan yapılan faktör analizi sonucunda ilk faktörün toplam varyansın % 37.5'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Araştırmada her bir değişkene yönelik VIF değerleri de incelenmiştir. Bu değerlerin, Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt (2014) tarafından 5'in altında, Kock (2015) tarafından ise 3.3'ün altında olması önerilmektedir. Bu çalışmada ise VIF değerlerinin önerilen değerlerin altında olduğu (1.000-2.029) tespit edilmiştir. Bu sonuçlar araştırmada ortak metod varyansının bir sorun oluşturmadığını göstermektedir.

3.3. Ölçüm Modelinin Analizi

3.3.1. İçerik Geçerliliği

Araştırmalarda içerik geçerliliğinin sağlanması için genellikle faktör yükleri, varyans açıklama oranı (AVE) ve birleşim güvenilirliği (Composite Reliability - C.R.) kullanılmaktadır (Hair vd., 2014). Bu bağlamda, her bir maddenin faktör yükünün 0.7 ve üstünde olması maddelerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Cronbach Alfa (C.A.) ve birleşim güvenilirliğinin de 0.7 ve üstünde olması gerekmektedir. Buna ilaveten AVE değerinin 0.5 ve üstünde olması içerik geçerliliğinin sağlanmasında sınır değer olarak kabul edilmektedir (Ali vd., 2018; Fornell ve Larcker, 1981). Bu araştırmada, ölçek maddelerinin faktör yükleri 0.729-1.000, C.A. değerleri 0.804-1.000, C.R. değerleri 0.883-1.000, AVE değerleri ise 0.711-1.000 aralığındadır. Bu değerler dikkate alındığında, araştırmada içerik geçerliliğinin sağlandığı söylenebilmektedir (*bkz.* Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmanın Ölçüm Modeli

Yapılar	Madde* (M)	Faktör Yüğü	C.A.	rhoA	C.R.	AVE	R ²
Fiziksel Çevre	M10	0.950	0.801	0.808	0.882	0.713	-
	M11	0.807					
	M12	0.872					
	M13	0.729					
Müze Memnuniyeti	M15	0.922	0.881	0.885	0.927	0.809	0.261
	M16	0.915					
	M17	0.860					
Tavsiye Etme	M20	0.943	0.957	0.959	0.972	0.922	0.627
	M21	0.971					
	M22	0.966					
	M19	1.000					
Tekrar Ziyaret Etme	M19	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.222

*Belirtilen madde numarasının karşılığı Ek'te sunulan veri toplama aracında görülebilir.

3.3.2. Ayrışma Geçerliliği

Araştırmalarda ayrışma geçerliliğinin sağlanması için Fornell-Larcker kriteri ve çapraz yükler (Hair vd., 2014: Fornell ve Larcker, 1981) kullanılabilir. Ayrıca son dönemlerde Fornell-Larcker kriterine ilaveten kullanılacak güçlü bir yöntem olan Heterotrait-Monotrait korelasyon değerinin (HTMT) hesaplanması da önerilmektedir (Ali vd.,

2018). Bu yöntemlerden Fornell-Larcker (1981)kriteri, ölçüm modelindeki her bir bileşenin ortalama varyans değerinin karekökünün, diğer bileşenlerle ilişkisini baz alan ve her bileşenin korelasyonundan daha fazla olması temeline dayanan bir kriterdir (Bagozzi ve Yi, 1988). Tablo 2 incelendiğinde, italik olarak gösterilen bu değerlerin (her bir değişkenin açıklanan varyans değerinin karekökü) kendisiyle ilişkili değişkenlerin korelasyon katsayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Böylece, Fornell-Larcker (1981) kriterine göre araştırmada ayırışma geçerliliğinin sağlandığı söylenebilmektedir.

Tablo 2. Fornell-Larcker Analizi Sonuçları

	<i>Fiziksel Çevre</i>	<i>Müze Memnuniyeti</i>	<i>Tavsiye Etme</i>	<i>Tekrar Ziyaret Etme</i>
Fiziksel Çevre	<i>0.845</i>			
Müze Memnuniyeti	0.712	<i>0.899</i>		
Tavsiye Etme	0.609	0.792	<i>0.960</i>	
Tekrar Ziyaret Etme	0.374	0.457	0.627	<i>1.000</i>

Ayrışma geçerliliğinin irdelenmesi için, Henseler, Ringle ve Sarstedt'ın (2015) önerisi doğrultusunda, HTMT değeri de hesaplanmıştır. Bu değer sınırların değeri olan 0.90 ve altında olması kriter geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Rodríguez-Victoria, Puig ve González-Loureiro, 2017). Tablo 3 incelendiğinde 0.90'ın üstünde olan bir değer bulunmamaktadır. Belirtildiği üzere, ayırışma geçerliliğinin sağlanmasında çapraz yüklerin incelenmesi de önerilmektedir (Ali vd., 2018). Dolayısıyla, bu araştırmada maddelerin çapraz yükleri de incelenmiş, her maddenin kendi yapısı altında en yüksek faktör yüküne sahip olduğu, böylece ayırışma geçerliliğinin sağlandığı irdelenmiştir.

Tablo 3. HTMT Analizi Sonuçları

	<i>Fiziksel Çevre</i>	<i>Müze Memnuniyeti</i>	<i>Tavsiye Etme</i>	<i>Tekrar Ziyaret Etme</i>
Fiziksel Çevre	-			
Müze Memnuniyeti	0.842	-		
Tavsiye Etme	0.683	0.860	-	
Tekrar Ziyaret Etme	0.408	0.486	0.641	-

4. BULGULAR

Araştırmada öncelikle katılımcıların demografik profilini belirlemeye yönelik betimsel analizler yapılmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere, katılımcıların çoğunluğu kadın (% 51.5), bekâr (% 56.1) ve lisans düzeyinde eğitim alan bireylerdir (% 46). Katılımcıların yaş ortalaması 34.5, ortalama aylık gelirleri ise 3974 TL'dir (katılımcıların yaklaşık % 47'si aylık gelirlerini belirtmek istememiştir). Araştırmaya katılan bireylerin ~%24'üBurdur Müzesi'ni önceden de ziyaret etmiştir (ortalama ~2 kez).

Tablo 4. Katılımcıların Profili

	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>Ort.</i>	<i>Mod</i>	<i>Med.</i>
Cinsiyet	235	99.2					
Kadın	122	51.5					
Erkek	113	47.7					
<i>Belirtilmemiş</i>	2	0.8					
Yaş	229	96.6	16	74	34.5	21	30
<i>Belirtilmemiş</i>	8	3.4					
Medeni durum	234	98.7					
Evli	101	42.6					
Bekâr	133	56.1					
<i>Belirtilmemiş</i>	3	1.3					
Eğitim Durumu	234	98.7					
İlköğretim	19	8.0					
Lise	33	13.9					
Önlisans	16	6.8					
Lisans	109	46.0					
Yüksek lisans	41	17.3					
Doktora	16	6.8					
<i>Belirtilmemiş</i>	3	1.3					
Ortalama aylık gelir (TL)	126	53.2	0	20000	3974	3000	3000
<i>Belirtilmemiş</i>	111	46.8					
Müze'yi Önceden Ziyaret Etme Durumu	232	97.9					
Evet	57	24.1					
<i>Evet ise Kaç Kez?</i>	-	-	1	10	2.2	1	2
Hayır	175	73.8					
<i>Belirtilmemiş</i>	5	2.1					

Araştırma modelinin test edilmesi aşamasında, yol katsayılarının ve temel bileşenlerin anlamlılığının test edilmesi için 5000 iterasyon ile önyükleme tekniğinden faydalanılmıştır (Chin, Peterson ve Brown, 2008). Modelin test edilmesinden önce model uyum iyiliği değerleri kontrol edilmiştir. Bu aşamada SRMR ve NFI değerleri incelenmiştir. Ayrıca içsel değişkenlere yönelik R^2 değerleri, Cohen'in etki katsayısı (f^2) ve Stone-Geisser's Q^2 değerleri modelin değerlendirmesinde kullanılan diğer ölçütler olmuştur (Cohen, 1988; Henseler, Ringle ve Sinkovics, 2009).

Modelin uygunluğunun test edilmesinde ilk olarak SRMR ve NFI değerleri incelenmiş ve bu değerlerin sırasıyla 0.064 ve 0.869 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada modelin doğruluğunun test edilmesi amacıyla Stone-Geisser's Q^2 değeri hesaplanmıştır. Q^2 değeri bir modelde kestirimci bağıntılılığın göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu değerın sıfırdan büyük olması reflektif dışsal örtük değişkenin kestirimci bağıntılılığa sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2014). Bu çalışma için yapılan *blinfoling* analizi sonucunda Q^2 değeri müze memnuniyeti için 0.381, tavsiye etme niyeti için 0.540 ve ziyaret etme niyeti için ise 0.179 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada, öncül değişkenlerin her bir yapı üzerindeki açıklayıcı gücünü ifade eden R^2 değerleri incelenmiştir. Hair vd. (2014) bu değerın 0.25 olması durumunda zayıf, 0.50 olması durumunda orta ve 0.75 olması durumunda ise mükemmel bir açıklama oranı olduğunu ifade etmektedir. Mevcut araştırmada ulaşılan R^2

değerleri ise müze memnuniyeti için 0.507, tavsiye etme niyeti için 0.631 ve ziyaret etme niyeti için 0.214 düzeyindedir. Son olarak, değişkenlerin etkilerinin tespit edilmesi amacıyla Cohen'in etki değerinden (f^2) faydalanılmıştır. Bu değer her bir bileşen için 0.02, 0.15 ve 0.35 düzeyinde olması sırasıyla küçük, orta ve büyük etki olması anlamına gelmektedir (Cohen, 1988). Bu bağlamda mevcut araştırmada ulaşılan f^2 değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Hipotez Testi Sonuçları

	f^2	β	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>Sonuç</i>
H1: Fiziksel Çevre → Müze Memnuniyeti	0.354	0.712	0.058	12.354	0.000	Desteklendi
H2: Fiziksel Çevre → Tavsiye Etme	0.001	0.091	0.092	0.985	0.325	Desteklenmedi
H3: Fiziksel Çevre → Tekrar Ziyaret Etme	0.016	0.097	0.084	1.158	0.247	Desteklenmedi
H4: Müze Memnuniyeti → Tavsiye Etme	1.264	0.727	0.081	8.945	0.000	Desteklendi
H5: Müze Memnuniyeti → Tekrar Ziyaret Etme	0.261	0.388	0.088	4.398	0.000	Desteklendi

Tablo 5'te, doğrudan etkileri içeren hipotezlere yönelik yol analizi sonuçları yer almaktadır. Görüleceği üzere, araştırmada fiziksel çevrenin müze memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ($\beta=0.712$, $p<0.001$), buna karşın tavsiye etme niyeti ($\beta=0.091$, $p>0.05$) ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde ise ($\beta=0.097$, $p>0.05$) anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle H_1 hipotezi desteklenirken, H_2 ve H_3 hipotezleri desteklenmemiştir. Müze memnuniyetinin ise tavsiye etme niyeti ($\beta=0.727$, $p<0.001$) ve tekrar ziyaret etme niyeti ($\beta=0.388$, $p<0.001$) üzerinde anlamlı bir etki sergilediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmannın H_4 ve H_5 hipotezleri de desteklenmiştir.

Araştırmada aracılık etkilerinin anlamlılığını ölçmek amacıyla *bootstrapping* analizinden faydalanılmıştır. Nitzl, Roldán ve Cepeda (2016) ve McKinnon, Fairchild ve Fritz (2007), güven aralığı (Confidence Interval - CI) hesaplanması yoluyla aracılık etkisinin dağılım özelliği üzerinden daha geçerli bilgi elde edilebileceğini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, aracılık etkisinin tespitinde *t* değerinin yanıltıcı olabileceği, bu nedenle güven aralığı hesaplanmasının daha doğru olduğu ifade edilmektedir (Nitzl vd., 2016). Bu nedenle mevcut araştırmada, 5000 kez önyükleme (bootstrapping) yoluyla % 95 güven aralığında parametrelerin tahmin edilmesi yoluna başvurulmuştur. Bu bağlamda, fiziksel çevrenin müze memnuniyeti aracılığıyla ziyaretçilerin müzeyi başkalarına tavsiye etme niyetini ($\beta=0.518$, $CI=[0.395-0.645]$) ve müzeyi tekrar ziyaret etme niyetini ($\beta=0.276$, $CI=[0.168- 0.402]$) dolaylı olarak etkilediği tespit edilmiştir (*bkz.* Tablo 6). Dolayısıyla araştırmannın H_6 ve H_7 hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 6. Aracılık Hipotezlerine Yönelik Test Sonuçları

	β	Güven Aralığı (CI)	
		LLCI(5.0%)	ULCI(95.0%)
H6: Fiziksel Çevre → Müze Memnuniyeti → Tavsiye Etme	0.518	0.395	0.645
H7: Fiziksel Çevre → Müze Memnuniyeti → Tekrar Ziyaret Etme	0.276	0.168	0.402

Araştırmada, müze memnuniyetinin aracılık rolü Zhao, Lynch ve Chen'in (2010) önerdiği doğrultuda yorumlanmıştır. Zhao vd.'ne (2010) göre aracılık türleri; tamamlayıcı aracılık (kısmi aracı), rekabetçi aracılık (sürekli kısmi aracı), dolaylı aracılık (tam aracı), doğrudan etki (aracılık bulunmamakta) ve etki yok (aracılık yok) şeklinde beş farklı şekilde ifade edilmektedir. Mevcut araştırmada ise bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler arasındaki doğrudan etkiler anlamlı olmadığından, müze memnuniyetinin *dolaylı aracılık* rolünde olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Müzelerin fiziksel çevre özellikleri; müzenin sergi alanı, termal koşulları (sıcaklık, nem vb.), karmaşıklığı, aydınlatması, ziyaretçi yoğunluğu, gürültü seviyesi, müzedeki eserlerin sergilenme biçimi, miktarı ve eserlere ilişkin açıklamalar gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktadır (Jeong ve Lee, 2006). Yapılan araştırmalar, müzelerin bu fiziksel çevre özelliklerinin ziyaretçi deneyimi üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Temme, 1992; Brida vd., 2013). Bu kuramsal temelden hareketle yürütülen mevcut araştırmada, müzenin fiziksel çevre özelliklerinin ziyaretçilerin müze memnuniyeti ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma, Burdur Müzesi'ni deneyimleyen 237 ziyaretçiyle yürütülmüş, elde edilen veriler PLS-SEM yöntemiyle analiz edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan bulgular, fiziksel çevrenin müze memnuniyetini anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, müzenin termal (sıcaklık, nem vs.) koşullar açısından konforlu, aydınlatmasının yeterli, gürültü seviyesinin düşük ve ziyaretçi yoğunluğu açısından sakin olması ziyaretçilerin müze memnuniyetini olumlu bir şekilde etkilemektedir. Araştırmanın bu sonucu *fiziksel çevrenin ziyaretçilerin müze memnuniyeti üzerindeki etkisi*- önceki araştırmaları da destekler niteliktedir (Temme, 1992; Hui-Ying ve Chao-Chien, 2008; Brida vd., 2013). Özer vd.'ne (2014) göre müze ziyaretçilerinin memnuniyet düzeyleri ise tekrar ziyaret etme davranışına etki etmekte, dolayısıyla müze yöneticilerinin pazarlama maliyetlerinden tasarruf etmelerine imkân sağlamaktadır. Bu araştırmada ulaşılan bulgular da müze memnuniyetinin hem ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etme hem de müzeyi başkalarına tavsiye etme niyetleri üzerinde etkili

olduğunu ortaya koymakta ve önceki araştırmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Simpson, 2000; Huo ve Miller, 2007; Armario, 2008; Sert ve Karacaoğlu, 2018). Araştırmada, ayrıca, müze memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyetinden daha çok müzeyi başkalarına tavsiye etme niyeti üzerinde güçlü bir etki sergilediği belirlenmiştir ($\beta=0.727 > \beta=0.388$). Bu da Simpson'ın (2000) müze memnuniyetinin tavsiye etme eğilimi üzerinde daha güçlü bir etki sergilediği yönündeki bulgusuyla örtüşmektedir. Alanyazındaki bazı araştırmalarda ise müzenin fiziksel çevresinin davranışsal niyetler üzerinde doğrudan etkili olduğu belirtilmektedir (Harrison ve Shaw, 2004; Sert ve Karacaoğlu, 2018). Ancak bu araştırmada, fiziksel çevrenin davranışsal niyetler üzerinde anlamlı bir etkisi gözlenmemiştir. Buna karşın, fiziksel çevrenin müze memnuniyeti aracılığıyla davranışsal niyetler üzerinde dolaylı bir etki sergilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla, fiziksel çevre özelliklerinin etkisiyle oluşan müze memnuniyetinin ziyaretçilerin davranışsal niyetlerini destekleyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu anlamda bu çalışmada ilk olarak gelecekteki araştırmacılara Türkiye'deki müzelerin fiziksel olanaklarının araştırılması önerilmektedir. Böylece müzelerin fiziksel olanaklarının muhtemel eksiliği ortaya konulabilir. İkinci olarak araştırmacılara müzelerin turistik bağlamda önemli bir çekim unsuru olması bu alanlarının yönetiminin de incelenmesi önerilmektedir. Zira müzelerdeki fiziksel alanların muhtemel yönetsel eksiklikleri turistik çekim unsuru olabilecek bu alanların daha az ziyaret edilen alanlar haline gelmesine neden olabilecektir.

Teşekkür

Araştırmanın veri toplama aşamasına sağladıkları katkılarından dolayı dönemin Burdur Müzesi Müdürü Sn. H. Ali Ekinci'ye ve müze personeline teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (1970). *Ancient civilizations and ruins of Turkey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ali, F., Rasoolimanesh, S. M., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Ryu, K. (2018). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in hospitality research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(1), 514-538.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Armario, E. M. (2008). Tourist satisfaction: An analysis of its antecedents. *Asociacion Espanola de Direccion y Economia de la Empresa (AEDEM)*. ISBN: 978-84-691-5667-4, 367-382.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Bigné, J. E., Mattila, A. S., & Andreu, L. (2008). The impact of experiential consumption cognitions and emotions on behavioral intentions. *Journal of Services Marketing*, 22(4), 303-315.
- Brida, J. G., Meleddu, M., & Pulina, M. (2012). Factors influencing the intention to revisit a cultural attraction: The case study of the museum of modern and contemporary art in rovereto. *Journal of Cultural Heritage*, 13(2), 167-174.
- Brida, J. G., Disegna, M., & Vachkova, T. (2013). Visitor satisfaction at the museum: Italian versus FOREIGN visitors. *BEMPS – Bozen Economics & Management Paper Series*, 2, 1-25.

- Burdur Müze Müdürlüğü. (2019). <http://www.burdurmuzesi.gov.tr/TR-120562/burdur-muzesi.html> (Erişim Tarihi: 22.01.2019).
- Çelgin, G. (2010). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Chin, W. W., Peterson, R. A., & Brown, S. P. (2008). Structural Equation Modeling in Marketing: Some Practical Reminders. *The Journal of Marketing Theory and Practice*, 16(4), 287-298.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd Ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Duru, R. (2008). *Burdur-Antalya bölgesinin altı bin Yılı*. Antalya: Sunan & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi.
- Ekinci, H. A. (2003). Burdur müzesi çalışmaları 2001-2002. *ANMED*, 13, 55-56.
- Er, Y. (2012). *Klasik arkeoloji sözlüğü*. İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Erbay, F. (1997). Müze işletmeciliğinin turizm sektörü ile ilişkisi. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1-2, 40-41.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gartenhaus, A. R. (1997). *Minds in motion-using museums to expand creative thinking* (3rd Ed.). USA: Caddo Gap Press.
- Goulding, C. (2000). The museum environment and the visitor experience. *European Journal of Marketing*, 34(3/4), 261-278.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equations modeling (PLS-SEM)*. London: Sage Publications.
- Hair, J., Hollingsworth, C. L., Randolph, A. B., & Chong, A. Y. L. (2017). An updated and expanded assessment of PLS-SEM in information systems research. *Industrial Management & Data Systems*, 117(3), 442-458.
- Harrison, P., & Shaw, R. (2004). Consumer satisfaction and post-purchase intentions: an exploratory study of museum visitors. *International Journal of Arts Management*, 6(2), 23-32.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. *Advances in International Marketing*, 20, 277-319.
- Herreman, Y. (1998). Museums and Tourism: Culture and Consumption. *Museum International*, 50(3), 4-12.
- Hui-Ying, S., & Chao-Chien, C. (2008). A study of service quality and satisfaction for museums - taking the national museum of prehistory as an example. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 4(1), 159-169.
- Huo, Y., & Miller, D. (2007). Satisfaction measurement of small tourism sector (museum): Samoa. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 12(2), 103-117.
- ICOM [International Council of Museums]. (2018) <http://archives.icom.museum/definition.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2018).
- Jeong, J. H., & Lee, K. H. (2006). The physical environment in museums and its effects on visitors' satisfaction. *Building and Environment*, 41(7), 963-969.
- Kang, M., & Gretzel, U. (2012). Perceptions of museum podcast tours: effects of consumer innovativeness, internet familiarity and podcasting affinity on performance expectancies. *Tourism Management Perspectives*, 4, 155-163.
- Kock, N. (2015). Common method bias in PLS SEM: A full collinearity assesment approach. *International Journal of e-Collaboration*, 11(4), 1-10.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,43336/muze-istatistikleri.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2018).
- MacDonald, G. F., & Alsford, S. (1995). Museums and theme parks: Worlds in collision? *Museum Management and Curatorship*, 14(2), 129-147.
- MacKenzie, S. B., & Podsakoff, P. M. (2012). Common method bias in marketing: Causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of Retailing*, 88(4), 542-555.
- McKercher, B. (2004). A comparative study of international cultural tourists. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 11(2), 95-107.
- McKinnon, D. P., Fairchild, A. J., & Fritz, M. S. (2007). Mediation analysis. *Annual Review of Psychology*, 58, 593-614.
- Merli, R., Preziosi, M., Acampora, A., Lucchetti, M. C., & Ali, F. (2018). The impact of green practices in coastal tourism: An empirical investigation on an eco-labelled beach club. *International Journal of Hospitality Management*, 77, 471-482.
- Metin, H. (2013). Kremna'nın üzgün perileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bülteni: Asımın Sesi*, 1(2), 82-83.

- Metin, H. (2015). Burdur müzesi'nden bir grup kalıp yapımı kase. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 473-485.
- Metin, H., & Polat Becks, B. A. (2015). Burdur müzesi metal kandilleri. *OLBA*, 23, 273-320.
- Metin, H., & Soslu, S. (2017). Kremna antik kenti ve kırsal yerleşimlerin tespiti (Proje No: 0327-NAP 16). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu*, 4-19.
- Moscardo, G. (1996). Mindful visitors: heritage and tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 376-397.
- Nitzl, C., Roldán, J. L., & Cepeda, C. G. (2016). Mediation analysis in partial least squares path modeling: Helping researchers discuss more sophisticated models. *Industrial Management & Data Systems*, 116(9), 1849-1864.
- Özer, Ö., Avcı, U., & Sop, S. A. (2014). İnanç turizmi ziyaretçilerinin müze memnuniyetlerine ilişkin değerlendirme. Bilim Y. ve Özer, Ö. (Edt), *İnanç turizmi seçme konular içinde* (ss.133-156). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özer, Ö., Sop, S. A., & Avcı, U. (2013). A comparison of museum visitors' expectations within the context of faith tourism. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance* (9-12 Mayıs). Konya. ss: 57-65.
- Özkoç, A. G., & Duman, T. (2008). Müzelerde sergilenen eserlerin elde edilmesi ve korunmasına yönelik müze yöneticilerinin görüşleri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 157-168.
- Özüdoğru, Ş. (2013). Kibyra. *Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 6, 27-36.
- Podsakoff, P. M., & Organ, D. (1986). Self-reports in organizational research: Problems and prospects. *Journal of Management*, 12(4), 531-544.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. M., Lee, J., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method variance in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Ringle, C. M., Wende, S., & Becker, J.-M. (2015). "SmartPLS 3". Boenningstedt: SmartPLS GmbH, <http://www.smartpls.com>.
- Rodríguez-Victoria, O. E., Puig, F., & González-Loureiro, M. (2017). Clustering, innovation and hotel competitiveness: evidence from the Colombia destination. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(11), 2785-2806.
- Sert, Ü. A. N., & Karacaoğlu, S. (2018). Müzelerdeki hizmet kalitesinin memnuniyet algısı ve tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisi: Anadolu medeniyetleri müzesi örneği. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 20(2), 103-122.
- Sevin, V. (2013). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sheng, W. C., & Chen, M. C. (2012). A study of experience expectations of museum visitors. *Tourism Management*, 33, 53-60.
- Simpson, K. (2000). Customer satisfaction and behavioural intentions in a rural community museum environment. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1(3), 1-27.
- Siu, N. Y. M., Zhang, T. J. F., Dong, P., & Kwan, H. Y. (2013). New service bonds and customer value in customer relationship management: The case of museum visitors. *Tourism Management*, 36, 293-303.
- Stylianou-Lambert, T. (2011). Gazing from home: Cultural tourism and art museums. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 403-421.
- Su, Y., & Teng, W. (2018). Contemplating museums' service failure: extracting the service quality dimensions of museums from negative online reviews. *Tourism Management*, 69, 214-222.
- TDK [Türk Dil Kurumu]. (2005). *Türkçe sözlük* (10. Baskı). Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Temme, J. E. V. (1992). Amount and kind of information in museums: Its effects on visitors satisfaction and appreciation of art. *Visual Arts Research*, 18(2), 28-36.
- Trinh, T. T., & Ryan, C. (2013). Museums, exhibits and visitor satisfaction: A study of the Cham museum, Danang, Vietnam. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 11(4), 239-263.
- Waelkens-Poblome, M., J. (2012). *Sagalassos city of dreams*. Roma: Openbaar Kunstbezit Vlaanderen.
- Weil, W. E. (2000). Transformed Form a Cemetery of Bric-a-Brac. Sheppard, B. (Edt.), *Perspectives on outcome based evaluation for libraries and museums içinde* (ss. 4-12). Washington: Institute of Museum and Library Services.
- Yılmaz, O. (2005). Burdur ilinin turizm potansiyeli. *I. Burdur Sempozyumu* (16-19 Kasım). Burdur. ss. 569-590.
- Zhao, X., Lynch, J.G., JR., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37, 197-206.

Ek - Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Sayın Ziyaretçi,

Bu anket, müze ziyaretçilerinin memnuniyet düzeyini etkileyen faktörleri incelemek üzere yapılan bilimsel bir araştırma için geliştirilmiştir. **Araştırmadan geçerli ve güvenilir sonuçların alınabilmesi ve bilime katkı sağlanması, sizlerin değerli görüşlerinizi eksiksiz olarak belirtmenize bağlıdır.** Katkılarınızdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Lütfen, aşağıdaki cümlelere ne düzeyde katılıp katılmadığınızı ① ile ⑤ arasında işaretleyerek belirtiniz. Her bir cümle için sadece bir kez işaretleme yapınız ve hiçbir cümleyi yanıtız bırakmayınız.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	①	②	③	④	⑤
1. Bu müze, metrekare (m ²) açısından büyük sergi alanlarına sahiptir.	①	②	③	④	⑤
2. Müzeyi gezmek uzun zaman almaktadır.	①	②	③	④	⑤
3. Müze karmaşık değildir, kolayca gezilebilmektedir.	①	②	③	④	⑤
4. Müzedeki eserler rahatça görülebilecek şekilde sergilenmektedir.	①	②	③	④	⑤
5. Müzenin dinlenme alanları yeterlidir.	①	②	③	④	⑤
6. Müzede önemli eserler sergilenmektedir.	①	②	③	④	⑤
7. Müzedeki eserler birbirinden farklı tekniklerle sergilenmektedir.	①	②	③	④	⑤
8. Sergilenen eserlerle ilgili açıklamalar yeterlidir.	①	②	③	④	⑤
9. Müzede çok sayıda eser sergilenmektedir.	①	②	③	④	⑤
10. Müze, termal (sıcaklık, nem vs.) koşullar açısından konforludur.	①	②	③	④	⑤
11. Müzenin aydınlatması yeterlidir.	①	②	③	④	⑤
12. Müzedeki gürültü seviyesi düşüktür.	①	②	③	④	⑤
13. Müze, ziyaretçi yoğunluğu açısından sakindir.	①	②	③	④	⑤
14. Bu müze, şu ana kadar ziyaret ettiğim en iyi müzelerden birisidir.	①	②	③	④	⑤
15. Müzeye yaptığım bu ziyaretimden memnun kaldım.	①	②	③	④	⑤
16. Bu müzeyi ziyaret etmek iyi bir fikirdi.	①	②	③	④	⑤
17. Bu müzede olmaktan keyif aldım.	①	②	③	④	⑤
18. Bu müzeyi ziyaret ettiğim için pişmanım.	①	②	③	④	⑤
19. Gelecekte, bu müzeyi tekrar ziyaret ederim.	①	②	③	④	⑤
20. Çevremdeki kişilere bu müze hakkında olumlu şeyler söylerim.	①	②	③	④	⑤
21. Çevremdeki kişileri bu müzeyi görmeleri için teşvik ederim.	①	②	③	④	⑤
22. Çevremdeki kişilere bu müzeyi görmelerini tavsiye ederim.	①	②	③	④	⑤

Daha önce bu müzeyi ziyaret etmiş miydiniz?	☐ Hayır	☐ Evet	→[..... kez ziyaret etmiştim]
Yaşınız:	.....		
Cinsiyetiniz:	☐ Kadın	☐ Erkek	
Medeni Durumunuz:	☐ Bekar	☐ Evli	
Eğitim Durumunuz:	☐ İlköğretim	☐ Lise	☐ Ön Lisans
	☐ Lisans	☐ Y. Lisans	☐ Doktora
Mesleğiniz:	.....		
Ortalama Aylık Geliriniz:	..... TL		

[Anket Tamamlandı]

Zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz.

EXTENDED SUMMARY

Museums have been among the most popular attractions of tourism destinations (McKercher, 2004). In this context, today's museums are not seen as areas where only a number of objects are collected and exhibited, but also are interpreted as places that allow visitors to evaluate their leisure time and educate themselves (Özer et al., 2014; Weil, 2000). Therefore, in contrast with the past, the value of the visitor has increased for museums and investigating visitors' expectations and experiences have become an important issue for both academicians and museum managers (Özer et al., 2013). For this purpose, some researchers examined the factors affecting museum satisfaction (Brida et al., 2013; Jeong & Lee, 2006; Özer et al., 2014; Trinh and Ryan, 2008), while some researchers tried to interpret the behavioral intentions of the visitors towards museums (Armario, 2008; Brida et al., 2012; Harrison & Shaw, 2004; Huo & Miller, 2007; Sert & Karacaoglu, 2018).

Museums are products offered to consumers in the context of a physical environment. Therefore, museum experience is caused by the influences of various physical environment elements, such as the exhibition area, thermal conditions (temperature, humidity, etc.), complexity, lighting, visitor density, noise level, the way the artifacts are exhibited, the amount and description of the exhibits (Jeong & Lee, 2006). Within this perspective, the aim of the present research is to examine the effects of the physical environment of museums on visitor satisfaction and behavioral intentions toward museums. The literature review proves the lack of studies examining the influence of physical environment on museum satisfaction (Brida et al., 2013; Hui-Ying & Chao-Chien, 2008; Jeong & Lee, 2006) and behavioral intentions of visitors (Harrison & Shaw, 2004; Sert & Karacaoglu, 2018). In this study which has been carried out in Burdur Museum, it is thought that direct and indirect relations between these variables will be revealed and valuable contributions can be provided to the literature and museum managers.

Physical environment of a museum generally encompasses the land and the building area, shape, lighting, visitor direction, crowd, emergence, interest, and methods of encouraging participation (Goulding, 2000). Studies indicate that physical environment characteristics of museums play an important role in visitor experience. For example, a survey conducted in 1992 proved that approximately 85% of the museum visitors were more delighted to gaze the paintings if there were accompanying information texts (Temme, 1992). In another study conducted in China, general environmental cleanliness and maintenance of the museum was found important for visitor satisfaction (Hui-Ying & Chao-Chien, 2008). On the other hand, a study conducted in Italy proved that long entry queues, the inability to see the exhibited objects and the absence of a living/resting area reveal negative influence on visitor satisfaction (Brida et

al., 2013). Based on these studies the following hypothesis was developed:

H1: Physical environment of the museum has a significant effect on museum satisfaction.

Visitors who are satisfied with the museum are expected to visit the museum again (Armario, 2008) and/or recommend it to people they know (Armario, 2008; Sert & Karacaoglu, 2018). A study conducted in this context claims that museum satisfaction has a stronger influence on visitors' intention to recommend the museum than intention to revisit (Simpson, 2000). Huo & Miller (2007) investigated the relationship between museum satisfaction and intention to recommend, but they did not examine intention to revisit. In order to discuss the effect of museum satisfaction on behavioral intentions of visitors, the following hypotheses were developed in the present study:

H2: Museum satisfaction has a significant effect on intention to recommend the museum to others.

H3: Museum satisfaction has a significant effect on intention to revisit the museum.

According to the literature, there is a significant relationship between physical environment of museums and behavioral intentions of visitors. For example, Harrison & Shaw (2004), who took account of accessibility, functionality, cleanliness, ease of movement, comfort, security and aesthetics when interpreting museums, concluded that visitors' intention to revisit the museum is influenced by these environmental characteristics. Following hypotheses were developed to examine the relationship between the physical environment of the museum and behavioral intentions of the visitors, as well:

H4: Physical environment of the museum has a significant effect on intention to recommend the museum to others.

H5: Physical environment of the museum has a significant effect on intention to revisit the museum.

These relations between physical environment, museum satisfaction and behavioral intentions of the visitors are shown in the theoretical model of the study (Figure 1). In addition to direct effects mentioned in the previous hypotheses, indirect effects of museum satisfaction on between physical environment and behavioral intentions relationship will also be examined:

H6: Museum satisfaction has a mediating effect on the relationship between physical environment and intention to recommend the museum to others.

H7: Museum satisfaction has a mediating effect on the relationship between physical environment and intention to revisit the museum.

The purpose of this research is to explain the effects of physical environment on museum satisfaction and behavioral intentions (intention to recommend and revisit) of museum visitors.

For this purpose, the research was conducted in Burdur Museum and survey material of the research was applied to its 237 visitors. The theoretical model of the study was analyzed via partial least squares structural modeling (PLS-SEM) as Ali et al. (2018) and Hair et al., (2017) suggested for small sample size and non-normally distributed data set. SmartPLS software was utilized for data analysis. High scores for composite reliability, Cronbach alpha and AVEs supported the convergent validity (Table 1). Discriminant validity was also supported via Fornell-Larcker (1981) and Heterotrait-Monotrait (HTMT) analyses (Table 2 and 3).

Goodness of fit indices of the model were checked before the structural model was tested. In addition to SRMR and NFI scores, R^2 values for internal variables, Cohen's coefficient of influence (f^2) and Stone-Geisser's Q^2 values were supported the overall quality of the model (Cohen, 1988; Henseler et al., 2009). These findings are presented in Table 5, within hypothesis test results. According to the results presented in the table, physical environment has a significant effect on museum satisfaction ($\beta = 0.712$, $p < 0.001$), but it has no significant effects on intention to recommend ($\beta = 0.091$, $p > 0.05$) or intention to revisit ($\beta = 0.097$, $p > 0.05$) Thus, hypothesis H1 was supported, but H2 and H3 hypotheses were not supported. However, museum satisfaction was found to have a significant effect on intention to recommend ($\beta = 0.727$, $p < 0.001$) and the intention to revisit ($\beta = 0.388$, $p < 0.001$). So, H4 and H5 hypotheses were supported. Bootstrapping analysis indicated Zhao et al.'s (2010) *indirect-only mediation* effect for museum satisfaction on relationships between physical environment-intention to recommend the museum to others ($\beta = 0.518$, $CI = [0.395-0.645]$) and physical environment-intention to revisit the museum ($\beta = 0.276$, $CI = [0.168- 0.402]$). Thus, H6 and H7 were supported, as well.

The findings of the study indicate that physical environment has a significant and positive effect on museum satisfaction by supporting previous studies (Hui-Ying and Chao-Chien, 2008; Temme, 1992; Brida et al., 2013). The findings also prove that museum satisfaction has positively affect visitors' intention to recommend and revisit the museum, as parallel with the results of previous studies (Armario, 2008; Huo & Miller, 2007; Sert & Karacaoğlu, 2018; Simpson, 2000). In addition, it was determined that museum satisfaction had a stronger effect on intention to recommend than intention to revisit ($\beta = 0.727 > \beta = 0.388$), which supports Simpson (2000). However, conversely to the literature, no significant direct effects of physical environment on behavioral intentions were found. Instead, physical environment had an indirect effect on behavioral intentions through museum satisfaction. Therefore, it is concluded that satisfaction which is formed by physical environment is the crucial factor supporting behavioral intentions of museum visitors.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Şahin Ören, T. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2019). "Sürdürülebilir Destinasyon Geliştirme: Hava Sporları Uzmanları Açısından Değerlendirme", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3911-3930.

Geliş Tarihi / Received Date: 29 Ocak 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYON GELİŞTİRME: HAVA SPORLARI UZMANLARI AÇISINDAN DEĐERLENDİRME¹

Dr. Tuba ŞAHİN ÖREN

Uşak Üniversitesi, Banaz MYO

tuba.sahin@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0899-9421

Prof. Dr. Nedim YÜZBAŞIOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakóltesi

nedimy@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6079-9980

Öz

Bu çalışmada hava sporları aracılığıyla sürdürülebilir bir destinasyon geliştirilirken ve pazarlama kararları alınırken dikkatle değerlendirilmesi gereken konuların neler olduğunu tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda önemli aktörlerden biri olarak kabul edilen hava spor uzmanlarının görüşlerinin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak desenlenen çalışmanın evrenini hava spor uzmanları oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik stratejisi ise örnekleme yöntemi olarak belirlenmiştir. Veriler, mülakat tekniği kullanılarak yapılandırılmış görüşme formu aracılığı elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizi için içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizi ve betimleyici analizden faydalanılmıştır. Çalışmanın sonucunda aktif bir hava sporu destinasyonu ile potansiyel bir hava sporu destinasyonu arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konmuştur. Hava sporları gerçekleştirilen bir destinasyonun güçlü, zayıf yönleri ve fırsatlarla, tehditlerin neler olduğu ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Hava sporları açısından bir destinasyonu güçlü kılan temel özelliklerden birinin hava koşullarının uygunluğu olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yerel yönetim ve yerel halkında desteğinin ilgili destinasyonu güçlü kılan özellikler arasında olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Spor turizmi, Sürdürülebilir destinasyon pazarlama, Hava spor uzmanları, GZFT analizi, Türkiye

SUSTAINABLE DESTINATION DEVELOPMENT: INVESTIGATION WITH REGARDS TO AIR SPORT EXPERTS

Abstract

In this study, it is aimed to determine the subjects that need to be carefully evaluated while developing a sustainable destination through air sports and making marketing decisions. In this context, it is important to evaluate the views of air sports experts, who are considered to be important actors. The universe of the study, which is designed using qualitative research methods, is composed of air sports experts. The maximum diversity strategy is determined as the sampling method. The data were obtained through semi-structured interview form using interview technique. Frequency analysis and descriptive analysis were used for the analysis of the data. As a result of the study, the differences and similarities between an active air sport destination and a potential air sport destination have been demonstrated. The strengths, weaknesses, opportunities and threats of an air sport destination were evaluated separately. One

¹"Spor Turizmi Aracılığı İle Sürdürülebilir Destinasyon Geliştirme: Hava Sporları Açısından Uşak İli Potansiyeli" başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

of the main characteristics that make a destination strong in terms of air sports has been found to be suitable of weather conditions. However, it has been determined that the support of the local government and its local people is among the features that make the destination strong.

Key Words: Sports tourism, Sustainable destination marketing, Air sport experts, SWOT analysis, Turkey

1. GİRİŞ

Bir destinasyonun, hava sporları turizmi faaliyetleri sonucunda geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılacaksa hava sporu uzmanlarının görüşleri değer kazanmaktadır. Bilinçsiz bir şekilde yatırım yapılması, fizibilite çalışmalarının gerçekleştirilmesi destinasyonu önemli derecede zarara uğratacağı gibi destinasyonun imajına da önemli derecede zarar verecektir. Herhangi bir destinasyonun hava sporları açısından uygunluğunun ölçülmesi için farklı yollar aranabilir ancak hava sporu uzmanlarının görüşleri ve yönlendirmeleri dikkate alınarak çalışmaların, planlamaların ve o doğrultuda yatırımların yapılması sonucunda destinasyonların kendilerini geliştirmesi beklenir. Diğer bir ifadeyle herhangi bir destinasyonun hava sporları konusunda geliştirilip geliştirilmemesi konusunun detaylı bir şekilde irdelenmesi söz konusu destinasyona hem maddi hem de manevi kazanç sağlayacaktır. Bu doğrultuda mevcut hava sporu destinasyonlarının olumlu ya da olumsuz yanlarına ilişkin hava spor uzmanlarının önerilerinin dikkate alınması önemli olmaktadır. Bu önerilerin dikkatle kıyaslanması sonucunda isehava sporları açısından potansiyele sahip destinasyonların hava sporu turizmi konusunda kendilerini başarılı bir şekilde geliştirmesine olanak sağlayacaktır.

Bu bağlamda olabildiğince detaylı bilgileri ortaya çıkarabilecek, derinlemesine inceleme yapmaya olanak sağlayacak, gizil kalmış verileri gün ışığına çıkarabilecek etkili yöntemlerden birinin mülakat yöntemi olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce ışığında hava sporu uzmanları ile hava sporu destinasyonlarına ilişkin görüşlerinin elde edilmesi ve objektif bir şekilde değerlendirilmesi, kıyaslanması ve irdelenmesi amacıyla söz konusu uzmanlar ile görüşmeler yapılarak fenomenolojik araştırma tasarımından yararlanılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sporun sosyal bir olgu olması ile birlikte çeşitli spor aktiviteleri aracılığıyla kitleleri belirli destinasyonlara yönlendirebilecek oldukça güçlü bir turistik ürün olarak değerlendirilmesi sonucunda turizm sektörüyle ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede spor olgusunun sosyolojik alt yapısı ile turizm kavramını ve destinasyonlar için bu olgunun sürdürülebilirliğini tek bir çatı altında (Jarvie, 2006: 15) toparlayabilmek amacıyla kavramsal çerçeve oluşturulmaktadır.

2.1. Spor Turizmi

Önceki dönemlerde spor, turizmi destekleyen bir öge olarak değerlendirilirken (Argan, 2004: 162) günümüzde spor, dünyanın en büyük sosyal olgusu olarak kabul edilmektedir. Turizmin ise gelecek yüzyılın başlarında en büyük endüstri haline geleceği tahmin edilmektedir. Spor ve turizm arasındaki ilişkinin ortak noktaları çarpıcı bir şekilde artmaktadır (Kurtzman ve Zauhar, 1997: 15).

Spor ile turizmin yakınlığı son dönemde gelişmiş bir olgu olsa da, evrensel açıdan kabul edilen bir tanımı bulunmamaktadır (Sofield, 2003: 144). Spor turizmi, sporun ve turizmin ekonomik ve sosyal bir aktivite olarak kesişmesidir (Pigeassou, 2004: 287). Spor turizmi, spor ile ilişkili aktivitelere katılmak ya da izlemek amacıyla seyahat etmeyi temsil etmektedir (Ross, 2001: 3). Spor yapmak amacıyla seyahate çıkmak, spor olaylarını izlemek amacıyla seyahat etmek, spor anlamında ünlü ve çekicilikleri olan yerleri ziyaret etmek olarak tanımlanan spor turizmi (İçöz, 2008: v), birçok şekilde ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle spor turizmi, gönüllük katılım sağlanabilen ya da ticari olmayan/ticari nedenlerle organize olunan ve sürekli ikamet edilen yerden uzaklaşmayı gerektiren aktif (katılımcı) ve pasif (seyirci) spor aktivitelerinin bütün formları olarak tanımlanmaktadır (Gozalova Shchikanov, Vernigo ve Bagdasarian, 2014: 93). Kurtzman (2005: 15) ise spor turizmini, turizm çabaları için sporların bir araç olarak kullanılması şeklinde ifade etmektedir.

Spor turizminin birçok alanı kendisine konu edinen kapsamlı bir yapıyı oluşturduğu ve bu nedenle de tanımlanmasının güç olduğu görülmektedir. Spor turizmi kavramı, araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle incelemeye tabi tutulan gelişen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda konuyu derinlemesine irdelemek amacıyla spor turizmi ile ilgili çeşitli ulusal ve uluslararası araştırmaların yapıldığı süreç içinde görülmektedir.

Spor turistlerinin harcama eğilimlerini (Nogawa, Yamaguchi, ve Hagi, 1996) ve harcamanın belirleyicilerini (Kwiatkowski ve Könecke, 2017), kültürel bir paylaşım olarak spor aktivitelerine katılım eğilimini (Green ve Chalip, 1998), spor turistlerinin, turizm faaliyetlerine katılırken temel motivasyonlarını, davranış eğilimlerini (Gibson, Willming ve Holdnak, 2003), spor turizminin zamansal ve mekânsal etkilerini (Higham ve Hinch, 2003), grup temelli nostalji spor turizminin sosyal deneyimle ilişkisini (Fairley, 2003), sürdürülebilir bir spor turizmi politikası ağı potansiyelini (Weed, 2003), spor turizminin gelir etkisinin tahmin edilebilmesi için modelin geliştirilebilmesini (Daniels, Norman ve Henry, 2004), spor turistlerinin, turizm faaliyetlerine katılırken sosyo-psikolojik motivasyon etkilerini (Funk ve Bruun, 2007), merkezi mekan teorisi kapsamında spor turizminin etkilerini (Daniels, 2007), spor turistinin yeniden gelme etkileyen memnuniyetle ilişkili boyutları (Shonk ve

Chelladurai,2008), memnuniyetin bir spor olayına ya da destinasyona dönüşte etkili olduğunu (Shonk ve Chelladurai, 2009), iklim değişikliklerinin kış spor turistlerinin destinasyon seçimine etkilerini (Unbehaun, Pröbstl ve Haider, 2008), sosyal ve ekonomik fayda sonucunda yerel halkın spor turizmi faaliyetlerini desteklemesi (Hritz ve Ross, 2010), spor turistlerinin rekabetçi spor etkinliklerine, olaylarına katılım amacıyla seyahat ettiklerini (Getz ve McConnell, 2011), sürdürülebilir turizm kapsamında küçük ölçekli spor etkinliklerini (Gibson, Willming ve Holdnak, 2012), yerel halkın yoksulluğunun azaltılabilmesi amacıyla spor turizminin sürdürülebilir politikalarla ve uygulamalarla desteklenmesi (O'Brien ve Ponting, 2013), spor turistlerinin kalite algılama değişkenleri ile spor destinasyonu ilişkisini (Jalilvand Pool, Vosta ve Nafchali, 2014), spor etkinliklerine katılmada yerel halk ile turistler arasında algı değişimi olup olmadığı (Aicher, Karadakis ve Eddosary, 2015), turizm, eko turizm ve spor turizmi içinde eko turizm sertifikasyon ihtiyacının belirlenmesi (Singh vd. 2016), spor turizminin motivasyon aralığı temelinde spor turizminin geleceğini şekillendiren platform oluşumunu (Perić, Wise ve Dragičević, 2017) inceleyen, çeşitli amaçlar ve problemler doğrultusunda çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda spor olgusunun, turizm içinde önemli bir faaliyet olduğu görülmektedir. Turizm ve dolayısıyla seyahatin temel olarak alınması birçok spor türü ile ilişkisini ortaya koymaktadır. İki kavramın özellikli birliği, paydaşların perspektiflerine ve spor turizmine olan özel ilgi alanlarına göre değişmektedir. Spor turizmindeki çıkarların çeşitliliği akademisyenlerin ve uygulayıcıların ele alması gereken önemli bir soruyu beraberinde getirmektedir. “Spor turizmi çalışması güçlü bir teorik temelde ve adanmış akademik yazında destekleniyor mu?” (Hinch ve Higham 2004: 18).

Öyle ki spor ve turizm kavramlarının köklü geçmişi detaylı olması her açıdan inceleme yapmayı güçleştirmektedir. Köklü geçmişiyle birlikte çok çeşitli alanlara dağılması sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel açılardan derinlemesine irdelenmesine olanak tanıyan yapısı nedeniyle alan yazında güçlü bir teorik temel oluşturulmasını güçleştirmektedir (Şahin Ören, 2018).

Kavramsal açıdan diğer bir güçlükte sürdürülebilir destinasyon pazarlaması olgusunda bulunmaktadır. Spor ve turizm kavramları kadar köklü bir geçmişe sahip olmasa da sürdürülebilirlik kavramının günümüzün önemli olgularından biri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik, gelecekte de hemen hemen her olguya yayılacak değerli bir kavram olarak değerlendirilebilir. Destinasyonlarının sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi ve uzun ekonomik ömre sahip olabilmesi için iyi bir pazarlama yapısı oluşturulmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

2.2. Sürdürülebilir Destinasyon Pazarlaması

Sürdürülebilir turizm, ev sahibi topluluğun sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan elde edebileceği faydaları en üst seviyeye çıkarırken destinasyonun çevresel açıdan görebileceği zararları en alt seviyede tutabilecek bir yönetim yapısı oluşturarak destinasyonun sürekliliğini sağlayacak politika, planlama ve pazarlama ile ilgili faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilmektedir.

Sürdürülebilir turizm birçok alanda çeşitli konular bazında değerlendirmiştir. Sürdürülebilir turizm ve pazarlama konusuna yordayıcı bir bakış açısı getirebilmek amacıyla araştırmacılar; sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimini (Sigala, 2008), kentsel yerlerde sürdürülebilir turizm gelişimini (Timur ve Getz, 2009), sürdürülebilirlik odaklı turizm hedef planlamasını (Williams ve Ponsford, 2009), hizmet sağlayıcının perspektifinden sürdürülebilir turizmin geliştirilmesini (Mamhoori,2015), sürdürülebilir yenilikçi ürünlerin belirlenmesini (Mirela, Rabonçu ve Claudia, 2017) incelemektedir.

Bununla birlikte sürdürülebilir turizm kapsamında değerlendirilen sürdürülebilir turizm destinasyon pazarlama uygulamaları da kış turizmi (Flagestad ve Hope, 2001), sosyal pazarlama (Dinan ve Sergeant, 2000), çiftlik turizmi (Clarke, 1999), dünya mirası sit alanları (Gilmore, Carson ve Ascençã, 2007), yeşil turizm (Seyhan ve Yılmaz, 2010), sürdürülebilir gastronomi turizmi (Üner, 2014; Şahin ve Ünver, 2015), yemek turizminin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlaması (Rand ve Heath, 2006) gibi dönem içinde birçok açıdan ele alınmıştır.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak ülkeler, bölgeler ve bireysel destinasyonlar arasındaki rekabet, yatırımcı ve ziyaretçi çekmek amacıyla pazarlama faaliyetlerinin önemini arttırmaktadır (Baker ve Cameron, 2008). Destinasyon pazarlaması ise turizm, seyahat ya da konaklama alanında çalışan ya da düşünen yönetici, girişimci vb. kişiler için temel oluşturmaktadır (Pike, 2012: 2).

Yarışmalar, ödüller, belgelendirme, model projeler, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği kapsayan kültürel açıdan duyarlı kalite etiketleri gibi pazarlamayla ilgili araçları ve teşvikleri kullanarak sürdürülebilir turizm ürünlerinin teşvik edilmesinin (UNCSD NGO Steering Committee, 1999: 7) sürdürülebilir destinasyonlar geliştirmede oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Sürdürülebilir destinasyon pazarlamanın başarılı bir şekilde uygulanması için öne çıkan bazı konular bulunmaktadır. Başarılı bir sürdürülebilir destinasyon pazarlaması için yapılması gereken bazı uygulamalar şöyle özetlenebilir (Wray vd. 2010: 103):

- Pazarlamada işbirlikçi bir yaklaşımı teşvik etmek;
- Stratejik pazarlama planları geliştirmek;

- Destinasyonda çekiciliği sağlayacak uygun ziyaret pazarlarını ve uygun turizm ürününün geliştirilmesine rehberlik edecek konumlandırma ve tanıtım kullanılarak verimli ve istikrarlı bir destinasyon markası ve imajı oluşturmak;
- Uygun ziyaret pazarlarını tespit etmek ve hedef göstermek;
- Destinasyon markasını ve imajını destekleyen inovatif reklam, satış ve tanıtım stratejileri geliştirmek;
- Ziyaretçilere kaliteli bilgi ve çeviri hizmeti sağlamak;
- Destinasyon imajını destekleyen festivaller ve etkinlikler geliştirmek.

Bu bilgiler ışığında spor turizmi aracılığı ile sürdürülebilir destinasyonların, pazarlama yapısının oluşturulması ve sürdürülebilir destinasyonlar geliştirilebilmesi için uzmanların görüşleri de önem kazanmaktadır.

3. YÖNTEM

Spor turizmi kapsamında turistik ürüne dönüştürülebilecek birçok sportif aktivitenin bulunması ve bu durumun tek bir başlık altında incelenmesinin mümkün olmaması nedeniyle araştırmacıların ilgileri doğrultusunda “hava sporları” tercih edilmiştir. Hava sporları ile ilgili gerçekleştirilen faaliyetlerde uzmanların, destinasyonu çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan değerlendirmesi, destinasyonun sürdürülebilirliği boyutu açısından deneyimlerini, öngörülerini paylaşması sürdürülebilir destinasyon pazarlaması çalışmaları için önemli görülmektedir. Sürdürülebilir destinasyon oluşturma ve pazarlama çabalarında dikkat edilmesi gereken, önemli görülen konular hakkında bilgi alınması bu doğrultuda araştırma problemlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede araştırma, nitel araştırma yöntemlerine dayanılarak temellendirmiştir.

Gerçeği tespit edebilmek ve var olan durumu anlamlandırabilmek için tanımlayıcı özelliğe (Ural ve Kılıç, 2006) sahip bu çalışmada betimleyici araştırma modeli desenlenmiştir. Çalışmanın temel amacına ulaşabilmek için alt amaçlar oluşturulmuş ve araştırma problemleri aşağıdaki gibi geliştirilmiştir;

1. Hava sporları ile ilgili faaliyetler gerçekleştirilirken bölgenin hangi şartlara (doğal koşullar, kültürel, ekonomik, altyapı, çekicilikler, kazaya yönelik alt yapı ve ekip oluşturma, bilgilendirme, örgütlenme vb.) sahip olduğu önemli midir?

2. Her hava sporu, her bölgede gerçekleştirilebilir mi? Bölgenin sahip olması gereken özellikler var mıdır?

3. Daha önce hava sporları yapılmamış bir bölge düşünüldüğünde nelere dikkat edilmesi gerekmektedir?

4. Hava sporları gerçekleştirilen bölgelerin güçlü ve zayıf yönleri nelerdir?

5. Bu bölgeleri tehdit eden ya da diğer bölgelere göre fırsat oluşturabilecek koşullar mevcut mudur?

Alt problem oluşturulurken; a) birinci ve ikinci problemler, destinasyonun çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik; b) üçüncü problem yeni bir destinasyonun sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla diğer destinasyonlarda yapılan hataların ortaya konarak yeni bir sürdürülebilir destinasyon geliştirilirken dikkate alınması gereken noktalar; c) dördüncü ve beşinci problemler ise yeni bir sürdürülebilir destinasyon geliştirilirken destinasyonun güçlü, zayıf, tehdit ve fırsatlar açısından değerlendirilebilmesi buna ilişkin olarak pazarlama çabalarına yönelik çalışmalarda dikkat edilmesi gereken noktalar açısından geliştirilmiştir.

Uzman kişilerde spesifik olarak hava sporları açısından ilgileri ve çeşitli destinasyonlarda, çeşitli hava sporları konusunda görüşlerinin alınması hedeflendiğinden maksimum çeşitlilik örneklem stratejisi uygulanmıştır. Verilerin doğru bir şekilde toplanması için derinlemesine görüşmeler yarı-yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizi yöntemi kullanılmış ve sıklık analizini desteklemek amacıyla betimleyici analiz uygulanmıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, en az bir hava sporu dalında uzmanlaşmış kişiler oluşturmaktadır. Evrenin büyüklüğü bu anlamda belirlenemeyecek büyüklüktedir. Çeşitli özelliklere sahip, farklı birimlerin örneklem kapsamına alınabilmesi için (Baş, 2013: 199) diğer bir ifadeyle bireylerin spesifik özelliklerine bağlı kalınarak çeşitli varyasyonlar (Creswell,2015: 158) oluşturabilmek için maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemenin oldukça zor olması ve çeşitli önerilere dayanması (Creswell, 2015: 157) nedeniyle veri yeterliliğinin sağlanması dikkate alınarak örneklem büyüklüğü oluşturulmuştur. Araştırmacı, elde ettiği verilerin araştırma problemini cevaplamaya yettiğine inandığı noktada veri toplama ve örnekleme sürecini sonlandırabilmektedir (Baş, 2013: 203). Bu bağlamda altı uzman kişi görüşü alınarak örneklem büyüklüğü oluşturulmuştur.

3.2. Veri Toplama Aracı, Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Gizil bilgileri ortaya çıkarmak amacıyla veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan görüşme/mülakat tekniği kullanılmıştır. Görüşme sırasında verilerin belirli bir düzeni takip ederek sorulmasını, kayıt işlemini ve verilerin analizini kolaylaştıracağı düşünüldüğünden yarı yapılandırılmış görüşme formunun geliştirilmesine ve veri toplama aracı olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Veri toplama aracı olarak kullanılacak olan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmadan önce alan yazında detaylı inceleme yapılmıştır. Sonraki aşamada geliştirilen sorular üç akademisyen ve bir yamaç paraşütü pilotunun ilgisine sunulmuştur. Getirdikleri öneriler doğrultusunda görüşme soruları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Sonraki aşamada bir uzman ile (yamaç paraşütü eğitmeni/pilot) görüşme gerçekleştirilerek, görüşme formundaki soruların amaca uygunluğu, anlaşılabilirliği, görüşmenin toplam zamanı gibi konular ölçümlenmiş ve getirilen öneriler doğrultusunda revize işlemi yeniden yapılmıştır.

Veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak altı uzmandan görüş alınmıştır. Veri toplama aracı ile temel probleme ulaştıracak alt problemleri kapsayan beş farklı soru katılımcılara yönlendirilmiştir. Katılımcıların yaşadıkları yerlerin, araştırmacının yaşadığı yerin dışında olması nedeniyle ve katılımcıların talepleri doğrultusunda çevrimiçi görüşme uygulamaları kullanılarak elde edilmiş ve görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşmecilerle yürütülen mülakatlar ortalama 30-60 dakika arasında sürmüştür. Görüşmeler, katılımcıların belirledikleri tarihlerde ve saatte 1 Ocak-1 Ekim 2017 zaman aralığında yapılmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıların dikkatlerinin dağılmaması için yarı yapılandırılmış görüşme formuna sadık kalınmış ve görüşmenin amacına yönelmesi için özen gösterilmiştir.

Elde edilen veriler yeterli görüldüğünde çalışma sonlandırılarak veriler analiz edilmeye başlanmıştır. Verilerin analizi için içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizinden ve betimleyici analizden faydalanılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Araştırma kapsamında katılımcılara beş temel probleme ilişkin sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler ışığında gizil bilgilere ulaşmak ve derinlemesine inceleme yapabilmek amacıyla benzer özelliklere sahip bilgiler kendileri içinde gruplandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle konularına göre etiketlemeler yapılarak çeşitli başlıklar ve tablolar oluşturularak bilgiler aktarılmıştır.

Tablo 1. Uzman Katılımcılara İlişkin Bilgiler

<i>Katılımcılar</i>	<i>Tecrübe Yılı</i>	<i>Cinsiyet</i>
Yamaç Paraşüt Pilotu	15	Erkek
Sıcak Hava Balonu Pilotu	10	Erkek
Paramotor Pilotu	8	Erkek
Yamaç Paraşütü Pilotu	5	Erkek
Sportif Havacılık-Pilotaj	28	Erkek
Teknik-Sportif Havacılık	10	Erkek

Katılımcılar görüşme sırasına göre A1, A2, A3, A4, A5, A6 olarak kodlanmıştır. Buna göre; katılımcı uzmanların yeterliliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de yansıtılmaktadır. Yamaç paraşütü, paramotor (motorlu yamaç paraşütü) gibi çeşitli konularda uzmanlıklara sahip katılımcılar ile görüşmeler yürütülmüştür. Bununla beraber katılımcıların hepsi erkektir.

4.1. Hava Sporları İle İlgili Faaliyetler Gerçekleştirilirken Destinasyonun Sahip Olması Gereken Şartlara Yönelik Bulgular

Bu kısımda bulgular dört aşamalı incelenmiştir. İlk kısımda mevcut durumu, ikinci kısımda potansiyele sahip hava sporu destinasyonlarındaki genel durumu ortaya koymak, üçüncü kısımda potansiyel bir hava sporu destinasyonunda dikkat edilmesi gereken konular ve dördüncü kısımda da hava sporu uzmanlarının bakış açısı baz alınarak bir destinasyonun güçlü, zayıf yönlerini, fırsat ve tehdit unsurlarını belirlemek amacıyla inceleme yapılmıştır.

4.1.1. Aktif Hava Sporlu Destinasyonlarına İlişkin Bulgular

Günümüzde aktif bir şekilde hava sporlarının gerçekleştirildiği, profesyonel anlamda önemli görülen hava sporu destinasyonlarına ilişkin görüşlerini aktaran katılımcıların verileri incelenmiştir. Bu alt problemde mevcut hava sporu destinasyonlarının genel durumları, eksiklikleri ve yeterlilikleri görüşülerek genel durum için temalar oluşturulacaktır. Temalar oluşturulurken sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir destinasyon ilkeleri dikkate alınacaktır. Bu bağlamda çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik temaları altında değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 2. Aktif Hava Sporlu Destinasyonlarına İlişkin Görüşler

<i>Tema</i>	<i>Görüşler</i>	<i>Görüş Sıklığı</i>
Çevresel	Hava durumu/Meteorolojik koşullar önemlidir;	6
	Doğal koşullar ve doğal güzellik/manzara önemlidir;	5
	Altyapının oluşturulmuş olması önemlidir;	3
	Kazaya yönelik alt yapı oluşturulması önemlidir;	3
	Ulaşım imkânlarının sağlanması önemlidir;	1
Sosyo-Kültürel	Bölge halkının olumlu tutumu destinasyona değer katar;	3
	Kültürel olumlu ya da olumsuz etki söz konusu değildir;	1
	Sosyo-kültürel yapıyla ilgili fikir yok;	2
Ekonomik	Hava sporları ile ilgili faaliyetlerin maliyeti yüksektir;	1
	Ekonomik durumla ilgili görüş yok.	5

Tablo 2’ye göre değerlendirme yapıldığında öncelikle uzmanların çevresel açıdan konuyu ağırlıklı olarak değerlendirdiği görülmektedir. Uzmanların yönlendirilmelerden kaçınılması için tekrarlı bir biçimde ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan görüşlerin açıklanması istenmemiştir. Genel olarak birer kez yönlendirme yapmadan hatırlatılmaya çalışılmış ve araştırmanın güvenilirliğini zedelememek için ısrardan kaçınılmıştır. Uzmanların söz konusu olan bu iki tema hakkında detaylı bilgi vermemiş olmamaları ya da konuya değinmemiş olmalarının nedeni sportif havacılık faaliyetleri esnasında ekonomik ya da sosyo-kültürel algının oluşmuyor olması olabilir.

Hava sporu alanında uzmanlaşmış katılımcıların mevcut/aktif hava sporu destinasyonları açısından görüş sıklıklarını ve temaları desteklemek amacıyla çeşitli ifadeleri;

Çevresel açıdan çeşitli görüşler;

- “Hava sporlarında ilk olarak bölgenin doğal ve coğrafi konumu önemlidir (A1).”
- “Doğal koşullar, altyapı özellikleri birinci derecede önemlidir (A3).”
- “Kaza ile ilgili yaptırımlar alt yapı çalışmaları raporlar gibi birçok çalışma daha şirket kurulmadan, kurulurken oluşturulmakta (A4).”

Sosyo-Kültürel ve Ekonomik açıdan çeşitli görüşler;

- “Kültürel bir yapılanma olması gerekmiyor, çok fazla şey paylaşılmıyor aslında (A5).”
- “Bölge insanının yerli/yabancı turistlere olan iyi yöndeki tutumu ve havacılığa olan ilgileri de destinasyon için artı bir değer olacaktır (A1).”
- “Halkla iletişime geçilmesi de yine önemli noktalardan biridir (A6).”
- “Ekonomik açıdan pahalı bir spor, eğitim maliyetleri oldukça yüksek oluyor (A5).”

Spor dolayısıyla spor turizmi kuşkusuz ki doğayla yani çevreyle ilişkilidir. Meteorolojik açıdan koşulların uygunluğu ve spor faaliyetinin gerçekleştirildiği destinasyonun doğal güzelliği çekicilik unsurunun temelini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında ortaya çıkan bulgular ışığında bu düşünce desteklenmektedir.

4.1.2. Potansiyel Hava Sporü Destinasyonuna İlişkin Bulgular

Bir bölgenin, hava sporu destinasyonuna dönüşebilmesi için sahip olması gereken özellikler bazında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda “Her hava sporu, her bölgede gerçekleştirilebilir mi? Bölgenin sahip olması gereken özellikler var mıdır?” alt problemi oluşturulmuştur.

Tablo 3. Potansiyel Hava Sporü Destinasyonuna İlişkin Görüşler

<i>Görüşler</i>	<i>Görüş Sıklığı</i>
Her hava sporu için özel koşullar vardır;	4
Her hava sporu için özel koşullar yoktur;	2
Hava durumu/Meteorolojik koşullar önemlidir;	5
Teknik koşullara ilişkin alt yapı çalışmaları önemlidir;	3
Yerel/merkezi yönetimler ve bölge halkının desteği önemlidir;	2

Tablo 3’e göre her hava sporunun ağırlıklı olarak her bölgede gerçekleştirilemeyeceği yönünde görüş hâkimdir. Hava sporları gerçekleştirilirken termik hava, rüzgâr hızı, yönü ve şiddeti gibi doğal koşulların muhakkak dikkate alınması gerektiği yönünde görüşler bildirilmiştir. Bununla beraber yağış, sis, bir yıl içindeki uçuş günü süresi gibi meteorolojik koşulların da uygunluğu önemlidir.

Teknik özellikler açısından yapılacak olan hava sporu türüne göre kalkış ve iniş pistinin özellikleri değişmektedir. Havaalanı olan bölgelerde gerçekleştirilmesine izin verilmeyen hava sporlarının belirlenmesi, turistlerin ihtiyaç duyacağı tesislerin oluşturulması gerekliliği yönünde görüş bildirilmiştir. Hava sporu yapılan bölgelere, tesislere ya da kalkış- iniş pistlerine ulaşımı sağlayan araçların ve yol imkânının da sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan sosyo kültürel ve ekonomik açıdan sadece bir katılımcı değerlendirme yapmıştır.

Potansiyel Hava Sporları Destinasyonuna İlişkin Görüşler;

• *“Havacılık için en önemli koşul hava şartlarıdır. Motorlu bir hava aracı (Tek motorlu veya jet motorlu herhangi bir uçak gibi) iniş ve kalkış için etrafı açık uzun bir pist, trafik kontrol kulesi - çalışanları ve tesis binası gibi yapılara gereksinim duyarken, motorsuz çok hafif hava araçlarından sıcak hava balonu iniş - kalkış için rüzgârsız bir hava ve küçük düz ve temiz bir araziye, yamaç paraşütü ise kalkış için hafif eğimi olan ve max.30 km rüzgâra sahip bir yamaca iniş için de temiz düz bir araziye ihtiyaç duyar (A1).”*

• *“Günlük uçuş için verilen izin, yer rüzgârı, kalkış anındaki rüzgârın şiddeti demek istiyorum ya da iniş anındaki ve yerindeki rüzgârın tahmini şiddeti hepsi uçuş için elverişli olmak durumunda (A4).”*

• *“Uçuş emniyetinin sağlanması, bölge halkının bizden rahatsız olup olmayacağı, ticari yolcu taşıyan uçaklarının hattında olup olmadığı, hava şartlarının yine de kontrol edilebilecek bir merkez oluşturulması önemlidir (A5).”*

• *“İstenirse her bölgede evet (A2).”*

• *“Tabikî de hayır. Örneğin yamaç paraşütü için bile her şeyi için ayrı ayrı bölgeler seçilmelidir. Planör için termik hava hareketlerinin olduğu bölgeler seçilir (A3).”*

Yatırımlar yapılmadan önce fizibilite araştırmaları, yerel halk, hava sporu turisti, yerel işletmeler vb. paydaşların beklentilerin belirlenmesi hava sporu destinasyonu oluşturmada önemli görülen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

4.1.3. Hava Sporları Yapılmamış Bir Destinasyonda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlara İlişkin Görüşler;

Hava sporları açısından Türkiye’deki il ve ilçeler bazında değerlendirme yapıldığında hava sporları destinasyonu olabilmek için potansiyele sahip bir çok destinasyon bulunmaktadır. Söz konusu olan bu hava sporu potansiyeline sahip destinasyonların sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalınarak aktif bir destinasyona dönüştürülmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken konulara ilişkin temaları oluşturabilmek için “Daha önce hava

sporları yapılmamış bir bölge düşünüldüğünde nelere dikkat edilmesi gerekmektedir?” alt problemi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Hava Sporları Yapılmamış Bir Destinasyonda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlara İlişkin Görüşler

Görüşler	Görüş Sıklığı
Uçuş emniyeti	2
Rüzgâr yönü, şiddeti	6
Coğrafik şekiller (dağlar, göller, akarsular vb.)	3
Yıllık uçuş günü süresi	2
Ulaşım	2
Bölge halkının desteği	2
Havaalanı yakınlığında olup olmadığı (Sivil havacılık kanunu)	2
Kalkış-İniş pisti	3
Kaza ekibi	1

Tablo 4’e göre katılımcı uzmanların çoğunlukla ekonomik açıdan değerlendirme yapmadıkları görülmektedir. Katılımcılar ağırlıklı olarak, bulutlanma, sis, yağış gibi meteorolojik konulara önem verdikleri bununla birlikte kalkış-iniş pisti, ulaşım gibi altyapı unsuruna önem verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bir bölgenin, hava sporu destinasyonu ve sürdürülebilir olabilmesi için öncelikli olarak hava koşullarına dikkat edilmesi ve yatırımların bu durum altında yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bölge halkının tutumu da önemli konulardan birisi olarak bildirilmektedir.

Hava Sporları Yapılmamış Bir Destinasyonda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlara İlişkin Görüşler:

• “Yıllık rüzgâr, bulutlanma, yağış, sis, ısı gibi meteorolojik raporlara muhakkak çok dikkat edilmelidir. Bölgenin dağlar, göller akarsular gibi coğrafik şekilleri incelenmeli; oluşturulacak tesisler pistler rotalar, bu raporlara göre hazırlanmalı ve geliştirilmelidir. Faaliyetin yapılacağı bölgenin şehir merkezine uzaklığı, ulaşım ve bunun gibi hizmetler de göz ardı edilmemelidir (A1).”

• “Uçuş ile sosyal yapının olması (A2).”

• “Uçuş emniyetinin sağlanması, bölge halkının bizden rahatsız olup olmayacağı, ticari yolcu taşıyan uçaklarının hattında olup olmadığı, hava şartlarının yine de kontrol edilebilecek bir merkez oluşturulması önemlidir (A5).”

Katılımcıların belirttiği görüşler doğrultusunda; potansiyel bir hava sporu destinasyonu için bütün değişkeler, diğer hava sporu destinasyonlarından bağımsız bir şekilde incelenmelidir. Bununla birlikte hava sporu destinasyonlarının potansiyelinin belirlenmesi aşamasında sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel boyutlarının olduğu göz ardı edilmemesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

4.1.4. Hava Sporları Gerçekleştirilen Destinasyonların Güçlü, Zayıf Yönlerine, Fırsatlarına ve Tehdit Eden Unsurlarına Göre Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

Hava sporu yapılan destinasyonların güçlü, zayıf yönlerini, fırsatlar ve tehditler belirlenmesi yeni oluşturulan hava sporu destinasyonlarının sürdürülebilirliğini sağlamada önemli bir dayanak olacaktır. Bu amaçla, “Hava sporları gerçekleştirdiğiniz bölgelerden örnekler vererek güçlü, zayıf yönlerini belirtebilir misiniz?”, “Sizce bu bölgeleri tehdit eden ya da diğer bölgelere göre fırsat oluşturabilecek koşullar mevcut mudur?” alt problemleri oluşturulmuştur.

Tablo 5. Hava Sporları Gerçekleştirilen Destinasyonun SWOT (GZFT) Analizi

Güçlü	Zayıf	Fırsat	Tehdit
<ul style="list-style-type: none"> • Hava koşullarının her dönem uygun olması • Konaklama imkanı çeşitliliği • Havayolu ulaşım kolaylığı • Uçuş pistlerine ulaşım kolaylığı • Hava sporu açısından yerel yönetimin alt yapı çalışmalarına yatırım yapması • Hava sporu açısından özel şirketler tarafından tamamlanmış alt yapı çalışmaları • Acil durum planlarının oluşturulmuş olması • Güvenliğin sağlanmış olması • Güzel manzara • Yerel yönetimin desteği • Yerel halkın desteği • Tesis desteği 	<ul style="list-style-type: none"> • Denetimsizlik • Yerel yönetimin alt yapı eksikliği • Ulaşımın yetersiz olması • Konaklama imkanının olmaması • İniş ve kalkış pistlerinin bulunmaması • Hava sporu turizm faaliyetlerinden yeterince gelir elde edilememesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Kış döneminde bölge halkının gelir elde edebilecek durumda olması • Hava spor turistlerinin diğer turizm faaliyetlerinde (yeme-içme, turistik geziler, hediyelik eşya alışverişi vb.) bulunmasından ek gelir elde edilmesi • Bölgelere ve coğrafi şekillere uygun hava sporlarına yatırım yapılabilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Denetlenemeyen bölgelere yasak getirilmesi • Hava sporu alanında uzman olmayanların karar verici pozisyonda olması • Yol ve tesis eksikliği • Bölge halkının desteklemiyor olması

Tablo 5’te katılımcı uzmanların, mevcut hava sporu destinasyonlarının güçlü, zayıf yönlerini, fırsat ve tehdit oluşturabilecek durumlarına ilişkin değerlendirmeleri irdelenmektedir. Katılımcılar mevcut hava sporu destinasyonlarının güçlü yanlarından birinin hava koşulu olarak belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle hava koşulları bütün dönemlerde hava sporu yapmaya izin verecek değerlere sahipse hava sporu destinasyonu olabilme konusunda

güçlü bir özelliğe sahiptir. Ancak bununla beraber yerel yönetimin ilgisi, desteği ve gerekli alt yapı (pistlere ulaşım için yol ve yerel hat, konaklama, yeme-içme, kalkış ve iniş pisti vb.) çalışmalarını da tamamlamış olması güçlü yanlardandır. Hava sporu destinasyonunun güzel bir manzaraya sahip olması ayrıca çekicilik oluşturan güçlü unsurlardandır. Ek olarak acil durum planlarının yapılmış olması, toplanma yerlerinin belirlenmesi gibi hava spor turistlerinin kendilerini güvende ve konforlu hissetmelerine neden olmaktadır.

Hava sporu yapılan destinasyonda yerel yönetim tarafından denetimsizlik konusu ise güçsüz yanlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Hava spor turistlerinin eş, dost, akraba gibi yakınlarıyla birlikte bu turizm faaliyetini gerçekleştirmek istediklerinde konaklama ihtiyacının giderilmesi ve konaklama işletmelerinin çeşitliliği de yine değerlendirilen konulardan biridir. Eğer bu anlamda bir eksiklik söz konusu ise hava sporu destinasyonu için zayıf yönlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Yerel yönetimin alt yapı konusundaki eksiklikleri hava sporu turistleri için oluşturulmamış kalkış ve pistlerinin eksikliği destinasyon açısından zayıf bir yön olarak görülmektedir. Hava sporu turistleri, bazı bölgelerde her dönem bu turizm aktivitesini gerçekleştirememektedir, bu doğrultuda yerel halkın para kaybediyor olması yine destinasyonun zayıf olarak görülen yönünü yansıtmaktadır.

Yerel halkın bütün dönemlerde gelir elde edemiyor olması zayıf bir özellik olarak değerlendirilirken aslında fırsata dönüştürülebilecek bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle hava sporu turizm faaliyetleri bütün dönemlerde yapılabilecek bir şekilde tesis edilmesi sonucunda yerel halk düzenli bir şekilde gelir elde edebilecektir. Her bölgede her hava sporunun yapılmasının pek mümkün olmaması nedeniyle ön çalışmalar yapılarak bölgeye uygun hava sporu ya da hava sporlarının tespit edilmesine ilişkin projeler geliştirilmesi doğru yatırımın doğru kanala yapılabilmesini sağlayacağından bir fırsat oluşturabilmektedir.

Denetlenemeyen bölgelere yasak getirilmesi gibi uygulamalar söz konusu olduğunda hava sporu turistlerinin zor durumda bırakılması, destinasyonun cazibesini önemli derece olumsuz etkileyecektir. Bu anlamda önemli bir tehdit unsurudur ve denetlemeleri yapabilecek kişilerle çalışmak, konusunda uzman kişilerin karar verici pozisyonda olmasını sağlamak destinasyonu tehdit eden unsuru ortadan kaldırmayı sağlayacaktır. Aynı zamanda hava sporu turistlerinin, hava sporu faaliyetlerini gerçekleştirecekleri bölgeye ulaşmaları ve bununla beraber kalkış-iniş pistlerine ulaşımı sağlayan yerel hatların dâhil edilmemesi önemli tehdit unsurlarındandır. Son olarak bölge halkının hava sporlarını ve turistleri desteklemiyor olması da tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Hava Sporları Gerçekleştirilen Destinasyonların Güçlü, Zayıf Yönlerine, Fırsatlarına ve Tehdit Eden Unsurlara İlişkin Görüşler:

• “Dünya üzerinde havacılık sporları dalında tanınmış en iyi yerlerden birisi olan Fethiye/Ölüdeniz de faaliyetlerimi gerçekleştiriyorum. Bölge Hava koşulları bakımından yılın her döneminde çok uygun. Dalaman havaalanına karayolu ile 35 dakika, dolayısıyla bölgeye ulaşım çok kolay. Turizm aktif olduğu için konaklama olanakları çok çeşitli. Bahar ve yaz aylarında yurt dışından birçok insan, havacılık sporunun bir dalı olan Yamaç paraşütü uçuşları için Ölüdeniz gelmekte. Uçuşların başladığı kalkış pistleri Babadağ 1965mt yükseklikte, belediye ve özel firmalar buraya minibüslerle ulaşım olanağı sağlamaktadır. Sportif veya ticari olarak yerel yönetim ve özel şirketler altyapı çalışmalarını tamamlamış, pistler düzenlenmiş, iniş alanları belirlenmiş, acil durum planları, iletişim şemaları hazırlanmış ve koşullar güvenli ve konforlu bir şekilde sağlanmıştır (A1).”

• “Turistleri çeken önemli bir unsur, tamam doğal güzellikler ve kültürel açıdan çok güzel ama havadan bunu seyretmek için insanlar heyecanlanıyor (A4).”

• “Bireysel bir spor olduğu için gerekli pistlere ulaşımımızı genelde yürüyerek sağlıyoruz ama ulaşım için gerekli düzenlemeler yapılan bölgeler daha avantajlı oluyor. İniş yapılacak alanlarında yine imkânlarla dâhil edilmesi park yeri çadır alanı, gibi kullanılmaması avantajlı olur (A5).”

• “Bölgenin kirletilmiş olması yerel halkın tepkili olması hava koşullarının uygun olmamasın Antalya’daki yasakların ve imkânların kısıtlanması gibi durumlar tehdit unsurudur. Yeni bölgelerin düzenli bir şekilde oluşturulması konaklama yeme içme yerel halkında içinde barındırıldığı bir tesis inşa edilmesi fırsat oluşturabilir tabi hava koşulları uygunsa (A6).”

• “Yönetici desteği. Bölgenin, arazinin uygunluğu. Yaşayanların el birliği ve desteği (A2).”

• “Çeşitli projeler ile bölgelere yatırım yapılıyor olması (A3).”

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hava spor turizmi aracılığı ile sürdürülebilir bir destinasyon geliştirirken öncelikli olarak belirli bir hava sporu dalında lisansa sahip uzmanların görüşleri alınarak sürdürülebilirlikle ilgili çeşitli konularda değerlendirmeler yapılmaktadır.

Türkiye hava sporu anlamında aktif olarak kullanılan destinasyonlar bazında düşünüldüğünde doğal güzellikleri ve hava koşulları anlamında çekiciliğe sahiptir. Buradan yola çıkarak hava spor turistleri öncelikli olarak hava koşullarına ve doğal güzelliklere önem vermektedir. Bu anlamda hava sporu aracılığı ile sürdürülebilir bir destinasyon geliştirmesi

planlanıyorsa pazarlama çabalarında öncelikli olarak doğal güzellikler kullanılmalıdır. Algıda seçiciliği artırmak için doğal güzelliklerle beraber hava sporları için gerekli olan tesislerin, alt yapının varlığı ve ulaşım imkânlarının kolaylığı ortaya çıkarılmalıdır. Diker, Çetinkaya ve Cinkara (2016) hava sporları turizminin hava koşulları ve alt yapısı uygun olan destinasyonlarda turistik ürünlerin zenginleşmesine katkıda bulunduğunu ve bu durumun dolaylı olarak konaklama sürelerinin uzamasına ve turizm gelirlerinin artmasına neden olacağına ilişkin bulguları araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Aynı zamanda bölge halkının gelen turistleri destekliyor ve olumlu bir tutum sergiliyor olması da hava spor turistlerini çeken olgulardan biri olarak görülmektedir. Sürdürülebilir destinasyon pazarlaması yapılırken yerel halkın bu konuda bilinçlendirilmesi, kendi kültürel kimliğini koruması için eğitilmesi ve hava sporu turistlerinin sosyo-kültürel yapı hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir. Ancak bu yapı oluşturulduğunda hava spor destinasyonlarının sosyo-kültürel anlamda sürdürülebilirliği sağlanabilecektir.

Hava sporu turizmi açısından bir destinasyon geliştirilmek isteniyorsa herhangi bir pazarlama stratejisi oluşturulmadan belirlenen noktalarda hava koşulları ile ilgili çeşitli ve detaylı ölçümlerin yapılmasının zorunlu olduğu görülmektedir. Aksi halde yapılan yatırımlar konusunda ciddi derecede zarar etmek mümkün görünmektedir.

Hava koşulları ile ilgili çeşitli ölçümler yapıldıktan sonra hangi bölgenin hangi hava sporuna uygun olduğunun belirlenmesi ve sürdürülebilir pazarlama çabalarında spesifik olarak bu alanlarla ilgilenilmesi hem yatırım hem de pazarlama yatırımları anlamında faydalı olacağı belirlenmektedir.

Hava sporu turistleri ve uzmanlar için güvenlik önceliklidir. Bu anlamda alt yapının oluşturulmuş olması ve pazarlama planlarında güvenlik konusuna değinilmesi turistin destinasyona olan ilgisini artıracaktır.

Hava spor uzmanları, bir destinasyonun hava sporları açısından her dönem uygun olmasını, konaklama imkânlarının çeşitliliğini, havayolu ulaşım ve yerel ulaşım kolaylığını, alt yapının, acil durum planlarının oluşturulmuş olmasını, yerel yönetimin ve yerel halkın desteğinin alınmış olmasını hava sporu destinasyonlarını güçlü kılan özellikler olarak belirtmektedir. Bu anlamda hava sporu turizmi açısından bir destinasyonun sürdürülebilirliğini sağlamak açısından belirtilen hususlara ve pazarlama çabalarında bu olgulara dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aicher, T. J., Karadakis, K., & Eddosary, M.M. (2015). Comparison of sport tourists' and locals' motivation to participate in a running event. *International Journal of Event and Festival Management*, 6(3), 215-234.
- Argan, M. (2004). Spor ve turizm pazarlamasının keşişim noktası olarak spor turizmine kuramsal bir bakış. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 158-168.
- Baker, M. J. & Cameron, E. (2008). Critical success factors in destination marketing. *Tourism and Hospitality Research*, 8(2), 79-97.
- Baş, T. (2013). Nitel araştırma yöntemleri. T. Baş ve U. Akturan (Editörler), *Nitel araştırma yöntemleri nvivo ile nitel veri analizi, örnekleme, analiz, yorum*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri. Beş yaklaşım göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Çev: M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Daniels, M. J. (2007). Central place theory and sport tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 34(2), 332-347.
- Daniels, M. J., Norman, W. C., & Henry, M. S. (2004). Service quality, satisfaction, and intent to return in event sport tourism. *Annals of Tourism Research*, 31(1), 180-199.
- Diker, O., Çetinkaya, A., & Cinkara A. (2016). Hava sporları turizmi ve Safranbolu'nun hava sporları potansiyelinin belirlenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 84-100.
- Fairley: (2003). In search of relived social experience: Group-based nostalgia sport tourism. *Human Kinetics Journal*, 17(3), 284-304.
- Funk, D. C. & Bruun, T. J. (2007). The role of socio-psychological and culture-education motives in marketing international sport tourism: A cross-cultural perspective. *Tourism Management*, 28(3), 806-819.
- Gibson, H. J., Willming, C., & Holdnak, A. (2003). Small-scale event sport tourism: fans as tourists. *Tourism Management*, 24(2), 181-190.
- Gilmorea, A., Carson, D., & Ascenção, M. (2007). Sustainable tourism marketing at a world heritage site. *Journal of Strategic Marketing*, 15 (2-3), 253-264.
- Gozalova, M., Shchikanov, A., Vernigo, A., & Bagdasarian, V. (2014). Sports tourism. *Polish Journal of Sport & Tourism*, 21(2), 92- 96.
- Green, B. C. & Chalip, L. (1998). Sport tourism as the celebration of subculture. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 275-291.
- Higham, J. E.S. & Hinch, T. D. (2003). Sport, space, and time: effects of the Otago highlanders franchise on tourism. *Human Kinetics Journal*, 17(3), 235-257.
- Hinch, T. & Higham, J. (2004). *Sport tourism development*. Clevedon-Buffalo-Toronto-Sidney: Channel View Publications.
- İçöz, O. (2008). *Spor turizmi pazarlaması ve futbol takımlarının hazırlık dönemi kamp yeri tercihlerini belirleyen etkenler* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı.
- Jalilvand, M. R., Pool, J. K., Vosta, L. N., & Nafchali, J. S. (2014). The effect of marketing constructs and tourists' satisfaction on loyalty to a sport destination: A structural equation model and analysis. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 7(4), 316-332.
- Jarvie, G. (2006). *Sport, culture and society: An introduction*. New York: Routledge.
- Kurtzman, J. (2005). Sports tourism categories. *Journal of Sport & Tourism*, 10(1), 15-20.
- Kurtzman, J. & Zauhar, J. (1997). A wave in time – The sports tourism phenomena, *Journal of Sport & Tourism*, 4(2), 7-24.
- Kwiatkowski, G. & Könecke, T. (2017). Tourism and recurring sport events: event tourists' and regular tourists' profiles and expenditures at the Windsurf world cup on sylt. *Sport, Business and Management: An International Journal*, 7(5), 464-482.
- Mamhoori, A. (2015). Sustainable tourism development: an empirical survey of tour operators in India. *Journal Tourism Hospitality*, 4(183), 1-6.
- Mirela, M., Rabonțu, C., ve Claudia, M. (2017). New products and strategies for sustainable tourism in Romania. *Journal Tourism Hospitality*, 6(5), 1-9.
- Nogawa, H., Yamaguchi, Y., & Hagi, Y. (1996). An empirical research study on Japanese sport tourism in sport-for-all events: Case studies of a single-night event and a multiple-night event. *Journal of Travel Research*, 35(2), 46-54.
- Perić, M., Wise, N., & Dragičević, D. (2017). Suggesting a service research agenda in sports tourism: working experience(s) into business models. *Sport, Business and Management: An International Journal*, 7(1), ss. 58-76.
- Pigeassou, C. (2004). Contribution to the definition of sport tourism. *Journal of Sport & Tourism*, 9(3), 287-289.
- Pike, S. (2012). *Destination marketing an integrated marketing communication approach*. Macaristan: Elsevier.

- Ross, D. (2001). Developing sports tourism: an e guide for destination marketers and sports events planners, <http://www.lib.teiher.gr/webnotes/sdo/sport%20tourism/sport-tourism%20development%20guide.pdf>, Erişim Tarihi: 25 Ocak 2019.
- Shonk, D. J. & Chelladurai, P. (2008). Service quality, satisfaction, and intent to return in event sport tourism. *Journal of Sport Management: The Official Journal of the North American Society of Sport Management*, 22(5), 587-602.
- Shonk, D. J. & Chelladurai, P. (2009). Model of service quality in event sport tourism: development of a scale. *International Journal of Sport Management and Marketing*, 6(3), 292-307.
- Sigala, M. (2008). A Supply Chain management approach for investigating the role of tour operators on sustainable tourism: The case of TUI. *Journal of Cleaner Production*, 16(15), 1589-1599.
- Sofield, T. H. B. (2003). Sports tourism: From binary division to quadripartite construct. *Journal of Sport Tourism*, 8(3), 144-166.
- şahin Ören, T. (2018). *Spor turizmi aracılığı ile sürdürülebilir destinasyon geliştirme: hava sporları açısından uşak ili potansiyeli* (Doktora Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı.
- Timur, S., & Getz, D. (2009). Sustainable tourism development: How do destination stakeholders perceive sustainable urban tourism? *Sustainable Development*, 17(4), ss. 220–232.
- Unbehaun, W., Pröbstl, U., & Haider, W. (2008). Trends in winter sport tourism: Challenges for the future. *Tourism Review*, 63(1), 36-47.
- UNCSD NGO Steering Committee. (1999). *Tourism and Sustainable Development: Sustainable Tourism: A Non-Governmental Organization Perspective* (Rapor No: 7. Oturum). Commission on Sustainable Development. New York.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve veri analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Williams, P. W. & Ponsford, I. F. (2009). Confronting tourism's environmental paradox: transitioning for sustainable tourism. *Futures*, 41(6), 396-404.
- Wray, M., Dredge, D., Cox, C., Buultjens, J., Hollick, M., Lee, D., Pearlman, M., & Lacroix, C. (2010). *Sustainable regional tourism destinations: Best practice for management, development and marketing*. Avustralya: CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd.

EXTENDED ABSTRACT

The views of air sports experts are gaining value if efforts are made to develop a destination as a result of air sports tourism activities. Investing unconsciously, carrying out feasibility studies will significantly damage the destination as well as destroying the image of the destination. Different ways of measuring the suitability of any destination for air sports can be sought, but taking into account the opinions and directions of the air sports experts, it is expected that the destinations are expected to improve themselves as a result of studies, planning and investments. The recommendations of the air sports experts, the positive or negative aspects of other air sport destinations, and the careful comparison of these issues can improve air sport tourism.

Due to the fact that there are many sportive activities that can be converted into touristic products within the scope of sports tourism and this situation is not possible to be examined under a single title, air sports are preferred in line with the interests of the researchers.

It is seen that it is important for the activities of sustainable destination marketing in the activities carried out in the field of air sports to share their experiences and predictions in terms of environmental, socio-cultural and economic aspects of the destination, and the sustainability dimension of the destination. The aim of this course is to provide information about important issues that need to be taken into consideration in creating sustainable

destinations and marketing efforts and to present research problems in this direction. In this context, the research is based on qualitative research methods.

The population of this research consists of persons who specialize in at least one air sport. The size of the population in this sense cannot be determined. In order for different units to be included in the scope of sampling (Baş, 2013: 199) with different characteristics, the maximum diversity sampling strategy was used in order to create various variations (Creswell, 2015: 158) depending on the specific characteristics of the individuals. Due to the fact that the sample size was very difficult to determine in the qualitative researches and it was based on various suggestions (Creswell, 2015: 157), the sample size was formed by taking into consideration the data adequacy. The researcher can terminate the data collection and sampling process at the point where he believes his data to answer the research problem (Baş, 2013: 203). In this context, the sample size was formed by taking the opinions of six experts.

Six experts were interviewed using a semi-structured interview form, a data collection tool. Five different questions were addressed to the participants, including the sub-problems that would lead to the basic problem with the data collection tool. Participants' locations were obtained by using online interview applications in accordance with the demands of the participants and the interviews were recorded. Interviews with interviewers lasted for 30-60 minutes on average. The interviews were conducted on the dates determined by the participants and at the time of 1 January - 1 October 2017. During the interviews, the participants were loyal to the semi-structured interview form so that the attention of the participants was not distracted.

When the data obtained were considered to be sufficient, the study was terminated and the data were analyzed. Content analysis methods were used for the analysis of data and frequency analysis and descriptive analysis were used.

Result of the study if it is desired to develop a destination in terms of air sports tourism, it is seen that it is necessary to carry out various and detailed measurements related to the weather conditions at the determined points without creating any marketing strategy. Otherwise, it seems possible to cause serious damage to the investments.

It is determined that after making various measurements about the weather conditions, which region is suitable for the air sports and that it is beneficial in terms of both investment and marketing investments in the area of sustainable marketing efforts.

Safety is a priority for air sports tourists and experts. In this sense, the fact that the infrastructure is built and the security issues in marketing plans will increase the interest of tourists in destination.

Air sports experts state that a destination is suitable for all periods in terms of air sports, variety of accommodation facilities, air transportation and local transportation facilities, infrastructure, emergency plans are formed, local government and the support of local people are strengthening air sport destinations. . In this sense, attention should be paid to the issues mentioned in terms of ensuring the sustainability of a destination in terms of air sports tourism and in marketing efforts.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Acar, V. ve Tanrısevdi, A. (2019) “Paket Turlarda Turist Davranışlarının İncelenmesi: İstanbul’u Ziyaret Eden Pakistanlı Turistler Üzerinde Nitel Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3931-3957.

Geliş Tarihi / Received Date: 16 Ocak 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28 Mayıs 2019

Araştırma Makalesi

PAKET TURLARDA TURİST DAVRANIşLARININ İNCELENMESİ: İSTANBUL’U ZİYARET EDEN PAKİSTANLI TURİSTLER ÜZERİNDE NİTEL BİR ARAşTIRMA

Vedat ACAR

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi
acrvedat@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1679-6360

Abdullah TANRISEVDİ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi
atanrisevdi@adu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6640-2008

Öz

Bu araştırmada, 25-28 Ağustos 2016 tarihlerinde, İstanbul’u ziyaret eden on bir Pakistanlı (erkek) turistin bir paket turda sergiledikleri turist davranışları (satın alma, pazarlık, bahşış, etkileşim vb.) katılımlı gözlem tekniği kullanılarak incelenmiştir. Araştırmacıardan biri, söz konusu paket turda katılımlı gözlemci olarak yer almıştır. Turistlerin doğal davranışlarını daha iyi gözlemleyebilmek amacıyla, aynı zamanda profesyonel turist rehberi olan araştırmacı, Pakistanlı turistlere stajyer rehber olarak tanıtılmıştır. Katılımlı gözlemlerin değerlendirilmesinde, Acar (2018) tarafından geliştirilen katılımlı gözlem formundan yararlanılmıştır. Acar (2018), Pizam ve Sussmann (1995) tarafından geliştirilen “20 tipik turist davranışı” ölçeğinden faydalanarak ve sektör çalışanlarının görüşlerini de alarak bir katılımlı gözlem formu oluşturmuştur. Sonrasında araştırmacı, oluşturulan bu parametrelerin uygulanabilirliğini test etmek için 14 Temmuz- 2 Ağustos 2016 tarihlerinde Kuşadası’nda on adet günübirlik tura katılmıştır. Yapılan pilot çalışmalar neticesinde, gözlemlenmesi mümkün olmayan maddeler, katılımlı gözlem formundan çıkarılmıştır. Daha sonra Belçika, İran, Hollanda, Almanya, Güney Kore, Japonya, Yunanistan ve Rusya’dan gelecek Kuşadası, İstanbul, Antalya ve Kapadokya’da gerçeğleştirilen günübirlik turlara katılan ziyaretçilerin davranışları, 33 maddeden oluşan bu katılımlı gözlem formu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Turistlerin rehberli turlardaki davranışlarını söz konusu katılımlı gözlem formu çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlayan bu araştırma bulgularına göre, Pakistanlı turistlerin paket tur boyunca pazarlık etme eğiliminde oldukları, İngiliz çayı tüketme alışkanlıklarını ziyaret ettikleri yerlerde de sürdürmeye çalıştıkları, tur programı dışına çıkma yönünde davranışlar sergiledikleri, rehber tarafından belirtilen zaman planına yeterince riayet etmedikleri, bahşış vermedikleri ve alışverişlerinde ağırlıklı olarak kıyafet ve lokum satın aldıkları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pakistan, Turist davranışları, Paket turlar, Katılımlı gözlem, Nitel araştırma

INVESTIGATION OF TOURIST BEHAVIOURS IN PACKAGED TOURS: A QUALITATIVE RESEARCH ON PAKISTANI TOURISTS VISITING ISTANBUL

Abstract

At this research, eleven (male) Pakistani tourists’ package tour behaviours (shopping, bargaining, tipping, interacting and etc.), who visited Istanbul on 25-28 August 2016, was investigated by using the participant observation method. One of the researchers took part in the mentioned tour as a participant observer. The researcher, also a professional tour guide, was introduced to the tourist group as an intern with the purpose of observing their natural behaviours much better. The participant observation form developed by Acar (2018), was utilized when evaluating the observations. Acar (2018) developed the participant observation

form in question by utilizing the scale of “twenty typical tourist behaviours” developed by Pizam and Sussmann (1995) and also taking some industry professionals’ opinions. Then, the researcher took part in ten daily excursions in Kusadasi on 14 July- 02 August 2016 in order to test those parameters. As a result of the pilot studies, unobservable items are excluded from the participant observation form. Thereafter, the behaviours of the visitors who came from Belgium, Iran, The Netherlands, Germany, South Korea, Japan, Greece and Russia and joined in daily excursions in Kusadasi, Istanbul, Antalya and Cappadocia were evaluated within the context of the form, comprising of thirty three items. According to the results of this research aiming to investigate Pakistani tourists’ behaviors in packaged tours within the frame of the participant observation form in question, it was observed that the Pakistani tourists had a tendency to bargain, to maintain drinking English tea habits where they visited, to get off the tour schedule, not to respect the timing stated by the tour guide enough, not to leave any tip and to purchase mostly clothes and Turkish Delight during their packaged tour.

Key Words: Pakistan, Tourist behaviors, Packaged tours, Participant observation, Qualitative research

1. GİRİŞ

Uluslararası turizm endüstrisi hızlı bir büyüme ivmesi göstermektedir. Bu süreç aynı zamanda farklı kültürlerle sahip ziyaretçilerin uluslararası turizm hareketlerine katılımıyla daha da zenginleşmektedir. Turizmin doğası gereği çok kültürlü bir yapıya sahip oluşu, farklı kültürel yapılara sahip ziyaretçilerin ya da turistlerin bu kültürlerden kaynaklanan farklı davranış kalıplarını daha iyi anlamalarını gereklilik haline getirmektedir. Ayrıca, her ne kadar iş gücü, sermaye ve teknolojinin daha serbestçe dolaşımı sayesinde kültürlerin daha fazla iç içe geçmeye başladığı bir üst kültür sürecine girilse de, yine de keskin çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığı, ancak belirgin farklılıkların hala varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Turizm ekosistemi açısından bir kültüre ait özellikleri daha yakından tanıyabilmek ya da kültürler arası belirgin farklılıkları en azından genel olarak anlayabilmek, ekosistemde yer alan pek çok bileşen ve paydaş açısından önemlidir. Bu önem, özellikle kültürel hassasiyetlere daha fazla duyarlı olmada öne çıkan hizmet sunumları açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla tüm kültürleri tek bir kalıba sokmanın kuşkusuz turizm ekosisteminin doğasına aykırı olacağını kavrayabilen turizm hizmet sağlayıcılarının, bu araştırmada yapılmaya çalışıldığı gibi farklı kültürleri derinliğine ele alan araştırma sonuçlarından yararlanabilecekleri öngörülebilir.

Kültürlerarası tüketici davranışlarını açıklamada Hofstede’in 1968 ve 1972 yıllarında 72 farklı ülkede bulunan IBM firması çalışanları üzerine gerçekleştirdiği çalışmayı bu alandaki kapsamlı araştırmalar arasında göstermek mümkündür. Bu çalışmalar sonucunda güç mesafesi, belirsizlikten kaçma, bireysellik-kolektivistlik, erillik-dişilik, uzun vadeli-kısa vadeli yönelim olmak üzere genel bir sınıflandırma yapılmıştır (Hofstede, 2001). Hofstede ve arkadaşlarının ortaya çıkardığı söz konusu boyutları temel alan birçok araştırma gerçekleştirilmiştir (Crotts ve Erdmann, 2000; Kim ve Lee, 2000; Steenkamp, 2001; Money ve Crotts, 2003; Litvin vd. 2004; Lee vd. 2007; Reisinger ve Crotts, 2010).

Ancak Hofstede'in öne sürdüğü kültürel boyutlara ilişkin bazı eleştiriler de söz konusudur. Venaik ve Brewer'e (2013) göre birey ya da örgüt düzeyinde kültürel farklılıkları belirlemede geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek anlamlı değildir. De Mooij (2013) tüketici davranışı, pazarlama ve tanıtımda kültürlerarası değişkenleri analiz etmede araştırmacıların modeller arasındaki temel farklılıkları anlamadan birkaç modelden birini seçme yoluna gittiklerine işaret ederek kavramsal ve temel farklılıkların ihmal edilmesinin yanlış hipotezler oluşturulmasını beraberinde getireceğini vurgulamaktadır. Clark'a (1990) göre kültürlerarası çalışmalarda bütünleşik bir teoriden yoksunluk söz konusudur. Weiermair (2000), Hofstede'in ortaya koyduğu yaklaşımın geniş çaplı kabul görmesine rağmen turistler arasındaki bireysel farklılıklar, durumsal faktörler ile bunların zaman içerisindeki değişimin hesaba katmaması bakımından eleştirmektedir. Benzer şekilde Venaik ve Brewer'e (2013) göre Hofstede'in ulusal kültür boyutlarının her düzeyde uygulanabilir gözükmesi, bu boyutların bireylere ve örgütlere uygulanabileceği yönünde yanlış bir algının oluşmasına yol açmıştır.

Diğer yandan doğum yerinin, başka bir ifadeyle, hangi ülke vatandaşı olduğunun, o ülkeye ait kültürel yapıyı tamamen taşıdığını varsaymanın hatalı bir parametre olduğuna dikkat çeken Dann (1993), yalnızca bu değişkeni temel alarak, davranışı açıklamanın sağlıklı bir analiz olamayacağını vurgulamıştır. Benzer şekilde davranış konusunu 'milliyet' perspektifinden ele alan pek çok çalışmada da yaşam biçimi, demografik özellikler ile motivasyonlar dikkate alınmaksızın aynı milliyete mensup turistlerin tamamının aynı davranışlar içerisinde olacağını varsaymanın yanlış olacağı vurgulanmıştır (Pizam ve Sussmann, 1995: 916; Pizam ve Reichel, 1996: 34; Pizam vd., 1997: 28).

Literatürdeki turist davranışlarının anlaşılmasına yönelik tartışmalardan hareket edildiğinde, farklı kültürel yapıya sahip turistlerin davranışlarının anlaşılmasına yönelik sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu gözlenmektedir. Üstelik mevcut araştırmaların tasarımlarında genellikle nicel desenli tümdengelimsel bir yaklaşımın baskın olduğu görülmektedir (Chen, 2000; Hudson ve Ritchie, 2001; Hofstede, 2001; Pizam ve Fleischer, 2005; Kang ve Moscardo, 2006; Kim ve McKercher, 2011; Lehto vd. 2014). Oysa kültür gibi içeriği oldukça karmaşık ve anlaşılması bir o kadar zor bir alanda matematiksel modellerle gri alanları aydınlatılabilmek oldukça güçtür. Dolayısıyla kültürel arka planı göz önünde bulundurarak daha spesifik bir açıklama sağlamak üzere tümevarımsal bir yaklaşım gözetilerek nitel desenli hazırlanan bu araştırmada, Pakistan'ın Karaçi bölgesinden İstanbul'u ziyaret için gelen bir doktor grubunun katıldıkları üç günlük paket tur boyunca sergiledikleri çeşitli davranışları (bahşiş, pazarlık, alışveriş, etkileşim vb.) daha yakından ve detaylı olarak incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın Pakistanlı turistler üzerinde gerçekleştirilmesinde Amerika, Avustralya, İngiltere veya Kanada

gibi kültürel bakımdan çok uluslu ülkelerle kıyaslandığında görece açıdan daha homojen bir karaktere sahip olması etkili olurken, Karaçi kentinin seçilmesinde ise dünyanın en kalabalık kentleri sıralamasında üst sıralarda bulunması belirleyici olmuştur (Garfield, 2018; World City Populations 2019; The World's Cities in 2016).

Bu çerçevede çalışmanın temel araştırma sorusu; “*Pakistanlı turistlerin paket turlarda sergiledikleri davranışlar nasıldır?*” şeklinde belirlenmiştir. Belirtilen temel araştırma sorusu çerçevesinde alt araştırma soruları aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

- Pakistanlı turistlerin diğerleriyle (*tur esnasındaki diğer Pakistanlı katılımcılar, diğer turistler, yerel halk, satış elemanları, tezgâhtar gibi diğer turizm görevlileri ve tur personeli*) olan etkileşim davranışları nasıldır?

- Pakistanlı turistler alışverişlerde ne tür ürün ve/veya hizmetlere daha fazla eğilim göstermektedir?

- Pakistanlı turistler alışverişlerde pazarlık yapmakta mıdır?

- Pakistanlı turistler tur esnasında programda belirtilen ve tur rehberi tarafından açıklanan zaman kurallarına ne kadar uyum göstermektedir?

- Pakistanlı turistler ne tür yiyecek-içecek tüketme/ satın alma eğilimindedir?

- Pakistanlı turistlerin şikâyet etme davranışları nasıldır?

- Pakistanlı turistlerin bahşiş verme davranışları nasıldır?

2. LİTERATÜR

İnsan davranışlarının anlaşılması uzun zamandır bilim insanlarının ilgisini çeken araştırma konularından birisi olmuştur. Davranışları genel olarak birey olarak davranışlar ya da bireysel davranışlar ve toplum içindeki davranışlar şeklinde iki düzlemde ele almak mümkündür (Rızaoğlu, 2012). Bireysel davranışlar kişinin etkileşime girmeden yalnızken sergilediği davranışları açıklarken; diğer bireylerle, gruplarla veya daha geniş topluluklar içindeyken oluşan davranışlar, toplumsal davranışlara karşılık gelmektedir. Sözelimi genel anlamda sakin, kırıncı olmayan, nazik mizaçlı biri, bir toplantı esnasındayken daha agresif, kendini farklı göstermeye çalışan bir davranış sergileyebilir. Kaldı ki, toplumun çeşitli katmanlarındaki davranışlar da farklılaşabilir. Örneğin, iş ortamında sergilenen davranışlar, aile içindeki davranışlarla benzer olmayabilir. Bu tür benzerlik ya da farklılıkların pek çok nedeni söz konusudur ve uzun yıllar boyunca psikoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi bilim alanlarının tümevarımsal, tümdengelimsel, karma ve laboratuvar desenli araştırma desenleriyle anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Genel olarak insan davranışlarını anlamak üzere yıllar boyunca gerçekleştirilen çalışmalar her ne kadar resmin tamamını görebilmemizi henüz olanaklı kılamamışken, turist davranışları gibi görece daha yeni bir davranış şeklinin anlaşılması kuşkusuz çok uzun bir zaman süresi içinde araştırmaların konusu olmaya devam edecektir. Nitekim bireyin içinde bulunduğu kültür ortamındaki davranışları, turist sıfatı taşıdığı süreçte olduğu haliyle sürebileceği ya da korunabileceği gibi, farklı bir coğrafyada değişim de gösterebilmektedir. Üstelik birey, bu davranışlarını çok kültürlü bir ortamdayken (destinasyon) aynı haliyle koruduğunu ya da farklılaştırdığını fark etmeyebilir. Dolayısıyla araştırmacıların daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmeleri için yüzeysel değil, konuya daha fazla derinlik kazandırabilecek araştırma desenleri oluşturmaları önemlidir.

Bu çerçevede bu araştırmanın kavramsal çerçevesi, turist davranışları alanında sınırlı sayıdaki araştırmanın ortaya koyabildiği çeşitli kategoriler dikkate alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında konuyu genel bir çerçevede ele alan ve Pizam ve Sussmann (1995) tarafından geliştirilen tipik turist davranışları ve bu tipolojiden yararlanarak Acar (2018) tarafından hazırlanan bir doktora tez çalışması yer almaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde tipik turist davranışları arasında gözlemlenebilme olasılığının daha fazla olduğu ve toplumsal düzlemde sergilenen davranışlar; etkileşim, alışveriş, pazarlık, zamanlama, yiyecek-içecek tercihi ve şikâyet davranış boyutları bağlamında incelenmiştir.

2.1. Etkileşim

Reisinger ve Turner'a (2003: 28-29) göre sosyal etkileşimden dolayı Amerika, Avrupa, Asya ve Avustralya toplumları birbirlerine zıt kültürel yönelim ve beklentilere sahiptir. Sözelimi kişilerarası ilişkilerde kendi olma, açık (dürüst), arkadaş canlısı, dolaysız, kendinden emin, açık sözlü, gayri resmi ve güvenilir olma Amerikan kültüründe takdir edilen nitelikler arasında kabul edilirken Amerikalıları agresif; nezaketten, ahlaktan, beceriden yoksun bulan Asya toplumları için arzu edilir özellikler arasında yer almamaktadır. Dolayısıyla Reisinger'e (2009: 240) göre farklı ulusal kültürlere mensup turistler, birbirlerinden farklı değerlere, beklentilere, deneyimlere, motivasyonlara ve iletişim becerilerine sahip olmalarından dolayı, aynı koşulları farklı şekilde algılayabilmekte, farklı anlamlar geliştirebilmekte, böylelikle farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Doğal olarak bu tür farklılıklar, birbirleriyle etkileşime girme ve iletişim kurmada güçlüklerle de yol açabilmektedir.

Literatürde etkileşim boyutuyla ilgili bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin Amerikalı turistlerin sosyal etkileşime girme eğilimleri yüksektir (Pizam ve Sussmann, 1995;

Pizam ve Jeong, 1996; Pizam ve Reichel, 1996; Pizam vd. 1997; Pizam, 1999: 123-124). Buna karşın Japon turistlerin sosyalleşme eğilimleri daha düşük düzeydedir (Pizam ve Sussmann, 1995: 912; Pizam vd., 1997: 31; Özdemir, 2014: 47). Etkileşim boyutuyla ilgili Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırma sonuçlarına göre; Alman, Rus, Yunan, İranlı, Japon ve Belçikalı turistler gününbirlik turlarda diğer turistlerle etkileşime girme eğiliminde değildirler. Diğer yandan Hollandalı ve Güney Koreli turistlerin diğer turistlerle etkileşime girme eğilimleri daha fazladır (Acar, 2018: 326). Farklılıkları belirlemek üzere yapılan benzer bir çalışmada Pizam vd. (1997: 31) ise hem Fransızların hem de İtalyanların kendi milliyetlerine mensup turistlerle etkileşime girme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu belirlemiştir.

Kırk yaş altında ve eşleriyle birlikte seyahat eden Korelilerin, turistik faaliyetler ile yerel insanlarla tanışma değişkeni bakımından yüksek ortalamalara sahip olduklarını belirten Kim ve Prideaux (1999), birçok Korelinin özellikle yabancılarla konuşurken çekindiklerini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Japonların yabancı bir ülkede iletişim kolaylığı nedeniyle kendi ülke insanıyla olumlu davranışlar içerisinde olduklarını belirten Yagi (2001: 27) İngilizce konuşma becerisine sahip Japonların ise ilginç bir şekilde diğer milliyetlere mensup turistlerle iletişim kurmaya daha hevesli olduklarına dikkat çekmektedir. Mayorka ve Türkiye’yi ziyaret eden Alman ve İngiliz turistler üzerine yapılan bir başka çalışmada ise tatil tercihinde en önemli motivasyonu, dinlenme ve memnuniyet biçimi (macera arama, evden uzaklaşma, eğlenme, aynı gruptaki turistlerle kaynaşma) oluşturduğu anlaşılmıştır (Kozak, 2002: 229).

2.2. Alışveriş

Destinasyonlarda yapılan harcamalar ve ilgi duyulan alışveriş ürünleri dikkate alındığında ziyaretçiler arasında bazı farklılıklar olduğu yönünde araştırma bulguları bulunmaktadır. Söz gelimi Japon ziyaretçiler global markalı ürünlere karşı daha fazla ilgi gösterirler (Jansen-Verbeke 1994: 439; Timothy 2005: 87; Rosenbaum ve Spears 2006a; Rosenbaum ve Spears 2006b; Yeung vd. 2016). Bu noktada Rosenbaum ve Spears (2006a), Burberry, Hermes ve Gucci’nin Japon ziyaretçilerin en fazla ilgi duydukları lüks moda markaları olduğuna dikkat çekmektedir.

Pazar bölümlendirmede kullanılan çeşitli değişkenlerin de kültürlerarası farklılıkları daha detaylı anlamada etkili olduğundan söz edilebilir. Japon ziyaretçilerin satın aldıkları ürünlerin hangisi olacağıyla ilgili yaş, cinsiyet ve seyahat biçiminin etkisine işaret eden Jansen-Verbeke (1994: 442), yaşlı erkek ziyaretçilerin elmas ve mücevher satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu belirtirken, kadın ziyaretçilerin hediyelik eşyalar için daha fazla harcama yaptıklarını, genç olanların ise yiyecek harcamalarının daha yüksek

olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde yaşın Tayvanlı turistlerin alışveriş davranışları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu belirten Lehto vd. (2004), 20-30'lu yaşlardaki turistlerin kıyafetlere daha fazla ilgi gösterdiklerini, ancak ileri yaş gruplarındaki turistlerin tütün veya şarap ürünlerine karşı daha ilgili olduklarına dikkat çekmektedir. Rosenbaum ve Spears (2006a), 'Altın Hafta' tatillerinde Hawai'yi ziyaret eden Japon ziyaretçilerin başkaları için yaptıkları harcamanın yanı sıra kendileri için satın aldıkları hediyelik eşyalara yaklaşık 900 ABD Doları harcadıklarını vurgulamıştır. Benzer şekilde Sheldon ve Fox (1988), Hawai'yi ziyaret eden Japon ziyaretçilerin yaptıkları harcamanın nispeten Amerikalı ve Kanadalı ziyaretçilerden yüksek olduğunu tespit etmiştir. Avustralya'yı ziyaret eden Koreli turistler üzerine yapılan bir araştırmada Koreli turistlerin kişisel harcamalarının ortalama 850 Dolar olduğunu belirten Kim ve Prideaux (1999), 'hediyelik eşya satın almak' için ayrılan miktarın 382 Dolar, 'eğlence' için ayrılan miktarın 255 Dolar ve 'gezip görme' için ayrılan miktarın ise 213 Dolar olduğuna dikkat çekmiştir.

Diğer yandan Reisinger ve Turner (2003: 29) bir toplum için normal ve kabul edilebilir olan bir davranışın, başka bir toplum için aşağılayıcı ya da rahatsız edici bir davranış olarak algılanabildiğine vurgu yapmaktadır. Nitekim Reisinger ve Turner'a (1997) göre Endonezyalılar için 'hediye vermek', iyi ilişkilerin devamlılığını sağlamada önemli bir faktör olmasına rağmen Avustralya'da bu davranışın uygun bir davranış olarak kabul görmediği, hatta hediye veren kişiye rüşvet şüphesiyle bakıldığı ifade edilmektedir.

Japon ziyaretçilerin tanınmış markalara ilgi duyduklarına işaret eden çalışmaların aksine İranlı ziyaretçiler üzerinde yapılan araştırmalarda ise, ziyaret edilen destinasyonda gerçekleştirilen faaliyetler ile alışverişlerde 'ucuzluğun' temel motivasyonlar arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Asadi ve Daryaei, 2011a; Asadi ve Daryaei, 2011b; Asadi ve Daryaei, 2011c; Asadi ve Daryaei, 2012; Asgari ve Borzooei, 2014; Fard ve Saberi, 2015; Duman, 2016). Bu noktada Egresi ve Arslan (2016: 224-225), batı ülkelerinden gelen turistlerin geleneksel pazarlardan alışveriş yapmayı tercih ederlerken gelişmekte olan ülkelere gelen turistlerin alışveriş merkezleri ile diğer modern outlet mağazalarını tercih ettiklerine dikkat çekmektedir.

2.3. Pazarlık

Pazarlık, alışverişlerde alıcı ve satıcı arasında fiyat indirimi konusunda yapılan bir müzakeredir. Pazarlık Türkiye gibi alışveriş olanaklarının yoğun olduğu destinasyonlarda sık görülen bir davranıştır. Ancak bu davranış, kültürlere göre farklılık gösterebilmektedir. Sözgelimi Pizam ve Sussmann (1995), Japon ve Amerikalı turistlerin alışveriş esnasında

satıcılar tarafından teklif edilen fiyatı ödeme eğiliminde olduklarını, ancak İtalyan turistlerin pazarlık etme konusunda daha ısrarcı olduklarını belirlemişlerdir. Benzer bir sonuç başka bir çalışmada teyit edilmiştir (Pizam vd., 1997). Öte yandan farklı çalışmalarda çelişen durumların olduğu da dikkat çekmektedir. Örneğin İngiliz ve Hollandalı turist rehberleri, Amerikalıları düşük sıklıkta pazarlığa yönelen bir millet olarak değerlendirirken, İsraili ve Koreli turist rehberleri, Amerikalıları yüksek oranda pazarlığa yönelen bir millet şeklinde gözlemlediklerini dile getirmektedirler (Pizam, 1999).

Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmada ise Özdemir (2014: 49) İspanyol, İtalyan, Japon, Fransız ve Alman turistlerin pazarlık etmeye yönelimlerinin yüksek olduğunu, ancak Amerikalı ve İngiliz turistlerin istenilen fiyatı ödeme eğiliminde olduklarını tespit etmiştir. İngiliz turistler üzerine yapılan bir başka araştırmada Kozak (2016), tişört satın almak isteyen bir ziyaretçiden önce 50 TL talep edildiğini, bunun üzerine turistin aynı ürünü başka bir mağazada daha uyguna bulabileceğini belirtmesinin ardından, satıcının iki tişörtü 10 TL’ye sattığını ifade etmektedir.

Öte yandan Yunan, Güney Koreli, Rus, Japon, Alman ve Hollandalı turistlerin ‘rehber kitaplarında’ Türkiye ziyaretleri esnasında pazarlık etmeleri gerektiği yönünde bilgilerin bulunduğu belirten Acar (2018: 332), ayrıca İranlı turistler arasında fiyatların sabit olduğu alışveriş merkezlerinde bile pazarlığa yönelenlerin varlığına dikkat çekmiştir. Orta Doğu turistleri üzerine yapılan bir araştırmada da (Farahani ve Mohamed, 2013), Birleşik Arap Emirlikleri’nden gelen ziyaretçilerin daha iyi fiyat teklifi alabilmek amacıyla pazarlığa yöneldikleri, benzer şekilde Suudi turistlerin hizmet sağlayıcılar tarafından ‘pazarlıkçı müşteri’ şeklinde algılandığı belirtilirken, Kuveytli turistlerin çok nadir pazarlığa yöneldiklerine dikkat çekilmiştir.

2.4. Zamanlama

Zamanlama, özellikle detayların fazla olduğu turizm operasyonlarında aksamalar yaşanmaması için ziyaretçilerden beklenen önemli boyutlar arasındadır. Ancak kültürler arasında farklı şekilde algılandığına yönelik araştırma bulguları bulunmaktadır. Örneğin Avcıkurt’a (2007: 135) göre zaman kavramı, batı toplumlarında ‘para’ ve ‘dakiklik’ şeklinde algılanırken doğu toplumlarında başlı başına belirsizliğe karşılık gelmektedir. Bu anlamda Avcıkurt (2007), Almanların karakterinde disiplinin olduğuna işaret ederek İngilizleri dakikliğe saygı gösteren milliyetler arasında göstermektedir. Tur planlaması açısından bir değerlendirme yapıldığında ise literatürde Japon turistlerin zamanlama konusunda hassas olduklarına işaret eden çalışmalar söz konusudur (Jansen-Verbeke, 1994; Moscardo, 2004;

Timothy, 2005: 87; Pizam ve Sussmann, 1995; Pizam ve Jeong, 1996). Diğer yandan hem Arap turistlerin hem de İranlı turistlerin yeterince dakik olmadıkları yönünde bulgulara da rastlanmaktadır (Farahani ve Mohamed, 2013).

2.5. Yiyecek İçecek Tercihi

Uluslararası turistler tarafından deneyimlenen başlıca zorlukları farklı değer ve inanç sistemi, sosyal davranıştaki farklı kurallar (uygun tanıtım, selamlaşma, kendini ifade etme, konuşma kodlar, düşünceleri ifade etme, saygı gösterme, bir isteği kabul etme ya da geri çevirme, yeme içme alışkanlıkları) ile iletişim biçimindeki farklılıklar şeklinde ifade etmek mümkündür (Reisinger, 2009: 240). Destinasyonlarda sunulan yiyecek-içecek hizmetleri de farklı kültürlerde farklı tercihleri içerebilmektedir.

Tatil tercihi ile bu tercihin deneyimdeki rolünü incelemeye yönelik bir araştırmada Sheldon ve Fox (1988), Japon ziyaretçilerin günde üç öğün yemek yemeyi tercih ederken hem Amerikalı hem de Kanadalı ziyaretçilerin günde en az bir öğünü atladıklarını belirlemişlerdir. Sheldon ve Fox (1988), Havai'yi ziyaret eden Amerikalı ve Kanadalıların aksine Japon ziyaretçilerin % 37'sinin yiyecek hizmetlerinin destinasyon kararlarında etkili olduğuna da dikkat çekmişlerdir. Benzer şekilde 'çok çeşitli yiyeceklerin tadını çıkarma' isteği dinlenme amaçlı seyahat eden Japon turistler açısından önemli tatil güdüleri arasında gösterilmektedir (Heung vd. 2001).

Kim ve Prideaux (1999), genç yaşlardaki Koreli ziyaretçilerin yerel restoranlardaki yiyecek içecekleri seçmeyi arzuladıklarını, ancak çoğunlukla Kore restoranlarına götürülmeleri nedeniyle bu restoranlarda Kore mutfağı haricinde farklı seçenekler sunulmadığından söz etmektedir. Diğer yandan yaşlı Koreli turistlerin, kendilerine Kore restoranlarında yemek yeme fırsatı sunulmasından memnun oldukları görülmüştür. Türkiye'yi ziyaret eden Koreli turistlerin bir paket tur boyunca en az iki defa Kore restoranında yemek yediklerine işaret eden Acar'a (2018: 236) göre Koreli turistler, ülkelerinden getirdikleri kurutulmuş deniz mahsullerini de tur esnasında yeme eğilimindedir.

Ortadoğu ülkelerine mensup turistlerin yiyecek içecek tercihlerinde farklılık olduğuna ilişkin araştırma bulguları da bulunmaktadır. Farahani ve Mohamed (2013) Arap turistlerin, helal etiketsiz yiyecekler ile Çin yemeklerini yemekten kaçındıklarını, ancak İranlı turistlerin 'helal' yiyecek konusunda çok hassas olmadıklarını belirlemişlerdir. Ayrıca yiyecek ve hizmet alanları temiz ve yiyecekler damak tadına hitap ettiği sürece İranlılar açısından önemli bir sorun yoktur (Farahani ve Mohamed, 2013). Arap turistlerin en popüler tercihleri arasında batı tarzı yiyecekler ile Hindistan yemeklerinin olduğunu belirten Ibrahim vd. (2009) ise, Hint

yemeklerinin kısmen Arap yemekleriyle benzerlik göstermesinin bu yönelimde etkili olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan Malay, Çin ve diğer yemekler Arap turistler tarafından Batı, Hint ve Orta Doğu yemekleri kadar olmasa da kısmen kabul görmektedir (İbrahim vd. 2009). Arap ve Orta Doğulu turistlerin ilk tercihleri arasında Arap restoranlarının yer aldığı belirten Farahani ve Mohamed (2013), bu tercihlerde yüksek olasılıkla belirsizlikten kaçınma boyutunun önemli bir etkisinin olduğuna işaret etmişlerdir. Nitekim Hofstede'e göre Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Japonya, Güney Kore belirsizlikten kaçınma boyutunun yüksek olduğu toplumlar arasında yer almaktadır (Hofstede Insights.com).

2.6. Şikâyet

Beklentileri karşılanamayan turistlerin diğerleri için olumsuz bir propaganda kaynağı oluşturduğunu belirten Doğan'a (1983: 44) göre turistlerin şikâyetlerinin ardında ön yargılar ve yanlış algılamalar yatmaktadır. Turist beklentilerinin oluşmasında kişisel istek ve tercihlerinin etkili olduğunu belirten Güler (1978: 42-43), bu beklentilerin oluşumunda turistlerin kendi kültür çevreleri ile ülkelerinin genel kalıpları etkili olduğunu ifade etmektedir. Büyük Set Resifi'ni ziyaret eden turistler üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada Moscardo (2004), en memnuniyetsiz turist grubunu Japonların oluşturduğunu tespit ederken en olumlu düşünceye sahip olanlar Birleşik Krallık'tan gelen ziyaretçiler olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, Japonlara memnuniyet düzeylerini sormanın zor olduğunu belirten Reisinger ve Turner (2000), doğu kültürlerinde herhangi bir tartışma ya da saygınlık kaybının önüne geçmek adına şikâyetlerin gizlenmeye çalışıldığını vurgulamaktadır. Bu özelliğin farklı araştırmalarda da tespit edildiği görülmektedir. İngilizce'de 'polite inexplicitness' olarak ifade edilen, bir hizmetten duyulan memnuniyetsizliği dolaylı yollardan dile getirme eğilimi Japonlarda yaygındır (Ziff-Levine, 1990; Ahmed ve Krohn, 1992).

Otel odalarında 'su ısıtıcısı (kettle)' olmaması Finlandiya'yı ziyaret eden Çinli turistlerin şikâyet ettikleri başlıca konular arasında gelmektedir (Laitinen, 2004: 52). Alışveriş için talep edilen yüksek fiyatlar, zorunlu tutulan alışveriş turları, kalitesiz oteller, bilgi yönünden zayıf rehberler ve tanıtımı yapılan çekim yerlerine birlikte ziyaret etmelerindeki engeller, Avustralya'yı ziyaret eden Koreli turistlerin memnuniyetleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (Kim ve Prideaux, 1999). Yüksek düzeyde eril toplumlarda memnuniyetsizliği rapor etme eğiliminin, düşük ve orta düzeyde eril toplumlara göre daha yüksek olduğunu belirten Crotts ve Erdmann (2000), havayoluna güçlü biçimde sadakat besleyen bireylerin düşük düzeyde eril kültürlerden geldiğini, ancak müşteri kaybı davranışı

rapor eden bireylerin genel anlamda daha yüksek eril toplumlara ait olduklarına işaret etmişlerdir.

Çin'de standart bir otel odasında diş fırçasının olduğunu belirten Laitinen (2004), Finlandiya'yı ziyaret eden Çinli turistlerin konakladıkları otellerde diş fırçası bulamamaları halinde memnuniyetsizlik yaşadıklarını belirtmektedir. Benzer şekilde İran'da standart bir otel odasında terlik, diş fırçası ve jilet bulunduğunu dile getiren Fars asıllı bir tur rehberine göre, Kuşadası'nı ziyaret eden İranlı turistler, otel odalarında bu ürünleri bulamadıklarında şikâyet etmeye yönelmektedir (Acar, 2018: 339). Türkiye ziyaretlerinde Hollandalı, Rus, Alman ve İranlı turistlerin kendilerine sunulan ekstra ürün/hizmet fiyatlarının yüksek olmasından şikâyetçi olduklarını belirten Acar (2018: 339), Antalya'da Rus turistlerin seyahat acentası temsilcilerinden satın aldıkları günübirlik turlarla ilgili yanlış bilgilendirilmeye (yolculuk süresi, ziyaret edilecek mağazalar vb.) dayalı şikâyette bulduklarına dikkat çekmektedir.

3. YÖNTEM

Araştırma konularının çözümüne yönelik mevcut bir bilginin olmadığı durumlarda keşifsel araştırmalara başvurulduğunu belirten Sekaran (2003: 119), verileri anket ile toplanan nicel araştırmaların aksine gözlem ve görüşme ile toplanan nitel araştırmaların doğası gereği keşifsel bir karaktere sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bu hususta Decrop (2008: 336), bilimsel araştırmaların değerinin rakamların verdiği bilgiden daha öte muhakemeye dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, turist davranışlarının laboratuvar ortamlarında incelenmesinin çok anlamlı olmadığını öne süren Rızaoğlu (2012: 229) bunun, doğal turist davranışının dayandığı insan-ortam ilişkisinin bütünlüğüne zarar verdiğine, bu bakımdan davranışla ilgili çalışmalarda davranışın doğallığı, ortamın doğallığı ve işlemin doğallığının dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.

Kozak'a (2014: 93-94) göre bir araştırmacının, gözlem yöntemiyle olayların içerisinde bizzat yer alıyor olması, neden-sonuç ilişkisi kurmasını kolaylaştırabilmektedir. Decrop (2008: 350) katılımlı gözlemi, araştırılan olguyu bir bütün olarak anlamada uygun bir yöntem olarak değerlendirmektedir. Böylelikle zaman içerisinde güç algılanan davranış ve tutum ayrıntılarını (nüansları) yakalama imkânı elde edilebilecektir. Veal (1997: 139) ise daha iddialı bir bakışla, birçok durumda, özellikle bir olguyu açıklama sürecinde, başvurulacak olan tek yöntemin katılımlı gözlem olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada tümevarımsal bir yaklaşımdan hareket edilerek, Pakistanlı turistlerin rehberli turlarda sergiledikleri davranışlar, nitel veri toplama araçlarından birisi olan katılımlı gözlemler yoluyla derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır.

Katılımlı gözlem, araştırmacının ortama dâhil olması ve grup tarafından kabul görmesi gibi zaman ve çaba gerektiren bir yöntemdir (Denzin, 1978'den aktaran Decrop, 2008: 350). Nitekim veri toplama sürecinde araştırmacı kimliğinin katılımcılar tarafından bilinmediği durumlarda gözlem notları almaya da ses kaydı yapmak zordur. Ancak araştırmacının, mantıklı bir gerekçe sunarak kendisini farklı bir kimlikle tanıtmaya halinde, oluşturulmaya çalışılan doğal ilişki zarar görmeyebilir (Veal, 1997: 139-140). Bu anlamda araştırmacının grup tarafından kabul görme gerekliliğinin önemsendiği bu araştırmada, çalışmanın yazarlarından birisi olan ve katılımlı gözlemler yapan araştırmacı, Pakistanlı turist grubuna, tur rehberi tarafından 'rehberlik mesleğine yeni başlayan stajyer bir rehber' olarak takdim edilmiştir. 'Stajyer rehber' yaklaşımının benimsenmesinde Acar'ın (2018), 14 Temmuz ve 17 Temmuz 2016 tarihlerinde Kuşadası'nda İranlı turistlerin katıldıkları günübirlik turlarda yaşadığı bir problem etkili olmuştur. Bahsi geçen turlarda araştırmacı, herhangi bir açıklama yapılmaksızın turist grubuna dâhil edilmiştir. Ancak turlar esnasında gözlemcinin aldığı notlardan rahatsızlık duyan bir turist, seyahat acentasını arayarak bu durumdan rahatsızlığını bildirmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen gözlemlerde ise, 'stajyer rehber' taktiği uygulanmış ve herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Böylelikle bu çalışma sürecinde de araştırmacının tur boyunca çektiği fotoğraflar ile katılımlı gözlem defterine aldığı notlar, grup üzerinde herhangi bir şüphe uyandırmamıştır. Seyahat acentası yetkililerinden gerekli izin alınarak gerçekleştirilen bu araştırmada gözlemci, mümkün olduğunca turist grubunu rahatsız etmekten kaçınmıştır.

Katılımlı gözlemlerin değerlendirilmesinde Acar (2018) tarafından geliştirilen ve 33 maddeden oluşan katılımlı gözlem formundan yararlanılmıştır. Acar (2018), bu formu geliştirirken, öncelikle Pizam ve Sussmann'ın (1995) 12 İngiliz turist rehberinin katıldığı bir odak grup görüşmesi sonucunda belirlenen '20 tipik turist davranışı' ölçeğini referans almıştır. Sonrasında turizm sektöründe çalışanlarla gerçekleştirilen fikir alışverişleri sonucunda 36 maddeden oluşan bir katılımlı gözlem formu oluşturmuştur. Bu formun uygulanabilirliğini (davranışların ne kadar gözlemlenebildiğini) test etmek amacıyla, Temmuz-Ağustos 2016 tarihlerinde toplam 10 farklı günübirlik turda gözlemler gerçekleştirmiştir. Katılımlı gözlemler sonucunda 33 maddeden oluşan bir gözlem formu geliştirilmiş ve bu gözlem formu Kuşadası, İstanbul, Antalya ve Kapadokya'yı ziyaret eden farklı ülke vatandaşlarının katıldıkları turlarda kullanılmıştır (Acar, 2018).

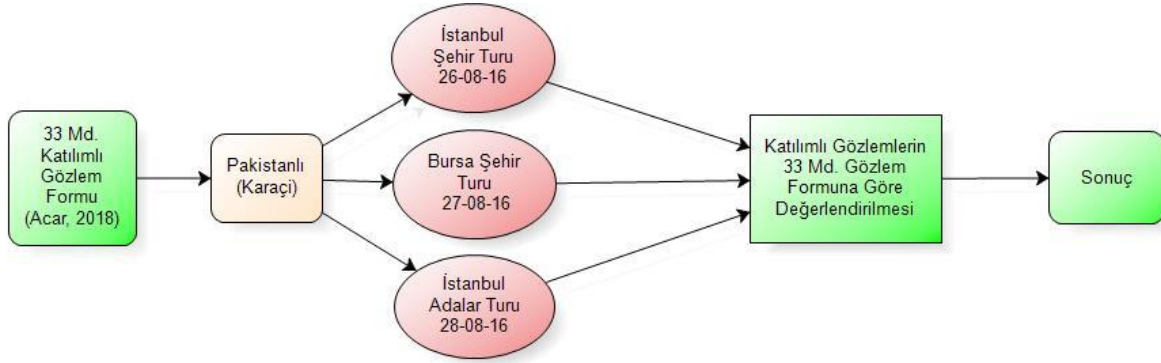
Katılımlı gözlemler, 25 Ağustos 2016 tarihinde İstanbul'u ziyaret eden 11 Pakistanlı (erkek) doktorun katıldığı bir paket turda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ağırlıklı olarak orta yaş grubunda ve Pakistan'ın Karaçi kentinden gelen ziyaretçilerdir (Tablo 2). Karaçi kenti,

dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip şehirleri arasında yer almakta olup, daha çok endüstri yoğun bir kent olarak bilinmektedir (Garfield, 2018; World City Populations 2019; The World's Cities in 2016).

Turlara katılmadan önce araştırmacı bir katılımlı gözlem defteri oluşturmuş ve turlar esnasında gözlemleyebildiği her şeyi katılımlı gözlem defterine yazmıştır. Örneğin:

'... 27-08-16, 12.54... Bir lokum kutusunun yanına giderek içindikileri görmek istediler... Açık bir örneği olmadığı için satış personeline bir örnek açmaları söylendi. Açtıklarında, kutunun üstündeki lokum ile içerisindeki lokumun aynı olmadığı görüldü... Bu lokumlar, 50 TL yazan kısımda yer alan lokumlar! Ziyaretçiler bu kutunun üstündeki gibi bir lokum almak istediklerini söyledi... Diğer tarafta satış yapılan yerdeki daha üst kalite lokumlara yönlendirildiklerinde, oradaki lokumların 100 TL olduğunu, onlara pahalı geldiğini belirttiler...'

Şekil 1. Araştırma Süreci

Gerçekleştirilen gözlemler esnasında araştırmacı, herhangi bir noktayı kaçırmamak amacıyla aynı zamanda Pakistanlı ziyaretçilerin fotoğraflarını çekmiştir. Katılımlı gözlem defterine yazılan notlar, tur bitiminden sonra MS Word dosyasına aktarılmıştır. MS Word dosyasına aktarılan veriler ise daha önce oluşturulan gözlem formunda yer alan her bir madde çerçevesinde bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Şekil 1’de araştırma sürecine ait detaylar gösterilmektedir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, Pakistan’ın Karaçi kentinden İstanbul’u ziyaret eden 11 kişilik doktor grubunun katıldığı bir paket tura ilişkin gözlem sonuçlarına yer verilmektedir. Paket turda yaklaşık 31 saat 30 dakika gözlem gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Pakistanlı Turistlerin Katıldıkları Paket Tura İlişkin Detaylar

<i>Tur</i>	<i>Tarih</i>	<i>Başlama Saati</i>	<i>Bitiş Saati</i>	<i>Ortalama Süre (Saat)</i>	<i>Tur Güzergâhı</i>
I. gün	26-08-2016	09.51	21.00	11	Topkapı Sarayı, Sultanahmet Cami-Eyüp Sultan-Kapalıçarşı
II. gün	27-08-2016	07.33	19.40	12	Bursa Şehir Turu
III. gün	28-08-2016	09.10	17.55	8.5	Prens Adaları

Etkileşim boyutu açısından bir değerlendirme yapıldığında, katılımcıların kendi içerisindeki etkileşimlerinin yüksek olduğu, ancak gezi esnasında karşılaştıkları diğer yabancı turistlerle olan etkileşimlerinin düşük düzeyde kaldığı gözlemlenmiştir. 26-08-16 ve 27-08-16 tarihlerindeki turlarda, grup üyeleri farklı turist gruplarıyla etkileşime girmezken 28-08-16 tarihindeki Prens Adaları turunda ihtiyar, sakallı bir ziyaretçi, teknedeki bir kadın ziyaretçiden fotoğrafını çekmesini istemiş, ancak kadın ziyaretçi bunu reddetmiştir. Aynı turda ihtiyar ziyaretçi, ada ziyareti sonrası tekneye geri döndükten sonra, yanında oturan kadın ziyaretçiden fotoğraf çekilmek amacıyla şapkasını ödünç istemiş, ancak kadın ziyaretçi bunu kabul etmemiştir. Diğer yandan paket tur boyunca katılımcıların öğle yemeklerini birlikte almaları nedeniyle farklı turist gruplarıyla bir araya gelememeleri, etkileşim düzeyini anlamayı güçleştirmiştir. 26-08-16 tarihindeki turda da turist grubunun hem Eyüp Sultan hem de Kapalıçarşı'da esnafla olan etkileşimleri de gözlemlenememiştir. Turun ikinci gününde (Bursa turu) ise, Ulu Cami önünde iki seyyar satıcı ile turist grubu arasında bir temas olduğu görülmeye rağmen, bu temasın, satıcı müşteri ilişkisi içerisinde sınırlı düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Genel olarak tüm paket tur boyunca ziyaretçilerin yerel insanlarla da etkileşime girmedikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 2. İstanbul'u Ziyaret Eden Pakistanlı Turistlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

<i>Katılımcı</i>	<i>Doğum Tarihi</i>	<i>Yaş</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Geldiği Ülke/ Şehir</i>
1	1981	35	Erkek	Pakistan/ Karaçi
2	1976	40	Erkek	Pakistan/ Karaçi
3	1966	50	Erkek	Pakistan/ Karaçi
4	1979	37	Erkek	Pakistan/ Karaçi
5	1965	51	Erkek	Pakistan/ Karaçi
6	1975	41	Erkek	Pakistan/ Karaçi
7	1982	34	Erkek	Pakistan/ Karaçi
8	1980	36	Erkek	Pakistan/ Karaçi
9	1975	41	Erkek	Pakistan/ Karaçi
10	Bilinmiyor	-	Erkek	Pakistan/ Karaçi
11	1953	63	Erkek	Pakistan/ Karaçi

Yerel satıcılarla temaslarının sınırlı olması nedeniyle satıcılara yönelik tutumları da tam olarak gözlemlenememiştir. Ancak lokum alışverişi esnasında bir ziyaretçi, satış

görevlisinden bir lokum kutusunu açmasını istemiş, lokum paketi açıldığında paketin üstündeki lokum resmi ile kutunun içerisinden çıkan lokumun aynı olmadığı görülmüştür. 28-08-16 tarihindeki Kınalı Ada ziyareti esnasında bir ziyaretçi (sakallı ihtiyar), bir satıcıya yanaşarak orada bulunan bir şapkanın fiyatını sormuş, sonrasında şapkayı giyerek fotoğraf çektirmeye çalışmıştır. Satış görevlisi, şapka ile birlikte fotoğraf çektirmesi durumunda 1 TL vermesi gerektiğini belirtmesi üzerine ziyaretçi, fotoğraf çektirmekten vazgeçmiştir.

Paket tur boyunca yapılan alışverişler dikkate alındığında, katılımcıların ağırlıklı olarak kıyafet ve lokum alışverişinde buldukları gözlemlenmiştir (Tablo 3). 27-08-16 tarihinde ziyaret edilen mağazada, uygun fiyata satılan ürünler (kıyafet) satın alınmıştır. Diğer yandan bir ziyaretçinin 700 TL değerinde bir deri ceket satın aldığı görülmüştür.

Paket turun ikinci günü ziyaret edilen hediyelik eşya mağazasında toplam beş adet alışveriş gerçekleşmiştir. Bu mağazada bir ziyaretçi kadın eşarbi, bir başka ziyaretçi toplam üç adet nazar boncuğu satın almıştır. Beyaz gömlekle bej renkli kıyafet giyen ziyaretçi, kadın kıyafeti satın alırken turuncu kıyafetli bıyıklı ziyaretçi ile bir başka ziyaretçi, üçer adet bileklik satın almıştır. Paket tur boyunca kartpostal satın almaya yönelik herhangi bir ziyaretçi olmamıştır.

Tablo 3. Paket Tur Boyunca Pakistanlı Ziyaretçilerin Satın Aldıkları Ürünler

<i>Ürün</i>	<i>Tespit Edilen Alışveriş İşlemi</i>
Hediyelik eşya (Silk House Mağazası)	5
Kitap (Topkapı'ya ait)	2
Tişört	1
Deri Ceket	1
Mont	3
Terlik	3
Bavul	1
Lokum	12
Ziyet Eşyası	2
Ayakkabı	2
Gömlek	1
Çorap	1
Pantolon	3
Zeytinyağı	1
Şapka	1
Hacışakir Sabun	1
Kıyafet (Bilinmiyor)	4

28-08-16 tarihindeki Prens Adaları turunda, 11 ziyaretçiden dokuzu, Kınalıada'da tur ücretine dâhil olan fayton turuna katılırken iki ziyaretçi katılmamıştır. Aynı turda, teknede öğle yemeği esnasında diğer turist gruplarına sunulan içecekler ekstra olurken, Pakistanlı ziyaretçilere 'bir adet içecek alma' hakkı tanınmıştır. Benzer şekilde 27-08-16 tarihindeki Bursa turunda da öğle yemeği esnasında alınan içecekler ücrete dâhil edilmiştir.

Pazarlık boyutu açısından bir değerlendirme yapıldığında, birinci turun başlangıcında rehber tarafından Kapalıçarşı'da gerçekleşecek alışverişlerde % 30'a kadar pazarlık yapılabileceği yönünde bir bilgilendirme yapılmıştır. Bu bilgilendirme sonrasında katılımcıların fiyatların sabit olduğu mağazalarda pazarlığa yönelmedikleri, ancak seyyar satıcılarla gerçekleştirdikleri alışverişlerde pazarlık yaptıkları gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili gözlem notlarından birisi aşağıdaki şekilde yazılmıştır:

'27-08-16, 13.42...Minibüs geldi ve öğle yemeği için minibüse binmeye çalışırken bir seyyar satıcı gelerek gruba düdük satmaya çalıştı... Satıcı, öncelikle bir adet düdüğün 5 TL olduğunu belirtti. Esmer tenli açık renk giyinen ziyaretçi, üç adet düdüğü 5 TL'ye verecekse satın alacaklarını söyledi. Satıcı bunun olamayacağını, iki adet düdüğü 5 TL'ye verebileceğini belirtti. Bir süre sonra satıcı, dört adet düdüğün 10 TL olabileceği yönünde bir teklifte bulundu... Sonunda satıcı üç adet düdük 5 TL'ye razı oldu... Esmer ziyaretçi dışında başka bir ziyaretçi daha üç adet düdük 5TL'ye satın aldı...'

Pazarlık boyutunu içeren bir başka gözlem ise şu şekilde not edilmiştir:

'27-08-16, 13.50... Başka bir seyyar satıcı yanaşarak el tipi mini dikiş makinesi satmaya çalıştı. Fiyatını sorduklarında, satıcı tanesi 20 TL olduğunu söyledi. Uzun boylu yeşil kıyafetli esmer ziyaretçi, 10 TL'ye satarsa dikiş makinesini satın alacaklarını belirtti... Esmer yeşil kıyafetli ziyaretçi, 10 TL'ye satması durumunda beş adet alacaklarını söyledi... Satıcı bunun olmayacağını söyleyerek turist grubundan uzaklaştı. Ancak daha sonra yeniden turistlerin yanına gelen satıcı, iki adet dikiş makinesini 25 TL'ye satabileceğini belirtti. Yapılan pazarlık neticesinde ziyaretçiler, 12,5 TL'ye beş adet dikiş makinesi satın aldılar...'

Turun üçüncü günü, turist grubunun otelden kahvaltısını almasının ardından otel önünde seyyar satıcıdan mont satın alan ziyaretçiler (iki kişi), satıcıyla pazarlık yapmıştır. Aynı turda mavi bir bavul satın alan ziyaretçi, katılımlı gözlemciye, üzerinde '99 TL' yazılı bavulu '89 TL'ye satın aldığını ifade etmiştir.

Yiyecek-içecek tercihlerine ilişkin gözlemler açısından bir değerlendirme yapıldığında, tur boyunca 'İngiliz çayı' talep eden ziyaretçiler tespit edilmiştir. Nitekim İstanbul şehir turunda, Eyüp Sultan'daki serbest zaman esnasında çay satın almak isteyen bir ziyaretçi, İngiliz çayı talebinde bulunmuş, sonrasında büfedeki görevli, 200 ml.'lik bir sütü açarak bunu çaya karıştırıp ziyaretçiye sunmuştur. 27-08-16 tarihinde bir ziyaretçi rehber, İstanbul'da neden İngiliz çayı bulamadıklarını sormuştur. Bunun üzerine rehber, Türkiye'de yalnızca çay satıldığını, dolayısıyla sütlü çay almaları durumunda sütün parasını ayrıca ödemeleri gerektiğini açıklamıştır. 28-08-16 tarihindeki turda da bir mola esnasında (saat 10.30 dolayında) çay içmeye yönelen ziyaretçilerin 'İngiliz çayı' talebinde buldukları

gözlemlenmiştir. Bunların dışında ayrıca 26-08-16 tarihinde Ayasofya Kilisesi ziyareti sonrasında kestane satın alan ziyaretçiler olmuştur. Hatta diğer katılımcılara kestane ikramında da bulunmuşlardır. Bunlara ek olarak, katılımcıların indirim karşılığında duyarlı oldukları yönünde gözlemler de olmuştur. Söz gelimi 27-08-16 tarihinde ziyaret edilen alışveriş mağazasında ‘% 50 indirim’ yazısını gören bir ziyaretçi, heyecanlanarak bir an önce alışveriş yapmak istediğini belirtmiştir.

Paket tur boyunca, restoranlarda yemek için ayrılan süre ortalama 45 dakika olarak gerçekleşmiştir. Gruba ilk gün mercimek çorbası- şiş tavuk-pide-içecek; ikinci gün İskender Kebabı; üçüncü gün ise meze ağırlıklı açık büfe yemek sunulmuştur. Ancak öğle yemeklerinin paket tura dâhil olması nedeniyle ziyaretçiler arasında ekstra yöresel yiyecek-içecek talebinde bulunan olmamıştır.

Ziyaretçilerin zamanlamaya duyarlılıkları açısından bir değerlendirme yapıldığında; tur programında zaman zaman gecikmeler yaşandığı tespit edilmiştir (Tablo 4). İki gün boyunca, gruptaki bir ziyaretçinin uyuyakalması yüzünden hareket saati gecikmiştir. Bunun yanı sıra ziyaretler esnasında toplanma saatlerinde de gecikmeler yaşanmıştır. Turun ikinci günü ziyaret edilen alışveriş mağazasında alışveriş için turist grubuna 30 dakika süre verilmesine rağmen alışveriş mağazasında yaklaşık 1 saat fazladan zaman geçirilmiştir. Ancak 28-08-16 tarihindeki Prens Adaları turunda, teknede farklı milliyetlerden turistler olduğu ve yaşanan gecikmelerin diğer turistlerden kaynaklandığı, Pakistanlı turist grubunun ise hareket saatinden önce tekneye döndükleri gözlemlenmiştir.

Tablo 4. Paket Tur Boyunca Öngörülen Hareket Saatleri ile Gerçekleşen Hareket Saatleri

<i>Turlar</i>	<i>Öngörülen Hareket Saati</i>	<i>Gerçekleşen Hareket Saati</i>
<i>26-08-2016, İstanbul Şehir Turu</i>		
Ramada Hotel	09.00	09.51
Topkapı Sarayı	12.00	12.14
Ayasofya Müzesi	12.10	12.51
Eyüp Sultan	16.15	16.24
Kapalıçarşı	19.00	19.05
<i>27-08-2016, Bursa Şehir Turu</i>		
Ramada Hotel	07.00	07.33
Alışveriş Merkezi (Paul Mark)	11.05	12.13
Hediyelik Eşya Mağazası(Silk House)	15.35	15.40
<i>28-08-2016, Prens Adaları Turu</i>		
Ramada Hotel	09.00	09.10
Kımalı Ada	11.45	11.51
Büyük Ada	15.10	15.17

Hijyen bakımından değerlendirildiğinde, paket tur boyunca etrafına rahatsızlık veren herhangi bir ziyaretçinin olmadığı görülürken 26-08-16 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda

kavrulmuş kestane yiyen ziyaretçilerin yedikleri kestanelerin kabuklarını çöp tenekesi yerine yakınlarında bulunan bir ağacın dibine bıraktıkları tespit edilmiştir.

Son olarak, paket tur boyunca alışverişlerde herhangi bir satış sözleşmesi talep eden; tur esnasında bahşiş bırakan ve satış personeline kaba davranan herhangi bir ziyaretçi olmamıştır. Ayrıca grubun yalnızca tur sonunda rehberi alkışladıkları ve rehberle uyumlu hareket ettikleri gözlemlenirken, rehberle soru sorma ve fotoğraf çekme eğilimlerinin düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Ancak alışveriş esnasında karar verme (zor karar verme/ çabuk ikna olma); satın alma esnasında diğerlerinden etkilenme; ziyaret ettikleri destinasyonla ilgili bilgi sahibi olma; ziyaret edilen yerde orijinal (özgün) şeyler görmek isteme; yakınlarının tura katılmasını isteme ve sosyal medyada tur fotoğraflarını paylaşma eğilimlerinin gözlemlenmesi mümkün olamamıştır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

İstanbul'u ziyaret eden Pakistanlı turistlerin paket turlarda sergiledikleri turist davranışlarını nitel bir yaklaşımla, katılımlı gözlemler yoluyla belirlemeye yönelik gerçekleştirilen bu araştırmada Pizam ve Sussmann (1995) tarafından geliştirilen ve Acar (2018) tarafından kullanılan, gözlemlenebilme olasılığının daha fazla olduğu ve toplumsal düzlemde sergilenen etkileşim, alışveriş, pazarlık, zamanlama, yiyecek-içecek tercihi ve şikâyet davranışı boyutları, on bir Pakistanlı erkek ziyaretçi üzerinde incelenmiştir.

Gözlemlenebilen davranış boyutlarından birisi olan ve bu çalışmanın ilk alt araştırma sorusunu oluşturan etkileşim boyutuyla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında; araştırmada yer alan ziyaretçilerin paket tur boyunca yerel halk ile temas kurma eğiliminde olmadıkları, yerel halkı tanıma yönünde de herhangi bir girişimin söz konusu olmadığı anlaşılmıştır. Turist grubunun tur boyunca kendi içerisindeki etkileşiminin yüksek olduğu ve birbirleriyle sohbet etme eğiliminde oldukları, ancak farklı turist gruplarıyla olan etkileşimlerinin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Paket tur boyunca ziyaretçilerin temas kurdukları kişiler satıcılar, satış görevlileri ve tur rehberi ile sınırlı kalmıştır. Başka bir ifadeyle bu temas, müşteri-görevli ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Turist grubunun kendi içerisindeki etkileşimin yüksek olmasının nedeni olarak aynı şirket çalışanı olmalarının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Pakistanlı ziyaretçilerin alışveriş esnasında birbirlerinin satın alma davranışlarından etkilenip etkilenmedikleri tam olarak gözlemlenememesine rağmen, hem lokum alışverişlerinde hem de bir hediyelik eşya mağazasında birbirleriyle değerlendirme yapanlar olduğunun gözlenmesi ise alışveriş ve etkileşime girme boyutlarının her ikisi açısından ek bir bilgi vermektedir. Hofstede ve arkadaşlarının gerçekleştirmiş oldukları araştırmada Pakistan, kolektivist özelliğe sahip toplumlar arasında gösterilmektedir (Hofstede.insights.com).

Dolayısıyla Pakistanlı ziyaretçilerin alışverişleri esnasında diğer grup üyeleriyle fikir alışverişinde bulunmalarını kolektivist özelliğe dayandırmak mümkündür.

Araştırmanın ikinci alt sorusu olan alışveriş eğilimleri açısından ele alındığında, ziyaretçilerin ağırlıklı olarak kıyafet alışverişi ile lokum alışverişinde buldukları tespit edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde araştırma bulguları, Türkiye'yi ziyaret eden İranlı turistlerin ağırlıklı olarak kıyafet alışverişinde buldukları yönünde Acar'ın (2018) ortaya koyduğu sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Diğer yandan katılımcıların kendilerine uygulanan indirimlere karşı duyarlı oldukları da bu çalışmada elde edilen önemli sonuçlar arasındadır. Alışveriş mağazası girişinde '% 50 indirim' yazısını gören bir ziyaretçi, tur otobüsünden bir an önce inerek alışveriş yapmak istediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Sultanahmet Meydanı'nda kavrulmuş kestane satın alan ziyaretçiler, diğer katılımcılara aldıkları kestanelerden ikram etmişlerdir. Bu bulgular, Acar'ın (2018) turist gruplarının genel anlamda kendilerine uygulanan ikram ve promosyonlara karşı tepkilerinin olumlu olduğu yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Alışveriş davranış boyutu kapsamında değerlendirilebilecek bir başka boyut olan 'Esnafa güven/ güvensizlik' açısından bir değerlendirme yapmak mümkün olmamakla birlikte, araştırma katılımcılarının esnafa şüpheyle yaklaştıkları gözlenmiştir. Nitekim 27-08-16 tarihindeki Bursa turunda ziyaret edilen lokum mağazasında, turist grubu satış personelinin 50 TL'ye satılan lokum grubunda yer alan bir lokum paketini açmalarını istemiş, satış personeli bunun üzerine turist grubunun görmek istediği lokum paketini açmıştır. Paket içerisinden çıkan lokumlarla paketin üstünde yer alan lokumların birbiriyle aynı olmadığı anlaşılmıştır. 28-08-16 tarihinde ziyaret edilen Kınalı Ada'da ihtiyar (sakallı) ziyaretçi bir şapka satıcısına yanaşarak beğendiği bir şapkanın fiyatını sormuş, sonrasında şapkayla birlikte fotoğraf çekmeye yöneldiğinde satış görevlisi çekeceği fotoğraf için '1 TL' talep etmiştir. Bunun üzerine ziyaretçi, fotoğraf çekmekten vazgeçmiştir. Bu noktada araştırma bulguları Acar'ın (2018), Yunan turistlerin yabancı bir ülkede alışveriş esnasında esnafa şüpheyle yaklaştıkları yönündeki bulgularla örtüşmektedir.

Tur esnasında tur programında ön görülen zamanlama programına ne kadar sadık kalındığı, bu çalışmanın dördüncü alt problemi olarak belirlenmiş olup, katılımcıların genel olarak zamanlama açısından titiz olmadıkları ve program dışına çıkma eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Özgürlükçü çağdaş anlayışla geleneksel otoriter kültürlerde 'zaman' ve 'zaman planlamasının' farklı şekillerde algılandığını belirten Cüceloğlu (2002: 248), özgürlükçü çağdaş anlayışta zaman planlaması yaparak geleceğin farkında olmak, öğrenilmesi gereken temel bir beceri olarak kabul görürken geleneksel otoriter kültürde geçmişin, şimdi ve

gelecekte daha önemli olduğu kabul görmektedir. Avcıkurt (2007), doğu toplumları ile batı toplumları arasında zaman algısı arasında farklılık olduğunu ifade ederek batı toplumlarında zaman dakiklik ve para şeklinde algılanırken doğu toplumlarında belirsizliği çağrıştırmaktadır. Bu araştırmanın bulguları, İranlı turistlerin dakik olmadıkları yönünde (Farahani ve Mohamed, 2013; Acar, 2018) literatürdeki bazı çalışmalarla örtüşmektedir.

Diğer yandan zamanlama boyutu kapsamında da ele alınabilecek ve detayları önceden belirlenerek programa dâhil edilen turlarda katılımcıların öngörülen programın dışına çıkma eğilimlerinin tespit edilmesi de önemli bir davranış boyutu olarak düşünülmelidir. Bu anlamda bu çalışmanın katılımcıları arasında program dışına çıkma eğiliminde olanların tespit edilmiş olması, Pakistanlı ziyaretçilerin davranışlarını daha detaylı anlamak açısından önemli bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Sözelimi turun ilk günü Sultanahmet Camii ziyareti sonrasında otele dönerek bir süre dinlenip, akşamüstü tura kaldıkları yerden devam etmeyi talep eden bir ziyaretçi olurken aynı gün tur programında Topkapı Sarayı'nda 'Harem' ziyareti olmamasına rağmen 'Harem' ziyaretinde bulunmak isteyen bir ziyaretçi gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Bursa turunda, tur programında Uludağ olmamasına rağmen bir ziyaretçiden Uludağ'ı ziyaret etme isteği gelmiştir. Bu açıdan bu araştırmanın bulguları Japon turistlerin katı tur programlarına bağlı kaldıkları yönündeki çalışmalardan (Jansen-Verbeke, 1994; Pizam ve Sussmann, 1995; Pizam ve Jeong, 1996; Timothy, 2005; Acar, 2018) farklılaşmaktadır.

Pazarlık yapma, alışveriş sürecinin önemli bir parçasıdır ve bu çalışmada bu davranış boyutunun daha yakından anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu anlamda Kapalıçarşı ziyareti esnasında tur rehberi tarafından katılımcılara % 30'a kadar pazarlık yapabilecekleri yönünde bir bilgilendirme yapılmasının ardından, katılımcıların paket tur boyunca çeşitli satış ortamlarında (seyyar satıcılar gibi) pazarlığa yöneldikleri tespit edilmiştir. Kozak (2016) Ortadoğu, Afrika, Asya ve Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelerin İngiliz turistler tarafından pazarlığa elverişli bölgeler arasında gösterildiğine dikkat çekerek, pazarlığın genel anlamda bağımsız mağazalarda ve yerel/sokak dükkânlarında olduğunu, otel ve restoran gibi set fiyatların gösterildiği yerlerde çok daha az oranda gerçekleştiğini belirtmektedir. Acar (2018) ise Yunan, Güney Koreli, Rus, Japon, Alman ve Hollandalı turistlerin 'rehber kitaplarında' Türkiye ziyaretlerinde pazarlık yapılması yönünde bilgilere yer verildiğine işaret etmiştir.

Şikâyet davranışı da bu çalışmanın inceleme konusu yaptığı davranış boyutlarından birisidir (6. alt araştırma sorusu). Doğan'a (1983: 44) göre turistler, beklentileri ile karşılaştıkları aynı olmaması durumunda şikâyet etmektedir. Pakistanlı ziyaretçilerden paket tur boyunca 'İngiliz çayı' talebinde bulunanlar olmuştur. Laitinen (2004: 52), Çinli turistler

arasında sıcak su veya çay tüketiminin yaygın olması nedeniyle Finlandiya ziyaretlerinde odalarında sıcak su ısıtıcısı bulamamaları halinde memnuniyetsiz olduklarını dile getirmektedir. Benzer şekilde Acar (2018), Türkiye ziyaretlerinde otel odalarında 'terlik, diş fırçası ve jilet' bulamayan İranlı ziyaretçilerin şikâyet etmeye yöneldiklerini, Hollandalı, Yunan ve Alman turistlerin ise sabah saatlerinde 'kahve içme' alışkanlıklarının olduğunu belirlemiştir. Siddiqui'a (1982) göre Pakistan'da yiyecek harcamaları kentsel alanlardaki toplam harcamanın yaklaşık % 50'si, kırsal alanlardaki harcamanın ise yaklaşık % 60'ını oluşturmaktadır. Toplam harcamalar içerisinde ise çay tüketimi % 1.36'ya, kırsal alanda ise % 1.27'ye karşılık gelmektedir. Diğer yandan süt ve süt ürünleri kentsel alanlardaki toplam harcama içerisinde % 8.68, kırsal alanlardaki toplam harcama içerisinde % 15.18'dir. Pakistan'ın kırsal bir bölgesi olan Nowshera'da gerçekleştirilen bir araştırmada Begum vd. (2010), en fazla harcamanın sırasıyla un, süt, sebze, yemeklik sıvı yağ ve et şeklinde sıralarken en düşük harcamanın ise sırasıyla şeker, baklagiller, çay, pirinç ve yumurta olduğunu belirtmektedir. Kırsal ve kentsel bölgelerdeki çocukların yiyecek ve beslenmelerindeki farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan başka bir çalışmada Hakeem vd. (1999), yeşil mercimek, pişmiş sebze, kızarmış Asya ekmeği (paratha) ve çay tüketiminin şehirleştikçe azalma eğiliminde olduğunu, ancak süt, et köri, tavuk köri, çikolata, pasta, dondurma, meyve ve çiğ sebze tüketiminin şehirleşme ile artış gösterdiğini tespit etmişlerdir. Hakeem vd. (1999), kırsal bölgelerde çay tüketiminin daha fazla olduğunu ve kentteki çocuklara oranla çaylarına daha fazla oranda süt koyduklarını tespit etmişlerdir. Bu çalışmada da Pakistanlı ziyaretçiler arasında sütlü çay talebinin gözlemlenmesi bu tüketim alışkanlığının ülke dışında da sürdüğüne işaret etmektedir.

Bahşiş verme, hizmet sektörünün genel kabul gören uygulamalarından birisidir. Bu davranış boyutunun Pakistanlı ziyaretçiler tarafından nasıl sergilendiğini ortaya çıkarmak da çalışmanın 7. alt araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Kültürün tek başına bahşiş davranışı üzerinde etkili olmadığını belirten Abraham (2014: 3), cinsiyet, etnik yapı hatta aynı ulusal kültür içerisinde bölgesel farklılıkların bile bahşiş davranışını etkileyebileceğine dikkat çekmektedir. Acar (2018: 333) İranlı, Rus, Yunan ve Hollandalı turistlerin tur esnasında bahşiş verme eğilimlerinin düşük olduğunu, Güney Kore ve Japonya'da bahşiş kültürünün olmadığını, turlarda bahşişin sadece grup başkanı tarafından toplu bir şekilde verildiğini, hatta Japonlarda bahşişin 'karşısındaki insanı küçük düşürmek' anlamına geldiğini belirtmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışmada, paket tur boyunca Pakistanlı ziyaretçilerden bahşiş bırakan olmadığı gözlemlenmiştir.

Öte yandan, alt araştırma soruları arasında yer almamasına rağmen, araştırma sürecinde gözlemlenebilen farklı katılımcı davranışlarından söz etmek de bulunmaktadır. Sözgelimi,

araştırmanın dikkat çekici önemli sonuçlarından birisi de tur boyunca katılımcıların ‘fotoğraf çekme’ eğilimlerinin düşük düzeyde olduğunun gözlemlenmesidir. Bu açıdan bakıldığında Japon ziyaretçilerin fotoğraf çekmenin önemli olduğu yönündeki çalışmalardan (Ahmed ve Krohn, 1992; Pizam ve Jeong, 1996; Pizam vd., 1997; Mok ve Lam, 2000; Watkins, 2008; Özdemir, 2014; Acar, 2018) farklılaşmaktadır. Hijyen standartlarına uyma yönündeki gözlemler de bu çalışma kapsamında ayrıca değerlendirilmiştir. Katılımcıların genel anlamda bu standartlara yakın davranışlar sergilediklerinden söz etmek mümkündür.

Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde detayları açıklanan 7 davranış boyutuna ilişkin sonuçların Pakistanlı katılımcıları, daha yakından tanıma olanağı sağladığından söz etmek mümkündür. Ancak araştırma boyunca bazı davranışlar üzerinde gözlem yapabilme olanağı mümkün olamamıştır. Dolayısıyla gelecek araştırmalarda, gözlemlenemeyen bu tür davranış boyutlarıyla beraber tüm davranış boyutlarının, farklı veri toplama araçlarıyla ölçülmesi, Pakistan turist pazarının daha detaylı anlaşılmasına katkı sağlayabileceği düşünülebilir.

Katılımlı gözlemler esnasında, seyyar satıcıların alışveriş esnasında turistlere baskı uyguladıkları, ayrıca ilk teklif edilen fiyat ile son fiyat arasında büyük fark olduğu görülmüştür. Bu gözlem bulgusu, Acar’ın (2018) da dikkat çektiği üzere, satılan ürünlerde standart bir tarifenin uygulanmadığı yönündeki sonuçlarla örtüşmektedir. Dolayısıyla turizm çalışanlarının turistlere uyguladıkları fiyatlandırma politikalarını uygularken daha makul düzeyde kalmaları yararlı olacaktır.

Araştırmanın gerçekleştirildiği dönem (Ağustos 2016), Türkiye’de darbe girişiminin gerçekleştiği döneme rastlaması, araştırmanın önemli bir kısıtını oluşturmaktadır. Söz konusu tarihlerde İstanbul’da Tarihi Yarımada’da gerçekleştirilen turlarda, birçok noktada kolluk kuvvetlerinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla böyle bir ortamda gerçekleştirilen paket turda, katılımcıların bu ortamdan etkilenmeleri olasıdır. Paket turlarda yalnızca bir gözlemcinin yer alması, araştırmanın bir başka sınırlılığını oluşturmaktadır. Turlar boyunca yalnızca bir katılımlı gözlemci olması nedeniyle özellikle turist grubuna verilen serbest zamanlarda gerçekleştirilen gözlemlerde araştırmacı zaman zaman güçlük yaşamıştır. Gelecek araştırmalarda farklı bir gözlemcinin daha olması kayıp gözlem olasılığını düşürecektir. Bu araştırmada yalnızca sınırlı sayıda (11 kişi), orta yaş grubuna mensup Pakistanlı (erkek) ziyaretçiler gözlemlenebilmiştir. Aile gruplarının katıldıkları turlarda gerçekleşecek gözlemler, farklı sonuçlar ortaya koyabilir. Bu araştırmanın bir başka kısıtı da, turist grubunun yalnızca gündüz saatlerinde tur esnasındaki davranışlarının gözlemlenebilmesidir.

Otelde kaldıkları sürelerdeki davranışlarını gözlemek daha bütüncül sonuçlar ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

- Abraham, Z. (2014). The influence of national culture on tipping behavior. UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones, 2626.
- Acar, V. (2018). *Uluslararası turistlerin davranışlarının incelenmesi: Türkiye'de rehberli turlara katılan turistler üzerinde bir araştırma* (Doktora Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmed, Z. U., & Krohn, F. B. (1992). Understanding the unique consumer behavior of Japanese tourists. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 1(3), 73-86.
- Asadi, R., & Daryaei, M. (2011a). Prioritization of pull factors of Malaysia as a destination for Iranian tourists. *European Journal of Social Sciences*, 26(2), 287-296.
- Asadi, R., & Daryaei, M. (2011b). Prioritization of pull factors of China as a destination for Iranian tourists. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(11), 1129-1135.
- Asadi, R., & Daryaei, M. (2011c). Prioritization of pull factors of Turkey as a destination for Iranian tourists. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(10), 1510-1515.
- Asadi, R., & Daryaei, M. (2012). Recognition and prioritization of pull factors of Azerbaijan as a destination for Iranian tourists. *Journal of American Science*, 8(8), 189-194.
- Asgari, M., & Borzooei, M. (2014). Evaluating the perception of Iranian students as educational tourists towards Malaysia: In-depth interviews. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5(9), 81-109.
- Avcı Kurt, C. (2007). *Turizm sosyolojisi: Turist-yerel halk etkileşimi* (İkinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Begum, S., Khan, M., Farooq, M., Begum, N., & Shah, I. U. (2010). Socio economic factors affecting food consumption pattern in rural area of district Nowshera, Pakistan. *Sarhad J. Agric*, 26(4), 649-653.
- Chen, J. S. (2000). Cross-cultural differences in travel information acquisition among tourists from three pacific-rim countries. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 24 (2), 239-251.
- Clark, T. (1990). International marketing and national character: A review and proposal for an integrative theory. *Journal of Marketing*, 54 (4), 66-79.
- Crotts, J. C., & Erdmann, R. (2000). Does national culture influence consumers' evaluation of travel services? A test of Hofstede's model of cross-cultural differences. *Managing Service Quality: An International Journal*, 10 (6), 410-419.
- Cüceloğlu, D. (2002). *Yeniden insan insana* (27. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dann, G. M. S. (1993). Limitations in the use of 'nationality' and 'country of residence' variables. D. G. Pearce and R. W. Butler (Editors) In *Tourism research critiques and challenges* (pp. 88-112). London: Routledge.
- Decrop, A. (2008). Qualitative research methods for the study of tourist behaviour. (pp. 335-365). A. Pizam and Y. Mansfeld. (Editors), In *Consumer behavior in travel and tourism*. London: Routledge.
- De Mooij, M. (2013). On the misuse and misinterpretation of dimensions of national culture. *International Marketing Review*, 30(3), 253-261.
- Doğan, H. Z. (1983). *Turistik davranış*. Aydın: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Duman, M. Z. (2016). Van'a gelen İranlı turistlerin profilleri üzerine sosyolojik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 399-408.
- Egresi, I., & Arslan, S. (2016). Shopping and tourism in Turkey: The perfect combination (pp 211-228). In I. Egresi (Edt.). *Alternative tourism in Turkey. Role, potential development and sustainability*. USA: Springer.
- Farahani, B. M., & Mohamed, B. (2013). Relationship between nationality and tourists' behaviour: Case of Middle East tourists in Malaysia from tour guides perspective. *International Journal of Tourism Anthropology*, 3(1), 43-57.
- Fard, M. M., & Saberi, H. (2015). Studying the motivations of choosing foreign tourism destinations: Case study of Thailand. *Journal of Sustainable Development*, 8(9), 254-264.
- Garfield, L. (2018). These will be the world's biggest cities in 2030, <https://www.businessinsider.com/biggest-cities-by-2030-2018-7> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- Güler, Ş. (1978). *Turizm sosyolojisi*. Ankara: Turizm ve Tanıtma Bakanlığı.
- Hakeem, R., Thomas, J., & Badruddin, S. H. (1999). Rural-urban differences in food and nutrient intake of Pakistani children. *The Journal of the Pakistan Medical Association*, 49(12), 288-294.

- Heung, V. C. S., Qu, H., & Chu, R. (2001). The relationship between vacation factors and socio-demographic and travelling characteristics: The case of Japanese leisure travellers. *Tourism Management*, 22(3), 259-269.
- Hofstede, G. (2001). *Cultures consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (Second Edition). Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Hofstede.Insights.com, Compare countries, <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/> Erişim Tarihi: 11.01.2019.
- Hudson, S., & Ritchie, J. R. B. (2001). Cross-cultural tourist behavior: An analysis of tourist attitudes towards the environment. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 10(2-3), 1-22.
- Ibrahim, Z., Zahari, M. S., Sulaiman, M., Othman, Z., & Jusoff, K. (2009). Travelling pattern and preferences of the Arab tourists in Malaysian hotels. *International Journal of Business and Management*, 4(7), 3-9.
- Jansen-Verbeke, M. (1994). The synergy between shopping and tourism: The Japanese experience. W. F. Theobald (Editor), In *Global tourism: The next decade* (pp. 428-446). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Kang, M., & Moscardo, G. (2006). Exploring cross-cultural differences in attitudes towards responsible tourist behaviour: A comparison of Korean, British and Australian tourists. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 11(4), 303-320.
- Kim, C., & Lee, S. (2000). Understanding the cultural differences in tourist motivation between Anglo-American and Japanese tourists. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 9(1-2), 153-170.
- Kim, S. M., & Prideaux, B. (1999). Korean inbound tourism to Australia- a study of supply-side deficiencies. *Journal of Vacation Marketing*, 5(1), 66-81.
- Kim, S. S., & McKercher, B. (2011). The collective effect of national culture and tourist culture on tourist behavior. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 28(2), 145-164.
- Kozak, M. (2002). Comparative analysis of tourist motivations by nationality and destinations. *Tourism Management*, 23(3), 221-232.
- Kozak, M. (2014). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, M. (2016). Bargaining behavior and the shopping experiences of British tourists on vacation. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 33(3), 313-325.
- Laitinen, K. (2004). *The perceptions of tour guides of Finland as a travel destination for Chinese tourists*. M. A. European Tourism Management: Bournemouth University.
- Lee, J. A., Garbarino, E., & Lerman, D. (2007). How cultural differences in uncertainty avoidance affect product perceptions. *International Marketing Review*, 24(3), 330-349.
- Lehto, X. Y., Cai, L. A., O'Leary, J. T., & Huan, T. C. (2004). Tourist shopping preferences and expenditure behaviours: The case of the Taiwanese outbound market. *Journal of Vacation Marketing*, 10(4), 320-332.
- Lehto, X. Y., Chen, S. Y., & Silkes, C. (2014). Tourist shopping style preferences. *Journal of Vacation Marketing*, 20 (1), 3-15.
- Litvin, S. W., Crotts, J. C., & Hefner, F. L. (2004). Cross-cultural tourist behaviour: A replication and extension involving Hofstede's uncertainty avoidance dimension. *International Journal of Tourism Research*, 6 (1), 29-37.
- Mok, C., & Lam, T. (2000). Travel-related behavior of Japanese leisure tourists: A review and discussion. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 9(1-2), 171-184.
- Money, R. B., & Crotts, J. C. (2003). The effect of uncertainty avoidance on information search, planning, and purchases of international travel vacations. *Tourism Management*, 24(2), 191-202.
- Moscardo, G. (2004). East versus west: A useful distinction or misleading myth. *Tourism*, 52(1), 7-20.
- Özdemir, C. (2014). *Kültürlerarası turist davranışı: turistlerin tur esnasındaki davranışlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pizam, A. (1999). The American group tourist as viewed by British, Israeli, Korean, and Dutch tour guides. *Journal of Travel Research*, 38(2), 119-126.
- Pizam, A., & Fleischer, A. (2005). The relationship between cultural characteristics and preference for active vs. passive tourist activities. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 12(4), 5-25.
- Pizam, A., & Sussmann, S. (1995). Does nationality affect tourist behavior? *Annals of Tourist Research*, 22(4), 901-917.
- Pizam, A., & Jeong, G.H. (1996). Cross-cultural tourist behavior: Perceptions of Korean tour-guides. *Tourism Management*, 17(4), 277-286.
- Pizam, A., Jansen- Verbeke, M., & Steel, L. (1997). Are all tourists alike, regardless of nationality? The perceptions of Dutch tour-guides. *Journal of International Hospitality Leisure & Tourism Management*, 1(1), 19-38.
- Pizam, A., & Reichel, A. (1996). The effect of nationality on tourist behavior: Israeli tour-guides' perceptions. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 4(1), 23-49.

- Reisinger, Y. (2009). Cross-cultural differences in tourist behavior (pp. 237-255). In *Handbook of tourist behavior theory & practice* (Edt: M. Kozak, & A. Decrop). New York: Routledge.
- Reisinger, Y., & Crofts, J. C. (2010). Applying Hofstede's national culture measures in tourism research: illuminating issues of divergence and convergence. *Journal of Travel Research*, 49(2), 153-164.
- Reisinger, Y., & Turner, L. (1997). Cross-cultural differences in tourism: Indonesian tourists in Australia. *Tourism Management*, 18(3), 139-147.
- Reisinger, Y., & Turner, L. (2000). Japanese tourism satisfaction: Gold coast versus Hawaii. *Journal of Vacation Marketing*, 6(4), 299-317.
- Reisinger, Y., & Turner, L. W. (2003). *Cross-cultural behaviour in tourism: Concepts and analysis*. Great Britain: Butterworth Heinemann.
- Rızaoğlu, B. (2012). *Turizm davranışı* (Üçüncü Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Rosenbaum, M. S., & Spears, D.L. (2006a). Who buys what? Who does that? The case of golden week in Hawaii. *Journal of Vacation Marketing*, 1(3), 246-255.
- Rosenbaum, M. S., & Spears, D. L. (2006b). An exploration of spending behaviors among Japanese tourists. *Journal of Travel Research*, 44(4), 467-473.
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: A skill building approach* (4th Edition). USA: John Wiley and Sons.
- Sheldon, P. J., & Fox, M. (1988). The role of foodservice in vacation choice and experience: a cross cultural analysis. *Journal of Travel Research*, 27(3), 9-15.
- Siddiqui, R. (1982). An analysis of consumption pattern in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 21(4), 275-296.
- Steenkamp, Jan-Benedict E.M. (2001). The role of national culture in international marketing research. *International Marketing Review*, 18(1), 30-44.
- The World's Cities in 2016, https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_in_2016_data_booklet.pdf Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Timothy, D. J. (2005). *Shopping Tourism, Retailing, and Leisure*. Clevedon: Channel View Publications.
- Venaik, S., & Brewer, P. (2013). Critical issues in the Hofstede and globe national culture models. *International Marketing Review*, 30(5), 469-482.
- Veal, A. J. (1997). *Research methods for leisure and tourism: A practical guide* (2nd Edition). London: Pitman Publishing.
- Watkins, L. (2008). Japanese travel culture: An investigation of the links between early Japanese pilgrimage and modern Japanese travel behaviour. *New Zealand Journal of Asian Studies*, 10(2), 93-110.
- Weiermair, K. (2000). Tourists' perceptions towards and satisfaction with service quality in the cross cultural service encounter: Implications for hospitality and tourism management. *Managing Service Quality: An International Journal*, 10(6), 397-409.
- World City Populations, (2019). worldpopulationreview.com, <http://worldpopulationreview.com/world-cities/> Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Yagi, C. (2001). How tourists see other tourists: Analysis of online travelogues. *The Journal of Tourism Studies*, 12(2), 22-31.
- Yeung, M. W. V., Kim, S. S., & Schuckert, M. (2016). Japanese tourists to Hong Kong: Their preferences, behavior, and image perception. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(5), 730-741.
- Ziff-Levine, W. (1990). The cultural logic gap: A Japanese tourism research experience. *Tourism Management*, 11(2), 105-110.

EXTENDED ABSTRACT

In this research, tourist behaviors (such as tipping, interaction, bargains and etc.) of eleven Pakistani doctors (one participant over 65 years old, the others were about 35-50 years old) visiting Istanbul were observed during a packaged tour by using participant observation method. In doing so, the first author, also a professional tourist guide, was introduced to the tourist group as an intern student who would start the tour guide career. Thus, by adopting such an approach, the grades which were recorded during the observations, prevented the formation of a negative judgment on the group, and made a positive contribution to the acceptance of the researcher by the group members.

The researchers used the “20 typical tourist behaviors” scale developed by Pizam and Sussmann (1995) and utilized in various research in the following years (Pizam & Jeong 1996; Pizam & Reichel 1996; Pizam et al. 1997; Pizam 1999; Özdemir 2014). In addition to this, a participatory observation form, consisting of 36 items, was formed as a result of taking tourism industry professionals’ opinions. Subsequently, the researcher partook in ten local - guided excursions, as an intern student, in different dates (07-14-2016, 07-17-2016, 07-21-2016, 07-22-2016, 07-24-2016, 07-25-2016, 07-28-2016, 07-30-2016, 07-31-2016 and 08-02-2016) in order to observe Iranian, German, Belgian, Dutch, Swiss, Spanish, and Danish tourists’ behaviors. As a result of the preliminary studies, the final participatory observation form was created (Acar, 2018). Then, the first researcher participated in the packaged tour in which Pakistani doctors partook on 08-26-2016. During the participant observations that were carried out, in order not to overlook anything, the researcher took notes everything in the participatory observation notebook.

The researcher tried to take photographs of the visitors with his mobile phone in order not to miss anything throughout the tour. Observation notes written in the notebook were converted into MS word file at the end of the research. In that notebook, there were also some details about drivers, guides and vehicles at the same time. Then, those notes were evaluated within the context of the participant observation form which was created.

As a result of the research, it was observed the Pakistani tourists occasionally chatted because the attendees knew each other. However, in general, it can be said that the group had a low tendency to interact with other nationalities they came across during the packaged tour. For example, when the old man wanted someone out of the group to take his photo, on the third day of the tour (on the Princes’ Islands tour), he was refused, and then he wanted to borrow a lady’s hat to take some photos on the boat, however, the woman, too, did not accept it. Except for that, there were not any visitors tending to come together or converse with people from different nationalities during the lunches, dinners and other social settings.

When the group was evaluated in terms of their shopping tendencies, it is possible to state that they mainly bought clothes and Turkish Delights during the packaged tour. In addition to this, few visitors also bought hand-held mini sewing machines, whistles and some souvenirs on the second day of the tour.

It was interesting that a participant had the seller add some milk into half a cup of tea, but he did not want to pay the whole cup of tea while they were visiting Eyup Sultan on the first day. Moreover, there were also some participants asking English tea during the packaged tour. In

fact, it was observed that some visitors complaint about why they could not get English tea. This seems to be related to habits they used to do.

The tour guide suggested that they should ask for 30 % discount while shopping at Kapalicarsi. That's why, the tourist group bargained with the itinerant vendors during the packaged tour. In addition to this, they seemed to be sensitive to discounts. In fact, a group member told the others that he could not sleep anymore when he saw 50 % discount in Paul Mark store on the second day of the tour. On the other hand, there were no participants bargaining with the salesclerks in the aforementioned shop. In this respect, it is possible to state that there would be a relationship between discount and bargaining. Furthermore, labeling the goods seems to impact on their bargaining behaviors.

It was also observed that they did not respect the scheduled time. As a matter of fact, in the Paul Mark shop, half an hour was given to the tourist group for shopping, however, shopping continued for about 1,5 hours. Besides this, there were also some delay on account of a participant who did not wake up in due time, and consequently, he got on the tour coach late twice during the packaged tour. This suggests that they are weak in timing.

Some of the visitors tended to get off the tour schedule as well. One visitor wanted to go to the hotel after they had visited Blue Mosque (Sultan Ahmed Mosque) and one wanted to visit "Harem" in the Topkapi Palace on the first day while one visitor wanted to see Uludag on the second day of the tour although those places were not mentioned in the tour schedule.

It was not observed whether they influenced each other during both Turkish Delights and souvenir shopping, however, some of them got the other group members' opinions. It is worthy of note that the vendors whom tourist group came across applied sales pressure and there was great difference between the first and the last offered prices. It was also observed that they had a low tendency to take photographs and that none of the group members left any tips during the packaged tour.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Daricili, A. B. (2019). "Role Of Private Companies In The Future's Intelligence Management; Analysis Of The Us Intelligency System Within This Scope", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3958-3976.

Geliş Tarihi / Received Date: 8 şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25 Mart 2019

Araştırma Makalesi

ROLE OF PRIVATE COMPANIES IN THE FUTURE'S INTELLIGENCE MANAGEMENT; ANALYSIS OF THE US INTELLIGENCE SYSTEM WITHIN THIS SCOPE

Dr. Öğr. Üyesi Ali Burak DARICILI

Bursa Technical University, Department of International Relations

ali.daricili@btu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3499-1645

Abstract

Following the war waged against radical terror under the leadership of United States of America upon the September 11 attacks, a remarkable increase has been recorded in private companies' significance and roles in intelligence system. Due to changing threat perceptions, threats' becoming asymmetrical and increased demands for risk analyses required by global companies for their international investments, private intelligence companies have entered into a major development process. In this period, completely profit-oriented private intelligence companies have gained a wide-ranging movement area through occasional support and guidance of intelligence services of their country. In addition to this, for recent years, thanks to the developing economic strengths and intelligence network of the given companies, they have almost begun to work as an intelligence service and provide services to their customers. As a consequence, it is evident that private intelligence companies will play a crucial role in intelligence management of the future. In this respect, this study will primarily examine the roles of private intelligence companies in the USA's intelligence system where they efficiently operate, and problems they arise. And thus, functions of private intelligence companies, whose influence on intelligence management will rapidly enhance, within the USA's system will be analysed and therefore, on global scale, efficiency of such kind of companies on future's intelligence management will be revealed.

Key Words: Intelligence, Intelligence management, Intelligence companies, USA, September 11

ÖZEL ŞİRKETLERİN GELECEĞİN İSTİHBARAT YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İSTİHBARAT SİSTEMİNİN ANALİZİ

Öz

11 Eylül sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) önderliğinde radikal teröre karşı başlatılan savaş ile birlikte, özel istihbarat şirketlerinin istihbarat sistemindeki önem ve rollerinde kayda değer bir artış söz konusu olmuştur. Bu süreçte değişen tehdit algıları, tehditlerin asimetrik hale gelmesi ve global şirketlerin uluslararası yatırımları ile ilgili olarak ihtiyaç duydukları risk analizlerine yönelik artan talepleri ile birlikte, özel istihbarat şirketleri büyük bir gelişim süreci içine girmişlerdir. Bu dönemde tamamen "kâr" amacı ile çalışan özel istihbarat şirketleri, ait oldukları devletin gizli servislerinin de zaman zaman destek ve yönlendirmesi ile geniş bir hareket alanına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte son yıllarda bahse konu şirketler gelişen ekonomik güçleri ve irtibat ağı ile birlikte adeta bir istihbarat servisi gibi çalışmaya ve müşterilerine hizmet sağlamaya başlamışlardır. Sonuç olarak geleceğin istihbarat yönetiminde özel istihbarat şirketlerinin önemli işlev göreceği ortadır. Bu itibarla çalışmada öncelikle özel istihbarat şirketlerinin etkili bir şekilde faaliyet gösterdikleri ABD istihbarat sistemindeki rolleri ve ortaya çıkardıkları sorunlar ana hatlarıyla ele alınacaktır. Böylelikle geleceğin istihbarat yönetiminde etkileri hızla aratacak olan özel istihbarat şirketlerinin ABD sistemindeki fonksiyonları analiz edilecek ve böylelikle de küresel düzeyde bu tür şirketlerin geleceğin istihbarat yönetimindeki etkinlikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, İstihbarat yönetimi, İstihbarat şirketleri, ABD, 11 Eylül

1. INTRODUCTION

History of intelligence activities is as old as human history. Need to obtain intelligence is primarily related with biological origins of human beings. As every living being who wish to survive in the nature, human beings tried to develop methods which would enable them to comprehend dangers beforehand with the aim of continuing their existence and ensuring security. Intelligence activities, which previously focused on the need to obtain necessary information only for the purpose of survival, have inclined to the aim of penetrating into other social structures and dominating them, which is the result of living together as communities. Nowadays, this need has evolved into one of the most important instruments used by states being in competition in international system for gaining advantage over each other.

Many different definitions of the intelligence concept can be made. If it is described with a generally accepted approach, intelligence activity can be defined as follows: *“planned, covert and secret activities carried out by a hostile state and focused on the goal of supplying covert knowledge on eight main fields (military, political, economic, social, transportation, communications, biography, science and technology) of a state”*. However, it can be asserted that in a period when information in today's world has considerably been diversified and become the most precious value in every area, the aforementioned definition is not exactly to the point, and limiting intelligence activities to the given eight main fields is an insufficient approach (Darıcılı, 2018: 88).

In addition to this, regarding intelligence activities only as an information activity is an extremely insufficient assessment. Intelligence activities suggest a process of collection of information and then analysis of this collected information. This process may be defined as an “cycle of intelligence” comprising of stages such as determining the intelligence requirements and orienting the collection activity, collecting information, processing of information and disseminating and using intelligence (See more at; <http://www.mit.gov.tr/t-cark.html>, 2019). Strategic and operational intelligence thoroughly analyzed and delivered to the right decision-maker on time contributes to a large extent to determine efficient policies.

As indicated above, professional and covert activities planned nowadays by secret services and having the aim of obtaining information, are one of the crucial instruments used by states that are in competition within international system for gaining advantage over each other. Despite this significance, the concept of intelligence is narrowly addressed by theoretical approaches in international relations discipline. On the other hand, it can be

claimed that a theoretical analysis with regard to intelligence activities can most properly be revealed within the scope of realist paradigms.

Realism in this respect, to the extent that a state that can predict intentions of a hostile country or countries, it can most appropriately locate itself in international system where a fierce competition takes place (Kahn, 2001, 79). As already known, the most fundamental determinant in realistic theory analyses is the concept of security. State's strength, which is the main actor for realism, is evaluated together with capacity to ensure security (Çetinkaya, 2012: 247). On the other hand, security assumptions of realism are universal and these universal assumptions claim that international structure is anarchical. In this anarchical structure, in order to gain strength, states determine policies (See more at; Kegley, 1995: 1-5). In this framework, it can be declared that within this international system where a fierce competition takes place and which has an anarchical structure, states, for the purpose of survival, not only must carry out intelligence activities about hostile states but also prevent intelligence activities carried out against them (counter/espionage activities). At this point, as expressed by Kent: "arms are used in wars, diplomacy uses claims and persuasion, and intelligence strives to collect information and prevent opponent party to collect information" (Kent, 1965: 209).

Intelligence helps states eliminate uncertainty related with nature of conflicts within international system that has an anarchical structure. Moreover, qualified intelligence leads decisions of decision-maker actors to become much more incisive. At this point, intelligence not only helps decision processes related to power struggle with opponent states to function properly but also facilitates to better understand future manners of actors accepted to be allies within international system where temporary alliances are constituted.

In addition, intelligence has gone through various development stages since its emergence. First of all, the given development stages identified based on technological developments become distinct in terms of method, technique and sources due to diversification of today's intelligence requirements and emergence of new actors (for example, companies, individuals, other autonomous institutional settlements) in need of intelligence outside state. Nowadays, intelligence is accepted to be a multidimensional study field.

In this scope, intelligence services of Eastern and Western Blocs dominated by the USSR and the USA secret services during the Cold War continued their activities within the scope of defense and security requirements of NATO and the Warsaw Treaty Organization. However, after the year 1990, it has been brought to the agenda that intelligence services

shaped within the scope of conventional security paradigms due to diversification of focus of threats targeted within the context of intelligence service activities must be reformed in compliance with new conditions. The most concrete result of this reform requirement is that intelligence organizations turn towards private intelligence companies for meeting information collection needs.

In this respect, since 1990, increased commercial relations of the US Intelligence Community with private intelligence services, which began especially with the 1st Gulf War, have gained an increasing momentum in the last 10 years. The most important reason of this momentum is that the US Intelligence Community more frequently applies to private intelligence services within the context of information collection requirements as well as companies operating at global scale become customers of such private intelligence services in order to analyze risks of regions where these private companies will invest in. Therefore, fast development and momentum displayed by private intelligence companies within the US intelligence system has also shaped and dominated the market of intelligence companies at global scale.

As a result, it can be argued that the role, impact and importance of private companies in the US intelligence system will increase rapidly. Within the scope of this claim, the study will primarily focus on the role of private intelligence companies in the US intelligence system, where they operate effectively, and the problems they create. In this way, the functions of private companies in the US system, which are claimed to increase their effects in the future management of intelligence, will be analysed. In this analysis, besides the important academic studies on the subject, the official sources and the data related to these companies will be evaluated. The evaluation of the above-mentioned claim will be discussed in detail in the conclusion part of the article.

2. HISTORICAL DEVELOPMENT PROCESS OF PRIVATE COMPANIES IN THE US INTELLIGENCE SYSTEM

Emergence of private intelligence companies in the US management system dates back to the early establishment period of the US. In this context, Pinkerton Detective Agency and some local scout organizations cooperated with the US government during the 1898 Spanish-American War with the aim of collecting intelligence for the US armed forces for a certain fee. (See more at; Voelz, 2009: 586-590). Moreover, during the Mexican-American War, a private company called "Mexican Spy Company" was used by the US to collect intelligence for Mexico (See more at; Rose, 1999). Another period in which private companies are frequently used in the US intelligence system is the Civil War years. General George McClellan Allen, one of the famous generals of the civil war, used the Pinkerton's

Detective Agency to support the Union Army's operations. During the Civil War, a businessman called Lafayette C. Baker established a company that met the needs of Union Army's counterespionage investigations and military police work (Edvin, 1996: 55).

In the 1900s, the development of US private intelligence companies was stagnant. During the period between the 1st World War and the 2nd World War, the US intelligence system was completely under the control of the state. Activity of the US intelligence companies, which demonstrated a stable development process in this period, entered into a fast development process with the Cold War Period (Voelz, 2009: 588). General privatization trend in the US intelligence system started in the President Eisenhower period after the year 1950. Close commercial cooperation was developed with private intelligence companies on use of spy satellites and aircrafts in intelligence budgets increased due to security oriented policies created by the Cold War (See more at; Stanger, 2009: 13-14). In this period, the role of private companies in the US intelligence system has increased considerably within the scope of large budgets allocated to keep the Warsaw Pact member states under surveillance. The cooperation processes between the private companies and the intelligence services, which began to institutionalize in this period, started to become more professional with the new crises that emerged during the Cold War period (See more at; Stanger, 2009: 13-14).

On the other hand, President Reagan continued his hard-line policies against the Soviet Union during the period 1979-1985, which began with the invasion of Afghanistan by the Soviet Union and continued until Gorbachev came to power. As a result of these hard-line policies, the role of private companies in the US intelligence system has increased. Following the end of the Cold War, strategy which was launched by the President Reagan on development of commercial relations with private companies in intelligence management, continued under the presidency of Clinton (See more at; Storm, 2018: 5-6). In this period, utilization of private companies was preferred in order to meet the intelligence needs emerged within the scope of the Bosnian and Kosovo War and the Somalia and Haiti interventions. At this point, the main role of the US private companies was related to the recruitment of local staff who could serve in the crisis areas for the US intelligence system. These local staff have been successfully used to provide translation services, contact with local power groups, coordinate operational activities in the field, and meet daily and strategic intelligence needs. (Voelz, 2009: 591).

In the context of strategies set forth by the President Bush within the scope of war started against radical terror at global level following 11 September 2001, the US intelligence companies experienced a remarkable development process. Invasion of Iraq and fight against

Al-Qa'ida in Afghanistan and Pakistan considerably supported the development of private intelligence companies (See more at; Sills, 2012). In this period, private companies started to play important roles in the USA's counter-terrorism activities. In this context, private intelligence companies have reached to a capacity to operate like a real intelligence service. The defense and intelligence budgets, which has increased with the “preventive self-defence doctrine or preemptive strikes” established within the framework of global counter terrorism strategy, has begun to be allocated to the private intelligence companies with the initiative of President Bush. This process led to a significant increase in the operations and profits of private intelligence companies (See more at; Sills, 2012).

Subsequent to 2010, National Security Agency (NSA), within the scope of its duty, has developed commercial relations on information collection with many commercial enterprises. Within the context of cooperation processes developed by NSA with intelligence companies thanks to its wide-ranging budget opportunities, efficiency of private companies in the US intelligence system has gradually increased. In this respect, the fact that Edward Snowden was an employee of a company, which was in commercial relation with NSA, must be accepted as a significant detail. Upon revelations made by Snowden, reliability of the commercial relations of the US system with private intelligence companies has become a serious discussion topic (Storm, 2018: 8).

3. FUNCTIONS OF PRIVATE COMPANIES IN THE US INTELLIGENCE SYSTEM

As indicated above, the US security and intelligence companies started to establish commercial relations with private companies since the end of 1890's. The aforementioned commercial relations became more sophisticated during the Cold War period. Under the presidencies of Reagan and Clinton, role of private companies within the body of the US intelligence system rapidly developed. However, the given companies experienced the most important development process after the September 11 attacks. In this respect, fight against radical terror at global scale caused profits of private companies to increase significantly.

The US private intelligence market fastly developed together with increasing trade volumes and profitability led global companies to invest in this area. In this context, it is claimed that significant international companies such as Looheed Martin, Northrop Grumman, Raytheon, Boeing, Science Applications International Corporation (SAIC), Google, AT&T, Verizon and Booz Allen have such commercial relations with the US intelligence services (Krishnan, 2011: 178).

Currently, an important dimension of the abovementioned commercial relations is imagery (Imagery Intelligence / IMINT) and signal intelligence (Signal Intelligence / SIGINT). In fact, close cooperation of the US intelligence system with private companies in the field of imagery and signal intelligence dates back to commercial contracts signed with Lockheed Skunk Works in the 1960's for the purpose of developing U-2 spy aircrafts and Corona spy satellites. Nowadays, within the scope of invasion of Iraq, increasing global competition with the People's Republic of China (PRC) and the Russian Federation (RF), Syrian crisis, invasion of Afghanistan and activities of the US regarding fight against global radical terror, role of private companies in the US intelligence system become much more sophisticated in information collection. In this respect, it is expressed that commercial volume achieved by the US-origin private intelligence companies has exceeded \$ 450 billion (See more at; Krishnan, 2011: 179)

Another aspect of the cooperation between the US intelligence system and private companies is related with the role played by academic institutions operating in the US in foreign policy process of the US. Such academic institutions provide important consultancy services to decision-making actors in foreign policy processes of the US. Strategic intelligence analyses flowing from the given institutions may be evaluated as if they are insignificant since they were prepared based on information collected from open sources at the first stage. However, in recent years, when quality of assessments made by local researchers started to be employed in the US-centered think tanks and increasing professionalism of the given institutions considered together, the US academic institutions and organizations have begun to take an important place at the point of meeting especially strategic intelligence requirements in the US intelligence system. In this scope, detailed and valuable analyses carried out by the given institutions have started to be included in the presidency's daily information thanks to their increasing qualities (See more at; Hillhouse, 2007).

Another dimension of the contribution of private companies to the US intelligence system is within the scope of counter-terrorism subjects. Even, this contribution sometimes goes beyond a specific commercial relation and reached the point of planning intelligence (Human Intelligence / HUMINT) operations based on people. In this respect, it is known that in the early 2000's some private intelligence companies developed commercial relations with Central Intelligence Agency (CIA) on employment of local intelligence personnel in Iraq and recruitment of agents through the aforementioned personnel (See more at; Chatterjee, 2008). In addition, it is asserted that CIA carried out some covert inquiry activities in Eastern Europe, North Africa, Cuba, Middle East and Central Asia through some implementer private

intelligence companies (See more at; Stack, 2009). With the President Barack Obama's coming into power, it was brought to the agenda of the US public that potential and abilities of private intelligence companies were utilized in assassination actions carried out by armed drones against radical terror elements especially in North Pakistan (Hartung, 2011: 220).

On the other hand, it is argued that a private intelligence and security company, Blackwater, whose name is associated with scandals, developed close commercial relations with CIA in the fields of assassination actions, inquiry activities, abduction, other technical and physical surveillance in fight against radical terror elements in Pakistan, Afghanistan and Iraq, and this commercial relation has mostly reached to the level of violation of fundamental human rights and freedoms (Hudson & Owens, 2011: 128)

When it is considered that main goal of a private company is to gain profits, it must be first priority to take maximum measures on supervision of commercial relations that may be established between a state's intelligence and security institutions and private intelligence companies. Since this supervision has not been implemented sufficiently, outbreak of scandals that deeply affected the US public opinion cannot be prevented. In this respect, Blackwater company centered revelations and discussions about inhuman pictures leaked out of Abu Ghraib Prison are very good examples of this situation.

Following revelations of indicated scandals, the US governments started to bring forward legal measures to audit commercial relations developed by private companies and the US intelligence and security companies through some legal regulations. One of the most measures is National Defence Authorization Act ratified in 2010. This Act, imposes strict conditions covering especially inquiry subjects and standards of commercial relations to be developed by public institutions and private companies not only in intelligence field but also in military and security sectors (See more at; <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/2647/text>, 2010).

Another regulation about this matter was brought forward with the Abu Ghraib scandal. With the aim of preventing implementation of torture methods disclosed by inhumane pictures on this matter, relevant articles of Uniform Code of Military Justice (UCMJ) were amended. Together with these amendments, area of possible operational projections of private intelligence companies with the US Armed Forces within the scope of a military operation was narrowed and tight supervision mechanisms were constituted (See more at; <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ucmj.htm>, 2019).

At this point, the important functions of private intelligence companies in the US intelligence system can be revealed more clearly by using some numerical data. According to

a report published by The Director of National Intelligence (DNI) upon growing speculations regarding private intelligence companies in the public sphere, private companies use 75% of the US intelligence budget of \$ 75 billion. According to this report, it is stated that 27% of the personnel employed by these companies are involved in direct operations and 19% are employed as intelligence analysts within the scope of trade relations with private intelligence companies (http://www.dni.gov/interviews/20080827_interview.pdf, 2018).

On the other hand, it is claimed that the number of private companies in the US intelligence system is around 2000 after 2010, and about 10,000 of them employ nearly 260,000 people (See more at; Priest & Arkin, 2010). Furthermore, it is claimed that 95% of the National Reconnaissance Office's (NRO) budget of around \$ 8 billion is used by private companies. In addition to this claim, it is stated that 90% of NRO's workforce consists of staff working in private companies (See more at; Shorrock, 2007). In 2007, according to a claim raised by a former CIA case officer, 60% of CIA's operations in the Middle East were performed by private companies (See more at; Baer, 2007).

4. ADVANTAGES PROVIDED BY PRIVATE COMPANIES TO THE US INTELLIGENCE SYSTEM AND DISADVANTAGES THEY REVEAL

Advantages and disadvantages of private companies to the US intelligence system are very controversial and it is a discussion topic where different ideas conflict with each other. Opinions in favor of this system are brought forward by analysts who mainly prioritize security concerns. This opinion is based on the idea that supply of qualified intelligence information from different sources will greatly contribute to the US's maintaining its hegemon power at global level. Opinions being critical about private intelligence companies are shaped within the context of violation of fundamental human rights. The main idea of these opinions is related with human rights violations, as indicated above, where there is an interference of these companies.

In this scope, unfavorable and controversial situations revealed in the context of commercial relation of the US's intelligence and security institutions with these private intelligence companies can generally be determined as follows (See more at; Krishnan, 2011, 179):

- Increasing commercial volume of these companies unavoidably caused development of dirty relations like bribery with public officials.
- Increasing capacities of the given commercial activities prevent revelation of a clear data and result about evaluation and assessment of efficiency.

- Quality of intelligence outputs provided by a commercial company acting with profit motivation can mostly become controversial.
- Audit and control of such companies can usually be difficult. Since sustained activity is illegal by its very nature, audit and control mechanisms can become ineffective.

In order to analyse the mentioned disadvantages better, it is considered important to give examples of actual cases for the purposes of our study. In an open source report in 2005, it was alleged that under the Terrorist Surveillance Program of the NSA, the United States established commercial cooperation with telecommunications companies and the personal data of 200 million people were obtained without legal permission (See more at; CBS News, 2011). This is a good example of the complications that private companies can bring about in terms of basic human rights. In addition, prior to the Gulf War II, the information obtained through the company SAIC was used to provide the intelligence that mass destruction weapons were found in Iraq. But at the end of the process, it was clear that this claim was not real (see more at; Dreyfus & Vest, 2004). Even this case alone is a concrete example of how private intelligence companies acting for profit can be manipulated for political purposes.

It has also been suggested that during the process of interrogating radical terrorists and detaining them in private centres in Europe, Africa, Cuba, Central Asia and the Middle East, the CIA has developed cooperation with private intelligence and security companies. During these processes, it has been alleged that the persons who were detained were subjected to severe torture in the course of interrogations. These cases are also a good example of the difficulties in supervision and control of private intelligence companies (See more at; Meyer, 2006). In addition to these, the special intelligence companies named SITE Intelligence Group and IntelCenter, which have private commercial cooperation with the CIA, have issued exaggerated intelligence reports for Al Qaeda terrorists and established relationships based on self-interest in order to extend their commercial contracts with the CIA (See more at; Zetter, 2007).

As it is seen, considering the principle of keeping the intelligence activities confidential, clarifying the legal boundaries of trade relations between private companies and intelligence services and controlling these relationships through a transparent control mechanism is rather a difficult process. At this point, it can be stated that the most sensitive part of the relationship between private companies and intelligence companies is related to ensuring audit, control and planning mechanisms which are democratic and respecting human rights.

In addition, it is imperative for political authorities to make necessary plans and legal arrangements by taking initiative. On the other hand, considering the fact that threat groups have become asymmetrical and diversified and that intelligence activities are planned with much more sophisticated methods in relation to technological developments, it is a must to establish cooperation between private companies and intelligence services today. Nowadays, intelligence services have difficulty in creating planning depending on their current budget and staff potential within the framework of combatting against the emerging threats. This situation necessitates the development of trade relations with private intelligence companies.

In addition to this, advantages provided by private companies to the US intelligence system are generally expressed by the following ideas (See more at; Storm, 2018: 2-3):

- Private companies act more efficiently in terms of provision, development and use of software, hardware and other information systems compared to public institutions and organizations. Therefore, utilizing opportunities and abilities of intelligence companies on information technologies will be able to make considerably qualified contribution to the US intelligence system.
- Compared to public security and intelligence institutions having a clumsy structure in terms of service provision, maintenance, handling complaints, and management of troublesome processes, private companies seeking profit have administrative superiority.
- Private companies acting with profit motivation greatly contribute to the US intelligence and security organizations in terms of logistics supply, meeting logistic requirements and logistics planning. The best example of this situation is services provided by Halliburton Company to the US Armed Forces during Iraq operation.
- In addition to qualified academicians employed by these companies in order to create strategic intelligence, think-tanks institutions significantly contribute to the US intelligence system. Due to budget limits of public security and intelligence services and other problems regarding personnel employment, it is difficult for these public institutions to employ such qualified personnel. Therefore, it is a more efficient strategy that security and intelligence services supply their strategic intelligence needs from academic institutions.

However, it is believed that analysing the advantages outlined in concrete cases is useful for this stage of our study. For example, after the year 2000, the requirements of the

CIA for employing Arabic origin local staff has increased. Due to the current bureaucratic difficulties, the implementation of these employment processes through the employment companies named Titan and CACI contributed significantly to the CIA in terms of budget and time (See more at; Chatterjee, 2008). Moreover, the capacity of CIA operations in Afghanistan has increased considerably by the end of the 1990s. Accordingly, taking into account the limited number of CIA case officers, it started to cause serious complications. In order to resolve this issue, it was claimed that the CIA uses local staff with non-official cover identities through private intelligence companies (See more at; Keefe, 2007).

In addition, it is evident that the number of persons and data that need to be kept under surveillance in order to reach the targets of intelligence has increased with the developing technological opportunities. This situation leads to serious complications for the intelligence services within the scope of the existing budget and technological facilities. For example, it is claimed that 1.7 billion communications are subject to surveillance and stored per day by the NSA (See more at; Priest & Arkin, 2010). Even this data is an adequate example of why the intelligence services have to cooperate with private intelligence companies.

As it is seen, considering the principle of keeping the intelligence activities confidential, clarifying the legal boundaries of trade relations between private companies and intelligence services and controlling these relationships through a transparent control mechanism is rather a difficult process. At this point, it can be stated that the most sensitive part of the relationship between private companies and intelligence companies is related to ensuring audit, control and planning mechanisms which are democratic and respecting human rights. In addition, it is imperative for political authorities to make necessary plans and legal arrangements by taking initiative.

On the other hand, considering the fact that threat groups have become asymmetrical and diversified and that intelligence activities are planned with much more sophisticated methods in relation to technological developments, it is a must to establish cooperation between private companies and intelligence services today. Nowadays, intelligence services have difficulty in creating planning depending on their current budget and staff potential within the framework of combatting against the emerging threats. This situation necessitates the development of trade relations with private intelligence companies.

5. DISCUSSIONS AND CONCLUSIONS

Development of commercial relations between private intelligence companies and the US's public intelligence and security institutions, started during the 1898 Spanish-American War. In this scope, commercial relations constituted between the US Armed Forces, Pinkerton

Detective Agency and some local scout organizations in order to cooperate in intelligence activities. During the period between the 1st World War and the 2nd World War, the state became the monopole actor in the US intelligence system. The actual efficiency of US intelligence companies started in the Cold War period.

The process of collective privatization in the US intelligence system has begun with the initiative of the President Eisenhower. Following the end of the Cold War, the President Clinton maintained policies of the previous president Reagan and continued the strategy to develop commercial relations with private companies in terms of intelligence management. Upon 11 September 2001, within the scope of strategies set forth by the President Bush, commercial volume of the US intelligence companies has dramatically increased within the context of newly started fight against radical terror at global scale. After 2010, NSA's development of commercial relations with many commercial companies for collection of information within the scope of its duty has contributed significantly to this process.

Contribution of private intelligence companies to the US intelligence system has initially begun with provision of IMINT and SIGINT. In this context, since the 1960's a close cooperation developed between private companies and the US intelligence and security institutions for the development and use of spy aircrafts and satellites. Within the scope of the strategy of fight against radical terror in the post September 11 period, private companies also started to contribute to the US intelligence system on HUMINT matters. In this framework, commercial contracts were signed between private intelligence companies and the US intelligence and security institutions on matters such as convict transfers, implementation of inquiry methods for Al-Qa'ida members, assassination activities against radical terrorists, employment of local intelligence agents in Iraq and Afghanistan.

With this period, together with scandalous revelations disclosed about Blackwater Company and Abu Ghraib Prison, role of private intelligence companies in the US intelligence system has seriously been discussed. Therefore, new legal arrangements auditing relations established with private companies in the US intelligence system were introduced. First examples of these arrangements are National Defence Authorization Act ratified in 2010 with amendments made in UCMJ.

Contribution of private intelligence companies to the US intelligence system is a very controversial subject which mostly comes to the fore in the US public opinion. These opinions in favor of this system are brought forward by analysts who mainly prioritize security concerns. These opinions are based on the idea that supply of qualified intelligence information from different sources will greatly contribute to the US's maintaining its

hegemon power at global level. Opinions being critical about private intelligence companies are shaped within the context of violation of fundamental human rights. The main idea of these opinions is related with human rights violations, as indicated above, where there is an interference of these companies.

As historical development processes summarized above, current commercial value of private companies exceeds \$50 billion although negative-positive opinions about these companies and their contribution to the US intelligence system. It is evident that the market of US private intelligence companies, which reaches a big commercial value and becomes a strong sector, will continue to rapidly develop in the future. Another factor contributing to this development process is related with new threat perception they have started to rapidly experience together with political, social, cultural, technological and economic development processes of intelligent services.

Today's focuses of threat have very different properties as that of the Cold War period. In the Cold War period, threats which were known to come from a single center and had specific standards have already evolved into asymmetrical threats together with political, social, cultural, technological and economic development processes. It is no longer possible for private intelligence services to effectively tackle alone or with conventional methods with asymmetrical threats whose place, source and shape cannot be predicted easily. Therefore, development of cooperation with private intelligence companies becomes a natural result of a realist approach.

It is observed that major western intelligence services, which are effective at global scale, develop cooperation with private companies and autonomous academic institution on matters such as especially follow-up of open sources due to revealed compulsory conditions, cyber intelligence, SIGINIT, IMINT and creation of strategic intelligence and sign commercial contracts. Therefore the given secret services intend to focus on counter/espionage and counter/terrorism subjects requiring greater expertise, experience, sensitivity and sophisticated struggle capacity with all budget powers and personnel opportunities. Such a strategic perspective will be accepted as an accurate approach on increasing efficiency of counter/espionage and counter/terrorism activities. In addition to this, within the scope of scandals and troublesome situations, dependency of relations between private companies and intelligence and security services to tight legal conditions and to other auditing mechanisms, particularly parliamentary auditing, is also vital for development and protection of democratic values.

In addition to these, the importance of the role and impact of private intelligence companies in US intelligence management should be taken into account considering the numerical data provided in the study. At this point, it is especially quite remarkable that 60% of the CIA's Iraq operations are carried out by private companies, 95% of NRO's budget is used by private companies, and 75% of the US intelligence budget is allocated to private companies. In this context, it is clearly understood that the cooperation processes between private and public authorities constitute the basis of the US intelligence system.

As it is seen, in the US intelligence system tasks regarding technical intelligence and strategic intelligence are mainly assigned to private companies and academic organizations conducting strategic research activities. This is due to the fact that the official intelligence organization of the US cannot effectively combat against increasingly diversified, professionalized threats, which have become asymmetrical, using the existing budget and staff. At this point, it is understood that the US intelligence authorities consider establishing cooperation with private companies especially in technical and strategic intelligence issues as a solution to this problem. Considering the preference of such solution, it may be claimed that the secret services want to focus on counter-terrorism, counter-espionage and special intelligence operations, which should be kept more covered and performed using more sophisticated techniques.

In addition, the Syrian Crisis, operations against Iraq, increasing pressures on Iran, the combat against radical groups at global level, problems with Latin American countries, possible competition processes at global level with the People's Republic of China (PRC) and the Russian Federation (RF), cyber espionage and industrial and technological espionage activities of these countries against the US and individual hacktivist activities are the main topics that US intelligence system should take precautions in the coming period.

Consequently, it can be argued that within the context of increasing threats, the US intelligence system will deepen the commercial relation processes with private companies. Considering the dependency on the private sector in the US intelligence systems as mentioned above, it can be argued that the importance of private companies, their activities and budgets will continue to increase in the coming period. In light of all these results, it can be claimed that the dependence of the US on commercial relations with the private sector in terms of intelligence system will increase gradually and evolve into a more sophisticated and professional level which will lead to serious complications and scandals if required auditing and control mechanisms are not ensured.

REFERENCES

- Baer, R. (2007). Just who does the CIA'S work? *Time Magazine*, Retrieved from <http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,1613011,00.html> 20.03.2019.
- CBS News (2011). The Espionage Act: Why Tom Drake Was Indicted. Retrieved from <https://www.cbsnews.com/news/the-espionage-act-why-tom-drake-was-indicted-22-05-2011/> 17.03.2019.
- Chatterjee, P. (2008). Outsourcing intelligence in Iraq: a Corpwatch report on L-3/ Titan. Retrieved from <https://corpwatch.org/article/outsourcing-intelligence-iraq-corpwatch-report-l-3titan-0> 20.01.2019.
- Çetinkaya, Ş. (2011/2012). Güvenlik algılaması ve uluslararası ilişkiler teorilerinin güvenliğe bakış açıları. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2, 241-246.
- Darıcılı, A. B. (2018). ABD'nin ulusal enerji sektörünü hedef alan istihbarat faaliyetlerine yönelik kontr/espionaj stratejisi. Mehmet Emin Erendor (Ed). *Uluslararası ilişkilerde güncel sorunlar* (pp. 85-108). Ankara: Nobel Yayınları.
- Dreyfus, R. & Vest, J. (2004). The lie factory. *Mother Jones*. Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2012/09/24/the-lie-factory> 20.03.2019.
- Edwin, C. F. (1996). *The secret war for the union: The untold story of military intelligence in the civil war*. Boston: Houghton Mifflin.
- Hartung, W. (2011). *Prophets of war: Lockheed Martin and the making of the military-industrial complex*. New York: Nation Books.
- Hillhouse, R. J. (2007). Outsourcing Intelligence: How Bush Gets His National Intelligence From Private Companies. *The Nation*. Retrieved from https://www.alternet.org/story/57979/outsourcing_intelligence%3A_how_bush_gets_his_national_intelligence_from_private_companies 17.01.2019.
- Hudson, L. & Owens, C. (2011). Drone warfare: Blowback from the New American way of war. *Middle East Policy*, 18(3), 122-134.
- Milli İstihbarat Teşkilatı (2019). Retrieved from <http://www.mit.gov.tr/t-cark.html> 17.01.2019.
- Congress.gov (2019). National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2010. Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/2647/text> 19.01.2019.
- DNI (2019). Retrieved from http://www.dni.gov/interviews/20080827_interview.pdf 18.03.2019.
- Kahn, D. (2001). An historical theory of intelligence. *Intelligence and National Security*, 16(3), 79-92.
- Kegley, C. (1995). *Neoliberal challenge to realist theories of world politics: An introduction*. New York: St. Martin's Press.
- Keefe, P. R. (2007). Don't privatize our spies. *new york times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2007/06/25/opinion/25keefe.html> 18.03.2019.
- Kent, S. (1965). *Strategic intelligence for American world policy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Krishnan, A. (2011). The future of U.S. intelligence outsourcing. *The Brown Journal of World Affairs*, 18(1), 195-211.
- Meyer, J. (2006). The CIA's travel agent. *The New Yorker*. Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2006/10/30/the-c-i-a-s-travel-agent> 20.03.2019.
- Priest, D. & William, M. A. (2010). A hidden world, growing beyond control. Retrieved from <http://projects.washingtonpost.com/top-secret-america/articles/a-hidden-world-growing-beyond-control/> 17.03.2019.
- Rose, P. K. (1999). The founding fathers of american intelligence. Washington: Central Intelligence Agency, Center for the Study of Intelligence. Retrieved from <http://www.cia.gov/csi/books/940299/art-1.html> 18.03.2019.
- Sills, E. (2012). Critical function: Improving outsourcing decisions within the intelligence community. *Public Contract Law Journal*, 41(4), 1007-1026.
- Shorrock, T. (2007). Domestic spying Inc. *CorpWatch*. Retrieved from <http://www.corpwatch.org/article.php?id=14821> 20.03.2019.
- Stack, L. (2009). US court allows rendition lawsuit against CIA contractor. Retrieved from <https://www.csmonitor.com/World/terrorism-security/2009/0429/p99s01-duts.html> 25.01.2019.
- Stanger, A. (2009). *One nation under contract: the outsourcing of American power and the future of foreign policy*. Yale: Yale University Press.
- Storm, J. R. (2018). Outsourcing intelligence analysis: legal and policy risks. Retrieved from http://jnslp.com/wp-content/uploads/2018/09/Outsourcing_Intelligence_Analysis_2.pdf, 22.01.2019.
- Voelz, G. (2009). Contractors and Intelligence: The Private Sector in the Intelligence. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, 22(4), 586-613.
- Zetter, K. (2007). Researcher's analysis of al Qaeda images reveals surprises - update. *Wired Danger Room*, Retrieved from <https://www.wired.com/2007/08/researchers-ana/> 20.03.2019.

TÜRKÇE UZUN ÖZET

Özel istihbarat şirketlerinin, ABD'nin resmi istihbarat ve güvenlik kurumları ile ticari ilişkiler geliştirmeleri, 1900'li yıllara doğru başlamıştır. Bu kapsamda ABD Silahlı Kuvvetleri ile çeşitli özel teşebbüslerle ve bazı yerel örgütlenmeleri arasında istihbarat faaliyetleri konusunda işbirliği yapılması amacıyla ticari ilişkiler geliştirilmiştir. I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde, ABD istihbarat sisteminde devlet, monopol konumdadır.

ABD istihbarat sistemindeki toplu özelleşme sürecinin başlaması Başkan Eisenhower'ın inisiyatifi ile olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi akabinde de Başkan Clinton kendinden önceki başkan Reagan'ın politikalarını sürdürerek, istihbarat yönetiminde özel şirketleri ile ticari ilişkiler geliştirilmesine yönelik stratejiyi devam ettirmiştir. 11 Eylül 2001 sonrasında Başkan Bush tarafından ortaya konan stratejiler kapsamında, küresel düzeyde radikal terör ile başlatılan mücadele kapsamında ABD istihbarat şirketlerinin ticaret hacmi önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Bu sürece 2010 yılından sonraki dönemde ise NSA'nın görevi kapsamında çok sayıda ticari şirket ile istihbarat toplama konusunda ticari ilişkiler geliştirmesi de önemli katkı sağlamıştır.

Özel istihbarat şirketlerinin ABD istihbarat sistemine sağladığı katkı, öncelikle IMINT ve SIGINT sağlanması konuları ile başlamıştır. Bu kapsamda casus uçak ve uyduların geliştirilmesi ve kullanılması konularında özel şirketler ile ABD istihbarat ve güvenlik kuruluşları 1960'lardan buyana sıkı işbirliği geliştirmişlerdir. 11 Eylül sonrası dönemde radikal terör ile mücadele stratejisi kapsamında özel şirketler HUMINT konularında da ABD istihbarat sistemine katkı sağlamaya başlamışlardır. Bu çerçevede mahkûm nakilleri, El-Kaide mensuplarına yönelik sorgu yöntemlerinin uygulanması, radikal teröristlere yönelik suikast eylemlerinin gerçekleştirilmesi, Irak ve Afganistan'da yerel istihbarat ajanlarının istihdamı konularında özel istihbarat şirketleri ile ABD istihbarat ve güvenlik kuruluşları ticari kontratlar imzalamışlardır.

Bu dönem ile birlikte Blackwater Şirketi ve Abu Ghraib Hapishanesi merkezli olarak ortaya çıkan skandal ifşalar ile birlikte, özel istihbarat şirketlerinin ABD istihbarat sistemindeki rolü ciddi şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Bu nedenle de ABD istihbarat sisteminde özel şirketler ile girilen ilişkileri denetleyen yeni yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenlemelerin ilk örnekleri ise UCMJ'de yapılan değişiklikler ile 2010 yılında kabul edilen Ulusal Savunma Yetkilendirme Kanunu'dur (National Defence Authorization Act).

Özel istihbarat şirketlerinin ABD istihbarat sistemine yaptığı katkı, ABD kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen oldukça tartışmalı bir konudur. Bu sistemin lehine olan görüşler, daha çok güvenlik kaygılarını ön planda tutan analistler tarafından gündeme getirilmektedir. Bu

görüşlere, nitelikli istihbarat bilgilerinin farklı kaynaklardan temin edilmesinin ABD'nin küresel düzeydeki hegemon güç rolünü sürdürmesine önemli katkı yapacağı fikri dayanaklık etmektedir. Özel istihbarat şirketlerini eleştirel yaklaşan fikirler ise temel insan hakları ihlalleri kapsamında şekillenmektedir. Bu fikirlerin ana fikri ise söz konusu şirketlerin karıştığı yukarıda belirtilen insan hakları ihlalleri ile ilgilidir.

Yukarıda özetlenen tarihsel gelişim süreçleri, ABD istihbarat sistemine yaptıkları katkı ve haklarındaki olumlu-olumsuz görüşlere rağmen, özel şirketlerin günümüzde ulaştığı ticaret hacmi 50 Milyar ABD Doları'nın ötesindedir. Bu kadar büyük bir ticaret hacmine ulaşan ve güçlü bir sektör haline gelen ABD özel istihbarat şirketleri piyasasının gelecek dönemde de hızla gelişmeye devam edeceği açıktır. Bu gelişim sürecine katkı yapan bir diğer unsur ise istihbarat servislerinin siyasi, sosyal, kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişim süreçleri ile birlikte süratle tecrübe etmeye başladıkları yeni tehdit algılamaları ile ilgilidir

Günümüzdeki tehdit odakları, Soğuk Savaş dönemine göre oldukça farklı özellikler içermektedir. Soğuk Savaş döneminde tek bir merkezden geleceği bilinen ve standartları belli olan tehditler, günümüzde ortaya çıkan siyasi, sosyal, kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişim süreçleri ile birlikte artık asimetrik bir hale evrilmişlerdir. Yeri, zamanı, kaynağı ve şekli kolay kolay tahmin edilemeyen asimetrik tehditler ile mücadele stratejisinde özel istihbarat servislerinin tek başına ve klasik yöntemleri ile etkin mücadelesi artık mümkün değildir. Bu nedenle özel istihbarat şirketleri ile işbirliği geliştirilmesi realist bir yaklaşımın olağan bir sonucu haline gelmiştir.

Küresel düzeyde etkin Batılı büyük gizli servislerin, ortaya çıkan bu zaruri şartlar nedeniyle özellikle açık kaynakların takibi, siber istihbarat, SIGINIT, IMINT ve stratejik istihbarat oluşturma konularında özel şirketler ve özerk akademik kuruluşlarla işbirliği geliştirdikleri ve bu konularda ticari kontratlar imzaladıkları görülmektedir. Böylelikle söz konusu gizli servisler tüm bütçe güçleri ve personel imkanları ile daha büyük uzmanlık, tecrübe, hassasiyet ve sofistike mücadele kapasitesi gerektiren kontr/espionaj ve kontr/terörizm konularına odaklanmak istemektedirler. Böyle bir stratejik bakış açısı, kontr/espionaj ve kontr/terörizm faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması noktasında doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilecektir. Bununla birlikte çalışmada belirtilen skandallar ve sakıncalı durumlar kapsamında özel şirketler ile istihbarat ve güvenlik servisleri arasındaki ilişkilerin sıkı yasal şartlara ve başta parlamento denetimi olmak üzere diğer denetim mekanizmalarına tabi olmaları da demokratik değerlerin gelişimi ve korunması noktasında hayati öneme sahiptir.

Bunlarla birlikte çalışmada belirtilen sayısal veriler dâhilinde ABD istihbarat yönetiminde özel istihbarat şirketlerinin rolü ve etkisinin büyüklüğü özellikle dikkate alınmalıdır. Bu

noktada özellikle CIA'in Irak operasyonlarının % 60'ının özel şirketler tarafından sürdürülmesinin, NRO'un bütçesinin % 95'ini özel şirketlerin kullanmasının ve 75 Milyar Dolar civarındaki ABD'nin toplam istihbarat bütçesinin % 75'inin özel şirketlere ayrılmış olmasının oldukça dikkate çekici olduğu değerlendirilebilir. Bu kapsamda özel ve kamu otoriteleri arasındaki işbirliği süreçlerinin ABD istihbarat sisteminin temelini oluşturduğu da çok net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere ABD istihbarat sisteminde teknik ve stratejik istihbarat konularındaki görevler, özel şirketlere ve stratejik araştırma faaliyetleri yürüten kimi akademik yapılanmalara önemli ölçüde devredilmiş durumdadır. Bunun nedeni giderek çeşitlenen, profesyonelleşen ve asimetric hale gelen tehditlere karşı ABD'nin resmi istihbarat örgütlenmesinin mevcut bütçe ve personel şartları dâhilinde etkin mücadele edememesi ile ilgilidir. Bu noktada ABD istihbarat otoritelerinin, özellikle teknik ve stratejik istihbarat konularında özel şirketlere ile işbirliği geliştirmeyi bu sorunun çözümü olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Böyle bir çözüm tercihi ile birlikte gizli servisler, sofistike tekniklerle ifa edilmesi gereken kontr/terörizm, kontr/espionaj ve yurtdışı özel istihbarat operasyonlarına daha yoğun bir şekilde odaklanmayı hedeflemektedirler.

Ayrıca, Suriye Krizi, Irak'a yönelik operasyonlar, İran'a yönelik artan baskılar, küresel düzeyde radikal gruplar ile sürdürülen mücadele, Latin Amerika ülkeleri ile ilgili sorunlar, Çin Halk Cumhuriyeti (PRC) ve Rusya Federasyonu (RF) ile küresel düzeyde olası rekabet süreçleri, bu ülkelerin ABD'ye yönelik siber espionaj, endüstriyel ve teknolojik casusluk operasyonları, bireysel hacktivist faaliyetler ABD istihbarat sisteminin gelecek dönemde tedbir alması gereken temel konu başlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla artan tehditler dahilinde, ABD'nin istihbarat sisteminin özel şirketler ile ticari ilişki süreçlerini daha da derinleştireceği ileri sürülebilir. Zaten ABD istihbarat sisteminde yukarıda belirtildiği şekilde özel sektöre olan bağımlılık dikkate alındığında, özel şirketlerin öneminin, faaliyetlerinin ve bütçelerinin gelecek dönemde de artmaya devam edeceği açıktır. Tüm bu sonuçlar dahilinde ABD'nin istihbarat sisteminde özel sektör ile olan ticari ilişkilere bağımlılığın giderek aratacağı, daha da sofistike ve profesyonel bir düzeye evrileceği, bu durumlarında gerekli denetim ve kontrol mekanizmalarının sağlanmaması halinde ciddi komplikasyon ve skandallara neden olacağı da iddia edilebilecektir.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ülker, H. (2019). "Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3977-4006.

Geliş Tarihi / Received Date: 6 şubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 9 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

OSMANLI ÖZBEKİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1514-1873)

Halil ÜLKER

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

efrasyap77@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6750-7808

Öz

Özbek Hanlıkları, dönemin en güçlü İslam devleti ve Sünni Müslümanların halifesi olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden başta siyasi olmak üzere; askerî, dinî, sınaî vb. konularda yardım istemişlerdir. 1514-1873 tarihleri arasında üç Özbek hanlığı da Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamak amacıyla İstanbul'a defalarca elçilik heyeti göndermişlerdir. Osmanlı Devleti'ne gelen elçilik heyetleri önce Osmanlı sultanına bağıllıklarını bildirmişler ardından da sultandan siyasi, askerî, dinî, sınaî vb. isteklerini gerçekleştirilmesini rica etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Özbek hanlıklarının siyasi isteklerine başlarda destek olmuş ancak ilerleyen dönemlerde Türkistan hanlıklarının birbirleriyle olan mücadelelerine etki ederek Müslüman cemaatin zarar görmesi dolayısıyla, daha da ileriki dönemlerde ise Rusya ile aralarındaki barışı bozacağı endişesi ile ihtiyatlı yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti, askerî, dinî, sınaî alanlardaki diğerk istekleri yerine getirmeye çalışmış, ancak Özbek hanlıkları ile mesafenin uzaklığı ve dış politikadaki sıkıntılar sebebiyle bunu da tam anlamıyla gerçekleştirememiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Özbek Hanlıkları, Hive, Hokand, Buhara

POLITICAL RELATIONS BETWEEN OTTOMAN AND UZBEKISTAN (1514-1873)

Abstract

Since the Ottoman State was the most powerful Islamic state of the time and the caliph of Sunni Muslims, the Uzbek Khanates have asked for help from the Ottoman State in mainly political, military, religious, industrial, etc. issues. Between the years 1514-1873, all the three Uzbek Khanates sent embassy delegations to Istanbul in order to provide the support of the Ottoman State. The embassy delegations which arrived to the Ottoman State, first reported their devotion to the Ottoman sultan and then, they requested from the sultan that their political, military, religious and industrial demands be fulfilled. The Ottoman State initially supported the political demands of the Uzbek Khanates, however, cautiously approached in the later periods, due to the damage of the Muslim community by influencing the struggle between Turkestan Khanates, and in the further periods, due to concerns about disrupting peace with Russia. Ottoman State tried to fulfill other demands in military, religious, industrial areas, however, has not been able to fully realize this because of the distance to the Uzbek Khanates and the distress of foreign policy.

Key Words: Uzbek Khanates, Hive, Hokand, Bukhara, Ottoman State

1. GİRİŞ

Tarihi kaynaklara ve yazışmalara göre; Özbek hanlıklarıyla Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler Sultan II. Beyazid döneminde başlar, Yavuz Sultan Selim döneminde kurumsallaşır, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise zirve yapar. Kaynaklar incelendiğinde Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlıkları arasındaki ilişkilerin, genel olarak İran ile yaşanan

mücadelelerde üst seviyeye çıktığını görmekteyiz. Daha çok Abbasi'ler döneminde, Türkistan Müslümanlarının devletlerinin başlarına geçtiğini, Halifenin onayladığını gösteren bir belge niteliği taşıyan "Menşur" benzeri bir tanınma isteğinin Halifeliğin Osmanlı'ya geçmesinin ardından Osmanlı Devletinden de beklendiği görülmektedir.

Elçi olarak görevlendirilen kişilerin elçilik görevlerinin dışında, Hac farızasını yerine getirdiği, Osmanlı Devleti başkentine geldiklerinden Hac yolculuğuna çıkacakları süreye kadar geçen zaman da Sadaretin uygun gördüğü yerlerde; masraflarının tamamının saray tarafından karşılanarak misafir edildikleri, hatta bazen bir yılı aşkın zamanda İstanbul'da kaldıkları yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Mektuplarda ilerleyen dönemde Rusya'ya karşı ancak, başlangıçta ve uzunca bir süre İran'a karşı askeri ve siyasi destek isteme, bu durumun dışında dönem-dönem kültürel ilişkilerin de olduğu görülür. Bunun yanı sıra; belirli dönemlerde yaşanan iç iktidar mücadelelerinin düzenleyicisi rolünün de Osmanlı Devletine verildiğini, Hatta Buhara emiri Muhammed Masum Han (Atalık Şah Murad) döneminde Osmanlı Şehzadesinin veya tecrübeli bir eyalet idarecisinin gönderilmesini talep etmek suretiyle Türkistan'ın Osmanlı himayesine alınmasını dileycek minvalde yazışmalar olduğunu görüyoruz.

Ancak her iki tarafında ilişkilerinde dini gibi gözükmesine rağmen, aslında siyasi çıkarlarına göre davrandıkları da yazışmaların ve verilen cevapların içeriğinden anlaşılmaktadır.

Bu durumda; tarafların çıkar çatışmaları dolayısıyla her iki tarafı da zayıflıktan ve ortak düşmanlara karşı (Rusya ve İran gibi) yenilmekten kurtaramamıştır.

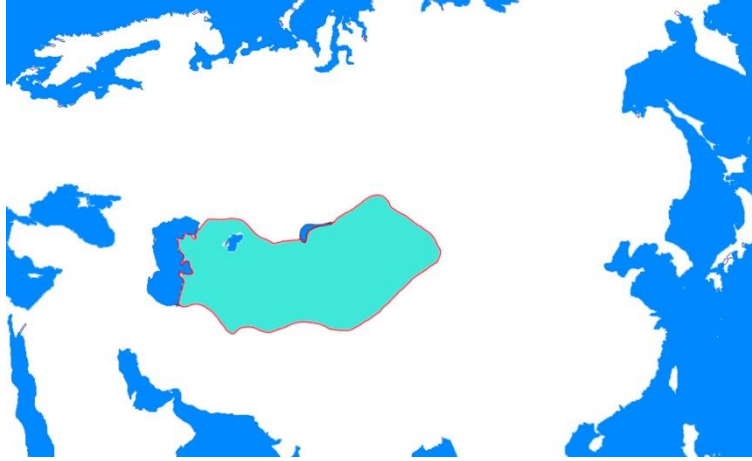
1. TÜRKİSTAN'IN GENEL DURUMU

1.1. Türkistan Kavramı

"Türk ili" anlamına gelen 'Türkistan', İran kaynaklarına göre Horasan'daki 'Mezdûran' geçidi ve Kûhzar Mescit Dağları'nın kuzey tarafına efsanevi çağlardan beri verilen addır. Sâsâniler ve ilk dönem İslam Devletleri çağından başlayarak "Türkistan" adı, Mâveraünnehir (şimdiki Özbekistan)'in doğusundaki dağlıklara ve kuzeyindeki ülkelere, bilhassa Doğu Türkistan ile şimdiki Kırgızistan ve Kazakistan ülkelerine verilmiştir. Türkistan, Avrupa-Asya kıtasının bulunduğu merkezin batısında, merkezi bir kısımda büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan diye isimlendirilen bölgedir ki, bu da genel olarak 'Türklerin yurdu' anlamına gelmektedir (Macit, 2008)

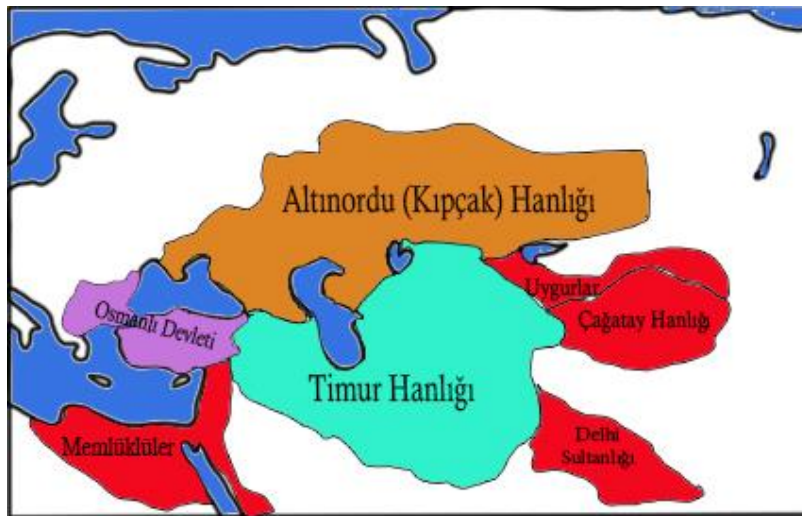
Doğal coğrafyası, etnografik ve tarihi manasıyla Türkistan'ın hudutları şöyledir: Güneyden Gürgan Nehri, Horasan Dağları, Kopet Dağı, Kûhi Baba, Mezduran, Tapcak ve Ak

Dağları, Hindukuş Sırtları, Mustag-Kuenker Sıradağları; doğudan, Doğu Türkistan'ın doğu hudutları, Sucav civarında 98°50' kuzey paraleli, 40°50' doğu meridyeni noktası; kuzeyden Cungarya ve Kazakistan'ın kuzey hudutlarını meydana getiren İrtiş Havzası ve Aral-İrtiş su ayırımı hattının kuzey yamaçları; batıdan Kuzey Ural Dağı, Yayık Nehri, İdil'in denize döküldüğü yer olan Bökey Orda ve Hazar Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü altı milyon kilometrekare civarındadır.

(13. yüzyıl Türkistan Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

Türkistan; Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Afgan yahut Güney Türkistan ve İran Türkistan'ı olmak üzere dört bölüm halinde incelenir. Batı Türkistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan; Doğu Türkistan Çin Halk Cumhuriyeti; Güney Türkistan, Afganistan; İran Türkistan'ı da İran hudutları içindedir. Güneydeki Afgan Türkistan'ı; Afganistan'ın kuzeyinde bend-i Türkistan ve Hindukuş dağ sırası önünde Seyhun Vadisine ve Batı Türkistan Çukureli'ne doğru uzanan alçak sahadır. Afgan Türkistan'ının en büyük şehri Mezar-ı şeriftir. İran Türkistan'ı; İran'ın Estarabad ve Dereğiz vilayetlerini içine alır.

(1400'lerde Türkistan Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

1.2. 1500'lü Yıllarda Türkistan

Türkistan coğrafyası 1500'lü yılların başında Altınordu Devleti ve Timur Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte parçalara ayrılmış, soybağlı pek çok devletçiğin oluşmasına ve bu oluşan devletçiklerin birbirleriyle mücadelelerine sahne olmuştur. Timurlular Devletini yıkarak Türkistan'a hâkim olmaya çalışan Özbekler kısa bir süre bu hayale ulaşmış olsalar da Şeybani Han'ın ölümünden sonra birbirlerine düşecek ve kısa zaman zarfında Hive (Harezm) (1511'de), Buhara (1500'de), Hokand (1700'de) hanlıkları isimleriyle üçe bölüneceklerdir. Hanlıkların içinde en eskisi olan Buhara'nın üç, Hive'nin iki, Hokand'ın bir milyon civarında nüfusu vardır (Saray,2017). Safaviler, Çin ve Rusya gibi güçlü devletlere karşı muazzam zaferler kazanmış, başarılı olmuş olan Özbek Hanlığı; tebaası olmaya çalıştığı Osmanlı Devleti'nin kardeşçe yaptığı nasihatleri dinlemeyerek birbiri ile iktidar mücadelelerine girmiş ve yıkılışlarının ayak seslerini duyurur olmuştur.

2. Özbek Adı ve Özbek Hanlığının Kuruluşu

Moğol Devleti'nin dört ulusundan ilk devlet kuranı Cuci (Coçi) Ulusudur. Cuci Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra, ikinci oğlu Batu (Sayın) Han'a Akordu Hânedanı'nı (1227--1360), büyük oğlu Orda-İçen Han'a da Gökordu Hânedanı'nı (1227-1329) kurdurmak suretiyle Cuci ulusunun Cengiz Han tarafından yeniden teşkilatlandırıldığını görüyoruz. Bu Türk devlet geleneğindeki çift başlı kartal ile sembolize edilen ikili teşkilatlanmadan başka birşey değildir. Çünkü Cengiz Han, Orda-İçen Han'ı Batu (Sayın) Han'a tâbi kılmıştı. Daha sonra Akordu Hânedanı, Altınordu (Ordu) diye şöhret kazanacak ve bu isim, Cuci ulusunda üstün hâkimiyeti temsil eden siyasî yapının adı olacaktır.

Orda-İçen Han soyundan Mübarek Hoca, 1328-1329 yıllarında, Sığınak şehrinde kendi adına paralar bastırmak suretiyle bağımsızlığını ilân edince, Sayın Han soyundan gelen Altınordu hükümdarı Özbek Han (1313-1340), bu isyan hareketini çok şiddetli bir şekilde bastırmış, Gökordu Hânedanı'nı ortadan kaldırmıştır. Ancak, 1360 yılında Berdi Bek Han'ın (1337-1360) ölümü ile de Sayın Han Sülâlesi sona erecektir. Bu tarihten sonra Cuci Han'ın beşinci kuşak torunu olan Şiban (Şeyban) Han ile on üçüncü oğlu Togay Timur neslinden gelenler güç kazanmışlardır (Gündoğdu, 2002).

2.1. Özbek Adı

Ebulgazi'nin nakline göre; il ve ulusunu İslâm'a sokması sebebiyle Özbek Han devrinden başlayarak bütün Cuci iline Özbek ili denilmiştir. XIV. asır Farsça tarihi kaynaklarda da Özbek Han'dan sonra Cuci ulusuna Özbek ulusu denilmeye başlandığını gösteren kayıtlara rastlanılmaktadır.

(Şeybani Özbek Hanlığı kuruluşunda Türkistan Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

Bunlardan ilki olan Hamdullah Kazvinî'nin Tarihi Güzîde'sinde Özbek Han'ın 1335 yılı sonrasındaki Kafkas Seferi'nden bahsederken askerlerine Özbekiyan, Cuci iline de memleket-i Özbekî tabirleri kullanılmaktadır. Tarihi Güzîde'ye ek yazan Kazvinî'nin oğlu Zeyneddin ve Altınordu, özellikle Bulkak Devri, hakkında kıymetli bilgiler veren Mu'inniddin Natanzî, açık bir şekilde Özbek Ulusu tabirini, yeri geldikçe Özbek Han Devriylesınırlı olmamak üzere, kullanmışlardır. Timur Devri tarihçisi Nizameddin Şâmî, doğrudan Özbek adını kullanmakla beraber o bu adla Cuci ili ve ulusunun belirli bir kısmını kastetmektedir ki, bu kısım ise Şiban ulusudur. İşte, Özbek adını Özbek Han ile irtibatlandırılan yaygın görüşe yapılan itirazlar bu noktada olmaktadır. Bu hususta en ciddi eleştirisinin sahibi A. A. Semenov'a göre; Özbek adı Akordu çevresinde doğmuş ve kullanılmıştır. Özbek-Han ise Gökordu yani Altınordu hanıdır.

Çağdaş Özbek tarihçiler arasında da biraz da Sovyet Dönemi'nde Suni bir Özbek milleti teşkil etme gayretlerinin bir neticesi olarak, Semenov'un görüşünü paylaşanlar bulunmaktadır. Özbek adının Özbek Han ile irtibatlandırılmayacağını ilk iddia edenlerden olan N. Veselovskiy, Hive Hanlığı tarihine ait eserinde buna, sanki Kazak adı ile Özbek adının izahlarının aynı olması gerektiği gibi bir yanlış kanaatle; hangi han şerefine Kazakların bu adı aldıklarını sorarak itiraz etmekte ve bu adı; kendi başına buyruk, müstakil demek olan kelime manasıyla izaha çalışmaktadır. (Gündoğdu, 2002).

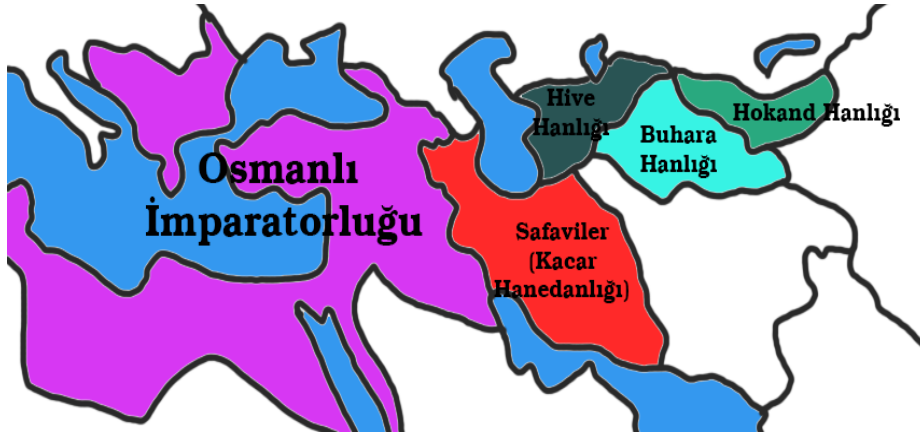
2.2. Özbek Hanlığının Kuruluşu

1428'de Şiban soyundan Cumaduk Han'ın yenilgiye uğraması ve öldürülmesinden sonra, Şiban soyundan olan Ebülhayır b. Devlet Şeyh; Kiyat, Mangıt, Dürman, Kuşçı, Nayman, Karluk gibi Özbek kabile liderlerinin, özellikle Mangıt/Nogay beylerinin desteği ile 1429'da Şiban ulusunun merkezi olmuş olan Tura/Tümen şehrinde han ilan edilmiştir.

Özbek konfederasyonunun merkezinin aşağı Sir Derya boylarına kayması, Özbeklerin ve Ebülhayır Han'ın Timurlu idaresi ile yakın ilişkiler kurmasına, özellikle Ebülhayır Han'ın Timurlu idaresindeki hâkimiyet ve taht mücadelelerine katılmasına yol açmıştır. Dönemin kaynaklarına göre, Ebülhayır Han, Timurlu Ebu Said'in 1451'de Semerkant tahtına geçmesine yardımcı olmuştur. Hatta bu yardımın karşılığında Ebülhayır Han, Uluğ Bey'in kızı Rabia Sultan ile evlenmiş, bu evlilikten Süyünc ve Köçküncü Sultan doğmuştur.

1450'lerde, Tarih-i Reşidi'nin yazarı Mirza Haydar Duglat'a göre Tokay Temür neslinden Barak Han'ın oğulları Kirey (Giray) ve Canibek Sultanlar, Ebülhayır Han'ın merkezi otoritesine tepki olarak, kendilerine katılan Özbek boylarıyla birlikte Ebülhayır Han'ın konfederasyonundan ayrılmışlardır. Bu tarihten itibaren bu sultanlar ve ona katılan Özbek boyları "kendi başına", "bağımsız" anlamlarına gelen Kazak olarak adlandırılmıştır (Schubel-Kılıç, TARİHSİZ).

2.3. Özbek Hanlıkları Haritası

(Özbek Hanlıkları Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

3. Osmanlı Devleti'nin Özbek Hanlıkları İle İlişkileri

3.1. Kanuni Sultan Süleyman Öncesi Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Türkistan'da Timurlu hâkimiyetine son veren Muhammed Şeybani Han (1451-1510) önderliğindeki Özbekler Osmanlı devleti ile sıkı ilişkiler kurmuş hatta 1500 lü yıllarda siyasi alanda bir nevi işbirliğine dönmüştür. Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türkleri (Özbekler) arasındaki bu siyasi işbirliği bilhassa Şii İran'a karşı olmuştur (Kılıç, 1999: 523-534).

Ahat Andican, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya isimli eserinde; Safavi devleti hükümdarı Şah İsmail'in Muhammed Şeybani Han ile 1510 tarihinde yaptığı savaşı¹

¹ Joseph von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, (Yirmiikinci Kitap) c:4, Sf: 127 de olayı şöyle anlatıyor:

“Şah İsmail, 1510 senesi yazı esnasında askerini -Timur'un torununun oğlu olan Hüseyin Baykara'ya âit. ve Ceyhun'un beri tarafındaki memleketleri fethederek hükümranlık sahasını genişletmiş olan- Özbekler Hânı Şibek'e karşı götürdü. İsmail, pek kat'i olmayan birkaç muharebeden sonra düşmanın Önünden kaçır gibi görünerek onu bir pusuya getirdi; onbeşbin süvari

kazandığını ve Muhammed Şeybani Hanı öldürerek kafa derisinin samanla doldurulmuş içini Sultan 2. Beyazid'e gönderecek kadar fütursuzlaştığını yazmaktadır. Bu durum kaydedilmiş herhangi bir yazışma olmasa dahi Sultan 2. Beyazid'in Özbek hanı Muhammed Şeybani'yi tanıdığını ve ilişkilerinin olduğunu göstermektedir (Andican, 2009).

(İran İsfahan'da bulunan 40 sütun sarayı süslemelerinden, Şah İsmail'in Muhammed Şeybani Han'ı savaşta öldürüşünü tasvir eden minyatür (Davani, Hatam, 2018)

Osmanlı devleti ile Özbek hanlığının ilk yazışmalarının tarihi tam olarak bilinmese de Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlıkları arasında pek çok yazışma yapıldığı ve ilişkiler üst seviyede tutulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Özellikle en eski Özbek hanlığı olması münasebetiyle Buhara Osmanlı Devleti nezdinde ayrı bir öneme sahiptir.

Taraflar arasındaki ilk resmi temasın Yavuz Sultan Selim'in Ubeydullah Han'a 1514 senesinde (Çaldıran savaşından önce) bir mektup yazarak "Düşman Ülkesinde olduğunu" bildirmiştir (Hammer, 2003: 143).

Çaldıran zaferinden sonra Köçküncü Han'a (1510-1530)² gönderdiği 1516 tarihli mektup ve buna verilen cevap ile başladığı görülür (Saray,2017). Sultan Selim'in Muhammed Bey aracılığıyla 1516 de gönderdiği ve Farsça yazdığı bu mektubunda doğu bölgesi halkının Şia zulmünden bıktığını, Müslümanların mal ve namusunun tehlikede olduğunu belirterek adı geçen fesadın önünün alınacağını bildirmiştir.

ile İsmail'i tākib etmekte olan (1510/916) Şibek Hân, ihtiyatsızlığının cezası olarak hem kendisinin hem de maiyyeünden onbin kişinin hayatını kaybetti. Bu muvaffakiyetle mağrur olan gâlib, düşmanın kafatasını en paha biçilmez taşlarla süsleyerek ömrünün geri kalan kısmında kâse makamında kullandı. Başının üzerindeki deriyi de baharat ile doldurduktan sonra zafer nişanesi olarak Sultân Bâyezid'e gönderdi"

² Prof. Dr. Ahat Andican' göre, Feridun Bey Münşeâtı isimli eserde Ubeydullah han olarak geçse de pek çok kaynaktaki Köçküncü han olarak geçmektedir.

Ayrıca, kurulmuş olan dostluğun sağlamlaşmasını da istemiştir. Böylelikle Yavuz Sultan Selim, yazdığı bu mektup ile İran'a karşı Türkistan Müslümanlarıyla ittifakın temellerini atmış olmaktadır.

Semerkant Hanı, göndermiş olduğu cevapnamede Padişah Yavuz Sultan Selim'i, Şeybani Han'ın ölümünden sonra Türkistan'daki siyasî gelişmelerden haberdar etmiştir. Bu arada cevapnamede, Babür Şah'ın Safevîlerle birlikte olup Turan illerine yaptığı ve sonuçta umduğunu bulamadığı seferlerden de bahsedilmiştir. Osmanlıların Çaldıran Zaferi, Hazar Denizi doğusundaki Özbeklerin işine çok yaramış; Horasan ile Herat'a hücum etmelerine ve kolayca ilerlemelerine imkân vermiştir. Bu durumdan rahatsız olan Şah İsmail, Osmanlılara başvurmuş ise de netice alamamıştır. 1515 yılında akınlarına devam eden Özbeklerin, Padişah'a sunulan bir arzıda Amu Derya'yı geçip Herat'ı aldığı kaydedilmiştir. Bu olay sonrasında Horasan'ın fethini haber vermek üzere Özbek Hanı elçisini İstanbul'a göndermiştir.

(İran İsfahan'da bulunan 40 sütun sarayı süslemelerinden, Çaldıran Savaşını tasvir eden minyatür (Davani, Hatam, 2018)

Çaldıran savaşından sonra Safevî Devleti'nin elinde bulunan en önemli kale şehirlerden birisi olan Diyarbekir'in, 1515'de fethedilince, Yavuz Sultan Selim, şehrin fethini haber vermek için Semerkant Hanı'na 8 Eylül 1515 (29 Recep 921) tarihli bir mektup daha göndermiştir. Biraz önce temas ettiğimiz gibi Horasan'ın fethini bildiren mektuba bir çeşit cevap niteliği taşıyan bu nâmesinde Osmanlı Padişahı, Diyarbekir'in fethinin Rafizî unsurları dizginleme amacını taşıdığını, ilk önce elçiler gönderip barış talep ettiğini, netice alamayınca da Şiilerle savaşılıp Diyarbekir'in alındığını bildirmiştir.

Özbek hükümdarlarından Hoca Muhammed Sultan'ın oğlu Canibeg, Emir Hacı Seyyid ile Yavuz'a gönderdiği bir nâmede, Mısır'ın fethinden dolayı tebriklerini sunarken, Çaldıran

savaşı öncesi Kızılbaşlara karşı harekete geçilmesi yönündeki emirleri doğrultusunda bir ordu ile beraber kardeşlerini ve oğullarını Horasan tarafına yolladığını bildirmiştir (Macit, 2008).

3.2. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Şah İsmail henüz 38 yaşındayken ölmüş yerine 10 yaşındaki oğlu Şah Tahmasb (1524-1576) geçmiştir. Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a bir mektup göndererek babasının yaptığı hataları yapmamasını ve doğru yoldan ayrılmaması konusunda uyarılarda bulunur. Bu dönemde Türkistan'da ise Özbek devleti ikiye bölünmüştür. Muhammed Şeybani Han'ın ölümünden sonra Özbek federasyonun (Buhara bölgesinde Abdulhayri ailesinin Şah Budaki kolundan Ubeydullah Han, Taşkent bölgesi ve Sir deryanın kuzeyinde Süyünçi kolunun lideri Süyünç Han, Semerkant ve Buhara arasında kalan Kermine ve Miyankal bölgelerinde ise Canibekler kolunun temsilcisi Canibek Sultan İktidardaydı) başına kardeşi Köçküncü Han getirilmişti. Aral deltası bölgesinde kurulmuş olan Harezmi (Hive) hanlığı ise hanlığın kurucusu İlbars Han'ın yeğeni Hüseyin Kuli Han tarafından yönetilmektedir (Andican, 2009).

Her ne kadar federasyon başında Köçküncü Han bulunuyorduyduysa da Safavilere karşı yürütülen savaşlarda Osmanlı devletiyle diplomatik ilişkiler Buhara bölgesi hâkimi olan Ubeydullah han tarafından yürütülmekteydi (Andican,2009).

Ubeydullah Han (1533-1539) ve Abdullatif Han (1540-1552) Kanuni Sultan Süleyman'a elçiler ve mektuplar göndererek Safaviler ile yaptıkları mücadelelerden bahsetmişler böylece Osmanlı Devletinden yardım istemişlerdir (Saray, 2017). Sultan Süleyman, 1534 yılında Ubeydullah Han'dan, 1540'da da Abdullatif Han'dan birer mektup almıştır. Bu iki yardım mektubu Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferine çıkmasında önemli etkenlerden biri olmuştur.

Ubeydullah Han (1533-1539) yazdığı mektupta; “İslam dini, Allah ve Peygamber hatırı için Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte İran Seferi'ne çıkmayı can-ı gönülden istediğini bildiriyordu”. Böylece Şeybaniler (Özbekler) hem onların devamlı tehditlerinden kurtulacak, hem de Türkistan'daki Müslümanlar için Mekke ve Medine'ye giden hac yolu kolaylaşır güvenli kılınacaktır. Ubeydullah Han'ın mektubuna Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği cevap gayet olumlu olup, gönderilen mektuba memnun olduğunu ve Safeviler'e açtığı mücadele de başarı ümit edildiğini ve mücadeleye devam edileceğini bildiriyordu (Kılıç, 1999: 523-534).

Kanuni Sultan Süleyman Irak Seferinden önce Şah Tahmasb'a bir Farsça mektup yazar ve bu mektubunda; “*Utağ-ı gerdun-nitrak arazâ-i Tebriz ve Azerbaycan, belki İran va Tûrân va sair-i vilâyat-i Samarkad va Horosan sahralarında kurulmak mukarrer oldi*” demektedir. Bu tehdit mektubunda Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a Otağını sadece İran ve

Azerbaycan'a değil, İran'ın diğer bölgelerine Horasan'a hatta Semerkant'a ve Turan bölgesine kuracağını söylemektedir (Andican, 2009).

Şah Tahmasb önderliğindeki İran'ın Osmanlı devletine karşı takip ettiği düşmanca siyasetten vazgeçmemesi üzerine Kanuni Sultan Süleyman 1550 senesinde Ahmet Çavuş isminde bir zatı "nâme" ile Abullatif Han'a göndererek doğrudan Şiilerin üzerine yürümesini istemiştir (Saray, 2017).

Bu mektubun sebeplerine bakacak olursak karşımıza 1. Viyana Kuşatması sırasında Osmanlı Devleti içinde Şah Tahmasb kışkırtmalarıyla isyanlar çıkacaktır. Kadri Hoca Baba, Baba Zünnun, Veli Halife, Yekçe Bey, Kalender Şah isyanları gibi isyanlar Kanuni Sultan Süleyman'ın canını çok sıkmıştır. Hele ki Kalender Şah isyanı çok geniş kapsamlıdır. Osmanlı Devleti'nin bu isyan neticesinde yıkılmasına çok az kalmıştı ve isyan çok büyük zorluklarla bastırılmıştır. Bunların akabinde en son Kızılbaş Seydi İsyanının patlak vermesi Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferini zorunlu hale getirmiştir (Kılıç, 2000).

3.2.1. Osmanlı-Özbek ittifakı sonucu İrakeyn (İran) Seferi

Irak seferleri Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 tarihleri arasında yaptığı üç seferin adıdır. Tarihte İrakeyn Seferi denmesinin sebebi ise seferlerin Irak-ı Arab denilen Bağdat ve havalisi ile Irak-ı Acem denilen Bağdat'ın kuzeybatısını kapsamasıdır. Bu nedenle İki Irak anlamına gelen İrakeyn denilmiştir (Kılıç,2000).

3.2.1.1. Birinci İran Seferi³

İran içindeki iktidar mücadelesini fırsat kabul eden Osmanlı Özbek Hanı Ubeydullah Han ile birlikte İran üzerine sefere çıkar. Sultan Süleyman bir ordusunu İran egemenliği altındaki Bitlis'e gönderir, bu sırada Ubeydullah Han'da İran'a karşı 4. Seferini düzenler. Horasan, Meşhet, Nişabur ve Astarabad gibi şehirleri ele geçirir. Herat'ı kuşatır. Şehir 1 yıllık direnmenin sonucunda teslim olur. Ancak Özbek Büyük Han'ı Ebu Said'in ölümü üzerine Özbekler arasında başlayan iktidar savaşlarından dolayı Ubeydullah Han seferi yarıda bırakarak Maverâ-ün Nehre geri döner. Safavi ordusu Özbek ordusunun alıp askerlerini geri çektiği bu coğrafyaları kolayca geri alır. Ancak Sadrazam İbrahim Paşa önderliğindeki Osmanlı Ordusunun Tebriz'e girdiğini haber alınca Şah Tahmasb'da geri dönmek zorunda kalır.

1534 senesinde Özbek büyük Hanı olan Ubeydullah Han yukarıda yazdığımız mektup ile birlikte yeniden Horasan'a sefere çıkar. Aynı dönemde Osmanlı Ordusunun başına geçen Sultan Süleyman'da Tebriz'e girer. Bu dönemde Şah Tahmasb kaçır, Kanuni kovalar ancak

³ Yazılanın daha rahat anlaşılabilmesi amacıyla İrakeyn seferlerine bu çalışmada coğrafi kolaylıktan dolayı İran Seferleri diyeceğiz.

bir türlü yakalayamaz. Belirli aralıklarla gerçekleşen şehirlerin bir alınıp bir kaybedilmesi hadisesinden sonra, 1536'da Sultan Süleyman İstanbul'a geri döner.

Bu arada Sidam Mirza komutasındaki Özbek ordusu da İran üzerine seferler düzenlemektedir. Ubeydullah Han; 1535 tarihindeki mektubunda Bestam, Damgan ve Herat gibi şehirleri ele geçirdikten sonra tek ve en büyük düşman ilan ettiği Kızılbaş İran üzerine seferlerin devam edeceğini söyler (Andican, 2009).

Osmanlı Ordusunun İstanbul'a geri dönmesini fırsat bilen ve rahatlayan Şah Tahmasb bütün gücüyle Özbek orduları üzerine saldırır. Böylece Ubeydullah Han geri çekilir ve Ubeydullah Han'ın son seferi bitmiş olur. Buhara'ya dönen Ubeydullah Han 1539 da vefat eder.

3.2.1.2. İkinci İran Seferi

1546 yılında Şah Tahmasb ile kardeşi Elkas Mirza'nın arası açılır. Şah kardeşini yener, savaştan kaçan Elkas Mirza Safavi Devletinin başına geçerse Osmanlı'nın vassalı olacağına dair söz vererek Osmanlı'ya sığınır. Böylece 1548 de İran üstüne ikinci sefer başlar. Ancak Çaldıran'dan ders alan Şah Tahmasb Sultan Süleyman'ın karşısına çıkmaz. Van, Tebriz, Diyarbakır gibi şehirleri alan Kanuni Diyarbakır'da kışlar ve geri döner.

(İrakeyn Seferi Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

4.2.1.3. Üçüncü İran Seferi

Osmanlı Ordusunun bölgeden çekilmesiyle birlikte Şah Tahmasb kaybettiği topraklara saldırır ve yeniden geri alır. Bu durum karşısında canı sıkılan Kanuni üçüncü İran seferine daha kapsamlı olarak hazırlanır. İkinci seferde Özbek hanlıklarıyla ilişkisi bulunmayan Osmanlı devleti bu savaşta Özbek hanlıklarıyla işbirliği yapmak konusunda hayli istekli olduğu gözükmemektedir.

İkinci İran seferinden hemen önce Baba Şeyh isimli bir Özbek elçisi Osmanlı sarayını ziyaret etmişti. Bu elçinin getirdiği mektuba yukarıda bahsi geçen Ahmet Çavuş isimli

elçisiyle gönderdiği mektupta Kanuni yaklaşık 2 yıl süren İran seferini anlatır. Osmanlı-Özbek ittifakının zaruretinden bahseder. İran üzerine iki taraftan eşzamanlı sefer yapılması durumunda başarılı olunacağını belirtir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın daha önceki sefer emirlerini yerine getiren Abdullatif Han 1550 tarihli⁴ mektubunda “*Müşterek düşmana katî darbenin indirilebilmesi için*” kendisine silah ve asker yardımı yapılmasını istemiştir. Bazı kaynaklara göre Kanuni Sultan Süleyman Abdullatif Han'ın bu isteğini olumlu karşılayarak Türkistan'a 300 yeniçeri ile topçu ve top göndermiştir (Saray, 2017). Ancak Abdullatif Han 1552 başlarında vefat ettiği için bu Azak-Astrahan üzerinden gönderilen yardım eline geçmemiş ve İran'a karşı kullanamamıştır.

Abdullatif Han'ın ölümünden sonra Özbek hanlığında iktidar mücadelesi başlar. İktidarı devralan Barak Han (Nevrûz Ahmed Bahâdır Han), Osmanlı Devletine Kutluk Fuladi⁵ isimli bir elçi ile mektup gönderir⁶. Bu mektubunda Sultan Süleyman'dan özür dileyen Barak Han yaşanan iktidar mücadeleleri dolayısıyla İran'a sefer yapamadığını bildirir. Buhara haricindeki bütün Özbek topraklarında hâkimiyeti sağladığını anlatan Barak Han Buhara'nın kontrol altına alınmasından sonra İran'a karşı sefer edebileceğini belirtir.

Sultan Süleyman 1553 yılında üçüncü İran seferine Özbek müttefikleri olmadan başlamak zorunda kalır. Nahcivan, Karabağ, Revan gibi bölgeler Osmanlı devleti eline geçer. Yine savaş meydanlarında gözükmeyen Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'dan barış talep eder. 1555 Nisan ayında Safavi devleti ile Osmanlı Devleti arasında Amasya Antlaşması yapılır. Antlaşma ile Şah Tahmasb Azerbaycan, -bu günkü- Doğu Anadolu ve Bağdat'ın Osmanlı devletine ait olduğunu kabul eder. Uzun süren Safavi Osmanlı mücadelesi böylelikle bir huzur dönemine girmiş olur. Ta ki 1600'lerde Safavi hükümdarı Şah Abbas'ın Bağdat'a saldırmasına kadar.

Bu arada Buhara'yı da ele geçirerek Maverâ'ün Nehr'de kontrolü sağlayan Barak Han Nizameddin Ahmed isimli elçi ile Osmanlı'ya bir mektup gönderir ve kendisine bir miktar daha yardım edilmesi koşuluyla İran üzerine sefer yapabileceğini söyler. Daha bu mektuba Osmanlı Devleti tarafından cevap verilmeden İstanbul'da akraba ziyareti yapmaya gelen Muslihuddin Mustafa aracılığıyla bir mektup daha gelir Osmanlı devletine. Bu durum üzerine Sultan Süleyman iki farklı mektup ile Barak Han'a cevap verir. İlk mektupta Muslihuddin Mustafa'nın İstanbul'da ne kadar iyi ağırlandığından bahseder. İkinci mektubunda ise Kutluk

⁴Bazı kaynaklara göre Mayıs 1550, bazı kaynaklara göre 1551 olarak karşımıza çıkar

⁵ Hammer başta olmak üzere bazı kaynaklarda Kutluk Kudai (yada Kutluk Kuday) olarak geçmektedir, ancak biz daha yaygın kullanım ile Fuladi diyeceğiz.

⁶ Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 2003 c:6, Sf: 78 de olayı şöyle anlatıyor: “Abdülazîz Hân'ın dâr-ı na'îme intikali üzerine hilâfet ve hükümet-î âlem benim ve Semerkand Hânı nezdinde bulunan kardaşlarımın hissesine isabet etmiştir. Dabusi, Kofim, Germine, Keş, Karşı, Hazar kal'alarına mâlik olan diğer sultânlar ilticâgâhlarının metanetine mağrûren bize mukavemet etmiş ve bizi şu son senelerde muharebeye mecbur eylemişlerdir”

Fuladi aracılığıyla gönderilen mektubu hatırlatır ve Osmanlı-Özbek Hanlığı arasındaki ilişkinin Ubeydullah ve Abdullatif hanlarda olduğu gibi iyi düzeyde devam etmesini dilediğini belirtir. Ancak İran ile yapılan antlaşmadan dolayı Osmanlı'nın İran'a sefer yapamayacağını anlatan Sultan Süleyman; İran'ın Özbekleri rahatsız etmesi durumunda kendisinin haberdar edilmesini de ister (Hammer, 2003, c:6: 79).

1560 yılında yaşanan Şehzade Beyazid hadisesi ile birlikte İran'a karşı Osmanlı Özbek Hanlıkları ilişkileri ve mektuplaşmaları başlar. Sultan Süleyman Hac farızasını yerine getirdikten sonra Hicaz'dan dönmekte olan Derviş Muhammed Badaşhani ile Barak Han'ın ikinci halefi olan Pirmuhammed Han'a bir mektup gönderir. Mektubunda Şehzade Beyazid hadisesinden dolayı Osmanlı'nın İran'a sefer düzenleyeceği ve Özbek Hanlığının da İran Şahına karşı harekete geçmesinin iyi olacağı yazılmaktaydı. Ancak Şehzade'nin Osmanlı'ya teslimi ve idamı Sultan Süleyman'ın İran seferine çıkmasını engeller. Fakat Pirmuhammed Han İran'a karşı sefer hazırlığına devam eder.

Şah Tahmasb Şehzadeyi teslim etmesinden dolayı yakınlaşma olacağını düşündüğü Osmanlı Devletine bir elçi gönderir. Elçinin taşıdığı mektupta Özbeklere karşı Osmanlı'dan yardım isteği vardır. Ancak Osmanlı Devleti Dini nedenlerden dolayı Şii olan İran ile işbirliği halinde Sünni bir devlete saldıramayacağını söyleyerek teklifi reddeder (Hammer, 2003: 111).

3.3. Kanuni Sultan Süleyman Sonrası Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra da Özbek Hanlığı ile ilişkiler Osmanlı Devletinin dış politikasında önemli bir yer tutar (Hammer, 2003: 93).

(Astrahan'ın haritadaki yeri ve Kanal Projesinin Şekli (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir))

Osmanlı'nın Astrahan seferi hazırlıklarını haber alan Rusya İran'ı kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni başarısız hale getirmeye çalışır. Osmanlı yönetimi ise Rusya'nın bu hareketine cevap olarak Türkistan Hanlıklarına mektup göndererek İran'ı Meşgul etmelerini ister. Bunun sonucunda Özbek Hanlıkları bir ordu ile İran üzerine yürür ve İran ordusunun Horasan'da kalmasını sağlar (Andican, 2009).

Özbek Hanlıkları arasındaki iktidar mücadelesini kazanan Abdullah Han Payitahta Ali Bahadır Hacı isminde elçi ile 3 Ağustos 1587 tarihinde bir mektup gönderir. Mektubunda Şiiilere karşı sefer için uygun bir zemin olduğundan bahseder. Sultan III. Murad Han'da cevabında İslam düşmanı Şiiilere karşı ortak mücadele edeceklerinden bahseder (Andican, 2009).

Osmanlı Devleti İran'a sefer yapmaya karar verince Sultan III. Murad Özbek Hanlığına silah ve askeri uzman desteği yapılmasını emreder. Bakü Limanından gemilerle Özbek hanlığına ulaşan bu askerlere "Leşker-i Rum" denilir. Bu askeri uzmanlar ve o dönem için modern sayılan teçhizat ile Özbek ordusunu modernize edecek ve eğitilmelerini sağlayacaktır (Togan,1981).

Hindistan Türk İmparatoru Ekber Şah'ın oyunları, Kazak İstilasası ve oğlu Abdülmümin ile yaşanan anlaşmazlıkların düzeltilmesinin ardından Abdullah Han Herat'ı almak amacıyla Horasan'a sefer düzenler. Bölgedeki Osmanlı uç beylerinin durumu fırsata çevirmesi üzerine İran ordusu yıpratılır, bir yıl süren zorlu mücadeleden sonra Herat Özbek Hanlığı tarafından ele geçirilir. Gence ve Karabağ'da yeniden Osmanlı tarafından ele geçirilir. İran Şahı savaş yanlısı olan Mürşit Kulu Han'ı öldürtür ve Osmanlı ile barış arayışlarına başlar.

Ancak Abdullah Han'ın bu başarısı Osmanlı devleti tarafında rahatsızlığa neden olmuştur. Tarihçi Von Hammer'a göre Abdullah Han'ın Herat'ı alarak İran içine doğru ilerlemesi İslam dünyasında "*Halifenin gücünün gölgelemesine*" sebep olmuştur. Osmanlı devleti de bu durumdan çok rahatsızdır. Bu nedenle Abdullah Han'ın 1589'da gönderdiği elçi Payitaht 'da çok soğuk karşılanmış, hatta Elçi'nin Padişah ile görüşmesini Venedik elçisi sağlamıştır (Andican, 2009). Böylelikle Osmanlı devletinde siyasi menfaatler Dini menfaatlerin önüne geçmiştir (Hammer, 2003: 165).

Ancak Abdülmümin Han Osmanlı'ya verdiği söz üzerine İran'a saldırmaya devam etmiş, Şiiilerce kutsal kabul edilen Meşhed'i ele geçirmiş, Muhammed Şeybani Han'ın kafatasının kadeh yapılması olayının intikamı için Şah Tahmasb'ın mezarından kemiklerini çıkarttırmış ve yaktırarak küllerini türbenin etrafına serpmiştir. Ardından Osmanlı'nın rahatsızlık duyacağını fark etmediği için Muhammed Kuli'yi elçi olarak Payitahta göndermiş ve zaferini Osmanlı Devletine anlatmıştır.

Artarda kazandığı zaferlerle gurur duyan Abdullah han Osmanlı'nın Asrtahan seferinin Müslümanlar için çok önemli olduğunu bildirmiş, bu nedenle Payitaht'tan 3000 yeniçeri, silah ve mühimmat göndermesi durumunda Astarhan'a saldıracağını belirtmiştir. Ayrıca kalabalık bir ordu ile Hac görevini yerine getirmek istediğini de belirten Abdullah Han'ın bu istekleri Osmanlı tarafından reddedilir. Sadece istediği takdirde kısıtlı sayıdaki yardımcı gurubuyla Hacca gidebileceği kendisine bildirilir⁷.

Bir taraftan Osmanlı, diğer taraftan Özbeklerden bunalan Safavi hükümdarı Şah Abbas Osmanlı devletine elçi göndererek Osmanlılar ile barış imzalar. Bundan haberi olmayan Özbek Hanı ise Hafız Hatayi ve Seyid Kulu isimli iki elçiyi Payitahta gönderir. Elçilerin taşıdıkları mektupta Abdullah Han İran'da kazandığı zaferlerden Payitahtı bilgilendirir ve Kazvin'e kadar ilerleyeceğini bildirir. Osmanlı Devleti verdiği cevapta İran ile barış imzaladığını ve bu durumu uygun bulmadığını, İran tarafından bir saldırı yapılmadıkça Özbek Hanlığının saldırmamasını belirtir. Böylece Osmanlı devleti Özbek Hanlığını İran ve müttefiki Harezmsultanlığı karşısında yalnız bırakmıştır (Andican, 2009).

Abdullah Han, Harezmsüzerine sefere çıkar, Harezms'i mağlup eder, Harezms Han'ı müttefiki İran'a kaçar. Bu olaylar üstüne Özbek Hanlığı Eşan Bahadır isimindeki bir elçiyi hediyeler ve bir mektupla İstanbul'a gönderir. Mektupta Harezms ile yaşanan olayları anlatan Abdullah Han, Kızılbaşlara karşı seferlerini sürdüreceğini bildirir. Sultan III. Murad verdiği cevapta Abdulah Han'ı desteklediğini anlatmış, ayrıca kendisine bir de Hil'at hediye göndermiştir. Bu durumdan güç alan Abdullah Han İran'a karşı büyük bir sefer hazırlığına başlar. Payitahta Ali Tardi isimli bir elçi daha gönderir. Ancak elçi Payitahta ulaştığı sırada Sultan III. Murad ölmüş, yerine III. Mehmet geçmiş ve Osmanlı Avusturya savaşı başlamıştır (Andican, 2009).

Özbekler arasında İç karışıklıklar başlar, Abdülmümin, babası Abdullah Han'a isyan eder, Babasını öldürür başa geçer, Şeybani sülalesinden gelen bütün prensleri öldürtmeye başlar, Durumu fırsat bilen İran Şahı 10 yılda kaybettiği toprakları 6 ayda geri alır. Kazaklar isyan eder. Abdülmümin han öldürülür iktidar savaşı başlar. Bu arada Şeybani Hanlığı yok olmuş, başa Astarhani sülalesi gelmiştir.

Yeni sülalenin ilk Hanı olan Abdülbaki Muhammed Han Payitaht'a bir elçi gönderir. O sırada Osmanlı hükümdarı III. Mehmet'tir. Abdülbaki Muhammed Han mektubunda kendisinden önceki Özbek hanlarıyla Osmanlı devletinin iyi ilişkilerinden, İran'a karşı ortak hareket ettiklerinden bahseder. İran'a karşı sürdürmeyi planladığı seferler için silah,

⁷ Kalabalık ordu ile gitmek istemesinin reddinin sebebi bana göre Abdullah Han'ın siyaseten hâkim unsur olduğunun halka gösterilmesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilemez oluşudur. Yukarıda bahsi geçen "gücün gölgelenmesi" hadisesi düşüncemi kuvvetlendirmektedir.

mühimmat ve işbirliği talep eder. Divan-ı Hümayun mektup ile birlikte aldıkları kararı Vezir Yemişçi Hasan Paşa ile Padişaha sunar. Teklifte Osmanlı'nın daha önceden İran'a karşı yaptığı seferlerde Özbeklerin çok yararlı olduğunu, bu nedene küstürülmemeleri gerektiği; ancak İran ile yapılan barış antlaşmasından dolayı yapılacak yardımın İran'ı rahatsız etmemesi gerektiği vurgulanır. Bu sıkıntılı durum ile alakalı Divan-ı Hümayunun önerisi şöyleydi; Özbek elçisine 200 (20 takım) Tüfek verilecek, 3 adet topun da Şirvan beylerbeyi Davut Paşa tarafından Hazar denizi yoluyla teslim edileceği belirtilecektir (Andican, 2009). Divan'ın teklifi kabul edilir. Bu durum Osmanlı devletinin siyasi dengeyi hakkıyla gözettiğinin ispatıdır. Ancak İran ilerleyen günlerde rahat durmayacak ve barış antlaşmasını bozarak dokuz sene sürecektir Osmanlı İran savaşlarının yeniden başlamasına sebep olacaktır.

1615 yılında İran'ın Osmanlı'ya vergi vermeyi reddetmesi ve Osmanlı elçisini alıkoyması üzerine Payitaht İran'a karşı savaş açar. Bu nedenle Osmanlı-Özbek Hanlığı arasında yazışmaların arttığı gözlemlenir. Bu dönemde; Payitahtta I. Ahmet, Özbek Hanlığında İmam Kulu Han oturmaktadır.

Osmanlı devletinin İran'a karşı seferde işbirliği teklifini kabul eden İmam Kulu Han 1617 yılının Ocak ayında üç koldan İran'a saldırır. Seraks, Mazenderan ve Astarabad gibi şehirleri yağmalar. Amacı İran ordusunu Horasan civarına çekmek ve batı cephesinde Osmanlı ordusunun rahat hareket edebilmesini sağlamaktır. 1617 yılında Osmanlı devleti ile Özbek hanlığı eş zamanlı İran saldırısı planlanmış, fakat Osmanlı Sultanı I Ahmet'in beklenmedik vefatı saldırının gerçekleşmesini engellemiştir.

IV. Murad'ın payitahta oturmasıyla birlikte Osmanlı 1624 ve 1625 tarihlerinde peş peşe iki elçiyi Özbek Hanına gönderir ve yeniden İran üzerine sefere çıkılacağını bildirir. Ancak çeşitli sebeplerden sefere ancak on yıl kadar sonra çıkılacaktır. Özbek hanlığının IV. Murat Han'a olumsuz cevap vermesi dolayısıyla Payitaht İran'a karşı Özbek hanlığı ile gerçekleştirilen ortaklığı uzunca bir süre rafa kaldırır.

1600'lerin sonuna doğru Sultan II. Süleyman yeniden İran seferi hazırlıklarına başlar ve Osmanlı gündemine Özbek hanlıkları yeniden gelir. Ancak yaklaşık 50 yıllık uzak kalmadan dolayı Payitaht Türkistan'daki durumları tam olarak takip edememiş, Dönemin Özbek Hanı Sübhan Kulu Han yerine kardeşi Abdulaziz Han'a mektup yazmıştır. 1692 yılında Mustafa Çavuş isimli yeni elçi; yeni Osmanlı padişahı II. Ahmet'ten bir mektup daha getirir. Bu sefer doğru kişiye yazılan mektupta Osmanlı, görevlerinin dünyayı Hristiyan Kâfirler ve inançsız kızılbaşlardan temizlemek olduğunu, o döneme kadar önceliğin Hristiyan Kâfirlere verildiğini ancak sıranın İran'a geldiğini vurgulamaktadır. Payitaht bu mektubunda da Özbek Hanlığından İran'a saldırmasını istemektedir. Sübhan Kulu han elçiyibir yıla yakın

uzunca bir süre yanında tuttuktan sonra, kendi elçisi Küçük Ali Bey ile birlikte payitahta gönderir. Ancak bu dönemde Osmanlı padişahı yine değişmiş tahta III. Ahmet geçmiştir. Padişaha gönderilen mektupta Özbek Hanlığının İran'a sefer yapamayacağından ve bunun nedenlerinden bahsedilmektedir (Andican, 2009).

1700'lerden itibaren Osmanlı dış politikasında Özbeklerin yerini hızla kaybettiği görülmektedir.

3.3.1. Rus İşgali Öncesinde Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Muhammed Şeybani Han'ın 1510'da ölümü üzerine bir müddet Şah İsmail'in müttefiki olan Babür, 1511'de Türkistan'ı ele geçirmiş ise de Şiilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Türkistan halkı tarafından gayet soğuk karşılanmıştı. Bu arada Safavi askerlerinin Sünni ahaliye yaptığı mezalimi gören Babür, daha fazla kalmadan Türkistan'ı boşaltarak Afganistan'a çekilmiştir. Babür'ün çekilmesinden sonra Köçkücü han önderliğinde ayaklanan Türkistan halkı Safavileri memleketlerinden çıkarmayı ve tekrar istiklallerini kazanmayı başarmışlardır. Fakat bu arada İlbars Han'ın Harezm'de bağımsızlığını ilan etmesini, Hive Hanlığını kurması da engellenememiştir.

Böylece 18. Yüzyıla kadar Türkistan'da iki ayrı Özbek Hanlığı daha varlığını sürdürmüş oluyordu (Saray, 2017). Osmanlı devleti daha çok Buhara hanlığı ile ilişki kurmuştur. Bunun sebebi Hive ve Hokand hanlıklarının Buhara Hanlığı içinden çıkmış olmasıdır.

1735 yılında Harezm hanı II. İlbars, Payitaht'a Niyaz Çağatay ve Molla İvaz isimli iki elçi gönderir. II. İlbars han, Elçiler aracılığıyla Sünni İslam dünyasını bölen Rafizi İran'dan şikâyet eder ve Osmanlı'dan İran'ın ortadan kaldırılması için yardım talep eder. Ancak Osmanlı devleti İran'da yönetimde olan Nadir Şah'ın eskisi gibi davranmadığını, Sünni İslam yoluna girdiğini anlatarak elçilere olumsuz cevap verir (Saray, 2017.).

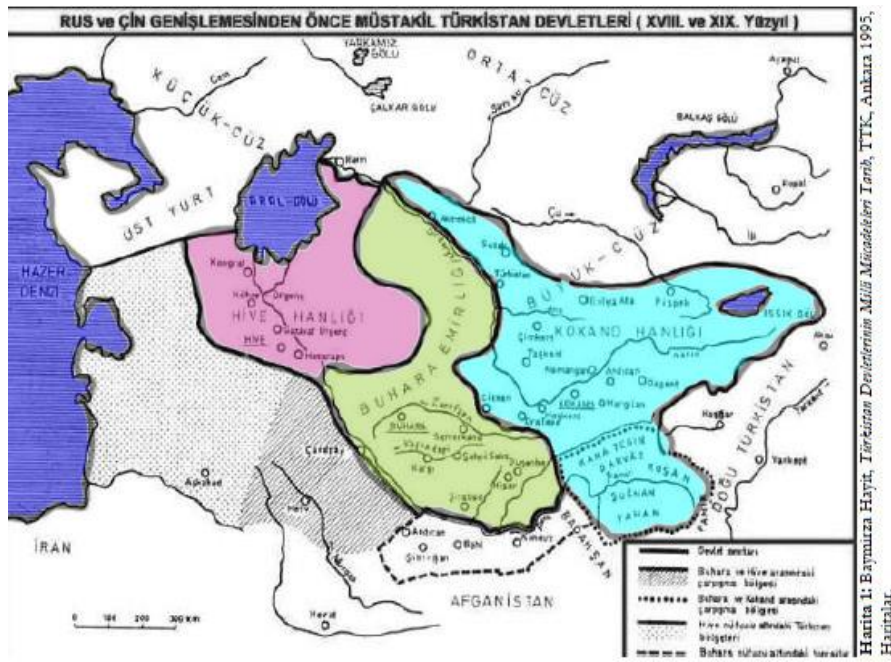
1786 yılında Osmanlı Devleti Alemdar Mehmet Sait Ağa'yı Buhara'ya elçi olarak gönderir. Amaç; Küçük kaynarca antlaşmasında Kırım başta olmak üzere kaybettiği toprakları geri alabilmek için atacağı adımlarda Rusya'ya karşı Türkistan'da da bir cephe açmak; Rus belasına karşı Osmanlı-Özbek ittifakının sağlanmasıdır. Padişah mektubunda Özbek Hanı için "*Turan ülkesi hâkimi*" demekte ve Türkistan bölgesindeki askerleri Rus sınırına sevkini istemektedir. Ancak Özbekler Ruslara yaptıkları ticaretin bozulmasından endişe etmelerinden dolayı, İran'a karşı ittifak isterler. Osmanlı'nın istediği Ruslara karşı Osmanlı-Özbek ittifakı böylece gerçekleşmez.

1787'de Rus savaşının başlaması üzerine Osmanlı Buhara'ya ikinci bir mektup göndererek "*Moskovluya*" karşı Türkistan cephesinde mücadele başlatılmasını istemiştir.

Buhara emiri Muhammed Masum Han (Atalık Şah Murad) bu istek üzerine Muhammed Bedî isminde bir elçi ile Payitahta biri padişaha, diğeri sadarete olmak üzere iki mektup gönderir.

Bu mektuplarda Turan ahalisinin Padişaha bağlılığı anlatılırken Rusya'ya karşı ittifak yapılmasının akabinde olası bir Rus-Osmanlı barış antlaşmasında maddeler içine Rusya'nın Türkistan'a saldırmasını engelleyecek bir maddenin konulması istenmektedir. Ayrıca Türkistan'daki karışıklığı sonlandırabilmek amacıyla Osmanlı Şehzadesinin veya tecrübeli bir eyalet idarecisinin gönderilmesini talep etmekteydi ki bu durum da Türkistan'ın Osmanlı idaresine alınması anlamına geliyordu (Saray, 2017).

1789 yılında ise bu sefer Buhara emiri Muhammed Masum Han (Atalık Şah Murad) Payitahta İran'ı şikâyet amacıyla bir elçi gönderir. Elçi Rus meselesini hallettikten sonra Osmanlı'nın İran üzerine de sefer yapması dilemektedir. Ancak yıkılma sürecine giren Osmanlı'da böyle bir güç o dönemde bulunmamaktadır (Andican, 2009).

(Harita Baymirza Hayit'in (1995) eserinden alınarak Halil Ülker tarafından renklendirilmiştir)

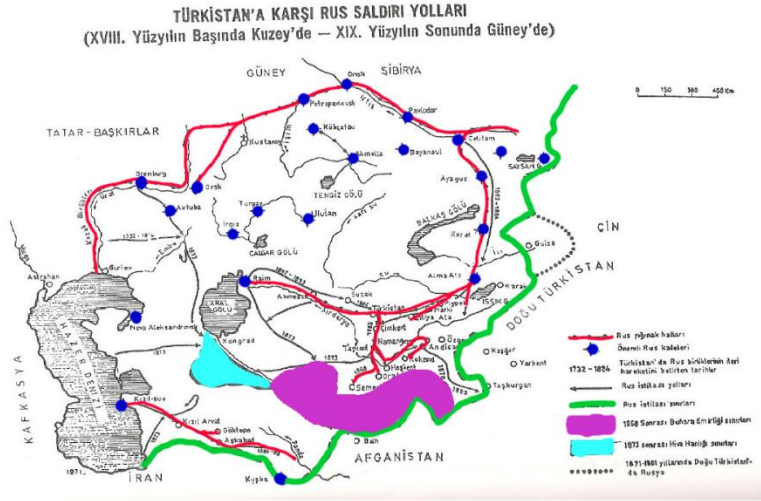
3.3.2. Rus İşgali dönemi Osmanlı-Özbek Hanlıkları ilişkileri

Avrupa'ya doğru açılmayan Çarlık Rusya'sı 16. Yüzyılın ortalarından itibaren Asya'ya yayılmaya başlamıştır. 16. Yüzyıl ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alan Ruslar 17. Yüzyıl başlarında Başkurt ülkesini, 18. Yüzyılda da Kazakistan bozkırını işgal etmiştir. Çar 1. Petro'nun büyük Rus imparatorluğu ve sıcak bölgelere inme hayalini haleflerinin de benimsemesiyle Rusya'nın Hindistan'a doğru işgalleri hızlanmıştır. İngiltere'nin deniz yoluyla Çin ve Hindistan ticaretinde hâkimiyet kurması, Şii İran'ın Türkistan'ı Ortadoğu'ya bağlayan ticaret yollarını kapatmasıyla Türkistan hanlıklarının zaman içinde fakirleşme ve askeri teknolojide geri kalmaya başlamıştır. Türkistan'daki diğer hanlıklarda olduğu gibi

Özbek Hanlıkları da sürekli olarak iç mücadeleler ve iktidar savaşlarıyla uğraşmışlardır. Gerek bu iktidar savaşları, gerek İran'ın Hac ve Ticaret yolunu kapatması gerek se de Rusya'nın Astarhan'ı işgali Türkistan'daki hanlıkları teknolojik gelişmelerden koparmıştır.

Bu sayede Rusya Türkistan bölgesindeki işgallerini kolaylaştırmıştır. Bu işgalden önce Rusya; uluslararası hukuka uymayan Türkistan Hanlıklarını sivilizasyona (medeniyete) sokacağız propagandası yaparak Avrupa'dan kendilerine karşı yükselebilecek sesleri büyük çapta susturmuştur (Saray, 2017).

Ancak bütün bu olumsuz durumlara rağmen Özbek hanlıkları da diğer Türkistan hanlıkları gibi Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kesmemiş, her tahta çıkan Han Osmanlı devletine biat ettiğini bildiren elçiler ve mektuplar göndermiştir.

(Harita Baymirza Hayit'in (1995) eserinden alınarak Halil Ülker tarafından renklendirilmiştir)

Osmanlı Devletinin ve doğal olarak halifenin desteğinin ısrarla istenmesinin en büyük nedeni ise kendi aralarındaki mücadelelerde üstünlük sağlayan bir araç olarak kullanmak istenmesidir.

Bu durumun en tipik örneği Özbek hanlıklarının en büyük ve en eskisi olan, Osmanlı devleti ile en sıkı ilişkileri olan Buhara Hanlığı tahtına 1800'lerde oturan Emir Haydar Töre'dir.

Emir Haydar Töre⁸ 1800, 1813, 1819 senelerinde Osmanlı devletine defaatle gönderdiği elçiler ile Eskiden Buhara'ya bağlı olan Harezmi ve Kazgan bölgelerinin kendisine tabi olduğunu gösteren menşur gönderilmesini istemiştir. Payitahtın olumsuz cevap vermesi üzerine bu kez biat ettiğini belirterek Osmanlı Devletine bağlanma kararı almış ve bunun onaylanmasını istemiştir. Coğrafi olarak çok uzakta olması, Osmanlı Devletinin Rusya ve İran ile çatışma halinde olması gibi sebeplerden dolayı bahsedilen biatın kontrol edilemeyecek

⁸ Mehmet Saray'a ait Rus İşgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler isimli eserinde Haydar Şah diye belirtmektedir.

sorunlar doğurabileceği göz önüne alınarak bu istek de Payitaht tarafından reddedilmiştir (Andican, 2009).

Aynı şekilde Buhara Emiri Haydar Töre ile mücadele eden Hokand Hanı Muhammed Ömer, 1820 yılında İstanbul'a gönderdiği Elhac Seyyid Kurban isimli bir elçiyi göndererek Osmanlı Devletine Biat ettiğini ve kabul olduğunu gönderir belge ile birlikte Tuğ ve Kılıç gönderilmesini talep eder. Bu talepte, daha önce Buhara Hanının Menşur isteğinin reddedilmesi ile aynı sebeplerden Payitaht tarafından reddedilir. Ancak Hokand hanlığının bu talebinin reddedilmesinin bir başka nedeni daha vardı. O da Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile olan siyasi ilişkilerinde Şeybanilerin mirasçısı olarak Buhara Hanlığını muhatap kabul ediyor; Hokand ve Hive hanlıklarını ise asi olarak kabul ediyor olmasıdır.

1839 senesinde Hokand hanı Muhammed Ali Payitaht'a bir elçi gönderir. Zahid Hacı-i Gilan isimindeki elçi tarafından getirilen mektupta Hokand hanlığının Doğu Türkistan'ın Hoten ve Kaşgar bölgelerini, Deşt-i Kıpçak'ın büyük bir bölümünü kontrol ettiğini, Ruslar ile savaşabilmek amacıyla piyade birlikler yetiştirdiğini; bu amaçla Hindistan'dan Kerim Han isimli bir eğitmen getirtildiğinden bahseder. Ardından Hokand Hanı'nın Fergana bölgesi, Kazak-Kırgız bozkırlarını kapsayacak şekilde Hanlar Hanı; küçük oğlu 12 yaşındaki şehzade Muhammed Emin'e de İller Hanı unvanı verilmesini ister (BOA, 2005: 43-44). Payitaht; bu mektubu değerlendirdikten sonra, Hanlar Hanı unvanının Osmanlı devleti tarafından tasdikinin Osmanlı'nın tarafsızlık ilkesini bozacağına ve bölgedeki dengeleri olumsuz etkileyeceğine karar vermiştir. Muhammed Ali'nin sadece hâkim olduğu topraklarda bu unvanı kullanabileceğini, Şehzade'nin ise sadece babasının hâkim olduğu topraklar üzerinde İller Hanı unvanını kullanabileceğini belirten bir menşur göndermiştir (BOA, 2005: 46-48).

Buhara'nın Hokand'ı işgali, kısa bir süre sonra Hokand'ın yeniden bağımsızlığını ilan etmesi ve buna benzer iç karışıklıklar Osmanlı devletini Özbek Hanlıkları arasında arabulucu olmaya itmiştir. Bu görev de Özbekler Tekesi Şeyhi Buharalı Hacı Mehmet Efendi'ye tevdi edilmiştir. Hacı Mehmet Efendiye verilen mektupta Müslüman hanlıklar arasındaki çatışmalardan ve dökülen kandan dolayı Payitahtın ne kadar üzgün olduğu belirtilmekte ve Özbek Hanlıkları arasında kısa zamanda barış yapılması istenmekteydi (BOA, 2005: 27-28)

İngiltere Orta Asya'yı Ruslara bırakmamak için Türkistan hanlıklarıyla iyi ilişkiler kurmak ister. Bu amaçla 1840 sonbaharında Albay Stoddart'ı Buhara'ya, Yüzbaşı Connoly'i ise Hive ve Hokand'a gönderir. Ancak Buhara Emiri önce Albay Stoddart'ı ardından Yüzbaşı Connoly'i casus oldukları gerekçesiyle tutuklar. Bu olay üzerine İngiltere Osmanlı Devletinden Yardım ister. Osmanlı Devleti'nin İngiliz hükümeti görevlisi Dr. Wolff aracılığıyla Buhara Emiri 'ne ve Hive Hanına, Şeyhül İslam ise; Hive, Hokand ve

Buhara'daki dini liderlere tutuklu İngilizlerin serbest bırakılması için mektup gönderir. Osmanlı Sultanının kendi el yazısı ile yazılan bu mektupta İngilizlerin casus olmadığı, barışçıl niyetlerle geldikleri, tutuklanmalarının milletlerarası alanda ciddi sorunlar yaratabileceği anlatılmaktadır. Ancak bütün bu çabalar sonuç vermez ve İngiltere'nin resmi bir belge göndermemesinden dolayı Buhara Emiri Nasrullah iki İngiliz'i de 1842 yılında idam ettirir (Andican,2009).⁹

1845 yılında Hokand tahtına geçen Hudayar Han da Payitahta bir elçi gönderir. Gönderdiği mektupta ise Buhara hanından şikâyet, genel olarak bölge hakkında bilgi bulunur. Ayrıca ülkesinin altın, gümüş, yakut ve firuze gibi kıymetli madenler yönünden çok zengin olduğunu; fakat madencilik bilen elemanlarının olmadığını bildirir. Osmanlı devletinden Madencilik ile alakalı uzman talep edilir (BOA, 2005: 46-48). Osmanlı Devleti Hokand'a madenci göndermeye karar verir¹⁰ (Andican, 2009).

Hive Hanı Allah Kulu Han 1848 yılında Payitaht'a gönderdiği mektup ile Rusları şikâyet eder. Şikâyet konusu Rusların daha önce yapılan barış antlaşmasına uymayarak Hive'li tüccarları tutuklaması, Hive sınırına kaleler yapmasıdır. Osmanlı Devleti Kutbeddin Hoca ve Şükrullah Eke aracılığıyla gönderdiği cevapta İstanbul'daki Rus elçisiyle görüşüldüğü ve Rusların barışçı yaklaşımlarda bulunacağı yönünde güvence verildiği bildirilir (BOA, 2005: 58-60)

1849 sonlarında Rusya'nın Türkistan'daki hanlıklara saldırıları başlamıştı. Osmanlı Devletine Hive Hanlığından gönderilen Şükrullah Eke isimli elçi tarafından getirilen mektupta bu durum *"Bir süreden beridir Rus padişahı bizim memleketimize tecavüz ederek çok sayıda yerlere kaleler ve tabyalar inşa ettirmekte, Müslüman halka zarar vermektedir... Ne yazık ki Ehli İslam aciz ve Rusya güçlü olduğu için hiçbir şey yapılamıyor. Ülkemizden Rusların defedilmesi konusunda yüksek yardımlarınızı beklemekteyiz"* şeklinde anlatılmaktadır (BOA, 2005: 61-62).

Artan Rus saldırılarına karşı Hokand hakimi Alimkul Beg 1863 yılında Beg Mahmut Hace isimli elçi ile Osmanlı Devletinden yardım ister (BOA, 2005: 52).

1863 yılında İtalya'dan ticaret amacıyla Buhara'ya gelen Gevasi, Miaza ve Lita isimli tüccarlar tutuklanır. İtalyan hükümeti konu ile alakalı olarak Osmanlı Devletinden yardım ve arabuluculuk talep ederler. Osmanlı Devletinin yazdığı mektup bu kez başarılı olur ve

⁹ Bu olaydan dolayı İngilizler Kuzey komşusu pozisyonunda olan Özbeklerin ticaret, silah alımı gibi tekliflerini reddeder ve Rusların Özbek Hanlıklarını yıkmasına göz yumar.

¹⁰ Ancak Prof. Dr. Ahat Andican adı geçen eserindeki dip notlarda *"arşivlerde bu madencilerin gönderildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır"* demektedir.

tüccarlar serbest bırakılır. Bu durum İtalyan basınında geniş yer bulur ve İtalyan hükümeti Osmanlı'ya resmi olarak teşekkür eder (BOA, 1992: 131-132).

1864 senesinde kuzeyden Kazak hanlıklarını işgal eden Rus askerleri, güneyden ise Buhara Hokand'a saldırmaya başladı. Hokand hâkimi Alimkul Beg, Yakup Han Töre isimli bir elçiyi İstanbul'a yardım istemesi için gönderir. Ancak 1 yıl kadar sonra Payitahta ulaşan elçi daha derdini Padişah'a anlatamadan Alimkul Beg'in Ruslarla girdiği bir çatışmada öldüğü ve Taşkent'in Rusların eline geçtiği haberi İstanbul'a ulaşır. Bu arada Buhara emiri Hokand'ın kalan yerlerini ele geçirmiş ve Hudayar Han'ı üçüncü kez Hokant tahtına oturtmuştur. Bu durumda Osmanlı devletine sadece taziye ve buhara emirine Müslümanlar arasındaki çatışmayı bitirmesine yönelik bir mektup yazmaktan başka bir yol kalmamıştır (Andican, 2009). Bu olay Osmanlı ile Hokand Hanlığı arasındaki son siyasi olaydır.

Ruslar Hokand'dan sonra gözünü Buhara'ya diker. Rus saldırılarının artarak devam etmesi ve Rusların Hocent şehrini işgal etmesi üzerine Buhara Emiri Muzafferiddin, Ruslara karşı yardım talebi yazılı bir mektup ile 1867 yılında Muhammed Parsa isminde bir elçiyi İstanbul'a gönderir. Osmanlı daha Muhammed Parsa aracılığıyla gelen mektuba cevap vermeden Buhara Emirinden yeni bir yardım talebi daha gelir. Bu ikinci mektupta da Halife'nin diplomatik yollara Rusları durdurması ve Buhara'ya asker göndererek yardım etmesi istenmektedir.

1868 yılında Ruslar Buhara emirliğini yener ve Buhara'nın büyükçe kısmının Ruslara bırakılacağı, Rusya'nın vassal'ı haline dönüşeceği bir antlaşma imzalatır. Buhara'nın yenilgisi haberi Sadarete ulaştığında Osmanlı Devleti gelen iki yardım mektubuna ne cevap vereceğine henüz karar dahi vermemiştir (Andican, 2009).

Son gelişmelerden rahatsız olan İngiltere Rusya'nın Orta Asya'da ilerleyişini durdurmak ve tampon bölge oluşturulması amacıyla Rusya ile bir dizi görüşme gerçekleştirir. Bu görüşmeler henüz gerçekleşirken 1873 yılında Rusya Hive'ye saldırır. Hive Hanı da diğer Özbek hanları gibi Osmanlı devletinden yardım ister, ancak destek bulamaz. Ağustos ayında Hive hanlığı da Rusya ile şartları çok ağır olan bir antlaşma imzalamak ve Rusya'nın vassalı olmak zorunda kalır.

Diğer Özbek hanlıklarından farklı olarak Rusya'nın vassalı olmasına rağmen Hive hanlığı Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kesmemiştir. Hatta işgalden on yıl sonra Hive Hanının kardeşi İsa Töre İstanbul'u ziyaret eder, Tersanede gemilerle ilgili incelemeler yapar (Andican, 2009).

4. Osmanlı Devleti Özbek Hanlıkları Siyasi İlişkilerinin Kronolojisi

- 1510 - Özbek Hanı Muhammed Şeybani Han'ın kafa derisinin Şah İsmail tarafından ot ve baharat doldurularak Osmanlı Padişahı Sultan II. Beyazid'e gönderilmesi.
- 1514 - Yavuz Sultan Selim'in Ubeydullah Han'a "Düşman ülkesinde olduğunu" bildiren mektubu göndermesi.
- Özbek Han'ının İstanbul'a elçi göndermesi ve İran'ı şikâyet etmesi.
- 1516 - Yavuz Sultan Selim'in Köçküncü Han'a cevap mahiyetinde Çaldıran Zaferini bildiren mektubu göndermesi.
- 1534 - Buhara Hükümdarı Ubeydullah Han'ın Kanuni Sultan Süleyman'a elçi göndererek Şii İran'a karşı yaptığı mücadele için destek istemesi.
- 1540 - Buhara Hükümdarı Abdullatif Han'ın Kanuni Sultan Süleyman'a elçi göndererek Şii İran'a karşı yaptığı mücadele için destek istemesi.
- 1550 - İran'ın düşmanlıklarından dolayı Kanun Sultan Süleyman'ın Ahmet Çavuş'u elçi olarak Buhara'ya, Albulatif Han'a göndermesi ve İran'a karşı ortak harekât teklif etmesi.
- 1551 - Abdullatif Han'ın ortak İran seferi için Osmanlı'dan silah ve askeri uzman talep etmesi ve Osmanlı'nın bu isteği yerine getirmesi.
- 1569 - Özbek Hanlığının yeni Hac ve Ticaret yolu açılması isteği üzerine Don-Volga nehirleri arasında kanal açma teşebbüsü.
- 1588 - Osmanlı Devleti'nin İran ile arasının açılmasından dolayı Payitahtın Buhara hükümdarı II. Abdullah Han' mektup göndererek İran'a karşı ittifak teklifinde bulunması; II Abdullah Han'ın bu isteğini kabul etmesi.
- 1599 - Yeni Buhara hükümdarı Baki Muhammed Han'ın İran ile mücadelede kullanılmak üzere Osmanlı'dan silah ve mühimmat istemesi, Osmanlı Devleti tarafından Buhara hükümdarı Baki Muhammed Han'ın bu isteğinin yerine getirilmesi.
- 1649 - Buhara hükümdarı Nezir Muhammed Han'ın oğlu Abdulaziz ile aralarında iktidar mücadelesi başlamasından dolayı Abdulmennan isimli bir elçiyi Payitahta göndermesi ve Osmanlı'dan bu ihtilafın hallini istemesi.
- 1690 - Subhan Kulu Han'ın Küçük Hacı Ali isminde bir elçiyi Payitahta göndererek Türkistan'ın o anki durumu hakkında bilgi vermesi.
- 1700 - Hokand Hanlığının kurulması.

- 1707 - Ubeydullah Han'ın Hoca Muhammed Emin isminde bir elçiyi Payitahta göndererek Padişah'a bağlılığını bildirmesi ve Türkistan'ın o anki durumu hakkında bilgi vermesi.
- 1717 - Ruslar'ın Prens Begovic Çerkeski kumandasındaki bir orduyu Hive Hanlığını istila için göndermesi ve mağlup olması.
- 1719 - Ubeydullah Han'ın yerine tahta çıkan Ebu'l-Fey Han'ın Payitahta elçi göndererek bağlılığını bildirmesi.
- 1721 - Ebu'l-Fey Han'ın Payitahta ikinci defa elçi göndererek İran'a karşı silah ve yardım istemesi.
- 1735 - Hive hükümdarı İlbars Han'ın kısa aralıklarla Payitahta iki defa elçi göndermesi ve İran'a karşı verdiği mücadelede Osmanlı ile ittifak talebi ile silah yardımı istemesi. Bu isteğe karşılık Osmanlı Devletinin silah yardımında bulunması ancak ittifak talebini reddetmesi.
- 1785 - Buhara hükümdarı Seyyid Ebulgazi Han'ın Payitahta elçi göndermesi ve ülkesindeki iç karışıklığa karşı yardım talep etmesi.
- 1786 - Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı Ruslardan kurtarabilmek amacıyla Türkistan'da cephe açılabilmesi amacıyla Buhara'ya Alemdar Mehmet Sait Ağa'yı elçi olarak göndermesi.
- 1787 - Osmanlı-Rus savaşının başlamasından dolayı Buhara'ya ikinci bir mektup gönderilerek yeniden Ruslara karşı Türkistan'da cephe açılmasının istenmesi.
- 1798 - Hive hükümdarı Seyyid Ebulgazi Bahadır Han'ın Padişah'a bağlılığını bildirerek Osmanlı'dan ülkesine karşı ilgi beklediğini anlatan mektup göndermesi.
- 1800 - Buhara hükümdarı Haydar Şah'ın bir elçi göndererek Padişaha bağlılığını bildirmesi.
- 1813 - Haydar Şah, Mirza Muhammed Yusuf adında bir elçi ile Osmanlı'dan kendisini Türkistan'ın tek hâkimi olarak tanınmasını istemesi.
- 1820 - Buhara hükümdarının Payitahta elçiler göndererek bağlılık bildirdiğini öğrenen Hokand Hanı Seyyid Muhammed Ömer Han'ın El-hac Seyyid Kurban Efendi adında bir elçi ile Payitahta biat ettiğini bildirmesi.
- 1833 - Hokand Hanı Muhammed Ali'nin Ernezar Kadı Resa ve Abdurrahman Bey isimli iki elçi ile Osmanlı'ya biat isteğini bildirmesi.
- 1834 - Rusların, Hazar'ın doğusuna asker çıkartması. Buhara'ya elçi göndererek Nasrullah Han'ı Hive ve Hokand Hanlıklarına karşı kışkırtması.

- 1837 - Buhara Emiri tarafından Balta Kulu isimli bir elçinin İstanbul'a gönderilmesi.
- 1839 - Hokand Hanı Muhammed Ali, Zahid Hâce-i Gilan'ı İstanbul'a elçi göndererek hanlığı ve komşu hanlıklarla ilişkilerini anlatması.
- 1840 - Hive Hanı Allah-Kulu Han'ın Kutbeddin Efendi adında bir elçiyi Payitahta göndererek Rusların ülkesine yaptığı saldırıları sonlandırması için yardım istemesi.
- 1840 - Buhara Emiri Nasrullah'ın İngiliz Subaylarını tutuklaması ve İngiltere'nin isteği üzerine Osmanlı Devleti'nin İngiliz hükümeti görevlisi Dr. Wolff aracılığıyla Buhara Emiri'ne ve Hive Hanın'a, Şeyhül İslam'ın ise Hive, Hokand ve Buhara'daki dini liderlere tutuklu İngilizlerin serbest bırakılması için mektup göndermesi.
- 1845 - Hudayar Han'ın Hokand hanlığına çıkışı ve Nasrullah Han'ın Hokand'a saldırısını Payitahta şikâyeti.
- 1847 - Hive Hükümarı Muhammed Emin Han'ın Payitahta gönderdiği bir elçi aracılığıyla Rus saldırılarına karşı Osmanlı'dan yeniden yardım istemesi.
- 1848 - Hive Hükümarı Allah Kulu Han'ın Osmanlı'ya gönderdiği mektup ile Rusları barış antlaşması şartlarını bozmaları sebebiyle şikâyet etmesi.
- 1848 - Hive Hükümdarının Şükrullah Eke isimli elçi aracılığıyla Osmanlı Devletinden Rus saldırılarına karşı yardım istemesi.
- 1863 - Osmanlı devletinin İtalyan Tüccarların tutuklanması üzerine Buhara ile İtalya arasında arabulucu olması.
- 1864 - Hokand Han'ı Seyyid Sultan'ın, Payitahta Seyyid Yakub Han Töre isimli bir elçi göndererek askeri yardım istemesi.
- 1867 - Buhara emiri Muzaffereddin'in devam eden Rus saldırılarından dolayı Muhammed Parsa Efendi adında bir elçiyi Payitahta göndermesi.
- 1873 - Hive Hanının Rus işgaline karşı Osmanlı Devletine elçi göndererek yardım istemesi.

5. SONUÇ

Bilindiği gibi Osmanlı Devletinin kurucusu olan Türklerin ataları olan Oğuzlar, yani Türkmenler, Selçuklu ailesi önderliğinde 11. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelmişlerdi. Bu devirden başlayarak Anadolu Türkleriyle Türkistan Türkleri arasında kopukluklar olsa da devamlı ilişkiler olmuştur.

Osmanlı Arşivlerinde resmi evrak olmamasına rağmen yaklaşık olarak 1514 tarihinde başladığı bilinen ve 1873 tarihinde son Özbek hanlığının da Ruslar tarafında işgal edilmesine kadar süren Osmanlı Devleti Özbek Hanlıkları siyasi ilişkileri İslam dünyasının en büyük ve en güçlü devleti olan Osmanlı devletinden Özbek hanlıklarının daha çok askerî, dinî, sınaî vb. konularda yardım istemelerinden ibarettir. Aslında Özbek Hanlıkları İlhak'a varan isteklerinin yerine Osmanlı'daki teknolojik gelişmeleri takip etseydiler belki de sonuçları farklı olacaktı.

15. Asırdan itibaren Osmanlı Devleti ile Özbek hanlıkları arasındaki ilişkilerde Şii İran'ın ayrı bir rolü vardır. Diyebiliriz ki siyasi ilişkilerin neredeyse tamamına yakınında Safavi devleti ya ana faktör, ya da yan faktör olarak karşımıza çıkacaktır. Özellikle genişleme gayreti içinde olan Safaviler ile Özbek Hanlığı birbirleriyle yaptıkları yazışmalarda birbirlerine kim olduklarını ve ne tür amaçlar güttüklerini izah ederek karşı tarafı yıldırma planlamışlardır. Aynı şekilde Safavi devletiyle Osmanlı Devleti arasındaki yazışmalarda da benzer durum gözükmektedir. Ancak karşılıklı gelip giden mektuplar üç tarafında birbirlerine duydukları nefreti ve husumeti daha da arttırmaktan öteye gidememiştir. Üstelik bu tartışmalar ilerleyen dönemlerde İslam dini içinde mezhepsel oluşacak ayrışmaların da temeli olacaktır.

Mesafelerin uzunluğu, elçilerin Hacca gidip gelmeleri gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlıkları arasındaki ittifak çabaları bazen sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Özbek hanlıkları arasındaki ve sülaleler içindeki iktidar savaşları da Osmanlı Özbek ittifakını zedelemiştir. Örneğin Sultan III. Murad'ın Özbek ordusunun modernizasyonu için gönderdiği ve Türkistan'da Leşker-i Rum olarak adlandırılan asker ve askeri uzmanlardan oluşan birliğin, Özbek ordusunun modernizasyonu ve eğitimlerinden çok Abdullah Han'ın otoritesini korumak amacıyla Özbekler arasındaki iç çalkantılarda kullanılması Osmanlı için amaç sapmasına neden olmuştur. Safaviler 10 yılda kaybettiği toprakları bu iç kargaşalar dolayısıyla 6 ay gibi kısa bir sürede geri almayı başarmıştır. Benzer olaylar ilerleyen dönemlerde de yaşanmıştır.

1783'den itibaren Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetinde büyük bir değişiklik olur. Bunun sebebi Kırım'ın kaybedilmiş olmasıdır. Karadeniz'in Rusya'ya bir nevi kapısı olması dolayısıyla, açıldığından tehlikeyi sezer ve devlet ricali Türkistan devletlerine rica eder, fermanlar gider, Moskof barışı bozmuştur. Kırım'daki Müslümanlar, Türkler esarete düşmüştür. Osmanlı'nın Astarhan kuşatması başarısız olmuştur. Ancak yapılan yazışmalardan görmekteyiz ki Özbek hanlıkları başlarda Ruslar ile yaptıkları ticaretin zarar görmesinden endişe ettiği için Osmanlı Devletine destek olmak istememiştir. Bu durumda ilerleyen dönemlerde teknolojik olarak zayıflayan Özbek hanlıklarının, hızla büyüyen Rusya tarafından işgal edilmekten kurtulamayacaktır.

Osmanlı Devleti bu dönemde Özbek hanlıkları arasındaki iktidar savalarını ve iç karışıklıkları önlemeye çalmışmış, Özbek hanlığına tavsiyeler vermiştir. Ancak Özbek Hanlıkları verilen tavsiyelere pek kulak asmamıştır.

Orta Asya'yı Ruslara bırakmak istemeyen İngiltere, Türkistan hanlıklarıyla iyi ilişkiler kurmak ister. Bu amaçla 1840 sonbaharında Albay Stoddart'ı Buhara'ya, Yüzbaşı Connoly'i ise Hive ve Hokand'a gönderir. Ancak Buhara Emiri önce Albay Stoddart'ı ardından Yüzbaşı Connoly'i casus oldukları gerekçesiyle tutuklar. Osmanlı Devletinin verdiği nasihatlere, uyarılara rağmen Buhara Emiri bu iki İngiliz'i idam eder. Bu hata ilerleyen dönemlerde Türkistan'ın güneyden kuşatılması ve Rusya'nın işgaline hazır hale gelmesini sağlayacaktır.

Başta Osmanlı Devleti, Safaviler ve Özbek hanlıkları arasında başlayan büyüme yarışı neticesinde yapılan hatalar, ilerleyen dönemlerde hem Osmanlı devletine hem de Özbek hanlıklarına çok ciddi zararlar vermiştir. En son 1873 yılında Özbek hanlıklarının Rusya tarafından işgale uğramasıyla Osmanlı-Özbek hanlıkları arasındaki siyasi ilişkilerin süreci tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Andican, A. (2009). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye ve orta asya*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- BOA (1992). *Osmanlı devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım hanlıkları arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri*. Ankara: Başbakanlık Basım Evi.
- BOA (2005). *Belgelerle Osmanlı Türkistan ilişkileri (XVI-XX yüzyıllar)*. Ankara: Başbakanlık Basım Evi.
- Davani, N. & Hatam, J. (2018). Safavi döneminde Avrupa tarzı duvar resimleri: Bir sanat tarihi okuması. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 121-196.
- Gündoğdu, A. (2002). Şiban han sülalesi ve Özbek ulusunun teşekkülü. *Türkler. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi Tarafından Hazırlanan Türk Projesi*, Cilt 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 606-616.
- Hammer, J. (2003). *Büyük Osmanlı tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hayit, B. (1995). *Türkistan devletlerinin milli mücadeleleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kılıç, R. (1999). Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri (1530-1555). *Türk Kültürü Dergisi*, 437, 523-534.
- Kılıç, R. (2000). Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler. *Türk Kültürü Dergisi*, 442, 85-102.
- Macit, A. (2008). *Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ışığında XIX. yüzyıl Osmanlı Hokand hanlığı münasebetleri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Saray, M. (2017). *Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kılıç Schubel, N. (2002). XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk: Cilt: 8. Ed. Hasan Celal Güzel vd. *Türkler* (sf. 1081-1101). Ankara: Yeni Türkiye.
- Togan, Z. V. (1981). *Bu günkü Türkîli (Türkîtsan) ve yakın tarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The first state creator of the four nations of the Mongol State is the nation of Cuci (Coçi). After the death of Cuci Khan in 1227, we see that the Cuci nation was reorganized by Genghis Khan by making Batu (Sayın) Khan, his second son to establish the Akordu Dynasty (1227-1360), Orda-İçen Khan, his eldest son to establish Gökordu Dynasty (1227-1329).

In 1328-1329, when Mubarak Hodja of the Orda-İçen Khan descended, declared his independence by printing money in the city of Havent, Özbek Khan (1313-1340), the ruler of Altınordu, who descended from Sayın Khan, severely suppressed this rebellion movement and eliminated the Gökordu Dynasty. However, with the death of Berdi Bek Khan (1337-1360) in 1360, the Sayın Han Dynasty ended. After this date, Şiban Khan, the fifth generation grandson of Cuci Khan, and Togay Timur, his thirteenth son and their descendants gained power.

In 1428, after the defeat and killing of the Cumaduk Han, Abulhayir b. Devlet Sheikh whom was a descendant of Şiban Khan was declared Khan with the support of Uzbek tribal leaders such as Kiyat, Mangit, Dürman, Kuşçı, Nayman and Karluk, especially the ruler of Mangit/nogay in 1429, the city of Tura/Tümen which became the centre of the Shiban nation. The state established by the Şiban Dynasty was called the Uzbek Dynasty. According to Abulgazi; because of transition to Islam of the country and nation, starting from the Uzbek Khan period the entire Cuci province was called the Uzbek state. In the fourteenth century Persian historical sources, there are records showing that Cuci nation was started to be called Uzbek nation after Uzbek Khan's epoch.

The Uzbeks, led by Muhammed Şeybani Han (1451-1510), who ended Timurlu domination in Turkestan, established close relations with the Ottoman State and even turned into a kind of political cooperation in the 1500s years.

There is no document on when the relations between the Ottoman Empire and the Uzbek Dynasty started. However, Şah Ismail, Ruler of the state of Safavi, won the battle with Muhammed Şiban Khan in 1510 and after killing Muhammad Şiban Khan, he filled his scalp with hay and we know that he become too unflappable enough to send it to Sultan Beyazid II. This situation shows that Sultan Beyazid II knew the Uzbek Khan Muhammed Şiban and they had relations, even if there was no correspondence recorded.

Although the history of the first correspondence between the Ottoman Empire and the Uzbek Dynasty was not known, it is known that many correspondence between the Ottoman Empire and the Uzbek Dynasty were made and the relations were tried to be kept at the highest level. Especially the oldest Uzbek Dynasty, Bukhara has a particular importance with the Ottoman state.

The first official contact between the parties is that Yavuz Sultan Selim wrote to Ubeydullah Khan in 1514 (before the Battle of Çaldıran) and declared that he was in "the Enemy Country". In this letter written by Yavuz Sultan Selim in Farsi; reported that the people of the

eastern region were tired of the Şia oppression, that the property and honor of the Muslims were in danger and that the abolition was to be prevented.

He also wanted to consolidate the established friendship. In this way, Yavuz Sultan Selim has laid the foundations of the alliance with Turkistan Muslims against Iran in this letter. In his reply to this letter, the Uzbek Dynasty also mentioned the Babür Şah's journeys with Safavids in Turan, where he could not find what he had hoped for.

The political relations between the Ottoman state and the Uzbek Dynasty, which started in approximately 1514 and lasted until the last Uzbek Dynasty was occupied by the Russians in 1873, were consisted of the help demands of The Uzbek Dynastys in military, religious, industrial and similar matters from the Ottoman State which was the biggest and most powerful state of the Islamic world.

The Uzbek Dynasty was divided into two in 1511 (Hive and Bukhara Dynasty) and then in 1700, the Dynasty of Hokand declared its independence and caused the power of the Uzbek Dynasty to be divided. The Ottoman state always recognized the Hive and Hokand Dynasty as rebellious and never gave political assistance to these two Uzbek Khans. However, the Ottoman state never rejected the industrial, religious and cultural demands of these Khans because of the fact that the "Uzbek Khans" were all Muslim and Turkish.

Between 1514-1873, three Uzbek Dynasty sent a delegation of ambassadors to Istanbul many times to provide the support of the Ottoman Empire.

Initially, the cooperation against Iran (Safavi State), the common enemy of both the Ottoman Empire and Uzbek Dynasty, and the demands of the Uzbek Dynastys, later were started to be demanded for internal conflicts and power struggles between the three Uzbek Dynastys which divided into three (Bukhara, Harezm and Hokand Dynastys).

The embassy delegations from the Ottoman Empire first reported their devotion to the Ottoman sultan, and then asked the sultan to fulfill their political, military, religious, industrial and similar demands. Even in the last period of relations, the Uzbek Dynastys wanted to be annexed to the Ottoman State. We understand this situation from the letter sent by Muhammad Masum Khan (Atalık Şah Murat) through a messenger named Muhammad Bedi. In the letter, Atalık Şah Murad wishes that Turkestan would be taken under Ottoman patronage by demanding that an Ottoman Prince or an experienced provincial administrator be sent to Turkistan.

The Ottoman State initially supported the political demands of the Uzbek Dynastys, however, cautiously approached in the later periods, due to the damage of the Muslim community by influencing the struggle between Turkestan Dynastys, and in the further periods, due to

concerns about disrupting peace with Russia. Ottoman State tried to fulfill other demands in military, religious, industrial areas, however, has not been able to fully realize this because of the distance to the Uzbek Dynastys and the distress of foreign policy.

The Uzbek Dynastys, which had fallen into a completely closed state with the rise of internal conflicts, the siege of Iran from the west, England from the south and Russia from the north, lagged technologically. However, Uzbek Dynasty could not get away from the occupation in pieces by the Russians due to its split structure.